

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK ÉS
A M. T. AKADÉMIA CLASSICA PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

HEINRICH GUSZTÁV és P. THEWREWK EMIL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTIK

NÉMETHY GÉZA és PETZ GEDEON.

HUSZONÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1901.

*Az Egyet. Philologiai Közlöny dolgozótársai
1901-ben:*

Agatsin Gyula
Balassa József
Bánóczi Dénes
Baros Gyula
Binder Jenő
Birkás Géza
Bleyer Jakab
Bódiss Juszti
Bohdaneczky Lajos
Császár Elemér
Csengeri János
Cserép József
Darkó Jenő
Endrei Akos
Erdős József
Falusy Béla
Faragó Lajos
Fináczy Ernő
Finály Gábor
Gombocz Zoltán
Gurneseyits Lajos
Gyulai Ágost
Havas Adolf
Heinrich Gusztáv
Hellebrant Árpád
Hittrich Ödön
Honti Rezső
Horvay Róbert
Illéssy János
Jacobi Károly
Kardos Albert
Katona Lajos
Keczer Géza
Keil Alajos
Kelemen Béla
Kempf József
Kohlbach Bertalan

Kont Ignác
König György
Köpesdy Sándor
Krausz Sámuel
Krebsz Ernő
Kubicsek Albert
Lám Frigyes
Láng Margit
Láng Nándor
László Geza
Loósz István
Magassy Antal
Melich János
Miklós Ferencz
Müller József
Némethy Géza
Pecz Vilmos
Petz Gedeon
Récsey Viktor
Relković Davorka
ifj. Reményi Ede
Schmidt József
Schneeberger Nándor
Sebestyén Károly
Szigeti Gyula
Szigetvári Iván
Szinnyei József
Téglás Gábor
Téri József
P. Thewrewk Emil
Timár Pál
Tolnai Vilmos
Váczy János
Veress Ignác
Waldapfel János
Weszely Ödön
Zsoldos Benő.

T A R T A L O M.

I. Értekezések.

	Lap
<i>Binder Jenő</i> , Faludi «Téli éjtszakái» és a «Noches de invierno»	97
<i>Bódiss Jusztin</i> , A pogány és keresztény klasszikusok kérdése gymnasiumainkban	698
<i>Csengeri János</i> , Aischylos «Lelánczott Prometheus»-ának magyar fordításai	601
<i>Erdős József</i> , Az újszövetségi görög nyelvről	107, 197
<i>Füncsics Ernő</i> , Adalékok a jezsuiták iskolai színjátékainak történetéhez	396
<i>Gurnesevits Lajos</i> , Byron a magyar irodalomban	218
<i>Havas Adolf</i> , Petőfi és Holtei	799
— — Petőfi és Homeros	724
<i>Heinrich Gusztáv</i> , Erbia és Zomilla	787
<i>Hellebrand Árpád</i> , A magyar philologiai irodalom 1900-ban	491
<i>Jacobi Károly</i> , Egy jeles német költőnő	208
<i>Katona Lajos</i> , Gargallo Bánk bán-novellájához	806
<i>König György</i> , Menandros Περιειρημένη-ja	449
<i>Krausz Sámuel</i> , A Sibyllák és Sába királynője	60
— — Tizenkét Sibylla	711
<i>Láng Margit</i> , A magyar nemzeti versidom æsthetikai jelentősége	343, 430, 641
<i>László Géza</i> , Valerius Cato költeményei	769
<i>Loósz István</i> , A képes beszéd és Petőfi költői képei	32, 123
<i>Magassy Antal</i> , Egy kéziratgyűjtemény a XIX. század első évtizedeiből	287, 382
<i>Müller József</i> , A franzföldi német nyelvjárás	728, 809
<i>Némethy Géza</i> , Ad sextam Vergilii eclogam	689
— — Ad Vergilii Ecl. IV. 47.	337
— — Cicero a legfőbb jóról	1
— — Vergilius ifjúsága	177

	Lap
<i>Récsey Viktor</i> , Collin «Regulus»-a Wesselényi Miklós báró kiadatlan fordításában	20
<i>ifj. Reményi Ede</i> , Műtárgyak költői leírása	257
<i>Schmidt József</i> , Consul etymonja	134
<i>Sebestyén Károly</i> , A cynikusok	417
<i>Szigeti Gyula</i> , Ad Aristoph. Av. v. 16.	130
— — Szövegkritikai megjegyzések Herodianus Ἡρόδιου μὲνέου cz. munkájához	353
<i>Szigetvári Iván</i> , Nyelvtani reform Franciaországban	52
— — Petőfi költészete	614, 717
<i>Téglás Gábor</i> , A lederata-tibiscumi hadi út helyneveinek értelmezése ..	57
<i>Veress Ignác</i> , Tacitus történetei	279, 630
<i>Weszelý Ödön</i> , Alfieri és Lessing	267

II. Hazai irodalom.

A magyar helyesírás szabályai, <i>Szinnyei József</i>	412
Bajza József munkái, sajtó alá rendezte Badics Ferencz, <i>Császár Elemér</i> ..	740
Cornelius Nepos életrajzai, szótárral ellátta Vass József, átdolg. Pfeiffer Antal, <i>Kempf József</i>	314
Csengeri János, Catullus versei, <i>ifj. Reményi Ede</i>	468
Cserép József, Homerosi görög nyelvtan, <i>Köpesdy Sándor</i>	398
Dante Alighieri, A paradicsom, ford. Szász Károly, <i>Gyulai Ágost</i>	137
Dávid István, Herodoti epitome, <i>Veress Ignác</i>	742
Edelényi Mihály, Lessing viszonya a klasszikusokhoz, <i>Kont Ignác</i>	836
Erdélyi Pál, Balassa Bálint, <i>Gyulai Ágost</i>	305
Francia könyvtár, szerk. Theisz Gyula és Matskássy József, <i>Horvay Róbert</i>	317
Geréb József, A rómaiak története a legújabb kutatások nyomán, <i>Keil Alajos</i>	298
Gyöngyösy László, Arany János élete és munkái, <i>Gyulai Ágost</i>	830
Hampel József, Az antik szobrászat története, <i>Findly Gábor</i>	143
Havas Adolf, Francia nyelv- és olvasókönyv, <i>Balassa József</i>	825
Hegedüs István, Apáczai Cseri János pädagogiai munkái, <i>Gyulai Ágost</i> ..	404
— — Themistios és Dudith András, <i>Némethy Géza</i>	744
Hittrich Ödön, Latin nyelvtan, olvasó- és gyakorlókönyv, <i>Veress Ignác</i> ..	827
Hornyánszky Gyula, Schvarcz Gyula emlékezete, <i>Faragó Lajos</i>	668
— — Temetési versenyküzdelmek az ősgörögöknél, <i>Bohdaneczky Lajos</i> ..	236
Jánosi Béla, Az æsthetika története II., <i>Császár Elemér</i>	460
Keczer Géza, Quæstiones Taciteæ, <i>Veress Ignác</i>	75
Kelemen Béla, Magyar és német kézi szótár, <i>Endrei Akos</i>	833
Kisch Gusztáv, Nösner Wörter und Wendungen, <i>Melich János</i>	475
Kuzsinszky Bálint, Aquincum és az óbudai ásátások, <i>Findly Gábor</i>	478

Lázár Béla, A tegnap, a ma és a holnap II., <i>Császár Elemér</i>	Lap 661
Madách Imre, Az ember tragédiája, kiadta Alexander Bernát, <i>Váczy János</i>	746
Négyesy László, Magyar nyelvtan, <i>Kardos Albert</i>	145
Palágyi Menyhért, Madách Imre élete és költészete, <i>Váczy János</i>	746
Roseth Arnold, Szemelvény Phædrus meséiből, <i>Köpesdy Sándor</i>	69
Simonyi Zsigmond és Balassa József, Német és magyar szótár, <i>Timár Pál</i>	71
Tolnai Vilmos, Magyarító szótár, <i>Kelemen Béla</i>	231
Vergili Maronis Bucolica et Georgica ed. Gabriel Finály, <i>Katona Lajos</i>	150
Wagner-Horváth, Görög régiségek és a görög irodalomtörténet vázlata	822

III. Philologiai programmértekezések.

Bárdossy Géza, A nyelvrokonságról, <i>Balassa József</i>	860
Bászel Aurél, De Horatii dictis quæ ad vitæ humanæ rationem spectant, <i>Bódiss Juszti</i>	848
Belják Bernát, A német módbeli segédige, <i>Petz Gedeon</i>	866
Both Sámuel, Bilder aus der deutschen Literaturgeschichte, <i>Heinrich Gusztáv</i>	862
Bothár Dániel, Egy néhány szó a philologiai tanításról, <i>Hittrich Ödön</i>	860
Csomortáni P. Gaudenz, Zrinyi Miklós, a költő és hadvezér, <i>Császár Elemér</i>	861
Czimmermann János, Barczafalvi Szabó Dávid, <i>Tolnai Vilmos</i>	861
Dobai Sándor, Seneca jelleme, <i>Finály Gábor</i>	250
Dobos Károly, A legrégebb római inscriptiók nyelvtanának főbb sajátosságai, <i>Agatsin Gyula</i>	154
Gross Gyula, Die Akropolis in Athen und ihre Kunstdenkmäler, <i>Láng Nándor</i>	331
Hadady Géza, Jeanne d'Arc a történelemben és Schillernél, <i>Schneeberger Nándor</i>	251
Jakobinyi Péter, Pár szó a görög tragédiai kar szerepéről, <i>Bódiss Juszti</i>	87
Jeszenszky István, Az allegoria és Tompa Mihály, <i>Gyulai Ágost</i>	248
Kereskedő László, Hogyan rajzolja Homeros az emberi testet, <i>Hittrich Ödön</i>	763
Krebsz Ernő, Kazinczy Ferencz viszonya a magyar és német irodalomhoz, <i>Gyulai Ágost</i>	245
Némethy Géza, Cicero a legfőbb jóról és rosszról írott munkájának III. könyve, <i>Bódiss Juszti</i>	854
Netoliczka Oszkár, Goethe und die Antike, <i>Heinrich Gusztáv</i>	863
Novotny Sándor Alfonz, Scheffel J. V. élete és írói működése különös tekintettel Ekkehardjára, <i>Schneeberger Nándor</i>	89

	Lap
Oprisa P., Împăratul Traian ca binefăcător al poporului roman, <i>Finály Gábor</i>	859
Otrok Mihály, Törring mint lovagdrámairó és a német lovagdráma hatása irodalmunkra, <i>Relković Davorka</i>	682
Rappensberger Vilmos, Carnuntum, <i>Finály Gábor</i>	859
Ravasz Árpád, A humor Arany Jánosnál, <i>Schneeberger Nándor</i>	252
Schima János, Peter Suchenwirt életéről és műveiről, <i>Bleyer Jakab</i>	864
Schreiner Ferencz, Ovidius «Tristia» cz. művének 10. elégiája, <i>Bódiss Jusztin</i>	757
Sebestyén Károly, Az ephesosi böles, <i>Bódiss Jusztin</i>	244
Serédi Lajos, Thukydides és a korabeli görög történetírás, <i>Zsoldos Benő</i>	680
Strache Tivadar, Raimund és a bécsi tündérbohózat, <i>Schneeberger Nándor</i>	156
Suhajda Lajos, Földi János, <i>Császár Elemér</i>	88
Szabó István, Cicero nézetei Cn. Pompeius Magnusról és Julius Cæsar-ról, <i>Bódiss Jusztin</i>	856
Teveli Mihály, Csokonai «A lélek halhatatlanságá»-ról írt tanító-költeménye, <i>Császár Elemér</i>	333
Tóth Benő, Beck Károly és «Jankó magyar csikós» cz. regénye, <i>Lám Frigyes</i>	761
Tóth Rezső, Róma, <i>Finály Gábor</i>	330
Walton Róbert, Vörösmarty drámáiról, <i>Gyulai Ágost</i>	483
Wasykiewicz Viktor, Népköltési gyűjteményeink története és értéke, <i>Katona Lajos</i>	756

IV. Külföldi irodalom.

Berendt, M., Schiller-Wagner, <i>Schneeberger Nándor</i>	241
Bettelheim, A., Marie von Ebner-Eschenbach, <i>U. az</i>	242
Bode, W., Goethes Lebenskunst, <i>U. az</i>	85
*Diebitsch, F., Zur Führung der Handlung in Schillers Braut v. Messina, <i>Heinrich G.</i>	766
Diezmann, A., Goethe und die lustige Zeit in Weimar, <i>Schneeberger Nándor</i>	85
*Engel, J., Spuren Shakespeares in Schillers dramatischen Werken, <i>Heinrich Gusztáv</i>	684
Furtwängler, A., Die antiken Gemmen, <i>Bohdaneczky Lajos</i>	326
*Hatzfeld-Darmesteter, Dictionnaire général de la langue française, <i>Téri József</i>	687

* A csillaggal megjelölt művek a *Vegyesek* rovatában vannak ismeretve.

	Lap
Hecker, O., Die italienische Umgangssprache, <i>Perotti Győző</i>	843
Jahn, K., Immermanns «Merlin», <i>Kubicsek Albert</i>	406
*Kersten, Wielands Verhältniss zu Lucian, <i>Heinrich Gusztáv</i>	685
Köhler, R., Kleinere Schriften, herausg. v. Joh. Bolte, <i>U. az</i>	751
Kont, I., Histoire de la littérature hongroise, <i>Tolnai Vilmos</i>	321
Krassnig, J., Lateinische Stilübungen, <i>Bohdaneczky Lajos</i>	846
Lange, J., Darstellung des Menschen in der älteren griechischen Kunst, <i>Kohlbach Bertalan</i>	76
Necker, M., Marie von Ebner-Eschenbach, <i>Schneeberger Nándor</i>	242
Paulys Realencyclopädie der class. Altertumswissenschaft, <i>Findly</i> <i>Gábor</i>	479
Reinhard, G., Schillers Einfluss auf Theodor Körner, <i>Falusy Béla</i>	81
Reitzenstein, R., Terentius Varro u. Joh. Mauropus v. Euchaita, <i>Darkó Jenő</i>	839
Rhousopoulos, Wörterbuch der neugriechischen u. deutschen Sprache, <i>Pecz Vilmos</i>	753
*Schneider, F., Schillers Entwicklungsgang, <i>Heinrich Gusztáv</i>	766
Schönbach, Die Anfänge des deutschen Minnesanges, <i>Petz Gedeon</i>	151
— — Beiträge zur Erklärung altd deutscher Dichtwerke, <i>U. az</i>	151
Suchier u. Birch-Hirschfeld, Geschichte der französischen Litteratur, <i>Birkás Géza</i>	677
Terret, V., Homère, <i>Kohlbach Bertalan</i>	673
Vondrák, Altkirchenslavische Grammatik, <i>Melich János</i>	239
*Weitbrecht, C., Deutsche Literaturgeschichte des XIX. Jahrhunderts, <i>Heinrich Gusztáv</i>	414
Zauner, A., Romanische Sprachwissenschaft, <i>Honti Rezső</i>	847

V. Budapesti Philologiai Társaság.

A Társaság XXVI-dik közgyűlése 1901. jan. 9.	157
I. Elnöki beszéd, <i>Ponori Thewrewk Emil</i>	157
II. Titkári jelentés, <i>Katona Lajos</i>	163
III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése	171
IV. Jegyzőköny a közgyűlést megelőző választmányi ülésről	171
V. Jegyzőkönyv a közgyűlésről	172
Felolvasó és választmányi ülések	91, 171, 253, 334, 412, 765, 868
A Társaság tagjai 1901-ben	876

VI. Vegyesek.

Ad Verg. Ecl. IV. 47.	767
Aeneis III. 56—57. v. legrégibb magyar fordítása, <i>Katona Lajos</i>	93
A három gyűrű meséjének csirája, <i>Waldapfel János</i>	254
A három gyűrű meséjéről, <i>Heinrich Gusztáv</i>	415

	Lap
A «Kirche» szó eredetéről, <i>Heinrich Gusztáv</i>	91
A magyar helyesírás szabályai, <i>Szinnyei József</i>	412
A német helyesírás reformja, <i>Heinrich G.</i>	415
A XIX. századi német irodalom története, <i>U. az</i>	414
Arany János Toldija és Toldi estéje, <i>Bánóczi Dénes</i>	869
Az «Ösanya» forrásai, <i>Heinrich G.</i>	486
Cicero, De finibus I, 7, 23.	253
Dessewffy József gr. verse a magyar nyelvről, <i>Baros Gyula</i>	686
Egy régi énektörredék, <i>Illéssy János</i>	173
Halász Ignác †, <i>Balassa József</i>	486
Helyreigazítás, <i>Cserép József</i>	488
— — <i>Keczer Géza</i>	175
— — <i>Krebsz Ernő</i>	489
Hibaigazítás	175
Hrotsuitha Dulcitiának régi magyar fordítása, <i>Petz Gedeon</i>	174
Kérelem a dolgozótársakhoz, <i>U. az</i>	768
Két német Schiller-programm, <i>Heinrich G.</i>	766
Könyvészet	94, 175, 255, 335, 416, 490, 688, 768, 871
Lebenz és Nayselle, <i>Waldapfel János</i>	254
Lessing és Mylius, <i>Heinrich G.</i>	92
Magyar remekírók	767
Név- és tárgymutató	873
Noches de invierno, <i>Gombocz Zoltán</i>	335
Philologiai programm-értekezések 1899/1900	95
Shakespeare és Schiller, <i>Heinrich G.</i>	684
Suchier és Birch-Hirschfeld francia irodalomtörténete, <i>Miklós Ferencz</i>	870
Új francia szótár, <i>Téri József</i>	687
Wieland viszonya Lucianushoz, <i>Heinrich G.</i>	685

CICERO A LEGFŐBB JÓRÓL.★)

I. Cicero philosophiai munkássága.

Cicero, a nagy római szónok, nemcsak mint államférfiú, nemcsak mint az ékesszólás fölülmulthatatlan mestere és a retorika tudományának hivatott művelője szerzett magának hazája körül hervadhatatlan érdemeket, hanem még az a dicsőség is őt illeti meg, hogy a tudományos műveltség legszebb virágát, a philosophiát Rómában meghonosította.

Az ő korában az egész római élet át meg át volt már hatva görög műveltségtől, a hellenismus éltető és nemesítő szellemétől. Tudták már méltányolni a rómaiak a görög művészet örökbecsű remekeit s mint műértő közönség, ők biztosítottak neki újabb virágzást; görög minták után indult költészetők s már azon a ponton állott, hogy megközelítse a mestereket; a prózairodalom pedig az ékesszólásban és a történetírásban oda fejlődött, hogy bátran versenyre kelhetett Demosthenes és Thucydides remekeivel. Egy dologban maradtak csupán hátra, a philosophiában. Érezték is e nagy hiányt a kor legjobbjai, a kik műveltségöket nem tartották teljesnek mindaddig, míg Athenben folytatott philosophiai tanulmányokkal be nem tetőzték, de a nagy többség, a praktikus észjárású és a közéleti tevékenységet mindennél többre becsülő rómaiak nagy sokasága határozottan idegenkedett az előtte haszontalannak látszó, elvont gondolkodástól. Azt meg éppenséggel lehetetlennek tartotta mindenki, hogy ezt a tisztán theoretikus tudományt valaki latin nyelven művelje. Hallatlan merészségre vállalkozott *Titus Lucretius Carus*, Cicero kortársa, midőn *A természettről* (*De rerum natura*) szóló tanító költeményében versekbe foglalta

*) Bevezetés Cicero *De finibus*-ának magyar fordításához. Felolvasott a M. T. Akadémia I. osztályának 1900 június 5-én tartott ülésében.

Epicurus rendszerét s érzik is minden során az a roppant nehézség, melylyel a philosophiai fogalmak és finom megkülönböztetések latinul való kifejezése járt, noha az a mélységes komolyság és az igazságért való szent lelkesedés, mely az egész költeményt áthatja, nem téveszthette el hatását a fogékony olvasóra. A kik azonban prózában írtak hasonló tárgyakról, mint Amafinius és Rabinus, ugyancsak Epicurus hivei, oly silány férczmunkákat adtak, hogy még a philosophiában jártasakat is elriasztották e tudománynak latin nyelven való művelésétől.

Maga Cicero egész életében nagy kedvvel foglalkozott a philosophiával és neves ember volt már akkor, midőn tudományos műveltsége hézagait Athenben a görög philosophusok iskoláiban egészítette ki, de államférfiúi és ügyvédi lázas tevékenységében még csak nem is gondolhatott arra, hogy e téren valami említésre méltót hozzon létre. Ám azért mégis megirigyelte Plato és Arisztoteles babérait s legalább abban a szakmában, a mely már foglalkozásánál fogva legközelebből érdekelte, a philosophiai államtudományban igyekezett őket utánozni. Ily szándékkal fogott bele már 54-ben Kr. e. *Az államról (De republica)* és 52-ben *A törvényekről (De legibus)* szóló munkájának megírásába. Mind a kettő csak töredékesen maradt reánk, de ily állapotában is világosan tanúskodik arról, hogy Cicero jártas volt az államtudományi kérdések philosophiai irodalmában. Arra azonban semmi jel sem mutat, hogy már ebben az időben komolyan gondolt volna elméleti philosophiával foglalkozó művek írására.

De csakhamar nagy változás állott be a római állami életben s vele együtt a Cicero életében is. Kitört a polgárháború Cæsar és Pompeius közt, mely az utóbbinak és a szabad köztársaság pártjának tökéletes bukásával végződött. Cæsar, mint teljes hatalmú dictator kormányozta az óriási birodalmat s a legyőzött fél vezérémberei, a kik a nagy katasztrófát túléltek, köztük Cicero is, politikai tétlenségre voltak kárhoztatva. Ugyanebben az időben, 45-ben Kr. e., érte Cicerót az a fájdalmas csapás is, hogy kedves leányát, Tulliát, elvesztette. Tehát kettős, hazafiúi és apai fájdalom kényszerítette Cicerót arra, hogy a magányba vonuljon és szívének sebeit enyhíteni igyekezzék. De ez a törhetetlen lelkű, már hatvan éven túl levő férfiú ekkor sem tudott pihenni és fájdalmanak orvosságát a philosophiai tanulmányokban kereste, melyekre oly nagy buzgalommal adta magát, hogy hihetetlenül rövid idő alatt,

45-ben és 44-ben, elvégezte életének utolsó nagy munkáját, a philosophiának latin nyelvre való átültetését és Rómában való meghonosítását.

Először is *Vigasztalás (Consolatio)* című, fájdalom, elveszett könyvét írta meg szeretett Tulliójának elhunytá alkalmából. Mintaképül Crantor, akadémikus philosophusnak *A gyászról* (περί πένθους) szóló műve szolgált és főcélja volt kimutatni azt, hogy minden fájdalomunkban a philosophia nyújthat legjobb vigasztalást. Hogy azonban e vigasztalásban ne csak maga, hanem honfitársai is részesülhessenek, elhatározta a philosophia főbb rendszereinek latin nyelven való feldolgozását és mintegy előszóul e nemű munkáihoz megírta a *Hortensiust*, melyben igyekszik eloszlatni azokat az előítéleteket, melyeket a rómaiak a philosophia ellen tápláltak. Hortensius, a nagy szónok, Cicerónak egyetlen méltó versenytársa, lép fel benne, mint a régi szabású rómaiak képviselője, a kik nemcsak haszontalannak, de igaz rómaihoz méltatlannak is tartották a gyakorlati célú nem szolgáló, tisztán elméleti bölcseletet. Vele szemben Cicero védi meg a philosophiát, megfelel minden tehető ellenvetésre s e tudományt mint minden tudomány betetőzését, mint az emberi függetlenség és boldogság legnagyobb biztosítékát magasztalja. Sajnálattunkra ez a könyv is elveszett, de tartalmáról általánosságban fogalmat adnak nekünk Cicerónak saját nyilatkozatai, melyeket e munkájáról egyéb műveiben tesz.

Miután a talajt ily módon előkészítette, hozzáfogott a philosophia rendszeres ismertetéséhez. Minthogy pedig a régiek a philosophiát három részre osztották, nevezetesen dialektikára, mely a helyes gondolkodás és megismerés szabályaival foglalkozott, a physikára, mely a nagy természetre vonatkozó ismereteket rendszerezte, és etikára, mely az ember erkölcsi életét szabályozta, Cicero mind a hármat részletesen kívánta ismertetni. Így tehát e nemű munkái is háromfélék, dialektikai, physikai vagy ethikai tartalmúak.

Dialektikai tartalmú az *Akadémiai kérdések (Academica)* című értekezés, melyet a szerző két kidolgozásban bocsátott közre, először két, azután négy könyvben. Reánk csak töredékesen maradt, és pedig az első könyv egy része a második kidolgozásból, és az egész második könyv az elsőből. A dialektika egyik alapvető kérdésével, a megismerés lehetőségével foglalkozik itt Cicero s az egész munkát úgy kívánta tekinteni, mint bevezetést a philosophia

rendszeres tanulmányába. Ebből tűnik ki az az álláspont is, melyet Cicero a philosophia különböző rendszereivel szemben következetesen elfoglal és ez az úgynevezett új Akadémia álláspontja. Az új Akadémiát, melyet megkülönböztetésül a Plato-féle régi Akadémiától neveznek így, a Kr. e. 213-tól 129-ig élt *Carneades* alapította, a ki tagadta a biztos megismerés lehetőségét, kötelességévé tette a bölcsnek, hogy tartózkodjék bármit is bizonyos igazságnak ismerni el s elégedjék meg a valószínűség különböző fokaiival. Ennélfogva Cicero nem csatlakozik egyik rendszerhez sem, hanem megelégszik valamennyinek bírálatos ismertetésével. Ez az álláspont magyarázza meg *eclecticismusát* is, a mennyiben az egyes rendszereket a Carneades-féle valószínűség szempontjától bírálja, s majd az egyiknek, majd a másiknak az állításait tartja a különböző kérdéseknél valószínűbbeknek és így elfogadhatóbbaknak.

Itt a helye már most, hogy szembe nézzünk azokkal a kifogásokkal, a melyeket véleményünk szerint helytelenül szoktak felhozni Cicero philosophiai munkássága ellen. Azt mondják, nem volt önálló gondolkozó s ennélfogva következetlen s ingadozó az egyes rendszerekkel szemben tanúsított magatartásában. De ne feledjük, hogy Cicerónak esze ágában sem volt akár önálló rendszert alkotni, akár a meglevők valamelyikéhez csatlakozni, mert, a mint számtalanszor említi, csak az a cél vezette, hogy a görög philosophiai gondolkodás különböző irányait a rómaiakkal megismertesse. Ez az ismertetés pedig bizonyára nagyon egyoldalúan ütött volna ki, ha valamely önmagában bevégzett rendszer, mondjuk, az epicureismus vagy a stoicismus szempontjából fogta volna föl a többit. Az ő céljának csakugyan nem felelhetett volna meg semmi sem jobban, mint az új-akadémikus irány, a mely maga nem alkot bevégzett systemát, hanem a többit elfogulatlanul bírálja s mindeniknek erős és gyenge oldalát egyformán kiemeli. Igaz, hogy Cicero az epicureus rendszerrel szemben tanúsítja a legcsekélyebb rokonszenvet, a mi bizonyára az ő egyéni természetéből magyarázható, de azt már senki sem foghatja rá, hogy Epicurus tételeit tárgyilagosan és lehető teljességgel ismertetni nem igyekszik; hiszen az egész ránk maradt irodalomban sehol sem találjuk meg másutt Epicurus ethikájának oly tökéletes összefoglalását, mint az itt lefordított munka első könyvében.

Hogy gyakran bizonyos szeretettel hajlik a stoa erkölcsi szigorúsága felé, ezt a római jellemből magyarázhatjuk meg, melynek

komoly méltósága, az annyit emlegetett *gravitas*, nagyon is rokon a Zeno sziklaszilárd elveivel; de azért észreveszi e rendszer túlzásait is és ilyenkor közeledik a peripatetikusok enyhébb és emberiesebb tanításához. Mindez pedig nagyon megfelel az új-akadémikus álláspontnak: nem fogadni el feltétlenül semmit és keresni mindenben a valószínűség kisebb vagy nagyobb fokát.

Nyomatékosabbnak látszik már az a kifogás, hogy Cicero nem tanulmányozta a görög philosophia virágzó korának képviselőit, a Plato és Aristoteles rendszerét s megelégedett a korabeli görög philosophusok kézikönyveivel. Ezt teljesen megmagyarázza az a kor, melyben élt. Soha sem volt a Plato és Aristoteles tanulmányozása annyira elhanyagolva, mint éppen ebben az időben, mert a kiválóan ethikai irányú bölcselkedés két nagy rendszere, az epicureismus és a stoicismus annyira uralomra vergődött s annyira magára vont minden érdeklődést, hogy a többi rendszer is inkább ezeknek a bírálatával, mint a régibb philosophusok tanításainak ébrentartásával foglalkozott. Világosan láthatjuk ezt az Akadémia akkori főképviselőjénél, Antiochusnál, Cicero mesterénél, a ki a régi akadémikusok és peripatetikusok hívének vallotta magát és még sem foglalkozott a Plato és Aristoteles nagy dialektikai és metaphysikai problémáival, hanem első sorban az epicureismusnak és stoicismusnak oly élesen kidomborodó ethikai elveivel szemben igyekezett elfogadható álláspontot foglalni. Cicerót tehát nem vádolhatjuk a magasabb philosophiai speculatio általános hanyatlása miatt s nem követelhetjük tőle, hogy többet adjon, mint a korabeli görög philosophusok adhattak.

Cicero philosophiai munkássága ellen tehát csak azokat a kifogásokat ismerhetjük el alaposaknak, a melyek értekezéseinek részletes kidolgozására vonatkoznak. Ebben a tekintetben már sok hibát és pontatlanságot követett el, mert nagyon rövid idő, alig két esztendő alatt írta csaknem minden philosophiai munkáját s így a forrásokat nem tanulmányozhatta elég gondosan. De mily szívesen bocsátjuk meg neki e gyengeségeit, ha meggondoljuk, hogy utolsó philosophiai munkáját, a *kötelességekről* szólót, a 44. év végén fejezte be és 43. december 7-én már áldozatául esett a közársasági szabadság iránt mindig tanusított hűségének. Lázasan dolgozott, mintha tudta volna, hogy már kevés ideje van hátra és hogy e rövid idő alatt kell elvégeznie a philosophia Rómában való meghonosításának nagy feladatát. Pontatlanságait menti kü-

lönben az a körülmény is, hogy ő szólaltatta meg először latinul a philosophia összes rendszereit s így küzdenie kellett az oly nehéz philosophiai műnyelvvel, a mennyiben neki magának kellett megteremtenie az összes műszavak latin megfelelőit. Micsoda feladat ez, nagyon jól tudja, a ki valaha görög philosophust bármily nyelvre fordított és az, hogy mind e nehézségek daczára ily rövid idő alatt megteremtette a latin philosophiai irodalom alapját s lehetővé tette, hogy a latin nyelv nemcsak az ókorban, hanem az egész középkoron át a legújabb korig a philosophia nyelve lehessen, csak oly irodalmi lángésztől telhetett ki, a milyen ő volt.

De térjünk vissza Cicero e nemű iratainak felsorolásához. A dialektikai alapvetés után következik a természetphilosophia s éppen ezt tárgyalja a *Timaeus*, Plato ily című dialogusának fordítása, melyből csak töredékek maradtak ránk. Nem önálló munka akart ez lenni, hanem csak egy része lett volna egy nagyobb terjedelmű munkának, a természetphilosophiai rendszerek ismertetésének, melyet azonban Cicero már nem fejezhetett be. Terve tehát e részben csonkán maradt.

A természetphilosophiához kell számítanunk a vallásphilosophiát is, a mely első sorban az istennek vagy isteneknek a világhoz és az emberekhez való viszonyával foglalkozik. Minthogy e részben majdnem minden lehetséges nézet képviselve volt a görögöknél a pantheismustól az atheismusig, lehetőleg valamennyit összefoglalta Cicero *Az istenekről* (*De natura deorum*) szóló művében. Egy részletkérdést tárgyal a *Jóslásról* (*De divinatione*) írt értekezése, mely főleg a stoikusoknak az isteni akarat nyilvánulására vonatkozó nézeteit ismerteti és akadémikus szempontból czáfolja. Itt említhetjük meg végre *A végzetről* (*De fato*) című könyvét is, mely csak töredékesen maradt reánk s mely nagyjából ugyan csak a stoikusoknak a végzetre vonatkozó nézeteivel foglalkozik.

De valamint a korabeli philosophusok általában, úgy Cicero is az ethikai kérdések felé fordult legnagyobb érdeklődéssel. Ide tartozik két kisebb munkája, az egyik *Az öregségről* (*De senectute*), a másik *A barátságról* (*De amicitia*); mint a cím is mutatja, az előbbi az öregség elviselésére, az utóbbi a barátság ápolására ad philosophiai szellemű tanácsokat. Egészen kis terjedelmű a *Paradoxonok* (*Paradoxa*) is, mely a stoikusoknak néhány, valótan paradox ethikai tételét tárgyalja. A *Tusculumi vitatkozások* (*Disputationes Tusculanae*) ugyancsak ethikai kérdésekről, nevezetesen a

halál megvetéséről, a fájdalom elviseléséről, a bánat enyhítéséről, az indulatokról és az erényről mint a boldogság eszközéről szól. Az etikának egy nagyobb fejezetét tárgyalja a *Kötelességekről* (*De officiis*) írt három könyv, nagyobbbrészt a stoikus Panætius nyomán haladva.

Azonban mindezeket a specialis kérdéseket fejtegető munkákat felülmulja jelentőségben az ethika teljes rendszere, a mely *A legfőbb jóról és rosszról* (*De finibus bonorum et malorum*) cím alatt maradt reánk s a melyet már részletesebben kell ismertetnünk.

II. A legfőbb jóról és rosszról szóló munka tartalma és forrásai.

Cicero ezt a munkáját 45-ben Kr. e. Astura mellett fekvő villájában, tehát a falusi magány csendjében írta. Ez év junius havában, úgy látszik már az egészszel elkészült és junius végétől fogva az egyes könyveket egyenkint küldte el jó barátjának, Atticusnak, a ki a kiadásról gondoskodott. A cím megválasztásában (*De finibus*) is a görögöket követte, a kik hasonló cím (*περί τελών*) alatt szokták volt tárgyalni az ethika alapkérdését, mely a legfőbb jóra és rosszra vonatkozik. Célul azt tűzte ki maga elé, hogy ismertesse és bírálja a korabeli philosophiai erkölcsstan három legnevezetesebb rendszerét, az epikureusokét, a stoikusokét és az Antiochus-félét, mely a régi akadémiusok és peripatetikusok tanításait a stoikusokéval akarta kiegyeztetni és leghelyesebben *eklektikus* (kiválogató) rendszernek volna nevezhető.

Az egészet beszélgetés alakjában írta meg, de nem a Plato módja szerint, a ki a párbeszédes formát következetesen viszi keresztül és, a mint mondani szokás, valóságos philosophiai drámát ír, hanem, a mint maga említi, inkább az Aristoteles modorában, a mennyiben a párbeszéd csak bevezetésül szolgál a tulajdonképeni tárgyaláshoz és azután a különböző nézetek képviselői összefüggő előadásban fejtegetik a maguk rendszerét, de oly módon, hogy legtöbbet maga az író beszél, midőn a többi szereplőt czáfolja és helyre igazítja. Az öt könyv ennél fogva három különböző beszélgetésre oszlik és pedig az első beszélgetés az első és a második könyvet, a második a harmadik és a negyedik könyvet, a harmadik az ötödik könyvet foglalja magában.

Az első beszélgetés (I. és II. könyv) Kr. e. 50-ben, Lucius

Paullus és Caius Marcellus consulsága idejében történik. Színhelye Cicerónak Cumæ város mellett fekvő villája. Szereplő személyek maga Cicero, továbbá Lucius Manlius Torquatus és Caius Valerius Triarius, a szerző jó barátai. Ezek közül Torquatus Epicurus híve volt, 49-ben praetorságot viselt, később a polgárháborúban Pompeiushoz csatlakozott s e háború folyamán 46-ban veszett el Afrikában *Hippo Regius* városa mellett. A másik jó barát, Triarius, már inkább a stoikusok felé hajlott, de a politikában, ép úgy, mint Torquatus, Pompeiust követte és szintén a polgárháborúban lelte halálát. Árváinak gyámságát Cicero vállalta magára. Az első könyvben már most Epicurus etikáját Torquatus adja elő, mire Cicero a második könyvben felel és az egész rendszert a stoikusok álláspontjáról bírálja és czáfolja. Triarius szerepe egészen jelentéktelen; csak arra való, hogy olykor Cicero segítségére sietvén egyet-egyet üssön az epicureusokon.

A második beszélgetés (III. és IV. könyv) Kr. e. 52-ben, Cneius Pompeius és Quintus Metellus Scipio consulsága idejében történik. Színhelye az ifjú Lucullus tuscolumi villája, a hol Cicero Marcus Porcius Catóval találkozik. Ez utóbbi, a híres ifjabb vagy uticai Cato, egész életében a stoikusok törhetetlen híve volt s elveihez következetes maradt halálában is, mert Pompeius és a köztársasági párt bukása után a római szabadság vesztét túlélni nem akarván, a legnagyobb lelkingyugalommal vetett véget életének Uticában 46-ban Kr. e. Nagyon megfelelő szerepet juttat tehát neki Cicero, midőn a stoikusok szigorú erkölcstanát a harmadik könyvben vele adatja elő. A választ a negyedik könyvben ismét maga a szerző adja meg, a mennyiben a stoikusok rendszerét akadémikus szempontból czáfolja s azt igyekszik a már említett Antiochus nyomán kimutatni, hogy a stoikusok a dolog lényegében megegyeznek az akadémikusokkal és a peripatetikusokkal, csak a szók használatában térnek el.

A harmadik beszélgetés (V. könyv) Kr. e. 79-ben történik, abban az időben, a mikor Cicero philosophiai tanulmányok czéljából Athénben tartózkodott. Színhelye az Akadémia, az Athén városától nem messze fekvő híres gymnasium, a hol Plato tanított. Szereplő személyek Marcus Pupius Piso Calpurnianus, maga Cicero, testvéröccse, Quintus Cicero, unokatestvére, Lucius Cicero és legjobb barátainak egyike, Titus Pomponius Atticus. A főszereplő Piso, a ki 61-ben Kr. e. consul volt és Ciceróval régi, jó ba-

rátságban állott. Ez a jó barátság azonban később megszakadt Clodius, a híres néptribun miatt, a ki Cicero legnagyobb ellensége volt s a kivel Piso e körülmény daczára is fenntartotta a barátságot, a mit Cicero természetesen rossz néven vett. Minthogy Cicero maga mondja, hogy csak oly személyeket beszéltet a munkájában, a kik már nem élnek, bizonyára Piso sem volt többé az élők közt abban az időben, a mikor e könyv keletkezett. Úgy látszik, a halál engesztelte ki a szerzőt, a ki itt igen szép emléket állított egykori barátjának. Piso mint peripatetikus lép fel, de nem az Aristoteles rendszerét adja elő, hanem az Antiochusét, a melyet már fentebb jellemeztünk. Előadása majdnem az egész könyvet betölti, csak a vége felé szólal fel maga Cicero, de akkor sem czáfolja meg a Piso egész fejtegetését, csak némely következetlenséget vet szemére.

Cicero különben az egész munkában szigorúan ragaszkodik az új akadémikus állásponthoz, a mennyiben semmit sem fogad el föltétlenül igaznak és kiemeli minden rendszer gyenge oldalát. Mindazáltal abból, hogy az Antiochus-félét nem czáfolja meg a maga egészében, némi joggal gyaníthatjuk, hogy ezt tartotta a többi között legvalószínűbbnek.

A mi a munka forrásait illeti, nem állapíthatjuk meg valamennyit pontosan. Csak annyi bizonyos, hogy a negyedik és ötödik könyvet egészen Antiochus nyomán írta meg, a kit maga is hallgatott és magáévá tette a mesternek azt a nézetét, hogy egyrészt a régi akadémikusok és peripatetikusok, másrészt a stoikusok rendszere közt nincs lényeges különbség. Az első könyvben nem követte magát Epicurust, mert a későbbi epicureusok nézeteit is ismerteti s hivatkozik Zenóra és Phædrusra, mint a kiket maga hallgatott. Nem lehetetlen, hogy ezeknek az előadásait használta föl az epicureismus tárgyalásánál, bár némelyek Philodemust is, a ki szintén Epicurus hive volt és Cicero idejében Rómában tanított, fölemlítik a lehetséges források között.*) A második könyvben, az epicureismus czáfolatában, kétségtelenül azon a nyomon haladt, a melyet Chrysippus, a stoicismus legjelesebb képviselőjének egyike (281—208 Kr. e.) és az epicureusok ostromozója jelölt ki, csak az a kérdés, magából Chrysippusból merített-e vagy ismét csak Antio-

*) Így *Hirzel* (Untersuchungen zu Cicero's philosophischen Schriften, II. Theil, 2. Abt. p. 690.)

chusból, a ki azonban az epicureismus bírálatában szintén a Chrysippus-féle csapáson járt.¹⁾ A harmadik könyvnél, a stoicismus előadásánál, némelyek a seleucia Diogenest (élt 156 körül Kr. e.) említik mint főforrást, egyes részleteknél pedig Chrysippust, Panætiust és Posidoniust,²⁾ mások azonban Hecato mellett nyilatkoznak.³⁾ E kérdések végleges eldöntése a reánk maradt görög philosophiai irodalom töredékes volta miatt aligha lesz valaha lehetséges.

Annyi bizonyos, hogy Cicero olyan forrásokat követett, a melyek az ő korában nagy tekintélyben állottak. Nem akarjuk azonban tagadni, hogy e források felhasználásában többször pontatlanságot veszünk észre nála, a mi a gyors kidolgozásból magyarázható meg.

E botlásokat a jegyzetekben fogjuk fölemlíteni a megfelelő helyen, előre is megjegyezvén, hogy nagyobb részt igen jelentékenek s így az egész mű becsét nem csorbíthatják. Különben, hogy maga Cicero mennyire bízott e munkája értékében, bizonyítja az is, hogy *Marcus Junius Brutusnak*, a Cæsar híres gyilkosának, a görög philosophia legalaposabb ismerői egyikének merte ajánlani, a kinek egyébiránt a *Tusculumi vitatkozások* (Tusculanæ Disputationes), továbbá az *Istenekről* (De natura deorum) és a *Szónok* (Orator) című könyveit is ajánlotta, *A híres szónokokról* (De claris oratoribus) szólót pedig róla nevezte el.

Kétségtelen, hogy ez a mű Cicero reánk maradt philosophiai munkái közt a legjelentékenyebb, a legbevégzettebb és a leggondosabb, mert az ókori ethika három nagy rendszerét teljes egészében és híven ismerteti. Jelentőségét ránk nézve nagyban emeli továbbá az is, hogy az epicureismusra, a stoicismusra és az Antiochus-féle rendszerre vonatkozó eredeti görög irodalom nagyobb részt csak töredékesen maradt ránk és e háromféle erkölestannak illetén összefoglalását semmi más ókori munkában nem találjuk meg. A könyv tehát mint tudományos forrás is rendkívül becses, arra pedig, hogy bevezetésül szolgáljon a régi ethika tanulmányába,

¹⁾ *Madvig* a *De finibus* híres kritikai kiadásában, mely legutóbb Kopenhágában 1876-ban jelent meg, Chrysippus mellett nyilatkozik, *Hirzel* azonban (Untersuchungen, II. Theil 2. Abt. p. 656.) Antiochus mellett.

²⁾ Így *Madvig* említett kiadásában.

³⁾ Így *Hirzel* (Untersuchungen, II. Theil 2. Abt. p. 619.)

a lehető legalkalmasabb. Daczára annak a nagy nehézségnek, melylyel az írónak a műszók latin fordításában, különösen a szór-szálhasogató stoikus rendszer tárgyalásánál, küzdenie kellett, oly egyszerű és világos az előadás egész menete, hogy különösen kezdők kezébe, nem adhatunk ennél megfelelőbb olvasmányt. Nincs tehát egyéb hátra, minthogy az említett rendszereket tájékoztatás céljából röviden ismertessük; azután bátran utasíthatjuk az olvasót magához a fordításhoz.

III. Az epicureismus, a stoicismus és az Antiochus rendszere.

Azok a philosophiai rendszerek, melyeket Cicero itt tárgyalt munkájában fejteget, nem a görög nemzet politikai önállóságának és a hellen műveltség klasszikus virágzásának korában keletkeztek, hanem abban a későbbi időben, a melyet a politikai történetben Nagy Sándor utódai, az irodalomében az alexandrinismus korának szokás nevezni. A mi ezt a kort különösen jellemzi, az a hellén nemzetiség szétbomlása, a mely állami függetlenségét elvesztvén, lassanként a Nagy Sándor meghódította országokban szétszórt, kosmopolita fajjá változott. Ez a gyökeres változás mely nyomot hagyott maga után a philosophiában is. Míg az előző kor philosophiája a görög nemzeti szellem szabad és természetes megnyilatkozása volt, melyet irigylendő optimismus hat át, a mely meg van elégedve a léttel és bizalommal néz a jövőbe, naiv merészséggel emelkedik a speculatio legmagasabb régióiba s egyforma kedvvel oldja meg a dialektika, a physika, a társadalmi és az egyéni ethika legelsődrendű problémáit, addig az a kor, a mely a stoicismust és az epicureismust szülte, már nem törekszik egyébre, minthogy az emberi egyént a világgal valamikép kiengesztelje. Csak szükségből, az ethikai elvek megokolásának céljából foglalkozik a metaphysika és természetphilosophia kérdéseivel s gondolni sem mer többé arra, hogy, mint egykor Plato és Aristoteles, az állam és társadalom viszonyainak rendezését kísértse meg, sőt inkább elfordul attól az államtól, melyben a szabadság helyett a legszétlenebb despotismus uralkodik, és a társadalomtól, a mely régi politikai és erkölcsi ideáljaiba vetett hitét elvesztve, az elvtelenség s ennélfogva az erkölcsi romlás chaotikus állapotába süllyed. Nagyon természetes, hogy ily módon nemcsak a magas röptű philosophiai speculatio hanyatlik, hanem az ethika is szűkebb körre szorul, mely többé nem a társadalmi élet logikája, mint

Aristotelesnél, hanem tisztán az *egyén* használatára szánt művészet a jól és boldogul élésre, vagyis, a mint a rómaiak találóan mondták, *ars bene beateque vivendi*.

Az Aristoteles utáni philosophia egyik legfontosabb rendszerét *Epicurus* alapította meg, a ki Kr. e. 306-tól 270-ig tanított Athénben és már életében óriási hatást tett az egész görög világra. Őszintén megvallja, hogy a természetphilosophia kérdéseivel tisztán gyakorlati célból foglalkozott, és pedig azért, hogy az emberiséget megszabadítsa két olyan bajtól, a mely a zavartalan boldogság legnagyobb akadályai, a vallásos előítéletektől és a haláltól való félelemtől. E célra legalkalmasabbnak látszott egy régibb, még Socrates előtti philosophus, *Democritus* physikája, melyet némi módosítással vett át a saját rendszerébe. A természetnek ez a Democritus-Epicurus-féle magyarázata teljesen materialistikus. Szerintök az anyag bizonyos legkisebb és oszthatatlan részecskékből, az úgynevezett atomokból áll, s ez atomok egyesülése hozza létre a végtelen úrben a számtalan világokat és mindent, a mi létezik. Atomokból áll nemcsak az emberi test, hanem maga a lélek is, sőt az észrevevés és megismerés is úgy történik, hogy a tárgyak felületéről bizonyos, ugyancsak atomokból álló képek (εἰδωλα) hatolnak be szemünkbe s onnan a lélekbe. Az atomok azonban, a mint egyesültek, úgy szét is bomlanak idővel, és felbomlásuk véget vet minden egyéni létnek s új alakulásokra vezet. Tehát az anyag változhatatlan törvényei, nem valamely isteni akarat kormányozza a világot, s ha ezt a törvényszerűséget megismerjük, nem kell többé félnünk semmiféle természetfölötti hatalomtól, nem kell rettegnünk az istenektől. De nem kell félnünk a haláltól sem, mert e félelemnek csak az az oka, hogy legtöbben nem tudják, mi történik velünk a halál után és az alvilág rémképeivel gyötrik magukat, ellenben ha tudjuk, hogy a lélek atomjainak szétbomlása után megszűnik minden egyéni lét, megnyugvás költözik szivünkbe és épen ez a lelki nyugalom a philosophia főcélja.

Ezt a lelki nyugalmat kell keresni az etikában is. Már pedig a legegyszerűbb tapasztalás arra tanít, hogy minden élő feltétlenül csak az élvezetet kívánja és csak a fájdalmat kerüli; amaz tehát a legfőbb jó, ez a legfőbb rossz. De a pozitív élvezet múló állapot, mely rendesen csak addig tart, míg valamely kellemetlenséget okozó szükségletet kielégítünk; tartós ellenben az az állapot, a mely a kellemetlenség eltávolítása után áll be, vagyis a fájdalomatlanság.

Tehát ez a negatív élvezet a legnagyobb élvezet s erre kell alapítani az élet boldogságát, a lelki nyugalmat. Az erények is e czél szolgálatában állanak, a mennyiben az okosság szabadít meg bennünket a balvéleményektől, a mértékletesség tanít meg a gyönyörűségek helyes élvezetére, a bátorság ad erőt a halállal és a fájdalommal szemben, az igazságosság biztosítja embertársaink szeretetét s így életünknek félelem nélkül való eltöltését is.

Lehetetlen fel nem ismernünk e rendszerben a pesszimizisztikus alapvonást. Nem az élvezet keresését látjuk benne, hanem a küzdelmet a félelem, a nyugtalanság, a fájdalom ellen. Csak oly emberek körében keletkezhettek ilyen tanítás, a kiket a műveltség már tulságosan megfinomított s a kiken épen ennek következtében a degeneráció bizonyos jelei mutatkoznak. Ezek az emberek sokkal jobban irtóznak a fájdalomtól, mint a mennyire kívánják az élvezetet; idegeik sokkal érzékenyebbek a kín, mint fogékonyak a kéj iránt; elvesztették már naiv hitöket az élet örömeiben, nem merik többé fenéig üriteni a gyönyörűség habzó serlegét, mert ott vár reájuk az édes ital keserű alja, a fájdalom. És valóban úgy a mesternek, Epicurusnak az élete, ki az önmegtartóztatás példaképe volt, mint mindazoké, a kik e rendszert a mesterhez méltó módon, nemesen fogták fel, azt bizonyítja, hogy inkább lemondtak az örömökről, mint hogy kitegyék magukat a fájdalom lehetőségének, és, hogy az epicureus bölcse lelki nyugalma nem volt egyéb, mint csöndes resignatio.

Az egészséges, primitív ember nem fél kilépni az élet küzdő terére s bátran kóstolja végig a földi lét minden örömét és fájdalmát. Az epicureus bizalmatlanul nézi az élet piacának sürgésforgását, ellenállva a pénz, a dicsőség, a hatalom csábításainak, tartózkodik a közügyekben való nagyobb részvételtől, nem veti bele magát az élénkebb társadalmi élet forgatagába s egyre hangoztatja az intő szöveget: Élje elrejtve! (*Λαθὲ βιώσας*). *Bene qui latuit, bene vixit.* Nincs bizalma még abban sem, a miben az emberek legnagyobb többsége keresi a boldogságot, a szerelemben és a házasságban, az örökké megújuló élet e kuftejében. Újra meg újra felveti, mint problémát, azt a kérdést, szabad-e a bölcsnek megőszülnie és gyermekeket nemznie, megfér-e a családi élet a léleknek annyira óhajtott nyugalmaival. Föltétlenül csak azt az egy érzését istápolja, a mely sohasem fajulhat szenvedélylyé, a barátságot, a legszelidebb és legtartósabb örömek forrását. Nehány

jó barát szűk körében csendesen tölti el életét a tudományos megismerés és a művészetek élvezetével, tartózkodik minden erősebb és izgalmasabb tevékenységtől és szemlélődve nézi az életet, mint valami színházat, a nélkül, hogy valaha a színész szerepére vállalkoznék. De még így is egyre leskelődik rá az emberi test szörnyű ellensége, az elviselhetetlen fájdalmak hozója, a legedzettebb lélek nyugalmanak feldúlója, a betegség és az epicureus ezzel szemben nem tehet egyebet, mint hogy egész életén át készül az öngyilkosságra, vagyis, a mint a régiek mondták, arra, hogy, ha a körülmények úgy kívánják, sajnálkozás nélkül tudja itt hagyni az életet, mint valami színházat

Műveltségök haladtával nagyon megkedvelték ezt a rendszert a rómaiak is. Főleg az olyanok, a kik a polgárháborúk és később a császárok alatt megundorodtak a belvillongások, majd a zsarnokság szörnyű képétől s a közélettől magukat távol tartották, a kik nem annyira politikai, mint inkább æsthetikai hajlandóságokat éreztek magukban, tudósok, írók és magas műveltségű magán emberek követték Epicurusnak a csendes rév felé vezető hajóját s igazán harmonikus, nyugalmas és szép életet tudtak maguknak biztosítani. Ily elvek szerint élt, hogy többet ne említsek, a római poézis két elsőrendű csillaga is, Vergilius és Horatius.

De mily érthető és mily sympathikus ez a rendszer előttünk, a modern kor ideges gyermekei előtt is! Mintha legkedvesebb philosophusunk, Schopenhauer szavait hallanók az élvezet semmiségéről és a fájdalomról, mint egyedüli positiv érzésünkről! És ez az említett epicureus életmód vajjon egyéb-e, mint menekülés a Schopenhauer-féle akarat (*Wille*) kegyetlen világából a tiszta megismerés (*Vorstellung*) szelidebb világába? El is mondhatjuk bátran, hogy soha még úgy nem értették és nem méltányolták Epicurust, mint éppen napjainkban, a mi bizonyára némi rokonságra vall korunk és az ő szelleme közt.*)

Az epicureismussal homlokegyenest ellenkezik a vele körülbelül egy időben keletkezett stoicismus, a melynek Cicero a harma-

*) *Guyau*, a korán elhunyt francia philosophus, Epicurus ethikájáról (*La moral d'Epicure*) és az újabb angol moralphilosophiáról (*La moral Anglaise contemporaine*) írt műveiben azt is kimutatta, hogy a nagy görög mester eszméi nem egy tekintetben hatottak az ethikának modern, utilitarius irányára.

dik és negyedik könyvet szentelte. Ezt a rendszert Zeno (342—270. Kr. e.) alapította meg s utódai, *Cleanthes* (332—251. Kr. e.) és Chrysippus (281—208. Kr. e.) fejlesztették tovább. Nevét az athéni tarka csarnoktól (*stoa poikile*) nyerte, a hol a mesterek tanítottak.

A stoikusok természetfilosóphiája materialistikus és pantheistikus egyszerre. Szerintök minden anyag, így a világot alkotó őserő, az istenség is, mely nem egyéb, mint tüzes lehellet (*πνεῦμα*) vagyis gőz. Ez a tüzes gőz, melyből az istenség áll, levegővé, a levegőnek egy része vízzé, a víz egy része földdé alakult át s így jött létre a világ. Az isten és a világ tehát nem különböző fogalmak, mert maga az isten alakult át világgá s kormányozza, mint világlélek az egész mindenséget. Bizonyos idő múlva azonban bekövetkezik az általános világégés és a mindenség újra tüzes gőzzé változik vagyis az istenség visszaveszi önmagába a világot, de csak azért, hogy újra meg újra megalkossa. Így jő létre egyik világ a másik után, de mivel a világ keletkezése mindig ugyanazon törvények szerint történik, e világok egymással a legapróbb részletekig egyenlők. *)

E pantheistikus alapgondolat szerint határozzák meg az ember helyét is a mindenségben. Az ember az egyedüli élő lény, a mely észszel rendelkezik; ez az ész pedig nem egyéb tüzes gőznél, vagyis azonos az istenség eredeti alakjával s az általános világlélek egy része. Az ész tehát az embernek egyedüli különös java, mely az istenségben közvetlenül részes és ennél fogva az istenségnek a mindenség kormányzásában nyilvánuló akaratát, az egész világ rendjét megismerheti és öntudatosan követheti. Ezért az ember legfőbb java lesz az *esz tökéletessége*, a mely theoretikus irányban a világrend megismerésében, praktikus irányban pedig a világrendhez való alkalmazkodásban nyilvánul, vagyis a *tudásban és az erényben*, a melyek a görög philosophiában Socrates óta azonos fogalmak gyanánt szerepelnek. Ebből érthetjük meg, hogy a stoikusok szerint a bölcs legfőbb célja a természet rendje szerint élni s hogy épen ebben az életmódban nyilvánul az erkölcsi jó és az erény.

*) Érdekes tudnunk, hogy korunk legújabb és legdivatosabb philosophusa, *Nietzsche* is elfogadta e gondolatot s *ewige Wiederkunft* név alatt hirdeti *Götzendämmerung* című munkájában (l. *Összes műveit*, 8. kötet, 174. l.). Egészen világosan céloz továbbá reá a *Fröhliche Wissenschaft*-ban is (Leipzig, 1887, 254. l.)

Mivel pedig egyedül az ész az, a mi az embert a többi teremtménytől megkülömbözteti, a stoikusok azt állították, hogy az ész tökéletessége, az erény az embernek nemcsak legfőbb, hanem egyedüli java és hogy a természet rendjének megismerése s ennek öntudatos követése egymaga elég arra, hogy a bölcslet boldoggá tegye. Az élet minden egyéb java, a gazdagság, a hatalom, a dicsőség, az egészség a bölcsre nézve közömbös dolog, a melyeket tetszés szerint a maga javára fordíthat ugyan, de nem függ tőlök s nélkülok is boldog lehet. A mi továbbá az élet kellemetlenségeit, a szegénységet, a sors mindenféle csapásait, a betegséget illeti, ezek is közömbös dolgok, a melyek nem ronthatják le a bölcsnek az erényen alapuló boldogságát, bár a bölcs is igyekszik az ilyeneket a lehetőséghez képest távol tartani magától. Közömbös dolog végre maga az élet is, a melyhez a bölcs csak addig ragaszkodik, a míg tűrhetőnek találja; mihelyt azonban tűrhetetlennek bizonyul, nyugodtan törí szét a test bilincseit s bátran adja vissza lelkét az istenségnek.

Lehetetlen fel nem ismernünk ebben a rendszerben is a *pesszimisztikus vonást*, a mely éles ellentétben áll a görög nemzeti szellem eredeti tulajdonságával, az életben talált naiv örömmel. Ez a rendszer sem hisz többé az élet kellemes voltában s épúgy küzd a fájdalom ellen, mint az epicureismus. De míg Epicurus azzal akarja elérni célját, hogy lehetőleg elmenekül az életben való aktív részvétel elől, Zeno a maga bölcsét kiküldi az élet küzdő terére, keblét azonban háromszoros érczczel (*aes triplex*) veszi körül. Ez a háromszoros ércz a lélek isteni erejébe és függetlenségébe vetett makacs hit, a külső javak állhatatos megvetése, a minden hevesebb érzéstől, vágytól és szenvedélytől való mentesség vagyis a híres stoikus apathia. Mindenesetre kétségtelen, hogy e rideg erkölcsi szigorúsággal bámulatra méltó hősöket nevelt s az embernek az a tiszteletet parancsoló typusa, melyet antik jellemnek nevezünk, az ő iskolájának köszönhető. Ez az iskola adott Rómának a zsarnokság legszomorúbb korszakában annyi igazán nagy férfit, sőt vértanút, a kik nemcsak élni, de halni is tudtak a stoa elvei szerint, és végre ez az iskola adta azt a császárt is, a kit több joggal nevezhetünk, mint Titust, az *emberiség gyönyörűségének*, Marcus Aureliust.

De nemcsak ez az érdeme ennek a rendszernek, hogy az embert valósággal függetlenné tette a külső körülményektől s oly sziklaalapra állította, a melyen tehetetlenül törnek meg a sors

háborgó tengerének felcsapkodó hullámai, hanem az is, hogy az oly aristokratikus és individualisztikus hajlamú antik világban fel tudta kelteni az emberi közösség és az ebből fakadó emberszeretet nemes érzését. Ez az iskola tanította először, hogy minden ember egyenlő, mert lelkével mindenik egyformán részese az istenségnek, ez szüntette meg először a különbséget a görög és a barbár, a szabad és a rabszolga közt, a mely ellentét oly bántó módon ötlük szemünkbe még Aristoteles ethikai és politikai műveiben is; ez a rendszer figyelmeztetett arra, hogy embertársunk csupán azért, mert ember, igényt tarthat szeretetünkre, s végül kimondotta a kereszténységtől egész függetlenül, hogy szeretnünk kell még az ellenünk vétőket is. Mert, úgymond a stoikus bölcs, minden ember rokonunk, s ha vétkezik, csak korlátoltságból és nem kész akarva teszi s így ellene tanítással, nem bosszúállással kell védekeznünk, ártani pedig úgy sem árthat a bölcsnek semmiféle ellenség, mert lelkét nem ronthatja meg.*) Láthatjuk már e megokolásból is, hogy a stoicismus egészen más úton jutott ugyanahhoz a magasztos tanításhoz, mint a kereszténység; a kereszténynél ugyanis a közös gyarlóság érzése az, a mely nem engedi meg a bosszút, a stoikus bölcsnél ellenben a világrend pantheistikus felfogása és saját erkölcsi nagyságának s hozzáférhetetlenségének büszke tudata.

Ez a két, eszközeiben ellentétes, de céljában azonos rendszer, az epicureismus és a stoicismus annyira hatalmába ejtette a gondolkodókat Cicero idejében, hogy úgyszólván feledésbe mentek a régi nagy philosophusoknak, Platonak és Aristotelesnek tanításai. Nem is tudta már az akadémius és peripatetikus iskola magát fenntartani másképp, mint a stoicismushoz való közeledéssel. Ezt a kétségbeesett kísérletet ascaloni *Antiochus* (meghalt 68. Kr. e.), a saját korában híres philosophus, tette meg, a kit Cicero maga is hallgatott Athenben és az ötödik könyvben épen az ő rendszerét adja elő. *Antiochus* igazán tipikus képviselője az *eklektikus* (kiválogató) iránynak a philosophiában, a mennyiben ő állította fel először azt a tételt, hogy az igazságot abban kell keresni, a miben a nevezetesebb philosophusok megegyeznek. Hogy tehát ezt a megegyezést a főbb kérdésekben kimutassa, azt az alaptalan állítást kockáztatta, hogy egyrészt a peripatetikusok és az akadémiusok,

*) Legvilágosabban *Marcus Aurelius* császár mondja ezt ki *Elméletkései* hetedik könyvében.

másrészt e két iskola és a stoikusok nem a dolog lényegében, hanem inkább csak mellékes kérdésekben és a szók használatában térnek el egymástól. Ily módon állította össze az ethika új rendszerét is, melybe azonban a Plato-féle Akadémia tanításaiból semmi sem ment át, az Aristoteles eszméiből pedig csak annyi, hogy önkéntes és önkéntelen erényeket különböztet meg s hogy a legfőbb jót nemcsak a lélek javaiban keresi, mint a stoikusok, hanem az úgynevezett testi és külső javakban is s ennél fogva azt állítja, hogy az erény egymaga is elég ugyan a boldogságra, de a ki e mellett a testi és külső javakkal is rendelkezik, minden esetre boldogabb. Külömben az egész rendszer fölépítése stoikus hatásra vall s nem is nevezhetjük az Antiochus tanítását egyébnek peripatetikus tételekkel enyhített stoicismusnál, a mely, mint Cicero példájából látjuk, a maga korában nagy tetszéssel találkozott az eclecticismus hívei között, ámbár természetesen nem állítható egy rangba philosophiai érték tekintetében a két előbbi rendszerrel.

De nem búcsúzhatunk el Cicero e könyvétől a nélkül, hogy rá ne mutassunk az antik műveltségnek benne nyilvánuló olyan jelenségeire, a melyekről még a mi, szellemi előrehaladottságára büszke és a multat lenézni szerető korunk is példát vehetne. Nem a dolgozó szoba falai közé zárkozó tudósok, hanem a nyilvánosság és a praktikus élet emberei, római államférfiak vitatkoznak e munkában előttünk, mint a különböző philosophiai rendszerek szószólói. Ezek az emberek, miután mint zsege korú gyermekifjak elvégezték irodalmi és retorikai tanulmányaikat, miután mint érett fiatal emberek megszerezték a nyilvános pályán szükséges elméleti és gyakorlati jogi ismereteket, műveltségöket nem tartják befejezettnek mindaddig, míg hosszabb időt nem töltenek Athen városában, a hol áhítattal hallgatják a philosophiai iskolák legjelesebb mestereit. Miután így megismerkedtek a philosophia legkülömbözőbb irányaival, választanak maguknak valamely rendszert, melyhez teljes lélekkel csatlakoznak s a melynek tanulmányát egész életükön keresztül, a politikai élet ezer teendője és izgalma közt is folytatják. De semmi sem érdekli őket annyira, mint az erkölcsi életnek az egyes ethikai rendszerekben fölvetett kérdései; mihelyt üres idejük van, erről folytatnak legszivesebben vitatkozást a meghitt, baráti körben és a legnagyobb fáradságot arra fordítják, hogy philosophiai meggyőződésen alapuló, rendíthetetlen ethikai elvekre tegyenek szert, a melyek segítségével öntudatosan nevelik

magukat harmonikus jellemekké, egész emberekké, a melyek szerint élnek és tudnak, ha kell, meghalni is. Az erkölcsi függetlenség az, a mit legbecsesebb kincsöknek tartanak s ezt merítik a philosophiából. Valóban azt kell mondanunk, hogy a philosophia soha sem tett az életre oly nagy, oly széles körre terjedő hatást, mint a klaszszikus ókorban, és boldogoknak érezhetnők magunkat, ha hasonlólt mondhatnánk korunkról is. Mert bizonyára, ha a philosophiai műveltség iránt ma is oly mély és általános volna az érdeklődés, mint a régieknél, ha az újabb kor legmagasabb rendű szellemeinek gondolatai annyira közkincsé válnának, mint egykor a Socrates, Plato és Aristoteles, az epicureusok és stoikusok eszméi, nem volna korunk művelt embereinek tudása annyira egyoldalú, annyira töredékes, nem éreznők annyiszor még jeles tudósoknál is az egységes philosophiai világnézet hiányát, és kétségtelenül több volna köztünk a harmonikus jellem, az egész ember is. A philosophiának ki kell lépnie a czéhbbeliek szűk köréből, kapcsolatot kell keresnie az élettel, hogy ismét olyan mestere legyen a művelt emberiségnek, a minő az ókorban volt.

Végül még egy jellemző vonást kell az itt lefordított philosophiai beszélgetésekből kiemelni: azt a rendületlen hitet az emberi észben, mely a Cicerónál tárgyalt ethikai rendszerek mindenikében nyilvánul. Nemcsak azt hitték a régiek, hogy az emberi ész a nagy mindenséget megismerheti, hanem szilárd meggyőződésük volt az is, hogy a megismerés szükségképen hozza magával az ember erkölcsi javulását, hogy az erkölcsi tökéletesség az értelmi tökéletességtől elválaszthatatlan. Socrates híres tétele, mely az erényt és a tudást azonos fogalmaknak nyilvánította, elidegeníthetetlen kincse lett az egész ókori philosophiának és egyszer s mindenkorra lehetségessé tette azt, hogy az antik világ legnemesebb szellemei, minden előítélettől és hagyománytól függetlenül, érvényt szerezzenek a szabad kutatás elvének, még oly téren is, a hol a tekintélynek legnagyobb a hatalma, az erkölcsi élet terén. Valóban ebben nyilvánul leginkább az antik kultúra legnagyobb és legbecsesebb eredménye, az emberi ész felszabadítása a tekintély uralma alól, a *szellemi szabadság*; oly vívmány, melyet a görögök előtt és a görögök nélkül semmiféle kultúra el nem ért s a melynek újból való biztosítása a renaissance óta oly sok és kétes küzdelmébe, annyi vértanújába került az európai emberiségnek. Bizonyára jól esik tehát, különösen napjainkban, midőn szálló igévé

válhatott a világ egykori szellemi fővárosában a tudomány csődje, midőn még annyi téren folytatja harcát a hagyomány szelleme a haladásával, olykor-olykor visszatekinteni az antik világ felé, abba a korba, a melyben a bilincseit széttört emberi ész naiv bizalommal ülte első diadalait s az ifjuság titáni erejével rakta le számunkra a haladó kultúra megingathatatlan alapját. Újra meg újra érezzük ilyenkor mindnyájan, a kik hinni akarunk az emberiség haladásában, hogy a klasszikus ókor még ma is több nekünk, mint pusztán historiai érdeklődés tárgya; örömmel ismerünk rá a régiekben szellemi őseinkre s hálás szívvel gondolunk arra, mily dús örökséget hagytak reánk.

NÉMETHY GÉZA.

COLLIN «REGULUS»-A WESSELÉNYI MIKLÓS BÁRÓ KIADATLAN FORDÍTÁSÁBAN.¹⁾

Három éve annak, hogy a pannonhalmi könyvtár kéziratári osztályában, évszám nélkül, de e század elejére valló kézvonással egy kéziratot könyvre akadtam a következő cím alatt: «*M. A. Regulus. Szomorú Játék. Öt Felvonásokbann Szerzette Collin H. I. Fordította B. Wesselényi Miklós*». Eleinte nem tudtam tisztába jönni, hogy melyik Wesselényi Miklós írhatta ezt a színdarabot, mert Collin darabja 1802-ben jelent meg először és idősebb Wesselényi Miklós báró meghalt 1809-ben; nem tartottam tehát valószínűnek, hogy oly rövid időközben, a midőn a darabnak eredetije is a tetszészaj nyilvánulásai között egyrészt és a szigorú kritika rostája által a német külföldön másrészt, annyi hánytorgatáson ment keresztül, hogy t. i. a század elején, midőn sokkal lassúbbak voltak a szellemi érintkezés eszközei is, hogy tehát ily rövid időközben már hazánkban is fölkarolták volna.

Bayer József «A nemzeti játékszín történeté»-ben²⁾ már 1887-ben bőven tárgyalta azt a mæcenási pártfogást, melyben idősebb Wesselényi Miklós az erdélyi magyar színtársulatot részesítette; de sőt ő volt az, a ki később maga igazgatta a társulatot és vagy 20,000 frtjába került neki

¹⁾ Felolvastattott a «Budapesti Philologiai Társaság» 1899 febr. 25-én tartott ülésében.

²⁾ I. köt. 203. s a többi lapjain 593-ig.

annak subventiója. Déryné «Naplója»-ban pedig szokott érdekességgel írja le azt a zsarnoki önkényt, a melylyel a báró a színtársulat egyes tagjait meg tudta regulázni.¹⁾ Azóta megjelent Ferenczy Zoltántól «A kolozsvári színészet története» és ebben már beszámol arról, hogy 1804 december 26-án adták először *Kolozsvárott Collin Regulusát idősb Wesselényi Miklós* fordításában.²⁾ Bayer József «A magyar drámairodalom története» (Budapest, 1897.) című munkájában nem említi Collin «Regulusá»-nak ezen fordítását. Igen érdekes azonban, hogy nevezett szerző munkájának második kötetében a «Függelek»-ben a Jezsuita-drámák sorában egy «Attilius Regulus» című Jezsuita-drámáról emlékezik meg, melyet jóval Collin drámájának megjelenése előtt (1754-ben) adták elő Gyöngyösön. Teljes címe: «Attilius Regulus. Jeles játék. Mellyet Gyöngyössy Jézus Társaság béli Oskoláknak Nagyságos, Tekéntetes, Nemes, Tisztes Ifjusága játéku ki-mutatott Szent-Mihály-Havának ... Napján 1754-dikben». Igaz ugyan, hogy ennek a mi drámánkhoz voltaképen semmi köze, de nem minden érdek nélkül való az, hogy tárgya magyarban is már Collin előtt talált földolgozást.

Érdemes a játékokban szereplő személyeket fölemlíteni: «*Nomina Actorum*» Regulus, Manlius, Attilia, Publius, Barcze, Licinius, Amilcar; «*Romane Cives*»: Számszerint hat; «*Praefecti Militum*»: Számszerint három, több katona». «Sommája a Játéknak» — cím alatt röviden tartalmát adják a drámának, melyből csak az elejét idézem: «Róma jeles Férfiai között, kiknek Hadi-Vitézsége, erköltse, alhatatossága Világnak jobb részét fel-dulta, leg-nevezetesebb volt Attiliu Regulus: mert nem tsak nyughatlan fáradozásit, vére hullását védelméres fel-szentelte: hanem egyszersmind éktelen kinokra, 's kegyetlen gyötrelmekre és hallatlan halálra, Róma dicsőségéért, 's maga szép híréért adta, szánta magát.»³⁾

Ferenczy Zoltán id. művében megemlékezik a Wesselényi-féle fordításnak a szibói családi levéltárban levő kéziratáról, mely azóta a kolozsvári egyetemi könyvtárba került és fenttiszteelt szerző szívesességéből kezemen is megfordult. Ez semmi esetre sem eredeti kézírása a Collin-féle «Regulus»-fordításnak. Sőt sokkal hiányosabb és úgy látszik csak színpadi használatra szánt másolat és pedig rossz másolat, mert számos helyen úgy a szövegben, mint a jelenetek közti utasításokban értelemzavaró hézagok maradtak, melyeket egy későbbi kéz, úgy látszik az ere-

¹⁾ Törs Kálmán kiadásában, Budapest, 1879. I. köt. 238—240. lapjain.

²⁾ Kolozsvárott, 1897. — Adták továbbá a darabot: Maros-Vásárhelyt 1804. jun. 29.; Debreczenben 1805. okt. 8-án; Pesten, 1807. szept. 19. és 1808. márcz. 9-én.

³⁾ Bayer József id. műv. II. köt. 405—408. lapig.

deti szöveg után, oldalt kiegészített. De még az sem volt a címlapon megjelölve, hogy ki írta és ki fordította a drámát, mert ezt legújabbán csak Ferenczy figyelme pótolta.

Ezzel szemben áll a pannonhalmi kézirat, a mely ugyancsak a folyó század elejéről való, mintha sajtó alá írott tisztázat volna és igen nagy pontossággal van megírva. A szövegben minden javítás nélkül szorosán egymásután következik az a tárgyalás, a mely a kolozsvári kéziratban csak a közbeszúrt javításokkal egészül ki. Ebben is, mint a kolozsvári másolatban hiányzik a Collin-féle «Regulus» prologusa. A pannonhalmi kézirat kötése is egykorú és könyvtári őrzésre van szánva.¹⁾ Ennek következtében a pannonhalmi kéziratot értékesebbnek tartom a kolozsvárinál.

Hogy mi indította idősb Wesselényi Miklós bárót Collin akkor annyira ünnepelt «Regulus»-ának hazai nyelvünkre való átültetésére, erre nézve az a sejtelmem, hogy a darab jelességén kívül valószínűleg az a hasonlatosság, mely «Regulus» életkörülményei és az ő saját élete sorsa között fenforgott. Id. Wesselényi Miklós ugyanis őseinek szabadságszeretét örökölte és ennek tulajdonítható, hogy II. József császár Kufsteinba záratta. Regulus karthágói fogsága és Wesselényi német fogsága közötti hasonlat abban is feltalálható, hogy a mint Attilia Regulus kiszabadításán fáradozott, úgy Wesselényit is a szebeni zárdából elrablott Cserey Ilona felesége szabadította ki folytonos könyörgéseivel 1789 december 15-én nyolcz évi fogság után. Az irodalom iránti kedvelést bizonyára anyjától Vargyasi Daniel Polyxena bárónőtől örökölte, a kinek tudvalevőleg akkoriban híres könyvtára volt. Nevelője az irodalmi körökben annyira ismeretes Cornides Daniel is ápolhatta ezt az előszeretetet.

Következőkben elő kell adnom röviden Collin ezen drámájának keletkezését és sorsát, valamint azt is, hogy a német költő miként indokolta szereplőinek jellemét és tárgyának történeti igazságát ellenfeleivel szemben.

Feltűnő, hogy a classikus ó-kor történeti anyaga közül éppen ezt dolgozták fel legkevésbé. A legrégibb Beaubrettiel francia írótól származik 1582-ből.²⁾ Regulus, a francia színpadon csak 1688-ban nyert

¹⁾ Ferenczy Zoltán dr. szivességéből volt nálam idősb Wesselényi Miklós bárónak sajátkezűleg írott kötelező levele a kolozsvári könyvtárból és egybevetvén ezt a pannonhalmi kézirattal, kiderült, hogy bár igen hasonlít a két írás egymáshoz, a pannonhalmi Regulus sem Wesselényinek kezeirása.

²⁾ Histoire philosophique et littéraire du Théâtre Français. Par M. Hippolyte Lucas. — Paris 1843. — 382. l.

polgárjogot Pradon által.¹⁾ A szerző maga mondja kiadásának előszavában, hogy Regulusnak Párisban kevésbé borzasztó sorsa van, mint Karthágóban. Girolamo Gigli olasz író, a ki sok melodrámán kívül, francia minta után szomorú játékokat is írt, egy «Attilio Regolo» című drámát adott ki.²⁾ 1740-ben befejezte Metestasio, ugyancsak «Attilio Regolo» című lyrai operáját, melyet kortársai legjobb darabjának mondanak. Azóta csak 1765-ben lépett fel újra Dorat³⁾ egy «Regulus»-tragédiával. Ujabb időben még két francia író tett kísérletet ezzel a tárggyal, és pedig Geuirguiraud Sándor és Arnauld Lucien, — mind a kettő 1822-ben.⁴⁾ Németországban Collin előtt senki sem próbálkozott ezzel a tárggyal.

A Collin-féle «Regulus» számos kiadása között csak kettő méltó nagyobb figyelemre. Az *első 1802-ben* jelent meg és az, a mely összes munkáiban tétetett közzé. Ezekhez járul a bécsi Hofburg-színház könyvtárában levő kézirat. Az összes munkáiban megjelent kiadás a legtekintélyesebb.

Metastasio és Collin műveinek csak futólagos összehasonlítása is azon eredményre vezet, hogy a német költő a tervezett elrendezés és alapokok tekintetében mennyire az olasz mester hatása alatt volt. Egy fő forrását annak, hogy Collin miként tudta az olasz szerző operaszerű drámáját egy öt felvonásos tragediává változtatni, abban leljük, hogy költőnk a classicus ó-kort alaposan ismerte. Collin drámájának egyes helyeihez jegyzeteket csatol, melyekben a vonatkozásokat ó-kori forrásokból bizonyítja be. Természetes, hogy nem sikerül neki «Regulus» cselekvényét történeti ténynek feltüntetni; miután Palmer már a XVI. században alapos bizonyítékokkal kimutatta, hogy Regulus tette csak mese.⁵⁾ Collin később maga is ezen nézeten volt, melyet így fejez ki: «Regulus» sikerét sokkal inkább az idegenszerű élet és erkölcsök megjelenítésének köszönheti, mint tényleg drámai értékének.»⁶⁾ Birálói közül egyik sem mulasztja el, az ó kori remekírók körüli olvasottságának elismerését. Az ő biztos fellépte ezen a téren még a philologiai vitatkozást is kihívta. Schlegel két baklövést akar neki tulajdonítani. Publius t. i. nem lehet néptribun, mert atyja consul, tehát nem plebejus volt. Másrészt a néptribun és a consul ruházatát állítólag nem lehet történetileg megállapítani. Collin az első mondást megegyeztetve,⁷⁾ a második ellen-

¹⁾ Ugyanott 402. l.

²⁾ Klein, Geschichte des Dramas. VI. k. 1. rész. 366. l.

³⁾ Göttinger Gelehrten-Anzeigen. 1767. — 235. l.

⁴⁾ Histoire etc. du Théâtre Français. 425. lap.

⁵⁾ Exercit. in Auct. Græc. 151. l.

⁶⁾ Összes munkáinak V. köt. 46 lap.

⁷⁾ Uott. V. köt. Über den Chor im Trauerspiele. 95. lap.

vetést azonban a berlini színház rendezőségének rovására írja. *Goethe* így kezdi a darab bírálatát: «A szerző a darab tárgyának megválasztásánál kezdte el a hibákat. Collin a nehézségekkel, melyek szomorú játékának ellentmondó tárgyaiból keletkeztek, maga is már eleve tisztában volt, mivel «Regulus» hirtelen elhatározása által, hogy t. i. önkényt és egyszerre elszánta magát a halálveszélybe rohanni; ez által a cselekvény folytatólagossága ki van zárva.»

Egy másik helyen drámájának más czélját is feltünteti, mondván: «már néhány éve annak, hogy a német Parnassuson, a hegytetőtől a lábáig ez a szó *sors*, leküzdhetetlen sors, vak sors és süket sors hangzik és minden örvényből és völgyből újból visszahangzik, annyira, hogy azt hinné az ember, tragédiát írni nem oly nehéz dolog, hisz a hőst csak a sors nehéz nyomása által szemünk előtt össze kell morzsolni és meg van az egész.» Ez a jéghideg áramlat ér bennünket a költemények minden fajából, hogy az emberi szívet megörvendeztesse, megkönnyítse és fel-emelje. De ez ne tartson tovább így, a kegyetlen sorsnak nem szabad többé felettünk uralkodnia. A hős küzdelmében kell annak jelentkeznie; ebben romboljon és rontsa le bár azt, a mit az emberek életnek és boldogságnak mondanak, de meg ne semmisítse belső életét, lelki erejét, bátorságát, erényét.*) Collin darabjának czélját legjobban motiválja azzal, hogy «Regulus»-ban egy kedvencz mondásának találó példáját szemlélteti és ez az: «A halál kötelesség, ha az állam java így kívánja».**)

A «Regulus» első előadása 1801 október 3-án volt a bécsi udvari színházban. Ez valóságos mintaelőadás volt. A szereplők megragadták az alkalmat, hogy az eddig dívó elérzékenyítő szavalás helyett méltóság-teljes történeti alakokat szemléltessenek. Iffland, a ki akkor éppen Bécsben tartózkodott, mesteri jellemfestést hozott színre. Mindez és egy fiatal hazai költőnek váratlan megjelenése a bécsi színpadon, a kiből azt a nemzeti játékszín-költőt vélték, üdvözölték, kinek számára József császár a pompás színházat építette és a kit Sonnenfels hiába óhajtott azon híres deszkákra: mindez a «Regulus» első színrehozatalát egy ifjú reménysugár várásával vette körül. Egy új költői egyéniségnek első felléptét alig ünnepelték valaha oly általános dicsőítéssel, mint «Regulus» költőjét.

Sőt Ausztriában, Grillparzer első felléptét kivéve, ez a lelkesedés talán páratlan a maga nemében. Itt, a hol évek óta azon dolgoztak, hogy Németország nagy költőinek sikereihez valami hasonlót hozzanak létre, a hol érezték, hogy a kíváncsú költői művek a nemzeti és hazafias irányzat teljes kifejtésében lelik sikerüket, itt Bécsben egy ily dráma a

*) Összes művei V. köt. Prózai értekezések. «Regulus» 248. lap.

**) Ugyanott. 254. lap.

legnagyobb ünnepeltetést érhetette el, mely ezen kívánalmaknak készségesen eleget tett. A költeménynek æsthetikai oldala alig jöhetett szóba, mert egyrészt hiányzott hozzá a kellő mérték, másrészt pedig a nagy külső német birodalom iránti féltékenykedés valóságosan elvakította az embereket. Legkritikusabb volt még, a mit Bécsben az «*Annalen der österreichischen Litteratur*» (Bécs, 1802. 66. szám) «*Regulus*»-ról írt. Ennek a kritikának névtelen írója reméli, hogy megjön az az idő, a mikor a tragédiának történetét Ausztriában Collin *Regulus*-ával fogják kezdeni; a mikor *Regulus*-ról tanulmányokat fognak írni, mint akár *Sophokles*-ről, *Corneille*-ről, *Shakespeare* és *Goethe*-ről, hogy egy *Regulus* még akkor is tetszeni fog, midőn a mi időnknek tragédiai ponyvairódmát az örök feledés temeti el. Mikor következik be ez az idő, azt tudja *Melpomene*; de hogy be fog következni, azt hazánk *geniusa* súgja nekem. Bár csak Collin ne engedné magát sem dicséret, sem gáncs által eltéríteni azon pályáról, a melyet oly sikeresen megkezdett. Csak ily úton jut oda, a hol *Sophoklest* és *Euripidest* örök babérok között találta.»

Igy szólott az általános vélekedésnek visszhangja Ausztria akkori szellemi életének legmagasabb ítélő székéről. De sőt kifelé is megszólaltatták a harsonát. Németország lapjai csak úgy hemzsegték az új művészeti eseményről szóló bécsi tudósításoktól. Így olvassuk az egyikben: «a német színpadnak nincsen olyan drámai műve, mely oly genialis erőt, oly termékeny józansággal, oly fenséges jellemeket, a helyzeteknek oly költőies szükségességgel, oly egyszerű cselekvényt, a legellentétesebb érzelmek felkeltésével annyira tudta volna egyesíteni. Ha *Metellus*nak és *Regulus*nak szellemei a nézők körében lettek volna, azt mondták volna, ez a német ifjú jobban ismert bennünket, mint Róma.»¹⁾ Egy másik ismertetés kinyilatkoztatja, hogy ez a mű egy oly kiváló szellem terméke, melytől a jövőben még igen sokat lehet várni.²⁾ Egy harmadik bíráló oda nyilatkozik, hogy még egy fiatal költőt sem ismert, kinek első kísérlete a magas műveltségnek oly jellegét hordaná magán.³⁾ És ugyan az az ismertető mondja tovább, hogy egy berlini tudós . . . nt anár és titkos tanácsos ítélete szerint Schiller csak gyerek számba jön ezen darabnak szerzője mellett. Collin egy kortársa pedig, a ki az akkori irodalmi viszonyokkal nagyon ismerős volt, arról értesít bennünket, hogy általánosan elterjedt az a hír, hogy Bécsben egy új drámai író tűnt fel, a ki magát Goethet és Schillert is felülmúlja.⁴⁾ Ily módon fordították Németország-

¹⁾ Irene. Berlin 1801. VI. k. 5. sz. 135—154. lap.

²⁾ *Dramaturgisches Journal für Deutschland* 1802, 13. sz. 189. lap.

³⁾ *Zeitung für die elegante Welt*. 1802. 115. sz. 921—923. lap.

⁴⁾ *Freundliche Schriften für freundliche Leser von Franz Horn* Nürnberg 1817. I. köt. 247. lap.

ban a figyelmet Collin felé és ott már lesték a tragédia kiadását, mert addig végleges véleményt nem kockáztathattak, mivel németországi színpadon még nem lehetett látni a darabot.

Most Collin oly lépést tett, a melyet később többször megbánt. Eddig ő Németország szellemi életétől meglehetősen távol állt. Schillernek Kant bölcselétéhez alkalmazkodó æsthetikai tanulmányai és a Schlegel testvérek bátor kritikai fellépése előtte ismeretlen volt. Már csak akkor mikor «Regulus»-ának legvégső kicsiszolásához fogott volna, jutott annak tudomására, hogy a német költészet és az azt kísérő bírálat körében mily fordulat állott be. Azért sietett «Regulus»-ának kiadásához egy jól felvértezett előszót állítani, melyben sok kifogást és alattomos czélzást juttat érvényre Schiller *Wallensteinje* ellen.

1802-ben február 24-én került a darab Berlinben színre. A siker nem vált Collin előnyére, a mi annál leverőbb volt, mert kevéssel utóbb, márczius 10-én *Náthán* Schiller feldolgozásában adatott elő először berlini színpadon. Erre Schlegel Ágost Vilmos lépett a sorompóba és Regulusban nem lát mást, mint iskolai gyakorlatot, melyben egy fiatal ember azt, a mit az ókori történetben olvasott és magának jól megjegyzett, lehető tetszetős alakban iparkodott nyilvánosságra juttatni. Nem kételkedhetünk tehát, hogy fiatal költőnket nagyon érdekelhette, mint vélekednek darabjáról, a weimari irodalmi nagyságok. Schiller egészen értéktelennek nyilvánította, a mint ő egyáltalán mindent, a mi közép-szerű volt, elvetett. Így nyilatkozik legalább Goethehez 1802 márczius 17-én kelt levelében; Körnerhez ugyanazon év november 19-én intézett levelében azt mondja: «a szerző nem minden tehetség nélkül való, de darabjában sok iskolás modor van és a kivitelben az egyhangúság reám nézve kiállhatatlan». Goethe, a ki Schillerrel szemben inkább hajlandó volt minden kísérletet szeretettel felkarolni, nem nyilatkozott oly kiméltelenül.*)

Ezzel szemben Collin férfias módon védelmezte álláspontját és ez nyerte meg Dietrichstein Mór gróf, a bécsi udvari színház felügyelőjének tetszését, azért iparkodott a «Regulus» első előadása után a költővel ismeretséget kötni. Dietrichstein háza Bécs akkori kiváló szellemeinek valóságos gyülekezési helye volt; itt ismerkedett meg Collin Bacsányival, Majláth János, Müller János történetíróval és Beethovennel. A gróffal való ezen sűrű érintkezés buzdította a költőt arra, hogy Regulusában kifejtett elveit fentartsa és ennek adott kifejezést a «Regulus»-áról szóló értekezésében is. Darabjában szereplő személyek jellemé-

*) Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe 1794—1805. II. kiad. 1856. II. köt. 369. lap.

ről, a mit a külföldi kritikusok első sorban kifogásoltak, következőkép nyilatkozik:

«Regulus elhatározása nem származik életuntságból, a melyet talán sértett büszkeség idézett volna elő, hanem igazi hazaszeretetből. Horatius azon indító okból működteti Regulust, hogy a hadi szellem megváltozásával egyúttal a fegyelem is megszűnnék. Én ezt az indító okot is elfogadtam, csakhogy minekünk már nem tűnik fel oly fontosnak, mint a római író előtt. Én tehát nagyobb súlyt a következő időszakra helyeztem: Karthago hadi tekintetekben teljesen kimerül és mivel hadsereget nem tud szervezni, a bukás szélén áll. Minden reményét tehát a rómaiak által szerzett foglyokba helyezi. Reménylik, hogy a rómaiakat szabadon bocsájtják, azon férfiú kezességéért, a ki többet ér, mint egy egész hadsereg, t. i. Regulusért. Történetileg talán helyesebb volna a dicsőség után vágyakodó és életunt Regulust szerepeltetni, de az én Regulusom talán tragikusabb.»

Sicíliai Diodor *Atiliájából* semmit sem látni benne, mint egy boszúvágó nőt, hogy férjének halálát megtorolja az által, hogy az őrizetére bízott foglyokkal embertelenül bánik. Én a történeti igazsághoz akartam közeledni és Atiliát oly lénynyé képezni, a mely nem esik ki a részvét sphérájából sem. A feladat nehéz volt és azért itt bizonyára elnézést remélhetek. Vannak jellemek, melyek a jelességtől a megrovandó gonoszsághoz csak egy hajszálnyi távolságra vannak. Ezek azok az emberek, kiknek erőszakos szenvedélyük van: jók vagy rosszak, a szerint, a mint a szenvedélyük ide vagy oda hajtja. Ily jellemnek kellett Atiliának lennie. Ez a nő büszke és nemesen gondolkodik és cselekszik büszkeségből. Ő Rómának legnagyobb férfiát látta s ennek sorsához akarja ő, Rómának legkiválóbb asszonya, a saját sorsát fűzni; nélküle már elenyésző csekélynek érzi magát. Csodálat és nagyrabecsülés, szerelmének indító oka és háladatosság tartja fenn ezt a szerelmet, mert hálás azért, hogy férje magához emelte. Ez megajándékozta őt gyermekekkel, ezeknek oly nagyságot kell elérniök, mint atyjoknak. Most elveszti ezt a férjet. Egymaga áll itt a földön, sehol sem látja többé azt az eszményképet, melyet Regulusban megvalósítva talált. Nem becsülik meg annyira, mint az előtt; elhagyatott, támasz nélkül. Élete nem más, mint meghosszabított szenvedés; igaz, hogy az élethez még gyermekei iránt való szeretete lánczolja, de azért mégis életunt. Jaj annak a karthagóinak, a ki szenvedését neveti; bosszúérzete forr benne és azért az idegen fogolynak kell az ő férje árnyékában elvesznie. Publius oly szigorú gondolkozású, mint atya Regulus és hevesen érez, mint anyja Atilia. Meggyőződés és érzés küzdeni látszik benne és azért ingadozik. Érettebb korban, ha majd érzésén uralkodni tud, második Regulus lesz belőle. Metellus, a consul, nemes érzésű ember, de az idő és meggondolás szenvedélyeit

már megtörték. A mit éleslátásával helyesnek tart, az követi. Kevésbé hevesebb és kisebb erély, továbbá az udvariasságnak egy bizonyos színezete, melyet én Karthagó legyőzőjének joggal tulajdoníthatni vélttem, ezek a tulajdonságok megkülönböztetik őt Regulustól. Bodostor a karthagói követ egy oly fiatal ember, a ki érezni tud; de nem úgy, mint a hogy egy művelt ember érez. Érzelme olyan, mint egy gyorsan fellobbanó és épen oly hamar elenyésző láng. Appius és Valerius senatorok jelleme megmaradt olyannak, mint a milyennek a történet festi.

A többi szereplőben is, azt hiszem, olyan jellemképeket festettem, a milyent szerepök épen megkívánt.

Ha a régi írókat tekintem, még azt a megjegyzést kell hozzá fűznöm, hogy igen nehéz volt az én dolgom. Livius ugyanis hallgat az eseményről. Képzeletemet ez a lelkes történetíró nem tüzelte fel. Nem találkozott egy körülményesen író Plutarch, a ki a jellemfestést megkönnyítette volna. Csak az egyetlen Polybius az, a ki egyenesen célja felé törtetett, de éppen azért, mivel ez a cél tudományos oktatás, nem nyújt a tragédiai költőnek anyagot. Vesződéssel kellett a múltból és jövőből a jelent kivonni. Különben azt hittem, hogy az ó-kori adatokat úgy kell felhasználnom, hogy azt, a ki ismeri őket, gyönyörködtessék, azt pedig, ki előtt ismeretlenek, meg ne zavarják. *)

Philologusra és a római történet kutatóira nézve különös érdeklődéssel lehet, hogy Collin hogyan indokolja «Regulus»-ának az ó-kori történetírók mint kútforrásokban való szereplését. Összes műveinek első kötetében megjelent Regulus-kiadásához csatolt jegyzetek élén erre nézve következőképen nyilatkozik:

«Midőn Regulus feldolgozása előtt arra vonatkozólag akartam tisztába jönni, hogy mit írtak eddig erről a történeti eseményről, igen kellemetlen érzés fogott el annak tapasztalatára, hogy néhány újabb író ennek igazságát tökéletesen kétségbe vonja. A költőre nézve közömbös lehet ugyan ez esemény történeti igazsága; az emberiség azonban sokat veszít, ha története egy oly eseménnyel lesz szegényebb, a mely alkalmas arra, hogy az emberi méltóság és nagyság eszményét megvalósíthatja. Nem volt ugyan sem alkalmam, sem időm, hogy minden történeti kútforrást kritikailag áttanulmányozzak; de azon csekély mennyiségű forrásmunka, melyeket erre vonatkozólag olvastam, megerősített azon véleményemben, hogy az újabb írók sceptikus ítélete elhamarkodott vala. A legfontosabb, a mit ezen történeti tény ellen felhoznak, hogy Diodorus Siculus annak nyíltan ellene mond és Polybius mélyen hallgat róla. Diodor úgy tetszik nekem, hogy nem elég tekintély e kérdésre vonatkozólag, mert az egész 24-ik könyv, melyből az ellentmondó helyet idézik, csak töredékekből

*) Allgemeine Litteraturzeitung Jena. 1805. 14. feb.

áll, melyek értelem nélkül és csonkán következnek egymásra. Oly mondasokra akad ebben az ember, melyek vonatkozásaikból kiragadva, nem is adnak tökéletes értelmet. Ezen töredékek vagy más íróknak idézeteiből vannak összeróva, vagy oly viasztáblának maradványai, melyben a szű és moly sokat lakmározhatott olyaanyira, hogy méltán azt kérdezheti az ember, vajjon csakugyan Diodor írta-e ezt? De tegyük fel, hogy ő írta volna; egy idézetről, a mely a régi írók egész serege ellen állást foglalni látszik, joggal elvárhatjuk, hogy az a legnagyobb világossággal és határozottsággal meg legyen állapítva. Csakhogy én nem hiszem, hogy ezen egyetlen egy hely ezen követelményeknek megfelelné. Az idézet így szól: *οτι η μητηρ των νεανισκων βαρέως φέρουσα την ανδρος τελευτην και νομίσασα δι αμελείαν αυτον εκλελοιπέναι το ζην, εποίησε τους κακούργειν τους αιχμαλώτους.*

«A fiatal emberek anyja, a ki férje halálát oly nehezen tudta elviselni és azt vélte, hogy az az ember elzúllásban halt meg, képes volt a foglyoknak fiait 'kinoztatni'. Ebben nem is találok olyan nagy ellenmondást. Tegyük fel, hogy elzúllásban halt meg Regulus; ebből csak az következik, hogy az ó-kori írók hősünk elhalálkozásának módjára nézve nem voltak tisztában. Igaz, hogy azt mondja Diodor, hogy csak az asszony vélekedett így. Tán joggal vélte ezt; de az ellenkező véleménynek nem ad kifejezést az író. Ezen kiragadott idézetből a vélekedés nem általában a halálra, hanem a halál nemére vonatkozatható. Ez még valószínűbbé válik Diodornak egy másik helyéből. 23-ik könyvében ugyanis így nyilatkozik Regulusról: «Regulusnak azok csúfságát és méltatlanságát kellett elszenvednie, kikkel szemben ő azok szerencsétlenségében oly kiméletlennek bizonyult és azért az elnézés és részvét, melyre a szerencsétlenek külömben méltán számíthatnak, utóbb Regulusnak sem jutott osztályrészül.» Ez az idézet Polybius egy helye után van megírva, a hol Polybius azt írja, hogy Regulusnak életéért kellett könyörögnie.

Polybius és Diodor ezt a megjegyzést közvetlenül Regulus elfogatásának elbeszélése után teszik. Ha már akkor így bántak vele, hogy kinozhatták meg a karthagóiak, midőn Rómából hozzájuk ismét visszatért, azok, a kik saját hadvezéreiket keresztrefeszítéssel büntették meg. Hogy Regulus követségéről Diodor hallgat, azt nem lehet elfogadni addig, míg a könyvében jelzett hézagok kiegészítve nincsenek. Megvallom, hogy nem tudom felfogni, hogy miként lehetne ezen idézetnek odavetett valószínűségével annyi történeti bizonyító ereje.

Fontosabb volna Polybiusnak hallgatása. De hogyan; ha ez a hallgatás éppen az ő egyéniségéből, ennek az írónak jelességéből magyarázható ki. Polybius ugyanis a legszigorúbb értelemben vett pragmatikus történetíró. Hogy előadásának fonalai össze ne kuszálódjanak, egyik-

másik tényt félretesz és egy másik alkalomra tartja fönn. Mindenkinék, a ki őt figyelmesen olvassa, észre kell vennie nála ezt az előadásmódját. Így Xanthipposnak Regulus legyőzése után való eltávozását csak néhány rövid szóval említi és fentartja magának, hogy ennek okát később fogja előadni. Így tán Regulus életsorsának az elbeszélésével a púni háború folytonosságának leírását nem akarta tán megszakítani; annál kevésbbé, mivel ez a tragikus történet igen alkalmas lett volna arra, hogy a figyelmet a száraz hadi események leírásától elvonja. Utóbb tán meg is feledkezett ezen eseményről, vagy egy olyan későbbi könyvben írta meg, mely csak töredékben maradt reánk.

Szívesen megengedem, hogy a mondottak csak egy lehetőségre vonatkoznak, de ha Polybius hallgatása egy másik okból is magyarázható, mint az esemény kétséges volta, már ezt is elfogadhatjuk enyhítő körülménynek. És azt merem kérdezni, vajjon mi lenne a történelemből, ha minden eseményt, melyről egyik-másik kiváló író hallgat, valótlannak kellene minősítenünk.

Cicero Regulus életsorsára, mint egy ismert eseményre hivatkozik beszédeiben; de sőt egyik bölcséleti munkájában, a kötelességről szóló könyvében úgy ír e dologról, mint a melynek igazságáról teljesen meg van győződve. Határozottan mondja ugyanis, midőn ennek elbeszéléséhez hozzáfog: «Sed dimittamus et fabulas et externa, ad rem factam nostramque veniamus.» Cicero és az ismeretes esemény között nem is múlt el oly nagy idő, hogy ezen remekírók annak igazságáról meg nem győződhetett volna és ha a legcsekélyebb kétsége lett volna erre nézve, bizonyára azt tette volna hozzá: «a mint mondják, vagy mesélik» «fama est» vagy «fertur».

Collin ezen indokolását azzal zárja be, hogy bocsássa meg neki az olvasó, hogy költő létére annyira elkalandozott a történetírás mezejére, de mentségeül szolgáljon az, hogy drámájának tárgyát nem csak elméjében forgatta meg jól, hanem igazi előszerezettel dolgozta ki.)*

A mi most már ezek után azt illeti, mi indította idősb Wesselényi Miklós bárót ennek a szomorú-játéknak hazai nyelvünkre való átültetésére, azt már részben fönnebb érintettem és a mondottak után annál inkább megerősíthetem. És pedig első sorban Collin ezen első kísérletének nagy sikere, melynek következtében a szomszédban úgy üdvözlötték, mint Austria legelső német classikus íróját és főuraink akkor gyakran és hosszabb ideig tartózkodván Bécsben, ezen közvetlen hatás alatt voltak; így tehát a színpártoló báró hamar elszánhatta magát ennek átültetésére. Másodszor idősb Wesselényi Miklós saját életének

*) Heinrich Collins Sämtliche Werke, V. Band. — Wien, 1813. Regulus-ról szóló értekezés, 256. lap.

egy hasonló epizodja kevéssel azelőtt játszódott le és Regulus sorsában a saját sorsát látta visszatükröződni.

Wesselényi b. *Regulus*-ának rövid tartama a következő. Személyek: M. Attilius Regulus; Attilia, ennek felesége; Publius a nép tribuna, Seran 17 esztendő, Mutius 6 esztendő, ezeknek fiai; L. Cæcilius Metellus consul; Bodostor Karthagónak követe; Michó, az ő rabszolgája; Valerius, Appius, Manlius senatorok; Sextus, Tullus, Crispus, Marcus római polgárok; Scipio, mint scriba és herold; senatorok, nép, lictorok és egy rabszolga. A történet Rómában megyen véghez.

A szomorújáték öt felvonásból áll. Az első felvonásban van tizenhárom jelenés. Ez első felvonásban Attilia a forumon a consul házához vezető lépcső előtt van a Capitoliummal szemben. A főszereplők Attilia, Publius néptribun, Metellus consul és Seran meg Mutius fiúk. Ezek mind Regulus kiszabadítását óhajtják.

A második felvonás öt jelenésből áll. A tanács a Bellona templomban ülésezik, Metellus consul balról a scenában ül curuli székében. A tanács előtt megjelenik Regulus és Bodostor, Karthago követe. Regulus kész visszatérni szabadságba Karthagóba, csak hogy megmentse hazáját.

A harmadik felvonásban hat jelenésen keresztül leghatásosabb Bodostor, Karthago követének tanácskozása Regulussal és ennek találkozása Attiliával. Bodostor és Attilia reá akarják bírni Regulust, maradjon Rómában és mentse meg életét. Különösen szép és eszményi Regulus érvelése Bodostorral szemben, ki nem tud a «római hős» hazaszereztetének magaslatára felemelkedni. Hősrünk küzdelme a haza és családja iránti szeretete között Attiliával való találkozásánál éri el tetőpontját.

A negyedik felvonásban nyolcz kisebb jelenés játszik a consul lakásán. Metellus a senatorokkal tanácskozik és az utolsó jelenésben Publius néptribun maga egyedül értekezik a consullal. A consul maga is szeretné megmenteni Regulust, kit nagyrabecsül, de Róma dicsősége és a haza java arra készíti, hogy a senatorokat és hősrünk saját fiát és néptribunt is meggyőzze arról, hogy Regulust vissza kell bocsátani áldozatul Karthagóba.

Az ötödik felvonás hét mozgalmas jelenésből áll. A színhely Maro mezeje, melyen egymásután megjelennek a római polgárok, Attilia kisebb fiaival, maga a consul a lictorok kíséretében, vele Regulus és ennek fia, Publius a néptribun.

A tragédia hősrünknek Róma népétől való érzékeny bucsuzásával végződik, a nép Karthagónak boszut esküszik, Attilia a fájdalomtól összeroskad.

A fordítást elég hűnek lehet mondani és csak itt-ott tér el a hosszabb dictiókban, a hol vagy rövidegre törekszik vagy hallgatóinak

értelmi felfogásához iparkodik alkalmazkodni. Stilusa magyaros és nem törekszik minden áron a szórul-szóra való fordításra. Egy idegenszerű indulatszó fordul elő ismételve, t. i. Collin Ha!-féle felkiáltásait ismételt esetben egyszerűen átveszi.

Nyomtatásban tudtommal a szerzőtől nem jelent meg eddig semmi; ez a dráma pedig, a mint idősebb Szinnyei József szíves volt velem közölni, épen séggel nem.

Dr. RÉCSEY VIKTOR.

A KÉPES BESZÉD ÉS PETŐFI KÖLTŐI KÉPEI.*)

I.

Talán soha igazabbnak nem tetszik Buffonnak azon közszájon forgó mondása, hogy a stilus maga az ember, mint a mikor Petőfi nyelvének megkapó eredetiségeit vizsgáljuk. Ha meteorszerű pályájáról és a legnagyobb ellentétek között hánycodó lelki világáról semmi bizonyos tudomásunk nem volna, művei és költői stilusának sajátosságai megadnák a kulcsot egyéniségének megismeréséhez; mert mindaz, a mi a költőt életében foglalkoztatta, képzeletének csodás világításában feltalálható szanaszét elszórt képeiben. Mielőtt azonban Petőfi költői képeinek vizsgálatába bocsátkoznánk, szükséges a képes beszéd mivoltáról és annak lélektani föltételeiről egyet-mást elmondanunk; mert csak így látjuk, mit kell a költő egyéniségének betudnunk s mi benne az általános emberi sajátosság? Az emberi nyelv, a beszéd alapelemei végeredményünkben, legalább részben, azon érzéki benyomásokra vezethetők vissza, a melyek a kezdetleges embert önkénytelen hangutánzásra utalták bizonyos gondolatközlés céljából. Minden nyelvben számos példa bizonyítja, hogy sok szónak gyökere, melyek érzékeinkkel fel nem fogható dolgokat, elvont eszméket fejeznek ki, eredetileg érzéki képen alapul. A szógyököknek ezen, mondhatnók, anyagiias jelentése kezdetben annyira tág körű és általános volt, hogy a fogalmak szaporodásával könnyen lehetett őket számos különös képzetre alkalmazni. A képes beszéd most már oly módon keletkezett, hogy az eredeti nevet átvitték más tárgyra, a melyen az emberi lélek az előbbi tárgy sajátosságait vélte feltalálni. A szellemi haladással a képes beszéd használata mind jobban életszükséggé vált, mert a nyelv ritkán fejez ki valamit teljesen, hanem csak a dolgok legfeltűnőbbnek

*) Bevezető része és első fejezete egy nagyobb dolgozatnak.

tetsző sajátságát emeli ki. Igaza van Gerbernek, midőn azt mondja, hogy minden szó kezdettől fogva tropus s csak idővel lesz az eredetileg képes jelentés valódi jelentéssé.

A valóságban a legegyszerűbb tárgyak is a részletek egész tömegéből állanak. Ezen részletek között egynémelyik annyira jelentéktelen, hogy a tárgy megjegyzéséhez épen nem szükséges, azért a gondolkodásban elhagyjuk őket és csak a jellemzőkből alkotjuk meg a tárgy fogalmát és a legszembevetőbb és a legáltalánosabban ismert sajátságáról adunk neki nevet. De a míg az érzéki tárgyakról a lehetőségig egyszerűsített fogalmat igyekszünk alkotni; addig a fogalmi dolgokat, elvont eszméinket érzéki képekké változtatjuk a tudatban, sőt megelevenítjük őket. Így már az emberi elme munkája vezeti rá az embert a képes beszéd alkalmazására a nyelvben.

Képes beszéd vagy tropus legáltalánosabb jelentésében minden átvitt értelmű kifejezés, s így az bizonyos mértékig jelentésváltozással jár, a mennyiben megszorítja, bővíti vagy épen megváltoztatja az eredeti szó értelmét. Mindez pedig azon pszichológiai folyamat körébe vág, melyet synthetikus apperceptionnak neveznek. Az átvitel alapulhat hasonlóságon vagy oki és faji kapcsolaton. Ha a fogalmat valami hozzá hasonló fogalom nevével fejezzük ki, származik a metaphora; ha az oki és okozati kapcsolatban lévő fogalmakat cseréljük fel, létrejön a metonymia, a rész és egész viszonyán pedig a synecdoche alapul. Az elsőt hasonlati, a két utóbbit kapcsolati átvitelnek mondják. A nyelv életében mind a kétféle átvitelnek igen fontos szerepe van s mindegyikök az emberi lélek más-más oldalának a megnyilatkozása. Gerber szerint a synecdoche a szemlélődés, a metonymia a reflexio, a metaphora minden válfajával a phantasia alkotása.

A képes beszédnek két nemét szokták megkülönböztetni, az egyik a gyökérbeli vagyis a nyelvtropus, a hol a tropus anyaga már annyira elhomályosult, hogy nem érezzük benne a képet. Költészeti szempontból sokkal fontosabb a képes beszéd másik neme: a költői képes beszéd, vagyis a stilistikai értelemben vett képes beszéd, midőn az író a fentemlített átvitelek valamelyik módja szerint bizonyos eredetiséggel hoz létre kapcsolatot a fogalom valódi neve és a képleges értelemben vett szó között. Míg a nyelvtropus szükségből származott, mert nevet kellett adni valamely új dolognak, addig a költői képnél nem a gyakorlati szükség, hanem a művészi hatás játssza a főszerepet. A nyelv-fejlődéssel szoros kapcsolatban van a mythos fejlődése. A naiv emberi tudattal együtt jár, hogy a szemlélő az appercipált tárgyakban a maga önkényes mozgásait, érzéseit, indulatait viszi bele s azoknak specialis felfogása pillanatnyi kedélyállapotától függ; mindez aztán arra indítja, hogy a tárgyak ezen képzelt vonatkozását énjére képzetekbe is foglalja. Az ap-

perceptionának ezen sajátos módját Wundt személyesítő apperceptionának nevezi. Ezen a felfogáson alapul az a tény is, hogy az ember az önmagán tapasztalt testi és lelki tulajdonságokat a külső világ tárgyaira is átruházza. Láthatatlan, tehát lelki tulajdonságokat még az élettelen, mozdatlan tárgyaknak is kölcsönöz, bár arra semmi látszólagos oka nincsen. Hiszen az exaltált lélek örömet vagy fájdalmát még a kövek is megosztják. Közvetlen külső cselekvést azonban csak mozgó tárgyaknak tulajdonít. A felhők, szelek, folyamok mozgásában a mythosképző tudat már határozott életnyilvánulásokat vesz észre. Az emberi lélek az élettelen természet megszemélyesítésénél kétféleképpen szokott eljárni, ha a dolgok formáját akarja lehetőleg elképzeltetni, akkor emberi alakot ad nekik; ha pedig a dolgok lényegét akarja kifejezni, akkor emberi érzelmekkel ruházza fel. Az első esetben analógiát keres a külső dolgok és az emberi test, az utóbbi esetben a dolgok belseje és az emberi lélek között. Az ember tehát egyrészt a külvilágot önmagában látja, másrészt az ember fizikai és erkölcsi világában mutatkozó tényeket az objektív világ tárgyaival szereti megérzéskíteni. Ime a kölcsönösség a természet és az emberi lélek között, a mi a mythosalkotás természetes alapja; mert a természeti jelenségeknek bizonyos törvényszerű megnyilatkozásai ösztönzik az embert állandó mythosképzésre. Ez nemcsak a naiv kor hitén alapuló öntudatlan költői lélek munkája, hanem a modern kor költőjét is a természet megkapó szépségei az ihlettség perceiben valóságos mythos-alkotásra készítik.

Ha mélyebben tekintünk a lelkünkbe, azt látjuk, hogy képzeletünkben tulajdonképpen a természet élő vagy élettelen tárgyai tükröződnek le jól vagy rosszul, s bárminő eredetieknek is tűnnek fel e képek; alkotó elemeik a valóságban fellelhetők. Az ismeretszerzés első fokán, míg az értelem a benyomásokat fogalmakká nem dolgozza fel, ezen képek annyira elevenek, hogy szinte azonosaknak tetszenek a dolgokkal. Így van ez a természet kebelén élő embernél is, a kinek a lelkében úgy szólván benne él a természet; de a természet a maga élelenségében csak addig élt az ember lelkében, a míg ez hozzátartozását a természethez tisztán érezte.

Az ember azonban a művelődéssel hovatovább megszokta gondolkodásában elmellőzni a képeket, úgy hogy a szó, mint a gondolat kifejezője, a modern embernél már teljesen elvesztette érzéki kapcsolatát a szemlélettel, merő fogalommal vagy holt képpé lett.

Ha akár a képes beszéd, akár a mythos fejlődését vizsgáljuk, azt találjuk, hogy alapját azon szellemi functio, a melyet phantasia névvel jelölünk. Ezért szükséges a phantasia idevágó munkájával is megismerkednünk. A phantasia képzeit az jellemzi, hogy «az associatio útján a reproductio segítségével jönnek létre», még pedig vagy minden

külső inger nélkül az agyvelő idegszálainak nagyobb fokú izgatottsága folytán, vagy ha keletkezésükkor valami külső hatás ingere is közre játszik, ennek ereje sokkal gyengébb, mint az általa felidézett emlékképzeteké. Szóval a phantasia-képzeteket pszichológiai inger folytán létesített physiológiai ingerek idézik elő (Pauer). A phantasia kifejlődése számos testi, lelki és egyéb külső feltételektől függ; de alapja mégis azon *prædispositio*, mely a központi idegrendszer sejtelemeinek és szálainak sajátos alkatára vezethető vissza.

Innét van az, hogy a költői képzelet félig-meddig öröklött tulajdona az egyénnek.

A phantasia munkáját nagyon elősegíti minden olyan körülmény, a mely zavarja a pontos érzéki felfogást és a képzetek logikai összekapcsolását; de semmi sem kedvez neki annyira, mint a felizgatott idegrendszer. Innét van az, hogy a hevesebb érzelmek, szenvedélyek és vágyak olyan gazdag forrásai a képzeletnek. S mennyire módosíthatják annak színezetét! Egészen másnak nézzük pl. a világot, ha örülünk, mint akkor, ha valami bánat ér bennünket.

A képzelődés, mint Wundt mondja, nem egyéb mint képekben való gondolkodás, a midőn t. i. a fogalmak helyett inkább a képek társulnak. E képeket vagy az uralkodó hangulat, vagy pedig egy uralkodó képzettömeg kapcsolja össze. Az első esetben a logikai gondolkodás mellőzésével a bennünket betöltő hangulat szerint csakis a rokon színezetű képek társulnak. Ha borongós a hangulatunk (érzet), a szomorú képeknek egész sora ébred fel bennünk, viszont a vidám hangulat kellemes képeket szül. A képzelet ezen munkája passiv természetű és a merengés, az ábrándozás állapotát jellemzi. Ha az ingert egy meghatározott célra irányuló gondolatkör adja meg a szükséges képzetecsoport megindítására, a phantasia működése már activ természetű lesz; azonban a képek további felkeltésére ismét a megfelelő hangulatra van szükség. Sokszor azonban a gondolkodás képtelen a szükséges hangulat megteremtésére, ilyenkor aztán a phantasia sem mutathat fel productiv eredményt. Ezekből láthatjuk, hogy a művészi ihlettség teremtménye a passív és activ phantasia együttes működését feltételezi.

Minthogy a szemléletekből alakulnak a képek, a phantasia előfeltétele a szemlélet. Innét van az, hogy a nagy phantasiájú költők szinte szomjúhozzák a szemléleteket. Ez a belső szükséglet ösztönözte Petőfit is, hogy annyiszor vegye kezébe a vándorbotot.

A képek elevenisége a képzelő erő nagyságától függ; de még ekkor is csak a rendkívüli képalkotó tehetséggel rendelkező egyéneknél emelkedhetik a szemlélet eleveniségének fokára. A phantasia képeinek elevenisége legerősebb az álomban, a mely sokszor odáig megy, hogy szinte nem tudjuk az álmot a valóságtól megkülönböztetni. A költői phantasia

teremtő munkájáról is el lehetne mondani, hogy az öntudat ellenőrzése mellett mintegy álmodja nagyszerű alkotásait. Már a felszínes szemlélő is annyi rokonvonást vehet észre az álomképek és a költői phantasia képei között, hogy szinte felhívja a lélekbuvárt a tüzetesebb összehasonlításra. (Erről többet dr. Carl du Prel munkájában: *Psychologie der Lyrik. Beiträge zur Analyse der dichterischen Phantasie*.)

Azon rendkívüli lelki tüneményt, hogy valakiben a teremtő phantasia az álom állapotában nehéz szellemi munkát is végezhet, a világirodalom nagy költőinek nem egy példája igazolja. Zschokkeról mondják hogy *Alamontadej*át minden javítás nélkül úgy írta le, mikor felébredt a mint azt végigálmodta. Ugyanúgy jött létre Coleridge angol költő *Kubla khánja*, a melynek végét azonban reggelre elfeledte, s ezért nem volt képes művét befejezni. Álomból ébredve írta Poe Edgar gyönyörű költeményeit: *A phantasia meséit*, *A vörös halál álarczát* és *A harangokat*. Voltairet is gyakran [megszállta ez a lélekállapot s ilyenkor alkotta legszebb költeményeit. A mi Petőfinkről is feljegyzí életírója, Ferenczi Zoltán, hogy *Az apostol* című költeményének tartalmát három éjjel folytatólagosan álmodta végig, s a midőn felébredt, nem tett egyebet, mint álmát híven leírta. A nagy phantasiájú emberek idegrendszerének izgékonyabb volta is hozzájárul ahhoz, hogy az efféle hallucinációra könnyebben hajlanak. Valamint az álomban az öntudatlan alkotás játzsza a főszerepet, úgy a művészi alkotásban is van bizonyos része az öntudatlanságnak, midőn az ihlettség szent örülete megszállja a művészt. Már Cicero mondja: «Negat enim sine furore Democritus quemquam poetam magnum esse posse».

A művészi tehetség azonban csupán rendkívüli képalkotó erejével nem oldhatja meg nagy feladatát. Látjuk, hogy a nagy költők az emberiség és nemzetek legmagasztosabb érzelmeinek hordozói is egyszersmind. A költő képzelete akkor válik igazán alkotó erejűvé, mikor valami nagy érzelem forrongásba hozza. Petőfi talán soha sem lesz olyan nagy költővé, ha heves érzelmek, mint a minő pl. mélységes szerelme és szenvedélyes szabadságszeretete nem izgatják képzeletét. Szóval a kiváló képalkotó tehetség és a nagy érzelmi erő művészi harmoniája teszik nagygyá a költőt. Az alkotó ihlettség hangulata, a mit a régiek istentől eredett szent örületnek mondtak, szintén nem egyéb, mint az érzelem csodás ereje, a mely a lélek ismeretelemeiből gyúrja össze a gondolat formáját, a melyben az életre kelend. A még formát nem lelt érzelem vajadásáról mondja olyan szépen Petőfi, hogy «méreg a dal édes méze; s a mit a költő a lantnak ad, szívének mindonik virága, életéből egy-egy drága nap».

Ha szemügyre vesszük különböző emberek képzeletvilágát, első sorban annak sajátos alanyi színezete tűnik fel. A mint mi saját énünket

rajzoljuk bele képeinkbe, azon módon önti a költő vagy a művész a maga lelkét a művébe. A minő a magunk jelleme, olyan a képeinké is. Mindazon külső és belső tényezők, minők a vérmérséklet, kor, éghajlat, ízlés, melyek jellemünkre módosítólag hatnak, képzeletünk világát is változtatják. Általában semmiféle kép nem jöhet létre bennünk a nélkül, hogy ne vinnénk bele önmagunkból valamit, s bizonyos mértékig át ne formálnók a dolgokat a magunk képére. Ezért szereti képzeletünk megszemélyesíteni az élettelen tárgyakat s ezért látunk a természeti erőkből a magunkéhoz hasonló lelki nyilvánulásokat. Vagyis a képzelet elhiteti velünk, hogy «az egész világ a mi vérünkéből való vér, a mi lelkünkéből való lélek», mondja Cherbuliez. Ez a tény szinte alapfeltétele minden esztetikai élvezetnek. Önmagunknak és a külvilágnak összekapcsolása legtöbbször egészen esetleges; de mégis nagyon elősegíti a dolgok lényegének megértését s minél eredetibb és jellemzőbb módon történik, annál jobban mutatja a művészi képzelet nagyságát. A valódi költői phantasiát épen az jellemzi, hogy ott is kapcsolatot lát a dolgok között, a hol a közönséges ember semmit sem vesz észre. Balzac szerint, «a lángésznek az a küldetése, hogy a véletlen igazságok közül kikeresse azt, a mit mindenki valószínűnek talál.»

A költőknél a művészi képzelet képeinek nyelvbeli kifejezésére szolgálnak a nyelvképek vagy tropusok, melyeket a költő genialitása teremt azon czélra megfelelően, a minő hatást akar elérni velök. Művészi hatásuk abban van, hogy jobban megérik a dolgokat. Általában valamely tárgyat jobban látok, ha ugyanakkor egy másikra is gondolok. Petőfi pl. midőn azt mondja szerelme tárgyáról: «Piros arczod a tavasz virító rózsája», jobban látja kedvesét, ha a rózsára gondol és jobban látja a rózsát, ha kedvese van eszében. A teremtő képzelet munkáját különösen a tropusok azon fajai mutatják, melyek hasonlati összefüggésben alapulnak. Ilyenek a metaphora, személyesítés és allegoria. Azonban a hasonlat mint szemléltető alakzat szintén úgy állítja össze a szavakat, hogy az elképzeltetést nagyban elősegíti.

A tropus anyaga, vagyis a mi a költői képet alkotja, nemcsak a költő teremtő képzeletének megvilágítása czéljából fontos, hanem műveltségtörténeti és költészeti szempontból is igen tanulságos, mert megvilágítja a költő korát épen úgy, mint a költő egyéniségét és műveit. A költő csak abból az eszmekörből merítheti képeit, a melyben él és azokról a tárgyokról, melyek lelkét leginkább foglalkoztatják.

Mint minden művészi hatást feltételező lelki functionál, úgy a költői képeknél is nagy jelentősége van a képzetársulás szövevényes folyamatának; mert bármely tropusnak hatása a tudatunkban általa fölkeltett képzetektől függ és azon érzelmektől, melyek nyomukban kelet-

keznek. A képes beszéd alapját a képzettársulásnak különösen azon módja teszi, a mely hasonlításon alapul.

Ennek fontossága abban rejlik, hogy a szemléleti vagy képzeleti képekhez olyan képzetek szövődnek, melyek az associatiót megindító képhez tartalomra vagy más tekintetben hasonlítanak. Fontos szerep jutott a képes beszédnél az elevenítő képzettársulásnak is. Ez által jön létre minden personificatio, a midőn az emberi életre vonatkozó képzeteket átvisszük az emberen kívül álló dolgokra azon czélból, hogy mintegy megelevenítsük őket. A költői kép megteremtésénél azonban a képzettársulásnak mindez a két módja legtöbbször együtt jár. Ezért van, hogy a tropusok között legnagyobb szerepe van a költőknél a személyesítő metaphorának, midőn valamely elvont fogalom vagy eszme hasonlító társulás útján egy természeti tárgyat juttat a költő eszébe, melyet aztán a költő megszemélyesít.

A költői képnél, mely a költemény æsthetikai hatásának nyelvbeli eszköze, szükséges, hogy azon psychikai folyamat, a mely a költő lelkében végbemegy egy tropus megalkotásánál, ugyanazt a processust idézze elő az olvasóban is. Ennek föltételei egyrészt a költő egyéniségében vannak, másrészt megadják rá a választ a költői képek és hasonlatok általános stilisztikai szabályai, melyek rövidre fogva ezek: 1. Mivel a költői kép lényege abban van, hogy bár egy dolgot fejez ki, de azzal mégis egy mást ért, szükséges, hogy a képes szó mindig kettőt jelentsen, mert sem csupán eredeti értelemben, sem csupán átvitt értelemben vett szó még tropust nem alkot. Akkor van igazán kép, ha egy szóban két dolgot látunk. 2. Legyen a tropus jellemző, vagyis a költő a kép által megvilágítandó gondolatot a helyzetnek legmegfelelőbb természeti tárgyban vagy alakban mutassa be. 3. A hasonlósági alap vagy kapcsolati viszony világos és könnyen felismerhető legyen. 4. Ne legyen a szókép nagyon általános, de viszont ne is legyen nagyon egyéni. Végül (5.) legyen a kép mindenekfelett természetes és valószínű, mert csak ekkor érezzük, hogy gondolatlaltal együtt támadt az író fejében, különben megérzik rajta a keresettség.

Ha a költő mindezeknek eleget tesz, eléri czélját, t. i. hogy az olvasóban a kérdéses költői kép azt az eredeti képet idézi fel, mely az író művészi alkotásra ösztönözte. Az olvasó lelkében tehát megfordítva mindenkor ugyanazon képzettársulási folyamat megy végbe, mint a mi a költőben a teremtés munkáját eredményezte. «Ez a pszichológiai folyamat — mint Beöthy Zsolt egyik æsthetikai előadásában mondja — a hasonlító képzettársulásnak ú. n. körfolyama, mely megindul a költő lelkében, ott folytatódik és a kiindulási ponthoz visszatér az olvasó lelkében».

A valódi költői szóképek mindig bizonyos eredetiséget mutatnak,

mert az eszméknek és gondolatoknak új kapcsolatát hozzák létre. A szóképek elevensége a képzelem ereje szerint és a külső behatások mértéke szerint fokozódik vagy száll alá, s rendesen annál elevenebbek, minél közelebb állanak a természethez. Innét van az, hogy a népköltészet képei éreztetik legjobban a természet közelségét, a mi könnyen megérthető, mert költőjük még a természet hamisítatlan fia, tehát szavain is meglátszik annak sugallata. A népköltészet képei anyagukat a természet három országán kívül a légkörből szeretik meríteni, és gyakrabban alkalmazzák a megszemélyesítést, mint az élettelen tropust. A népköltészet nyelve általában concretebb, érzékibb mint a művelt ember beszéde. A nép a szókat inkább természeti jelentésükben használja s a physikai valóságot fejezi ki velük; úgy hogy a metaphora vagy allegoria sohasem olyan értelemben az nála, mint a minek a tanult ember veszi: száraz fogalmi átvitel, hanem a nép mikor természeti tüneteményekről beszél, azok hatása alatt érzett állapotát fejezi ki velük.

A népköltészet ezen általános sajátosságai mellett a magyar népi költeményeknek még néhány különös stílusbeli tulajdonságát kell megemlítenünk. Sokszor tapasztaljuk, hogy népkölteményeink képei hangulatkeltség céljából megelőzik a később kifejezett eszmét. Ezeket az odavetett képeket, melyek a strophák kezdő sorait szokták bevezetni, csak az érzelem ereje fűzi a következő sorokhoz, azért látszanak olyanoknak, mintha a tartalommal semmi összefüggésben sem volnának. Alapja ennek abban van, hogy a nép költője csak akkor énekel, ha a túláradó érzés már önkénytelenül dalban csordul ki lelkéből. Már pedig valódi művészi alkotást, mint említettük, a képalkotó és érzelmi erő harmonikus egyensúlya hozhat létre. A kiben az érzelem erősebb, mint a szemléltető képesség, az vagy elmosódó homályos képeket teremt, vagy nem ér rá képeit kellő módon összeilleszteni. A népköltő túláradó érzelme is az ő helyzetét specziálisan jellemző, vagy az előtte épen felöttlő és figyelmét megragadó szemléleti képet felhasználja, hogy az eszmét, mely érzelme kísérlőjeként megvillant benne, megvilágítsa és illő keretbe foglalja. Erdélyi János népköltészetünk tropusainak még egy érdekes csoportjára, az úgynevezett virágnyelvre hívja fel figyelmünket, a melyben a magyar faj keleties képzeletének érdekes megnyilatkozását látja. Ez nemcsak a virágnevek jelképes alkalmazásában nyilvánul, hanem abban is, hogy népünk képzelete a keleti pompa káprázatos drágaságaival: a gyönggyel, arannyal, drágakövekkel oly pazarul bánik. Ugyancsak keletről hozhatta magával a magyar népköltészet a pusztá szeretetét is, mert a keleti népköltészet igazi hazája a pusztá.

II.

Ismeretes tény az, hogy a nagy férfiak bizonyos fokig csak koruknak teremtményei és gyermekei. Az idő, a melyben éltek, teremtette és alakította őket. A mint ők befolyásolnak másokat, úgy őket is befolyásolják kortársaik. Családi körülményeik, neveltetésük, koruk társadalmi, politikai és erkölcsi felfogásai irányt szabnak jellemüknek és fejlesztik tehetségeiket.

Petőfi is, mint korának gyermeke, annyira hű rajzát nyújtja számos költeményében kora társadalmi, politikai és szellemi életének, hogy a ki e kor valódi szellemét és hangulatát ismerni akarja, sehol jellemzőbben nem találja meg azt, mint nála. Elég ha e tekintetben ezúttal Petőfi egyes genréképeire és szatiráira utalunk. Általában Petőfi költészete életének és korának egészen visszhangja. Irodalomtörténeti fontossága pedig tudvalevőleg abban áll, hogy genialitásával a nemzeti irányt ő juttatta teljes diadalra. Jól mondja épen róla Gyulai Pál, «hogy valamely kor szülötte korának adhat sokat, de sokat is vesz korától. Még senki sem állott elő az irodalomban vagy társadalmi életben, a ki nem a meglevő elemeket emelte volna föl erőteljesebben s öntudatosabban, hanem egész újat teremtett volna».

Petőfi életviszonyaiban gyökeredzik, hogy a magyar lyrát nemzetibbé tette. Hányatott élete gátolta őt abban, hogy költői szelleme valamely meglevő irányban fejlődjék. Kóborlásaiiban onnét vett tárgyat, a hol épen talált és saját szelleme tette azt költőivé. Petőfi a magyar nép gyermeke volt, ki vándorútjaiban saját tapasztalatai alapján ismerte meg hazája természeti szépségeit és a magyar népelet nyilvánulásait. Költészete zománczával sok oly dolgot vont be, a miben elődei semmi költőséget nem találtak. Ezért van Petőfi költészetében annyi eredetiség.

Közvetlenül szerzett impressioi adják meg Petőfi képeinek eleven-ségét is, mely vetekszik a népköltészetével, mert ő is épen olyan elevenen érezte a természet szépségeit mint a nép, és a költészet nála is lelki szükséglet volt. Nemcsak a megfigyelés és tanulmány következménye tehát, hogy Petőfi a népköltészetnek számos jellemző vonását bevitte a műköltészetbe, hanem hasonló körülmények eredményeinek törvényszerű megnyilatkozásaiként jelennek meg nála ép úgy mint a népnél. Így a természet képeinek a maga alanyiségába való felolvasztásában, az érzéseknek eszmetársítás útján való kifejezésében, a kezdő sorok festőiségében és a symbolumok alkalmazásában épen olyan természetességgel és eredetiséggel jár el mint a népdalok költői. A pusztaszeretetét is talán a magyar fajtól örökölte és ezáltal a magyar pusztai képek rajziban új anyagot szolgáltatott a műköltészet számára.

Petőfi nemcsak pontos megfigyelője volt a természetnek, hanem a

természet imádása szinte vallássá fejlődött nála. Hogy mennyire egynek érezte magát a természettel, *Úti rajzainak* alábbi sorai bizonyítják: «A természettel mulattam, az én legkedvesebb barátommal, kinek semmi titka nincs előttem. Mi csodálatosan értjük egymást és azért vagyunk olyan jó barátok. Én értem a patak csörgését, a folyam zugását, a szellő susogását és a fergeteg üvöltését . . . megtanított rá a világ mysteriumainak grammatikája, a költészet. Értem pedig különösen a falevelek zörgését . . . mint suttognak fülembé tündérregéket.» Ime, a természet ihlette őt a költésre, a költészet pedig enyhülést nyújtott bajaiban. Ez magyarázza meg, hogy Petőfi költeményei miért oly kifogyhatatlanok a természeti képekben és megérezkítő hasonlatokban. Az ő gazdag és túlszaporító képzelőereje általában mindenre, a mit ír, pazarul szórja a költői képeket; az elvont eszmék is mindenkor képekké változnak nála, úgy hogy lelkében minden egyes költeménnyel a festmények egész sorozata vonul végig. Neki nincs szüksége, hogy keresse a képeket, maguktól jönnek azok, szinte elborítják okoskodását. Ha kedve kerekedik képekben beszélni, akkor annyira magával tudja az olvasót ragadni, hogy az ennek is egész természetesnek tűnik fel. Oka pedig ennek abban van, hogy minden képe közvetlen tapasztalaton alapul és így ép oly igaznak tűnik el, mint minden érzése, s teljes birtokában lévén a tárgynak és nyelvnek, mindenütt oly képet használ, a milyent a tárgy természete megkövetel. Petőfi képei azonban nemcsak phantasiájának nagyságát mutatják, hanem lelkének egész tartalmát mintegy képekben rögzítve tárják fel.

Petőfi tropusainak vizsgálatánál szembeötlő az is, hogy a synecdoche és metonymia költői nyelvében nagyon mellérendelt szerepet játszik. Ezek vagy olyanok, miket a közélet is használ vagy pedig más képekbe olvadva fordulnak elő. Ennek alapja Petőfi lelki világában gyökeredzik a mely fölött az érzelem foglal el kizárólagos uralmat, a szemlélődés- és reflexiónak csak másodrangú helye van. Az érzelem pedig mint a költői képzelet egyik alapfeltétele a képalkotó erővel párosultan a költő nyelvében a metaphora és vele rokon tropusok kíséretében mutatkozik. Innen van az, hogy Petőfi érzelmek által feltűzelt képzelete úgyszólván metaphorákban gondolkodik. Petőfi kalóz phantasiája azért sem kedveli a synecdochét és metonymiát (kapcsolati átvitelek), mert ezek őt a tárgyhöz kötik, míg a hasonlóságon alapuló tropusok szabad teret engednek a képzeletnek, hogy egyik tárgyról a másira röppenjen.

Ha igaz az, hogy minden lyrai költemény többé-kevésbé alkalmi jellegű, úgy ezen igazság Petőfinél kétszeresen megállja helyét. Petőfi életének minden mozzanatát és a vele együtt járó lelki világát oly őszinteséggel tárja fel, hogy ez sokszor a művészi ízlés rovására megy; de egyzersmind azt is bizonyítja velük, hogy mindent az átélt valóságból vesz.

Ez adja meg a képeinek a realitását is. Általában ritkán használ olyan képet, mely az érzéki tapasztalás körén kívül esik. Különösen szeret abstract szó helyett konkrétet, vagy élettelen helyett élőt használni. Többször felcserél két érzéki fogalmat egymással; de már ritka eset az, ha konkrét helyett abstract dolgot tesz. A mi pedig képeinek anyagát illeti, azt saját egyéni élete mellett általában az ember gazdag testi és lelki világa épen olyan bőségesen szolgáltatja, mint az egész nagy makrokosmos.

Petőfi rengeteg tropusanyagának részletekbe menő vizsgálata azonban szükségessé tette az anyagnak bizonyos általános kategóriákba való csoportosítását és ezeken belül ismét alsóbb csoportok feltüntetését. Nagyobb áttekinthetőség kedvéért a következő huszonöt főkategóriát állapítottam meg: 1. Petőfi önmagáról és saját viszonyairól, 2. az ember általában és az emberi élet, 3. az emberi test, 4. a lélek általában, 5. a lelki élet, 6. emberi tettek és cselekedetek, 7. állami élet, 8. történelem, 9. szabadság, 10. hír, dicsőség, 11. harcz, háború, 12. vallási élet, 13. költő, költészet, 14. épület és a hozzátartozó dolgok, 15. fény, sötétség, 16. mulandóság, 17. idő, 18. természet általában, 19. föld, ásványok, 20. állatvilág, 21. növényország, 22. víz, 23. bor, 24. meteorológiai tűnemények, 25. égi testek.

Ez a huszonöt főkategória számos alcsoportjával együtt természetesen nem ad statisztikai pontosságú felosztást, inkább csak mozaikszerű összeállításban akarja adni Petőfi műveiben szétszórót képekbe burkolt költői gondolatait, mely utóvégre is quintessentiáját teszi az ő képzetkörének és képzeletvilágának.

A tropusok tanulmányozásánál kétféle eljárást szokás követni.*) Az első azt vizsgálja, hogy az egyes dolgok miféle képek által vannak kifejezve. Itt a költészeti és æsthetikai szempont játszsza a főszerepet. A másik eljárás a tropus anyagát vizsgálja és e szerint csoportosít. Ez a mód különösen műveltségtörténeti szempontból érdekes. A költői képzelet munkáját azonban csak a két eljárás együtt mutatja be híven. Mi a magunk részéről Petőfi tropusaira vonatkozólag mind a kettőt elvégeztük. De ahhoz, hogy Petőfi egyéniségét bemutassuk képeiben, inkább az első módot tartottuk célravezetőnek; azért a türelmes olvasó az első főcsoport képeit és hasonlatait, a melyek Petőfit önmagát és saját viszonyait mutatják be a szükséges megjegyzésekkel, e szerint kapja. A többi

*) Ha munkám, feltéve, hogy valaha az egész napvilágot láthat, valami szolgálatot tesz a Petőfi-irodalomnak, létrejöttét Pecz Vilmos azon tropustanulmányainak köszönheti, a melyeket! Aeschylus, Sophokles és Euripides tropusairól készített; mert ő vetette fel itt az eszmét, hogy érdemes volna hasonló vizsgálat tárgyává tenni magyar klasszikusainkat is.

huszonnégy kategória költői képeit, a melyek természetesen a megfelelő helyen az első kategória képeit is felölelik, a tropus anyaga szerint dolgoztam fel, mert műveltségtörténeti szempontból még kevésbé volna szabad figyelmen kívül hagyni Petőfi képeit.

III.

Most pedig lássuk részletesen, először is minő képeket és hasonlatokat használ Petőfi önmagáról és saját viszonyairól?

Minden idők nagy költőinek legvonzóbb tárgya az emberi lélek volt a maga szűkkörűnek látszó s mégis kimeríthetetlen gazdag világával és kifürkészhetetlen rejtelmeivel. Az epikus és drámaíró másokban fűrkészi az emberi szellem megnyilatkozásait, a lyrikus meg a maga lelkét tárja fel sajátos életviszonyai keretében. Így tárul fel előttünk a legnagyobb magyar lyrai költőnek, Petőfi Sándornak lelki világa életének minden jelentősebb mozzanatával együtt költeményeiben. Nagyon természetes tehát, ha költői képeinek és hasonlatainak egy egész halmaza az ő életviszonyainak, testi és lelki tulajdonságainak, érzés- és gondolatvilágának ábrázolására szolgálnak. Petőfinak önmagáról és saját viszonyairól használt képes kifejezései harminczkét alsóbb csoportba ¹⁾ foglalhatók; ezek a csoportok a maguk sokféleségében életének számos körülményeire vetnek érdekes világot. Lássuk tehát az idevágó idézeteket sorjában.

1. Petőfi, midőn *önmagáról* beszél, többször használ képet²⁾ az *emberi viszonyok és foglalkozások köréből*. Ezek mind érzékelhető képekben mutatják be költőnk személyiségét; elvont képet csak egyszer használ, midőn azt mondja magáról: *Ki búsóhaj valék, most a gyönyörnek mosolya vagyok* (62.) ³⁾ -- Más alkalmakkor saját személyéről szólva

¹⁾ Az első főkategória 32 alcsoportja a következő: 1. Petőfi személyisége általában, 2. ifjúsága, 3. multja, jelene, 4. élete, 5. sorsa, 6. feje, 7. tekintete, 8. keble, 9. szíve, 10. karja, 11. lelke, 12. kedélye, 13. képzelete, 14. emlékezete, 15. gondolata, eszméje, 16. őszintesége, 17. türelme, 18. elábrándozása, 19. sóhajtása, 20. csókjá, 21. sötét világnézete, 22. vágya, 23. reménye, 24. érzelmei, 25. boldogsága, 26. öröme, bánata, 27. fájdalma, 28. haragja, 29. dalai, 30. szerelme és szerelme tárgyai, 31. házassága, 32. katonabarátja.

²⁾ A hasonlatot, a mely nem tropus ugyan, de mivel minden metaphorának alapja és a nyelvben ugyanazt a célt szolgálja, mint ez, egy kis szabadsággal, már a rövidség kedvéért is, a költői kép gyűjtő neve alá foglaltam.

³⁾ Az idézetek alapjául Petőfi összes költeményeire nézve Havas Adolfnak 1890-ben megjelent új népies kiadását vettem. Az idézetek mellett

boldogságát menyasszonyával így rajzolja: Ilyen *óriást*, mint én vagyok, ki látott? ölembé tartom az egész mennyországot (499). A képet aztán részletezéssel színezi ki. Ez az eljárás nem ritka eset Petőfinél. Egy kép megtetszik neki s abból egész kis festményt csinál az élet, üde színeit vive belé. Ilyen a *Csendes tenger rónaságán* kezdetű költeménye, a melyben házas élete ábrándos boldogságát rajzolja. Az egész költemény egy bájos kép a hajós életből, a mely a lantos költészet mythikus alakjáról, Arionról vett ismerős hasonlatból szélesedett ki egy egész allegoriává, melyet a maga életére és a haza sorsára vonatkoztat az élet tengerén ringatózó költő. Így lantolva, énekelve vándorlok kis sajkámon, mint a delfinen *Arion* (532.). A hajózás köréből vett képet használ a költő saját személyiségére még a következő esetekben: Be-benéztem elmerengve gyönyörű kék szemeidbe, mint a tenger mélyibe néz a *sajkás* holdas éjben (445.). *Hajós* vagyok, ki vészkor mindent tengerbe vet, hogy az üres hajóban megmentse életét (440.). Álltam sírhalma mellett, mint áll a *hajós* a parton s a tengeren tekint szét, mely koldussá tévé (284.). Respublikánus érzelmére vall, midőn a fejedelemtől vett képet ilyen komikusan alkalmazza magára: *Fejedelem* vagyok, trónusom a karszék és pipámnak hosszú szára a királyi bot (505.). A mi drága és kedves az ember előtt, a mire leginkább büszke, csillagjának nevezi; ez a közszájon forgó mondas juttathatta a költő eszébe újszülött fiának látásakor az alábbi képet: *Csillagász* lett végre is belőlem, itten állok csillagom (t. i. fia) előtt (620.). A szabadság érzése szólalt meg Petőfiből, midőn beduinul hasonlítá össze magát: Itt szeretnék élni a puszták közepin, mint Arabiában a szabad *beduin* (352.). Mednyánszky Berta iránt érzett szerelmi fellebbanására vonatkozik a katonalehetből vett képe. Szerelemnek *katonája* lettem; a lant, a dal töltött fegyverem, töltés benne forró érzeményem. (330.) Forró érzelmei megtestesülését látja a «fényes és hő nap-sugarban», azért mondja, hogy: Egymás *szeretői* vagyunk mi a nappal (318.). A szenvedély és a megvadult paripa között vont ismerős párhuzám jut a költő eszébe, midőn Szendrey Julia kezét megkérve, annak atyjától kapott kitérő választ visszautasításnak veszi. A sértett büszkeség és szenvedélyes hevülete nyert költői formát az alábbi hasonlatokban, melyet egész részletezéssé szélesítve alkalmaz a maga helyzetére: Nyargal a bőszi paripa egy szegény lovaggal; kihányta nyergéből a ló a lovagot . . . csak úgy vagyok, mint e szerencsétlen *lovag*, hurezol engemet

lévő szám a lapszámot jelzi. Vizsgálódásom kezdetben csak költeményeire szorítkozott, később a teljesség kedvéért eredeti prózai írásaira is kiterjeszkedtem és ezekre nézve a Havas-féle jegyzetes teljes kiadást vettem alapul. A egyes műveknél tehát a lapszám előtt a római szám a kötet számát jelöli és a vegyes művek csoportjára vonatkozik.

az eszeveszett harag (455). Csapó Etelka sírhalmánál, melyet annyiszor felkeresett, mondja magáról: Én, sírhalmadnak hű *zarándoka* (281.). És ime már új szerelem reménye dereng élte kietlenében, midőn így kezdi egy dalát: Vadonerdő a világ körülöm, . . . benne jarok én elfáradt *vándor* (335.). Nyagtalan lélekállapotát a zarándok és vándor képei igen találóan jellemzik.

Petőfi az állatvilágból is szeret képeket venni a maga helyzetének megvilágítására. Az oroszlán képét háromszor használja Szendrey Juliához való különböző helyzetének megvilágítására, először midőn a leány apja ellenére ki akarja erőszakolni egybekelésüket és szökésre szólítja fel azt; ennek a gondolatnak költői formát nyert megnyilatkozása a következő hasonlat: Mint a nyílvevesszővel zaklatott megsebzett oroszlán, úgy megyek el veled (456.). Mikor pedig kivívta szerelme tárgyát, így szól: Nyugszom én, fáradt oroszlán feleségem kebelén (503.). Petőfi a szabadságharcz kitörésekor elszakadt feleségétől, hogy ő is mint honvéd védje hazáját; a búcsúzó férj fájdalma és a katona harci vágya olvadnak össze lelkében, midőn ismét az oroszlán képével él: Ha bennünk elválásunk kínja dúl, azért megállok a csatán: az oroszlán legrettentőbb talán, midőn elveszett párjáért búsul (613.). A forradalmár türelmetlensége szól belőle a lóról vett eme hasonlatában: Úgy állok itt, mint a tüzes ló, mely föl vagyon nyergelve már (562.). Midőn a családi tűzhely nyugalomára gondol, önkénytelenül a fészken ülő madár jut eszébe: Hát csendes *házi madár* lesz az *erdei sas*ból (535.)? Azonban a sas, a madarak királya sokkal jobban megfelel az ő egyéniségének, azért mondja magáról: A lelkesedés égi mámorában *sasként* röptem a világon át. (60.) A hattyú nevét önmagára és feleségére együttesen alkalmazza: Mint két *hattyú* ringunk szelíden az örökkévalóság tengerén (523.). A költőnek ellentétek között hanykodó lelke világát szépen jellemzi e kettős hasonlat: Énekelni fogok a magam kedviért, mint a *csalogány* a lombok alatt s az *égiháború* az ég és föld között (II. 396.). A csalogányról vett hasonlatot egy más helyütt is alkalmazza önmagára: Rózsalomb vagy (t. i. kedvese), s én körüléd *csalogányként* zengek éneket (336.). Petőfi kedves gólya madara sem marad ki a hasonlatokból: Hegyen ülök, búsan nézek le róla, mint a boglya tetejéről a *gólya* (325.).

Petőfi önmagáról beszélve sokszor szereti magát a fával, mint a növényvilág legkiválóbb alkotásával kapcsolatba hozni. Bizonyosságul szolgáljanak rá a következő példák: Legyek *fa*, melyben villám fut keresztül (419.). Látásodkor úgy jártam, mint a *fa*, melyet a villám gyujta meg (339.). *Fa* leszek, ha fának vagy (t. i. kedvese) virága (341.). *Fa* vagyok én, lelkem gyökér; s hogy téphetném azt ki földéből, ide való mátkám szivéből (214.). Nem vagyok én gyökeres *fa*, hanem vagyok letörött ág (215.). *Vad fa* lenni szeretnék az erdőben (325.). Lennék vad

erdő, ha szeretőm kis madárka volna (462.). Lettem völgy ölébe rejtett *berek*, melyben csalogány bújja kesereg (208.). Nem vagyok én az örömek rózsája, de vagyok a szomorúság *gyászfája* (215.). A férfiaságot természetesebben kifejező fa képe mellett a virágét is használja Petőfi személyére alkalmazottan. Pl. A természet vad *virága* vagyok én (267.), mondja magáról, midőn költészetének népies irányát akarja szembeállítani, az elsatnyult műköltészettel. Szerelmére vonatkoztatva, mondja ismét más helyütt: Ha harmat vagy (t. i. kedvese), én *virág* leszek (341.); de inkább a hervadás gondolatával áll nála kapcsolatban a virág: Lassan hervadni el, mint a *virág*, a melyen titkos féreg foga rág (419.). Hervadok mint a gyenge *rózsa* nyári hév alatt (655.). Elkeseredésében megakadályozott szerelmi boldogsága miatt tör ki ilyen sentimentalis képben, melyet az aratásról vesz: Miért nem termettem *buzának*! aratás van, most levágnának (231.).

Petőfi az élettelen természetet is felhasználja, hogy önmagát magyarázza vele. Midőn szüleit siratja el, a földhöz hasonlítja magát. Őt is a szülői szeretet úgy övezé körül, mint a nap sugarai a földet: Körülöveztek, mint a *földet* a nap lángoló sugári, szent szeretetökkel (630.). Mikor pedig valami rendkívüli vég után sovárogo s mint a világszabadság hőse kíván meghalni, már a kőszirtre gondol s így kiált föl: Legyek *kőszirt*, mit a hegyről a völgybe eget-földet rázó mennydörgés dönt le (419.). A *Megunt rabság* cz. költeményében, a hol arról szól, hogy mindent elkövetett, hogy megnyerje a szeretett lány szívét, többek közt ezt is mondja magáról: Voltam *sziklahomok*, zordon és magas, hol lakott mennydörgő villám s büszke sas (208.). *Változás* cz. költeményében pedig így jellemzi magát: *Agyag* voltam, híg, engedékeny, egy újjal is átszúrható; *márvány* vagyok . . . ki rám lő, rólam rá visszapattan a golyó (354.). Az ásványországból vett képek mellett a vízről vett átviteket is használja; de sohasem mint nyugodt tömeget, hanem mint mozgó tárgyat. Így lelke nagy haragjában a Balaton hullámozásához hasonlítja magát: Úgy háborgok, mintha volnék a *Balaton* (212.). A csapongó jókedv pedig erre a merész nagyításra ragadja: Az isten változtatná borrá a Tiszát, hadd lehetnék én meg a *Duna*, hogy a Tisza belém omlana (240.). Főntebb említett költeményének, a *Megunt rabságnak* hangulata magyarázza ez utóbbi két képet ugyancsak a víz köréből: Voltam mélybe omló bérczi *zuhatag*, habjaim robajjal szakadoztanak; s lettem méla *csermely*, halk morajtalan, kedvemet lelő a part virágiban (208.). Kedvesével való egyesülési vágyában mondja: Lennék én *folyóvíz*, ha szeretőm kis halacska volna (462.).

Az égi testek közül a napot és csillagokat használja Petőfi önmaga helyett; a hold, a fűzfapoéták planétája iránt itt is kimutatja ellenszenvét. Ebbe a csoportba tartoznak a következő képei, ill. hasonlatai: Te

(kedvese) *nap* valál, én sugarad (440.). Mélyen nézek a szép lány szemébe, mint a *csillag* csendes tó vizébe (420.). Ha leányka, te vagy a mennyország, akkor én *csillaggá* változom (342.). Futottam árván, mint a *hullócsillag*, melyet magából kilökött az ég (64.).

A meteorológiai tünemények közül is többet alkalmaz önmagára költőnk, de sohasem olyan köznapiságokban, melyek az ő speciális helyzetét ne jellemeznék: Mért nem vagyok *felhő* az égen? sírnom akkor nem volna szégyen (231.). Mintha mondaná, hogy az ő férfias szerelme még reménytelenségében sem fajulhat el pityergéssé. A könnyeit hullató felhő helyett az ő hatalmas szenvedélyét jobban kifejezi a zivatarfelhő, azért mondja: A Kárpát vagy (t. i. kedvese), s én ott a *felhő* s mennydörgéssel ostromlom szived (336.). Máskor meg az alkony pírjában ragyogó felhő szeretne lenni, ha kedvese volna az alkonyat: Lennék *felhődarab*, ha szeretőm az alkonyat volna (462.). Ilyetén szól a harmatról is: *Harmat* leszek, ha te napsugár vagy (341.). Mikor a szerelem tüzeben vágyik megsemmisülni, hó kíván lenni: Ha mostan *hó* lehetnék: a szán alatt leroskadték; fölfordulna, s kedves babám még egyszer átkarolhatnám . . . s melegétől hű szívének elolvadnék, úgy halnék meg (214.). Szerelme tárgyának elérhetetlensége kelti fel benne ezt a szép ellentétet kifejező képet: Te vagy a nap, én az *éjjel*, teljes teli sötétséggel, ha szívünk összeolvadna, rám be szép hajnal hasadna (242.).

A maga és kedvese alakját még párhuzamos képben mutatja be az épület és a vele kapcsolatos dolog képével: Lennék kicsiny *kunyhó*, ha szeretőm bennem a tűz volna (462), és Lennék *váromladék*, ha szeretőm ott a repkény volna (462.).

A tűzről vett képei különféle egyéni hangulatában mutatják a költőt: Ha *tűzrész* lenne belőlem, elégetném ezt az egész világot (326.). És lettem szelíd *láng*, min melegszenek őszi estén békés pásztoremberek (208.). Nem a palotáknak fényes *gyertyaszála* vagyok én, hanem a kunyhók *mécsvilága* (182.). Míg az első képet a tűzvészről elkeseredése a világ ellen sok szenvedéséért adja ajakára; addig az utolsó három ugyanezen körből a nép gyermekének mutatja be a költőt, a ki a népjog védelmezője és képviselője volt az irodalomban és politikában egyaránt.

2. Az ifjúkor ébredő vágyai, reményei és szenvedélyei a maguk sokféleségében gazdag anyagot szolgáltatnak a benyomások iránt fogékony költői lélek számára, ezért Petőfi képei is bemutatják ennek a korának forrongó világát sokszor érthetetlen ellentéteivel. Így *ifjúságának* szélesebb látókörét akarja megérzéskíteni, midőn a gyermekkor korlátoltabb világával szemben azt mondja: Feljöttem gyermekéveim szűk *völgyéből* az ifjúság *hegyére* (480.). Az ifjúkor duzzadó erejét pedig eme bombasztikus képe ábrázolja: Ifjú koromnak ébredése oly tündéri szép vala, miként a koszorús tavasznak varázst mosolygó *hajnala* (646.).

Fiatalsága nyomorúságára és alárendelt helyzetére czélozva mondja: Ifjúságom, nem valánk mi jóbaratok, *úr* valál te, én kutyád (670.). Más helyütt meg éppen az ellenkezőjét mondja: Egy *barátom* az ifjúság, ma-holnap már ez is itt húgy (421.). A «*iuentus ventus*» mondásnak egy *variansa* van ezen képben: Vad ifjúkoromnak *szélvész*e kitombolt (459.).

3. Azt a nagy ellentétet, mely költőnk életében a *mult* hányódása és a *jelen* dicsősége között volt, a családi élet köréből vett képpel fejezte ki: Multam és jelenkorom két *testvér*, s egymást tán meg sem ismerik (353.). Mintha azt akarná kifejezni, hogy szinte hihetetlen, hogy egy ember életének olyan rövid időközében akkora változás történhetik, mint nála.

4. Petőfi *élete* és költészete között mutatkozó szoros kapcsolatot fejezi ki a fáról vett eme képe: A *költészet fája* életem, minden versem egy levelke rajt (258.). Az «élet fájáról» szóló ismeretes képet alkalmazza a maga életére, midőn fiáról szól: Életemnek (*fa*) ifjú lombja nőtt (619.). Boldog szerelmében házassági élete a csillagos égnek tetszik előtte: *Csillagos éj* az életem (566.). Igen találóan jellemzi Petőfi a maga küzdelmes életét a patakról vett képpel is: Lenn a völgyben lassú *patak* tévedez, az én fáradt életemnek képe ez (325.).

5. Beszél még a maga *sorsáról* is egy helyütt, a midőn messze felesegétől a táborban, vagy, mint ő mondja, a «véres csatáknak küszöbén» a válás fájdalmának friss benyomása alatt akkori lélekállapota az éjre emlékezteti: Emléked a hold vet reám bús halvány sugarat, sorsom *éjjelén* (612.).

6. Költőnk a saját testrészeiről és szerveiről szintén érdekes képeket használ: Így fejét, azt a hatalmas műhelyt, a hol azok a szép költői eszmék teremnek egy elkeseredett pillanatában kopár földnek mondja: *Kopár föld* az, nem süt a nap rája . . . a mi benne terem, sötét gondolatok tövise, dudvája (455.).

7. A messze távolba elkalandozó *tekintetét* a «sas tekintet»-féle köznapi kép hatása alatt ő is a madárral hozza összeköttetésbe: Tekintetem nem lelve gátat, mérföldekre szállt, mint börtönéből megszökött *madár* (65.).

8. A *kebel* és a *szív*, mint a köztudat szerint az érzelmek székhelyei, a képek és hasonlatok egész tömegének alkalmazására nyújtottak módot Petőfinak, ki a legkülönbözőbb dolgokban is vonatkozást tudott találni a maga keblére és szívére, természetesen ezeket legtöbbször érzelmeinek symbolumai gyanánt tüntetve fel, hogy ily módon a már képes kifejezés megvilágítására új képet használhasson. Ebbe a csoportba tartoznak a következő képei. A nem viszonzott szerelem keservéről beszélve, a föld mélyébe rejtett sötét üregre gondolhatott, a midőn ezt mondja: Vad sötét *föld* keblem birodalma, fejedelme gyűlölő harag (329.). A szerelem

változó hangulatait rajzolják a következő képei is: Bűvös *szigetté* fog változni keblem, melyben elátkozottan él a fájdalom (286.). Keblem egy édeni *kert*, s *rózsa* e kertbe' szivem (319.). Keblem egy *szoba*, e szobának szivem az *asztala* (402.). A szerelem lakik most keblem *szobájában*, halovány arczezal és sötét ruhában (402.). *Koporsó* vagy te keblem, a melybe szivem eltemettem (360.). Keblem egy *oroszlánbarlang* s szivem benne bárány (318.). Meghasadt *lant* keblem, húrjain vad kezekkel nyargal át a kín (432.). A költő eme tropusát pedig a hazaszeretet magasztos érzelme sugallta: *Szentegyház* keblem belseje, oltára képed (t. i. hazáé) (215.). Érdekes, hogy a kebelre vonatkozó képek mind az élettelen tárgyakról vannak véve, s mind olyanok, a melyek valamely üres tért határolva bizonyos tárgy befogadására alkalmasak, akárcsak mint a kebel, a mely a nemesebb belső részek megvédésére szolgál.

9. Midőn Petőfi költői képzelete annyi változó képben mutatja be a maga *szívét*, a képek motiválásában nem szorítkozik kizárólag a szerelem érzelmére, hanem helyet ad a szülői szeretetnek, barátságának, hazaszeretnek és a humanismus érzelmének; de az oroszlánrész mégis a szerelemnek jut. Csapó Etelkára, a korán elhunyt szép leányra, ki iránt költőnk szívében a legtisztább szerelmi ábránd élt, vonatkozik ezen mondása: Ő, a kedves drága kis leány s az élet lakták szívemet . . . e *tündéretemet* (284.). Itt ismét kedveséhez méltó lakássá varázsolja szívét a költő képzelete. Az ő kimúlása fölötti fájdalmát rajzolja akkor is, midőn szívét kopár Szibériának és a napfényt elborító felhőnek képzele: Szívem . . . szép Perziából vad *Szibériává* vetkezett (282.). Mint a napfény elvesz *felhők* fátyolában, képedet szivemben eltemetni vágytam (278.). Más szerelmek eredményei már a következő képek: Parancsolj szivemnek, csendesítsd le e vad *pártütőt* (347.). Szívem te árva *ralmadár*, légy csendesebben odabenn (261.). Semmi nesz, csak egy *csalogány* dalol: szivem (II. 367.). A költőnek szívéből vett képei közül ez a három az, a melyekben a tropus élő lényekről vett átviteleken alapul; a többiekben mind az élettelen világ szerepel. Pl.: Szívem így megtelve szerelemmel egy *pohár*, a mely csordultig áll (345.). Szerelemnek *lobogója*, szivem (338.). Az ég szivem *földébe* drága fádat ülteté be, szerelem (205.). Legyen számtalan ragyogó világot magában tartó *mindenség*, szivem (479.). Szívem most ily végetlen *róna*, nincsen benne más, csak szerelem (345.). *Kert* e szív, hol legillatosabb virágid nyilnak, szerelem (497.). *Kert* újlag e szív, mely széltire zöldül, és benne vírit a sok tarka virág (460.). Félrevert *harang* lázas szivem (404.). Megteremtéd lelkem új világát . . . hálából e szív, örök tűzével, islenséged szent *oltára* lesz (329.). Szívem *tenger*, a hűség gyöngye itt terem (216.). Szívem tele szerelemmel, mint a *fá*, melynek ága alig bírja dús gyümölcseit (345.). Valami elkeseredett pillanat szülötte lehet *Az én szivem* cz. költeménye, a melyben azt

mondja: Az én szívem egy földalatti lak (376.), vagy pedig: Szívem sokáig a sors balkezeiben a fájdalom *meggyúlt világa* volt (275.). Viszont a mámoros jókedv és életöröm szólal meg benne ezen helyeken: Szívem még ép *virág*, a melynek féreg nem bántja gyökereit (392.). Hogyha feldobnám az égre szívemet, melegítené a világot *nap* helyett (220.). Az elandalodás gyengéd húrjain játszva bizonyos áhitattal szól hozzánk eme tropusa: A lélek mámoros álomba meghúzza a képzelet harangját s beharangozza az égből az angyalokat szívembe, e kis *kápolnába* (II. 383.). Kétségbeeséséről beszél, midőn ezt mondja: Szívemnek vére forr, mint boszorkány üstjében a *bűvös víz* (382.). Máskor kétségbeesett barátját vigasztalva ferhas lélekkel így szól: A szenvedésnek lángjában szívem szét fog pattanni, mint a *porcellán*, de mint a *jégcsap* szétolvadni nem (675.). Az emberekhez való viszonyában szívről szintén használ néhány képet. Az emberekkel való érintkezésből származott sebekre gondolva mondja: Horgát a vad világ beléd ütötte, te vérzel, árva *hal*, szegény szívem (326.). A szívről vett képek tömegében ime ismét egy az élő valóságból! Más helyütt meg mintha a világgal kibékülne: Megengesztelt szívem — úgymond — egy zöld *olajág* (671.), vagy Minden szívütésem egy *imádság* a világ boldogságáért (390.). Künszentmiklóstól búcsúzva, népéről ezt mondja: Benyitottál a szívemnek közepébe; hejh, pedig e szívközép, ez *szentek szente* (309.). Petőfi szíve a barátság számára is megnyílik: Ez a szív a barátság hű *tanyája* (497.). Ugyan e helyütt emlékezik meg szüleiről is: Ez a szív elaggott szüleim egyetlen lágy *párnája* (497.). A hazaszeretet és a szabadság érzelmeiből nőttek ki eme képei: *Bánya* ez (t. i. szíve), a mely a szabadság számára kardvasat terem (497.). Kivágom én keblemből szívemet . . . talán kikél *babérfa* képiiben, s koszorúja lesz a bajnokoknak, kik a szabadságért harcolnak (382.).

10. Petőfi *karjával* kapcsolatba hozott két kép mindegyike a szeretkezés gondolatán alapul: Feleségem úgy tartják szeliden ringató karfaim, mint a harmatot a rezgő *fa lombjai* (564.). Derekat átövezé karom, mint egy égő *szalag* (62.).

11. Az eddig felsorolt képek mind vagy Petőfi személyét általában, vagy pedig physicumát illették, az alább következők már lelki életét és erkölcsi világát magyarázzák. A *maga lelkét*, mint egyéni hangulatának és érzelmeinek kifejező fogalmát ezen változatos költői képsorozat mutatja be, a melyben az érzéki valóságnak csaknem minden körét feltalálhatjuk. A tropus anyagát alkotó dőlt betűs szavak sorozata eléggé világosan bizonyítja ezt. Pl. A sima habtükröben evez föl és le lelkem (*evező ember*) szelíd merengésnek hintázó csónakán (262.). Míg itt a szerelem reménye szólalt meg, addig ebben a képben a sopánkodó szerelem nyilvánul: A szerelem könny patakja, gyöngye sajka úszott rajta, benne lelkem volt

a *sajkás*, hajtó szellőm a sóhajlás (442.). *Arczképemmel* cz. költeménye, a szó szoros értelmében lelke arczképét adja. A következő lelki tulajdonait mutatja be benne, ezek: az őszinteség, becsület, férfias szilárdság, nagy szenvedély és költői dicsőségének tudata. Az idevonatkozó képek ím ezek: Lelkem egy *könyv*, a mely mindig nyitva (345.). Lelkem . . . egy *aczelgyűrű*, de láthatsz benne drágaköveket. Legnagyobb, legszebb ezen kövek közt egy gyémánt, a tiszta becsület (346.). Lelkem . . . egy *kősziklaoszlop*, mely soha meg nem rendítettett (346.). Lelkem . . . egy *haragvó felhő*, gyakran ontja a villámokat (346.). Lelkem *Illés próféta*, a mennybe száll a dicsőség lángszekerén (346.). Mint a *róna*, lelkem útja egyenes (205.). Míg a fentebbi képek életének különféle helyzeteiben jellemzik lelkét; addig a *Megúnt rabságban* már tisztán szerelmére célozva mondja: Féktelen, szilaj volt lelkem, mint a *tűz*, melyet a szél meggyújt háztetőkön űz (208.). Ezzel meg házaseletét jellemzi: A boldogság úgy nyúlik által lelkemen, miként a *föld* felett az ég (487.). Magyarország és Erdély egyesítésére buzdítva s «két országos nemzetét» nemes haragjában a kettészakadás miatt korholva mondja: Ez tette lelkem a bánat *pusztájává*, hol egy tigris lakik: a vérszemű, a lángszemű harag (410.). A magyar ifjakhoz intézett korholó szózatában a felhő képében mutatja be lelkét s épen az fáj neki, hogy lelkének nincs mennyköve, a melylyel lesújthatná kora korcs nemzedékét; de így mintegy örködve csendesen: *Felhő* alakjában lelke átöltözik, úgy száll a hon fölött nyugattól keletig (435.). Midőn szerelmi vágyában szeretne már újólág szeretni, mondja ezt: Lelkem bolyongó, hontalan *madár* (296.). Feleségéről pedig így szól: Szép szemeidnek esti-csillagát bámulva nézik szemeim . . . a melynek mindegyik sugára a szerelemnek egy patakja, mely lelkem *tengerébe* foly (544.). Mikor meg a haza elszólítja nejétől, még gondolkodni sem tud: Lelkemnek *szárnya* összefagy, mert te . . . messze vagy (611.). Az egyedüllét unalmas perceiben a képzelet szárnyain röpti lelkét szerettei közé: Szállj lelkem . . . s jöjj meg késő est felé édességgel megterhelve, mint virágokról a *méh* (413.). Az őszi hervadás és szerelmi boldogsága közötti ellentétet akarja kifejezni eme képe: Lelkem zöld *bokor*, a melyben az őszy nyomot nem hagy (412.). Boldogságáról beszél itt is: Szép napkeletnek *viránya* lelkem (522.). Mézesheiteiben pedig ezt írja: Elértem, a mit ember érhet el: boldogsággal csordultig e kebel . . . milyenről lelkem annyit álmodék, midőn virágaid közt képzelet, mint mámoros *pillangó* repkedett (507.). A nép gyermekének és költőjének vallja magát, midőn így szól: Kis házikókra száll lelkem, mint a *golya*, s egyszerű nótákat kerepöl le róla (182.). Nagy szeretetében az alföld iránt pedig imígyen kiált föl: Börtönéből szabadult *sas* lelkem, ha a rónák végtelenjét látom (246.).

12. Petőfi a maga *kedélyvilágát* a következő képekkel világítja meg:

Arany Jánosnál cz. költeményében mondja, hogy csendes magányából a mézes hetek után újra belép a nagy világ zajába: Hol annyi sáros láb gonoszul vagy bután kedélyemnek *fejér köntösére* hága (520.). Az ártatlanság és a fehér ruha összehozása nem új kép s itteni alkalmazása egy kissé mesterkelt is. Fiatal korának első költői felbuzdulásairól beszélve mondja, hogy: Akkor kedélyem a *forrás* vala, mosolygó tükre a szép mennyországnak (326.). Olykor könnyelmű kedélyállapotára czéloz ezen mondása: A csapodárság *pillangója* lettem (449.).

(Vége köv.)

LOÓSZ ISTVÁN.

NYELVTANI REFORM FRANCZIAORSZÁGBAN.

Hogy a francia helyesírás rászorul a reformra, azzal tisztában vagyunk. Érzik, tudják nemcsak az idegenek, a kik a nyelv természetes nehézségei mellett egy természetellenes orthographiával is kénytelenek küzdeni, de érzik maguk a francziák is. «Egy kis német vagy még inkább olasz fiú, ha írni megtanult, néhány hónap alatt *correcte* ír; egy fiatal francia ellenben folyton tanulja a helyesírást, a melynek minden gonzsága nem is tanulható meg soha. A míg ő e haszontalansággal kínlódik, azalatt más országban tanulnak földrajzot, idegen nyelveket stb. Ez egyik oka a francia közoktatás alacsonyabb színvonalának.»

E szavakat egy tekintélyes francia nyelvész, kétszeresen főiskolai tanár mondja.*) Érthető tehát, ha a francziák régóta sürgetik a reformot, sőt egyes folyóiratok (*Revue des deux Mondes*, *Revue rose*) némely újításokat a maguk körében életbe is léptettek. Az ilyen reformok azonban a dolog természete szerint sem elég gyökeresek, sem széles körökre kihatók nem lehetnek; ehhez tekintélyesebb forumok fellépésére volna szükség.

Nos hát most ez is megtörtént. A közoktatási miniszter, *Georges Leygues*, rendeletet adott ki a syntaxis egyszerűbbé tételéről.**)_Tehát nyelvreformról van szó, a mely azonban kiterjed a helyesíráásra is.

A min. rendelet a közoktatási tanács meghallgatása után adatott ki és az iskolai hatóságoknak szól. Maga a rendelet szövege csak két

*) Brunot: *Grammaire historique*.

**) *Simplification de l'enseignement de la syntaxe française*. (Arrêté du 31 juillet 1900). Paris, Delain frères. 10 cent.

pontot tartalmaz: 1. A közokt. miniszteriumtól függő vizsgákon nem számít hibának, ha a jelölt él azokkal a szabadságokkal, a melyeket a mellékelt jegyzék megenged. 2. Azok a szabályok, a melyek e jegyzékkel ellenkeznek, semmiféle nyilvános iskolában nem fognak többé mint szabályok taníttatni.

A jegyzék a következő részekből áll: 1. *substantif* (főnév), 2. *article* (névelő), 3. *adjectif* (melléknév), 4. *pronom* (névmás), 5. *verbe* (ige), 6. *participe* (igenév), 7. *adverbe* (határozó), végre 8. *observation*.

E felosztásból már látszik, hogy rendszeres munkálattal van dolgunk, a melyet egy grammatikával a kezünkben nyomon követhetünk. Utalásaink a következő munkára fognak vonatkozni; *Larive et Fleury: La troisième année de grammaire*. 35. kiadás. Paris, 1895. (A rendelet nemcsak sorrendre, hanem gyakran példákra is megegyezik e könyvvel.)

Az első pont a főnevek számáról szól; szabad ezentúl így írni: je vous prenez tous à *témoin* vagy à *témoins*, des habits de *femme* vagy de *femmes*, ils ont ôté *leur chapeau* vagy *leurs chapeaux* stb. (Ez utóbbi példa tehát egészen megegyezik a magyarral: levették kalapjukat.)

A 2. pont: *substantifs des deux genres*, — a következő 12 főnévről intézkedik: *aigle, amour, orgue, délice, automne, enfant, gens, hymne, oeuvre, orge, pâques, période*. Itt is, mint egészben, facultativ a rendelet, megengedvén ennek vagy annak a nemnek a használatát. (*Hymne* különböző nemeiről szólva a nyelvtan is megjegyzi, hogy semmi se igazolja ezt a különbséget. Lar. 57.)

Nem lehet célunk az egész rendelet lefordítása, de nem állhatjuk meg, hogy curiosumképen rá ne mutassunk a *finesse grammaticale* egy remek példányára. *Gens* nőnembe kívánja azt a melléknévet, a mely megelőzi és hímnembe azt, a mely követi: *De bonnes gens confiants à l'excès*. (Lar. 59. Így hirdetik katedráról is.) Ennek az örültségig menő finomságnak véget vet a rendelet, kimondván, hogy utána is nőnemben állhat a melléknév. (Eszembe jut itt, a mit valamikor egy középiskolában hallottam. A magyar nyelv tanára az I. osztályban a jórészt idegen ajkú fiúkat ilyen példákkal avatta be a magyar nyelv finomságaiba: A fiatal szarvasok még nem szarvasak. Ime milyen finom distinctio! A szerint változik a rag, a mint szarvas főnév vagy melléknév. Igaz ugyan, hogy magyar ember ezt így soha nem mondja, hanem így: még nincs szarvuk, — no de mindegy, szabálynak nagyon szép. Sajnos, hogy azoknak a szegény idegen fiúknak ezt a szabályt meg is kellett tanulni.)

A 3. pont a tulajdonnevek és idegen szók többeséről szól. Szabad így írni: *les Corneilles, les Meissonniers* (a festményei), *des déficits*. (Lar. 90. 91.)

A 4. pont (*noms composés*) tisztán helyesírási szabály, a *trait d'union* (-) és *apostrophe* (') elhagyásáról, az összetett szavak egybe-

írásáról és az e szerint változó többes ragról szól (*un tête à tête, grand-mère, cheflieu, chefslieux* vagy *cheflieux*).

Az 5. pont (*article*) részben szintén helyesírási (*la Fayette* vagy *Lafayette*) részben az *article* elhagyásáról (*le Dante*), részben pedig facultativ alkalmazásáról szól (*de bon pain* vagy *du bon pain*). Kiemeljük itt azt a részt, mely egyhajszál finomságú szabálylyal (Lar. 116.) azért szakít, mert «nagyon finom és kevés haszonnal jár» (*très subtile et de peu d'utilité*). Kiemeljük ezt azért, mert ez fejezi ki a reform vezérgondolatát.

A 6. pont (*adjectif*) különösen a melléknév egyezését a főnévvel tárgyalja. Három szabály újat nem tartalmaz: *appartements et chambres meublés* (Lar. 133. 3.), — *un courage et une foi nouvelle* (Lar. 135.), — *franche de port une lettre* (Lar. 142.) és valószínűleg csak azért került ide, mert — Larive szerint — az írók néha eltérnek tőle. Itt találjuk azt a famosus három melléknévet is *nu, demi, feu*, melyek egyezése subtilité tekintetében nem áll hátrább a *gens* rettenetes szabályánál. Lehet-e képzelni képtelenebb, illogikusabb szabályt, mint a mit *feu* használatáról hirdet a *grammaire*: változatlan, ha nem közvetlenül áll a főnév előtt, változó, ha közvetlenül előtte áll. (Lar. 141. *feu ma mère* — *ma feue mère*). És jegyezzük meg, hogy ez az egész szabály tisztán csak orthographia dolga, mert akár hím-, akár nőnemben, akár egyes, akár többes számban soha másképp ez a szó nem hangozhatik, mint *fő*. A min. rendelet tehát megengedi az egyeztetést mind a három melléknévre.

Megengedi egybeírását az összetett melléknemeknek (*nouveauné, courtvêtue* Lar. 137.), a hím- vagy nőnem használatát e kifejezésben: *elle a l'air doux* vagy *douce*, elengedvén itt is a *sens subtile* ismeretét (Lar. 138.), megengedi a többes számot a számnevekben (*quatre vingts dix hommes, quatre cents trente hommes* Lar. 164.), *mille* használatát az évszámokban (*l'an mille huit cent quatre vingts dix* Lar. 165.) és végre elengedi a *trait d'union*-t ilyen számnevekben: *dix sept* (Lar. 20.). E pontba került még a *participes passés invariables*, de talán csak tévedésből; mi a maga helyén szólunk róla.

A 7. pont a névmásokról szól és részben helyesírási egyszerűsítést tartalmaz: egyenlőnek veszi e két írásmódot: *qu'est ceci* és *qu'est ce ci*, elengedi a *trait d'union*-t ilyenekben: *nous mêmes* (Lar. 174.), megengedi a nőnemet efféle kifejezésekben: *l'assemblée toute entière* (Lar. 183. szerint *tout entière*, a mi lényegben szintén csak orthographia kérdése), egyenlőnek veszi az egyest a többessel (*de tout* vagy *tous temps, ne faire aucun projet* vagy *aucuns projets*), végre *chacun* névmásra elfogadja Littré felfogását, mely szerint egyenlően helyes: *ils sont sortis chacun de son côté* vagy *de leur côté* (Lar. 230. Megegyezik a példa is.)

A 8. pont (*verbe*) tartalma szerint 4 részre osztható: a) orthographia (*entrouvrir, est il?* — tehát a *trait d'union* elhagyása), b) az

idők megegyezése fő- és mellékmondatban (*il faudrait qu'il vienne* vagy *qu'il vint*), c) átutalása a nyelvtanból a stilisztikába az ilyenféle szerkezetek tárgyalásának: *sa maladie sont des vapeurs*, végre d) a legnagyobb rész az alany és állítmány számban való megegyezését tárgyalja. Talán elegendő lesz itt részletes tárgyalás helyett egy-egy példával rámutatni a szabályra: *sa bonté, sa douceur le font admirer* (Lar. 336: *le fait aimer*); *ni la douceur, ni la force n'y peuvent rien* vagy *n'y peut rien* (Lar. 340. 341.); *un peu de connaissance suffit* vagy *suffisent* (Lar. 344.); *plus d'un de ces hommes étaient* vagy *était à plaindre*; *c'est des montagnes* vagy *ce sont des montagnes* (Lar. 325. szerint itt az egyes szám használatára régiesség);

A 9. pont tárgya szerint (*participe*) az előbbivel megegyezik, ha mégis külön fejezet lett belőle, bizonyára kiemelés végett történt. Fontos itt nemcsak az újítás, hanem a reform elvének határozott megjelölése is. Előre bocsátván a melléknév és *participe* között lévő különbséget, elegendőnek tartja a miniszter, ha a növendékek józan felfogást (*bon sens*) tanúsítanak a kétes esetekben. «Gondosan kerülni kell a finom megkülönböztetéseket» (*subtilités*).

Még határozottabban szól arról a *participe passé* ról, a mely *avoir* igével szerkesztetik. Ennek szabályát többé-kevésbé mindig kifogásolták s ez mind complicáltabb lett, kivételei egyre szaporodtak s maga a szabály elhalványult. «Fölöslegesnek látszik makacsságból mesterségesen fentartani egy szabályt, a mely csak zavar okozója a tanításban, a mely semmivel sem járul az értelem fejlesztéséhez és a mely nagyon megnehezíti idegeneknek a franczia nyelv tanulását.»

Az *être* igével szerkesztett *participe* szabálya marad változatlanul, de már a másikonál (Lar. 422.) egy igen fontos újítást alkot a rendelet, azt, hogy a tárgy után is változatlanul maradhat, tehát: *la peine que j'ai pris* vagy *prise*. Itt tehát a reform nemcsak az írásra vonatkozik, hanem a kiejtésre is (*pris — prise*); ugyanez a szabály kiterjed a *verbe réfléchi*-re is: *elles se sont tu* vagy *tues*.

Itt kell fölemlíteni azt a részt is, a mely a 6. pontban a *participes passés invariables* szabályáról intézkedik. A rendelet megengedi rájuk nézve az egyeztetést: *ci joint* vagy *ci jointes les pièces demandées*. (Larive szerint az egyeztetés meg volt régebben s az ellenkező szabály újabb keletű; Froissart így ír: *Exceptées les forteresses*. 441. 442.)

Nagy fontosságú újítást találunk a 10. pontban (*adverbe*). Egyetlen tárgy a *ne* tagadó szó használata mellékmondatban, melynek «complicált, nehéz, helytelen szabályai gyakran ellenmondásban vannak a legclassicusabb írókkal».

A miniszter tehát elrendeli, hogy azon mellékmondatok, a melyek az eddigi szabályok szerint tagadólag szerkesztendők (Lar. 476. 478.), állítólag is szerkeszthetők: *dépendre qu'on vienne* vagy *qu'on ne vienne*.

De peur qu'il aille vagy qu'il n'aille. Je ne doute pas que la chose soit vraie vagy ne soit vraie. Il ne tient pas à moi que cela se fasse vagy ne se fasse. L'armée a été meilleure qu'on l'espérait vagy qu'on ne l'espérait. Les résultats sont autres qu'on le croyait vagy qu'on ne le croyait. A moins qu'on accorde le pardon vagy qu'on n'accorde le pardon.

Vége a 11. pont (*observation*) három olyan újítást tartalmaz, a melyek a többi pontokba is befoglalhatók lettek volna és talán csak azért alkotnak külön fejezetet, hogy a miniszternek ismét alkalma legyen kifejezni álláspontját azon hibákkal szemben, a melyek nem az értelmességre vagy igazi tudásra, hanem csak valamely grammatikai finomságra vonatkoznak. E szerint csak csekély hibának számítandó a tévedés az értelem szerint különböző nemű főneveknél (*aide, garde* stb. Lar. 65.); a különböző többeseknél *äeuls — äieux, ciels — cieux* Lar. 73–77.); végre a névelő használatában országnevek előtt (*aller au Japon, au Brésil*).

Ime ez a Georges Leyguas reformja. Most, hogy végig mentünk az egészen, ismételhetjük, hogy részben a nyelvtani reform is csak orthographiai benne, mert hiszen *témoin* vagy *témoins, les Corneilles* vagy *les Corneille, tout heureuses* vagy *toutes heureuses* stb. csak az írásban különböznek egymástól, azonban azt is láttuk, hogy nem mind ilyen. Fölmerülhet itt az a kérdés, hogy van-e joga valakinek egy nyelvet rendeltet reformálni.

E kérdésre nem nehéz a felelet. A mi az orthographiát illeti, az egyáltalán nem is kérdéses; ha ma nálunk a kormány elrendeli, hogy ezentúl az iskolákban nem így kell tanítani: *gyáva czinkos*, hanem így: *dyáva cinkos*, — hát így lesz minden baj nélkül. A miniszter joga itt kétségtelen. A mi pedig a másik részt illeti, ott csak akkor volna eljárása jogtalan, ha megengedne vagy plane elrendelne olyat, a mi nyelvi hiba. Ámde ilyen képtelenség föl se tehető, nem is állítja senki, *Brunetière* se, a ki kemény kritika alá vonja folyó iratában a rendeletet.*)

Milyen természetű tehát ez a reform? A tanulóra e pillanatban tisztán facultativ, neki csak jogokat ad, imperativ azonban az iskolára, megszüntetvén a túlságosan finom szabályok tanulását. Az ilyen szabályok, a legtöbb esetben *subtil* megkülönböztetések, lassankint teljesen el fognak halni. A nyelv élő, folyton változó szervezet lévén, mindig vannak ilyen elhaló szabályok; hogy egy pár példát említsünk saját nyelvünk-ből, itt van az ikes igék külön ragozása, a mi már milliók élő beszédében meghalt és nagyrészt csak az iskola tartja életben; itt van a *lâtnók*,

*) Brunetière: La réforme de la syntaxe. (Revue des deux mondes, szept. 1. 1900.)

keresők alak, kiveszőben már az irodalomban is; itt van a *kiéi, bíróéi, nemzetéi* ragozás, a mely valójában nem is volt soha általános (Simonyi-Balassa: Tüzetes magyar nyelvtan 536. l.). Ilyenekről van szó a francia reformban, a mint azt részben a nyelvtani hivatkozásokban is láttuk.

Ha most azt kérdezzük, hogy miben van e reform fontossága, úgy hiszszük, hogy fontos önmagában és fontos elvileg is. Az a könnyítés, a mit a tanulóknak nyújt, az az egyszerűsítés, a mit a nyelvtan tanításában elrendel, elég jelentékeny. De fontos az elv is, hogy a nyelvtan dolgában az államhatalom lép fel újíttól. És itt kell keresni Brunetiére szenvedélyes kritikájának az okát, hogy t. i. a reform a kormánytól jön, *l'administration*, mint ő mondja, holott ez a kifejezés a tanárok- és más tudósokból álló közoktatási tanácsra éppen nem illik. De hát mindegy, nem az akadémiától jön. Ez bántja a nagynevű akademikust, ezért utasít vissza minden reformot, komolyan állítván, hogy Victor Hugo verse más így:

Un frais parfum sortait des touffes d'asphodèle
és más így:

Un frai parfun sortait dès toufes d'asfodèle.

Hogyne, mikor a francia orthographia, mindazzal együtt, a mi benne szabálytalan (ses anomalies — mondja ő maga), «meg van szentelve a remekművek által». Hanem azért azt is elismeri, hogy az orthographia sokat változott már. Úgy látszik azonban, hogy a reformot úgy, a mint van, még sem találja elég felháborítótnak, máskép aligha toldaná bele azt, a mi nincs benne, kezdvén kritikáját e szavakkal: Ezentúl így kell mondani: Les fous amours d'Antoine et Cléopâtre, — holott a rendezet az *amour* szóra is egész világosan facultativ (on tolérera).

Brunetiére kritikájából nem tudjuk meg, mennyit ér a francia nyelv reformja, magunknak kell róla véleményt alkotni. Részünkről haladásnak tartjuk.

SZIGETVÁRI IVÁN.

A LEDERATA-TIBISCUMI HADI ÚT HELYNEVEINEK ÉRTELMEZÉSE.

A Lederatától a Dunán át Tibiscumig szolgáló s Moesiát Dáciához kapcsoló római-út hét állomásából már hatnak hollétét tudjuk kétségbevonhatatlan biztossággal. E hat állomás: 1. *Arcidava*, Váradjánál, 2. *Centum putei*, Nagy-Szurduk és Doklin között, 3. *Berzovia* Zsidovinnál, 4. *Ahihis* (Aizis, Zizis, Lizisis) Furlugnál, 5. *Caput Bubali* (*Gubali*),

Vala *Deny*, Delinyert és Ohaba Mutnik erdeinek érintkezési határán és 5 *Tibiscum* (Teviscum, *Τιβίσκον*) Zsupa határán a Bisztrának a Temesbe szakadásánál.

Érdekes, hogy ez a hat név ugyanannyi helyrajzi adalékul is szolgál Dácia monographiájához s négy akkori folyóneveinket, kettő pedig a krassószörényi Érczhegység neveit örökíti meg.

Idevonatkozó részletes tanulmányaim eredményeiből nem lesz tehát érdektelen egész rövidséggel ezen elnevezések vonatkozásait és értelmezését bemutatnom.

1. Legérdekesebb mindannyi között is először *Arcidava*, mint a *Peutinger*-táblán olvassuk és *Artidaba Anonymus* Ravennasnál vagy *Ἀρτιδάβα Πτολεμαευσνάλ*. Miután ugyanis sikerült megállapítanom, hogy *Herodotos*¹⁾ *Ἀργας* folyójának jogutódát nem a *Zsilben*, hanem a Korasban birjuk, azonnal megkapjuk a hivatott állomás megfejtési kulcsát is. Időrendileg *Ptolemaeus* megnevezése levén a legrégebb eredetű a Kr. u. II. század közepéről, *Argidava* eredeti alakjául *Ἀργας + δαβα* (*δεβα*) kinálkozik, a mennyiben a *dava* = *deva* = *δεβα* város, vár jelzői összetételül még legalább 25 más dáciai helységben²⁾ szerepel. Az *Argas* pedig egyetlen hangváltozattal módosult *Herodotos* *Auras*-ából. És az így átalakult *Argas* újabb módosulásaként birjuk ismét a *Karas* folyó nevét, mely tehát nem alakulhatott a *Kárász* (ponty) nevéből, mint azt Cihac nagy etymologiai szótárában hirdeti. Még a törökös *Quarasu* is a *Karas* módosulása, mert a régi oklevelekben többször *Karassót* olvasunk.³⁾

Igy 1285-ben a csanádi káptalan bizonyítja, hogy *Egyed Germen* fia a *Karassó* vize mellett (*iuxta fluvium Karasu*) Syrengig terjedő Széplak nevű örökös földjének felét *Filepnek*, *Jakab fiának* ajándékozta.

Széchy országbíró 1358-iki levelében szintén a *Karasso* vize mellett *Székásvölgyét* említi (*iuxta fluvium Karassou*). Ebből tehát önként következik, hogy a *Peutinger*-tábláján olvasható *Arci + dava* és a ravennai névtelen *Arti + dava* nevei mind a *Karas* ősnévére vonatkoznak és *Auras*, *Arcas*, *Artas*, *Argas* + várfélét jelenthettek. Maga a *castrum* közvetlenül a *Karas* bal partján is fekszik.

2. *Centum putei* névmagyarázatát külön értekezésben fejtem ki, beigazolvva, hogy *Százakna* nevét a közel eső Dognácska ezüst és rézbányáitól vette, mely bányákat apró kütszerű vájatokban míveltek s úgy látszik, igen nagyszámú ilyen külvájatokban fejtettek.

3. A *Berzovia*, *Anonymus* Ravennas *Berzovia*-ja Traianus Berzobis-a

¹⁾ Herodotos IV. könyve 49 fejezetében.

²⁾ Ilyenek: *Oiudava*, *Bovuidava*, *Patuidava*, *Syruidava*, *Karuidava* stb.

³⁾ Pesty Frigyes: Krassó megye története, II. kötet, első rész 1884, 249. lap s az Oklevéltár 6. és 29. számú oklevelei.

majdnem változatlanul átöröklődött a Berzava folyó nevében s a mint már kifejtettem¹⁾ *tarkálló*, kékellő jelentéssel birhatott, mert a lithván *berzas*, a szláv *breza*, votják *bürä* annyi mint *tarka*, *csikos* vagy *nyírfa*.

4. *Ahihis*, Anonymus Ravennasnál *Zizis*, Ptolemæusnál *Lizisis* = *Λίζις*, Traianusnál *Aizis* Furlugtól délnyugatra, a mint Aizisről szóló tanulmányomban már kimutattam,²⁾ magára a hegységre vonatkozhatik. *Tomaschek* Vilmos³⁾ szerint a baktriai *azi*, a mingrel *iz* s örmény *iz* = kigyó. A baktriai *azi* kecskét is jelent s így *kigyós*, *kecskés*, *kecsketanya*-félét jelenthetett. *Azizis*, a mi a «La Platz» nevű köves, sziklás hegyoldalra, a hova Ahihist építették, rá is illet teljesen.

5. *Caput Buhali* Anonymus Ravennas *C. Gubali*-ja kétségen kívül a Poganis nevet tartja fenn. Már Goos Károly helyesen gyanította ezt, csak hogy ő a Poganissal épen ellenkező oldalon, a Temes-felé fekvő *Valea Bouluj*-ba képzelte a névutódot, mert az író szerint *Ökörpatakot* is jelent. A Poganis régi neve *Poganch* vala. Zsigmond király 1397-ben Oláh Lászlót, Péter fiát Kárász várához tartozó *Poganch* királyi birtokkal jutalmazza. Ebből 1411-ben *Pogancz* alakult (Ruzsinác határában a Poganczra vezető út). Az aradi káptalan 1448-iki bizonyító levele szerint Bizerei László nyerte *Apadia* Ohabicza *Poganchsew* stb. falvakat. 1624-ből említi Brehul falut *Poganics* vidékéről.

A 290 m. magasságban épen a Poganis vizválasztóján fekvő *castrum* tehát méltán viselhette a *Caput Bubali* nevet.

6. A Peutinger-tábla *Tiviscum*-a (Tivisco), Ptolemæusnál *Τιβίς*, a ravennai névtelennél *Tibiscum* (Tibis), Priscus Rhetornál Kr. u. 448-ból *Τιβήσας*, Jordannesnél *Tibisia*, Constantinus Porphyrogenitusnál *ὁ Τιβήσας* felíratilag municipium *Tibiscum*. Mint már Ortway Tivadar terjedelmes tanulmányából tudjuk, a Temes ősi nevét birjuk mindezekben. A *Tibiscum* név kiöntő, elmocsárosodó, ligetes, csalitos *Sárvíz*et jelenthet, a mi a Temes közép és alsó folyására rá is illik teljesen. Hazai íróinknál Temes, Tymus (1366) alakban jelentkezett legelőször.

Ime ezekből kitetszőleg a rómaiak első térfoglalásuknál jobbadán az őslakóknál használt helynevekhez alkalmazkodtak Lederatától Tibiscumig és új alkotásuknak csakis *Centum putei*-t tekinthetjük.

TÉGLÁS GÁBOR.

¹⁾ Téglás Gábor: Berzoviai emlékek. Arch. Értesítő 1897. 1. füzet 28—32. lap.

²⁾ Téglás. A lederata-tibiscumi hadi út Aizis állomásának helyrajza. Archæol. Értesítő 1898. évf.

³⁾ Wilhelm Tomaschek: Die alten Thraker. II. Die Sprachreste. II. Hälfte: Personen- und Ortsnamen. Wien. Sitzungsberichte der kais. Akademie. Bd. CXXXI.

A SIBYLLÁK ÉS SÁBA KIRÁLYNŐJE.

Varro tíz sibyllát vesz fel, melyek a következők: 1. a *perzsa* Sibylla, kit Nicanor, Nagy Sándor történetírója, nevez meg; 2. a *libyai* S., kit Euripides említ egyik elveszett darabjának prologusában; 3. a *delphii* S., említettik Chrysippus-nak *Divinatio* című könyvében; 4. a *cimmeriai* S. Itáliában, a kit Naevius és Piso említenek meg; 5. *erythraei* S., a ki a leghíresebb, mert ő jósoolta meg a görögöknek, hogy Trója el fog pusztulni; 6. *samosi* S., a kinek oraculumát, úgy mondták, Eratosthenes találta meg Samos régi annaleseiben; 7. *cumaei* S., más néven *Amalthaea*, *Herophile* vagy *Demophile*; ő az, a ki az öregebb Tarquiniusnak a sibylla-könyveket megvételre ajánlotta; 8. *hellespontosi* S., Cyrus és Solon kortársa; 9. *phrygiai* S., a ki Ancyrában jósoolt; 10. *tiburi* S., más néven *Albunaea*, az Anio partjain.

M. Terentius Varro nagyszámú művei elvesztek reánk nézve; az a kevés, a mi belőlük fenmaradt, nem foglalja magában a sibyllákról szóló részt, hanem ismerjük e részt abból az idézetből, melyet Lactantius híres egyházi író tartott fenn számunkra (*Divinarum institutionum* lib. I c. 6).*) A *cumaei* Sibylláról l. még Aulus Gellius, *Noctes Atticae* I. I c. 19. Mások szerint a *cumaei* és *erythraei* S. egy és ugyanaz volna. Mindamellett általánosan tíz sibylláról beszélnek a régiek, pl. miletosi Pseudo-Hesychios is (ed. Flach, Teubner, 1880, c. 58, 48). Hasonlóan Suidas is, a ki, jöllehet, hogy előzőleg csak nyolcz sibyllát sorol fel, utoljára mégis tízre teszi a számukat.***) Látszik ebből, hogy a kerek tízes számot mindenképen igyekeztek fentartani. A sibyllák katalogusában sok mindenféle nincsen rendjén, mert eltekintve attól, hogy az *erythraei* és *cumaei* S., mint említettük, összeesik, még ki kell emelnem, hogy az *Erythraea* elnevezés is félremagyaráztatott. Pausanias (l. alább) ugyanis azt állítja, hogy az *erythraei* S. Marpessusból (Lactantiushoz hibásan Marmessus) származik, nevét csak a földnek vörös minőségétől nyerte; így mondja Stephanus Byz. is: *Μερπεσσός, πόλις Τρωϊκή ἀφ' ἧς ἡ Ἐρυθραία Σίβυλλα*. V. ö. Strabo 17, 814; Clemens Alexandrinus, *Strom.* I p. 139, a hol mindig csak a jóniai *Erythraea* szerepel. A mennyire látom, a mo-

*) Közli Forcellini is a nagy latin thesaurusban s. v. *Sibylla*. — Én a legújabb Lactantius kiadást használtam: Corpus Script. Eccles. Lat. vol. XIX, Bécs 1890.

**) Suidas ed. Bekker, Berlin 1854, p. 949: *ὅτι Σίβυλλαι γεγόνασιν ἐν διαφόροις τόποις καὶ χρόνοις τὸν ἀριθμὸν ἑ*. — Suidas nyilván sem Varrot, sem Lactantiust e dologban nem használta, mert az ő összeállítása egészen másnemű.

dern tudósok is csak ilyenformán magyarázzák az erythraei S. jelzőjét. Azt gondolom azonban, hogy a dolog másképen értendő; a *Chronicon paschale* ugyanis (p. 108 C) azt mondja, hogy 1275-ben — az Ábrahám-tól számított évek szerint — lépett fel *Egyiptomban* az erythraei S.,*) a miből én azt veszem ki, hogy éppen e körülmény miatt, azaz hogy a S. Egyiptomban lépett fel, nevezték őt «vörösnek» az Egyiptom mellett elterülő vörös tenger miatt (*θάλασσα ἐρυθραία, mare rubrum*). Mi sem természetesebb már most mint az, hogy a *libyai* S. nem más mint az egyiptomi S., és így a sibyllák száma egygyel ismét kevesebb mint tíz. Érdekes, hogy Lactantius, a fent érintett Varro-idézetben, de már nem Varro nevében, azt mondja, hogy az erythraei S. megjósolta, hogy ez lesz a neve, jöllehet Babyloniában született (. . . Erythræam se nominatu[m] iri prælocuta est, cum esset orta Babylone). De ha Babyloniában született, akkor ugyanaz mint a *chaldaei* S., a kit nem találunk ugyan a Varro-féle lajstromban, de a kit igen is említ Suidas, még pedig elsőnek és legrégibbnek. A rómaiak által oly annyira tisztelt erythraei S. voltaképen tehát azonos a *chaldaei* sibyllával, vagyis más szóval, az egész sibylla-intézmény, az antik római világnak ezen kedvelt állami intézménye, végső instantiában *keleti* származású.

A sibyllák keleti származását mások is vitatják ugyan, de ily egyszerű következtetéssel tudtommal még senki sem bizonyította be. Mások a névből indulnak ki, a mely épenséggel nem latin vagy görög hangzású. A szokásos etymologia: $\Sigma\iota\omicron\varsigma$ (= $\Delta\iota\omicron\varsigma$) + $\beta\omicron\upsilon\lambda\acute{\eta}$ = isten tanácsosa, mely magától Varrótól származik, nem elégíti ki az újabb nyelvtudományt, de ép oly valószínűtlen az, a mit mások a régi kiveszett italikus nyelvekből fölhoznak.**). Nézetem szerint a $\Sigma\iota\beta\upsilon\lambda\lambda\alpha$ szó második tagja megegyezik a *Βαβυλών* szónak második tagjával, tehát a Sibylla a nevében hordja szülővárosának jegyét. *Βαβυλών* *Etym. Magn.* és *Steph. Byz.* szerint *Bel* bálványnévvel függ össze (*Βαβυλών* $\epsilon\acute{\iota}\rho\eta\tau\alpha\iota$ ἀπὸ τοῦ *Βήλου*), az inscriptiók azonban *Báb-Il* alakot mutatnak (*Zeitschr. der deutsch. morgenl. Gesellschaft* VIII, 595; *Journ. Asiat.* XV, 231; Schrader, *Keilschrift u.*

*) Τοῦτο τῷ ἔτει $\Sigma\iota\beta\upsilon\lambda\lambda\alpha$ (sic hangjel) ἡ ἐρυθραία ἐν Αἰγύπτῳ ἐγνωρίσθητο. V. ö. *Eusebii Pamphili Chroniconum Canonum libri duo*, ed. A. Mai et J. Zohrabus, Mediolani, 1818, f. 321.

**) I. erről Hoffmann, *Die tarquinischen Sibyllenbücher*, Rhein. Museum für class. Phil., n. F. I, 1895, p. 110. — Hoffmann maga némi módosítással Varro magyarázatát fogadja el. Megjegyzendő, hogy a Varro-Lactantius-féle $\theta\epsilon\omicron\beta\omicron\upsilon\lambda\eta$ csak isteni tanácsot adna, nem pedig isteni tanácsost vagy plane tanácsosnőt, mint legtöbbször olvassuk. — Stephanusnál (*The-saurus*, párisi kiadás, VII, 212) még más okot is olvasunk: Quidam autem volunt primo fuisse hoc cuiusdam mulieris vatis propr. nom.

Alt. Testament, 2. kiadás, p. 127), azaz *Il kapuja*, a hol megjegyzendő, hogy *báb* több sémi nyelvben elterjedt szó *kapu* jelentésben. Ugyanily közéletű sémi gyök *sib* vagy *šib* is *öreg* jelentésben, nevezetesen megvan e gyök az asszírban, a héberben, az arabban, az aramban és a szírben. A gyök sokkal régibb mint a Sibylla, akár mint szó, akár mint fogalom. Sibylla tehát azt jelenti, hogy *Il örege* (Isten örege); az öregség tudvalevőleg lényeges körülmény a sibylláknál. *Σιβυλλα* ennél fogva így tagozódik: *szib* = öreg, *yl* (*il*) = isten, *la* görög végezet (v. ö. *ön* Babylon szóban).

Nem lévén nekünk Varrónál és Suidasnál kimerítőbb forrásunk a sibyllákról, kérdem már most, honnan származik az a nézet, hogy *Sába királynője* sibylla volt? Azt találom ugyanis, hogy a Pauly-féle reál-encyclopædiában, *Sibyllae* czikk alatt, melyet Scheiffele írt, az igazság rovására így okoskodnak: «die babyl. (chald., jüd.) Sabba oder Sambethe (wahrscheinlich die bekannte Königin Saba, die als Rätselgeberin eine Sibylle wurde, I. Kón. 10, 1), die, einem Sohne Noa's vermählt, den babylonischen Thurbau, Alexander's Eroberungen und Christi Geburt¹⁾ (Joseph. Antt. 1, 4, 3, Cyrill c. Jul. I, p. 9) weissagte» . . . Ebben a mondatban először is a *Sabba* vagy *Sambethe* nevek forrása hiányzik. Nem nehéz megtalálni, mert Scheiffele más összefüggésben idézi; Pausanias X. 12, 9 p. 828 (ed. Schubart, Teubner): *Ἐπετράφη δὲ καὶ ὕστερον τῆς Ἰημοῦς παρὰ Ἑβραίοις τοῖς ὑπὲρ τῆς Παλαιστίνης γυνὴ χρησμολόγος, ὄνομα δὲ αὐτῇ Σάββη. Βηρόσου δὲ εἶναι πατρὸς καὶ Ἐρουμάνθης μητρός φασι Σάββην. οἱ δὲ αὐτῆς Βαβυλωνίαν, ἔτεροι δὲ Σίβυλλαν καλοῦσιν Αἰγυπτίαν.* — Most még hiányzik a *Sambethe* név forrása, valamint az, hogy ez a héber S. (nem zsidó, mint Scheiffele mondja), Noé egyik fiától származott. Erre nézve a forrás Suidas, a kit ez izben ismét említeni kellett volna: *Σίβυλλα Χαλδαία ἢ καὶ πρὸς τινῶν Ἑβραίων ὀνομαζομένη, ἢ καὶ Περσίς, ἢ κυρίῳ ὀνόματι καλουμένη Σαμβήθη, ἐκ τοῦ γένους τοῦ μακαριωτάτου Νῶε,²⁾ ἢ τὰ κατ' Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδὸνα λεγομένη προειρηχέναι . . . ἢ περὶ τοῦ δεσπότης χριστοῦ μυρία προθεσπίσασα καὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας.* Ama csodálatosan szerkesztett mondatnak megtaláltuk volna forrását³⁾, de mi szolgált alapul annak az állításnak, hogy ez a Sibylla «valószínűleg» Sába királynője? Mindenki a név hasonlóságára fog gondolni, de hisz annak a fejedelemszónynak nem is Sába

¹⁾ Némileg módosítva közlöm.

²⁾ Tehát csak Noé nemzetségéből, nem, mint Scheiffele mondja Noé fiától.

³⁾ Eltekintve a Josephus idézettől, mert Josephus (*Antt.* 1. 4, 3) idézi ugyan a sibylla jóslatát a bábeli toronyépítésről, de egy szóval sem mondja, hogy az a zsidó sibylla lett volna.

volt a neve, hanem Sába volt a hazája. A neve a genuin æthiops legenda szerint *Makeda*, az arabok szerint (v. ö. Korán, 27. szúra) pedig *Balkisz* volt.¹⁾ Mily hiba azt mondani «Königin Saba», e helyett: Königin von Saba! Ez a különbség, úgy hiszem, mindenki előtt világos.

Egy nemrég újonnan kiadott sibylla-könyvben szintén szó esik a mi tárgyunkról. E. Sackur kiadta Pseudo-Methodius, Adso és a tiburi (vagy tiburtini) Sibylla szövegét (*Sibyllinische Texte und Forschungen*, Halle a. S. 1898), melyből ránk nézve különösen érdekes a tiburtini sibylla. Ez a középkori irodalomban nagyon híres sibylla Krisztusról profétizál. Az Aventinus hegyen, Rómában, nagy néptömeg hallgatja a sibyllát, és ezek közt nagyszámú zsidóság. A sibylla a «héber papokat» kioktatja a megváltó felől. E közben a szöveg a sibyllát királynőnek (regina) nevezi. Mindössze csak egyetlen egyszer történik ez a tiburtini sibyllában. Sackur (p. 174) már most azt hiszi, hogy mivel épen a zsidókkal szemben nevezik királynőnek, ez onnan van, hogy a középkorban a traditionalis sibyllákhoz még Sába királynője is járul, még pedig azon oknál fogva, mivel felcserélték őt a Pausanias féle *Sabbe* sibyllával (következik egy pár citatum modern művekből). Ámde — úgy folytatja Sackur — Sába királynője sibylla voltának első nyomát csak a IX. században találjuk Georgios Hamartolos-nál, a kinek abból a megjegyzéséből, hogy a hellének, a pogány görögök, őt sibyllának tartották, nem igen látszik valószínűnek, hogy *Sabbe* és *Sába*²⁾ összeolvasztása jóval régebb volna önála magánál. Az auctor — úgy mond Sackur — tévesen tartja azt a Sabbét, kit a sibyllajegyzékekben talált, azonosnak Sába királynőjével, és most már elhiteti önönmagával, hogy már a pogány görögök is sibyllának tartották volna őt.³⁾ Ime tehát, Sackur egész helyesen tévesnek tartja a *Sabbe* és *Sába* azonosítását. Mást, mint Georgios Hamartolos nevét, nem idéz és így én idézem a helyet: ed. Muralt, Petropoli 1850, c. 43; de azt a negatív eredményt, hogy t. i. nincsen más auctor, a ki azt a hibás azonosítást elkövette volna, nem ismerhetem el; ugyanaz teszik Cedrenus és Glycas; I. Fabricius-Harles, I, 233. Azt a nézetet tehát, hogy *Sabbe* és *Sába* azonos volna, el kell vetnünk. De ezzel együtt el kell vetnünk azt az egész ötletet is, hogy Sába királynője sibylla volt. Scheiffele, mint láttuk, talányai miatt teszi meg Sába királynőjét sibyllának, de ez ismét tévedés, mert a sibylla-féle kijelentések homályosak ugyan és rejtett értelműek, de mindig a jóslás hangján tartvák, nem pedig talányszerűek. Még tarthatatlanabb az, a mit Scheiffele jóval alább e

¹⁾ L. Winer, *Biblisches Realwörterbuch*, 3. kiadás, *Scheba* czikkben.

²⁾ Ismét ez a téves kifejezés, mintha *Sába* személynév volna!

³⁾ Sackur azután úgy magyarázza a *regina* jelzést, hogy Herophile, az erythraei sibylla vonatkozásban van Juno Reginá-val. Ez is elesik, mert

tárgyról mond: «vielleicht wurde Sabba*) zu einer Sibylle, weil ihr Vater Berossus [Berossus] wegen seiner Prophezeiungen eine Statue mit goldener Zunge erhielt (Plin. H. N. VII, 37)». Ez *circulus vitiosus*; ha Sabberől van szó, akkor ez maga prófétizált és nem kell kutatni sibylla voltának eredetét, ha pedig Sába királynőjéről van szó, akkor ennek apja nem volt Berossus.

Sába királynőjének sibylla voltát mindamellett legjobban tönkre teszi egy argumentum a *silentio*; Suidas hallgat a dologról, pedig ez a keresztény író, a ki a sibylla czikkben is oly sokat beszél a héber sibylláról, bizonyára el nem mulasztja felemlíteni a bibliai Sába királynőjét, ha az a sibyllákhoz tartoznék. A Sába királynőjének sibylla voltát ennél fogva a *classica philologia*ban nem szabad tanítani. A tévedést a *Sába* és *Sabbe* nevek okozták;**) e nevek közül Sábát mint országnevet nem kell megmagyaráznunk, de a *Sabbe* névnél kell kutatnunk, hogy mint lett belőle sibylla-név, és csak akkor, ha e nevet a Sába-féle vonatkozás nélkül is meg bírjuk érteni, tarthatjuk e vonatkozást teljesen kiküszöböltnek.

Még soha sem tárgyalták behatóan a Pausanias-féle *Sabbe* és a Suidas-féle *Sambethe* közt fenforgó viszonyt, a mi annál is inkább kihívja figyelmünket, mert a többi sibylla mindenütt egyforma nevű. *Sabbe* és *Sambethe* nyilván *egy* név, csak más végezettel. A görög és latin nyelvekben hiába keresnénk e kettős végezetre magyarázatot. A sémi nyelvekben ellenben számtalan szónak van e kettős végezete, az egyik hímnemű, a másik nőnemű. Ha azt a gyököt vesszük, melyből fent a *Σιβυλλα* szót származtattuk, akkor ugyancsak e *sib* gyökből a melléknév hímnemben *sābā* = öreg férfi, nőnemben *sābēthā* = öreg nő; így van az abban az *aram* nyelvben, melyet Babylonban, tehát a Sibylla hazájában, beszéltek. Mi sem támogatja jobban magyarázatomat, mint az, hogy úgy *Sibylla*, mint *Sabbe* vagy *Sambethe* egy és ugyanazon gyök, még pedig *aram* vagy *khald* gyök (*aram* és *khald* mindegy) éppen a *chaldaei* sibylla nevének magyarázatára. Az összes sibyllák közt az elsőnek, a *chaldaeanak*, kell hogy átlátszó neve legyen, mely tiszta fogalmat ad a jelzett dolognak mineműségéről; ime a fogalom egészen tárgyszerű: a sibylla, a javas

Hoffmann a fent idézett czikkben kimutatta, hogy Herophile szóban nem is Heráról vagy Junóról van szó.

*) Így! Ez se nem *Sába*, se nem *Sabbe*.

**) Érdekes, hogy ép így hoztak egy más hasonhangzású héber szót is összefüggésbe egy görög istenséggel, értem a *σάββατον* = szombat szóval Dionysos vagy Bacchus jelzőjét, *Σαβῳζιος*-t; l. erről Lenormant megjegyzéseit «Bacchus» czikkben, *Diction. des Antiquités*, Paris, 1877.

asszony, egy öreg személy. Ha meggondoljuk, hogy keleten mai napig is mily rendkívüli tiszteletet adnak az öreg embereknek — igaz, most inkább férfiaknak, mert az iszlámban a nők nem játszanak szerepet, de régente másképp lehetett — akkor nem fogunk csodálkozni azon, hogy a profécziát öreg nőben vélték feltalálni.¹⁾ Az öreg nő sokat tud, sokat tapasztalt, jól ismeri az életet öreg koránál fogva, de másrészt könnyen hallucinál női mivoltánál fogva. De bármint álljon is a dolog, *saba* és *sambethe* csak az említett módon lehetnek egy és ugyanazon dolognak a nevei.

A mi első sorban az *m* ajakhangot illeti, melyet a *sambethe* szóban találunk, ez oly gyakori jelenség, hogy nem szorul magyarázatra. A görög ember a *b* hang előtt szívesen ejtett egy *m* hangot; csak a *labda*, *lamda*, *lambda* betűnévre emlékeztetek. Mint hasonhangzású és szintén sémi szóra hivatkozom továbbá a magyar *szombat* szóra, mely utolsó elemzésben a görög *σάββατον*, a héber *šabbat*-ra megy vissza.²⁾ Az eredeti *a* végezettel (*sābā*, *sabēthā*) a görögök saját hajlamuk szerint jártak el; a nőneműség feltüntetésére *η*-t használtak.³⁾ Ez a végső *η* vonhatta maga után a *sambethe* szóban az első *η*-t is, ismét a görög nyelv módjára, jöllehet az eredeti szerint rövid *e* volna helyén. A nyújtott *a* helyett pedig, mely az eredetiben hangzik, a görögben pótlásként dupla mássalhangzó állott be; meglehet különben, hogy *e* jelenségnél már csakugyan a *σάββατον* (*szombat*) analógiája működött közre.⁴⁾ Mindezeknél fogva merem állítani, hogy *sabbe* és *sambethe* nem más mint az aram *sābā* és *sabēthā* öreg férfi és öreg nő.

Lehet-e ilyen általános emberi tulajdonságnak, minő az öregség, olyan megkülönböztetett jelentése, minő a jóslás vagy előretudás mindeképen isteni tulajdonsága? Dániel könyvében (VII, 13. 22) Isten maga neveztetik «régi idejűnek» (Károli Gáspár fordítása, Budapest 1898), a régiidejűség tehát isteni tulajdonság. Sőt az általunk most már

¹⁾ Hogy a germánok is bizonyos tekintetben vateseknek tartották a nőket, Tacitusból tudjuk.

²⁾ L. erről Schulze, a Kuhn-féle *Zeitschrift*-ben XXXIII, 366; *Indogerm. Forschungen* IV, Anzeiger 98 l.: Kluge, Etym. Wörterb. der deutsch. Sprache *Samstag* cikkkben; Simonyi Zs., *Nyelvtudományi Közlem.* XXV, 55–56. Ide való példa még héber *lappid* görög *λάμπα* lámpa; Habakuk tn. görögül *ῥαββανόν*; Jerubaál tn. görögül *ῥαββανός* stb.

³⁾ V. ö. *ῥαββη*, *ῥαββη* = héber *theba* láda (H. Lewy, *Die sem. Fremdwörter in Griechischen*, Berlin, 1895, p. 100). — Ugyancsak az aram nőnemű alakból, *marētha*, akarják *Μαράθη* és *Μαραθών* neveket származtatni (i. h. p. 143), ép úgy, mint a mi esetünkben *sabēthā*-ból lesz *sambethe*.

⁴⁾ Némileg tehát népetymologia.

jól ismert *sābā* szó a későbbi zsidó mysticismusban egyenesen Isten neve; *sābi-el* pedig egy angyal neve;¹⁾ ez utóbbi szó vagy azt jelenti, hogy «Isten örege» (egészen úgy mint Sibylla), vagy «Isten az én öregem», a midőn szintén kitűnik az «öreg»-nek mélyített, vallásos tartalmú jelentése. A talmudban igen gyakran lép fel legendás elbeszélésekben egy *öreg* (*sābā*), a ki válságos helyzetekben és nehéz kérdésekben lehetővé teszi a kibontakozást; némelyek szerint ezt az öreget Illés prófétának kell tartani, oly annyira rokon egymással az öregség és a prófétafogalma. Szándékosan választom példáimat a sémi népeknek és itten is a leginkább ismert héber népnek gondolatköréből, mert hiszen a sibyllával összekötött fogalom kétségkívül sémi eredetű, tehát csak rokon gondolattelemeikkel magyarázható. De azzal aztán jól magyarázható.

Sabbe és *Sambethe*, mint láttuk, tulajdonnevek, habár eleinte, mint rendesen szokott lenni, közfogalmat jelentettek. Magyarázatunk kifejesztésére ennél fogva még szükségünk van annak a bizonyítására, hogy az «öreg» fogalomból csakugyan lehet-e tulajdonnév. Bőséges adatok állanak erre nézve rendelkezésünkre, melyek alapján egész kis kultúrképet állíthatunk össze. Az Uj-Testamentomban két embernek van ez a mellékneve *Barsabbás* (*Acta Apost. I, 23 Ἰωσῆφ τὸν καλούμενον Βαρσαββᾶν*; u. o. XV, 22 Ἰούδας τὸν καλούμενον Βαρσαββᾶν; a Teubner-féle kiadásban, 1886, mindkét esetben a kritikai apparatus a helyesebb *Βαρσαβᾶς* alakot is — egy *b*-vel — föltünteti). Hieronymus, a nagy latin egyházatya, a tulajdonnevek magyarázatában így szól e névről: *Barsaban filium reuertentem uel filium quietis, ex syro et hebraeo nomen compositum.*²⁾ Az *Onomastica vaticana* című szöszedet ugyanazt mondja görögül: *Βαρσαβᾶς υἱὸς ἐπιστρέφων ἢ υἱὸς ἀναπαύμενος*³⁾. Tisztelet a nagytudományn egyházférfiaknak, de ez a magyarázat helytelen. Helyesebben magyarázza Lightfoot, a hírneves keresztény tudós,⁴⁾ a ki épen a mi *sābā* szavunkat látja e nevekben: *Barsabas* = öreg fia. Ime, *Sabas* tulajdonnév. Ugyancsak minden kétséget kizáró módon ez a gyök vagy szó van meg egy palészthinai helynévben, melyet Josephus görög betűkkel így ír át: *Καφαρσαβᾶ* (*Antt. 16, 5, 2*), azaz az öregnek faluja; v. ö. az Uj-Testamentomban *Matth. XI, 23 Καφαρναούμ* azaz Náchum faluja. Ugyancsak Josephusnál találunk más két hasonló sze-

¹⁾ M. Schwab, *Vocabulaire de l'Angélogologie*, d'après les manuscrits hébreux de la Bibliothèque nationale, Paris, 1897.

²⁾ *Onomastica sacra*, ed. Paul de Lagarde, Göttingen, 1887, 67, 22.

³⁾ U. o. 188, 131. — Az egyetlen számot tevő magyar Bibliai Szótárban (Pest, 1855, Maklári Pap Lajostól) szintén ez mondatik: megtérés fia; a másik magyarázat hiányzik.

⁴⁾ *Horae Hebr.* in *Act.* p. 16.

mélynevet: $\Sigma\alpha\beta\beta\alpha\iota\varsigma$ (*Antt.* 13, 2, 4) és $\Sigma\acute{\alpha}\beta\beta\alpha\varsigma$ (*Antt.* 15, 7, 10). A palmyrai kétnyelvű feliratokban az aram Sābā görögül $\Sigma\alpha\beta\acute{\alpha}\varsigma$,¹⁾ a nabataeusoknál *Sābe*, Syriában szintén inscription $\Sigma\acute{\alpha}\beta\alpha\omega\varsigma$.²⁾ A bennünket foglalkoztató gyökök elterjedéséről elég világos kép.³⁾

Egy név, mely annyi változatban fordul elő és melynek eredetéről, minthogy kétnyelvű, sémi és görög, szövegekben egyaránt fordul elő, kétség nem támadhat, ilyen név, gondolom, kizárja az etymologizáló kalandokat. Mindamellett azt látjuk Pape-Benseler-nek a görög tulajdonnevekről írott szótárában (3. kiadás), hogy ezen alapvető philologiai követelmény nem tartatott be, és félő, hogy ez elterjedt szótár révén, ámbár más okunk is van e szótárral szemben bizalmatlankodni, a hiba továbbra is tengeti majd az életét. $\Sigma\acute{\alpha}\beta\alpha\varsigma$, azt mondja Pape-Benseler, örültet jelent (l. $\Sigma\alpha\beta\acute{\alpha}\zeta\iota\omega\varsigma$); ugyanazt mondja $\Sigma\alpha\beta\acute{\alpha}\varsigma$ cikkben is, pedig itten kétszeres tilalomfa is állt a kalandozása előtt; először a vég-szótag nyújtott alakja, mely csakis az aram *a*-végezet hosszú természetéből magyarázható, másodszer az a körülmény, hogy azt a nevet egy archiepiscopus viselte (*Inscr.* IV, 9358), már pedig nem valószínű, hogy egy érsek megtartsa a pogány Sabazios istenségre emlékeztető nevét, ha csakugyan arra emlékeztetne. A $\Sigma\acute{\alpha}\beta\beta\eta$ magyarázatban még ennél is jobban tévednek Pape-Benselerék; eddig e szót legfeljebb a Sába királynőjével láttuk összefüggésben, a minek legalább némi alapját lehetett adni, de itt az összehasonlítás alapjául $\Sigma\alpha\beta\alpha\iota$ szolgál, a sabæusok fővárosa, tehát nem is személy. Így állván a dolog, nem hiszem el Pape-Benselerék szavára azt sem, hogy $\Sigma\alpha\mu\beta\acute{\alpha}\delta\epsilon\iota\omega\varsigma$ (*Inscr.* 3509) a Sabbe vagy Sambethe nevű sibyllának templomát jelentené; a sibylla inkább maga volt más isteneknek a templomőre, nem pedig maga is istennő; inkább azt hiszem, hogy $\Sigma\alpha\mu\beta\acute{\alpha}\delta\epsilon\iota\omega\varsigma$ olyan templomot jelent, melyben a zsidók szombaton imádkozásra gyülekeztek össze. Ámde ez a pont még felderítésre szorul.

¹⁾ de Vogüé, *Syrie centrale* 3.

²⁾ *Corp. Inscript. Semit.* II, 215.

³⁾ Waddington, *Inscriptions Grecques et Latines de la Syrie*, Paris, 1870, num. 2101. A Sābā név különben mai napig is él a régi szírusok gyér maradákeinál Kis-Ázsiában, nem különben az örményeknél, kik szír hatás alatt állnak. *Mar-Saba* és hasonló nevű kolostorok maig is találhatók e vidéken. A szó a megszólításban is dívik mint czím. Ezt nem ismerte fel Ducange, a ki görög szótárában (Wratislav. 1891) közöl egy $\sigma\acute{\alpha}\beta\alpha\varsigma$ szót két példával: $\sigma\acute{\alpha}\beta\alpha\varsigma$, $\epsilon\pi\alpha\upsilon\tau\omega\upsilon\varsigma$ καὶ $\theta\alpha\upsilon\mu\acute{\alpha}\zeta\omega\upsilon\varsigma$ σε; ez, gondolom, csak megszólítás, Ducange azonban találgat: an pro salve aut salvus sis. Ha feltevésünk áll, akkor azon érdekes jelenség előtt állunk, hogy ugyanazon sémi gyök behatolt a görögbe úgyiszlóván történelőtti időkben, aztán még egyszer majdnem a legújabb időben.

Most térek csak reá Scheiffele egy állítására, melyet e tárgynál megkoczkáztat: «auch die Existenz einer chaldäischen und jüdischen Sibylle lässt sich nicht nachweisen». Ha bizonyíték az, hogy a római államnak egész sibylla-intézménye keleti mintán alapult, akkor igenis a chaldæi sibyllának létezése be van bizonyítva, mert hisz máskülönben hiányzik a minta. A rómaiak közül természetesen nem látta e sibyllát senki, talán születési helyét vagy sírját sem mutogatták, de minthogy Rómában kétségkívül léteztek sibylla-könyvek és minthogy ép oly bizonyos az, hogy e dologban mindig a görög keletre, majd pedig a távolabbi keletre utaltak, bebizonyítottan vehetjük legalább létezését a keleti sibyllának. Voltaképen nem is volt más mint ez az egy sibylla, mert a többiek mind csak ennek a változatai. Erre nézve a modern kutatás teljesen tisztában van. Kitűnik e tény Pausanias (X, 12, 1) szavaiból is: *Ῥοφίλη . . . ὑπὸ τῶν Αἰθίοων Σιβυλλαν λέγουσιν ὀνομασθῆναι*, a mit én úgy értek, hogy Libyában még Herophilét is, a rómaiak ezen legsajátabb sibylláját is, *κατ' ἐξοχὴν* sibyllának tartották, azaz ez az egyetlen létező sibylla. Még Plato is csak egy sibyllát ismert; később, mint láttuk, tízre tették számukat. A *Chronicon Paschale* (p. 108) már tizenkét sibyllát ismer.¹⁾

A sibyllák száma még ezzel sincs kimerítve, mert egészen olyan hangú sibyllát, mint a minő a Sackur-féle tiburtini sibylla, ismer az arabs és æthiops irodalom is; az æthiops szöveg francia fordítását kiadta R. Basset, *Les apocryphes éthiopiens*, X. füzet, La sagesse de sibylle, Paris 1900. A keret mind e textusokban egyforma: a világ utolsó napjainak bekövetkezése, az Antichristus eljövele és azon csodák, melyek az utolsó ítéletet megelőzik. Nagyjában, tudjuk és Suidas is mondja, ugyanez a tartalma a legismertebb sibyllának is, az Alexandriában keletkezett zsidó-keresztény sibyllának.²⁾ Ezt a sibyllát úgy czitálták mint akárcsak a szentírás szövegét, a mint az ismert középkori latin egyházi vers tanúsítja.³⁾

Ujabbán nyomára jöttek, hogy még a zsidóság és kereszténység határain túl is mutatkoznak sibylla-féle termékek; így a régibb Eddában

¹⁾ Erről e folyóiratban még külön fogok szólni.

²⁾ *Oracula sybillina*, kiadta Alexandre, 2. kiadás, 1869. — Ujabb és jobb Rzach kiadása, Bécs, 1891. — A Pallas-Lexikonban ez a kiadás még nincs említve. — V. ö. Némethy G. cikkét *Philol. Közöny* XXI, (1897). p. 1—5.

³⁾ Föl van véve Greguss Á. Magyar költészettanában, Budapest, 1880, 32. l.

Völuspa egészen sibylla természetű. *) Sibylla természetű apokalyptikus és apokryph művek, mondhatni, évről évre jönnek napvilágra a könyvtárak homályából, úgy hogy e tekintetben még nincs is kellő átnézetünk. Ma napság már ismerünk gót, frank és skandináv sibyllát, világos jelképen annak az elmoshatatlan hatásnak, melyet az ókor az egész rákövetkező időre gyakorolt.

KRAUSZ SÁMUEL.

HAZAI IRODALOM.

Szemelvény Phaedrus Meséiből. A gymn. III. osztálya számára magyarázattal és szótárral ellátva szerkesztette *Roseth Arnold*. Ára 1 kor. Budapest, 1900. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai). 100 l.

A ki 30—32 év óta tanterveink megállapításában közreműködött, a ki azok szerint tanított vagy a ki azokat csak némi komolysággal is egymással összehasonlítja, kétségtelenül velem tart akkor, midőn új tantervünknek arra a részére, mely a latin olvasmányokat tűzi ki, alkalmazni bátorkodom azt a régi velős kritikát, hogy -- a mi benne jó, az nem új, -- a mi új, az nem jó. Az ó-klassz. irodalom remekeinek ismeretetésére voltak ennél már jobb tanterveink is; sajnos, hogy a kor uralkodó embereinek nézetei ezekre is rányomják bélyegüket; fölülkerekedik az egyik. ennek a nézetei helyesek, bukik ez, akkor a másikéi; ez már minálunk így divat. De nem czélom itt ennek bizonyíttatása, nem is illenék az most, midőn azt látjuk, hogy épen az új tanterv követelése alapján úgy tanárok, mint kiadók e tekintetben eddig még látatlan munkára pezsdültek; mindenki iparkodott az új tanterv kijelölte alapon ifjainkat az eddigieknél jobbakká tenni; minden számottevő kiadó igyekezett a megfelelő könyveket minél gyorsabban előteremteni; egyik-másik egyazon tantárgyra kettőt, hármat, sőt nyolczat is adott ki.

Emez új termékek egyike Roseth A.-nak ez a műve is. Nem czélom, mondtam, a tanterv bírálása, mindamellett visszatartthatatlanul tolakodik tollam hegyére annak megemlétese, hogy -- bár mindig hangoztatni szoktuk, hogy se a tanulókat nagyterjedelmű tananyaggal, se a szülőket nagy költséggel ne terheljük, erre a tanterv készítői nem igen hallgattak; úgy vagyunk ezzel is, mint azzal, hogy -- pártoljuk a magyar ipart; szóbeszéd marad az egész! Mert lássuk csak a III. oszt. latin

*) E. H. Meyer, *Völuspa*, Berlin, 1899. V. ö. Bousset, *Der Antichrist*, Göttingen 1895, p. 71.

tananyagát és könyveit: a) *Olvasmány*: Eletrajzok Cornelius Neposból; ára átlagosan 1 kor. 60 f., v. képek a róm. köztárs. történetéből, 2 kor.; mesék Phædrusból, 1 kor.; b) *Nyelvtan*: 1 kor. 40 f.; gyakorló könyv, 1 kor. 20 f., összesen 7 kor. 20 f., miből legfőlebb csak 2 kor. maradhat el: egy tantárgy, mily anyag és mily ár! Pedig az egész tananyagot két könyvbe össze lehetne foglalni. — No de hagyjuk a tantervet; lássuk már most R. A. Phædrusát.

Kiválaszt és magyaráz 59 mesét; reméljük nem azzal a szándékkal, hogy egy iskolai év alatt egyazon osztály tanulói valamennyit átdolgozzák: annak eredménye kétségtelenül lelki megcsömörlés lenne. Azzal az elismeréssel azonban tartozunk R. A.-nak, hogy úgy szövegében, mint tanulásaiban a III. oszt. zsenge lélek felfogó képességéhez való, könnyen érthető meséket válogatott össze és azokat általában helyesen magyarázta; jó tulajdonsága, hogy alkalom adtán készíti a tanulót már a IV. oszt. anyagának egy részére, a mód- és időhasználat megismertetésére is.

Sajátságos, de okát a tankönyvíró könnyen megérti, hogy míg a latin szövegben csak nagy ritkán bukkanunk egy-egy kisebbszerű sajtóhibára, addig a «Jegyzetek»-ben az már gyakori, sőt a 26 oldalra terjedő «Szótár»-ban már 52-öt jegyeztem meg.

Mindez azonban kisebb baj, olvasás közben könnyen javítható; nagyobb baj az, hogy meglehetősen sok hibát követ el a tiszta magyarság, a magyarosság ellen, néhol pedig magyarázatában — a világosság rovására — terjengős is. Lássuk: «Phædrus összesen öt könyvet írt» (31. l.). Különös; ebben a könyvben benne vannak Ph. meséi, hozzájárul még 70 oldalnyi «Magyarázat» és «Szótár» és ez mégis csak egy könyv! «Meséi kidolgozásában Aesopus szolgált neki mintaképül» (37. l.), mennyire német! A magyar már természeténél fogva nem szereti a «szolgált»-ot, neki inkább «van» kell; hát ezeket és hasonlókat, melyek pedig bőven találhatók «ékezzettel van megjelölve» (u. o.), nem lett volna-e jobb így mondani «jelöltem meg». Vagy ezt «mosolyra kész» (33. l.); «rút csalás által lett ismeretessé (39. l.), «vigasz» (u. o.), «nevetségül szolgál valakinek, nevetségessé lesz, válik valaki előtt»; épen ilyen fölösleges a 41. l. ez «venantium helyett», mert elég a reá következő magyarázat is; «sæpius» (42. l.) lehet igen gyakran, de «legtöbbször» soha; «consilium» (43. l.) elég az «elhatározás»; «indigne tuli, boszankodással türtem» (44. l.), elég: boszankodva; «paludis secreta latibula, a mocsár eldugott búvóhelyei» (47. l.), jobb: titkos; «veszély van ellened készülődben» = veszedelem fenyeget; «hajcsár = comes» (51. l.), jobb kísértő «a te szavadra fittyet sem adok» (54. l.), van ugyan «fittyet hányok rá» = nem törődöm vele, de «adok» mellett a mondás «egy fittyet sem adok»; «A méh jelképezi» (57. l.), elég: jelöli; «a jó tulajdonsága van kiemelve» (59. l.), jó tulajdonságát emeli ki; «kevésre szabod a temetésedre való

költséget» (68. l.) = *szűkre szabad* temetésed költségét; ez épen olyan, mint a mi még mindig kísért szótárainkban — «*gallinaceus*, tyúkhöz tartozó, tyúkféle» (84. l.); «megtiltja, hogy gazdagon *ne* temessék el» (68. l.), vagy «megtilt» «*ne* nélkül, vagy «meghagy» «*ne*»-vel; személyes beszélgetés nyomán fölismer valakit» (69. l.), beszélgetésben, sőt beszéd közben ráismer valakire; «kopó, a *ki* . . . megállotta helyét» (73. l.) már nagyon is népies.

A mű utolsó része, «Szótár», úgy látszik, körmére égett a szerzőnek; csak így magyarázható meg az, hogy a hosszúság és rövidség jeleinek fölrakásában, az infinitivus utolsó előtti hangzójában igen gyakran megtévedt.

KÖPESDY SÁNDOR.

Német és magyar szótár. Szerkesztették *Simonyi Zsigmond* és *Balassa József*. Első, német-magyar rész. Budapest, Franklin-Társulat. 1899. 474 lap. Ára 3 frt. (Német czímmel is.)

«Égető szükségnek akarunk megfelelni. Német-magyar szótárirodalmunk, egy pár apró szótárkát kivéve, teljesen elmaradt mind a német, mind a magyar irodalmi nyelvnek utolsó félszázadbéli fejlődésétől.» Így igazolják a szerzők Előszavukban könyvük közzétételét. A magyar szókincs tekintetében természetesen főképen a nyelvújítás közkeletűekké nem vált szavaira céloznak itt a szerzők. Eddigi nagyobb szótárainkban, sőt még újabb kiadásaikban is, e szavak még mindig élők papiroséletüket. Az Előszóban említett korcsalkotásokon, mint pl. *iblang*, *szörme*, *tíltábla* stb., kívül még a phraseologia terén is sok hasonló, eljlesztő és az ő munkájukat igazoló példára hivatkozhattak volna. A német irodalmi nyelv fejlődése távolról sem tette volna annyira szükségessé az új munkát. Ha a német-magyar szótár a német classikus irodalom szókincsét adja — esetleg a gyakorlati célra való tekintetből kibővítve modern intézmények és találmányok neveivel —, azzal nagyon is beérhetjük. Az újabb és különösen a dialektikus színezetben tetszelgő legújabb német irodalom valami különös tekintetbe vételére szerintem nincs szükség és hacsak a szótárt óriási terjedelművé nem akarnók tenni, nem is igen lehetséges. (A német Sprachreinigung útján meghonosodott szók felvételét, mint pl. *Schriftwart*, *Schriftleitung*, *Ehrung*, *Bücherei*, mindenesetre csak helyeselhettük.) De ha kétségbe is vonjuk azt a szükségességet, melyet a német irodalmi nyelv fejlődése teremtetett volna, teljesen elegendőnek tartjuk a helyes magyarságra való törekvést. E célzt a Simonyi-Balassa-féle Szótár el is érte. Magyar szókinccse, szavaiban és phrasisaiban egyaránt, nemcsak hogy a nyelvújítás anorganikus és el nem fogadott alkotásait kiküszöböli, hanem az idegenszerű, főleg németes, szókötések helyett is jó magyarságú — bár itt-ott bizony

kissé bundaszagú — szólásokat ad. Engedményt némely helyütt mégis látunk; ha ugyanis a szerzők orthologus lelkiismerete valamely különben elterjedtebb szót nem fogad ei. a szerintük helyesebbek mellett ezt is megadják, de zárójelben, pl. *Abenteurer, kalandvadász, szerencsevadász, szerencsefi, (kalandor)*, vagy pl. *sympathisch, rokonérzelmű, rokonérzetes, rokonérző, vonzalmas, vonzó, kedves, (rokonszenves)*. Ez áldozatot szívesen látjuk, annál is inkább, mert rendszeren az árójelben levő a leghasználtabb az adott szók között. Hogy egyik-másik alapszóhoz a szólásoknak milyen ügyes gyűjteménye, valóságos kis phraseologiai részlet, fűződik, bizonyítsa egy rövid kis szakasz, a *Gott* szóé: *Gott, der (es, Götter)*, isten; *der liebe Gott*, a jó isten; *groszer ~!* szent isten! *bei ~*, istenemre!; *mit ~ es Hilfe*, isten segítségével; *das Wort ~ es*, isten igéje; *in ~ es Namen*, isten nevében, isten hírével, isten neki!; *~ sei (Lob und) Dank*, hála istennek; *~ gebe es, wollte ~!* bár úgy volna! *~ lohne es! vergelt's ~!* isten fizesse meg; *um ~ es willen*, az isten szerelmére, az istenért; *da sei ~ davor!*, *bewahre v. behüte ~!* ments isten!, isten mentsen; *dass ~ bewahre*, isten ne adja; *grüß ~!* adjon isten (jó napot), isten hozott; *so ~ will*, ha isten is úgy akarja; *so wahr mir ~ helfe*, isten ügyse, isten engem úgy segéljen, isten bizony; *von ~ es Gnaden*, isten kegyelméből; *wie ihn ~ erschaffen hat*, anyaszült meztelen; *er lebt, wie ~ in Frankreich*, úgy él, mint a hal a vízben; *leider ~ es*, fájdalom, sajnos sajna; *~ wird schon helfen*, jó az isten, jót ad; *~ ist mein Zeuge*, isten látja lelkemet.

Általánosságban még csak annyit, hogy nagyon helyeslem, hogy a Szótár szerzői az adott német szó felől minél nagyobb alakítani tájékoztatást is iparkodnak nyújtani. A főnév mellé odateszik genitívusát és többesszámát, az erős ige mellé főalakjait, minden ige mellé, hogy perfectumát melyik segédigével képezi. De némi megjegyzésem azért van a szerzők eljárására. «Az erős ragozású igék mellett közöljük az összes eltérő alakokat, pl. *geben*, (du gibst, er gibt, imp. gab, part. perf. gegeben). Azt hiszem, az ind. præs. 3. személyének kitétele a második mellett sürgősségtelen, mert ha a 2. személyben megvan akár az *Umlaut*, akár a *Brechung* okozta változás, akkor a 3. személyben is megvan; helyette a conj. imperfectumot lehetett volna adni: *er gäbe*, különösen, mint hogy a szerzők azt mondják, hogy minden eltérő (bizonyára úgy értik, hogy a többen eltérő) alakot megadnak. A főneveknél se kellene a többesszám jelét megadni, ha az egyesszámú genitívus *-en* jelét kiteszik; de a kelletnél több nem nagy baj. Épúgy nagyon helyeseljük, hogy a magyar igét nem az infinitívusban adja a szótár, hanem a 3. személyben. Ebből a német szótárforgató meglátja, hogy az ige *ik-es-e*, meg az illető phrasisból, melynek keretében az ige szerepel, azt is, hogy alanyi vagy tárgyas ragozás használatos-e az adott esetben, pl. *einen Schrei ausstossen*, egyet kiált vagy elkiáltja magát, nem mint eddigi szótárainkban; egyet kiáltani

vagy elkiáltani magát. — Ellentmondást talállok azonban az Előszó következő két pontja között: az osztrák és magyar németiség szavai közül a legfontosabbakat szükségeseknek tartottuk felvenni (pl. Bummel-Zug, Kipfel, Salzstangel, Kren, frotzeln) és a következő oldalon: mellőztük a tájszókat. Ugyancsak az Előszó szerint *az összetett szavak az alapszó szerint vannak csoportosítva*, pl. *Ehrfurcht, Ehrgeiz együtt találhatók az Ehr-czikkben*. Az általánosan elterjedt nyelvtani terminologia szerint ez összetett szavakban a *Furcht* meg a *Geiz* volnának az alapszók és az *Ehrfurcht*tal közös alapszavú pl. a *Gottesfurcht*.

Ez előzetes és általános megjegyzések után már most egyet-mást a szótár teljességéről, pontosságáról és correctnesséről. A szótárnak olvasmány közben való majd másfel éves forgatása és használata, nemkülönben egyes fejezeteknek ad hoc való áttanulmányozása alapján mondhatom, hogy a szerzők munkája egészbe véve e tekintetben is megfelel méltányos követelményeknek. Annaira úttörőnek és alapvetőnek persze, mint a helyesebb magyarság meghonosítása tekintetében, egyéb téren nem mondhatjuk a munkát; előzői is az említett szempontokból jobban megfelelték a követelményeknek és nem volt annyi a tenni való. A mi kifogás tehető, nem egyes szavak elhagyására vonatkozik. Teljesség az oly szótárban, melynek terjedelmét bizonyára az arra való tekintet is megszabja, nem igen lehetséges; az aztán mindig individualis nézet, hogy ezt vagy amazt a szót még fel kellett volna venni. Nem is ilyen gáncscsal akarok fellépni, bár nem hallgatom el ebbeli subiectiv aggodalmaimat sem. Így, nem is más teljesebb szótárral való összevetés után, hanem csak szótárunk consultálása alkalmával, használat közben, sok egyéb közt a következő szók kihagyását tapasztalhattam: *Übersättigung, Stimmführer, Kleinwild, Prachtstück, Ohrenschmaus, Verschuldung, Begehrlichkeit, bezichtigen, vorschützen, Eppich, unkeusch, anschwärmen* (vkiért rajongani értelemben), *Ansichtskarte, Anstandsort, aufgehen* (pl. ganz in etwas), *Batzen, Bergkamm, Blachfeld, Blutbann, Communion, ergrimmen, Gepänkel, Hinterdeck, Jungbrunnen, Legföhre, versprengen* (pl. versprengte Reiter), *Rosskamm, rührselig, Schröter, spinnen* (a macskáról), *Strebepeiler, Sturzsee stb. stb.* Akárhányat e hiányzók közül — és bizony nem is valami ritkán előforduló szavak — fel lehetett volna venni, ha a szerzők a phrasisok összehordásában kissé korlátozzák magukat. Inkább több alapszót; a phrasist, úgy a hogy, csak át tudja az olvasó ültetni, ha az összes szókat ismeri, de a szó értelmét szótári segítség nélkül nem igen hüvelykezheti ki.

De ennél aránytalanul nagyobb bajnak azt tartom, hogy a szótári feldolgozás alapját és kiinduló pontját tevő német szókincs, különösen a mennyiben a lefordított vagy megvilágított phrasisokban mutatkozik, nem látszik mindig a legtisztább forrásokból eredettnek. Hiszen lehet-

séges, hogy a szerzők e phrasisok egyikéről-másikáról ki tudnák mutatni, hogy ennél vagy amannál az írónál így is előfordul, de kétségtelen, hogy annak a phrasisnak a leginkább irodalmi és leginkább elfogadott alakját kellene bemutatni. Első sorban a németül tanuló magyar embernek árt-hatnak így a szerzők; a német ember persze, a ki szótárunkat forgatja, itt-ott csak csodálkozva rázza majd fejét a szokatlan németiségen. Mit szól már a németül tudó magyar ember is az ilyenek olvastára:

Sich todt fallen, szörnyet halni,

Die Farbe verlieren lassen, színét hagyja, f, sajthiba.

Etwas zu Herzen fassen, valamit szívére vesz,

Etwas fasst sich, valami megérthető,

sich etwas aus den Fingern saugen, kis ujjából szopta,

sich über etwas fortsetzen, nem törődik valamivel,

Jemandem auf der (sajthiba den helyett) Fersen sitzen, vkinek

mindig nyomában van,

sich fördern, sietni,

das gehört nicht in mein Forum, ez nem tartozik rám,

das weht einen heimatisch an, az otthon lehelletét érzi az ember.

Es hat die Nacht Eis gefroren, fagy volt az éjjel,

Jemandem in die Haare fahren, hajba kap vele (helyesen: meg-rázza az üstökét, nem kölcsönös dolog),

Das trägt 500 Gulden aus, ez 500 frtra rúg,

Der Anfall, a rá eső rész,

fremdnamig, álnevű,

Der Fuchs, elsőéves főiskolai diák (szó sincs róla, negyedéves is lehet *Fuchs*), stb. stb.

A hibás szóegyeztetések közül pl. sehogysem birtam nyitjára akadni annak, honnan vették a szerzők azt, hogy *stehen* ige költőknél annyit tesz, mint *reménykedni*. A Grimm-féle szótárban sincs még csak hasonló értelmi árnyalatnak sem nyoma. Az az egyeztetés, hogy *Flüchtling, léha, csélcsap ember* egyetlen egy Goethe-féle helyre támaszkodhatnék.

Az olyan teljesen felesleges, mit sem nyújtó és csak az igazán szükséges szótári anyag elől a helyet elfoglaló phrasis-egyeztetésekről nem is szólok, mint pl. *Er wird den Brief nicht ans Fenster stecken, nem teszi ablakba a levelet.*

Különben is túlmennek sokszor a szerzők a helyes határon a phrasisok egyeztetése dolgában. Helyesnek tartom pl. az ilyen párhuzamot: *Die Welt geht nicht aus den Fugen, nem fordul ki sarkából a világ*; ez a német kifejezést jó magyarsággal, de mégis elég híven, sőt hasonló körből vett metaphorával ülteti át. De már az ilyen fordítást, vagy nevezzük bármi másnak, mint *Der Geschmack ist verschieden, kinek a pap, kinek a papné*; vagy *Alter gibt Erfahrung, jó az öreg a ház-*

nál (még személynévnek nézi valaki e párhuzam alapján az Alter-t) — inkább az olyan könyvbe valónak tartom, mely a népek psychéjét tanulmányozva, közmondásaikat is összehasonlíttatja. Ez az erőszakos párhuzamba állítás aztán sok esetben nemcsak az értelmi árnyalat meghamisítására visz, hanem határozottan hibás értelmezést is ad. Így pl. *er ist nirgends zu finden, se híre, se hamva*, (némelykor persze lehetne így is fordítani); *er hat zwei Eisen im Feuer, sojféle fából farag; den Faden verlieren, egyik szarvát a másikba ölti; die Antwort war gut angebracht, talpra esett felelet volt; Freunde in der Noth, gehen hundert auf ein Loth, sok a barát, kevés a jóltevő.*

Hogy itt-ott hibás citatumot olvasunk, mint pl. *Warum in die Ferne schweifen, sieh das Gute ist so nah* (helyesen: Willst du immer weiter schweifen, sieh das Gute liegt so nah, Goethe Erinnerung-jából), vagy hogy némelykor — nagy ritkán — a magyar szólás is kifogásolható, pl. *sich fortbringen: eltartja magát* (helyesen: megél valahogy), — azt csak mellékesen.

Terünk nem engedi, hogy folytassuk észrevételeinket, melyek, miként az olvasó láthatja, majdnem kizárólag csak egy betűre, az F-re vonatkoztak. A szótár többi része, jóban-rosszban egyaránt, ezzel a fejezettel egyenlő értékű.

Nagyon kíváncsi és reméljük is, hogy az érdemes szerzők hézagpótló művük második kiadásánál a szótár német nyelvi részét is oly nagy figyelemre fogják méltatni, mint a magyar nyelvit már ez első kiadásnál is.

TIMÁR PÁL.

Quæstiones Taciteæ. Scripsit Dr. G. Keczer de Lipócz. In civitate Makó, 1900.

Mit gondolsz, nyájas olvasó, mi rejlik e fontos cím alatt? Ha kíváncsi vagy, lapozz tovább benne, s a 3. lapon a külső czímet ilyen toldással találod az értekezés élén: *Quæstiones Taciteæ et quedam de dialogo, qui Taciti nomine fertur*. Nos, most egész biztosan azt hiszed, úgy-e, hogy e 16 lapra terjedő füzet főleg a dialogussal foglalkozik s az okokat sorolja fel, a melyek miatt a dialogust el lehet vitatni Tacitustól? Csalódás. Szól K. a dialogusról is a 7. lapon, de csak úgy, mint Tacitus többi műveiről. Sőt mintha e főfeladatáról megelégedezett volna, a 11. laptól kezdve az Annales címűről mint *Summum et excellentissimum opus*-ról kezd értekezni. S miután e tételt is két lapon folytatta, felsorol a 13. l. külön e cím alatt: *Interpretationes Taciteæ sermone Hungarico* néhány magyar Tacitus-fordítást (Télfi, Csiky, Cserei, Szenczy, nem is idő- vagy betűsorban, hanem így), köztük egy olyant is (Szölgémytől), a mely fog megjelenni. Ezzel a hazai irodalmat kimerítvén, felsorol K.

vagy öt külföldi magyarázót és újabbkori szövegkiadót, kiknek a számát Beroaldus (1515) fejezi be. Némethy mint honi szövegkiadó (1899-ből) névleg nála nem szerepel; fedezi őt ezzel a kijelentéssel: *Editiones autem ad usum scholarum elaboratae, seu cum commentariis variarum linguarum, seu ipso tantum qui dicitur textu instructae plurimae sunt.* Szól K. a dialogus és Agricola megemlézése alkalmával (7. és 8. l.) a tacitusi kéziratokról is, s ezek közt mint új felfedezés szerepel a *Codex Puteolanus*. *Puteolanus Ferencz* a Tacitus irodalmában eddig csak őskiadásáról (Mediolanum 1476) volt ismeretes. A *Codex Puteolanus*-t legelőször K. fenti értekezésében találom. Ellenben hogy itthon is vannak tacitusi codexeink, pl. a *budensis*, melyet 1878-ban Ábel ismertetett és a melyet a külföld is megbecsült, arról K. mit sem tud. — Az ilyen értekezést nem lehet komoly tudománynak venni, ha latinul is van írva. Latinsága is kifogásolható. Pl. a 4. l. Colloquium, *quod in Circo maximo inter civem Romanum et peregrinum quendam fuit*; Neque tamen ille *superbia* fuit primorum et adulescentes contempsit; *Infidelitas erga* regimen deorum; In ultimis libris haud raro ea (?) appellabat, ita ut in hac *mutabilis immobilisque* animus satis demonstraverit nullius philosophiae in formulam addictum quidem iurasse. Az 5. l. Cum ob dominationem crudelem liberius declarare eum (!) non licuisset, eo altius in cogitatione sua defixus fuit, *ita ut* sic verus animi humani perscrutator factus sit (minő következtetés!); Exposuit, quo modo mores Imperatoris Tiberii per gradus lapsi ex bono domino horrendum monstrum ille (!) factus sit etc. Az értekezés második felében már folyékonyabb a latinsága. Sajtóhibáktól nem ment.

VERESS IGNÁCZ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Darstellung des Menschen in der älteren griechischen Kunst.

Von *Julius Lange*. Aus dem Dänischen übersetzt von *Mathilde Mann*. Strassburg, 1899. Ára 20 máрка.

Jogos-e vagy nem, ha a klasszikus és a rajta alapuló renaissance és új renaissance képzőművészetről úgy nyilatkozunk, mintha napja már leáldozott volna és nem képeznék többé ama tündöklő, fényt és meleget árasztó hőforrást a művészetek látóhatárán, mint a XIX. század utolsó évtizedéig. — azt nem vitatjuk. Lehet, hogy évszázadok múlva újabb föltámadást ér az antik szellem; ma a præraphaelismus, symbolismus stb. egy divatos szóval: a szeczezsió kháosszából új napja kél a képzőművészetnek; eloszlatja az új iránynak felleg- és ködből kibonta-

kozó fénye a szolgai utánzás ködképeit; melege kicsalja a művészt a szabad alkotás terére; a művész kívánja függetlenségét, nem lesz sem antik, sem japán, kibontakozik lassan-lassan a kezdet nehézségeiből és válságaiból, és megnyer bennünket mind, ha még nem is rajongunk érte, mert szemüinktől, tudatunktól olyasmit kíván, mit még meg nem szoktunk, mert föl nem foghattuk, mint pl. Klimt *Philosophia* képén a zöld felhőt, a kivilágított fejet.

Hogy az antik világ lejárt a magát, hogy a XX. század embere más környezetet kíván, mint a hellén harmadfél ezer év előtt, az olasz pedig a renaissance, és a XVIII. és XIX. század Canova és Thorwaldsen hatása alatt, azt mutatja ama nagy küzdelem, mely a secessio ellen foly, és még inkább ama számos nekrológ könyv alakjában, mint pl. Hampel Józseftől Az antik szobrászat története stb.

Ravatalon fekszik ma, a XX. század küszöbén, az antik, — helyesebben — a görög művészet, mely az embert, a szerves lények legtökéletesebb alakját, megalkotta; az emberi szép alakot hagyta reánk végrendeletileg és e végrendelet értelmezője, magyarázója *Lange Julius: Darstellung des Menschen in der älteren griechischen Kunst* című művében.

«Mint nyíló virággal és zamatos gyümölcsessel telt kert, úgy tárulnak fel előttünk Lange-nek az antik művészet történetére vonatkozó értekezései a szokásos archæologiai irodalmunk sivár képosztás rétjei mellett. Kiváló, egész férfi jut szóhoz bennük. Fellépése, viselkedése szerény és egyszerű; a mit csak mond, az mind magvas, világos elméről és mély érzelemről tanuskodik; felfogása közvetlen, eleven és eredeti; eszméi pompások. Irataiban egyesül a teljes, széleskörű, alapos tudás, oly természetes elfogulatlansággal, melyet még nem rontott meg a könyvek-ből merített tudakosság, van bennük ép erő, értekezései valóságos ellentét nem egy újabb archæologiai műhöz, mely szerves ürességét a tudakosság külső mázával szeretné takargatni.» Hogy Langet eddig érdeme szerint nem méltatták, azt avval magyarázza Furtwängler, hogy dán nyelven írt, és hogy csak nagy nehezen egyezett abba, hogy alapvető munkájának német kiadását sajtó alá rendezze; még mielőtt azonban műve megjelent volna, meghalt. (1896. augusztus 20-án.)

A «*Darstellung des Menschen in der älteren griechischen Kunst*» csak *egy része* az eredetileg tervezett munkának, melynek tárgya lett volna az ember ábrázolása a képzőművészetben. Lange csak Phedias és Polykleitos koráig (IV. száz. Kr. e.) jutott.

A munka maga kiváló értékű úgy a művésznek, mint az archæologusnak. Nem kézikönyv ugyan kezdőknek, de valódi standard-work szak tudósoknak és a műértő közönségnek.

A német kiadás tulajdonképen három értekezésnek *egy* műbe való

foglalása. Az első (I—XXXI.) kivonatos *francia* szöveg, mint bevezetés a *Darstellung des Menschen* című két értekezéshez. «Gesetze der Menschendarstellung in der primitiven Kunst aller Völker und insbesondere in der ägyptischen Kunst» címmel. Megjelent már 1892-ben, és azért csak röviden akarok egy-két fontosabb törvényt a sok közül kiemelni. Sarktétellé vált az ú. n. *Frontalitas*-törvénye. Szól továbbá arról, hogy az emberi alak eredetileg csak építészeti diszitmény volt, hogy az építészeti stílushoz alkalmazkodott, és hogy egyedül Hellász öntött életet a merev szoborba, az alak térbeli ábrázolásába, illetőleg a képbe, az alaknak síkbeli feltüntetésébe. (X.) De bármilyen helyzetben is van a szobor vagy kép, *egy* törvény uralkodik: az alakot két egyenlő, szimmetrikus részre osztja a *frontalis* vonal; azért választották az embernek *frontalis* ábrázolását, mert legmértőbbnek tartották a teljesen egyenes állást. (XIX.) A régieknek (asszír, egyiptomi, görög (VI. század Kr. e.), mexikói, van-couveri stb.) volt fogalmuk a perspektiváról is, de a művészethez méltatlannak tartották az optikai csalódást; így teszik még ma is a primitív népek. (XXII.)

A XXIV XXXI. l. szól az egyiptomi és a Perikles előtti görög szobrászatról.

A második értekezés: *Darstellung des Menschen in der älteren griechischen Kunst* két részből áll; az egyiket: *Atmeneti stílus Görögországban, a frontális megbontása, a görög művészet, az alak ábrázolása a síkban* (1—108. l.), megírta Lange még 1892-ben; a második részt (110—225. l.): *Die Darstellung der menschlichen Gestalt in der ersten Blütezeit der griechischen Kunst* (1. Az állat és az ember ábrázolása; 2. a harci jelenetek ábrázolása. — Az emberi testrészekkel képzelt állat. — 3. A Parthenon-fríz. — 4. Az eszmény és az egyéniség. — 5. Az eszményi típus fejlődése. A Parthenon homlokzatának dombor művei. — 6. Polyklet című fejezetekkel), 1898-ban írta meg.

A mi az értekezésnek első részét illeti, kiváló becsű ama párhuzamos összehasonlítás az asszír és a régi görög művészet között, míg végre Homeros és a tragikusok megváltják az emberiséget, kimutatva, hogy az uralkodók és hatalmasok is csak véges, gyenge emberek, kik előtt a többi emberiségnek földre borulni nem kell. *Az asszír művészet egyes uralkodóknak száraz, dicsőítő krónikája*: a király turtása egyenes, merev; ezen krónika szerzője a király rabszolgája, a művész. *Hellászban ellenben független, önálló a művész*; a versenyben győztes szobrát megrendelte a nép. Az athletikából fejlődött a görög képfaragás, és ugyancsak az athletikából ered az emberi meztelen alaknak az ábrázolása. Különösen fontos nemzeti ügy az ifju testi nevelése,*) az ifjút eszményíti

*) A női alak kevésbé érdekelte az ó-görögöket; a versenyekben

a képfaragás is; ily alakot ölt Apollo is, és ezen *athletikai emberi alakból fejlődik a görög isten szobra is.* (37. l.).

Igen érdekes és vonzó a görög athletikai eszmény elemzése (46—52. lap).

A mily vonzóan, világosan és szabatosan kifejti mindezt Lange, ép oly érthetően szól a görög átmeneti stílusról (60—92. l.), midőn a görög művészet az évezredek hagyományával, a kép frontális helyzetével szakított, és eleveniséget, életet, mozgást ad az egyénnek egyrészt, másrészt pedig élő kapcsolatot létesít egy képcsoportnak egyes alakjai között; ez utóbbi feladat megoldására pedig leginkább készítette a görög művészetet az építészet, még pedig az által, hogy a homlokzatnak díszítményeül eleven, mozgó emberi és isteni szoborcsoportozatot követelt. Nehéz út volt ez, de legyőzte az útnak nehézségeit a görög művészetnek láng szelleme, és Myron Diskobolosa nem dicsőíti többé a testalkotást, hanem aktuális erő kifejtésnek, lüktető erőnek a kifejezése.

Csak még a szentélyekben levő istenképek számára tartották meg. az V. század előtt a nyugodtan álló vagy ülő szobrot. (78. l.)

E fejezetben szól Polygnotos képirásáról is (89—90. l.). E korban változik a ruházat stílusa is.

A képirásról is beszámol (93—108. l.), dacára annak, hogy úgy szólván semmi emléke sem maradt ránk; a fejlődést feltüntetik némileg nagyobb görög városoknak, különösen Nagy Görögországnak *érmei*, és mint a magasabb fokú képirásnak halvány emléke — a vázákép, az edényrajz. «A nagy görög képirásra nézve, mely pedig valóságban bizonyára legvonzóbb és legbájosabb alkotása volt az ókor emberének, kénytelenek vagyunk a tudatlanság éjjelében botorkálni, és legfőleg a holdvilágnak reflexéből az egykor az égboltozaton ragyogó napnak fényére következtetni.» (102. l.)

Míg általános tárgyánál fogva *általános* érdekű e megbeszélte első rész, részleteiben kiváló, de már nem annyira vonzó Lange legújabb értekezése: Az emberi alak ábrázolása a görög művészetnek első virágzása korában Pheidias- és Polykleitosig. Kiváló gondot fordítottak reá a fordítók és a kiadók, de hiányzik a mester simító és igazító kézvonása.

Míg a régi művészetben kiválóbb volt az állatkép, háttérbe szorult most az ember ábrázolása előtt. Az állatvilágból leginkább érdekli a mű-

nem volt része. A polgári foglalkozás és a társadalmi szokás megkövetelte a ruhát a női alak számára; egyes vázákön ábrázolt meztelen nőalakot kivéve, a nő — akár ember, akár pedig isten — még mindig felruházott. (59. l.)

vészetet az oroszlán, mely lassan-lassan a hősiesség symbolumává válik és 400. Kr. e. óta félig emberi ábrázatot nyer. A szelíd állatok világából leginkább lesz a képfaragás- és képirásnak tárgya Poseidon ajándéka, Athén büszkesége, a ló.

Egész művészi nemzedék — Ageladas, Glaukias, Onatas, Kalamis, Pythagoras és Myron — fejlesztik az állatvilágnak ábrázolását. (110—127.)

A görög szabadságharcz híres epizódjai, mint pl. a marathoni ütközetnek a képe az athéni Stoában, tárgyaivá válnak a művészetnek; keletkeznek a *csataképek*; később ezeknek mintájára mythologiai és mondai harci jelenetek. A mythologiai harczokban szerepel különösen a Kr. e. V. század közepe óta a *kentaur* és egyéb képzeleti egyesítése az állat- és emberalaknak; az is csak annak a jele, hogy az állat ábrázolása mindinkább hanyatlik. (127—134. l.)

Az ember ábrázolásának legkiválóbb terméke a *Parthenon fríze*; a panathéni ünnepi körmenet egyenesen «az ember leírása, jellemzése.» E műben megnyilatkozik egy szabad népnek a büszkesége és boldogsága; «e mű legjobban és legművésziesebb alakban szemlélteti az ember fontosságának az eszméjét a művész előtt legmagasztosabb a nemes és szabad ember. Még a ruhára nézve sincs semmi különbség istennek és emberek között; legfőlebb magasabb az istennek az alakja.» De az embereket sem különbözteti meg valamely egyéni vonás; a művész bizonyára csak a népet, mint egységet akarta kifejezni. (135—127. l.)

Ezen értekezésnek 4. fejezetében (Az eszmény és az egyéniség (158—172. l.) szól a *typus*nak diadaláról a magán-, az állami és a vallási művészetben; kimutatja, Perikles hermáját is belevonva, hogy Hellászban az embernek ábrázolása még csak eszményi (ideális) alak; az arcképet ugyanis, mely az egyént híven ábrázolja, még akkor nem ismerték.

Igen találóan fejtegeti Lange, hogy miért késett oly sokáig e legfontosabb emberi ábrázolás; szerinte sok akadály rejlett ellene a művészeti és az æsthetikai, a politikai és a vallási viszonyokban. Pheidias megtörte a jeget; de még ő is csak szerény kísérletekben.

Az *egyéniiséget* és a *realismust* üldözte még az állam és a vallás, a míg csak tárgyak az ember maga; szabadságot és evvel a lehetőséget a kiképzésére csak az állatemberlen: kentaur stb. lelhetette a művész. Csak a peloponnesusi háború idejében öltött alakot az egyénnek ábrázolása. Alopekei *Demetrios* volt az első, a ki Athéne egyik öreg papnőjének képét faragta; felállították pedig az Erechtheion előtt és alkotója az *első valódi anthropopoios* («emberalkotó»).

A képirásban is ugyanazon fejlődésnek van kitéve az emberi alak; Aristoteles is szól erről Poetikájában: Polygnotos ábrázol jobb embereket (idealizál), kolophonai Dionysos reális embereket; Pauson, Aristopha-

nes kortársa, pedig rosszabbaknak ábrázolja az embert, mint a milyen az valóságban. (170—171. l.)

Az 5. fejezet (172—197. l.): Az eszményi typus megalkotása. A Parthenon homlokzatának alakjai. Tárgya az athéni iskola és ennek feje; *Pheidias*.

Megszűnik az istenkép mint központi (centralis alak); a csoportok egyes alakjai között van lelki kapcsolat. Az egyes alak lelki állapotának kifejezése pedig az *egész test mozgása*.

Igen jellemzően ecseteli a szerző az ember ábrázolásának ethikai jellegét (196—197. l.).

A 6. fejezet: Polyklet (197—225. l.) behatóan tárgyalja az argosi, nagy bronzöntő iskolát, melynek élén Polykleitos áll. Polykleitos a szerző szerint a képfaragás Aristotelese (211. l.) és az ő *Kánonja* (valószínűleg Doryphoros szobra) «tetőpont az általános emberi önmegismerés fejlődésében.» A Kánonról magáról pedig igen behatóan értekezik a szerző (207—211. l.). Végre beszél még a nő ábrázolásáról e korban.

Az egész mű remek; érthetővé teszik a világos, exact tudás, a logikai gondolkodás, élvezhetővé a sok helyen valóban (bizonyára a dán eredetiben is) költői nyelvezet. Megkönnyítik gondolatai, eszméi és törvényei átértését a kiváló gonddal készült illusztrációk; különösen művészek: III. Amenhotep feje (11. l.), Myron Diskobolosa (74. l.), Kassandra Athéne oltára mellett (91. l.), a Kujundsuki asszír relief (123. l.), a parthenoni fríz részletei (136—148. l. és 154—155. l.), Perikles (164. l.), a kentaurfő 168. l., a Parthenon egyes alakjai (177. l.), a fréjusi Aphrodite (183. l.), a Doryphoros (199. l.) és a firenzei Idolino (218. l.). — Van 72 szemléltető kép, de ha arról volna szó, hogy *e kiváló mű magyarul is lásson napvilágot*, mit szívből óhajtok, úgy a művészet, mint az archæologia érdekében, több képet ajánlanék, mert magam is kénytelen voltam itt Divaldhoz, Pasteinerhez, Baumeisterhez, Gyomlay Görög történetéhez stb. fordulni, hogy a szöveget megértsem.

Külsőség, de nem utolsó eszköz a jó ízlés fejlesztésére a szép, tiszta nyomás és a finom papíros; megemlítem ezt, mert van magyar kiadó, ki művészettörténeti műtől is sajnálja a szebb kiállítást, mit már az Ussing Pergamos című műve ismertetésénél említettem.

KOHLBACH BERTALAN.

Gustav Reinhard, Schillers Einfluss auf Theodor Körner.
Strassburg, Trübner, 1899. 140 l.

Minden irodalomtörténeti kézikönyvben, melyben több-kevesebb szó esik Körnerről, írva találjuk azt is, hogy költészete elvitázhatatlanul Schiller hatásának bélyegét viseli; de hogy ez a hatás mekkora és minő

arra legfeljebb elszórt adatokat találunk. Ez az első munka, mely Körnernek Schillertől való függését behatóan vizsgálja. Vizsgálódása azonban még nem ért véget, s várunk kell a szerzőnek még egy másik munkáját, mely Körner mondattanával és verstanával fog foglalkozni.

Bevezetésében Reinhard utal arra, hogy mily különféleképen szokták Körnert megítélni. Egyik nagy költőnek, a másik csak Schiller-utánzónak tartja. Ha nagyon enyhén ítélnék róla, annak oka kétségtől a költő rokonszenves alakja, mely annyira megveszteget, hogy elfeledteti velünk az irodalomtörténettel való kapcsolatát. Ezt az ingadozást már kortársainak véleménye is mutatja. Goethe, Dippold (Körner tanítója), Humboldt Vilmos aránylag elismerően nyilatkoznak költői működéséről, míg Schlegel Dorottya nem épen hizelgő ítéletet mond róla. S volt is a dologban valami, a mire az előbbiek is figyelmeztették Körnert: Schiller hatásának káros volta. Körner, ki gyermekkorától bizonyos szellemi függésben volt Schillertől, magáévá tette nagy mintaképének pompás nyelvét, szónokias, lendületes modorát, de nem egyszersmind gondolatainak gazdagságát és mélységét, a mit egyébiránt a 21 éves ifjú kiforratlan tehetségétől nem is lehetett megkövetelni. Ennek természetes következménye a felületesség volt, melyet költőnknek képekben gazdag nyelve nem tud mindig elpalástolni.

Az első fejezet Schiller és Körner fejlődésének párhuzamos rajzát adja, s csak arra való, hogy a későbbi vizsgálat eredményei számára pszichológiai alapot vessen. A fiatal Körnert, mint apja írja, már gyermekkorában az ingerlékenység, a kedély lágy-sága és a képzelet elevensége jellemzi, a mi Schillerről épen úgy tudva van. Deakkorában csak olyan mint társai: izgága, merész fellépésű, sőt követelődző; e mellett azonban lelkes barátja az egyenességnek, őszinteségnek s minden, a mi nyers, alacsony vagy aljas, távol áll tőle. Tudjuk, hogy Schiller is ellensége volt minden bujkálásnak, hazugságnak s hogy jellemének egyik lényeges tulajdonsága az erkölcsi érzék. De míg Körner szerető családi körben nőtt fel, az életnek csak kellemes oldalait ismerte, hiszen szülei mindent elhárítottak útjából, a miben megütközhetett volna, addig Schillert csakhamar komolylyá érlette az élet zordsága; tanítója (Abel) korán lelkébe oltja a hagyományos felfogások iránti kételyt, a Sturm és Drang szelleme teljesen áthatja s a szabadság lesz ideálja; a zsarnokok ellen írja első drámáját, szabadságszeretetétől ösztönözve szökik Stuttgartból. Ez a különbség épen elegendő volt arra, hogy a két költő termékei között, nagy rokonságuk mellett is, létrehozza azt az óriási differentiát, mely egy kezdő költőnek és egy kész művésznek művei között van.

Körner költeményeinek egyik főhibája a szemléletesség hiánya, a mit Schiller fiatalkori műveiről szintúgy elmondhatunk. De míg Schillert tanulmányai csakhamar megtanították arra, hogy mily fontos kelléke a

költésnek a szemléletesség, melynek classikus képviselője Goethe volt (tanulmányozását Dippold lelkére köti Körnernek), addig Körnernél sohasem látjuk az erre való törekvést, bár jókor figyelmeztették rá. A szemléletesség hiányának oka Schillernél a reflexio, a philosophiai megismerésre való törekvés volt, Körnernél a fiatalos hév, mely képessé teszi arra, hogy egy gondolatért, egy tettért még a valószínűség rovására is lelkesedjék s lelkesültségében lehetőknek tartsa azt, a mi a mi szemünkben kínosnak, természetellenesnek, sőt lehetetlennak látszik. Rendkívül károsan hatott e hiány Körner drámai alakjaira; jellemük úgyszólván nincs; nőalakjai inkább árnyképek, sokszor igen homályos körvonalakkal. Férfialakjai közül csak Rudolf (*Hedwig*) és Soliman (*Zrínyi*) válnak ki. Schiller személyeit — költői tevékenységének első korából — a szenvedély vezeti; épen úgy Körnerét is; szenvedély közvetlen oka a cselekménynek, mi ismét a szemléletesség rovására frandó.

Szerelem, szabadság főtárgya Körner költészetének. De mert már természeténél fogva nagyon hajlandó volt minden érzelmet túlozni, nem az érzelem alanya vagy tárgya érdekli őt, hanem maga az elvont érzelem; nem a jellem rajzolása az ő drámájának czélja, hanem egy szenvedélyalkotta jelenet, s minden egyéb csak arra való, hogy a túlságig fokozott érzelemnek, mely egy lehetőleg csattanós s a nézőt megrázó jelenetben fogja tetőpontját elérni, útját egyengesse. Ezt a túlzást Schiller kezdőműveiben szintén megtaláljuk. Körner számos szerelmi dala ugyanannak a hangulatnak szülötte, egyik csak variációja a másiknak. Ez az egyhangúság folyománya annak, hogy Körner a szerelem lényegébe nem hatolt be, nem értette meg, s az igaz ihlettséget sokszor virágos szólásokkal, bombasztikus ömlengésekkel pótolja. A bizonyítékokat maga Körner szolgáltatja, midőn a szerelemből az érzéket száműzi, magukra maradt szerelmeseinek első gondolatul a válást s a velejáró fájó lemondást juttatja eszükbe s midőn e szavakat adja Helena szájába:

Nein, Mutter, nein, ich liebe nur die Liebe,
Die aus der Lippen flüsterndem Gesang,
Die aus der Augen Thränen widerleuchtet,
Ihn in der Liebe und in ihm die Liebe. (Zr. II. 113.)

Körnert a szerelem rajzában az vonzotta, a mi magasztos, szinte emberfölötti, s ezt hangsúlyozza a szabadságérzés alakításában is. A szabadság az ő legfőbb ideálja, melyért minden áldozatot meg kell hozni. Zrínyi és családja, Juranics és a többi hősök megmutatják, mint kell az életet eldobni, ha a szabadság kívánja. Ebben az érzésében volt Körner igazán őszinte; atyjától beleoltott, Schiller művészetétől nevelt s Németország megaláztatásától megérlelt hazaszeretetétől sarkalva feláldozta életét népének és művészetének szabadságáért.

Schiller nyomában jár Körner akkor is, mikor ellentétekkel dolgozik. Schiller drámái hatásukat jórészt az ellentétek művészi alkalmazásának köszönik, hogy csak Max és Wallenstein ellentétes világnézetén, s Wallensteinnak halálát közvetlenül megelőző biztonsági érzetén és tervezgetésén kívül, melynek csak pillanatok mulva bekövetkező megsemmisülését az összeesküvők tervébe beavatott néző előrelátja, más példára ne hivatkozzunk. Körner is megkísérelte ezt *Rosamunde*-ban, de az ő felfogása erőltetett, indokolatlan, sőt (saját gyermeke figyelmezteti halálra válando anyját a koporsó körül égő gyertyák szép lobogására!) határozottan gyengédtelen. Schiller kifejezéseiben is alkalmazta az ellentéteket s ugyanezt tette, bár tagadhatatlanul kevesebb szerencsével, Körner is, minek oka az, hogy Körner élénk képzelete mellett is, csak kevés képpel rendelkezett.

Még világosabban mutatja Schiller hatását az, hogy Körner nem egy gondolatot, nem egy motívumot vett tőle. Az ellenséges testvérek motívuma (*Sühne*) a *Braut von Messina* hatására vall; Körner az ellentétet azzal tette még élesebbé, hogy Klärchent a két testvér feleségévé teszi. Klärchen megöletése Eleonora megöletésére emlékeztet (*Fiesko*); Klärchen halálakor megharsannak a megrendelt zenészek kürtjei s épen oly metsző ellentétet képeznek a gyilkos hangulatával, mint Wallenstein halálában a trombita recsegése Max és Konrad kétségbeesésével. *Hedwig* tárgyat állítólag Schillernek *Die Braut in Trauer* cz. töredékéből vette; nevezett töredék azonban csak 1873-ban jelent meg, s ezért Körner azt csak kéziratból vagy atyja közléseiből ismerhette. Rudolf jellemének sok vonása a *Räuber* és továbbá *Der Verbrecher aus verlorener Ehre* című elbeszélésben találja mását. *Zrínyi* már tárgyánál fogva a *Die Maltheser*-re emlékeztet. La Valette is, Zrínyi is kívülről vár segítséget; Miranda és Vilacky jelentik, hogy segítség nem fog érkezni; Juranics és Heléna viszonya Max és Thekla viszonyára emlékeztet; Eva (Zr. II. 112.) a *Glocke* gondolatait közli s jelleme Stauffacher Gertrudnak jellemével sok rokon vonást mutat. *Rosamundé*-t *Maria Stuart*-tal hozhatjuk kapcsolatba. A két nő találkozása, Rosamunde és Stuart Mária esdeklése, Eleonora és Erzsébet sértően metsző visszautasítása analog vonásai e két drámának, míg Richard herczegnek Rosamunde iránti szerelme *Don Carlos*-ból látszik kölcsönöztnnek. Körner költeményei közül *Brutus Abschied Hectors Abschied*-ra, *Schön und Erhaben* Schillernek *Über das Erhabene* című értekezésére, *In der Neujahrsnacht* pedig az *Antritt des neuen Jahrhunderts*-ra támaszkodik.

Ezek után Reinhard 65 példában állítja össze Körner azon helyeit, melyeknek gyakran hű mását Schillernél találjuk. Hogy képes kifejezéseiben is mennyire függött Schillertől, azt *Der bildliche Ausdruck bei Schiller und Körner* című fejezet bizonyítja; a Blitz, Donner, Sturm,

Feuer, Flamme, Woge, Meer, Tag, Nacht, Himmel, Engel, továbbá Kranz Lorbeer, Löwe, Adler stb.-ről vett képek épen oly gyakoriak Körnernél mint mesterénél.

A szórendi sajátságok, kedvencz kifejezések (heilig, ewig, kühn stb.) és közös szóösszetételek részletes vizsgálatával fejezi be írónk tanulságos művét, mely a mellett, hogy a tudományt Körner megértésében és igazságos megítélésében egy nagy lépéssel vitte előre, kétségtávol érdekes adalék a Schiller-irodalomhoz s egyúttal élvezetes olvasmány is.

FALUSY BÉLA.

Goethes Lebenskunst von Dr. *Wilhelm Bode*. Berlin, Mittler, 1901. —

Goethe und die lustige Zeit in Weimar von *August Diezmann*.

Neubearbeitete Ausgabe. Weimar, Lustenröder, 1900.

A Goethe-irodalom immár nagy terebélyes élőfa, nem baj, ha egy-egy furcsa hajtása is akad. Az első könyv szerzője Tolstoj apostola s mint ilyen különösen az — alkoholismus ellen bocsátott sok hasznos röpiratot világgá. Most is felhasználja azt a varázst, mely Goethe személyét művei révén veszi körül, hogy praktikus egészségügyi s erkölcsi eszméi érdekében igazasson. Goethének a borhoz való viszonya a könyvnek egyik legalaposabb része, a *Tasso*-ból csak azért idéz, hogy bebizonyítsa, mennyire elítélte Goethe a mértékletlen evés-ivást. Nem egy helyen az az illúzió van, hogy a *Makrobiotik*-ot vagy *Von der Macht des Gemüths* című értekezést olvassuk. Hogy a könyvet elvégre bizonyos elégedetlenséggel tesszük le, annak főoka, hogy igen sokat ígér az a cím, mely a borítékon van, belül a lapfejekon mindvégig egyszerűbb és megfelelőbb olvasható, — nem «Goethes Lebenskunst», hanem szerényen: «Goethe als Mensch».

Bode műve se nem életrajz, se nem philologiai tárgyalás, mint a bevezetésben mondja, nem is akarja a tudományt előbbre vinni. Forrásai Goethe naplói, levelezései, de főleg Eckermann és Müller. Előbbbitől veszi az adatok zömét, a kancellár erfurti emlékbeszédéből pedig a magasabb eszméket; a rendszerbe való foglalás szerzőnk sajátja. A rendszer abból áll, hogy elibénk állítja Goethét mint birtokost, háztulajdonost; fejtegeti, milyen volt Goethe cselédjeivel, barátaival, szeretőivel, feleségével szemben, így halad felfelé; az utolsó fejezet Goethének Istenhez való viszonyát tárgyalja. Minden fejezetben szükségesnek látja, hogy Goethét kicsinyes, nyárspolgárius gondolkodásból eredő balítéletekkel szemben tisztázza, hogy azután minden tekintetben követendő mintának ajánlja. Mindenek előtt mint nagy mulasztást hibáztatjuk azt, hogy nincs dolgozatában fejezet, mely azzal foglalkoznék, milyen volt Goethe mint fiú, mint testvér, s főképen mint apa. Ez talán fontosabb lett volna, mint annak a hosszas magyarázata, hogy milyen bánásmódban

részesítette inasait, vagy hogy hol tartotta a zsebkendőt. Csúnya botlás esik meg a szerzővel ott, a hol Goethe házasságáról szól. Nemcsak menti, hanem egyenesen magasztalja (140. l.); azt mondja, hogy ez mint demokratikus tett többet ér mint Posa márkí beszédei. Két «lapsus» egy csapásra. Mi, az utódok, Goethétől mérhetetlenül sokat nyertünk, nekünk nincs jogunk emberi ballépései felett pálczát törnünk, de ép oly ferde dolog ezeket dicsőíteni. Igaza volna szerzőnknek, ha Goethe rögtön házasságra lépett volna, mikor Vulpius Christianével megismerkedett. De a nagy költő oly későn törvényesítette frigyüket, hogy fia Ágost születésének esküvőjénél mint tanú szerepelt. Ilyen dolgot még sem lehet szépitni, de ha már minden áron azt akarják tenni, legkevésbé sem vezet célhoz írónk eszköze: hogy t. i. Goethe hibáit ellelje, Schiller költészetének legfényesebb lapjain rúg egyet.

Egyike a legterjedelmesebb fejtegetéseknek az utolsó, a «Frömmigkeit» című. Ebben szerzőnk mint Tolstoj hiva Goethét vallási téren is követendő mintának szeretné feltüntetni. Persze ez nem megy olyan könnyen, azért nagyon tágítja azt a fogalmat s a költőnek minden dicséretes tettét a «Frömmigkeit»-ből származtatja. Csudálkozunk, hogy ép azt az adatot nem említi itt, mely még leginkább alkalmas arra, hogy Goethét némi vallásos színben tüntesse fel: azt, hogy kis énekkart tartott, melynek főleg egyházi énekeket kellett előadnia.

Szerzőnk csak azt a célt tűzte ki magának állítása szerint, hogy Goethe lényét közelebből megvilágosítsa. Ezt csak azoknál az olvasóknál éri el, kik Eckermann művét nem ismerik. Ebben sokkal szebben találunk mindent azzal a különbséggel, hogy itt a szemtanú beszél, időrendben adván elő a történeteket, Bode mint késő utód fejtegeti kétes értékű rendszerbe szorítva a dolgokat.

A czímben említett második mű, Diezmann könyve kellemes meglepetést okoz az olvasónak. Különös címe, secessió borítéka s az a körülmény, hogy Weimarban nagy plakátok hirdették az utazóknak, azt sejteti az emberrel, hogy mindenféle pletykát talál fel kíváncsi lelkeknek. Valójában azonban az első weimari tíz évet, vagyis az olaszországi útig terjedő időszakot tárgyalja vonzó, népszerű formában s mégis kellő alapos-sággal. Különösen sikerült az a rész, mely Goethének Steinnéhez való viszonyát fejtegeti, — nem igen emlékszünk, hogy ennek ily szép rajzát már valahol olvastuk volna. Újat ugyan nem mond, de elbeszélni jól tud, úgy hogy a kilátásba helyezett folytatásnak kellemes várakozással nézünk elébe.

SCHNEEBERGER NÁNDOR.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1899/1900.

1. Jakobinyi Péter: Pár szó a görög tragédiái kar szerepéről. (Soproni Lähne-féle nyilvános jogú főgymn., 3—15. ll.) — Deákjaink eleget hallanak és olvasnak az iskolában és életben egyaránt az antik és keresztény tragédia különbségeiről, a melyeket egyben-másban találóan részleteznek poétikai kézikönyveink is. Olykor görög eredetiben is olvasnak egy-egy tragédiát, vagy a görög irodalmi pótlék hallgatói révén fordításban ismerkednek meg Aischylos, Sophokles és Euripides darabjaival. Esetleg olvassák Aristoteles poétikáját is Geréb József becses fordításában vagy Beöthynek nagy művét, a Tragikumot is. Talán hallanak arról is, hogy mennyire dicsérte Schiller a Braut von Messinához való bevezetésében az antik tragédiák karát, sőt sürgette is visszahonosításukat. Ámde igazi összefüggésben, kimerítő megbeszélésben alig-alig olvashatják a karnak történelmi kialakultát, vagyis hű képét eredetétől kezdve kivesztéig, hogy ekkép aztán akár Schlegelnek idealizált nézőközönségét, akár Horatiusnak vagy Aristotelesnek nyilatkozatait — ezen elcsépett és tévedésbe ejtő közhelyeket — kellő értékök szerint nem tudják méltatni és magyarázni.

Helyes szándék vezette tehát a szerzőt, mikor ez értekezését program-cikk alakjában közzé tette. Tanítványai, de bárki is, csak okulhat, ak belőle, mert valóban izletes és könnyen emészthető eledelt nyújtott dolgozatában. Nincsen benne egyetlen olyan rész sem, a mely komoly gondolkodásnak érett gyümölcszeként meg ne állhatna a maga helyén, s alig van benne itt-ott egy hiányos szó vagy mondat, a mely mellé pár felvilágosító adalékot szeretnénk írni. Előadása mindvégig logikus, igazi világosság és jótékony meleg sugárzik minden szavából. Ime a méltányolni való művészet, a hogyan tanulókhoz kell szólni, de mégis oly módon, hogy meglett emberre nézve is tanulságos és élvezhető legyen, a szájbarágás émelgyőssége s unalmas volta nélkül. Látszik, hogy szeretettel és rátermettséggel dolgozta ki értekezését, a melyért teljes dicséret illeti.

Apparatusa szép olvasottságra vall; minthogy több, külföldi program-értekezésen és nagyobb művön kívül felhasználta mindazt, a mit e téren Pecz Vilmos könyvéből és Csengeri János egyetemi magántanári próbaelőadásából tanult, szintűgy azt is, a mit azokból a gyönyörű tanulmányokból meríthetett, a melyeket bold. Péterfy Jenő tett közzé a legutóbbi évek során a Budapesti Szemlében, s a melyek — mint tapasztalom — sok emberben találtak megérdemelt visszhangra és szíves fogadtatásra, mert irott és élő szóban egyaránt nyomaira akadok jótékony hatásuknak. Péterfynek egyik életrajzírója, mint a boldogultnak kartársa, említi megható program-cikkében, hogy ezeknek az essayeknek léte voltakép az a bírálat adott, melyet Némethy Géza írt annak idején Péterfynek Platon-kötetéről; mert abban fejezte ki a bíráló azon hő kívánságát, hogy érdemes volna Péterfyt egy görög művelődéstörténet szerzésével megbízni. S az egyszerű óhajt azonnal követte a megbízás, úgy hogy a szerencsétlen elköltözöttnek immár élvezzük legszebb alkotásait — igaz, hogy eddigelé csak mutatványokban. Jól tette hát a szerző, hogy kiaknáztatta bold. Péterfynek becses tanulmányait is. — Csupán egyet sajnálók, hogy nem említette föl Bacchylides újonnan felfedezett töredé-

keiből a Theseus-dalt, mely a görög tragédiát igazán csirájában, ill. ősz formájában szemlélteti, t. i. a solista beszélgetésében a többi choristával. Annyival inkább sajnálom, hogy meg nem említette, mert már nálunk is foglalkozott Hegedűs István a Bacchylides fölfedezett költeményeivel, s erről az Akadémiai Értesítő és folyóiratunk egyes számai minden szemfűles olvasót tájékoztattak. Végül még csak annyit, hogy Euripides kardalairól Incze Béni értekezett Közlönyünkben (1899), a kinek néhány csattanós észrevételét nem ártott volna a szerzőnek figyelemre méltatnia. — Egyéb megjegyzéseimet, mint pusztán egyéni természetűeket, elhallgatom; mert nem kívánom egy hajszállal sem csökkentenit a dicséretet, a melylyel főntebb adóztam egy kezdő embernek szépen induló irodalmi tevékenysége iránt.

BÓDISS JUSZTIN.

2. Suhajda Lajos: Földi János. (Selmeczbányai ág. hitv. ev. lyceum, 3—35. l.) — Földi János, a kiről jelen értekezés szól, egyike azoknak az úttörő munkásoknak, a kikről az irodalomtörténet megemlékszik ugyan, de az iránta tartozó kötelességét még mindig nem róta le. Nemcsak élete rajza nincs tökéletesen megalkotva, hanem önállóan egy pár alkalmi újságcikkelyen kívül senki sem foglalkozott vele. Az össze. foglaló irodalomtörténetek s egy pár monographia tárgyalja működését, ha körébe vág, életét még azok is rövidebben, úgy hogy Suhajda Lajos igyekezete, a ki e hiány pótlására vállalkozott, már ebből a szempontból is méltó a dicséretre. Dolgozata a cím alá írt megjegyzés szerint csak részlete egy nagyobb irodalomtörténeti tanulmánynak és így tulajdonképen csak foglaló.

Földi életét csak a küzdelmes éveiben rajzolja, születésétől azon pontig, mikor sok nyomorúság után leteszi az orvosdoktori vizsgálatot és Szatmárt megválasztják 1789-ben orvosnak. Rövid életének (1755—1801) ez a nagyobbik, de kevésbbé érdekes fele mert Földi tulajdonképeni irodalmi működése, az, a melylyel első sorban érdemi meg az irodalomtörténet figyelmét, a 90-es években folyt le, természettudományi és nyelvészeti fáradozása ebben a korban termi meg gyümölcsét. Írói munkássága a 80-as években csak a költészet terére, elméleti és gyakorlati művelésére, szorítkozott, mint költő pedig nem tartozott a legkiválóbbak közé, bár volt formai készsége és érzéke a költői előadás iránt.

Az értekezésnek tehát — nevezzük csak egyszerűen értekezésnek az ilyen kisebb irodalmi monographiát és a tanulmány szóval bánjunk csinyján, mert az értelmét a nyelvhasználat megszorította — nem marad más föladata, mint a költő Földit jellemezni, és az életrajzát 1789-ig megírni. Röviden, de értelmesen foglalja össze azokat a gondolatokat és érzelmeket, melyek a költő lantján megszólalnak, megbízható, az eddigi véleményt meg nem döntő ítéletet mond róluk és ügyesen keresi a verselés, egyáltalán a külső forma relativ tökéletességében azt a körülményt, mely Földinek, bár nem sok verset írt, marandót talán egyet sem, mégis szerez helyet a magyar költészet történetében. Kapcsolatban ezzel jellemzi az elméleti verselőt is, a verstechnikával foglalkozó író, és itt is megadja Földinek is, ellenfeleinek is az őket megillető elismerést.

Az életrajz is ezen a színvonalon áll, könnyed, áttekinthető össze-foglalása az eddigi eredményeknek. Új adatot nem talált, a mi nem megy

hiba számba, hiszen olyan keveset írtak eddig Földiről, hogy a kutató nem kap utalást, honnan lehetne kibővíteni a töredékes rajzot. A Kazinczy levelezésében és irodalomtörténeti munkáiban összegyűjtött anyagot eléggé kiaknázza, de nem értékesíti annyira, hogy Földinek legalább lelki fejlődéséről teljes volna a képünk. Ez magyarázza tévedését: Négyesy Lászlónak tudja be azt az állítást, hogy Földi Kazinczyval együtt Rádaitól tanulta a nyugat európai verselés módját. Pedig ezt maga Kazinczy mondja (A magyar verselésnek négy nemeiről, *Erdélyi Múzeum* II, 157.) s Négyesy csak Kazinczyra támaszkodott állításában.

A legnagyobb fogyatkozása — fogyatkozása, mondom, nem hibája — az értekezésnek az, a mit a legtöbb monographiáíró nem tud elkerülni, ha az író működését beilleszti az életrajzba: nem látjuk határozottan azokat a fontosabb mozzanatokat, melyek élete pályáján mintegy nyugvó pontul szolgálnak. Kétségtelenül helyesebb és művészebb ez a tárgyaló mód, mely nem szakítja ki az író egyéniségeből szellemének termékeit, de nehezebb is, több érzéket kíván. Suhajda nem mer eléggé bátran csoportosítani, elbeszélése pontos időrendben gördül tovább s az író szétágazó törekvéseit nem foglalja alkalmas pontokon össze. Az olvasóra az a kellemetlen következménye, hogy több helyről kell összeszednie az anyagot, minduntalan más más pontra irányul a figyelme, s maga az egész életpálya nem tárul ki egységesen, áttekinthetően.

Bár, a mint mondtuk, az értekezés csak részlet, és így véglegesen nem mondhatunk róla véleményt, mind amellet ez a részlet is biztató. A mi legnagyobb mértékben nyújt biztatást, az a lelkiismeretesség, mely az adatok összegyűjtésében nyilvánul — a főntebb említett kifogás ebből a szempontból kisebb jelentőségű — a pontosság és óvatosság felhasználásukban, úgy hogy sem elhamarkodott föltevéseket, sem tények elhallgatását nem vethetjük a szerző szemére. Mindenestre oly tulajdonságok ezek, melyekre irodalomtörténetírónak szüksége van, és így érdeklődéssel várjuk a teljes, befejezett munkát.

Csak dicsérőleg emlékezhetünk meg az előadásról is. Könnyű, folyamatos nyelven van megírva, mely egyformán kerüli a czikornyás, frázisokkal tetszelgő stílust és a nehézkeset, homályosat. Egyszerű, kereksetlen, de néhol nem tudunk megbarátkozni a lelkesedés hiányával vagy titkolásával. Nem irodalomtörténetbe való a fellengző érzelem és stílus, de itt-ott egy kis emelkedettség nem válik kárára a legszárazabb tárgyú monographiának sem.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

3. Novotny Sándor Alfonz: Scheffel J. V. élete és írói működése, különös tekintettel Ekkehardjára. (Nagyvárad, premontrei főgymn., 3—55. l.) — E dolgozat két oknál fogva figyelemre méltó. Az első a tárgy, a második az előadás hangja. Örömmel üdvözljük a szerzőt azért, hogy az újabb irodalom keretéből tudott alkalmas tárgyat választani. Az *Ekkehard* a legnépszerűbb német történelmi regény, mely minket is nagyon érdekel, hiszen a mese folyamán a pogány magyaroknak fontos, ha nem is hízog, szerep jutott. Az előadás hangja meg azért nevezetes, mert az első sortól az utolsóig nagy lelkesedés hatja át, mely bizonyynyal nem tévesztette el hatását az ifjúságra. Igaz ugyan a szerző e nagyfokú bámulattal azt kockáztatja, hogy a közönség többi részénél nagyon is egykönnyű ember színében tűnik fel, de ne feledjük, hogy

mint szerzetes hogyne rajongana olyan műért, mely a kolostori életet oly vonzó színekkel festi! Különben a rajongást, melyet az *Ekkehard* benne keltett, átviszi még Scheffel személyére és egyéb műveire, sőt még illusztrátorára, Werner Antalra is, pedig ezért mai napság jóformán már csak a német császár lelkesedik.

A bevezetésben megtudjuk, hogy mi módon hívta fel egy ujságcikk szerzőnk figyelmét az *Ekkehard*-ra. Majd a regénynek magyarra való fordítására buzdít. Következik azután Scheffel panegyrikus életrajza. Megtudjuk pl. hogy a költő elvált feleségétől, de ennek okáról mélyen hallgat a szerző. Ha már annyi rokonszenvet kér hőse számára, ez az adat sokkal jobban érdekelte volna az olvasót, mint Scheffel összes kéjutazásainak pontos felsorolása. Az életrajz után a *Trompeter von Säkkingen*, majd az *Ekkehard*, végül pedig a többi művek ismertetését kapjuk. Az elsőről azt mondja, hogy *Hermann und Dorothea* óta a németek legjelesebb eposa. Azt hiszem, veszedelmes dolog itt Goethe szellemét felidézni, mert a weimari nagy mester világításában azt veszszük észre, hogy Scheffel műzsája inkább Wolff műzsjával van rokonságban. Az *Ekkehard* ismertetése a legnagyobb helyet foglalja el. Szerettük volna, hogyha a «páratlan», «mesteri», «legpoetikusabb»-féle jelzők pazarlása helyett a regény behatóbb tárgyalását kísértette volna meg. Kimutathatta volna pl., hogy mi módon olvastotta Scheffel a Waltharius-dalt szervesen a regénybe: Audifax és Hadumoth épen úgy menekülnek két kincses ládával és lóval a magyaroktól, mint Walther és Hildegunde a húnoktól, stb. Kijelölhette volna azt a helyet, melyet Scheffel a német törlnelmi regény művelői közt elfoglal. Azt hiszem, kiválóbb mint Dahn, Eckstein, Ebers; egyrangú Freytaggal, de népszerűsége daczára sem mérkőzhetik C. F. Meyerrel. Szerzőnk e helyett inkább «Scheffel ellenségeivel» polemizál. Az író roppant szerencséje nagyon szigorú bírálatokat is zúdított a nyakára, szerzőnk sem zárközhatik el egészen előlük, de úgy vesz elégtételt, hogy kimutat Walter Scott, Jósika és Kemény Zsigmond művein hibákat, melyektől Scheffel szerinte ment. Hát ezt már még sem vártuk volna, hogy akadjon magyar értekező, ki irodalmunknak még mindig nem eléggé méltatott óriását, Kemény Zsigmondot, csak azért említse, hogy másodrangú német íróval szemben lealacsonyítsa!

Hiába a szerzőnek minden dicsőítése, Scheffel költői pályája mégis csak szomorú. A *Säkkingeni trombitás*-sal és *Ekkehard*-dal aránylag korán nagy sikert aratott, minden igyekeve mellett sem tudott később hasonlóra szert tenni; nagyszabású terve, a Wartburg-regény a költői erő fogyatékosága miatt maradt töredék. Tanulmányunk írója tehát túlságos lelkesedésből itt-ott elvetette a súlykot, de azért nem ártana, ha a többiekben példája követőre találna. Használjuk fel a programértekezést arra is, hogy az ifjúságot az újabb irodalom alkalmas s értékes termékeire tegyük figyelmessé! Az iskolában tanítás közben nagyon kevés idő marad erre, kivált a német órában.

SCHNEEBERGER NÁNDOR.

VEGYESEK.

--- A Budapesti Philologiai Társaság 1900. évi deczember hó 13-dikán Veress Ignác elnöklete alatt *fölolvasó* ülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Latkóczy Mihály*, Euripides Medéája.
2. *Szabstjén Károly*, A cynikusok.

A fölolvasó ülést *választmányi* ülés követte, melyen Hegedűs István elnöklete alatt jelen voltak: Katona Lajos első titkár, Cserhalmi Samu pénztáros, továbbá Gyomlay Gyula, Maywald József, Némethy Géza, Petz Gedeon, Reményi Ede, Simonyi Zsigmond, Váczy János, Vári Rezső, Verest Ignác, Zlinszky Aladár mint jegyző.

Pénztáros jelenti, hogy a bevétel mai napig 10554 K. 7 f., a kiadás 9655 K. 34 f. Pénztári maradvány 888 K. 73 f.

Tiszteleti tagokul való megválasztásra ajánltnak a közgyűlésnek: Csaplár Benedek, ny. kegyesr. tanár (aj. Maywald József), Brugmann Károly, lipcei és Osthoff Hermann, heidelbergi egyetemi tanárok (aj. Petz Gedeon), továbbá Wilhelm Adolf, az athéni osztrák arch. intézet titkára (aj. Vári Rezső).

A Vahlen János tiszteleti tagságáról szóló diplomához melléklendő latin levél megszerkesztését Kassai Gusztáv egyet. tanár volt szíves elvállalni, a miért a választmány köszönetet mond neki.

A választmány a közgyűlés napját 1901 január 9. d. u. 6 órára tűzte ki. Ezt megelőzőleg 5 órakor választmányi ülés lesz.

— A „Kirche” szó eredetéről legújabbban érdekes czikkek jelentek meg a müncheni „Allg. Zeitung” mellékletén. E fontos szó etymológiája sokat foglalkoztatta a szakférfiakat, a kik eddig mindnyájan idegen, kölcsönvett szónak tekintették. De mely idegen szóból származik e szó, mely (a gót nyelven kívül) minden germán nyelvben megvan, míg a román népek a templom jelölésére a latin *ecclesia*-t vették át? Magyarázták némely kalandos ötletet nem tekintve, 1. a latin *circus*-ból; de miért választották volna a germánok ezt a szót a „templom” jelölésére? — 2. a görög *ναρὰκη*-ből, de ez a X. századig csak a. m. úr napja, vasárnap, *ναρὰκόν* pedig ugyan már a IV. század óta a. m. templom, de ezen szónál a neme okoz nehézséget. És föltűnő, hogy Ulfilas, a ki a görögök közt élt és görög szövegeket fordított, nem ismeri; nála templom a. m. *alhs* szentség, *gudhus* isten háza, *razn* v. *gards bido* imaház (szóról-szóra: az imádságok bekerített helyisége), *aikklesjo* gyülekezet. — Glaser Eduárd most (Allg. Ztg. 1900. okt. 3., 226. sz. mellékl.) egy XIII. századi forrás alapján a keletről származtatja a *kirche* szót. Szerinte a. m. arab *kirkh*, mely az idézett forrás szerint „oly ház, hová a keresztyének némely ünnepejökön visszavonulnak”; tekintetbe jöhet még a héber *kerehh*, *kirkihh* kopasz (szerzetes?) is. Szerző azt hiszi, hogy e szó zsidó közvetítéssel került a germánokhoz, a kik már a VIII. század előtt ismerik a *kirche* szót. —

E föltevessel szemben L. Wilser (U. o. okt. 12., 234. sz.) valószínűnek tartja, hogy az arab *kirhh* a keresztes hadjáratok korában a német *kirche* szóból került a keletre; Glaser másik magyarázatát méltán nem tekintheti figyelembe vehetőnek. Wilser azt hiszi, hogy a szó germán eredetű, hisz tudjuk, hogy az új német keresztyének előszeretettel régi pogány szentélyek helyére építették templomaikat, s így könnyen elgondolható, hogy a régi pogány szentély neve átragadt a keresztyén templomra. De hol ez a germán szó? Már Beda Venerabilis jegyzi meg a pogány germánokról: *aras et fana idolorum cum septis quibus erant circumdate* és ez a szokás megmaradt a keresztyén korban is (v. ö. *Friedhof*). Nagyon érdekes e szempontból Notker († 1022) fordítása: *non solum inter septa ecclesiae sed et extra septa eius: nicht ein in chilchun ioh uzzan chilchun*. Tehát Notker szerint *chilche* (a *kirche* aleman alakja) a. m. *septa ecclesiae*. Ebből Wilser azt következteti, hogy a germánban volt egy a latin *circus*-sal ösrokon gyökér, mely azt jelentette 'bekeríteni' és ebből származik a német *kirche*, mely tehát a. m. a gót *gards bido*. h.

— Lessing és Mylius. Hogy Mylius Christlob, Lessing rokona és ifjúkori barátja, a fiatal Lessingre hatással volt, ezt mindenki tudja, a ki a német irodalom történetében jártas. De e hatásnak iránya és foka még sok tekintetben homályos. A két nagy tehetségű ifjú viszonyának földerítéséhez érdekes adalék Consentius Ernő kis könyve: *«Freigeister, Naturalisten. Atheisten»*. *Ein Aufsatz Lessings im Wahrsager*. (Leipzig, 1899. 86 l. Ára 1 Mk 20.) Mylius 1749-ben Berlinben *«Der Wahrsager»* czímen hetilapot adott ki, melyből mindössze húsz szám jelent meg. A 6. szám (1749. febr. 6.) tartalmazza a fent czímzett cikket, melyet Consentius Lessingnek vél tulajdoníthatni.*) Lessing ez időben írta *«Der Freigeist»* cz. vígjátékát, melyről 1749. ápril 28. tesz első ízben említést. Szerzőnk szerint már most a kérdéses cikkben és a vígjátékban kifejtett gondolatok azonossága annyira megkapó, hogy kénytelenek vagyunk a cikket is a vígjáték költségének tulajdonítani. Ezt bizonyítaná (nem akarva) Lessingnek egy későbbi nyilatkozata is, melyet 1758-ban a *«Theatralische Bibliothek»* 4. füzetében tesz, a hol elismeri, hogy De Lisle vígjátéka *«Les caprices du cœur et de l'esprit»*, a mi a cselekményt illeti, sokban emlékeztet saját *«Freigeist»*-jére, de hozzáteszi, hogy az olvasó készséggel el fogja ismerni, hogy ő egy idegen anyagot 'sajátos módon' tudott fölhasználni. E 'sajátos mód' alatt, Consentius szerint, Lessing a vallásfelekezeti ellentéteknek a darabba való beillesztését érti, azaz: azokat az eszméket, melyeknek hordozóivá vígjátékának alakjait tette. Ezeket az eszméket nevezi saját birtokának, melyre büszke, a mit nem tehetett volna, ha a *«Wahrsager»* cikke nem tőle volna, mert itt vannak ez eszmék első ízben kifejezve.

Azt hiszem, e bizonyítás nem valami meggyőző. A De Lisle darab-

*) Sőt lelkesedésében szerzőnk a 42. lapon még ugyanazon folyóiratnak 6. és 20. számában megjelent két költeményt is hajlandó Lessing műveinek tekinteni. Minthogy e költeményeket nem nyomtatja le, nem mondhatok ítéletet e mellesleg odavetett föltevéséről.

jára és Lessingnek vele szemben tett nyilatkozatára való hivatkozás nagyon erőszakos. Ha Lessing azt mondja, hogy a francia darabban talált cselekvénynek néhány részletét „auf eigene Art” tudta fölhasználni, ebből mindenki csak annyit fog következtetni, hogy Lessing figyelmeztetni akart arra, hogy a kérdéses két darab, melyek első pillanatra nagyobb hasonlóságot tüntetnek föl, mennyire lényegesen különbözik egymástól.

A dolog különben nem lehetetlen. Miért ne írhatta volna Lessing a „Wahrsager” kérdéses cikkét? Feltűnő volna ugyan, hogy Lessing soha nem emlékszik meg e cikkéről, melyről főleg élete végén, theologiai heves vitái közepette, méltán megemlékezhetett volna. De hát nem tette. Persze én a dolgot sokkal egyszerűbbnek gondolom. Lessing és Mylius ez időben együtt laktak és bizonyára sokat vitatkoztak egymással a hit és hitetlenség kérdéseiről, melyek akkor a németeket rendkívül foglalkoztatták. Végre megegyezésre jutottak és most elhatározták, hogy Mylius ez eszméket egy cikkben, Lessing pedig egy vígjátékban dolgozza föl. Nem egyszerűbb ez, mint Consentius föltevése? De ismétlem, lehet neki igaza is, és akkor a kérdéses cikk volna Lessing első prózája.

Mellesleg megemlítem, hogy szerzőnk fölkutatta Myliusnak egy eddigelé figyelembe nem vett folyóiratát, melyet Goedeke sem ismer: „Philosophische Untersuchungen und Nachrichten von einigen Liebhabern der Weisheit, Leipzig, 1744—46”, összesen hat szám.

Érdekes kis könyve függelékében közöl Consentius egy-egy cikket a Mylius-féle „Freigeist” 41. és 42. számából (1745) és a szintén tőle kiadott „Ermunterungen zum Vergnügen des Gemüths” cz. folyóiratból (1748), mely cikkek szintén a „Wahrsager” cikkében fejtegetett kérdéseket, még pedig igen hasonló szellemben tárgyalják, — de azért szerzőnk még sem tulajdonítja őket Lessingnek.

h.

— Az Aeneis III. 56—57. verseiben lévő

— Quid non mortalia pectora cogis

Auri sacra fames —

legrégibb, legalább is a XVI. század elejéről való magyar fordítása, a nélkül azonban, hogy a fordító talán sejtette volna, hogy mit fordít, a *Peer-codex* 48. és 49. lapjának mesgyéjén olvasható. E szavakat ugyanis a Remete Sz. Pál életében (4. fej.) idézi Sz. Jeromos (Vita Patrum I. Rosweyde kiad. Antverp. 1615. 18^a), és a magyar fordító elég esetlenül így adja őket vissza: *Merth gyakortha embernek ő zúlet az gonoz ez wylagy gazdagságnak kewansága kegetlenségre kesceleit.* (Nyelvemléktár II. 59. l. 32—34. sor.)

Alább (9. fej.) Sz. Jeromos szövegében még egy idézet következik az Aeneisből:

Talia perstabat memorans, fixusque manebat (II. 650.).

s mindjárt utána:

Ad quam*) responsum paucis ita reddidit heros. (VI. 672.).

*) *Atque huic* a közkézen forgó Aeneis-kianásokban.

E két sornak a *Peer-codex* 78. lapján ez a magyar fordítása: *ees hogh il'len bescedekkel volna neky nagh batorsaggal, kynek az belső gazdaia*) kévees zowal ezth felele.* (Nyelvemléktár II. 63. l. 21—22. sor,)

K. L.

KÖNYVÉSZET.

Arany János. Zrinyi és Tasso. A Zrinyiász népies kidolgozása. Tasso első éneke. Iskolai kiadás. A középiskolai VII—VIII. osztály olvasmánya. (K. 8-r. 139 l.) Bpest, 1900. U. o. 1 kor. 20 fill.

— Irói arcképek. Iskolai kiadás. A középiskolai VII—VIII. osztály olvasmánya. (K. 8-r. 84 l.) Bpest, 1900. U. o. 60 fill.

— Vojtina levelei öcséséhez. Vojtina Ars poétikája. A sárkány irányok. A magyar népdal az irodalomban. Iskolai kiadás. A középiskolai VI. osztály olvasmánya. (K. 8-r. 76 l.) Bpest, 1900. U. o. 50 fill.

Beöthy Zsolt. Vörösmarty Mihály. A költő születésének százados évfordulója alkalmából. (8-r. 31 l.) Budapest, 1900. Atheneum r.-társ. 40 fill.

Goethe. Hermán és Dorottya. Az eredeti versmértékben fordította *Lehr* Albert. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. (8-r. XV, 120 l.) Budapest, 1900. Franklin-Társulat, Kötve 5 kor.

Dérjné Naplója. Első teljes kiadás. Az eredeti kézirat alapján sajtó alá rendezte *Bayer* József. Három kötet (8-r. 464, 465, 494 l.) Budapest, 1900. Singer és Wolfner. Kötve 20 kor.

Petőfi Sándor összes költeményei. A költő kéziratai s az eredeti kiadások alapján sajtó alá rendezte *Baróthy* Lajos. (8-r. 435 l.) Budapest, 1900. Singer és Wolfner. Díszkötésben 4 kor.

Budenz József. Finn nyelvtan. (Hang- és szótan.) Átdolgozta Szinnyei József. Ötödik javított kiadás. (N. 8-r. 69 l.) Bpest, 1900. Hornyánszky Viktor. 2 kor.

Csengeri János dr. Latin olvasó- és gyakorlókönyv. A gymnasium I. és II. osztálya számára. A legújabb tanterv szerint módosított második kiadás. (N. 8-r. 165 l.) Budapest, 1901. Lampel Róbert. 2 kor. 40 fill.

Hoffmann Mór. A költészet pedagógiai jelentősége. (K. 8-r. 59 l.) Nagy-Kanizsa, 1900. Fischel Fülöp. 1 kor.

Kazinczy Ferencz összes művei. Harmadik osztály. Levelezés. X. kötet. *Kazinczy* Ferencz levelezése. 1812. július 31. A m. t. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közlésezi *Váczy* János dr. (N. 8-r. XXXI, 592 l.) Budapest, 1900. Akadémia. 10 kor.

Kiss Ernő dr. Vörösmarty Mihály. (K. 8-r. 79 l.) Nagy-Kanizsa, 1900, Fischel Fülöp. 1 kor.

Kiss Ernő dr. és *Hoffmann* Mór. Magyar szemelvények. Életrajzokkal, tárgyi és esztetikai magyarázatokkal. Közép-, polgári fiú- és leány- és felsőbb leányiskolák használatára. (8-r. 584 l.) Nagy-Kanizsa, 1900, Fischel Fülöp. 2 kor. Kötve 2 kor. 40 fill.

Magyar honfoglalás kútfői, a —. A honfoglalás ezredéves emlékére. A magy. tud. Akadémia megbízásából Gróf Kuun Géza, Fejérfpataky László, Hampel József, Thallóczy Lajos, Marczali Henrik, Jagić V., Hodinka Antal, Maróthi Rezső és dr. Vári Rezső közreműködésével szerkesztették *Pauler* Gyula és *Szilágyi* Sándor. (4-r. VIII. 878 l.) Budapest, 1900. Akadémia. 35 kor.

*) T. i. a barlangban lakó Sz. Pál.

Philologiai program-értekezések 1899/1900.

- Bárdossy Géza*: A nyelvrokonságról. (Rozsnyói kath. főgymn.)
- Bárseanu András*: Nicolae Bogdan «Gramatica limbii Române» pentru cl. I și II gimn. reală și civilă». (Brassói román gör. kel. főgymn. és alreálisk.)
- Bartha József*: A magyar irodalom korszakai. (Budapesti VIII. ker. áll. főgymn.)
- Bászel Aurél*: De Horatii dictis. (Fehértemplomi állami főgymn.)
- Belják Bernát*: A német módbeli segédige. (Eperjesi kir. kath. főgymn.)
- Bothár Dániel*: Egynéhány szó a philologiai tanításról. (Soproni ág. hitv. ev. főgymn.)
- Csomortáni P. Gaudencz*: Zrinyi Miklós, a költő és hadvezér. (Kézdivásárhely-kantai kath. gymn.)
- Czimermann János*: Barczafalvi Szabó Dávid. (Tatai kath. algymn.)
- Dobai Sándor*: Seneca jelleme. (Zilahi ev. ref. főgymn.)
- Dobos Károly*: A legrégibb római inscriptiók nyelvtanának főbb sajátosságai. (Aradi kir. főgymn.)
- Dombi Márk*: Pár szó az önképző-körökről. (Bajai kath. főgymn.)
- Domby László*: Horatius Flaccus Carmen Saecularéja. (Sárospataki ev. ref. főgymn.)
- Drebítka Ferencz*: Hymnus Francisci Faludi eiusque origo Hispano-Lusitana. (Kalocsai kath. főgymn.)
- Dula János*: Petőfi emlékezete. (Lugosi áll. főgymn.)
- Erdélyi Károly*: Runeberg János Lajos. (Kolozsvári kath. főgymn.)
- Greksa Kázmér*: Az önképző-körökről. (Pécsi kath. főgymn.)
- Gross Gyula*: Die Akropolis in Athen und ihre Kunstdenkmäler. (Brassói ág. hitv. ev. főgymn. és reálisk.)
- Gyulai Ágost*: Arany János tanítói pályája. (Budapesti László Mihály-féle főgymn.)
- Hadady Géza*: Jeanne D'Arc a történelemben és Schillernél. (Sátoralja-Ujhelyi kath. főgymn.)
- Hollósy Kálmán*: Az ó, ő, é hangokat helyettesítő kettős magánhangzók mai nyelvjárásainkban. (Felső-Lövői ág. hitv. ev. gymn.)
- Irsik József*: A német szórend elmélete. (Magyaróvári kath. algymn.)
- Jakobinyi Péter*: Pár szó a görög tragédiai kar szerepéről. (Soproni Lähne-féle főgymn.)
- Jeszzenszky István*: Az allegoria és Tompa Mihály. (Pozsonyi ág. hitv. ev. főgymn.)
- Kálmán Miksa*: A francia társalgáshoz szükséges szólások. (Pécsi áll. főreálisk.)
- Keczer Géza*: Quaestiones Taciteae et quaedam de dialogo, qui Taciti nomine fertur. (Makói áll. főgymn.)
- Kereskedő László*: Hogyan rajzolja Homeros az emberi testet? (Aradi kir. főgymn.)
- Kisch Gusztáv*: Nösner Wörter und Wendungen. (Besztercei ág. hitv. ev. főgymn.)
- Kopácsy György*: A szavalaról. (Podolini kath. algymn.)
- Korányi György*: A római ünnepi játékok. (Rozsnyói ág. hitv. ev. főgymn.)
- Kovács Vidor*: A magyar nyelvnek jogaiba iktatása 1790—1848. (Esztergomi kath. főgymn.)
- Krebs Ernő*: Kazinczy Ferencz viszonya a magyar és német irodalomhoz. (Esztergomi közs. alreálisk.)

Lacea Szilárd: Arseniu Vlaicu: Curs complet de Limba Francesă. (Brassói román gör. kel. fögymn. és alreálisk.)

Laki Bennó: Tiberius jelleme Tacitusnál. (Komáromi kath. algymn.)

Lakatos Vincze: Magyar költők egymásról. (Keszthelyi kath. fögymn.)

Marton József: Magyar Voltaire, magyar enciklopédisták. (Nagyszombati kath. fögymn.)

Némethy Géza: Marcus Tullius Cicero a legfőbb jóról és rosszról írott munkájának harmadik könyve (fordítás). (Budapesti V. ker. áll. fögymn.)

Netoliczka Oszkár: Goethe und die Antike. (Brassói ág. hitv. ev. fögymn. és alreálisk.)

Novotny Sándor Alfonz: Scheffel József Viktor élete és írói működése, különös tekintettel Ekkehardjára. (Nagyvárad premontr. fögymn.)

Oprisa Pál: Impératul Traian ca bienfăcător al poporului roman. (Brádi gör. kel. román algymn.)

Otrok Lajos: Töring mint lovag-drámairó és a német lovagdráma hatása irodalmunkra. (Egri áll. főrealisk.)

Pálfi Márton: Az Okszerű Vezér s Brassai nyelvtanító munkássága. (Kolozsvári unitárius fögymn.)

Pathy Károly: Péterfy Jenő emlékezete. (Budapesti VIII. ker. közs. főrealisk.)

Rappensberger Vilmos: Carnuntum. (Magyar-Ovári kath. algymn.)

Ravasz Árpád: A humor Arany Jánosnál. (Székelyudvarhelyi ev. ref. fögymn.)

Révész Lajos: A trójai kérdés. (Debreczeni ev. ref. fögymn.)

Sch. T.: P. Ovidius Naso Tristia című művének 10. elegiája. (Szombathelyi kath. fögymn.)

Schüller Vilmos: Die römischen Alterthümer in unseren Gymnasien. (Nagyszebeni ág. hitv. ev. fögymn. és főrealisk.)

Schüma János: Péter Suchenwirt életéről és műveiről. (Temesvári kath. fögymn.)

Sebestyén Károly: Az ephesosi böles. (Budapesti VII. ker. áll. fögymn.)

Serédi Lajos: Thukydides és a korabeli görög történetírás. (Budapesti ág. hitv. ev. fögymn.)

Strache Tivadar: Raimund Ferdinánd és a bécsi tündér-bohózat. (Kassai premontr. fögymn.)

Suhajda Lajos: Földi János. (Sehneczbányai ág. hitv. ev. fögymn.)

Szabó István: Marcus Tullius Cicerónak leveleiben levő nézetei azon kor két hatalmas fiáról: Cn. Pompeius Magnusról és C. Julius Césarról. (Ersekújvári közs. kath. fögymn.)

Szeremlei Béla: A multa vonatkozó igealakok használata Homerosnál. (Szászvárosi ev. ref. fögymn.)

Téglás Gábor: Dáciának Hunyadmegyére vonatkozó legrégibb földrajzából. (Dévai áll. főrealisk.)

Teveli Mihály: Csokonainak «A lélek halhatatlanságáról» írt tanító költeménye. (Körmöczbányai áll. főrealisk.)

Tóth Benő: Beck Károly és «Jankó, magyar csikós» cz. regénye. (Miskolci ev. ref. fögymn.)

Tóth Rezső: Róma. (Országos nőképző egyesület leánygymn.)

Vajthó Zoltán: A magyar nyelv tantánya a tótajkú vidéken. (Trstenai kir. kath. algymn.)

Valton Róbert: Vörösmarty drámáiról. (Szatmári kir. kath. fögymn.)

Vincze József: Az elbeszélő költészet legújabb irodalmunkban. (Budapesti kegyesr. fögymn.)

Wasylkiewicz Viktor: Népköltési gyűjteményeink története és értéke. (Csíksomlyói kath. fögymn.)

FALUDI «TÉLI ÉJTSZAKÁI» ÉS A «NOCHES DE INVIERNO.»

Faludi czímbeli munkájának forrásáról eddig mindössze annyit tudtunk, a mennyit maga az író elárul egyik szereplő személye, Hollósi által, kinek szájába a következő szavakat adja: «Spanyol az első Authora, azt írta homlokára: Noches de Invierno: azaz Téli Éjszakák. Német nyelvre fordították és nyomtatták Norinbergában.»

Hogy ki volt ez a spanyol autor, mikor s hol jelent meg munkája, ki fordította németre s mily viszonyban áll Faludi műve eredetijéhez, minderről nemcsak irodalomtörténeti kézi könyveink hallgatnak, nem szól róla Beöthy *A magyar széppróza történetében*, nem világosítanak fel erre nézve a Faludi költészetével foglalkozó monographiáink, és — a mi valóban megbocsájthatatlan mulasztás — a *Téli Éjszakák* legújabb kiadója sem. (*Régi Magyar Könyvtár* 19. füzet.) Ő is beéri annak egyszerű kijelentésével, hogy «nem volt érkezése az író által felhasznált auctorhoz hozzájutni» s aztán operál pusztá föltevésekkel, derűre-borúra. Így állván a dolog kénytelen voltam e tárgy iránt való érdeklődésem kielégítése végett magam hozzálátni a fönnebbi kérdések megfejtéséhez s utánjárásom eredményével a következőkben vagyok bátor e Közlöny t. olvasóinak beszámolni.

Faludi munkája nyolcz «éjszakát» foglal magában, melyek közül az öt elsőnek az említett spanyol munka német fordítása szolgált forrásául. A hatodik és hetedik éjszaka, melyek a mással való véletlen hasonlóságának áldozatul esett Karger abbé történetét foglalják magukban, továbbá a nyolczadik, mely Páris leírását tartalmazza, eddig még ki nem derített francia forrásokra vezethetők vissza.

De lássuk a *Noches de Invierno*-t. Ez a spanyol novellás könyv, melynek történetei a kor divatjához képest roppant tudákos

beszélgetések keretébe vannak illesztve, Antonio de Eslava munkája s először 1609-ben jelent meg egy pampelonai s egy barcelonai kiadásban,*) majd 1610-ben Brüsszelben. (L. Brunet J. Ch. et Deschamps, *Manuel du Libraire et de l'amateur des livres*. II. 1058. l. és Pótk. 459. l. és Antonio Nic. *Bibliotheca hispana nova*. I. 116. l., továbbá Gallardo B. J. *Ensayo de una Biblioteca española de libros raros y curiosos*. Nos. 2121 és 2122.) Szerzőjéről annyit tudunk, hogy a XVI. század közepe táján született navarrai Sanguessában. (Antonio N. i. h.) Ezt a spanyol munkát pabenbachi Drummer Máté, egy a német irodalomtörténetben külföldben teljesen ismeretlen alak, fordította le, közvetlenül az eredetiből németre. A fordítás címe: *Noches de Invierno, Winter-nächte: In welchen etlich vertraute | wohlgeraiste | unterschiedener Sprachen und rühmlicher Wissenschaften erfahrene | und wohlbelesene Freunde | einander besuchen | die Zeit theils mit Erzählung mehrerley lehrreich: und denckwürdigen Historien und Geschichten: Theils aber mit andern scharffsinnig: Politisch: und Philosophischen Gesprächen | Fragen | und wohlbegründeten Antworten | kürtzen und zubringen. Aus dem Spanischen in die Teutsche Sprach versetzt | und mit etlich: nicht verwerfflichen Zusätzen vermehret und verbessert: Benebenst vielen schönen Kupffern gezieret | und auf die neueste Manier verfertigt: Durch Matthæum Drummern von Pabenbach. Nürnberg | In Verlegung Christoph Lochner Buchdruckern | bey ihm zufinden. 1666. 12°.**)*

E fordítás meglehetősen híven követi eredetijét. Mindakettő ugyanazon történeteket foglalja magában egyenlő sorrendben s a

*) A müncheni állami és udvari könyvtár szíveségéből én ez utóbbinak egy példányát használtam. Teljes címe: Parte primera del libro intitulado Noches de Inuierno. Compuesto por Antonio de Eslaua, natural de la Villa de Sanguessa. Dirigido a don Joan Jorge Fernandez de Heredia Conde de Fuentes, señor de la casa y varonia de Mora, Comendador de Villafranca, Gouernador de la orden de Calatrava, etc. — Año 1609. En Barcelona. En casa Hieronymo Margarit. Acosta de Hieronymo Genones, Mercader de Libros.

**) Előtte ez a kiadás van, az ugyancsak nürnbergi, Buggel-féle 1699-ki kiadással egyetemben. (Mindkettő a müncheni könyvtár szíveségéből.) Még más három kiadására nézve l. Dr. A. Schneider *Spaniens Anteil an der deutschen Litteratur des 16. und 17. Jahrhunderts* cz. Strassburg, 1898-ban megjelent művének 256-ik lapját.

német fordítás czímében említett «etlich nicht verwerfliche Zusätze» még a keretül szolgáló tudálékos czókmókra sem vonatkozik; Drummer ezekben is nyomon követi a spanyol szöveget. Maguk a novellák a spanyolban és német fordításban egyaránt a következő 11 fejezetbe vannak foglalva:

Capitulo Primero: Do se cuenta la perdida del Nauio de Albanio. — Hält den Verlust dess Albanii Schiff in sich.

Torquato spanyol hajós kapitány elrabolja Candiából egy gazdag kereskedő leányát, Doridát, ennek kedvesével, Filenoval együtt. Egy vihar alkalmával a foglyok szerencsésen visszakerülnek hazájukba, míg a hajó kapitányostúl elsüllyed.

Cap. 2. Do se cuenta, como fue descubierta, la fuente del desengaño. — Begreiffet | was Gestalt der offenbahrete Brunnen entdeckt worden.

Palmerina, syriai város ostroma alkalmával Justinus a zsarnok Odenatus fogságába kerül. Neje, a hűséges Libia, férfiruhában keresésére indul s egy csodatevő kút, melynek az a tulajdonsága, hogy a ki belenéz, saját képmása mellett kedveséét is megpillantja benne, férje nyomára vezet. A szerető szívek azonban csak az őket szerelmével üldöző Celinda hercegnő, Odenatus leánya, cselszövényeinek napfényre jöttével egyesülhetnek egymással.

Cap. 3. Do se cuenta el incendio del Galeon de Pompeo Colona. — Ist eine Erzählung durch was Unglück falls dess Pompei Colona Galeon in Brand gerahten.

Egy Anastasius nevű calabriai nemes féltékenységből törzszúrást ejt terhes nején, Eugenián, kit a szerelmi ajánlataival visszautasított Henrik elrágalmaz előtte, s világgá megy. Eugenia fiat szül, ki felnövekedvén, anyja rágalmazóján bosszút akar állani s halálosan megsebzí őt. Az ifjú Isidorus azután atyját egy török hajón, melyet Pompeo Colona, messinai spanyol helytartó szolgálatában elfoglalni segít, viszontlátja. A győzelmes gála Messinába érkeztekor egy szerencsétlen üdvlovás következtében, mely löpor-kamrájába téved, levegőbe repül, de Anastasius és fia, kik az elfoglalt hajón voltak, megmenekülnek. Otthon a rágalmazó Henriket még életben találják s ez mindent bevall.

Cap. 4. Do se cuenta la soberuia del Rey Niciforo, y incendio de sus Naues, y la Artemagica del Rey Dardano. — Von dem Übermuht dess Königs Nyciphori, von der Einäscherung seiner

schiff | und von der Schwartzkunst oder Magischen Wissenschaft
dess Königs Dardani.

Faludi negyedik éjszakájának elbeszélése.

Cap. 5. Do se cuenta la justicia de Celin Sultan gran Turco,
y la vengança de Zayda. — Handelt von der scharpffen Gerechtig-
keit dess Türckischen Käisers Celin Sultan, und von der Zaydae
Rach.

Faludi második éjszakájának elbeszélése.

Cap. 6. Do se cuenta quien fue el esclavo Bernat. — Sa-
get | wer der gefangene Leibeigene | oder Selav Bernhard ge-
wesen.

Faludi első éjszakájának elbeszélése.

Cap. 7. Do se cuenta los trabajos, y cautiuerio del Rey Clodo-
miro, y la Pastoral de Arcadia. — Gedencket der grossen Verfol-
gungen | vnd harten Leibeigenschaft dess Königs Clodomiri, und
dess Arcadischen Hirtenlebens.

Faludi ötödik éjszakájának elbeszélése.

Cap. 8. Do se cuenta el nacimiento de Roldan y sus niñe-
rias. — Eröffnet die wunderbahre Geburth dess Roldan oder Ro-
lands, und wird darbey unterschiedener seiner verübten Kinder-
bossen gedacht.

Nagy Károly császár nővérét, Bertát, egy toronyban tartja
elzárva. Kedvese, Milon de Aglante azonban női ruhában hozzá
férközik s megszökteti. Kóborlásuk közben Siena közelébe érnek,
hol Berta fiut szül, kit Rolandnak neveznek el. Később a gyermek
atyja egy patak vizében elmerül, de nem vesz oda, mert egy elva-
rázsolt hercegnő megmenti s nemsokára ismét találkozik fiával
és nejével, kire Károly császár időközben ráakadván, neki meg-
bocsátott.

Cap. 9. Do defiende Camila, el genero Femenino. — Ist eine
Vertheidigung dess Weiblichen Geschlechts | von der Frauen Ca-
milla beschehen.

Faludi harmadik éjszakája.

Cap. 10. Do se cuenta el nacimiento de Carlo Ma(r)gno Rey
de Francia, y Emperador de Romanos. — Erinert uns der Geburt
Käisers Carl dess Grossen.

Pepinus (Pipin) császár s a nagylábú Berta házasságának
regényes története.

Cap. 11. Do se cuenta el nacimiento de la Reyna Telus de

Tartaria. - Thut Meldung von der Geburt Tellus, Königin in Tartarn.

Tellus, a föld leánya, megöli Tartaria kegyetlen királyát, Tintont, Bello nevű fiával együtt s a fogoly Sciathinet a királyi székbe ültetvén, később ennek utódjává lesz.

A felsorolt 11 fejezet tartalma mind a spanyol műben, mind német fordításában, kisebb keretekbe van foglalva és pedig olyformán, hogy az első két történetet a tenger partján egymással találkozó Leonardus és Fabricius mesélik el egymásnak, s e bevezető részlet után három téli éjszakán át sorra Albanus, Fabricius és Leonardus házában gyűlnek össze a jó barátok, hogy az időt beszélgetéssel és meséléssel töltsék. Az ismertetett fejezetek közül minden éjszaka három kerül sorra, más-más elbeszélő szájában s valamennyit a tárggyal hol szorosabban, hol lazábban összefüggő főnnebb említett tudakos beszélgetések kísérik. Az egyes éjszakák elején a társaság gyülekezésének, majd a végén szétoszlásának több, művelődéstörténeti szempontból érdekes részlettel tarkított rajzát találjuk. *)

Egy tekintet az eddig mondottakra meggyőzhet bennünket, hogy Faludi nagyon szabadon bánt el forrásával. Az eredeti 11 fejezetéből csak ötöt vett át s nemcsak az átvett történetek sorrendjét forgatta fel, hanem egyszerűsítette azt a mesterséges keretet is, melybe az elbeszélések forrásában foglalvák. Nála nyolcz téli estén át folyik a mesélés és pedig Hollósi kastélyában, kihez barátai, Szilágyi és Bátori, később az előbbinek neje (nem Bátoriné, mint a Régi Magyar Könyvtár kiadásának bevezetése mondja), Camilla is látogatóba jönnek. Kivéve a harmadik éjszakát, melyen Camilla és Bátori a női, vagy férfi nem elsőbbségéről vitatkoznak s a nyolczadikat, melyben Párist írja le Hollósi, a többi estét egy-egy történet elbeszélése tölti ki, sőt Karger abbé históriája két éjszakát foglal el.

A milyen szabadon járt el Faludi a *Winternächte* elbeszélé-

*) Mielőtt Faludi átdolgozására térnénk, említsük meg, hogy a *Noches de Invierno* német fordítása a német irodalomban is hagyott némi nyomot, amennyiben két német novella könyv címe annak hatása alatt keletkezett. Ezek egyike a *Deutsche Winternächte* (1682), a másik a *Kurzweilige Sommertage* (1683), mindkettő Willenhag W.-tól. Tartalmilag semmi közük a *Noches de Invierno*-hoz. L. Bobertag F. *Geschichte des Romans* stb. II. a. 142. l.

seinek kiválogatásában, oly önkénnyel bánik el az azokat kísérő beszélgetések anyagával is. Kurtit, változtat, bővit azokon tetszése szerint. A mit az első éjszaka végén a Vesta-szüzekről mond, sajátjából csatolja az előzőkhöz; ép ily önálló a harmadik éjszaka elején, hol egy olaszországi apácát, Angela Moratat, Mre Daciert, Berthonia szüzet s Schurmann Anna Máriát sorolja fel, mint a női tudományosság példáit; eredeti továbbá a sárkányokról szóló fejtegetése (negyedik éjszaka), a jeles asszonyok sora az ötödik éjszaka elején s ugyanennek függelékében a bey-ről, tengeri rablók-ról s kozákokról adott magyarázat. Egyes beszélgetéseket egészen megváltoztat, így a negyedik éjszakában a bűbájosságra vonatkozó fejtegetést, vagy az ötödikben a hajózásról szólót, hol az eredeti megfelelő helyét tetemesen kibővíti; máskor ismét forrásának külföldi fejezeteiben álló részleteket kapcsol együvé, pl. a szelek magyarázatát az eredeti 6-ik fejezetének végéről csatolja a második éjszaka beszélgetéseihez, amannak első fejezetéből pedig egy sereg, a nők előnyös társadalmi helyzetére vonatkozó történelmi példát hoz át a harmadik éjszakába. Sőt megesk az is, hogy egyes példák magából az elbeszélésből kiszorulva kerülnek a beszélgető függelékbe, pl. a Zenes, Manlius Torquatus s Licurgusról mondottak a harmadik éjszakában. De e sok nemű változtatás mellett is egyben hű marad Faludi eredetijéhez: tudománya a naiv babonás hiedelemnek ugyanazon a színvonalán áll, mint Drummer Mátée s a több mint száz évvel előtte élt Eslava-é.

A mi az egyes elbeszéléseket illeti, a cselekvény fő mozzanatait mindig nyomon követi, előadása szabadságát azonban egyebekben éppen nem korlátozza.*) Az eredeti csak mintegy himző vászon gyanánt szolgál neki, melyet tetszés szerint tarkít egyéni stílusa színes fonalával. — Eljárásának megvilágítása céljából, mely e művében is megegyezik a többi átdolgozásában követett módszerrel, állítsuk szembe egymással a *Winternächte* Bernátról szóló történetének elejét (6. fejezet) a Téli Éjszakák megfelelő első elbeszélésének kezdetével:

*) Néha a szereplő személyek neveit is megváltoztatja. Így az első éjszaka történetében az eredeti Valentinus-a nála Vincentius; az ötödik éjszakában az eredeti Tholomaus-a nála Lecchus; Sulpicius: Kazimir; Clodomirus: Justinianus; Seraphina: Irene; Brazayda: Fatime.

... sage also: Dass in der wol-
erbaut- und volkreichen Stadt Fer-
rara, derselben Hertzog und Herr |
Nahmens Normandius Hoff hielte |
der hätte nur zween | wolunterwie-
sene | und wolgenaturte Söhne | de-
ren der ältere als Erbfürst | Mauri-
tius, der jünger aber sich Paulus
Casius nennete | welcher so wolge-
schickt | aber von Leibsbeschaffen-
heit was stärker als der ältere ware |
diese beyde liebeten recht brüderlich
einander | so weit | dass in ihnen |
wiewol zwey Seelen | doch nichts
als ein Will und Meynung durchaus
vermercket wurde | und diese schöne
bey wenig Geschwistrigt findige
Einhelligkeit wuchse mit ihnen von
ihrer Kindheit biss in ihr gestan-
denes Manns Alter | und wurde so
kräftig | dass sie niemalen | um was
es auch seyn möchte | sich mitein-
ander veruneinigten | noch wider-
sinnig wurden: Nun hatte ihr alter
Vatter Normandius, in seiner auch
betagten lobwürdigen Gemahlin
Frauenzimmer | eine seines nechsten
Nachbarn | des Herrn von Correzo
Tochter | mit Namen Angelica, wel-
cher ihr mit höchsten Billichkeit
zustunde | denn sie ware eine aus
den wolgeschaffnesten Fräulein sel-
ber Gegend | und hatte | dem allge-
meinen wahren (Ruff nach | mehr
Himmlisch: als Menschliches an
ihr | so gar | dass man dafür hielte,
sie könnte der hochberühmten Figur
des Seucis, welche er von denen
allervollkommenst- und untadelhaff-
testen Theilen des Calabresischen
Frauenzimmers zusammengemahlen
| gleich- wo nit vorgehen | und so
es mir möglich wäre | ihre Vortreff-
lichkeit umständig- und ausführli-
cher zubeschreiben | so würde mir
besorglich die Feder | wie dem Apel-

Annyi mint az tehát. Olaszország-
bann, Ferrára Városábann Udvart
tartott Normandus, azon Tartomány-
nak Hertzege. Két jóra való Fia volt.
Az öregbiknek neve Mauritius, a
másiknak Paulus Cassius. Egyik is,
másik is a fegyverforgatásbann na-
gyon elő mentek és messze el híre-
sedtek. Ez a két egy testvér igen
szerette egymást, semmi viszontag-
ság, semmi bal történet fel nem
háboríthatta egyikét a másika ellen,
azon egy szívvel, egy akarattal va-
lának, mintha a két testet csak egy
lélek birta volna. A Hertzeg Asz-
szony körül sok nemes udvarló Kis
Aszszony tartózkodott. A többi kö-
zött egy Angelica nevű, melyly is
meg felelt nevének, mert Angyali
hatalmas szépség volt, és sok szeme-
ket vert. (*Régi Magyar Könyvtár*,
19. K. 14. l.)

les der Pemsel (als er die schöne
Campaspem, des grossen Alexandri
werthe Freundin | abmahlen solte)
aus der zitterenden Hand fallen.
(1666-iki kiadás 158. s. köv. II.)

Vagy lássuk a tengeri vihar leírását a magyar fordítás másod-
dik éjszakájának s a «*Winternächte*» megfelelő fejezetének törté-
netében:

... wie er dann daselbst sich ...
auf ein Calabrisches Schiff begabe
aber gleich wie das stets veränder-
liche Glück kein belieben trägt in
einem Wesen beständig zu verhar-
ren so gar | dass es auch in der
grösten Anfechtung seinen Unbe-
stand | ungeübet nicht lassen kan |
erhube sich mitten in seiner Schif-
fahrt ein gefährliches Ungestüm |
mit erschrecklichem Sausen und
Brausen | der Sud und Mitternäch-
tigen Winden | ob welchem andro-
henden Ungewitter sich die Delphin
und andere Meer- und Wallfisch in
ihre tieffe Hölen | verbargen | die
Meer Vögel aber hiengen sich ihrer
natürlichen Gewohnheit nach | an
schwere unbewegliche Stein | in deme
nun die Wellen von denen reissen-
den Winden mercklich wuchsen |
bezoge sich der gestirnete Himmel
mit Rauch- und Feuer farben ver-
mischten Wolcken | dass es also in
kürtze ein Ansehen bekame | als ob
dieselbe Gegend und nechstangele-
gene Berg in der See stünden | das
von Wind und See hart bestrittene
Schiff lieffe in solcher Gefahr drey
Tag und Nacht | ohne Erkandnüss
noch Wissenschaftt wohin | biss es
endlich an das Türkische Gestat
von den Winden und Wetter übel
zugericht | getrieben. (1666-iki ki-
adás, 177—178. II.)

Elindula ... Mauritius Hertzeg egy
Calabriai hajón Neapolis felé. Meg-
telvén jó széllel a vitorlyák, nagy ha-
mar nem messze valának a révpart-
tól. Nyugta felé vala a nap, változni
kezdték a szelek, nem sokára reá
fenekéről háborodni a tenger, hova
tovább iszonyú morgással rengetni
hajkait, és fen hordozni. Szaporodtak
a setétes felhők terhesen, melylye-
ket egybe kergetvén, és felforralván
a kemény szelek, olyly tüzes villám-
lásokat bocsátottak, hogy égni lát-
szott a tenger, és a hatalmas meny-
dörgésekre remegni a gálya. A ha-
jók előtt játszó Delphin halak fene-
kére szállottak a víznek, és a halászó
madarak menedéket keresni a kő-
sziklák között. A hajósok felszedték
a vitorlyákat, nem tudták, melyly
része felé a tengernek ragadtattak.
Nagyon félték hol a hajónak töré-
sétől, hol el merülésétől. Ivott a hajó,
repedtek a kötelek, hasadott az
arbotz fa, az egymást érő menydörgé-
sek, és sikoltó éjszakai szelek miatt,
nem érthették meg egymást, se nem
igazúlhattak el maguk között a ré-
vészek. Ilyly rettentő veszedelembe
valának három nap és három egész
éjjel, a míg ritkulni kezdték a
felhők, tsendesedni a szél, nyugodni
a tenger, derülni az ég, szolgálni a
nap, akkor vették észre, hogy nyu-
gotról napkelet felé kergettettek a
hámatlan szelek által, és hogy az
Euxinum tengertől nem volnának

meszsze. Kihez képest Neápolis helyett Konstantinápol volna előttük (I. kiad. 26—27. l.)

Hasonlítsuk csak össze Faludi leírását eredetijével s azt fogjuk találni, hogy ez utóbbit nem egy — éles megfigyelésre valló — vonással bővíti. De néha még tovább megy a magyar átdolgozó; nem éri be eredetijének számos leírásával s oratorikus részletével, hanem a hol alkalom nyílik rá, sajátjából is szó egy-egy önálló leírást az elbeszélés keretébe (pl. a 35., 75., 79., 95. ll. Rupp kiadása), vagy ad egy-egy — forrásában hiányzó — hosszabb beszédet szereplő személyei szájába (pl. Dardanus válasza Nicephorus számára a negyedik éjszaka történetének elején; az ötödik éjszaka elbeszélésének kezdetén Lecchus beszéde fiához; Kazimir s Irene udvarló leányának párbeszéde u. o.).

Ám akár szorosabban követi Faludink eredetijét, akár szabaddabban csapong, stílus tekintetében magasan túlszárnyalja azt. A «*Winternächte*» hosszú lélekzetű, czikornyás mondatait nála mindenütt világos, épkezláb, könnyed folyású beszéd váltja fel, a nélkül, hogy akár az indulatok színezésében, akár a finomabb társalgás árnyalataiban forrása mögött maradna s tösgyökeres magyarsága a mai olvasónak is annyi igazi élvezetet s okulást nyújt, hogy irodalomtörténetünk ezt a tartalmilag már a 17-ik század elején elavult novella-gyűjteményt, a tetszetős magyar köntösnél fogva, melybe átdolgozója öltöztette, joggal tartja kora egyik kiválóbb irodalmi termékének s méltán sorolhatja mindjárt Mikes halhatatlan levelei mögé. — Nagyon kíváncsú lett volna ezért, hogy az új kritikai kiadás ebben a tekintetben teljes világításba helyezze a *Téli Éjszakák* jelentőségét. Sajnálattal kell azonban kijelentenem, hogy a kiadó ez irányban sem végzett pontos, megbízható munkát. A kiadás végén összeállított «szótárban» legalább még egyszer annyi Faludi-használta szónak, vagy kifejezésnek lett volna helye, melyek egy vagy más tekintetben figyelmet érdemelnek. Hogy csak a legföltűnőbbeket említsem, kimaradtak pl. a következő kifejezések: agyaskodni (148.), arányzóba venni (21.), belé nemzeni (75.), dallesti (77.), derék [nyavalya] (63.), elenyészett a hajó] (64.), első felső (79.), erdei sétáló utza (90.), erőn erővel (46.), fejére tellni (149.), fellyebb héjáz (76.), felütöt, levetöt [játsszani] (57.), fenyős = fenyves madár (26.), foszlány = fátyol (35.), fő meredek (19.), harsogat (134.), hasonlik (82.), hetes vászon (48.),

izt adni többre (65.), kanót (35.), kémeskedni (62.), késő sülve vala = későn tért észére (142.), kívánságot köszörülni (69.), könnyel = könnyen (55.), látszatos [festék] (35.), le tartó [igen aláza-
tos] (43.), majdanság (41.), megfürta eszét (189.), meg lépni (58.), meg merészelni (76.), mentést menni (111., 131.), menyegzői lakodalom (61., 98.), nem ha (91.), öregem olvas (72.), öszve szaporít (45.), pártá őv (75.), pirongság (140.), ragasztó [az ajtók ragasztói] (58.), rivadás (20.), szelyem (27.), szemeket ver [szépségével] (14., 54.), szemre kap (93.), szerdek (46.), tar bársony (19.), tat (35.), te mondád [molnár] (111.), terepes (20.), tornyosan költ (20.), trombita szer (19.), tsatolat (21.), tséve (58.), tsillagzott (104.), turbántot (35.), tüskéses (82.), tzimbora = czimboraság (71.), udvarló leány (77.), utvesztő kert (48.), vagy de (81.), vastagodni [vélekedésében] (111.), véskél [áskál, véskél] (141.), virginia (43.), zúr-zavar (31.).

Ilyen töről metszett népies nyelven csak olyas valaki írhatott a kiről fel van jegyezve, hogy «el szokott volt a köz nép és tseléd közé járogatni, tsak a végett, hogy őket szabadabb beszédre felbátorítván, igazabban kitanulhassa, a tulajdonabb magyar szőejtésüket.» (Révai, Faludi életrajzában.) Korának általános divatja mellett bizonyára az egyszerű, természetes népiesség iránt való érzéke, mely épen az ellentét vonzó erejénél fogva fejlődhetett ki a világlátott s elvont bölcselkedéshez szokott jezsuita lelkében, adott ösztönt Faludinak idylljei írására is s nem lehetetlen, hogy annak az idyllikus pásztor életnek rajza, melyet a *Winternächte* hetedik fejezetében talált, kedveltette meg vele e novella könyvet is anynyira, hogy átdolgozására gondolt. Főérdeme munkájának mindenestre az, hogy nyelvének törül metszett népies magyarságát oly szerencsésen tudta összeegyeztetni a novella kényes műfajának stílbeli követelményeivel.

BINDER JENŐ.

AZ ÚJSZÖVETSÉGI GÖRÖG NYELVRŐL.

Érdekes és sok tekintetben találó beth-gubriini Jonathan rabbinak eme fenmaradt nyilatkozata: «Négy nyelv méltó rá, hogy használja a világ; nevezetesen, a görög az ének, a római a hadászat, a szyr az elégia és a héber az előadás nyelvéül alkalmas.» Valóban a hajdankor egy kulturnépe sem tud felmutatni oly dús hymnus-irodalmat, mint a mondaköltés és mythologia ihletett táborával dicsekedő hellén nemzet, a melynek körében az ősi hagyományok gondos megőrzésével egyidejűleg, a legeszményibb kifejezésre jutott az egyetemes emberiség közös érzése, vágya és célja. Természetes tehát, ha azok az énekek és dalok, melyek a kedélyeket legváltozatosabb, legbensőbb mozzanatait s a költői képzelet legszíndúsabb ábrándjait kelték fel a kebelben s a melyeknek hallatára a lángra gyúlt lélek, a földi lét teréről fensőbb, tisztább, üdőbb égi tájak felé szárnyalt: mind egyre növekedő mértékben, rövid idő alatt pedig már az egész Hellásban, sőt annak határain túl καὶ εἰς τὰ πέρας τῆς οἰκουμένης elhatottak, elterjedtek. Az Ilias és Odysseia világhírű nemzeti eposzei elidegeníthetetlen örökségül szállottak a fira s az ógörög elégiaköltő Tyrtaios (Kr. e. 685—668) harci dalai szintűgy buzdították a hős spártaiakat, mint a hogy élesztették Theognis (circa 540) morálpolitikai és szerelmi költeményei az elmékedési és merengési hajlamot. A dór karköltészet legkiválóbb képviselőjének Pindarosnak (522—442) ódáit pedig a modern művelt világ ép oly kedvesen fogadja, mint a minő elragadtatással szemléli a lángeszű kolonoszi Sophokles (496—406) mély lélektani jellemzésről, remek nyelvezetről tanuskodó, (Elektra, Antigone), meg szalamiszi Euripidesnek (480—406) a való élet megjelenítése és az indulatok rajzolása tekintetében mesteri tollra valló tragédiáit (Iphigeneia Aulisban és Iph. Taurisban), vagy a korra nézve elsőbb, egyszerűsége azonban emelkedett gondolkozású s méltán népszerű eleusisi Aischylosnak (525—456) gyönyörűen zengő dallamú Oresteia-ját.

Ám a görög nyelv nemcsak az éneknek, dalnak, de a szorosabb értelemben vett előadásnak is páratlanul hatalmas és kiválóan elismert közvetítője. Ezt igazolják egyebeken kívül a költészet mezején, az erkölcsi és politikai romlottság ostromozásában kérlehetetlenül bátor, e mellett mintaszerűen, szépen, tiszta görögséggel író,

öntudatos, szellemdús Aristophanesnek (circa 450 – 385) mindig korszerű, megkapó nyers-erős alkotásai, irányzatos vígдалai, komédiái, a melyeknek révén romlásnak indúlt hajdan erős honfitársainak erkölcsi és politikai megjobbulását kívánta elérni. Erről tanuskodnak a prózairodalom terén halikarnasszusi Herodotosnak (485—424) kilencz és athéni Thukydidesnek (471—400) nyolcz könyvben fennmaradt, elévülhetetlen becsű ókori történelmi művei s az athéni Xenophonnak (444—354) ma is oly közkedvelt és vonzó Anabasisa, Kyrupaideiája és Apomnémonemata-ja. Erről győződünk meg az ékesenszólás és stílus művészetében tetőfokra emelkedett Demosthenesnek (383—322), valamint az idealismus és realismus halhatatlan nevű alapítóinak, az értelmi és szellemi világ messze kimagasló vezéralakjainak, t. i. Platonnak (427—347) és Aristotelesnek (384—322) művéiből.

Mint búcsút intó gyönyörű szivárvány tűnik fel még 280 táján a szirakuzai Theokritos bájló lantja, melyen hasonlítóanul szép pásztori, idylli dalait zengi s aztán elnémúlnak a dalosok, hogy miként Izráel népénél az utolsó próféta Malakiás szózatának elhangzása után, úgy a világhódító kereszténység eleve rendelt klasszikus földén is, titokzatos csendben menjen végbe minden előzetes készüllet, úttisztogatás és ösvényegyenetés, Jézus idevezítő evangéliomának befogadására.

★

A görög nyelv és irodalom három századot átölelő alexandriai kora lényegesen átalakította az ősi hellén nemzet nyelvét, világnézetét, gondolkozásmódját egyaránt. A dicső múlt eltűnése után, főképen makedóniai Nagy Sándor halálától (323) kezdve, a panhellén eszme elmosódott ugyan, de nem veszített ősi erejéből a hellén *szellem* és műveltség, mely csodásan bejárta az egész ismert világot és elhatott még a mai orosz és kínai birodalom legszélső határáig is, mindenütt diadalmat szerezve régi hírének. A Krisztus előtti harmadik században Alexandria lett az immár tudós irányúvá változott görög nyelv új otthona. Ide gyülekeztek azok a művelt görög tudósok, a kik tudományszomjtól indítatva, ellepték Alexandriának gazdag könyvtárait s belemerülve a keleti ismeretek buvárlásába, az óvilág leghíresebb elmetermékeit görög nyelvre fordították s ily módon az egész föld kulturnépeire nézve hozzáférhetővé tették, az utókor számára megmentették. Úgyde az a nyelv, melyen írtak, többé már nem az ősi tiszta, erőteljes hellén nyelv volt, hanem

valami sajátos és érdekes prózai könyvírasi nyelv (ἡ κοινή vagy más néven ἑλληνική διαλεκτος), a mely mellett a köznapi érintkezés nyelve is kialakult, minek következtében a görögül beszélő népek különböző szójárásai egészen különleges egyveleggé folytak össze. Ez volt az úgynevezett makedoniai vagy alexandriai dialektus, a mely rövid idő alatt az előázsiai és egyiptomi nemzeti nyelveket annyira kiszorította a közhasználatból, hogy világszerte majdnem kizárólag csakis ezen a nyelven történt az érintkezés és ismeretszerzés. Ezen a nyelven beszéltek több palästinaí zsidó város lakosai is (Joseph. Antt. XVII, 11, 4. Bell. jud. III, 9, 1), főképen pedig az alexandriai zsidók, a kik a héber nyelvet lassan-lassan annyira elfelejtették, illetőleg már oly kevésbé értették, hogy Ptolemaios Philadelphos uralkodása idején (Kr. e. 277), hetven avagy hetvenkét palästinaí tudós zsidó férfiú, a közszükség érzete által indítva, a mesés hagyomány szerint Pharos szigetén hetvenkét nap alatt, zsinagógai használat czéljából lefordította az eredetileg héber szövegű ótestamentomot görög nyelvre. Így jött létre az ótestamentom alexandriai görög fordítása: Versio septuaginta viro-
rum seu interpretum, röviden Septuaginta, melynek tudományos jele: LXX.

A Septuaginta írásnak ezen a nyelvén, tehát a κοινή világnyelven írták meg az evangélisták és apostolok az új szövevény kánont.

Mielőtt azonban arról szólnánk, hogy mi módon kezelték az újszövény kánonírók a görög nyelvet, meg kell világítanunk azt a tételt, hogy a szaktudósok miképen vélekedtek s miképen kell gondolkoznunk a tudomány álláspontján ma, az újszövény görögségről.

Kutatásunk fonala a tizenhetedik század kezdetéig nyúlik vissza. Ekkor és az egész 17. s 18. század folyamán, az újszövény irodalom nyelvének jellegére vonatkozólag két ellentétes nézet terjedt el a bibliai philologusok között. Némelyek, nevezetesen a puristák úgy vélekedtek, hogy az újszövény görögségben a klasszikus tisztaság és színezet nyomról-nyomra felösmerhető és igazolható; mások ellenben, tudniillik a hebraisták, a héber nyelvnek az újszövény kánon nyelvére gyakorolt nagymérvű befolyását gyakran túlzásba is csapó egyoldalúsággal hangoztatták, sőt védelmezték. Ez utóbbi tekintetben az első nevezetes kísérletet tette Glass Salamon góthai superintendens († 1656), Philologia sacra, qua totius V. et N. Test. tum stylus et literatura tum sensus et geminæ inter-

pretationis ratio et doctrina libris 5 expenditur et traditur (Jen. 1623) című, a héber nyelv természetéből és sajátosságából kiinduló, de sok tekintetben hézagos munkájával; míg már *Wyss* Gáspár zürichi gymn. görög nyelvtanár (+ 1659) *Dialectologia sacra* . . . (Tigur. 1650) című könyvében, a különböző dialektusokat megannyi rovatokba osztva, azt tüntette fel, hogy az összes görög szójárások mellett mennyiben érvényesült az újszövetségi kánon nyelvében a *ἑβραϊσμοί* dialectus. Mindkét munkánál értékesebb *Pasor* György franekeri görög nyelvtanárnak (+ 1637), halála után fia *Pasor* Mátyás gröningsi theol. prof. által (+ 1658) kiadott *Grammatica græca sacra* N. T. in tres libros distributa. Groning. 1655. című műve, mely az alak- és mondattan alapos tárgyalásán kívül hét függelékben, az általános görög nyelvtan körébe vágó ismereteket is felöleli. A *puristák* közül az újszövetségi görög nyelvnek a klasszikusokéval azonos volta mellett kardoskodott *Pfochen* Sebestyén: *Diatribes de linguæ græcæ* N. T. puritate. Amstel. 1629. és *Grosse* Jakab: *Trias propositionum theologicarum* N. T. a barbaris criminationibus vindicantium. Jen. 1640.; továbbá *Stollberg* Boldizsár: *de soloecismis et barbarismis græcæ* N. T. dictioni falso tributis. Viteb. 1685. ed. 3. 1688. *Schwarz* Konrád: *Commentarii crit. et philol. linguæ græcæ* N. T. Lips. 1736. *van Marle*: *Florileg. observat. in epistoll. apostoll.* Lugd. Bat. 1758. s. többen. Ellenökben az egykorú *hebraisták* egész legiója lépett síkra, így *Pfochen* purismusa ellen hevesen írt *Gataker* Tamás *de Novi Instrumenti stylo dissertatio*. Lond. 1648 és *Solanus* Mózes. Nem enyhébb modorban harczolt *Vorst* János «*de Hebraismis* N. T. commentarius»-ával (Amstel. 1665), egyebek közt így nyilatkozván: *sacros codices* N. T. talibus et vocabulis et phrasibus, quæ hebraicam linguam sapiant, scatere plane. Az ezen kérdés felett váltott régibb, még pedig nemcsak az itt felsorolt, de egyéb vitairatokat is egybegyűjtötte *Rhenferd* Jakab (+ 1712) «*dissertatt. philolog. theolog. de stylo* N. T. syntagma», Leov. 1702 és *Tako Hajo van den Honert*, leydeni tanár (+ 1740) «*Syntegma dissertatt. de stylo* N. T. græco. Amst. 1703. című művében.

Első tekintetre is nyilvánvaló, hogy a görög nyelvényozás, ilyen elfogúlt, bizonytalan és önkényes empirismus mellett csak tengődött, de egészséges irányban nem fejlődhetett. Mert ha az újszövetségi görög nyelv grammatikai organismusának csakis a külső vázát vesszük szemügyre s a rokon alakzatok (p. o. aor. perfect.,

conjunct. és optat.) viszonyát figyelmen kívül hagyjuk, aztán egy rakás enallage-t, solœcismust és ellipsist megengedünk, az idők és elöljáró szók jelentését felcseréljük s ehhez még azt mondjuk, hogy, miután a héberben nincsenek megállapított formák, sem mondat-tani szabályok, tehát az annak mintájára kialakult újszövetségi görögségben sem kell ilyesmiket keresnünk, a miképen ezt tették a hebraisták; avagy, ha ezzel ellentétben azt akarnók példákkal igazolni, hogy Homer, Demosthenes és a többi görög klasszikusok ugyanazokat a kifejezéseket és szavakat használták, a melyeket az újszövetségi írók: akkor természetesen egyfelől oly egyveleges és összekuszált eredmény-halmazzal állunk szemközt, a melyet egy halandó sem lesz képes rendszerbe szedni, másfelől a legszélsőbb subjectivismus lejtőjére tévednénk. Ily alanyi eljárás mellett aztán annak az apostolnak vagy evangélistának olyan ferde értelmű és romboló czélzatú mondásokat is lehet tulajdonítani, a minőket még közönséges józan eszű emberről sem tételezhetnénk fel. (V. ö. *Tütmann*, de scriptorum N. T. diligentia grammatica. Lips. 1813.)

Mindezen élettelen empirikus nyelvészkedésnek véget vetett a tudós *Hermann* Gottfried korszakos munkájával: de emendanda ratione grammaticæ græcæ (Lips. 1801), a melyben a görög nyelv észszerű, helyes búvárlatának egészen új és oly hatalmas lendületet kölcsönözött, hogy elveinek alkalmazása folytán a philologia, úgy az exegesisnek, mint az elemező bibliai theológiának is legbiztosabb segédeszközévé lett. Hermann elvei nyomán szerkesztette meg *Winer* György Benedek erlangeni theol. professor (+ 1858) általánosan ismert, igen becses «Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms» (Leipz. 1822. VII. kiadás 1867) című művét, a melyben a görög nyelvészet terén tett legújabb tanulmányozások szorgalmas felhasználásával, sokoldalú tudással és alapossággal taglalja az újszövetségi görögséget, egyszersmind az antik világ görög prózairóinak, valamint a hellenizáló zsidóknak irataiból vett idézetekkel is igazolván az eltérő vagy egyező idiomákat. E mű első részének nyolczadik kiadása Schmiedel átdolgozásában megjelent 1894-ben, a második rész (Syntax) 1897/8-ban (Göttingen). Winer művének útmutatása szerint több hasonló célú munka jött létre, melyek közül nevezetesebbek: *Alt*, grammatica linguæ græcæ, qua N. T. scriptores usi sunt. Hal. Sax. 1829.; továbbá *Buttmann* Sándor, *Buttmann* Filep 1859 Berlinben megjelent görög grammatikájának toldaléka gyanánt kiadott «Grammatik des neutestament-

lichen Sprachgebrauchs» című, főleg syntaktikai részét tekintve kiválóan értékes munkája. Újabb korbeliek még: *Trollope* W., greek grammar of the new testam. Lond. 1842. *Schirlitz*, Grundzüge der neutest. Gräcität. Giessen 1861. *Blass* Frigyes, Grammatik des neutest. Griechisch. Götting. 1896. (Ismertette az Egyet. phil. közlöny XXI. évf. Pecz V.)

Tárgyrokonságnál fogva megemlékezünk a lexicographia újabbkori kiválóbb termékeiről is, Ilyenek *Wilke* Keresztély Gottlob (+ 1856) *Clavis N. T. philologica* 2 kötet Dresd. et Lips. 1841. II. kiadás Lips. 1850., melyet *Grimm* Wilibald K. L. jenai theol. prof. újonnan átdolgozott kiadásban bocsátott közre Jénában 1867. II. kiadás 1879. Lipcsében és ugyanott a III. kiadás 1888. A bibliai és klasszikus philológiára nézve egyaránt értékes *Schleusner* Ján. Frigyes wittenbergi theol. igazgatónak (+ 1831) *Novum lexicon græcolatinum in N. Test.* 2 kötet. ed. IV. Lips. 1819. főképen archeologiai adatokban bővülködő munkája. Érdekes *Bretschneider* Gottlob Károly (+ 1848) gothai generalsuperintendens *Lexicon manuale græco-latinum in libros N. Test.* Ed. III. Lips. 1840. című szótára, melynek szerkesztésénél alapforrásul az ószövetségi kánont, az ószöv. pseudepigraphákat, az újszöv. apokrifusokat és *Flavius Josephus* iratait használta, míg az attikai profánírókat csak másodrenden vette figyelembe. Megemlítendők még *Wahl* Abr. Ker. (+ 1855) *Clavis N. T. philologica* . . . ed. III. Lips. 1843. *Schirlitz*, Griechisch-deutsches Wörterbuch zum N. T. III. kiadás Giessen 1868. *Cremer* H. *Bibl. theol. W. z. neutest. Gräcität.* Gotha 1868.

A felsorolt művek tanulmányozása nyomán és a philologia mai fejlettségének megfelelőleg körvonalozhatjuk immár a saját nézetünket is az újszöv. görögségről általában. Szerintünk mind a puristák, mind a hebraisták egyaránt tévednek s egyoldalú, elfogúlt vélekedéseket egyáltalában nem oszthatjuk. Az igazság e két túlzó fel fogás mérsékelése mellett a helyes középúton található fel.

Szerintünk ugyanis az újszövetségi görögség tudományos taglalásánál abból az alapelvből kell kiindulni, mely szerint bármely nyelv jelenségeinek kellő felderítésére nézve okvetetlenül szükséges, hogy az illető nyelven beszélő népnek és az azon író szerzőknek gondolkozásmódját, világnézetét megismerjük s az összes nyelvi jelenségek okait a gondolat és eszme világában kutassuk. Ez elv szigorú alkalmazása alól a tudomány nem mentheti fel az újszö-

vetségi görögséget sem, különben a bibliai philologia teljesen elveszítené kritikai és így tudományos jellegét. Még ott is, a hol valamely szó, vagy kifejezés használata szabálytalanságot tüntet fel, a hol nyelvi, gondolatbeli, értelmezési nehézségek fordulnak elő, vagy a hol az illető nem görög születésű és műveltségű apostolnak vagy evangélistának a mondásai homályosak, hogy ne mondjam, alig érthetők: esetről-esetre bele kell mélyednünk a görög nemzet szellemi világának bűvárlatába és keresnünk kell az eszmét, a mely az illető görög szó vagy beszédrész révén közvetítést talált. Annál igazoltabb ez a kritikai eljárás, mert a mint köztudomású tény, Jézus az ő kánoni terjedelmes beszédeit és általában tanításait, eredetileg nem görög, hanem palästinai zsidó nényelven tartotta, a mit valószínűséggel bizonyít egyrészt a kánoni írók által eredeti hangzás szerint idézett s csak aztán görögre fordított több kifejezés, másrészről meg az a körülmény, hogy Jézus mindig tolmács igénybe vétele nélkül beszélt úgy egyesekkel, mint a nagy sokaság előtt. Ha tehát már ő, sem szóban, sem írásban nem állapított meg valamely különleges kánoni görög nyelvet, sőt tanításait is a palästinai zsidó lakosság köznyelvén közvetítette: természetes, hogy csakis a tudományos kritika és az észszerű philologia döntheti el azt a kérdést, hogy az újszövetségi görögségre, mint az ó- és új görög nyelv határvonalainál jelentkező legbecsesebb irodalmi maradvány nyelvezetére mennyiben gyakorolt hatást akár a héber, akár a görög szellem. Ennek következtében ép oly kevésbé szólhatunk az újszövetségi irodalom kizárólagosan tiszta görögségéről, mint a hogy nem ösmerhetjük el azt, hogy a kánon szerzői héberül gondolkoztak, héber világnézetet tolmácsoltak s általában héberes kifejezéseket használtak. (V. ö. *Deissmann* G. Ad., *Bibelstudien. Beiträge, zumeist aus den Papyri und Inschriften, 2. Geschichte d. Sprache, d. Schrifttums u. d. Religion des hellenistischen Judentums u. d. Urchristentums.* Marburg 1895. és ugyanő *Neue Bibelstudien.* u. o. 1897.)

*

Áttérve az újszövetségi kánonírók görög nyelv-kezelési eljárására, első renden is szólanunk kell a kánoni terminologia megalapítójáról, Pál apostolról. Született Cilicia fővárosában, a Kydnos folyó mellett fekvő, népes lakosságú és élénk kereskedést űző Tarsusban, a hol a hellén polgárság az atheni és alexandriai tanintézetekkel versenyző kiváló iskolákat tartott fenn. Atyja római polgár-

joggal bíró farizeus volt, a ki ősi leszármazását Benjamintól, illetve Ábrahámától vezette le, miért is fiát, a hellén műveltség góczpontjaitól lehetőleg távol, egyenesen Jeruzsálembe küldötte, hogy ott a héber irodalom orthodox magyarázási módszerével megismerkedjék és a rabbinusi dialektikában kellő ügyességre s gyakorlottságra tegyen szert. Ám a görög nyelvet, valamint a görög szellem alkotáseit és a görög népelet viszonyait határozottan nem Gamaliél lábainál, sem nem könyvekből, hanem csakis a görögökkel való érintkezésből tanulhatta, illetőleg ismerhette meg az apostol. Nagy terjedelmű összes irataiban csupán három eredeti görög idézet fordul elő. Az egyik solii (cilician) *Aratus* (Kr. e. a 3. században élt költő) mondása (*Phænom.* 5.): Act. 17, ₂₈-ban olvasható fél hexameter τοῦ γὰρ | καὶ γένος | ἐσμέν, a mely abban a korban többek által használt költői szólásmód lehetett, legalább előfordul assosi (Mysia) Cleanthesnek, Zeno tanítványának hymnusában is (*Hymn.* in Jov. 5), így: ἐκ σοῦ γὰρ γένος ἐσμέν. A másik a 6. században (Kr. e.) élt krétai *Epimenides*nek földieiről tett és περὶ χρησμῶν című elveszett irata nyomán közkeletűvé vált eme találó nyilatkozata: Κρητες ἀσι ψεύσται, κακὰ θηρία |, γαστέρες | ἀργαί (hexameter Tit. 1, 12). A harmadik idézet pedig *Menander* komikustól ered, de hellén locus communis gyanánt is tekinthető: φθείρουσιν ἡ θη χρυσὸν | ὁμολίαι | κακαί (iamb. trimeter acatalectus [senarius] 1 Kor. 15, ₃₃). Ehhez képest képzelődésnél nem egyéb az a feltevés, hogy Pál bámulatos tudományos műveltségű és Demosthenes beszédeivel is ismerős, hatalmas szónok lehetett. (Köster, Stud. und Krit. 1854). Ő nem tudós, nem szónok, sőt önvallomása szerint ἰδιώτης τῷ λόγῳ (2 Kor. 11, ₆) a ki elvileg került és el is tudta kerülni azt, hogy az evangéliom isteni erejét fellengős beszéddel vagy világi bölcseséggel hirdesse (1 Kor. 2, ₁₋₄).

Leveleinek nyelvezetében nem találunk oly sok allegorikus és symbolikus kifejezést, mint például az evangeliumokban, mindamellet a vallásos kedély világából kölcsönzött eszméknek keresztényi tartalommal való telítése czéljából több görög szót egészen új jelentésben használt. Ilyenek a többek közül ὁ ψυχικὸς ἄνθρωπος (1 Kor. 2, ₁₄) = a természeti, érzéki ember, a kiben nincs meg a magasabb szellemi lét felfogására képesítő lélek és így még nem tudja megérteni az Istenre vonatkozó titkokat; míg már ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος az, a ki a Szentlélek által megvilágosíttatva és vezéreltetve, a legmélységesebb üdvigazságokat is tisztán látja; ὁ

πρῶτος ἄνθρωπος dogmai értelemben Ádám, épenígy ὁ δεύτερος ἄνθρωπος Krisztus. A keresztyén hívők megkülönböztető jelzőiül általánosan használja οἱ κλητοί (Róm. 8, ₂₈), οἱ ἅγιοι (1, ₇), οἱ ἐκλεκτοί (8, ₃₃), οἱ πιστοί (1 Tim. 4, ₃), kifejezéseket; οἰκοδομὴ τοῦ θεοῦ a keresztyén gyülekezet, ἐκκλησία a látható és láthatatlan egyház; a δίκη szócsalád minden alakzatának használatával egész eszmekört világít meg, valamint különleges vonatkozásokban különleges jelentéseket fűz a νόμος szóhoz, p. o. ὁ νόμος τοῦ πνεύματος (Róm. 8, ₂), τοῦ νοῦς (7, ₂₃), τῆς ἀμαρτίας, δικαιοσύνης; οἱ ἐκ νόμου = a zsidók (4, ₁₄) ἢ ἀκροβυστία = a pogányok (2, ₂₇), εἶναι ἐξ ἔργων νόμου, ὅπο νόμου κτλ. Kedvencz szava πλήρωμα úgy absolute, mint genitivusokkal τῆς γῆς, τοῦ χρόνου, Χριστοῦ (Kol. 1, ₁₉), τοῦ θεοῦ (Ef. 3, ₁₉), τῆς θεότητος (Kol. 2, ₉), τοῦ νόμου activ értelemben (R. 13, ₁₀), τῶν ἐθνῶν (11, ₁₂₋₂₅); ὁ ἀγών az olympiai pályaverseny, jelenti a keresztyén hívő küzdelmét (1 Tim. 6, ₁₂; 2 Tim. 4, ₇), fáradalmait, lelki tusáját; ἀποθνήσκειν τινί és ζῆν τινί (Róm. 14, ₇) valakitől függeni az életre, illetve a halálra nézve; ὁ σταυρὸς Χριστοῦ syn — ecdochice a Krisztus halála által szerzett megigazulás (Gal. 6, ₁₂₋₁₄). Különösen kedveli az összetett igéket p. o. συνθάπτω sequ. dat. pers., συζάω, συναποθνήσκω, συμ — βασιλεύω, συναγωνίζεσθαι τινι, συνουποργέω (2 Kor. 1, ₁₁), σύσσωμος vagy σύνσωμος (Ef. 3, ₆ ἀπλ.) metaphorice = ugyanazon egyházhoz tartozó. A görög nyelvi nehézségekkel való küzdesnek lehet tulajdonítanunk az ilyenforma homályos mondatait: ἥτις (scil. ἐκκλησία) ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν πληρουμένου (Ef. 1, ₂₃); vagy: [αὐτὸς] τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας (2, ₁₅); vagy a melléknévi jellegű genitivusok túlzásúfoltsága miatt burkolt értelmű szólásait p. o.: εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ (4, ₁₃), meg πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους [τοῦ αἰῶνος] τούτου (6, ₁₂) és κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ (1, ₁₉). A gondolatbeli mélység és a nyelvi kötöttség küzdelme tükröződik vissza ebből a tételéből is: ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσιν τοῖς ἁγίοις τί τὸ πλάτος καὶ μήκος καὶ βάθος καὶ ὕψος γινώσκαι τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τὴν γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ (Ef. 3, ₁₈). E jelenségek mellett is bámulatosan képes kezelni a κοινή διάλεκτος-t s gyakorlott előadásával, ottan-ottan szónoki emelkedettségével épen úgy meglepi az olvasót, mint a mily mértékben leköti a figyelmet gondolatainak mélységével s áhitatra ragadja a lelket fenséges eszméinek hirdetésével. A ki a feltámadás mysteriumáról

(1 Kor. 15. r.), a szeretetről (13. r.), vagy unio mysticáról (Róm. 8. r.) szóló bibliai szakaszokat eredeti görög szövegben többször át meg át olvasta: csak az szerezhet kellő fogalmat Pál eszmevilágának gazdagságáról és avatott tolla hatalmáról. (V. ö. *Erdős*, *Bibl. theol. Analyse d. Römerbriefs*. Amsterdam 1891.)

Leveleiben hasonlíthatatlanul kevesebb hebraismus található, mint a valódi palästinai Máté vagy János irataiban; mindamellett nála is akadnak oly kifejezések, a melyeket a vallási jelenségek jelzésére a már meglevő héber szavak után kellett képeznie, mivel megfelelő alkalmas jelentésű szavakat az általa csak gyakorlatilag ösmert görögségben nem talált; ilyenek p. o. λαμβάνειν πρόσωπον [τινός] (Gal. 2. 6); λογίζεσθαι εἰς δικαιοσύνην (Róm. 4. 5); ζητεῖν ψυχὴν (11. 3); ὁ δοὺς τὸν ἀρράβωνα [felpénz, zálog] τοῦ πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν (2 Kor. 1. 22); ὁρδοποδεῶ metaph. helyesen cselekedni (Gal. 2. 14); θυρεὸς τῆς πίστεως, hit sisakja (Ef. 6. 16); χρήσις de usu mulieris ad concubitum (Róm. 1. 26); ἀπαγμὸν ἡγεῖσθαι τι (Fil. 2. 6); μαρὰν ἀνά (1 Kor. 16. 2) cháld szó = Urunk eljövend); Ἀββὰ (cháld) = ὁ πατήρ s még több hasonló szó és kifejezés.

Hieronymus egyházi atya (ad Algasiam quæst. 10. Tom. IV. ed. Martianay p. 204.) négy példát említ fel annak igazolására, hogy Pál apostol cilicismust is vegyített a stylusába. A mai nyelvtudománynak azonban ciliciai külön provincialismusról nincs tudomása, noha megengedjük, hogy a κοινὴ διαλεκτος-ba épenúgy vegyülhetett ciliciai, mint syrakusai, cyrenäi, arám és más idiotismus. Ilyen cilicismus volna ez a kifejezés: ἀνακρίνεσθαι ὅπῃ ἀνθρωπίνης ἡμέρας (1 Kor. 4. 3). De ez szerintünk nem valami elvont tropus, a mennyiben ἀνθρωπίνῃ ἡμέρᾳ oly «nap»-ot jelent, a melyen emberek ítélkeznek mint bírák. Sophoklesnél és Euripidesnél is olvasható ἡμέραι ἐπίπονοι és ἡμέρα λυπρά a fáradalmas, gyászos élet jelzésére. Még kevésbbé fedezhető fel cilicismus ebben: ἀνθρώπινον λέγω (Róm. 6. 19); míg már οὐ κατενάρκησα οὐδενός (2 Kor. 11. 8) inkább idegenszerű; (κατενάρκησα: κατεβάρησα: Hesych.). A profán írók közül egyedül Hippokrates használja a καταναρκᾶν szót, még pedig a teljes megmerevedés jelzésére. Végül a negyedik példa Kol. 2. 18: μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβεύτω — senki pályadijatoktól meg ne foszszon titeket. καταβραβεύειν a régi görög íróknál még csak egy helyen fordul elő, [Dem. adv. Mid. 544. ult.] így: ἐπιστάμεθα Στράτωνα ὅπῃ Μειδίῳ καταβραβευθέντα καὶ παρὰ πάντα τὰ

δικαία ἀτιμωθέντα, mely szerint tehát itt Midias, a Strato hátrányára (κατά) oly birói döntést eszközölt ki, hogy Strato a megérdemlett βραβεῖον-t elvesztette. A bírák jogtalan ítélete παραβραβεύειν, a Midias gonosz eljárása pedig καταβραβεύειν. Mindkét kifejezést ösmerték a régiek.

Minthogy az apostol levelei természetöknél s rendeltetésöknél fogva is, nem szónoki, hanem tanítói s intelmi jellegűek, ez okból nem kell bennök szónoki fordulatokat keresnünk. Annál meglepőbb tehát, ha a gyakorta zsúfolt mondatok és hyperbolikus kifejezések rendén ilyen rhetori alakzatokkal találkozunk: τί οὖν; (Róm. 3, 9); τί οὖν ἐροῦμεν; (4, 1); μὴ γένοιτο (6, 2); θέλω ὁμᾶς εἰδέναι (1 Kor. 11, 3); γινώριζω δὲ ὁμῶν (Gal. 1, 11); οὐχ οἶον τέ, ὅτι (Róm. 9, 6); ὦ ἄνθρωπε, μενοῦνγε σὺ τίς εἶ (Róm. 9, 20); νῆ τὴν ὁμετέραν καὶ χριστὸν (1 Kor. 15, 31); vagy az ilyen paronomasia: μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν (Róm. 12, 3); meg az ilyen epiphore: Ἑβραῖοί εἰσιν; καὶ γὰρ. Ἰσραηλεῖται εἰσιν; καὶ γὰρ. σπέρμα Ἀβραάμ εἰσιν; καὶ γὰρ. (2 Kor. 11, 22). Ki vonhatná hát kétségbe, hogy az apostol nem tudta volna a legfinomabb gondolatszínezést is kifejteni görög nyelvi ösmeretei alapján? [V. ö. K. Ludw. Bauer, Rhetorica Paulina Hal. 1782. és Philologia Thucydideo-Paulina. Hal. 1773.]

Lukács (Λουκάς) görög (az egyházi atyák szerint antiochiai) eredetű orvos (ιατρός Kol. 4, 14), a hagyomány szerint festő volt. [Koehler J. Abr., Lucas evangelista. Lips. 1698. Winkler J. D. de Luca evangelista medico. Lips. 1736. Schlichter Ch. L., Ecloga historica, qua fabula pontificia de Luca pictore exploditur. Hal. 1734.]

Két fő részből álló kritikai pragmatikai (történelmi) irata, nevezetesen a harmadik evangelium és az Ap. Csel. a kánonnak igen fontos alkotó elemeiül tekinthetők. Ezek tartalmáról, főleg Pál apostoltól értesült, kihez második missziói útjába csatlakozott (Act. 16, 10) és második római fogságáig kíséretében is maradt (2. Tim. 4, 11). Nazianzi Gergely szerint (orat. II. adv. Jul., opp. I. 73) vértanui halállal mult ki; Hieronymus meg azt jegyezte fel róla (Catal. c. 17), hogy Konstantinápolyban van eltemetve.

Lukács az összes új szövevény írók között aránylag a legtisztább görögséggel ír. Nyelvi tulajdonságai közül különösen szembeötlő a gyakori ἐγένετο ἐν τῷ sequente infinitivo és ἐγένετο ὥς használata időbeli meghatározásoknál, p. o. ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἱερατεῦσιν

αὐτὸν (Ev. 1, 8) és ἐγένετο ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν (2, 13); ποιεῖν τινί vagy μετὰ τινος p. o. ἐποιήσεν μοι μεγάλη ὁ δυνατός (Ev. 1, 49) és ἀνῆγγελλον ὅσα ἐποίησεν ὁ θεὸς μετ' αὐτῶν (Act. 14, 27). οἶκος eskakis evangeliomában fordul elő ezen jelentésben «család» (Ev. 10, 5; 11, 17; 19, 9). Feltűnő nála a σὺν präpositio szertelen használata, az evangeliomban 24, az Acta-ban 51 ízben, míg Máténál e szócska csak 3, Márknál 5, Jánosnál 2 alkalommal fordul elő. A többi evangeliomíró Jeruzsálemet általában mindig Ἱεροσόλυμα-nak írja, Lukács inkább kedveli a Ἱερουσαλὴμ alakot. Az új szövetségi kánonban ritkábban olvasható ἥπας a többi összes íróknál együttesen kilencszer, Lukácsnál egymagánál ellenben 35-ször fordul elő. Az εὐαγγελίζεσθαι igét az evangelisták közül csak Máté használja, ő is egyszer, de Lukács többször; metaphorice alkalmazza πληρῶν, ἐμπλήθω (τινά τινος), πληθύνω igéket; kizárólag nála olvasható ἥπαξ λεγόμενα ezek: προχειρίζω sq. inf. finali (Act. 22, 14); ὁδονᾶσθαι (Ev. 2, 48; 16, 24); ἀπελεγμός (profanis inusitatum), ἐλθεῖν εἰς ἀπελεγμὸν vanitatis coargui, dugába dőlni (Act. 19, 27); ἀφελότης (2, 46), e helyett a régieknél ἀφέλεια; ἐνωτίζεσθαι (2, 14 LXX pro heezin = ἐν ὧτιοις δέχομαι); περιαστράπτειν (9, 3 körülvilámlani); προσωπολήπτης (10, 34 személyválogató); πρόσπεινος (10, 10 szertelenül éhes). Kedvencz kifejezése ὁμοθυμαδὸν és προσκαρτερεῖν.

A többi kánoníró által nem használt, különben jó értelmű görög szavai és kifejezései közül megemlítendőek; ἀνασκευάζειν [Xen. an. 5, 10, 8. Xen. Cyr. 8, 5, 4. felrak, máshová költözik; Thuc. 4, 116 tönkre tesz, lerombol] trop. ψυχάς a lelkeket megtáncztorítani, megzavarni (Act. 15, 24); ἀναστατοῦν trop. félrevezetni, felháborítani (17, 6; 21, 38 még Gal. 5, 12); ἀνετᾶζω (μάστιζω) nyomoz, vallat (ostorozással Act. 22, 24. 29.); γερουσία főtanács (5, 21); διάλεκτος (1, 19; 2, 6. 8.; 21, 40); τὸ δωδεκάφυλον Izrael 12 törzse (26, 7); εὐπορεῖν med. εὐπορέομαι vagyonos, tehetős (11, 29); οἴκημα börtön (12, 7); μαθήτρια nőtanítvány (9, 36); προχειροτονεῖν (10, 41 eleve választani); χειραγωγός kézen fogva vezető (13, 11); ψάσις feljelentés (21, 31); ὁπηρετεῖν szolgálni (13, 36); ὁ ἅγιος παῖς θεοῦ (Jézusról 4, 27. 30.).

Az irataiban előforduló hellenismusra, például idézzük a következő szókat: πρῶμνα, ης ἡ attikai alakot kedveli az ion és hös-kori πρῶμνη helyett (Act. 27, 29. 41.); dór ἡ λιμός-t ír ὁ λιμός helyett (Ev. 15, 14. Act. 11, 28); cyrenäi szójárásnak tartják sokan βουνός-t (= halom, Ev. 23, 30); más jelentésben használja ezeket: ἀποτάσ-

σεσθαι med. = búcsut venni (Ev. 9, ₆₁); ξόλον-t egyjelentésűnek veszi δένδρον-nal (23, ₃₁); διαπονείσθαι keresztültörni, kiküzdeni, Act. 4, ₂: nebeztenni, boszankodni; περισπᾶσθαι köröskörül elhúzódní, valamely foglalkozástól elvonulni, Ev. 10, ₄₀: περισπᾶτο = sürgött-forgott. Kedveli a régi görögségben ritkán, vagy csak költőktől használt szavak közül ezeket: μεσονύκτιον éjjél (Ev. 11, ₅); ἑσθηςις ruházat (24, ₄); θέσθαι τι ἐν τῇ καρδίᾳ valamit szívére venni (1, ₆₆); ὀπασία jelenség, látvány ὄψις helyett (1, ₂₂); ἀπαρτισμός befejezés, elvégezés (14, ₂₈ ἄπ. λεγ.), a későbbi görögségben ismeretes ἀπάρτισις és — σμα; μελίσσιος-t ír a szokottabb μελίσσειος vagy μελισσαῖος helyett (24, ₄₂); πτόν-t az attikai πτέον helyett (= szórólapát 3, ₁₇); ἕξον (= ἐστίν Act. 2, ₂₉). Új képzésű szava: αἰχμαλωτίζω (Ev. 21, ₂₄), mely helyett a klasszikus nyelvben szokottabb αἰχμάλωτον ποιέω; ὁροθεσία = határ (Act. 17, ₂₆). A köznép nyelvéből vette át ezeket: ἐκμυκτηρίζειν = gúnyolni (Ev. 16, ₁₄); ὀρθηρίζω korán felkél (21, ₃₈); ἀνταπόδομα viszonzás (14, ₁₂); ἀφυπνώνω elaludni (8, ₂₃).

Érdekes jelenség nála a κελεύειν verbum brachylogikus használatára alanyi és tárgyi accusativus nélkül p. o. οἱ στρατηγῶι . . . ἐκέλευον ῥαβδίζειν (Act. 16, ₂₂) és ἐγένετο-nak acc. cum infinitivo való kapcsolata így: ἐγένετο δὲ . . . ἀνεγίγνηναι τὸν οὐρανόν (Ev. 3, ₂₁), vagy ἐγένετο τοῦ εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον (Act. 10, ₂₅). Hasonló ez is: ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ τὰ σκάνδαλα μὴ ἔλθειν (Ev. 17, ₁).

Héberes nála: πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου (Act. 8, ₁₀ még Zsid. 8, ₁₁ e helyett πάντες); a καὶ gyakori használata; στηρίζειν πρόσωπον ἑαυτοῦ = tekintetét oda irányozni (Ev. 9, ₅₁ v. ö. Jer. 21, ₂₀ hēsīm pānāv); héber műszó βάτος folyadékmérő (16, _{6.7.} v. ö. 1 Kir. 7, ₂₆. Ezék. 45, ₁₀), κόρος terménymérő (LXX. 2 Krón. 2, ₁₀), σίκερα részegítő ital (1, ₁₅, Lev. 10, ₉, Num. 6, ₃), πᾶσχα (2, ₄₁). Latinos a κολωνία szó (Act. 16, ₁₂), az ἔχε με παρητημένον (Ev. 14, _{18.19}), τονάββα ἦν (scil. μνάβ) εἶχον ἀποκειμένην ἐν σουδαρίῳ (19, ₂₀) és τὸ ἱκανὸν λαμβάνειν (Act. 17, ₉). Szyr eredetű ἀχελδαμάχ (Act. 1, ₁₉ = χωρίον αἵματος, vérmező).

Mint történetíró jellemzi az, hogy előadásában rövidségre törekszik és a mit az olvasó máshonnan is megtudhat, azt rendesen mellőzi érinteni; az oratio obliquáról gyakran átesap a recta oratioba. Kétségtelen, hogy egykoru feljegyzéseket is használt források gyanánt.

János apostol (Ἰωάννης, LXX. Ἰωαννᾶς) Zebedäus galileai

halász és Salome fia (Mt. 4, 21; 27, 56), kit testvérével Jakabbal együtt Βοανεργής (υἱοὶ βοαντῆς) melléknévvel ruházott fel az Ur (Mk. 3, 17).

A bibliai kritika indokolása alapján tőle írottaknak tekintjük a negyedik evangeliomot, a neve alatt álló három közönséges levelet és az Apokalypsist, noha kétségtelen, hogy az utóbbi irat és az előbbiek közt nyelvészeti szempontból több eltérés igazolható.

Művei irodalmi becsének és jellegének elbírálásánál tekintettel kell lennünk arra a tényre és körülményre, hogy neki, mint az Üdvezítő legkedveltebb tanítványának, a lelkében élő örök igazságok és mennyei eredetű eszmék, gondolatok kifejezése végett, úgy szólván egészen új és különleges szókincsre volt volna szüksége, a melylyel miután emberileg természetesen nem rendelkezhetett, a görög nép köznyelvéből kölcsönzött szavakat kellett új fogalmi tartalommal telítenie, majdnem kialakítania, képeznie. Innen van az, hogy a különben közérthető népies szók, mint λόγος, γῶς, ζῶη, ἀλήθεια, χάρις, κόσμος, σκοτία, καρπός κτλ. az ő nyelvhasználatában, a szellemerkölcsi világ megannyi jelenségeinek jelzésére szolgálnak, a mely eszményi, lelki mozzanatok színezésére éppen a görög nyelv kiválóan alkalmas is.

Az evangéliomában és leveleiben előforduló nyelvi és előterjesztési sajátosságok közül nevezetesebbek ezek: Az előadás folyamán, logikai kapcsolat indokából, noha voltaképen jobbára szükségtelenül, gyakran használja az οὖν-t; sokszor utal a már megtörtént, illetőleg korábban elbeszélt eseményre (4, 54; 21, 14-20); mint szerző, többször magyarázóí megjegyzéseket sző az előadásába (1, 39-42-43; 2, 6-9-21; 3, 19-20-21-24; 4, 9-25-45); történelmi jelentés használ a szemléltetés élénkítésére (5, 14; 9, 1-3; 21, 9); ugyanazon mondatban ugyanazt a kifejezést gyakran ismétli egymás után (3, 11-17-33-34); az idő- és számadatokat nagy pontossággal említi fel (2, 1; 4, 40-43; 6, 29); mindamellett általános idői meghatározásoknál egyszerű μετὰ ταῦτα és μετὰ τοῦτο-t használ (3, 22; 5, 1-14; 6, 1); a Genezáret tavát előszeretettel és a többi evangéliomírótól eltérőleg θάλασσα τῆς Τιβερίადος-nak írja (6, 1; 21, 1); μαρτυρεῖν és λέγειν verbumok után állandóan περί-t használ (1, 7-15-30; 2, 21-25 stb.); kedves, bizalmas megszólításai: τεκνία, παῖδια (13, 33; 1 Ján. 2, 1-12-18); a dór πιάζειν-t inkább kedveli, mint a πιάζειν alakot (= elfogni, megragadni 7, 30-32-44; 8, 20; 21, 3-10); újból visszatérő kifejezései: κοινωνίαν ἔχειν μετὰ; ἐν εἶναι, ἀγαπᾶν és ὁρᾶν τὸν θεόν, ὁ παράκλητος κτλ. Nyomatekosság okáért ismételi a főneveket ott

és akkor is, a hol és a mikor azokat egyszerű mutató vagy visszavivő névmással helyettesíthetné p. o. (Ev. 15, ¹⁹): εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, ὁ κόσμος ἂν τὸ ἴδιον ἐφίλει· ὅτι δὲ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ ἐστέ, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος (V. ö. 1 Ján. 4, ^{3.4.5.}).

Rhetori jellegű sajátossága gyanánt említhető fel a nála gyakran ismétlődő magyarázás, exegesis, például ilyen formán: οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός (Ev. 1, ^{7.8}); továbbá az epideixis, mely szerint a οὗτος, αὕτη, τοῦτο névmás közvetítésével jelzett tárgyra vagy gondolatra utalva, folytatólag legtöbbször ἵνα (seq. conj.) vagy ὅτι (seq. indic.) kötőszóval kapcsolt mondatban adja elő a célt, illetőleg az indokolást, p. o. οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ μὴ ἀποθάνῃ (Ev. 6, ⁵⁰); vagy αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ἵνα πιστεῶμεν (1 Ján. 3, ²³); vagy ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην, ὅτι ἐκείνος ὅπερ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκεν (1 Ján. 3, ¹⁶); ezenkívül a Pál apostolnál is állandóan alkalmazott antithesis, midőn φῶς és σκοτία, νόμος és χάρις, θάνατος és ζωὴ szembeállításával tünteti fel az általa hangsúlyozott igazságot. Ide számítható még a gondolatoknak ismétlése, meg a magyarázat okáért odaillesztett epexegesis.

Az Apokalypsisben ugyanezen írónak a stylusa elűt fentebb említett műveinek nyelvezetétől. Ennek oka többféle körülményből magyarázható meg. Elsőben is figyelembe kell vennünk, hogy János apostol az Apokalypsist, az evangéliomnál és a leveleknél jóval előbb, tehát abban az életidejében írta, a mikor a görög nyelven való fogalmazásban még járatlan, gyakorlatlan kezdő volt s a megszokott héberes szólásmódoktól, kifejezésektől kevésbé tudott szabadulni; aztán mérlegelendő az is, hogy az Apokalypsis teljesen profétiai jellegű irat lévén, nyelvezetének is az ótestamentomi héber profetiák nyelvezetéhez és előterjesztési módjához kellett simulnia; de meg tárgyához képest is, itt több olyan kifejezésre volt szüksége a szerzőnek, a melyet később, a már fejlettebb gondolkozásra és gyakorlottabb nyelvezetre valló evangéliomban és levelekben mellőzhetett. Ugy szólván az egész Apokalypsist a hebraismus fuvalma lengi át s innen van az, hogy első olvasásra hajlandók volnánk a kánonbeli görög szöveget valamely elveszett eredeti héber ős szöveg szó szerinti fordításának tartani, mint tette Harenberg és Bolten. Pedig ma már minden vitán felül áll az a tény, hogy János apostol az ő Apokalypsisét, a görög eredetű,

görögül beszélő kisázsiai hívők számára, eredetileg görög nyelven írta.

Érdekes jelenség ebben az iratban az, hogy benne több olyan eredeti görög fogalommal és kifejezéssel találkozunk, a mi különben az új szövetségi kánonban sehol sem fordul elő; ilyenek: διαυγής (21, ₂₁); ταλαντιαῖος (16, ₂₁), ποταμοφόρητος (12, ₁₅), μεσουράνημα (8, ₁₃; 14, ₆; 19, ₁₇), ἡμιώριον (8, ₁), ξόλον θούινον (18, ₁₂), ἐλεφάντινος (18, ₁₂), κρυσταλλίζειν (21, ₁₁); továbbá a drágakövek (21, ₁₉₋₂₀) és a színek (6, ₃₋₈; 9, ₁₇) igazi görög neveinek felsorolása; a στάδιον görög távolsági mértéknek (21, ₁₆), a görög terménymérő χοῖνιξ-nak (6, ₆), az Ἄλφα és Ω görög betűképletnek, mint az első és utolsó fogalmi előterjesztésének; a rejtélyes, de eredeti görög számjelzésének (13, ₁₈: χξζ = 666), a melléknévi jelzőknek, participiumok és összetett szavaknak gyakori használata, mindezek olyan sajátosságok, a melyek igazolják azt, hogy ime a görög mondatszerkezeti számos szabálytalanság és héberes színezet mellett is, nemcsak kiérezhető, de világosan felismerhető a szöveg eredeti görög stylusa.

Valóban sokan túloztak is az Apokalypsis héberes nyelvszínezetének megítélésénél. Mert még az a körülmény, hogy a szerző, mint héberül gondolkozó galileai halász, ünnepélyesség kedvéért, itt-ott héber szokat (p. o. ἀμήν, ἀλληλουιά) vegyít bele a beszédébe, majd egy-két héber szót, mint olyant nevez meg (p. o. Ἀρμαγεδών 16, ₁₆), sőt meg is magyaráz (p. o. Ἀβαδδών = Ἀπολλύων 9, ₁₁), vagy hogy a masculinum ἄψινθος-t írja τὸ ἄψινθιον helyett egy csilagnak (ἀστὴρ) a neve gyanánt (8, ₁₁), meg hogy Jehova nevét eként írja körül: ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος (1, ₈; 4, ₈), a mit még ragozatlan tulajdonnév gyanánt is használ így: ἀπὸ ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος (1, ₄): mindez nem indokolja azt a nézetet, hogy ő a görög casusok és genusok alkalmazásában egészen tájékozatlan volt. Hogy pedig pronomenek helyett inkább megismételi magokat a főneveket, aztán a visszavivő névmás helyett szükségtelenül mutató névmást szúr be (p. o. 7, ₂: οἷς ἐδόθη αὐτοῖς, item ὃν ἀριθμεῖσαι αὐτὸν v. 9.): annak oka nem annyira a görög stylusban való járatlanság, mint inkább a gyors és élénk szemléltetésre való törekvés. Épen így a präsens, präteritum és futurum többszöri felcserélése azzal menthető, hogy a látomások leírása közben az apostol gyakran közvetetlenül átsap a profétai előadásba, a minek következtében látszólag enallage temporum áll elő. De azt már nyiltan be kell ismernünk, hogy az Apokalypsis írójának még

nem volt fejlett érzéke a görög nyelvhez és így természetesen nem is érthetett annak szabatos kezeléséhez. E tény igazolja egyebek közt az a sajátságos és feltűnő jelenség, hogy a görögségben annyira jellemző genitivus absolutus és acc. cum. infin., valamint az articulált infinitivus az Apokalypsisben egyáltalában nem fordul elő; továbbá a szerző nem tesz finom megkülönböztetéseket sem a prapositionok használatánál, sem a casusoknak prapositionokkal és verbumokkal való egybekapcsolásánál; a *ἔνα conjunctio* után indic. futurumot ír; tisztán görögös kifejezéseket, mint *πάντοτε, πώποτε, οὐδέποτε, οὐδέποτε* mellőz; *περί* prapositiont csak de loco használja (15, 6); a többes számú neutrumok egyes számbeli verbumokkal való alkalmazásánál nem következetes; gyakori nála a constructio ad sensum, az anakoluthia, a solœcismus.

(Vége köv.)

Dr. ERDŐS JÓZSEF.

A KÉPES BESZÉD ÉS PETŐFI KÖLTŐI KÉPEI.

(Vége.)

13. A maga *képzeletének* jellemzésére műveiben szétszórta a következő képeket használta Petőfi: A multat kitarja képzeményim hű *panorámája* (242.). Az én képzeletem nem a por *magzatja*, mennydörgés volt apja, villámlás volt anyja, *csecsemő* korában sárkánytejet szopott, *ifjú* korában oroszlánvért ivott (401.). Képzetem az elsötétedett nap mellett elsuhan, egyet pillant rája, s megkerül a napnak elveszett pompája (308.). Gyúlt képzeletem mint *meteor* fut át a világon és magával visz (382.). Képzeletem mint *üstökös* nyargalt (401.). Ott eped, suttag, mint a beteg *esti szél*, szilaj képzeletem (401.). Képzetem felszáll s a légben, mint *pacsirta*, énekel (308.). Üljetek föl képzetemnek *csónakára* s uszszatok szívem taván át (447.). Az elragadó szél képzeletem százrétű *vitorlájába* belé fűjt (486.). Az én képzetem mint *búvár*, sülyed a mélységek mélyére, a legmélyebb tenger: a szív fenekére (308.). Ezek a képek bemutatják, hogy Petőfi minő véleménynyel volt a maga képzelő ereje felől. A költői képzeletnek két nélkülözhetlen feltétele: a rendkívüli képalkotó tehetség és a fokozott érzelmi erő jellemzi őt is mint minden valódi költői geniet. Hogy ő ezt maga is érezte, főntebb idézett néhány képéből könnyen kiolvashatjuk, különösen pedig a panorámáról és a búvárról vett képei vonatkoznak ide. Azonfelül még meglátjuk a felsorolt idézetekből, hogy

mily színpompázó, képekben gazdag és csapongó az ő képzelete, a mely az érzelmek skálája szerint száll az égbe (meteor, pacsirta, üstökös) vagy röpkül alant, a nélkül, hogy bármikor is köznapivá válnék. Különös saját-sága még, hogy villámszerű gyorsasággal tudja megvilágítani a legelrejtettebb dolgokat és elképzeltetni a legelvontabb fogalmakat.

14. *Hatalmas orvos az idő* kezdetű költeményében Petőfi Csapó Etelka halála miatt érzett bánatát emlegetve, azon ismert pszichikai ténynek ad kifejezést, hogy a kellemetlen érzelmek benyomásait emlékezetünk mindig gyengítve idézi vissza, ellentétben a kellemes érzelmekkel, a melyeknek emléke az idővel rendesen erősödik. Azért mondja a *maga emlékezetéről* képletesen: A bú, mely most sötét felhők villámtüze, lesz nyájas hold sugára, mely tündökölni száll szelid emlékezetem moraj-talan *tavára* (286.). Itt, a hol a költő emlékezetéről említést tettünk, ugyanezen tárgyi csoport keretébe foglalhatjuk azon két képet is, melyet költőnk a *saját emlékéiről* mond: A mult idő mezein, *hervadt lombok* emlékeim (401.). Aztán vesd el, mint elvirult, elszáradt *régi koszorút*, az én emlékezetemet (407.). Mind a két kép a mulandóság eszméjét fejezi ki.

15. Petőfi a visszaemlékezés szülte *gondolatait* igen szépen világítja meg a méhről és a madárról vett hasonlattal: Mint nyugtalan *madár* az ágakon, helyrül-helyre röpköd gondolatom, szedegeti a sok szép emléket, mint a *méh* a virágról a mézet (577—8.). A gondolat helyett *eszme* szót használva ugyancsak önmagáról mondja s szerelme boldogságát rajzolja ezzel: Minden eszmém *tündér csengetyű* volt, mely bűbájosan csilingele (339.). Minő ellentéte ennek ez a másik kép: Fölöttem repdes sötét eszmém *hollóserege* (363.). A szólásszabadság és az egyéni szabadság bajnoka beszél Petőfiből eme soraiból: Vártam a pillanatot, melyben szabadsági eszmém és érzelmeim, szívemnek ezen *elkárhozott lelkei* elhagyhatják a börtönt (II. 415.).

16. Ismeretes dolog, hogy Petőfi egyéniségének és költészetének egyik fő jellemvonása az őszinteség; ezen, egész pályafutását végig kísérő *őszinteségét* jellemzi a következő mondása: Születésemkor a sors az őszinteséget bölcsőmbé tette *pólyának* s én elviszem magammal a koporsóba *szemfedőnek* (II. 398.). A pólya és szemfedő a köztudat szerint is megérzékített kifejezői a kezdet és a vég gondolatának az emberi életben.

17. Petőfi heves szenvedélyével együtt járó *türelmetlenségét* igen találóan jellemzi a szilaj paripáról vett következő hasonlata: Türelmem már is messze hagy; fut mint *szilaj ló*, s lelkem rá van kötözve (405.).

18. Költőnk *Pest* cz. költeményében a város vásári összevisszáját tréfásan gúnyolva, *báméskodását* a népsokaság fölött ezen valóban jellemzetes képpel fejezi ki: Egy *óriáskigyó* báméskodásom, végighuzódik a népsokaságon (297.).

19. *Sohajtását* kedvese után a galamb képével ábrázolja: *Galamb-e*

igazán, a mi ott száll, vagy az én sóhajtasom tán (297.)? Mennyire emlékeztet a költői kép ilyenén használata a népdalok költőire. Ezek is gyakran az esetleg szemükbe ötlő tárgy és saját lélekállapotuk között szeretnek olykor kapcsolatot teremteni.

20. Minő eredeti eszmetársításon alapszik következő hasonlata is, a melyet menyasszonyával történt eljegyzése emlékére írt költeményében alkalmaz a *maga csókjai* jellemzésére. Szinte érezzük, hogy menyasszonya arcán a boldogság szemérempírja juttatta érzébe az alábbi szavakat: Orczád elboritom csókjaimmal, mint *hajnal* az eget (484.).

21. Volt idő Petőfi költői pályájának kezdetén, midőn, különösen idegen hatások alatt, bizonyos sentimentalis, világfájdalmas hangulat szökölt meg költeményeiben; ezen *világnézetének* jellemzésére mondja: Dumas segített levenni orromról az epéből készült sárgazöld *pápaszemet* (II. 405.).

22. Petőfi, midőn a *maga vágyáról* beszél, a vágy kielégítését megelőző izgatott állapotot jellemezni akarván, a természet mozgó képeit (repülő madár, folyó patak) használja, mint eme példák mutatják: Vágyaimnak *sólyomszárnya* támadt (200.). A szomszéd tőből a *vadludakat* látom messzeszállani: szivemből is föl- és elszállanak nagyravágyás, hír vad álmai (310.). A tettek vágya, mint vad *patak* foly rajtam át (584.).

23. A *remény* különféle fokozatait: a tartós, a vérmes reményt, a reménytelenséget a kétségbeesésig a maga jellemző képeivel szintén megtaláljuk költőnk saját életviszonyaira alkalmazottan. Szerelméről beszélve mondja: Reményem vakmerő *kalandor* (448.). A *Czipruslombokban* a megholt Csapó Etelka szelleméhez szólva mondja ezt a sokat használt képet a meghíúsult reményről: Reményem *eltörött szárnyával* fődöm be bágyadt szememet (290.). A hazafi erős önbizalma beszél belőle, midőn hazájáért tenni akarván két ízben mondja: Szilárd reményem, mint a *sziklakő*, mely nem remeg (584.), és Reményeim *szikláin* állok (584.). A remény és kétségbeesés ellentétes rajzát adják e sorai: Édes szerelem... ez az egy fa, mit kétségbeesésem *vízözönje* még el nem lepett, melynek ágán *bujdosó* reményem még lel egy kis menedékhelyet (432.). Nem Noé vízözöni galambjára gondolt-e a költő, midőn e képét papírra vetette?

24. Petőfi a saját *érzelmének* jellemzésére két ízben használja a felhőről vett hasonlatot. Változatos érzelmvilágának ábrázolására mondja: Mint a *felhők* nyári égen, érzeményim jönnek, mennek és elfúja őket az örök szél, az idő (388.). Más helyütt meg hazája sorsán keseregve, kérdezi: Minek nevezzem azt az érzeményt, mely mint egy sötét *felhőszakadás* omlik szivedből multad emlékére (567.)?

25. Házas életére czélozva *boldogságáról* pedig elragadtatással mondja: *Gyöngynek* is beillik fényes boldogságunk (564.). Midőn még

Csapó Etelka emléke kísérti, boldogságát a fa képével fejezi ki, melyen kedvese a korán elhullt gyümölcs: Te vagy boldogságom *fájának* idő előtt elhullt gyümölcse (289.).

26. Petőfi kedvesapongásait, *örömét és bánatát*, melyek sokszor minden átmenet nélkül a legnagyobb ellentétek között nyilatkoznak meg nála, a következő képekkel ábrázolja: Régi kedvem, te pajkos, vad *fiú*, felválta *leánytestvéred*, a szótlán méla bú (283.). Kedvemnek ha *magja* volna: elvetném a hó felett, s ha kikelne: rózsaeerdő koszorúzná a telet (220.). Ime a «virágos jókedv» lehetetlen túlzása! De míg itt a földművest munkájára gondolt, az előbbi soraiban a családi élet képzetei merültek fel lelkében. Azonban sokkal találóbb az a hasonlat, a hol a költő fásult egykedvűsége és a köd vannak egymás mellé állítva: Mint őszi alkonyon a félhomályú *köd*, fásult egykedvűség mereng szívem fölött (207.). Bánatát még az alábbi képek fejezik ki: Búm a siréj *holdvilága* volt (333.). A fogyó *hold* talán az én bánatom, oly halovány (414.). Bánatomból egy nagy *árvíz* lehetne, örömem kis *sziget* lenne csak benne (325.).

27. Csapó Etelka halála miatt érzett első *fájdalmának* enyhülését akarja jellemezni, midőn azt mondja: Fájdalmam *szélvész*e kitombolt (291.). A heves fájdalomnak a vihar képében való ábrázolása a mennyire jellemző, épen olyan kevésbé eredeti. Általában megjegyezhetjük, hogy Petőfi ott, a hol valamely elképzelt érzelmet rajzol, költői képeiben nincsen meg az az újság, a mi egyébként tapasztalható nála. Különben is tudjuk, hogy a *Czipruslombokat*, melyek inkább képzelt, mint valódi fájdalmának gyümölcsei, Petőfivel inkább a költői felindulása iratta meg, mintsem valami igazi benső viszony.

28. Költőnk a *maga haragját* *A haraghoz* cz. költeményben a rohanó vízzel jellemzi: Haragom *patakja*, megnőve folyammá, úgy fog lezuhanni elleneidre, hazám, mint a feneketlen örvénybe a féktelen *Niagara* (535.). Más helyütt meg ezt mondja: Ha feltámad haragom *szélvész*e, nem marad el fejek beverése (240.).

29. Petőfi *dalainak* változatos hangját és érzelemvilágát az alábbi képek és hasonlatok minden beszédnél szebben magyarázzák. Megmondják ezek maguk, hogy miféle körülmény hozta őket létre. Tehát lássuk őket: Egy-egy *harczos legény* minden dalom, . . . mind bátran harczol, bátran vág (452.). Nekem a boros pohárnak öble tengerem, s *gyöngy* ha van tán dalaimba, az csak ott terem (648.). Indulsz, pályavégzett év, . . . de várj, ne menj magad, sötét van a más világba; jó lesz egy kis *égő lámpa*: vidd magaddal dalomat (621.). Dalom *szellő*, mely mosolyogva csendes álomba ringatja a mezők fűszálait (622.). Dalaim *fellegei* bánatos lelkemnek (420.). Dalaim *villámlási* haragos lelkemnek (420.). Dalaim *szivárványi* mámoros lelkemnek (420.). Dalaim *holdsugári* ábrándos lelkemnek (420.). Verseim ragyognak-e *holdként* fölöttem, ha sírom éje

befogad (247.). Hadd legyen hát egy *kalitka* énekem, s a legszebb madárt, egy lányka szívét fogja meg nekem (211.). Dalaim *pillangói* könnyelmű lelkemnek (420.). Dalaim *vadrózsái* szerelmes lelkemnek (420.). Dalaimban a kedv, nevetés csak olyan, mint a *virág a síron* (317.). Minden dal *kő* egy épülethez, mely kedves halottam Pantheonja (284.). *Magyar csikó* az én Pegazusom (488.).

30. Petőfi *szerelmét*, mint a lelkét betöltő egyik hatalmas érzelmet, a maga sokféle megnyilvánulásában több képpel jellemzi. Az *én szerelmem* cz. költeményben szerelme gyötrődéseit akarja rajzolni, midőn három ellentétes kép után végre megfelelő képet használ, hogy annál feltűnőbbé tegye a különbséget: Az én szerelmem nem a *csalogány* . . . nem *kies liget* . . . nem *nyugalmas ház* . . . Az én szerelmem *rengeteg vadon*; a féltés benne mint haramja áll (261.). Ime a szerelemféltés haramiája és a rengeteg minő egymáshoz illő két kép. Szerelme lecsillapodását, a mely egyébkor, mint mondja, *zúgó tenger*, az alvó csecsemő képével szemléyesíti meg: Szerelmem . . . elcsendesült, mikép a *gyermek* bölcsőjében, ha hosszan jajgatott (262.). Szerelme hevét a perzselő naphoz hasonlítja: Szerelmem forróbb, mint a dél nyárközépen; ha a *nap* ily tűzzel sütné ránk, rég elégett volna a világ (204.). Máskor meg szerelme hűségéről mondja: *Tündéri dal* hű szerelmem (679.).

Petőfi szerelme történetének a futó szerelmek mellett három kimagasló alakja van: Csapó Etelka, Mednyánszky Berta és Szendrey Julia, a kik mélyebben ragadták meg a költő lelkét. Etelka iránt érzett szerelmének csak búját érezte és költői képei is ennek a hangulatnak gyötrő és mégis édes kinját éreztetik. Ezen *szerelme tárgyára* vonatkoznak a következő képei: Szólj üdvösségemnek *megváltó keresztje* (278.), mondja ravatalon fekvő kedvesének, a kit itt csókolt meg először, a mint más helyütt elmondja ezen képével kapcsolatban: Csókoltam homlokod letartott *édenét* (283.). Kedves halottjának szólnak még ezek is: Te szebb reményeimnek korán kiégett *hajnalesillaga* (278.). A szív börtönének örök *rabjává* záratott szerelmem (290.). Mi szép volt a halotti ágyon, mint hajnalban, ha fényes *hattyú* száll (288.). Te voltál fényes *napvilágom*, lementél: éj van körülöm (280.). *Elásott kincse* életemnek (281.). Te voltál egyetlen *virágom*; hervadt vagy (280.). Te voltál *képzeményim szárnya*; megtörve vagy: nem szállhatok (280.). Mint tiszta hó a téli *rózsaszálon* lengett fölötte a fehér halál (288.).

Petőfi bár még nem feledte el Etelkéjét, új szerelmi vágy ébred benne. Ezen lelki állapotából ered aztán az az érzelem, melyet Mednyánszky Berta iránt táplált, s melynek a *Szerelmem gyöngyeiben* adott művészi kifejezést. Róla mondja: Képed az egyetlen fény, mely keblemnek éjjelére jár, mint a rabhoz földalatti börtön kisded ablakán a *nap-sugár* (330.). Néhány képben párhuzamba állítja ideálját a maga szerel

mével és olyan két képet használ ilyenkor, a melyeknek anyaga a valóságban bizonyos mértékben együvé tartozik. Ezek a következők: *Szentegyház* vagy, és szerelmem mint *repkény* huzódik fölfelé a szentegyházfalon (336.). Néha gazdag *utas* vagy s szerelmem mint az *útonálló* meghorhan. Néha meg mint jámbor *alamiznás* lép elédbe alázatosan (336.). Szerelme növekedéséről mondja: Szerelmem végtelen *tengerré* árad (333.). Érdekes megjegyeznünk, hogy Petőfi költői szerelmének tárgyai, nejét kivéve, mind szőkék voltak, s Mednyánszky Bertában is «a szende, szőke, okos leány képe» tetszett meg, azért mondja róla: Szőke gyermek, kék szemű *kőkényfa*, *drágagyönggyöm* (330.). Még a népdalban is, mely reá nézve helyzetdal, ilyenről énekel: Gyönyörű kis szőke leány a kedvesem, de hogy jó lesz, még abban sem kételkedem; a kék virág *tiszta búza* között terem, mátkámnak is kék virág van a szemiben (239.). Petőfi érezte azt a korlátot, melyet a társadalmi és az anyagi helyzete különbözősége vont közte és Berta között, mégis epedve mondja: *Palotából*, lelkem szép *galambja*, szállj le hozzám, hogy bírhasalak (338.). Máskor meg kérdi tőle, hogy számíthat-e viszonszerelmére, hisz: Álmaimban gyakran látogatsz meg, életemnek legszebb *álma* te (337.). A közöttük fennálló akadályok magyarázzák meg, hogy miért beszél szerelemfáltásról is: Szerelemfáltás, a legborzasztóbb *mennykő* út belém (335.). Más helyütt meg a szőlőgerezdhez hasonlítja: Beérném én veled, leányka, te legszebb, legédesebb *gerezd* (342.).

Valódi és utolsó szerelme azonban Szendrey Julia iránt volt. Szerelmük akadályai és később a valóra vált boldogság Petőfi költői erejét nemcsak megtermékenyítették, hanem valódi műreemek alkotására képesítették. Házassága előtt írt szerelmi költeményeiből egy felébredt érzés, mely nem válhatott szenvedélylyé, szól hozzánk; de az ódai szenvedély ereje nyilatkozik meg bennük, midőn magáénak mondhatja Juliskáját, a kiről egy helyütt így nekel: Az ő nekem, a mi a csillag az éjnek, szeretőm a hűség tündöklő *écsillaga* (455.). Máskor meg azt mondja: Eszemadta Juliskája, szívem arany *koronája* (458.). Szerelmük akadályaira czélozva mondja: Elvittelek volna, mint a nap a *harmatot*, mint az esti szellő a *rózsalevelet* (456.), vagy: Elűztek tőled szép *paradicsomkertem* (456.). Kedvese lelkületének ellemzésére mondja: Úgy fénylik lelked, mint a *nap világa* fénylett, midőn fogyatkozás még nem szennyezte meg (401.), vagy: Rózsám lelke *Tündérország* (458.). Midőn kedvesétől távol elképzei, hogy az reá gondol, így kiált fel: Gondolataid olyanok, mint azok a szép *csillagok*. És vajjon a csillagokat, Juliskám, nem te gondoltad, mikor szerelmed született (482.). Hogy szerelmét költészete táplálta főként, mutatják ezen sorai: Bölcsődbe téged is, szerelmem (*csecsemő*), a múzsá tett, a múzsá ringatott (481.). Szerelmük ébredését igen találóan a haj-

nallal hozza kapcsolatba: Tudom . . . az órát, hol kigyúladt szerelmem *hajnala* (609.). Érzí, hogy ez a szerelme utolsó, azért mondja: Szerelmem *sasmadár*; vagy égbe száll velem, vagy széjjelszaggatja körmeivel szívem (399.).

31. Ha összehasonlítjuk Petőfi azon szerelmi költeményeit, melyeket költészete első korszakában írt, a házassága után iratokkal, azt a jellemző különbséget találjuk közöttük, a mit Gyulai Pál oly klasszikus rövideggel mond róluk, t. i. hogy Petőfi költészete második korszakában szerelmi ódaköltővé vált, míg az elsőben csak szerelmi dalköltő volt. Költői képei közül *házaselete* jellemzésére szolgálnak a következők: Ringatózni boldogságos házaselet nyugodalmas *tengerén* (532.). Kis feleségem a *tavaszi egy része* (520.). Az idő . . téged (t. i. feleségét) hozott meg nekem, reményim fényes *gyöngysora* (605.). Petőfi a *Három madár* cz. költeményben mondja feleségéről: Kedélyed a *czinege* . . a *csalogány* szíved . . a *sas* a te lelked (592.). Más helyütt meg tréfásan mondja: Fejér *zászló* feleségem fejkötője (501.). Midőn feleségétől a haza hívó szózatára el kellett válnia, kérdezi a távollevőtől: «csak azt tudhatnám, édesem, minő alakban jársz velem?» s ezután a kérdés alakjába öntött képek egész sorával áll elő: Tán e *szellő* vagy, mely illattal röpül hozzámm s játszik hajammal? Az *alkony pírja* vagy talán amott az ég boltozatán? Vagy tán az *esti csillag*, mely reám ezüst sugárt lövel? Vagy a *madárka* vagy, ki ottan úgy megdalolgat a bokorban? Vagy a kicsiny *virág* vagy itt, ki úgy veti rám szemeit (577.).? Egész életre kitartó szerelmükről mondja: Szerelmem *alkonya* legyen arczainkon szép arany *szemfedő* (609.).

32. Most pedig Petőfi egyéniségére, életviszonyaira és lelki világára vonatkozó képek sorát zárja be a *katona barátjára* vonatkozó kép, a melylyel a költőnk katona életének sivárságát igen találóan festi: Oh ez a mult! pusztaság vidéke . . te a pusztaságban *árnyékos fa* voltál (242.).

A költőnkre vonatkozó képek mellett kiegészítésül álljanak itt még azon képek vagy hasonlatok, melyekben Petőfi a kivülről álló dolgok és fogalmak megvilágítására *önmagát vagy személyes viszonyait használja kép gyanánt*. Ezeknek száma azonban igen csekély. A milyen gazdagon világítja meg önmagát a külvilág képeivel, éppen olyan kevésbé magyarázza a külső világ tényeit a maga személyes viszonyaiból vett képekkel és hasonlatokkal. Nyilvánvaló és általános lélektani jelenség. A gondolat vagy hangulatközlésre az ember jeleket, symbolumokat sohasem magában keres, mert úgy érzi, hogy mások előtt a maga tulajdon énjé a legkevésbé megérthető, hanem közvetítőül a kivülről álló világot használja, a melyhez mindenki könnyebben hozzáférhet. Petőfi élete, költeményei révén, mindnyájunk számára nyitott könyv; de még sem annyira kézzelfogható, hogy vele a költő más kivülről álló dolgot magyarázhatott volna.

Minden képnek és hasonlatnak pedig ez az első és fő feladata. Ezen kategoriába tartozó mondásairól még meg kell jegyeznünk, hogy azok mind az élettelen természetre vonatkoznak, tehát költőnk mintegy a maga életét víve beléjük, elevenítette meg azokat, ő a ki a természettel magát annyira rokonnak, szinte egy lénynek érezte. Különben beszéljen maga Petőfi: A *természet* leghívebb *barátom*, kit sohasem kaptam hazugságon (502.). A *tenger rokona szívemnek*: mély és viharos (II. 369.). Lehet még másban szinte hozzám a *felhőt* hasonlítani; vannak miként *szémemnek* könnyűi és villámai (435.). A *hópelyhek* összetépett *lelkem* rongyai (359.). Éji *fergeteg* testvére voltál te *lelkem érzeményinek* (364.). Ime, csak az szólhat ilyen közvetlenül a természetről, a ki olyan közel érzi hozzá magát, mint Petőfi. De nem is csoda, hogy olyan jól megérti a természetet, hiszen kóborlásaiiban, melyeket átélt diák-, katona- és vándorszínész korában, a természet szépségei sokszor feledtették vele nyomorát és elhagyatottságát, sokszor nyújtottak neki vigasztalást és enyhülést.

Loósz ISTVÁN.

AD ARISTOPH. AV. V. 16.

Duorum civium Atheniensium, qui ad novam urbem condendam graculum cornicemque secum portantes proficiscuntur, alter, Euelpides, cum rectam viam invenire non possint, hoc modo queritur:

ἢ δεινὰ νόθ' ἐδ' ὄρακεν οὐκ τῶν ὀρνέων,
ὁ πινακοπώλης, Φιλοκράτης, μελαγχολῶν,
ὅς τώδ' ἔφασκε νῆν φράσειν τὸν Τηρέα,
τὸν ἔποφ', ὃς ὄρνις ἐγένετ' ἐκ τῶν ὀρνέων
καπέδοτο τὸν μὲν Θαρραλείδου τουτονὶ
κολοιὸν ὀβολοῦ, τηνδεδὶ τριωβολοῦ.

15

Verba ultima v. 16. sunt, de quibus viri docti iam permulta disputabant. Sed antequam eorum de hoc loco opiniones, interpretationes, nonnullorumque etiam coniecturas enumerem, præmittam scholia,*) partim ab inclitis Alexandriæ grammaticis orta, ex quibus intellegere possimus, iam apud veteres varias huius loci fuisse interpretationes, quarum primam hanc pono:

15. ὅς τώδ' ἔφασκε νῆν] οἱ δὲ οὕτως (sc. φασὶν) ὃς ἔφασκε μάλ-

*) C. Dindorf: Aristophanis Comædiæ ... Tom. IV. Pars III. Scholia Græca continens. Oxonii 1838.

λον τῶν ἄλλων ὀρνέων δύνασθαι προηγήσασθαι τῆς ὁδοῦ καὶ δεῖξιν ἡμῖν αὐτὸν ἐκ τῶν ὀρνέων . . .

Id est: qui (sc. Philocrates) dicebat (has duas) melius, quam alias aves posse nobis viam monstrare atque illum (sc. Tereum) ex avibus ostendere.

Similiter schol. Rav.

ὃς ἔλεγε φράσειν τὸν Τηρέα ἐκ τῶν ὀρνέων καὶ δεῖξιν ἡμῖν
ὅστις ἐστὶν ἐκ τῶν ἄλλων ὀρνέων . . . :

Qui dicebat (has duas aves) indicaturas esse nobis Tereum ex avibus atque ostensuras, quis sit, ex aliis avibus.

Ex his igitur scholiis veteres illud ἐκ τῶν ὀρνέων non verbo ἐγένετο, sed inf. φράσειν coniunxisse videntur, quod si verum esset, virgula ponenda esset post ἐγένετο. Hanc autem interpretationem nusquam apud recentiores huius fabulae commentatores reperimus. Fridericus Blaydes mentionem quidem facit eius¹⁾, sed ita, ut illud ἐκ τῶν ὀρνέων «præ ceteris avibus idest melius, quam ceteræ aves» significare dicat; hanc autem versionem rectam non esse inter omnes, qui totum scholion perlegerant, constat. Scholiasta prior dicit quidem μᾶλλον τῶν ἄλλων ὀρνέων, sed non μᾶλλον ἐκ τῶν ὀρνέων προηγήσασθαι; prima pars sententiæ illius superflua est ad explicationem loci; ceterum verum sensum scholii solum «ex avibus ostendere» (δεῖξιν ἐκ τῶν ὀρνέων) esse iam ex illo apparet, quod schol. Rav. solam hanc interpretationem præbet, præbetque duabus formis idem significantibus.

Hanc interpretationem quominus accipiamus, solum id prohibet, quod permagno intervallo verba φράσειν atque ἐκ τῶν ὀρνέων separata videmus et in eius locum aliquid iocose dictum aspectemus, quam rem etiam schol. sensis videtur cum «ἔδει εἰπεῖν ἐκ τῶν ἀνθρώπων» et superius «δέον εἰπεῖν τῶν ἀνθρώπων λέγει(ν) ἐκ τῶν ὀρνέων» dicat, sed ea probatione,²⁾ quæ a Dindorfio iure «commentum ineptum nominetur».

Huic interpretationi persimilis est altera, cuius initium corruptum esse Dindorfio libentissime concedo.

Est enim schol.: Ἄλλως. ἔφασκεν ὁ Φιλοκράτης. τὸ δὲ νῦν, τουτέστιν ἡμῖν δεικτικῶς.³⁾ σημαίνει ἡμῖν ἐκ τῶν ὀρνέων, τουτέστιν διὰ τῶν ὀρνέων, ὅπου τὸν Ἐποπα εἰρήσομεν.

¹⁾ Aristophanis Comœdiæ. Pars IV. Aves. Halis Sax. 1882. p. 181.

²⁾ οἱ μὲν φασιν αὐτὸν διασύρειν τὸν Αἰσώπειον λόγον καὶ δέον εἰπεῖν . . . et: παρ' ὑπόνοιαν δὲ εἶρηκε τὸ ὅς ὄρνις ἐγένετο ἐκ τῶν ὀρνέων, ἔδει γὰρ ἐκ τῶν ἀνθρώπων. — Schol. R. probatione omissa solum ἔδει εἰπεῖν ἐκ τῶν ἀνθρώπων præbet.

³⁾ Blaydesii emendationem δυνάως, cui quidem et ipse? addit, necessariam non esse puto, quia nec in v. 13. formam vñ explicat schol.

Dindorfius: «verba» inquit «τὸ δὲ . . . δεικτικῶς alieno loco inserta sunt, quibus eiectis scribendum: ἔφασκεν ὁ Φιλοκράτης σημαίνει».

Notæ Dindorfianæ primam partem rectam esse primo aspectu patet; ego hæc ultimis verbis prioris interpretationis asserenda esse censuerim. Quod autem emendationem eius attinet, dubito, utrum eam accipiamus, an melius putemus verba ὁ Φιλοκράτης solum pro pronomine ὅς posita esse. Sensus enim sententiæ idem manet, etiam si illo acc. c. inf. non utimur.

Ceterum scholiastæ interpretationem «Philocrates *per aves* indicat nobis, ubi upupam invenire possimus» haud magni faciendam esse nemo est — credo — qui dubitet.

Etiam quartam fuisse huius loci explicationem item ex scholiis constat. Hæc enim leguntur:

γράφεται καὶ ὡς τῷδε καὶ διαιρουσί τινες καὶ προστιθέασι τὸ ἐξῆς, τὸ ἐκ τῶν ὀρνέων ἀπέδοτο τὸν κολοῖον καὶ τὴν κορώνην.

Idest: Scribitur etiam uti hic invenimus, nonnulli autem separant atque hunc ordinem præbent: ex avibus venundedit graculum cornicemque.

Similiterque schol. Rav.:

τινὲς δὲ στίζουσιν εἰς τὸ ἐγένετο, εἶτα ἐκ τῶν ὀρνέων. ἀπέδοτο τὸν κολοῖον καὶ τὴν κορώνην.

Idest: Alii autem virgulam ponunt post ἐγένετο et tunc: ex avibus . . .

Fingi quidem talis quoque potest interpretatio, qua accepta καὶ ante ἀπέδοτο certe delendum est,¹⁾ tamen multum abest, ut verum tali sensu Aristophaneum putemus. Neque ullum vestigium extat, quod probare possit commentatores ea usos esse recentiores, quorum nonnulli etiam totum versum spurium indicant. Ita Dindorfius hanc notam subiecit:²⁾

«Suspectum ἐκ τῶν ὀρνέων, quod præter expectationem pro ἐκ τῶν ἀνθρώπων dictum esse credidit scholiasta, commento tam inepto, ut multo credibilis videatur verba illa supplementum esse versus defecti. ἀνθρώπος ποτ' ὦν Koechly ex v. 75.» Cobetus Menekiusque hunc versum ex v. 13 (ἦ δεῖνὰ νῶ δέδρακεν οὐκ τῶν ὀρνέων) et 46. 47 (ὁ δὲ στόλος νῆν ἐστι παρὰ τὸν Τηρέα, τὸν ἔποπα) compositum esse existimantes, eiiciunt.³⁾ Teste Blaydesio censor eius «ἐκ τῶν ὀρνέων» putat esse solam veram lectionem, quasi poeta Tereum avem «ex Orneis» esse

¹⁾ «Dobræus monuit ἐκ τῶν δ' ὀρνέων» Blaydes.

²⁾ Poet. Scæn. fabulæ superst. Lips. Teubner 1868.

³⁾ Sic Bl. «Delevit Cobetus» Mein. in ed. stereot. p. V.

dicat. 'Ορνεαὶ autem — sicuti Thucydides *) memoriae tradidit — prope ad Argos oppidum fuere easque Athenienses obsidio circumdederunt, sed «ὕπὸ νύκτα ἀλλισαμένον τοῦ στρατεύματος ἄποθεν, ἐχθιδράσχουσιν οἱ ἐκ τῶν 'Ορνέων.» Sed cur poeta Tereum perfugam ex Orneis dixerit, non perspicio. De Philocrate potuit fortasse dicere, sicuti schol. ad v. 13. narrat Didymum huius interpretationis fuisse auctorem.

Eodem Blaydesio teste Leuting ἐν τῶν 'Ορνέων: «in Avium urbe, vel civitate» coniecerat.

His autem interpretationibus coniecturisque multo certe artificiosior est illa, quæ a Fritzschio oritur. Ille enim proposuit: (ad Thesm. 910) «'Ορνις ἐγένετ' ἐκ τῶν ὀρνέων» scribendum, esse et «Rex avium factus est ab aviculis» vertendum, quod absurdum esse iis, qui grammaticæ vel mediocriter periti sunt, primo aspectu patet. Deinde ὀρνις non illud «Rex avium» sed idem ac ὀρνέον significare apparet ex multis huius fabulæ locis, e. g. v. 263, ubi Pe. rogat socium: ὀρᾶς τιν' ὀρνιν; ex 268 270, 274, 577 etc. Mihi quidem iudicium Koekii**): » auch Fritzsches Erklärung ... befriedigt nicht» non solum vere, sed etiam lenius dictum videtur.

Blaydesius Koechlyum secutus dedit, quod sensus postulat, «ἄνθρωπος ποτ' ὢν.» Itaque quod Kockius de Koechlyi «ἐξ ἀνδρός ποτε» dixerat: «zu gewaltsam» eodem iure etiam de hac coniectura dicere poterat.

Sensum tale quidquam postulare et Blaydesio et scholiastis (ἐθελεῖ εἰπεῖν ἐκ τῶν ἀνθρώπων) libentissime concedo, tamen nec illius coniecturam, nec horum probationes accipio.

Nam si pro ἐκ τῶν ὀρνέων — οὐκ ἐξ ὀρνέων scribimus, idem, quod illi voluere, assequimur. Vertendum tunc ita est:

«Philocrates dicebat nobis has duas aves ostensuras esse Tereum qui non ex avibus ortus avis factus est (in avem mutatus est).» Prædicatum ἐγένετο zeugmatice et subiecto prædicativo ὀρνις et gen. ἐξ ὀρνέων coniungendum esse arbitror.

Error librarii manifestus est reputantibus in auribus eius adhuc ultima verba v. 13. ὁ ἐκ (sic enim illum οὐκ* pronuntiasse certum) τῶν ὀρνέων resonuisse.

Ceterum etiam noster Joh. Arany hoc modo vertit:

«Beh lóvá is tett a madárteren
Az a bolond kufár, Philocrates,
Ki rábeszél, jöjjünk kérdezni Tereus
Bankához, a madártalan madárhoz.»

*) Lib. VI. c. 7. — V. etiam schol. ad v. 13 et 389.

**) Ausgew. Komæd. des Arist. IV. Bändchen 3. Aufl. p. 55.

Versum ergo sic emendandum censeo :

... τὸν Τηρέα,
τὸν ἔποφ', ὃς ὄρνις ἐγένετ' οὐκ ἐξ ὀρνέων.

JULIUS SZIGETI

CONSUL ETYMONJA.

Az etymologizálás ma is periculosæ plenum opus aleæ, még pedig nem azért, mert — a naiv etymologizálás kora letűnván — a ,hangtörvények' légiójára kell tekintettel lenni, hanem mert — s ez a reakciónak egy neme — nagyon is hajlandó az ember arra a föltevésre, hogy valamely etymon mindjárt megállja helyét, mihelyt föllállítása morphologiai elvek megsértése nélkül sikerült. Elvégre bármely etymologia érvényessége az evidentián alapul s tovább nem bizonyítható, s ha ez az evidentia nincs meg, a megállhatóságnak nincs más kritériuma, mint a subjectiv fölfogáson alapuló *valószínűség*. Ez pedig igen elasztikus fogalom. S ehhez képest a linguisztikai bizonyítások láncolatában akárhány szemet vagyunk kénytelenek pusztá konjektúrával helyettesíteni. Joggal mondhatná talán erre valaki: *Quodcumque ostendis mihi sic, incredulus odi* — de hiába, ezen a téren más út tényleg nincs.

Ezen előzetes apologia után rátérek czélomra: a *consul* szó etymonjának megállapítására.

Jelentékeny baj e szónál az, hogy voltaképen historico-politici terminus technicus, melynek jelentését nem ismerjük. Azt, hogy ki volt, mi volt a consul, tudjuk; — de mit *jelent* maga a szó? Valószínű, hogy a ,consul' terminussal jelölt egyéniség functiói közt lagpang a fogalomnak representativ képze is, de mivel morphologiai kritériumunk nincsen s mivel a fő- és mellékképzetek egész sokaságával van dolgunk, hogyan fogjunk e representativ képzet kihámozásához? Hogy ,*pogány*' eredetileg ,*falusi*' volt, a ,*Herzog*' ,*hadvezér*' ,*δυάτηρ*' ,*fejőleány*', azt a morphologiai és semasiologiai elvek alkalmazásával egyaránt ki lehet mutatni. A ,*consul*' azonban morphologiai és semasiologiai tekintetben egyaránt talányos sphinx. Mert már gyökerét sem akarja elárulni. Alig szükséges említenem, hogy a közönségesen fölvett *√cens* gyökér, mely ismét a *√cens* gyökér változata volna, nem jöhet tekintetbe, többek közt már azért sem, mert a belőle alkotott ,*consul*' derivativ suffixumát illetőleg páratlanul állana az egész latin nyelvben. A mi pedig a fogalmát alkotó egyes képzetek sokaságát illeti, az akkora, hogy a fogalmi bonczolás sem ígér semmi eredményt. Magában véve sem a morphologia, sem a semasiologia nem segít, csak mind a kettő együtt véve.

Ily körülmények közt nyilván nincs egyéb hátra, mint ama föltevéshez folyamodni, hogy a kérdéses szónak derivációiban találhatunk valamelyes útbaigazítást. Ilyen derivációk, szerencsére, vannak, még pedig jó nagy számban; de mivel némelyek a terminus technikus értelmét folytatják (pl. *consularis*, *consulatus*), mások meg másodlagos derivációk (pl. *consulto*), azért csak kettő marad fenn, mely tovább vihet bennünket: *consulo* és *consilium*.¹⁾ Ezen az alapon, azt hiszem, jogosan állíthatjuk, hogy a *consul*nak volt valami köze a tanácsadáshoz, tanácskozáshoz, stb., vagyis hogy *consul* eredetileg olyasfélét jelenthetett, mint 'tanácsadó', 'tanácsos', stb. Ez egyáltalán nem merész föltevés: ha az *auspex* dolga az *auspicium*, a *jūdex*-é a *jūdicium*, az *augur*-é az *augurium*, mért ne mondhatnók, hogy a *consul*-é a *consilium*? Hiszen a morphologiai viszony az utolsó hajszálíig azonos.

E semasiologiai eredmény megállapításával azonban Ariadné fonala is elfogyott; újabb gombolyag után kell néznünk, hogy a morphologiai viszonyok terén is haladhassunk. Ilyet ama alaki hasonlóság szolgáltat, mely *consul* és *praesul*, *exsul* között van. — Hogy ezeknek a szavaknak a képzési módja azonos, azt a priori semmivel se tudnám bizonyítani; a végeredmény azonban majd valószínűvé teszi ezt a föltevést is. — Az említett *praesul*, és *exsul* szavakat pedig lehetetlen másként elemezni, mint *ex* + *sul*, illetve *prae* + *sul*; e szerint a *consul* szót is így bonthatjuk föl: *con* + *sul*. Már pedig nyilvánvaló, hogy ez esetben *ex*, *prae*, *con* nem egyebek praeverbiumoknál, úgy hogy a **sul* szótag jelentéscentrumnak, tehát gyökérnek látszik. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy *consul*nak ó-latin alakja *consol*. A **sul* gyökéralakukat tehát **sol* alakot ölt. Hosszadalmas dolog volna egyenként vizsgálni azokat az eshetőségeket, melyekre e föltételezett **sol* gyökéralakulat o hangzója utal; e helyett inkább azonnal közlöm a legvalószínűbb eredményt, hogy a gyökéralakulat hangzója e-sorban mozgó o, hogy tehát az eredeti gyökér így hangzott: **sel*.²⁾

Ez a gyökér azonban ebben az alakban ismeretlen. Újabb föltevéshez kell folyamodnunk. Ennek forrása az a régen észlelt jelenség, hogy az indogerman dentalis media (*d*) egyes sporadikus esetekben *l*-lél változik, és pedig nem csupán a latinban, hanem más nyelvekben, pl. az indben és görögben, is, úgy hogy e jelenségnek bizonyosan általános physiologiai alapja van.³⁾ Néhány példa talán helyén lesz: *lacruma* és

¹⁾ *Consilium* i-je ne aggaszszon bennünk; 'l' közelében a hangzók színezete *i* és *u* között ingadozik; v. ö libet: lubet; facile: ólat. fa-cul, stb.

²⁾ **sel*: **sol* = men-s: mon-eo = prec-or: proc-us = *πέρω*: *φορέω*, stb.

³⁾ A görögre nézve l.: G Meyer, Gr. Gram. 171. §; — az indre

lacruma, gör. *δάκρυ*, gót *tagr*; *lingua* és *dingua*, gót *tuggō*; *levir* és *ind* *dēvár*-, gör. *δάηρ*; *oleo* és *odor*, gör. *ὀδμή*; *ūligo* és *ūdus*; *mālus* és *ōfn*. *mast*; *solium* és *sedeo*, gör. *ἔδος*. Semmi új és vakmerő dolgot nem mondunk tehát azzal, hogy az indogermán *ṽsed* gyökér helylyel-közzel **sel* alakban jelentkezik. Avagy kell-e észszerűbb magyarázat ama rég ismeretes etymológiánál, hogy *exsul* voltakép *compositum* s hogy ennek második alkotórésze *‘solum’*. Ama föltevésben, hogy ez a *solum* a *ṽsed* gyökérből van deriválva, nincs semmi kivetni való.¹⁾ Hogy *‘solum’*, szintén a *ṽsed* derivatuma, fönnebb már láttuk. Ha már *solum* és *solium* egyaránt a *ṽsed* gyökérhez tartoznak, visszautasíthatatlan az a föltevés, hogy *consul* úgy viszonylik a *solium*hoz, valamint *exul* a *solum*hoz.²⁾ Consul eredeti jelentése tehát ez alapon annyi, mint *‘közösszékű’*, *‘széktárs’* (v. ö. *consors*: *‘közös sorsu’*, *‘sorsos’*), vagy ha közvetlenül a *ṽsed* gyökérhez fűzzük a szót; *‘együtt ülő’*. Fönnebb már kimutattuk, hogy a *consul* másrészt annyit is jelent, mint *‘tanácsos’*. A két különböző irányban haladó kutatás tehát most már egy mederben egyesül. Mert az *‘együttülés’-től* a *‘tanácskozás’-ig* nyilván csak egy lépés van, melyet többek közt megtett a görög is, v. ö. *συνέδρα*, *συνεδρεῖν* *συνέδριον*, *συνέδρος* *σύβ* + **ἔδ* = *ṽsed*.³⁾

SCHMIDT JÓZSEF.

nézve: I. Brugmann, Grundriss, I.² 575. §. 9; — a latinra nézve: Lat. Gram. von Friedrich Stolz und I. H. Schmalz (Iwan Müller Handbuchjában), 49. §. és Brugmann, l. c. 587 §. 6.

¹⁾ A jelentést illetőleg v. ö. *extorris*, ebből: *ex* + *terra*, tehát: *‘száműzött’*, *‘földönfutó’*.

²⁾ Hogy miképen ölthet egy és ugyanazon gyökér két különböző alakot valamely nyelvben, azt bajos megérteni, de a tény maga tagadhatatlan. Ha valaki megütődik azon az állításon, hogy *sālēs*, *solium*, *praesidium* stb. szavak gyökere azonos, gondoljon *olet* - *odor* szópárra. — Brugmann különben (id. h.) a Stolz-tól (id. h.) szintén föltételezett analogikus befolyásokon kívül (v. ö. *lingua*: *lingo*) dialektikus (sabin?) befolyásra is gondol, — joggal-e vagy nem, e helyütt egészen közönyös.

³⁾ Megjegyzem még, hogy a *ṽsel* = *ṽsed* hypothesis elfogadása esetében világossá válik *‘insula’* etymonja is; *insula* = *in* + *sula* = a benne (t. i. a. vízben) v. közben ülő, fekvő, levő; *insula* talán *adjectivum* gen. fem., melyhez eredetileg talán *‘majd a’*, *‘terra’*, majd a *‘domus’* volt kiegészítendő.

HAZAI IRODALOM.

A magyar Dante.

Dante Alighieri, A paradicsom. Fordította s jegyzetekkel és magyarázatokkal kísérte Szász Károly. Budapest. A Magyar Tud. Akadémia kiadása. 1900. Ára 4 korona.

Boccaccio meséli azt a legendát, hogy mikor Dante meghalt, hiányzott kéziratai közül a *Divina Commediának* utolsó 13 éneke s bármennyire keresték is, nem találták, míg végre néhány hónappal később a költő meg nem jelent fiának Jacoponak s meg nem jelölte a helyet, hová a kézirat el volt rejtve. Mily csodás s mégis szinte természetes dolog, sőt valósággal stílszerű történet az, mikor a halottnak kell visszatérnie, hogy kiegészítse azt a nagy művet, mely a halottak birodalmáról beszél az utókornak.

Azóta majdnem hat évszázad telt el s minden élőket minden időben állandóan érdekelt a hatalmas költemény; a középkor e legnagyobb remekműve mintegy 452 codexben és körülbelül 360 kiadásban közkinccsé lett s tán nincs is művelt nemzet, keresztény semmi esetre sem, melynek nyelvén meg nem volna a költemény; mert minden irodalom sietett magáévá tenni, egyik-másik több ízben, számos fordításban is; a költemény keletkezése óta számtalan kommentár is magyarázgatta az *Isteni Színjátek* öröksépségű rejtelmait s a nemzetek nagy versenye ebben is méltó föladatot talált a kultúra számára. Így dicsekedhetik Dante nagy munkája 3 latin, 1 héber, 2 spanyol, 10 francia, 12 angol, 1 orosz, 1 lengyel, 1 dán, 1 uj-görög, 1 svéd, 2 holland fordításon kívül csak a német irodalomban magában is 20 fordítással s e mellett annyi kommentárral, magyarázattal, életrajzzal, æsthetikai fejtegetéssel és egyéb monographiával mindenféle nyelven, hogy se szeri se száma; már maga a Dante-irodalom pusztá czimyszótára is néhány kötetre megy, s ha hozzá vesszük azt a nagy munkát, melyet legjobb kiadója s magyarázója, az olasz Scartazzini és 4 Dante-Társaság (az olasz, az angol, az amerikai és a német) végeznek Dante ismertetése, népszerűsítése terén, akkor bátran mondhatjuk, hogy a költők ősatyjától, Homerostól kezdve soha senkinek munkája annyit nem foglalkoztatta az emberiség gondolkodóit, mint az egyetlen *Divina Commedia* fenséges énekei.

A nemzetek e nagy versenyében — sajnos — a mi nemzetünk sokáig és nagyon elmaradt. Alig valami, az óriási Dante-irodalomban porszemnél is kevesebb az, a mit Danteról eddig magyarul írtak. A XIX. század második negyedét megelőzőleg talán neve sem fordul elő irodalmunkban s így roppant sokat kellett volna a század irodalmának pótolnia. Sajnos, hogy mégis igen kevés volt mindaz, a mit irodalmunk e téren végezett; mert Angyal (Engelsz) János verses, de rímnélküli *Pokol-* és

Purgatorium-fordításán s Csicsáky J. alig ismeretes prózai *Paradicsom*-fordításán, Császár Ferencz, Ábrányi Kornél s Radó Antal fordítás-töredékein, továbbá Pulszky Ágost, Széchen Antal, Radó Antal, Domanovszky, Keszler, Kürcz, Szulik és Csicsákynek vagy 10—15 kisebb értekezésén és cikkén, és mindenefölött a nemrég elhunyt Péterfy Jenőnek valamennyi közt legjobb tanulmányán kívül nem volt egyebe a magyar olvasónak, ha az *Isteni Színjátek* magyar Scartazzinije, Szász Károly nem foglalkozott volna oly lelkesen Dantéval.

Szász Károly buzgó munkásságával nagyot fordult Dante s a *Divina Commedia* ismeretének ügye irodalmunkban. Miként Dante egész életére, 9 éves korától fogva végig, elhatározó befolyással volt Beatrice di Portinori ideális alakja, úgy vonzotta derék fordítónkat már ifjúkora óta a hatalmas isteni költemény változatos szépségeivel; s miként férfikora delén kezdé meg Dante. s onnan 20 éven át írván művét, élete költeményévé tette azt, úgy foglalkoztatta — méltóan Dante művéhez — az *Isteni Színjátek* a kiváló magyar fordítót is 1870-től kezdve 1899-ig, majdnem 3 évtizeden át s lett életének, költői és műfordítói pályájának legderekabb munkájává.

Mikor most Szász Károly Dante-fordításának III. kötete, a *Paradicsom* is a magyar közönség közös kincsévé lett, nagy és jelentős munka nyert befejezést evvel a kötettel, nagy és régi adósságot rótt le a magyar szellem a világirodalom nagy eszméje s önmagának méltósága iránt, — de állandó s fokozott várakozásnak felelt meg s nagy kötelezettséget teljesített maga a fordító is, mikor oly ígéretet váltott be, melyet még férfikora delén vállalt.

Szász Károly Dante-fordításának, e fél emberélet munkájának érdekes története van, melyet mintegy búcsuzóul e nagyszerű s nemes foglalkozástól, a *Paradicsom* fordításának előszavában el is mond.

Szász Károly 1870-ben olvasta először e csodálatos költeményt Streckfuss és Kannegiesser fordításában. Szépségei annyira megragadták őt, hogy azonnal hozzá fogott az olasz nyelv tanulásához, melylyel azelőtt nem igen foglalkozott. Eredetiben akarta olvasni a világirodalom e nagy remekművét. 1872-ben kísérletül lefordította — még a német fordítás segítségével — a *Pokol* első énekét, és pedig mindjárt az eredeti hármas rímű terzinákban s ki is adta kisebb műfordításai III. kötetében. A rákövetkező években Szász Károly mindinkább belemerült az ó- és középkor többi epikusainak tanulmányozásába s a budapesti egyetemen az egyetemes irodalomtörténet magántanárául habilitáltatván magát, előadásai tárgyán «a világirodalom nagy eposzait» választotta; s bár feladatát az elején kezdte, a hindu, perzsa, ó-görög és közép-felnémet epika után rátért előadásaiban a *Divina Commediára* is s 3 egyetemi félévén át foglalkozott vele. Bő elemzését és magyarázatát adta a közbe-

szótt számos részlet fordításával együtt, s így elég előtanulmánya volt ahhoz — e nélkül nem is tehetné volna — hogy megkísérthesse régebbi elhatározása szerint az egész költeményt a magyar irodalom sajátjává tenni. Azért számos mutatóványt közölt készülőben levő munkájából a Budapesti Szemle hasábjain, 1879-ben a *Pokolból*, 1880-ban a *Purgatoriumból* s 1882-ben a *Paradicsomból*. Mindezeknek magyarázó jegyzeteiből láthatóvá lett Szász Károly komoly fáradtságos munkája is, melyet a Dante-irodalom tanulmányozásában végezett. 1882-ben jelent meg nagy, két kötetes munkája is «*A világirodalom nagy époszai*», melynek II. kötetében, mintegy 150 lapon terjedelmes, derék tanulmány foglaltatik a szóban levő nagy epikai remekműről.

Ennyi tanulmány után csakugyan várható volt, hogy Dante műve hivatott magyar interpretálót talált hírneves műfordítónkban s a magyar közönség aránylag rövid idő múltán, 1885-ben csakugyan a *Pokol* teljes fordításában s az egész költeményről szóló 80 lapnyi bevezetéssel kívül 6 fejezetnyi részletes magyarázatban s bőséges jegyzetben gyönyörködhetett.

A közönség s a bíráló örömmel fogadta a *Pokol* első alakhű költői fordítását s a magyar irodalom nyereségei közé számította a kötetet. Szász Károly maga érezte, hogy a *Pokol* magyar fordításának megjelenésével mintegy kötelezettséget vállalt a hátralevő két résznek lefordítására s a mű befejezésére is. A költő élete pályájában beállott változások miatt azonban hat teljes esztendő telt el, míg a *Purgatorium* teljes fordítását, bevezetéseit és jegyzeteit 1890-ben befejezhette s 1891-ben ki is adhatta. S ime, a mit lelke egész hevével kezdett, a mihez a férfikor virágjában álló költő fogott, azt őszbecsavarodott fűrtökkel az aggastyannak kellett s lehetett csak befejeznie ; s ezt Istenbe vetett bizodalommal el is érte 1899-ben, habár a *Paradicsom* fordításakor állott szemben feladatának legnehezebb részével. Fordítónk, irodalmunk nemzeties virágzása korszakának ez egyik utolsó, de méltó hagyományosa, ki ismét hét év múlva lépett elő a *Divina Commedia* harmadik és utolsó részének, a *Paradicsomnak* teljes fordításával, maga is azt vallja az 1900. év elején megjelent kötethez fűződő előszóban, hogy e harmadik részszel, — melyben a nagy munkát Isten segédelmével szerencsésen befejezhette s melyet hajló kora késő alkonyán mint irodalmi munkássága «utolsó» gyümölcsét bocsátott a nyilvánosság elé, — vállalkozása legnehezebb harmadát oldotta meg.

A fordító s magyarázó munkájának megítélésénél, nehézségeinek mérlegelésénél elhatározólag esik a mérlegbe a *Paradicsom* tartalmának elvontabb természete.

Egyik magyar Dante-fordító, Angyal János, hajlandó a *Purgatoriumnak* adni az elsőséget költői becs és érdekesség dolgában ; holott

általános nézet, szinte közvélemény, hogy e tekintetben a *Pokol* a trilogia legszebb és leghatalmasabb része. Angyal János magában álló véleményét figyelembe nem véve, az *Inferno* borzalmainak érdekességét, a «perduta gente» megrázóan festett gyötrelmes kínjainak óriási hatását az olvasó képzeletére mindenki elismeri. Költői szépségei esetleg még halaványabb fordításban sem tévesztik el a czélt s ez némiképen könnyebbé teszi az átültető dolgát, a mi a *Paradicsom* fordítóját nem kecsegteti. Pedig a *Paradiso*, bár egészen más nemű és mások a színei, nem kevésbbé gazdag szépségekben. A paradicsombeli fény fokozatainak rajza, mely képzeletünket nem kevésbbé ihletőleg ragadja meg, változatossága ellenére is néha mégis elfáraszt elvontságával, még inkább a közbeszótt hitbeli kérdések feszegetésével. A középkor scholasticismusának és mysticismusának keveredése mellett is az üdv fokozódása, égkör-ről égkörre, egészen az Istenség lakásáig; az üdvözült lelkek, majd az angyalok lakóhelyei s végre Krisztus és Isten látása: oly bűvös szépségű dolgok, minőket költő még nem alkotott. Ime egyrészt a titokzatos-ságok, másrészt a szépségek, melyek a fordító legnagyobb nehézségeit okozzák.

A *Pokol* és a *Purgatorium* általánosan elismert sikere után joggal érdekli hát a magyar közönséget s a magyar philológiát, mely a XIX. század legvégső esztendejéig várt a teljes magyar Dante utolsó részletére, hogy a befejező nehezebb résznek minő fordítását nevezhetik magukénak.

Vizsgálódásunkban ime Szász Károlynak — mint az első 2 rész-nél — ismét kettős munkája tűnik szemünkbe: az első hű magyar költői fordítóé és az első alapos magyar kommentátoré.

Előszavában szerényen harmadrendű fordítónak mondja magát s e szerénysége mellett annál inkább szembeötlő, hogy fordítása átlag jó munka, mely sok tekintetben elsőrangúvá válik. Hűsége valósággal aggodalmas, csak nagyon ritkán tér el az olasz versek tartalmának legapróbb részleteitől, Dante előadásának sajátságaitól. S ha itt-ott egy-egy képet vagy hasonlatot megváltoztat is, akkor sem öntudatlanul, esetleg hanyagságból vagy kényszerüsből, hanem szándékosan teszi s akkor nem győzi a jegyzetekben — rendesen elfogadható módon — megokolni.

Sehol nem jogosabb tartalmi hűséget kívánnunk, mint Dantenál, kinek minden sorában és minden szavában, minden képében és minden hasonlatában költői és philosophiai mélység és erő rejlik: s mikor Szász Károly a *Paradicsomban* tán még inkább, mint az előbbi részekben, erre teljes lelkiismeretével törekedett, leginkább megmutatta 3 évtizeden át szerzett érzékét, értelmét Dante költészetéhez.

Nagy öröme lehet e mellett irodalmunknak abban is, hogy e tar-

talmilag hű fordítás versei is szépen gördülnek s rímei, melyeknek oly nagy szerepök van a terzina csengő szépségei között, nagyjában kelle-mesek. Ha verseit összehasonlítjuk egyik-másik német fordításnak szinte prózává fajult döcögő soraival, megelégedéssel tekinthetünk a magyar fordító derék munkájára; mert hiszen ha van is egy-két kissé nehezkesebb sor vagy kevésbé szép kifejezés, talán erőltetett rím, mi elenyésző csekély foltok ezek a hatalmas költemény színeiben gazdag hímes virányai között.

Műfordítói irodalmunk szempontjából nem érdektelen azonban annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy — eltekintve a költeményben tömör sorrendben fölvonuló theologiai fejtegetésektől — miképen sikerül a magyar poétának a híres és igazán költői részletek fordítása? Szász Károly, a költő, bizonyára szívén viselte, hogy az ilyen terzinák magyarral is nagyon szépek legyenek; s hogy erről meggyőződhesünk, leg-egyszerűbb egy pár ilyen költői részletre rámutatnom. Dante felséges allegóriáinak s részleteiben is pompásan megalkotott leírásainak egyik legsikerültebbje a *Paradiso*-ban az, melylyel a XX. éneket megkezdi s az üdvözültek szent-dalának báját rajzolja:

«Ha az a fény, mely a nagy mindenséget
Világítá, egünket odahagyja
S körös-körül a nappal-fény kiégett:
Az ég, imént mely fényét tőle kapta,
Egyszerre sok kis fénytől gyúl legott,
De amaz egynek fénye gyúl mind-abba':
Eszembe ím az égi tény jutott,
Hogy a világ s vezéri e jelvénye,
A Sas, ez áldott száj, elhallgatott.
Mert valamennyi csillag élő fénye,
Melyekből álla, szent dalokba kezdett,
Mik keltek és meg' elhaltak elmémbe'.
Óh édes szerelen, mely égve reszket
Mosolyukon, szikrád lángokra mint kel
És szent eszmékre lellem' mint függesztet
S mikor a drága ékköveknek, mikkel
A hatodik csillag kirakva volt,
Angyal-harangja többé nem csilingel:
Mint egy patak-morajt hallottam ott,
A mely csillogva szökken kőről kőre,
Míg vízbősege habjain ragyog.»

S a mint a *Paradicsom* költői szépségei a költemény befejezése felé az utolsó énekekben mindinkább gyarapodnak, úgy tökéletesedik vele fordítónk művészete is a XXX. énektől kezdve s tetőpontját a XXXIII. ének 1—39. sorában, Szt-Bernátnak a Boldogságos Szűzhöz in-

tézett gyönyörű imájában éri el. Érdekes végül annak a két, különben csak néhány sornyi helynek fordítása is, hol Dante hazánkról tesz említést; a VIII. ének 64—67. és a XIX. ének 142—143. sorai ezek.

Szász Károly nehéz költői munkáján kívül magyarázó törekvéseiről sem szabad megfeledkeznünk, a mi szorosabban is tartozik a philologia feladatai közé. Magyarázó munkájáról: a hét fejezet elé írott bevezetésekről s a szöveg alá fűzött terjedelmes és gazdag jegyzeteiről előszavában ő maga mond kritikát. Tiszteletreméltó őszinteséggel és nyíltsággal adja elő, hogy nem az eredeti forrásokból, Dante első kommentárjaiból veszi anyagát, hanem abból, a mit a késő utódok négy évszázad eredményeinek felhasználásával foglaltak össze: Scartazzini olasz, Witte, Bartsch német, Longfellow angol munkáiból s különösen Philaetes (János szász király) német kommentárjából. Annál becsesebb hát az, — s ezt ismét a 30 esztendeig tartó tanulmány biztonságának kell köszönnünk — hogy a Szász Károly kommentárja az anyagának megválogatásában követett józan mérsékleténél fogva a kiválóbb effajta munkák sorába tartozik s értéköket csakis stilusuk némi pongyolasága csökkenti.

Magyarázatai között különösen érdekes és becses a *Paradicsom* VIII—XIV. énekeihez, a Nap-beli jelenetekhez tartozó bevezetés, mely rövid, de ügyes és szép jellemrajzát adja Aquinoi Szent Tamásnak, dicsőítését Assisi Szent Ferencnek és rendjének s a dominikánusok szerzetesrendjének is. A lelkiismeretesség, pontosság, tárgyszeretet, melylyel a magyar kalvinista püspök a katolikus egyháznak ezen részletkérdéseivel foglalkozik, igaz elismerést érdemel.

Örömmel s büszkeséggel fogadhatja tehát a magyar közönség agg költőnk műfordítói munkásságának ez «utolsó» gyümölcsét is. Kétszeres örömmel és büszkeséggel azért, mert hírneves műfordítónk, ki nemzetünknek már addig is idegen irodalmak óriási kincsesházát nyitotta meg, ennek a hatalmas műnek befejezésével szelleme nagy erejéről tett tanúságot: egyelőre egymaga töltötte be derekasan azt a hivatást, melyre más nemzetek fiai csak karöltve, sokan vállalkoznak, megismertette a magyarsággal a teljes Dantet s a magyar szellem tulajdonává tette fordításban, magyarázó bevezetésekben, jegyzetekben s egy igen jó külön tanulmányban. Örök időkre szóló jó munkát végzett s derekasan kivette részét abból a nehéz, de nemes feladatból, mely Dante szellemével szemben a művelt nemzetek vállaira háramlík.

Ha Szász Károly semmi egyebet nem írt volna is, magyar Danteja egyedül is örök érdeme volna! Adja Isten, hogy e könyv irodalmi munkásságának ne «utolsó» gyümölcse lett legyen!

GYULAI ÁGOST.

Az antik szobrászat története. 39 ábrával. Irta *Hampel József*. Budapest, Franklin-Társulat. 1900. VI, 276 lap.

Az utóbbi pár év alatt sok szó esett nem csak a szakkörökben, hanem a nagyközönség körében is a művészetek történetéről, a melynek egy részét foglalja össze röviden ez a könyv. «Szándékom volt egyetemi hallgatóim s a művelt hazai közönség számára, mely az utóbbi években többféleképen tanusította, hogy az antik szobrászat iránt érkeklődik, könnyen olvasható, világos áttekintésű és a tudomány főbb eredményeit összefoglaló kézikönyvet közzétenni» — így kezdi Hampel is könyvének előszavát. Valószínűleg ugyanez a szándék vezette abban is, hogy célszerűbbnek látta egészen új könyv megírása helyett egy angol kézikönyvnek az átültetését. Ez az angol könyv Loudonban 1896-97-ben jelent meg, Ernest Arthur Gardnertől *A handbook of Greek sculpture* cz. alatt, s az átültetés módjáról a magyar előszóban ezt olvassuk: «A hol ugyanis szükségét láttam, a magam fölfogása szerint rövidítettem. módosítottam, néha pedig kibővítettem, a hogy olvasóim szempontjából vagy saját nézeteim szerint kívánatosnak véltem.»

Hogy Gardner jeles kézikönyvének átültetése a magyar irodalomra nézve nyereség, bizonyításra nem szorul, inkább az a kérdés merülhetne fel, hogy miért nem kaptuk inkább teljes fordítást e műnek. Erre pedig választ ad az előszónak már idézett egyik mondatáról az «olvasók szempontja.» Gardner könyve ugyanis 550 lapra terjed, 130 ábrával, és készült a görög művészet iránt érdeklődő közönség számára, mint tudományos kézikönyv, a Hampelénak pedig, ha elterjedésre akar számítani, nem annyira tudományos, mint inkább ismeretterjesztő könyvnek kell lennie, tehát nem csak hogy nem volt szabad hosszadalmasnak lennie, de még hosszúnak sem. A csaknem egészen laikus nagyközönség olyan magyar könyvet, a mely több mint 500 lapon szól a görögöknek akármicsodájáról, bizonyára nem vett volna be, reméljük, hogy a csak felényi terjedelmű és címlapján «antik» (nem «görög») szobrászat története majd amolyannak is egyengeti útját. Egyelőre azonban tehát célszerűnek kell tekintenünk azt, hogy az előszóban vezérfonalul megnevezett könyv után nem fordítás, hanem átültetés készült.

E szerint ez ismertetésben a fősúlyt az átültetés módszerének megvizsgálására kell fordítanunk. Erről maga a szerző ad felvilágosítást előszavának idézett mondatában. Bizonyára a rövidítés adta a legnagyobb munkát, hiszen Gardner könyve terjedelemben több mint kétszer akkora, mint Hampel 244 lapra terjedő szövege. Ez a rövidítés pedig nem fejezetek kihagyásával történt, hanem az angol kézikönyv anyagának rövid összefoglalásának alakjában.

A könyv beosztásában változás nincs, nem is lehet, mivel a feje-

zetek az elfogadott korszakos beosztásnak felelnek meg ; de a részletekben látjuk, hogy Hampel áttekinthetőbbé tette az anyagot, oly változtatással, hogy pl. az archaikus művészet fejezetében az athenæi emlékeket egy helyre foglalja össze az ióniaiak végén, a dór emlékek előtt, vagy pl. Phidias működésében nem választja ketté a Parthenon szobrai és domborművei leírását az olympiai Zeus ismertetésével. A szövegben levő bővítéseinek és módosításainak felsorolása helyett kiemelkedőnek tartom Hampel művének azt a részét, a mely nem Gardner átültetése, hanem saját műve és nem a nagyközönségnek, hanem szakembereknek, főleg pedig hallgatóinak szól, ez a Függelék (247—276. lap). Ebben pontról pontra irodalmi repertoriumot ad a leírt vagy felemlített szobrokhoz, és utal a hozzáférhető ábrázolásokra (hozzáférhető alatt, sajnos, olyanokat is kell értenünk, a melyek Budapesten nincsenek). Kényelmetlen dolog azonban, hogy ez utalások csak a könyv fejezeteinek címei szerint vannak felsorolva, s lapszámra való hivatkozás sehol sincsen.

Ezzel a szövegre tett megjegyzések végére értünk volna, ha nem kellene felemlíteni azt, hogy a szedés átnézete nem történt elég gondosan, helyenként pedig a mondatfűzés is idegenszerű. Így a 3. lapon : A márvány mellett az érckeverék, melynek, bronz a neve, vitte... a főszerepet. — 86. lap : mely híebben mint a többi, őrizte meg a mester stylusát. — 225. lap : nem újat tartott baljában, de gorgoneiont. — 228. lap : a művész a hajó gyors mozgását jelezte, melyen az istennő áll. — 230. lap : köszörülő rabszolga (inkább késfenő). — 84. lap : vésztűző Apollo (t. i. az Alexikakos fordítása, lehetne talán vészt elűző). — Értelemzavaró sajtóhiba volna a 113. lapon Paus. V. könyv. IX. fejezete, XI. helyett, míg a többi sajtóhiba nagyrésze inkább a görög nevek helyesírásában van (pl. 15. l. *kyklopsok*, 16. l. *cyclopsok*, 17. l. *cyklopsok* ; 77. l. *Athénében*, 166. l. *Athénében*, 212. l. *Athenében* ; 80. l. *stylus és stylrokonság*).

Az a 39 ábra, a mely Hampel könyvében áll, nem válik a kiadó Franklin-Társulat dicsőségére. Gardner gyönyörű ábrái közül némelyik a hasznavehetetlenségig elfeketedett.

Legvégül hagytam a könyv címlapját, Sokan az előszó elolvasása után megütődnek azon, hogy ha ez a könyv a Gardner átültetése, miért nem áll Gardner neve is a címlapon. A két könyv gondos összevetése meggyőz arról, hogy Gardner és Hampel könyve nemcsak céljánál, hanem az anyag feldolgozásánál fogva is nem egy ; hogy anyaguk ugyanaz, sem Gardner, sem Hampel nem tehet róla. A mi pedig a könyvnek legnagyobb értékét teszi, a Függelék, az kétségkívül jogot ad arra a szerzőnek, hogy a maga nevét tegye e kézikönyv élére. Mi pedig örömmel vesszük kezünkbe azt a könyvet, a melyet tudományos szempontból éppen ez a Függelék tesz becsessé.

Reméljük is, hogy a második kiadásra mihamarabb rákerül a sor, s akkor alkalma lesz szerzőnek a stylus és helyesírás botlásait kiigazítani, a kiadó társulatnak pedig új clichéket beszerezni és — a könyv árát le-
szállítani.

Dr. FINÁLY GÁBOR.

Magyar nyelvtan. Első rész. Közép- és polgári iskolák és felsőbb leányiskolák számára írta *Négyesy László*. Budapest, 1900. Lampel Róbert kiadása. 77 l. Ára füzve 90 fill.

A középiskolai új tanításterv alig változtatott az alsó osztályok magyar nyelvtani anyagán, de azért egymást érik az új magyar nyelvtanok vagy a régieknek átalakított kiadásai. A magyar tanároknak, mondhatnók, nyelvtudósoknak színe-java lépett sorompóba, a vidék versenyez a fővárossal, úgy hogy mindez talán sok is a jóból. Az iskola emberei, még pedig tanárok és tanulók egyaránt, zavarban lehetnek, hogy kihez is csatlakozzanak, mikor Simonyi, Szinnyi, Halász egyetemi tanárok, mikor Balassa, Négyesy, egyik a phonetika, másik a rhythmika és stilisztika tekintélye, mikor Balogh Péter, Kalmár Elek, Gulyás István, Maklári Pap Miklós stb. kitűnő nyelvérzékű és bő tapasztalatú tanárok kínálkoznak nyelvtani vezérékül. A zavart csak fokozza, hogy mind e szerzők nemcsak apró részletekben térnek el egymástól, hanem egész methodikai eljárásuk avagy éppen philologiai felfogásuk is merőben különbözik.

Áll ez különösen a Négyesy nyelvtanáról, a ki ugyan nem az új tanításterv alkalmából írta művét, de a ki már előszavában tudtunkra adja, hogy nem járt egy csapáson nyelvtaníró társaival; útját a tanárképző-intézet gyakorlóiskolája hagyományának vallja, de — azt hiszem — a felelősséget egészen magára veszi munkájáért; éppen azért mi csak is vele, illetve magyar nyelvtanával fogunk foglalkozni.

Négyesy nem inductiv, hanem analytikus nyelvtant akart írni. Azért először is vitára kél azon nyelvtanokkal, melyek olvasmányokat foglalnak magukban és dolgoznak fel. Kettős kifogása van e berendezés ellen. Szerinte a tanuló mindjárt az olvasmánynál fennakad, mert nem tudja, hogy miért kell azt neki nyelvtanilag elemezni és miért nem tartalmilag? Azután az a baj is fenyegeti a tanulót, hogy az egyes, az elszigetelt inductiók széthullanak, nem válnak erős, kapcsolt rendszerré.

Igazán, engem egyik állítás jobban meglep, mint a másik; nem tudom, melyiken csudálkozzam inkább? Mert szinte lehetetlennek tartom, hogy Négyesy, a gyakorló gymnasium methodikájának ismerője és követője, a nem csak képzett, de hivatott jó tanár, ne tudná azt, hogy a nyelvtanban foglalt olvasmányokat szintén meg kell tárgyalni tartalmi

szempontból, legalább is alaposan meg kell értetnünk, mielőtt csak hozzá is kezdenénk nyelvtani célra való feldolgozásukhoz. Sőt ezt a felfogást annyira vérvé kell tenni a tanulóknak is, hogy soha se fogjanak bármely olvasmánynak alakí bonczolásához, tehát nyelvtani, stilisztikai, szerkezetani, verstani stb. vizsgálatához, míg tartalmával tisztában nincsenek. A tanulóknak még azt a kérdést sem szabad feltenniök, hogy miért találkozik a nyelvtanában ezzel az olvasmánynyal (pl. egy népmesével, egy történeti elbeszéléssel) és nem mással, mert a tanár mindjárt eleve megmondhatja nekik, hogy itt az olvasmányok nem tárgyi csoportokban, hanem nyelvtani célok szerint következnek egymás után. Azonban erre sokan azt mondhatnák, hogy a nyelvtannak egyáltalában főlöszleges olvasmányt, inductiósz feldolgozásra alkalmas szöveget magában foglalni; ott van az olvasókönyv, nyujt az elég anyagot; azonkívül a magyar nyelv anyanyelve a tanulónak, nem kell reá tanítani, csak tudatos lelki birtokává kell tenni. De a dolog nem így áll. Nem is szólva az idegen ajkú tanulók nagy tömegéről, kiknek nagyon tökéletlen birtokuk a magyar nyelv, nem is említve a főváros és vidék beszéde közötti erős különbséget, annyi bizonyos, hogy a legmagyarabb iskolában is szükséges ismeretlen nyelvi tényeket, új nyelvtani alakokat nyujtanunk a tanulóknak. Mert ugyan közülök hányadik használ szenvedő igét, elbeszélő multat, hányadik hallotta az *-nta*, *-nte* ragot, a *gyánánt* névutót? Hát még a képzők nagy erdejében hányadik mondhatná magát jártasnak? A tanuló beszédéből hiányzó nyelvtényeket és alakokat az iskola köteles megadni, még pedig gondosan kiszemelt, sőt e célra praeparált olvasmányok segítségével. Nem azt teszi ez, hogy az igeragozást csupán «A gonosz mostohán» lehet begyakorolni, a névutókat pedig okvetetlenül «Szent István életéből» kell megismertetnünk, de hogy akár a nyelvtani kézikönyvben, akár az olvasókönyvben gondoskodnunk kell nyelvtani célra alkalmas szövegről, az — szerintem — vita tárgya nem is lehet. Négyesy műve tehát azzal, hogy olvasmányt nem foglal magában, éppen nem mutat haladást a többi nyelvtanokhoz képest, sőt csak nehezíti a tanítást, mert a tanárnak és tanulónak magának kell a használt olvasókönyvből az egyes nyelvtani tételek megállapításához szükséges szöveget előkeresnie, pedig kérdés, megtalálja-e a legalkalmasabbat avagy egyáltalában talál-e?

Az inductiósz nyelvtannak másik baját abban véli Négyesy, hogy az inductio útján nyert elszigetelt eredmények széthullanak. Erre az a megjegyzésünk, hogy rossz, hivatlan tanártól a legjobb tankönyv sem menti meg az iskolát. A tanárnak nem szabad engedni, hogy a lassankint szerzett nyelvtani ismeretek veszendőbe menjenek; mihelyst teheti, rendszereznie kell azokat s így biztosítani az elkallódástól. Az is a tanár hibája, nem pedig a nyelvtané, ha a tanuló csak a befutott utat látja —

hogy a Négyesy hasonlatával éljek — mert tanítás közben az előre néző perspektívát is meg kell előtte nyitni; szóval a már szerzett és a még megszerzendő ismeretek között a kapcsolatot a tanárnak ugyancsak erősen fenn kell tartania. E szerint kár volt Négyesynek az eddigi inductió nyelvtenokat megtámadni s pedig olyan hibákért, melyek nem a nyelvten, hanem a tanár hibái.

De hát milyen is az az *analytikus* nyelvten? Maga Négyesy úgy határozza meg, hogy nyelvtena kiindul a főfogalomból, a beszéd fogalmából s e főfogalomból fokozatos elemzéssel halad az alárendeltebb fogalmakig, még pedig úgy, hogy az alapfogalmak rendszere majdnem oly következetességgel és pontossággal legyen fölépítve, a milyennel találkoznak a tanulók a matematikában. E meghatározásból is nyilvánvaló, hogy Négyesy — habár folyton emlegeti az inductio szükségét — deductiv irányt tűzött maga elé s valóban, ha végig olvassuk könyvét, a legszigorúbb, a legmerekvebb deductiót látjuk benne megtestesülni. Tanítástervünk s a hozzá készült utasítások szinte kötelező parancssá tették az alsófokú nyelvtenításban az inductiv módszert; e módszer több mint egy negyedszázadra és áldásos eredményekre tekinthet vissza; éppen azért veszélyes kísérletnek tartom e megállapodott és sikeres hagyományt új eljárással kockáztatni.

De ha Négyesy methodikai eljárásában, bárha azt a gyakorlógymnasium ægise alatt propagálja, nem ösmerek a magyar középiskolának elfogadott módszerére, grammatikai felfogását még kevésbbé tartom megegyezőnek a magyar nyelvtudomány és kivált a magyar nyelvtenítés uralkodó eszméivel. Négyesy ugyanis megteszi a magyar nyelvet hajlító nyelvnek akkor, midőn beszél az ige hajlításáról, a névszónak pedig hajlításáról meg ragozásáról. E fölfogás ellen nyelvtudományi és didaktikai szempontból egyaránt fölemelem a szavam. Mert ha fönnáll az a különbségtétel, melyet az összehasonlító nyelvészet és kivált Müller Miksa hirdetett régebben és a mely a nyelveket flexiós és agglutináló csoportokba osztja, akkor a magyar az indogermán és sémi nyelvekhez képest semmikép sem lehet hajlító nyelv. Jól tudom, hogy a flexiónak nem egy jelensége megtalálható a magyarban is (szél — szele, madár — madarak, alszik — olt), de azt is tudom, hogy *denominatio fit a potiori*; ez az elv pedig azt parancsolja, hogy a magyar nyelvet, mely a mondat- és jelentéstani változásokat majdnem kizárólag ragokkal és képzőkkel, szemmel látható, szinte kézzelfogható affixumokkal és suffixumokkal jelöli meg, hagyjuk meg csak ragozó nyelvnek és ne igyekezzünk vele betolakodni a flexiós nyelvek közé, mert az a felfogás, hogy a flexiós nyelvek magasabb rendűek volnának, hogy a népeknek fejlettebb szellemi állapotát bizonyítanák, régen balhitnek bizonyult, régen odakerült a német elbizakodottságnak tudós babonái közé.

Azt hiszem, Négyesy velem együtt elismeri, hogy nemzeti önértünk minden sérelme nélkül megmaradhatunk ragozó nyelvnek; de szerintem éppen oly kevésbé kívánja nyelvünk tanítása a ragozás és hajlítás, a ragok és jelek merev elválasztását. A mint említettem. Négyesy azt tanítja, hogy az ige csupán hajlik (flekáltatik), a névszó pedig nemcsak hajlik, hanem ragozódik is; továbbá azt vallja, hogy fontos különbség van a hajlításra szolgáló *jel* és a ragozásnál használt *rag* között, a mely különbséget nemcsak a nyelvtudósnak kell észrevennie, hanem a tanulóknak is pontosan tudnia, sőt Négyesy elég bátor azt állítani, hogy a gyakorlóiskolában minden tanuló ismeri, melyik a jel, melyik a rag. Én nem mint tanuló, hanem mint tanár jártam a mintagymnasiumot, Négyesy jelen könyvét is immár öszülő fővel tanultam, jobban mondva tanulmányoztam végig, de nem merném mondani, hogy mindig tudom, mikor hajlik, mikor ragozódik a névszó, vagy hogy miről ismerhető fel kétségtelenül a rag és miről a jel? Kövessük csak Négyesyt és próbáljunk csak eligazodni az ő nyomdokain. A bevezetésből (6. l.) meg a jel és rag több helyt előforduló magyarázatából (53. l.) azt sejtethetők, hogy hajlik a szó, ha változik a suffixum előtt, ragozódik, ha változatlan marad; továbbá azt vélhetők, hogy jel az, a mi külön szóképen nem él és a mi előtt a tő megváltozhatik, rag pedig olyasmi, a mi külön szóképen is él és a mi előtt a tő nem változik. A hány szabály, annyi kivétel. Pl. a *tér* szó, ha a tárgyesetben *teret*-nek hangzik, akkor hajlik, ha *tért*-nek, akkor nem hajlik, tehát ragozódik; *aranyat* = hajlítás, *Aranyt* (pl. olvasom) = ragozás. Most nézzük az egyes ragokat; *-n*, *-ig*, *-ul*, *-ül* Négyesy szerint jelek, mert előttük megváltozik a tő; hát a *-tól*, *-től*, *-ból*, *-ből* stb. előtt nem változnak meg az *-a*, *-e* végű szók? A *-vá*, *-vé* Négyesynek csak jel, de a *-val*, *-vel*-t már megteszi ragnak; mi jögon? Hiszen a *-val*, *-vel* hozzájárultával szakasztott úgy változik a szó, mint a *-vá*, *-vé* előtt; sőt e kettő abban is egyezik, hogy fel szokta áldozni a maga *v*-jét a szóvég mássalhangzója kedvéért (késsel, bottal, vérré, vízzé). Avagy a *-vá*, *-ve* azért nem rag, mert nem lehet birtokos személyragokkal ellátni; hát akkor nem rag a *-kép*, *-képen*, *-ként*, *-kint*, sőt a *kor* sem. Négyesy érezte is ezt a belső ellenmondást, éppen azért megemlíti ugyan a *-kép*, *-képen*, *-ként*, *-kint* ragokat, de nem mondja róluk határozottan, hogy ragok-e vagy sem? A *-kor*-t pedig úgy akarja megmenteni a dilemmától, hogy megteszi névutónak (60. l.). De vajjon akad-e nemcsak a mintagymnasiumban, hanem az összes magyar középiskolákban tanuló, a ki elhiszi, hogy *ekkor*, *akkor*, *éjjélkor*, *aratáskor* névutós szavak? Vagy ha a *-kor* névutó, miért rag a *-szer*, *-szor*, hiszen a tő ezek előtt is éppen oly teljesen változatlanul marad, mint a *-kor* előtt. Ha pedig a *-kor* azért inkább névutó, mert nem illeszkedik, akkor miért nem veszi ki Négyesy az *-ért*-et is a ragok sorából? Tehetnék még egy pár fogas kérdést, pl. a

-lag, -leg miért rag, holott ez nemcsak hogy nem külön szó, hanem még hozzá hasonló külön szó sem ismeretes. Végül, hogy az egész ragozás-hajlításféle különbségnek a tarthatatlanságára rámutassunk, csupán azt kérdezzük, hogy az ige miért csak hajlik, holott az igető is sokszor változatlan marad a suffixum előtt és holott egyik-másik személyraggal vagyunk annyira tisztában, mint a névszónak némely ragjaival?

Szóval nagy kár volt ezzel az egész *hajlítás-elmélettel* előállni, a jelek és ragok minutiosus és mégis zavaros megkülönböztetése kész veszedelem a magyar nyelvtanításra nézve, a mely úgysis elég akadályos, a melynek ezen kívül is elég a tisztázatlan kérdése.

Természetes, ha általában nem értheték egyet Négyesy methodikai eljárásával és grammatikai felfogásával, a részletekben még kevésbé fogunk megegyezni. Így pl. én tartózkodtam volna egy ilyen alsóbbfokú iskolai nyelvtant annyi új műszóval és terminus technicus-szal elárasztani, az ige *cselekvését* nem cseréltem volna fel a *történés* szóval, az *állítmányi jelző és értelmező* új kategóriával nem nehezítettem volna a mondatrészek tanítását, 9—10 éves gyermekeknek nem beszélnek ilyen elvontan: «Más szó befoglalása az állításba» (ez egy kisebb fejezetnek a címe 73. l.), de viszont sok fölösleges és naiv magyarázatást is elhagynék, mint a 10. lapon: «A mondatok nincsenek készen a nyelvben; csak összeállítjuk őket, mikor meg akarunk valamit mondani. Mindig a szerint szerkesztjük össze a mondatokat, hogy mit akarunk mondani»; vagy a 31. lapon: «Ha megfigyeljük beszédünkben az állító szokat vagyis az igéket, azt tapasztaljuk, hogy nem valamennyi ige különbözik egymástól mindenben». Valóban csodálatos, hogyan változtatja egymást a nyelv-tanban a legelvontabb elmélkedés, mondhatni scholasticus bölcselkedés naiv előadásmóddal, mondhatnám szájbarágó bőbeszédűséggel, úgy hogy a könyvnek egy-egy tétele a tanárnak is nehéz, némely magyarázata pedig a kezdő tanulóknak is könnyű.

De bármily nagy ellentét mutatkozik is Négyesy és közötttem, ez nem tarthat vissza, hogy a legteljesebb dicsérettel ne adózzam ott és azért, a hol és a miért megérdemli. Dicsérem első sorban szigorú logikáját, melylyel fölépítette majdnem bámulatosan következetes rendszerét, dicsérem éles megfigyelését, melylyel sok rejtett dolgot észrevesz a magyar nyelv természetéből és a tanuló lelki világából, dicsérem egyik-másik találó elnevezését, így az *állító szót*, melylyel az igét különbözteti meg a többi szótól, dicsérem tételeinek nagy részében a tömör és szabatos fogalmazást.

De befejezésül nem hallgathatom el azt a kívánságomat, hogy a nyelvtan II. kötetén erősebb conservatív szellem vonuljon majd végig és hogy a szerző a maga grammatikai és didaktikai új elveinek és szokatlan műszavainak szerezzen előbb híveket a szakfolyóiratok útján; akkor bizo-

nyára az ismertetésnek sem kell annyira a negatív kritikának oly kellemtelen terén mozognia.

KARDOS ALBERT.

P. Vergilii Maronis Bucolica et Georgica edidit *Gabriel Finály*. Budapestini 1900. Lampel (Wodianer). 2 sztl. lev. és 95 l. 8-adr. Ára 70 fillér.

A P. Thewrewk Emil szerkesztésében megjelenő *Bibl. Scriptor. Græcor. et Romanor.*, a melynek e könyv is kiegészítő része, Vergilius Aeneise után (1889-ben kiadta Némethy Géza) már jó ideje adós volt a nagy andesi költő műveinek másik, az iskolában szintén olvasandó felével.

Csak örvendhetünk tehát, hogy immár Vergilius pásztor-költeményeit és mezei tankölteményét, a szelídlelkű epikus Muzsájának legkedvesebb ajándékát, szintén magyar kiadású teljes szövegben olvashatják, illetőleg e teljes szövegből tetszésök szerint válogathatnak iskoláink.

Finály Gábor kiadásában, a jelzett vállalat szerkesztője által kitűzött s az eddigi munkatársak részéről következetesen megtartott elvek szerint járt el s közelebbről Némethy említett Aeneis-kiadásának szövegkritikai szempontjait érvényesítette. Ez elvek alapján sikerült is neki az *Eclogák* és a *Georgica* olyan szövegét adni a tanuló ifjúság kezébe, a mely a szövegahagyomány kétes és kérdéses helyein minden kritikai segédeszközt számba véve, majdnem mindig a józan középúton marad, egyaránt óvakodva úgy a szertelen conservatismustól, mint a nagyon is merész coniecturáktól.

Előszavában a kiadó lelkiismeretesen beszámol azon eltérésekről, a melyekben szövegében az úgynevezett «jobb» codexek olvasatait mellőzve, azok helyett másokat vélt felveendőknék. Ez eltéréseket a dolog természete és az ezen alapuló közszokás szerint három rendbe csoportosítja, először azokat sorolván el, a melyek más régi írónál előforduló idézetek tekintélyén alapulnak. Azután jönnek az úgynevezett másodrendű codexek plausibilisebb olvasatai, végül pedig a nevezetesebb szövegkritikusok elfogadható emendatiói.

Mindezen eltérések száma nem éppen nagy ugyan (mindössze 26), de valamennyi az egész vonatkozó irodalom gondos számbavételéről és helyes ítéletről tanuskodik ott, a hol a kiadónak tekintély és tekintély között választania kellett, hogy melyiket kövesse.

A *Georgica* négy könyvének mindenike elé felvette Finály a Heyne-féle *Argumentumokat*, a mit szintén csak helyeselni lehet, mert iskolai kiadásban jó hasznukat veheti a tanár és a tanuló egyaránt. Az egyes *Eclogák* címeit, a melyek tudvalevőleg nem a költőtől, hanem a

gramaticusoktól valók, szintén megtartotta, úgy, a mint a régibb kiadásokban látható, s ez ellen sem tehetni kifogást.

A könyv nyomdai kiállítása a Bibliotheca többi köteteiből már megszokott csinos és gondos nyomás, jó papíroson. A kiadó a kötet végén maga jelöli ki az aránylag csekély számú benmaradt sajtóhibát, a melyeken kívül én csak a *Præfatio* első lapjának alulról 3. sorában vettem észre a *corr* szó mellett a pontnak elmaradását.

A szöveg helyesírása, mely talán a legtöbb eltérést mutatja a külföldi kiadásoktól, a mi iskoláinkban általán elfogadott s egyöntetű e vállalat többi köteteinek orthographiájával.

Mint hogy e kiadványok tervezetébe az írók latin nyelvű rövid életrajza nincsen felvéve, annak hiányát ez esetben nem lehet a kiadásnak felróni. Én azonban szintén azokhoz csatlakozom, a kik Veress Ignácczal azt tartják, hogy ily életrajzok csak növelnék ez iskolakönyvek használatosságát. Mindenesetre megkimélnék nem annyira a tanárt az életrajz összeállításának, mint inkább a tanulót a dictatum leírásának fölösleges munkától.

KATONA LAJOS.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Die Anfänge des deutschen Minnesanges. Eine Studie von *Anton E. Schönbach*. Graz, Leuschner und Lubensky. 1898. 129 l.

Beiträge zur Erklärung altdeutscher Dichtwerke. Von *Anton E. Schönbach*. Erstes Stück: Die älteren Minnesänger. (Sitzungsber. der kais. Akad. der Wiss. in Wien. Bd. CXXI.) Wien, Gerold, 1899. 154 l.

Scherer óta sok vita folyt arról a kérdésről, vajjon a középkori német minnesang csirái a népköltészet talajából fakadtak-e vagy sem. Míg Scherer az osztrák és bajor nemesi körök szerelmi költészetét egyenesen a népdalból keletkeztette. addig Wilmanns és mások tagadták, hogy már a minnesangot megelőzőleg elterjedtebb szerelmi lyra élt német területen. Schönbach fentemlített könyvben most úgy formulázza a tételt, hogy ily népies szerelmi dalok megvoltát lehet ugyan gyanítani, de nem lehet bebizonyítani. A mit e tekintetben bizonyoságképen fel szoktak hozni (Meyer R. M. formulagyűjteménye, a Carmina Burana német strófái), az nem szól ily régi népies lyra megvoltá mellett, nem lehet e tekintetben hivatkozni a Kürenbergi strófáira sem, a melyek már a minne-szolgálat felfogását tükröztetik vissza. A népköltészetnek csakis bizonyos 'objectiv' műfajai éltek, tánczdalok, szerelmi kötődések stb.

A tulajdonképi minnesang, mint a lovagi körök költészete, a román lyrának köszöni eredetét. A provencei és a francia szerelmi költészet fejlődésének első korszaka igenis népies eredetű: de ott is először amaz, 'objectiv' műfajokat találjuk (pastourelle, débat, sons d'amour). Schönbach lehetónek tartja, hogy a román költészet eme termékei már a német objectiv műfajokra is hatással voltak, ily hatást lát már az első német hajnali dalokon is. Már régi nézet az, hogy a francia és provencei befolyás Flandrián és a Rajnavidéken, Elzászon és Svájczen keresztül vette útját Németországba. Schönbach most még egy lehetőségre utal: ismeretes, mily gyorsan átcsapott a provencei lyra északi Olaszországba, innen azután Friaul közvetítésével könnyen eljuthattak hatásai az alpesi tartományokba. Friaulnak és az aquilélai patriarchatusnak nemesi társasága érdeklődött a német költészet iránt, s ha igaza van Burdachnak (*Walther von der Vogelweide* I. 1900. 39. és 55. l.), hogy Walthert határozott szolgálati viszony fűzte Wolfgerhez, Aquiléja patriarchájához, akkor az ő dalai is megcsendültek Friaul vidékén. Talán vele egy időben Thomasin von Zirklære, a *Welscher Gast* szerzője is Wolfger szolgálatában állott s a két író egy ideig igazi barátság fűzhette egymáshoz. Thomasin művében Schönbach igazi megtestesítését látja annak a szellemi kapcsolatnak mely a Provence' és a német alpesi tartományok között — Lombardia és Venetia közvetítésével — szövődött. Ezen az úton juthatott a román lyra hatása Ausztriába is. Figyelemre méltó körülmény e tekintetben az, hogy ama korban főleg Stíria a 'chevalerie' újításai dolgában sokkal nagyobb haladást mutat, mint egyéb vidékek. Stíriában és Karinthában buzgón ápolták a minnesangot (elég Ulrich von Liechtensteint említenünk) s a német költők közül Stíriában megfordultak Wolfram von Eschenbach, Walther von der Vogelweide és Neidhart von Reuenthal is.

A német minnesang e szerint teljesen román mintákra és hatásokra vezetendő vissza; e hatás kezdetei már az 1160—1180 évek közé eshetnek. A német szerelmi költészet azonban azután természetesen sajátos fejlődést vett s a provencei és francia költészettel közös motívumai is átalakultak. Legjellemzőbb vonásnak Schönbach azt tartja, hogy a német minnesangban a nőnek való hódolat mindjárt a német hűbéri szolgálat képét ölti magára. Ezt abból a körülményből magyarázza, hogy Németországban a XI. századtól kezdve igen nagy fontosságra tett szert a ministerialisok rendje. Ezek közt az eredetileg nem szabad férfiak közt, a kik derekasságuknál és műveltségüknél fogva kiváló tisztségekre jutnak és idővel nélkülözhetetlenekké válnak uraiknak, és a nemes asszonyok között egész természetszerűleg oly viszony keletkezhetett, a melyet a minneköltészet a maga vágyódásával, belső meg hasonlásával föltételez. Schönbach így határozottan azt a fölfogást

vallja, hogy a költők imádotiai férjes nők voltak, nem pedig leányok, a mint azt nemrég Becker R. akarta valószínűvé tenni (l. *Közl.* XX, 188).

Schönbach ezután joggal visszautasítja Scherer föltevését, mely szerint — a nő viselkedését véve kiindulópontul — a minnesang fejlődésének két korszakát kellene megkülönböztetni: az elsőben a nő szenvedélyesen vágyódik, a másodikban tartózkodóbb; helyesen rámutat, hogy e különválasztásnak maga a ránk maradt hagyomány sem felel meg. Könyve utolsó fejezetében a dalok előadása módjáról és zenekíséretéről szól, hangsúlyozva, hogy egy-egy szerelmi dal keletkezésénél a *wise* fontosabb volt, mint a szöveg. Ez az egyik oka annak is, hogy e dalok tartalmára nem szabad akkora súlyt tenni, mint a hogy az sokszor történik s csak a legnagyobb óvatossággal szabad belőlük a költők eleményeire következtetni; hisz a román dalok szintén híjával vannak ily realis, életrajzi alapnak s a régibb német szerelmi költészet egész valójára nézve sokkal önállótlanabb, semhogy efféle biographikus kiaknázásra feljogosítana bennünket. A hangulat igazi lehetett, de a tulajdonképi eleményeket e költők épúgy átöltöztették a divat szerinti alakba, mint később a humanismus és a renaissance költői és az anakreon-tikusok.

Azt hiszem, e vázlatos ismertetésből is kitűnik, hogy Schönbach könyve mily gazdag új szempontokban, érdekes nézetekben; ezen a munkáján is meglátszik, hogy ma kevesen vannak, a kik nálánál alaposabban ismerik a középkor életviszonyait és egész felfogását. Azt az óvatosságot persze, a melyre ő maga minduntalan int, az ő feltevéseivel szemben is alkalmaznunk kell s szem előtt kell tartanunk azt a mondatát, hogy a philologia csak nagyon keveset tud a szó szoros értelmében *bebizonyítani* s hogy többnyire be kell érnie a valószínűség kisebb-nagyobb mértékének kimutatásával.

Schönbachnak a czímbe idézett második munkája szintén a minnesangra vonatkozó tanulmányainak gyümölcse. Itt is a kor viszonyai és műveltsége alapján igyekszik a középkori költészet egyes termékeit megvilágítani. A régibb szerelmi költők dalainak egyes helyeihez ad magyarázatokat, a névtelen dalok után szól a Kürenbergi, Meinloh von Sefingen, a regensburgi és rietenburgi vágrófork, Spervogel, Dietmar von Aist, Friedrich von Hausen, Heinrich von Veldeke, Ulrich von Gutenberg, Rudolf von Neuenburg, Albrecht von Johansdorf, Heinrich von Rugge, Bernger von Horheim, Hartwig von Rute, Bligger von Steinach, v. Kolmas és Heinrich von Morungen verseinek egyes helyeiről. Alkalmilag meggyőzően kimutatja a biblia nyelvének hatását, a szóban levő költők egyes helyeinek az egyházi és jogi írók passusaival (33. l.) való egyezését, sőt ma élő népies mondásokkal való találkozását is (22. l.). Gyakran beható tárgyi magyarázatokat is ad, pl. Heinrich

von Morungen egy helyénél (*ez ist site der nahtegal, swan si ir liet volendet, sô geswîget sie*) arról, hogy mit értettek a középkorban a *site der nahtegal* alatt (123. l.). Egyes fejtegetései általánosabb irodalomtörténeti érdekűek: a 11. lapon pl. arra utal, hogy a *Spervogel* névvel megjelölt versszakok egy része, közöttük első sorban ép az, a melyben a *Spervogel* név előfordúl (MSF. 20, 17) nem lehet ő tőle, mert az utóbbiban a költő ép egy másik versszakra hivatkozva mondja, hogy *alse mîn geselle Spervogel sanc*. Bernger von Horheimre nézve kifejti, hogy nyelve alapján nem alemann, hanem középnémet származásának kell őt tartani s így nem a württembergi, hanem talán inkább a Frankfurt melletti Horheim lehetett a család származásának helye. Különösen fontos azonban, hogy Schönbach e könyvében ismételve arra a hatásra utal, melyet a római költészet gyakorolt a német minnesangra. Horatius, Lucanus és mások mellett főleg Ovidiusnak lehet ily hatását kimutatni (41., 147. s k. l.). Ovidius szerelmi költészetének és a középkori lyrának különben is nem egy rokon motivuma van: a *huote és merkaere*-hez hasonló örök, a hajnali búcsúzás az *Amores*-ben is föllelhető. A régi német lyrához oly közel álló vagansok latin költészete tele marokkal merített Ovidiusból, így nagyon érthető, hogy a német költők is kölcsönöztek tőle motivumokat. Így Walther von der vogelweide *Dô der sumer komen was* kezdetű versének bevezető leírása az *Amores* egy helyével (3, 5) egyezik, onnan való az álom, a varjú és a magyarázat; a *Nemt, frouwe, disen kranz* kezdetű költemény második strófája *Amores* 2, 4, 34—43-ra emlékeztet stb. Ha az efféle egyezések közül egyik-másik véletlen találkozáson alapszik is, egészben véve mégis újabb bizonyosságai ők ama soha nem szűnő, olykor erősödő, olykor gyengülő befolyásnak, melyet a classikus ókor műveltsége a tulajdonképi renaissancet megelőzőleg is a középkor századaira gyakorolt.

PETZ GEDEON.

PHILOLOGIAI PROGRAM-ÉRTEKEZÉSEK.

1899/1900.

4. Dobos Károly: A legrégebb római inscriptiók nyelvtanának főbb sajátosságai. (Aradi királyi főgymn., 3—13. l.) — E rövidke dolgozat kis vademecumúl kíván szolgálni a főbb régies alakokra nézve; bevezetésül a helyesírásról szól, aztán azon nevezetesebb jelenségekről, melyeken az ó-latin nyelv átment, míg a közép-latin belőle fejlődött: a rothacismusról, a mássalhangzó-kihangzásról s a régies, elavult alakjairól a név- és igeragozásnak. A szerző nagyrészt régibb munkákat forgatott, de

ezeket is elég felületesen, különben ilyen dicséretre épen nem méltó értekezéssel nem lép a nyilvánosság elé.

Hadd soroljak fel néhány, állításomat támogató dolgot.

A *g*-betű *Sp. Carvilius Ruga*-nak alkotása (4. l.); ez épen nem kétségtelen. Hogy először ő írta nevét *g*-vel, abból még nem következik, hogy ő egyszersmind alkotta is. Ha meggondoljuk, hogy ugyanakkor *App. Claudius Cæcus* a *z*-t kiküszöbölte, s a *g*-t épen ennek helyén találjuk, inkább azt mondhatjuk, e betű alkotása is neki tulajdonítandó. *Jordan, Krit. Beitr. z. G. d. l. Sp.* 151. s köv. lapjain megtalálható ez; jól lehet a szerző kezében volt e munka, egyszer idéz is belőle (7. l.), ezt még sem vette észre, v. ö. *Lindsay, Stolz* stb. Különben az nincs kizárva, hogy e két férfiú valamikép érintkezett egymással. — A *c*-t *k*-ként is ejtették (5. l.), de mindjárt 5 sorral alább idézi *Diez*-ből, hogy bármely magánhangzó előtt = gör. *k*-val. Ha erre néhány bizonyítékkal szolgál a szerző a görög és német nyelvből, nem ártott volna. — Az *asius*-, *arius*-végű alakok nem úgy viszonylanak egymáshoz mint előd és utód (8. l.), hanem egy időben jelentkeznek, tehát azt kellett volna mondani, hogy eredeti *-si*-nek részint *si*, részint *ri* felel meg, v. ö. *Brugmann, Grdr.* I², 764. l. — A 9. lapon *ed*-végű ablativusokat találunk: *dictatored*, *hanibaled* stb. Ilyen tényleg nincsen hagyományozva. *Midón* *Augustus* alatt a *columna rostrata*-t megújították, a véső az eredetiben való ingadozás ellenére mindenütt kitette az *m*-t és az *s*-t; hasonlóan bánt el a *d* vel is; mert ő a maga álláspontjáról *dictatore*-t újabb alaknak tartotta a *d*-alakkal szemben, vagyis olyannak mint *equo*-t *equod*-dal szemben. Ő tehát következetesen *dictatored*-t vésett azon hiszemben, hogy ezáltal a régiességet emeli. *Plautus* és más költők kézírataiban szereplő *ē*-végű ablativusok jogosítanak fel *ēd*-végű ablativusok felvételére, mint szerzőnk *Ritschl* nyomán teszi, hanem itt tisztán metr. hosszúságokról van szó. — Ugyanazon lapon *sed*-ben *acc*-t sejt; értelmileg inkább *abl*-nak mondható «für sich» v. ö. *Deecke, Erläut.* 308. l. — *ais*-végű *gen*., mely valami összefüggésben volna a *sanscrit ajas*-szal s melyből *ai* fejlődött volna (10. l.), soha sem létezett, ha mindjárt *Freund* mondja is. Főbizonyítéka *Prosepnais* egy *prænestei* tükrön: az *s* itt csak zárójel, v. ö. *Deecke, Erläut.* 11. l., *Lindsay, Die lat. Spr.* 438. l. — «az eredeti *abus* (fenmaradva a *deabus*, *filialbus* stb. alakokban, v. ö. *sanskrit -abbjas*) a későbbi latinságban, mint tudjuk, *-is* összevont alakjában vált uralkodóvá» (10. l.). Az *abus* először is nem vonódott össze *-is*-szé, hanem a kérdéses alakok *loc*-, *instr*.-ok, másodszor az *-abus*-t nem lehet *-abbjas*-ból származtatni. — Hibás *ois* > *oi* > *i* (10. l.), mert a *gen. s*-t, bár a legrégibb időben sokszor elmaradt, később mégis mindenütt alkalmazták; itt *loc*-szal van dolgunk. A szerző alaposságáról tanúságot tesz az is, hogy ugyanezen lapon a paradigmában csak *-ei*, *-i* szerepel. — «*leibereis*» stb. nem bizonyítja azt, hogy *i* < *is*, *es*, *eis* (10. l.), hanem *leibereis* és *liberi* külön képzések; erről a legtöbb modern kézikönyv felvilágosítást nyújt. — A 11. lapon ez olvasható: «egyéb s gyakoribb végződés *is*-, *eis*-, *es*-re történt». — Az *u*-töveknél az *ui* nem vonódott össze *u*-ba, hanem az *ū*-s alakok *loc*.-ok, v. ö. *monui*, *alui* — miért nem fordul elő **monu*, **alu*? — Az *-ont*, *-unt* nem rövidült *-e*-be (13. l.); ez utóbbiak: *legere*, *scripsere* az *inf. hist.* analogiájára keletkezettek. Máskép is értelmezhetők, csak úgy nem, mint a szerző teszi. — Igen érdekes az az állítás is, hogy az *inf. pr. pass. ier*-végzete *ie*-vé, majd *i*-vé rövidült (13. l.) *i* <

**ie* nem mutatható ki; az *ius*-végű tulajdonnevek voc.-ában az *i* nem más mint *io* az elenyészés fokán (Schwundstufe). Az *ier* úgy keletkezhetett, hogy az *i* és az *ere*-végű inf.-ok keveredtek, s e közben *ere* > *er* lett.

Még egyéb többé-kevésbé fontos hibákkal hozakodhatnám elő; azonban szerény véleményem szerint a felhozottak bárkit is meggyőzhetnek arról, hogy értekezünk az újabb kutatásokkal még nem igen barátkozott meg, szóval meghaladott állásponton van, s így dolgozatának tudományos értékéről beszélni nem lehet. Szerző nem mentheti magát azzal, hogy tanulók számára írt: nekik sem szabad hibás, megbízhatatlan vezérfonalat adnunk kezükbe; ha ebből szereznek alapot esetleges egyetemi tanulmányaikra, ugyan kiáltrándítja majd őket más ember, vagy valamely e tárgyba vágó munka.

AGATSIN GYULA.

5. Strache Tivadar: Raimund és a bécsi tündérbohózat. (Kassai premontrei főgymn., 47 l.) — Raimund azok közé az írók közé tartozik, kiknél nemcsak a műveket bámuljuk, hanem a kiknél az ember is meleg rokonszenvünket nyeri meg. Mily tragikus sors: mint színész és drámaíró egyaránt zajos elismerést arat, s az ünnepelt komikus mint öngyilkos ér szomorú véget! Minket magyarokat még egyeből is érdekel; hisz hazánk földjén kereste sokáig kenyerét, meg is emlékszik Magyarországról rokonszenvesen nem egy művében, azután Vörösmarty legpoetikusabb művének *Csongor és Tündé*-nek keletkezésére hatással volt. Dolgozatunk írója tehát elismerést érdemel tárgyának sikerült megválasztásáért, nemkülönben szorgalmáért, melyet a költő s az idevágó irodalom tanulmányozására fordított. Vannak azonban kifogásaink is. Az életrajzban pl. kifelejtette, hogy Raimund elkomorulásának egyik főoka vetélytársának, Nestroynek sikereiben keresendő. Raimund hatásának fejtegetésénél ugyan megemlékszik a Raimund-színházról, a Raimund-díjról, de nincs tudomása, hogy a költőnek impozáns szobra van Bécsben a Volkstheater előtt. De ezek csekélyebb fogyatkozások, súlyosabb kifogás alá esik a dolgozat szerkezete. Az életrajza után következik Raimund műveinek összefoglaló méltatása, s csak ezután kapjuk az egyes drámák ismertetését. Amaz általános jellemzés a dolgozat legértékesebb része, pedig az egyes darabok ismerete nélkül elolvasása kárbavezett munka. Magyar tanulóifjuságnál épenséggel nem tételezhetjük fel az osztrák bohózatok ismeretét, ennélfogva itt csakis az inductio útján haladt volna sikeresen.

Az egyes darabok ismertetése sem elégít ki mindenütt, a tartalom elmondása nem elég ügyes, hogy pótolhatná a művek elolvasását. Még több kívánni valót hagy a philologiai tárgyalás. Vegyük pl. az «Alpenkönig und Menschenfeind» címűt. Nagyon részletesen mondja el a meséjét, sokszor kiterjeszkedik egyes ötletekre is, de nem ismerteti a szénégetőket, pedig Rappelkopfnak ezekkel való találkozása a bohózat leghíresebb jelenete. Mondja ezután a szerző, hogy itten az életből vett tapasztalatok, esetleg a «Képzelt beteg» szolgáltak forrásul. Hogy mely dráma inspirálta itt főképen a költőt, azt Raimund magával Rappelkopffal mondatja el. Mikor kijön a szénégetők kunyhójából, melyben örökre meg akart telepedni, azt mondja, hogy ime kész a Timon. Ebből látjuk, hogy «Atheni Timon», Shakespeare sokat vitatott tragédiája, két Raimund-féle tündérbohózat megírására volt befolyással. A mű első felé-

ben a főhős örült tékozló, ez hatotta a «Verrschwender»-re, a másodikban embergyülölő, ebből lett az «Alpenkönig.» De még más művek is hatottak ez utóbbira. A ki csak kevéssé járatos a német irodalomban, azt a pusztá czím Schiller ifjabbkori töredékére: a «Menschenfeind»-re s Kotzebue hírhedt «Menschenhass und Reue»-jére utalja. Schiller és Raimundnál egyaránt az embergyülölő leánya szereti azt az embert, kit atyja leginkább utál. Schiller jegyzetben tudatja, hogy terve az embergyülölőt meggyógyítani, a szerelmeseket egyesíteni. Kotzebue-től kölcsönözte Raimund egyik legnépszerűbb alakját, Habakukot, a ki minden szóra azt hazudja, hogy két évig volt Párisban, de ilyet nem látott. Kotzebue-nél is az embergyülölő dühét azzal idézi elő a kasznár, hogy minden alkalommal azt füllenti, hogy fontos híreket kapott Párisból. A Kotzebue-féle alak sokkal finomabb mint Raimund utánzata, s ez eszünkbe juttatja harmadik kifogásunkat: dolgozatunk szerzője nem él elég kritikával. Nem mutatja meg, hogy a hiányzó műveltség mennyire meglátszik Raimund bohózatain. Mert a kinek csak egy kis izlése van, annak meg kell vallania, hogy itt csak a népies jelenetek sikerültek, a patetikus tündérfeljátékok tartalma unalmas, nyelvök élvezhetetlen. Ez a jellemzés teljességéhez tartozik, Raimund költői nagyságát meg annál fényesebb világításba helyezi. Hogy milyen erő rejlik benne, mutatja az, hogy művei a töredékes szépségek dacára is halhatatlanok.

SCHNEEBERGER NÁNDOR.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG XXVI. KÖZGYÜLÉSE.

1901 január 9.

I. Elnöki beszéd.

Mikor ma XXVI. közgyűlésünket van szerencsém megnyitni, mikor egy új évszázad küszöbén állunk, nemcsak a mult emlékei újulnak fel bennünk, hanem a titokzatos jövő is gondolkodóba ejt.

A mult század a világtörténetnek mind anyagi, mind szellemi harcokban egyik leggazdagabb százada. Ugyanez áll edes hazánkra nézve is.

A XIX. század uralkodó eszméi a magyar népet, melyet a világ csak orientális specialitásnak ismert volt, európai kulturnemzette avatták.

Az a csodálatos nagy haladás, melyet a tudomány a mult század leforgása alatt tett, az a tömérdek sok fölfedezés és találmány, mely az élet igényeit módosította és szaporította, mely az államot és társadalmat, a gondolkodást és törekvést, szóval az em-

ber testét-lelkét hatalmasan érdekli, ránk magyarokra is ébresztő és fejlesztő hatást gyakorolt.

Ma már van minden írói czélokra szolgáló művelt nyelvünk, van költői és tudományos irodalmunk, nevezetesen a nyelvészetet, a XIX. század egyik leggyönyörűbb alkotását mink is magunkévá tettük, a philológiát mink is meghódítottuk magunknak.

A Budapesti Philologiai Társaság története fő fő bizonyossága ennek a szép eredménynek, mely ugyancsak sok munkába, sok fáradtságba került, de ma már megvan s a szerencsésen elsajátított tudományos módszer további haladásunkat is biztosítja.

Se szándékom, se időm mindazt ezennel felsorolni, mit hazai tudományosságunk a nyelvészet és philologia terén felmutathat. De egy munkát mégis megemlítek.

Valamint külföldön a philologia egy monumentalis műnek, a *Thesaurus Linguae Latinac*nek közrebocsátásával, úgy hazai tudományosságunk egy természetesen hasonlíthatatlanul szerényebb, de ránk, magyarokra nézve nagyon is fontos szótárnak, t. i. *A magyarországi latinság szótárának* első kötetével üdvözli az új századot.

Mind a kettő lélekemelő tünemény. Az egyik világgraszoló mű, melynek a világ minden philologusa hasznát veszi, a másik csak hazánkra szorítkozik ugyan, s voltaképp magyar historikusainak teend nagy szolgálatot, hanem azért külföldi nyelvésznek és külföldi historikusnak nem egy ízben segítségére lesz. A *Thesaurus* arról tesz tanubizonytságot, mily nagyra tartják külföldön az igazi tudományt, hogy milliókat költenek olyan vállalatra, mely semmi anyagi, csakis szellemi haszonnal jár. Wölfflin maga, ki Büchelerrel együtt tervezte ezt a szótárt s több anyagot gyűjtött számára, mint bárki más, azt a rengeteg nagy munkát mind ingyen végezte, sőt még 20000 márkát is áldozott e vállalatra a saját zsebéből. Bartal szótárát is az önzetlen tudányszeretet hozta létre. Örvendetesen azt bizonyítja, hogy a philologia nálunk is már annyira haladt, hogy a classikusok fordításain kívül nagyszabású, tisztán tudományos célú munkákkal is elő lehet már állanunk.

A mi társaságunk mult évi történetét illeti, arról buzgó első titkárunk fog részletes jelentést tenni.

Én csak három nagy veszteségről emlékezem meg, melyet a kérlelhetetlen halál nekünk okozott.

Január 30. vesztettük el Schwarcz Gyulát, a nagy historio-

graphust, társaságunk tiszteleti tagját. Temetésckor ezt a beszédet intéztem a gyászoló közönséghez :

«Engedje meg a mélyen tisztelt gyászoló közönség, hogy, mint a budapesti kir. m. tud. egyetem rectora, mint a Magyar Tudományos Akadémia képviselője s mint a Budapesti Philologiai Társaság elnöke, e hármás minőségben egy pár bucsusztót szóljak a néma koporsó előtt.

Az élet nyughatalatlan ösztöne ráveszi az embert, hogy a föld gyomrából is kincset bányásszon: a halál parancsa viszont arra kényszerít bennünket, hogy még legdrágább kincseinket is előbbutóbb a földbe temessük.

Az egyetemnek, az akadémiának, a philologiai társaságnak egy ilyen drága kincsét kísérik ma a sírhoz, a magyar tudományosságunknak egy kiváló díszétől búcsúzunk el ma örökre.

Már mint tanuló feltűnt lángeszével az iskolában, s mihelyt egyetemi tanulmányait befejezte s magyar, francia, angol sőt a görög nyelven írt dolgozataival a tudomány ítélőszéke elé lépett, még a külföld figyelmét is rögtön magára fordította.

Azóta folyton dolgozott, folyton haladt s a tudománynak oly magaslatára emelkedett, hogy Lange M. A. a Berlinben néhány évvel ezelőtt megjelent essay-gyűjteményében Schvarcz Gyulát a «Geistige Grössen der Gegenwart» közé sorozza, s hogy abban a szakban, melyet Schvarcz Gyula új adatokkal, új felfogással, új itélettel módosított és gyarapított, még annak is zszámot kell vetnie ő vele s ő töle kell tanulnia, ki nem az ő irányát követi.

Halhatatlan érdemeinek tüzetesebb ismertetését és méltatását a bölcsészettudományi kar szaktudós szónokára bízom. Én a búcsú legérzékenyebb pillanatában csak veszteségünk nagyságát hirdetem, s hazai tudományosságunk nevében Q. Metellusnak Scipio Aemilianusra vonatkozó szavait így módosítva alkalmazom a megdicsőültre :

Ite, celebrate exequias! Nunquam maioris historiographi funus videbitis.

Isten veled, dicső kartársunk! Isten veled, felejtethetlen barátunk!»

Október 27. vesztettük el tiszteleti tagjaink sorából azt, ki nem egy nemzeté volt, hanem világgraszoló hatásánál fogva az egész világé, kinek neve az összes nyelvtudósok nevei közül még a laikus közönség előtt is alighanem a legismertesebb: MÜLLER MIKSÁT.

Sem életének rajzával, sem tömérdek munkáinak felsorolásával, sem működésének birálatával most nem foglalkozhatom. Nemcsak több külföldi lap, hanem a mi «Vasárnapi Ujság»-unk is közölte halála alkalmából életrajzát, arcképét s érdemeinek méltatását. Én csak kegyeletünknek akarok kifejezést adni, csak hálaírást akarom nyilvánítani azokért a nagy szolgálatokért, melyeket a magyar tudományosság az ő műveinek köszön, csak azt a jelentőségét hirdetni, mely őt a halhatatlanok sorába iktatja.

Mikor 1893 szept. 1. a Lipcsében szerzett doctoratusának 50 éves jubileumát ülték, az ünnepelt tudós barátainak és munkatársainak, hálája jeléül, olyan kis füzettel kedveskedett, mely érdekes tartalmánál fogva érdemes arra, hogy röviden ismertessem. Címe: «An Offering of Sincere Gratitude To My many Friends and Fellow-labourers For their good wishes on the First of September 1893 The Fiftieth Anniversary of my receiving The Doctor's Degree in the University of Leipzig.» Legelől van hat különböző arcképe. Az első mint 3 éves gyermeket (Three years of age), a másik mint iskolásfiút (At School), a harmadik mint lipcsei egyetemi hallgatót (Student in the University of Leipzig), a negyedik mint oxfordi tanárt (Professor at Oxford), az ötödik mint az Institut Français kültagját (Foreign Membre of the French Institute), a hatodik mint a lipcsei egyetem 50 éves doctorát (Fifty Years Doctor in the University of Leipzig) ábrázolja. A szöveg első része (2—10. lap) közti fő műveinek jegyzékét *Catalogue of Principal Works*), második része (11—17. lap) A kelet szent könyvei (*Sacred Books of the East*) című, általa kiadott 48 kötetre terjedő fordítási gyűjteménynek tartalmát, harmadik része (18—20. lap) összes kitüntetéseit, melyek közt a M. T. Akadémiabeli külsőtagsága (Royal Hungarian Academy) s a Budapesti Philologiai Társaságbeli tiszteleti tagsága is (Philological Society of Buda-Pest) is föl van említve. Legvégül a lipcsei jubiláris doctori oklevélnek s a Deutsche morgenländische Gesellschaft üdvözlő iratának szövege olvasható.

Az e füzetben foglalt bibliographia mutatja legteljesebben, hogy Müller Miksa mily óriási tevékenységet fejtett ki, mi minden-nel gyarapította a tudományt, nevezetesen a dúsgazdag s végtelen fontos szanszkrit irodalom legbecsesebb részét mennyi kitűnő kiadványnyal tette hozzáférhetővé. Nyelv és vallás, e kettő foglalkoztatta Müller Miksát egész életén át.

Jól mondja Katona Lajos tagtársunk az *Ethnographia* XI. évfolyamában, Müller Miksa emlékének szentelt cikkében, hogy a nyelv és vallás közti kapcsolatot Müller Miksa előtt talán még egy gondolkodó sem ismerte föl ilyen bensőnek és szorosnak, és ennek fölismerésében van, ha érdem, kétségtelenül az ő legnagyobb érdeme, ha pedig hiba, legnagyobb, sarkalatos hibája mindannak, mit e kérdéstről tanított. Bármint fog is azonban a ma még eldöntetlen és a vizsgálat hiányos adatai alapján el sem dönthető vita végződni: annyi már is kétségtelen, hogy ennek a kapcsolatnak a következetes kidomborítása tetemesen előbbre vitte mind a nyelv-, mind a vallástudományt. Az ellenfeleivel való polemia «tömerdek új adattal gyarapította innen is, túlról is az emberi szellem öskorról derengő ismereteinket.»

«A nyelv és vallásnak, mint az emberi szellem két egymással kezdetben, úgy látszik, csakugyan karöltve járó nyilvánulásának bölcséleti és történelmi nyomozásában tette Müller Miksa az ethnológiának azokat az el nem évülő szolgálatokat, a melyek miatt neve e tudomány évlapjain örökké a legnagyobbakéval egy sorban fog ragyogni.»

Szeptember 19. meghalt az osztrák philologusok nestora, SCHENKL KÁROLY.*) Nem volt társaságunk tagja, de igenis jó ismerősünk, jó barátunk. Nevével még az 50-es években ismerkedtünk meg, mikor a görög nyelv tanítására szolgáló jeles tankönyveit magyarra fordítva a mi gymnasiumainkban is használták. Schenkl ugyanis Bonisznak, az osztrák iskolaügy nagy reorganisatorának tanítványa: nem csak a tudománynak élt, hanem az iskolának is. *Griechisches Elementarbuch*-ja 16, *Deutsch-griechisches Übungsbuch*-ja 8, *Deutsch-griechisches Schulwörterbuch*-ja 5 kiadást ért. 1875 óta ő szerkesztette a Bonitz-alapította *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*-t, 1879-ben alapította Hartellel együtt a *Wiener Studien*, *Zeitschrift für classische Philologie*-t, melyet 25 álló évig szerkesztett s melynek becses közleményei számát Ábel Jenő s Vári Rezső is gyarapította.

Schenkl tudományos működésének legbecsesebb termékei mintaszerű kritikai szövegkiadásai. 1871-ben kiadta Valerius Flaccust, 1883-ban Ausoniust, 1888-ban Claudius Marius Victort, 1897-ben, születésének 70. évében, Ambrosiust.

*) Arczképét a lipcei *Illustrirte Zeitung* 1900. okt. 11. sz. közölte.

1880-ban volt először szerencsém e kedves tudóssal érintkezni. Ő akkor a Bursian-féle Jahresbericht számára Xenophonra vonatkozó jelentésén dolgozott. Azzal a kérdéssel fordult én hozzám, ismeri-e és idézi-e Bászél Aurél «Xenophon Cyropædiájának czélja és iránya» cz. értekezésében, mely az Egyetemes Philologiai Közlöny II. évfolyamában látott napvilágot, Nicolainak azonos tárgyú és azonos eredményű értekezését, mely 1867-ben a bernburgi iskolai értesítőben jelent meg.

Attól fogva 20 éven keresztül minden kinálkozó alkalommal barátságosan nyilvánította irántunk való jóindulatát s őszinte elismerését.

Mikor 1883-ban Miklosichot, 1884-ben Bonitzot, 1899-ben Vahlent készültek ünnepelni, a rendező bizottságok mindannyiszor Schenklt kérték fel, járjon közbe, hogy e jubileumokban mink is részt vegyünk.

1884-ben arra kért, hogy az ő szerkesztősége alatt Prágában megjelenő Bibliotheca scriptorum Græcorum et Romanorum-ban én is közreműködjem. Én e kívánságát egyéb elfoglaltságom miatt nem teljesíthettem, de igenis Ábel Jenő, ki Homeri hymni, epigrammata, Batrachomyomachia és Orphica kiadásával gazdagította ezt a gyűjteményt. Az iskolai szövegek editiója «ab alto regio hungarico Ministerio publicæ eruditionis commendata» a Lampel (Wodianer)-féle czég költségén mindaddig Budapesten is megjelent, míg az említett czég a magam szerkesztősége alatt létrejött Bibliotheca scriptorumot meg nem indította.

Működésemet Schenkli mindenkör élénk érdeklődéssel kísérte.

Anakreonról kijelentette, hogy az nem csak mint fordítás, hanem mint kritikai és magyarázó adalék is fontossággal bír. (Das schöne Buch, das ja nicht bloss als Übersetzung, sondern auch als Beitrag zur Kritik und Erklärung von Wichtigkeit ist. 1885 júl. 7. kelt levelében.)

József főherczeg Czigány Nyelvtanáról, melyet én voltam szerencsés sajtó alá rendezni s Irodalmi Kalauzzal ellátni, ezt mondja 1888 jun. 3. kelt levelében: Láttam a könyvet Miklosich kezében, ki nagyon elismerőleg nyilatkozott fenséges szerzőjéről s az egész munkátról s nagyon örült, hogy ilyen munkatársat nyert. (Ich habe das Buch in den Händen Miklosichs gesehen, der sich sehr anerkennend über den durchlauchtigsten Herrn Verfasser und die

ganze Bearbeitung äusserte, und sich sehr freute eine solche Mitarbeiterschaft gewonnen zu haben.)

1889 nov. 6. kelt levelében megköszöni Festusomat, melyet fáradságos munka gazdag gyümölcsének nevez. (Reiche Frucht einer mühevollen Arbeit.)

Mikor 1897 decz. 11. születésének 70-ik, egyetemi tanárságának 40-ik évfordulóját ünnepelték, barátai, kartársai és tanítványai üdvözlő levéllel s Minerva-szobrocskával tisztelték meg, mely a bécsi csász. régiségtárban őrzött régi eredeti után készült, s melynek költségeihez a magyar philologusok közül is öten járultunk hozzá, úgymint: én, Hegedűs István, Pecz Vilmos, Hampel József és Vári Rezső.

Megható az a kis levél, melyben e kitüntetésért köszönetet mond. Nekem még külön sorokban is kifejezte háláját s egyebek közt így szól: Örömmel és élénk érdeklődéssel követem Kegyednek sikerekben annyira gazdag törekvéseit, mélyekkel a classica-philológiát szép hazájában előmozdítja. (Mit Freuden und lebhaftem Interesse folge ich Ihren so erfolgreichen Bemühungen um die Förderung der classischen Philologie in Ihrem schönen Heimatlande.)

A mint e szavaiból is kitűnik, igazi jó barátunk volt s hogy halála ránk magyarokra nézve is szomorú veszteség.

A mult végtelen gazdag abban, a mit eltemetett, a jövő végtelen gazdag abban, a mit létrehoz. Hogy társaságunk számára mit rejt magában a jövő, azt előre nem tudhatjuk. Prudens futuri temporis exitum caliginosa nocte premit Deus. Ingyen nem ad Isten, mondja a magyar nép. A ki czélt akar érni, annak munkálkodnia kell. Az igazi siker csakis az igazi becsületes munkának a jutalma.

Kötelességünk teljes érzetében munkakedvvel, reménynyel és bizalommal kelünk az új év és új század titokzatos útjára. Sursum corda!

PONORI THEWBREW EMIL.

II. Titkári jelentés.

Tisztelt Közgyűlés!

Nekem, e Társaság szerény krónikásának, e helyen és ez alkalommal nem lehet egyéb feladatom, mint az, hogy alapszabályainkban körülírt kötelességemhez híven, lehetőleg teljes és igaz képet adjak anyagi és szellemi életünk egy-egy év időhatárai között megfigyelhető jelenségeiről.

Kezdem azokon, a melyek örvendetesek, s ezek sorában minden-esetre kiváló hely illeti meg azt az egyszerű, de benső melegségtől áthatott ünnepet, a melynek jegyében Társaságunk egy újabb századnegyed küszöbére lépett.

Folyóiratunk ez évi kötetének talán az eddigieknél is változatosabb és gazdagabb tartalma is ennek az ünnepi hangulatnak, az abból eredt lelkes felbuzdulásnak köszönhető. Közlönyünk, mely csak két évvel fiatalabb Társaságunknál, XXIV. évfolyamában 76 értekezést tartalmaz, a melyekhez 38 hazai és 16 külföldi munka, továbbá 33 programmértékezés ismertetése és bírálata, valamint kerek számmal 30 apróbb vegyes közlemény járul, a szokásos hivatalos természetű iratokon kívül.

Az értekezések ez évben szokatlanul nagyobb számát az első, ünnepi füzet rendkívül gazdag és változatos tartalma okozza, melynek összeállításában 44 író vett részt 45 közleménnyel. Ezek a dolgozatok a hazai philologusok oly tekintélyes és oly sokoldalú munkásságáról tanúskodnak, hogy méltóbban alig ünnepelhettük volna tisztelve szeretett Elnökünknek Társaságunk életével egykorú vezérségét, mint e jóformán hevenyészett s mégis oly dús, a multat dicsérő, a jövőre biztató szemelvénynyel.

Az egész évfolyam összesen 76 értekezése közül 26 a classica philologia, 25 a magyar nyelvészet és irodalom, 8 a germán, 4 a román nyelvek philológiája és 13 egyéb szakok tárgyköréből való. Tizennégy ezen dolgozatok közül csak úgy lenne helyesen osztályozható, ha az eddigi rovatok mellé újabb gyanánt az összehasonlító irodalombúvárlat címét iktatnók, mert tartalmuk ebbe a körbe sorolja őket. A dolog különben nem olyan új, mint a milyen ez a cím lenne, mert folyóiratunk régebbi évfolyamaiban is számosával vannak a hasonló természetű közlemények, a mi csak annak az örvendetes jele, hogy a philologia ezen ágának művelésében sem maradtunk el a külföld mögött.

Nem kevésbé biztató jelenség az elmúlt év történetében az a szép gyarapodás, melyet tagjaink száma a 1900. november 23-án kelt kimutató szerint mutat. Míg ugyanis 1899-ben minden rendű tagjaink és előfizetőink összes száma az előző évhez képest csak 9-czel emelkedett, addig az elmúlt év végén 8 tiszteleti, 13 alapító, 452 rendes és 85 rendkívüli tagunk, továbbá 177 előfizetőnk, tehát összesen 735, vagyis 30-czal több tagtársunk volt, mint az 1899. év záratakor.

A tagok számának ezen a Társaság utóbbi életszakához mérten igazán rendkívüli emelkedése részben kétségtelenül annak az alkalomszerű felpettségnek köszönhető, a melylyel egy egészséges közszellemű egyesület fejlődésének nevezetesebb forduló- vagy határpontjain, a maga életrevalóságának s annak a gyarapodó bizalomnak szokta a jelét adni, a mit megszokott pályájának eredményei benne a jövő iránt keltenek.

De nagy része van — és ezt hálával kell e helyütt is elismernünk — ebben a szép gyarapodásban annak a taggyűjtő buzgalomnak is, a mely-lyel egyes választmányi és rendes tagjainkon kívül különösen a báró Eötvös J.-collegium érdemes igazgatója, Bartoniek Géza szerzett magának maradandó érdemeket Társaságunk körül.

Társaságunk *bevételeinek* elsőrendű forrása a tagdíjakban lévén, csak természetes, hogy a tagok számának feltünőbb növekedését különösen kiemelendőnek tartottam e jelentésemben. Vajha ez a rendkívüli jelenség a jövőre állandóvá lenne! Kíváncos ez annál is inkább, mert Társaságunk pénzügyi helyzete egészben véve korántsem olyan megnyugtató, a milyennek az elmúlt év eredményei első tekintetre, s ha csakis ezeknél maradunk, a felületes szemlélő elé tűntetik. A tagdíjak ugyan igen dicséretes pontossággal folynak be az utóbbi években; így az elmúlt esztendőben is valamivel még meg is haladta e rovatban az eredmény az előirányzatot. 1900-ban ugyanis 735 tag után 6935 kor. 90 fillérnyi várható összeggel szemben 6962 kor. 90 fillérnyi tagdíj folyt be, részben tehát az előző évek hátralékaiból.

Bevételeink másik nevezetes tétele a M. T. Akadémia 2000 koronányi állandó segélye, a melyért, valamint ezen előkelő tudományos testület szíves vendégszereteteért, évenként meg-megújuló köszönetünknek e helyütt is kifejezést adni, kedves kötelességünk.

Kiadásaink rovatában a nevezetesebb tételek: Az Egyet. Philologiai Közlöny 1899. évi 2—5. füzetéért 1976 kor. 62 fillér, a Tárgymutató teljes nyomdai költsége czímén 2415 kor. 46 fillér, írói tiszteletdíjak 1805 kor. A kisebb tételeket mellőzve, csak a kiadások összegét, 10.029 kor. 14 fillért állítom szembe a 10.719 kor. 07 fillérnyi bevétellel, a melyek különbözeteként az 1900. év végén 689 kor. 93 fillér pénztári maradványunk van.

Ezzel szemben azonban, sajnos, az éremnek másik oldala, a fény árnya áll, a mely 7784 kor. 15 fillérnyi nyomdai tartozás alakjában elég aggasztónak mutatja Társaságunk anyagi helyzetét. Hátralékban vagyunk ugyanis még az 1899. évfolyam 6—10. füzetéért 2555 kor. 88 fillérrel és az egész 1900. évi kötetért 5133 kor. 07 fillérrel, valamint egyéb nyomtatványokért 115 kor. 20 fillérrel. Bármily megdöbbentők is azonban e számok, nagyon csalódnánk, ha azt hinnők, hogy váratlanul és megfontolatlanul zúdultak e terhek Társaságunk mérlegére. A helyzet ugyanis ma semmivel sem kedvezőtlenebb, mint tavaly ilyenkor, a midőn az ünnepi hangulat rózsaszínű ködétől talán kissé elfátyolozott szemmel, valamennyire kedvezőbbnek láttuk. Akkor ugyanis az volt a tervünk, hogy a Tárgymutató nyomdai költségét három egyenlő részletben, három egymás után következő éven át állítjuk be kiadásaink rovatába. Midőn e helyett a pénztárnok ezt az egész tételt egyszerre írta le a tar-

tozás rovatából, azzal természetesen csak a cím változott, a mennyiben ugyan már most a Tárgymutató egyszer s mindenkorra lekerült a számlánkról, helyette azonban megfelelő összeggel nagyobb a tartozásunk a Közlöny címén.

A tetemesnek mondható tartozás nem is a Tárgymutatóval egy keletű, bár kétségtelen, hogy e hasznos és szükséges kiadvány jókora áldozatába került Társaságunknak és lényegesen hozzájárult adósságunk növeléséhez. Pedig másrészt el kell ismernünk, hogy az érte befolyt összeg valamivel fölülmulta, az igaz, hogy vajmi szerény várakozásainkat. Ha ezt az 1477 kor. 10 fillérnyi jövedelmet a Tárgymutató összes, 4314 kor. 98 fillérnyi költségéből levonjuk, ennek deficitjeül csak 2837 kor. 88 fillér szerepel az imént említett 7784 kor. 15 fillérnyi adósságban; annak jóval tetemesb része tehát rendes kiadásaink legnagyobb tételére, a Közlöny költségére irandó. Kérdés tárgya és nagyon is komoly fontolóra veendő már most, vajjon ily körülmények között, vagyis ha jövedelmeink nevezetesebb és állandó gyarapodása a közeli jövőben alig várható, e helyzettel szemben fönnttartható-e továbbra is a Közlöny eddigi 60 (sőt a lefolyt évben 61^{3/4}) ívnyi terjedelme?

Társaságunk szép lendületnek indult szellemi élete, a mely a szerkesztők számára az eddigi keretet is sokszor inkább szűknek tünteti fel, mintsem a kellőnél tágabbnak, a folyóirat ívszámának tetemes leszállítását nagyon megsínylené. Másrészt azonban a vagyonmérleg megrendült egyensúlyának a szellemi érdekekkel legalább is egyenlő komolyságú és fontos kivánalma elodázhatatlan köteleességünké teszi, hogy e bajon minden rendelkezésünkre álló eszközzel és mentül előbb segítsünk.

Számbaveendő ugyanis, hogy Társaságunk összes vagyona, melyben pedig a folyóirat régibb évfolyamainak meglevő készlete is szerepel 676 kor. 60 fill. értékkel, pár ezer koronával alatta áll tartozásunknak. E vagyon ez évi gyarapodásához alapítványaink címén 174 korona járul, a mennyiben Heinrich Gusztáv 301 koronányi alapítványát 346 és ifjabb Reményi Ede eddigi 520 kor. alapítványát 602 koronányira emelte. Fel nem vett tiszteletdíj címén 47 korona tőkésített.

Ezekben Társaságunk anyagi helyzetét főbb tételeiben minden szépítgetés nélkül feltárván, áttérhetek jelentésem tárgyainak során *felolvasó üléseinkre*, melyeknek száma 6 volt az elmúlt évben. Rajtuk a következő 13 előadással vett részt összesen 8 tagtársunk:

Febr. 13. *Császár Elemér*: A felvilágosodás eszméi Verseghy költészetében. *Némethy Géza*: Szövegkritikai megjegyzések Tacitus műveihez. Márcz. 14. *Melich János*: Az erdélyi szászok nyelvészeti munkásságának újabb termékei. *Némethy G.*: Tacitus a teutoburgi csatáról. Május 12. *Némethy G.*: Cicero «De finibus»-a magyarul. *Vári Rezső*: Eucheria latin nőköltő verséről. *Katona Lajos*: Hrotsuitha «Dulci-

tius»-ának régi magyar fordítása. Október 10. *Melich* János: A magyar-baskir rokonságról. *Katona* Lajos: A Gesta Romanorum második gyulafehérvári kézírata. November 14. *Császár* Elemér: Magyar utopia a XIX. század elejéről. *Gyomlay* Gyula: Hermeneutikai és kritikai kérdések Szt. István vemprémvölgyi donatiójának múzeumi szövegéhez. Deczember 13. *Lathóczy* Mihály: Euripides Medeája. *Sebestyén* Károly: A cynikusok.

E felolvasásoknak csak egy része jelent meg Társulatunk folyóiratában, míg más részük az Irodalomtört. Közleményekben, a Nyelvőrben és egyéb szaklapokban látott napvilágot. a mi szintén arra vall, hogy a 60 ívnyi terjedelem, a melyben Közlönyünk egy idő óta átlag megjelenik, ma már épen nem mondható a hazai philologia értékeesebb termelésével arányosnak; annál kevésbbé érheti tehát Társulatunkat az a szemrehányás, hogy midőn anyagi erejét ugyan túllépő, de a komoly szükségletnek még mindig meg nem felelő keretűvé tágitotta folyóiratát, akkor a könnyelmű nagyzás hibáját követte el.

Jelentésemet, sajnos, nem zárhatom le a nélkül, hogy súlyos veszteségeinkről meg ne emlékezzem. Az elhunyt évben egy hazai és egy külföldi oszlopos embert veszítettünk el tiszteleti tagjaink sorából. *Schvarcz Gyula* és *Müller Miksa* érdemeit elköltözésük után kevéssel Közlönyünk is méltatta, s Elnökünk is kegyeletes szavakat szentelt nekik megnyitó beszédében. *Schvarcz Gyula* temetésén Társaságunk képviseltette magát és szerény koszorúval is igyekeztünk ravatalán jelezni azért való hálánkat, hogy egy ideig a magunkéi közé számíthattuk őt.

Rendes tagjaink sorából *Fleischhacker* Fridolin soproni áll. főreáliskolai és dr. *Rupp* Kornél budapesti ev. ref. főgymn. tanárt ragadta el tavalý a halál. Az előbbi 1895, az utóbbi pedig 1888 óta volt tagtársunk s gyakrabban láttuk őt felolvasó asztalunknál is, szép reményeket fűzve jeles készségű, tartalmas munkásságához, a mely régi irodalmunk néhány termékének szakavatott kiadásán és magyarázatán kívül, főleg a XVI. század szellemi életének felderítése körül termett maradandó becsű gyümölcsöket. Korán — értékéhez és ahhoz képest, a mit ez érték alapján tőle várhattunk — vajmi korán bekövetkezett halálát nemcsak elárvult övéi, hanem a hazai tanügy és tudomány is gyászolják . . .

Végére értem, Tisztelt Társaság, évi jelentésemnek, a melynek kegyes tudomásul vételét kérve, tisztviselő-társaim szíves buzgalmát kell még megköszönnöm, a kik mint az előző évben, úgy a most lezártban is a választmány tisztelt tagjaival vállivetett munkásságot fejtettek ki Társaságunk anyagi és szellemi érdekeinek megóvására és fejlesztő ápolására.

Dr. KATONA LAJOS, első titkár.

Melléklet a pénztárvizsgáló bizottság jelentéséhez A) B) és C) alatt.

A) A Budapesti Philológiai Társaság 1900. évi zárószámadása.

Ílv: 1900. január 1-től 1900. december 20-ig. — Pénztárkönyv III kötet 379. lap 1. tételtől 400. lap 275. tételig és IV. kötet 1. lap 1. tételtől 76. lap 878. tételig.

Rovat	B e v é t e l				Rovat	K i a d á s			
	Előirányzat		Eredmény			Előirányzat		Eredmény	
	kor.	fill.	kor.	fill.		kor.	fill.	kor.	fill.
1 Pénzbeszlet 1899. december 31-én	717	06	717	06	1 Az 1899. évi II., III., IV. és V. fizetéseikért	1,474	86	1,976	62
2 Előfizetés 1900-ra	1,936	98	1,905	90	2 Székiutadási költségek	400	—	454	60
3 Rendes tagdíjak 1900-ra	3,298	20	3,700	—	3 Czimszalagokért	126	—	140	—
4 Rendkívüli tagdíjak 1900-ra	359	10	359	—	4 Irói tiszteletdíjak	1,800	—	1,805	—
5 Előfizetési hátralék	30	—	18	—	5 Szerkesztői díjak	800	—	800	—
6 Rendes tagdíjhátralék	600	—	773	—	6 A pénztárnoknak	900	—	947	94
7 Rendkívüli tagdíjhátralék	200	—	207	—	7 A „Targymutató” nyomdai költsége	2,415	46	2,415	46
8 A Közlöny eladásából befolyt	90	—	46	64	8 A szolgáknak	50	—	50	—
9 A „Targymutató” ártól befolyt	100	—	149	60	9 Irodai költségek	600	—	656	42
10 Kamatok	174	—	132	73	10 Egyéb nyomdai költségek	200	—	211	42
11 A M. Tud. Akadémia segélye	2,000	—	2,000	—	11 Kiöntéle kiadások	400	—	531	68
12 Kiöntéle bevételek	400	—	710	14	12 Schwarcz Gyula koporsójára koszorú	—	—	40	—
Összesen	9,905	34	10,719	07	Összesen	9,166	32	10,029	14

A megvizsgált könyvekkel és számadási okmányokkal mindenben megegyezőnek találtuk. — Budapest, 1901. évi január hó 6-án.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Bernüller Ferencz.

Veres Ignác.

Tímár Pál.

Cserép József dr.

B) A Budapesti Philológiai Társaság 1900. évi vagyonmérlege.

Rovat	V a g y o n	kor.	fill.	Rovat	T e h e r	kor.	fill.
1	Pénzmaradvány 1900 decz. 31-én ---	689	93	1	Az 1899. évi VI—X. füzetek ---	2,535	88
2	Alapítványok:			2	Az 1900. évi I—X. „ ---	5,133	07
	a) értékpapirokban ---	2,274	—	3	özv. Érezhegyi Ferenczénének ---	10	06
	b) takarékpénztárban ---	1,021	—	4	Egyetemí nyomdának ---	50	—
3	Rendes tagdíjhátralék ---	977	—	5	Franklin-Társulatnak ---	115	20
4	Rendkívüli tagdíjhátralék ---	199	—				
5	Kamatok ---	20	—				
6	A Közlöny raktári készlete ---	600	—				
7	Irodai felszerelés értéke ---	76	60				
	Összesen ---	5,857	53		Összesen ---	7,844	21

Az átvizsgált könyvekkel mindenben megegyezőnek találtatott. — Budapest, 1901. évi január hó 6-án.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Bermüller Ferencz.

Véres Ignác.

Timár Pál.

Cserép József dr.

C) A Budapesti Philologiai Társaság 1901. évi költségvetése.

B e v é t e l		K i a d á s	
Rovat		Rovat	
	kor. áll.		kor. áll.
1 Pénzmaradvány 1900. december 31-én ---	688 93	1 A közlöny 1899. évi VI—X. és 1900. I—V. fizetelért	5,181 79
2 Előfizetés 1901-re ---	1,967 —	2 Szétküldési költségek ---	50 —
3 Rendes tagdíj 1901-re ---	3,500 —	3 Czimszalagok irásaért ---	126 —
4 Rendkívüli tagdíj 1901-re ---	360 —	4 Irói tiszteletdíjak ---	1,800 —
5 Rendes tagdíjhátralék ---	750 —	5 Szerkesztői tiszteletdíj ---	800 —
6 Rendkívüli tagdíjhátralék ---	150 —	6 A pénztárnok tiszteletdíja ---	950 —
7 A közlöny eladásából ---	60 —	7 A szolgáknak ---	50 —
8 Kamatok ---	136 84	8 Irodai költségek ---	600 —
9 A M. T. Akadémia segélye ---	2000 —	9 Egyéb nyomdai költségek ---	200 —
10 Különféle bevételek ---	100 —	10 Különféle kiadások ---	10 —
11 Idegen pénzek ---	100 —	11 Idegen pénzek ---	45 98
Összesen ---	9,813 77	Összesen ---	9,813 77

Budapestben, 1901. évi január hó 6-án.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Bernüller Ferencz.

Véres Ignác.

Tindár Pál.

Üserep József dr.

III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Alulírtak mint a Budapesti Philologiai Társaság válaszmánya által kiküldött pénztárvizsgáló bizottságnak tagjai folyó évi január hó 6-án délután tisztünkben eljárván, van szerencsénk eljárásunk eredményéről a következő három számadást bemutatni.

A) alatt mellékelve bemutatjuk a Budapesti Philologiai Társaság 1900. évi bevételeinek és kiadásainak zárószámadását, szembe állítván a múlt évi közgyűlés által megállapított előirányzatot az elért eredménnyel. Bevételekre előirányoztatott 9905 kor. 34 fillér, az eredmény ezzel szemben 10.719 kor. 07 fillér, tehát 813 koronával több, mi a tagdíjak és a különféle bevételek kedvező befolyásának köszönhető. Kiadásra 9166 kor. 32 fillért irányoztunk elő s az eredmény 10.029 kor. 14 fillér lett; a több kiadás a több bevételnek természetes következménye volt; a több kiadás főképen a Közlöny nyomdai költségénél mutatkozik, a mennyiben az előirányzott 3 füzet helyett 4 füzetnek nyomdai számláját fizettük ki. Megjegyezzük, hogy a tárgymutató 2415 kor. 46 fillérnyi nyomdai költsége teljesen ki van fizetve.

B) alatt csatolva bemutatjuk Társaságunk 1900. évi vagyonmérlegét. Ebből azt az elszomorító tényt konstatálhatjuk, hogy a Budapesti Philologiai Társaságnak vagyona csak 5857 kor. 53 fillér, terhe pedig 7784 kor. 21 fillér. A teher oroszánrészét a Franklin-Társulatnál levő 7784 kor. 15 fillérnyi tartozásunk teszi ki. Tudvalevőleg a Tárgymutatónak 4314 kor. 98 fillérnyi kiadási költsége az oka részben adósságunk e nagy összegének.

Igen óhajtanánk tartjuk, hogy Társaságunknak vezérlő egyéniségei Társaságunk számára a M. Tud. Akadémiánál az évi 2000 korona segélynek felemelését és a közoktatásügyi kormánytól szintén a rendes évi támogatást mielőbb kieszközöljék, mert a 7784 kor. 15 fillérnyi adósságunk pár év alatti kifizetését csak így remélhetjük.

C) alatt ide mellékeljük az 1901. évi költségvetést 9813 kor. 77 f. bevételről és ugyanannyi kiadásról. A Közlöny nyomdai költségére az 1899. évi VI—X. és 1900. évi I—V. füzetekért a már benyújtott számlák alapján 5181 kor. 79 fillért irányoztunk elő.

Midőn vizsgálatunk eredményéről a fentiekben számot adtunk, teljes elismerésünket nyilváníttuk a pénztáros buzgó és lelkiismeretes fáradozásáért és ezen az alapon bátrak vagyunk indítványozni a t. közgyűlésnek, hogy pénztárosnak a fölmentést megadni méltóztassék.

Kelt Budapestén, 1901. jan. 6.

CSERÉP JÓZSEF.

BERMÜLLER FERENCZ.

TIMÁR PÁL.

VERES IGNÁCZ.

IV. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaság válaszmányának 1901. januárius 9-kén az évi közgyűlést megelőzőleg tartott üléséről.

Ponori Thewrewk Emil elnöklete alatt jelen voltak: Heinrich Gusztáv alelnök, Katona Lajos első titkár, Cserhalmi Samu pénztáros, Bermüller Ferencz, Hegedűs István, Kempf József, Kuzsinszky Bálint, Maywald József, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Pru-

zsinszky János, Reményi Ede, Timár Pál, Vári Rezső, Veres Ignác és Zlinszky Aladár vál. tagok s Cserép József másodtitkár mint jegyző.

1. Az 1900. évi decz. 13-án tartott vál. ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után Cserép József másodtitkár előterjeszti a pénztárvizsgáló bizottság jelentését. A választmány tudomásul veszi s maga részéről pénztárosnak a fölmentést megadja.

2. A társaság rendes tagjai sorába fölveszi a választmány Gyulai Ágost ajánlatára *Pap Ferencz dr.* budapesti I. ker. állami főgymn. r. tanárt s Heinrich Gusztáv ajánlatára *Bernáth Lajos* halasi főgymn. tanárt.

3. Folyó ügyek.

Jegyezte CSERÉP JÓZSEF m. titkár.

V. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaságnak 1901. évi január 9-én tartott XXVI. rendes közgyűléséről.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil.

Jegyző: Katona Lajos, első titkár.

Jelen voltak: Becker F. Ágost, Bermüller Ferencz, Császár Elemér, Cserép József, Cserhalmi Samu, Finály Gábor, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Hellebrant Árpád, Herald Ferencz, Hittrich Ödön, Keil Alajos, Kempf József, Kuzsinszky Bálint, Láng Nándor, Maywald József, Melich János, Négyesy László, Némethy Géza, Patrubány Lukács, Petz Gedeon, Prónai Antal, Pruzsinszky János, ifj. Reményi Ede, Schæfer Vilmos, Sshneeberger Nándor, Schneider Victor, Sebestyén Gyula, Timár Pál, Tolnai Vilmos. Ujvári László, Vári Rezső, Veres Ignác, Vikár Béla, Veszely Ödön, Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula stb.

1. Az elnök olvassa Az Egyet. Philol. Közl. 157. lapján kiadott beszédet, a melyvel a társaság XXVI. közgyűlést megnyitja.

2. Az első titkár felolvassa az E. Phil. Közl. 163. lapján közölt évi jelentését, melyet a közgyűlés tudomásul vesz.

3. Timár Pál előterjeszti a pénztárvizsgáló bizottság jelentését a társaság 1900. évi bevételeiről, kiadásáról, vagyonmérlegéről s az 1901. évi költségelőirányzatról. (L. az Egyet. Philol. Közl. 168. lapján.)

A közgyűlés a jelentést a választmány indítványa alapján helyeslő tudomásul veszi és Cserhalmi Samu pénztárosnak az elmúlt 1900. évre a felmentvényt megadja; az 1901. évre szóló költségvetést szintén az idézett jelentés értelmében állapítja meg a közgyűlés.

4. Az elnök a választmány indítványát terjeszti a közgyűlés elé, a mely szerint *Csaplár Benedek* kegyesr. ny. tanárt, a rend történetíróját, nagyérdemű veterán tudósunkat, kinek a hazai irodalomtörténetírás terén maradandó érdemei vannak, — továbbá *Brugmann Károly* lipcei és *Osthoff Hermann* heidelbergi egyet. tanárokat, az összehasonlító nyelvtudomány terén szerzett kiváló érdemeik elismeréséül, valamint *Wilhelm Adolf* athéni archæologust tiszteleti tagokká választja meg a közgyűlés.

A közgyűlés közfelkiáltással egyhangulag a társaság tiszteleti tagjaivá választja a nevezetteket.

5. Az elnök most a választmány megújítására vonatkozó szavazás megejtése céljából a szavazatszedő bizottság tagjait Négyesy Lászlót, Némethy Gézát és Finály Gábort küldi ki és a szavazás tartamára a gyűlést felfüggeszti.

6. Az elnök a gyűlést újból megnyitván, a szavazatszedő bizottság jelentése alapján kihirdeti a választás eredményét, a mely szerint beadatott összesen 31 szavazat és

a) *Budapesti választmányi tagokká* 1901-re megválasztottak: Badics Ferencz 29, Bermüller Ferencz 30, Fináczy Ernő 30, Gyomlay Gyula 30, Hegedűs István 31, Hóman Ottó 29, Kempf József 31, Kuzsinszky Bálint 31, Maywald József 31, Négyesy László 31, Pecz Vilmos 31, Pruzsinszky János 29, ifj. Reményi Ede 31, Simonyi Zsigmond 28, Szinnyei József 30, Timár Pál 30, Váczy János 31, Vári Rezső 31, Veress Ignác 30, Zlinszky Aladár 31 szavazattal.

b) *Vidéki választmányi tagokká* pedig: Bászél Aurél 31, Binder Jenő 31, Bódiss Juszttin 31, Boros Gábor 31, Burány Gergely 31, Burián János 31, Csengeri János 31, Dóczi Imre 30, Erdélyi Károly 31, Erdélyi Pál 31, Giesswein Sándor 31, Halász Ignác 30, Kacs Kovics Kálmán 31, Kardos Albert 30, Nátafalussy Kornél 30, Pirchala Imre 30, Spitzkó Lajos 29, Szamosi János 31, Zoltvány Irén 31, Zsoldos Benő 31 szavazattal.

Továbbá egyes szavazatokat kaptak még: Tolnai Vilmos 3, Hornyánszky Gyula 2, Császár Elemér, Finály Gábor, György Lajos, Gyulai Agost, Kurtz Sándor, Láng Nándor, Melich János 1—1 szavazatot.

7. A választás eredményének kihirdetése után az elnök a gyűlést berekeszti.

Budapest, 1901. január 9.

Jegyzette:

Dr. KATONA LAJOS, elsőtitkár.

VEGYESEK.

— Egy régi énektöredék. Nádasdy Tamás nádornak az Országos Levéltárban őrzött eredeti levelében olvasható az a pár magyar szó, mely egy régi dalból van kikapva. A levél Sárvártt kelt 1555 máj. 17-én s Thurzó György nyitrai püspökhöz, a pozsonyi kamara prefektusához intézte Nádasdy bizonyos pénzösszeg tárgyában, melynek ki nem fizetése miatt a prefektus mentegetni iparkodott magát. Ime a levél:

«Reverendissime domine, frater et amice nobis observandissime, post salutem et servitiorum nostrorum commendationem; litteras vestrae dominationis rev. excusatione uti de retenta pecunia ad usum suum, nam si omnino eam summam omnem ad eam vel aliam suam imminenter necessitatem retinisset nihil omnino gravati fuissetus, ea enim inter nos fraternitas et amititia intercedit, ut si v̄ra. do. rev. hinc a nobis aliquam summam in usus suos necessarios conferendam injunxisset, si paratam eam habere non potuissetus, utique ad rationem rerum et bonorum nostrorum curassemus ordinare et vestra Do. rev. et gratificari; confidimus autem ad sortem rerum nostrarum et bonorum offerente necessitate pecuniam corradere posse, vel aliter fortasse congerere valere *juxta veterem illam cantilenam: hoszd el ghazla hoszd el az Szeremnek borat, noha*

nynchen penzem, de vag'on emberseghem; propterea v̄ra rev. dom. deinceps-que velit nobis jure suo in omnibus injungere, notrisque perinde ac suis uti» etc.

A rhythmus, mely e nehány magyar szóban lüktet, magától is sej-teti, hogy ebben az idézetben egy régi magyar dal töredékét kell látnunk. Kétségtelenné teszi föltevésünket az, hogy maga Nádasdy *cantilena*-nak mondja, még pedig *vetus*-nak. Ha már ez a dal 1555-ben is régi volt, annál inkább sajnálnunk kell elveszését.

Érdekes e töredékben a *Szerém borára* való hivatkozás. Más írott emlékeinkből is tudjuk, hogy a XV. és XVI. században a szerémi és a somogyi volt Magyarország leghíresebb, legkeresettebb bora. A tokajinak akkor még híre-hamva se volt. A sajószentpéteriek is azt mondják neve-zetes végzésükben: «Mierthogy a szerémi és somogyi borok mindenütt kedvesek, mi sem akarjuk megaláztatani». — A XVI. sz. első felében munkálkodott *Farkas Andás* «Az zsidó és magyar nemzetről» szóló jere-miadjában kétszer is megemlékezik a szerémi borról:

Azért az országot (t. i. Pannoniát) mind nevezik vala
Tejjel-mézzel folyó az kővér földnek
Mert ő bővölködik . . .
Ah Szerém borával, ah Somogy borával
Ah Makra borával, ah felföldi jó borokval.

és tovább megint:

Haragra indítók hitetlenségönkkel (t. i. Istent)
— — —
A Szerém borának nagy torkosságával.)*

ILLÉSSY JÁNOS.

— Hrotsuitha *Dulcitius*ának régi magyar fordítása. A Nyelv-emléktár II. kötetében megjelent Sándor-codex egyik legnevezetesebb darabjának, az *Agape*, *Chionia* és *Irene* legendájának forrása mindedig ismeretlen volt. Katona Lajos, a kinek a régi magyar nyelvemlékek irodalomtörténeti szempontból való tanulmányozása terén már eddig is kiváló érdemei vannak, Társaságunk mult évi május 12-iki ülésében tartott felolvasásában kimutatta, hogy a Sándor-codex említett darabja Hrotsuitha, a X. század második felében élt gandersheimi apácza egyik drámájának, a «*Dulcitius*»-nak fordítása. Hrotsuitha darabjait tudvalevőleg Csetes Konrád fedezte fel 1494-ben a st. emmerami kolostorban s nagyon valószínű, hogy mikor ő három évvel később Budán megfordult, a *Sodalitas Danubiana* tagjaival közölte felfedezését s hogy itt ezután egyesek behatóbban is megismerkedtek Hrotsuitha darabjaival s másolatot is vet-tek róluk. Katona most a régi magyar fordítást a Barack-féle Hrotsuitha-kiadás eredeti szövegével szembeállítva az *Irodalomtört. Közlemények* X. kö-tetében kiadta s e dolgozat a fenti cím alatt különnyomatban is meg-jelent (Budapest, Athenaeum, 1901.. 8-adr. 20 l). Katona kiadványának bizonyos alkalmosszerűsége is van: ép az idén lesz négyszáz éve, hogy a

*) Szilády Á.: Régi magy. költők Tára II, 17 19. l.

Celtés-féle editio princeps megjelent; e kiadást akkor Dürernek tulajdonított nyolcz kép ékesítette, ezek egyikének, a Dulcitiusra vonatkozóknak, kisebbitett hasonmását Katona, a régi irodalom barátai előtt kedves ráadásul, kiadványához is hozzácsatolta. Megjegyezzük végül, hogy Katona a külföldet is érdeklő leletéről a müncheni »Allgem. Zeitung» 1900 máj. 30-i számának mellékletében számolt be röviden. P.

— Helyreigazítás. Veres Ignác úrtól e Közlöny XXV. évf. I. füz. 75—76. ll. közölt bírálatra vonatkozólag legyen szabad megtenni észrevételeimet. A bíráló úr nem értette meg értekezésem tendenciáját. Czelóm volt vele deákjaimnak Tacitusról latin nyelven szerkesztett élet- és jellemrajz-féle essayt bemutatni s nem a sokszorosan agyoncsépelet érveket újra megbolygatni. Ez nem volna tanulóknak való!

Eme mondása azonban: »Szól K. (!?) a dialogusról is a 7. lapon, de csak úgy, mint Tacitus többi műveiről», — nem felel meg a valóságnak. — Vagy talán nem látta a 13—16. lapokat, melyek éppen a dialogussal foglalkoznak: *Selecta quaedam capita de Dialogi ortu stilo, sermone*.

Tacitus fordításait nem szándékoztam én sem, sem idő- sem betűrendben (nem mint a tudós bíráló úr mondja, »betűsorban»), hanem a művek szerint csoportosítva közölni, így: I. Agricola és Germania (együtt). II. Agricola. III. Historiæ. IV. Annales. (V. Dialogus.)

A Codex Puteolanus nem szerepel nálam mint új felfedezés (!), hiszen ugyanaz ez, melyet a tudós, úr említ. — Hogy pedig a codex Budensis-ről mit sem tudok, minő alapon következteti a bíráló úr!? Nézzen jobban a sorok közé! A 7. lapon ezt olvashatja: Codex Neapolitanus C; Codex Venetus etc. — Én csak a Tacitus-féle codexek értékelésének mi-kéntjét akartam megmutatni azzal, hogy több codexet egymással szembe-állítottam; nem volt tehát feladatom, hogy rendre mindent felsoroljak.

KECZER GÉZA.

— Hibaigazítás. Folyóiratunk jan. füzetének 29. lapján a 12. sorbnn felülről τοὺς ὅλους olvasandó. — A 31. lapon felülről a 18. sorban: »Regulus kész visszatérni rabságába», nem pedig »szabadságába».

KÖNYVÉSZET.

I. Hazai irodalom.

Bodley John Edward Courtenay. Franciaország. Második kötet. Fordították dr. Darvai Móricz és Mihály József. (8-r. VIII., 574 l.) Budapest, 1900. Magy. Tud. Akadémia. 4 kor. Kötve 5 kor.

Budai Krónika, a—. A legrégebb hazai nyomtatványnak a M. N. Múzeum könyvtárában levő példánya után készült lenyomata. Bevezető tanulmánnyal ellátta Fraknói Vilmos. (Chronica Hungarorum. Impressa Budæ 1473) Typis similibus. (4-r. 34. 134 l.) Budapest, 1900. Ranschburg Győző. 20 kor.

Carlyle Tamás. Hősökről. Gyémánt-nyakláncz. Fordította *dr. Végh* Arthur. Átnézték Baráth Ferencz, dr. Hegedűs István. (8-r. XXII, 436 l.) Budapest, 1900. Magy. Tud. Akadémia, 6 kor. Kötve 7 kor.

Hornyánszky Gyula dr. Temetési versenyküzdelmek az ősgörögök-nél. (N. 8-r. 67 l.) Bndapest, 1900. Hornyánszky Viktor. 1 kor.

Jánosi Béla. Az Aesthetika története. II. A középkortól Baumgarten fölléptéig. (8-r. VI., 553 l.) Budapest, 1900. Magy. Tud. Akadémia. 4 kor. Kötve 5 kor.

II. Külföldi irodalom.

Bölte, Fel. Das klassische Altertum u. die höhere Schule. Vortrag. (16 l.) Heidelberg, Winter. 1900. 40 pf.

Breymann Herm. Die neusprachl. Reform-Litteratur von 1894—1899. Eine bibliographisch-krit. Uebersicht. (III, 97 l.) Leipzig, Deichert. 1900. 1.25 mk.

Clouard, M. Documents inédits sur Alfred de Musset. Paris, Rouquette. 1900. 10 frk.

Dichter u. Darsteller. Hrsg. v. Rud. Lothar. III. Federn, Karl. Dante. (XI, 235 l.) Leipzig, Seeman. 1900. 4 mk.

Eggert Bruno. Phonetische u. methodische Studien in Paris zur Praxis des neusprachl. Unterrichts. (VII, 109 l.) Leipzig, Teubner. 1900. 2.40 mk.

Erdmann, Karl Otto. Die Bedeutung des Wortes. (IX, 218 l.) Leipzig, Avenarius. 1900. 3.60 mk.

Förstemann, Ernst. Altdeutsches Namenbuch. 1. Bd. Personennamen. 2. Aufl. 10 füzetben. Bonn, Hanstein. Füzetje 4 mk.

Forschungen, litterarhistorische. Hrsg. v. Jos. Schick u. M. Frhr. v. Waldberg. XII. füz. Vossler, Karl. Poetische Theorien in der italienischen Frührenaissance. (VII, 88 l.) Berlin, Felber. 1900. 2 mk.

Freudenberger, M. Beiträge zur Naturgeschichte der Sprache. (V, 147 l.) Leipzig, Avenarius. 1900. 2 mk.

Goethe. Elpenor. Trauerspiel. Fragment. Fortsetzung. III. bis V. Aufzug von Wold. Frhr. v. Biedermann. (VI, 106 l.) Leipzig, v. Biedermann. 1900. 1.60 mk.

Hartmann, Frz. Betrachtungen üb. die Mystik in Goethes «Faust» (IV, és 151 l.) Leipzig, Friedrich. 1900. 3 mk.

Hildebrand, Rud. Ueber Walther v. der Vogelweide. Eine Jugendarbeit (aus dem J 1848). Hrsg. v. Georg Berlit. (39 l.) Leipzig, Teubner. 60 pf.

Holmes, Edmond. What is poetry? (100 l.) London, Lane. 1900. 3 sh. 6 d.

Jahrhundert, das neunzehnte, in Deutschlands Entwicklung. Hrg. v. Paul Schlenther. III. Bd. Meyer, Richard M. Die Litteratur des 19. Jahrh. XXII, 960, Berlin, Bondi. 1900. 10 mk.

Jentsch, Carl. Drei Spaziergänge eines Laien ins klassische Alterthum. (VIII, 373 l.) Leipzig, Grunow. 1900. 4.50 mk.

Liet, A. Traité de prononciation française. (150 l.) Paris. 1900. 3 mk.

Macdonell, Arthur A. A history of Sanskrit literature. (Literatures of the World.) (VIII, 472 l.) London, Heinemann. 1900. 6 sh.

Müller, Josef. Jean Paul-Studien. (IV és 176 l.) München, Lüneburg. 1900. 2.80 mk.

Nolte, Alb. Der Eingang des Parzival. Ein Interpretationsversuch. (66 l.) Marburg, Elwert. 1900. 1.20 mk.

VERGILIUS IFJUSÁGA.*)

Publius Vergilius Maro, a római költők fejedelme, alacsony sorsból emelkedett fel hazájának nagyjai közé. Bölcsőjét se az előkelő származás, se a nagy vagyon fénye nem ragyogta körül. Anyai részről való nagyatyja valami *Magius* nevű becsületes római polgár volt, a ki a *viator* szerény hivatalát töltötte be, azaz, modern kifejezéssel élve, mint hatósági kézbesítő működött s az volt a tiszte, hogy a magistratusok végzéseit a feleknek átadja s őket hivatalos tárgyalások alkalmával az illetékes forum elé idézze. Ez az alárendelt állás azonban olyan jövedelemmel járt, a mely a szerény igényű embernek nemcsak a megélhetést biztosította, hanem bizonyos mérsékelt jólétet is. Ez a körülmény magyarázza meg azt, hogy költőnk atyja, az idősebb Vergilius Maro, ennek a Magiusnak a szolgálatában állott, nem ugyan mint rabszolga (*servus*), hanem mint szabad munkás (*mercennarius*). Később azonban szorgalmával és jámborságával annyira megnyerte gazdája szeretetét, hogy az leányát, *Magia Pollát* neki adta feleségül. Ebből a házasságból született a nagy költő Kr. e. 70-ben október 15-én. Cneius Pompeius Magnus és Marcus Licinius Crassus, a későbbi triumvirek consul-sága alatt Andesben, egy Mantuához közel fekvő jelentéktelen helységben, hol atyjának egy kis birtoka volt.

Születésének körülményeit a későbbi írók, a régiek közönséges szokása szerint, mindenféle csodás jelenségekkel hozták kapcsolatba, a melyek szerintök előre hirdették volna az újszülött jövendő nagyságát. Ezek közé a mesés elbeszélések közé azonban

*) Felolvastatott a M. T. Akadémia első osztályának 1901 január 7-én tartott ülésében. Első fejezete egy nagyobb szabású, jórészt már készen álló irodalomtörténeti monographiának, mely Vergilius életét és műveit önálló kutatások alapján, de a nagy közönség számára is élvezhető formában tárgyalja.

belekerült egy olyan adat is, a melynek valódiságát nincs okunk kétségbe vonni. E szerint költőnk nem a szülői ház falai között, hanem künn a szabad természet ölében látta meg először a napvilágot. Az idősebb Vergilius ugyanis feleségével együtt épen útban volt közeli szántóföldje felé, midőn az asszonyt meglepték az anyaság fájdalmai, úgy hogy kénytelen volt az útról letérve, egy árokban vonni meg magát s ott történt meg rajta az örvendetes esemény. Ha valamiben, úgy ebben láthatunk kedvező előjelet a költő jövőjére nézve, mert bizonyára elmés játéka a véletlennek az, hogy a *Bucolica* és a *Georgica* írója, a kinél szebben senki sem énekelte meg a mezőket és a szántóföldeket, mihelyt megszületett, első tekintetét nem a szoba négy falára, hanem a szabad égre vetette, oda, a honnan az áldást várja a pásztor és a földművelő egyaránt.

Bizonyára nagy befolyással volt a gyermek lelkének sajátoszerű kifejlődésére az a körülmény, hogy életének első tizenkét esztendejét egészen falun töltötte, szerény viszonyok közt, egyszerű földművelők körében. Az a vidék, a hol született, a felső-italiai gyönyörű síkság, akkor is az volt, a mi ma: legtermékenyebb és leggondosabban művelt földje Olaszországnak. Itt figyelte meg a szemfüles gyermek, a ki bizonyára mindenüvé elkísérte apját a gazdaságban, a földművelőknek tavasztól ősziig szabályszerű rendben váltakozó munkáit; gyönyörködve legeltette szemeit az aranykalászszal ékes vetéseken s a szilfákkal párosított szőlőültetvényeken, kíváncsian tanulmányozta a méhek csodálatos társadalmi életének titkait, fűgén követte a mezőn szerte legelésző nyájakat s félelemmel vegyes bámulattal szemlélte a szerelemtől feldühödt bikák ádáz viaskodását. Gyermekkorának élénk s örökre eltörölhetetlen benyomásai magyarázzák meg tehát azt a szerető gondot, melyet később a pásztorok és földművelők dolgainak leírására fordított, azt a páratlanul éles megfigyelést, melyet a növényi élet rajzában tanúsít, azt a bámulatos plasztikát, mélylyel az állatvilág köréből vett jeleneteket élénk tudja állítani. Ez teszi érthetővé, hogy a falusi élethez később is annyira ragaszkodott, hogy a fővárost megszokni sohasem tudta, hogy a nagyok palotáiban, a fényűzés és a pezsgő társadalmi élet közepette magát soha jól nem érezte, hogy modora és egész külseje mindvégig falusias maradt s ha ez utóbbi körülmény nem is vált becsületére Róma finomabb köreiben, annál nagyobb tisztelettel adóztak erkölcsi romlatlanságának és szűzies sze-

mérmének, olyan két tulajdonságnak, a melyet szintén a falu tiszta levegőjéből hozott magával s egész életében megőrzött.

Valószínű, hogy az idősb Vergilius kezdetben, míg szűkebb viszonyok közt élt, nem is akarta egyébnek nevelni a fiát, mint egyszerű gazdálkodónak. De miután szorgalmával és ügyességével jobb módra tett szert, benne is fölébredt az alacsony sorsú szülőknek oly gyakran tapasztalt nagyravágyása: azt akarta, hogy a fiú külön ember legyen apjánál. Így küldte el fiát, az akkori viszonyokhoz képest meglehetősen későn, tizenkét éves korában, Kr. e. 58-ban a közel fekvő Cremona városába, hogy az ottani grammatikusoknál az úgynevezett szabad művészeteket (*artes liberales*) elsajátítsa. Fontos lépés volt ez a szerény parasztfiú életében, mert az oktatásnak az a foka, melyben ez időtől fogva részesült, körülbelül megfelelt a mai középiskolának. Az úgynevezett grammatikus iskolákban ugyanis első sorban a latin és a görög nyelvtant, azután mind a két nemzet irodalmát kellett a növendékeknek tanulmányozniok s a ki a humanisztikus műveltségnek itt tárgyalt elemeit elsajátította, az már tanult ember számba ment és nyitva állott előtte az út a további emelkedés felé. Ez az iskolázás a legszigorúbb, a mi felfogásunk szerint szinte kegyetlen fegyelem mellett rendesen a gyermekek tizenötödik életévének betöltéséig tartott s ekkor öltötték fel ünnepies szertartások között a férfi-togát annak a jeléül, hogy a tanító vesszeje alól immár felszabadultak. Így Vergiliusról is feljegyezték a régi életrajzírók, hogy, miután három esztendeig tanult Cremonában, ugyanazoknak a másodszori consulsága alatt, a kiknek első consulsága évében született, tehát 55-ben Kr. e., épen születése napján, azaz október 15-én cserélte fel a gyermekruhát a férfiak díszöltözetével. Ezután tudományos képzettségének további gyarapítása céljából Mediolanumba, a mai Milanóba ment, a hol már ebben az időben jeles iskolák virágoztak s ily előkészületek után indult végre 53-ban Rómába, hogy ott a felsőbb tanulmányokat is elvégezze.

A felsőbb iskolázás Rómában tulajdonképen csak egy cél szolgáltatában állott s ez nem volt más, mint az ifjakkak a politikai pályára való kiképzése. Mindössze csak két szakmával foglalkoztak tehát tüzetesen: először a retorikával, mivel a szónoklás művészete volt a szabad köztársaság idejében a politikai befolyás leghatalmasabb eszköze, azután a jogtudománnyal, mint a mely egyedül képesít az állam kormányzásának nehéz feladataira. E ta-

nulmányok végzése azonban ebben a korban, midőn mai értelemben vett nyilvános iskolák még nem léteztek s a magasabb képzettség elsajátítása csak a magán emberek áldozatkészségétől függött, aránylag nagy költséggel járt s így jogosult az a föltevés, hogy az öreg Vergilius meglehetősen jó módú ember lehetett már ebben az időben, mert másképp nem küldhette volna fiát Rómába s nem taníttathatta volna ott a legelőkelőbb emberek gyermekeivel együtt a legjelesebb s egyszersmind legdrágább mesterek iskoláiban. Az sem lehet kétséges, hogy a kitünő tehetségű fiú, mint minden törekvő római ifjú ebben a korszakban, eredetileg a politikai pályára készült. Szüleit és egész családját bizonyára az az édes remény kecsegtette, hogy a fiatal Vergiliust egykor még a curulisi széken láthatják.

Így került a tizenhétéves gyermekifjú a szónoki művészet elsajátítása céljából *Epidius* iskolájába, a ki az akkori római retorok közt a legjelesebbek egyike volt és a legelőkelőbb házak fiait számította tanítványai közé. Nála tanultak a későbbi triumvirek, Marcus Antonius és Octavianus is és nem lehetetlen, hogy itt találkozott először költőnk a fiatal Octavianusszal, a ki évek múltával oly kegyes és nagylelkű pártfogója lőn. De ha némely régi forrásnak ezt az adatát nem is tekinthetjük kétségtelen hitelességűnek, annyi bizonyos, hogy Vergilius itt vetette meg azoknak az előkelő összeköttetéseknek az alapját, melyek később módot adtak neki az emelkedésre. A legvagyonosabb és a legnagyobb nevű családok sarjaival ismerkedett itt meg az egyszerű kis birtokos fia és szeretetre méltó szerénységével, mely egész életén át sajátja maradt, bizonyára már ekkor megnyerte sok előkelő tanuló társának a barátságát. Tulajdonképeni célját azonban, hogy jó szónokká képezze ki magát, nem érte el. Hajlamai egészen más irányba, a költészet édes Múzsája *) felé vonzották s már ekkor sejthette azt is, hogy bátor-talan fellépésével és gyenge physikumával aligha állhatja meg majdan a helyét forum harczerén. De magát a szónoki stílust sem tudta kellőleg elsajátítani a költői nyelv későbbi nagymestere s az idősebb *Seneca*, a kinek műveiből részletesen ismerjük az akkori rhetoriskolák működését s a kit e tárgyban illetékes bírónak tekinthetünk, bizonyára nem ok nélkül mondja róla: «Tehetsége a kötetlen be-

*) *Dulces Camenae* (Catal. V. vs. 12.).

szédben cserben hagyta őt.»¹⁾ Mint született költő, olyanformán járhatott ő is, mint később Ovidius, a ki azt mondja magáról, hogy hiába igyekezett szónokká lenni, mert még akkor is, ha prózában akart beszélni, önkénytelenül vers jött ajkaira.

Egyébiránt van okunk hinni, hogy rhetorikai tanulmányain kívül ugyancsak Rómában mélyebbre ható irodalmi tanulmányokkal is foglalkozott és hallgatta a főváros legjelesebb grammatikusait, azokat a tudós férfiakat, a kik a már érettebb ifjúság és az irodalmat kedvelő művelt közönség számára tüzetes előadásokat tartottak a görög és a római irodalom köréből s a műkedvelőket a költészet gyakorlatába is bevezették. Legalább ezt a valószínű következtetést vonhatjuk le abból az érdekes kis költeményéből, a melyben búcsút vesz a rhetorok és grammatikusok iskolájától, hogy egészen a philosophiára adhassa magát s ez alkalommal néhány híres római grammatikusról olyképen emlékezik meg, mintha maga is hallgatta volna őket.²⁾ Nagyon valószínű, hogy így vetette meg annak a mélyreható római és görög irodalmi erudiciónak alapját, a melyről későbbi műveinek minden lapja tanuskodik.

Költői kísérletekkel már gyermekkorában is foglalkozott s egyik régi életrajzírója fentartotta számunkra legelső költeményét, egy kétsoros epigrammát, a mely valami Ballista nevű rablóról szól a kit agyonköveztek.³⁾ Midőn azután Rómába került s az akkor divatos költők műveivel megismerkedett, a legnagyobb hatást *Catullus* tette reá, az a költő, a ki a köztársaság korabeli írók között kétségtelenül a legnagyobbak egyike s az összes római poéták között talán a legeredetibb szellem volt. Nem volt sokkal idősebb harmincz esztendősnél, midőn meghalt, körülbelül egy évvel azelőtt, hogy Vergilius a fővárosba jött, de ez a kevés idő elég volt neki arra, hogy örök időre szóló nyomokat hagyjon hátra nemzete irodalmában. Senki sem tudta a szerelmet a szenvedélynek olyan

¹⁾ Exc. contr. III. p. 207. M.

²⁾ Catalepton V., 2—5. vs.:

Et vos, Seliqve Tarquitique Varroque,
Scholasticorum natio madens pingui,
Ite hinc, inane cymbalon iuventutis.

³⁾ L. Donatus életrajzát, p. 58, 6, mely szerint a kérdéses epigramma így hangzott:

Monte sub hoc lapidum tegitur Ballista sepultus:
Nocte die tutum carpe viator iter.

lángoló hevével s az igazi költői természet oly őszinteségével önteni dalba, mint ő a híres Lesbiához intézett verseiben; senki sem emelt a barátságnak szebb emléket, mint ugyancsak ő, azokban a végtelen gyöngéd érzésről és hű szívről tanuskodó sorokban, a melyekben szeretteit énekelte meg, de viszont az izzó gyűlölet hangját eltalálni s a gyilkos gyűny rettentő fegyverét forgatni sem tudta senki jobban ő nála. Igaz kifejezést tudott ő adni minden érzésnek, a mely keblét áthatotta s midőn költeményeit olvassuk, hatalmas egyénisége az ifjúság minden irigylet erőnyével és minden szereetre méltó hibájával együtt áll előttünk. Nem csoda, hogy ő tette ebben az időben a legnagyobb hatást a fiatalabb költői nemzedékre és hogy kezdetben Vergilius is, a ki pedig legkevesebbé sem volt vele rokon szellem, az ő nyomdokain haladt.

Világosan mutatkozik ez a hatás Vergiliusnak amaz ifjúkori verseiben, melyek kisebb költeményeinek *Apróságok* (Catalepton) című gyűjteményében maradtak reánk. Bizonyítja ezt már a külső alak is, mert épen azokat a versformákat, a melyekben Catullus kisebb lyrai költeményeit írta, használta Vergilius is e legkorábbi munkáiban, nevezetesen az elégiai distichont, a jambikus trimetert és az úgynevezett sánta jambust. De nem csekélyebb a rokonság a tartalomban sem. Catullusnak jó barátaihoz intézett enyelgéseit juttatja eszünkbe az a két epigramm,¹⁾ a melyet a mi költőnk két hívéhez, Tuccához és Variushoz írt, a kik maguk is jeles költők voltak, Vergiliusszal mindvégig a legjobb barátságban éltek s végül irodalmi hagyatékát is ők adták ki. Félreismerhetetlen catullusi reminiscenciát találunk azokban a sok gyöngédséggel írt distichonokban²⁾ is, melyben egy harmadik barátját és egyszersmind földijét, a mantuai Octavius Musa lovagot szólítja meg, a kit mint jeles történetírót magasztal. Sőt mintha Catullus játszi humora kísértene abban a későbbi versében is, a melyben ugyanennek az Octavius Musának korai halálát siratja; fölemlíti az elhunyt ismerőseinek azt a mende-mondáját, mely szerint Octavius halálát a borital mértéktelen élvezete okozta volna és a halott árnyékával e szavakat intézteti barátjaihoz: «Ha hiba is, hogy ittam, csak veletek ittam; mindenkit elér a maga végzete; miért vádoljátok hát az ártatlan serlegeket?»³⁾

¹⁾ Catalepton I. és VII.

²⁾ Catalepton IV.

³⁾ Catalepton XI. vs. 3—4:

Ügyesen forgatja a későbbi éveiben annyira megszelidült költő a catullusi gúny hegyes törét is egyik-másik apróságában. Egészen a mester modorában támadja meg Titus Annius Cimbért, Antonius párthívét, abban a találós-meseszerű epigrammában, a mely már sok fejtörést okozott a magyarázóknak s a hol ezt a rhetort először mint az affektált módon régieskedő attikai szónokiskola hívét teszi nevetségessé s ennek kapcsán maró szarkazmussal czéloz a testvérgyilkosság szörnyű gyanujára, a mely ezt az embert terhelte.¹⁾ Ugyancsak Catullus szókimondó leplezetlenségével gúnyol ki valami Noctuinust, Atilius vejét, a ki a költő szerint Atiliusnak mind a két leányán gyakorolja a férji jogokat s így kétszeresen veje az apósának.²⁾ Ugyanezt a két embert csipkedi egy másik epigrammájában s végül tréfásan alkalmazza reájuk Catullusnak azt a versét, a melyben Cäsart és Pompeiust támadta meg: «Vő és após, ti mindent tönkre tettetek.»³⁾ De hogy mennyire tudta utánozni a mester stilusát, legjobban mutatja az az ügyes parodiája, melyben Catullusnak saját hajójáról szóló kedves költeményéből szatirát csinált, szorosan ragaszkodva az eredetinek kifejezéseéhez. Catullus ugyanis megénekelte azt a kis vitorlás hajóját, a melyen Kis-Ázsia partjairól szerencsésen megérkezett szülőföldjére és versét a következő szavakkal kezdte meg: «Ez a hajó, a melyet itt látok, vendégek, azzal dicsekszik, hogy a hajók leggyorsabbika volt és nem akadt oly úszó gerenda, a melynek futását meg ne tudta volna előzni, akár evezőkkel, akár vitorlaszárnyon kellett repülnie.»⁴⁾ Ezeket a szavakat Vergilius parodizálva alkalmazza valami uborkafára felkapaszkodott emberre, a ki előbb Quinctio nevet viselt és mint jeles öszvérhajtó suhogtatta ostorát Mantua és Brixia közt az országúton, utóbb azonban Sabinus név alatt nagyra vitte, magas méltóságokra jutott, és így a postakocsi bakjáról a curulisi székbe

Vobiscum, si est culpa, bibi: sua quemque secuntur
Fata: quid immeriti crimen habent cyathi?

¹⁾ Catalepton II.

²⁾ Catalepton XII.

³⁾ Catalepton VI. 'vs. 6. V. ö. Catull. c. XXIX. vs. 24.

⁴⁾ Catull. c. IV. vs. 1—5:

Phaselus ille, quem videtis, hospites,
Ait fuisse navium celerrimus,
Neque ullius natantis impetum trabis
Nequisse præterire, sive palmulis
Opus foret volare sive linteo.

került. «Ez a Sabinus, — úgymond — a kit itt láttok, vendégek, azzal dicsekszik, hogy az öszvérhajtók leggyorsabbika volt és nem akadt olyan gyors cséza, a melynek futását meg ne tudta volna előzni, akár Mantuába kellett repülnie, akár Brixia-ba.»¹⁾ Catullus elbeszéli, mily nagy utakat tett meg a vitorlás és végül a hajósok védő isteneinek, Castornak és Polluxnak szenteli hajóját s versét így fejezi be: «De ez régen volt: most félreeső helyen korhad s neked ajánlja fel magát, Castor, és neked, Castor ikertestvére.»²⁾ Vergilius is leírja, mily hőstetteket vitt véghez a híres kocsis Galliában s végül hozzá, teszi: «De ez régen volt: most elefántcsont-széken ül és neked ajánlja magát, Castor, és neked, Castor ikertestvére»³⁾, ügyes célzással Castor templomára, a hol a senatus tartotta üléseit. Kétségtelen, hogy ez a tréfás költemény egyike a legsikerültebbeknek ama parodiák közül, a melyek az ókor meglehetősen gazdag humorisztikus irodalmából reánk maradtak.

Vergilius enemű költeményei tehát szembeszökő példákkal erősítik meg azt az általános tapasztalatot, hogy még a legizmosabb irodalmi tehetség is utánzásra kezdi s csak fokozatosan juthat el az önálló alkotásig. De van okunk hinni, hogy Catullusnak a mi költőnkre tett hatása nemcsak ezekben az apróságokban nyilvánul. Ne feledjük, hogy Catullusnak lyrai költeményei, melyekben szeretetre méltó egyénisége oly szabadon nyilatkozik, csak egyik felét teszik irodalmi hagyatékának; a hagyaték másik fele azokból az alexandriai görög minták után bámulatos műgonddal készült fordításokból és átdolgozásokból áll, a melyek megszerezték neki a tudós költő, a *doctus poeta* nevét, a hogyan halás utódai nevezik,

¹⁾ Catalepton X. vs. 1—5:

Sabinus ille, quem videtis, hospites,
Ait fuisse mulio celerrimus,
Neque ullius volantis impetum cisi
Nequisse præterire, sive Mantuam
Opus foret volare sive Brixiam.

²⁾ Catull. c. IV. vs. 25—27:

Sed hæc prius fuere: nunc recondita
Senet quiete seque dedicat tibi,
Gemelle Castor et gemelle Castoris.

³⁾ Catalepton X. vs. 23—25:

Sed hæc prius fuere: nunc eburnea
Sedetque sede seque dedicat tibi,
Gemelle Castor et gemelle Castoris.

midőn a nehézkes, archaikus latin költészet képviselőivel akarják szembe állítani. Nem kell tehát nagy merészség ahhoz a föltevéshez, hogy Vergilius első sorban ifjúkori mesterétől, Catullustól tanulta meg az alexandriai görög költők finom művészetének megbecsülését, Catullus példája csábította arra, hogy később ő is az alexandriai minták tanulmányozására adja magát s hogy első babérait éppen az alexandriai kor legjelesebb és legtipikusabb költőjének, Theocritusnak utánzásával szerezze meg idylljeiben. Annyi bizonyos, hogy Vergilius mint bukolikus költő csak folytatója annak az alexandriai iránynak, a melynek művelésében ő előtte éppen Catullus érte el a legnagyobb sikert.

Különben kora ifjúságában, valószínűleg, mielőtt még a Catullus-féle iskolához csatlakozott volna, foglalkozott egy nagyobb, epikus költemény tervével is. Életrajzírója, Donatus szerint ¹⁾ a rómaiak történetét akarta versekbe foglalni, régi magyarázója, Servius szerint ²⁾ pedig az albai királyok viselt dolgoit. Olyanféle krónikaszerű éposz lebegett tehát szemei előtt, a minőt a római poesis atyja, *Ennius* ³⁾ hagyott hátra *Évkönyveiben* (*Annales*), a ki megénekelte Róma egész történetét Aeneastól kezdve saját koráig. De szándékával csakhamar felhagyott s erre czéloz tréfásan maga is a hatodik ecloga elején: «Midőn királyokat és csatákat akartam énekelni — úgymond — Apollo meghúzta fülemet és így intett: A pásztornak, Tityrus, a kövér juhokat kell legeltetnie és szerény dalocskákat zengenie.» ⁴⁾ Ezzel tehát azt akarta mondani az erejét túl nem becsülő költő, hogy egyelőre még nem tartja magát képesnek ilyen nagyobb szabású költemények alkotására s ezért könnyebb feladatok megoldását, idyllek írását tűzte ki czélul maga elé. Lehetett azonban a terv dugába dőltenek egyéb oka is. Vergilius a vidéken bizonyára annak az archaikus latin költészetnek a tiszteletében és bámulatában nőtt fel, a melynek fejedelme éppen az öreg Ennius volt s így nem csoda, hogy kezdetben őt tekintette mintaképének. Rómában azonban, midőn megismerkedett az új költői iskola

¹⁾ Vita Donati p. 58, 21.

²⁾ Servius ad ecl. VI. 3.

³⁾ Élt 239-169 Kr. e.

⁴⁾ Ecl. VI, vs. 3-5.:

Cum canerem reges et proelia, Cynthus aurem
Vellit et admonuit: «Pastorem, Tityre, pinguis
Pascere oportet ovis, deductum dicere carmen».

képviselőivel, a kik mint az alexandriai finom művészet utánzóí a kifogástalan formát mindennél többre becsülték s a római költői nyelvet addig el nem ért tökéletességre fejlesztvén, már csak lené- zéssel tudtak visszatekinteni a régibb poéták primitív és nehézkes kísérleteire, bizonyára az ő szemében is alább hanyatlott az Ennius tekintélye. Megtanulhatta ezektől a tisztult ízlésű emberektől, hogy nagy különbség van a történet nyers anyaga és egy igazi költői mű kerekded és egységes meséje közt és hogy immár divatjokat multák azok a versekbe foglalt, meglehetősen száraz krónikák, a minőket az Ennius majmolói irtak. Ideje korán szakított tehát az elavult iránynyal, a nélkül azonban, hogy bele esett volna a merész újítók hibájába, a kik legjobban szerették volna sutba dobni az egész régibb költészetet. Ellenkezőleg, ő benne mindig megmaradt a régi- ség szeretete s ha nem is látta többé a második Homért Enniusban és a költői alkotás netovábbját az ő Évkönyveiben, mégis mindig nagy buzgalommal tanulmányozta a Livius Andronicus, Nævius, Ennius s az archaikus korszak egyéb költőinek munkáit, nem res- telte eltanulni tőlök azt, a mit az utókor számára megmenteni érdemes volt s később a római költői nyelvet épen azzal emelte legnagyobb tökéletességre, hogy az újítók minden vívmányának felhasználása mellett is helyre tudta állítani kapcsolatát a régiséggel. Epikus tanulmányainak tehát, a melyekkel egyelőre felhagyott, nagy hasznát vette utóbb az Aeneis megírásánál, a melynek ódon zamatú s a távol őskorból vett tárgyhoz nagyon illő stilusa lépten- nyomon elárulja Ennius hatását.

Láthatjuk mindezekből, hogy költőnk Rómában sokoldalú elfoglaltsága daczára, retorikai, grammatikai és a nyilvános pá- lyára készülőnek nélkülözhetetlen jogi tanulmányain kívül a költé- szet Múzsájának is áldozott. De római ember ebben az időben nem tekintette műveltségét befejezettnek mindaddig, a míg philosophiai tanulmányokkal is behatóan nem foglalkozott. Rendes szokás volt már ekkor, hogy az ifjak a rhetoriskola elvégzése után Athénbe mentek s ott hosszabb ideig hallgatták a legjelesebb görög philo- sophusok tanításait. Így tett az aranykori költészet másik csillaga, Horatius is, a kit, a mint tudjuk, épen athéni tanulása közben lepett meg a polgárháború szörnyű vihara és sodort Brutus táborába. Vergilius nem ment ugyan Görögországba, de bizonyára csak azért nem, mert Rómában találta meg azt a mestert, a kihez bölcseséget szomjazó lelke teljes erejével csatlakozhatott. Siro, Epicurus híve,

a ki Ciceróval is jó ismeretségben állott, volt ebben az időben Rómában a philosophia leghíresebb tanítóinak egyike s az ő iskolájába járt sok előkelő ifjúval együtt Vergilius is, miután szónoki tanulmányait befejezte, és hogy minő várakozásokkal s mily buzgalommal fogott bele a philosophia tanulásába, annak ékesen szóló tanúbizonysága az a néhány érdekes sor, mely kisebb költeményeinek már említett gyűjteményében maradt reánk.

Először is a szónokiskolától vett búcsút. «Félre innen — úgymond — rhetorok üres dagálya!» Ebből is látszik, hogy nem valami nagy lelkesedéssel üzte a szónoklás művészetét és hamar megcsömörlött azoktól a nagyhangú, de meglehetősen tartalmatlan deklamációktól, a melyek ez iskolákban annyira divatosak és oly kedveltek valának. De nem valami hízelgően nyilatkozik a tudós grammatikusokról sem, a kiknek tudákosságát, úgy látszik, unalmasnak és ízlésöket fogyatékosnak találta. «Félre ti is, — így folytatja — Selius, Tarquitius és Varro, félre, otromba iskolamester-népség, az ifjúságnak üreshangú dorombja!» Majd volt tanuló társaihoz fordul, a kik között különösen kedvelt valami Sextus Sabinust és ezektől is búcsút vesz: «Isten veled, Sextus Sabinus, lelkem jobb fele, isten véletek is, ti szép fiúk!» Hiábavalónak tűnik föl előtte mindaz, a mivel eddig foglalkozott, s úgy hiszi, most ért el életének forduló pontjára. «Mi — úgymond — a boldogok kikötője felé vitorlázunk, a nagy Siro böles szavait kívánjuk hallgatni s életünket megszabadítjuk minden gondtól.» Ime, a mi költőnk füléhez is eljutott az epicureismus szirén-hangja, mely az ezer gyötrelemtől zaklatott halandónak csendes boldogságot, minden gondtól és fájdalomtól való megszabadulást ígér, s ő naiv bizalommal kormányozza hajóját a biztosnak hitt rév felé. Sőt annyira csábító-nak tetszik előtte ez a kilátás, hogy azt, a mi neki eddig a legkedvesebb volt, magát a költészetet is már-már eldobja magától, hogy annál zavartalanabban élhessen a bölcselkedésnek: «Félre tőlem, Múzsák; félre tőlem ti is, édes Múzsák; mert, megvallom az igazat, édesek voltatok.» De végül megbánja, hogy a Múzsáknak is búcsút mondott, nem bírja lelkére venni, hogy végleg elszakadjon tőlök s az utolsó két versben visszahívja őket: «Mégis látogassatok meg újra dolgozó szobámban, de szemérmesen és ritkábban.» *) Mintha

*) Catalepton V:

Ite hinc, inanes, ite, rhetorum ampullæ,
Inflata rhuso non Achaico verba;

a bölcsesség elnyerésének reményében magába szállott költő szemrehányást tenne itt magának, midőn a Múzsákat szeméremre inti, azokért a dévaj hangú versekért, a melyeket Catullus példájára írt *) s mintha azt kívánná, hogy találkái ez istennőkkel ezentúl, ha már ritkábbak lesznek, komolyabb természetűek legyenek.

Úgy hisszük, nem túlozunk, ha ezt az összeztől sugalt és kétségtelen hitelességű költeményt úgy tekintjük, mint Vergilius életrajzának egyik fontos documentumát, a mely kezünkbe adja a kulcsot egész egyéniségének megértéséhez. Tudnunk kell, hogy a philosophia, a görög szellemnek ez a legnemesebb és legmagasabb rendű terméke, a mely az emberi észet egyszer s mindenkorra kiszabadította a hagyomány és a tekintély bilincseiből s a szó legszebb értelmében szabaddá tette, a hellenisztikus műveltségnek ebben a virágzó szakában, a melyben a mi költőnk élt, nem volt a tudósok szűk körére szorító, tisztán elméleti tudomány, hanem valósággal az élet mestere, a mely átalakította az ókor egész erkölcsi felfogását. Különösen az a két szekta, a mely erősen kifejezett ethikai irányával, mint a jól és boldogul élés művészete, a többi iskolát ez időben már teljesen háttérbe szorította, az epicureismus és a stoicismus annyira hatalmába ejtette a lelkeket, hogy alig volt művelt ember, a ki e két rendszer valamelyikével alaposan meg ne ismerkedett volna. Semmivel sem foglalkoztak ezek az emberek oly nagy buzgalommal, mint az ethika nagy kérdéseivel, és semmi sem feküdt annyira szívéükön, minthogy öntudatosan fejleszszék magukat az egyik vagy a másik philosophiai irány mélyreható s az egész életen keresztül folytatott tanulmányozása segítségével harmonikus jellemekké. Az igazi antik jellem ép oly gonddal s ép oly számító művészettel megalkotott műremek, mint az antik szobor:

Et vos, Seliqve Tarquitique Varroque.
 Scholasticorum natio madens pingui,
 Ite hinc, inane cymbalon iuventutis.
 Tuque, o mearum cura, Sexte, curarum,
 Vale, Sabine; iam valet formosi:
 Nos ad beatos vela mittimus portus,
 Magni petentes docta dicta Sironis,
 Vitamque ab omni vindicabimus cura.
 Ite hinc, Camenæ; vos quoque ite iam sane,
 Dulces Camenæ (nam fatebimur verum,
 Dulces fuistis): et tamen meas chartas
 Revisitote, sed pudenter et raro.

*) Így különösen Catalepton I, VI, VII, XII.

tökeletes bevégeztsége és irigylendő harmoniája természetes folyománya a minden idegen elemtől ment, tisztán hellenisztikus műveltségnek, mely az emberi észbe vetett naiv hitében megoldhatóknak tartotta a lét nagy problémáit és nem ismerte még azt a kínos meghasonlást, melyet bennünk, a mai kor gyermekeiben, épen művelődésünk két ellentétes elemének, a hellenizmusnak és a judaizmusnak egymással való folytonos küzdelme idéz elő.

Vergilius, a mint saját vallomásából láthattuk, teljes bizalommal vetette magát az epicureizmus karjai közé. Minő volt hát ez a philosophia, melynek elhatározó befolyást kell tulajdonítanunk egész későbbi életére? Korántsem a gyönyörűségek hajhászását tűzte ez ki czélul, mint némelyek, a kik a rendszerbe mélyebben belé nem hatoltak, tévesen hitték, hanem a küzdelmet a fájdalom ellen. Nagyon tévedne tehát, a ki a gondolkodás ez irányát azzal a naiv életörömmel akarná kapcsolatba hozni, a mely az ősi görögség egyik jellemző tulajdonsága volt. Hiszen ez a rendszer már oly korban keletkezett, midőn a görög nép magasabb társadalmi osztályaiban épen a finomabb kultúra következtében az elpuhulás és a degeneráció jelenségei mutatkoztak, olyan emberek körében, a kik sokkal jobban irtóztak a fájdalomtól, mint a mennyire kívánták az élvezetet. Maga a rendszer megalapítója, Epicurus, az ókor legnemesebb és legrokonszenvesebb alakjainak egyike, ép oly kevésbé hitt a pozitív élvezet boldogító hatásában, mint akár Schopenhauer; nem is ebben kereste a legfőbb jót, hanem a test fájdalomtalan állapotában és lélek nyugalmaiban. Hogy a testet a fájdalmak ellen biztosítsa, híveit józan és mértékletes életmódra intette, a mire maga adott fényes példát; a lélek nyugalmaát pedig úgy akarta elérni, hogy igyekezett azt megszabadítani az előítéletektől és a szenvedélyektől. Ezért támadta meg első sorban a görög vallást, mely az embert kiszámíthatatlan természetfölötti hatalmak rémképeivel gyöttri, s helyébe a mindenség rendjének materialisztikus magyarázatát, az örök és változhatatlan természeti törvényeket állította, a melyeket az ember megismerhet s megnyugvással vetheti magát alájuk. Tagadta a lélek halhatatlanságát, mert a lélek szerinte ép úgy atomokból áll, mint minden anyag s ez atomok felbomlása véget vet az egyéni életnek, és a mi gondolkodásának pesszimisztikus irányára nézve jellemző, azt hitte, hogy az ember vigasztalást találhat az annyira rettegett halállal szemben a teljes megsemmisülés gondolatában. Végre, hogy a lelket a szenvedélyek viharai

ellen biztosítsa, küzdött a nagyravágyás, a hatalom, a gazdagság a szerelem csábításai ellen s tanítványainak a csendes lemondást, a passzív, szemlélődő életet ajánlotta.

Ettől a philosophiától várta tehát a mi költőnk, hogy őt, saját szavai szerint, a boldogság révébe vezesse, hogy megszabadítsa minden gondtól. És az a buzgalom, a melylyel a Siro «bölcshatvanyait» hallgatni kezdte, nem lankadt el egész életében sem. Följegyezték régi forrásaink, hogy a költészet mellett mindig folytatta a philosophia tanulmányát is, sőt az Aeneis befejezése után az volt a terve, hogy a költészettel, a melynek egész dicsőségét köszönhette, teljesen felhagy és azontúl kizárólag a philosophiával foglalkozik. Ezt a tervet kora halála miatt nem valósíthatta ugyan meg, de kétségtelen bizonyosságát adta véle annak, mily nagy jelentőséget tulajdonított ennek a tudománynak ő, a költő, midőn kész volt a philosophia kedvéért lemondani még a költészetről is! Olyan lelki állapotban lehetett ő is, a minő Horatiuson vett erőt későbbi éveiben, midőn az epistolákat, a költészet és a philosophia ölelkezésének e nemes gyümölcseit írta. Hiába unszolják már ekkor barátai, hogy folytassa a lyrai költészet művelését; ő tudni sem akar többé e «hiábavalóságokról», mert sokkal fontosabbnak tartja azzal foglalkozni, minő életmód méltó a jó és bölcshemberhez. Valóban, semmi sem bizonyítja jobban, mint ennek a két költőnek a példája azt az életbevágó fontosságot, a mit a régiek a bölcshelkedésnek tulajdonítottak.

De kétségtelen az is, hogy Vergilius nemcsak kora ifjúságában, midőn mint fogékony tanítvány Siro személyes befolyása alatt állott, hanem még később is, midőn az idylleket és a Georgicát írta, Epicurus híve volt. Bizonyítják ezt egyik leghitelesebb életírójának, Valerius Probusnak félremagyarázhatatlan tanúságán kívül *) saját nyilatkozatai is. A hatodik eclogában az öreg Silenus, Bacchus nevelője és kísérője, egész csomó mythost beszél el az emberiség őskorából s a mesék e sorozatát a világ keletkezésének leírásával nyitja meg. Méltán elvárhatnók, hogy a költő itt Hesiodus poetikus kosmogoniáját adja Silenus szájába, mert tulajdonképen csak ez

*) V. ö. Probus Vergilius-életrajzának ránk maradt kivonatából a következő helyet, mely a Reifferscheid-féle Suetonius-kiadás 53. l. olvasható: «Vixit pluribus annis liberali in otio, secutus Epicuri sectam, insigni concordia et familiaritate usus Quintili. Tuccae et Vari».

illenék az egész mű mythikus tartalmához; e helyett azonban Vergilius a maga philosophiai hitvallását szőtte bele az elbeszélésbe s néhány versben az Epicurus kosmogoniáját szinte tudományos szabotossággal adja elő. Kezdetben, úgymond, a végtelen üres térben még nem voltak egymástól elválasztva a föld, a levegő, a víz és a tűz atomjai; ezeknek az atomoknak az egyesüléséből keletkezett minden, maga az ég is. A föld lassanként szilárdult meg, a tenger elvált a száraztól és végre a föld felülete megszülte az első növényeket és állatokat.¹⁾ És ehhez a tudományos theoriához fűzi minden átmenet nélkül a Deucalion és Pyrrha mondáját az emberi nem keletkezéséről! Mintha küzdene benne a philosophus a költővel, mintha sejtetni akarná az olvasóval, hogy maga sem veszi komolyan a poézis kedves hazugságait.

Váratlanul tör ki belőle az epicureus a Georgicában is. A második énekben, ott, a hol a földművelők egyszerű életét magasztatja s ajánlja nekik a mezők és erdők istenségeinek jámbor tiszteletét, boldogoknak mondja azokat, a kik ilyen életmódot folytatnak. De nem állhatja meg, hogy ezzel a boldogsággal szembe ne állítson egy másik, magasabb rendű boldogságot, a bölcsek boldogságát. «Boldog az, úgymond, a ki meg tudta ismerni a természeti tűnemények okait, a ki minden félelmet száműzött lelkéből, a ki lába alá taposta a kérelhetetlen végtetet és nem ijed meg a kapzsi Acheron morájától!»²⁾ Ez

¹⁾ V. ö. Ecl. VI. vs. 31—40:

Namque canebat, uti *magnum per inane coacta*
Semina terrarumque animæque marisque fuissent
 Et liquidi simul ignis; ut *his* exordia *primis*
 Omnia et ipse tener mundi concreverit orbis;
 Tum durare solum et discludere Nerea ponto
 Coeperit et rerum paulatim sumere formas;
 Iamque novum terræ stupeant lucescere solem,
 Altius atque cadant summotis nubibus imbres;
 Incipiant silvæ cum primum surgere, cumque
 Rara per ignaros errent animalia montis.

Itt a *magnum inane* semmi egyéb, mint az Epicurus-féle végtelen űr, a melyben az atomok mozognak, *semina* (a dolgok magvai) és *prima* (t. i. *corpora*, ös testek) pedig magukat az atomokat jelentik. V. ö. *Lucretius*. De rerum natura, I. vs. 61.

²⁾ Georg. II. vs. 490—492:

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas
 Atque metus omnis et inexorabile fatum
 Subiecit pedibus strepitumque Acherontis avari.

Megjegyzendő, hogy a *metus omnis* itt azt a kétféle félelmet jelenti,

megint az Epicurus hangja, a ki, mint már említettük, a mindenség rendjének tudományos magyarázatával épen azt akarta elérni, hogy megszabadítsa az emberiséget a természetfölötti hatalmaktól való rettegetstől, a melyet a vallás oltott belé, továbbá a haláltól való félelemtől, az alvilág rémképeitől. Az ilyen önkéntelen kitörés épen a legkevésbé megfelelő helyen, ott, a hol tulajdonképen az együgyű hitet kellett volna a költőnek dicsőítenie, legjobban elárulja, mi feküdt szívében s hogy mennyire erőt vett olykor lelkében a philosophus a poétán.

Kétségtelen ezek után, hogy Vergilius attól az időtől kezdve, a mikor a rhetoriskolát elhagyta és a Siro hallgatója lett, legalább is addig, a míg a Georgicát megírta, testestől-lelkestől az Epicurus híve volt s a philosophiával ép oly buzgón foglalkozott, mint a költészettel. Tekintettel tehát arra a nagy befolyásra, a melyet a régiek a philosophiának engedtek egész életök intézésében, bizonyára joggal kísérthetjük meg az epicureismus hatásával magyarázni Vergilius egyéniségének további fejlődését abban a kritikus korban, midőn az ifjú férfiúvá lesz.

Mondottuk már, hogy költőnk kezdetben a nyilvános pályára készült és e célból végezte a rhetorikai és a jogi tanulmányokat. Ezután csak az volt hátra, hogy az ügyvédői pályára lépjen, a mely egyrészt anyagi tekintetben nagyon kedvező kilátással kecsesgetett minden tehetséges kezdőt, másrészt pedig módot adott széleskörű népszerűség és nagy összeköttetések szerzésére, a mi esetleg lehetővé tehetette az alacsony sorsból felemelkedett emberek számára is a politikai szereplést és magasabb állami hivatalok elnyerését. Kezdetben Vergilius is ezt a hivatást választotta magának s már anynyira jutott, hogy, mint ügyvédő, önállóan léphetett fel a törvényszék előtt. De, mint a leghitelesebb régi forrás állítja, csak egyetlen egy ügyben szerepelt, mint a peres fél jogi képviselője s mindössze csak egyszer beszélt a bírák előtt, azután végkép felhagyott ezzel a foglalkozással és mindörökre lemondott a vagyonszerzés reményéről s a nagyravágyás álmairól. Ez az elhatározása annál feltűnőbb, mert apja még mindig nem volt római fogalmak szerint gazdag ember s így joggal elvárhatta volna a család szeme fényétől, hogy valamely hasznot hajtó foglalkozást űzzön és bizonyára

a mely ellen Epicurus küzdött, a haláltól és az istenektől való félelmet, az *inexorabile fatum* pedig a halált.

nem volt inyére, midőn a nagyreményű fiatal ember a magánéletbe vonult vissza. Az a kilátás pedig, hogy kitűnő költővé lesz, mint Ovidius életrajzából tudjuk, az akkori apákat ép oly kevésbé lelkesítette, mint a mostaniakat.

Annyi bizonyos, hogy ennek a visszavonulásnak semmiféle külső okát nem tudják adni forrásaink. Ő nem tartozott, mint költőtársa, Horatius, Brutus egykori lelkes híve és katonája, semmiféle legyőzött párthoz s így a politikai események nem szoríthatták le a nyilvános pályáról. Attól már inkább félhetett, hogy gyenge testi szervezete nem bírja majd el a forumi élettel járó fáradságokat s hogy szónoki tehetségének fogyatékosága és bátortalan föllépése, a melyről mint igazi falusi ember, egész életében sem tudott leszokni, meg fogják akadályozni abban, hogy az ügyvédői pályán nagyobb sikert arasson. De mindez aligha lett volna elegendő arra, hogy őt mindjárt az első kísérlet után visszavonulásra bírja, ha mélyebben fekvő, lelki okok nem járultak volna hozzá.

Vergilius a Siro iskolájából lépett ki az életbe, miután tele szívta magát az epicureismus tanításaival. Már pedig nincsen philosophiai rendszer, a mely hathatósabban küzdene a hír, a dicsőség, a nagyravágyás csábításai ellen, mint épen ez, a mely egyenesen kimondja, hogy a bölcsek, a ki előtt legfőbb jó lelkének nyugalma, távol kell tartania magát a nyilvános életben való activ részvételtől, ha csak különös körülmények az ellenkezőt nem javallják. De mily képet mutat ebben az időben Róma nyilvános élete? Alig volt költőnk huszonnégy esztendő, midőn kitört a polgárháború s ettől fogva három esztendeig szakadatlanul folyt az a rettenetes testvérharc, melyet a Julius Cæsar és a Pompeius pártja folytatott egymással, vérbe borítva a Földközi tenger összes partjait. Épen abban az időben tehát, midőn Vergiliusnak az első lépéseket kellett volna megtennie a nyilvános pályán, úgyszólván lehetetlen volt a forumon szerepelnie a nélkül, hogy maga is bele ne sodortassék ennek az ádáz tusának mindent elnyelő forgatagába. Csoda-e, ha ily körülmények közt ez a békés hajlandóságú, szelid lelkű ifjú borzadva fordult el e szörnyűségek s nem tudott ellenállani az Epicurus csábító szavának, a ki oly nyomatékosan hangoztatja azt az ismeretes jelszót: «Élj elrejtőzve!»*) Vagyon és hírnév úgy sem csábíthatták valami nagyon a Siro fogékony tanítványát, a viszo-

*) Epicurus jelszava volt: $\lambda\alpha\theta\epsilon\ \beta\iota\omega\sigma\sigma\epsilon$.

nyok pedig olyanok voltak, a melyek az epicureusnak szinte kötelességévé tették a félrevonulást. Ez teszi érthetővé, hogy költőnk mindjárt az első, valószínűleg kevésbé sikerült nyilvános szereplése után sietve és bizonyára örvendező szívvel hagyta ott a forumot.

Ugyancsak ez a philosophiai álláspont magyarázza meg azt a feltűnő politikai közönyösséget, a melyet Vergilius kezdettől fogva tanusított. Tudjuk, hogy a régi rómaiak mindig a szabad köztársaságban találták a kormányformák ideálját, s íróik javarésze még akkor is, a mikor már belátták, hogy csak az egyeduralom tarthatja fenn az óriási birodalmat, szívében republikánus maradt. Egy-egy odavetett megjegyzésük, valamely önkéntelen kitörésük elárulja, hogy csak kínos megalkuvás árán tudnak belenyugodni a dolgok új rendjébe. Vergiliusnak azonban egy sora sincs, a mely arra mutatna, hogy valaha lelkesedett volna a köztársasági szabadságért s fájlalna elvesztét. Ő nem lett volna képes arra, hogy, mint Horatius, Brutus seregében küzdjön, mert egyáltalában nem volt semmiféle politikai meggyőződése. Előtte, mint igazi epicureus előtt, teljesen közömbös volt az, minő a kormányforma, csak zavartalan nyugalmat és biztonságot tudjon adni az egyénnek. Éppen azért senki sem volt a költők közül annyira alkalmas arra, hogy őszintén és minden hátsó gondolat nélkül álljon egész tehetségével azoknak a szolgálatába, a kik a polgárháborúk dúlásai után, már akárminő áron is, békét adtak a világnak, mint éppen Vergilius, a legbékésebb philosophia híve.

Az is feltűnő, hogy Vergilius az aranykor költői közt az egyetlen, a kinek semmiféle szerelmi viszonyáról nincs tudomásunk. Úgy látszik, nem volt oly nő, a ki iránt mélyebb és tartósabb vonzalommal viseltetett volna, mert, ha ilyen akadt volna, bizonyára megemlítenék régi életrajzírói, a kik magánéletének sok aprólékos részletére kiterjeszkednek. Pedig szinte elképzelhetetlen, hogy abban a költőben, a ki oly meghatóan énekelte meg Diđo bús szerelmét, ne lett volna meg a fogékonyság a gyengédebb érzések iránt. De ő bizonyára, mint Epicurus minden híve, félt a szenvedélytől, óvakodott attól, hogy valamely hatalmasabb érzés uralomra vergődjék lelkében, csirájában fojtotta el szíve lázongását s inkább lemondott a szerelem gyönyörűségeiről, minthogy kitegye magát a csalódás fájdalmanak. Sőt abban is lehet az epicureismusnak némi része, hogy családalapításra sohasem gondolt: hiszen éppen Epicurus az a philosophus, a ki mint nehéz problémát tárgyalja azt a kérdést,

szabad-e a bölcsek megnősülnie, s nem titkolja el aggodalmait a miatt, vajjon nem veszélyeztetik-e a családi élettel járó elkerülhetetlen bajok és gondok a bölcsek annyira féltett lelki nyugalma.

De van a léleknek egy oly nemes érzése, a mely sohasem fajulhat szenvedélylyé, s ez a barátság. Ennek az ápolását kötötte Epicurus az ő követőinek szívére, mert benne látta a bölcsek nyugalmas boldogságának egyik leghathatósabb eszközét. Az az ideális viszony, mely ezt a mestert tanítványaihoz fűzte, fényes példaképen lebegett későbbi híveinek szemei előtt is, a kik valóságos kultuszt csináltak a barátságból s az epicureus barátságot az egész ókorban híressé tették. Vergilius ebben a tekintetben is méltó volt mesteréhez. Már azt a kis költeményét is, melyet Octavius Musához intézett s a melyre fönnebb utaltunk ifjúkori verseinek jellemzésénél, a leg-rajongóbb barátság érzése sugalta s úgy hat a mai olvasóra, mint valami gyöngéd, szerelmi dal.¹⁾ Későbbi műveinek ama számos helye pedig, a hol férfikora barátairól, Asinius Pollióról, Cornelius Gallusról és Maecenasról emlékezik meg, valamint egész élete lefolyása ékesen szóló bizonyossága annak, hogy nála hívebb, hálásabb odaadóbb barát alig élt még e földön. Látszik, hogy szíve egész gyöngédségét, a melyet mint családtalan ember nőre és gyermekekre nem pazarolhatott, barátjai számára tartogatta, s ő is, mint egykor Epicurus, ebben az érzésben találta meg élete legigazabb és legtartósabb örömeinek forrását.

Az epicureizmus befolyását ismerhetjük fel végre abban is, hogy Vergilius az egyetlen aranykori költő, a ki szeretettel tanulmányozta a köztársaság korabeli irodalom egyik nagy, de elszigetelten álló s az utódokra csaknem minden hatás nélkül maradt alakját, *Lucretiust*,²⁾ *A természetről*³⁾ szóló bámulatos tanító költemény szerzőjét. Ez a kitünő tehetségű ember magát Cicerót is megelőzte a philosophiának latin nyelvre való átültetésében, sőt arra a hallatlan merészségre vállalkozott, hogy Epicurus atomistikáját költői alakban tegye a római közönség előtt népszerűvé. Neki sikerült az, hogy a képtelen tárgy daczára a maga egészében megra-

¹⁾ V. ö. különösen *Catalepton* IV. vs. 11-12:

Quare illud satis est, si te permittis amari,
Non contra ut sit amor mutuus inde mihi.

²⁾ Élt 98—55 Kr. e.

³⁾ *De rerum natura*.

gadó költeményt alkosson, melynek minden sorában ott lángol a philosophiai fölvilágosodás apostolának a tudományos igazságért való szent lelkesedése s a vallásos előítéleteknek és babonáknak izzó gyűlölete. Ő oltotta bele Vergiliusba is a vágyat, hogy kutassa a nagy mindenségben uralkodó örök természeti törvényeket, az ő lelke szól a mi költőnkben, midőn a Georgica második könyvében megvallja, hogy legnagyobb boldogságát abban találná, ha teljesen a természeti tünetmények okainak vizsgálatával, vagyis a Lucretiustól megénekelte természet-philosophia nagy kérdéseivel foglalkozhatnék.*) Midőn tehát a Georgica megírásakor maga is az előtt a nehéz feladat előtt állott, hogy költői alakba öltöztessen egy magában véve prózai tárgyat, a földművelés mesterségét, Lucretiust fogadta el mesterének, s a mi a tanító költemény formáját, nyelvét és hangját illeti, legtöbbet tőle tanult, a mint azt a megfelelő helyen bővebben fogjuk kimutatni.

Ha már most eddigi fejtegetéseinkre visszatekintünk, azt vesszük észre, hogy a rendelkezésünkre álló adatok minden fogyatékossága mellett is elég világos képet alkothatunk magunknak Vergilius egyéniségének fejlődéséről gyermekkorától fogva egészen addig az időpontig, midőn mint huszonnyolcz éves férfi első idylljeivel a nyilvánosság elé lép. Kora gyermekségében a falusi élet soha el nem mosódó benyomásai fejlesztik ki benne az érzéket a természet szépségei, a szeretetet a pásztorok és földművelők egyszerű életmódja, az érdeklődést a növény- és állatvilág csodálatos jelenségei iránt s ez avatja később a mezők és szántóföldek költőjévé; Rómában a Catullus hatása alatt fordul figyelme az alexandrin költészet felé s így lesz az új iskola híve; e mellett azonban epikus tanulmányai Enniushoz vonzzák s fentartják érdeklődését az archaikus római irodalom iránt, a minek az Aeneis megírásánál veszi majd nagy hasznát; utóbb teljes lélekkel az epicureismushoz csatlakozik, mely érzéketlenné teszi őt a nyilvános pálya csábítá-

*) V. ö. Georg. II. 475—482. vs.:

Me vero primum dulces ante omnia Musæ,
Quarum sacra fero ingenti percussus amore,
Accipiant cælique vias et sidera monstrent,
Defectus solis varios lunæque labores;
Unde tremor terris, qua vi maria alta tumescant
Obicibus ruptis rursusque in se ipsa residant,
Quid tantum Oceano properent se tinguere soles
Hiberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.

saival, közönyössé a politikai élettel szemben s már kora ifjúságában arra bírja, hogy csekély vagyonával beérve a független szégyenségből, a teljes félrevonultságban keresse a boldogságot. Midőn Rómából Andesbe, atyja birtokára visszatér s az idyllek írásával foglalkozni kezd, már úgy áll előttünk, mint teljesen kiforrott, harmonikus egyéniség, a «dicstelen magánélet», a Georgicában (IV. 564) megénekelt *ignobile otium* híve, a ki lelkéből kiölt minden nagyra-vágyást s a kinek egyéb kívánsága nincs, minthogy a falu csöndjében nyugalmas, szemlélődő életmódot folytatva áldozzon a költészet szelíd Múzsájának.

NÉMETHY GÉZA.

AZ ÚJSZÖVETSÉGI GÖRÖG NYELVRŐL.

(Vége.)

Rámutatott e foglalkozásra, illetőleg a negyedik evangéliom és a jánosi többi iratok nyelvezete közt észlelhető eltérésekre már alexandriai Dénes is (+ 268 táján), a ki Özséb (Eusebius hist. eccl. VII, 25) feljegyzése szerint meglepetését nyilvánította a felett, hogy míg a negyedik evangéliom írója, a hellénese kifejezésmód tekintetében, minden gondolatot érthetően, világosan, szabatosan tud előterjesztetni s közönséges idiotismust, hibás szó- és mondatfűzést alig találhatunk nála: addig az Apokalypsis szerzője, a ki szerinte is ugyanaz az egyén lehet, idegenes idiomával él, sőt gyakran nyelvi botlásokat is követ el. Ezeket a szabálytalanságokat mi csakis a későbbkori gräcitasból eredeztethetjük, a melyeken kívül azonban még kiváltképen azt is észlelhetjük, hogy átlag véve az egész könyv stylusa héberese színezetű. Ezt okozza egyebek közt a mondatfűzésben nyilvánuló gyakorlatlanság, minek folytán az író a körmondatos előterjesztés teljes mellőzésével a legegyszerűbb mondatokat καί conjunctióval kapcsolja egymáshoz, továbbá a relativumos és participiumos mondatokat feloldogatja; az eseteket präpositiókkal körülírja; a verbumokat jobbra előreteszi; az apositiókat szabályellenesen teszi a főnevek után (p. o. ἀπὸ ἰ. Χρῆστος, ὁ μάρτυς ὁ πιστός καὶ ὁ ἄρχων τῶν βασιλείων τῆς γῆς (1, 5 V. ö. 2, 20; 3, 12; 14, 2-12); több genitívust halmoz egymás mellé (p. o. αὐτὸς πιστὸς ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ κεκρασμένον

ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ . . . 14,₁₀; v. ö. v. 8,₁₉; 16,₁₉; 18,₃₋₁₄ stb.); héber kifejezések után indulva, új szólásmódokat alkot p. o. θαυμάζειν ὀπίσω τινός (bámulva menni valaki után 13,₃ v. ö. 1 Sám. 13,₇); προσκυνεῖν ἐνώπιόν τινος (leborulni valaki előtt 15,₄ v. ö. Gen. 23,₁₂, Zsolt. 86,₉); πᾶσα γλῶσσα (minden nép 5,₈; 7,₉).

Mindezt fontolóra véve, végeredményül azt mondhatjuk, hogy az apokalypsis szerzője a keleties előadásmód és egyszerűség mellett is, meglehetősen szem előtt tartja a görög syntaktikai szabályokat. A nála előforduló nyelvi egyenetlenségekhez hasonlókat találhatunk úgy a Septuagintában, mint a későbbi görög íróknál, ha szinte nem annyira lépten-nyomon, mint az apokalypsisben. Már a későbbi keletű negyedik evangéliom stylusa után úgy ösmerjük meg az apokalypsis szerzőjét, mint a görög nyelvvel egészen ismerős és gyakorlott tollú prózaíró.

Irodalom. Winer G. B., de solœcismis, qui in Apoc. Joannea inesse dicuntur. Exeg. Stud. I. 154 kk. Lücke Fr., Versuch e. vollst. Einleit. in d. Offenb. Joh. und in d. ges. apokalypt. Litteratur. Bonn 1832. II. kiadás 1852. Ewald G. H., comment. in Apoc. Joh. exeg. et. crit. Lips. 1828. Gersdorf C. G., Beiträge zur Specialcharakteristik der N. T. Schriftst. Leipz. 1816. Seyffahrt, Beitrag z. Specialcharakteristik d. Joh. Schriften bes. d. Evang. Leipz. 1823.

Máté Ματθαῖος héberes görög tulajdonnév vagy a héber matthan és Jāh = donum dei, vagy az aram matthai = virilis, vagy a szyr maththai szógyökből) azonos az Alphäus Levi nevű fiával, a ki előbb a Genezáreth tavánál vámszedő, majd az Urtól elhivatva, a tizenkét apostol egyike (Mt. 9,₉ Mk. 2,₁₄ Lk. 5,₂₇) és az ős keresztyén egyház köztudata szerint, az első kánoni evangéliom írója volt. Élete folyamáról csakis a hagyomány nyomán tudunk annyit, hogy előbb ἐν τοῖς ἑβραίοις hirdette az evangéliomot (Clm. Alex. Stromat. IV. c. 15 cf. Eusebius hist. eccl. III, 24) s az Idvezítő mennybeszállása után még 15 évig Jeruzsálemben maradt; azután más népekhez, ἐφ' ἑτέροισι, nevezetesen a szyrek, parthusok, perzsák, médek, illetőleg aethiopok közé is elment, míg végre vértanui halállal mult volna ki. (V. ö. Winer G. B., Bibl. Realwörterbuch III. kiadás 1847—48. 2. köt. 60. l. Grimm K. L. W., Theol. Stud. u. Krit. 1870. 723 kk.).

A bibliai kritikusok sokáig abban a nézetben voltak, a melyet még ma is többen védelmeznek, mely szerint Máté az ő kánoni

iratát eredetileg héber nyelven fogalmazta s aztán vagy ő maga fordította görögre, vagy valamely névtelent hatalmazott fel az ő ellenőrzése mellett teljesített fordításra. E nézet onnan eredt, hogy a második század elején élt Papias, Eusebiusnál [hist. eccl. III, 39] említett λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεις című töredékes iratában ekként nyilatkozik: Ματθαῖος μὲν οὖν ἐβραϊδὶ διαλέκτῳ τὰ λόγια συντάξατο; csakhogy hozzáteszi ezt a megjegyzést is: ἡρμήνευσσε δ' αὐτὰ ὡς ἦν δυνατὸς ἕκαστος. Ezt a hagyományos vélekedést a későbbi egyházi írók [Irenaeus, adv. haer. III, 1. Eusebiusnál h. e. V, 8., Origenes, ugyanott VI, 25.; Hieronymus, de vir. ill. c. 3 s többen] ismételtelen felújították s a reformátio koráig általános volt az a nézet, hogy Máté eredetileg héber nyelven szövegezte s aztán görögre fordította vagy fordíttatta az első evangéliomot. Erasmus nyomán azonban, a bibliai kritikusok nagyobb része a görög szöveget ismerte el eredetiül, egyfelől azért, mert szerző a LXX-ből ép oly módon idéz, mint a másik két synoptikus társa, másfelől meg azért, mert az állítólagos héber eredetire, már a második század elején élt egyházi férfiak is, pusztán csak szájhagyomány nyomán emlékeztek és hivatkoztak.

Szerintem e két ellentétes vélekedés egymást kölcsönösen kiegészíti. Mert egészen természetes, ha Máté apostol mint szem- és fültanu, a palástinai hívők számára, az Ur életéről és tetteiről külön héber szövegű iratot is szerkesztett, azonkívül, hogy az összes hívők által közérthető görög nyelven is megírta a mi kánoni első evangéliomunkat.

Az tény, hogy a kik az állítólagos héber szövegű evangéliomról, mint eredeti fogalmazványról, megemlékeznek, még azok is mindig a mi görög kánoni iratunkat ismerik el authentikusnak és kánoni tekintélyűnek. És valóban a görög szöveg oly annyira igazolja az eredetiség tulajdonságait, hogy olvasásakor nem is gondolunk arra, mintha fordítással volna dolgunk.

[V. ö. *Masch*, von der Grundsprache des Ev. M. Halle. 1753. *Bahrdr* J. F., de ev. Matth. hebraico. Lips. 1764. *Nestor Condouzor*gue, Sur le texte originel. Strassb. 1831. *Harless* Tph. Cph. Ad., fabula de M. syro-chald. conscripto. Erlangen 1841. *Peschier* Eug., Sur la langue etc. Mont. 1847.]

Az egész irat egységes szerkezetre vall. Formai és nyelvi egysege külön igazolásra nem szorul. Nevezetes sajátosságai közül megemlítjük, miszerint a szerző a messiási jellegű ótestamentomi he-

lyek idézése alkalmából, csaknem állandóan ezt az ünnepélyes szólásmódot használja: ἵνα πληρωθῇ τὸ ρηθὲν ὑπὸ τοῦ θεοῦ [κυρίου] διὰ τοῦ προφήτου (1, ₂₂; 2, ₁₅ v. ö. 3, ₃; 8, ₁₇; 13, ₁₄₋₃₅; 26, ₅₆); gyakran τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα κατὰ toldalékkal (1, ₂₂; 21, ₄; 26, ₅₆); Jézus mint Messiás nevéhez hozzá teszi ὑἱὸς Δαβὶδ (1, ₁; 9, ₂₇; 15, ₂₂; 21, ₉); nevek jelzésénél rendszeren odairja ὁ λεγόμενος; gyakran használja ρηθεῖς, ρηθέν, ἐρρέθη alakokat, míg a többi evangéliomíró közül csak Márknál fordul elő τὸ ρηθέν (13, ₁₄); ἀναχωρέω nála = ἀναστρέφω, visszatérni; az attikai egyszerű ὄναρ kifejezés helyett κατ' ὄναρ-t ír (1, ₂₀; 2, ₁₂; 27, ₁₉); színezés kedvéért keleties modorban pleonastice többször mondja (Márk ellenben sohasem) πορευθεῖς és πορευθέντες. Az elbeszélésnél kötőszócska gyanánt lazán τότε szerepel nála a legtöbb ízben, míg Márknál éppen nem, Lukácsnál igen ritkán; a Lukács ἕως ὅταν idői jelzése helyett ἕως οὗ és amannak ποιεῖν ὁμοίως-a helyett ποιεῖν ὥς, ὥσαύτως, καθὼς olvasható nála. A mondatokat többnyire részesülői szerkezettel kezdi (1, ₂₄; 2, ₇₋₉₋₁₀; 3, ₇₋₁₆; 8, ₁₋₅ stb.); az adverbiumokat általában az imperativus után teszi (2, ₈₋₁₃; 4, ₆; 5, ₂₄₋₂₅; 10, ₆₋₂₈; 26, ₄₅ etc.); λέγων participiumot a megszólított egyénre vonatkozó dativus nélkül használja; az Isten országát a többi synoptikusnál egyáltalában nem találhatók ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν néven nevezi harminczkét-szer. Csakis nála előforduló szavak a többek közül μαλακία, μαθητεῦν, διστάζειν, ὁ πονηρός (a sátán, Lukácsnál ὁ διάβολος, Márknál csakis σατανᾶς); továbbá συντέλεια τοῦ αἰῶνος, ἐθνικοί, συμβούλιον λαμβάνειν (Márknál ποιεῖν). *Latinos* szava ὁ κῆνσος = census (17, ₂₅), ὁ κοδράντης = quadrans (5, ₂₆), ἡ κουστωδία = custodia (27, ₆₅₋₆₆), δηνάριον 18, ₂₈), λεγεών = legio (26, ₅₃), μίλιον (5, ₄₁), πραιτώριον (27, ₂₇); *szyr* szava: ῥακά (hitvány ember 5, ₂₂); *héberes* per euphemismum γινώσκειν (a férjről 1, ₂₅; a nőről Lk. 1, ₃₄). E tropus Plutarchnál és Ovidiusnál is (cognosco) hasonló vonatkozásban fordul elő. *Aram*-ból kölcsönzött ez a közmondás: εὐκοπώτερόν ἐστιν κάμηλον διὰ τρυπήματος ῥαπίδος εἰσελθεῖν ἢ πλοῦσιον εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν (19, ₂₄), melyhez hasonló példabeszéd olvasható a talmudban az elefántról és a Koránban (sur 7, ₃₈) a tevéről. *Persa* eredetű szó nála ἄγγαρεῶ az ἄγγαρος-tól (= lovasfutár 5, ₄₁); *sémi* eredetű ζιζάνιον (13, ₂₅).

Az Idvezítő páratlanul remek tanításának legkiválóbb részletei éppen Máté evangéliomában, a paralelelek pedig Lukácsnál találhatók. Mát. 5—7 fejezeteiben van megörökítve *Jézus hegyi be-*

széde (parallelek Lk. 6. 11. 12., szétszórta gnomaszzerű részletek 13. 14. 16-ban is), melyről egész monographiai irodalom keletkezett. (V. ö. tölem *Prot. Szemle* 1897. évf. 5., 7., 8. füzet.) A 10. fejezetben olvassuk a tanítványokhoz intézett mesteri szózatot és útmutatást (V. ö. Lk. 6. 9. 10. 12. 14. 17. 21.); 12, 22. kk.-ben a farizeusok ellen tartott apologiát (v. ö. Lk. 11. 12.). Az Isten országáról szóló hét fenséges parabola gyönyörű csoportba van gyűjtve a 13. fejezetben. Az eschatologikus dolgokról mondott profetia olvasható a 24. és 25. fejezetben, míg a 26—28. részben az író az Ur szenvedésének, halálának és feltámadásának történetét beszéli el.

Márk az egyházi és történelmi hagyomány szerint a második evangéliom szerzője, kit e latinos nevén kívül Jánosnak is hívtak (Act. 12, ¹²⁻²⁵; 15, ³⁷; v. ö. 13, ⁵⁻¹³). Anyjának, Máriának Jeruzsálemben háza volt, a hol sokan gyűltek egybe imádkozni az első keresztyén hívők közül (Act. 12, ¹²). Péter apostolnak Μάρκος ὁ υἱὸς μου (1 Pét. 5, ¹³) kifejezéséből azt következtethetjük, hogy ő nyerte meg Márkot a keresztyénségnek. A monda szerint egyike volt Jézus 70 tanítványának. Mivel közeli rokona (ἀνεψιός) Barnabás révén Pállal is korán megismerkedett, az apostolt első missiói útjában mint ὀνηρέτης kísérte is (Act. 13, ⁵), de aztán elmaradt tőle, visszatért Jeruzsálembé (13, ¹³) s Péter mellett is segédkezett mint tolmács. Pál római fogsága idején azonban ismét ott látjuk körében Márkot, mint a ki nagyon használható ember volt a diakonia terén (Kol. 4, ¹⁰. Filem. 24. v. ö. 2. Tim. 4, ¹¹). A hagyomány azt tartja, hogy Márk, élete későbbi szakában Egyiptomba vonult és főleg Alexandriában hirdette az evangéliomot, a hol gyülekezetet alapított, melynek első püspöke is lett volna (Euseb. h. e. II, 16. Hieronym. catal. c. 8.). Néró uralkodása alatt Kr. u. 61 v. 62-ben valószínűleg vértanúi halállal múlt ki.

Márk evangélioma nem a Mátéénak kivonata. Augustinusnak ide vonatkozó nézete (de consensu ev. I. 4. : «Marcus Matthæum subsequutus tanquam pedisequus et breviator eius videtur»), melyet még a XVIII. század neves kritikusai közül is többen osztottak, ma már elévült és tarthatatlan. Az azonban tény, hogy iratát nem önállóan, hanem Papiás találó megjegyzése szerint mint ὁ μαθητὴς καὶ ἐρμηνευτὴς Πέτρον szerkesztette meg (Euseb. h. e. III, 39.).

Nyelvezetének és előadásának főbb sajátosságai ezek: az ese-

mények elbeszélésénél az átmenetet, vagy valamely új részlet felsorolását egyszerűen csak *καὶ* conjunctióval jelezi (1, 21. 29. 40.; 2, 1. 13. 23.; 3, 1. 7. 13.; 4, 1. 35.; 5, 21.; 6, 7. 14. 45.; 8, 11. 22.; 9, 2. 14. stb.) vagy pedig *παλιν* adverbiummal utal az előzményre vissza (2, 1. 13.; 4, 1.; 5, 21.; 7, 31.); ritkább szavakat, szólásmódokat használ, p. o. 1, 34. és 11, 16.: *ἦρε* az *ἀφίω* alaktól; 4, 38.: *προσκεφαλαίον* fejalj, párna; 9, 18.: *ἐξάπινα* (*ἐξάφηνος*, *ἐξάπίνης* helyett); 9, 25.: *ἐπισυντρέχει ὁ ὄχλος*; 12, 34.: *νοουεῖ* ὡς bölesen, okosan. Gyakori nála a *ἅπασι λεγόμενα* p. o. 5, 24. 31.: *συνθλίβω* minden oldalról összeszorít; (e szó előfordul még Plat., Aristot., Strab., Joseph. és Plut. irataiban); 7, 37.: *ἐκπλήσσω* impf. pass. *ἐξεπλήσσοντο* az álmélkodók örömteljes érzelmei kifejezésére; 9, 3.: *στέλλω* (mint Hom. Il. 3, 392. és Plat. Phaed. c. 39.) ruháról mondva: fényleni, tündökölni; 9, 15.: *ἐκθαμβέω* csakis aor. 1. pass. *ἐξεθαμβήθησαν* = elesodálkozának; 14, 33.: *ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδύμονεῖν* — remegni és gyötördni; 7, 37.: *ἄλλalos*; 9, 17.: *πνεῦμα ἄλλalon* néma lélek; 9, 36. és 10, 16.: *ἐναγκαλιζομαι* ptep. aor. 1. *ἐναγκαλισάμενος* = *εἰς τὰς ἀγκάλας δέχομαι* mint Lk. 2, 28.: megölelni; 9, 44. 46. 48.: *σκόληξ* = féreg; 15, 23.: *οἶνος ἐσφυρισμένος* mirhás bor etc. Több ízben használ kicsinyítő alakú szokat, mint *θυγάτριον* (5, 23.; 7, 25.), *παιδίον* (5, 39. 41.; 9, 24. 36.), *κοράσιον* (6, 22. 28.); *πλοιάριον* (3, 9.); *κονάριον* (7, 27.); a tagadó szokat összehalmozza ilyenformán: *οὐκέτι οὐδέν* (7, 12.), *μηκέτι μηδεῖς* (11, 14.), *οὐδεῖς οὐκέτι* (12, 34.), *οὐκέτι οὐ μή* (14, 25.); az adverbiumokat körülményesen meghatározza így: *τότε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ* (2, 20.), *διαπαντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας* (5, 5.), *εὐθὺς μετὰ σπουδῆς* (6, 25.): rokonértelmű kifejezéseket csatol egymás mellé (1, 42.; 8, 15.); ugyanazon dolgot más szavakkal ismételi és pedig vagy az ellentét kapcsolatos felemlítésével p. o.: «űgy tanítá őket, mint a kinek hatalma van és nem úgy, mint az írástudók» (1, 22.), vagy «a szombat lett az emberért és nem az ember a szombatért» (2, 27. v. ö. 3, 27.; 10, 8. 14. 40. 45.) vagy pedig tautologice (2, 15. 19.; 3, 7.; 4, 32.; 6, 55.). Gyakorta és kedvvel használja az *ἐπερωτῶν* ígét (5, 9.; 7, 5. 17.; 8, 5. 23.; 9, 11. 16. 21. 28. 33.). A zsidó szokásokat és helyiségeket magyarázat kíséretében említi fel, elmondja nevezetesen a kézmosás hagyományos módját (7, 2-8.), a sadduceusok felemlítése során jelzi azoknak tanát (12, 18.); leírja az olajfák hegyének fekvését (13, 3.); a pascha első napján dívott szokást (14, 12.); megmagyarázza ezt a szót: *κορβὴν ὃ ἐστὶν δῶρον* (munus deo oblatum seu offerendum 7, 11.); *παρασκευή ὃ ἐστὶν προσάβατον* (15, 42.);

Γολγοθᾶ scil. κρανίου τόπος (15, 22.); ἐφραθᾶ ὃ ἐστὶν διανοίχθητι (7, 34.); ταλιθᾶ κοῦμι ὃ ἐστὶν μεθερμηνευόμενον τὸ κοράσιον ἔγειρε (6, 41.); Βοανεργῆς ὃ ἐστὶν υἱοὶ βροντῆς (3, 17.).

Gyakran találhatók evangéliomában *latinos* szavak és kifejezések; 12, 42-ben megmagyarázza, hogy λεπτὰ δύο megfelel egy κοδράντης értékének; 14, 5-ben olvasható δηνάριον (denarius); 6, 27-ben σπεκουλάτωρ; 15, 39·44·45-ben ἑκατοντάρχης helyett κεντυρίων (centurio); 5, 9·15-ben λεγεών (legio); 7, 4·8-ban ἑξέστης (sextarius); 12, 14.: κῆνος (census); 15, 15.: φραγελλός (flagello), ugyanitt ez a teljesen latinos kifejezés: τῷ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποινῆσαι populo satisfacere; 5, 23-ban meg ἐσχάτως ἔχειν in extremis esse. Ezeknek az akkoriban általánosan használt népies latin kifejezéseknek az alapján csúszhatott be a második század végén, vagy legkésőbb a harmadik század kezdetén létrejött szyr fordítás (pešittho) utójegezésébe, a Márk evangélioma után az a téves adat, mely szerint Márk Rómában írta és pedig latinul az ő evangéliomát. Ezt a feljegyzést Baronius (Annal. eccles. ad ann. 45. nr. 39. sqq.) és több róm. kath. theologus valóságnak vélte s a Velenczében és Prágában levő, talán az V. századból eredő két régi latin kéziratot az eredeti Márk-evangéliom gyanánt fogadta el. Ezzel a hagyományos hiedelemmel ellentétben már Hieronymus (ad Damas. [opp. Venet. 1771. X. p. 661.]) és Augustinus (de consensu evv. I, 4.), valamint a tekintélyesebb bibliai kritikusok is a görög szöveget tekintik eredetinek. Három főrésztre osztható, α) 1, 1—3, 13; β) 3, 14—9, 50; γ) 10, 1—16, 20.

Irodalom: Schroedter E. Ch., de lingua Marci authentica. Vit. 1702. Schulze J. D., der schriftstellerische Charakter und Werth des Ev. Marcus (Keil analektáiban II. 2. 3. III. 1.). Hitzig Ferd., Joh. Marcus und seine Schriften 1843. p. 17 kk. és 166. kk.

Péter, a Genezáret tó nyugoti partja mellett fekvő Béthsaidában született (Ján. 1, 45). Eredeti neve Simon volt; atyját Ἰωάννης-nak hívták, a mely név valószínűleg azonos Ἰωάννης-szal (Mt. 16, 17. Ján. 1, 43; 21, 16). Anyjának a neve a hagyomány szerint Johanna, feleségéé Concordia vagy Perpetua, több gyermeke közül egyik leányáé Petronella volt. Testvérével Andrással együtt halászzattal foglalkozott s e munkájok mellől hívta el őket az Ur tanítványaiúl, ama nagyjelentőségű képiles igéret mellett, hogy ezután embereket fognak halászni (Lk. 5, 1—11; Ján. 1, 41—43). E ténnyel egyidejű a ἡέρος görög és Κηφᾶς chald tulajdonnév eredete is. Életé-

ről és a nevével kapcsolatos apokrif iratokról v. ö. tölem *Prot. Szemle* 1896. évf. 1—4 füz.

Neve alatt az új szövetségi kánonban két egyetemes jellegű levél maradt fenn. Mindkettőben, a tartalmi vonatkozásoktól eltekintve, számos kifejezés igazolja a stylus összhangját. Ilyenek a Péter által használt ἀναστροφή = életfolyam (I. 1, 15-18.; 2, 12.; 3, 1-2-16. cf. II. 2, 7.; 3, 11.); ἀπόθεσις letevés, levetés (cum gen. ῥύπου szennylemosás I. 3, 21. cf. II. 1, 14 cum gen. σκηνώματος μου); ἀρετή Istenről — *hatalom*, a mely jelentésben én e szót semasiológiai tanulmányaim folyamán más írónál nem találtam; már a többesben ἀρεταί I. 2, 9. = virtutes Dei, «quæ in opere gratuitæ vocationis et in toto negotio salutis nostræ relucunt» (Jo. Gerhard); ἀλήθεια jelzi az üdvismerést (I. 1, 22. II. 1, 12.). Egyező jelentésben fordul elő mind a két levélben ez a kifejezés: κομιζόμενοι σωτηρίαν (I. 1, 9.), κομίσθε στέφανον (I. 5, 4.) és κομιόμενοι μισθόν (II. 2, 13.). Kizárólag péteri nyelvhasználatra vall a mysteriumoktól kölesönzött ἐποπτεύοντες (I. 2, 12.: 3, 2.) és ἐπόπται γεννηθέντες (II. 1, 16.); ἄσπιλος és ἄμωμος (I. 1, 19) előfordul mint ἄσπιλοι καὶ ἄμώμητοι a hívőkről (II. 3, 14), a tévtanítókról meg így: σπῖλοι καὶ μῶμοι (II. 2, 13.).

Feltűnő jelenség Péternél az, hogy míg egyfelől az evangéliumi igazságok jelzésére a Pál apostoltól megállapított különleges kifejezéseket használja, p. o. πρόγνωσις (I. 1, 2), κλήσις (1, 15, v. ö. II. 1, 10), ἐκλογή (II. 1, 10), továbbá ἐλπίς, πίστις, χάρις, λόγος κτλ., addig másfelől a többi kánoni iratban nem olvasható nagyszámú és figyelemre méltó hapaxlegomenát sző be intelmeibe, mindig találóan, jelentősen. Felemlítem ezeket

a) az első levélből: οἰνοφλυγία (részegeskedés 4, 3, még Arist. eth. nic. 3, 5, 16.); ἐπιχάλυμμα (τῆς κακίας 2, 6 a gonoszság leple); ἐξερευνάω (περί τινος nyomozódni 1, 10., még 1 Makk. 3, 48.; 9, 26. LXX. és Sophokl., Eurip.); ἀνεκλάλητος (kibeszélhetetlen 1, 8); ἀναζώννυμι (felövedez; ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὁμῶν 1, 13, még LXX. Bír. 18, 16. cod. vat. Péld. 31, 17.); ἀπροσωπολήπτως (személyválogatás nélkül 1, 17; a melléknévi alak egyes egyházi íróknál); πατροπαράδοτος (az atyáktól örökölt 1, 18; még Euseb. h. e. 4, 23, 10; 10, 4, 16); ἐκτενῶς ἀγαπᾶν (buzgón szeretni 1, 22); ἀρτιγεννήτος (recens natus 2, 2); ἀγαθοποιός (helyesen cselekvő 2, 14); ὑπογραμμός (példánykép, minta 2, 21; még római Kelemennél 1 Kor. 16, 17; 33, 8 és az egyházi íróknál); ἀπειλέω (impf. ὑπειλουν fenyegetőzni 2, 23); μῶλωψ (vértől patakzó seb 2, 24; Ézs. 53, 5-ből; még

Aristot. és Plut.); ἐμπλοκή (τριγῶν művészi hajfonat, Vulg. capillatura 3, 3); πτόησις (φοβεῖσθαι πτόησιν terrore percelli 3, 6 még Péld. 3, 25); συνοικέω nem pusztán euphemismus de tori coniugalis consuetudine (Hieron., Augustin.), hanem általában a házastársi életviszony jelzése (3, 7); γυναικείος (3, 7); ἀπονέμειν (τιμὴν tiszteletet tanusítani (3, 7); ὁμόφρων (ὁμός, φρήν = egyértelmű 3, 3; többször Hom., Pind., Aristoph.); συμπαθεῖς, φιλάδελφοι, ταπεινόφρονες (3, 8); ὀπλίζω metaph. τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὀπλίσασθε (4, 1 Θράσος, Soph. Elect.); βιοῦν (4, 2. ἡμέρας βιώναι Xen. mem. 4, 8, 2); ἐπιλοιπός (ezután hátralevő 4, 2 még LXX. és Hdt.); ἀνάγκησις (metaph. cum gen. ἁσωτίας hitványság áradata 4, 4); ἄλλοτρισεπίσκοπος (más dolgába avatkozó 4, 15 még Dion., Areop., Ep. 8.); ἀγαθοποιΐα (4, 19 a latin egyházi iratokban = beneficentia); ἀναγκαστῶς (5, 2); ἀρχιποίμην (Krisztusról mint az egyház fejéről 5, 4); ἐγκομβοῦσθαι (5, 5 τὴν ταπεινοφροσύνην, az alázatosságot felövedzeni); σθενοῦν (5, 10);

b) a második levélből: παρεισφέρω (σπουδὴν πᾶσαν teljes buzgósággal rászánom magam 1, 5); ἀρχμηρός (1, 19 száraz, poros, szennyes, komor, sötét; még Aristot. a színről: τὸ λαμπρὸν ἢ στίλβον . . . ἢ τουναντίον ἀρχμηρὸν καὶ ἀλαμπές); διαυγάζειν (Vulg. illucesco, a nap felkeltéről 1, 19); ψωφόρος (a nap feljöttét megelőző hajnalcsillag 1, 19); ἐπιλοσις (kifejtés, kibontás, csomós, kuszált dolog kioldozása, metaph.: fejtegetés, magyarázat, interpretatio 1, 20), még Aquila fordításában Gen. 40, 5, megfelel ἡἡἡ-nak; κατακλύζω (elborít [a vizáradat 2, 5; még Aischylosnál és a LXX-ban néhányszor); τσφροῦν (elhamvasztani 2, 6, még Aristot., Theophr. és mások); βλέμμα (βλέμματι καὶ ἀκοῇ videndo audiendoque 2, 8. Eur., Aristoph., Dem.); μiasμός (fertelem; ἐπιθυμία μiasμοῦ foedans libido 2, 10); ἀστήρικτος (a hitben és erkölcsi életben még nem erős, ingatag 2, 14; 3, 16); ὁμίλη (Homerosnál ὁμίλη = köd 2, 17, még gyakran a LXX-ban: Ámós 4, 13; Joël 2, 2; Sop. 2, 4); ὑπέρρογος (dagályos, metaph. szemérmetlen; a classikus írók a fellengős üres frázis jelzésére használják; 2, 18-ban főnévképen = gög, pöffeszkedés; innen vette át Jud. 16.; még LXX. Exod. 18, 22. 26. és Xen., Plat., Josephus és többen); μίασμα (Vulg. coinquinatio; trop. μιάσματα τοῦ κόσμου 2, 20; LXX. gyakran). Találón alkalmazza ezt a hapaxlegomenonból alkotott két paroimiát: κύων ἐπιστρέφας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα, καί ὃς λουσαμένη εἰς κυλισμὸν βορβόρου (2, 22); ἐμπαιγμονή (csufolkodás 3, 3; másutt nem fordul elő); ροιζήδον (recesegve, ropogva 3, 10); δυσνόητος (nehezen érthető 3, 14; Diog.,

Laërt. 9, ₁₃: *δυσνόητον τε καὶ δυσεξήγητον*; *σπρεβλοῶν* (elcsúrní, csavarni 3, ₁₆); *ἀμαθής* (tudatlan, oktalan 3, ₁₆); *στηριγμός* (szilárd állás, szilárdság lelki tekintetben 3, ₁₇).

Ezek a hapaxlegamenonok mutatják, miszerint e kis terjedelmű két levélben mily temérdek gondolatnak ad kifejezést Péter apostol, a ki azon kívül, hogy zsidó létére csakis társadalmi érintkezés révén sajátította el a görög nyelvet, mint halász, nem volt, nem is lehetett hivatásos író.

Jakab (*Ἰάκωβος*) a jeruzsálemi keresztyén gyülekezet buzgó előljárója, az első apostoli konvent elnöke (Act. 15.), a kit erényes életéért *ὁ Δίκαιος* és Jézussal való atyafisága alapján *ἀδελφὸς τοῦ κυρίου* (Gal. 1, ₉) névvel tisztelt meg az ős keresztyén világ. Egy öt fejezetből álló, gyakorlati intelmeket tartalmazó kánoni levélkét írt az Izraél 12 nemzetségéből hívökké lett s szétszórta élő keresztyénekhez. Ez iratot Luther, az új szövetség 1524. évi kiadása elé bocsátott előbeszédében *eine rechte ströherne Epistel*-nek nevezte, noha tartalmaért sokra becsülte.

Nyelvészeti szempontból Jakabnak figyelemre méltó saját-sága az ellipsis használata; nevezetesen a feltételes mondatot per ellipsin alkalmazza indicativussal ilyen formán: *κακοπαθεῖ τις ἐν ὁμῖν; προσευχέσθω εὐθυμεῖ τις; ψαλλέτω* (5, ₁₃; v. ö. 2, ₁₉ kk.); továbbá kihagyja a főnevet és csak a rá vonatkozó tulajdonságnevet írja ki p. o. 5, ₇: (*γεωργὸς*) *μακροθυμῶν ἐπ' αὐτῷ* (scil. *καρπῷ*) *ἕως λάβῃ πρῶτον καὶ ὄψιν* (kimaradt *ὑέτον*); az *ἐν* prapositioniót a parallelismus kedvéért felcserél *εἰς*-szal (5, ₅: *ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς* v. ö. 3. v. *ἐν ἐσχάταις ἡμέραις*) a nélkül azonban, hogy a mondat jó értelmét kockáztatná; γάρ okadatoló kötőszót, mely *γε* és *ἄρα*, *ἄρ* összevonásából állott elő, használja a latin *sane igitur, certe igitur* jelentésében főleg intelmeknél p. o. *μὴ γὰρ οἰέσθω ὁ ἄνθρωπος ἐκείνος* (1, ₇); a genit. subj. és object. kifejezésénél tért enged az exegétának a kérdés eldöntésére (2, ₄): a futurumot az eshetőleg bekövetkező cselekmény jelzésére a többi kánoníró modorában használja p. o. *ἐρεῖ τις*, a mit a latin így mondana: *dicet aliquis*; egy esetben a participiumot (*καταρχομένη*) tulajdonságnév gyanánt írja és a rá vonatkozó *ἔστιν*-t, a következő adjectivumok állítmányának is tekinti (3, ₁₅); *πρὸς* cum acc. fordul elő nála adverbialis értelemben így: *πρὸς ψθόνον invidiose* (4, ₅ cf. *πρὸς ὀργήν* Soph. El. 369.); különben ismeretes körülírás *πρὸς ἀκρίβειαν* e helyett: *ἀκριβῶς*; a mediumot és activumot változtatja ebben a tételben: *αἰεῖτε καὶ οὐ*

λαμβάνετε, διότι καὶ αἰτῆσθε (4, 9); ὁδε, ἡδε, τόδε mutató névmást épenúgy használja, mint a görög írók p. o. πορευόμεθα εἰς τήνδε τὴν πόλιν elmegyünk abba a bizonyos (τὴν δεῖνα) városba (4, 13 v. ö. Plutareh. symp. 1, 6, 1.). Az értelmező jelzőt, mely a dolog természeténél fogva rendesen közvetlenül a főnév után áll, több közbenső szóval választja el a vonatkozó főnévtől ebben a mondatban: μὴ οἰέσθω ὁ ἄνθρωπος ἔχεινος, ὅτι λήμψεται τι παρὰ τοῦ κυρίου, ἀνὴρ δὲ ψυχρός, ἀκατάστατος κτλ. (1, 7. 8.).

Érdekes képileges kifejezéssel szól a nyelvről, azt mondván, hogy (γλῶσσα) φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, a hol is nem τρόχος (Grotius, Hottinger, Schulthess), hanem τροχός olvasandó (3, 6.).

Hapax legomenái közül említést érdemel ῥιπίζεσθαι (1, 6); ἀπείραστος (πειράζω-tól 1, 13, Joseph. bell. jud. 5., 9., 3.; 7., 8., 1. így az egyházi írók is; a régieknél ellenben ἀπείρατος πειράω-tól); ἀποκνέω vagy ἀποκνύω (szül 1, 15; még 4 Makk. 15, 17); ἀποσκίασμα cum gen. τροπῆς (1, 17); χρυσοδακτύλιος (2, 2, ezenkívül még csak Hesychiusnál χρυσοκόλλητος); ῥυπαρός (2, 2 és ῥυπαρία 1, 21); ἐπιτήδεια (τοῦ σώματος 2, 16); φρίσσω (2, 19 cum acc. objecti horrorem injicientis, Hom., Il. 11, 383 és gyakran); δαμάζεται καὶ δεδάμασται (3, 7; τὴν γλῶσσαν 4, 8); σήπω pf. 2. activi σέσηπα (ὁ πλοῦτος ὅμων σέσηπεν 5, 12) stb. Figyelmet érdemel nála ez a hexameter sor 1, 17: πᾶσα δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δῶριμα τέλειον.

Egyébiránt a particuláknak, participiumi mondat szerkesztésnek és időknak használatában gyakorlott s kedveli a kifejezésteljes compositumokat, sőt érzéke van a szóképzéshez is, a mit igazol a πολὺσπλαγχνος melléknév (5, 11), melyet az ő nyomán az egyházi atyák gyakran használnak.

Júdás egy részecskéből álló levélkéje annyira hasonlít a Péter második leveléhez, mely utóbbinak prioritása kétségtelen, hogy stilaris tulajdonságairól külön szólni felesleges.

V. ö. Schulze J. Dan., der schriftstellerische Werth und Charakter des Petrus, Judas und Jacobus. Weissenfels 1802.

Záradékul meg kellene még emlékeznem a *Zsidókhöz írt levél* ismeretlen szerzőjének aránylag legfejlettebb s legtisztább stilusáról. Erre nézve azonban, ismétlések kikerülése végett, legyen szabad felhívnom az érdeklődő körök figyelmét «*a Zsidókhöz írt levél kritikai és bibliai theologiai elemzése*. Debreczen, 1894» cz. munkám ide vonatkozó fejtegetéseire s az azok kapcsán jelzett irodalmi művekre.

Dr. ERDŐS JÓZSEF.

EGY JELES NÉMET KÖLTŐNŐ.

A 'legnagyobb német költőnő', a mint ma a legtöbb német irodalomtörténet nevezi, csak évtizedek folyamában tudott szélesb körökben elismerést aratni. Ezt maga is jól sejtette. «Nem számítok hatásra, — ezt írja egyik barátjának — nem követek semmi kedvelt modort: most nem is akarok hírnévre vergődni, de igenis kívánom, hogy majd ötven év múlva olvassák műveimet». E kívánsága teljesedésbe ment: ép most volt félszázada hogy meghalt, — s ma hírneve örökre meg van állapítva. Az irodalomtörténet és kritika is mind nagyobb méltánnyal emlékezik meg róla.

Legujabban többek közt Herbst, Scherr, König, Claassen, Kreiten, Heyse, Hüffer ismertették munkásságát. Én különösen utóbbinak «Annette von Droste-Hülshoff und ihre Werke» cz. kitűnő munkáját használtam e dolgozatban. A költőnő összes művei Cottánál jelentek meg 3 kötetben.*)

Annette Elisabeth Freiin v. Droste-Hülshoff, mint egy ős-régi lovagcsalád ivadéka 1797. január 10-kén született a Münster melletti Hülshoff nevű lovagbirtokon. Vézna kis gyermek volt, a kit csak a legnagyobb gonddal lehetett életben tartani. Maga mondja magáról: «Ein Wesen, das noch kaum geboren, Schon schmerzlich kämpfte um sein Leben.» (*Geistliches Jahr.*) Sajnos, hogy szegény költőnőnk soha életében nem örvendhetett teljes egészségnek, hogy mindig csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel volt képes a belsejében dúló betegséget leküzdeni és szellemét arra a munkára rákényszeríteni, mely bennünket oly szép és gyönyörű termékek egész sorozatával ajándékozott meg. Az élénk phantasiával bíró gyermek már zsenge korában első sorban a könyvekért rajongott, elannyira, hogy mihelyt csak meg tudott keríteni valami könyvet, elsietett vele csendes, magányos helyre, hol azt kimondhatatlan örömmel és a világról egészen megfeledkezve olvasgatta. Első elemi oktatásban édes anyja részesítette, a ki nagyon szigorú volt iránta, később pedig fitestvéreivel együtt még latint is tanult házitánitójuktól. Költői tehetsége már nagyon korán mutatkozik a következő versekben, melyeket 6. és 7. éve közt édes anyjának nevenapjára írt:

Dir scheine stets Wonne
Wie eine Sonne,
Glück, Heil und Segen
Auf allen Wegen.

*) *Annette Freiin von Droste-Hülshoff* Gesammelte Schriften in drei Bänden. Mit Einleitung von *Levin Schücking*. Stuttgart, Verlag der J. B. Cotta'schen Buchhandlung.

Das, was ich wünsche, ist,
Dass du in deinem Leben
Durch deine Tugend kannst
Uns stets ein Beispiel geben.

Az 1804—1808-iki évekből körülbelül 30 ilyen gyermekkori verse maradt ránk, mely ugyan nem nagy költői értékű, de tanúságot tesz arról, hogy mily. korán fejlődött — bizonyára a falusi magány által is elősegítve — költői hajlama, melylyel, a mint ezt több kisebb compositiója mutatja, a zene iránti hajlama is lépést tartott. Szellemi táplálékban sem volt hiány, mert szülei élénk összeköttetésben voltak a közeli fővárossal és annak irodalmi köreivel, melyekben a fiatal leány is csakhamar szívesen megfordult. Természetes, hogy ezek fokozott mértékben serkentették és buzdították költői kísérleteinek folytatására, melyekhez leginkább Voss, Hölty, Matthisson és első sorban Schiller szolgáltak mintaképekül. Irodalmi barátjai közül itten csak Sprickmannt említem, a ki fiatalkori költészetére nagy befolyással volt, (mutatja ezt *Das befreite Deutschland* cz. költeménye), habár csak rövid ideig, mert már 1814-ben Droste A. legnagyobb sajnálatára átköltözött Breslauba. Mi persze nem csatlakozhatunk e sajnálkozásához, ha tekintetbe vesszük, hogy ez az elválás következtében Sprickmann és költőnőnk közt megindult sűrű levelezés sok érdekes adatot szolgáltat nekünk nemcsak Droste A. életrajzához általában, hanem különösen szellemi fejlődésének egyik legfontosabb időszakához. A hű barát helyébe csakhamar egy hű barátnő — Thielemann tábornokné — lépett. Hogy Thielemanné mily hatással volt Droste A. költészetére, nem tudjuk, annyi azonban bizonyos, hogy költőnőnk ebben az időben a sentimentalis irányt, melynek addig hódolt, abbahagyta és az akkor divó romanticismus felé fordult, amint ezt az ekkor írt *Waltherje* mutatja. Ez után hosszabb szünet áll be. 1820—1825-ig nem produkált semmit; hogy miért, nem lehet tudni. Úgy látszik, csak a zenével foglalkozott és — gyengélkedett. Megrongált egészségének helyreállításának céljából — fokozta a bajt talán nem csekély mértékben azon boldog, de rövid szerelem, melyet egy fiatal orvos iránt táplált, kihez azonban nem mehetett nőül — orvosi tanácsra a Rajna vidékére ment, a hol nagybátyja, Werner v. Harthausen bevezette amaz irodalmi körbe, melyhez Schlegel A. Vilmos, d'Alton, Ennemoser, Schopenhauer Johanna és Mertensné tartoztak. Westphalenbe visszatérve 1826-ban a legnagyobb csapás érte, a mely érhetett: elvesztette édes atyját, a minek következtében édesanyjával és nővérével Rüschausenbe (egy mértföldnyire Hülshofftól) költözött, a hol, nem érintkezvén senkivel, napjait nagy visszavonultságban töltötte.

Egészségi állapota folyton rosszabodván, 1828-ban újból a Rajna vidékére ment, de csak rövid időre, mert újabb gyászset — öccsének

halála — csakhamar hazaszolgáltotta. Két jó barátjának, illetőleg barátnőjének halála is ebbe az időbe esett: Schücking Katharináé és Sprickmanné. Különösen az utóbbi nagyon bántotta és hosszabb időre el is vette tőle költői kedvét, melyet csak akkor nyert vissza, a mikor Schlüter tanárral ismerkedett meg. Ez — daczára annak, hogy már életének 30. éve előtt megvakult — úgy philosophiai mint irodalmi ismeretei által arra volt hivatva, hogy a már említett Schücking Levinnel Sprickmannnal pótolják. Mint annak idején Sprickmannnal, úgy most két új barátjával élénk levelezésbe bocsátkozott, úgy hogy ezen időbeli szellemi fejlődéséről is fontos és egyszersmind érdekes adataink vannak. Droste Annette igen boldogan érezte magát ezen körben és Rüschausenben, hol irodalmi barátjai és barátnői mindig szívesen látott vendégei voltak, új élet kezdődött. De ezen boldog idyllikus élet nem tartott sokáig, mert nővére, ki gróf Lassberghez férjhez ment, elköltözött Rüschausenből és magával vitte édes anyját is. Az ifjú pár új lakóhelye az eppishauseni várkastély volt Thurgauban, gyönyörű szép fekvésben. De sem ez, sem tudós sógora, ki, különösen a régi német irodalom terén szakember lévén, tudományos szórakozást nyújthatott neki, nem bírhatták rá a magára maradt költőnőt, hogy szintén hozzájuk költözzék. Ez csak akkor történt, mikor a Lassberg család a Bodensee partján fekvő Meersburgba tette át lakóhelyét, először mert Meersburg már Németországban volt, másodsor mert Annette a magányos életet nagyon megunta. 1841-ben tehát ő is átköltözött ide, miután időközben még Svájcot, Belgiumot és Hollandiát is bejárta. Új lakóhelyéről, hol kizárólag kedves költészetének élt, csak még egyszer tért vissza szeretett Westphalenjébe, honnan rövid idő múlva betegen sietett kedves övéihez. Itt csakhamar megszédte magát és oly szorgalmasan dolgozott, hogy 1844-ben egy vaskos kötetben összegyűjtött és különböző időkben keletkezett költeményeivel léphetett a nagy közönség elé, nevét sem titkolván többé. (1838-ban t. i. nem merte oda tenni nevét egy kisebb költemény-gyűjteménye alá). Az érte kapott honorariumért a Meersburg előtt fekvő szőlőt vásárolta, melynek pavilonjában buzgón folytatta munkálkodását daczára annak, hogy régi bajai (neuralgia, rheuma, asthma) itt is folyton bántották. Kisebb költeményeit nagyobbak követték; a Hospiz auf dem St. Bernhard, Des Arztes Vermächtniss, Die Schlacht im Loener Bruch, valamint Das geistliche Jahr cz. költemény-cyklusa melyekhez a Spiritus familiaris des Rossetäuschers is járult, mind itt és ekkor keletkeztek. Azonkívül Uhland, Kerner, Schwab és más svábföldi nevezetességekkel érintkezett, kik gyakran megfordultak itten, minélfogva Droste Annette e szép földön, melyet második hazájának tekintett, igen jól érezte magát. Ezen boldogság azonban, sajnos nem tartott sokáig, — sajnos azért, mert Droste különben Annette bizonyára még szebbnél szebb költemények egész

sorozatával ajándékozott volna meg bennünket. Csak szunnyadozó régi baja újult erővel tört ki és már 1848 május 24. örökre lehunyta szemeit: szívszélhűdés okozta csendes halál megváltotta minden földi kinjától. A meersburgi sírkertben nyugszik sógora Lassberg mellett.

* * *

Mikor Droste Annette — «die Verkörperung edelster, reinster Frauennatur»-nak nevezi Schücking — költői személyiségét akarjuk méltatni, első sorban kisebb lyrai költeményeiről kell megemlékeznünk, melyek korrajzokból, puszta képekből, dalokból, valamint komoly és tréfás versekből állanak, mert hirnevét többnyire ezek alapították meg. És valóban nem tudjuk, mit csodáljunk inkább bennök, azt a bensőséget és rajongó szeretetet, melylyel rokonai és barátai iránt van (*Katharina Schücking, Gruss an W. Junkmann, an Levin Schücking, Nachruf an Elisabeth v. Harthausen, Die Unbesungenen* stb.) és a mely boldog első szerelméről szóló költeményeiben nyilvánul oly meghatóan (pl. *Die Taxuswand, Die Nadel im Baum*), avagy a természet azon gyönyörű és hű leírását, melylyel korrajzaiban és puszta képeiben találkozunk. A legkiválóbbak közé tartoznak továbbá azon dalok, melyekben oly forrón szeretett westphaleni hazáját dicsőíti. (pl. *Der Knabe im Moor, Der Heidemann, Im Moose*). De a legfényesebb oldalról mutatkozik tehetsége az ő balladáiban. Azt a komolyságot és homályt, inkább csak jelzöt mint részletezöt, alig tudta valaki megfelelőbben kifejezésre juttatni, mint a mi oly gazdag phantasiával és költői erővel megáldott költőnőnk. A *Graf v. Thal* pl. vagy *Der Geierpfiff* valóságos remekművek, melyek párjukat ritkítják. Nem ugyanezt mondhatni kisérteties elbeszéléseiről, mert habár feladatát e téren is mesterszerűen meg tudta oldani és tehetségét e téren is fényesen érvényesítette, mégis másrészt sajnálnunk kell, hogy ezen borzalmas tárgyak költői feldolgozására annyi időt szánt, a mi csak beteges természetéből magyarázható. Hogy saját maga is más téren kereste érdemeit, azt egy, Schlüter barátjához intézett levele is igazolja, melyben így szól: «Sie wissen es selbst, lieber Freund, dass ich nur im *Naturgetreuen*, durch Poesie veredelt, etwas leisten kann». Innen van, hogy az akkor divó romanticismusnak is csak oly kevés befolyást engedett magára. Stolberg befolyása csak egy pár ifjúkori költeményeiben nyilvánul és Sprickmannban is inkább csak a kritikust nézte, míg Schiller, a kinek kifejezés-módját, verselését, sőt egész költői felfogását nagy részben magáévá igyekezett tenni, első sorban mintaképe volt. Schiller után Walter Scott és Byron következnek, de ezeknek befolyása inkább nagyobb elbeszélő költeményein észlelhető, melyeket kiadásunk második kötetében találunk.

A 2. kötet a *Das geistliche Jahr* és *Geistliche Lieder* cz. két vallá-

sos költemény-cyclussal kezdődik és a *Das Kananäische Weib* és *Die ächzende Creatur*-ral ér véget. A két utóbbit, mely szintén vallásos költemény, csak hagyatékában találták.

Das geistliche Jahr 72 dalból áll, melyet az év minden vásár- és ünnepnapjára, valamint a nagy hét valamelyik napjára írt. Az első rész, mely húsvétig terjed, már 1820-ban úgyszólván be volt fejezve, mégis csak 1846-ban adta ki javított és kiegészített alakban. A második részt csak Schlüter és Junkmann barátjai adták ki halála után. Valamennyi költeménye — közülök különösen a nagy hét egynéhány napjára írottak gyönyörű szépek — bizonyítja, hogy erősen hisz az egy élő Istenben, ki mindenütt jelen van és örködik az emberek fölött. De mégis megszállják költőnőnket is néha a kétely sötét árnyai, ezért egynéhány dala úgy néz ki «mint vér, mely vallásos küzdelemben ejtett sebektől folyik, mint a saját magától menekülő skepsis segélykiáltásai». A mi azonban különösen előnyükre válik, az az, hogy a dogmatikus felekezeti elem inkább háttérbe szorul bennök (Jézushoz fordul többnyire és nem Máriához), és hogy valamennyi eredeti. Kifogásolandó, hogy néha túlsok bennök a reflexió és hogy nyelve nem nevezhető mindig klasszikai szépnek. Mindamellet Hüffer e különösen hívó lelkektől kedvelt olvasmányt ifjúsága, de talán egész élete legnevezetesebb művének nevezi.

Mint a *Das geistliche Jahr* úgy a 9 dalból álló *Geistliche Lieder* cz. cykusa is vallásos érzelmű nagyanyjára vezethető vissza, ki kedvelt unokájában már korán felismervén költői tehetségét, őt folyton biztatta tehetségének érvényesítésére különösen ez irányban.

Öt nagyobb elbeszélő költeményének címei: *Das Hospiz auf dem grossen St. Bernhard*, *Des Arztes Vermächtniss*, *Die Schlacht im Loener Bruch*, *Der spiritus familiaris des Rosstäuschers* és *Walther*, mely mellett ez áll zárójelben: *Jugendgedicht*.

A *Das Hospiz auf dem grossen St. Bernhard* cz. művének eszméjét Thielemann barátnője pendítette meg, ki sokat beszélt neki svájcei utjáról. És ime Droste A. hozzáfog anélkül, hogy Svájcot eddig látta volna, csupán csak azon felvilágosítások alapján, melyeket barátnőjétől nyert, és megírja e ragyogó szép részletekben oly gazdag művét — hasonlítva e tekintetben Schillerhez, ki «Wilhelm Tell»-jét szintén csak Goethe leírásai nyomán írta. Mily híven és pompásan tudja a nagyszerű alpesi világot festeni és mily borzalmas színekben tárja fel előttünk a nagy veszélyeket, melyeket ez magában rejt! Eléggé tapasztalta ezeket ama szerencsétlen öreg Benoit nevű zergevadász, ki leányának és vejének halála után árván maradt kis Henry nevű unokáját a Bernhardhegy tulsó oldalán Remyben lakó másik leányához át akarja vinni, hogy gondozza a szegény kis teremtetést. De a nagy hófúvások miatt eltéveszti az utat, sötét zivataros éjszakában visszavonul egy sziklahasadékba és ott kimerülve elalszik.

Itt találja őt a szegény gyermek jajgatása által figyelmeztetve Barry, a hű bernhardi kutya, melynek számos szerencsétlenül járt vándor köszönheti életét. (Barry tényleg létezett és kitömött testét magam is láttam a berni múzeumban). Ez a kutya felveszi a gyermeket a hátára és elviszi a Bernhardon levő kolostorba, hol a barátok csakhamar életre keltik. Megtudván tőle, hogy még egy emberi élet forog veszélyben, kiindulnak az öreg Benoit keresésére és meg is találják. De azt már hiába próbálják feleleveníteni. «Schickt nach Remy! Der Mann ist tot» — e szavakkal végződik a 2. ének és a 3.-ban el indul egy barát Remybe, hogy értesítse az öreg embernek ott lakó leányát. Ép gyönyörű szép vasárnap reggelén ér oda, hol a népet e szép napnak megfelelő víg kedvben találja. A barát vándorutját arra használja fel költőnőnk, hogy a savoyai föld szépségeivel ismertessen meg bennünket. A szomorú hír vétele után Benoit leánya férjével és még egy pár paraszttal a barát vezetése alatt azonnal el indul a kolostorba, hol kétségbeesve ráborul édes atyja holttestére és szívszaggató módon könyörög a barátoknak, adják vissza neki életét. Ujra dörzsölni kezdi, a barátok segítik, és ime! ami első ízben nem sikerült, azt eléri most egyesült erővel — az öreg, a ki csak tetszhalott volt, kinyitja szemeit és már másnap övével együtt elindulhat Remybe.

A költőnő e harmadik énekét sohasem vette fel költeménygyűjteményébe, csak Schücking közölte Droste A. halála után, még pedig költői szépségeinél fogva, melyek miatt Schlüter is mindig rá akarta bírni a költőnőt, hogy a két elsőhöz csatolja. De hiába, a költőnő attól tartott, hogy a tetszhaláltól való felébresztés oly természetellenes dolog, hogy a költemény összhangját csak zavarja.

Droste A.-nek e műve nagy szakadást jelent a multtal. Már az első sorok után — a költőnő már az angoloknál szokásban levő jambusi verseket használja — észreveszi az olvasó, hogy «Walther»-jében (erről azért szólok csak később, mert a Cotta-féle kiadásban csak később következik) végleg szakított a romanticismussal és W. Scott és az angolok felé fordult. Mutatja ezt: a jambusi verseken kívül a tömött, nem ritkán csipős, plasztikus és minden sentimentalismustól ment kifejezésmódja. Stílusa is egészen kifejlődött, úgy hogy az ember azt hinné, hogy e mű egészen más szerzőtől való.

A romanticismussal tehát szakított, a borzongós tárgyakkal azonban, melyeket már balladáiban oly mesterileg tudott feldolgozni, nem hagyott fel, sem e művében (zivataros éjszaka az alpesekben, a tetszhalálból való feltámasztás) — s itt még kevésbé — sem a következőben, melynek címe: *Das Vermächtniss des Arztes*. Elmondja benne, hogy egy orvos hagyatékában egy írást találtak, melyben fiának előadja, hogyan járt egy alkalommal, midőn a csehországi erdőbe kirándult volt virággyűjtés végett. Egy sötét zivataros éjszakán két idegen ember rontott be

a lakásába, beköti a szemét és erőszakkal elviszi egy vadregényes erdő közepén fekvő barlangba, hogy egy sebeinek következtében már-már halálközlő emberen segítsen. Mellette ül egy büszke és szép, de egyszersmind bűnös asszony, kivel az orvos már három évvel ezelőtt Bécsben a legelőkelőbb társaságok egyikében találkozott volt. Bűne abban áll, hogy míg ez egyik férfi menyasszonya vala, egy másiknak a kedvese volt. A sebesült férfi meghal az orvos láttára, az asszonyt pedig levetik a haramiák egy sziklahasadékba. Mindezekről az orvosnak nem volt szabad szólni, mindaddig, míg élt, mert ez esetben a legszörnyűbb bosszúállást várhatta a haramiák részéről. Idáig terjed az írás. Hogy milyen összefüggés van a sebesült férj és a szerencsétlen asszony közt és miért fogták el a haramiák, arról nem szól a költő. Ő csak hű képét akarta adni annak, mily borzasztó benyomást gyakorolhat ilyen rémes éjszaka egy szelid, félénk és eleven képzeletű ember kedélyére. És ezt a feladatot — daczára annak, hogy ilyen tárgy nem alkalmas epikai feldolgozásra — mesterileg oldotta meg, a mint ezt különösen a ragyogó szép leírások mutatják.

Schücking tanulmányának nevezi e művet, melyre költőnőnk egy hasonló — a drotningi (Seelandon) lelkésszel megtörtént — esemény indította.

Mindjárt ennek befejezése után harmadik nagyobb elbeszéléshez, *Die Schlacht im Loener Bruch*-hoz fogott, melynek eredeti címe «Christian v. Braunschweig» volt. Ugyanarról a Chr. v. Braunschweigról van itt szó, a ki előbb halberstadti püspök volt, később azonban, miután a protestánsok pártjára állott, Erzsébet, Csehország szép királynéjának imádója és a 30 éves háború alatt Westphalen ostroma lett. Természetes, hogy ez utóbbi körülmény indította költőnőnk e tárgy feldolgozására, melylyel a történelem terére lépett:

Ein Held! ein Schwärmer! ein Soldat!
Und seines Glaubens Renegat!

e szavakkal jellemzi hősét, ki Mansfeldi Ernővel szövetségbe Westphalént és a rajnai vidéket pusztította, míg Tilly 1623. aug. 7. Stadtlonnénál — egy terjedelmes pusztaságon, melyet «Bruch»-nak neveztek — legyőzte, mielőtt Mansfeld E. segítségére siethetett volna. Christian Hollandiába menekült, hol nemsokára meghalt.

A költemény gazdag szebbnél-szebb részletekben. Ilyen például mindjárt a bevezetés, melyben westphaleni hazájának szépségeit dicséri:

«Ich liebe dich, ich sag' es laut,
Mein Kleinod ist dein Name traut».

És habár az első énekben több hibás történeti adatot találunk — így a csata napját is tévesen augusztus 7-ére teszi, míg az 6-án volt, — ezek nem voltak képesek az egésznek becsét leszállítani, mert, mint Hüffer

igen helyesen mondja, «az egésznek hangja és színezete teljesen megfelelnek az időnek». A 2. énekben már szigorúan történeti alapon jár el, híven felhasználva Khevenhüller *Kaiser Ferdinands Annalen* és Schmidt *Geschichte der Deutschen* (IX. Band) cz. műveit.

Eleinte a csatát nem akarta leírni. Csak később határozta el magát erre és tette a csatát a költemény középpontjává, melynek keretében leírja az egyes személyeket: Christiant mint a legkiválóbbat és a tisztet, továbbá az ezredeket, a katonák ruháját, fegyverzetét, a felvonulást a csatába, a bajorok győzelmét, — és mind ezt oly élénken, oly ragyogó színekkel és velős vonásokkal a nélkül, hogy túlzásba menne, vagy pedig az æsthetikus határaiból kilépne, hogy e tekintetben Schiller Wallensteinjára emlékeztet. Csak midőn a pártok szenvedélyeiről, a háború iszonyairól szól, mutatkozik gyöngéd érzelme, az egyetlen egy vonás, ami női kézre vall.

Mind e szépségei miatt a kritika e költeményt Droste A. legjobb művének tartja, sőt egy kritikus elragadtatásában egy szebbnél szebb részletéből álló gyöngysornak nevezte.

És sajátos: Droste Annette e költeményét egyszer ki se akarta adni, persze más oknál fogva. Szemére vetették u. i., hogy más feleketekkel szemben sértő. Hogy miben áll ez a «sértő», azt azonban aligha fogja valaki bebizonyítani tudni. (Ujabb időkben megfordítva igen messze menő tolerantiát találtak benne Christiannal és hitsorsosaival szemben). De Schlüter rábeszélése folytán később mégis kiadta e költeményét is, melyre nézve Harthausen Zsófia barátnőjéhez írt levelében ezeket jegyzi meg: Das Gedicht heisst «die Schlacht im Lœner Bruch, es kommt aber nicht viel Schlachtereien darin vor, sondern es ist ein vaterländisches Stück.»

Követi ezt a: «*Spiritus familiaris des Rossetäuschers*» cz. negyedik nagyobb elbeszélése, melynek alapját egy a Grimm testvérek gyűjteményéből vett monda képezi. A tárgy ugyanaz, melyet Goethe Faustjában feldolgozott: a gonoszszal való szerződés, mely szerencsétlensé teszi az embert, míg él, de szerencsétlenségbe t. i. a pokolba viszi, ha meghalt. Hasonló helyzetben volt egy augsburgi lókereskedő, ki nyolcz lovával vásárra indulva, mind a nyolczat elveszti. Kétségbeesésében mindenkinek elpanaszolja szerencsétlenségét, míg egy fuvaros egy titkos társasághoz utasítja, mely veszteségét pótolni fogja. Elmegy hozzá és megkapja tőle a «*spiritus familiaris*»-t, mely mint Grimm mondja «se pók, se skorpió, de folyton mozog», avval a kijelentéssel, hogy gazdag és szerencsés lesz, míg azt a kis üvegecskét, melyben az van, ki nem nyitja. Ennek fejében csak a nevét kellett egy vaskos könyvbe írnia. A lókereskedő ennek segítségével csakugyan nagy kincsekre tett szert, anélkül, hogy rabolt vagy gyilkolt volna, de szívében mindaddig nagyon elégedetlen volt, míg az üvegecskét szét

nem törte és magát ez által ki nem szabadította a gonosz kezéből. Ezért azonban bűnhődnie kellett, egyik szerencsétlenség a másikat érte, összetörve és mint szegény koldus világnak indult, míg végre egy hársfa alatt elhagyottan ugyan, de magával kibékülve meghalt. Taligán vitték a halottasházba, honnan közkölségen eltemették.

E költeményt, melyben Droste Annette megint borzongós tárggyal foglalkozik, még ma is sokan semmibeveszik, sőt vannak egyes nagyobb irodalomtörténetek, melyek róla meg se emlékeznek. Ámde ebben is sok költői szépséggel találkozunk. Így nemcsak a nyelvezete szép, nemcsak a népmonda egyes részleteit nagy ügyesen használta fel a költőnő, hanem különösen szépen és nagy művészettel festi ama két éjszakát, a melyben a szerencsétlen ember a gonoszszal való szerződését megköti és felbontja. A fokozás is — melyet sokan nem találnak benne, minthogy a kereskedő a szerződést már elejétől kezdve, megbánta — meg van benne és abban áll, hogy a kereskedő, aki földi szerencséje miatt lelkét oda igérte a gonosznak, végre visszanyeri belső erejét és üdvözülésének kedvéért lemond minden földi szerencséről. Ezért méltán dicsérhette Hüffer e költeményt is mondván: «A ki egyszer olvassa, azt hidegen hagyja, de a ki többször olvassa, az remekműnek fogja nyilvánítani.»

Nagyobb elbeszélő költeményei közül sorrendre nézve legutolsó, időrendre nézve pedig legelső *Walther*, melyről már megjegyeztem, hogy zárójelben az áll mellette: Jugendgedicht, minthogy ezt már 22 éves korában írta. Ebből az következik, hogy benne még az akkor divó romanticusnak hódol, miért is később, midőn mind felfogása mind stílusa nagy változáson ment keresztül, ki se akarta adni. Hogy mi indította őt arra, hogy e költeményt megírja, azt csak sejteni lehet — valószínűleg azon szerelem, melyet egy fiatal orvos iránt érzett (v. ö. Bertha cz. drámáját is), de a melyről családjának érdekében le kellett mondania. Annyi tény, hogy Droste A. e szerelmét később se tudta elfelejteni és nagyon sokat szenvedett miatta. Hü képét ennek a lemondani nem tudó szerelemnek mutatja ama fiatal remete, kivel az első ének ismertet meg bennünket. A többiek mintegy magyarázatkép szolgálnak az elsőhöz. A II. ének a hősnek szüleiről szól, a szép szelid Theatildéről, valamint ennek erős és kegyetlen férjéről Alhartról, a «Raubritterről», kit felesége hiába akar vad, embertelen szokásairól leszoktatni. Nem sikerül neki és ez annyira bántja, hogy bújába belehal. Előbb azonban egy Walther nevű fiucskának ad életet, ki a III. énekben szerepel mint költeményünknek hőse. Walther úgy testi ereje, valamint bátorsága által csakhamar annyira kitűnik a többiek közül — különösen egy vaddisznóvadászat alkalmával mutatja ezt, — hogy lovaggá avatják. Ugyanezen vaddisznóvadászat azonban végzetessé is válik rá nézve, mert ennek alkalmával egy győ-

nyörű szép leányt pillant meg, ki szívét egészen meghódítja. Hiába akarja édesatyja vele elfelejtetni, midőn Cäciliával (IV. ének), egy ifjúkori barátjának fogadott leányával szándékozik őt összehadni, hiába akarja maga is elfelejteni, midőn részt vesz egy kereszteshadjáratban. Alig tér innét vissza (V. ének), megint találkozik Alba nevű imádottjával és szerelme újból lángra lobban. Felbőszült atyja az alattomos Cäcilia segítségével megöleti Albát, saját fiát pedig börtönbe dobja, honnan csak atyja halála után szabadul ki. De most már (VI. ének) oda van minden életkedve, földi kincseit szétszítja a szegények közt és visszavonul az erdőbe egy Verenus nevű remetéhez, hol végre megtalálja lelki nyugalmát.

Droste Annette e művét, melyen soha nem javított semmit, eleinte, mint már említettem, nem akarta kiadni és csak barátjainak rábeszélése folytán tette ezt jóval később. Érdekes, hogyan ítél maga róla egy Sprickmannhoz írt levelében: «Költeményem alapját egy nem igen jól kigondolt lovagi regény teszi, részleteinek kidolgozása azonban meglehetősen sikerültnek látszik». És tényleg az érzések könnyű, finom alakba vannak öntve, a nyelvezet könnyed és az egész, ámbár sok gyermeki naivitást találunk benne, költői intenciókat árul el. Minden meseszerű és csodás ki van zárva, daczára annak, hogy az anyag romantikus.

A második kötet függeléke 2 vallásos költeményből áll (*Das Kananäische Weiblein* és *Die ährende Creatur*), míg a harmadik prózai dolgozatait, valamint 2 drámáját — a már említett «Berthá»-t és «Perdu»-t oder «Dichter, Verleger und Blaustrümpfe»-t foglalja magában. Utóbbi azonban inkább dialogizált tréfa, mely barátjai és barátnői közt játszódik le, kik kevés kivétellel valamennyien meg is haragudtak reá ezen «pasquill miatt, melylyel rájuk czéloz». Pedig Droste, eltekintve attól, hogy ki se nyomatta, saját vallomása szerint nem is gondolt annyira rájuk, mint a mennyire ők neki tulajdonították.

Prózai dolgozatai közül első sorban a *Die Judenbuche* említendő, melyet Hüffer a novellistika egyik remekművének nevez. Tartalma az, hogy egy parasztleány egy zsidót, ki valami lopás miatt a törvényszék elé vitte, agyonüt és azután a büntetéstől való félelmében megszökik. A szerencsétlenül járt zsidót eltemetik és a rabbinak megengedik, hogy azon fa kérgébe, mely alatt a holttestet találták, egy pár szót vésson, melyektől különös hatást vár. A leány ez alatt bejárja az egész világot, végre hollandi matróz lesz. Mint ilyent elfogják a tengeri rablók és Algierba viszik, honnan csak húsz év múlva szabadul ki. Visszatér most falujába, a törvényszék nem bántja, mert büne már elévült, de mindenki kerüli őt — a gyilkost. És ime azon ember, ki húsz éven át a rabszolgaság nehéz igáját vonta, nem tudja embertársainak megvetését elviselni és felakasztja magát ugyanarra a fára, mely alatt a holttestet találták. Megvalósultak tehát a titkos szavak, melyeket a rabbi belévé-

sett: «Ha ezen helyhez közeledel, úgy fogsz járni, mint a hogy velem tettél».

Ámbár mind ez megtörtént, tehát nem Droste Annette találománya, mégis a részletek kidolgozásában kiváló tehetséget árul el. Így a «hős» fejlődésének története, Westphalen szépségeinek festése, a személyek kitűnő jellemzése, a karácsonyest megkapó leírása, tehát mind az, ami a novellát becsessé teszi, kizárólag az ő tulajdona, úgy hogy sok tekintetben Auerbach *Schwarzwälder Dorfgeschichten* című kitűnő novelláira emlékeztet.

Kár, hogy ezen novella magában maradt, mert többi prózai művei, mint *Ledwin*, *Joseph, eine Kriminalgeschichte*, melyben megint a borzalmas dolgok iránti előszeretétét tünteti fel, továbbá a *Bei uns zu Lande auf dem Lande*, valamint a *Bilder aus Westphalen* inkább csak vázlatok. Azért azonban különösen a két utóbbit nem szeretném kicsinyíteni, mert míg az első közülök a német humoristikus írók közt kiváló helyet biztosít neki, utóbbi újból bizonyítja, hogy mily jól ismeri hazáját és mily módon tudott ennek legszebb titkaiba belepillantani. Hozzájárul még, hogy mindkettő könnyű és kellemes prózában van írva, úgy hogy mindenki szívesen fogja elolvasni.

Ha Droste Annette költői működésén még egyszer végigpillantunk, mindenekelőtt tehetségének eredetiségét és sajátosságát kell kiemelnünk. Műveiben mindenütt önálló, alkotó szellemmel találkozunk, soha régi dolgok utó- vagy visszhangjával. Droste Annette tehát azok közé tartozik, kiknek igazi költői tehetség adatott, s ezért méltó rá, hogy első sorban lyrai költeményei miatt ne csak a költőnők, hanem a költők között is elsőrangú helyet foglaljon el. Ennélfogva élni fog emlékezete és megvalósul, a mit maga mondott magáról:

«Meine Lieder werden leben,
Wenn ich längst entschwand,
Mancher wird vor ihnen beben,
Der gleich mir empfand.»

JACOBI KÁROLY.

BYRON A MAGYAR IRODALOMBAN.

E kis gyűjtemény nem akar arra a kérdésre felelni, miként hatott Byron a magyar irodalomra. Célja: összefoglalva fölmutatni, mennyi van lefordítva Byron költeményeiből. S még így is hiányos. A ki ismeri az ilyen összeállítás nehézségét, nem fog csodálkozni ennek hiányosságán. Hogy magam legyek az első, ki rámutatok erre: főlemlitem az első

Byron-fordítók közül Lukács Mórícz nevét. 1894-ben összegyűjtött s kiadott műveire sem a közkönyvtárakban (Nemzeti Múzeum, Egyetemi könyvtár), sem magánosoknál nem birtam ráakadni. Ezért hiányzanak neve alatt a Childe Haroldból fordított részek, melyekről Váczy János említést tesz a Phil. Közlönyben (1895. évf. 126. l.). Három csoportra osztottam az egész anyagot: mit fordítottak Byron műveiből? Ide sorolom a lapokban megjelent leveleket, naplórészeket is. Második csoportba tartoznak a magyar nyelven megjelent életrajzok, ismertető cikkek. S a harmadik csoportba soroztam a Byronra vonatkozó költeményeket. — Kisebb költeményeiből a következők vannak lefordítva: A «Fugitive Pieces»-ből: To Caroline, To Caroline, To Eliza, The Tear; a «Poems on Various Occasions»-ból: To M. S. G.; The First Kiss of Love; a «Hours of Idleness»-ből: Lachin y Gair, The death of Calmar and Orla; a «Poems Original and Translated»-ból: I would I were a Careless Child; az «Early Poems from Various Sources»-ból: Remembrance, To Anne, To Anne, To my son, Remind me not . . . Lines inscribed upon a Cup . . . Well! Thou art happy . . . Inscription on the Monument . . . Stanzas to a Lady, on Leaving England. A «Poems 1809—1813»-ból: Lines written in an Album, at Malta, The spell is broke, Maid of Athens, Lines written beneath a Picture, On Parting, Stanzas (One struggle more) Euthanasia, Stanzas (And thou art dead) Lines to a Lady weeping, Stanzas (If sometimes) On a Cornelian Heart, Impromptu, Ode to Napoleon Buona-parté, a «Poems 1814—1816»-ból: Farewell! if ever fondest Prayer, When we two parted, Stanzas for Music («I speak not . . .»), To Belshazzar, Stanzas for Music (There is not a joy . . .), Stanzas for Music (Bright be the place of thy soul!), Napoleon's Farewell. Stanzas for Music (There be none . . .), On the Star of «The Legion of Honour»; a «Poems of the Separation»-ból: Fare Thee Well . . . Stanzas to Augusta (Though the day), To Augusta (When all around), There was a time; Darkness, Prometheus, On this day I complete . . ., What is this Death . . ., The Dream, Hebrew Melodies (valamennyi). Nagyobb elbeszélő költeményeiből egészen le van fordítva: Mazeppa, The Corsair, Lara, Parisina, The prisoner of Chillon, The bride of Abydos, Childe Harold's Pilgrimage, Don Juan. Drámáiból Manfredet hárman fordították: P. Horváth Lázár, Kludik Imre, Ábrányi Emil. Kainnak két fordítását bírjuk: Győry Ilona és Mikes fordítását. Jókora töredéket fordított Lukács Mórícz a «The Deformed Transformed»-ból. Ha a fordítások megjelenésének idejét nézzük, azt találjuk, hogy 1850-ig mintegy 24—30 költeménye van lefordítva; 1850-től kezdve 1880-ig mintegy 70—75 költemény, 1880-tól fogva ismét mintegy 70—80 költeménye jelenik meg fordításban. Valódi hatása Byronnak a magyar irodalomra az ötvenes évek vége felé kezdődik s tetőpontját a nyolczvanas

és kilenczvenes években éri el. Ez a Byron-irodalom nem hasonlítható össze a németek rengeteg Byron-irodalmával; a német irodalomban Manfred 22, Childe Harold 17, The Giaour, The Corsair, Hebrew Melodies, The prisoner of Chillon 15, The Bride of Abydos, Parisina 14, The Siege of Corinth, Mazeppa 13, Sardanapal 12, Lara, Don Juan, Marino, Cain 11, Heaven and Earth, The Island 10, Beppo 9, Hours of Idleness, Werner 8, The Deformed Transformed és Foscari 7 fordításban van meg (Centralblatt für Bibliothekswesen, 1890, 473. l.): de minőség tekintetében Szász Károly, Ábrányi Emil fordítása vetekedik a legjobb német fordításokkal. Szellemi nagyságaink közül mély hatást csak Széchenyi-, br. Eötvös- és Petőfire tett: de e hatás kimutatása nem feladata ez igénytelen soroknak.

I. Byron műveinek fordítása.

- Arany János.* Az új görög dalnok. [Don Juan III. 86. 1—16.] Külföldi Lant. Budapest, Heckenast Gusztáv, 1862. I. k. 57. l.
- — Összes Munkái. I. k. Kisebb költeményei; hatodik kiadás, 29. l. Bpest, Ráth, 1883.
- Ábrányi Emil.* Fiamhoz. [To my son.] Fővárosi Lapok, 1867. 56. sz.
- — Költemények Európa költőiből. Pest, 1868. 14. l.
- — Inezhez. [Childe Harold. To Inez. Canto I. 84. 1—9.] Főv. Lapok 1868. 248. sz. és Nefelejts, XV. 569. l.
- — Igen! boldog vagy s érzem, Hogy nékem is ez volna hátra. [Well! Thou art happy. . .] Főv. Lap. 1869. 234. sz.
- — Óda Napoleonhoz. [Ode to Napoleon Buonaparte.] Főv. Lap. 1870. 197. sz.
- — Juan elhagyja hazáját (Byron Don Juanjából). [From Byron's Don Juan. Canto I.] Szépirodalmi Közlöny (Szana-féle). 1870. 35. sz.
- — Lord Byron Don Juanjából. [Don Juan, Canto I. 192—197.] Főv. Lap. 1870. 213. sz. és Nefelejts, XIII. 589. l.
- — Byron héber dallamaiból I. II. [From Hebrew Melodies. I. On Judah hills. . . II. Oh! weep for those. . .] Főv. Lap. 1870. 233. sz.
- — Augusztához. [Stanzas to Augusta. When all around grew drear and dark.] Nefelejts, ?
- — Az orosz armádia. [Don Juan, Canto VII. 14—17.] Figyelő, Szana-féle. 1871. I. 44. sz.
- — Lolah, Katinka, Dudu. [Don Juan, Canto VI. 40—43.] Figyelő, Szana-féle. 1871. I. 27. sz.
- — Ave Maria. [Don Juan, Canto III. 102—103.] Főv. Lap. 1871. 249. l. és Nefelejts, XVI. ?
- — Még egy tusa és véget ér . . . [One struggle more, and I am free . . .] Nefelejts, XVI. 37. l.

- Abrányi Emil.* Óh! bár lehetnék gyermek én... [I would I were a care-
less child..] Főv. Lap. 1872. 29. sz.
- — Haidée halála. [From Don Juan, Canto IV. 60—71.] Főv. Lap.
1872. 142. sz.
- — Az első csók. [From Don Juan, Canto II. 183—187.] Főv. Lap.
1872. 243. sz.
- — Első szerelem. [From Don Juan, Canto I. 122—127.] Főv. Lap.
1874. 103. sz.
- — Don Juan. I—VI. ének. Bpest, Révai testvérek, 1885.
- — Boon tábornok. [From Don Juan, Canto VIII. 61—68.] Pesti
Napló, 189. ?
- — A végzetek párbeszéde (Manfrédből). [From Manfred, First Spirit :
«Mortal! to thy bidding bow'd».] Pesti Napló, 1890. 353. l.
- — Manfred. Bpest, Singer és Wolfner, 1891.
- — Manfred. Magyar Könyvtár, 23. sz. Bpest, Lampel, 1897.
- — Donna Julia levele. [From Don Juan, Canto I. 192—197.] Buda-
pesti Napló, 1899. 180. (jul. 2.) sz.
- — Don Juan. Lord Byron verses regénye. I. II. rész. Bpest, Révai
testvérek, 1892.
- — — Második, javított kiadás. I. II. rész. Bpest, Athenæum, 1899.
- Ábrányi Kornél.* Loch na Gár. [Lachin Y Gair.] Költemények Európa
költőiből. Pest, 1868. 3. l.
- — A fekete barát. [From Don Juan, Canto XVI. The Black Friar.]
u. o. 35. l.
- — Versek zenére. [Stanzas for Music. I speak not, I trace not . . .]
u. o. 45. l.
- — Annához. [To Anne : Oh, Anne, your offences.] u. o. 99. l.
- — Annához. [To the same : Oh, say not, sweet Anne . . .] u. o. 100. li
- — Lord Byron hattyúdala. [On this day I complete my thirty sixth
year] u. o. 136. l.
- — A Rajnán. Childe Haroldból. [From Childe Harold, Canto III. 55.
The castled crag of Drachenfels.] Főv. Lap. 1871. 163. sz.
- Acs Károly.* Inezhez. [To Inez. Childe Harold, Canto I. 84. 1—9.] Szép-
irodalmi Közlöny, 1858. 53. sz.
- B. Töredék* Byron «Kain»-jából. [Fragment from Byron's Cain.] Koszorú.
(Széplíter. Ajándék.) 1821—1828. ?
- Bickersteth Johanna* (gróf Teleky Sándorné). Childe Harold. I—IV. ének.
[Byron's Childe Harold, Canto I—IV.] Puky Miklós, Genf, 1857.
- Csepely Sándor.* Childe Harold. Egészen lefordítva, de kéziratban ma-
radt (l. Szinnyi József, Magyar Írók, II. k. 274. l.).
- — Ha néha a világ zaján . . . [If sometimes . . .] Fővárosi Lapok. 1864.
58. sz.

- Csepely Sándor.* Ne mondd, ne mondd, emlékszem-e? [Remind me not . . .] Főv. Lap. 1864. 170. sz.
- — Drachenfels. [From Childe Harold, Canto III. 55. The castled crag of Drachenfels.] Nefelejts, 1869, XI. évf. 457. l.
- Csukássy József.* A szerzetes (töredék). [Fragment from the Giaour: «How name ye yon lone Caloyer?»] Magyarország és a Nagyvilág, 1867? Közölve: Dr. Megyery István: «Lord Byron» című művének 104—107. lapján.
- Erendits Emil.* Emlékezet. [Remembrance.] Magyar Szalon, V. k. 286. l. 1886.
- Farkas Albert.* Héber dalok. [Hebrew Melodies: «Oh: weep for those» . . .] Nefelejts, 1873, XV. évf. 481. l.
- Győry Ilona.* Az álom. [The Dream.] Pesti Hirlap, 1890. december 25-iki szám.
- — Isten veled! Nem szálla föl . . . [Farewell! if ever fondest prayer . . .] Pesti Hirlap, 1893, 91. (ápr. 2.) szám.
- — Oh volt idő. [There was a time.] Pesti Hirlap, 1893. 91. (ápr. 2.) sz.
- — Kain. Bpest, Franklin-Társulat, 1895.
- Gyulai Ágost.* Szanherib romlása. [The Destruction of Sennacherib.] Magyar Szemle, 1898—99. 27. sz.
- — A Jordán mellett. [On Jordan's Banks.] Magyar Szemle, 1899. 50. sz. és Középiskolai Lapok, I. évf. 5. sz.
- Haradi Barnabás.* Bucsú. Lord Byron. [Childe Harold's Good Nigh. Canto I. 13—14.] Magyar Szemle, 1900. 42. sz.
- Hegedüs István.* Sötétség. [Darkness.] Részvét Album. Szerkesztette Hory Béla és Moldován Gergely. Kolozsvár, 1872. 20. l.
- — Az est. [From Don Juan. Canto III. 102—108.] u. o. 84. l.
- — Athen (Childe Haroldból). [From Childe Harold, Canto II. 2—3.] Főv. Lap. 1873. 49. sz. és Hegedüs István Költeményei, Bpest, 1881. 32. l.
- P. Horváth Lázár.* Manfréd. Munkái II. rész. Pest, 1842.
- — Óda. U. o. III. rész.
- — Mazeppa. U. o. III. rész.
- — Az álom. [The Dream.] U. o.
- — A becsület érdemkeresztjéhez. [On the Star of «The Legion of Honour.»] U. o.
- — Vegyes költemények. [Fare thee well! and if for ever . . .] U. o.
- — Testvéréhez. [Stanzas to Augusta: «When all around grew drear and dark . . .] U. o.
- — Midőn elbúcsuzánk . . . [When we two parted . . .] U. o.
- — Zenére tett stanczák. [There's not a joy the world can give . . .] U. o.

- P. Horváth Lázár.* Sonnet. [Stanzas for Music: «There be none of Beauty's daughters . . .] U. o.
- — Athenében irott. [The spell is broke, the charm is flown!] U. o.
- — Emlékkönyvbe. [Lines written in an album, at Malta.] U. o.
- — Isten veled! Franciaországhoz. [Napoleon's Farewell.] U. o.
- — Impromptu. Egy jó barátomnak válaszul. [Impromptu, in reply to a friend . . .] U. o.
- — Búcsuszó. [From the French: Must thou go, my glorious Chief.] U. o.
- — Héber dalok. [Hebrew Melodies. My Soul is Dark.] U. o.
- — Héber dalok. [The Wild Gazelle.] U. o.
- — Sennacherib pusztulása. [The Destruction of Sennacherib.] U. o. és Külföldi Lant, I. 18. l.
- — Isten veled! ha legbuzgóbb fohász . . . [Farewell! if ever fondest prayer . . .] U. o. és Külföldi Lant, I. k. 18. l.
- Hiador* (Jámbor Pál). Childe Harold. Egészen lefordította prózában. (L. Pallas Lexicon, IV. 73. l.)
- Igali Izidor.* Lord Byron héber dalai. [Hebrew Melodies.] Magyar Zsidó Szemle, 1887, IV. k. 28—31, 85—86, 227—229, 281—282, 360, 554—555.
- Igazi József.* Kakuk madár. Szarvasi Lapok. 1892. 4. sz.
- Ignotus.* A holdhoz. [Sun of the sleepless! melancholy star!] A Hét X. évf. (1899.) 27. sz.
- Jánosi Gusztár.* Ha néha-néha vigadók zajába . . . [If sometimes . . .] Főv. Lap. 1869. 48. sz.
- — Vihar. [From Childe Harold, Canto III. 92—97.] Főv. Lap. 1872. 122. és Jánosi Gusztár: Angol, Francia és Olasz költőkből. Olesó Könyvtár 1159—1160. sz. 38—40. l.
- — Magány. [From Childe Harold. Canto II. 25—26.] U. o. 29—30. l.
- Kacziány Géza.* A kalóz. [The Corsair.] Olesó Könyvtár, 311. sz.
- Kurucz Domokos.* Te nem hiszesz nekem . . . [To Caroline: You say you love? . . .] Főv. Lap. 1870. 225. sz.
- Kerényi Frigyes.* Kéjt a föld . . . [Stanzas for Music: There's not a joy . . .] Külföldi Lant, I. 15. l.
- Kludik Imre.* Manfred. Szolnok, 1880.
- Kubovics.* Dal (németből). [Remind me not, remind me not . . .] Sátoralja. 1895, I. évf. 145. sz.
- Lőrinczi (Lehr) Zsigmond.* A Jordán partján. [Hebrew Melodies. On Jordan's Banks. . .] Kisz. Társ. fölolv. 1896. jan. 29.
- — Jephtha leánya. [Hebrew Melodies. Jephtha's Daughter.] Kisz. Társ. fölolv. 1896. jan. 29.

- Lőrinczi (Lehr) Zsigmond.* A héber dalokból. [Sun of the sleepless! melancholy star!] Főv. Lap. 1872. 37. l.
- Lukács Móricz.* Egy eb sírjára. [Inscription on the Monument of a Newfoundland Dog.] Külföldi Lant, I. k.
- — Tengeri rablók éneke. [From The Corsair, Canto I. 1—42.] Külf. Lant, I. k. 46—48. l.
- — Egy koponyából készült billikomra. [Lines Inscribed upon a Cup Formed from a Skull.] U. o. 76—77. l.
- — Töredék Lord Byron «Kain»-jából. [Fragment from Cain, Act I. Scene I.] U. o. 22—45. l.
- — Lord Byron' elváltoztatott idomtalánjából. Töredék. [Fragment from the Deformed Transformed. Part. I. Scene I.] Br. Eötvös József: Budapesti Árvízkönyv. IV. k. 113—140. l.
- Mikes Lajos.* Byron «Kain»-jából. [From Cain. Act III.] Jelenkor. I. évf. 1896. 15. sz.
- — Childe Harold búcsúdala. [Childe Harold's Good Night. Canto I. 13—14.] U. o. I. évf. 1896. 34. sz.
- — Lord Byron költeményeiből. Héber melódiák. I. Mint Babel habja. [From Hebrew Melodies: Oh! weep for those . . .] U. o. II. évf. 1897. 4. sz.
- — Jordán partján arab teve legel. [On Jordan's Banks . . .] U. o. 1897. II. évf. 4. sz. és Magyar Szó I. évf. 154. jul. 28. szám.
- — Lord Byron költeményeiből. — Sötétség. [Darkness.] Jelenkor. II. évf. 1897. 8. sz.
- — Childe Harold vándorútja. [Childe Harold's Pilgrimage. Canto I. I—XL.] Jelenkor, II. évf. 1897. 16—19. sz.
- — Kain. Magyar Könyvtár 128. sz. Bpest, Lampel, 1898.
- Névtelen.* Szenna-Cherib pusztulása. [Hebrew Melodies. The Destruction of Sennacherib.] Győri Közlöny, 1890. 45. sz.
- — A köny. [The Tear.] Hölgyfutár. 1858, IX. évf. 262. l.
- — A muzulmánok. [To Eliza?] Torontál, 1891. 10. sz.
- — Byron levele a «Vampire» ügyében (Velence, 1819, ápr. 27.). Pesti Napló, 1896. 330. nov. 30. sz.
- — Byron utolsó levele. Magyarország, 1900, ápr. ?
- F. Sarolta.* A láncz és a lant. Nefelejts, 1863, V. évf. 604. l.
- Patyi István.* Childe Harold búcsuja. [Childe Harold Good Night Canto I. 13—14.] Győri Közlöny, 1894, 18. sz.
- Pásztor Árpád.* A haldokló gladiator.*) [The Dying Gaul. Childe Harold.

*) Pásztor fordításánál előbb jelent meg a «Haldokló Gladiator» fordítása «A Colosseum Vértanúi» cz. műben (30. lap), melynek szerzőjét nem ismerem. A fordítás ötödfeles, ötös, rímtelen iambus.

- Canto IV. CXL—CXLI.] Főv. Lap. 1897, 55. sz. Munkács. 1898—99. 46. sz. Brassói Lapok, 1898. 35. sz.
- Pázmány Zoltán.* Hiuságok hiusága. [From Hebrew Melodies. All is vanity . . .] Győri Közlöny, 1891. 79. sz.
- Popini Albert.* Az álom. [The dream.] Magyar Szemle, 1892. 15. sz.
- Radó Antal.* Lara. Kisfaludy-Társaság Évlapja. Új folyam. XVII. 1881—82.
- — Kalóz dal. [From The Corsair. Canto I. 1—42.] Főv. Lap. 1882. 274. sz.
- — Kincs, hír, tudás meg szerelem (Salamon éneke). [Hebrew Melodies: All is vanity, said the preacher.] Idegen Költők Albuma. 44. l.
- — Velenceze. [From Childe Harold's Pilgrimage, Canto, IV. I—XV.] U. o.
- — Prometheus. U. o.
- — A sötétség. [Darkness.] U. o.
- — A föld nem adhat. . . [Stanzas for Music: There's not a joy. . .] U. o. 45—46. l.
- — Hallgatva, könybe' úszva . . . [When we two parted . . .] U. o. 52. l.
- Rácz Soma.* Egy könyező hölgynek. [Lines to a lady weeping.] Képes Családi Lapok, 1882. IV. évf. 19. sz.
- Rexa Dezső.* Egy tört carneol szív. [On a cornelian heart wick was broken.] Első és utolsó verskötet.
- — A zsidó dalokból. [From Hebrew Melodies.] U. o.
- — Egy kép alá. [Lines written beneath a picture.] U. o.
- — Bucsú. Részlet Don Juanból. [From Don Juan, Canto I. 192—193, 195—197.] Főv. Lap. 1899. 26. sz.
- — A fény legyen lelked hazája. [Stanzas for Music: Bright be the place of thy soul!] Főv. Lap. 1899. 33. sz.
- Rónay Jenő.* Ég és föld című miszteriumából. [From Heaven and Earth Scene III.] Magyar Szemle, 1891. 24. sz.
- Sáfrány Károly.* A sötétség. [Darkness.] Veszprémi Közlöny, 1889. 29. sz.
- Seress Imre.* Jó éjszakát. [Childe Harold's Good Night. Canto I. 13—14.] Magyar Szemle, 1890. 20. sz.
- — Inez. [To Inez, Childe Harold, Canto I. 84. 1—9.] Magyar Szemle, 1890. 23. sz.
- Spóner Andor.* Héber hangok. I. II. III. [I. My soul is dark . . . II. Oh! snatched away in beauty's bloom. III. A fragment. What is this Death? . . .]
- Nővilág, 1862. VI. évf.
- — Euthanasia. Pesti Napló, 1888. 140. sz.

- Sponer Andor*. Amoundevillehous. [From Don Juan, Canto XVI. The Black Friar.] Pesti Napló, 1891. 87. sz.
- — Inezhez. [To Inez.] Childe Harold, Canto I. 84. 1 —9.] Pesti Napló, 1889. 355. sz.
- — Búcsú. Childe Haroldból. [Childe Charold's Good Night. Canto I. 13—14.] Pesti Napló, 1890. 95. sz.
- — Az új görög dalnok. [From Don Juan, Canto III. 86. The isles of Greece.] Budapesti Szemle, 67. k. 438—442. l.
- Syriambus*. A száműzött zsidó dala. [From Hebrew Melodies.] Szabad Egyház, 1890. 24. sz.
- Szatmári*. Lord Byron után (töredék): «Setét magányosságába', Mély keblembé éltetem. . . [From Byron's poetry. A fragment?] Aspasia. Szerkesztette Kovacsóczy Mihály. Pesten, 1824. Első kötet.
- Szász Károly*. Csak egyet. . . [Stanzas to a lady, on leaving England.] Főv. Lap. 1864. 2. sz. «A távozó» czímmel: Műfordításai, Lord Byron, Hugó Victor, Béranger. Bpest, Ráth. 1873. 74—77. l.
- — Stanzák Augustához. [Stanzas to Augusta. Though the day of my destiny's over.] Nővilág, 1858. évf. és Műfordításai. 65—67. l.
- — Az óceán. [From Childe Harold, Canto IV. 179—184.] Nővilág 1865. VII. évf. 13. sz. és Műfordításai, 58—60. l.
- — A csillagok. [From Childe Harold, Canto III. 88—89.] Műfordításai, 56—57. l.
- — Childe Harold búcsuja. [Childe Harold's Good Night, Canto I. 13—14.] U. o. 49—53. l.
- — Magány. [From Childe Harold, Canto II. 25—26.] Külföldi Lant, I. 17. és Műfordításai, 54—55. l.
- — Ne beszélj nekem nagy. . . [Oh, talk not to me of a name great in story. . .] Külföldi Lant, I. 21. Műfordításai 68. l.
- — Zenére. Nincs a szépek közt. . . [Stanzas for Music. There be none of Beauty's daughters.] Főv. Lap. 1871. 65. sz. és Műfordításai, 89. l.
- — Thyrsa halálára. [Stanzas. And thou art dead, as young and fair] Nővilág, 1863. VII. évf. 15. sz. és Műfordításai, 78—81. l.
- — Isten veled! [Farewell! if ever fondest prayer.] Nefelejts, 1863. V. évf. 183. l. és Műfordításai, 90. l.
- — Parisina. Műfordításai, 3—29. l.
- — A chilloni fogoly. [The prisoner of Chillon.] U. o. 30—48. l.
- — Isten veled. és ha végkép. . . [Fare thee well! and if for ever.] U. o. 61—64. l.
- — Ζώη μου, σὺς ἀγαπῶ. [Maid of Athens, ere we part.] U. o. 69—70. l.
- — Belshazzar. U. o. 71—73. l.

- Szász Károly.* Thyrsa után. [If sometimes in the haunts of men.] U. o. 82—84. l.
- Stanzák zenére. Nem nyújt az élet oly gyönyört . . . [Stanzas for Music: 'There's not a joy . . .'] U. o. 85—87. l.
- Lelked lakása . . . [Bright be the place of thy soul!] Figyelő (Szana-féle), 1871. I. évf. 13. sz. és Műfordításai, 88. l.
- Szemere Bertalan.* A chilloni fogoly. 1837. [The prisoner of Chillon.] Szépirodalmi dolgozatai, 153—169. l.
- Tercsi.* Az abydoszi ara. [The bride of Abydos.] Hangok a multból és Byrontól énekek. Bpest, 1884. 25—66. l.
- Elválásra. [On parting.] U. o. 25. l.
- To M. S. G. (When Y dream that you love me.) U. o. 18. l.
- A nővér emlékezete. [From Childe Harold, Canto II. 95=98.] U. o. 14—15. l.
- Töltényi.* Nehány darab Lord Byron Childe Haroldjából. [From Childe Harold's Pilgrimage. Fragment.] Hasznos mulatságok 18—17. 1842 ?
- Vörösmarty Mihály.* Emlékkönyvbe (Byronból). [Lines written in an album, at Malta.] Külföldi Lant, I. 18. l. és Minden Munkái XII. k. 500. l.
- Zalánci Kornél.* Ballada. Don Juanból. [From Don Juan, Canto XVI. The Black Friar.] Főv. Lap. 1867. 94. sz.
- Lochna gár. [Lachin Y Gair.] Főv. Lap. 1866. 129. sz.
- Zanathy Kálmán.* Az átok. Manfredből. [From Manfred. The Incantation.] Főv. Lap. 1883. 8. sz.
- Zalánci Imre.* A szellem dala Manfredben. [From Manfred. The Incantation.] Főv. Lap. 1865. 82. sz. és Magyarország és a Nagyvilág, 1866.
- ifj. Zsoldos Benő.* Calmar és Orla halála. [The death of Calmar and Orla.] Sárospataki ifj. közl. XIII. évf. 4. sz.
- Első szerelmi csók. [The first kiss of love.] Felsőmagyarországi Hirlap, 1899. 92. sz.
- Egy leánykához. [To Caroline. Think'st thou I saw. . .] Zemplén, XXX. 1899. 35. sz.

II. Byron-életrajzok, ismertetések, cikkek.

- Abrányi Emil.* Manfred-Levinsky. Pesti Napló, 1887. 340. sz.
- Byron. Pallas Nagy Lexicon. IV. k. 71—73. l.
- (Robin.) Byron-tanulmányok. (Madame D'Haussonville «La jeunesse de Lord Byron» és dr. Megyery István «Lord Byron, életrajz-tanulmány»-ának ismertetése.) Pesti Napló, 189. . ?

- B. Lord Byron. Egyetértés, 1888. 22. sz.*
B.(enedek) E.(lek?) Byron. Ország-Világ, 1892. 15. sz.
Baráth Ferencz. Byron titka. Föv. Lap. 1869. 230. sz.
*Beöthy Zsolt. A tragikum. [Manfred: 438—441, Kain: 449—453, Sardana-
 napal: 517—519. l.] Bpest, 1885.*
*ifj. gr Bethlen Miklós. Szomorú örökség. (Byron ősei.) Pesti Napló, 1897.
 361. sz.*
 — — Lord Byron és Görögország. Hazánk, 1897. 158. (jun. 27.) sz.
*Bodrogi Lajos. Észrevételek Haraszti Gyula bírálatára. Pesti Napló,
 1893. 62. sz.*
*Castelar Emil. Lord Byron élete. Spanyolból fordította Várnai Géza.
 Figyelő (Szana-féle), 1875. V. évf. 40, 45—52. és Magyar Könyves-
 ház, 15—17. sz. Bpest, Aigner.*
*Dr. Császár Elemér. Don Juan. Fordította Ábrányi Emil. Politikai
 Heti Szemle, 1899. 53. sz.*
*Dumas Memoirejaiból. Ford. Vadnai Károly. Lord Byron. Hölgyfutár,
 1856. VII. évf. 295—300. sz.*
*Endrődi Sándor. Byron és a jelenkor. Figyelő (Szana-féle), I. évf. 1871,
 19—20. sz.*
 — — Byron. Költők világa. 1—26. Nagyvárad, 1887.
 — — Don Juan. Fordította Ábrányi Emil. Hét, 1892. 14. sz.
*Erdélyi Károly. Dr. F. H. Otto Weddigen: Lord Byron's Einfluss auf
 die europäischen Litteraturen der Neuzeit. Philologiai Közlöny,
 1884. VIII. 964—966. l.*
*Gáspár Imre. Don Juan. Fordította Ábrányi Emil. Pesti Napló, 1892.
 101. sz.*
*Gurnesevits Lajos. Kain. Byron mysteriuma. Arad és Vidéke, 1895.
 decz. 25.*
 — — Byron és Shelley. Irta: Popini Albert dr. Magyar Kritika, I. évf.
 22. sz.
 — — Byron Kainja. Fordította Mikes Lajos. Magyar Kritika. III. évf.
 5. sz.
*Győry Ilona. Három brit lírikus. III. Byron. Föv. Lap. XXXVII. évf.
 1900. márcz. 4. sz.*
Gyulai Pál. Lord Byron és Rutilius. Budapesti Közlöny, 1874. 74. sz.
*Haraszti Gyula. Byron Don Juanja magyarul. Budapesti Szemle, 73. k.
 219—237. l.*
*Hegedüs István. Göthe és Byron Prometheusa. Nemzet, 1889. decz. 24.
 I. karácsonyi melléklet.*
*P. Horváth Lázár. Byron lord élete. Munkái. Első kötet. Első rész. Pest.
 Landerer. 1842.*
Jancsó Benedek. Byron és Augusztá. Élet és Irodalom. I. évf. 22—24. sz.

- Jancsó Benedek.* Byron Don Juanja. (I. II.) Föv. Lap. 1887. 150—151. sz.
- — Manfréd. Drámai költ. Fordította Ábrányi Emil. Föv. Lap. 1887. 354. sz.
- Kaposi József.* Lord Byron. Magyar Szemle, 1890. 37—38. sz.
- Kludik Imre.* Byron és a világfájdalom. Szolnok, 1880.
- Dr. Lázár Béla.* Don Juan. Fordította Ábrányi Emil. Nemzet, 1892. 195. esti szám.
- Leopold Lajos.* Petőfi és Byron. Tanulmány. Tanulók Lapja, 1898. 27—28. sz.
- Macaulay.* Byron. Olesó Könyvtár, 30. sz.
- Dr. Meggyery István.* Lord Byron. Életrajz-tanulmány. Bpest, Pallas, 1889.
- Névtelen. (b.)* Manfred az operában. Föv. Lap. 1887. 355. sz.
- — (ss.) Manfred. Lord Byron drámai költeménye. Fordította Ábrányi Emil. Élet, 1891. 342—344.
- — Manfred az operában. Budapesti Hirlap, 1887. 21. sz.
- — (ik.) Don Juan. Fordította Ábrányi Emil. Budapesti Hirlap, 1892. 106. sz.
- — A magyar Don Juan. Ellenzék, 1885. 4—5. sz.
- — Lord Byron unokája. Föv. Lap. 1872. 240. sz.
- — Visszaemlékezés Byronra. Hobhouse «Egy hosszú élet visszaemlékezései»-nek ismertetése az «Edinburgh Review» után. Figyelő (Szana-féle), 1872. II. évf. 40. sz.
- — A magyar Don Juan. Fordította Ábrányi Emil. Második kiadás. Budapesti Napló, 1899. okt. 7.
- — Byron házassága. Budapesti Napló, 1899. jul. 25. sz.
- — Byron szerelmei. Egyetértés, 1900. aug. 8. sz.
- — Manfred New-Yorkban. Pesti Hirlap, 1900. szept. 22.
- — Don Juan. Fordította Ábrányi Emil. Katholikus Egyházi Közlöny. 1892. 7. sz.
- — (— t. —) Byron. Közhasznú Esmeretek Tára. II. k. 490—501. Pesten, 1831.
- — Byron. Magyar Lexikon, V. k. 47—48. l. Budapest, 1880.
- — Byron levelei menyasszonyához. Magyarország, 1899. jul. 8.
- — Lord Byron. Magyar Szemle, II. évf. 437—449.
- — Don Juan. Fordította Ábrányi Emil. Magyar Szemle, 1892. 16. sz.
- — Byron és Shelley. Irta Popini Albert. Vasárnapi Ujság, 1898. 30. sz.
- — Híres szerelmesek. Byron és Guiccioli grófné. Vasárnapi Ujság, 1900. 9. sz.
- — Byron karakteristikája. Társalkodó, 1839. VIII.

- Névtelen* (— t. —) Elze. Byron élete. Ismertetés. Szépirodalmi Közlöny (Szana-féle), 1870. 303. l.
- — Byron és Shelley. Szépirodalmi Közlöny, 1859. 352—356. l.
- — Lord és Lady Byron. Ujabb leleplezések. Pesti Napló, 1873. 289—291. sz.
- — Byron kardja. Pesti Hirlap, 1900. márcz. 13. sz.
- — Lord Byron pisai kalandjai. Magyar Ujság, 1893. 286. sz.
- Palágyi Menyhért*. Byron Kainja. Pesti Napló, 1891. 148. sz.
- — Manfred. Pesti Napló, 1891. 92. sz.
- — Byron Kainja. Jelenkor, I. évf. 3. sz. és Magyar Szó, I. évf. decz. 28.
- Popini Albert*. Részletek Byron életéből. Álom (The Dream) cz. költeménye alapján. Zala, 1888. 3—5. sz.
- — Byron életéből és költészetéből (The Dream cz. költeménye alapján). Főv. Lap. 1889. 284—285.
- — Byron életéből és költészetéből. Máramaros, 1894. 25—27. sz.
- — Byron és Shelley. Budapest, Kilián, 1898.
- R. Károly*. Byron lord, a költő. Hasznos Mul. 1832. I. 15.
- Reményi Ede*. Don Juan, fordította Ábrányi Emil. Élet, 1892. 330—333. l.
- — Kiváló angol Anakreonisták. Philologiai Közlöny, 1894. 305—309. l.
- Róthkrepf Gábor*. Lord Byron szobra. Honművész, 1835. I. k. 211. l.
- Rupp Kornél*. Manfred. Győri Közlöny. 1892. 8. sz.
- Schütz Miksa*. Manfred zenéje Schumanntól. Budapesti Szemle, 53. k. 460—464. l.
- Sganarell*. Lord Byron és a nők. Képes Csal. Lap. 1882. IV. k. 404. l.
- Szabó Endre*. Byronizmus Puskinnál. Élet, 1891. I. k. 341—353. l.
- Szana Tamás*. Byron. Irodalmi tanulmány. Magyarország és a Nagyvilág, 1866. 5—6. sz.
- — Byron Velenczében. Olasz földről, 13—25. l.
- Székhely Salamon*. Lord Byron. Kölcseny-Egylet évkönyvei, V. évf. 62—71. l.
- Szűts Ferenczné*. Mult századi szerelmes levelek (Arvédé Barine után). Főv. Lap. 1889. 185. sz.
- T.* Az abydosi menyasszony. Főv. Lap. 1888. 46. sz.
- Taine-Csiky*. Byron. Az angol irodalom története. IV. k. 211—288. l.
- Tóth Sándor*. Az asszony ideálja (Adah, a Lord Byron alakja). Főv. Lap. 1892. 107. sz.
- Váczy János dr.* Lord Byron. Vasárnapi Ujság, 1888. 5. sz.
- V. M.* Schumann Manfredje. Főv. Lap. 1887. 20. sz.

III. Byronhoz írt költemények.

Császár Ferencz. Byron. Sonett. Közölve: P. Horváth Lázár, Munkái Első kötet, 144. l.

Goethe-Szász. Lord Byronnak. Goethe Lyrai költeményei. II. k. 184. l.

Goethe-Várady A. Byron-Euphorion. Faust, II. Rész. 5099—5243. sor.

Heine-Tatai Adolf. Childe Harold. Nővilág. III. évf. 49. sz.

Heine-Palágyi Lajos. Childe Harold. Jelenkor. I. évf. 35. sz.

A. de Lamartine-Geréb Kázmér dr. Az ember. Lord Byronhoz. Katholikus Szemle, 1898. XII. évf. 89—97. l.

Palágyi Lajos. Byron szobra Athénben. Jelenkor, 1896. I. évf. 2. sz.

Zilahy Imre. Byron emléke. Főv. Lap. 1868. 103. sz.

GURNESEVITS LAJOS.

HAZAI IRODALOM.

Magyarító szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából és közreműködésével szerkesztette *Tolnai Vilmos*. Budapest, Hornyánszky cs. és kir. udvari könyvnyomdája. 1900. XVIII és 296 lap. Ára 2 korona.

A ki figyelemmel lapozgatja kiadó-czégek tankönyvjegyzékeit, bizonyára fennakad egyik-másik könyvnek a címén. Nekem legalább mindig szemembe ötlöttek az ily címek: *Constructiv planimetria*, *Anorganikus chemia és mineralogia*, *A quantitativ chemiai analysis elemei* és sok más. Az első pillanatra mindez igen tudós színben tűnik föl. Szinte azt hinné az ember, ezek holmi újabb és magasabb tudomány-szakok. Kis gondolkozással azonban kisüti, hogy hiszen nincs ebben semmi új. Csak a név más. Tanultam én is valamikor *szerkesztő sík-mértant*; nem szerettem valami nagyon, de tanultam. Tanultam aztán — Isten nyugtassa feledhetetlen jó tanáromat, Ring Ármint! — *szervetlen és szerves vegytant* is, ezt már nagy kedvvel. A kitűnő tanár vezetése alatt a vegytani dolgozóban (ma: *laboratorium*) megpróbálkoztunk a *minőleges vegyelemzés* egyszerűbb módszereivel, sőt belekóstoltunk a *menyőleges* elemzés gyönyöreibe is. Hogy az *ásványtan* sem maradt előttünk ismeretlen terület, talán fölösleges is mondani.

Semmi új a nap alatt! De az elősorolt könyvcímek mégis csak újak? Sajnos, azok. Ezek a címek azt a szomorú tényt mutatják, hogy tankönyvirodalmunk terén is nagyon elharapódzott az idegen szavakkal

való visszaélés. Hát hiszen jól tudom, hogy nincs modern nyelv, melybe idegen szavak be nem csúsztak volna. Mai nap a nemzetek sokféleképpen érintkeznek egymással, ebben az érintkezésben a művelődés tényezői kicserélődnek, egyik nemzet átveszi a másiktól, a mi előtte új. Átveszi pedig nemcsak a tárgyat és fogalmat, hanem ezzel együtt többnyire az elnevezést is. Vagyis annak az új dolognak az idegen nevét átplántálja a maga nyelvébe. Ez a közös nagy művelődési anyagcsere lopta be a mi nyelvünkbe is az idegen szavak jórészét. Természetesen nem számítom ide a meghonosult idegen szavakat. Ezek polgárjogot nyertek nálunk, eredeti szókkal nem pótolhatók s formájuk is annyira átalakult, hogy sokszor csak a nyelvtudomány tudja kimutatni idegen származásukat. Hogy ezeket befogadtuk, régen volt, századokkal ezelőtt. Ujabb időben azonban más természetű idegen szavakat kaptunk. Olyanokat, melyek rendszerint nem is új, általános műveltségi fogalmak jelölői, hanem — mint Tolnai Vilmos helyesen mondja — «legtöbbnyire meglévő, eredeti és jó magyar szavak helyett betolakodott bitorlók». Tehát nincs is rájuk igazában szükség, hiszen rendelkezünk helyettük jó magyar szavakkal.

«Jó» magyar szavakkal? Épen itt a bökkenő. Szinte mulatságosan hangzik, pedig igaz dolog, ha azt mondom, hogy mai napság alig tudjuk megmondani, mi a jó magyar szó. Három évtizede, hogy a modern magyar orthologia megszületett. Igen dicséretes szándék volt a szülője: nyelvünk tisztaságát, épségét, helyességét akarta visszaállítani. A «helyes magyarság» keresése azonban némiképen helytelen irányba terelte a mozgalmat. Nyelvtisztítóink szenvedélyes, de nem egészen indokolt irtóháborút kezdtek a nyelvújítás által állítólag «törvénytelenül» alkotott új szók ellen. Azok ellen is, melyek rég polgárjogot nyertek jelesíróink használata révén s melyek helyett jobbakat az orthologia sem tudott ajánlani. E hadjáratnak kétségkívül megvolt a haszna. Tisztázta a magyar szóalkotásnak számos törvényét és pár szerencsés kifejezéssel gyarapította szókészletünket. Nyereség ez is, de aligha áll arányban a rápazarlott idővel és erővel, s a mi nagyobb baj, nem teszi jót azt a mérhetetlen kárt, mely nyomában járt. Hogy a nyelvújítás megbélyegzett «koresait» elkerüljék, íróink most már egyre sűrűbben éltek a megfelelő idegen szavakkal. Így tehát a helyes magyarság védelme kaput nyitott az idegen szók beözönlésének.

Ez a rideg történeti igazság, melynek kimondásával egyáltalán nem szándékom az említett nyelvészeti iskolának egyéb bokrös érdemeit kisebbíteni. Nehogy valaki e tekintetben elfogultsággal vádoljon, hadd hivatkozzam két telivér orthologusunknak idevágó nyilatkozata tára. Az egyik Kalmár Elek, ki a *Magyar Nyelvőrben* tavaly (XXIX. évf. 393. l.) ezt írta: «Nálunk az is bonyolítja a helyzetet, hogy az idegen szókat

főkép a nyelvújítás korcsszavainak kiküszöbölésére kaptuk fel. Körben kerengünk. A sok idegen szó ellen indult meg a nyelvújítás, és a sok korcs ellen az idegen szók áradata. S most megint igen messzire mentünk a korcsok üldözésében. Mihelyt egy szónak szokatlanabb végződése van, gyanúba fogjuk, holtrovásra írjuk, kiüldözzük. Így vannak, a kik nem merik használni a régi jó *fogházat, szelenczét, aszályt, daqályt, tőzsért, ildomot, zubbonyt, szőnyeget*. Ide tartozik az is, hogy a kissé gyérebb képzőket mellőzik, *erdész* helyett csak *erdős*-t mernek mondani. Hát nem elszegényítése ez a nyelvnek? Mintha volna némi nyereség abban, hogy a *blouse*-t beveszszük, vagy hogy maholnap csak az egyetlen -s képzőt hagyjuk meg élő képzőnek». Nagyon igaz! De jó lett volna még hozzá tenni, hogy azok a sokat kárhoztatott új szavak és koholt képzők sem tettek kárt a nyelvünkben, melyeket a régiséggel nem lehet igazolni. Az egyes szó, ha törvénytelen is a születése, nem üt rést a nyelvszellem épségén. Hanem igenis, az idegenszerű szólásmódok és szófüzések méte-lyezik meg a nyelvérzékét, azokat kell tehát tüzzel-vassal pusztítanunk. Ez lett volna az orthologia igazi feladata kezdettől fogva, de a «korcsok» üldözése mellett ez sokáig háttérbe szorult, s csak újabban részesül akkora figyelemben, a mekkora megilleti.

A másik nyelvész, a kire hivatkozni akarok, az előttem levő *Magyarító Szótár* szerzője, Tolnai Vilmos. A *Bevezetés*-ben a szükségtelen idegen szók használatának okairól szólva, a IX. lapon ezeket mondja: «Vannak, kik azért vesznek ilyen szót tollukra, mert el akarják kerülni a nyelvújítás feltűnőbb korcs szavait. E tekintetben nem kell oly aggodalmasoknak lennünk, mint két-három évtizeddel ezelőtt; korcs szavakat ma már nem igen gyártanak... Az az egynéhány (?) hibásan képzett szó pedig, a mely azért maradt meg, mert a legjobb igyekezet sem tudott elfogadhatóbbat tenni a helyébe, s így gyökeret vert és sarjat is hajtott, már nem sérti nyelvérzékünket; e szavaknak kiirtása nemcsak hogy nem lehetséges többé, de nem is kívánatos; az pedig, hogy innen-onnan fél-századnál tovább is élnek nyelvünkben, meg is családósodtak, annak bizonyítéka, hogy szükség van rájuk». Mindebben teljesen egyetérték a szerzővel, csak azt tartom pia fransnak, hogy a nyelvújítás életben maradt törvénytelen szülőiteinek a száma «egynéhány». Hiszen csak a *Magyarító Szótár*-ból könnyű szerrel vagy száz (sőt talán jóval több) ily koresot össze lehetne szedni. Nagyon természetes, hogy ez az én szememben nem hátránya a munkának. Ellenkezőleg, örülök, hogy a szerző ennyire meg tudott alkudni orthologus lelkiismeretével. A szótár s maga az ügy csak nyert vele.

Bármiben keressük is az idegen szók elharapódzásának főokát, annyi bizonyos, hogy legfőbb ideje a kiküszöbölésükre gondolnunk. Jobb érzékű főnök az utóbbi időben gyakran szóvá tették a bajt, úgy hogy

akadémiánk nyelvtudományi bizottsága már készült is egy kis tájékoztató szójegyzéket összeállítani, mikor a panaszok 1897-ben arra bírták Madarász József országgyűlési képviselőt, hogy e tárgyban fölszólaljon a Házban (mely tudvalevőleg maga is melegágya az idegen csemeték burjánzásának). Erre Wlassics Gyula miniszter, kinek figyelmét a magyar művelődés terén semmi el nem kerüli, megígérte, hogy az említett szójegyzék kiadását elő fogja mozdítani, s e célra tetemes összeget bocsátott az akadémia rendelkezésére. Így készült a jelen szótár, Tolnai Vilmos szerkesztésével, de voltaképen Kalmár Elek és Simonyi Zsigmond tervezete alapján és többek közreműködésével. Mostani alakjában mindenestre Tolnai Vilmos műve. Volt alkalmam a tervezetet látni (észrevételeimet is megtettem rá), s mondhatom, a szerkesztő rendkívül gondos, lelkiismeretes munkát végzett, mikor a szójegyzék anyagát a mostani formába öntötte.

A *Magyarító Szótár*, mint a bevezetésben olvassuk, csak az általános irodalmi nyelv tisztaságát kívánja előmozdítani. Mellőzi egyfelől a szorosan *szakszerű* nyelvet (ennek szabályozása a szakszótárak dolga), másfelől az irodalomban nem járatos *könyvelvi* idegen szókat (melyeket külön szójegyzékbe kellene összefoglalni). A cél helyesen van kitűzve, s egészben véve helyes az eljárás is, melylyel a szerkesztő a cél el akarja érni. A könyvecske nem kíván pusztán *szófordító* lenni, tehát nem úgynevezett «Fremdwörterbuch», hanem inkább azoknak a szóknak és szó-lásoknak gyűjteménye, melyeket az idegen szavak kiszorítottak vagy kiszorítani készülnek. Ezért hát nem is adja mindenkor csak a szó szerint való fordítást, hanem lehetőleg mindazokat a kifejezéseket és szólásokat, melyek helyett az idegen szót használjuk. Innen van, hogy némely szónál egész kis gyűjteményét találjuk a rokonértelmű szavaknak, melyek az illető idegen szónak minden egyes árnyalatát visszatükrözik, pl. az *abszolút* helyett a szótár ezeket ajánlja: «önálló, független; általános teljes, tökéletes; megváltozhatatlan; föltétlen [engedelmesség]; való, tiszta [igazság]; korlátlan, önkényes, zsarnok [úr, uralom]; teljes hatalmú [parancsoló]; tiszta [szesz]» (21. l.). Megjegyzendő, hogy a szögletes zárjel azt a kapcsolatot emeli ki, melyben az illető magyar szó leggyakrabban szokott megfelelni az idegennek. A kiemelésnek ezt a módját nem tartom egészen alkalmasnak; sokkal egyszerűbb s mégis szembe-ötlőbb lett volna a szavak alapjelentését ritkítva szedetni és számokkal elkülöníteni. Így a szótár forgatója hamarabb el tudna igazodni a hosszabb cikkekben foglalt rokonértelmű szavakon. Olykor talán sok is az ilyen rokonértelmű kifejezés egy-egy cikkben, pl. *vacillál*-nál (291. l.) elég volna az «ingadozik, tétovázik», s fölösleges még az ily körülírás: «nem tudja magát elszánni v. mire szánni v. elhatározni». A *vexál* (293. l.) sem oly fontos és nehéz szó, hogy tizenkét synonyma kellene a meg-

magyarosítására: «bosszant, ingerel, nyugtalanít, háborít, háborgat, nyaggat, gyötör, faggat, zaklat, kikezd, kötekedik, kikezd vkivel» (különben csak első pillanatra egy tuczat, mert a *kikezd* kétszer van meg benne!).

Hiszen nem volna baj, hogy túlsokat kapunk a jóból, ha ez nem járna helypazarlással. A helypazarlásnak pedig az a következménye, hogy másutt a szerkesztő takarékoskodott, és sok olyan szót elhagyott, melyet nem egy hírlap-olvasó keresni fog. Hevenyében a következő szótakat írtam össze, a melyeket nem találtam meg a munkában: *adjutor, adlatus, adorál, bouton, berlocke (breloque), block, brigg, cabaret, capucinade, caverna, charité, chemia, cingulum, congregatio, damnatio, debardeur, delicia, dolus, feminismus, football, gastricus, geometria, jobber, kobold, laboráns, lafetta, lancetta, larmoyant, legalis, lex, liquidator, maestro, materialismus, mitesser, naturbursch, opéra, operette, opus, patália, sláger, slipper, schmokk, societaire, star* (színházi csillag), *truc* (nem azonos a 287. l. megemlített *trick*-kel), *viaticum, vinculum* stb. Majd mind oly szó, mely elég sűrűn szerepel újságaink nyelvében. Tolnai Vilmos a *sport* szót sem említi, pedig a Vajda ajánlotta *birok* nem egészen megvetendő, bár szó sem lehet róla, hogy az idegen szónak egyenértékését lássuk benne. Könnyű volna még számos hézagot kimutatni a műben, csak egybe kellene vetni valamely idegen-szótárral, nem is nagyobb fajttával, csupán pl. a *Taschen-Heysé*-vel. Ajánlom a szerkesztőnek, hogy egy újabb kiadás alkalmával — óhajtanád, hogy a könyvecske mennél többet érjen — ne mulassza el ezt a munkát, annál kevésbbé, mert itt-ott a a magyarázott szó értelmi árnyalatai sincsenek kimerítve, sőt egyik-másik jelentésük nincs is említve. *Agens* nemcsak «ügynököt» jelent (28. l.), hanem hatóerőt is; a *bouquet* nemcsak «bokréta, virágcsokor» (48. l.), hanem tudvalevőleg a bornak zamatja is stb. Az ajánlott magyar kifejezés sem mindig szerencsés. A *vexirbild*-et nemcsak «találós kép»-nek, hanem *fejtörő*-képpnek is lehetne fordítani; a *vexirschloss*-ra pedig szokatlan a «találós lakat», inkább *titkos zár* lehetne, vagy a Jókai szavával: *böszörtörzár*. *Vicarius* megfelelője a hivatalos nyelvben *helynök*; *vicariatus* nem «helyhatósági» (294. l.), hanem *helyhatóság, helynökség*. *Vis major*-t a *Katonai Szótár* «ellenállhatatlan külerő»-nek fordítja. *Visio* lehet *jelenés* is. *Visum repertum* a hivatalos nyelvben *láttelel* (a M. Szótár szerint «orvosi bizonyítvány») stb.

Nem folytatom. Hiszen természetes, hogy a *Magyarító Szótár* még nem mondta ki mindenben az utolsó szót. Maga a szerkesztő említi, hogy «bizonyára lesz eset, hogy a szótár forgatója jobb kifejezést is talál az ajánlottnál», s a munkát maga is csak ideiglenes, tökéletlen és hézagos kísérletnek kívánja tekintetni. Ez túlságos szerénység. Inkább azt mondhatjuk, hogy ez a szótár igen jó alapvető munka, melyben

minden kellék megvan arra, hogy nyelvünk művelésére és megtisztítására szolgáló üdvös mozgalomnak kiinduló pontjává s főforrásává váljék. Nagyon kíváncsok, hogy minél többen s minél többet forgassák.

KELEMEN BÉLA.

Temetési versenyküzdelmek az ősgörögöknél. Irta *Hornyánszky Gyula dr.* Budapest, 1900.

Szerző művében oly dolgot törekszik megvilágítani, melyről tudtommal még senki sem írt. Oly jól esik az embernek látni azt, hogy a classica-philologia tudomány körében is kezd lassankint az az áramlat lábra kapni, mely már dominálja az összes tudományokat s művészeteket. Talán nem minden gondolkodó fő helyesli e törekvést, talán lesznek philosophusok, kik nem egészséges állapotnak tartják ezt, de mi fiatalok igazán örülünk annak, ha látjuk, hogy találkoznak emberek, kik az öregek felfogása szerint elég vakmerőek az általuk szentnek, megdönthetetlennek tartott igazságot megbolygatni s talán egészen új elveket felállítani. Szívesen olvassuk, ha találkoznak olyanok, kik a Wolfék merev állításait megdönteni törekszenek, s vannak, kik a szövegkritikusok szörszálhasogató munkáit fölősegeseknek tartják. Ajánlom a régihez ragaszkodóknak, a maradiaknak, hogy csak olvassák el *Andr. Lanx* (Homer and the epic, London 1893.) című munkáját, s majd rajtuk is erőt vesz a kétkedés s ők is lassankint rá jönnek arra, hogy nem minden szent azért, mert eddig megőrizte magát s mert eddig senki sem merte megdönteni.

Szükségesnek tartom ezt előrebocsátani azért, hogy már előre is jelezzem, mily örömmel vettem kezembe H. legújabb munkáját, kit már eddigi működéséből olyannak ismerek, mint a ki az újítók zászlaja alá szegődött. Szerző is jelenlegi munkájával ilyen nyomdokon szándékozik haladni s munkájából kiérezzük azt a törekvést, hogy a homerosi kérdés megoldásához philosophiai-psychologiai alapon szándékozik majd a jövőben szólni. — Szerző, mint azt több helyen fel is említi, Rohde híres munkáját vette vezérfonalul, bár, — mint azt később ki is fogom mutatni, — legtöbbször annak állításait megczáfolja s helyébe sokszor helyes érveléssel kimutatott elveit állítja fel. Ennélfogva tehát én szükségesnek tartom Rohde *Psyche*-jére mindannyiszor visszatérni, hol Hornyánszky saját elveit igyekszik kifejteni, hogy ily módon a szerző munkásságát, kriteriumát kellőleg megbirálni tudjuk.

Munkáját a szerző három főrésztre osztja, ú. m. I. a legrégibb agónok jogi jellege (1—12. pag.), II. a legrégibb agónok vallási jellege (13—64. pag.) s III. általános összegezés (65—66.).

A II. főrész 5 fejezetből áll ú. m. 1. A versenyküzdelmek különböző indító okai a görögöknél (13—19.); 2. A kezdetleges és homerosi

lélekhit (19—38.), mely a legérdekesebb része művének; 3. Temetési alakoskodások (38—45.); 4. Az agonok a sírkultusz keretében (45—58.); 5. Az aisymneteia (59—64.).

Nézzük csak meg, hogy miről is szól az I. fejezet. — Megczáfolja a szerző, hogy a versenyzés valami specialis hajlamból keletkezett volna s azt mondja, hogy az *«epitymbioi agones»*-ből kell kiindulnunk. Állításának hitelül idézi Ilias 23. énekében Achilleus rendezte versenyjátékot Patroklos sírja körül. Azt gondolja, hogy Achilleus, mint Patroklos *ἑράπων*-ja csak azért veszi át az agonthetes szerepét, hogy annak hagyatéka felől versenyküzdelmet, agont, rendezzen, Rövid elmefuttatással ismerteti az agonok eredeti alakját s arra az eredményre jut, hogy a görög vallás agonjai kezdetleges pörjogi versenyküzdelmekből bontakoztak ki, s a pörös tárgyból idők folytán a versenyjuttalom, az athlon fejlődött ki; ezt annál inkább is hiszi, mert maga az *ἄθλον* szó pörös tárgyat jelent (Pauly-Wissowa, I. az *ἄθλον* cikket Reischtlől 2058.).

Megczáfolja egyszersmind Curtiusnak (a gör. tört. II. 251.) Herodotosra támaszkodó abbeli nézetét, hogy a görögök csakis ideális, aesthetikai szempontból rendezték a versenyküzdelmeket. Igen érdekesen akar az *ἀγων* szó magyarázata alapján eddigi állításainak érvényt szerezni s összehasonlítja e szót a latin *actio* szóval, s az a nézete, hogy a latin *ago* szó teljesen ugyanazon értelmű jogi szempontból, mint a görög *ἄγειν*. Ezek után egy pár példát hoz fel a műveletlen népek történetéből, a hol is a halott vagyonát versenyküzdelmek jutalmául tűzik ki.

Mint látjuk, eddig a szerző elég példával illusztrálva arra az eredményre jutott, hogy a gyakorlati szükség teremtette meg a vallási versenyküzdelmeket. Ezután áttér a versenyküzdelmek különböző indító okaira, számos példát hoz fel annak bebizonyítására, hogy nő bírásáért folyó versenyküzdelem is szokásos volt; azonkívül a hadizsákmány szétosztása is versenyküzdelmek alapján történt. E fejezet conclusioja az, hogy az *agones epitymbioi* képezték az agonok közvetlen alapját. Hogy ezt bebizonyíthassa, szüksége van neki arra, hogy az olvasót a homerosi világ lélekhitébe vezesse.

Szerző munkájának e fejezete azért is érdekes, mert itt jó ellentétbe Rohde-val s azt állítja, hogy a homerosi költemény az előkelők költészete volt és hogy a homerosi eszhatológia csakis a legműveltebbek haladásos eszméit rejtj magában s semmi esetre a néphitet; s ez utóbbi állításának mintegy megerősítésül idézi *Pöhlmann: Die soziale Dichtung der Griechen* (Neue Jahrbücher I.) című értekezését. Magától értetődik, hogy ez állítása maga után vonja consequentiaképen azt, hogy ő a homerosi költemények individualis szerzőségében higgyen. Rohdeval tovább polemizálva, azt igyekszik bebizonyítani, hogy a görögök már Homeros korában is ismerték az ú. n. időszaki sírkultuszt, melyet Rohde

határozottan tagad. Rohde ugyanis már többször említett művében a homerosi animismusról szólva azt hiszi, hogy a test eltemetése után a lélek, a psyche, ott hagyja a testet s mint árnyék folytat az alvilágban tétlen életet. Rohde ez állítása igen sok hiányban szenved, jobban mondva homokos talajra van építve, mert, mint ezt Hornyánszky is példákkal bizonyítja, éppen Homerosból nem volna érthető, miért huzcolja Achilleus Hector holttestét Patroklos sírja körül stb. stb.

Nem hibáztatásképen, mert lehetséges, hogy szerző nem tulajdonított annak fontosságot, említem, hogy szerettem volna, ha ő a heroskultusról megemlékezve itt egy kissé nagyobb kitérést tartott volna. Rohde ugyanis igen szépen és ügyesen mutatja be nekünk, hogy az «Ahnencultból» — a mint ő mondja — hogyan fejlődött ki a heroskultusz s ebből hogyan jutottak az egyes istenek a kölömböző elnevezésekhez. Azért gondolom ezt szükségesnek, mert ez csak mind az ő állításainak támaszául szolgálhatott volna. — Baumeisternek Ilias cz. a. (I. 735.) idézett vázaképét nem tartom ide valónak, mert ez legkevésbé bizonyít Hornyánszky állítása mellett.

Miután a szerző ezeket megállapította, röviden megemlékezik arról is, hogy a sírnál, illetőleg a versenyeknél a halottat jelenlevőnek képelték s gyakran valaki képviselte is a halott psychéjét és hogy a versenyeket annál szívesebben rendezték a halott hagyatékáért, mert a halott szellemének rájuk való átháramlásában, attól való megihletésében hittek (II. 17, 210.). Szól még ezzel kapcsolatban arról, hogy a halottnak mi mindent tulajdonított a görög nép s általában minden primitív gondolkodású nép, s azt hiszi, hogy az agonok alkalmával a halott lelkének döntő befolyásában egyetlen görög sem kételkedett.

Vége szükségesnek tartja az *αἰσχυμῆτης* vagyis az agon rendezőjének nevét megmagyarázni s azt mondja, hogy ez «Homeros idejében már bírói intézmény volt s a későbbi korban is megőrzött valamit a bírósági jellegből». Tekintve pedig azt, hogy ő az *αἰσχυμῆτης* szóban a *τῇ αἰσαν* v. *τὰ αἴσιμα ὑμνήτης*-t lát, azt hiszi, hogy ez a rendező nem más, mint a halottól inspirált versenybíró.

Szerző tehát, mint e rövid, sovány kivonatból láthatjuk, elég ügyesen igyekszik kitűzött themáját megoldani. Azt is láthatjuk, hogy H. nagy olvasottsággal s önálló kritikai apparátussal fogott munkájához, s hogy ez talán nem mindenütt sikerült neki, azt én inkább annak tulajdonítom, hogy szereti a szerző olvasottságát teljes mértékben kiaknázni, s éppen ez utóbbi idézi elő még azt is, hogy néhol a gondolatmenet megszakad. — Szerintem azonban az írói gyakorlat meg fogja tanítani őt a legrövidebb idő alatt arra, hogy milyen mértékben használja azt fel. Általában azt mondhatjuk, hogy szerző e dolgozatával szép munkát végzett, s ha minden tekintetben nem is osztozunk véleményében, még

sem állíthatjuk, hogy ő talán túlságos merész dolgot igyekeznék bebizonyítani. H. művében esetleg előforduló sajtóhibákat nem írtam össze s nem is tartom szükségesnek őt erre figyelmeztetni, mert egyrészt azok ritkán fordulnak elő, s másrészt, mert ily csekélységgel nem szeretek nagyképűsködni.

BOHDANEČKY LAJOS.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Altkirchenslavische Grammatik von W. Vondrák. Berlin, 1900.

Vondrák Venczel, a bécsi udv. könyvtár tisztviselője és egyetemi magántanár, a szláv nyelvészet terén már eddig is számot tevő munkásságot fejtett ki. Önálló művei közül jeles a Freisingeni töredékek, vagy a Glagolita Clozianus kiadása, kisebb értekezései közül pedig értékesek *Altslovenische Studien*jei, a hol több óbolgár nyelvemlékről, különösen a Codex Suprasliensisről sok helyes megjegyzést olvashatunk.

Vondráknak ez az új munkája eredménye azon hosszús munkásságnak, a melyet a szerző az óbolgár nyelvemlékek tanulmányozása terén tett. Joggal kértheti valaki, hogy egy olyan jeles könyv után, a milyen a Leskien *Handbuch der altpulgarischen Sprache* (Weimar 1898) című műve, szükség volt-e egy jóval gyengébb könyvre? Vondrák azt mondja, hogy műve megírására a következő pædagogiai szempont vezette: Leskien könyvében az anyag a rendszer kedvéért annyira át nem tetsző, hogy a kezdők a könyvet csak ügygyel-bajjal tudják használni. Egészben véve a Vondrák könyve nem szárnyalja túl a Leskienét. Leskien könyvében az alaktan tárgyalása a legszebb grammatikai összeállítás. S az a körülmény, hogy az óbolgár nyelvemlékekből a könyvben bőven vannak szövegek és e szövegekhez pontos szótár is, kiváló mértékben tették alkalmassá a Leskien könyvét az egyetemi előadásoknál. Nem így van ez Vondráknál. Nála kevés a szöveg s nincs szótár a könyvhöz. Pædagogiai szempontból véve ezzel a könyvvel bajos lesz tanítani. Grammatikai szabályokat a szövegekből kell elvonatni, s nem bevágtatni; a tanítás csakis így lehet sikeres. S ebből a szempontból a Vondrák könyve nem jó az egyetemi hallgatónak. De viszont mint tudományos könyvnek nagy előnyei is vannak. Felülmulja Leskien könyvét abban, hogy ő az első, a ki súlyt helyez a mondattanra s az óbolgár nyelvemlékek mondattanát külön nagy fejezetben tárgyalja. Kiemelem még e műnek azt a jelességét, hogy a hangtani részben Brugmann Grundriss-ának eredményei a szlávúgra vonatkozólag jól fel vannak használva.

A mű a közetkező fejezetekre oszlik :

Bevezetés. Az ó-bolgár nyelv hazája és a nyelvmlékek. Vondrák e művében az ó-bolgár nyelvet ó-egyházi szlávznak nevezi. Egy régebbi tanulmányában a szerző azt írta, hogy az úgynevezett ó-szlóven nyelv bolgár eredetűsége teljesen lehetetlen s hogy annak pannon eredete egészen bizonyos. «Nach dieser Richtung hin kann man die Aufgabe der Slavistik als gelöst ansehen» (*Sitzungsber. d. Kais. Akad. d. Wiss. in Wien* 112, 784.) Később azonban ugyancsak a Sitzungsberichteiben megjelent egy másik tanulmány, a hol egy néhány óbolgár nyelvmlék bohemismusait kimutatja, s ekkor ezt írja: «Die Sprache, in welcher unsere altslovenischen Denkmäler übersetzt worden sind, wurde nicht auch zugleich in Pannonien (resp. Mähren) gesprochen. Sie war eine fremde, hieher verpflanzte, die freilich manche einheimische Ausdrücke annahm, 122,80).» A könyvhöz írt bevezetésből azonban látjuk, hogy Vondrák is a ma már általánosan elfogadott nézethez csatlakozott, hogy az ó-egyházi szláv nyelv, vagy a mint régebben nevezték ó-szlóven, alapjában véve bolgár nyelvjárás. S ez alapon nevezhetjük ó-bolgárnak is a Cyrill-Method-féle egyházi nyelvet. Hogy ez az ó-bolgár nyelv alapjában véve mennyiben nevezhető a bolgár nyelv ó-macedoniai nyelvjárásának, a mint Nostokov akarta nevezni, ma még nem tudjuk pontosan megmondani. Vondráknak ez a kis bevezetése röviden beszámol mindarról, a mi a bolgár eredet mellett szól, s azután felsorolja azokat az írott emlékeket, a melyek az ó-bolgár nyelvet megőrizték.

«Die slavischen Alphabete» fejezetben ismerteti a glagol és a cyrill írás-jegyeket s a betűk megfelelő számértékét. E fejezetre az a megjegyzésem, hogy nem ártana ott, a hol a betűknek számértékéről szól, megemlíteni a kétféle szláv időszámítást. A délszláv, orosz stb. oklevelek, krónikák kiállításának az évszáma mindig betűkkel van jelezve. Egy ilyen grammatikában e helyen meg lehetne magyarázni a byzanci korszak számítási módját, meg lehetne említeni, hogy mikor kell 5508-at és mikor 5509-et levonni a dátumból stb. Egy oklevél pl. sc^{MA}-val van datálva, a mi 6741-et jelent. Ebből 5508-at kell levonni, mert annyi év telt el a byzanci számítás szerint Krisztus születéséig, hogy megkapjuk az 1233-ik évet, a mikor az oklevelet a mi időszámításunk szerint kiállították.

A 'Lautlehre' egyik sikerült fejezete a könyvnek. Becsessé teszik azok az utalások is, a melyek pl. az ó-eseh nyelvre történnek.

A 'Formenlehre'-ben nem világos, mert szét van szórva, a melléknevek (határozott, határozatlan forma) ragozása, fokozása; s végre, nem helyeslem azt, hogy a tudományos megfigyeléseknek ma már meg nem felelő Miklosich-féle igazságyozást fogadta el Vondrák. Igaz, hogy ez könnyebb a Leskienénél, de a Leskiené igazabb.

A mondattan tárgyalásánál csak kettőt emelek ki; az egyik az

a használat, a mikor a mozgást jelentő igéknél a czél accusativusa (supinum) mellett a tárgy genitivusban áll; pl.: азъ ида рыбъ ловитъ. (v. ö. magy. *szénakaszalni mentek*), s az egész célhatározó látszólag összetétel (v. ö. 218., 320. l.). A másik használat, a mit itt megemlítek, s a mire Jagić hívta fel először a figyelmet (*Zur Entstehungsgeschichte* stb. II. 80), az, hogy a birtokviszony kifejezésénél a birtokos genitivus helyett dativusban áll. A Cod. Marianusban ,отъ поучение грѣхомъ‘ (és nem grechov, vagy грѣхъ‘ többes gen.) szóról szóra ,bűnöknek bocsánata‘ és nem bűnök bocsánata. Vesd össze a Halotti Beszédben ,halálnek haláláál‘, ,fájának halálot‘, ,halálnek és pokolnek fészü‘, de v. ö. ,Isten kégyilmét‘ stb. E két mondattani egyezésre rá akartam terelni a kutatók figyelmét; bizonyára bolgár eredetű szláv jövevényszavaink mellett vannak nyelvünknek bolgár mondattani sajátságai is. Az a munkásság, mely újabban a szláv mondattan terén megindult, a mi szláv kutatóinkra is csak gyümölcsözőleg fog hatni.

Megjegyzem még, hogy Vondrák könyvében sok az értelemzavaró sajtóhiba; nem mindegy, vajjon egy kezdő azt tanulja, hogy чѣтъ, vagy чѣтъ-е a ,hó‘, vagy ѣ vagy pedig ѣ áll-e egy-egy rag után. Egy esetleges második kiadásnál, a melynél több szöveget is kell majd közölni, mindenesetre javíthatók e hibák.

MELICH JÁNOS.

Dr. Martin Berendt: Schiller Wagner. Ein Jahrhundert der Entwicklungsgeschichte des deutschen Dramas. Berlin. Alex Duncker 1901. 192. l.

Az a körülmény, hogy Wagnert, a költőt még mindig nem méltányolják eléggé, természetes, visszahatásként azt okozza, hogy hívei viszont túlbecsülik. Ez utóbbi irányhoz tartozik Berendt könyve is, mely azt bizonyítja, hogy Wagner nagyobb drámairó, mint Schiller. Wagner kétségkívül nagy költő s nagy zeneszerző volt egy személyben, de a tiszta zene és tiszta költészet terén nálánál sokalta nagyobbak voltak, ezekhez tartozik Schiller is. Ámde Schillernek fogyatkozásai is vannak, könnyű dolga van most szerzőnek. Feltalálja újra Otto Ludwig s mások kiméretlen kifogásait, Wagnert pedig csak dicséri, így könnyen hiteti el az olvasóval, hogy a német dráma Schillertől Wagnerig nagyot emelkedett. Egyébként a könyv nyilván Nietzsche *«Die Geburt der Tragödie bei den Griechen aus dem Geiste der Musik»* című művének hatása alatt áll. Úgy mint ez, Behrendt is összekever philológiát és philosophiát, az eredmény ő nála is oly könyv, mely sem nem philosophia, sem nem philologia, szóval nem tudományos mű. Ezek maguk is a művészet körébe tartoznak. Értékük megfelel valami Liszt-féle zongora

paraphrasisnak. Ők is csillogó formában, ügyesen játszanak más költők alapmotivumaival. Persze Berendt játéka már inkább szemfényvesztés. Csak azt fejtegeti, a mi teoriájához illik, a többit mellőzi. Így pl. Trisztant nem tárgyalja. Igen szép a Walküre és Götterdämmerung fejtegetése. Nagy ízléstelenség ellenben, a mit a «Lohengrin»-nel művel. Elza a német népet jelenti. Lohengrin elveszi Elzát: Németország egygyé lesz 1871-ben, de Telramund, a feudális reactio és Ortrud, az anarchia, megzavarják ezt a frigyet. Hasonló csodabogár még az is, hogy Wagner egyesíti a germán kultúra három legszebb virágát: a költészetet, a zenét és a philosophiát. Ezekben külön-külön elérték a tetőpontot Shakspeare, Beethoven és Spinoza. Spinoza philosophiája, mint a germán szellem terméke, mindenesetre merész német hódítás.

Szerzőnk szerint a legújabb német dráma, Hauptmann és Sudermann, megint nagy hanyatlást jelentenek. Ez is csak túlzás; a németek örülhetnek, hogy vannak színműírók, kik színpadaikat ellátják s egyzersmint magasabb irodalmi ambícióval vannak eltelve. Hauptmann és Sudermann előtt a német színpad a francziának volt alávetve.

A kik a német dráma tudományos tárgyalását keresik, azokat óvunk kell Berendt művétől, de a kik Wagnerban a költőt nagyrabecsülik s szép nyelven írt szellemes fejtegetéseket akarnak felőle olvasni, azoknak ajánlhatjuk. Egyes túlzásokat nem tekintve, sok élvezetést lehet itt találni.

SCHNEEBERGER NÁNDOR.

Anton Bettelheim: Marie von Ebner-Eschenbach. Biographische Blätter. Berlin, Gebrüder Paetel 1900. 256 l. — **Moritz Necker: Marie von Ebner-Eschenbach nach ihren Werken geschildert.** Leipzig u. Berlin. G. H. Meyer. 1900. 268 l.

E két könyv arról a kiváló költőnőről szól, kinek érdeme, hogy az Eschenbach név újra fényes csillagot jelent a német irodalom egén. A ki komoly, tudományos tárgyalást keres, az némi aggodalommal tekinti ezeket a köteteket, hiszen élő írónak vannak szánva, a ki hozzá még főrangú hölgy, azonkívül jubileumra készültek. Egytől-egyig súlyosító körülmény, hogy nagyon is rózsaszínű világítástól tartunk. Sajnos, e feltevésben nem is csalódunk.

Az első mű, mint címe is mutatja, első sorban az életrajznak van szentelve. Ez magában véve nagyon egyszerű. Az író, mint a Dubsky nevű morva grófi család ivadéka, 1830-ban születik. 18 éves korában férjhez megy egy nálánál jóval idősebb unokabátyjához, kivel majdnemi 50 évig, úgy látszik, elég boldog házasságban él. Életének két fájdalmas pontja van, ez tette költővé. Születése anyjának életébe került, ő tőle is megtagadta a sors az anyai örömöket. Így hát ráér arra, hogy költő

babérokat keressen. 40 éves koráig ernyedetlenül, semmi elismerést nem aratva, a színpad számára ír. Ekkor igen eclatans bukás éri, a mely a novella-írásra tereli. Itt is tíz évig hiába küzdök, akkor azonban gyorsan emelkedik. Elismerik, hogy a német novella elsőrangú mestere. Az irodalomban a régiek és modernnek táborá vetekszik a dicsőítésében, 70 éves születése napján pedig egy pár oly hivatalos kitüntetés éri, milyen még nőnek Ausztriában nem jutott. Kiváltságos származása folytán kitünő ismerője a társadalom legmagasabb és legalsóbb rétegének s ezt ki is aknázza műveiben. Legtökéletesebb műveinek összefoglaló címe: *Dorf und Schlossgeschichte*. Nagyobbszabású alkotásai: «Bozena», «Unsühnbar», *Das Gemeindegeld*. Hadd emeljük ki még a «Krambampuli»-t, a sokat bámult kutya-históriát, és «*Er lässt die Hand küssen*», a mely a magyar jobbágyvilágot akarja rajzolni. Mindezekből Bettelheim oly könyvet írt, mely főleg a bécsiek szája szerint való. A bécsiek főgyönyörűsége élő művészemberek magánéletét szellőztetni, az egész könyv ily, életrajzi intimitásoknak van szentelve. Megismerjük az író dolgozószobáját, tarokkozását, nyaralását. Ép ily bő tudomást nyerünk a bárónő barátjairól, sőt egyik barátnő nagybátyjáról is, a kit pedig Ebner-Eschenbach nem is ismert.

A költő iránt való bámulata szerzőt nem egy helyt csodálatos naivitásra ragadja. Így csodálja a bárónő jótékonyosságát, mert nyaralása alkalmával mindennapos látogatója a szegények házában s hosszasan elbeszélget a bennlakókkal. Hát ezért kevés dicséret illeti a bárónő jótékonyosságát, hiszen nyilvánvaló, hogy sujet-t keres a *Dorfgeschichte* számára. Különben szerzőnk második címe: «*Biographische Blätter*», sajnos, nem túlszerénység, mert az előadás nagyon szakadozott. A szigorú bírálatot egyébként lefegyverzi azzal, hogy könyvét surrogatumnak tekint, melyet Ebner-Eschenbach önéletrajza majd feleslegessé tesz. Ebben is téved. Még a legkiválóbb költői önéletrajz, pl. a «*Wahrheit und Dichtung*» sem teheti a jó Goethe-biographiát feleslegessé, mert a költői életrajz legfontosabb része a művek méltatása, erre pedig a szerző nem illetékes. Sajnálunk kell ezért Bettelheim eljárását, mert hézagos fejtegetései is bizonyítják, hogy hivatása lett volna a költő alapos méltatására.

Erre azonban Necker vállalkozik. Fájdalom, itt is csalódás vár ránk. Necker Moritz hírlapíró, így meg sem kell mondanunk, eleve kitalálja mindenki, hogy könyve itt is, ott is megjelent tárczáknak az összetákolása útján jött létre. Főgondja — s ez még nagyobb baj — nem tárgyilagos méltatás, hanem az, hogy az írónőt egészen a «*Neue Freie Presse*» számára foglalja le. Úgy bánik el azokkal a novellákkal, mint ha nem műtárgyak, hanem politikai röpiratok volnának, mintha a bárónőnek egyéb gondja sem lett volna, mint a felekezetenélküliség és az optimizmus mellett, viszont az aristokratizmus és modern művészet ellen küz-

deni. Hálából, hogy mindazt demonstrálni lehetett rajta, lassan-lassan kisüti, hogy Ebner-Eschenbach bárónő egyesíti magában Goethe, Schiller, Ibsen és Nietzsche jó tulajdonságait, hibáiktól pedig ment. Ezek bizony oly esztheticai bukfenczek, milyeneket csak modern irodalomért rajongó kis gymnasistának lehetne megbocsátani. Szerzőnk jobban tett volna, ha ezek helyett komolyan foglalkozott volna az íróval. Többször említi, hogy ez Turgenjeff hatása alatt áll; mutatta volna ki komolyan ezt a hatást. Ha alaposabban foglalkozik fejlődési menetével, ha pontos párhuzamot von közte s a többi kiváló német novellairó közt, akkor bizonyára egyszerűbb, de józanabb képet tudott volna rajzolni.

SCHNEEBERGER NÁNDOR.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1899/1900.

6. Sebestyén Károly dr.: Az ephesosi bölcs. (Budapesti VII. ker. állami főgymn., 8—26. ll.) — Az ephesosi bölcs neve alatt a szerző a homályos Herakleitoszt akarja értetni, azt a nagy elméjű embert, a kire minden időben oly nagy tisztelettel tekintettek föl a bölcselkedők, sőt magok a szent atyák is, de a kinek 132 töredékes mondása csakugyan nem arra való, hogy a francziás nevű Lasalle, német író, módjára két vaskos kötetet írjon bárki rólok. A szerző, mint már bőven részleteztem e folyóirat 1900. évi májusi számában (488.—500. ll.), minden erejét arra fordította, hogy a görög bölcsélet gyermekkorának ezt a nagy alakját az őt megillető polczra állítsa s a róla irt, fényesen sikerült kép által megkedveltesse mindenkivel, a ki csak figyelmére méltatja Herakleitosz élete-körülményeit és töredékeit. Oly nagyszerű ez a kép, hogy csupán ezért is érdemes megvenni v. elolvasni a Philosophiai Írók Tárának szóban forgó kötetét. Kevés ember munkáját is érte oly foku dicséret bírálói részéről, mint a szerző könyvét. Róla való véleményemet azért szinte superlativusokban fogalmaztam meg, s mikor e program-czikk olvasta után újra átnéztem bírálatomat, mondhatom, nem találtam benne átlag egyetlen passust sem, a melyért most is helyt nem mernék állani. Csupán egy dolog az, a mit e helyütt föl kell mégis említenem, hogy t. i. Herakleitosznak jellemében a nép iránti megvetése előttem visszataszító, s ezt a szerző szertelen magasztalásában (13. l.) nem is olvastam meglepégedéssel; valamint újra hangsúlyozom azt is, hogy a mythosok és philosophiai eszmék keleti eredetét jobban ki kell vala domborítani, mint a szerző tette Zeller nyomán (v. ö. Willmann: «Geschichte des Idealismus» cz. s az angol Smithnek Stübetől németre fordított művét: «Die Religion der Semiten»). Amúgy azonban különösen helyeslem Herakleitosz gondolatai legfőbbikének, a *πόλεμος ἐστὶ πατὴρ πάντων*-nak központivá tételét, vagyis a mindenségben észlelhető ellentétek harcát, a melyből (t. i. a vélemények harcából s csakis ebből!) kerül ki győztesen Sokrates

szavai szerint is a *ἀπλοῦς ὁ λόγος*, az egyszerű szinigazság, a melyre minden becsületes kutató törekszik. Ámde Herakleitos többi mondásának kifejtésében is óvatosan járt el a szerző, akár csak Némethy Géza az Euhemeros reliquiáinak magyarázatában, nem ragadtatva magát oly messzire, mint a hírneves Gomperz a Herakleitos és a sophisták rajzolásában s tulzó dicsőítésében. Egyebekre nézve pedig csak ismételhetem azt, a mit e Közlöny 491—2. s 499. lapjain Herakleitosról mondtam.

Kötte hiszem azonban, hogy a szerző valami nagy örömmel engedte volna sajtó alá immár harmad izben munkátát, betüről betüre egyező alakban avval, a hogy a Philol. Közlöny 1897. évfolyamában és ösmert kötetében ezelőtt már kétszer világgá bocsátotta. Összehasonlítottam e közlöny mondott folyamát a 221.—224. lapnak középéig a jelen czikkel, továbbá a 673.—682. s a 785.—794. lapjait, mert ezek felelnek meg a programm-értekezés tartalmának, s úgy találtam, hogy kivén azt, hogy a programmban több sajtóhibával és jegyzetek nélkül, de amúgy (Madách találó jeligéjét nem számítva, a mely, mint motto, az egyetlen új a cikkben) szóról szóra le van nyomtatva mindaz, a mit legelőször közlönyünkben olvashattunk annak idején a külön kötetnek megjelente előtt, valamint némileg még abban is eltérőleg közlönyünk-től, hogy Herakleitos tanítása most nincsen czimek szerint szakaszokra osztva; pedig a deákság szompontjából kár volt a cikkelyekre bontást elhagyni, sőt kár volt a szakszerű jegyzeteket is mellőzni; hanem érde-nes lett volna új, deákoknak szóló jegyzeteket készíteni, a melyekkel több műszót és fogalmat lehetett volna érthetőbbé, világosabbá s mara-landóvá tenni.

Értem különben, ha a szerző nagyobb körben is óhajta terjeszteni kedvelt bölcsét és róla szóló gondolatait, bár a *crambe repetita* és a *bis terve repetita placent* elve aligha válik be irodalmi téren, mert hamar félremagyarázásra adhat okot. Azonban talán nem tévedek, ha eljárását visszavezetem a programm-értekezések születésének rendes körülmé-nyekre, a melyek, úgy látszik, a fővárosi iskolákban is ugyanazok, mint a vidéken amaz elv szerint: «rectores! quærite: invenietis, pulsate: aperietur vobis; nam si omnino debetis officium præstare, aliquis semper præstabit vobis.» Egy ízben, úgy emlékszem, erősen megrótták közlö-nyünkben valamely cikknek több helyen való megjelentetését; no de az a czél (v. ö. május havi ösmertetésemben a 498. lapot, alul), a mely bizonyára a szerzőnek is szeme előtt lebegett, fölmenti őt bármely vád alól, mert miscuit utile dulci, s én mindig azt vallom a mesterek mes-terével: si omnes ad unum condemnant, ego te non condemnabo. Végül a jövőre nézve hadd legyen szabad azt tanácsolnom a szerzőnek, hogy az ily kiszakított részletek helyett sokkal jobb volna, ha a görög bölcsé-lük töredékeit eredetiben és átellenes fordításban közölné programmjok-ban, s csak utólag, vagyis inductive rajzolná meg az illető philosophu-sok rendszerének képét. Ilyen tanításmód bizonyosan tanulságosabb lesz a deákságra, mint afféle elvont és tudós, bármily szellemes fejtegetés.

BÓDISS JUSZTIN.

7. Krebsz Ernő: Kazinczy Ferencz viszonya a magyar és német irodalomhoz. (Esztergomi reálisk., 3—25. l.) — A tárgyalás alá kerülő programmértekezés ismertetése alkalmából bevezetésül komoly

intelmet szeretnénk intézni a fiatal philologus tanárokhoz, kik időnkint kikerülnek az egyetem falai közül az ország különböző középiskoláinak katedráira. Ha szerencsénk elég korán s ifjan tanári állást s vele járó tekintélyt juttat is nekik, ne higgyék hogy a tanulásnak vége s okvetlenül írniok kell. Szó sincs róla! Nem kell okvetlenül írniok, még programmétekezéseket sem. Sőt óva óvjuk (s ezt bátran tehetjük Magyarországon, melynek 40000 írója van) a tollforgatás s különösen írásaik ki nyomtatásának szenvedélyétől azokat, kik kellő tudás s önbírálat nélkül fognak; hozzá efféle tudományos cikkek *összeszerkesztéséhez*, mint a szóban forgó programmétekezés. Azt hisszük ugyanis, hogy ilyen homályos, teljesen eredmény nélküli és értéktelen, nyomdafestékre méltatlan «tudományos» cikket, mely annyira kárára s pirulására szolgálna a magyar philologiai irodalomnak, mint Krebsz Ernő dolgozata. már régen nem közöltek középiskolai értesítőink a komoly, tanulságos programmétekezéseknek szánt rovatban, az iskola ágase alatt. Csak elrettentés kedvéért, a tisztes philologia védelmére óhajtunk néhány szót szólani róla. Az értekezés bírálatára térve ugyanis a következő szomorú dolgokat kell konstatálnunk.

A dolgozat absolute nem felel meg címének, mert mindenről van szó benne csak arról nem, a mit ígér. Kazinczy viszonyára a magyar irodalomhoz csak egyéb, egészen más tárgyakra vonatkozó fejtegetések közé elszórt megjegyzésekben reflektál, melyek legnagyobb része különben is csak Kazinczy nyelvújító törekvéseit illeti; itt-ott egy-két olyan idézetet közöl Kazinczy leveleiből kora irodalmára vonatkozólag, melyek nem jellemzők, s hogy legyen egy jobb részlet is a dolgozatban, hát idéz benne egy Kazinczy jellemzését tartalmazó jó hosszú részletet Gyulai Pálnak egy tanulmányából. Kazinczy viszonyát a német irodalomhoz úgy «fejti ki,» hogy per tangensem kétszer megemlíti Goethe és Schiller nevét. Ugyanilyen mellékesen említ egy csomó francia és angol író, sőt még Ibsent is! Ez az Ibsenről szóló hely különben sikerült curiosum. Kazinczyról szólván, így folytatja: «Pedig látta, hogy éppen Goethe vagy Shakespeare azok az írók, kik soha sem kerülik az emberi természet nyilvánulásait. De ferdeségeit nem teszik céljokká, nem írják elme- és idegbajok történetét, mint Ibsen.» Még komikusabbá teszi ezt az, hogy rögtön hozzáfűzi: «Kazinczy idejében közkedveltségnek örvendtek, sűrűn olvasták azokat az írókat, kiket ez imént említettünk.» Jó, hogy szerzőnk nem vette föl ez alapon dolgozata címébe még azt is, hogy «Kazinczy viszonya a francia és angol irodalomhoz» — csak olyan joggal tehetne volna. Goethetől és Schillertől különben még egy-két idézetet is vesz: az azonban úgy látszik, már nem lényeges, hogy az idézetek össze is fűgjenek a gondolatmenettel. Tévedés egyébként azt hinnünk, hogy a dolgozatnak van gondolatmenete. Sem egységes célja, sem eszmemenete nincsen. Tanulni absolute semmit sem lehet belőle, még tartalmát sem lehet reprodukálni. Szinte csodálatos, hogy hogyan tudott a szerző 25 nyomtatott lapot összeírni a nélkül, hogy abban 1—2 összefüggő gondolatcsoportot lelhetnénk. Kalandos gondolkodása, általános frazisekből álló hosszú zűrzavaros bevezetés után (mely akármiféle dolgozathoz ép úgy illenék) művelődéstörténeti általánosságokra viszi s ezek, homályos mondásokban bővelkedve, nagyrészt associatio nélkül követik egymást. Ime egy pár szemelvény: «Modern műveltségünk ősforrásait különböző helyeken keresik. Az egyik Egyiptomban, a másik Mesopotámiában, a

harmadik még inkább visszamenve Indiában és Khinában találja meg bölcsőjét. Azonban mindannyian megegyeznek abban, hogy Görögországon, Itálián, a mór Hispánián, Francia- meg Angolországon keresztül haladva, hullámozva, úgy hogy a hullámvölgyek mindig magasabb síkon nyugodtak, jelenleg Németország felett keletnek fordul. Hazánk is megérzi az emelkedő művelődési áramlat hatását.» (5. lap.)

Más: «Pedig féltő volt, hogy a mult század szellemi és hatalmi súrlódásai, forradalmi eltemetnek egyaránt. A nemzetek java mérkőzött meg véres csatamezőkön s érintkezésbe jutottak egymással oly népek is, melyek azelőtt alig vettek tudomást egymás sorsáról. Legközelebbi szomszédságunkban minden csatazaj közepette a szellem gyönyörűsége pedig oly bájjal nyilatkozott, hogy vesztünkre lehetett volna, mert tétlenségünket semmibe sem vehette, s létjogunkat tagadhatta, mint meg is történt Herder szavával.» (6. l.) — Ki ért ebből valamit?

Következik azután néhány rapszodikus megjegyzés olvasóközönségünkről egy közbeszótt 22 soros idézettel Kazinczy valamelyik leveléből s végül egy associatio nélkül odatett névtelen német idézettel; azután egy teljesen reprodukálhatlan eszmemenetű 2 lapnyi elmefuttatás mindenről és semmiről, egy hosszabb s több rövidebb idézet kíséretében; majd új gondolatsoportban polémia következik Kazinczy érdekében Riedl Frigyesnek egy régi dolgozata ellen, — és sok minden egyéb; azután egy kicsit összefüggőbb rész Kazinczy nyelvújítási érdeimeiről, de ennek a gondolatsoportnak is rapszodikus a befejezése. Új fejezet közvetkezik; talán Kazinczyról, mint a német klasszikus irány szellemének követőjéről? (mert avval kezdi), — de hogy! ismét sok mindenféléről a világon, csak egységes, reprodukálható gondolatról nem, több rendbeli Goethe-, Schiller- és egyéb idézettel. Azután megint új, bár rövid, egy lapra terjedő részlet s abban 28 sornyi idézet Gyulai Pálnak említett értekezéséből; és ismét új fejezet következik, — valamennyi eddigiekhez hasonlóan nagyon rövid, 1—1½ lapnyi, — miről is? Már megint Kacinczy viszonyáról a német irodalomhoz, de csak az első mondatokban, azután ezer egyébről; majd vagy 20—30 sornyi fejezet Kazinczy fordításairól, de nem csak erről! Végre eljutottunk a 25. lapon a dolgozat befejezéséhez, melyről meg nem tudná hamarosan senki sem, hogy frázisaiban mi mindenről van szó!

Mindezekből láthatjuk a dolgozat furcsa, mozaikszerű karakterét. Forrásainak jegyzéke is ilyen furcsa összeállítású és rapszodikus előkészületekre vall. Kazinczy levelezésén és munkáin kívül még Gyulai Pál egy értekezését, Toldynak A magy. költészet kézikönyve cz. munkáját, Váczynek Berzsenyi-biographiáját említi, — és a mi a sok mozaikszerűleg beszótt gondolat eredetét magyarázza — Rocholl, Philosophie der Geschichte cz. művét. — Így történhetik meg az, hogy a dolgozatnak tartalma nincs; idézetei, miket sűrűn szó közbe, néha semmiképen sincsenek összefüggésben saját gondolatával. És hogyan idéz! Pl. Goethéből: «*Werke des Geist und der Kunst sind für den Pöbel nicht da!*» Ez mégis csak kemény dolog!

A dolgozat szerzője különben sehogyan sem tud bánni a philologiai apparátussal, sőt a philologiai munkának még külső technikáját sem ismeri. Idézetet, jegyzetet, forrás-megjelölést, minden rendszer nélkül néha a szövegben közöl, de nem mondat alakjában s még sem téve azt zárójelbe; néha legalább mégis zárójelbe teszi a szöveg kellő közepén közölt

jegyzetet; néha a szövegben a jegyzet felét zárójelbe teszi, másik felét nem, pl. mikor Kazinczy egy leveléből idéz s az idézet után ezt írja: «(Levele Szántó Jánoshoz) 1782. VII. 4.» néha beleszővi a szövegbe mondat alakjában, néha a lap aljára teszi csillagos jegyzetnek; — a mint eszébe jut, de véges-végig következtelenül és egymásután kétszer egy módon soha!

De nemcsak gondolkodásának s külsőségeinek, hanem itt-ott plasticitásra, pathosra törekvő stilusának virágai is sok curiosumot teremnek.

Itt egy kis bokréta:

«Kazinczy a fogékony ifjúkor egy évét ott töltötte a Tatra alján, melynek népe jobbára iparossága folytán sűrűn érintkezett Németország protestans részével, anyagi, szellemi téren egyaránt. Ezt az egy évét a finom műveltségű Cornides családnál töltötte, melyet leányos volta még finomabbá, költőibbé tett, hogy a fiúban a jónak minden csirája megerősödött. Kazinczy lutheránusokon nem ért egyebet intelligens városi polgárságnál. Hiszen szálló igévé lett: Wer nach Österreich geht wegen Weisheit, der bleibt ein Dummkopf in alle Ewigkeit.» (7. l.) — «Az 1797. évben Berzsenyi Dániel meglátogatta a pesti írókat, kik mind Kazinczy szellemében munkálkodtak. A Duna hídján találkozott Szemere Pállal, ki az írók nevében várta, fogadta. Midőn Szemere a pörge kalapu Berzsenyire ráismert és megszólította, akkor szemben állott egymással a régi és az új Magyarország s megtette egymásra természetes hatását.» (15. l.) — Másik: «Azonban egyik irány sem létesített mélyebb hatást, addig, míg Kazinczy a megváltó ígét nem mondja ki, melynek elhangzására romba dőlt sok régi, de fölépült annál több új, nem csak Kazinczy szellemében, hanem megvalósult az is, mit Kazinczy ellenfelei óhajtottak, de ő adta az eszközöket.» (7. l.) — Furcsa kis mondat ez is: «Ily módon majd mind sűrűbben kézbe vettek magyar könyvet azok is, kik az előtt semmiibe sem vették.» (23. l.) — És ez: «Mit sem kell csodálkoznunk, ha még a nemzeti ébredés korában is számos tehetség régi nyomon halad tovább. Nem olvadtak abba a folyamatba, mely magyarul adta, mit ők németül folytattak, a nemzeti érverés utjából esvén gondolati világunkban» (24. lap) stb. stb.

E mellett a dolgozat stilusa magyartalan, sok helyütt mint a közölt részletekből is látható — értelmetlen, homályos, szörendi hibákkal bővelkedő, különösen az igekötők használatánál és a szóvonzatoknál; szinte azt hiunók néha, hogy szerzőnk nem ír helyesen, különben nem írna egybe össze nem tett szavakat (egyik curiosuma ez: nagyobbbecsű) s nem választana ketté összetetteket. Tetézi a szerző restelni valóit a minden lapon hármassával, négyesével hemzsegő sok sajtóhiba!

Mindezek után fölmentve érezzük magunkat erre a «philologiai» programmértékezésre vonatkozó egváb conclusióktól.

GYULAI ÁGOST.

8. Jeszenszky István: Az allegória és Tompa Mihály. (Pozsonyi ág. hitv. ev. lyc., 5—23. l.). — Szerzőnk tárgya egyike azoknak az újabbszázados irodalomtörténeti themáknak, melyeket már többször és szívesen dolgoztak föl napjainkban. A tárgy érdekes is, becses is. Tompa allegóriái oly időkből valók, melyekhez fájó kegyelettel közeledik a magyar; olvasásuk elmúlt bajok fölötti kesergés, behegedt sebekről való bús

emlékezés s e mellett az 1849 utáni magyar élet, a szomorú napok sok momentumára vetnek világot; azért a nemzet lélektanának megismerésére nézve rendkívül fontosak. Nem csoda hát, ha ez a tárgy úgy vonzza íróinkat; s az előttünk fekvő dolgozatból is kitűnik, hogy valóban érdemes volna jól, kerekdeden és szépen megírni Tompa költészetének s benne hazafias költészetünknek ezt az érdekes fejezetét.

Programmértekezésünk szerzője kettős feladatot óhajt ebben a keretben megoldani: Tompa Mihály allegória-költészetének ismertetésén kívül éppen Tompánál, mint a ki legtöbb allegóriát írt, keresi meg az alkalmat, hogy két részre oszló dolgozatának I. fejezetében, mintegy bőséges bevezetéssel tulajdonképeni feladatához az allegóriának æsthetikai elméletét adja lélektani alapon.

Fejtegetése azonban, mely az allegória szó kettős értelmének magyarázatából indul ki, a nélkül, hogy e kettősséget igazán és világosan megtudná értetni és magyarázni, nem egészen sikerül. Mikor az allegoria lélektani alapját törekszik megismertetni, Beöthy elméletét közli száraz kivonatanban, a nélkül, hogy fejtegetéseiben legalább példákat használna föl arra, hogy némileg eredeti legyen. A Beöthy kifejtette associatio-rendszer tagjaiból kettőre: a hasonlító és elevenítő associatióra, mintegy előírt mintára méri fejtegetéseit, szószerint idézvén a Beöthynél föllílt törvényeket s módszere ilyenképen száraz skatulyázó æsthetizálássá válik. Vázlatosságában, melylyel a hasonlatból a metaphorát s ebből a rövidebb s hosszabb, egész önálló költeménynyé bővült allegóriát, majd a personificatiót, ebből a metaphorikus majd az allegorikus personificatiót néhány példával levezeti, nem igen emelkedik felül a középiskolák IV. V. osztályaiban szokásos magyarázatokon. Még ha tisztán csak a tanulóíjúságnak szánta is értekezését, akkor sem helyeseljük egészen szerzőnk eljárását.

Nem találtunk tehát eredetiséget és önállóságot a dolgozatnak ebben a részében, mely sok sok szóból és beszédből, de csak alig egy-két elszórt eszméből épült; méltán, de — sajnos — szintén nem teljes eredményvel vártuk tehát, hogy legalább előadása legyen megkapó, ügyes, színes.

A programmértekezés második, laza szerkezetű része különösebb belső rend nélkül sorra veszi Tompa hazafias allegóriáit; egy-egy strófát idézve belőlük, tetszés szerint lajstromozva őket, elmondja tartalmukat a következőknek: A madár fiaihoz, Özveggy gólya, Pusztuló erdő, A megtérő, Régi történet. A sebzett szarvas, Terepélyes nagy fa, A folyam, A gályarab fohásza, Sámson, Heródes. A távozó után, A tűz, A vihar, Uj Simeon, Ikarus. Ebben a munkájában különös dolgot cselekszik, a mi leginkább mutatja dolgozata szerkezetének lazaságát. Miután vagy 11 hazafias allegóriának elmondotta tartalmát, nem keresve belső kapcsolatot közöttük, nem keresve sem az absolutismus napjainak történetében, sem a költő életében az illető allegóriák motivumait, keletkezésök történetét, forrásaikat, szóval a költő lelki életéből és a nemzet történetéből teljesen kiszakítva őket, — egy egész nyomtatott lapon «összefoglalva» még egyszer, újra elmondja valamivel rövidebb formában ugyanazoknak az allegóriáknak már előbb kifejtett alapeszméjét, s konstatálja, hogy «ezek azok az allegóriák, melyekben Tompa a hazáról szól.» Aztán, — s ez eljárásában a legkülönösebb — áttér állítólag «más eszméket és fogalmakat» tárgyazó öt más allegóriára, melyekről tartalmuk

elmondása s meglehetősen halvány magyarázatása közben kistül, hogy szintén a magyar haza s magyar szabadság szeretetéről, a magyar nemzetnek 1849 utáni sorsáról szólnak, éppen úgy mint az előbbiek. Gondoljunk csak arra, hogy köztük van pl. a mindnyájunk kedvencz szavalmánya, az *Uj Simeon* is. Itt még azt is meg kell jegyeznünk, hogy míg Tompának egy-két kevésbé sikerült allegóriájára valóságos szószaporítással a szükségesnél nagyobb gondot fordít, éppen a legszebben megalakított, a legnemesebb s legmagasztosabb tárgy allegórián, az *Uj Simeon* csak éppen rövid említéssel siklik át.

A dolgozat legvégül még Tolnai Lajosnak a Budapesti Szemlében 1878-ban megjelent értekezésével látszik polemikába keveredni Tompa allegorikus költészetének becsére vonatkozólag, de a főtólalag érintett témát hirtelenül, tartalom és eszmék híján, bizonyítás nélkül, 1—2 sorban akarja elvégezni.

Mindezt összefoglalva Jeszenszky programértekezését igen kedves, vonzó témáról csak úgy sebtében, mélyebb indító okok nélkül, sőt igazi tanulmány nélkül összeírt dolgozatnak tartjuk, melynek, minthogy tudományos értékre nem tarthat igényt, a téma kedvességén kívül legalább vonzó, csinos előadásával kellene az értesítőt első sorban olvasó tanulóifjúság okulására szolgálnia. A laza szerkezetű dolgozat azonban erre nem való. Stílusa is, bármint kínálkozik tárgya a csinos előadásra, lendületnélküli, néha homályos is.

Programértekezéstől, mely egyúttal felekezeti iskolákban szokásos tanári székfoglalóul szolgált, minő az itt tárgyalt értekezés is, mai napság már nagyobb önállóságot, mélyebb tartalmat, jobb szerkezetet és lendületesebb előadást várunk.

GYULAI ÁGOST

9. Dobai Sándor: Seneca jelleme. Székfoglaló értekezés. (Zilahy ev. ref. coll. 6—21. l.) — Mint az ev. ref. felekezeti középiskolákban szokásos, e székfoglaló is az előjárásához, a közönséghez, a kartársakhoz és a tanuló ifjúsághoz intézett megszólítással kezdődik, s mivel székfoglalója tárgyát mindenki szabadon választja, néhány bevezető sor után átmenet nélkül egyenesen azon kezdődik, hogy «Alig van a világirodalomnak vitásabb alakja, mint Seneca.» A vita tárgyának rövid és szabatos előadása után szerzőnk három pontban foglalkozik «Seneca életének fő, kérdésünk megoldására döntő» mozzanataival, Seneca és Agrippina, Seneca nevelői hatása, Seneca és Nero czímmel, végül dolgozata utolsó három lapján összefoglalja már a bevezető sorokban kimondott véleményét, hogy «kinek lelke egy egész kor posványából emelkedik majdnem a tiszta keresztyéni érzelmvilág ily magas pontjára, mint az általánosan ismert, megrálgalmazott Senecáé, az nem lehetett mégsem oly alacsony lélek.»

Nem tartom feladatomnak, hogy itt szerzőnk véleményét akár pro, akár contra vitassam, annál kevésbé, mivel ez neki «egyéni nézete» (7. lap), inkább csak felemlítem két helyen kiemelt feltevését.

A 9. lapon Tac. ann. 12, 8. szavainak magyarázata: «Seneca fidus in Agrippinam memoria beneficii et infensus Claudio dolore iniuriæ credebatur.» Itt szerző magyarázatából azt látom, hogy az *iniuriæ* szót a *credebatur*-hoz vette, mondanom sem kell, hogy helytelenül. Ugyanezen a lapon arról szólván, hogy Nero gyászbeszédének Claudius bölcseségére

és előrelátására vonatkozó részét kinevelték, a nevetés okát nem abban találja, «hogy e beszéd ékes stylusából Seneca tollára ismernek, sem (abban), hogy, az öregek megjegyzése szerint, Nero az első uralkodó, ki más tehetségére szorul» [hiszen ezt Tacitus nem is állítja!], hanem abban, hogy a *Ludus de morte Claudii* «híre, bár maga a mű nem jelent még meg nyilvánosan, ekkor már általános lehetett.» Holott maga Dobai is a 20. lapon időrendben elsőbbnek teszi a *laudatio funebris* az Apokolokyntosisnál.

Stilusát alig zavarja egy-egy botlás; a 7. lapon vindical mellől kimaradt *magának*; a 8. lapon: rokonait tudatja helyzetéről; a 11. lapon: Nero egy elkényeztetett gyermek; a 21. lapon a már idézett utolsó mondat befejezése (alacsony lélek) Romanál. A latin nevek leírásánál azonban túlságosan ragaszkodik a latin szóalakhoz, így ír: Nerohoz, Senecara, Octaviával, Agrippinától, holott Senecát és Rómát így is írja; latin szók: stylus, satyraban, commentár, german, tribunok, actak, ambitioja. A hangzóval végződő latin szóknál, úgy hiszem, helyesebb lett volna Nerót, Rómát, actát írni. A commentár, german és tribunok helyett pedig commentariust, germaniain és tribunusokat. Tollhibának látszik az említett stylus és satyra mellett a Pollius Julio név (15. l.). folytatás (17. l.), nekiek (20. l.), nyavajatorós (21. l.). Még idézéseiről akarok szólni. Így idéz pl.: Nipperday: Cornelius Tacitus. — Dr. Székely István: Suetonius Tranquillus: Császárok életrajzai. — Dr. Csiky Kálmán, Thierry: A római birodalom képe. — Vagyis felcseréli az író és kiadó, ill. fordító nevét. A 18. lapon pedig így: Luden V. k. II. fej. Megvallom őszintén, Luden nevét itt láttam először, csak a Lexikon nyújt felvilágosítást róla s nem egészen alaptalan az a feltevés, hogy Luden ma már nem tartozik a közismeretnek örvendő írók közé; itt már igen czélszerűen állhatott volna Luden művének teljes címe is, a mi pl. Suetoniusnál felesleges. E külső fogatkozások mellett mégis az tűnik ki Dobai dolgozatából, hogy sokat foglalkozott Senecával s reményt nyújt arra, hogy valamikor fog tudományos értekezést is írni róla, mert e dolgozatát, mint a kezdő megszólításból látszik, egészen népszerűnek kell tekintenünk, bár e szempontból volnának méltán kifogásolható idézetei (9. l. τῆς ἡρωικῆς ἐπιλησίου; 29. l. μεραιοῖς ἐξώροις ἔχουσιν καὶ τοῦτο καὶ τὸν Νέρωνα ποιεῖν ἐδίδαξε) a melyeket közönsége görögül bizonyára nem értett meg, magyarra pedig ő sem fordítana le in usum delphini.

FINÁLY GÁBOR.

10. Hadady Géza: Jeanne d'Arc a történelemben és Schillernél. (Sátoraljaújhelyi kegyesr. főgymn. 27—36. l.) — A rhetorikai kézikönyvek azt szokták ajánlani, hogy az író ne mondja el minden gondolatát; keltse fel azt a látszatot, hogy még korántsem merítette ki szelleme tárházát. Ne szorítkozzék gondolatok közlésére, hanem törekedjék gondolatok ébresztésére. Szerzőnk előtt, úgy látszik, első sorban ez a cél lebegett, mert másképen nem igen lehetett ezt a különös dolgozatot magyarázni. A dolgozat írója betűszerint teljesíti azt, a mit a cím ígér. Elmondja az orleansi szűz történetét nyolcz lapon a nélkül, hogy forrásairól beszámolna. Kezdi Hódító Vilmosnál s eljut az 1891-kori orleansi nemzeti ünnepségig. Azután egyetlenegy oldalt szentel Schiller drámája tartalmának elmesélésére. Ennyi az egész dolgozat. Szerző a nyájás olvasóra bizza, állapítsa meg, hogy miben tér el Schiller a történelemtől.

Ugy látszik tehát, hogy csakugyan gondolatok ébresztése volt az írónk főczélja. Bennünk különben a következő gondolatok támadtak. A dolgozat írója túlzó optimista volt, mikor azt írta: «A figyelmes olvasó hamarosan észre fogja venni a valóság és költészet között való különbséget.» A tragédia egy oldalmi kivonata oly ügyetlen, hogy csak az képes erre a munkára, a ki Schiller művét már ismeri. Magyar tanuló ifjúságról nem lehet ezt feltételezni, azért ez a mi dolgozatunk czélját tévesztette. Mivel pedig az értesítőben úgy is van két nekrológ és két ünnepi szónoklat, a füzet niveauja csak emelkedett volna, ha ez értéktelen dolgozat elmaradt volna.

SCHNEEBERGER NÁNDOR.

11. Ravasz Árpád: A humor Arany Jánosnál. (Székelyudvarhelyi ev. ref. főgymn., 3—17. l.) — Szép, de nehéz feladatot tűzött maga elé a szerző. Szép, mert az igazi humor ritka adománya szokatlan bőségben és tökéletességben található Arany Jánosnál. Nehéz, mert a humor az eszthetika egyik legvitásabb fejezete. Mindenki fejcsóválással fogadja, ha megtudja, hogy Ravasz Árpád a fentebbi sokat ígérő czím alatt nem hoz egyebet, mint az «Elveszett alkotmány» ismertetését. Hiszen a nagy költőnek e korai művében igenis van túlzó, rikító színekkel dolgozó szatíra, de humor ép oly kevés, mint akár a «Széchenyi emlékezeté»-ben. Milyen lehet szerzőnknek a humorról való theoriája? Egyszerűen semmilyen, ugyanaz a felfogása a humorról, a mi némely alantas éleztlapé, t. i. neki minden humor, a miben a komikumnak csak árnyalatát is fedezi fel. Bevezetőleg keresi szerzőnk a humort Arany életében és levelezésében, s itt humornak mondja, hogy Arany János gúnyos észrevételt ír valamelyik tanítványa füzetébe; ugyancsak humor, hogy a beteg költő ügyesen a légvonat ellen biztosítja magát. Ravasz Árpád tehát csodálatosan kikerülte tárgya nehézségét, de ezzel egyszersmind borzasztóan kiterjesztette feladatát, a mennyiben a humort és komikumot egynek vette. Ezen is könnyen segít, egy «humoros» művet ismertet, azután felsorolja mindazokat a költeményeket, melyekben «humor» van; végül pedig pontokba szedi Arany «humorának» jellemvonásait. Különös ironiája a sorsnak, hogy e sorozatban éppen azt a művet keressük hiába, melyben a legtökéletesebb humor van, t. i. «Toldi estjé»-t.

Még egy fogalmi zavarát nem hagyhatjuk említés nélkül, habár ez nem oly fontos. Azt mondja, hogy Arany különösen a magyar nemesi bohémét szereti rajzolni. Bohém szerzőnk szerint az olyan Pató Pál-féle régi, maradi nemes. Igaz, hogy Pató Pálék ép oly hanyagul öltözködnek, ép oly lusták, mint a bohémek, de a bohémek valami művészetért lelkesednek; ez okvetlenül hozzátartozik a bohém fogalmához. Szerzőnk tehát tulajdonképeni feladatát nagy fölületességgel oldotta meg, de azért talál módot, hogy olyant is nyújtson, a mire nem is vállalkozott. Közben-közben megmondja, hogy miféle motívumokat vett át Arany Gvadányi.

E dolgozat tehát a humorról való hamis fogalmával az ifjúságot félrevezeti, annyi haszna azonban mégis van, hogy az «Elveszett alkotmány»-t, Aranynek a legkevésbé olvasott művét megismeri belőle. A szerzőnek azonban alapos eszthetikai tanulmányokat kell tennie, ha efféle súlyos hibákat a jövőben ki akar kerülni.

SCHNEEBERGER NÁNDOR.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1900. évi február hó 13-kán *főelőrasó* ülést tartott, melyen *Dunay* Ferencz, a besztercebányai tankerület kir. főigazgatója, mutatta be phonetikai elméletét a világrírásról s *Áttó Hangrajz* cz. dolgozatát.

Ez után zárt *választmányi* ülés következett, melyen P. Thewrewk Emil elnöklete alatt jelen voltak: Cserhalmi Samu pénztáros, Bermüller Ferencz, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Maywald József, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond, Vári Rezső s Veres Ignác választmányi tagok és Cserép József m. titkár mint jegyző.

1. Elnök közli *Csaplár* Benedeknek tiszt. taggá történt megválasztása alkalmából hozzá intézett köszönő levelét.

2. Pénztáros jelenti, hogy a bevétel januárus 1-jétől februárus 13-ig 3901 K. 25 f., a kiadás 659 K. 98 f.

3. A választmány részvételle veszi tudomásul *Drajkó* Béla k. t. r. főgymn. tanár halálát, a ki 18 éven át volt rendes tagja a Társaságnak.

4. Folyó ügyek.

Ad Ciceronis de finibus I. 7, 23. Némethy Géza ily című értekezéséhez, a mely folyóiratunk 1900. évi folyamának 779. és köv. ll. jelent meg, érdekes kiegészítéssel járul *Hoyer* a *Wochenschrift für kl. Phil.* 1901. évi foly. 42. és köv. ll. E cikkből közöljük a következőket: «Die bisher nicht recht aufgeklärte Stelle Cic. de fin. I. 7, 23: «Confirmat autem illud vel maxime, quod ipsa natura, ut ait ille, sciscat et probet, id est voluptatem et dolorem», vor welcher vielfach eine Lücke angenommen wurde, sucht Némethy planmässig richtig zu stellen, indem er zunächst zeigt, dass die angeführten Worte recht wohl sich an das Vorhergehende anschliessen und in das Gebiet der Logik gehören. Ebenso richtig erörtert er p. 783. die Bedeutung des Ausdrucks *confirmat* und fasst *voluptatem et dolorem* als Kriterien der Wahrheit auf. Den dritten Teil der erfreulichen Abhandlung bildet der Versuch, das unklare *sciscat et probet* verständlich zu machen. Auch hier trifft Némethy im übrigen das Rechte, wie auch damit, dass er Cicero de fin. III. §. 40: «ipsique dicunt ea se modo probare, quibus natura tacita assentiatur» zum Vergleich heranzieht. Beide Stellen sind meines Erachtens ein und desselben Ursprungs. Sie sind verschiedenartige Excerpte desselben Urtextes. Zu dieser Annahme neigt auch Némethy p. 785. Er überträgt also aus de fin. III. 40. *tacita* auf de fin. I. 23. und will lesen: *natura, ut ait ille, tacita probet*. Man kann mit einer solchen Verbesserung dieser Stelle zufrieden sein. Nur um den handschriftlichen Lesarten und der Gepflogenheit Ciceros näher zu kommen, möchte ich mir den Vorschlag gestatten, *quasi tacita* zu schreiben. Denn in den Buchstaben [t]at et scheint *tacita* enthalten zu sein und in dem *scisc* ist ein *quasi* versteckt. Cicero pflegte nämlich, wie ich auch sonst beobachtet habe, bei der Übersetzung ihm nicht recht

verständlicher Ausdrücke beim ersten Male etwas schüchtern zu sein und die Bedeutung des gewählten lateinischen Wortes durch Zusätze abzuschwächen. So erscheint in der ersten Stelle das *quasi* begründet, während der Römer es bei der Wiederholung fortgelassen hat. Ich schlage daher auf Grund der Erörterung Némethy's vor, de fin. I. 23. zu lesen: Confirmat autem illud (scil. iudicium) vel maxime, quod ipsa natura, ut ait illé, quasi tacita probet, id est voluptatem et dolorem. Dass Cicero falsch übersetzt, hat Némethy richtig hervorgehoben*.

— A három gyűrű meséjének csiráját találni — mint Victor Chauvin a *Wallonia* nevű, Folkloreral foglalkozó belga folyóiratban (1900. nov.) közli — egy újabban Zotenbertől kiadott arabs szövegben, mely a perzsa királyok történetét közli. Ez arabs könyv a XI. század elejéről (1017—1022) való, és így a három gyűrű elbeszélésének magva korábbi keletkezésű volna, mint eddig hitték, és nem volna zsidó eredetű, a mit újabban általánosan feltették. (V. ö. pl. Erich Schmidt Lessing-monographiájának újabb kiadását is.) Az illető arabs, illetőleg perzsa történet főbb pontjaiban így hangzik: Iranschahr-Scháh halála után fia Djaudharz uralkodott. Djaudharznak három kedvese volt, kik a világ egész boldogságát jelentették számára. Mindegyikük rendkívül szép volt és a szépség minden nemét egyesítette magában. Mind a hárman együtt szoktak megjelenni lakomáinál, hogy bájaikban egyszerre gyönyörködhessek. De ők azzal a kéréssel ostromolták, mondja meg nekik, melyiköket szereti a legjobban. Ő azt felelte, hogy nemsokára meg fogja nekik mondani. Azután mindegyiküknek adott egy rubinkövekkel kirakott drága gyűrűt, és mindegyiknek szívére kötötte, hogy rejtse el jól és ne árulja el ajándékát társnőinek. Mikor aztán a nők egyszer újból kérték, hogy tartsa meg ígéretét és mondja meg nekik, melyikük a legkedvesebb előtte, azt felelte nekik: Az, a kié a gyűrű. Mindegyikük most azt hitte, hogy ő az, és így valamennyien ki voltak elégitve, és a király kellemesen töltötte velök életét. — Jóllehet a közölt történetből hiányzik a didaktikai vonatkozás a vallás kérdésére, a híres parabola mesemagva megvan benne, és talán kiemelésre méltó, hogy *három* gyűrűről van benne szó, míg a Rabbi Salamon ben Verga Schebet Jehudájában közölt mese folyamán (melyet Erich Schmidt a parabola legelső és legegyszerűbb alakjának mond) Ephraim zsidó csak két gyűrűt emleget. (Arragoniai Pedro fogós kérdése, melyet Ephraimhoz intéz, csak arra szorítkozik, a zsidó vagy a keresztény valós-e a jobbik.)

w. j.

— *Lebenz és Nayselle*. E két név, mint két magyar helység, illetőleg vár neve Honti Rezsőnek *Buda visszafoglalása* (La Buda Liberata) című cikkében található, melyet e közlóny 1900 októberi és novemberi száma közölt. Az első, *Lebenz*, egy krónika címéből van idézve: «Verissimo e distinto Racconto del Clementissimo Pardonno che hanno gli abitanti della Citta di *Lebenz* e di Pappa e di altri Castelli e Luoghi molti dell' Ungheria ritornati all' obediencia dell' Imperatore stb. A szerző (Honti)

az olasz címet magyarázó szövegében kérdőjelet tesz *Lebenz* után (715. l.). Azt hiszem, nem tévedek, ha *Lebenz*ben a mai «*Lévd*»-t látom, melynek német neve régi idők óta mai napig «*Leuenz*», és mely mint változó sikerű kurucz és labancz harcok színhelye nagyon jól illik Pápa és a többi «Castelli e Luoghi ritornati all' obediENZA dell' Imperatore» társaságába. -- A *Nayselle*, illetőleg *Naysel* név (az utóbbi alakot említi Honti a czikke végén adott névsorban) pedig véleményem szerint más helyet jelent, nem «Uj-czell»-t, mint Honti hiszi. «Ujczell» tudtommal ma nem létezik (legalább a Helységnévtárban és a Pallaslexiconban nem található ily magyar helység neve) és azt hiszem, a historia sem tud valamely újczelli ostromról, melyet a Buda Liberata főcselekménye mellett mint egyik «legfontosabb» epizodot tárgyalhatott volna. Talán nem járok rossz úton, ha a «*Nayselle*», illetőleg *Naysel* nevet *Neuhäusel* (azaz Érsekújvár) corumpált alakjának nézem. Érsekújvár visszavétele a töröktől, mely szintén Lotharingiai Károly műve, közvetlenül megelőzte Buda visszafoglalását és Európaszerte nagy ünnepeknek volt a tárgya; valószínű tehát, hogy a vár ostroma az olasz költőnél is a Lotharingiai Károlytól vezetett harcoknak egyik fontos epizódja. Örölnék, ha a költemény részletei is, melyeket nem ismerek, igazolnák hozzávétésemet.

w. j.

KÖNYVÉSZET.

I. Hazai irodalom.

Beöthy Zsolt. A magyar irodalom kis-tükre. Második bővített kiadás. (8-r. 225 l.) Budapest, 1900. Athenæum. Vásonbka kötve 4 korona.

Francozia könyvtár. Szerkesztik *Theisz Gyula* dr. és *Matskássy József*. (K. 8-r.) Budapest, 1901. Lampel Róbert. Egy-egy kötet 70 f. — 3. kötet *Sévergné, Madame de* —. Lettres choisies. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Kemény Ferencz* (XIV. 80 l.) — 7. kötet. *Barante, Jeanne D'Arc.* Magyarázta *Theisz Gyula* dr. (XVIII. 91 l.) — 10. kötet. *Corneille Pierre.* Le Cid. Magyarázta *Pekár Károly* dr. (XIII. 99 l.) — 12. kötet. *Feuillet Octave.* Le village. Magyarázta *Ballenegger Henrik* (VII. 72 l.)

Kelenen Béla. Magyar és német zsebszótár tekintettel a két nyelv szólásaira. I. Német-Magyar rész. Harmadik javított és bővített kiadás. (16-r. VIII. 388 l.) Budapest, 1901. Athenæum r. társ. Kötve 2 k.

Német könyvtár. Szerkesztik *Theisz Gyula* dr. és *Matskássy József*. 4. kötet. (16-r.) Budapest, 1901. Lampel Róbert. Egy-egy kötet kötve 70 f. — 4. kötet, *Lessing.* Minna von Barnhelm oder das Soldatenglück. Magyarázta *Theisz Gyula* dr. (XIV. 128 l.)

Riedl Frigyes. Péterfy Jenő. (Olcsó könyvtár.) 1166—1167. sz. Budapest, 1900. Franklin-Társulat. (84 l.) 40 fill.

Spanyol téli esték. Verses legendák. Fordította és jegyzetekkel kísérte *Kőrösi Albin.* (8-r. 231 l.) Budapest, 1901. Lampel Róbert. 3 k.

Tudományos zsebkönyvtár. 70—73. szám. (K. 8-r.) Pozsony, 1901. Stampfel Károly. Egy-egy szám 60 f. — 70—72. szám. *Losonczy Lajos* dr. Mythologia. (238 l.)

II. Külföldi irodalom.

Arcthel, Eug. Ein Gottsched-Denkmal. Den Manen Gottscheds errichtet. (XI, 293 l.) Berlin, Gottsched-Verlag. 1900. 30 mk.

Bause, Jos. Ueberblick üb. die Entwicklung der deutschen Rechtschreibung. (56 l.) Leseritz, Haug. 1900. 60 pf.

Bonaventura, Are. La poesia neolatina in Italia dal sec. XIV al presente. (409 l.) Città di Castello. 1900. 4 mk.

Bornhak, Conr. Geschichte der preussischen Universitätsverwaltung bis 1810. (VIII, 200 l.) Berlin, Reimer. 1900. 3 mk.

Berdrew, Otto. Frauenbilder aus der neueren deutschen Litteraturgeschichte. Mit 11 Bildnissen in Lichtdr. 2 Aufl. (VIII, 421 l.) Stuttgart, Greiner & Pfeiffer. 1901. 6 mk.

Burckhardt, Jak. Griechische Kulturgeschichte. Hrsg. v. Jak. Oeri. 3. Bd. (VII, 468 l.) Berlin, Spemann. 1901. 7 mk.

Goethe-Jahrbuch. Hrsg. v. Ludw. Geiger. 21. Bd. Mit dem 15. Jahresbericht der Goethe-Gesellschaft. (XII, 349, 22 és 72 l.) Frankfurt a M.. Literar. Anstalt. 1900. 10 mk.

Heilborn, Ernst. Novalis, der Romantiker. (V, 228 l.) Berlin, Reimer. 1900. 3 mk.

Jonas, Fritz. Erläuterung der Jugendgedichte Schillers. (VI, 176 l.) Berlin, Reimer. 1900. 2,40 mk.

Klein-Hattirgen, Osk. Das Liebesleben Hölderlins, Lenaus, Heines. (VII, 326 l.) Berlin, Dümmler. 1900. 4,50 mk.

Klenz, Heinr. Die deutsche Druckersprache. (XXV, 128 l.) Strassburg, Trübner. 1900. 2,50 mk.

Necker, Mor. Marie v. Ebner-Eschenbach. Nach ihren Werken geschildert. (XXXI, 268 l.) Berlin, Meyer. 1900. 3 mk.

Reich, Emil. Henrik Ibsens Dramen. 20 Vorlesungen. 3. kiad. (XI, 421 l.) Dresden, Pierson, 1900, 3 mk.

Reichel, Eug. Gottsched. Biographische Skizze. (81 l.) Berlin, Gottsched-Verlag. 1901. 2 mk.

Ribbeck, Otto. Geschichte der römischen Dichtung. II. Augusteisches Zeitalter. 2. Aufl. (VII, 373 l.) Stuttgart, Cotta. 1900. 8,75; kötve 10 mk.

Scherr, Johs. Illustrierte Geschichte der Weltliteratur. 10. Aufl. Jubiläumsausg. Durchgesehen u. bis auf die neueste Zeit ergänzt v. Otto Haggenmacher. 2 köt. (X, 495 és VI, 514 l.) Stuttgart, köt. 20 mk.

Sachs, Karl, u. Villatte: Encyklopädisches französisch-deutsches u. deutsch-französisches Wörterbuch. Mit Angabe der Aussprache nach dem phonet. System der Methode Toussaint-Langenscheidt. Hand- u. Schul-Ausg. (Auszug aus der grossen Ausg.) Unter Mitwirkg. des E. Schmitt v. Karl Sachs. Neu-Bearbeitung 1900. 2 Tle. (XXXII, XVI, XX, 856, 14 és 802 l.) Berlin, Langenscheidt. 6,50; kötve 8 mk.

Thomas, Emil. Die letzten 20 Jahre deutscher Litteraturgeschichte 1880—1900. Im Abriss dargestellt. (71 l.) Leipzig, Fiedler. 1900. 1,50 mk.

Vernaleken, Thdr. Deutsche Sprachrichtigkeiten u. Spracherkenntnisse. Zweifelhafte Fälle, unsichere Begriffe, deutsche Personennamen u. brauchbare Fremdwörter in e. alphabetisch geordneten Auswahl nach zuverläss. Forschungen erläutert. (417 l.) Wien Pichler. 1900. 2,50 mk.

Vörösmarty, Michael. Zalans Flucht. In deutscher Übersetzung herausgegeben von Georg Koszta. Mit einer Einleitung des Übersetzers und dem Bilde des Dichters. Halle, O. Hendel (8-r., 212 l.).

MŰTÁRGYAK KÖLTŐI LEIRÁSA. *)

Axioma gyanánt kell tekintenünk azt a tantételét Lessingnek, miszerint a *térben* egymás mellett létező *tárgyaknak*, avagy pedig azok részeinek leírása vagyis egymás után való felsorolása nem tartozik a rhythmikus művészetek feladatai közé. Ezen tételével semmisnek tünteti fel az eladdig burjánzott, u. n. «descriptiv» költészetet; másrészt Homeros alapján megszabta az epikai előadás törvényeit.

A leíró költő ugyanis *összeütközik* saját művészi eszközeivel, a melyek rhythmusszerűleg hömpölygő szavak. Hálátlan, sőt sokszor hiábavaló munkát végez, melyet Lessing ekképen jellemez: «Gesetzt nun also, der Dichter führe uns in der schönsten Ordnung von einem Theile des Gegenstandes zu dem andern; gesetzt er wisse uns die Verbindung dieser Theile auch noch so klar zu machen: wieviel Zeit gebraucht er dazu! Was das Auge mit einmal übersieht, zählt er uns merklich langsam nach und nach zu, und oft geschieht es, dass wir bei dem letzten Zuge den ersten schon vergessen haben» (Laokoon XVII.).

Még szigorúbban rója meg a «leíró költészetet» a XVIII. fejezetben: «Mehrere Dinge oder Theile, die ich nothwendig in der Natur auf einmal übersehen muss, dem Leser nach und nach zuzählen, um ihm ein Bild von dem Ganzen machen zu wollen: heisst ein Eingriff des Dichters in das Gebiet des Malers».

Ámde már úgy láttuk Homerosnál is, hogy a cselekvény, vagy a színhely gyakran megköveteli tőle, miszerint valamely *műremek* hallgatósága előtt bemutasson. Ilyen esetben *kétféle mesterfogást* is alkalmaz, hogy költői illúsiót ébresszen.

*) V. ö. «Homeros költői leírásai» című, az Egy. Phil. Közlöny 1900. V. füzetében megjelent értekezésemet.

Az *első* ugyanis abban áll, hogy pl. ama hirhedett «Achilleus pajzsát» nem készen, hanem szemünk láttára *készülőfélben* mutatja be. Vagyis hallgatóságát a trójai harczmezőről Hephaistos műhelyébe ragadja. Az «epizódok» egy örök mintája!

A *másik* mesterfogást is kellőleg méltatja Lessing, midőn helyteleníti ama pajzs ábrázolatainak Boivin szerinti felosztását. Boivin ugyanis ama pajzs jeleneteinek számos voltát Scaliger és Terrasson kifogásai ellenére lehetségesnek tartotta. Ezzel pedig elárulta, hogy fogalma sem volt a Homeros-alkalmazta ama mesterfogásról, a melyet Lessing ekképen fejtett meg:

«Die Freiheit sich sowohl über das Vergangene als über das Folgende des *einzigsten Augenblicks* in dem Kunstwerke auszubreiten und das Vermögen uns nicht allein das zu zeigen, was uns der Künstler zeigt, sondern auch das, was uns dieser nur kann errathen lassen» (Laokoon XIX.).

Czélom tehát példákkal bebizonyítani, hogy a *későbbi* ókori költők is hasonló «mesterfogásokat» alkalmaznak *műremek*ek leírásánál. Leggyakoribb azon eset, hogy a műremek szemlélete valamely szellemes *ötletre* ragadja a költőt. Az Anthologia Græca telve van az efféle sziporkákkal. Részletes, fárasztó leírásokat pótolnak, a szemet pihentetve ugyan, de a képzelemnek adva szárnyakat. Feladatuk *illusiót*, a műremek iránt való érdeklődést ébreszteni, nem pedig archæologiai adatokat szolgáltatni. Erre a leíró *próza* szolgál, pl. Pausanias és Plinius művei.

* * *

I. Példák arra, hogy a műremek ábrázolta egyetlen pillanat elbeszéléssé fejlődik. Térbeliség helyett időbeliség áll elő.

1. *A pásztorok serlege*, Theokritos I. idyll 15—63. Buchholtz: «Anthologie aus den Lyrikern der Griechen». II. k. 130. lapján ezen leírásra vonatkozólag mintaszerűleg összegezi a Lessing-féle műelméleteket: «Die Sphäre des Plastikers ist der *Raum*, die des Dichters die *Zeitfolge*. Jener hat es mit dem Coexistierenden dieser mit dem Consecutiven zu thun. Da nun der Dichter den augenblicklichen Totaleindruck nicht geben kann, so verwandelt er das Coexistierende in ein Consecutives. Das vom Plastiker Fixierte setzt er in Bewegung und führt den Verlauf der Handlung vor.»

Theokritos kecskepásztorra jó fejős kecskét ígér két gödölyével Thyrsis daláért. Ráadásul még egy remek *serleget*, melynek külső diszítését ekkép írja le :

«Καὶ βαθὸν κισσούβριον κεκλυσμένον ἄδει κηρῶ,
ἀμφῶες, νεοτευχές, ἔτι γλυφάνοιο ποτοσδόν.
τῷ περὶ μὲν χεῖλῃ μαρῦεται ὀφθαί κισσός,
κισσὸς ἐλυγρυσῶ κεκονισμένος ἃ δὲ κατ' αὐτὸ
καρπῶ ἔλιξ εἰλεῖται ἀγαλλόμενα κροκόεντι.»

A serlegen aztán három genre-kép van ábrázolva, a melyeket ekkép jelenít meg pásztorunk :

a) *A versengő szerelmesek.*

Középütt áll egy szépen felpiperézett nő. Két délczeg ifjú versenyt bókol neki, de szavaik nem férnek szívéhez. A nő mosolyogva hol az egyikre, hol a másikra kacsint: ők pedig majd megszakadnak epedésükben.

b) *A vén halász.*

Sziklafokon állva, minden erejével vonszolja befelé az óriási hálót. Úgy dolgozik, hogy nyakán az inakat láthatni dagadva. Ősz ember ugyan már, de erejére ifjakkal ér fel. Mindkettő egy Böcklin ecsetjére méltó jelenet!

c) *A szőlőskert (ἀλώα).*

Kevéssel odébb a viharverte aggastyántól biborszín gerezdekkel díszlik egy szőlőskert. A sövénynél egy piczinyke fiú őrzi. Mellette két róka ólálkodik. Az egyik eloson a pompás szőlőt megdézsmálni, a másik pedig a tarisznyára, melyben a kis csősz reggelije vagyon, vet sanda pillantást. A fiú pedig nagy buzgón fon egy szép sáskafogót (ἀκριδοθήραν) és oly öröme telik benne, hogy ügyet sem vet a két tolvajra. Mennyire áthatotta a művészi ösztön a hellén nép legalsó rétegeit is!

Ezután következik a serleg foglalatának rövid *leírása*, mivel-hogy ez *ornamentica* és nem jelenet mint az előbbiek voltak :

«παντῇ δ' ἀμφὶ δέπας περιπέπταται ὕγρὸς ἄκανθος
αἰολίκον τι θέαμα, τέρας κέ το θυμὸν ἀΐξει.
οὐδὲ τι πω ποτὶ χεῖλος ἐμὸν δίγειν».

Érdekes Theokritos ezen serlegével egybevetnünk *Vergilius* III. eclogájában található *utánzatát*. Nála az *ornamentica*, tehát a mi mellékes, földolog. Mintájának költői voltát ép oly kevésbé

képes utólnérni, a mint «Aeneas pajzsának» leírásában sem bírta tárgyát megeleveníteni. Különben Damoetas nála is egy jó fejős üszőt ajánl zálogul:

«ego hanc vitulam, ne forte recuses,
bis venit ad multram, binos alit ubere fetus,
depono.»

Menalcas pedig a *kelyhet* igéri ellenében:

«*pocula ponam*
fagina, caelatum divini opus Alcimedontis.
lenta quibus torno facili super addita vitis
diffusos hedera vestit pallente corymbos.»

A külső diszítés tehát hasonló, ámde a népies *jelenetek* helyett a tudákos Vergilius két csillagász (!) képmását említi:

40. «In medio duo signa, Conon et quis fuit alter —
descripsit radio totum qui gentibus orbem,
tempora quæ messor, quæ curvus arator haberet.
necdum illis labra admovi, sed condita servo.»

2. *Egy diskoson ábrázolt Aphrodite* (55. anacreonteum).

Költője bámulva kérdezi: vajon miféle isteni lelkű művész merte azt a diskost hullámokkal borítva, rajta a ragyogó Kyprist meztelenül úszva ábrázolni? Leírása csupa mozgás, élet:

«ρόδέων δ' ὑπερθε μαζῶν
ἀπαλῆς δ' ἔνερθε δειρῆς
μέγα κῶμα πρόρα τέμνει.
μέσον αἶλακος δὲ Κύπρις
ρόδον ὥς ἴοις ἐλιχθὲν
διαφαίνεται γαλήνας».

Aphroditét a fürge delfinek hátán nyargaló Eros Himeros és a csalfa ábrázatú Pothos veszik körül. A habokban pedig halak lejtik játszani kartánczukat. A «diskos» alatt domborúmível diszített kerek *disztükröt* kell értenünk. (Lásd: Thewrewk Emil «Anakreon» 403.)

* * *

II. *Példák arra, hogy a költő a művésznél megrendeli a remeket.*
Készen képzei, a mit még nem is láthat.

1. *A 3-ik anacreonteum.* Költője mint sentimentalis lyrikus nem fegyverzetet, hanem «öblös billikomot» rendel meg — He-

phaistosnál. Már a toreutica virágzó korából való ez a dal, mivel azt kívánja, hogy csillagok helyett szüretet, szedőkül Mänadokat, taposókul pedig Satyrokat stb. ábrázoljon.

2. *A 4-ik anacreonteum*, mely az előbbinek ügyetlen változata. *Bacchost* kívánja látni a serlegén, *Kyprist* papnőül *Erosokkal* környezve.

3. *A 15-ik anacreonteum*, mely a bájos előadás csodált remeke. Költője a «rhodosi festők fejedelmének» műhelyében rendeli meg épen *távollevő kedvesének* arczképét. Sorra veszi elsőbb is fürteit, plasztikus jelzőivel szinte már előre megfestvén:

«γράφει μοι τρίχας τὸ πρῶτον,
ἀπαλὰς τε καὶ μελαίνας:
ὁ δὲ κῆρος ἄν δύνηται,
γράφει καὶ μύρου πνέουσας».

Aztán elefántesont homlokát, tüzes szemeit, arczát, melyen rózsák fürödjenek tejben stb., míg szinte maga előtt látja és beszélni is hallja kedvesét! Sok mély érzelem, finom izlés jellemzi e dalt!

4. *A 16-ik anacreonteum*. «Az előbbinek utánzata, de jöllehet még több benne a mythologiai ékesítő szer, Moerike szerint valódi költői vonásokban gazdagabb» (Thewrewk Emil, *Anakreonja* 377. l.).

Reánk «modern» olvasókra szinte olyan benyomást tesz, mintha — *szatírája* volna az előbbinek! Tagadhatatlanul elmés szerzője annyi tüzes érzelmet és költői mesterfogást pazarol *Bathyllos* (!) megfestendő arczképére, hogy hinnünk kell fiúszerelmének őszinteségében. Míg az előbbi csak kedvese arczára gondol és többi bájjaira szemérmesen leplet vet, emez *Bathyllosát* mint megtelen Apollót kívánja látni, sőt még a hátát is megfestetné! Sajnálja, hogy festője nem — szobrász!

* * *

III. *Leírás helyett olyan ötletek, melyek a remekmű előidézte teljes illusióból fakadnak.*

Kedvelt themája ez a Görög Anthológiának és Martialisnak. Az ilyes ötletek többnyire azt fejezik ki, hogy a *művész felülmulta a természetet*! Utánzata vetekedik hatásra nézve magával az elevén

valósággal. Például az Anthológiából egyes kiválóan *népszerű* műremekeket dicsőítő epigrammák csoportjai szolgáljanak.

1. *Myron bronztehene*.*)

Baumeister, Denkmäler II. k. 1002. l. következőleg méltatja: «Unter seinen Tierbildungen ist die von Epigrammendichtern viel besungene *Kuh* weltbekannt. Gepriesen wird die Lebendigkeit und Naturwahrheit seiner Darstellungen; ἔμπουν ist ein öfter vorkommendes Epitheton seiner Werke. Properz nennt seine Stiere *vivida signa*».

a) Anthol. Pal. IX. 713.

Βοίδιον εἰμι Μύρωνος, ἐπὶ στήλης δ' ἀνάκειμαι.
βουκόλε, κεντήσας εἰς ἀγέλην μ' ἄπαγε.

Én a Myroni tehénke vagyok s e talapra feküdtem,
Fogd tehenész a botot s hajts ki a csorda közé.**)

b) Anthol. Pal. Ἀνακρέοντος 715.

Βουκόλε, τὰν ἀγέλαν πόρρω νέμε, μὴ τὸ Μύρωνος
βοίδιον ὡς ἔμπουν βουσί συνελάσσης.

Pásztor, odább a gulyát, nehogy ezt a Myroni tehenkét
Elhajtsd mint elevent a teheniddel együtt.

c) Anthol. Pal. 740. Γερμίνου. (Ez a számos, Myron tehenét dicsőítő epigrammák legszellemesebbike. A végső ötlete merész, valóban megkapó:)

Ἡ βάσις, ἥ κατέχουσα τὸ βοίδιον, ἥ πεπέδηται,
ἦν δ' ἀφέθη ταύτης, φεύξεται εἰς ἀγέλην.
μυκάται γὰρ ὁ χαλκός· ἴδ' ὡς ἔμπουν ὁ τεχνίτης
θήλατο· κἄν ζεύξης ἄλλον, ἴσως ἀρόσει.

A talpkő, a min áll e tehén, az tartja lekötve.

Vedd le csak és tüstént elfut a csorda közé.

Mert már bőg is az ércz: elevenné tette a művész.

Fogd együvé mással s kis hia szántani fog.

*) Az idevágó példák magyar fordításait Thewrewk Emil «Görög Anthol. Epigrammák» cz. művéből idézem.

**) A legplastikusabb hatású az ilyen teljes personificatio, midőn a tárgy maga megszólal. Ilyenekkel telve van a Görög Anthologia. Ez adja bájját a számos latin Priapus-költeménynek. Kiváló példa rá Catullusnak a vén Phaselus hajóról írt első személyben beszélő verse.

2. *Pheidias Zeus-szobra.*

A hellén művészet valamennyi alkotása között mindenha a legnagyobb hatást tette nemzetére. Már csak azért is, mert Homeros fenséges főbólintó Zeusa sugalmazta alkotóját.

Baumeister (Denkmäler, II. k. 1316. l.) következőleg méltatja: «Das Werk, worin Pheidias den Höhepunkt seiner künstlerischen Wirksamkeit erreicht hat, ist die goldelfenbeinerne Statue des panhellenischen Zeus in seinem Tempel zu Olympia. Es war in dem Werke sowohl die Majestät, als die Milde des Gottes vereinigt. In ihm war das Schöne (τὸ κάλλος) und das Erhabene (τὸ μέγεθος) vereinigt und immer wiegt die echt griechische Grazie (χάρις) vor». Ezen mennyeileg magasztos alkotásra vonatkozólag igen értékes Philippos egyik epigrammája (Anth. Plan. 81.):

Ἦ θεὸς ἦλθ' ἐπὶ γῆν ἐξ οὐρανοῦ, εἰκόνα δεῖξων,
Φειδία, ἣ σὺ γ' ἔβης τὸν θεὸν ὁψόμενος.

Vagy Zeus jött az egekből a földre mutatni alakját,
Vagy te magad mentél, látni, o Pheidias, őt.

3. *Praxiteles knidosi Aphroditéje.*

Baumeister (Denkmäler, II. k. 1402. l.) következőleg méltatja: «Bei den weiblichen Gestalten, welche Praxiteles gebildet hat, verdankt er seinen Ruhm vorzugsweise der *Aphrodite von Knidos*. Die Statue war zu Knidos in einem *besonderen Tempel* aufgestellt, dass sie von allen Seiten besichtigt werden konnte, wie es scheint in der Mitte eines Rundbaues. Das von Praxiteles hier geschaffene Werk hat bestimmend gewirkt auf die ganze Weiterbildung des Aphroditetypus im Alterthum». A Venusok Praxiteles-alkotta, vagy sugalmazta típusából jelenleg a Vaticani, Capitoliumi és a Medici-féle a legismeretesebbek.

Arról az óriási hatásról, a melyet a knidosi Aphrodite gyakorolt, ékesen tanúskodnak azon bájos, szikrázó elmésségű epigrammák, melyek a *szobornak* csodálatára magát Aphroditét utaztatják Knidosba. Pl. a) *Anth. Plan. 160.* Πλάτωνος.

Ἦ Παφίη Κυθέρεια δι' οἴδατος ἐς Κνίδον ἦλθεν
Βουλομένη κατιδεῖν εἰκόνα τῆν ἰδίην.
πάντη δ' ἀθρήσασα περισκεπτῶ ἐνὶ χώρῳ*)

*) Világos czélzás a Lukianos-említett kör-alakú templomra. Olyasmi, mint ama «Tribuna», melyben a Capitoliumi Venus jelenleg látható. E szavakból kitűnik, hogy a szobor minden oldalról volt látható.

φθέγγατο· ποῦ γυμνὴν εἶδ' ἐμε Πραξιτέλης;
 Πραξιτέλης οὐκ εἶδεν ἂ μὴ θέμις, ἀλλ' ὁ σίδηρος
 ἔξεσεν, ὅταν Ἄρης ἤθελε τὴν Παφίην.

Indul a tengeren át Paphie Kythereia Knidosba,
 Látni akarta, hogy ott a maga szobra minő.
 Mindenüvé nézván a kiőtőlő téren imígy szól:
Mertelen engem hol láthata Praxiteles?
 Praxiteles nem látta, mi szent titok; ámde a vésű
 Vészte, milyennek Ares látni kívánja Kyprist.

b) *Anth. Plan. 161.* Τοῦ αὐτοῦ.

Ἄ Κύπρις τὰν Κύπριν ἐνὶ Κνίδῳ εἶπεν ἰδοῦσα·
 φεῖθ, φεῖθ, ποῦ γυμνὴν εἶδ' ἐμε Πραξιτέλης;
 Οὐδέ σε Πραξιτέλης τεχνήσατο, οὐδ' ὁ σίδηρος,
 ἀλλ' οὕτως ἔστης, ὥς ποτε κρινομένη.

Látván Knidosban Kyprist így szól vala Kypris:
Mertelen engem hol láthata Praxiteles?
 Nem formált téged sem Praxiteles, sem a vésű:
 Paris itéletekor állapotád te meg így.

4. Szemelvények *Martialis*ből.

Martialis valóban nagy szellemű költő. Bámulatos fogékony-
 sággal szemléli a korabeli dúsgazdag, művelt, fényűző Róma tár-
 sadalmi, irodalmi és művészeti életét. Az őt lépten-nyomon kör-
 nyező különféle *műtárgyak leírásában* is finom izlést tanusít. Nem
 bocsátkozik fárasztó, részletes leírásukba, hanem többnyire csak a
 hatásszülte *ötletét* szedi versbe. Ebbeli költői érzékéről tanuskodik
 a következő szemelvény:

Martialis I. 102. Egy csunya *Venus-képre*. Festője — úgy
 véli — Minervának, vetélytársának, akart kedveskedni vele.

III. 35. Remek domborúmú *Pheidias* modorában (*artis*
Phidiacæ)! *Halakat* ábrázol. Tedd vízbe és — úszni fognak.

III. 41. *Mentortól* formált *gyík* egy ezüst csészén. *Él*, el-
 annyira, hogy borzalmas a csészéhez nyúlni.

V. 55. Párbeszéd a költő meg a *sas* között, ki a szerelmes
Jupitert viszi: «Mondsza, kit szállítsz, madarak királynője?» —
 A Mennydörgőt. — «Mért nincsenek villámok kezeiben?» — Mert
 szerelmes. — «Miféle láng égeti?» — Egy flu. — «Arcod mért
 oly nyájas tekintetű?» — Mert *Ganymedesről* beszélek. — (Nyil-
 ván egy képtől sugalt ötletek.)

VI. 13. *Julia szobrához*. Bizony szinte Pheidias volt alkotód. A márvány csaknem megszólal; szende arczodon az élet heve tüzel. *Töléd* kérhetné kölcsön a varázsövet (ceston) Juno, sőt maga Venus is, hogy visszaidézzék Jupiter, vagy Mars szerelmét.

VI. 92. Egy táltra, melyen *Myron kígyót* ábrázolt. Vigyázz, ha iszol belőle, meg ne — mérgezd magadat!

VIII. 36. Hízeglő tűzás *Domitianus óriási palotájáról*. «Nevessd ki, Caesar, a pyramisok fejedelmi csudáit! Az Ossa a Pelionnal tetőzve semmiség! Úgy mered palotád a csillagos égbe, hogy a mennydörgös felhők fölé ér! Tetejével a mennyboltot veri és mégis — kisebb uránál!» (Kissé izetlen!)

VIII. 51. Egy pompás *tál* (phiale) leírása, melyet Rufustól kapott ajándékba. Anyaga olyan bronz, mely az «electronnál» is ragyogóbb. Ámde Myron, vagy Polykleitoshoz méltó a rajta látható ábrázolat: egy gypjas *kos*, melyen aranyszárnyú *Amor* ül lotoson furulyázva:

«Terga premit pecudis geminis Amor aureus alis,
Palladius tenero lotos ab ore sonat.»

IX. 24. *Caesar szobrára*, mely ugyancsak Latiumi márványból való, de túlragyogja Pheidias elefántcsontművét. (Izetlen, mint többnyire, ha költőnk a császár kegyét hajhássza.)

IX. 44. Költőnk kérdi Hercules szobrától, vajjon kinek a szerencsés alkotása? Hercules mosolyogva így válaszol: «Költő létedre csak tudsz görögül; fel van írva a talapzaton: Λοσιππου». Költőnk pedig eleinte — Pheidiasra gondolt.

X. 32. *Antonius arczképére*, melyet költőnk virágokkal díszít kegyelele jeléül. Csupa megható, mély érzés nyilatkozik benne:

«Talis erat Marcus mediis Antonius annis
Primus: in hoc iuvenem se videt ore senex.
Ars utinam mores animumque effingere posset,
Pulchrior in terris nulla tabella foret;»

X. 89. *Polykleitos Hera-szobrára*, «Juno, a te dicső műved, Polykleitos, melyért megirigyelhet Pheidias is! Ha arczod így tündököl vala az Idán, bírád neked adta volna az elsőséget. Sőt ha Jupiter már különben is nem szeretné a saját Junóját, úgy szerelmes lenne — a tiedbe.

XIV. 172. *Apollo Sauroctonos szobrához*. «Te szép leselkedő ifjú, kegyelmezzél a gyíknak — bár a te kezedtől szeretne veszni».

Ezen epigramma műtörténetileg is igen fontos. Praxiteles eme remekét Plinius is említi: «Fecit et puberem Apollinem sub-repentini lacertæ comminus sagitta insidiantem, quem Sauroctonon vocant» (XXXIV. 70.).

XIV. 177. *A kisdéd Herculeshez.* Megfojtotta már ez a gyermek a két kígyót, oda se nézett neki. Már most is félhet gyengéd kezétől a — Hydra!

* * *

Végeredményül mondható, hogy *műtárgyak leírása* nagyobb költeményekben csupán epizódyszerűleg fordulhat elő. Voltaképi műfaja az *epigramma*. *Hibás* azonban az olyan epigramma is, a mely elsőbb is *leírja* részletesen térbeli mivoltában a műremeket is függelékül hozzászatolja az ötletet. Pl. Leonidas Tarentinustól Anakreon ama híres szobrának leírása, mely őt az athéni Akropolison ittas állapotban ábrázolta. (Ford. Thewrewk Emil, Anakreonja 35. 9.):

«Az öreg Anakreon hogy botlik ittasan!
Földön huzódik a lecsúszott köntöse,
Csak egyik lábán van még rajta a czipő,
A másikat útközbe hagyta valahol.
Pengetve lantja húrjait megénekli
A szép Bathyllost és a szép Megisteust.
Bacchos! vigyázz, hogy el ne dűljön az öreg».

Ellenben költőinek mondható pl. Theokritos epigrammája, a mely Anakreonnak *Teosi* emléksobrára vonatkozik. (Ford. Thewrewk Emil, Anakreonja 34. 9.):

«Vándor, figyelmesen szemléld meg e szobort,
S mondd el, majd a mikor hazádba értél:
,Láttam Teosban Anakreon ábrázatát,
A ki messze kivált a dallosok közt.
Azt is, hogy az ifjak kedvelője volt,
S elmondottad egészen emberünket.»

Ezen epigramma valóban *költői*, mert a térbeli műtárgyat az eszmék világába helyezi, mely a költőnek saját birodalma. Nem mutatja be, mert ezt egy közepes rajz is jobban megtenné, hanem érdeklődést ébreszt iránta.*)

Ifj. REMÉNYI EDE.

*) Elméletünket nagyon jellemzően fejezi ki Böcklin Arnold «Poesie und Malerei» című allegoriájával. Mindakettő egy közös márványtalapzaton állva merít az élet kútjából. A költészet félig *meztelen*; a festészet áttetsző *lepellel van borítva*. Egymásra azonban ügyet sem vetnek, mind-egyikük a maga külön lelki világába látszik elmélyedni.

ALFIERI ÉS LESSING.

I.

Összehasonlítások mindig világosabbá, könnyebbé teszik a megértést. A különbségek feltűntetik a megegyezőt, ráfordítják a figyelmet a lényegesre. Sötétségben erősebben látszik a fény; kicsiny mellett jobban feltűnik a nagy; tökéletlen mellett a tökéletes. Így tehát az egybevetések még akkor is tanulságosak, ha az értékeset értéktelennel hasonlítjuk össze. Még érdekesebb azonban két becses munka összehasonlítása, a melyekben nagy szellemek különböző felfogása nyilvánul, melyekben ugyanazt a tárgyat merőben különböző módon, egymástól egészen eltérő formában látjuk megjeleníteni. Ezért lesz érdekes Vittorio Alfierit, a nagy olasz drámaíró, Lessinggel, az újabb német dráma megindítójával egybevetni.

Mind a kettő kiváló szellem, mind a kettő a legnagyobbak közé sorozta a maga nemzete, mind a kettő a dráma terén áhít sikerek után, végül mind a kettőnek figyelmét megragadja ugyanaz a tárgy: Virginia esete, mely egyébként más drámaírókat is vonzott.

Alfieri *Virginid*ját fogom tehát egybevetni Lessing *Emilia Galottij*ával, s vizsgálni, mennyiben nyilvánul a két költő ellentétes jelleme a tárgy felfogásában, a jellemek megalakításában, a drámai szerkezetben, sőt még a külső elrendezésben s a drámai dictióban és nyelvben egyaránt, szóval a földolgozás egész módjában.

Hogy Lessing ismerte-e Alfieri darabját, arra nincsen adatunk, de a dolog lényegére nézve közömbös is. A tárgy, melyet mindkét író feldolgoz, nem új s kettőjükön kívül is számos író földolgozta. Rendszerűen azt tartják, hogy Lessing *Augustino de Montiano y Luyando* spanyol drámaíró darabjából vette tárgyát. Erich Schmidt összehasonlítván Lessing darabjával Matteo Bandello egy novelláját, melyből Shakespeare is nem egy darabjához merített anyagot, azt írja: «Ich zweifle nunmehr nicht daran, dass Lessing einer Novelle des Italieners gleich bei der ersten Modernisirung der «Virginia» zahlreiche Motive seiner neu gestalteten italienischen Fabel und dass er einer andern in eben so freier Weise Töne für die berühmte Tirade der Orsina abgelauscht hat.» *)

Ismerhette Lessing Hans Sachs földolgozását is. Mindezek azonban csak a nyers anyagot, magát a tárgyat nyújthatták neki, úgy a mint azt Liviusban is megtalálhatta. Ha Lessing e darab első földolgozását adja ki, úgy az bizonyynyal sok rokon vonást mutatna föl mind-

*) Erich Schmidt, *Lessing*, Berlin 1884. II. 236.

ezen munkákkal. De a költő nagy szelleme, egyénisége épen abban mutatkozik, hogy ezt a tárgyat merőben mássá alakítja át, s míg kezdetben maga is, mint a többi földolgozó, csak egy «Haupt- und Staatsaction»-t tervez, addig később lelkében egy egészen új világ nyílik s megalkotja a polgári drámát.

Az összehasonlítás Montiano darabjával nem lehet valami nagyon tanulságos, mert Montiano oly gyenge költő, hogy költészetében sem egyéni jellemvonások, sem nemzeti karakter nem nyilvánul. Maga Lessing így ítél a spanyol szerzőről: «Wir sind mit den dramatischen Werken der Spanier so wenig bekannt; ich wüsste kein einziges, welches man uns übersetzt oder auch nur auszugsweise mitgetheilt hätte. Denn die Virginia des Augustino de Montiano y Luyando ist zwar spanisch geschrieben, aber kein spanisches Stück: ein blosser Versuch in der correcten Manier der Franzosen, regelmässig aber frostig. Ich bekenne sehr gern, dass ich bei weitem so vorthellhaft nicht mehr davon denke, als ich wohl ehemals muss gedacht haben. Wenn das zweite Stück des nämlichen Verfassers nicht besser gerathen ist; wenn die neueren Dichter der Nation, welche eben diesen Weg betreten wollen, ihn nicht glücklicher betreten haben, so mögen sie mir es nicht übel nehmen, wenn ich noch immer lieber nach ihrem alten Lope und Calderon greife, als nach ihnen.»

Annál érdekesebb Alfieri darabja. Absolut mértékkel mérve, mint azt néha a német dramaturgok teszik, talán nem oly kiváló alkotás, mint a milyen a legnagyobb drámaköltők valamely remeke, mindamellett egy nagy tehetségnek becses és maradandó műve, a mely méltán sorakozik a nagy francia tragikusok, Racine s Corneille munkái mellé. Méltó tehát megtenni, a mit eddig még meg nem tettek: e két darabot összehasonlítani. Bizonyára sok oly vonás fog föltűnni, mely a két íróat érdekesen jellemzi.

II.

Alfieri az olasz irodalom történetében a forradalmat előkészítő írók legkiválóbbja. Képviselője nemcsak egy új irodalmi iránynak, hanem egy nagy nemzeti és politikai eszmének is. Ez az eszme az olasz egység, az olasz független és szabad köztársaság eszméje. Életét és költészetét ennek az ideálnak szentelte s politikai eszméinek még ma is vannak hívei. Jelentősége tehát annyira nemzeti, hogy nem csoda, ha minden olasz csak az elragadtatás hargján tud beszélni a politikai agitátor költészetéről is. Nem csoda azonban, ha külföldi irodalomtörténet-írók ismét nem tudják kellően méltányolni s nem értik az elismerést, melylyel az olaszok Alfierit mindenkor említik.

A gondolatot, mely Alfieri lelkét elfoglalta s mely minden munkájánál szeme előtt lebegett, ő maga így fejezi ki 1798-ban Barrassehoz írt levelében: «Nevem Vittorio Alfieri; születéshelyem Itália; hazám — nincs.»

E gondolat mellett a zsarnokság gyűlölete az, a mely egész lényét áthatja. Maga Piemont egy előkelő grófi csajádjából származik s mégis a demokrata eszméért küzd. Érdekesen ír erről önéletrajzában: «Piemont Asti nevű városában születtem 1749 január 17-én, nemes, vagyos és tisztességes szülőktől; s e három körülményt külön-külön nyomatékosan említem fel és nagy szerencsémnek tartom mind a hármát még pedig a következő okokból: az, hogy a nemesek osztályából származom, nagyon előnyömre volt, a mennyiben később önnönmagáért vehettem meg a nemességet, leplezhettem le nevetséges oldalait, visszaéléseit, bűneit, a nélkül, hogy haszontalan irigységgel vádolhattak volna érte; de egyúttal nem kis előnyömre volt nemes voltom azért is, mert ez hasznos és egészséges befolyást gyakorolt arra, hogy semmiben se szennyezzem be ama művészet nemességét sem, melynek magamat szentelém. S hogy jó módúnak születtem, az szabaddá és tiszta erkölcsűvé tett, s nem engedte, hogy az igazságon kívül másnak is szolgáljak. Végre szüleim becsületességének azt köszönhetem, hogy sohasem kell pirulnom nemesi voltom miatt.»

Alfieri nemcsak mint irodalmi jelenség, hanem pszichológiai szempontból is érdekes. A mellett, hogy telivér aristokrata, szenvedélyes republikánus. Semmit sem gyűlöl jobban, mint a zsarnokságot, nyilatkozzék az bármely formában. Ő, a ki az olasz költészet legnemzetibb alakja, felnőtt korában tanulja az olasz nyelvet, húsz éves koráig úgyszólván csak francziául beszél. Esete e tekintetben Széchenyire emlékeztet, a ki szintén meglelt korában tanulja hazája nyelvét s mégis nemcsak a legnagyobb politikai reformátor, de legkiválóbb politikai írónk is. Sajátos jelenség az is, hogy Alfieri egész tanulói pályáján nem mutatkozik benne érzék a költészet iránt s csak 27 éves korában fordul minden előzmény nélkül az irodalom felé.

Alfieri kilencz éves koráig otthon nevelkedik. Házi tanítója, Don Ivaldi, úgy látszik nem találta meg az utat szívéhez. A fiú gyűlöli őt s egész környezetét, mindenkit egy-egy zsarnokot látva.

Azután a turini nemes ifjak akadémiájában tölt nyolcz esztendőt, mely időről szintén csak keserőséggel tud megemlékezni. 17 éves korában kikerülve az intézetből, utazásokkal tölti idejét. Bejárja egész Európát, sőt nem érdektelen tudni, hogy Magyarországra is ellátogatott. Budáig jutott. Nem csoda, ha az akkori viszonyok között, mikor a magyar aristokratia Bécsben, Mária Therezia udvarában sereglett össze és semmiben sem különbözött az osztrák aristokrátiától, mikor még a magyar

irodalom bölesője is Bécs, s a magyar testőr-írók még nem kezdték meg a munkát a magyar irodalom új korszakának előkészítésére, — semmi följegyzésre méltót nem talált. Visszatérve Olaszországba, olvasmányokkal, még pedig főleg politikai olvasmányokkal, foglalkozik, majd a költészethez fordul s megírja első zsengeit. Ezeket még előbb francia nyelven concipialja s csak azután fodítja olaszra. Azután szorgalmasan tanulmányozza az olasz nyelvet, hogy mint ő maga mondja, minél jobban elolaszosodjék. Ez időben ismerkedik meg Albany grófnéval, kivel sorsa élete végéig egybe van kötve. Első szindarabja «Cleopatra», melyet 1775-ben elő is adat. Gyors egymásutánban írja darabjait. «Rosmunda», «Agis», «Agamemnon», «Merope», «Don Garcias», «Maria Stuart», «A Pazziak összeesküvése», «Sofonisba» «Saul» lázas sietséggel követik egymást. A darabok kezdetben nem találkoztak osztatlan tetszéssel, mindamellett erősen hozzájárultak a forradalmi eszmék terjesztéséhez. A francia forradalom idején Párisban volt, s borzalommal látta annak szörnyűségeit. A forradalomban elveszett vagyonának legnagyobb része, s kis híja, hogy élete is áldozatul nem esett. Ekkor meggyűlölte a francziákat épúgy, mint a hogy azelőtt a zsarnokságot gyűlölte. Egy egész sorozatát a költeményeknek írta ellenük «Miscgallo» (franczagyűlölő) czímen. Találón jegyzi meg erre De Sanctis: «Ha a jakobinusok olvashatták volna Alfieri tragédiáit, nem mondhatják-e vala neki: Mester, hiszen te magad is a költészet egy Robespierre-je vagy, s mesterségünket tőled tanultuk.»

Visszavonult a világtól, görögül tanult, s a görög tragikusokat olvasgatta. Flórenczben halt meg 1803 október 8-án. Drámáin kívül írt vígjátékokat, a melyek szintén politikai tendenciájuk volt, de csekély értékűek. Sok költeményt, melyeknek közül ódái legkiválóbbak. Ezenkívül utolsó éveiben fordításokkal foglalkozott s az olaszok Sallustius-fordítását nagyra becsülik. Mindamellett Alfieri, mint drámaíró, legjelentékenyebb. Darabjai határozottan egy fejlődési fokot jelentenek az olasz dráma történetében, s ép azért őt mindig s első sorban mint drámaírót kell megítélni.

III.

Alfieri minden darabjával politikai eszméket szolgált; jelentősége tehát nemcsak irodalmi, hanem politikai is. Nem alap nélkül mondja Sauer: «Es ist schwerlich zuviel gesagt, wenn man behauptet, das Alfieri mit seinen Dramen der Revolution in Italien ebenso ausgiebig vorgearbeitet hat, als die gesamte litterarische und wissenschaftliche Bewegung des 18. Jahrhunderts.» *)

*) K. M. Sauer, *Geschichte der Italienischen Litteratur*. Leipzig. Wilhelm Friedrich.

Darabjaiban mindenütt előtérbe lép a költő egyénisége. A személyek beszédjéből az ő szavát halljuk, emberei az ő nézeteit tolmácsolják s minden dráma olyan, mint egy izgató szónoklat. A jellemek tehát nem igazi egyének, hanem nagy vonásokkal odavetett típusok. Látjuk nála a zsarnokság típusát különböző darabokban, a hős típusát, a népvezér típusát, a király típusát, az ártatlan nő típusát stb. E kör is, melyből személyeit válogatja, igen szűk, a hazafias eszmék, a szabadságért való küzdelmek érdeklik őt. Családi érzelmek vagy szerelem iránt nem mutat fogékonytságot. Szülők és gyermekek vagy szerelmesek rajzát elhanyagolja. Drámái a francia classikus dráma hatá-á alatt állanak. Nem ismerte a görög klasszikusokat, sem pedig Shakespeare-t. Megtartja tehát a francia dráma külsőségeit. Nem is a külső elrendezés eszközeivel kíván hatni, hanem magával a tárgygyal, s személyeinek pathetikus, izzó és lángoló beszédeivel.

A cselekvény nála a catastropha kedvéért történik; siet, rohan a catastropha felé. A szenvedélyes hősök pathetikus nyelve azonban mozgásba hozza a néző véré-ét. Nála mindig erős szenvedélyek tombolnak s ezeknek erőteljesebb kifejezést tud adni. Mindamellet- nyelve híjával van a külső ékességnek; szóképek, hasonlatok nem díszítik stílusát. Személyei úgy beszélnek, mintha nem volna phantasiájuk, — mondja Schlegel.

Mind e jellemvonások föl- találhatók *Virginia*-jában is. Hogy egy zsarnok egy polgárleányt a maga részére akar megnyerni, az apa azonban inkább sajátkezüleg szúrja le leányát, nehogy a zsarnoknak essék áldozatul: ez oly tárgy, mely épen Alfierinek való. S valóban tehetségének összes tulajdonságai itt mutatkoznak legerősebben. Schlegel összes szomorújátékai közül *Virginia*-t tartja a legsikerültebbnek.

Vizsgáljuk meg közelebbről. A színtér a római forum. Numitria s leánya Virginia épen Iciliusról, Virginia vőlegényéről beszélgetnek, midőn Marcus, Appius Claudiusnak a zsarnoknak meghittje, jön s Virginiát rabnő gyanánt a maga számára követeli. Azt állítja, hogy Virginia nem Numitoriának és Virginiusnak leánya, hanem egyik rabnőjének gyermeke, a kit csak úgy csempészték oda Virginiushoz. A nők kétségbe vannak esve, de épen a döntő pillanatban ér oda Icilius, egy római népszó- nok, hogy őket megmentse. Marcus azonban megmarad állítása mellett s a törvényekre hivatkozik, a mely szerint Virginiát, mint jogos tulajdo- nát, számára ki kell adni. Az ügyet a bíróság előtt akarják eldönteni. Ez az első felvonás tartalma. Mindnyájan Appius Claudius elé járulnak, a ki Marcusnak ad igazát. Minthogy azonban Icilius beszéde a népet annyira fölizgatta, hogy lázadástól lehet tartani, Appius nem meri az ítéletet ki- jelenteni, hanem a nép kívánságára elhalasztja azt addig, míg Virginia atyja, Virginius a táborból, hová a hadsereggel vonult, visszaérkezik.

Appius a megérkezést meg akarja akadályozni, ez azonban nem sikerül, mert a parancs, mely őt ott tartaná, későn érkezik, s így Virginius mégis megjön. A harmadik felvonást Virginius találkozása övével tölti ki. Miodőn meghallja az eseményeket, szörnyen felbőszül a tyrannus e cselén, melylyel Virginiát hatalmába akarja keríteni. A negyedik felvonásban, minthogy Virginius már megérkezett, újra tárgyalás alá kerül Marcus vádja. Appius szabadságot ígér Virginiának, ha Iciliusról lemond. Ugyanezt az ajánlatot teszi az atyának is, azonban hiába, mindketten hívek maradnak adott szavukhoz. Ez felbőszíti Appiust. S a negyedik felvonás az ő szavaival végződik:

Mi si resiste ancora? — Ostacol nuovo
 M'è nuovo spron: plebea beltà, che il petto
 Mi avria per sè di passeggera fiamma
 Acceso appena, or che di sdegno freme
 Roma per lei, profondamente or stammi
 Fitta, immota, nel core; or quanto il regno
 M'è necessaria, e più. — Ma, l'ora sesta
 Lungi non è. Vediam se in punto è il tutto,
 Per insegnare alla malnata plebe,
 Che in lei non più, ma tutta in me sta Roma.

Virginiát tehát Marcusnak ítélik, s közeleg az óra, mikor átadatik. Icilius föl akarja lázítani a népet, de Appius azt a hírt terjeszti felőle, hogy a királyságra vágyik s így a népnek nem barátja, hanem árulója. Iciliust tehát megtámadják, ő azonban nem tisztázza magát a gyanú alól, hanem bősziúten fegyvert ragad védelmére. Természetesen legyőzik, s a fölízgatott tömeg legvilkolja őt. Úgy tetszik, hogy Appius már győz. A lictorok már készen állanak, hogy Virginiát elvezessék. Virginius csak annyit kér, hogy leányát még egyszer keblére ölhesse. Appius, hogy a nép előtt kegyesnek mutatkozzék, megengedi. Virginius így szól:

Deh! vieni al sen paterno, o figlia;
 Una volta mi è dolce ancor nomarti
 Di tal nome una volta. — Ultimo pegno
 D'amor ricevi — libertade, e morte.

A nép lázong, Virginius élükre áll, a lázadás kitör. «Halál Appiusra!» kiáltják, s ezzel végződik a tragédia.

Ime, egy erőteljes izgatás a zsarnokság ellen, melyben mindamellett erős drámai élet nyilvánul. Az egésznek egységes hangulata felejteti a jellemzés fogyatékoságát, hatásos jelenetei a gyöngeségeket. Az olaszok nagy dicsérettel szólnak róla. Calsabigi a négy első darabról írt bírálatában különösen kiemeli a III. felvonás 3. jelenetét. «Ez a jelenet a tra-

gikai költészet mintájának tetszik előttem, a legszebb, a mit e négy tragédiában találtam.» *)

Még nagyobb lelkesedéssel szól Lampredi: «Virginia kitűnő darab (eccezionale); a személyek jelleme való és jól megrajzolt; a párbeszédek élénkek, tele tűzzel és szenvedélylyel, szóval minden szép, minden kitűnő.»

A ki nem is osztozik e lelkesedésben, el fogja ismerni, hogy Alfieri jellemvonásai erősen mutatkoznak e darabjában.

IV.

Vizsgáljuk már most meg Lessing darabját, *Emilia Galotti*-t. E darab mindjárt megjelenése után heves vitákra adott alkalmat s a legkülönbözőbb ítéleteket mondták róla. A vita azóta is folyik s vannak egyes pontjai, melyek ma is eldöntetlenek. Az Emilia Galotti-irodalom óriási mérveket öltött. Még ma is igen eltérő felfogás nyilvánul a darab különböző magyarázóinál s csupán abban egyeznek meg valmennyien, hogy a darab értékét mindnyájan elismerik. Nem így a kortársak! Ezek egy jó része teljesen elhibázott alkotásnak s értéktelennek tartotta. Mások ellenben már akkor gyönyörködtek benne, s a dráma minaképenek tekintették. Csak néhány érdekes példát említek e nézeteltérések közül.

Herder, Goethe, Schiller nem tudtak lelkesülni érte, de a legkevesebbre becsülték a romantikusok, kik közül legélesebben nyilatkozott mindenkor Schlegel Frigyes. «Ein grosses Exempel der dramatischen Algebra» mondja róla egy helyt. Másutt meg így nyilatkozik: «Man mag es bewundern, dieses in Schweiss und Pein produzierte Stück des reinen Verstandes, man mag es frierend bewundern und bewundernd frieren, denn ins Gemüt dringt's nicht und kann's nicht dringen, weil es nicht aus dem Gemüt gekommen ist.» Ezzel szemben a göttingai költők föltétlen elismeréssel adóznak. Mendelssohn, Nicolai, nagyra becsülik; Wieland pedig a legtökéletesebb drámának tartja. Legtalálhatóbb Eberhard berlini prédikátornak, Nikolai barátjának, a megjegyzése, melyet Erich Schmidt is helyesel: «Die Emilia ist ein Rock auf den Zuwachs gemacht, in den das Publikum noch hineinwachsen muss!»

Valóban így van. A világ és a publikum még nincs ott a fejlődésben, a hol Lessing. A világ még ott tart, a hol Lessing 1757-ben állott, mikor először fog hozzá e tárgy kidolgozásához *Virginia* címmel, megtartva a történelem személyeit s a történelmi hátteret. Ekkor még az ő

*) *Tragedie di Vittorio Alfieri*. Firenze, Le Monnier, 1866. II. 478.

lelkében is olyanforma darab él, a milyen az Alfieri «Virginia»-ja. De Emilia Galotti csak 1772-ben jelent meg, s ez a tizenöt év óriási fejlődést jelent Lessing egyéniségében. Az egyén fejlődése mindig gyorsabb mint a tömegé s egyesek mindig előbbre vannak koruknál.

A közönség még mindig a francia klasszikusok hatása alatt áll. Az olaszoknál Alfieri jelzi a drámai fejlődés tetőpontját, nálunk pedig Besenyei Ágis tragédiáját írja meg ugyanabban az évben, mikor «Emilia Galotti» megjelenik. Látnivaló ebből, hogy e darab úgy, mint általában Lessing egész működése, egy előre tett nagy lépést jelent a drámai fejlődés terén. Ez a lépés a Haupt- und Staatsaction-tól átvész a polgári drámához.

Négyszer dolgozta ki Lessing e tárgyat. Az első kidolgozást már fönnebb említettük. A második kidolgozás a következő évben 1758-ban keletkezett. Ennek a címe már «Emilia Galotti.» Maga Lessing mondja róla: «Er hat nämlich die Geschichte der römischen Virginia von alle dem abgesondert, was sie für den ganzen Staat interessant machte.» Ebben a kidolgozásban a darab még csak három felvonásból áll. A negyedik kidolgozáshoz tíz évvel később fog Hamburgban, kétségtelenül avval a szándékkal, hogy azt ott színre hozza. Ekkor a darab már öt felvonással bővül ki. A hamburgi színház bukása azonban tervének kivitelét megakadályozta. A darab a színpad számára volt írva, s nem abban a formában, hogy nyomtatásban megjelenhessék. Félretette tehát, s a darab megint pihent néhány évig. Csak Wolfenbütteli magányában vette elő újra, s az 1772-iki év telén kapta a dráma mai alakját. 1772. februárban befejezte s márcziusban meg is jelent. E darab tehát többé nem az a Virginia-tragédia, a melyet megkezdett, s a mely az összes többi feldolgozóknál megmaradt. A főkülömbösgé közte s az összes többi feldolgozók között az, hogy Virginia sorsát elkülöníti a politikai eseményektől. Ezt a célt jelzik következő sorai: «Er hat geglaubt, dass das Schicksal einer Tochter, die von ihrem Vater umgebracht wird, dem ihre Tugend werter ist als ihr Leben, für sich schon tragisch genug und fähig genug sei, die ganze Seele zu erschüttern, wenn auch gleich kein Umsturz der ganzen Staatsverfassung darauf folgte.» (Brief an Nicolai vom 21. Jan. 1758.)

Nem a tárgy változott tehát, hanem a feldolgozás módja. A személyek jórésze ugyanaz; de az egész cselekvény át van helyezve Rómából egy kis itáliai herczegségbe, az ó-korból a 18. századba. Virginiát Lessingnél Emilia Galottinak hívják. Virginius az atya: Odoardo; Numitoria, az anya: Claudia. Appius Claudius tyrannust nála Gonzaga herczeg helyettesíti, kinek szintén meg van a maga Marcusa Marinelli személyében. Icilius helyett gróf Appiani, az Emilia vőlegénye. Ezenkívül egy új alak van a cselekvényre befolyással: Orsina grófné, a herczeg

elhagyott kedvese. Ez az alak Lessing darabjának első kidolgozásából, sőt talán még a másodikból is hiányzott. A többi szereplő személy csak mellékalak.

A cselekvény lefolyása Lessingnel a következő: Az első felvonásban Gonzaga herceg szobájába vezet a költő. Megtudjuk, hogy a herceg szerelme Orsina grófné iránt kihűlt, s ő Emilia Galotti bíráására vágyódik. Marinelli hírvül hozza, hogy Emilia épen ma készül házasságra lépni Appiani gróffal. A herceg ezt meg akarja akadályozni, s Marinelli készséggel vállalkozik reá. A második felvonásban Marinelli Appianit úgy akarja eltávolítani, hogy követségbe küldi Massa herceg udvarába, a gróf azonban a megtisztelő megbízást nem fogadja el. Erre Marinelli intézkedéseket tesz, hogy a gróft más módon tegye el az útból. A harmadik felvonásban Marinelli végrehajtja tervét. A kocsit, melyen Appiani Emiliával birtokára utazik, banditák támadják meg, a küzdelemben a gróft lelövik. Ekkor szabadító gyanánt a herceg egy szolgája jelenik meg, a ki Emiliát a közeli kastélyba vezeti, hol Marinelli fogadja.

Mikor Emilia a herceggel szemben áll, fölismeri helyzetét. A vesztély nagy. De a körülmények újabb akadályokat gördítenek a herceg elé. Claudia leányát keresve a kastélyba kerül, hová a nyomok vezetnek. Majd a negyedik felvonásban megjelenik Orsina grófné, a herceg elhagyott kedvese, majd pedig Odoardo, az atya. Mind újabb akadályok, melyek a herceg és Marinelli galád tervének kivitelét gátolják. Az ötödik felvonásban a szülők előtt is világos lesz az egész cselszövés, mert a boszúálló Orsina grófné felnyitja szemüket. A katastropha közeledik. Odoardo is, Emilia is úgy látják, hogy nincs más menekvés, csak a halál. Emilia maga kéri azt, s Odoardo átszúrja keblét. «Eine Rose gebrochen, ehe der Sturm sie entblättert.» mondja Emilia. Mikor a herceg ezt látja, kétségbe van esve, s haragja Marinelli ellen fordul, ki mindezt okozta. Udvarától örökre száműzi őt.

Ime, e rövid vázlat is mutatja a feldolgozás különbségét. Biztos kézzel választja meg Lessing a cselekvény helyét és idejét. Olaszország sok apró hercegsége könnyen nyújthatott volna példát hasonló esetre. A kor a 18. század, XIV. Lajos kora, az autokraták és kicsapongó uralkodók korszaka. A Gonzaga család tagjai közt nem egy volt hasonló jellem a Lessingéhez: élvezetvágyó, de érzékkel a művészetek és tudományok iránt. A család azonban már a 18. században kihalt és Ettore Gonzaga nem volt történeti személy. Németországba nem helyezhette át az eseményt, mert mindenki célzást látott volna benne, a mit egyébként így is kerestek a kortársak. Személyeiben azonban így is vannak német jellemvonások. «Der heissblütige Odoardo hat doch eine Beimischung deutschen Phlegmas; die wälsche Orsina hat eine starke Dosis nördlicher Verzweiflungsphilosophie», mondja Erich Schmidt.

Lessing, mint már fönnebb jeleztem, a drámát pusztán a jellemekre alapítja. A jellemekből akarja kifejtetni a tragikus magot. De éppen itt van a darabnak egy homályos és sokat vitatott pontja. Lessing jellemei nem típusok, hanem egyének, éppen azért nem egy vonásból alakulnak, hanem a jellemvonások sokaságából. Emilia tehát nála nem az ártatlanság és erény típusa, mint Alfierinél és általában a Virginia-tragédiákban, hanem sok apró vonásból kialakult női jellem, a ki ott fejlődik, szinte a szemünk láttára, s a darab végén nem ugyanaz, mint a ki a darab elején volt. A szűkszavú Lessing azonban finom vonásokkal jellemez, úgy hogy czélzatát nem mindenkor láthatni rögtön. S ez az, ami a darabnak gyöngye oldala.

A kérdés, melyre nézve ma is eltérők a vélemények, az: vajjon szereti-e Emilia Galotti a herceget? A darab e homályos pontját már Goethe észrevette s így szól: «Das proton pseudos in diesem Stück sei, dass es nirgends ausgesprochen ist, dass das Mädchen den Prinzen liebe, sondern nur subintelligirt wird. Wenn jenes wäre, so wüsste man, warum der Vater das Mädchen umbringt. Die Liebe ist zwar angedeutet, erstlich in der Art, wie sie den Prinzen anhört, wie sie nachher ins Zimmer stürzt, denn wenn sie ihn nicht liebte, so hätte sie ihn ablaufen lassen; zuletzt sogar ausgesprochen, aber ungeschickt, in ihrer Furcht vor des Kanzlers Hause; denn entweder sei sie eine Gans, sich davor zu fürchten, oder ein Luderchen. So aber, wenn sie ihn liebe, müsse sie sogar zuletzt lieber fordern, zu sterben, um jenes Haus zu vermeiden.» *) E kérdést azóta sokszor és sokan vitatták meg. Úgy hiszem, az argumentumok, a melyek a mellett szólnak, hogy Emilia valóban szerelmes, épúgy ki vannak merítve, mint a melyek az ellenkezőt bizonyítják. Nem akarom azokat tehát itt ismételni, hanem utalok Siegmund Schott czikkére («Studien zur Emilia Galotti», Münchener Allgemeine Zeitung, 1890 No 42. etc.), melyben mindezeket felsorolja s arra az eredményre jut, hogy Emilia valóban szerelmet érez a herceg iránt. E nézetet vallja a legkitünőbb Lessing-ismerő, Erich Schmidt is. «Derart dem Charakteristischen nachtrachtend, hat der Dichter seiner Emilia einen Reiz der Sinnlichkeit ins Blut, einen unbewussten Keim der *ἀμαρτία* in die Seele gelegt und ihr eine unschuldige Mitschuld an dem Tod Appianis gegeben die sie selbst sich später leidenschaftlich vorrückt», mondja kimerítő monographiájában. **)

*) *Mittheilungen über Goethe* von F. W. Riemer. [II. Goethes Urtheile über Dichter, 4. März. 1812.

**) Ezzel szemben mások ragaszkodnak ahhoz a nézethez, hogy a herceg iránti szerelemről szó sem lehet, s újabban pl. Votsch ez alapon magyarázza Emilia Galotti-t (*Lessings Emilia Galotti*; Sammlung Göschen, 2. szám).

Csatlakozhatunk e felfogáshoz. Emilia a darab elején még ártatlan, de szemünk láttára változik át, közeleledik a bűnhöz, s hogy bűnössé ne lehessen, meghal.

V.

Már az eddig előadottak is föltűntetik, mily nagy különbség van Lessing és Alfieri között a földolgozás módjára nézve. A két író felfogása és álláspontja világosan tükröződik a kidolgozás minden apró részletében.

Láttuk, hogy Alfierinél a politikai tendentia nyomul előtérbe. Darabja lázítás a zsarnokság ellen, a szabadság eszméje lelkesíti s a köztársaság kormányformájának akarja a nézőt megnyerni. Lessingnél a művészi cél fontos. Óvatosan kerül darabjában mindazt, a mi politikai színezetet adhatna. Mig Alfieri Appius Claudiusa zsarnok kényúr, a ki ellen méltán lázad fel a tömeg, addig a Lessing hercege szinte maga is megriad az eseményektől, s Marinelli mellett csak mintegy passiv bűnrészes, kit bármely bíróság fölmentene, s kit csak az erkölcsen törvényei alapján ítélhetünk el. Lessingnél a nép nem is szerepel, mit sem tud az eseményekről, s ezek nem is tartoznak reá. Az egész ügy a szereplők magánügye. De éppen ezt akarta Lessing; mert ő nem politikai hatásra, hanem mint a fent említett idézet mutatja, tisztán művészi hatásra törekszik.

Azt akarja, hogy maga az esemény, tekintet nélkül arra, hogy kik a szereplő személyek, s mennyi részük van a politikai életben, pusztán tragikus fejlődésével indítsa meg bennünket.

Ezzel függ össze az, hogy míg Alfieri műve történeti tragédia, addig Lessing, megfosztva a tárgyat történelmi jellegétől, polgári drámát alkotott.

Nézzük a jellemeket. Alfierinél erősen kiemelkedik minden személyében egy fő-jellemvonás. Appius Claudius zsarnok, de olyan, mint minden zsarnok. Vad, erőszakos kényúr, s nincs benne egyetlen egyéni vonás. Virginia erényes, ártatlan leány. Többet nem tudunk meg róla. Icilius egy szenvedélyes néptribun, kiben csak a néptribun jellemvonásai vannak meg. Virginius hőselelkű apa, az, a kit római jellemnek szoktunk nevezni. Az anyáról pedig csak annyit tudunk, hogy Virginia anyja s lelkéből nem látunk semmit. Mindezek típusok.

Mily mások a Lessing személyei! Ezek jelleme nem egy jellemvonásból alakul, hanem mind sok egyéni sajátyságot árul el. A herceg gyenge jellemű, élvezetvágyó, de nem rosszszívú. Pártolja a művészetet, mint azt a festővel való jelenete mutatja. Emilia nemcsak erényes és ártatlan, hanem vallásos, gyöngéd, szerető leány, kötelességtudó, engedelmes. Sőt az ő jelleme mutatja a legérdekesebb fejlődést. A dráma folya-

mán az események hatása alatt az ártatlan és engedelmes leányból érett, öntudatos, elszánt nő lesz. Appiani szerető, gyöngéd vőlegény, kinél fontosabb házassága, a hitves, mint bármely politikai megbízás. Az atya kiválóan korrektgondolkodású ugyan, mindamellett távolról sem olyan, mint az elszánt római, lelkében száz kétség merül fel s csak mintegy Emilia unszolására hajtja végre tettét. Egyáltalán a költő mindenkor bepillantást enged személyeinek lelkébe, s látjuk, mennyi szálból szövődik lassan valamely elhatározás. Szóval minden személye erősen egyéni.

Nagy különbség magában a tárgyban az a sokat vitatott szerelem a herceg iránt, a mely Emilia lelkében a darab folyamán fejlődik. Ez az Emilia tragikuma, ez a belső conflictus a szív és ész között, nem pedig a halál. A küzdelem tehát nem csak kívül folyik, hanem bent is, a lélek rejtett mélységében.

Alfieri-nél természetesen mindennek nyoma sincs. Virginia csak vőlegényét szereti, s a zsarnokot ép úgy utálja, mint a darab többi személyei. A tragikus összeütközés csak külső, érzelmek harcáról szó sincs.

A művészi hatásra való törekvés látszik Lessing egész kidolgozásán. A darab minden jelenete erősen ki van csiszolva, minden szó ki van számítva, mindennek meg van a maga jelentősége és semmi sem fölösleges benne. Alfieri-nél szenvedélyek uralkodnak, mindenütt tűz, erő, pathos nyilatkozik. Erőszak és igazságtalanság történik a darabban, míg Lessingnél csupa csel és számítás viszi előbbre a cselekvényt. A nyelv is ennek megfelelő. Alfieri-nél erőből duzzadó, rethorikus hang vonul végig, a személyek mind szónokolnak vagy szavalnak, még pedig mindannyian egyformán ugyanazon hangnemből. Lessingnél minden személy a maga nyelvén beszél, másképp egy herceg s másképp egy polgárleány, szóval a stilus egyúttal jellemez is.

Mindezekből látszik, hogy Alfieri-t csak a pusztá tehetség és ösztön vezetik, míg Lessinget művészi öntudat. Alfieri nemcsak egész fel-fogásában, hanem művészi eljárásában is idealista, míg Lessing jellemzési módja realistikus. Alfieri tragédiája XVIII. századbeli francia klasszikus tragédia, Lessing darabja modern német dráma.

Dr. WESZELY ÖDÖN.

TACITUS TÖRTÉNETEI.

(Szöveg tanulmány a *Historiæ* című munkáról.)

Szép a *Historiæ* című munka olvasása és tanulságos, ha latin szövege a maga eredetiségében áll az olvasó előtt. De az író eredeti megírása és a jelen kiadásokban olvashatása közt sok idő telt és az alatt sok esemény folyt e szöveg változtatására, s ennek tisztázása felett sok jeles philologus tűnődött. Puteolanustól Lipsiusig és Ernestitől Némethyig számos tudós túrtöztette magát, hogy a szövegben a kézzelfogható ferdtéseket helyre igazítsa, a tudatlanságból ejtett szó- és mondat-cseréket visszaállítsa s a másolók hanyagságából üresen feledett sorokat és lapokat kitöltse. Nagy része e törekvéseknek sikerült, de egy másik kisebb része még most is sínli az idő fogát.

Tacitus *Historiæ* című szövegének jelen állapotáról számot óhajtván adni, alább felsorolom nevezetesebb helyeit, melyeken e történeti mű olvasása és értelmezése fennakad és megjelölöm egyes tudósok javaslatait, a melyekkel e helyeket orvosolták vagy orvosolni igyekeztek. Segítségemre volt Némethy G. *Adversaria critica* czímen az E. Phil. Közl. 1900. (XXIV.) évf. 347. és 507. ll. megjelent értekezése Tacitus műveinek teljes szövegére vonatkozólag és alapul szolgált ugyancsak Némethy G. szöveg-kiadása (Taciti histor. I. Lampel 1900). Hivatkozni fogok tanulmányom folyamán még más kritikai szöveg-kiadásokra, névszerint Halmra és Ritterre, és figyelemmel kísérem az általuk felhasznált kéziratokban meg ősnymtatványokban talált adatokat.

Kéziratok, a melyekre alább a *Historiæ* szövege tárgyalását alapítottam, főleg a mediceus vagy firenzei (florencai), a vatikáni, a farnézi, a wolfenbütteli és a budai. Mediceus kéziratot*) kettőt emlegetnek, Mediceus I és II-t. A második rejti a *historiæ*-t és az *annal*. XI—XVI. könyvét. Mind a két mediceus a XI. században (1053—1087) készült. De különbözik a kettő egymástól abban, hogy az I. mediceus kézirat írója tapasztalt és gyakorlottabb volt, mint a II. mediceusé, s ezért ebben több a tollhiba és önkényes toldalék. A többi hivatolt kéziratok mind a második mediceusból folynak, ha nem is egyenesen, de ennek első vagy második másolatából, és ezek is az *annales* XI—XVI. meg a *historiæ* I—V. könyvét tartalmazzák.

Minket közelebbről érdekel köztök a *budai*, mely úgy, mint a többi társa, Firenzében másoltatott. Részletes leírását adja Oberlin (Tacitus kiad. Parisiis 1819, Bevezet. I. és X—XIV. ll.) s utána Orelli (I. kiadása

*) L. E. Phil. Közl. 1900. 792. l.

Bevezet.). Ábel J. is ismertet egy budait, de miután *kettő* van (l. Csontosy, M. Könyvezemle 1881, 151. és 152. l. és Könyvkiállít. kalauz 1882, 67. és 81. l.), nem tudni, hogy ő melyiket. Különben is az ő ismertetése (l. Akad. Érték. Nyelvt. 1880, VIII, 20—24. ll.), bár szakszerű, de nem pontos és nem kimerítő. A budai kéziratok egyike (1467. évszámmal) a budapesti tudom. egyetemi könyvtár tulajdona, melynek 1879-ben Abdul Hamid ajándékozta. A másik budai (1518. évszámmal), a melyet Rhenanus és Oberlin használtak, M.-Vásárhelyt a Teleky-könyvtár tulajdona. Nevezzük ezt *vásárhelyi* korvinának, amazt *budapestinek*. Ábel (1879) előtt csak egy korvinát ismertek e ezímen: Budensis, Corvinianus vagy Regius. Ábel tudta (l. Akad.-Ért. u. o. 10. l.), hogy Oberlin szólt a Budensisről, de sem azt nem mondta, hogy a két korvina közt ő (Ábel) melyiket ismerteti, sem általában, hogy két korvina volt Budapesten 1879-ben kiállítva, mely Tacitus említett szövegét rejti. Oberlin sokat adott a (vásárhelyi) korvinára, Orelli is, keveset vagy semmit a német szaktudósok. De nem is adhattak, mert Ábel előtt, mint mondtam, csak egyről tudtak, kettőről csak 1879 óta tudunk. Miután e kézirataink értékét, kivált a budapestiét, Ábel értekezése pontosan meg nem állapította, szükséges ennek minőségét végre felderíteni, valamint azt is, hogy e (budapesti) kézirat a vásárhelyihez tartalmilag minő viszonyban áll.

Ösnyomtatványok, editiones principes, melyek egyszersmind kézirat-számba is jöhetnek, a velencei (Spirensis, 1468 vagy 1469), a Puteolanus (Mediolani, 1497), Bercaldus (Romæ, 1515), Rhenanus (Basileæ, 1519 és 1544), a Lipsius (Antverpiæ, 1574 és 1600, Lugduni, 1583, 1588, 1595), Pichena (Francofurti, 1607) és a Gronovius (Lugduni, 1675). Újabb kiadások: Halm (Lipce, 1864 és 1893), Ritter (1864), Nipperdey (1873) és nálunk Némethy (1900). Magyarázatos kiadások: Gantrelle (Párizs, 1880), Heræus (Lipce, 1864—1885), Prammer (Bécs, 1883) és Wolff (Berlin, 1886—1888). Külön értekezések a historiæ szövegéről: Meiser (München, 1873), Prammer (Bécs, 1871—79), Vielhaber (Salzburg, 1881) és Némethy (1900) s mások.

I.

1. 1. «Initium mihi operis Servius Galba iterum Titus *Vinius* consules erunt.» E szövegezés szerint Kr. u. 69-ben, v. é. óta 822-ben Galba konzul-társa volt Titus *Vinius*, holott az interamnai konzuli névsor szerint ez T. *Iunius* volt. De ezzel szemmel a mediceusi kézirat itt és a következő fejezetekben még 21-szer *Vinius*-t ír, s a görög Plutarchus *Τίτος Ὀβίνιος*-t vagy *Ὀβίνιος*-t. *Vinius*-t írtak az újabb kiadók, míg a régiek ifjabb kéziratok, pl. a budapesti, nyomán *Iunius*-t. Ritter is a jobb kéziratok ellenére a feliratokat követve *Iunius*-t ír. Nipperdey az említett feliratokat gyanusoknak tekinti és *Vinius*-t ír mint Némethy.

A kezdő *v* és *i* betűik hasonlóan állnak egymással szemben még e névben: *Vibius* (II. 10, 3), a hol a budapesti ezzel szemben *Iubius*-t hoz.

2, 2. «Opus adgredior opimum casibus, atrox præliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace sævum.» A határozók mind előljárók nélkül, mint okok; de nem illik oknak *pace*. Ezért Ritter: *in pace*, mint a budapesti is.

2, 3. «Trina bella civilia, plura externa ac plerumque permixta; prosperæ in Oriente, adversæ in Occidente res; turbatum Illyricum» etc. Ez az általános és kétséget kizáró hagyomány. És még is kész volnék Wurm javaslata elfogadására, melynél fogva *res* helye *Oriente* után legyen, így: «prosperæ in Oriente res, adversæ in Occidente.» A cod. med. II. ezt így adja: prosperæ in *Orientes*, adversæ in Occidente *returbatum* etc. S valószínű, hogy a *turbatum* előtt levő *re-* az *Orientes* vég-s betűjéhez való és csak rossz javító választotta úgy el *res* szót, mely eredetileg *Oriente* után következett volna.

2, 5. «Turbatum Illyricum, Galliæ nutantes, perdomita Britannia et statim *omissa*.» — «Britanniával azonnal *felhagytak*, a mint leigázták.» A kézirat csak *missa*. Lipsius: *amissa*-t vagy *omissa*-t javasol. Halm is (1893-ban): *omissa*, 1864-ben még *missa*. Pichena: *missa* idem est quod *omissa*, de Gronov védi *missa*-t: «quia non *amissa* est Britannia sed tantum neglecta». Mindazonáltal azt tapasztalni, hogy Tacitusnál gyakoribb *omittere* mint *mittere* tulajdonnevekkel, pl. h. II 65 *omissa* Hispania, II 83 o. Mœsia, III 4 o. Pannonia stb.

2, 10. «*Haustæ et obrutæ urbes*, fecundissima Campaniæ ora; et *urbs* incendiis vastata.» Így N. és így Halm első kiadása, míg 2. kiadása: «*Hausta et obruta* fecundissima C. ora.» Ezt követi Nipperdey. Másképen szól a Mediceus: «*Haustæ aut obrutæ urbes*. Fecundissima C. ora et *urbs* incendiis vastata.» Herculæum, Pompei és Stabiæ eltűnte tűzokádás folytán meg a főváros pusztulása égés folytán összezavartan vannak általában felsorolva. Ehez járul *urbes* után *urbs* közvetlen egymásután felemlítése, melyek közt az egyes *urbs* alatt csak Rómát szabad értenünk. Ezért tette Ritter *urbs* mellé *Roma*-t. Kevésbbé szerencsés amaz ötlete, hogy *ora* elejébe *in*-t tett és *urbes*-t törölte. Halm (1893) is törölte ezt, de egyidejűleg *aut* helyett *et*-et. Talán ez a Halm szövege közelíti meg leginkább Tacitus gondolatát: «*Hausta aut obruta* fecundissima Campaniæ ora, *urbs* incendiis vastata» etc.

3, 5. «Supremæ clarorum virorum *necessitates*, ipsa *necessitas* fortiter tolerata et laudatis antiquorum mortibus pares *exitus*.» A halál fogalma (*exitus*), megelőzőleg *necessitas* (kényszer-halál), utóbb egyesben, elébb többesben. Ezekben nincs okolva e szónak sem változása, sem többesítése. Wurm *par* *exitus*-t javasolt, a mi jobban alkalmazkodik *necessitas* egyeshez. A többes (*necessitates*, *exitus*) Tacitushoz illő hasz-

nálat, kevésbé a két szám váltakozása. Ezért ennél elfogadhatóbb Ernesti *ipsa necessitas* törlésével, így: *Supremæ clarorum virorum necessitates fortiter toleratae et laudatis etc.* Ritter az egész szerkezetet (ipsa n. f. tolerata) zárjelezte mint magyarázó toldást (glossema).

9, 11. «*Quies et Illyrico, quamquam excitæ a Nerone legiones, dum in Italia cunctantur, Verginium legationibus adissent.*» Így N. «Csendesség volt Illyriumban (Dalmatia, Pannonia, Moesiában), pedig Nero innen kiszóltotta a legiókat, s ezek megkinálták Verginiust a trónnal.» S ki habozott (*cunctantur*) Italiában? a legiók, hogy Nero pártjára álljanak? vagy Nero (*cunctatur*), hogy a megkinált trónt elfogadja? Némethy *cunctantur* mellett áll, így Nipperdey, Classen és Halm 1864-ben, de 1893-ban: *cunctatur*.

10, 7. «*Nimiae voluptates, cum vacaret; quotiens se expedierat, magnæ virtutes.*» A kézirat másolója *se-t* elhagyta, mondja Ritter. *Se expedierat*: magát megmentette, a. m. menekült.

12, 2. «*Procuratoris e Belgica litteræ adferuntur.*» Így még Nipperdey és Ritter, ellenben: a B. Halm, a mi szokatlanabb.

13, 2. «*Potentia principatus divisa in Titum Vinium consulem, Cornelium Laconem prætorii præfectum.*» Ismeretes az együtt működő két consul neve közt az *et* hiánya. Kevésbé tették ezt két más jelentésű név közt. Pl. alább 14, 5: *super Vinium ac Laconem, Mario Celso consule designato ac Ducenio Gemino præfecto.* 11: *M. Crasso et Scribonia genitus.* Nem csuda, hogy a Puteolanus *et* hiányát itt érezte. Az ő példájára írta Halm így: *et Cornelium.*

14, 7. «*Pisonem Licinianum accersi iubet.*» A kézirat: *accersiri*; e h. Muretus: *accersi-t* írt, Gronov: *arcessi-t*. A dolog Ritter (Philol. 1874, XXI, 633) szerint így áll: *arcio* régi mellékalakja ennek: *accio*. Ebből lesz *arcesso*, és az *r* meg *s* felcserélése folytán *accerso* (Terentiusnál és Horatiusnál). Mind a két igealak 3. hajlítású, csak a jelenben, félmultban és jövőben; a multban és az ebből származó időkben az eredeti igető alakjára visszatérnek, azaz, *arcessivi* és *accersivi*. E két alakból a kézirat másolója tévesen ezt a jelen idejű alakot írja: *accersio*, s innen *accersire* és *accersiri*. *Accersere* alakja ismétlődik meg 31, 7: *accerserent*, és 38, 2: *accersit*. Mint Némethy (*accersi*), úgy Nipperdey is, de Halm (Gronov szerint): *arcessi*.

15, 24. «*Fidem, libertatem, amicitiam, præcipua humani animi bona, tu quidem eadem constantia retinebis, sed alii per obsequium imminuent: inrumpet adulation, blanditiæ, pessimum veri adfectus venenum, sua cuique utilitas.*» — «Bizalom, mondja Galba, szabadelvűség, baráti szeretet, oly tulajdonaid, a melyek benned nagy mértékben megvannak; de ezeket mások meg fogják támadni hizelgésükkel és önzésükkel.» Nekünk nincs oly hason értelmű szónk, mely a hizelgést szaporíthatná. De

a latinban is felesül teszi ezt *blanditiae*. Ezért el is zárjelezném Ritterrel mint magyarázóí toldást, kivált hogy *blanditae* többese épen nem illik *inrumpet* egyeséhez. Leutsch (Philol. 1868, XXVII, 331) így is megtartani akarja *blanditiae*-t. — A másik alany *sua cuique utilitas* szájunk íze szerint legjobban csatlakozik *adulatio*-hoz *et*-tel. De mivel a latin e kötő nélkül is szokott egymáshoz sorolni, hiánya fel nem tűnik. Csakhogy megnehezíti e hiányát *utilitas* értelmezőjének a helye: *pessimum v. a. venenum*, a mely nem követi, hanem megelőzi az értelmezett nevet. Némethy (Adv. cr. 508) elegendőnek tart egy hosszabb szünetet *pessimum* előtt olvasás közben. E leleményes javaslatának azonban csak úgy vehetnők hasznát, ha valamely látszó írásjelünket alkalmazhatnók e helyen. Ilyennek nem létét legjobban pótolja *et*, mint ezt Freudenberg nyomán Halm tette, mely egyszersmind *pessimum v. a. venenum* értelmezői minőségére utal.

15, 25. «*Etiam* ego ac tu simplicissime inter nos hodie loquimur» etc. A hagyományos *etiam*, ha nem változtatjuk ezt *etiam* *si*-re, szükségtelen, és csak a legjobb akarat szól N-ből (u. o.), ha azt fenntartani óhajtja. Ha csak *ego* állana e mondat élén, akkor egy elébb említett *tu*-hoz a toldás (*etiam*) érthető volna. Jobban megállhatna *etiam* h. *etenim*, a mit Heinse írt, mely *etiam* írás-vonásaiból is ki magyarázható.

19, 10. «*Agitatum secreto, num et Piso proficisceretur, maiore praetextu, ille auctoritatem senatus, hic dignitatem Cæsaris laturus.*» *Praetextu*, ürügy, a negyedik ejtésű végezettel csak itt, másutt *praetexto*: I 76, 12. 77, 8. II 100, 13. III 80, 5. Ritter törli *praetextu*-t mint latintalant.

20, 11. «*Ubique hasta et sector, et inquieta urbs actionibus.*» E szó *actio* «törvényszéki tárgyalás, határidő» a megelőző *hasta* és *sector* után keveset mond. Jobb volna *auctionibus* (Rhenanus) vagy *exactionibus*, mint három sorral elébb. Prammer *actionibus* szó törlését javasolja, mivel az előzők után jelentéktelen befejezője a mondatnak.

21, 8. «*Nocuisse id sibi apud senem principem, magis nociturum apud iuvenem ingenio trucem et longo exilio efferatum: occidi Othonem posse.*» Emez utolsó három szót Ritter zárjelezi. Mert Otho, gondolataiba merülve, magáról mint 3. személyről így nem beszélhet. Heræus magyarázó 2. kiadásában (1872) ezt a zárjelezést elfogadta, az elsőben nem. Prammer (öst. Gymn. 2. 1873, 810) a zárjeleket elveti s ezt a kifejezést Otho legmagasabb fokú aggodalmának nézi.

22, 3. «*Intimi libertorum servorumque . . . aulam Neronis et luxus, adulteria, matrimonia . . . ut sua ostentantes.*» *Matrimonia* szót mint magyarázóí toldást Ritter törli. A szók helyesebb egymásutánja támad e nélkül.

23, 1. «Sed sceleris cogitatio incertum an repens.» *Repens* nem «új», nem *recens*, hanem «meglepő, váratlan»; v. ö. *repentinus*.

33, 10. «*Proinde* intuta quæ indecora». — Ennélfogva veszélyes, a mi diestelen. Értelmileg *proinde* és *perinde* meglehetősen közel áll. N-nek nem is e szók értelmi különbözőségéből kiindulva kellett volna *proinde*-t védeni, hanem pusztán okmányilag. *Proinde* a hagyományos, *perinde* Nipperdey javaslata, melyet Halm 1893-ban szintén bevett a szövegébe, míg 1864-ben live volt a hagyománynak (*proinde*).

38, 12. «*Aperire* deinde armamentarium iussit.» Muretus és Pichena mintájára Nipperdey is: *aperire*, Halm mind a két kiadásban: *aperiri*. De N. ezt elveti és *aperire*-t példákkal támogatja, melyekhez még járulhat alább 40, 7: *occupare pericula iubet*.

41, 9. «Alii suppliciter interrogasse, quid mali meruisset, paucos dies exsolvendo donativo deprecatur.» Halm (1893): «meruisset, et paucos», a mit 1864-ben csak óhajtott. És a mi gondolkodásunkat véve alapul, követelhetjük is az és-t. N. ezt ellenzi, és Tacitus szempontjából védi az *et* hiányát.

43, 12. «Advenere... Sulpicius Florus... et Statius Murcus, speculator, a quibus protractus Piso in foribus templi trucidatur.» N. ehez az általános szöveghez ragaszkodva írta így, a kéziratok pedig csak *trucidatus*. E mellett azonban az *est* beletoldása elkerülhetetlen. Így (*trucidatus est*) tette Halm a második (1893) kiadásban.

44, 9. «Ostentantibus cruentas manus qui occiderant, qui interfuerant, qui vere qui falso ut pulchrum et memorabile facinus iactabant.» N. szerint *qui vere qui falso* állítmánya *iactabant*. Ha *interfuerant* az: akkor *ut* előtt vesszőnek van a helye.

46, 24. *Iaco praefectus, tanquam in insulam seponeretur, ab evocato, quem ad caedem eius Otho praemiserat, confossus.* Nipperdey: *amotus* ab evocato, Heræus: *ablegatus* ab evocato. Ha csak ennyi volna: *Iaco... ab evocato... confossus (est)*, nem volna szükség *ablegatus*-ra vagy *amotus*-ra. E nélkül félek, hogy a Tacitus-i rövidség rovására túlságosan számítunk. Pártolom az adalékokat.

48, 10. «Legatum Calvisium Sabinum habuerat, cuius uxor mala cupidine visendi situm castrorum per noctem... cum vigilias... lascivia temerasset, in ipsis principiis stuprum ausa est.» A budapesti: *temperasset*, a miből lett a Rhenanus: *temerasset*. Halm az általános szöveget veszi: *temptasset*, és Sedlmayer: *pertemerasset*.

49, 3. «Caput per lixas calonesque confixum... postera demum die repertum... est.» Hivatkozva 47, 7-re: *Praefixa contis capita*, Ritter itt is: *conto* confixum, a mi *confixum* kezdő három betűje miatt nem valószínűtlen. A többi (Halm, Nipperdey) mind az általános szöveget követi: *suffixum*, csak Halm (1893): *confixum*.

51, 12. *Rursus*-t ír N. az általános szöveg után. A *mediceus*ban az *-us* végezetet első kézből egy vonal fedi, azaz, *rursum*, s csak második kézből ered a javítás: *rursum*. Különben jogosult mind a két alak, v. ö. *adversus* és *adversum*.

51, 19. «Igitur Sequanis Aëduisque . . . infensi expugnationes urbium, populationes agrorum, raptus penatium *hauserunt* animo.» Így N. és így általában. Ezzel nem érte be Haase (Zeit. f. A. W. 1836) s a h. ezt javasolta: *hauserant*. A jelen értelmű *hausi* mellett a régmúlt *hauserant*-nak mindig lehet félmúlt értelme, a minek a kapzsi katonák lelki állapotának lefestésében lehet helye: Előre *dhitozának* a foglalásra, pusztításra, feldulásra. Így írja még Halm (1893) és Nipperdey. A régmúltnak félmúlt értelmére alább II 41, 3: *Eodem die ad Cæcinam operi pontis intentum duo prætoriarum cohortium tribuni conloquium eius postulantes, venerant* (Halm), a jelen értelmű *mult*hoz képest a régmúlt az elbeszélő félmúlt minőségében áll: jelen valának. Hogy N. ragaszkodik a hagyományhoz, rossz néven nem vesszük.

52, 7. «Nec consularis legati mensura, sed in maius omnia accipiebantur.» A vesszőt *sed* alatt jobb szeretném törölni, hogy *mensura*-t alanynak ne vegyék.

52, 10. «Simul aviditate *imperi dandi* ipsa vitia pro virtutibus interpretabantur.» Nem szokásos T.-nál *imperium dare*, hanem *tradere, transferre*. Eredetileg *imperandi* volt hagyományozva, a mi tűrhetetlen Vitellius követőitől. Jobban megfelel Nipperdey javaslata: *imperi dandi*, parancsokat osztogatni. Ritter: *impetrandi*, Gronov után, a mi tárgy (*quædem v. multa*) nélkül megint nem fogadható el.

54, 11. «Inde atrox rumor, adfirmantibus plerisque interfectos, ac ni sibi ipsi consularent, fore ut . . . per tenebras et *inscitiam* ceterorum occiderentur.» A vásárhelyi kézirat és ennek nyomán a Rhenanus: *per tenebras et inscitia*. V. ö. II 77, 14 illi *per fastidium et contumacia* hebescunt. Aligha nem kell I 20, 17-ben is, a hol «per artem et *formidinem*» van, így javítani: *per artem et formidine*.

55, 18. «Non tamen quisquam in modum contionis aut *suggestu* locutus.» Halm is így . . . Előljáró (*e v. de*) nélkül itt alig lehetünk el. Nipperdey: *e suggestu*. Heræus: *pro s.* hivatkozva példákra Cæs. b. g. és Afr.-ból. Prammer: Ann. I 44: *reus in suggestu* per tribunum ostendebatur, s megelőzőleg állott: *pro contione*, a mi megfelel *in modum contionis*-nak. Szerinte a szöveg így volna alkotandó: «Non t. q. in modum contionis aut *in suggestu* locutus.»

56, 18. «Minore discrimine *sumi* principem quam *quæri*.» Ellen-tétet vár az ember *sumi* és *quæri* közt. Wurm javasolja: *tueri*, a mi könnyen fellelhető a kézirat *queri* irott vonásaiban.

57, 15. «Insignia armorum argento decora loco pecuniæ tradebant,

instinctu et impetu et avaritia.» N.-nél *et impetu* csak sajtóhibából hiányzik. «Az egyik önkényt a másik ösztönözve adta át ezüstneműjét.» Így sorakoznak az ellentétes nevek: *instinctu* és *impetu*. Hogy fősvénység ösztönözhetne volna az adakozásra, azt el nem képzelhetem. *Et avaritia* vagy törlendő vagy (Wölfflin szerint) *rel* segítségével sorolható az elébbiekhez oly értelemben, hogy «a bőkezűek önkénytesen adakoztak, «vagy a ki fősvénykedett, azt kényszerítették.» Heræus felvette szövegébe a *rel*-t.

67, 6. «Rapuerant pecuniam missam in stipendium castelli, quod olim Helvetii suis militibus ac stipendiis tuebantur». — «Elrabolták a pénzt (Cæcina katonái), a mit egy vár zsoldjába küldtek, melyet a helvétek saját embereikkel és költségükön láttak el.» Szánt szándékkal abban hagytam *olim* fordítását, mert nem tudjuk, mit csináljunk vele. A helvétek t. i. nemcsak *hajdan*, hanem *most* is ellátták a várat, a mikor a rablás történt. *Olim*-ba ezt a kettős értelmet kell bele magyaráznunk, ha fenn akarjuk. Csakugyan találni is *olim*-ot e kettős értelemben: I 60, 3 *olim* discors, II 93, 5 *olim* anxii. Heinsius *olim* helyett *sol*-t írt. *Olim*-nak belefurakodása könnyen esett az elébbi (2) helyről, a hol *olim* megint a helvétekről szól. Prammer inkább törölni akarja e szót.

69, 6. «Militis animum mitigavit. Ut est mos, vulgus mutabile subitis et tam pronum in misericordiam quam immodicum sævitia fuerat.» Cossus, a helvétek egyik vezére, Vitellius római hadvezér előtt, bár tapasztalt szónoklattal lépett fel, még sem tudott uralkodni érzékenyedésén. De épen ez tette meg a kapzsi katonaságra a hatást. Elszakítva ponttal *ut* előtt e mondat mintegy indokolja a katonaság kegyetlen hangulatának megszeliődését. «Mert a katonaság szokás szerint váratlan események közt hamar átesapott és ép oly hajló volt a könyörületre mint féktelen a dühtől.» Szorosabb az összefüggés e pont nélkül a hagyományos szöveggel: *ut est mos vulgo* v. *vulgi*; és ekkor *animum*-ra vonatkozólag *mutabilem*-et írunk és *immodicus*-t. S így lesz: «Militis animum mitigavit, ut est mos vulgo, mutabilem subitis et tam pronum in m. quam immodicus in sævitia fuerat.» Nipperdey szövegezése ehhez legközelebb áll.

71, 10. «Nec Otho quasi ignosceret, sed ne hostes metueret, conciliationes adhibens statim inter intimos amicos habuit.» A kéziratok szövege ez: *ne hosti metum reconciliationis adhiberet*. Ebből az értelmetlen szófüzetből csekély betűváltozással ez volt a legértelmesebb változtatás (Agricola): *ne hostes metueret, conciliationes adhibens*. Csak *hostes*-hez fér egy kis kétség. Minthogy Otho csak egy személyes ellenséget érthetett, Celsust, az egyes *hostem*-et elébbre teszem a többesnek, a mit Halm (1893) szövegében is találni.

76, 9. «Longinquæ provinciæ et, quid-quid armorum mari diri-

mitur, penes Othonem *manebat*.» Az egyes mellett N. (Adv. cr. 511. l.) felemlíti *quidquid* nyelvtani egyesét, de *manebant* mellett *provinciae* többesén kívül ugyancsak *quidquid* gyűjtő értelmé szól és a hagyomány, mely *habebant*-ot nyújt. A gyűjtő értelmű alany mellett a többes állítvány alább (84, 18) is: «Ulline Italiae alumni et Romana vere *iuventus* ad sanguinem et *cædem* depoposcerint.»

79, 3. «Rhololani . . . [ad] Mœsiam inruperant.» Ez az ige Tacitusban (mintegy 16-szor) rendszeren előljáró nélkül. Ritter, hogy a hagyományos *ad*-ot megmenthesse, így: *ad* M. *usque*.

85, 1. «Et oratio *perinde* ad *perstringendos* mulcendosque militum animos et severitatis modus . . . grate accepta.» Az általános szöveg: Et oratio *ad* *perstringendos* etc. Meiser a kézirat eme vonásaiból: *p* *ad* *pstringendos* ezt olvasta: *apta* *ad* *perstr*. Ritter: *adcommodata* *ad* *perstr*. Halm (1893) is így, de 1864-ben csak oratio *ad* *prstr*. N. a kézirat szövegét így olvassa: *perinde*, a mi meg is állhatna, ha folytatólag pl. ez volna: *perinde* *ad* *perstringendos* *quam* (v. *atque*) *ad* *mulcendos*, mint II 27, 1. 35, 5. 39, 13 stb.

87, 13. «Curam navium Moschus libertus retinebat ad observandum fidem *immutatus*.» Ez az *immutatus* csak annyi volna mint *non mutatus*, csak ismétli *retinebat* értelmét. «Moschus megtartotta tengerészeti parancsnokságát.» *Immutatus*, változatlanul, új értelmet nem hoz a gondolatba s el is maradhatna. *Immutatus* h. már a budapesti: *imitatus*, mások: *comitatus*. Ezeknél a javaslatoknál könnyebben orvosolja a bajt a zárjelezés, a mit Nipperdey alkalmazott.

90, 12. «Galeri Trachali ingenio Othonem uti credebatur.» A személyes szókötés helyett *Othonem* feltűnő. A tárgyeset gyanítólag egy okoskodó másolótól eredő toldás.

(Vége köv.)

VERESS IGNÁCZ.

EGY KÉZIRATGYŰJTEMÉNY A XIX. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBŐL.

Törekedjünk mindenben lehetőleg teljességre, tökéletességre: ez a tudományos világnak bár nyíltan nem hangoztatott, de mindig követett elve. Ezen elv keresztülvitelének mikéntjét azonban az egyes tudományágakat illetőleg fejtegetni e helyen se célunk, se alkalmunk nincs. De annyit jelezhetünk, hogy a ki egy nemzet irodalomtörténetében szakszerűen akar törekedni az említett elvnek minél teljesebb mértékben

való ápolására, annak nem szabad megállapodnia az illető nemzet nyelvének és irodalmának elsőrangú munkásainál s ezek kiváló alkotásainál, hanem tovább kell hatolnia, sokszor töretlen utakon és ha ezen munkájában akad a «nemzet napszámossai» között olyan szerényebb munkásra, a ki elvonultan, de talán a többiekénél nem kisebb lelkesedéssel hozta meg áldozatát tollával a nyelvnek s irodalomnak, bár senki, vagy csak legközelebb környezete tudott működéséről — őt se mellőzse el, mert a névtelenek is sokszor míveltek már nagyot. Így csendes zárdafalak lakói korszakoknak adtak irodalmi termékeket; közmondásszerű szállóigék, az ősök szokásaira vagy költészetére emlékeztető rövidke szavak, versikék, a melyek legtöbbször bárdolatlan ajkáról hangzanak el, sokszor mit nem érnek! Pedig első szerzőjük ki tudja hol porlad? Neve ma már egynek sincs és csak a szerencsés véletlen tartotta fenn — bár sokszor nagyon is hiányosan — alkotásaikat, de a nyelvbúvár szemének meg kell akadnia mindezeneken. Miért? Mert mindegyik az említettek közül hézagpótló lehet a nyelv, az irodalom történetében, és ha ilyen, akkor már értékes!

Előttünk egy kéziratgyűjtemény fekszik. Nem is olyan nagyon régi: az 1816—1839-ig terjedő időből való. Szerzője az irodalomban még csak másod-, harmadrangú csillag se lehet, de megérdemli a fáradságot, hogy megemlítsük, mint egyikét azon szerény munkásoknak, a kik bizonyos belső szükségstől kényszerítve veszik tollukat, hogy ápolják, fejlesszék nemzetük irodalmát, nyelvét, használjanak honfitársaiknak, a mint tudnak.

Pósfalvai Tullok Mihály az említett gyűjtemény szerzője; a nyilvánosság elé munkáival nem lépett, maradandó becsűt alig írt, de hozzájárult, a maga módja és tehetsége szerint, az irodalom teljesebbé tételéhez: ezért méltó emlékezetünkre.

Életéről, valamint ősrégi nemesi családjáról is nagyon hiányos adataink vannak. Körülbelül 1780 körül született Zala vármegyében. Ifjúkorát nem ismerjük, de elég szép műveltségre tett szert: anyanyelvén kívül beszélt németül, latinul és héberül. Zala-Szent-Mihályon és Pusztamagyarádon birtokot örökölvén Z.-Szt.-Mihályon telepszik meg, a hol csendben dolgozgatott, de azért hivatalos ügyeit is híven teljesítette a vármegyén, a hol mint esküdt, egyéb dologi mellett — tudván héberül — ő szokta a zsidókat ezen nyelven meghiteltetni, ha valami ügyben esküt kellett tenniök. Egyik művéhez («Magyar Ország Fény Oszlopai», I. alább) írt ajánló levelében így nyilatkozik: «Ezen nemes megye (Zala) kebelében születtetvén s neveltetvén föl, ugyan ezt folvást 26 évekig is tsekély tehetségem szerint hivatalban szerentsés voltam és vagyok szolgálni.» Így ír 1837-ben. Feljebbvalója nagyon szerette, a mint evvel dicsekszik is egy «Név-napi Üdvözet»-ben, a melyet 1821-ben írt «várko-

nyi gróf Amade Antal, Zala vármegye főispáni hivatal kormányozójának» tiszteletére — versben. Költői érteke van benne, inkább csak kádencziás verseket ír, ilyen is keveset. Szívesebben foglalkozik törvénykönyveivel, gazdasági jegyzetei írásával, német drámaírók műveinek olvasásával és azoknak magyarra való átültetésével, latin tudományos munkákkal, de azért egypár kevés értékű költői mű mellett megvan könyvtárában Mikes, Dugonics, legalább ezekről tudomásunk van. Érdekes, hogy a család egyik őse, Pósfalvai Tullok Ferencz Antal 1689-ben Lipót királytól bárói diplomát nyert, de Mihály e címet sohasem használta, azzal adván okát, hogy ez nagy költséggel járna; különben is, a mint értesültem, azt szokta volt mondani: «Több lesznek teli kamarás nemes ember, mint üres kamarás báró!» — Nejétől, Igmándy Zsófiától három gyermeke maradt: két leány és egy fiú, de már ők is elhaltak. A család teljesebb családfáját nem ismerjük. Egypár nemzedéken át tudósít ugyan róla Nagy Iván (Magyarország családai. XI, k. 343. l.), de a teljesebb nemzedékrendet ő sem ismeri, a mint meg is vallja. Kissé bővebben szól a családról a «Magyarország vármegyéi és városai . . . enciklopédiája» (szerkeszti dr. Sziklai János, I. Vas vármegye.). Ez több neves embert is említ a családból, a melynek első nyomaira a XVI. század első évtizedeiben (már 1548-ban) akadunk. Szerinte a család Bésfán, Szt.-Királyon, utóbb Nagy-Csömötén volt birtokos és a XVII. század folyamán veszi fel a pósfalvai előnevet. Ismeri továbbá már a család címerét is. Kár, hogy a Mihálytól megírt teljes családfa elveszett; ez mutathatná fel egyedül az ősrégi nemes családot egészen, a melyből — a mint tudomásunk van róla — több egyházi és világi főméltóság is került ki. Ezen családnak volt munkás sarja Tullok Mihály, a ki Zala-Szt.-Mihályon fejezte be életét 1845 körül. Már most tekintsük munkáit időrendben.

Az első ezek közt egy gyűjtemény: *Német. Vig. Szomorú Magyar És Deák Válogatottab. Énekek És Insurgens Dallok Gyűjteménye*. Összeszedte És Leírta, P. T. M. 1816. — (n. 8-r.) 214 írott lapra terjed, a végén egy mutató táblával, a mely abc szerint tünteti fel a gyűjteményben előforduló német és magyar énekeket és insurgents dalokat. Mindvégig csinos írású és teljesen olvasható. Énekeit cím szerint ide jegyezzük, a mint Mihály összeállította őket, elől az énekek sorszámaival:

- Mutató Táblája A Német Énekeknek A-B-C. szerint: *)
- 10. Ach Lisettchen, deine kleine.
- 15. Bey Männern, welche Liebe fühlen.
- 6. Brüder trinket.
- 14. Die Troller seind ja so lustig.

*) Közlésemben mindenütt az eredeti helyesírást törekszem követni.

11. Ein Madel und ein Glasel wein
19. Ein Man von Nahmen Soldat.
16. Er kommt, er kommt der Fürst.
5. Freut euch des Lebens.
12. Ich bin ein Mädchen aus Schwaben.
7. Ich habe, was ich wünsche.
13. Ich hab ein kleines Hüttchen nur.
9. In den Wald und in der Flur.
17. Jó regvelt kívánok, Brűder.
1. Ist den lieben ein Verbrechen.
8. Kupido strafft, wie ein Schulmeister.
18. Mit vielen Feunden kriegem.
4. Soll ich leben, soll ich sterben.
3. Wenn die Nacht in stiller Ruh.
2. Wenn ich in der Fruh aufstehe.

Mutató Táblája A Magyar Énekeknek A-B-C. szerént: *)

55. Amor Isten hiv szerelmet. (Ne osztogass azoknak.)
11. Ámort láttam én álmomban (Kloe Ámort láttam én).
10. Árva szívem nyögését, (Hiv szived kösergését).
34. Akár élek, akár halok (Akár testem föld allyának).
77. Alig várom, hogy ébredjek (Sógor aszszonyomhoz mennyjek).
36. Angyali szép termeted, kegyes a tekénteted.
63. A szerentse tündér kerekén (Öröm után következik kén).
70. A szerelem nagy tüzet vett (Az embernek szívében). **)
23. Atyám ki volt, nem tudhatom (Mert senkire sem foghatom).
33. Bátor a szív erősitt, meg rontják sokszor mégis.
9. Be kár nékem szeretni, (Drága kintsem téged).
37. Be van az ég is borulva, sir, s panaszkodik zokogva.
78. Bezzeg vagyom nékem is már feleségem.
87. Bus szívemet mardosó gondok (Rólatok már le mondok).
25. Dámon tehát így végezték (Értz egek mi sorsunkat).
6. Édes Hold mely homályossan (Bujkász a fellegekben).
7. Égek érted, de nem érzed (Mert nem látod tüzemet).
79. Egek mért sértetek, (Reám illy kint mért mértetek).
38. Ékességnék, szép erköltsnek remeke, (Én szívemnek és kedvemnek öröke).

*) Czélszerűnek tartottam sok helyen a 2-ik sort is kiírni egészen, nagyobb érthetőség okáért; ezeket olvassuk a zárjelek közt.

**) Későbbi javítás szerint ezen ének így kezdődik: Amor izzó épesztése (gyötör engem szívemben).

86. Ékes a Hazám, fényes a ruhám, (De mi hasznom ben, ha a férjem mostoha).
43. Én is voltam Somorjában (Ama nevezetes Bálban).
13. Én kegyessem olyan beteg, talán meg is hal.
82. és 96. Eszembe jut az egy gyöngye érzés.
53. Ez a titkos szerelem (Az átkozott gyötorem).
47. Fáj! fáj! fáj! fáj! fáj! a szívem fáj! fáj!
27. Fájdalommal teljes szívem (Oh Egek! Mit tegyek!)
71. Földiekkel jádzó (Égi tünemény).
28. Fortuna szekerén okossan ül.
52. Ha engem szivedbül ki nem zártál, (Az jusszon eszedben mit fogadtál).
50. Hallod szívem tiz az óra (Már nem ütött nékem jóra).
4. Halni megyek, oh ne legyek (Áldozat, kemény Egek!).
3. Ha nem láttam volna galambképed (Meg nem fogott volna léped).
72. Hát Isten néki, kapjunk rá, szokjunk rá (A német tántzra).
41. Hej most élem világom (Mert van magyar kalpagom.).
2. Hold mely szépen világít le (A tsillagos kék Égűr).
19. Hol vannak a violák.
44. Honnét jöttél? (Debretzenbül).
46. Jancsi Bátsi, Pista Bátsi (Ej tsak a ládám vigye kend ki).
31. Jaj hol vattok vig napjaink, régi boldog óráink.
14. Jászban borult gondolatim szünnyetek.
48. " " " " "
89. Jászos én életem (Bá nom tselekedetem, — Hogy én pappá lettem).
39. Így kesergette, hogy el vesztette, (Szüzesség ágát, élte virágát).
49. Kék szemű szép kis aszszonykám (Jőj vélem).
69. Kelj fel, jöjj el boldog árnyék (Hivem árnyéka),
54. Kérlek szüntesd meg már egyszer (Én rólam kétségedet).
45. Ketskeméti tsárdában (Három betyár magában).
- 84-83. Ládd e Magyar, hogy én még is élek.
80. Már mi nálunk így köszönnék, (Adgyon Isten engem kendnek).
40. Majd el jön a meleg nyár, (Egy kis fülemüle madár).
21. Meg szünök szeretni, (Kész vagyok el hagyni).
29. Meny el, meny szegény Magyar (A kétség partjára).
12. Mivel már nem titkolhatom (Azért tsak ki jelentem).
75. M'óta meg nyílt lány eszem, (Sok legényen járt szemem).
95. Nehéz tudni tzeljút végét (Kitanulni mesterségét — Az aszszonynak).
67. Nem kívánok mást, tsak haláloamat, (Nem türhetem tovább kinaimat).

30. Nézd el Pajtás miképpen (Bolondult meg a világ).
 61. Ni ni mi a szerelem (A melly mindég lakik velem).
 24. Nints boldogtalanabb a Paraszt embernél.
 81. Nints olly Férfi a világon, (Ki állondó mint az idő).
 15. No már érzem el kell válnom (Hiv Barátom szivétül).
 8. Nyugodjam bár, vagy vigadjak, (Tsak te forogsz elmémben).
 90. Oh Egek vallyon mit vétettem, (Tőletek hogy így meg vettettem).
 20. Oh gyönyörűségessen, él valaki él frissen.
 62. Oh kegyetlen Fátum, (Tsalárdságid látom).
 88. Oh nagy Egek rátok apellálok, (Hogy ha még nagyobb kinra talállok).
 16. Oh szivem öröme mit habozol, (Régi jó kedvedtül mért távozol).
 94. Rab lántzra tettél engem szerettél (De már látom, hogy megvetettél).
 93. Rebeg szivem érted (Hogy ha lehet melletted).
 26. Reménység! reménység! be hamar meg tsalál.
 74. Sárga tsizmás Pista sárban jár. (Panni patakon tul reá vár).
 5. Sénlődöm; Esztendeje már hat el mult gyötrődöm.
 76. Siralmas életem, (Bánom tselekedetem — Hogy aszszonnyá lettem).
 32. Sirarassad meg azt az időt, (Mellyben Baráttá lettél).
 18. Soha időt ne vesztegess érettem (Mert verseid nem kedvessek előtttem).
 35. Schajtozik egy szép Nymfa magában.
 17. Sokat futtatom elmémet éretted, (Miképpen nyerjek kegyelmet előtted).
 22. Szeress engem drága kintsem, (Mert én szeretlek).
 1. Szivem! jó már szerelmünknek.
 58. Szomoru az én életem, (Élek tsak siralommal).
 68. Szomoru tsillagzat (Melly bus sugárokkal).
 57. Szörnyü nagy a munkám (Hosszszu az éjtzakám).
 66. Tehát vétek a szerelem, (Nem szabad nyájoskodni).
 51. Tudod Rózsám, hogy kedvellek, (Hivségedért hogy szeretlek).
 59. Tünnyetek előlem ti bu s gondok.
 42. Tsak titokban kell tartani (Szivemnek nagy fájdalmát).
 85. Valjon minő hatalom ez, (Kinek rabjává lettem?).
 64. Valameddig nem szerettem (És nem ismertem — S Nánikámat meg nem láttam).
 56. Van egy hires hegyes völgyes vá, vá, város.
 73. Van kökényfa, van is rajta, (Van szeretóm de mi haszna).
 65. Vársz e Szivem! meleg ágyra, (Jókor bé fűtött szobádra?).
 60. Vigan élem világom (Még viritt ifjuságom).

91. Zöld erdőben, zöld mezzőben (Sétál egy madár).
97. Még a virág fejében áll, addig kedves szagával, (A matska is még Tzitzuska, addig jádzik farkával). *)
92. Illatoztasd kebledet (Drága violám).
98. Sebes szívem jaj mint sir: (Mert magával már nem bír).
99. Oh ha Reménység nem volna, (Éltét ki kívánhatná?).
100. Jer Kegyessem, had tehessem (Végsőképp' rád karjaim).
101. Im koporsód ajtajánál áll hiv szeretőd.
102. Tsöndes patak folydogál (Köny szememből tsurdogál).

Mutató Táblája Az Insurgens Dalloknak A-B-C. szerint:

3. Az én tsizmám Szent Péteri (A sarkantyum Döbrötzüni).
2. Ezer hétszáz kilentzven hétben (Katonaság tünt szivemben).
5. Gyónom a királyok Ura s Istenének.
10. Jaj sirhat már a nemesség (Mert bé ütött az ellenség).
21. Jer haza vitéz Pajtásom, (Itt ezentul nints szállásom).
7. Jön a Frantz nagy lépésekkel, (Rajta tehát nemes Magyarok!).
17. Jön Napoleon hadával, álj eleibe dobd agyon!
8. Ládd e Pajtás meg mondám (Mi koszorut kötözünk).
19. Ládd e Rokkon ült fölötted, nem szeretted.
11. Lám még vagy on olyan nemes sziv (Ki Országához olyan hív).
15. Lóra pajtás mert nintsen más, (Tsak Nemesi védelem).
4. Már siess vissza Hazádban kis seregem.
9. Márs meg enyhült már dühében, (Ürül a béke pohár).
12. Most az el mult nyoltz százban (Nagy njság jött hazánkban).
20. Mit beszélsz te kutya fajta, (Kabd üstökbe Fiam rajta!).
13. Napkeletrül fordult a szél, (Fejér várrul jött a Levél).
18. Nem Németre lépek én, (Szökni szoktam Eccusén).
22. Ne busulj már Magyar sereg, el jött az nyár.
6. Szittyá Vitézek a Frantz diadalma (Ne rettegessen benneteket).
14. Tiszán-innénd, Tiszán-tul.
1. Trombitáknak szörnyü rivadásit, (Sípnak dobnak hallom har-sogásit).
16. Mársot fujnak, hadba hívnek, (Kapj Paripára vitéz Magyarom).**)
25. Estve jött a Parantsolat (Viola szín pötsét alatt).
23. Hol az én nagy Apám Koronája? (Hiveim kinek esnek alája).
24. Nehéz ugyan edgyütt Mársnak (És Ámornak szolgálni).

*) Innét kezdve a többi ének későbbkorú feljegyzés a füzetben ezért az abc-rend megszakadása is.

***) Ismét későbbi korból származott hozzáírások.

Mutató Táblája A Deák Énekeknek A-B-C. szerént:

1. Amare desinam (Te cordis thesseram — Charum pignus).
6. Árva nostra mater soror Paradisi, (Fons deliciarum, hortus violarum).
5. Discursus inter mulierem sobriam et virum ebrium.
8. Exibat quondam Clericus (Wohl in den grünen Wald).
3. Horrenda Mors, (Tremenda sors).
7. Meum est propositum in ^{Taberna}Popina mori (Vinum sit appositum morientis ori).
2. Triste vale dico Musis, (Ora rigant Lachrymæ).
4. Virgo formosa, veluti Rosa (Castum decorem, amissum florem deploro).

Ime a gyűjtemény tartalma. Tegyük már most a dalokhoz egy-két észrevételt. Ezeket, a mint Tullok maga sokhoz odajegyzi a melódiát, vagy a mint még többről máshonnét értesülünk (P. Horváth Ádám később említendő kéziratából), az ő idejében énekelték, bár ezt a gyűjtemény minden egyes darabjáról elfogadni nem merészelem; míg más-résről el kell ismernünk, hogy többet közölök ma is, részint mint nép-, részint mint műdalt énekelnek.

A német énekek (1—28.¹l.) ma ugyan már kevésbé ismeretesek, de daljellege többhöz oda van írva; másoknál pedig a tartalom-jegyzékben közölt első sorok felett cím is olvasható, a miket bővebb felvilágosítás okáért e helyen is érdemesnek tartok közölni. Tirolai dalok a következők: 2. (Wenn ich in der. . .); 14. (Die Troller seind ja. . .) — Ismeretes címek: 9. Krakavianka (In den Wald. . .); 10. Liebes Seufzer an Lisettchen. Aria; Hold mely szépen világítsz le.; 15. (Bey Männern. . .) Du-etto aus der Zauberflöte (Pamina és Papageno közt); 16. (Er kommt. . .) Des Paulen Peters Betrachtungen über die Wochen Tage. (Mind a hét napról egy-egy négy soros versszak). 17. Arie des unger Haubauer auf das Geburtsfest S: Kais: Hoheit des Ertzh: Carl Ao. 1807. *); 18. címe: Nach dem Wiener Friede 1809.; 19. Wiener Spott. —

A «Szomorú és Vig Énekek» (29—141. l.) 78 éneket tartalmaznak, a melyeknek összeválogatása P. Horváth Ádám modorára emlékeztet, a ki az «Ó és Új mintegy Ötözfél-száz Énekek» című gyűjteményében Tullokéhoz hasonló eljárást követ, t. i. gyűjtő énekeket, de a gyűjtöttek közé a maga szerzeményeit is odairja («ki magam tsinálmányja, ki másé»). Feltűnő, hogy e két férfiú, a kik különben is egymásnak kortársai lehet-tek, gondolkozásában is mennyire megegyez. Horváth összeír maga

*) Példa az u. n. macaroni vagy vegyes nyelvű költésre (itt német és magyar), a mely a német irodalomban nagyon ki van fejlődve, míg nálunk majdnem ismeretlen.

készítette énekeket, másoktól vett régibb és újabb dalokat; az előbbieket főleg azon kegyes gondosságból, hogy a mennyire rajta áll, megmentse azokat az örök haláltól; az utóbbiak közt pedig csak azokat, a melyek «többek előtt ismeretesek». Tulloknál ilyen megjegyzések nincsenek, de eljárása ugyanaz. És minthogy ő is azon a vidéken élt, a hol Horváth Ádám, könnyen érthető, miért egyeznek nagyon sokszor énekeik, a melyeket ő is csak úgy hallomás után írt le, a mint épen ismerte őket és a mint az ő korában énekelték azokat. Hogy ő maga is írt énekeket, mint H., az világos gyűjteménye egy helyéből, a hol ugyanis (Insurg. d. 14.) a versfőkből ezt olvassuk: Tulok Mihál strása mester verse.

De nézzük gyűjteményének *) ezen második szakaszát kissé közelebbről. Az első ének czíme: Butsuzó. Ányosnak németből fordított verse (L. Magyar Könyvesház: Ányos Pál költeményei, kiadja Abafi Lajos; 58. l., czím: Bucsú vétel).

2. Megvan Horváth Á. említett kéziratában, mint 203. darab, a hol a czím: A tiszta Holdhoz.

3. H. Á. (137. ének): A hódoltató; T-nál 2 versszakkal kevesebb van és a szakok sincsenek olyan szerves rendben.

4., 5., 53. több-kevesebb változással találhatók H. gyűjteményében.

13. H. csak az első sorát közli «Beteg a szeretőm» czímmel.

14. E(rdélyi: Népdalok és Mondák) II. 189, rövidítve; Kálmány Lajos «Koszorúk az Alföld vad virágaiból» I. 108.

17. czíme: Legény; 18. czíme: Leány felelete. (A leány minden egyes versszakra felel.)

19. Ráday Gedeontól: Mezei dal.

20. Pásztori ének, l. E. I, 228.; Erdélyi: «Válogatott magyar népdalok» a pusztai és pásztori dalok közt a 260.; Horv. 188. (Pásztor élet) röviden, az első szak latinul is.

21. Megvan a gyűjteményben az egész latinul is (Amare desinam).

24. E. I. 283.

25. czíme: Dámon halálát kesergi Phytias.

26. Ányos: Az ifjuság (l. Abafinál 61. l.)

28. Faludi: A forgandó szerencse.

29. H. Á. verse, kéziratában és a «Holmi» III. k. II. rész 180. lapján ezen czímmel: Hunyadi János Magyar marssa, mikor a magyar uraknak nagy része tőle Losonecznál alattomban elpártolt Giskra kedvéért.

*) A nem említett énekek szerzőjét avagy közléseit úgy ezen szakaszban, mint a többiekben is kis téren végzett kutatásaim miatt eddig még nem ismerem.

35. 1. Figyelő XV. évf., a hol ezen dalt dr. Gerecze Péter Kazinczy Klárának tulajdonítja.

39. Közli a gyűjtemény latinul is (4. Virgo formosa. . .). Mindkét nyelven megtaláljuk H.-nál is, csakhogy bővebben (1. kézirata 239. lapján).

40. az 5. v. sz. Kr(iza : Vadrózsák) 158.; a 6. v. sz. E. I. 103.

41. E. I. 54; E. II. 173.

44. Székely Sándor gyűjteményéből: Magyar Könyvesház 13. számában megvan az 1. 2. v. sz.; E. II. 258.

45. E. I. 199.

46. 5—8. v. sz. Kr. 224; E. II. 73; E. II. 120.

47. E. I. 6; Bartalus: Magy. népd. egyetemes gyűjtem. I. k. 127.

48. a 2. v. sz. Kr. 53; Kőváry B.; Göcseji Népdalok 86; a 3. v. sz. E. II. 94; a 4. v. sz. Kőváry 46.

60. E. II. 277.

65. címe: Téli kívánság.

68. Ányos: Egy boldogtalannak panaszai a halavány holdnál (L. Abafinál a 49. lapon).

69. Ezen énekhez gyűjtőnk ezeket jegyzi meg: «Mellyben az 1809-ik Esztendőbeli Győri ütközetben el esett Férjét Tettes Nzetes és Vzleő Tolnai Festetits János urat siratja szerelmes Hitvestársa Tettes Szalabéri Horváth Eörsébeth Aszszonyosság.»—

71. Csokonai: A reményhez.

72. H. Á. verse (kézirata 41. lapján): Rábaközi Stájer Táncz.

73. az 1. v. sz. E. II. 61 és 205.; 6. v. sz. E. II. 19. és 63.

74. Kr. 119.

75. címe: A haldokló leány.

76. E. II. 244; H. Á.: Egy férjhez menésit meg-bántt aszszony; T-nál több változtatás található ezen versben.

Az *Insurgens Dallokból* egy csomóban csak 14 van (141—165. l.). Kevés ugyan, de a gyűjteményben hátrább következőkkel kibővítve erősen megérzik rajtok, hogy világverő Napoleon korát éli ekkor az emberiség. Nagy idők ezek! A párisi nagy napok ismételten visszhangra találnak a vén Európa népeinél, ezek erejük tudatára ébrednek, a zsarnoki igát lerázzák magukról és csak három szót ismer ajkuk: egyenlőség, testvériség, szabadság! És mennyi vér ömlik ezen kevés, de annál többet mondó szó miatt! Hazánk is a küzdők sorába lép; még ugyan nem vérmes kívánságokkal, csak őrizve a magát, ellene állva Napoleonnak, a ki világbirodalmat akar magának teremteni és kifelé olyan hódítónak áll be, a ki sem a történelmi joggal, sem a népek rokon-, vagy ellenszenvével nem törődik, adja veszi őket, országokat bont és alkot a maga családja számára. Ilyen mozgalmak a költészettel minden korban és minden nép-

nél karöltve jártak: így nálunk is, mint nagyon is közelről érdekelt nemzetnél. Kiáltó példája ennek már csak ezen 14 énekből álló rész is, jól lehet, a mint már jeleztük, a gyűjteményben hátrább ismét van legalább még ennyi ilyenfajta ének, sőt az előbb ismertettek közt is akad egynehány. — Szerzője kevésnek ismeretes, de némelyik annyira magán viseli a népies jelleget, hogy kissé átalakítva még mai is éneklí a nép.

A 2. dal az 1797-iki zalavármegyei insurrectiót festi (I. Ferencz alatt).

3. Kissé változtatva még ma is népdal. Így kezdődik:

Az én tsizmám Szent Péteri,
A sarkantyum Döbrötzöni,
Magam vagyok kunsági fi,
Nem parantsol nékem senki.

Sem a Kunság, sem az Jászság,
Sem valami más Uraság,
Elvégezem minden dolgom,
Nints azután semmi gondom.

A következő 4 versszakban átalakul insurgens dallá.

Legnagyobb ingadozást tüntet fel az egész gyűjteményben a tán leggyakrabban énekelt és még ma is nagyon ismeretes «Vissza Mars a Franczoknak» (4. dal), a melyet H. Á.-nak tulajdonítanak. Gyűjtőnk ezen dalt toldja-foldja és éppen ez mutatja, hogy nagyon is énekelték azon korban, a melynek szüleménye ez a — mondhatni: Napoleon-kesergője. Sokan énekelvén tehát, az egyöntetűség nem is igen lehetett meg, versszakok cserélődnek fel egymással úgy, hogy az egyszeri és végleges feljegyzésnek később nagyon sok törölni és változtatni való akad rajta.

5. H. Á. verse (I. kéziratát; «Gyónás» a cím.). Napoleon ebben vétkeket sorolja fel s a végén megkapja az absolutiót, de a megillető penitentiát is büneiért.

6. Ismeretes éneke kissé alakítva az iskolás fiúknak is.

H. Á. verse (i. m. 33. l.: Hadi busongás).

14. Tullok említett saját szerzeményű verse. 30 szakból áll.

(Vége köv.)

MAGASSY ANTAL.

HAZAI IRODALOM.

A rómaiak története a legújabb kutatások nyomán. Számos képpel, műmelléklettel és térképpel. Irta *Geréb József*. Franklin-Társulat és Révai testvérek. Budapest, 680 l.

Az egész könyv öt részre oszlik. Az első rész Róma talaja geológiai alakulásának, az itáliai föld tagozottságának és néprajzi viszonyainak leírása után Róma alapításáról, s ennek legrégebbi mondáiról szól. Természetes, föl kellett ölelnie röviden az összes mondákat, a melyek e nép bölcsőjét körülveszik, s melyek, ha nincs is történeti hitelességek, mégis jellemzik a népnek vallási, mythologiai fölfogását. Majd rátér a királyok viselt dolgainak elbeszélése után a patriciusok és plebeiusok közötti küzdelemre, a mely hosszú volt ugyan, de végre is a plebs teljes győzelmével végződött, a melyhez az első lépcső volt a néptribunatus létesítése. A római nép a világ hét csodájának egyike. Ha e nép történetét olvassuk, csodálkoznunk kell azon, hogy a folytonos belvillongások, egyenetlenségek és forradalmak daczára az ország tönkre nem ment. Folytonos visszavonás. Az ellenség fenyegető magatartása daczára gyakran megesik, hogy a plebs a patriciusok döllyfös magaviselete miatt, fegyvert fogni nem akar. De mindig akad valaki vagy valami, hol egy Menenius Agrippa, hol meg egy szép ígéret a patriciusok részéről, s a plebs lecsendesül s fegyverhez nyul. Róma fenmaradása valóban a gondviselés műve volt. A legválóságosabb helyzetben, ha a hazát végveszély fenyegette, mindig támadt valaki, a ki a veszedelmet elhárította. Manlius Capitolinus a ludak gágogására lesz figyelmessé a betörő gallokra, a kik a Capitoliumra akarnak följutni; a nagy Camillus meg éppen akkor érkezik Rómába, mikor a nagy galljárás után Brennus érzéketlen göggel dobja kardját a mérlegre. Rómának minden sikerül. Az ifju köztársaság, a mely egy nyomorult kis dombi városból fejlődött nagygyá aránylag rövid idő alatt, legyőzi az etruskokat, leveri a samnitokat, meghódítja Campaniát, Etruriát stb., úgy hogy mire Carthagóval a háborút megkezdi, már egész Itália az ő fönhatósága alatt áll.

A második rész Rómának a Földközi-tenger körüli hódításait írja le. Beszél Carthagóról, mint a melylyel Rómának Sicília, majd egyéb okok miatt meggyűlik a baja; e város eredetéről, a hogy ezt a hagyományból ismerjük. Majd elmondja a pún háború előzményeit, s rátér a nagy tragédiára, mely Carthago elpusztulásával végződik, s melynek főhőse az emberi erőnek és lángésznek mindörökre emlékezetes példája marad. Sietek megjegyezni, hogy e nagy háborút, mely mintegy erőgyűjtés végett félbeszakad és ismét megújul, oly érdekesen, a római és

charthagói jellem oly sikerült, mert hű festésével írja le, hogy az olvasót mindvégig leköti.

Az e részhez csatolt visszapillantásban leírja a szerző a régi római erkölcsök elfajulását. A küllellenség le van verve; a patriciusok kizsákmányolják a helyzetet. Az ő keblükből kerülnek ki a provinciák helytartói, a kik a rájuk bízott tartományokat igen sok esetben teljesen kifosztják. Szükség van pénzre, még pedig három okból: először is meg kell gazdagodni, mert a szegénynek becsülete nincsen; másodszor pénz kell, hogy a helytartói év után, pénz segítségével ismét hivatalokhoz juthassanak; s harmadszor nincsen kizárva, hogy a provinciák lakossága Rómába megy panaszkodni a helytartó ellen: pénz kell tehát, hogy a bírakat megvesztegethessék. A provinciák valóságos fejős tehenek, mert Rómában e korszakban már minden eladó. Megvesztegették a szavazó polgárokat, megvesztegették a bírakat, megvesztegettek mindenkit. E célból mindaz, a mi aranyban, ezüstben, műemlékekben a meghódított tartományokban a legrégebb időtől összehalmozódott, az most mind Rómába vándorol. Még a vallás is más, mint volt annak előtte. Idegen istenekhez imádkoznak, ha ugyan imádkoznak. A Catilinák és a Clodiusok kora közeledik. Rómában most már csak nagyon szegények vannak és nagyon gazdagok. Ezeké a pénz, meg a földbirtokokkal együtt a hatalom meg az egész világ; amazok túrják a földet, kitarják mellőket az ellenség öldöklő fegyverének s várva várják a szabadítót, a vezért, hogy forradalommal könnyítsenek nyomorult helyzetükön.

A harmadik rész a forradalmakat és polgárháborúkat írja le. Róma belső életét senki sem érti meg teljesen, a ki e nép agrárviszonyait nem ismeri. A földbirtok rendezését több törvény vette célba. A földek nagy terjedelemben voltak a nemesek kezében. Többnyire rabszolgák művelték. Életképes középosztályról szó sem volt. A szegény, ha kapott is pár hold földet, azt csak bérbe kapta, ha a bért nem fizette, börtönbe került. Az uzsora miatt is sokat szenvedett a szegény nép. Azt azonban, hogy az adóst a hitelezők a tartozás arányában darabokra vághatták, a mit a szerző is lehetségesnek tart (48. l.), ellinni nem lehet. A tizenkét táblás törvény e szavai: *partis secanto*, hihetőleg az adós vagyonára értendők, mert Gellius, a ki e szöveget tudtommal egymaga tartotta fenn, maga is hozzá teszi (20. l.): *dissectum esse antiquitus neminem equidem neque legi, neque audiri*. A plebs így is sanyarú helyzetben volt, s míg ő a kapott silány földért adót vagy bért fizetett, a gazdag patriciusok az államtól kölcsön kapott földet sajátjuknak tekintették. E bajokon már Licinius is akart segíteni, még pedig úgy, hogy az állami földekből ötszáz holdnál többje senkinek se legyen. Licinius azonban a hagyomány szerint pórul járt, mert elítélték. Harmadfél száz esztendő múlva a Gracchusok fölvevették az elejtett fonalat s a köznép élére állottak. Az idősebbik

testvér két agrár törvényt szavaztatott meg. Az egyik, a lex Licinia javított kiadása, megengedte, hogy a több fiús családtyák ezer holdattartsanak meg, az elvesztett többi földterületért pedig kárpotlást kapjanak. A nagy birtokosoktól így elvett földből a szegény családoknak harmincz-harmincz holdnyi területet kellett volna kapniok. E törvényt Tiberius csak heves küzdelem után szavaztathatta meg. A másik törvény egy bizottságot küldött ki, a melynek kötelessége volt megállapítani, hogy melyik az állami föld, melyik a magántulajdon. Tiberius a nemesség elleni küzdelemben elesett. A törvényeket nem hajtották végre. Tíz évvel később az ifjabbik testvér e törvényeket ismét följutja, s a Tiberius által hozott törvények kedvezményében most már nemcsak a római polgárokat, hanem a latinokat is akarja részesíteni. Gaiust ugyanaz a sors éri. Róma földjét most először áztatja honfivér.

Szépen írja le a szerző az egész mozgalmat, mely után a Jugurtha elleni háborút, a cimberok és teutonok leigázását, a rabszolgázadást s az itáliaiak forradalmát röviden, majd a Mithridates elleni háborút és Sulla dictaturáját tárgyalja. Szó esik már most a provinciák kormányzásáról is tüzetesebben. Pompeius és Cæsar föllépnek; az nagy sikereket ér el szárazon s vizen, ez meghódítja Galliát s a nagy polgárháború kitör. Cæsar legyőzi ellenfelét, Pompeius meghal; Cæsar, a dictator, alapját veti a monarchiának, zsarnokoskodik, és összeesküvésnek esik áldozatul. Az első triumviratus szomorú véget ért, a második átmenet volt a tényleges monarchiába.

A negyedik rész a császárság azon korszakával foglalkozik, a mely Augustussal kezdődik, s a juliusi dynastia pár bolond tagja s a «négy császár-év» szerencsétlensége után lassankint a római császárság fénykorába megy át, s a philosophus császár uralmával végződik. Augustus szerencsés uralma alatt éri el Róma a rég óhajtott békét. Az irodalom aranykorát éli. A szerencsés uralomnak egy a sötét pontja, de ennek sem a fejedelem az oka: a teutoburgi csata, a melyben Varus egész hadserege tönkre ment. Ha az életet szindarabnak tartjuk, a melyben minden embernek ki van osztva a szerepe, akkor Augustusról elmondhatjuk, hogy neki kitűnő szerep jutott s hogy szerepét nagyon jól játszotta. Szerencsés volt nemcsak életében, hanem halálában is. Mert ő utána a császárok halálát már többnyire erőszak idézi elő. Tiberiust minden valószínűség szerint úgy fojtották meg, Caligula életének Cassius Chærea vetett véget; Claudiust, minthogy a feleségétől vett mérgezett ételt kihányta, háziorvosa küldte a másvilágra; Nerót rabszolgája, Epaphroditos szabadította meg nyomorult életétől; Galbát a lázadó katonák ölték meg; Otho öngyilkos lesz; Vitelliust agyon kinnözzák, s a tizennyolcz hónapig tartó forradalom, vagy jobban mondva polgárháború Vespasiánus trónraléptével véget ér; neki sikerül végre természetes halállal kimulni. Alatta a

zsidó nemzeti állam megszűnt s a zsidóság kebeléből támadt keresztény vallás megkezdte hódító útját. Furcsán hangzik, ha Vespasiánusról, a ki a közműveltség és különösen a közoktatás érdekében oly sokat tett, azt kell hallanunk, hogy a philosophusokat Rómából száműzte. Titus uralma alatt éri Rómát a nagy tűzvész, és több virágzó városnak, köztük Herculanium és Pompeii elpusztulása. Szerző e helyen meragadja az alkalmat, hogy a Pompeiiben eszközölt ásatások következtében napfényre jött régiségek alapján a régi római házat, ennek belsejét, berendezését, s ezzel kapcsolatban a római festészetet, a mozaikot és műipart bemutassa. Míg a rómaiak építkezéseik nagy arányaival a görögöket fölülmulják s még a szobrászat terén is önálló római jelleg mutatkozik, addig a festészetben teljesen görög ízlés uralkodik. Görögországból vette át Róma a festészetnek nemcsak technikáját, hanem tárgyát is. Ez onnan van, mivel a festők Rómában is nagyrészt görögök voltak; római polgárnak vagy épen nemesnek festésszel foglalkozni szégyen volt s azért római származású művész nem igen akad. De hogy a festőművészet remekei helylyel-közzel mégis részesültek a megérdemelt méltatásban, azt Cæsar bőkezűsége bizonyítja, a ki két festményért nyolczvan talentomot fizetett.

Domitianussal ismét egy sötétlelkű fejedelem lép a császári trónra. Különösen a senatus szenved alatta. A császár maga Decebalus ellen kétes sikert aratott, annál nagyobb eredményt ért el Tacitus apósa, I. Agricola Britanniában. Erőszakos halálával kihalt a Flaviusok dynastiája s a senatus sietett visszavívni magának az imperatori állás betöltésének jogát és saját kebeléből Nervát emelte a trónra. Visszaszerezte e jogát, hogy róla ismét lemondjon. A császárválasztásba a katonaság is beleszólt. Általában el lehet mondani, hogy a császárt a senatus és a hadsereg együtt ülteti a trónra; de nem egy esetben a hadsereg, egyszerűen kikiáltja az imperatort s a tanács kénytelen belenyugodni. Kényes esetben még az is megtörtént, hogy az egyik tényező a másakra hárította a választás kötelességét.

Nerva már maga gondoskodott utódjáról; örökbe fogadta Trajanust, a ki Róma legjobb fejedelme lett, a miért is a senatus az Optimus melléknévvel tisztelte meg. Se előtte, se utána, senkit sem ért ez a megtiszteltetés. Daciát római provinciává tette, s Róma hatásköre egész a felső Tiszáig és a Kárpátokig terjedt. E siker emlékműve, a nagy diadaloszlop, melynek domború művei a Decebalus ellen viselt háború történetét ábrázolják, még ma is látható. A császár Dacia központját, a mai Erdélyt ellátta katonasággal s az egész vidéket egy nagy hegyi várrá alakította át.

Az ötödik rész Commodus uralmától a római birodalom kettéoszlásáig, vagyis a K. u. 180--395-ig terjedő korszakot öleli át. Kiemelkedő mozzanatok e korban: Caracalla alatt a római jog az egész római birodalomra kiterjed; gyökeret ver a katonai uralom; Róma ezeréves fönn-

állítását ünnepli; a Pons Milvius melletti híres ütközet; a keresztények üldözése megszűnik s 353-ban Constantius alatt a keresztény vallás államvallássá lesz. Hiába küzd ellene a pogányság, a kereszt győzedelmeskedik.

Függelékül szerző egy «Időmutatót» csatol a rómaiak történetéhez, a melyben a római történelem eseményeinek időrendi képét adja. Róma alapítási évének nem a 754-et, hanem a 753-at veszi K. e. s innen végig megy egész K. u. 395-ig. Róma egész története ez röviden. Minden évszámhoz odateszi az eseményt, s nemcsak Róma, hanem a külföld nevezetes eseményeit is, s a mi valóban föltűnő szorgalomra vall, az összes consulok neveit is. Hogy mily fáradsággal jár egy ilyen tábla összeállítása, hogy ez történetű legyen, azt csak az tudja, a ki ilyesmivel már foglalkozott. Van ilyen tábla a németben is, de a Gerébé sokkal teljesebb és áttekinthetőbb. Kíváncsinos volna, hogy szerző ebbeli munkásságát tovább is folytassa, hogy gyűjtse össze és adja ki egy külön munkában az összes magistratusok és papi tisztviselők lajstromát.

Az egész munkát egy név- és egy tárgymutató zárja be.

Nem helyeslem szerzőnek azt az eljárását, hogy a királyságról szóló részben köztársasági intézményekről is beszél, Tarquinius elűzéséről és a consulról meg a dictatorról egy fejezetben, egy lapon. Róma történetének felosztása nagyon természetes: királyság, köztársaság és császárság. A királyság és a köztársaság között átmenet nem volt. A köztársaság úgy szólván egy napon született meg. Tegnap még mindenki a zsarnokság járma alatt nyögött; ma meg váratlanul, reményen felül mindenki szabadnak érzi magát. Egészen másképp áll a dolog a köztársaság végén, mikor a monarchiára a talaj lassankint elkészül. A monarchikus törekvéseket még I. Caesar előtt kell keresnünk; hiszen Sulla úgy vonult vissza, mintha egy trónról lépett volna le. A triumvirek valóságos királyok voltak; fölosztották egymás közt nemcsak a hatalmat, hanem a birodalmat is. Csak a királyi cím kiányzott, egyébként minden megvolt Caesar uralmában, a mi a monarchiát jellemzi. Sőt igazi hivatalos monarchikus címet még Augustus sem vett föl, amint ezt Mommsen kimutatta; csak egyszerűen *princeps senatus*-nak nevezte magát, s ilyen más is volt már; Aemilius Scaurus évek során volt *princeps*.

A római nép osztályozásáról lévén szó, föltűnt nekem, hogy szerző a populusból a plebset kizárja. Szerinte a curiák és a senatus tették együttvéve a populust, a curiákba pedig csak a patriciusok voltak beosztva, s a senatus csak a curiáknak a bizottsága volt. E szerint a plebs a curiák gyűlésén meg nem jelenhetett, szavazati joga nem volt.

Az igaz, hogy e fölfogásnak sokan hódolnak, első hirdetője maga Niebuhr volt, a ki után Schwegler és Lange is indult; Mommsen azonban kimutatta, hogy tévedtek, s nem tudom, miért veti meg szerző Mommsen

tekintélyét? A tény az, hogy a populus a patricius-plebeiusi polgárság összességét jelentette szemben nemcsak a plebeiusokkal, hanem a nemességgel is. A plebs soha sem képezett valódi államot az államban, még pedig azért nem, mert nem voltak külön oly kiváltságai, melyek egy önálló állam ismertetőjelei. Nem volt tanácsa, nem volt adótörvénye, sem hadserege. Nem lehet föltenni, hogy a plebs csak a serviusi alkotmány óta lett volna osztályozva, s egész Servius alkotmányáig, minthogy a cliensek a curiai gyűléseken szavazati joggal bírtak, tehát a curiákba be voltak osztva, a plebsnek is be kellett valahová osztatnia. S ha a comitia curiatán még a cliensek is megjelenhettek, sőt szavaztak is, akkor nem lehet elhinni, hogy a plebs a curiákból ki volt zárva. Hogy kizárva nem volt, azt Mommsen be is bizonyította. A curiák élén állottak a *curiok*, ezek feje volt a *curio maximus*. Már a köztársaság elején is találunk arra esetet, hogy a *curio maximus* plebeius volt. Ha tehát szerzőnek igazsága volna, akkor helye lett volna annak a furcsa lehetőségnek, hogy plebeiusok megválasztathattak ugyan curiai előjárókká, a curiákból azonban ki voltak zárva. Pedig a *ius honorum* mindig többet ért mint a *ius suffragii*. Továbbá, mit csinált a plebeius, ha végrendelkezni vagy örökre fogadni akart? hiszen e jogok gyakorlása a curiák előtt történt?! El kell tehát fogadnunk, hogy a plebs a köztársaság idejében a curiákban benn volt. S hogy ez így volt a királyság korában is, az nagyon valószínű, mert semmit sem tudunk arról, hogy a curiák valaha reformon mentek volna keresztül. Szerző szerint azonban a plebeiusok a köztársaság korában sem voltak a curiákban, mert azt mondja (45. l.), hogy a patriciusok a comitia curiatán *maguk közt tárgyaltak*. Hát mikor jutottak a plebeiusok a curiába? Mert tény, hogy a város harmadik századában már benn voltak. Arról olvasunk, hogy a plebs kivívta magának a jogegyenlőséget, fokról fokra ki lehet mutatni, hogy miként jutott a plebs a consulatushoz, a censurához stb., de hogy mikor jutott a curiákba, arról sehol egy szó sincs. Pedig ily fontos közjogi reformnak csak volna valahol némi nyoma!

Ha szerző Mommsen alapos érvelését elfogadta volna, akkor nem esett volna Niebuhr, Schwegler és Lange nyomán egy másik tévedésbe. A 45. lapon ezeket mondja: «Mikor a comitia centuriata megválasztotta és a curiata megerősítette a consulokat . . . » s ugyanott fentebb: «De a *comitia centuriata* választása megerősítés végett a curiák gyűlése elé került.» Ez a megerősítés az az *actus*, a mely a régi íróknál a *patrum auctoritas* neve alatt oly gyakran előfordul. Ezt a *patrum auctoritas*-t tévesztik össze oly sokan a *lex curiata de imperio*-val. E két cselekmény azonosítására az a felfogás szolgáltatott okot, hogy a comitia curiatán csak patriciusok vehettek részt.

A kettő között nagy a különbség. Cicero a *lex curiata*t és a *patrum auctoritatem* két helyen (de Rep. 2, 13. és 2, 21.) említi mint egy-

mástól különböző cselekményeket, és a *lex curiata* és a *patrum auctoritas* között határozott különbséget tesz. De hogy egymástól különböznek, azt már az a körülmény is mutatja, hogy a magistratus *patrum auctoritas* nélkül hivatalba nem léphet, ha meg is van választva, míg a *lex de imperio* nélkül minden hivatalos functiót végezhet, csak imperiuma nincsen, nem főparancsnok s nem vezethet hadsereget. A két cselekmény közötti különbség még világosabb a *lex Publilia* és a *lex Maenia* után, mert ezen törvények után a senatus még a választó, vagy törvényhozó gyűlés előtt, *in incertum comitiorum eventum, ante initum suffragium* volt kénytelen akár a hozandó törvény, akár a megválasztandó tisztviselő ellen kifogásait megtenni. Nem lehet tehát föltenni, hogy ezen törvények előtt a két cselekmény egy volt, s csak ezen törvények óta lett volt két külön cselekmény. Ha a *patrum auctoritas* curiai határozat lett volna, akkor miért említi Lívius a királyválasztásnál a curiai határozat mellett külön a *patrum auctoritatem* is? *Ancum Martium regem populus creavit, patres fuere auctores*, és *Tullum Hostilium regem populus iussit, patres auctores facti*. Itt nincs szó sem ugyanegy cselekményről, sem ugyanegy testületről.

Szerző a 39. lapon a tribusok számáról ezeket mondja: «Servius megváltoztatta a nép régi fölosztását. Harmincz tribust szervezett; négyet a városban, huszonhatot a szomszéd területen.» A 98. lapon meg ezeket olvassuk: «A legenda szerint Servius király sorozta a régi népet harmincz tribusba. A Regillus-tó melléki csata után K. e. 496-ban (u. o. 258) a tribusok száma több hitelt érdemlő adat szerint huszonegyre sűlyedt.» Erre nézve megjegyzem, hogy Mommsen szerint a *tribus rusticae* csak a város 259. évében létesültek. Valószínű, hogy Servius csak négy tribust létesített, a városi tribusokat. A Rómán kívül eső terület *pagusokra* volt fölosztva, s ezek idővel a vidéki tribusok létesítésére mintegy alapul szolgáltak. A serviusi fölosztás tisztán területi volt, tehát csakis az *ager privatusra* terjedt ki, a mely *quiritarius* tulajdont képezett, mert az *ager publicus* nem tartozott a *jus quiritium* körébe. Az *ager privatusnak* okvetetlen a tribusokba kellett sorolatlója. A mint tehát az *ager privatus* területe nagyobbodott, a tribusok száma is szaporodott. Szerző — úgy látszik — a Niebuhr-féle fölfogásnak a híve: mert Niebuhr volt az, a ki Servius királynak több tribus alapítását tulajdonította. Én Mommsen véleményét sokkal indokoltabbnak tartom.

Mindez azonban nem von le semmit a szerző érdeméből. Nagy elismerés és dicséret illeti meg, hogy történeti irodalmunkat ily szép munkával gazdagította. Sokat tanult, sokat olvasott, s úgy látszik, a tanultakat és olvasottakat ügyesen tudja értékesíteni. A mit olvasott, azt átgyúrja s néha még az eredetinel is tetszetősebb alakban reprodukálja. Forrásait tehát nem forgatja ki, hanem csak fölhasználja. S nem-

csak a modern történetírókat használta föl, hanem szorgalmasan lapozta a görög és római auctorokat is. Ezt nem csak abból látni, hogy majd Polybiosra, majd Plutarchosra vagy Suetoniusra és Tacitusra stb. hivatkozik, hanem könyvének számos helyéből az eredeti nyomokat lehet kiolvasni. Miért is fordulni a császárság kezdőkorát illetőleg modern írókhoz, mikor, hogy mást ne is említsek, ott van Suetomius vagy Dio Cassius! A munka érdekességét emeli az a sok apróság, a melyeket a régi írók elmesélnek, mondhatnak, elpletykázhatnak, s melyek az előadást változatossá teszik.

Munkájának első és kisebb felében nincs ugyan meg az a szerkesztési egység, mint a másodikban, de nincs is meg az a biztos alap, a melyre szerző támaszkodhatnék. A királyság kezdőkorát nagy homály borítja, melyet aligha fognak valaha eloszlatni. A megalakuló köztársaság hagyományai sem egész biztosak. Annál nagyobb előszeretettel foglalkozott a Gracchusok mozgalmával s általában a Scipiók korával. A legszebb és a legérdekesebb mégis a nagy Cæsar és a császárság kora, a mely a munkának a felénél jóval nagyobb részét teszi. A nagy Róma politikai és társadalmi életének minden tekintetben hű képe tárul itt elénk.

A munka belső értékének megfelel a díszes külső, mely a kiadónak nemcsak áldozatkészségéről, hanem izléséről is tanuskodik.

Dr. KEIL ALAJOS,

Balassa Bálint. 1551—1594. Irta *Erdélyi Pál*. Budapest, 1900. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. 251 l.

Vannak nemzeti történelmünknek általában, de különösen a magyar irodalomtörténelemnek nagy alakjai, első rangú íróink, fölment költőink, hatalmas szónokaink, kiket jó ideje, évtizedek, sőt néha századok óta büszkeséggel emlegetünk, nagyra becsülünk, de ennyivel szűkmarkúan le is róttuk irántuk a nemzeti kegyelet tartozását! Gondoljunk csak pl. Apáczai Cseri Jánosra, Bessenyeire, Kazinczyra, Kisfaludy Sándorra, Aranyra, Deákra! Hol marad Klio, a magyar történetírás muzsája, ki ne csak igérje, de valóban föl is jegyezze maradandó művészi alkotásokban e nagyok örök érdemeit? Való, hogy történelmi s irodalomtörténelmi monographiáink, különösen életrajzaink irodalma aránylag fiatal erdő még; alig négy évtizede, hogy Gyulai Pál az első fát elültette benne, — de mintha a fiatal erdőben nem volna egészen helyes és észszerű a gazdálkodás, mintha az új csemeték nem a legnemesebb anyagot gyarapítanák. Mert különben hogyan maradhattak a XX. századig összefoglaló, derék, nagy életrajzi monographia nélkül sok más nagyunk mellett ők, a kiknek kegyeletes neveit főleg emléttők? Hogyan történhetett volna, hogy Balassa Bálint, a nemzetnek első valóban nagy lyrikusa, kit

félszázad óta tudatosan hirdetünk első nagy költőnknek, kinek nevét 25 év óta csak Csokonaié s Petőfié mellett említhetjük méltó párhuzamban, — csak most, halála után jó 300 évvel kapta meg méltó irodalmi emléket?

Az igazság elkerülése nélkül nem hallgathatjuk azonban el, hogy azért ez előtt az irodalmi monumentum előtt nem borította sem feledés árnya, sem elhanyagolás homálya a költő nevét; sokat foglalkoztak vele irodalmunk történetének bűvárai s alig volt az utóbbi két évtizedben történelmi s irodalomtörténeti szaklap, mely ne hozott volna nap-nap után Balassa-okiratokat s egyéb érdekes adalékokat nyilvánosságra. Nagy elismerés illeti meg e részben különösen Illéssy Jánost és Károlyi Árpádot. S épen azért, mert a törekvés a Balassára vonatkozó okiratokat, leveleket s más forrásokat a levéltárak poros homályából kihalászni csak újabb keletű s a költőnek ebben a kutató munkában nyilvánuló megbecsülése csak a radványi Balassa-codex véletlen megtalálása (1874) s kiadása (1879) után támadt, — meg kell vallani azt is, hogy csakis ezeknek a levéltári kutatásoknak gazdag aratása, melyet már maga a codex kiadója indított meg a XIX. század 70-es éveiben, tette lehetővé, hogy a Balassa 1879-iki teljes kiadásának bevezetésében adott Szilády-féle első kritikai életrajz után végre egy nagy, minden tekintetben teljes és kidolgozott monographia állítson méltó emléket a XVI. századi híres magyar troubadournak. Akármilyen viszontagságosan fejlődött is ez az irodalmi ügy, a mire a tárgyalás alá kerülő életrajz szerzője czéloz is munkája előszavában; akármilyen óvatosan és lassan jutott is el a Balassa-irodalom mai méltó magaslataig: mindnyájan megnyugodhatunk abban, hogy a magyar irodalomtörténet ezt a régi adósságát immár kamatjaival együtt becsületesen megfizette Erdélyi Pálnak derék monographiájában.

Örömmel állapítjuk meg, hogy Erdélyi Pál könyve a mai történeti irodalom legjobb termékei közé tartozik. Józan, erős kritikával gyűjtött anyagát pragmatikusan előadó, szerkezetileg is művésziesen fölépített s szépen, lendületesen elbeszélő monographiát nyertünk benne, melyből a történeti életrajznak még egy erényét, a terjedelemben józan mérsékletet is megtanulhatni.

Az életrajznak legjellemzőbb sajátysága az egész elbeszélésen végig vonuló történeti háttér, mely az életrajzot szinte korrajzzá avatja s a tárgy természetéből, a XVI. századi költő erős egyéniségének rajzából folyik. Arányosan osztja el az országos dolgokban Balassáék történetét és megfordítva s épen ennek lehetősége jelzi a Balassák erős nemzetségének, Balassa Bálintnak jelentőségét abban a nevezetes korban.

Igen ügyesen, in medias res, mutatja be Balassa Bálintot magát. Miután az első könyv (*Balassa ifjúsága*) kezdő három fejezetében elmesélte a költő családjának s különösen atyjának, Jánosnak történetét, méltó

tatlan szenvedését az összeesküvés gyanuja alatt, tiszta hazafiságának s a király iránti hűségének diadalát, — ebben a fényben egyszerre a fölserdült Balassa Bálintra irányítja figyelmünket. Ennél ügyesebben nem is kezdhetné tulajdonképeni tárgyát, mert hiszen Balassa gyermekkoráról alig tudunk valamit.

Költőnk ifjúságára vonatkozó dolgokban bizonyos mértékig elhanyagolható föltevéseken, találgatásokon túltennie magát bizonyára okosság volt szerzőnktől, de a természetes reactio ellen, — melynek a gyermekkori hatásokat többnyire nagygyá fölfújó életrajzok elrettentő példájával szemben Erdélyi Pál természetszerűen átadta magát — mégis határt kellene szabnia annál a kérdésnél, hogy hol tanult költőnk? «Járt-e egyetemre vagy házi nevelésben részesült? Ma még eldöntetlen kérdés. Valószínű, hogy Bálint Krakkóban tanult; apja Lengyelországban rejtezett, könyvét Krakkóban nyomatta s a családnak megvoltak ott is összeköttetései. Miért volna nehéz elgondolni, hogy felsőbb oktatását ott fejezte be? Hogy németül tudott, bizonyítja könyve; hogy latinul és lengyelül is tudott, bizonyítják versei; hogy a renaissancenak nemcsak nyelvét, hanem szellemi világát is ismerte, mutatja egész költészete. Krakkóban is megszerezhetette mindezt, Bécsben is. De Bécsbe, az apja ellen folyamatban volt hűtlenségi pör miatt, 1572-ig nem volt tanácsos mennie, míg Krakkóban apjához is közelebb lehetett. Ha az egyetem tanulóinak névsorát ez évekből ismernők, könnyen kaphatnánk választ e kérdésre is, de így bizonytalanságban maradunk, a mi nem is nagy jelentőségű. Hiszen nem az iskola teszi az embert!» (54. l.) Ez utóbbi conclusiói általánosságban, egy kis könnyelműséggel tekintve a dolgot, igazak. De a philologusra munkája közben nem mindig lényegtelen kérdés ez. Abból, hogy hol s mit tanult a költő, milyen viszonyok s körülmények közt töltötte tanulása éveit, mily földön, — sokat lehet következtetni, sok olyat, mi talán nem egészen érthető, magyarázni. Igaz, hogy Balassa Bálintnál ez talán csakugyan nem oly lényeges, mert azután is sokat bolyongott, különösen utolsó lengyelországi bujdosása idején s így a költészetében megtalálható nyomok úgyis megelik magyarázatukat, de lám szerzőnk maga is szükségesnek találja mégis fölvetni s plausibilissé tenni Balassa krakkói tanulása, egyetemi élete lehetőségét, melyre egy-két vonás reámutat a fejlődő ifju lelkében s nemsokára költészetében. Azért — ha tudjuk is különben, hogy szerzőnknek bele kell nyugodnia — még sem értjük a könnyedséget, melylyel a krakkói egyetemi tanulók névsorának hiányán túlteszi magát. Másrészt inkább elhanyagolhatónak vagy legalább is oly nagyon ki nem emelni valónak tartjuk és nem is igen hihetjük azt, mit szerzőnk pozitivitással hirdet a Balassák ősi nyugtalanságáról. Valóságos positiv mennyiség gyanánt, matematikai biztonsággal nem lehet e családi jellemvonásokat, mint egy számvetésben,

alkalmazni. A lelki átöröklésről szóló tanok némi túlhajtásának gondoljuk ezt s még kevésbbé véljük elfogadhatónak, hogy szerzőnk, miután hosszasan előadta, miként pörösködnek egymás ellen a Balassák, a fölvetett kérdésre: miért?, evvel a valószínűtlen válaszzsal felel: «A család fénye, hatalma, tekintélye emeléseért, a személyes hiúság legyezgetésére s ama nemes verseny koszorújáért, a melyre 1527-ben Menyhért, Imre és János elindultak.» Nem kellene-e a Balassák történetében kimutatott kalandos nyugtalanságot legalább felerészben a kor vadságának rovására írni? Csak a Balassák történetében találunk ilyen vonásokat? Nem a késő középkor vadabb emberei ezek még egyéb kortársaikkal együtt? Nem a renaissance idején szokásos törekvés nyomai ezek a Balassákban s minden más XVI. századi emberben is az egyéniség érvényesítésére?

A munka első könyve, melyre az itt fölhozottak vonatkoznak, ez apró megjegyzésektől eltekintve általában becses bevezetés. Elég óvatosan, kellő rövidezséggel, csak ritkán előforduló kitérésekkel adja a bevezető családi történetet s már itt észrevehető lesz az, a mi a második könyvtől (*A küzdelmek évei*) kezdve mindinkább meghódítja az olvasót, hogy — bár jól átgondolt, teljesen kidolgozott élet- és jellemrajzzal van dolgunk, mely aprólékosságokig kidolgozott tollrajz vagy metszet hatását teszi, — kellő s okos mérséklettel tárgyal egyet-mást, mit Szilády kevesebb levéltári adat birtokában kénytelenül is per longum et latum sző be az életrajzba. Ez némiképen a munka főqualitása az előbb említett életrajzzal szemben. Hogy azonban elhanyagolni ne lássék az ismert anyagból semmit sem, meglehetősen sokat a sűrűn szereplő terjedelmes lap-alji jegyzetekbe vagy a függelékbe utal. Ezt a nem egészen helytelen eljárást, az élet- és jellemrajz művészi egységét zavaró aprólékos adatok illetén földolgozását szívesen elfogadjuk, ha dolgát az anyag kellő megbecsülésével végezi. S el is fogadjuk függelékének két nagyobb fejtegetését: 1. Balassa arczképéről, 2. a legfőbb új adatról, a Balassa drámájának töredékéről, annál inkább, mert mindkét fejtegetésben egészen saját és egészen új dolgokat mond el szerzőnk; el is fogadnók sorra a sok terjedelmes lapalji jegyzetet, 1. a Balassa-név írása módjáról (9. l.); 2. az Anna-Julia személyére vonatkozó polémiáról (59. l.); 3. a költő anyjának haláláról (101. l.); 4. a Balassáknak Dunajeczre (104. l.) és 5. Liptó-Ujvárra vonatkozó peréről (105. l.); 6. egy Ferdinánd nevű vetélytárs személyére vonatkozó polémiáról (113. l.); 7. a Balassák vagyoni osztozkodásáról (120. l.); 8. a Balassák s Dobók vagyoni összeköttetéséről (123. l.); 9. a Balassa elleni vérfertőzési vád mibenlétéről (138. l.); 10. költőnk és Balassa András vagyoni egyezkedéséről (163. l.); 11. az újvári pör egy másik fázisáról (175. l.); 12. a radványi Balassa-kódexről (183. l.); 13. a kódex és a Szilády-féle Balassa-kiadás viszonyáról (195. l.); 14. a Campianus-fordításhoz való ajánlólevélről (221. l.); 15. Balassa Istenes

Énekeinek kiadásairól (228. l.), — ha ezek egyenlő becsű dolgok volnának. Csakhogy kevésbbé fontos dolgok mellett igazán jelentős becses adatok is másodrendű helyre, a szöveg helyett a jegyzetek közé jutottak olykor-olykor s nem igen nyugodhatunk bele — csak egyet mondunk például — abba, hogy a Losonczy Annához való viszonyra vonatkozó becses adalékok egy részével ily mostohán bánik. Úgyis következése a dolog természetének, hogy éppen a legérdekesebb ponton a Julia-dalok történetéről, Balassa e szerelméről nem tud többet az eddigi életrajzoknál s egyéb forrásoknál, itt tehát jól kellene sáfárkodnia a meglevővel. Másrészt azonban e ponton nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a számos jegyzet közül a legterjedelmesebbet, a radványi kódex lelkiismeretes, pontos és első kimerítő ismertetését igen becsesnek tartjuk.

Annál különösebbnek kell azonban tartanunk a gyakori jegyzetbe sorolást akkor, ha eszünkbe vesszük, hogy — habár szerzőnk ezt nagyrészt azért látszott tenni, hogy az élet- és jellemrajzba polémiák, nem biztos, kritikailag el nem fogadható adatok ne kerüljenek, — ő maga sok okleveles adata ellenére is mégis elég gyakran, úgyszólván egész munkáján végig valamiféle bizonytalanság hangján szól. Kissé gondolkodóba ejtenek nagyszámú suppositiói, sejtései, vélekedései, hypothesisei, conjecturái, szóval nem biztos adatai, melyek bőven vannak kifejtve. Gyakran már óvatos kifejezéseivel is önkénytelenül fölhívja ezekre a figyelmet és a skepsist. Sorra szerepel ezekben a nem biztos tudás egész synonymikája: *nem lehetetlen, talán nem tévedek, joggal gyaníthatjuk, valószínű, talán, csak sejtenuink lehet, úgy kell lenni, adataink hiányosak, bizonyosan úgy volt, úgy látszik*, stb. Ilyen vélekedések: a Balassák és Bornemissza Péter viszonyáról (40. l.), Balassa Bálint krakkói tanulmányairól (54. l.), Rudolf király egy adományának okáról (57. l.), Balassa néhány versének s az Aenigmának szereztetése idejéről (62. l.), a költő különböző erdélyországi kegyeseiről (75—78. l.), Balassa János megalázódásáról a törökkel szemben (77. l.), Balassa Bálint gyanus voltáról a Békes Gáspár-féle vállalat után (82—83. l.), Balassa Bálint pataki kalandjának kudarczáról (127. l.), az Annától szenvedett visszautasítás okairól (179. l.), Balassa XIII. énekének szereztetése idejéről (184. l.), vagy az a valamennyi között legmerészebb és igen kétséges hypothesis a dispensációról (141. l.), melylyel szerzőnk Balassának unokatestvérével való házasságát magyarázza.

Meg kell jegyeznünk, hogy e vélekedések egy része ugyan csak szerzőnk kifejezéseinek szerénysége és bizonytalansága miatt kerül a hypothesisok sorába; de ha ennyire halmozva látjuk őket, mégis csak keressük a szülőöket, mely szerzőnk tárgyalása közben létrehozta őket. S keresve-kutatva valóban rá is jöhetünk a gyakori vélekedések okára abban a sajátságban, hogy szerzőnk mindinkább mélyítve tárgyát, nagyon

keresi, néha kissé erőlteti is a lélektani elemzéseket. A lélektanilag elemző jellemrajz művészi munkává is válik, ha kellő adatok alapján tények okát mutatja ki vagy okok hatását magyarázza, de bizonytalan adatoknak lélektani alapot keresni, úgy véljük, philologiai szempontból hálátlan dolog. Ilyen hosszasan kifejtett s nem hiszszük, hogy egészen alapos lélektani fejtegetés szól a 94. lapon arról, hogy miképen került Balassa 1578-ban Egerbe s hogyan érezte ott magát, mi foglalkoztatta lelkét. Az ilyen erőltetett s nem okvetlenül szükséges magyaráztatás aztán néha triviálissá is válik, mint pl. az, melylyel plausibilissé akarja tenni, hogy Balassa Bálint Annája, még férjének Ungnad Kristófnak halála után, 40 éves korában is szép asszony volt! Gondolkodásának ezen sajátága, az egész elbeszélésnek gyakran visszatérő ilyesféle habitusa szinte kissé regényszerűvé teszi a munka előadását; nem azt kívánjuk ezzel mondani, hogy az anyag feldolgozása történeti szempontból nem kritikai, hiszen önmagunk előbbi állításának mondanánk ellent, hanem csak azt, hogy van az életrajzban valami regényes, a minek okát s magyarázatát a regényes természetű arravaló tárgyban — melyet pl. P. Szathmáry Károly egy rossz regényében föl is dolgozott — Balassa Bálint regényes életében és korában találhatjuk.

Evvél összefüggésben van az, hogy bizonyos kegyeletes rokonszenv hangja ömlik el az egész életrajzon, azé a rokonszenvé, melylyel az irodalomtörténetíró a magyar költészet első nagy alakja iránt viseltetik. Gyakran kibukkan a subjectiv jóakarát a költő iránt, a kedvetlenség ellenségei ellen s habár Balassa ballépéseit, tévedéseit, hibáit híven regisztrálja is, nem mulasztja el a költő javára írhatókat még bővebben följegyezni és kifejtetni. Eljárása mindamellett teljesen összefér a történetírói igazsággal, sőt az életrajzot épen ez teszi kellemes olvasmánynyá mindenki előtt. Ez a kegyeletes rokonszenv a jellemzés erejéből sem von le semmit sem, csak egyetlen helyen hoz egy kis dissonantiát a mindvégig harmonikus életrajzba. Kissé különösnek tűnik föl ugyanis Balassa Losonczy Anna iránti szerelmének erősen hangoztatott rajza után, e szerelem nemességének s nemesítő hatásának kiemelése után, hogy egyéb könnyelmű viszonyait oly könnyedén magyarázza. Annak a kornak léha erkölcsi fölfogását akarja-e ebben megmutatni a szerző? Tény az, hogy ennél a kérdésnél, mely többször is föl-fölmerül az életrajzban, elejti szerzőnk a komoly történetíróhoz illő nemesebb alaphangot is, kissé frivol lesz nem egyszer kifejezéseiben. Így pl. Balassa Bálintnak Hagymásyné Sanyiki Krisztinához, erdélyi porkolábja feleségéhez való bűnös viszonyáról szólva nem állja meg, hogy egy pikánsan humoros megjegyzést ne kockáztasson (74. l.), s a költő egyik egri kegyesének férjét több helyen is elég triviálisan «fölszarvazott Ferdinánd»-nak nevezi.

Ettől eltekintve azután annál erősebb és finomabb jellemrajzoló-

nak mutatkozik az egész biographiában. Erőteljesen emelkedik ki Balassa Bálintnak, a XVI. század méltó gyermekének alakja a jól megrajzolt történeti háttérből; de nem hanyagolja el többi alakjainak jellemrajzát sem s nem egy rendkívül üde lap köszönhető a munkában ennek a jellemző erőnek, melyet szerzőnk kifejtteni iparkodik. A többi között csak költőnk anyjának, Sulyok Annának jellemzésére kívánunk e helyen utalni (101—102. l.) s Balassa Bálint élete drámájának arra a valóban drámai eleven-séggel megalkotott fejezetére, mely bujdosásra indulásának rajzát adja (207. l.). Igen jó és becses részlet az is, mely Balassa Bálintot, mint korának méltó költőjét mutatja be (198. l.).

Erdélyi Pál munkájában a philologust nem másodsorban érdekli az, a minek vizsgálatát ismertetésünknek erre a részére hagytuk, hogy miképen illeszti bele Balassa költészetét a bőségesen megrajzolt biographia keretébe? Valamint a becses összefüggésben, melyet Balassa Bálint életének külső eseményei és szívbeli ügyeinek története közt állandóan fön-tartani tud, úgy költészetének fejtegetése tekintetében is a lehető leg-helyesebben jár el szerzőnk, a mennyiben a korból egyrészt s — mint Isten kegyelméből való igazi lyrikusnál kell is, — életéből másrészt mutatja ki Balassa költészetének fejlődését. Egybekapcsolódik, egybefonódik a kettő s költészetéből viszont gyönyörűen világlik ki az ő lelki fejlődése Nagy érdeme azért Erdélyi Pál monographiájának, hogy minden eddigi Balassa-életrajznál jobban kimutatja, még pedig a philologus pontos módszerével, mennyire igazi goethei értelemben vett nemesebb alkalmi költészet Balassa lyrája.

Balassa költészetének tárgyalása — beleszöve az életrajz harmadik s utolsó könyvébe (*Csalódások*) — eléggé áttekinthető és bő. Balassa költészete minden nagyobb cyklusának megvan az összefoglaló jellem-zése, melyek között talán legszebb az Istenes énekek cyklusáé (198—200 l.). Majdnem minden nevezetesebb költeménynek megtalálja kellő helyét a költő biographiájában s e tekintetben csak egy-két apróbb hiányt fájlanunk; pl. azt, hogy a költő két legszebb énekét (Coel. XIV. XV.), a későbbi híres tárogatós költeményeket, a «Boldogtalan vagyok» és a «Zöld erdő harmatát» kezdetűeket elhanyagolja. Balassa ifjúkori énekei-nek tárgyalása pontos talán, de száraz s kissé megakaszt hypothesisével, mely szerint Balassa első «gyöngye» versei elvesztek volna: «Korán kez-dett verselni, a szerelem hangolta lyráját s gazdag élményeit dalra kész ajkára könnyen vehette. Azonban költői termésének e kora virágait eddig inkább csak sejtjük, semmint birjuk. Nehéz elképzelni, hogy lyrai költő egyszerre a maga fejlettségében álljon elénk, mint a hogy Balassa kész költőnek mutatkozott. Bálint is megírta az első gyöngye verseket, de nem azokat, melyeket a kiadás mint gyermekségétől házasságáig szer-zetteket megjelöl. Ez a harmincz ének bátran sort állhat a többivel.»

(182—183. l.) Nem tartjuk elfogadhatónak ezt az okoskodást. Hiszen a kezdő poéta művészete — ha igazi fölkent poéta az — formában tökéletesedik csak; ha nem volt a költő első verseiben költészet, ha nem volt bennük érzés, nem lesz a későbbiekben sem s Balassa formái a kor egyéb poétái között, — az akkori nyelv s verselés fejletlenségénél fogva — később, a meglevő versekben sem «tökéletesek» a mai értelemben!

A Balassa költészetére vonatkozó különböző problémák között szerzőnk a Cœlia-kérdésben Sziládyval ellentétes álláspontot foglal el. Hosszasan s, mondjuk ki, igen plausibilisen fejtegeti, hogy költőnk a Cœlia-dalokat nem Ungnadné Losonczy Annához írta. A dalok értékére nézve, végeredményben mindegy, bármit higyük is, Balassa életében azonban érdekes utolsó szerelmi fejezetet nyit e vélekedés, mely ismét a költő életének s művészetének szoros kapcsolatát veszi alapul.

Szerzőnk maga is műve egyik legfontosabb s legújabb vonásának tartja és vallja azt, hogy Balassát már nemcsak hírből, az elveszett «Jephtes Históriaja»-nak fönmaradt híre alapján, hanem egy épen az életrajz írásakor előkerült nyolcz lapnyi töredék alapján is a magyar dráma kezdői közé állíthatja be. Műve szövegében csak említi s mint kész eredményt fogadja el, függelékében azonban elfogadható, világos okoskodással — az egész mű legderekabbs s legreálisabb vélekedésével — fejt ki, hogy a cím- és névnélküli komédia-töredék okvetlenül Balassáé. Azóta vagy, mondjuk, egyidejűleg az életrajzzal, — bár ez a nyilvánosság elé később jutott — a Magyar Könyvszemle 1900. évi 1. számában bővebben kifejtette szerzőnk e becses leletre vonatkozó összes érveit s azért valóban örömmel üdvözölhetjük ennek a kész, külsőleg és belsőleg valószínű eredménynek gyors fölhasználását az életrajzban is.

A függelék másik fejezetét jeleztük; Balassa arcképéről szól, melynek sokáig elhanyagolt eredetijére éppen szerzőnk figyelmeztette a Magyar Tudományos Akadémiát. Ennek az arcképnek becses, részletekig menő, itt-ott hypothetikusán előadott s művészettörténeti szempontból is érdekes viszontagságait adja elő benne.

E helyen kívánjuk megjegyezni, hogy a függelékben vagy, ha másutt nem, a jegyzetekben még egy hiányt fájhalunk. Igaz, hogy Szilády Áronnak légvára, melylyel Balassa Bálintot, a pataki névtelentől való Eurialus és Lukrécziáról szóló XVI. századi széphistória szerzőjeként a költészet harmadik nagy ágának, az epikainak művelésében is nagyak mutatta, — Matirko Bertalan erősítő érvei (Egyet. Philol. Közöny XIV, 644.) ellenére is összeomlott Illésy János (Irodalomtört. Közlemények V, 192.) és Mitrovics Gyula fejtegetései (U. o. VI, 13.) nyomán, de azért ennek a szép irodalomtörténeti álomnak is szentelhetett volna szerzőnk, legalább a teljesség kedvéért, más hasonló, néha sokkal apróbb tévedéseket rektifikáló jegyzetek között egyet. A ki elolvassa Erdélyi Pál mo-

nographiáját, teljesen, minden ízében megismeri az egész Balassa-anyagot az eddigi bő Balassa-irodalom minden számbavehető eredményével s minden kérdésével. sőt túlhaladott apróságaival együtt, — csak éppen ezt a nem érdektelen, ma már megfejtett kérdést nem fogja megtalálhatni.

Mindamellett jól látjuk, hogy szerzőnk a Balassa-irodalomnak s Balassa-kutatásnak most már gazdagnak nevezhető aratását jól gazdálkodva használta föl. A mit bevezetésében sejtetett vagy ígért, azt csakugyan becsületesen beváltotta: a sok újabban előkerült adat hűséges kritikai megrostálásával és pragmatikus földolgozásával becses irodalomtörténeti életrajzot, a legbecsesebbek egyikét alkotta meg. Hogy azért az eddig ismeretes egész anyagot fölölélő művével nem kívánja lezárni a Balassa-irodalmat, arra maga is czéloz egy-két helyen (pl. a 132. l.), de azt, teljes elismerésünk mellett, mi, olvasói is kíváncsiak tartjuk. Hiszen már szerzőnk maga is sok-sok kérdést, érdekesnél érdekesebbeket vet föl, melyekre még majd feleletet kell adnia az irodalomtörténetnek új kutatások nyomán, új források, okiratok, levelek stb. előkerültével. S a levéltárak poros homályából előkerülő források maguk is, ki tudja, mennyi új kérdést vetnek még majd föl. Úgy gondoljuk, hogy e megjegyzésünkben szintén csak a mű dicsérete rejlik. Mert bármily pontos, lelkiismeretes az anyag földolgozásában szerzőnk, bármilyen szépen, sokszor bámulatos intuitióval hidalja is át az első nagy lyrikusunk életének ismeretében még itt-ott tátongó hiányokat, el kell ismernünk, hogy a *sok* ismeretnél, adatnál becsesebb s nagyobb garanciát nyújt a tévedések ellen a *több* adat és ismeret.

Erdélyi Pál munkájának ebben a relativ teljességében, melyre mindvégig gondosan s pragmatikusan törekszik, látjuk a monografia nagy irodalmi jelentőségét.

S ha élvezettel elolvassván e művet, avval a tudattal tesszük le, hogy e derék s lelkiismeretes munka eredményeit szerzőnk ékesen is adja elő, elbeszélő stílusa bár józan, de élénk, világos, plasztikus, itt-ott nemesen lendületes is, mint pl. ott, hol az akkori politikai viszonyokból vezetve le gondolatait a magyar nyelv és irodalom magasztos szerepét dicsőíti (30. l.), — akkor szívesen elfeledjük azt a néhány, különben is elenyésző, metaphorikus helyet, melyek különböző okoknál fogva nem illenek bele az előadás fenköltebb menetébe, mint pl. a buddhistáról, fatalistáról s a cœur-dáma játszmájáról szóló metaphorája a 115. lapon, vagy a sakk-játék kifejezéseiből vett allegorikus képhalmaz a 125. lapon.

A megnyugvás, mely lelkünket e könyv elolvasása után elfogja, a régen rajtunk nehezedett nyomás fölszabadulásából ered. A nemzeti kegyelet egy nehéz s régi adósságától szabadult meg. Régen porló hamvai a jó Balassa Bálintnak, kit mostoha sors viharai vertek életében mint embert s halála után is századokig mint költőt, békén nyugodhat-

tok a hibbei templom csöndes kriptájában, a nemzeti kegyelet immár méltóan terjesztvén ki hatalmas szárnyait, halhatatlansággal őrködik fölöttetek!

GYULAI ÁGOST.

Cornelius Nepos Életrajzai. Szótárral ellátta *Vass József*. Teljesen átdolgozta *Pfeiffer Antal*, kegyesrendi tanár. Hetedik kiadás. Budapest, 1901. Lampel Róbert (Wodianer).

Az a körülmény, hogy *Cornelius Nepos* az új tanítási terv létrejöttékor egyszerre annyi új kiadásban elevenedik meg, legjobban bizonyítja ezen író népszerűségét; de tanuskodik arról is, hogy a kik *Corneliust* visszaállították régi jogaiba, hálás szívvel emlékeztek vissza az író szívet és jellemet egyaránt képző életrajzaira. És ez nem utolsó elismerés; mert azoknak gyermekkori benyomásai, kik írónkat a gymnasiumban ismét új életre támasztották, átszűrődtek a fejlettebb bírálóképesség és finomult ízlés szűrőin. Ötféle *Cornelius*-kiadvány van kezeim között; az egyes kiadványok évszáma alig üt el egymástól; valóságos *embarras de richesse* ennyi kiadás egy íróból úgyszólván ugyanegy esztendőben; bizonyossága egyúttal annak is, hogy kiadóink és íróink nem járnak el helyes oeconomiával; minek egyszerre annyi jó egyből, mikor oly sok érdemes classicus író vagy kiadatlanul hever, vagy elavult kiadásban gyűjti magába a könyves boltok porát... Ám szolgáljon némi mentségül, hogy az öt kiadás mindegyikében van olyas jó tulajdonság, akár kiállításánál, akár módszerénél fogva, a mi biztosítja létjogát s kétségtelenné teszi használhatóságát. A kiadványok mindegyikéhez van mellékelve egy-egy felvilágosító ábra, szoborról vett képmásolat, térkép. Emlékezzünk csak vissza gyermekkorunkra, mily élettelenek, sivárak voltak a mi kezünkbe adott *Neposok*. És ha még legalább a tanár öntött volna bele valami kis életet!

Rupp Kornél *Corneliusa* úgyszólván megszakítás nélkül fonja tovább azt a fonalat, mely a protestáns iskolákban meg sem volt szakítva; szép kiállítása, remek képei, gondos kidolgozása helyet biztosít számára azon iskolákban, melyek igényeit szemei előtt tartotta. Kár, hogy műve gyümölcsét már nem élvezheti, hogy örökre elköltözött oda, honnan *Catullus* szerint *negant redire quemquam*. *Szilasi Mór* *icz* kiadványa nagy apparatussal készült, gondos munka, csak hogy kevésbé áttekinthető szerkezete aligha meg nem nehezíti annak kezelését a népes, tömött osztályokban. *Roseth Arnold* kis munkáját igénytelen egyszerűsége, mondat-tani példáinak gondos összeállítása, valamint olcsósága teszi ajánlatossá. *Dr. Székely István* is tíz életrajzot vett fel olvasókönyvébe, *Phædrus* meséivel arányosan párosítva, igen hasznos magyarázatokkal és szótárral.

De venio nunc ad virum fortissimum. A *Vass*-féle, *Pfeiffer Antal*

által átdolgozott Nepos-kiadás előnyeit a hagyományokhoz való ragaszkodás, a teljesség, a csinos kiállítás, a kezelés egyszerűsége teszik. A mi a másik kiadásoknál feltűnt, abban áll, hogy az *«ex libro de Latinis historicis»*-ből egyik sem vette föl szemelvényei közé akár Cato, akár Atticus életét. Székely I. Atticust, nagyon helyesen, szintén bevette könyvébe. Ismeretes, hogy ez utóbbi életrajzok szorosabb kapcsolatban állanak a római történettel, sőt irodalommal is; meg szövegük is nagyobb épségben jutott el hozzánk, mint a többi életrajz; ide járul még, hogy hitelességüket sem vitatták annyit, mint a *«de excellentibus ducibus»* darabjait. Cicero *Cato Maior* című szép művét még itt-ott olvastatják, magánolvasmányul még mindig ajánlják; milyen jó kiindulási pont tehát Nepos rövid kis életrajza Catóról, hogy a fiú a római prózaírás megalkotójáról és műveiről eredeti forrásból meríthessen. Avagy ki nem ismeri, hogy Cicero életét és irodalmi, politikai működését Atticus élete nélkül szinte lehetetlen tárgyalni. Igen helyes dolog tehát, hogy a Vass-féle kiadvány azt is tartalmazza, a mit a többi szemelvényes kiadás elhagyott. Aztán az is méltányos kívánság, hogy tanárjelöltjeink magyar kiadású teljes Nepost is találhassanak.

Sajnálattal kell azonban a Vass-Pfeiffer-féle Corneliusban éreznünk az illusztrációk hiányát. Igaz, hogy mentség a könyvnek amúgy is elég nagy terjedelme; az is igaz, hogy manapság minden iskola rendelkezik szemléltető képekkel; de mégis csak más az, ha a gyermek a maga könyvében mindig szemei előtt láthatja kedvelt hősei, városai, csataterei képét. A könyvhöz mellékel térkép, mely azonos a Szilasiéhoz csatlóttal, mindenestre jó útbaigazító a történeti helyek felkeresésében.

A könyv három főrészből áll: az *életrajzból*, a *szövegből* és a *szótárból*. Az életrajz terjedelmesebb, mint a többi kiadványé; helyes is nagyobb tájékoztatást nyújtani az íróról, mert húsz sorban végezni vele nagyon száraz és vázlatos dolog. Az átdolgozó eltüntette az életrajzból a régi kiadás ódiságait; helyenkint szabatosabb, rövidebb kifejezéseket iktatott be; kár, hogy benne maradt az ominosus *házi barát*; mert a felnőttébb olvasó menten a *ménage à trois-ra* gondol. Az átdolgozó a szöveg tekintetében is ragaszkodott a régi kiadáshoz; csak a gyerekeknek nem való helyeket hagyta ki, igen helyesen, mint pl. a Dion életéből a c. 4. egy passusát; így aztán szótára is megmenekült a diákkörökben annyira hirhedt szó magyarázatásától. Hogy Vass-Pfeiffer művét szöveg tekintetében is összehasonlítsam társaival, ezt a fokozatot találtam: legtöbbet újított a szövegen Szilasi, utána jó s vele majd mindenütt egybevág Roseth szövege; Pfeifferé legközelebb áll Ruppéhoz; de Rupp még mindig többet változtatott, mint Vass-Pfeiffer. Székely eclecticus. Egyébként alig van iskolai író, kinek szövege annyi *lectio varians*-t tűntetne föl, mint éppen Nepos. Ezek az eltérések gyakran igen mélyre-

hatók: nemcsak a névmásokat cserélgetik vagy helyettesítik a tulajdonnévvel, hanem egész passzusokat, történeti neveket másítanak meg. E változtatások gyakran a túlságig hajtott szövegkritika szülöttei, mindamellett néhányat az átdolgozónak is figyelmére kellett volna méltatnia. Ilyen pl. Themistocl. c. 2. *Corcyraeo* és *Corcyraeos* helyett a valószínűbb *Aeginatico* és *Aeginates*; ilyen az Alcib. c. 3. 6. passusa, melyet sokan egyszerűsítenek. Úgyszintén világosabb Alcib. c. 7. 4-ben ez az olvasás: *«decem novos praetores crearent, in eis Cononem»* — mint szerzőnk él az általános *«alium in eius locum substituerunt»*. Szintén érthetőbb, mikor a görög *astu*, vagy az általános *oppidum* helyett kiírják a város nevét, Athenæ. Ilyen a keresettebb *resacrare* helyett a szokottabb *expiare* infinitivus (Alcib. 6, 5.). Ugyanígy el lehetett volna fogadni néhány *consecutio temporum* megjavítását is (pl. Themistocl. 4, 5, *non potuerit* helyett *non posset*; Alcib. 6, 4, *fuerit* helyett *esset*; ugyanott a *ferus* vitás; nem jobb-e *ferreus*? Továbbá Hannib. 2, 2, *conatus sit* helyett *conaretur*). Ellenben helyeselnem kell, hogy Hannibal és Alcibiades életrajzának elején Pfeiffer megtartotta a Cornelius szójárásának inkább megfelelő, úgyszólván stereotyp bekezdéseket. Szintén helyes, hogy a szövegben érintetlenül hagyta a görögös accusativust; mert hiszen minek akkor tanítani a görögös alakokat, ha az iskolai szövegbe, török-szakad, a latint állítjuk vissza? Okos dolog volt, hogy a rövidített genitivusokat vagy a perfectumi összevonásokat szintén nem helyettesítette a teljes alakokkal, mert hisz mindezt a fiúk hivatalosan is tanulják, a tanárnak meg örülnie kell, ha bőségesen találja a példákat. Az előbbi kiadással szemben az is lényeges javulás, hogy az átdolgozó az életrajzok elé gondosan odaiktatta a tartalmat, még pedig fejezetenkint megszámozva; ez a körülmény részint az áttekinthetést segíti elő, részint pedig nagyon jó előleges tájékoztatóul szolgál arra nézve, miről olvas a fiú.

Igen hosszadalmas volna egyes jelentéktelen változtatásra, kihagyásra, *lectio varians*-ra, szórendi eltérésre, orthographiára stb. kiterjeszkednem, hisz e tekintetben alig akadna két oly egyező kiadvány, melyet az iskolában egymással együtt lehetne használni.

A szótárról is meg kell még emlékeznem; ennek gondos összeállítása, pontos utalásai teszik Vass fő érdemét s tanúsítják a régi iskola vas-szorgalmát. Pfeiffer sok ósdias kifejezést helyesebbel cserélt föl, de bizony még még mindig többet javíthatott volna; hogyan maradtak benne teszem az ilyenek: *étterem*; ha gyorsaságot használnak (v. ha gyorsak leendenek); *vetély*; azon járni eszével (*mente agitare*); eszével valamin járni; ez becsületében jár; *külhoni*; kik a haza mellett különös érdemeket szereztek; *Oiaszhon*; sok férfi barátja volt (*amatus a multis*; ez nincs is benne a szövegben!); ellenérteményű; elmarasztaltathatnék;

nagy hasznát veendi (főmondatban); felszólíttatott, hogy kezdője legyen e dolognak; viador; *mihi erit certamen*, küzdésem leend; hasonnevű; polgárzat (*civitas*); sürgöny (*clava*); merény; minden remény abban alapult (*omnis spes in eo consistebat*); a futósánczokat és tekenősoket elrendezni (*vineas ac testudines constituere*); tanácskozmányba jöni; *utres* a folyóvizek átkelésében használtattak. Feltűnő továbbá, hogy a magyar kifejezésekből a passiv alakokat nem igen irtogatta; helyenkint nagyon is összetorlódnak (pl. *necesse* a magyarban: kell, *kényteleníttem*, *kényszeríttem*, *köteleztetem* igékkel fejeztetik ki helyesen 128. l.). Igaz, hogy némely ódon kifejezés, talán némely nem helyesen képzett szó is hozzájárul a könyv régies színezetének megőrzéséhez, de Vass könyvének bizonyos régies, nemes patinája egyebekben is annyira megmaradt, hogy bátran lehetett volna még számos helyét tisztogatni. Helyenkint az is megesis, hogy valamely szó másképp van írva a szövegben, másképp a szótárban; továbbá oda van iktatva egy-egy nem létező supinum is. A sajtóhibákról nem is szólok, úgylátszik ezek már közös nyavalyáik az ilyen, valószínűleg sietve készült, kisebb léleketű művecskének; e tekintetben bizony elkelne nagyobb gondosság; vagy hogy az utolsó levonatot át kellene valakivel nézetni (talán barátságból is megtennék!), mert hiába, több szem többet lát. Így lehetett volna elkerülni a quantitasbeli hibás jelzéseket is.

Vass könyve 1861-ben jelent meg legelső kiadásban; az első kiadás előszavát, melyben az a tiszta, nemeslelkű, hazafias, idealista kegyesrendi tanár néhány szóban oly atyailag szól hozzánk, hogy megelevenedve látjuk azokat a maguk egyszerűségében is annyi tiszteletre méltó régi mestereket, igen érdemes dolog volt a díszes kiállítású, tömött és tartalmas könyv elejére állítani.

KEMPF JÓZSEF.

Francia könyvtár. Szerkesztik dr. Theisz Gyula és Matskássy József.

Kiadja Lampel R. (Wodianer F. és Fiai). Budapest, 1901. Ára füzetenként 70 fillér.

A fenti cím alatt nemrég megindult olvasmánysorozat gyorsan halad tovább. A már meglevő három kötethez újabban megint öt csatla-kozott. És pedig: 3. sz. *Me de Sévigné: Lettres choisies*. Magyarázta dr. Kemény Ferencz. 7. *Barante: Jeanne d'Arc*. Magy. dr. Theisz Gyula. 10. *Corneille: Le Cid*. Magy. dr. Pekár Károly. 11. *Racine: Athalie*. Magy. Téri József. 12. *Octave Feuillet: Le village*. Magy. Ballenegger Henrik.

E gyors haladásnak első sorban azért kell örvidenünk, mert a közreadott füzetek anyaga és a közölt program úgy van összeállítva, hogy bő választása lesz úgy az iskolának, mint annak, a ki magánolvas-

mányt keres. Mindössze tán azt a bővítést lehetne még óhajtani a programnak, hogy a szerkesztők a modern szerzők műveit az eddiginél még nagyobb figyelemben részesítsék. De örvendetes e haladás másrészt azért is, mert kezdjük magunkat lassanként emancipálni a német vállalatoktól. Igaz, hogy eddig is megfelelt minőség dolgában a Franklin-féle *Jeles írók iskolai tára* és a Stampfel-féle gyűjtemény; csakhogy az azokban megjelent pár füzettel nem érhetjük be; az áruk meg nagyon akadályozta elterjedésüket az iskolán kívül, a mire pedig az ilyen vállalatnak szintén számítnia kell.

Hiába kívánta tehát a felsőség a külföldi könyvek kiküszöbölését, rá voltunk utalva. Most már kívánatos, hogy, ha van mivel, minél előbb kisorsítsuk azt, a mi nem a mienk. A «hazai ipar» korában az iskolának is meg kell tennie a magáét, a mi ezen a téren annál könnyebb, mert itt jóformán csak magunk vagyunk a termelők és fogyasztók is egyszerre.

A múlt évben megjelent három füzetet a miniszter úr az ifjusági könyvtáraknak már ajánlotta. Az újabbakat is be fogja minden könyvtár szerezni, ha együtt nem olvassa az osztály.

A mi az egyes füzetek berendezését illeti, sajnosan nélkülözzük a bővebb bevezetéseket, melyek az író életére és korának irodalmi viszonyaira kiterjeszkedve azokról részletesebb tájékoztatást adnának. Olyan formát értek itt, mint a *Jeles írók iskolai tárában* pl. a *Cid* kiadásához csatolt függelék, hol a francia tragédia fejlődése van vázolva Corneilleig, s azután a költő korát mutatja be a magyarázó; vagy ugyanabban a gyűjteményben a *Femmes savantes* bevezetése, melyben a tanuló megtalálja a vígjáték rövid történetét s egyéb felvilágosítást is. De hát az új gyűjteményben a megszabott ár kedvéért nem lehetett a terjedelemnek bizonyos határát átlépni. S minthogy az összefüggő irodalomtörténet nem tárgya a középiskolai tanításnak, azért majd a tanár feladata marad a még szükséges tájékoztatás megadása.

De ha már rövidre kellett szabni a bevezetést, igen életre való eszme volt annak olyatén módon való megszerkesztése, hogy egyszerre fordítási gyakorlat anyagául szolgálhasson. Úgyis híjjával vagyunk az ilyen szövegeknek, különösen ha azt akarjuk, hogy a tárgyalt anyaggal valamilyen összefüggésben legyenek. Akár írásbeli dolgozat gyanánt fordítatjuk le odahaza, akár pedig csak szóval az iskolában a Francia Könyvtár bevezető részeit és függelékeit, a hol szintén kapunk ily szöveget az olvasmány tárgyával összefüggésben, az egyaránt hasznára lesz a tanulónak. A tanár munkáját pedig megkönnyíti, ha nem kell az egyes dolgozatok anyagát külön elkészítenie.

A megjelent füzetek egyikéről-másikáról hadd szóljak most pár szót.

7. sz. *Barante. Jeanne d'Arc*. Ebben a füzetben a vállalat egyik

szerkesztője 61 lapnyi szemelvényt ad Barante-nak a XIX. század huszas éveiben megjelent művéből. Tárgyánál s könnyű előadásánál fogva az V. és VI. osztályban olvasható a füzet akár együtt, akár házi olvasmány gyanánt. Tartalma mindvégig érdekes s nem lévén nagyon részletező, nem kell attól tartani, hogy a harcok elbeszélése unalmassá válik. A főszemély pedig folyton előttünk van. Egyszerű, tiszta nyelve alig mutat fel nehézséget.

A bevezetés röviden az író életét adja, azután egy kis történeti tájékoztatót és két genealogiai táblát. A szöveget követő jegyzetek ellen sem terjedelem, sem minőség dolgában nem igen lehet kifogás. Csak az iránt vagyok kétségben, hogy a nem tiszántúli növendék vagy olvasó meg fogja-e érteni a következő mondatnak a magyarázatát: *Flavy donna l'ordre de lever le pont et de baisser la herse*. Ehhez azt mondja a magyarázat: «fölhuzni a hidat és leereszteni a boronát». Berena alatt Debreczen vidékén léczkerítést értenek, de ezt nem igen zavarják össze a boronával. A ki ezt a provincialismust nem ismeri, azt csak zavarba ejti a magyarázat. A szótárban talált kifejezésekkel inkább boldogul s elképzei, hogy a szövegben valami védőrácsról van szó a várkapu és a felvonóhíd között.

Az olvasmányban előforduló főbb személyekről külön, betűrendes névmutatóban talál az olvasó röviden összefoglalt utbaigazítást. Ezt követi még egy lapnyi, fordításra szánt magyar szöveg és néhány szabad tétel, végül *Itinéraire de Jeanne d'Arc* czímen egy kis térkép és a hősnő életének főbb mozzanatai kronologiai rendbe szedve.

A szemléltető oktatás korát éljük s azért helyes dolog, a hol nagyobb áldozatok nélkül meg lehet tenni, képeket is adnunk a szöveghez. Az illető író arczképét megtaláljuk a Francia Könyvtár minden füzetének az elején. A mi füzetünk címlapja előtt Jeanne d'Arc-nak, ha emlékezetem nem csal, a rheimsi székesegyház előtti téren néhány éve felállított lovasszobrát látjuk, a szöveg közt meg még hat kisebb-nagyobb képet, a melyekről szintén nincs megmondva, honnan vette a kiadó.

Hogy a magyarázó ennyi különböző oldalról igyekezett a szöveget megvilágítani és megértését könnyíteni, azért csak dicséret illeti. De ha már ennyi gondot fordított a munkára, nem lett volna szabad meghagyni benne azt a néhány, bár jelentéktelen alaki hibát sem, melynek a következő szörendi vétségek: «De midőn 1419. Rouen is került az angolok kezébe, . . .» (XVI. l.), és tovább a XVII. lapon: «Igaz hogy V. Henrik már 1422 aug. 31. halt meg . . .», a hol nem a datum a fő, hanem a haláleset constatálása, tehát 1422 augusztus 31-ikén meghalt. Épen ilyen helytelenség a 91. lapon: «Az ítéletet még aznap délelőtt hajtják végre». Az ilyen két kifejezés sem egészen korrekt egymás mellett: «Jó Fülöp, Jean sans Peur fia». A harisnyakötőrendről (69. l.) nem tud a magyar

nyelv, hanem igenis a térdszalagrendről. Hogy e rend eredetének semmi köze ahhoz a bizonyos elhullatott harisnyakötőhöz, azt úgyis kimutatták, s azért az elnevezésben is helytelen a ráutalás a mesére.

Természetesen a munka értékét ez apróságok lényegileg nem csökkentik.

Sajtóhiba is akad három a francia szövegben: 3. lap 28. sor. *dispersée* helyett *disperrée*; 35, 33. *communes* h. *cummunnes*; 72, 18. *instruction* h. *intruction*.

10. sz. *Corneille: Le Cid*. Bár a *Cid*nek igen jó magyarázatos kiadása van a Jeles írók iskolai tárában Alexander Bernáttól, a mely kiadásról már fentebb szóltam, mégis helyes dolog volt e darabot ebbe az olcsó kiadásba is felvenni. Mert bár mennyire hangsúlyozzuk is a modern irányt az idegen nyelvek tanításában is, a *Cid* nem egyhamar fog lekerülni az iskolai olvasmányok műsoráról nemcsak nemes tartalma, de a benne nyilatkozó emelkedett szellem miatt is. Ha egyik-másik mai, túlságosan józan olvasó kissé különösnek találja is a klasszikus drámának azt a vonását, hogy a hőstől a szenvedély tetőpontján a legkorrektebb okoskodásokat és csillogó ellentéteket hallunk, ez a darab retorikájához tartozik és tartalmi lényegén nem változtat, értékét nem csökkenti, és arra, a ki elfogultság nélkül veszi kezébe az olvasmányt, még ma is megteszi a hatását, nem is szólva a kellő színvonalon álló színpadi előadásról.

Az előbbi kiadásból csak a függelékben foglalt IV. fejezetet sajnálom, mely «Corneille drámai rendszere» cím alatt néhány lapnyit közöl Corneille III. értekezéséből, melyet examen címen a költő maga is a *Cid* kiadásához csatolt. Ezt a töredéket a VII. osztályban a drámai egységekről szoltunkban, néhány órán elég könnyen és haszonnal olvastuk.

Külső berendezés dolgában természetesen Pekár Károly is alkalmazkodik a megállapított rendhez. Corneille arczképe után a költő életének és működésének rövid, tán nagyon is rövid vázlatát kapjuk és a *Cid* tartalmát. A drámának sok helyütt nehéz lévén a nyelve, a 85—96. lapig terjedő jegyzeteket keveseljük. A meglevők közt felesleges nincsen. Hogy csak egy-két hézagot említsek, a 3. lap 15. sorához a Madame-ra vonatkozó magyarázat mellett, mely szerint ott hercegnőnek fordítandó, meg lehetett volna említeni, mert más olvasmányban előfordul, a *Madame*-nak és *Monsieur*-nek a francia királyi udvarnál divott használatát. A 66. lap 25. sorában *couleur*-nek «ürügy» jelentését sem fogja egykönnyen megtalálni a tanuló. De hát ez nem épen kifogás, mert hogy mit szükséges magyarázni, mit nem, arra nézve nemcsak a magyarázók térnek el egymástól, de még egy és ugyanazon magyarázónak is meg kell alkudni önmagával, mert hisz nem egynek és nem egyenlőknek magyarázunk.

Itt is fordítási szöveg és két szabad dolgozatnak való tétel zárja be a füzetet.

11. sz. *Octave Feuillet: Le village*. Az utolsó francia romantikusnak 1858-ban megjelent kis vígjátéka tárgyánál fogva leginkább leányiskoláknak való, ha együttes olvasás tárgya. A magyarázó is abból a szempontból adta ki, a minthogy ő maga is a bevezetésben Feuillet-t mint a nők kedvelt költőjét méltatja. Minthogy a darab külső cselekvénye meglehetősen szegény és a főjelentősége a lelkiállapotok rajzában és a dialogus pointírozó erejében rejlik, azért teljes megértéséhez és méltatásához már bizonyos érettség kell. Nagy haszna lesz az ily darab olvasásának a társalgási nyelv gyakorlásában, a mire éppen azért nyújt alkalmas anyagot, mert szereplői a polgári osztályhoz tartoznak. Az ilyen darab egyenesen megkívánja, hogy az olvasásához fűződő magyarázat és egyéb felvilágosítás szintén francia nyelven adassék, a növendékek pedig a tartalmat fordítás helyett a kellő magyarázat után egyenesen elmondják francziául.

Egy általános megjegyzést nem hallgathatok el ismertetésem végén. A fordításra szánt magyar szöveg készítésénél nem igen könnytünk a tanuló munkáján, ha itt-ott erőszakot teszünk a magyar nyelven az idegen kedvéért. Ez megrontja a fiú nyelvérzékét a magyarra nézve, az idegen nyelvre nézve pedig felületességre szoktatja, és a magyartól elütő sajátosságait nem fogja kellően figyelembe venni, ha majd eredeti magyar szöveget fordít francziára vagy németre. Különösen bántó itt-ott a fordítandó magyar szövegben a személyes és birtokos névmásnak helytelen kitétele, a sok többszám, ott, a hol nem kell, az *egy*-nek használata és a felsorolásoknál «ime» a mutató «ezek» helyett. Ilyenkor mindig kiérzik a francia eredeti.

HORVAY RÓBERT.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Histoire de la littérature hongroise par C. Horváth, A. Kardos, A. Endrődi. Ouvrage adapté du hongrois par I. Kont. Avec une préface de M. Gaston Boissier. Budapest, Athenæum; Paris, F. Alcan. 1900. Nagy 8r. XII. + 420 l.

A tavalyi párizsi világtárlat kiváló fontosságú volt miránk nézve: első alkalom volt, hogy teljes önállóságunkban mutatkozhattunk be a világ nemzetjeinek. Anyagi gazdagságunk, szellemi műveltségünk legjavát vittük oda; múltunk kincseivel, jelenünk termékeivel bizonyítottuk, hogy nem vagyunk az az ország, minek a művelt nyugat, sajnos, mind-

eddig tekinteni szokott volt. Jelenünk és múltunk megismertetésére szolgált kivált az a sok könyv és nyomtatvány, melyekből a pusztaszemlélésnél mélyebben kutató idegen a maga valóságában, leghitelesebben ösmerkedhetett meg nemzetünk műveltségének minden ágával. Ilyenek voltak a tárgymutatók szakszerű bevezetései, a különféle statisztikai kimutatások, a hazai tanügyet tárgyaló nagy magánrajz, ilyen az a két nagy képes díszmű is, melyet az Athenæum adott ki ez alkalomra, hogy méltóképen mutassa be Magyarország történelmét és irodalmát. E helyt csak az utóbbival foglalkozunk.

Szerkesztője, Kont Ignác, a párizsi Collège Rollin tanára, nem elsőízben vállalkozott ilyen feladatra; mióta csak él Párizsban, rendszeresen ismerteti irodalmunkat a francia folyóiratokban; az ezredévi kiállítás alkalmával pedig *«La Hongrie littéraire et scientifique»* című, Magyarország egész szellemi életét felölelő könyvével tett hasznos szolgálatot. Ez alkalommal a magyar nemzeti irodalom történetének teljes, egységes tárgyalásával egészítette ki eddigi munkálkodását. A dolog természetéből folyik, hogy művét nem írhatta meg elejétől végéig önálló kutatások és tanulmányok alapján; az Athenæumtól kapott megbízása pedig egyenesen ki is jelölte a műveket, melyekből könyvét meg kellett szerkesztenie. A feladat mindenesetre nem volt könnyű, kivált ha a könyv alapjául szolgáló műveket tekintjük. Az irodalmunk megújulásáig, 1772-ig terjedő szakaszok tárgyalásában Horváth Cyrill nagy műve: *«A régi magyar irodalom története»* (1899) volt a vezérfonál: innen 1825-ig Kardos Alb. cikkei a *«Gazette de Hongrie»*-ban (1885—86), melyek utóbb *«A magyar szépirodalom története»* címmel könyvben is megjelentek (1892); az új Magyarország irodalmában pedig Endrődi Sándor könyve: *«Századunk magyar irodalma képekben»* (1900). A mint látjuk, Kontnak igen különböző irányú és értékű művekből kellett összeszerkesztenie a magáét. Horváth Cyrillé széles alapokon nyugvó, inkább szakembernek, mint nagyközönségnek szóló mű; itt Kontnak rövidítetnie, összevonnia, szemelgetnie kellett. Kardos Albert cikksorozata lehetett e célra a legalkalmasabb: egyenesen a nagyközönség számára készült, egyszerű és világos, a fontos mozzanatokat kiemeli, a kevésbé fontosakat elejti. könnyen felfogható és érthető. Endrődi Sándor elmefuttatásai igen költőiek, igen ékesszólók, de teljesen alkalmatlanok arra, hogy belőlük irodalomtörténeti ismereteket, helyes tájékozást szerezzünk. Képzelem, mennyi keserves munkájába került Kontnak, hogy valamiképen használhatókká tegye ezeket a *«pages très éloquentes»*; ő maga igen szerényen csak annyit mond: *«nous avons ajouté des notices biographiques, plusieurs analyses et notamment quelques traductions»*, valójában pedig egész fejezeteket is teljesen meg kellett írnia (Petőfi, Jókai).

A források különbözősége aztán meg is látszik az átdolgozáson is, különösen az arányokban. A középkor s a vallási harczok kora irodalmának tárgyalását ugyanis bőnek tartom; meglátszik, hogy Horváth Cyrill elmerülése a kolostori életbe Kontot is magával ragadta s így például az egész Európában többé-kevésbbé egyszabású kolostori irodalom aránytalanul bő méltatásban részesült sajátos történeti mondáink és hagyományaink rovására; a Mátyás-korabeli renaissance teljesen eltűnik a reformatio és ellenreformatio terjedelmes tárgyalása mellett, pedig a francziákat kétségtelenül szintén nem kevésbé érdekelte volna ennek az Európaszerte elterjedt, inkább műveltségi, mint irodalmi mozgalomnak szereplése hazánkban. A Zrínyiről és Gyöngyösiről szóló részletek erőteljesebbül és halványabban vannak megírva, mint a hogy a hatalmas költő-államférfiú és a műzsákkal társalkodó barokk táblabíró kedves alakja megérdemli. Bessenyei korának eszméit és a nemzetet újjáteremtő mozgalmakat is olyan kevéssé mélyrehatóan fogja föl, hogy csak igen kevés francia érti meg arányira, mint Gaston Boissier, ki e műhöz írt bevezetésében éppen felhívja honfitársai figyelmét erre a jelenségre: «Au XVIII-e siècle, les œuvres de nos philosophes pénétrèrent partout. On les lit, on les commente, on les imite, on les traduit; c'est une ivresse que ne peuvent pas entièrement dissiper les guerres de la Révolution et de l'Empire».

Egyáltalában gyengéje az egész műnek, hogy a jelenségekkel beszámol ugyan, de jelentőségükbe nem hatol belé; ontja az adatoknak halmazát, a nélkül, hogy egységes képbe foglalná. Pedig külföldi számára nemcsak kevés hasznúnak, hanem egyenest károsnak tartom, ha előtte ismeretlen körből tengernyi nevet és címet sorolunk fel, melyekkel még idehaza is csak nagyritkán találkozunk, amelyeknek jelentőségét egy nagy, általános képet nyújtani akaró műben nem is lehet kifejezni. Egyenest elijeszti az idegen olvasót a munkától: hiszen a ki behatóbban akar foglalkozni irodalmunkkal, s a korszakos jelenségek mellett a részletekkel is meg akar ismerkedni, az úgy sem kutat ilyen szabású és irányú munkában, melyben már eleve is csak a főirányokat és főképviseleket fogja keresni. Mire valók itt Kaprinai, Kovachich, Kollár, Rotarides, Horányi, Benkő stb. nevei? Pálffy Alberttől Lauka Gusztávig a címeknek szédítő sora, melyekről egyebet nem mondhat, sőt még annyit sem, a mennyit a napilapok mondhatnak «irodalmi» rovataikban? Szórúl-szóra, egy véleményen vagyok azzal, a ki a könyvet a párizsi L'Illustration-ban (1900. augusztus 11) ismertette: «Voici une Académie hongroise (a boldogtalan tudóstársaságnak tartja az Athenæum részvénytársaságot) qui a projeté de nous faire connaître la littérature ancienne et moderne de la Hongrie; et la voici qui nous offre dans cette intention un énorme volume de plus de quatre cents pages, ou nous trouvons cités et loués plus de quatre cents écrivains dont

les noms mêmes, jusqu'ici, nous étaient inconnus ! Comment espérer de bonne foi, que nous nous intéressions d'un seul coup à tant de noms nouveaux ? »

De a nevek és címek nagy száma még nem volna baj, ha a szempont, melyből Kont irodalmunkat nézi, nem volna teljesen elhibázva. Egyáltalában nem tudta eltalálni az idegen ember gondolkodásmódját, nem tudta beleélni magát olyan ember eszejárásába, a ki eddig igen keveset, talán semmit sem tudott hazánkról. A körülményeket, magukat az írókat, fontosságukat mind csak magyar felfogás szerint nézi ; könnyedén fog olyan dolgokat, a mikről mi gyerekkorunk óta tudunk, melyekben élünk, miket azonban idegen ember még csak nem is sejtethet. Hogyan követelhetni meg tőle, hogy megértse ezt az irodalmat, hogy érdeklődjék iránta, ha egész világa teljesen idegen tőle, s nincs, a ki bevezesse ? Az a néhány szemelvény, mely a szöveget itt-ott élénkíti, aligha visz rá valakit, hogy megismerkedni kíváncsion a többivel ; legtöbbje természetesen az a költői próza, melyben a francziák a külföld költészetét élvezik s a mely nézetem szerint egyik sarkalatos oka, hogy a franczia igen ritkán talál szépnek idegen költeményt. Ezenfelül nem látom a könyvben azt a törekvést, hogy a mi irodalmunkat a középeurópai szellemi élet tagjának tűntesse föl ; olyan elszigeteltnek, korlátoltnak rajzolja, melyönmagában, önmagából hajtja sarjait, itt-ott olvaszt fel magában valami idegen hatást, mely talán a véletlen következtében jutott hozzánk. Kont könyvében aztán irodalmunk végtelen szegénynek látszik eszmei tartalomban is, szinte kimerül a «haza» fogalmával, ez uralkodik a korok, irányok és egyes írók jellemzésében ; mintha más eszme soha sem lelkesített volna magyar író, mintha az emberiség, az élet, a társadalom, a philosophia, az æsthetika kérdései soha sem nyugtalanítottak volna költőt a négy folyam országában. Pedig igen jól tudjuk, hogy a mi irodalmunk és szellemi életünk ép úgy részese minden európai mozgalomnak, mint bármely más ország ; talán nem mindég ép oly erős és határozott kifejlődésük, talán nem mindég ugyanabban az időben lépnek fel, de azért mindegyikük eljut hozzánk, vannak képviselői, átalakítólag hatnak életünkre, tényezők, melyek nélkül irodalmunkat meg sem lehet érteni. Eunek kevés a nyoma Kont könyvében, mintha restelkednünk kellene ilyenek miatt, egy-két szóval elsiklik rajtuk, csakhogy minél eredetibbnek tűntethesse fel irodalmunkat, pedig ez valójában sokkal európaibb, mint Kont rajzolja. Úgy érzem, mintha az udvarias és finom Gaston Boissier, a ki bizonyára egyike ama kevés francziának, ki e könyvet elolvasta, mintha talán erre czélozna bevezetése végén : «L'originalité d'une littérature ne consiste pas à vivre dans un majestueux isolement, et à revêtir toujours des mêmes phrases les mêmes sentiments et les mêmes idées. En ne vivant ainsi que de son fond.

elle finirait par s'appauvrir et se consumer. Il est nécessaire qu'elle se renouvelle, qu'elle marche en avant; et quand l'impulsion ne lui vient pas d'elle-même, il faut bien qu'elle reçoive d'ailleurs». Sokkal nagyobb és mélyebb hatású lett volna, ha Kont ugyanilyen vastag és díszes könyvben bő történelmi, társadalmi magyarázatokkal kimerítően tárgyalja irodalmunk egyes korszakainak irányait, kapcsolatban Európa szellemi életével, ezekbe a keretekbe aztán beleállítja azokat az írókat, kik korszuknak legméltóbb és legkifejezőbb képviselői, elhagyva a tíz és tizenkettődrangú sok aprószenetet; a sok tartalmi kivonat helyett pedig egy-néhány nagy remekművünknek részletes tárgyalása emelte volna még a munka értékét. Akkor bizonyára nem írta volna az *Illustration* ismeretetője ezeket: «Ainsi nous craignons que l'admirable ouvrage... ne soit au total perdu pour le public français, à force même d'être complet et sérieux et savant, tandis qu'un simple et clair résumé des grands faits de la littérature hongroise, à la condition d'être conçu à notre point de vue français, aurait eu chance d'attirer notre curiosité».

Egynéhány apróbb egyenetlenség is zavarja a könyv egyöntetűségét. A helyneveket igen következetlenül írja; majd a magyar helynevet találjuk egymagában, majd a németet, majd a kettőt együtt, máskor meg megfranciásítva (Cassovie 153). Legczélszerűbb lett volna következetesen a magyar helynevet írni, zárójelben utána a külföldön közkeletű idegent. Tekintettel a francziák fogyatékos földrajzi ismeretére, igen czélszerű lett volna Magyarország térképét is mellékelni. Következetlen a könyvcímek idézésében is. Magyar irodalomtörténetről lévén szó, a *Musée hongrois* (154) mellett a *Mercure étranger*-t (156) is magyarnak fogja gondolni a franczia, vagy talán azt, hogy mind a kettő sok száz mással franczia nyelven jelent meg; így például Jókai regényeinek címei majd mind csupán francziák, az ember alig ismer rájuk. Itt is a magyar cím mellé zárójelbe tett francziát tartom helyesnek. Nem ártott volna, nem csak szórványosan, hanem mindenütt megadni a magyar nevek kiejtését is. Tárgyi hiba is találkozik a könyvben; alexandrinusokról beszél olyan korban, mikor még szó sem volt róluk (149. 158. l.); nincsen tisztában a «török» és «altái» fogalmakkal (son apparence dure et guerrière dénotait une origine turque, mais sa langue montrait les caractères de la grande famille altaïque» 3. l.); a debreczeni írókkal népies tárgyakat írat sapphói és alkaiosi szakokban (168); a «Hortobágyi pusztán fú a szél» kezdetű dal nem népdal, hanem Gaál József verse (323); a Toldi-Herkules-féle párhuzam már idejét multa (353) stb.

Nem akarok semmit sem levonni a munka érdeméből. Mert Kont Ignácot, mint mindig, úgy ebben a munkájában is a legnagyobb lelkesedés és buzgalom vezette; de azt vélem, hogy a külföld számára írt

könyvet sokszorta szigorúbb mértékkel kell mérnünk, mint az olyat, mely megmarad az ország határai közt.

A könyv külső kiállítása becsületére válnék az Athenæumnak, ha képein nem látszanék meg annyira az, a mit «az idő vasfogának» szokás nevezni.

TOLNAI VILMOS.

Die antiken Gemmen. Von *Adolf Furtwängler*. Geschichte der Steinschneidekunst im klass. Altertum. Giesecke und Devrient. Leipzig. Berlin 1900.

Berlinben ismét napvilágot látott oly könyv, mely a régiséggel foglalkozóknak, a régiséggyűjtőknek nagy örömeire szolgálhat. Nagy munkát vállalt magára Furtwängler, de azt hiszem, hogy egy pár angol régiségbúvárt kivéve, aligha lehet szakavatottabb embert találni. «Hiszen mi a mű szerzőjében a berlini muzeum gemmáinak rendezőjét s az azokról írt szép katalógus íróját ismerjük fel.» Ott szerezte meg magának azt a jártasságot és gyakorlatot, mely ily nagy munka megírásához szükséges. Mert hogy nem kis munka az egyes gemmák, scarabeusok, kaméák stb. között felismerni minden egyesnek korát, stílusát, mutatják a még mai napig is uralkodó eltérő nézetek bizonyos gemmákat illetőleg. Ezért üdvözlöhet minden szakember örömmel e munkát s Németország e könyvével újra bebizonyította, hogy ő a könyvészet királya, mert ily nagy terjedelmű munkát *állami subventio* nélkül volt képes díszes kiállításban a könyvpiacra bocsátani.

A mű három kötetből áll: I. Bevezetés 67 táblával. II. Az egyes táblák leírása és magyarázata a szöveg közé nyomtatott számos képpel. III. A kőmetszés művészetének története 3 táblával és 237 a szöveg közé nyomtatott képpel. — E mű felkarolja mindazt, minek hiányát a szakemberek mindeddig érezték. Bemutatja az egyes korok társadalmi s művészi viszonyait. Hű képét adja az összes külföldi népek jótékony hatásának s annak az evolúciónak, melyen a római művészet ment keresztül; s ezenkívül számos vitás kérdésnek igen helyes megoldását találja (pl. mykénei kérdés stb.). Röviden összefoglalva a mondottakat, e terjedelmes munka nemcsak a gemmák stb. történetére szorítkozik, hanem az egyes korok szép s hű méltatásával a görög s római, illetőleg a keleti népek művelődéstörténetének is a rövid képét adja.

Az első kötet, mint azt fennebb említettem, 67 táblában mutatja be az összes korok gemmáinak hű képét heliogravure nyomásban. S helyesen tette a szerző, hogy az egyes köveknek, kivéve egy nehányat, a reproductióit is az eredeti nagyságban közli; Bulle is kiemeli ezt *Die Steinschneidekunst im Altertum* (N. Jahrbuch. f. klass. Alt. V. VI. köt. 10. füz 1900. 665 l.) című ismertetésében.

A második kötet az egyes kövek ismertetésével, fejtegetésével foglalkozik s itt a szerző már az egyes kövek nagyobbított rajzát is mutatja be.

S végre a harmadik kötet, talán a műnek legértékesebb része, foglalkozik a kőmetszés történetével a következő fejezetekben:

Einleitung. Der Orient. Bevezetésképpen mondja, hogy a keleti népeknél hosszú századokon keresztül virágzott a kőmetszés, s tárgyai az illető népek lelki világának legfrappansabb képét mutatják; a jármot, pusztá engedelmességet s rabszolgaságot ismerő népek gemmái csak a nagyok tetteivel, az istenségek zsarnokságával foglalkozhatnak.

1. *Die mykenische Epoche.* E kor tárgyalásánál egy kis kitérőben fejtegeti a szerző a mykénei kérdés tarthatatlanságát s kijelenti, hogy a mykénei kultúra a görög nemzet gyermekkorának kulturája, melyre jó-tékony hatással volt más, már ott lakó nép is.

Noha e kor is a kőmetszés technikáját keletről vette, mit a legjobban igazolnak a körbe futó vonalok, mégis a feldolgozandó tárgy teljesen nemzeti, teljesen görög. Már szabadon választják a feldolgozandó tárgyat úgy az emberek, mint az állatok köréből; a kivitel pedig e kor művészetéhez mértén kielégítő.

Ilyen pl. az a gemma, mely csatározást ábrázol (Fw. 2 tábl. 3. III. 49); négy görög van az előtérben, a háttérben hegyes vidék. A négy alak közül a középben van az álló alak, ki sisakkal a fején kardjával támadásra készen áll, balkéz felől egy pajzsa mögé búvó harcos, s egy sisak nélküli katona, jobb kéz felől pedig egy meztelen alak, úgy látszik sebesült.

2. *Das griechische Mittelalter.* Foglalkozik a nevezetes dór vándorlással, mely más művészi ízléssel egész új irányt ad a kőmetszésnek s bizonyos tekintetben annak decadentiáját idézi elő. Tárgyát képezik a mythikus alakok: kentaurok, gorgonok stb.

3. *Der Ausgang des Mittelalters. Das siebente Jahrhundert.* Folytatása az előbbi decoratív stilusnak s még a VII. század végéig sem jelennek meg kiválóbb művészi kivitelű gemmák.

4. *Die Periode des archaischen Stiles.* Röviden, de úgy esen ismerteti a szerző e kor történetét. A szabad szellem veszi át uralmát mindenütt; a kőmetszésben is a iónok veszik át a vezérsszerepet s kedvencz tárgyak az egyes alakok, nem pedig a compositiók; e kor vége felé már találkozunk oly gemmákkal is, melyeken a kivésott alak formái tökélye feltűnő. A köveknek az alakjuk is más, igen gyakori a szemétbogarhoz (ganajtúró), *scarabeushoz* hasonló forma, hol a bogár alakjára, rajzára kevés gondot fordítanak, s a *scarabeoid*, hol az állat rajza mellékes, fő a forma. — Szép *scarabeoid* a térdeplő ijjász (8. t. 38. III. 95. 106), lövésre készen, háttal kifelé fordulva; nézetem szerint ez alak — noha még e korból

való — a test arányainak kiváló ismeretéről és nagy formaérzékről tanuskodik.

5. *Die griechischen Gemmen des freien Stiles vor Alexander.* Bár e korból kevés kő áll rendelkezésre, mégis az e korbeli scarabeoidok mindazt mutatják, hogy készítőik nagy megfigyelő tehetséggel, finom technikával rendelkeztek. E kor művészei közül már néhányat névleg is ismerünk; tárgyukat az istenek, emberek s állatok világa egyaránt képezi. Legszebb példánya e kornak egy férfi arczképe (10. t. 35. III. 131), melynek művészi kivitele a nézőt akaratlanul bámulatba ejti.

Egy másik pedig az ifjú Erost (12—14 éves) ábrázolja, mi szintén bizonyítja, hogy e korból való, mert a gyermek Eros már a későbbi kor phantasiájának a szülöttje. E kő szerzője Olympios.

6. *Die griechischen Gemmen der hellenistischen Epoche.* Hatalmas lépéssel emelkedik e kor művészete s tárgyát az egyes nagyok *arczmásai* képezik, de e mellett gyakran találkoznak a *gyermek*. Erossal, Aphroditével, Dionysossal, sőt még az egyes nevezetesebb szobrok vagy festmények kicsinyített utánzatával; ilyen a Scyllát ábrázoló kő (33. t. 44. XI. 169). Úgyes kézre vall Nagy Sándor idealizált képe (31. t. 17. III. 165).

7. *Die etruskischen Scarabaeen.* Mielőtt e kor tárgyalására térne, még a görög-phoeníciai kultúráról emlékezik meg a szerző. Az etruskokat, kiket a régiségismerők mind mint szorgalmas kézműveseket ismernek, e téren is az jellemzi, hogy hiven utánozzák az egyes görög mintákat; s e kor gemmáinak ismertető jellemvonása az, hogy a scarabeus fejét és szárnyát is kidolgozzák s azonkívül a követ széllal látják el. E korszakot tehát nem az eredeti felfogás, hanem a hű és pedans utánzás jellemzi. Tudjuk azt, hogy az etruskok ismerték a görög eposzt és drámát, tehát nem is csodálkozunk azon, hogy a feldolgozandó anyagot innen merítik. Ilyen az a scarabeus, mely a «hetet Theba ellen» ábrázolja; a kövön azonban csak öt alak látható szép kivitelben (16. t. 27. III. 184).

8. *Die italischen Gemmen während der letzten Jahrhunderte der römischen Republik* című fejezet több alcsoportra oszlik. Az e korbeli kövek híven igazolják nekünk azt, hogy mily lassú változásokon ment át a római műízlés, s hogy mekkora változást idézett elő a lassan-lassan belopódzó görög művészet és ízlés. Kezdetben az egyszerű monogramok a divatosak, később a szigorú vallásoságból és nagymérvű babonából kifolyólag csakis az egyes hősök s valamely babonás momentum szerepel a feldolgozandó tárgyak sorában, pl. a jósló fej (egy ifjú jegyzőkönyvébe írja, mit néki egy levágott fej jósol; III. 138. rajz); s végre a görög befolyás hatása következtében a kómetaszők már szívesen foglalkoznak Erossal, Dionysossal s a bacchansokkal.

9. *Die griechisch-römischen Gemmen der Augusteischen Periode*

und der früheren Kaiserzeit. Jellemzi e kor művészetét a túlfinom ízlés, melyet azonban a görög művészet frissesége hat át. Compositiót vagy eredeti dolgot nem igen találunk az e korbeli nagyszámú kövek között, de sokat szerepelnek az egyes szobrok vagy festmények hű reproductiói.

Sok művésznek a nevét is ismerjük, kik közül az első hely Dioskuridest *) illeti meg, kinek legkiválóbb munkája az a karneol, mely Hermest valamely szobor után ábrázolja (49. t. 6. III, 346. 355). Myron Discobolusának reproductióját mutatja be egy másik karneol (66. t. 8 III. 347). Pheidias Athene Parthenos mellképének kisebbitett képét készítette Aspasios (49. t. 12. III. 346).

Divatba jönnek a kameák, a homorú kövek. A fél drágakövek szükségének érzete új lendületet adott e művészetnek s ez okozza, hogy a kőmetszés ez oldala ily tökélyre jutott. E korbeltiek közül legszebb a bécsi «Gemma Augustea».

10. *Die spätere Kaiserzeit und das Ende der antiken Glyptik.* E fejezet tárgyalja, hogy e korban már mindenki arra törekedett, hogy a kő minél szebb és divatosabb legyen, de a művészi kivitelre már kevesebb súlyt fektettek, miből önként következik, hogy az e korbelti kövek már észrevehetően nélkülözik a művészi kivitelt s inkább az egyes jobb mintáknak szolgai utánzatára szorítkoznak.

Furtwängler ezek után mintegy kiegészítésképen foglalkozik a középkor, a renaissance s az új kor gemmaival s azután a következő czímmel: *Ueberblick über die in der antiken Glyptik verwendeten Steinarten und die Technik ihrer Bearbeitung*, a feldolgozandó anyaggal s a technikával, s végre pedig *Ueberblick über die von antiken Gemmen handelnde neuere Litteratur* czímen szól még a kőmetszés történetének irodalmáról.

Ismertetésemben arra törekedtem, hogy Furtwängler nagy munkájának rövid vázlatát adjam s ha ez nem sikerült teljesen, szolgáljon segítségemre az, hogy ez a munka oly nagy, annyi dolgot ölel fel, hogy bizony csak nehezen lehet annak hű ismertetését adni. Befejezéséskép ajánlom, hogy ezt a munkát minél többen olvassák el, hogy nálunk is a régészetnek ez az ága nagyobb lendületet nyerjen.

BOHDANECZKY LAJOS.

*) Augustusnak híres udvari kőmetszője.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1899/1900.

12. Dr. Tóth Rezső: Róma. Iskolánk húsvéti tanulmányútja. Orsz. nőképző-egyesület leánygymn.)—Nem útleírást olvasunk Tóth Rezső cikkében, hanem úti programmot, arról a tanulmányútról, a melyet a leánygymnasium 20 növendéke tett az ő vezetése alatt, 8 tanár és felügyelő és 4 kísérő társaságában. Maga az úti program mindenestre tanulságos, mert Beóthy Zsolt, Olaszország alapos ismerője állította össze, és Tóth szavai szerint «összeállításában a főszempont: a magyarságé, az iskoláé, a pædagogiaié s ezért az ezutáni római tanulmányutak is hasznát vehetik».

A mi szempontunkból az érdekes belőle, a mi a régi, ókori Rómára vonatkozik. A Rómában töltött 11 és fél nap alatt a program szerint a következő antik emlékeket nézték meg a kirándulók: Marcus Aurelius oszlopa, II. Seti obeliskje, Hadrián obeliskje, Pons Aelius, Mausoleum Hadriani (Meta Romuli), Caligula obeliskje, Pons Aurelius fractus, Castor és Pollux és a trophæumok [a Capitoliumon], Marcus Aurelius szobra, Tabularium, Museo Capitolino, Konzervátor-palota gyűjteményei, Carcer Mamertinus, Forum Romanum, A császár-forumok, A Colloseum. Neptun templom, Pantheon, Vatikáni muzeum, Monte Testaccio, Cestius-piramis, Forum Boarium és környéke, A Palatinus, Vaticani muzeum (másodszor), S. Clemente, IV. Tutmes obeliskje, A lateráni palota gyűjteményei, Borghese-muzeum, Villa Papa Giulio, Ponte Molle, Kastor és Pollux kolosszusai, Colonna kertek, Servius fala, Diocletian fürdői, Museo Nazionale Romano, Kircher-muzeum, Pompejus szobra, Caracalla fürdői, Via Appia, Hadrián villája (Tivoli), Sybilla-templom, Kapitoliumi muzeum (másodszor), Museo Boncompagni.

Valóban bőven (sőt középiskolai tanulóknak túlságos bőven is) van összeállítva az antik Róma e sorozatban, pedig az utazás főcélja, a program itt nem idézett nagyobb része szerint főleg műtörténeti okulás volt, s így nem is lehet fennakadni azon, hogy pl. a Porta Labicana-Prænestina (Maggiore), a Porta Fontinalis, a San Bernardo alle Terme, az Auditorio di Mecenate, a Trajanus thermáinak «grottái», Rafael loggiáinak inspirálói hiányzanak belőle, inkább technikai szempontból tűnhetik fel a helyesírás teljes következtelensége, az itt betűszerint híven idézett nevekben is, a mi iskolai értesítőben elég hiba.

A program végén külön áll «Magyar kalauz Rómában», figyelemre méltó összeállítása azoknak a reminiscenciáknak, a melyek Rómában egyes helyek vagy emlékek láttára a magyar embert elfogják. Nem is hiányzik belőle egyéb, mint a Collegium Germanicum et Hungaricum-hoz tartozó S. Sabba templom felemlítése. Azonban a jegyzék így csak érdekes, valóban értékessé akkor válnék, ha programszerű felsorolás helyett az egyes események vagy dolgok rövid leírása volna hozzájuk fűzve. Akkor helyet találhatna benne a Pal. dei Conservatori udvarán a Porticus Neptuni egyik stylobatesén levő felirat (Sacri Romani Imperii

Provincia Ungariæ) keletkezésének — előttem ismeretlen*) — története is.

FINÁLY GÁBOR.

13. Die Akropolis in Athen und ihre Kunstdenkmäler. Von Julius Gross. (Brassói ág. hitv. gymn., 1—40 l.) — A brassói szász gymnasium tanulóinak 1898. évi görögországi útja alkalmából az intézet igazgatója, Gross Gyula az 1899. értéstitben az athéni újabb ásatások eredményeit foglalta össze; (I. E. Phil. Közl. 1900. 946. l.); a tavali értéstitben ugyancsak görög útjának hatása alatt leírja az athéni Akropolis emlékeit oly czélból, hogy ezen emlékek kapcsán a tanulókkal megismertesse a görög művészet tipikus formáit és hogy őket ezen művészet lényegébe bevezetvén, egy újabb, Hellas földjére teendő tanulmányi kirándulásra előkészítse. Gross, a ki már a magyar tanárok 1893. évi kirándulásán is részt vett, nemcsak autopsziából ismeri a tárgyat, melyről tanítványainak mesél, hanem annak bő irodalmában is otthonos és értekezésében sok tekintetben jóval többet ölel fel, mint a «Görög földön» cz. emlékkönyv ide vágó fejezetei.

Az anyagot nagy gondnal, ügyesen csoportosítja és előadásában, mely mindvégig könnyen folyó és érdekes, kitünően alkalmazkodik tanítványainak értelmi fejlettségéhez. Az Akropolis épületei kapcsán ismerteti a görög építésnek két főrendszerét, a dórt és az iónt, még pedig úgy, hogy a külső leírás, az elnevezések pusztá közlése helyett, magyarázza az egyes tagok eredetét, szerkezeti jelentőségét, rendeltetését. Az oszloptörzs barázdolásának (a dórnál, mellesleg jegyzem meg, a barázdák a 16, 18 és 20-as szám mellett 24-esével is fordulnak elő) fölemelítet magyarázatához még pótlólag meg kell jegyeznünk ezen eljárás egyik fő okát, hogy t. i. a törzsbe függőlegesen vésett erőteljes, a fény és árnyék hatása alatt még jobban érezhető vonalakkal el akarták enyésztetni az oszlopot alkotó különböző kódobok vízszintes választó vonalait, hogy így még jobban hangsúlyozzák a függőleges támasz jellegét. — A dór echinus levéldisznyményének symbolikus jelentőségét magyarázván, megfeleldekzik az abacusról. Adósunk maradt a tetőszerkezet bármily rövid ismertetésével is. Hogy az Akropolison elő sem forduló korinthusi oszloprendszer vázolója elmaradt, az nem baj; hiszen a görög korinthusi oszlop az iónnak pusztá változata, és az egész rendszer a görög építészetben csak alárendelt szerepet játszott.

De az már baj, hogy a tanulót nem figyelmezteti arra a szigorú törvényességre, mely az oszlop átmérőjének és magasságának, az oszlopok egymástól való távolságának és a gerendázatnak arányaiban oly határozottan nyilatkozik és a mely a görög templom szépségének egyik legfontosabb tényezője. Pedig az Akropolis emlékei közül a Propylaiák, mint a melyekben egyszerre találunk alkalmazva dór és ión oszlopokat, kitűnő alkalmat szolgáltatnak arra, hogy a két rendszer arányait és az ezen arányokban nyilvánuló különbséget fejtegetsük. A görög épület

*) Müller-Wieseler. Denkm. d. alt. Kunst I. 375 b) ábrához fűzött megjegyzése csak «modern»-nek jelzi e feliratot, a mi úgy is tudvalevő; hivatkozik a Canina, Re és Mori, Armellini műveire, a melyekhez még nem tudtam hozzáférni. A további irodalmat l. Helbig Führer: I 416 lap.

nemes arányaiban mutatkozó szépséget bizonyosan sokkal jobban lehet (képről is) a tanulóval megértetni, mint azt a problematikus szép hatást, mely szerzőnk szerint a vízszintesek ívelésének törvényében jut kifejezésre és a mely «a görög építésnek megadta ma is csodálat alaki tökélyét.» Annál is inkább, mert ez a «törvény», mely Hoffernek (1838), Pennethor-nenak (1846—7) és Penrosenak (1851) első sorban a Parthenonon és a Theseionon végzett mérései óta kísért az archæológiában, korántsem oly kétségtelen, mint azt Gross hiszi. Sőt újabban egyenesen tagadják, hogy a görögök ezt a törvényt valaha is ismerték és tudatosan alkalmazták volna. Az egyenesek ívelésének magyarázatára fölhozott optikai törvénynek gyakorlati jelentőségét pedig hasonlóképen értéktelennek mondják.

A vízszintes vonalak elenyészően csekély, alig észlelhető ívelése, (a Parthenonnál pl. 31 m.-nél nem egészen 3 cm. az emelkedés az «í» közepe felé), mely a mellett nem is egyenletes, nem szabályos (minden oldalon más és más az alakja), nem következetes (Bohn pl. kimutatta pergamonni emléken, hogy az alap egyik oldala tökéletes vízszintest ad, míg a másik oldala ívelt) és csak egyes épületeken konstatalható, azon számos egyéb szabálytalanságok közé sorolandó, melyek részben eredetileg is rajta voltak az épületen. részben pedig az évszázadok munkájának, a szenvedett rombolásoknak következményei. Hiszen ezen épületek egyike sincsen olyan karban, hogy a rajta tapasztalható minimalis méreti különbségekből törvényt lehetne kovácsolni. A Parthenon és a Theseion alapzatának 4—4 sarkpontja sem esik egy síkba, akkor ebből is törvényt kellene alkotni. Ha a vízszintesek ívelése tényleg oly egyszerű æsthetikai hatást gyakorolna, akkor valóban érthetetlen, hogy miért nem alkalmazták ezt az egyszer fölfedezett törvényt minden épületen, miért nem értékesítették ezt a római építőmesterek (eddigelé csakis a nimesi maison carrée-n mutattak ki ívelt vízszinteseket), miért nem aknázzák ki ezt a hatást a modern építésszek most, hogy Hofferék és Penroseék őket arra figyelmeztették? Durm (ki az egész theoriát klasszikus művében: Die Baukunst der Griechen² 168—179. l. száfolja) egyenesen önámításnak mondja, ha valaki az «ívelés» hatása fölött lelkesedésbe tör ki és abban találja a görög építés dicsőségét.

Épöly óvatosnak kell lennünk a hypæthralis templom theoriájával. Az újabb kutatások kiderítették, hogy a templomnak a tetőn alkalmazott nyílás segítségével való világítása, mint az Vitruvius (III. 1, 8) tudósításából is kitűnik, csak kivételes volt; azt általánosítani — mint szerzőnk teszi — nem szabad; a Parthenonról pedig bizonyos, hogy az nem volt *ὑπαῖθρος*.

Míg az építésre vonatkozólag az Akropolisz tipikus példákat szolgáltat, addig annak szobrászati emlékei nem elégségesek, hogy az egész görög szobrászatról általános képet nyujtson; mindamellett igen tanulságos az e rendbeli emlékek leírása is; épöly sikerültek fejtegetései a polychromiának a görög művészetben való alkalmazásáról. Idegenül hat, hogy forrásainak méreteit nem számítja át mindig modern mértékre, így a 18. l.-on fontokra számítja át a talentumokat, a 22. l.-on pedig a láb szerepel hosszsmértékként. Magyarázatait 21 ábra kíséri, ezek közt azonban nélkülözzük az Akropolisz tervrajzát. Egészében az értekezés, melyet mindenütt a lelkesedés hangja hat át, az iskolában megengedhető műtörténeti fejtegetéseknek helyes és sikerült példáját nyujtja.

LÁNG NÁNDOR.

14. Teveli (Maurer) Mihály: Csokonai «A lélek halhatatlansága»-ról írt tanítókölteménye. (Körmöczbányai áll. főreálisk. 3—26. l.) — Teveli Mihály Közlönyünknek múlt évi folyamában (303. s. k. l.) kimutatta «A lélek halhatatlansága» című költemény alapján azt a hatást, melyet Csokonaira Tiedge *Urania* című költeménye tett. Jelen dolgozatában fölhasználja a megállapított eredményt és szélesebb alapon, Pope-ot, Rousseaut is bele foglalva a tárgyalásba, megadja Csokonai ódájának a világirodalmi hátteret.

A legnagyobb hibája az értekezésnek tulajdonképen nem a szerző lelkét terheli, hanem a helyet, a hol megjelent. Mint programba szánt értekezést nem akarta a maga tudományos szárazságában meghagyni, hanem a laikus közönség követeléseivel számot vetve bevezetésül röviden közölte Csokonai élete rajzát, azután részletesen a költemény tartalmát. Mind a kettő bátran elmaradhatott volna, ha a kettős, tudományos és népszerű, földadatot nem akarta volna összefonni, annál inkább, mert csak ártanak az értekezés egységének, kerekiségének. A tartalmi kivonat egyébként is szárazon van megcsinálva, Csokonainak művészi formába öntött philosophikus gondolatai. Teveli prózájában annyira ellaposodnak, hogy a ki még nem olvasta a költeményt, ebből a kivonattól nem kap kedvet az olvasására.

Fontosabbnak tartjuk az értekezésnek tudományos felét. Teveli nem fog a «forráskutató»-k megszokott elfogultságával a munkához, nem keres mindenütt közvetlen átvételt, a hol tulajdonképen a gondolkodás közhelyei szolgálnak forrásul, hanem kritikailag állapítja meg, van-e egyáltalán átvétel és mennyire terjed, a tartalomra magára vagy a formára is. Megállapítja, hogy Csokonai Pope-ból (Essay on Man) egy pár strófát lefordított — ez az egyetlen fordítás az ezer sorra terjedő költeményben — azonkívül fölhasználta egyes gondolatait, képeit, Rousseauból (Emile) még kevesebbet vett át, de még a Teveli kimutatta egyezések egy részét is bátran lehetne a tárgy rokon voltának betudni. Tiedge már nagyobb mértékben járult hozzá a költemény megszületéséhez, az egész óda terve, fölépítése érezteti az *Urania* hatását, több helyen pedig a gondolat megfogalmazása is egyenesen Tiedgere utal. Mindamellett helyesen állítja Harasztival szemben,*) hogy «A lélek halhatatlansága» a mint van, eredeti, önálló költemény, mely részleteiben is teljesen Csokonai munkája, az ő szellemének dicsősége. Ennek az állításnak megfogalmazása és bizonyítása egyik része az értekezés tudományos felének, és ez a rész annál inkább tarthat számot az elismerésünkre, mert megint adatot szolgáltat arra nézve, hogy Csokonait joggal emeljük ki a múlt század végén ek idegeneket utánzó költői közül.

A másik eredményt még fontosabbnak tartjuk, mert nem általánosvéleményt erősít meg, hanem egy régi tévedést igazít helyre. Ezt a fontos és odáig eddigelé művészi formájú halotti búcsuztatónak tartották, melyet Csokonai a temetésre, fölszólításra írt. Teveli bebizonyítja annak a pár napnak történetével, mely Rhédeyné halála és temetése között lefolyt, valamint a költemény egyes részeinek beható vizsgálatával, pontos egybevetésével, hogy ennek a véleménynek nem lehet hitelt adni.

*) «Csokonaiban se keressünk eredetiséget» stb. (Csokonai *Vitéz Mihály* 316. l.). — Haraszi különben később maga is helyreigazította tévedését (Abafi *Figyelője* XIX, 13; id. Teveli).

Kimutatja, hogy a mély gondolatokból mesteri módon szőtt költeményt ilyen rövid idő alatt (tulajdonképen másfél nap alatt) még a könnyen dolgozó Csokonai sem tudta volna megírni, föl kell tehát tennünk, hogy a költemény első és nagyobb fele, az I—III. ének (szerintem a IV. jó része is) már a megbízás előtt készen volt, Csokonai nem alkalmi versnek készítette, hanem valódi költői céltól vezetve összefoglalta, művészi formába öntötte azokat a gondolatokat és érzelmeket, melyek olvasmányai, elmélkedése révén lelkében a lélekről és az elmúlásról éltek. Az alkalmi íz csak a két utolsó részen érzik, a melyek elhagyva a bölcselmi alapot a megboldogútról szólnak. A szerzőnek azt az ajánlatát azonban, hogy a következő Csokonai kiadásokban ezt a részt hagyja el a kiadó, nem fogadhatjuk el, ennyire nem szabad a költői tulajdonjogot megsérteni, még ha ez az erőszakos eljárás használna is a költő hírének.

Az egész dolgozat magán viseli a költő iránti szeretet és lelkesedés bélyegét, de szerettük volna, ha ez a vonzódás az értekezés stílusán is meglátszott volna. Azt természetesen nem követelhetjük, hogy áradazó szavakkal hirdesse a költő dicsőségét, mikor tudományos pontossággal állítja párhuzamba a költemény egyes helyeit az eredeti forrással, ilyenkor meglegszünk a világos, egyszerű értekező prózával, de ha már megkísérelte azt a szerintünk helytelen eljárást, hogy a tudományos kutatást összekapcsolja a népszerűsítő céllal, akkor a gondolatokat választékosabb formában, emelkedettebb hangon is közölhette volna. Mindenesetre a helyes út az lett volna, hogy az értekezés analitikus részét valamilyen tudományos folyóiratban közölje, az értesítőre pedig a rövid összefoglalás és méltatás munkáját hagyja, — talán összehasonlítva «A lélek halhatatlansága»-t Aranynak hasonló tárgyú és szintén igen mélyen járó költeményével, a «Honnan és hová?»-val.

Még egy aprólékosnak látszó megjegyzést. Csokonainak egyik gondolatörát avval a képpel jellemzi, melyet Palleske mondott Schillerről: «A költő a philosophia partjai körül evez. Beletekintünk vele az eszmék csodás országába; a lantos könnyű csónakja pedig játszva lebeg tovább rhythmikus hullámokban s egész égboltozat övezi az igazság birodalmát, meg a költészet hullámozó tengerét.»*) Vajjon érdemes-e magyar írónak, ha Csokonait akarja jellemezni, a német irodalomtörténet phrasiskincseiből meríteni, hozzá még ilyen dagályos, keresett, semmit mondó phrasist?

CSÁSZÁR ELEMÉR.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1901. márczius hó 13-án felolvasó ülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Némethy Gézátl*: Vergilius negyedik eclogája.
2. *Vári Rezsőtől*: A Nicephorus Phocas császár neve alatt járó taktilikus munka szerzősége és kiadásának alapelvei.

*) *Schillers Leben und Werke*, II. 357. A forrást idézi a szerző.

Ez után zárt *választmányi* ülés következett, melyen P. Thewrewk Emil elnöklete alatt jelen voltak: Katona Lajos első titkár, Cserhalmi Samu pénztáros, Bermüller Ferencz, Hegedűs István, Kempf József, Kuzsinszky Bálint, Némethy Géza, Reményi Ede, Váczy János, Vári Rezső, Veres Ignác vál. tagok és Cserép József másodtitkár mint jegyző.

1. Elnök bemutatja *Chatzdiakis* György és *Vahlen* János köszönő levelét tiszteleti taggá történt megválasztásuk alkalmából.

2. Pénztáros jelenti, hogy január 1-jétől márczius 13-káig a bevétel 5960.49 kor., a kiadás 3849.32 kor., pénztári maradvány 2111.17 kor.

3. Rendes tagoknak fölvette a választmány *Bencsik* Ferencz tatai kegyestanítótrendi gymn. tanárt (aj. Cserhalmi Samu), *Kovalszky* János és *Kovács* Géza budapesti VII. ker. áll. főgymn. tanárokat (aj. Kempf József), s még a febr. ülés határozatával *Isoz* Emilién Ferencz József-nevelőintézeti tanárt (aj. Katona Lajos), *Hornyánszky* Aladár pozsonyi ág. ev. theol. akad. tanárt (aj. Katona Lajos) és dr. *Schneider* Viktor budapesti ág. ev. hittanárt (aj. Timár Pál).

4. Folyó ügyek.

— *Noches de invierno*. Binder Jenőnek e Közlöny februári számában megjelent értekezése kapcsán talán nem lesz érdektelen megemlítenem, hogy az *Eslava*-féle *Noches de invierno* egy példánya a soproni ev. lyceum könyvtárában is megvan, igaz, hogy nem az eredeti spanyol kiadás, hanem egy későbbi (1610) bruxellesi utánnyomás. Pontos címe a következő: *Parte primera del libro intitulado Noches de Inuierno*. Compuesto por Antonio de Eslaua, natural de la Villa de Sanguessa. Dedicado a Don Miguel de Nauarra y Mauleon, Marquez de Cortes, y Señor de Rada y Traybuenas. En Brvsselas, Por Roger Velpio, y Huberto Antonio, Impressores de sus Alteras, à l'Aquila de oro, cerca de Palacio, 1610. — Con licencia.

Az említett könyvtárban több érdekes, 16. és 17. századbeli spanyol és francia nyelvű könyv van, többek között a *Mateo Aleman*-féle *Guzman de Alfarache*-nek egy 1604. kiadása: *Primera parte de la vida del picaro Guzman de Alfarache*. Compuesta por Matheo Aleman criado del rey Don Felipe III, nuestro Señor, y natural vezino de Seuilla. En Brucellas En la Empronta de Juan Mommarte, detras la casa de la Villa. Año 1604. Con Licencia del Ordinario. — A könyvtár nyomtatott katalogusa (Bancsó Antal theol. tanár szerkesztésében) már 1896-ban megjelent.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

KÖNYVÉSZET.

I. Hazai irodalom.

Császár Elemér és *Váczy* János. Magyar olvasókönyv. Középiskolák I. osztálya számára (8-r. 222 l.) Budapest 1901, Athenæum r.-társ. 2 k.

Cserép József dr. Görög olvasó és gyakorlókönyv az Odüsszeiából. A Homeroson induló görög nyelvi oktatáshoz a gymn. V. és VI. oszt. számára bevezető magyarázattal és szótárral ellátva. Számos képpel. (N. 8-r. 251 és 103 l.) Budapest, 1901. Lampel Róbert 4 k. 40 f.

Dunay Ferencz. Átiró hangrajz. (Phonetika Transscriptoria) Különös tekintettel a magyar nyelvhangok kifejlődésére szóban és írásban. (N. 8-r. 524 és l.) Budapest, 1901. Lampel Róbert 8 k.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a magy. tud. Akadémia. Az I. osztály rendeletéből szerkeszti *Gyulai* Pál. XVII. köt. 7. szám. *Vadnay* Károly. Csakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. Székkfoglaló értekezés. Budapest, 1901. Magy. Tud. Akademia. (N. 8-r.) 20 l.) 30 f.

Iskolai könyvtár. Magyar olvasmányok tára. Szerkeszti *Beöthy* Zsolt. (8-r.) Budapest, 1901. Athenæum r.-társ. 8. kötet. *Berzsenyi* Dániel költői és prózai művei. Szemelvények. Közzéteszi *Váczy* János dr. (136. l.) Vázonba kötve 1 k. 80 f.

Kelenen Béla. Magyar és német kézi szótár, tekintettel a két nyelv szólásaira I. Német-magyar rész. (N. 8-r. VIII., 512 l.) Budapest, 1901. Athenæum r.-társ. Félbörbe kötve 7 k. 50 f.

Plato. Socrates védelme és Criton. Iskolai és magán használatra kiadta *Szamosi* János. 8-r. 59 és 64 l.) Budapest, 1880. Lampel Róbert. 1 k. 60 f.

Széchy Károly dr. Gróf Zrinyi Miklós a költő. III. köt. (N. 8-r. 352 l.) Budapest 1901. Athenæum r.-társ. 9 k. 60 f.

Lászlófalvi *Velics* Antal dr. A nyelvek egységéről, vagy: Hogyan beszéltek eleink? (N. 8-r. 44 l.) Budapest, 1901. Athenæum r.-társ. 1 k.

Vörösmarty emlékkönyve. A költő születésének százados évfordulója alkalmából kiadta a székesfehérvári Vörösmarty-kör. Szerkesztette *Czapáry* László dr. 1800—1900. (N. 8-r. I—CXXII. és 384 l.) Székesfehérvár, 1901. Klökner Péter (Klökner József) bizom. 5 k.

II. Külföldi irodalom.

Gräff, Hans Gerh. Goethe über seine Dichtungen. Versuch einer Sammlung aller Äusserungen des Dichters über seine poetischen Werke 1. Theil. Die epischen Dichtungen. 1. Bd. (XXXIII, 492l.) Frankfurt a/M., Literar. Anstalt. 1901. 7 mk.

Rauschen. Das griechisch-römische Schulwesen zur Zeit des ausgehenden antiken Heidentums. Progr. 4-r. (31 l.) Bonn, Hanstein. 150.

Reischel, Eug. Gottsched der Deutsche. 4-r. (XIX, 115 l.) 1901. Berlin, Gottsched-Verlag. 12 mk.

Scherer, Wilh. Aufsätze üb. Goethe. 2. Aufl (VII, 353 l.) Berlin, Weidmann. 1900. 7 mk.

Schwan-Behrens. Grammaire de l'ancien français. Paris, Fischbacher. 1900. 6.75 fr.

Suchier, Herm., u. Adolf, Birch-Hirschfeld. Geschichte der französischen Litteratur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Mit 143 Abbildgen im Text, 53 Taf. in Farbendr., Holzsehn. n. Kupferätzg. u. 1 Fksm.-Beilagen. (XII, 733 l.) Leipzig, Bibliograph. Institut. 14 mk. kötve 16 mk.

Wimmer, Kaál. Spracheigentümlichkeiten des modernsten Französisch, erwiesen von Erckmann-Chatrion. (IY, 82 l.) Zweibrücken, Lehmann. 1901. 1 mk.

Wurzbach, Wolfg.: Gottfried August Bürger. Sein Leben u. seine Werke. (VIII, 382 l.) Leipzig, Dieterich. 1900, 7 mk.

AD VERG. ECL. IV. 47.

Vergilius in celeberrima ecloga, quæ in Bucolicorum sylloge quartum locum obtinet, oraculorum Sibyllinorum testimonio usus ultimum mensem sive sæculum *magni anni* adesse canit et mox primum mensem novi anni, id est regnum Saturni rediturum vaticinatur. Deinde, ut hunc sæculorum ordinem immutabili fatorum potestate constitutum esse demonstret, Parcas, deas fati, inducit canentes vss. 46—47 :

«Talia sæcla», suis dixerunt, «currite», fuis
Concordes stabili fatorum *numine* Parcæ.

Primo versu *talia sæcla* accusativus est, *fuis* autem dativus, totaque sententia ita est interpretanda: Parcæ præceperunt suis fuis: «O fusi, talia sæcla percurrite», id est: percurrite magnum mundi annum a primo sæculo sive mense, a regno Saturni usque ad ultimum mensem, regnum Apollinis, deinde reducite iterum primum sæculum sive mensem, auream Saturni ætatem. Quod ad alterum versum attinet, in quarta *Forbigeri* editione*) has adnotationes legimus:

«*Fata sunt stabilia*, immutabilia, iisque *numen*, h. e. potestas ac voluntas divina tribuitur. *Parcæ concordēs fatīs*, non tam in fatīs hominū rerumque definiendis et constituendis, ut Heyne explicat, quam potius propter stabilem certamque fati voluntatem, ut causa concordie in fatorum stabili numine inesse dicatur».

Idem fere dicit Germanice Ladewig**) in septima Vergilii editione:

*) *Vergilii Maronis Opera*. Ad optimorum librorum fidem edidit, perpetua et aliorum et sua adnotatione illustravit *Albertus Forbiger*. Editio quarta. Lipsiæ, MDCCCLXXII.

**) *Vergils Gedichte* erklärt von *Th. Ladewig*. Siebente Auflage von *Carl Schaper*. Berlin, 1882.

«*Stabili fatorum numine* ist als Abl. causæ zu *concordes* hinzugefügt, giebt also den Grund der Eintracht an und drückt zugleich die Gewissheit aus, dass den Worten der Parzen die Erfüllung folgen werde».

Hac explicandi ratione viri docti, qui Vergilium ediderunt, omnes, quantum scio, usque ad hodiernum diem contenti fuerunt. Quo maior videtur mea audacia, qui nunc clarissimos Eclogarum interpretes meliora docere animum induxi. Cum igitur verendum mihi sit, ne multi nodum me in scirpo quærere dicant, accuratissime explicare debeo, quid sit, quod hoc loco observandum esse putem.

Deæ Parcæ, Græce Μοῖραι, ut inter omnes constat, sunt personificationes mythicæ fati et apud poetas antiquos significant ipsum fatum. Vergilius igitur, cum Parcas, ut interpretes volunt, propter stabilem certamque fati voluntatem concordēs esse dicit, *ideam*, quam dicunt, *abstractam* fati a *personificatione* fatorum discernere videtur, quod ab usu poetarum adeo abhorret, ut hanc rem nemini antea scrupulum iniecissem satis mirari non possim. Nam apud poetas *non fata cogunt Parcas concordēs esse, sed Parcæ dispensant concorditer fata*, Parcæ sunt, ut iam dixi, ipsum fatum ideamque ipsam a personificatione distinguere philosophorum munus est, non poetarum. Adde, quod Vergilius vs. 46., ubi commemorat *fosos*, Parcas inducit *nentes*; ergo cur non absolvit imaginem poeticam vs. 47., ubi more ceterorum poetarum pergere debebat in describenda nendi actione?

Vergilius hoc loco, ut iam Macrobius vidit, ante oculos habebat celeberrimum Catulli epyllion de nuptiis Pelei et Thetidis (carm. LXIV.), ubi Parcæ hæc dicunt fuis suis vss. 326—327 :

Sed vos, quæ fata sequuntur,
Currite ducentes *subtegmina*, currite, fusi.

Hoc est: «Vos, fusi, currite et ducite *subtegmina*, quæ sequuntur fata». Catullo igitur auctore fatum sequitur *subtegmina* Parcarum et cursus *subtegminum* fuis ductorum significat ipsum fatum.

Sed quomodo describit Catullus carmine supra laudato ipsas Parcas? Inducit eas *nentes*, sed non tribuit eis, ut sæpe alii poetæ fecerunt, diversa officia: omnes enim Parcæ apud Catullum eodem

funguntur officio, omnes pariter nent stamina fatorum, ut vss. 305—317. docemur:

Cum interea infirmo quatientes corpora motu
Veridicos Parcae cœperunt edere cantus.
His corpus tremulum complectens undique vestis
Candida purpurea talos incinxerat ora,
At roseo niveæ residebant vertice vittæ,
Aeternumque manus carpebant rite laborem:
Læva colum molli lana retinebat amictum,
Dextera tum leviter deducens fila supinis
Formabat digitis, tum prono in pollice torquens
Libratum tereti versabat turbine fusum;
Atque ita decerpens aequabat semper opus dens,
Laneaque aridulis hærebant morsa labellis,
Quæ prius in levi fuerant exstantia filo.

Nos igitur Vergilium etiam vs. 47. Catulli vestigia legisse concordiamque Parcarum non a fatorum numine pendere, sed in eo, quod stamen fatorum pariter neant, spectari suspicamur. Quare pro *numine* censemus tale quid reponendum esse, quod *stamen* sive *filum* significet.

Sed videamus ante omnia eos poetarum Romanorum locos, ubi Parcae describuntur.

Fatalia stamina Parcis tribuuntur a Tibullo l. I. 8, vs. 1—2:

Hunc cecinere diem Parcae *fatalia* mentes
Stamina, non ulli dissoluenda deo.

Fati stamen legitur apud Ovidium Trist. l. V, 13, vs. 24:

Non ita sunt *fati stamina* nigra mei.

Certum subtemen significat fatum immutabile apud Horatium Epod. 13, vs. 22—23:

Unde tibi reditum *certo subtemine* Parcae
Rupere.

Immobile filum ponitur pro fato immutabili apud Silium Italicum l. VII. vs. 479—480:

At vos, o natæ, currit dum *immobile filum*,
Hadriaci fugite infaustas Sasonis harenas.

Rati stamina fusi ponitur pro stamine æterni fati apud Senecam Oedip. vs. 1001—1003:

Fatis agimur: cedite fatis.
Non sollicitæ possunt curæ
Mutare *rati stamina fusi*.

Fatorum colus legitur apud Statium, Theb. I. VIII. vs. 11—13:

Quin comminus ipsa
Fatorum deprensa *colus* visoque paventes
Augure tunc demum rumpebant stamina Parcæ.

Apud poetas Græcos sæpissime legimus Μοιρῶν λίνα, hoc est: *Fatorum stamina*, ut Anth. Gr. III. 15:

Ὅστος γὰρ Μοιρῶν... ἐπέκλωσε λίνα

Anth. Gr. VII. 551:

... ξυνὰ δὲ καὶ Μοίρης λαχέτην λίνα

et apud Callimachum in Lavaer. Pall. vs. 104:

.... Μοιρῶν ὧδ' ἐπένευσε λίνα.

Μοιρῶν κλωστήρ legitur in appendice Anthologiæ Palatinæ, num. 368:

Μοιρῶν γὰρ κλωστήρι τέλος βιότοιο τέτυκται.

Μοιρῶν νῆμα occurrit in appendice Anthologiæ Palatinæ, num. 154:

... καὶ Μοιρῶν νῆμ' ἀνέκλωσαν

deinde in Anth. Pal. I. VII, 14, 5:

.... ὧ τριέλκτον

Μοῖραι δινεῦσαι νῆμα κατ' ἡλεκάτας

tum in Anth. Pal. I. VII, 597:

.... τόσον ἔσθνε νήματα Μοίρης.

Cf. etiam epigramma in Museo-Rhenano novo (I. p. 167, n. 2, 6.): ἀλότοις ὑπὸ νήμασι Μοιρῶν.

Græcum verbum νῆμα monstrat nobis viam Vergilii emendandi. Vergilius enim, ut erat novator verborum audacissimus, ad normam huius νήμα facile potuit fingere verbum nemen, deri-

vatum a *neo*, quod *filum* sive *stamen* significaret. Versum igitur 47. ecl. IV. hunc in modum censeo esse scribendum :

Concordes stabili fatorum *nemine* Parcae

quod statim reddit huic loco poeticum colorem a nobis desideratum. Sententia enim erit talis : « Talia sæcla percurrite : dixerunt suis fuis Parcae, quæ *concordes nent stabile filum fatorum* ».

Sed potestne *nemen* illud sive *filum stabile* appellari? Potest certe, nam *nemen stabile* idem significat, quod *immobile filum* apud Silium Italicum VII. vs. 479—480 :

At vos, o natæ, currit dum *immobile filum*,
Hadriaci fugite infaustas Sasonis arenas

et *certum subtemen* apud Horatium, Epod. 13, 22 :

Unde tibi reditum *certo subtemine* Parcae
Rupere,

hoc est : *immutabile fatum*. Iam pro *nemine* parum intellecto a librariis scriptum esse *numine* non est, quod mireris.

Ceterum hoc *nemen* in lexicis nostris ut *ἄπαξ λεγόμενον* affertur ex inscriptionum sylloge Gruteriana (p. 690. num. 5.). Sed operæ pretium est cognoscere ipsam inscriptionem, quæ nunc legitur in Tom. VI. Corporis Inscriptionum Latinarum Berolinensis num. 20674. et in tom. II. num. 436. Anthologiæ Latinæ,*) ubi *Buecheler* edidit carmina in lapidibus servata. Romæ fuit in latere dextro urnæ marmoreæ duplicis permagnæ, cuius antica pars etiamnum exstat Parisiis, ut *Buecheler* ait, et habet sculpta Amoris et Tyches insignia, sub his scriptum :

D. M. Juliæ Secundæ filiæ,
Corneliæ Tyches uxoris.

Sepulcrum Julius Secundus erexit filiæ, Juliæ Secundæ et uxori, Corneliæ, quæ una perierant naufragio circum oras Hispaniæ, et fecit in honorem earum carmen acrostichum, ubi primæ versuum litteræ nomen Julii Secundi reddunt. En tibi poema integrum :

Iam datus est finis vitæ, iam paussa malorum
Vobis, quas habet hoc gnatam matremque sepulcrum,

*) *Anthologia Latina*, edd. *Buecheler-Riese*. Pars posterior. Carmina epigraphica, ed. *Buecheler*, Lipsiæ, 1895. Fasciculus I. p. 203—204.

Litore Phocaico pelagi vi exanimatas
 Illic, unde Tagus et nobile flumen Hiberus
 5 Vorsum ortus, vorsum occasus fluit alter et alter,
 Stagna sub Oceani Tagus et Tyrrhenica Hiberus.
 Sic etenim duxere olim primordia Parcæ
 Et *nevere* super vobis *vitæ filia*,
 Cum primum Lucina daret lucemque animamque,
 10 Ut vitæ diversa dies foret unaque leti.
 Nobis porro alia est trino de *nemine fati*
 Dicta dies leti, quam propagare suopte
 Visum *ollis* tacito arbitrio cum lege perenni,
 Sisti quæ cunctos iubet ad vadimonia morti.

Huius igitur inscriptionis vs. 11. legitur illud *nemen* ablativo-casu, quod sine causa voluit olim mutare Sabinus in *numine*; nam hoc *trinum nemine fati* (id est: tria fila Parcarum) confirmatur poetarum Græcorum testimoniis idemque significat, quod *τριπλαῖ πῆναι* apud Lycophr. vs. 145:

Μοῖραι τριπλαῖς πῆναις κατεκλώσαντο

et *τριέλικτον νῆμα* in Anth. Pal. VII, 14, 5:

ὦ τριέλικτον

Μοῖραι δινεῦσαι νῆμα κατ' ἡλακίας.

Nos vs. 47. ecl. IV. reposuimus *fatorum nemine*, in inscriptione autem invenimus *nemine fati*. Cum igitur certum sit, Julium Secundum, elogii auctorem, in carmine suo satis eleganter scripto vestigia poetarum aureæ ætatis legisse imitarique Vergilium — nam vs. 13. obsoletam pronominis demonstrativi formam *ollis* procul dubio Vergilio debet, qui hoc archaismo aurea poeseos Romanæ ætate solus usus est Aen. l. VI. vs. 730:

igneus est *ollis* vigor et cælestis origo
 seminibus —

nostra quidem sententia etiam insolitum verbum, *nemen*, a Vergilio sumpsisse putandus est. Quare nos hoc *nemen* iis adnumeramus verbis, quibus poeta Mantuanus, novator verborum felicissimus, linguam Latinam locupletavit.

GEYZA NÉMETHY.

A MAGYAR NEMZETI VERSIDOM

æsthetikai jelentősége.

I. Általános rész.

A költői művek gyönyörködtető hatásában kétségkívül nagy része van a verses külalaknak is s a költemény nemcsak eszmei tartalmával, hanem zeneiségével is kelt bennünk bizonyos æsthetikai érzelmeket. Költemény és vers, e kettő többnyire együtt jelentkezik, úgy hogy hatásuknak szétválasztása nagyon bajos s azért fontosságuknak megítélésében az idők folyamán nagy ingadozásokat látunk. Az ókorban a zenéhez való szorosabb viszonya miatt jelentősége olyan nagy, hogy még a tartalomnál is fontosabbnak tartják; ettől kezdve e kettőnek viszonya változik, a versalak a tartalmi mozzanat elől egyre jobban háttérbe szorul s csak koronként, egyes időszakokban, pl. a renaissanceban, jut nagyobb jelentőségre. Valóban, önkényt felmerül a kérdés, vajjon a vers lényeges eleme-e a költészetnek vagy csak díszítő külső mez, járulékos szépség, melyet sok százados megszokás tartott fenn olyképen, hogy mivel e kettő kezdetől fogva együtt jelentkezett, oda kívánjuk önkénytelenül egyik mellé a másikat is. A történelmi fejlődés a mellett bizonyít, hogy az összekötés költemény és vers közt nem lehet ily laza, mert ha így volna, akkor méltán csodálkozhatnánk, hogy a költészet idők jártával ezt a külső köntöst mint alkalmatlan jármot magáról le nem vetette, holott mi sem lett volna természetesebb, mint hogy felszabadítsa magát a rhytmus alól épen úgy, mint a hogy önállósította magát a zenének másik alkotó eleme, a melódia alól. Igaz, hogy ma már nem osztjuk Platon *) nézetét, ki a költemény hatásának titkát alaki szépségében keresi s a formájából kivetkőzött verset az elvirult arczhoz hasonlítja; igaz, hogy a költeményben a zenei elem a tartalmi elem elől egyre jobban háttérbe szorul, különösen a mindennapi életet visszatükröző regényekben és drámákban; hanem azért a mai napig megmaradt s ha olyanféle költői termékeket olvasunk, mint pl. Turgenyev «Költeményei prózában» úgy érezzük, hogy minden szépségük mellett is élvezetünkhöz valami hiányzik. Valami szorosabb viszonyt kell tehát forma és tartalom közt feltételeznünk s a pusztá véletlennél mélyebb, lélektani kapcsolatot kell keresnünk.

Mint minden æsthetikai kérdés megoldásánál, úgy itt is nem tudásunkból, hanem érzésünkéből kell kiindulnunk, érzésünk helyesebb uton vezet, mint tudásunk; az első figyelmeztet és irányít, az utóbbi csak arra

*) Jánosi Béla: Az æsthetika története. I. k. 162. l.

való, hogy segítségével megállapítsuk azon jelenség körülményeit és viszonyait, mely bennünket kellemesen vagy kellemetlenül érintett, s ennek alapján keressük az æsthetikai hatás pszichologiai okát. Nem az æsthetikai elvek vezetik érzésünket, hanem érzésünkből vonjuk el az elveket, szabályokat, törvényeket.

Mi az tehát, a mit egy prózában írt költemény élvezésénél nélkülözünk? mit érzünk ilyenkor? Nem a bizonytalanság, a végtelenbe olvadás érzete fog-e el bennünket? Az, a mi hiányzik, a külső, érzékeinknek jelentkező *egység*, melyet a belső egységnek bármilyen tökéletessége sem pótol teljesen. Ez különösen lyrai költeményeknél érezhető, melyekben a tartalmi elemnek is nagyobb a hajlandósága a szétfolyásra. A versidom maga szabályosan rendezett hangviszonyaival, méreteinek matematikai pontosságával, halló érzékünknek szembeszökőn jelentkező külső egységével megkönnyíti az emberi szellemnek egységbe foglalásra hajlandóságát. A belső egység felismerésének nagyobb könnyebbsége folytán fenmaradó *erőfölösleg érzése* tehát az, a mi a versalakban gyönyörködtett.

De ezzel még nem oldottuk meg teljesen a kérdést, mert, mint tudjuk, a művészi rhythmusnak általában s így a nyelvben nyilvánuló művészi rhythmusnak, a versidomnak is, a szabályosság csak egyik eleme; a másik pedig a *változatosság*. Mennyiben emeli tehát a versidomban nyilvánuló változatosság æsthetikai gyönyörűségünket? Látjuk, hogy a szabályosságban az egység érzetét találjuk meg. Mi azonban a változatosságnak pszichikai hatása? A puszta szabályosság változatosság nélkül egyhangú, a csupa változatosság szabályosság nélkül zúrzavar; az egyik untat, mert befogadása nagyon is könnyű, a másik fáraszt, mert nem tudjuk mint egységet befogadni. A változatosságnak önmagában izgató hatása van, ellentétben a szabályosság megnyugtató erejével. A kettőnek helyes egyensúlya a *harmonia*, melynek kellemessége részint azon gyönyörérzetből ered, melyet az erőnket meg nem haladó, sőt még csak teljes erőnket sem igénylő foglalkozás, a dolgok könnyű áttekintése nyújt, részint pedig azon mérsékelt izgalomból, melyet a folytonos, de szabályozott változatosság idéz elő. Ezt a gyönyört érezzük minden rhythmikus hullámozásnál, különösen a művészi rhythmusnál, ezt érezzük a versidom rhythmusánál is. Az időbeli művészetek egymásutánjának izgató hatását a rhythmusi szabályosság játékonyszerűen mérsékli, ennek a segítségével érezzük egyszerre a múltat, a jelent és a jövőt és foglaljuk az egészet egységbe. A szabályosság az egészben van, a változatosság a részekben. A versidomnak részei a nyelv elemei, a hangok; a változatosságnál tehát ezeknek tulajdonságai, súlyuk, méreteik, egymáshoz való viszonyaik kerülnek elbírálás alá. A közönséges beszédnek is ezek képezik a részeit, csak hogy szabály nélkül, rendetlenül következnek egymás után; a változatosság uralkodik, az

egység csak nagyon kis mértékben. A természetben nyilvánuló rhythmusban inkább az egység van meg, a változatosság elenyésző csekély. E kettő együtt a művészeti rhythmusban jelentkezik, különösen abban a két időbeli művészetben, melyeknek anyaga a hang: a zenében s a versben. A változatosság itt a különféle hangok egymásutánjában van, s ez ránk nyugtalanítólag hat.

A hangok egymásutánjának izgató hatása főleg abból keletkezik, hogy folytonosan új meg új benyomások befogadására kényszerít; nem élvezhetjük a jelent nyugodtan, mint a térbeli művészeteknél, hanem folytonos haladásra, mozgásra ösztönöz. A szabályosság és mozgalmasság egymáshoz való viszonyának különfélesége, érvényesülésüknek különböző *foka* ránk különböző hatással van, majd inkább a nyugalom, majd inkább a mozgalmasság érzése fog el bennünket s a szerint különböző hangulatokba jutunk. Ezek merőben *érzéki hangulatok*, melyeket a versidom a maga érzéki mivoltával idéz elő bennünk.

De ezen direct hatásokhoz associatio útján indirect hatások is csatlakoznak; ezekben a mozgalmakban az embervilág és a természet külső és belső mozgalmainak analogonjait érezzük s ezeknek megfelelő hangulatba jutunk. Ez a hangulat teljesen független a versben kifejezett eszmei tartalomtól, ezt érezzük akkor is, ha értelmük szerint összefüggéstelen szavakat rendezünk valamely rhythmus szerint; ezt a hangulatot bennünk a rendezett mozgás keltette gyönyörérzeten kívül főleg ezen mozgás átvitele kelti a bennünk és kívülünk végbemenő külső és belső mozgalmakra. A nyomukban keletkező *hangulat* képezi a versidomnak, a nyelv rendezett hangviszonyai következtében létrejött művészi rhythmusnak *tartalmát*. A hangulat az a szorosabb pszichologiai kapocs, mely a költeményt a verssel összefűzi. A költeményben kifejezett eszméknek, érzelmeknek, hangulatoknak is van egy bizonyos kiemelkedő alaphangulatuk, a versidom mozgalmainak is van. Az egyik egészen érzéki, a másik felsőbb érzelmi hangulat s a kettő egymásnak hatását kölcsönösen támogathatja vagy csökkentheti, a szerint, a mint egymásnak megfelelnék vagy meg nem felelnék. Hangulatosság szempontjából a versidom a tartalomnál még annyiban fontosabb, hogy előbb jelentkezik érzékeinknek, mint a másik megértésünknek s azért a másinak a talajt úgy szólván előkészíti.*)

A zenében nyilvánuló művészi rhythmus is kelt bennünk hangulatokat, csak hogy még fokozottabb mértékben, mert ebben a hangoknak más elemei és viszonyai is érvényesülnek. Nemcsak a hangerő és hanghuzam szabályozása következtében keletkező rend és mozgalmasság kelt

*) Az æsthetikai alap törvénye, l. Beöthy Zs. egy. előadásnak jegyzeteiben. Aesthetika II. rész.

bennünk hangulatot, hanem az egymásután következő hangok fokának változásából eredő melodia, továbbá az egyidejű hangok consonantiája s a hangszín alig definiálható, hanem azért jól érezhető élénkítő hatása.*) A versidom, mely nem egyéb, mint a gondolati elem tulsúlyra emelkedése következtében szűkebb térre szorult zenei maradvány, körülbelül a közép-helyet foglalja el a zene és a közönséges beszéd közt; kevesebb mint a zene, mert hiányzik a melodia s több mint a közönséges beszéd, mert rhythmusa — bár ugyanaz — de szabályosabb, világosabb, tisztább és nemesebb. Elhalványult zene, vagy idealizált, átszellemült beszéd, egyre megy, mert hiszen zene és beszéd ugyanazon forrásból fakad és anyaga is egy. A versidom hangulatkeltő hatása is e kettő közt áll. A zenei hangulat olyan erős, hogy hozzá érzelmeket, sokszor még képzeteket is fűzünk s azért a zenének önmagában is van eszmei tartalma. A közönséges beszéd hangzása nyomában keletkező hangulat olyan csekély, hogy csakis comparativ módszert alkalmazva, a különböző nyelvek hangzását egybevetve, érzünk valamelyes hangulati különbséget. A versidom hangulata önmagában is mindig jól kiérezhető ugyan, csakhogy ezek nem felsőbb érzelmi hangulatok, mint a zenéé, hanem a benne nyilvánuló mozgások természetének megfelelő érzéki hangulatok. Nem is asszociálhatjuk ezeket egyenesen érzelmek, képzetek hangulatával, mint a zenei hangulatokat, hanem csakis az érzelmek és hangulatok *mozgalmaival*. Már pedig sokszor nagyon ellentétes érzelmeknek ugyanaz a belső hullámozása és külsőleg nyilvánuló mozgása. Gyors a haragnak, szenvedélynek külső és belső mozgalma épen úgy, mint a jókedvé; lassú a bánaté, épen úgy, mint a boldog elmerengése. A zenénél sem asszociálhatunk mindig határozott érzelmekkel, mert hiszen többféle érzelemnek lehet azonos a hangulata, de mégis legalább hasonlóan hangolt érzelmekre gondolunk, itt pedig csak hasonló mozgalmúakra, s ez nagy különbség.

A versidom keltette hangulaton, mivel nem egy határozott érzelemhez van kötve, a tartalom hangulata sokkal többet módosíthat, mint a zene hangulatán a szöveg. Ugyanabban a versidomban a legkülönbözőbb hangulatú eszméket, érzelmeket fejezhetjük ki, a nélkül, hogy a tartalom és forma egymással összeütközésbe jönnének; csakis olyanok csökkentik egymás hatását, melyeknek mozgalmassága más. Bizonyos érzelmeket bizonyos versidomban sohasem fejezhetünk ki, a nélkül, hogy költői alkotásunk hatása ne csökkenjen, vagy egészen el ne enyészzen. Drámát nem írhatunk tánczó rhythmusban, a hősköltemény menete nem lehet heves rhapsodikus, a dal nem folytathat nyugodt, hosz-

*) Fechner: Vorschule d. Aesthetik cz. művében zenei hangulatokat és sajátképeni zeneérzést különböztet meg.

szű sorokban, mert a műfaj természetének mozgalmassága s a rhythmus mozgalmassága egymással ellenkezik. Ilyen ellentét a tartalom és forma hangulata közt csakis a comicus hatásban fér meg, mert hiszen a comicum épen a szokatlan, a váratlan dolgok kapcsolata s hatását emelheti a tartalom és forma szokatlan kapcsolata is. A parodikus hősköltéményekben a kicsinyes tárgy és magas pathos hangja közt uralkodó ellentét comicumát a komoly, méltóságos hexameter emeli. De már dalt nem írhatunk hexameterekben, mert ezzel nem megneveztetni, hanem meghatni akarunk.

Megfelelhetünk már most arra a kérdésre, hogy lényeges alkotó része-e a vers a költeménynek? Múlhatlanul nem szükséges, mert hiszen a költő képzelete, érzelmei akkor is felébresztik a mi képzeletünket, érzelmeinket, ha prózában szól hozzánk. Hanem azért nagyon fontos, mert részint az egységbe foglalás megkönnyítésével, részint azzal, hogy az eszmei tartalom hangulatát a saját érzéki hangulatával erősíti, a költői hatáshoz nagy mértékben hozzájárul. A költeményt költeménynyé nem alakja, hanem tartalma, annak költői felfogása teszi, a vers szárnyain azonban mégis magasabbra emelkedünk, mint a legnumerosusabb prózai nyelv földön járó lábain.

S a mit mondtunk a műélvezőről, azt mondhatjuk az alkotóról is. A versidom külső egysége a költőt is belső egységbe foglalásra kényszeríti, gondolatait, érzelmeit, lehetőleg összetömríti; másrészt pedig a vers mozgása a költő lelkét is élénkebb mozgalmába hozza, képzelete merészebben csapong, érzelmeinek hullámozása hevesebb, még pedig annál inkább, minél egységesebb és minél mozgalmasabb a rhythmus s hangulata minél jobban megfelel a benne kifejezett, az általa keltett érzelmek hangulatának, a költő képzelet- és érzelmvilágának. A költőt nem æsthetikai elvek vezetik a versalak megválasztásában, ezeket többnyire nem is ismeri, s ha igen, akkor sem törődik velük; ez a tudósok, műbírák gondja, kik a művészi alkotásokból vonják el ezeket az elveket. A költőt, mikor alkotásának megfelelő formát keres, ritkán vezeti biztos tudás; ennél sokkal megbízhatóbb kalauza van: költői ösztöne, érzése, tapintata. Maga sem tudja okát adni, miért választott épen egy bizonyos formát valamely alkotásához, csak azt tudja, hogy gondolatai ebben természetesebben fejeződnek ki, érzelmeinek hullámozása ennek a hullámozásával összhangban van s képzelete ebben kap szárnyakat, míg más forma nyomasztólag, bénítólag hatna rá. Így születnek sokszor új formák, melyek ha életrevalók, azaz ha nem csupán annak az egy költő egyéni érzelmeinek felelnek meg, általánossá, egy egész nemzet, sokszor az egész világ tulajdonává lesznek. Némely erős egyéniségű költő épen abban a küzdelemben fárad ki vagy pusztul el, hogy sajátos érzelmvilágának megfelelő mozgalmú rhythmus-menetet, versalakot talál-

jon. A népköltészet ebben a tekintetben szerencsésebb; verselése gyakran primitív, néha hibás, de soha sem olyan, mely hangulatával meg ne felelne annak, a mit benne ki akar fejezni, azért mindig elemi erővel hat ránk. A népet érzése vezeti, azért nem téved, míg a műköltőt gyakran tudása vezeti félre, sokszor a hagyomány tisztelete, melynek nyomása alatt magára kényszeríti az egyéniségére nem illő formát. A nép ezt nem teszi, hanem naiv merészséggel veti félre a versalakot, a mint ez neki nem felel meg, s bár a változtatásban nem mindig egyenlőn szerencsés, de mindig eredeti és hű önmagához.

A költői alkotás akkor tökéletes, ha formája a maga módja szerint ugyanazt fejezi ki, mint a tartalom; ha a rhythmusi hullámvázis keltette érzéki hangulat hasonló ahhoz az érzelmi alaphangulathoz, mely a költeményben kifejezett eszmék, érzelmek, hangulatok összességéből bontakozik ki. Megfelelő hangulat nélkül a rhythmus lélek nélküli cifróság, holt forma, melynek, ha divatja elmúlt, el kell pusztulnia! A hangulatkeltés a versalak æsthetikai jelentősége, ez adja meg létjogát!

II. A magyar versidom.

A magyar nemzeti versidom æsthetikai megbirálásánál az általános érvényű elvek uralkodnak, u. m. *egység, változatosság* s az ezekből kibontakozó *hangulatosság*. Ezeken kívül azonban valamely speciális nemzeti verselés megítélésénél felmerül még a speciális nemzeti szempont is, az általános pszichologiai jelenségeken kívül még a nép-psyche nyilvánulásait is keressük. Nemcsak azt kérdezzük, miben nyilvánul a versidom egysége, mozgalma, hangulata, hanem azt is, hogy miben érezzük nemzetinek, miben érezzük a magyar verset magyarnak, a mienknek, a mi nemzeti szellemünkből fakadtnak? A nemzeti szellem a nemzet minden alkotására rányomja a maga sajátos bélyegét, joggal kereshetjük tehát a versidomban, mely a legeredetibb, legsajátosabb nemzeti productummal, a nyelvvel van szoros kapcsolatban.

Melyek a magyar versnek legjellemzőbb tulajdonságai? különösen azok, melyek más népek verselésétől megkülönböztetik? Micsoda vonatkozásba hozhatjuk ezeket a nemzeti szellemmel?

Mindenekelőtt is szemünkbe tűnik a világos felosztás, különösen a páros tagoltság uralkodása. A legkisebb rhythmusi egységtől, az ütemtől kezdve a legkifejlettebb strophaszerkezetig, mindenütt ez uralkodik, vagy legalább ebből származása könnyen kimutatható. A rhythmika és metrika mai előhaladott álláspontján tudjuk, hogy minden versalak páros kapcsolatokra vezethető vissza; ez egyezik meg legjobban az ember természetes rhythmusérzékevel s azért az ősi eredeti formák mind ilyenek, ebből fejlődött a többi mind. A magyar verselés a

többtől nem is ezen tagolódásban különbözik, hanem nyilvánulásának, felismerhetőségének nagyobb *fokában*. Hogy a magyarban ezt a páros tagoltságot világosabban látjuk, mint pl. a classicus verselés némely alakjában,*) ez nem azt jelenti, hogy verselésünk primitív fokon maradt, hanem azt, hogy ez a természetes, tagolódás felel meg legjobban a magyar nemzeti szellemnek, a nemzeti szellem egy uralkodó vonásának.***) Ez a józanság, a világosságra törekvés, az egyszerű, de éles ítélőképesség: ez nyilvánul a magyar ember mindennapi beszédének kerek befejezettségében, világos mondatszerkezetében; ez nyilvánul zenéjének biztos, könnyen áttekinthető, tiszta constructiójában s ez nyilvánul abban is, a mi e kettő között áll, versidomában. A magyar vers világos tagoltságát kiemeli még az is, hogy csakis ereszkedő rhythmusunk van. A rhythmusi egység határozott bekezdését az ütemelőző elmosódottá teszi, s ez a magyarban hiányzik.

A magyar versidom másik, legfeltűnőbb tulajdonsága a szigorú felosztás határain belül kifejthető nagy változatosság, mely szintén a magyar lélek egy jellemző tulajdonságát, lelki életének folytonos hullámzását tükrözi vissza. Zenéjében együtt van a szilaj hev s a gyöngéd olvadékonyság, a hetyke elbizakodás s a komor elcsüggedés, a dévaj jókedv s a borongó bánat, a szenvedélyek hatalmas vihara s a kedélynek derült nyugalma. Az érzelmek, hangulatok gazdag változatainak mozgalmasságát látjuk versidomának változó tagoltságában, rhythmusának engedékeny, a tartalomhoz könnyen hozzásimuló hullámzásában. Az egyes ütemek tagoltsága a bennük kifejezett hangulat mozgalmassága szerint könnyen változik, összevonódik vagy jobban felaprózódik, menete e szerint gyorsul vagy lassul; megtaláljuk benne a legkülönbélebb érzelmek, hangulatok mozgalmainak analagonjait. Ez a hullámzó változatosság épen olyan jól megfér a szabályosság elvével a magyar verselésben, mint a hogy megférnek ilyen ellentétes vonások a magyar ember lelkében, melyben a szeszélyesen, sokszor szenvedélyesen hullámzó kedélyéleten mindig uralkodik a magyar ember tiszta józansága, önérzetes nyugalma.

A formák szabályos felosztásában és mozgalmasságában nyilvánuló elvek legjobban kitűnnek majd a részletes tárgyalásnál s eljárásunkban nemcsak az egyes formák tagolódását és hangulatát iparkodunk megfigyelések alapján megállapítani, hanem keressük azt az alapformát,

*) Némely versalak az eredeti páros kapcsolat formájából ma már annyira átalakult, hogy felelevenítése egész tanulmány. Ilyen pl. Förster Aurélnak a hexameter eredetéről írt magvas értekezése.

**) A nemzeti vonások a versidomban. I. Beöthy Zsolt egy. előadásai. Aesthetika II. r.

melyre a versidom valamennyi, látszólag legkülönbözőbb formái visszavezethetők; ennek az ősi alaknak felosztása és jellege nyilvánul az egész nemzeti versidomban, annak minden alakjában, bár a továbbfejlődés következtében szétágazva az egyesek mozgalmassága s ezzel hangulatárnyalatai különböznek.

1. Az ütemek.

Az ütemek hangulatának megállapításánál az a nehézség merül fel, hogy mérni akarunk, a nélkül, hogy biztos mértékünk volna. A classicus versláb már szótagjainak szabályos méreteiben bírja mértékét; tudjuk, érezzük, hogy a dactylus ünnepélyesen lebegő, az anapæstus komoly, a trochæus élénk s a jambus heves. A magyar ütem szótagjaiban ilyen biztos mértékünk nincsen; igaz, hogy az ütemegyenlőség*) következtében a kevesebb tagú ütemek lassubbak, mint a többtagúak, csak-hogy ezt a különbségét az ütemeknek csakis egymáshoz való viszonyukban vesszük észre; csakis egymáshoz hasonlítva találjuk a kéttagút lassúnak, a háromtagút félgyorsnak, a négyest gyorsnak; ezen természetük csakis a kapcsolatban az ellentétnél fogva tűnik ki, ha ugyanis különböző ütemek kerülnek össze a rendben.

Azt találom azonban, hogy a hármas ütemben mégis érzünk némi önálló hangulatot; az első és második fél közt uralkodó ellentét nemcsak mozgalmasabbá, hanem egységesebbé is teszi, úgy, hogy a csupa hármasokból álló rendnek hullámzása jól kiérezhető. A négyes ütemekből alakult sor hullámzása alig vehető észre, oly csekély a megállapodás az ütem végén is; a kettesek pedig nagyobb egységet nem is képezhetnek, annyira unalmasak. A négyes ütemet nagyobb aprózottsága daczára sem gyorsnak, sem lassúnak nem érezzük, érzelmeink hangulatának megfelelően mondhatjuk az ilyenekből alakult rendeket lassabb vagy gyorsabb tempóban. Határozottan gyorsá a négyes csakis akkor válik, ha mellé más, kevésbé tagolt ütem kerül, még pedig annál gyorsabbá, minél nagyobb az ellentét közte s a másik ütem közt. A négyes ütemet a kettes mellett gyorsabbnak érezzük, mintha hármas mellett áll, s viszont a kettes a négyes mellett még lassabb, mint a hármas szomszédságában, bár tényleg sem nem gyorsult, sem nem lassudott egyik sem. Valamint az ütem önmagában nem képez önálló rhythmusi egységet s csupán a többiekkel kapcsolatban ítélhető meg, épen úgy szorosabb értelemben vett rhythmusi hangulatokról a rendeknél kisebb egységeknél szó sem lehet; beszélhetünk ugyan lassú, félgyors és gyors ütemekről, de nem önállóan kell őket ilyeneknek képzelnünk, hanem csak egymáshoz viszonyítva, a mint a rendben egymás mellett állanak.

*) Az ütemegyenlőség és ütemfeleződés törvényéről l. Négyesy L.: Ikolai Verstan.

2. A rendek.

A rendek vizsgálásánál két dolgot kell leginkább figyelembe vennünk, u. m. ütemeiknek számát és minőségét, azaz a rend tagoltságát és jellemét. E két szempont közül az elsőt, mint fontosabbat véve osztályozási alapnak, a szerint osztjuk a rendeket két főcsoportba *dimeterekre* és *trimeterekre*.

A magyar versidomban feltűnően uralkodó páros felosztás következtében magától felmerül az a kérdés, hogy kerül ilyen hármas kapcsolat a verselésbe, nem a párosból fejlődött ki ez is? Négyesy már 1887-ben felveti e kérdést,*) a hármas felosztású rhythmusi rendben továbbfejlődött alakot sejt, de mivel a dolog még nem elég érett, egyelőre nyílt kérdésnek hagyja. A tudományok folytonos egységesítésre törekvése, a legbonyolultabb jelenségeknek egyszerű alapelvekre visszavezetése a rhythmika és metrika terén is nagy változásokat idézett elő, úgy hogy ma már tudjuk, hogy eredetileg minden versalak páros kapcsolatú volt. A magyar versről is kimondhatjuk ezek után bátran, hogy a dimeterek az őseredeti alakok, melyekből másodlagos fejlődés útján keletkeztek a trimeterek.

A kérdés csak az: hogyan? Erre már olyan határozottan nem felelhetünk s azért többféle hypothesis felállítását kísértem meg, csupán azt jegyezve meg, melyiket tartom legvalószínűbbnek.

Az egyik az a lehetőség, hogy a trimeter két dimeter egybeolvadásából keletkezett olyképen, hogy az első dimeter második üteme, vagy a második dimeter első üteme kiesett. Így pl. egyik legsűrűbben előforduló trimeterünk, a tizenegyes alakulhatott az ősi nyolczasnak s az ősi kettesnek contaminációjából, akár a nyolczas második, akár a hetes első üteme esett ki. Valószínűbb az első dimeter végének, mint a második elejének kihullása, mivel könnyebb elgondolni, hogy a másodikra átsietés következtében maradt ki az első dimeter vége, míg a második elejének kihagyására pszichológiai okot nem találunk, tehát erőszakos csonkítás volna.

Sokkal elfogadhatóbbnak tartom azonban azt a föltevést, hogy a trimeter a dimeter valamely ütemének egyszerű megújrázódozása folytán jött létre. Az első hypothesis mellett szól az, hogy a contaminációnak a nyelv alakulásánál is nagy szerepe van, sőt erre a classicus verselésben is van példa, a második föltevés mellett szól pedig a magyar zenének, a magyar rhythmusnak ismétlésekre hajlandósága. Az első mellett egy általános nyelvészeti és metrikai tünemény bizonyít, a másik mellett pedig a magyar zenének, a rhythmusnak, tehát magának a dolognak a természete.

*) l. Magyar vers 82. l.

A magyar dalokat is vidékenként eltérően éneklük, betoldanak és elhagynak belőlük tetszés és szükség szerint. A zenei érv ennél fogva sokkal nyomósabb, annál is inkább, mert ilyenféle jelenséget máshol, a strophaealakulásnál is találunk még, s azért a második hypothesisist az elsőnél elfogadhatóbbnak tartom.*)

Az ismétlődés mellett bizonyítanak különösen olyan versek, melyekben dimeterek és trimeterek vegyesen fordulnak elő, pl.

Nincs Vásárhelyt | olyan asszony,
Mint Gombosné | mint Gombosné | komámasszony.
Ar. Gyulai, Népk. Gy. II.

A kérdés végleges eldöntése maga külön tanulmányt igényelne, egybe kellene vetni az ilyenféle formákat mind, hogy megbízható eredményre jussunk s az itt célunktól nagyon eltérítene. Bármelyik feltevéshez is hajlunk is azonban inkább, annyi bizonyos, hogy továbbfejlődött alakkal van dolgunk és ezen az alapon nemcsak az olyan trimetereket magyarázhatjuk meg, melyeknek szomszédos ütemei egyeznek, hanem a többit is mind; mert hiszen a rend tovább fejlődhetett, át is alakulhatott, szomszédos ütemek helyet cserélhettek, egyik-másik jobban összehúzódhatott, vagy jobban felaprózódhatott. Ez már nem olyan nagy változás, mint a dimetereknek trimeterekké alakulása.

A hangulati különbség a dimeterek és trimeterek közt általában csak az, hogy a rövidebb szerkezetek határozottabbak, a hosszabbakban pedig több változatosság fejthető ki s azért hangulatosabbak. Ez az általános szabály azonban nem áll teljes merevségében, mert a rendek hosszúságánál a hangulatra vonatkozólag sokkal fontosabb a tagoltságuk. A rendek hangulata főleg az egyes ütemek hangulatától függ, de nagyon fontos az ütemek elhelyezése is. Minden egyes ütem befolyásolja ugyan a rendnek hangulatát is, de nem egyenlő mértékben, s a rend hangulata az ütemek helycseréjével megváltozik. Fontos a *szólkezdő ütem*, mert ez adja meg az egész rendnek is lendületét, de sokkal fontosabb a *sorvégző ütem*, mert ez fülünkben legtovább visszacseng; a közbeeső ütemnek a trimeterekben csak módosító szerepe van. A rhythmusi rend hangulatát tehát a záróütem adja meg. A négyes ütem egyenletes pergésével, arsisainak, thesiseinek egyenletes hullámlásával, utolsó szótagjának csendes esésével nyugodtan zárja le a sort. A hármas ütem utolsó, másodsúlyú szótagja az előtte álló súlytalan taghoz hasonlítva erősebben hangzik, az

*) A zenei és beszédrhythmus egybehasonlításának fontosságára P. Thewrewk E. mutat rá, mint olyan utra, mely eredményekre vezethet. Ezen az alapon védi meg a magyar zenét azon ráfogással szemben, hogy eredetileg cigány zene (l. A magyar zene rhythmusa).

utolsó súlytalan szótag hiánya folytán keletkezett pauza pedig még jobban kiemeli, úgy, hogy a sor élénk emelkedéssel végződik. A kettős ütem is másodsúlyú szótaggal végződik ugyan, csak hogy ez az előtte álló teljes súlyú szótaghoz viszonyítva bágyadtan cseng s a sor befejezése is csendes, nyugodt. Leghatalmasabb a sor végén az egytagú ütem, mert ez erős hangsúlyánál s az utána következő nagy szünetnél fogva oly erővel érvényesül, hogy szinte felcsattan. A záróütemek jellemét sokféleképen módosítja az előző ütemekkel egybehasonlítás.

A magyar vers eső természetéből kifolyólag vége felé mindig megpihen s azért a legtöbb kapcsolatnak első része aprózottabb, sietősebb, vége felé összevontabb, nyugalmasabb. Ha azonban ettől eltérőleg valamely ütem szokatlan helyre kerül, ez szembeszökő helyzeténél fogva a rendesnél erősebben érvényesül s az egész menetnek sajátos jelleget ad. Az ilyen kapcsolatok többnyire nagyon érdekesek s csak akkor kellemtelenek, ha hangulatkeltés szempontjából érzésünk ezt a kivételes elhelyezést nem tudja igazolni. Látjuk ezekből, hogy a hangulatkeltésre többféle tényező van hatással, úgy, hogy szigorú, merev szabályt alig lehet alkotni, legjobban megítélhetjük tehát működésüket a rendek részletes tárgyalásánál.

(Folyt. köv.)

LÁNG MARGIT.

SZÖVEGKRITIKAI MEGJEGYZÉSEK

Herodianus *Περὶ μονήρους λέξεως* cz. munkájához.

Herodianus *Περὶ μονήρους λέξεως* cz. munkája 3 codexben maradt ránk. Ezen kodexek közül legértékesebb a *Havniensis 1965*, melyet jelenleg a koppenhágai királyi könyvtárban őriznek. Egykor Velenczében volt e kézirat, a mint ezt a codex első lapjának margóján levő következő szavak mutatják: «Fridericus Rostgaard emit Venetiis 1699.»

A codex anyaga papiros (chartaceus), keletkezésének ideje a XV. század végére vagy a XVI. század elejére tehető. Az egész codexet, mely 908 lapból áll, az 560—564. lapok kivételével valószínűleg egy kéz írta; számozva csak minden harmadik lap van. Rövidítések csak elvétve fordulnak elő benne. Különbféle grammatikai munkákat tartalmaz. Herodianusnak a «Sajátlagos szavakról» szóló műve a codex 683—726. lapjain olvasható.

Ezen codex alapján bocsátotta közre a *Περὶ μονήρους λέξεως editio princeps*-ét 1823-ban *Dindorf* Vilmos (Guilielmi Dindorfii Grammatici Græci. Vol. I. Herodianus *Περὶ μονήρους λέξεως*, Varietas lectionis ad

Arcadium, Favorini Eclogæ. Lipsiæ. In libraria Kuehniana. A tervezett gyűjtemény 2. kötete soha sem jelent meg.), utána *Lehrs* K. (Herodiani scripta tria emendatiora. Edidit K. Lehrs. Accedunt Analecta. Regimontii Prussorum. Impensis Ad. Samteri. A. 1848.) és végre *Lentz* (Herodiani Technici Reliquiæ. Collegit, disposuit, emendavit, explicavit, præfatus est Augustus Lentz. Lipsiæ. Teubnernél, 1867—70. 2 kötetben. A *Περὶ μονήρους λέξεως* szövege az apparatus criticus-szal együtt a 2. kötet 908—952, a hozzá írott præfatio az 1. kötet CXVII. és CXVIII. lapjain olvasható).

A 3 kiadó közül azonban egyik sem ismerte közelebből az eredeti codexet. Pusztán csak azon másolatot használták, melyet Dindorf megbízásából egy *Bloch* nevű philologus készített róla. «Herodianum *Περὶ μονήρους λέξεως* primum edidi ex codice regio Havniensi 1965, unde nuper descripsit ab me rogatus O. D. Blochius, vir eruditissimus, cui multorum locorum ingeniosæ emendationes debentur» — mondja Dindorf præfatiójának elején. — Maga a Dindorf kiadása különben nem valami fényes munka volt. A codex eredeti szövegén alig változtat valmit. Javításai és a Bloch-féle «ingeniosæ emendationes» nagyrészt a Præfatióban vannak felsorolva. Ugyancsak ott (XXIII. l.) próbálja mentegetni eljárását: «Hæc nunc quidem conferre licuit ad emendandum librum longe corruptissimum, quem facile intelligitur neque ab uno neque intra paucorum mensium tempus ad pristinam integritatem revocari posse. Quare plura diligentius tractanda præfationi ad alios quosdam libellos Herodianeos, proxime secuturos, reservare quam subitariis coniecturis ludere malui. Nunc enim illud potissimum efficere volumus, ut ne viri docti insigni hoc Blochii reperto diutius carerent».

Ezek után nem kell csodálkoznunk, ha *Lehrs* «In Herodiani Monadicis cum nullus fere versus adiri possit, quin hærendum esset et circumspiciendum, quid stare posset, quid non, *perpetuæ vexationis pertæsus*»¹⁾ hozzá fogott a munka javításához és azt újból kiadta «ut tandem aliquando libros habeamus, qui legi possint».²⁾ Ezen kiadásba felvette a Bloch másolatát is, melyet könyvének 158—159. lapjain találunk meg.³⁾

Lentz kiadásának szövegéről így nyilatkozik: «Præter quædam leviora, quæ emendavi, in universum textum, ut a *Lehrsio* perpolitus erat, repetivi, *Lehrsio* meliora præstare invalidus».⁴⁾

A kiadók közül tehát egynek sem jutott eszébe a Bloch másolta

¹⁾ Kiadásának V. l.

²⁾ U. o. VI. l.

³⁾ «*Liber Περὶ μονήρους λέξεως* ad codicem descriptus»-nak nevezi.

⁴⁾ Tom. I. p. CXVII.

szöveg helyességében kételkedni. Pedig bizony ez kár volt, mert Bloch nem a legpontosabban végezte feladatát.

Egenolff Péter ugyanis azon alkalomból, hogy Uhlig számára a Hav. 1965-t Heidelbergbe küldték, beható vizsgálat alá vette a codexet és látta, hogy egész sereg helytelen olvasás fordul elő a Bloch-féle másolatban. Vizsgálatának eredményéről a Rheinisches Museum XXXV. kötetének első füzetében számol be «In Herodianum Technicum Critica» cz. cikkében. Ezen cikk alapján adtuk mi is fentebb a cod. Hav. leírását.

A második codex a *Taurinensis* C. I. 25. Érték tekintetében össze sem hasonlítható a Hav.-szel. A *Περὶ μονήρου λέξεως*-nak pusztán csak a bevezetését tartalmazza, azt is úgyszólván kivonatszerűen. Először kiadta Peyron.*) Dindorf, ki a Taur.-nek a Hav.-tól eltérő olvasásait Præfatiójának III—V. lapjain közli, ezt a codexet is csak a Peyron publicatiója alapján ismeri. Dindorf előszavának ezt a részét újból lenyomatta Lehrs (Ex præfatione Guilielmi Dindorfii 1823. L. nála 3—5. ll.).

A 3. codex, melyről azonban csak 1883 óta van tudomásunk, a *Codex Vindobonensis* Gr. 294. Egész véletlenül találta meg benne Ludwig Arthur több kisebb grammatikai munka töredékei közt Herodianus II. μ. λ. cz. művének egy részét.

A kéziratban szövegünknek csak kb. a fele van meg (a Dindorf-féle kiadás 27. lapjának 8. sorától kezdve vége szakad).

Ludwig a Rhein. Mus. XXXVIII. kötetének 370—383. lapjain felsorolja a cod. olvasásait, melyek a Hav. Bloch másolta szövegének a Lehrs kiadásában megjelent lenyomatától eltérnek. Magát a codexet nem írja le közelebbről. Csak annyit jegyez meg róla, hogy érték tekintetében mögötte áll a Hav.-nek, ettől független ugyan, de valószínű, hogy ezzel közös forrásból merített.

Feladatunk lesz a következőkben kimutatni, hogy mennyiben javítható a II. μ. λ. szövege a Hav. Egenolff-féle és a Vind. Ludwig-féle olvasásai alapján. — Alapul a Lehrs-illetőleg az ettől csak alig pár helyen eltérő Lentz-féle szöveget vettük. — Az Eg. és Lud. által nagyrészt csak vázlatosan indokolt javítási kísérleteket, hogy az anyag lehetőleg együtt legyen, szintén fel fogjuk sorolni, természetesen mindig idézve szavaikat.

Vegyük már most sorra azon helyeket, a hol nézetünk szerint javítás eszközölhető!

*) Amad. Peyron: Notitia librorum manu typisve descriptorum qui donante Th. Valpurga Calusio illati sunt in Regiani Taurinensis Athenæi bibliothecam. Lipsiæ. 1820. — p. 33. — Tehát t. k. ó a II. μ. λ. első kiadója.

3. 10. ἀργαλέος*) — «ἀρβαλέος H., ταρβαλέος V., wodurch Bloch's Conjectur ἀργαλέος, welche Lehrs und Lentz aufnehmen, hin-fällig wird» Ludw. — A H. másolójának tévedése azt hiszem, ez esetben annyira világos, hogy minden bővebb indokolás nélkül csatlakozhatunk L. véleményéhez. — A V. olvasása : ταρβαλέος a helyes.

*

4. 4. σκωπαλέος. Így adja a példát a H. és a T. — A V.-ben σκω-παλέος áll.

Mivel a Herod. felhozta példákból láthatjuk, hogy az αλέος képző úgy igéhez, mint főnévhez járulhat, mind a két alak lehetséges, a sze-rint, a mint e melléknevet a σκώφ főnévből vagy a σκώπτω igéből szár-maztatjuk.

A σκωπαλέος melléknevet sem Pape görög-német, sem Bailly görög-francia szótárának legujabb kiadásában nem találjuk. Papenél a σκωπαλέος-t is hiába keressük. Bailly ezt ismeri. Jelentése : railleur = gúnyolódó. — Ennek ellenében a Stephanus Thesaurusának Dindorf-féle kiadásában a következőket olvashatjuk :**))

«Σκωπαλέος, α, ον. Cavillatorius. Herod. II. μ. λ. p. 44. Ubi σκω-παλέος scriptum etiam in libro Taurinensi ap. Peyron. Correxuit Osann».

A magam részéről én is a σκωπαλέος alakot tartom helyesebbnek. Σκωπαλέος melléknév képzelhető ugyan, de mit jelentene? Σκώφ Pape szerint: «1. eine Eulenart . . . 2. ein lustiger Tanz, bei dem man die Gebehrden der Eule nachmacht».

Ebből nagyon bajos lenne a melléknév jelentését kiokoskodni, míg ellenben σκώπτω = gúnyolódom, σκωπαλέος = a ki szeret gúnyo-lódni. — V. ö. νήφω — νηφαλέος.

*

4. 9. Παρὰ Ἀντιμάχῳ. Így a H. Παρ' Ἀντιμάχῳ V. és T.

Hogy eldönthessük, vajjon elisiót használjunk-e vagy nem, jó lesz előbb összegyűjtenünk a 2 codex azon helyeit, a hol a παρὰ után α-val kezdődő tulajdonnév áll. Ezen helyek a következők :

*) Az első szám a Dind.-féle kiadás lapszámját, a 2. az illető lap sorát jelöli. — Ezt követi a szó, ill. szavak (Lehrs kiadása szerint), a melyeknél javítást ajánlunk.

**) Úgy látszik, itt akarta helyrehozni Dindorf V. a hibát, melyet ifjúkori műve kiadásában elkövetett. — Igen sok szövegkritikai adatot találunk benne, melyet Lentz nem használt fel, pedig a Thes. utolsó füzeté 1865-ben, Lentz kiadása 1870-ben hagyta el a sajtót.

7. 11. *παρὰ Ἀριστοφάνει* H. és V.

10. 18. *παρὰ Ἀριστίῃ* H. *παρ' Ἀριστίῃ* V.

11. 26. *παρὰ Ἀνακρέοντι* H. és V.

17. 9; 21. 10; 24. 7: *παρ' Ἀττικοῖς* H. és V.

24. 11. *παρ' Ἀλκαίῳ* H. és V.

Tehát *α*-val kezdődő tulajdonnév előtt

4-szer áll *παρὰ* a H.-ben, 2-szer a V.-ben,

4-szer áll *παρ'* „ 6-szor „

Más magánhangzóval kezdődő tulajdonnév előtt rendszeren *παρ'* szokott állani. Így:

10. 14. *παρ' Αἰολεῦσιν*; 7. 35. és 8. 1. *παρ' Ἐξαταίῳ*; 10. 18. *παρ' Ἐπιχάρμῳ*; 18. 22. *παρ' Ἡσιόδῳ*; 19. 5. *παρ' Ἡροδότῳ*; 11. 6. *παρ' Ἰωσιν*; 16. 20. *παρ' Ἰπποκράτει*.

Azt hiszem, hogy ezen olvasások tekintetbe vételével legjobb lenne, ha nemcsak ezen, de a többi helyen is mindenütt következetesen *παρ'*-t íránk a *παρὰ* helyett.

*

4. 13. . . . τὸ δαιδάλεος καὶ κονισάλεος κτητικῇ Ἰωνικῇ ἔστιν ἔνδεια τοῦ ι.

. . . . κτητικὰ ἰωνικῇ (η in corr.) H.

. . . . κτητικαί, ἰωνικῇ ἔστιν ἔνδεια τοῦ ι V.

. . . . ἰωνικῶς ἐνδεῖ τῷ ι T.

A H. olvasásához Eg. még a következőket fűzi:

«= κτητικὰ Ἰωνικῇ (an Ἰωνικά? κτητικῇ Lehrsii et Lentzii non intellego)».

Mielőtt tovább mennénk, jó lesz tisztába jönnünk, mi is az a *κτητικός* melléknév? Pape szerint «*κτητικός* = geschickt zu erwerben . . . den Besitz betreffend, ihn bezeichnend; *ἀντωνυμία*, pronomina possessiva.» Eddig igaza van Papenek, de téved már a következőkben: «*adiectiva: κτητικὰ (ἐπίθετα)* die auf *χος*, z. B. *χορινδιαχός*. Steph. Byz. u. a. . . .» Téved, mondom, itt annyiban, hogy a *κτητικὰ ἐπίθετα* nemcsak *χος* végzetűek, hanem — mint ezt jelen helyünkön kívül még Herod. *Περὶ παρωνύμων* cz. művének egyik töredékéből (Lentznél II. 860. *Περὶ κτητικῶν ὀνομάτων*) láthatjuk — a *χος* és *ος* végűek (*τύποι τῶν κτητικῶν εἰσι δύο· ὅτε εἰς χος, καὶ ὁ εἰς ος . . .*) melyek aztán a képzőt megelőző magánhangzóra való tekintettel ismét többfélek lehetnek. (Vannak *ιχος*, *αχος*, *υχος*, *ειχος* és *ειος*, *αιος*, *ωος*, *εος* végzetűek.)

A Her. felhozta példák világosan mutatják, hogy a *κτητικὰ ὀνόματα* ill. *ἐπίθετα* (e két elnevezés ugyanazt jelöli, hisz az idézett helyen levő példák mind melléknévek) alatt birtokot vagy valamihez való tar-

tozást jelölő mellézneveket kell értenünk. Jelentés tekintetében legjobban a magyar *i* képzős melléznevekkel hasonlíthatók össze.

Ha már most a *κτητικός* szó ezen jelentését elfogadjuk, igazat kell adnunk Eg.-nak, ki a Lehrs-Lentz-féle *κτητικῆ* alakot hibáztatja. — Ha a szöveg összefüggését nézzük, azt látjuk, hogy az ember a *κτητικῆ* forma helyébe valami nominativust várna. Úgy a H., mint a V. is valóban nom.-t ad. A V. *κτητικαὶ* olvasását bajos elfogadni, mert nem tudjuk, hogy mire vonatkoztassuk a plur. fem. alakot, ellenben a H. nyújtotta *κτητικὰ* plur. nom. neutr. egész jól megállja helyét, mivel *ἐπίθετα* vagy *ὀνόματα*-t kell melléje gondolnunk; sőt még e nélkül is el lehet, hiszen *τὸ δαυδάλεος καὶ κονισάλεος* áll előtte.

De mit tegyünk az utána következő szóval? Ismét csak a H.-ra vagyunk utalva, mivel a V. olvasása rögtön elárulja, hogy itt a másoló önkényes változtatásával van dolgunk, ki az eredeti egy mondatból kettőt csinált. A Taur. sem jöhet számba, mert ez csak kivonatát közli eredetijének.

A H.-ben E. szerint *ἰωνικῆ* áll e helyen, de az *ῆ* csak corr. után. Hogy mit akart a másoló ezzel a javítással, bizony nem tudjuk. *Ἰωνικῆ*-t nehezen akart írni, hiszen ha már javított, az *ι* subscr.-ot és a circumflexust is kitette volna. De még ha így is látnánk a szót a codexben, akkor sem fogadhatnók el. *Ἰωνικῆ*-t ezen jelentésben: «az ion dialectusban» sehol sem látunk Herod.-nál, csak az *ἰωνικῶς* adverbiumot. Így fordul elő az általunk tárgyalt helyhez igen hasonló összefüggésben (Lentz II. 861. 4.) *τὰ δ' εἰς εὐς κτητικὰ ἰωνικῶς ἐνδεία τοῦ ἰγίνεται.**)

Egyébként érdekes, hogy a Lentz kiadásához készült indexben sem fordul elő az *ἰωνικῆ* szó. Ott ugyanis ezt találjuk: *κτητικῆ Ἰωνικῆ* II. 909. 7. (ez a mi helyünk), holott a szövegben *κτητικῆ Ἰωνικῆ* áll.

Ezen eltérés okáról Lehrsnek a Lentz kiadása II. kötetének 2. fasc.-hoz írott előszavából nyerhetünk felvilágosítást. Onnan tudhatjuk meg, hogy Lentz meghalt, mielőtt könyve a sajtó alól kikerült volna. Az indexek készítését csak megkezdte, ezeket Ludwich Arthur «de integro confecit, confecitque tales, quos haud facile quisquam *μυήσεται, μυήσεται* nemo». Hogy mégis találkozunk kisebb pontatlanságokkal, annak okát szintén megtalálhatjuk a Lehrs előszavában: «... mox patebat auctorem librum manu scriptum nondum ubique extrema cura perpolivisse, sed permultis locis demenda, fontibus denuo aditis explenda, quædam coniectura etiam sananda sibi reliquisse ad id tempus, quo hæc

*) Megjegyzem különben, hogy itt most csak az Eg. által első sorban ajánlott olvasásra, *κτητικὰ ἰωνικῆ*, reflektálok, mert a Lehrs-Lentz-félében az *Ἰωνικῆ* mint jelző természetszerűleg nem állhat meg, ha a *κτητικῆ* formát nem fogadjuk el.

a typothetis ad se reditura putabat». Ilyen természetű tévedést látunk még a *σχωπαλῆος* ill. *σχωπταλῆος* szónál is. — A *Π. μ. λ.* szövegében *σχωπαλῆος*-t ír Lentz, de a *Π. καθ. προσ.* egyik töredékében (II. 114. 17.) *σχωπταλῆος*-t, sőt a jegyzetben még külön megemlíti: «... addidi ex Mon. 4. 1. (ez sajtóhiba 4. 4. helyett)». — A kiadása indexében meg csak *σχωπαλῆος*-t látunk.

De hogy visszatérjünk tárgyunkhoz, én azt hiszem, hogy legjobb a *κητικὰ Ἰωνικά* alakot (plur. nom. neutr.) elfogadnunk.

Tartozunk azonban az igazságnak annak a kijelentésével, hogy a *κητικὰ*-t már Lehrs is ajánlotta a *κητικῇ* helyett; a Lentz app. crit.-ában legalább a következőket olvashatjuk: «*κητικῇ Ἰωνικῇ* H. emendavit Ls. Nunc Lehrsius quærit (valószínűleg privát úton) an *κητικὰ* scribendum sit».

Az *Ἰωνικῇ* alak megváltoztatására azonban sem ő, sem Lehrs nem gondolt. Eg. is megtarthatónak véli s csak 2. helyen ajánlja az *Ἰωνικά*-t.

★

5. 2. οὐδὲ κατηγορεῖν (sc. πρόκειται ἡμῖν) τῆς λέξεως εἰ σπάνιοι εἶεν.

... *τῶν λέξεων* V. és H. Dind.-nál is a plur.-t találjuk. «*τῶν λέξεων* Bl. ex codice recte enotaverat, quod cur Lehrsius cum eoque Lentzsius in *τῆς λέξεως* mutaverint, non dispicio» mondja Eg. — A *τῶν λέξεων* olvasást már csak a nyomban utána következő és hozzátartozó plur. kedvéért is vissza kell helyeznünk jogaiba. — A H.-ben levő *σπάνιοι* helyén a V. *σπάνιαι* olvasást nyújt. A *σπάνιος* melléknév rendesen mint 3 végződésű fordul elő a görögben, tehát jobb a V. olvasása. Ennek alapján 4. 29.-ben is *σπανίας*-t írhatunk a kiadók *σπανίους*-a helyébe.

★

5. 8. ἐτέρωθι. Így H. is. — «*ἐτέρωθι* V. richtig» Ludw.

★

5. 23. ταῦτα τὰ μέρη λόγου. H. is.

ταῦτα τὰ μέρη τοῦ λόγου V., azt hiszem helyesebben, hiszen két sorral alább már a H.-ban is így látjuk: *τὰ γὰρ ἄλλα μέρη τοῦ λόγου*, és 28. 12: *ταῦτα μέρη τοῦ λόγου*.

★

5. 24. ἐν ὁμοιώμασιν. — ἐν ὁμοιώματι H. és V. — Mivel a plur.-t semmi sem teszi szükségessé, a két codex consensusánál fogva el kell fogadnunk az *ἐν ὁμοιώματι* olvasást.

★

6. 4. *Τηρεὺς. Περεὺς* (nem pedig, mint Bl. írta *Πηρεὺς*) H., *Πηρεὺς* V.

«*Τηρεὺς* scr. Lrs. praeunte Dindorfio, qui tamen *Πηρεὺς* retineri posse ut alteram formam nominis *Πειρεὺς* sive *Περεὺς* credit» Lentz.

«Bei der sehr häufigen Verwechselung von *η* und *ει* (vergl. zu 13. 6. u. 26. 19., 8. 22. steht im H. u. V. *συντεθήμενον* stb. *συντεθειμ.*) und von *αι* u. *ε* (vergl. zu 7. 25., 8. 14. 16. 24. 33.) in den meisten Handschriften, möchte ich glauben, dass *Πειραιεὺς* herzustellen sei». Ludw.

Azt hiszem, kissé merész coniectura a L.-é, melyre nincs okvetlenül szükségünk. Hiszen a H. *Περεὺς* alakot nyújt, ilyen tnlajdonnév pedig létezik a görögben. Mint Elatos fiát említi Pausan VIII. 4. 4.

★

7. 7. *τὸ δὲ πλῆ ἐιρημένον. τό τε πλῆ* H. és V. «multo aptius», jegyzi meg Eg. Igaza van, hiszen itt a *πλῆ* egyszerűen a *Ῥέα*, *Ῥῆ*-hez csatlakozik. Ellentétet kifejező kötőszó a következő mondat elején áll:

7. 9. *ἀλλὰ καὶ ἡ νέα νῆ ἐιρημένον . . . ἐιρημένη* H. és V. — Azt hiszem helyesebb itt a fem., hisz az articulusnak is nőnemű formáját látjuk, nem pedig a semlegest, mint az ilyen esetekben Herod. használni szokta (így pl. az előbbi mondatban: *τό τε πλῆ ἐιρημένον*).

★

7. 30. *προςέθηκα μὴ καθαρῶον.*

προςέθηκα δὲ μὴ χ. H. és V.

A *δὲ* szócskát ki kell tennünk a szövegbe egyrészt a codexek consensusánál fogva, másrészt pedig azért, mert Herod., mikor saját szavait idézi, rendszeren ki szokta tenni a *δὲ*-t. Így 8. 6. és 30. 24.: *προςέθηκα δὲ . . .* 19. 21.: *πρόσκειται δὲ . . .*

★

8. 35. *ξυνετὸς | Φαμενὸς . .*

ξανθὰς (nem pedig *ξουθὰς* Bl. szerint) H. és V. — Ha tehát coniecturára van szükségünk, sokkal inkább a Bergk-féle *ξανθὰς*-t (l. Lentz app. crit.), mint a Lehrs ajánlotta *ξυνετὸς*-t tartjuk elfogadhatónak.

★

9. 1. *τὸ τοίνυν παρθένος ἀκοινώνητον καθέστηκεν τῷ τοιοῦτῳ χαρακτῆρι.*

A *τοιοῦτῳ* helyén, mint Dind. mondja, Bloch szerint egy ilyen forma jel áll a H.-ben: *Π* és ez annyit jelentene, hogy *τῆς παραλήξεως*, de hogy miért, azt már nem mondja.

Lentz «signum, quod in codice est, Bl. τῆς καταλήξεως (sajtóhiba παρὰλ. helyett), Lehrsius, cui adstipulor, τοιοῦτω significare putat». — De Lehrs szintén nem indokolja feltevését, hanem csak a 12. 13.-beli τοιοῦτος χαρακτῆρ-re hivatkozik. E. szerint a codexben πξ áll s «= παρακειμένω, quod egregium est» — de az ő olvasásának sincs, épúgy mint a Bloch- v. Lehrs-félének semmi palaeographiai alapja. Különben sem nagyon bízhatunk Eg.-nak a compendiumok kifejtésében való jártasságában, hiszen ezen értekezésének megjelenése után egy évvel is megrójjá Ábel Jenő a Zeitschr. f. Oest. Gym. 1881. folyamának 179. lapján, hogy az ῥς rövidítést, mely ῥρουν-t jelöl, ῥως-nak olvassa, holott ilyen szó a görög nyelvben nem is létezik.*)

A V.-ben Ludw. szerint egész világosan kiírva τῷ παραλήγοντι χαρακτῆρι áll. — Ezt kell elfogadnunk, már csak azért is, mert ez az olvasás felel meg legjobban az értelemnek. — Hiszen arról van most szó, hogy a παρθένος az egyedüli főnév, mely — bárha a νος végződés előtt ε áll, mégis παροξυνόμενον.

*

9. 18. [Eg.-nál sajtóhiba a — (= 9. 1.)] τὰ διὰ τοῦ ἡδων καὶ ἐδων.

τὰ διὰ τοῦ ἡδων ῥ ἑδων. H.

τὰ διὰ τοῦ ἡδων ῥ ἑδων (sic!) V.

A καὶ helyébe tehát a két codex consesusánál fogva, ῥ-t kell tennünk!

*

9. 21. Εἴ πως. εἴπερ H. és V.

Bl. a H.-ben εἴ πως-t látott, az εἴπερ-t mint conjecturát ajánlotta. Ezt el is fogadta Dind., míg Lehrs-Lentz megmaradt az εἴ πως mellett. Lehrs különben a szóhoz a következő megjegyzést fűzi:

«εἴ πως] sic codex, neque id minus aptum, quam quod Blochium secutus Dind. edidit: εἴπερ.»

*

9, 26. Ἄλλ' οὐδὲν εἰς ὧν λῆγον περισπώμενον ὑπὲρ δύο συλλαβὰς φύσει μακρὸν παραλήγεται.

... φύσει μακρὸν (nem μακράν. Lehrs-nél a lib. ad cod. descript.-ban sajtóhiba a μακρῶ) παρὰ λῆγει (nem παραλήγεται) H. ... φύσει μακρῶ (= μακρῶ) παραλήγει V.

A παραλήγεται és παραλήγει alakok többször fordulnak elő

*) Vári Rezső dr. úr szíves közlése.

Herod.-nál, de szabályt nem alkothatunk magunknak a kettő használatában nyilatkozó különbségre vonatkozólag, tehát a 2 codex egyezésétől fogva a *παράλῃ*-alakot kell elfogadnunk.

Nehezebb azonban ennél az a kérdés, hogy a *μακρόν*, *ρακρόν* és *μακροῦ* alakok közül melyik a leghelyesebb.

«φύσει μακροῦ dedimus ex Etym. M. p. 684. 49.» mondja Dind.

Lehrs a *μακρόν* acc.-i alak felvételének indokolását a 14. 18.-beli τὸ ε-hez írott megjegyzésében adja. Ott t. i. a *παράλῃται* igének acc.-i vonzatára hoz példákat, de a *Π. μ. λ.*-ből csak egyet, 16. 31. τὰ εἰς νῆ λήγοντα δισσύλλαβα τὸ η παραληγόμενα βαρύνεται. — A H. e helyen valóban τὸ-t ad, de azért a szövegben Lehrs-nél mindamellett τῶ-t látunk, Dind. javítása szerint. A 14. 18.-beli példa sem jöhet bizonyítékszámra, hisz ott acc.-t 3 dat. előzi meg: (οὐδὲν εἰς ες λῆγον ὄνομα . . . τῶ ἢ παραλῃται, ἀλλ' ἢ τῶ α, . . . ἢ τῶ η . . .).

A V. különben 14. 18.-ban, valamint 16. 31.-ben szintén τῶ-t ad, igaz ugyan, hogy csak corr. után.

Én azt hiszem, hogy semmi okunk sincs a rendes herodianusi nyelvszokástól eltérni. Számtalan helyet idézhetnénk, a hol a *παράλῃται* ill. *παράλῃ* ige dat.-szal áll (pl. 8. 10., 9. 5., 11. 13., 12. 25., 13. 15., 14. 10., 15. 3., 16. 30., 17. 24. stb. . . 33. 13.: τὰ εἰς vos λήγοντα . . . παραληγόμενα τῶ υ, πάντως ἐκτεταμένῳ παραλῃσθαι θέλει. Legszembetűnőbb 42. 5.: τὰ εἰς ἰθος λήγοντα παραληγόμενα φύσει μακροῦ (így adja a szöveget Lehrs).

Ezek alapján tehát a V. olvasását tartjuk elfogadhatónak és ajánljuk, hogy a másik két helyen levő acc. helyére is dat. teendő.

*

10. 3. *Δηικῶν ὁ Ἡρακλέους . . . ὁ περὶ Ἰλιάδος γράφας καὶ Ὀδυσσείας* Lehrs.

Δ. ὁ Ἡρ., Ἡρακλῶν ὁ περὶ . . .

Δ. ὁ Ἡρ. ὅπερ Ἰλιάδος γράφας καὶ Ὀδυσσείας H. (A καί-t Bl. kifelejtette.)

Δ. ὁ Ἡρ. ὅπερ Ἰλιάδα ἔγραψε καὶ Ὀδυσσείαν V.

Herod. itt arról szól, hogy a *Ποσειδῶν* azért *μονῆρης*, mert nincs más, több mint 2 tagú, *ων*-ra végződő, perisp. szó, melynek utolsóelőtti szótagjában természeténél fogva hosszú magánhangzó állna. Felhoz az *ων* végű szavakra több példát, így *Δηικῶν*-t a Herakles fiát s ezután a codex tanúsága szerint ezt jegyzi meg, *ὅπερ Ἰλιάδος γράφας καὶ Ὀδυσσείας*, ill. a V. szerint *ὅπερ Ἰλιάδα ἔγραψεν καὶ Ὀδυσσείαν*.

A kiadónak sok bajt okozott e hely.

Dindorf meg sem kísérel javítását, a szöveget egyszerűen a Bl.

másolata szerint adja. — Lehrs a H. *διπερ-ι*-jét *ὁ περὶ*-re változtatta s aztán így okoskodott:

«Patet post *Ῥαχλῆους* nomen excidisse: quod quale fuerit non constat. Quod cum probabile sit praecedenti *Ῥαχλῆους* simile fuisse, cum hinc feratur ad *Ἀθηναίων*, possis cogitare de *Ῥαχῶν*, quod mox commemorabimus». — Ez a commemoratio mindjárt a következő jegyzet végén meg is történik: «Sed recte *Ἀθηναίων*, defensum per *Ῥαχῶν*, quod certum a Keilio Anal. p. 232.»

A Lehrs okoskodásának menete helyes, első tekintetre elfogadhatónak is látszik, mert a *Ῥαχῶν* tulajdonnév valóban létezik a görögben; előfordul több feliraton és Arr. An. 6. 27. 3. ξ. — Csak az a baj, hogy semmi adatunk sincs arra, hogy egy ilyen nevű ember írt volna valaha Homeros költeményeiről. Coniecturájának ezt a gyengéjét maga Lehrs is érezte s ezért nem vette fel a *Ῥαχῶν*-t a szövegbe.

Lentz *Ῥαχῶν* helyett *Ῥαχλῶν*-t ír s ezt a következő módon indokolja:

«*Ῥαχλῶν*, quod propter antecedens *Ῥαχλῆους* excidit, inserui monente Lobeckio Proll. 317, qui profert Suidæ testimonium: *Ῥαχλῆων ἔγραψεν ὑπόμνημα εἰς Ὅμηρον. Ῥαχλῆων commemoratur etiam a Choer. Dict. 298. 23.*»

A Suidas-féle hely, melyre Lentz, ill. Lobeck hivatkozik, a következő:

«*Ῥαχλῆων, Διγύπτιος, ὑπὸ κόμης Τιλώτεος οὔσης ὑπὸ τῆς Ῥαχλῆους πόλει, γραμματικός ἐπαίδευσθαι δὲ ἐν Ῥώμῃ· ἔγραψεν ὑπόμνημα εἰς Ὅμηρον κατὰ ῥαφιδίαν καὶ εἰς τοὺς Λυρικοὺς περὶ τῶν παρ' Ὅμηρον προστακτικῶν ῥημάτων.*»

Ezenkívül még egyszer előfordul Suidasnál *Ῥαχλῆων* a *τευτάζειν* czímszó alatt:

«*Ῥαχλῆων δὲ καταμεμφάμενος Λυκόφρονά φησιν εἶναι (sc. τὸ τευτάζειν) τὸ ἐπιστρεφῶς τι πράττειν.*»

Ezenkívül hivatkozik maga Herod. is több helyen Herakleonra, így Lentz I. 266. 27.; II. 52. 10., 481. 26. — Sőt I. 269.: *Ῥαχλῆων δὲ ὁ Γλαύκου τὴν αὐτὴν (sc. τὴν ὑπὸ τῆς Ὀδυσσεΐας ὑπόμνηματιζων φησι...*

Látjuk tehát, hogy Herakleon valóban élt, grammatikus volt, a ki a homerosi eposokhoz írt commentárokat. Eddig tehát határozottan jobbnak kell tartanunk a Lobeck-Lentz-féle coniecturát, mint a Lehrsét, de azért még sem fogadhatjuk el ezt sem, mert ha felvesszük a szövegbe, Herod.-szal jutunk ellentétbe. — Herod. ugyanis a *Ποσειδῶν* szó *μονή-ρες* voltát többek közt még a következőkkel is bizonyítja:

«*τὰ περισπώμενα, εἰ λέγοιτο ἐν πλείοσι συλλαβαῖς, διὰ τὸ ο λέγεται.*», felhoz erre több példát: *Δημοφῶν, Καλλικῶν, Ἱπποδόων* s aztán így folytatja: «*τὸ μέντοι Ποσειδῶν ἢ Ποσειδέων ἢ Ποσειδάων.*»

Ezen szabály értelmében tehát a tulajdonneveknek csak is *οὖν* végződése vonható össze *ὤν*-ba s a *Ποσειδῶν* szó az egyedüli, a mely *Ποσειδέων*-nak is mondható. — A *Ἡρακλέων*-t tehát nem mondhatjuk *Ἡρακλῶν*-nak s így nem vehető fel a *περισπώμενα* (*Αριστοφῶν*, *Ἑρμοχρῶν*, *Δηικῶν*) közé, melyeknek utolsó szótagja *ὤων*-ná vonható szét. — Nem is találjuk meg a *Ἡρακλῶν*-t (sic!) sehol sem Suidasnál, sem Herod. nál, csak a *Ἡρακλέων*-t.

Engem a V.-ben levő *δπερ*, de különösen a H. *δπερ* olvasása más irányba vezet.

Nézzük csak, ki volt az a Deikon ?

Mint Herakles fiát említi Apollod. II. 7. 8.; előfordúl mint ilyen a Pind. Nem. 3. 104. és az Od. 9. 268.-hoz írott scholionokban is. — De van még egy másik D. is. Az II. V. 533-ban olvashatjuk Agamemnonról:

ἦ καὶ ἀκόντισε δοῦρὶ θοῶς, βάλε δὲ πρόμον ἄνδρα
 Αἰνείω ἑταρον μεγαθύμου Δηικόοντα
 Περγασίδην, ὃν Ὅϊες ὁμῶς Πριάμοιο τέκεσσιν
 τῶν, ἐπεὶ θεὸς ἔσχε μετὰ πρότοισι μάχεσθαι.

Erre támaszkodva nem gondolhatnók-e, hogy a Herod. szövege ilyen lehetett:

Δηικῶν ὁ Ἡρακλέους καὶ ὁ Περγασίδης . . .

Így aztán könnyen megmagyarázhatnók a H. *δπερ*-jét. — A codex eredetijében ugyanis *περὶ* semmiképen nem állhatott, mert ennek jelölésére mindig egy külön rövidítés (π, l. Eg. és kül. Lud. megjegyzését a 13. 9.-hez) állott, melyet a codexek nemcsak a *περὶ*, hanem a *παρὰ* præp. jelölésére is felhasználnak még ilyen esetekben is: π *μήδας* (8. 16. *Περιμήδας* helyett) vagy π *κλεδον* (25. 16. *παρακλιδὸν* helyett).

Hogy más rövidítések is voltak codexeink eredetijében, szintén tudjuk. Így pl.:

6. 7. τὸ γὰρ νεὺς ἐπικείμενον ποτὲ-t látunk a V.-ben. — Ludw. a következő megjegyzést fűzi ezen helyhez: «Die falsche Lesart ist, wie noch aus dem H. ersichtlich (ἐπὶ πό *κείμενον*) aus der irrig gedeuteten Abkürzung des Wortes *ποταμοῦ* entstanden».

Ilyen még 21. 32. τὸ ποτὲ V. *ποταμὸν* helyett. — Ilyen forma abbreviaturára gondolhattott itt is a másoló, melyet aztán törekedett úgy feloldani, hogy «értelmet» adjon e helynek.

Codexeinkben több helyen is látjuk a másolónak ilyen fajta változtatását. Így:

27. 2. *θεματισθῆναι* helyett a H. *θέμα τις θεῖναι*, a V. *θέμα τις θεῖναι* olvasást nyújt; vagy

21. 11. ἀπέραντα ἐστὶν V. és H. ἄπερ σπάνιά ἐστὶν helyett;

8. 14. ἐν τε γαῖα H. ἐν Τεγέα helyett;

32. 23. παρ' ἀσώτῳ μιμογράφῳ H. παρὰ Σόφρονι τῷ μιμογράφῳ helyett.

A V. Másolójának önkényes változtatását láttuk 4. 13.-ban és még inkább láthatjuk 17. 5.-ben, a hol egész csomó szót hagy ki, csakhogy «értelmet» adjon az előtte érthetetlen helynek.*) A mi helyünkön nem hagyott ki szavakat, hanem betoldott, a meglevőket pedig felcserélte. A *ὁ περγασίδης* olvasásból a *ὁ* és *περ* szótagokat egybeírta, a *γας* szótagot talán a *γράφας* abbreviaturájának, az *ίδης* az *Ἰλιάδος*-ének nézte. — Maradt még a *ὁ* előtt a *καὶ* kötőszó. Nem tudván megérteni, hogy mit keres ez ott, az *Ἰλιάδος* után írta és hogy legyen valami, a mihez tartozzék, oda tette (ha már az *Ilias* ott volt) az *᾽Οδυσσεΐας* szót. — A V. má-

*) Ezen hely a következő:

Δοθὲν οὐδὲν εἰς τὴν λῆγον ὄνομα ὀξυνόμενον καθαρτεῖται κατὰ χοῆρον Ἑλλήνων, ἀλλ' αἰὲν πρὸ τοῦ ἡ σύμφωνον ἔχει ἢ σύμφωνον οἷον σωλήν... Πειρήν... βαλλήν, οὕτως ὁ βασιλεὺς, ἐσσην ὁ οἰκίστης,

Μυρμιδόνων ἐσσηνα

Καλλιμαχος.

A V. szövege e helyen Ludw. szerint a következő: *Βαλλήν οὗτος βασιλεὺς ἦν οἰκίστης μυρμιδόνων*, ugyanis maga Lud. mondja: «*οὗτος* ohne *ὁ*» és az *ἦν*-re «*dies fehlt H.*». A *H. ἐς πῆν ὁ* és *ἐς σῆνα χαλλιμαχος* szavai a V.-ben hiányoznak. — Erre az olvasásra mondja Ludw. «*richtig*».

Annnyiban igaza van neki, hogy gramm.-lag nem emelhető kifogás a V. constructiója ellen, de értelem tekintetében elfogadhatatlannak kell mondanunk. Hiszen a V. szerint e helyen a *Βαλλήν* szót tulajdonnévnek kellene vennünk s a hely fordítása a következő lenne: «*Ballen, ez király volt, a myrmidonok letelepítője*».

Pedig a *Βαλλήν* szó egészen mást jelent.

Előfordul Aisch. Pers. 568-ban:

«Βαλήν, ἀρχαῖος βαλήν, ἱθι ἰκοῖ.»

Ezen sorhoz Wecklein (Aisch. Pers. 3. kiad. Teubner) a következő megjegyzést fűzi:

«βαλήν, hebräisch יְהוָה = unser Herr. In dem Munde der Semiten trat das Wort den Hellenen meist in der Suffixform entgegen, und diese wurde von ihnen für die eigentliche Namenform gehalten. Sext. Emp. p. 672. 26 Bk: «παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ οἱ ποιμένες, ἰὼ βαλλήν» λέγοντες, ἰὼ βασιλεῦ λέγονσι φρονιστί».

Azt hiszem ezek után tisztában lehetünk a *βαλλήν* szó jelentésével és így semmi okunk sincs rá, hogy a Lehrs ill. Dind. (mert már ő javította így e helyet) szövegén valamit változtassunk. A V. eltérését egyszerűen csak másolója tudákosságának kell tulajdonítanunk.

solója aztán ezt még korrektebbül törekedvén kifejezni, keletkezett a *ὁσπερ Ἰλιάδα ἔγραψεν καὶ Ὀδυσσεΐαν*.

Szerintem a szöveget így kell javítani:

Δηκῶν ὁ Ηρακλέους καὶ ὁ Περγασίδης. — Kissé merész coniectura, magam is elismerem, de v. ö. Ludw. szavait, melyeket 12. 9.-nél idézünk.

*

10. 3. «post *λαοκῶν* lacuna sex septemve litterarum» Eg. A lac.-ra vonatkozólag Ludw. 5. 31.-hez megjegyzi: «ist im V. (sowie im H.) hinter *συνηθεία* eine Lücke, die aber keinen Ausfall von Worten, sondern nur einen neuen Abschnitt andeutet. Dieselbe Bewandniss hat es (wenigstens sicherlich im V.) mit den beiden anderen Lücken, deren Eg. zu 10. 3. u. 11. Erwähnung thut».

A Laokoon után nem kezdődik új «Abschnitt», de a kihagyás mégis érthető; a mai orthogr. szerint gondolatjelet tennénk oda. — A lacuna a V.-ben különben sem 6—7 betűs, mert a *λαοζόων* szó után ott van a *καὶ* kötőszó; ezt fel kell vennünk a szövegbe.

*

10. 3. *ἄλλο πλῆθος ἐστὶ τοιούτων ὀνομάτων*. — Így a H. is. — ... *τοιούτων ὀνομάτων* V.

Jobbnak tartanám a *τοιούτων* olvasást, hiszen ez a jelző sokkal inkább illik az *ὀνομάτων*-hoz, mint a *πλῆθος* főnévhez. V. ö. különben

27. 30. *καὶ ἄλλο πλῆθος τῶν τοιούτων ὀνομάτων*

34. 14. *μύριον ἐστὶ πλῆθος τοιούτων ὀνομάτων*

29. 16. *καὶ ἄλλο μύριον πλῆθος τοιούτων ὀνομάτων*.

Ezen parallel helyekre támaszkodva tehát én a V. olvasását ajánlom.

*

10. 18. *Οὐδὲν περισπώμενον ἀποκόπτεται κατὰ γενικὴν πτῶσιν ἐξεκόπη παρὰ Ἀριστίαν*.

ἐξεκόπη δὲ παρ' Ἀρ. V.

A *δὲ* szócskát fel kell vennünk a szövegbe. Hiszen a következő canonban is ott van: *Οὐδὲν περισπώμενον εἰς ὧν λήγει τὸ δὲ Ποσειδῶν* ... V. ö. még 10. 15.

Hasonlóképen el kell fogadnunk a V.-ben levő *παρ'*-t a kiadók *παρὰ*-ja helyett. L. 4. 9.

*

11. 7. A *δηνεκῶς* szó után *Ποσειδάων* áll, nemcsak a H.-ben

(csak Bl. felejtette ki), hanem a V.-ben is. Természetesen fel kell vennünk a szövegbe, ép úgy

11. 27.-ben a *φῆσι* igét a *ὥς* és *φιλοστέφανος* szavak közé ki kell írunk, mert ez is csak Bl. hibájából maradt ki. A V.-ben is ott van.

*

11. 26. *Γρύλλος καθάρας τοὺς διοσκούρους.* — A *καθάρας* előtt a V.-ben *ὁ* áll. Kitehetjük az articulust. Továbbá mindkét codexben *διοσκόρους* áll. A codexek consensusánál fogva tehát ezt kell helyesnek tartanunk.

*

12. 9. *Ἀπόλλων. τὰ εἰς λων λήγοντα ἀρσενικά ὀνόματα, εἰ διπλασάζοι τὸ λ, οὐ θέλει ὑπὲρ δύο συλλαβὰς εἶναι, ... σημειῶδες δὲ τὸ Ἰπόλλων ὥς περισσοτέραν ἔχον τὴν ποσότητα τῶν συλλαβῶν.*

... ὥς περὶ δευτέραν τὴν ποσότητα τῶν συλλαβῶν H.

... ὥς παραβᾶν τὴν ποσότητα ... V.

Legyen szabad e helyen egyszerűen csak Ludw.-nak következő szép megjegyzését idéznünk: «eine schöne Verbesserung (l. *παραβᾶν*) der Corruptel *ὥς περὶ δευτέραν* (H.), die zugleich palæographisch interessant ist. Der Schreiber des H. muss in seiner Vorlagen *πβαν* oder *πβαν* oder etwas ähnliches (z. B. *αν* tachygraphisch abgekürzt) gefunden haben; indem er nun *π* für *περὶ* (s. zu 13. 19.) und *β* für das Zahlzeichen nahm, entstand *περὶ δευτέραν* st. *παραβᾶν*. — Hätte Jemand dies durch Coniectur gefunden, würde man es aller Wahrscheinlichkeit nach als ‚zu gewaltsam‘ abgewiesen haben».

*

12. 18—21. *Πῦρ. οὐδὲν εἰς ὑρ λήγον οὐδέτερον μονοσύλλαβον, ἀλλὰ μόνον τὸ πῦρ. ὅπερ Σιμωνίδης καὶ ἔνεκα μέτρον δι' συλλάβως ἀπεφῆντο· τοῦτο γὰρ μάλιστα φῆρες ἔστυγον πῦρ.*

A *καὶ* a *Σιμωνίδης* és *ἔνεκα* szavak közül hiányzik a V.-ből. Törleendőnek tartom én is, hiszen nincsen rá semmi szükségünk. Megállhatna, ha megmondaná Herod., hogy hát mi más oka is volt annak, hogy a *Σιμ.* a *πῦρ* szót kétszótagúnak írta.

A második eltérő olvasás a Sim. töredékben fordul elő, de nézzük csak előbb magát az egész verset. Annyit tudunk róla, hogy Sim.-é, de hogy melyiké, azt már nem. — Bl. szerint így áll a H.-ben:

τοῦτο γὰρ μάλιστα φῆρες ἐς τῷε πῦρ.

Lehrs javítását a következőképen indokolja: «Dedi emendationem

Lobeckii, leones intelligentis, quos Aristoteles dicat in H. An. IX. 31. (44.) 2. : φοβεῖσθαι μάλιστα τὸ πύρ. Similis erat Emperii coniectura apud Schneidew. fr. Sim. p. 100.»

A. Dind. kiadta Stephanus-féle Thesaur.-ban G. Dind. aláírással πύρ szó alatt a következőket látjuk:

«Τὸ γὰρ μάλιστ' ἀφειδὲς ἔστυγεν πύρ. . . Nam sic corrigendam esse scripturam codicis, τοῦτο γὰρ μάλιστα φηρὲς ἐς τύγε πύρ' alibi dixi». De hogy hol és mivel indokolta meg ezen coniecturát, annak sehol sem tudtam nyomára akadni.

Lentz semmi újat nem nyújt az ő Her. kiadásában; megelégszik azzal, hogy a Lehrs megjegyzésének kivonatát adja.

Bergk «Poetæ Lyrici Græci» ed. III. 3. kötetében Ceosi Simonides 59. fragmentumaként adja e verset, még pedig a következő alakban:

«τοῦτο γὰρ μάλιστα φῆρ ἔστυγε πύρ»

s ezen megjegyzéssel kíséri:

Fr. 59. Her. II. μ. λ. 12. 18., quæ correxi. similiterque Emperius, ut de leone sit terminus (Aristot. Hist. An. IX. 31. 2.), quamquam loci emendatio anceps, cum ne illud quidem sit certum, utrum Ceus, an Amorginus poetæ sit intelligendus. Lobeck φῆρες ἔστυγον πύρ scripsit, Reisig φρὲς ἐς τύγε πύρ. Trimetrum efficiunt Ahrens τὸ γὰρ (vel καὶ γὰρ) μάλιστα φῆρες ἔστυγον πύρ et qui similiter corrigunt, Schneid. (τῇ γὰρ) et Hecker (οὐ γὰρ . . . πύρ) Ceterum πύρ fortasse Phrygibus usitata fuit forma, quam significat Plato Cratylo 410. A.»

Szóról-szóra ezt találjuk művének 4. kiadásában is.

Crusius a Hiller-féle Anthol. Lyr. Græca 4. kiadásában (1897.) Ceosi Simonides töredékének tekinti:

«τοῦτο γὰρ μάλιστα φῆρ ἔστυγε πύρ.

Bergkium secutus sum. φῆρες ἔστυγον π. cum Lobeckio Hiller. Simonidis Cei fragmentum esse πύρ forma indicare videtur; talia enim e cantu melico potius, quam e dialecto vetusta repetita esse videntur; cf. Phil. LIII. Suppl. p. 95. *) Supra p. LI. ad Alc. 56. 5. Fabularum et animalium Simonides memor fr. 6a. 51. 65.»

Alc. 56. 5.-höz ezeket írja:

«χοῖλαι forma a Berghio restituta cum diphthongis distractis hymnorum delphicorum comparari potest. cf. Phil. LII. Suppl. p. 94. infra p. LIX. ad Simon. 42. χοῖλαι Fick.»

*) A Philologus ezen pótkötetét kerestem mindenfelé, de legnagyobb sajnálatomra egyik könyvtárunkban sincs meg.

Ezen helyre Buchholtz Anthol.-jának legújabb kiadásában II. kötet p. 183. Sitzler a következőket jegyzi meg :

«*χοίλη* schreibt Bergk nach der Vermutung Meineke auch Mimm. 12. 6. Damit lässt sich Sim. 59. *πύρ* vergleichen, wozu Herod. II. μ. λ. 12. 18. bemerkt: *ὅπερ Σιμωνίδης [καί]* ἔνεχα μέτρον δισυλλάβως ἀπεφύνατο*. O. Crusius Anthol. Lyr. 1897. S. LIX. leitet diese Erscheinung aus der Gesangsweise der Lieder ab, die man jetzt in den delphischen Hymnen klar erkennen kann».

Nézzük már most ezek után, hogy micsoda ujat találunk Eg. és Ludw.-nál. Simonides kiadói közül egyik sem használta fel az általuk nyújtott új olvasásokat, pedig ezt legalább Crusius és Sitzler megtehették volna.

Eg. tanúsága szerint a H.-ben nem *ἐς τύγε πύρ*, hanem *ἐς τὸ γὲ πύρ* áll. A V. pedig *ἐστύγεον πύρ*-t ad, «wodurch Lobeck's Coniectur *ἐστύγον* an Sicherheit gewinnt» teszi hozzá Ludw. — Ez igaz. A V. olvasása feleslegessé tesz minden más conjecturát. A töredéknek ilyen alakban van értelme. Csak még a *τοῦτο* mutató névmás tűnhetnék fel kissé különösnek. Mért ettől a tűztől fél a vadállat? De hát elvégre ebbe még belenyugodhatnánk, hiszen töredékről van most szó, nem tudhatjuk, mi állott e verssor előtt. Azt azonban metrikai okból megtehetjük, hogy Ahrens nyomán a *τοῦτο* helyébe *τὸ*-t írunk, mert így egy kifogástalan iamb. trimetert kapunk. Ugyancsak metrikai okból inkább az amorgosi, iambographus Simonidesnek tulajdoníthatnók e sort, annál is inkább, mivel a tartalom is erre vall. A töredékből ugyanis legkönnyebben valami állatmesére gondolhatnánk, ilyennek pedig többször akadunk nyomára nála. — A *πύρ* szó, melyről Crusius azt mondja, hogy inkább a «cantus melicus»-hoz illik, nem okozhat semmi nehézséget. — A szó ugyanis csak ezen egy helyen fordul elő a görög irodalomban. Pape szótára külön cikkben foglalkozik vele.

«*Πύρ*, zweisilbige Nebenform von *τὸ πῦρ*, das Feuer, wird aus 'Simonides' angeführt von Herod. II. μ. λ. p. 12. 18. S. Bergk Poet. Lyr. Græc. ed. I. Sim. Amorg. fr. 29, ad. II. Sim. Cei fr. 52. — Aus diese Form *πύρ* scheint die Form *πῦρ* durch Contraction entstanden zu sein, wie *πάϊς*, *παῖς*; *φῶς*, *φῶς*».

V. ö. Kühner-Blass Ausführl. Gram. I. 412. A. 3: «Die Länge in dem Neutrum *τὸ πῦρ* wird gleichfalls durch die Einsilbigkeit genügend erklärt; eine seltsame Nebenform ist *πύρ* (Herod. I. 339, II. 312, 919,**) aus Simon. fr. 59. Bergk) nach Bgk vielleicht phrygisch».

*.) Törlendőnek tartom, l. 367. l.

**) Ezen idézetek közül azonban csak az utolsó jöhet számba, mivel az I. 339-hez szóló jegyzetben ezt mondja Lentz: «explevi ex Mon. 12. 20», a II. 312-nél pedig már a töredék elejére odairta «Mon. 12. 19».

Bailly görög-francia szótárában nem veszi külön czímszónak a πύρ-t, csak a πῦρ-ről szóló czikkecske végén említi:

«πύρ conservé par Simon. Jamb. 29. (tehát a 90-es évek végén is csak a Bgk. első kiadását használta) origine étrangère selon Plat. Crat. 450a. (sic! Sajtóhibának kell tekintenünk, hisz a Plato Cratylusa a 440. paginával végződik); cf. lat. pruna».

Nézzük már most, mit is mond Plato e szóról? A hely, melyre Bergk és Bailly hivatkoznak, a következő:

Ὅρα τοίνυν καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα, τὸ πῦρ, μή τι βαρβαρικὸν ἦ, τοῦτο γάρ οὔτε ῥάδιον προσάψαι ἐστὶν Ἑλληνικῇ φωνῇ, φανεροί τ' εἰσὶν οὕτως αὐτὸ καλοῦντες φρύγες, σμικρὸν τι παρακλινόντες, καὶ τόγχε ὕδωρ καὶ τὰς χύνας καὶ ἄλλα πολλὰ.

Ezen szavakból azt hiszem semmiképen nem lehet kiolvasni vagy kimagyarázni a πύρ szó létezését. Igaz ugyan, hogy a felhozott 3 példa mind olyan, hogy a kiejtésbeli kis eltérés (σμικρὸν τι παρακλινόντες) csakis az υ hangra vonatkozhatik, mert hisz ez van meg a πῦρ, ὕδωρ és χύων szavak mindegyikében, de mért kellett volna a phrygeknek ezen hangot épen υ-nek ejteniök? Ép annyi joggal állíthatná valaki, hogy υα-nak ejtették ki, vagy akármi más kettőshangzónak; sőt még az sem állítható e hely alapján, hogy egyáltalán kettős hangzónak.

Az υ hangsoportra vonatkozólag különben legyen szabad idéznünk a Kühner-Blass-féle gram. következő szavait (I. 181. 2.):

«Wie schon die alten bemerken (Appoll. in Bekk. An. III. p. 1292, Choer. ebendas. p. 1220, Eustath. ad II. 1047. 53.) wird der Diphthong υ im allgemeinen nur vor Vokalen gebraucht».

(I. 62. 3.) «In den Diphthongen υ vereinigen sich υ und ι zu einer Silbe; doch geschieht dies in der gewöhnlichen Sprache nur vor Vokalen, als μυῖα, ἄρπυια. Vor Konsonanten kommt υ auch in Dialekten fast gar nicht vor.»

Ha már most tekintetbe vesszük, hogy codexeink nem is nyújtják ezt a különös πύρ formát, hogy ez létezését csakis a Bloch fantasiájának köszöni, mert úgy a H.-ben Eg. szerint, mint a V.-ben Ludw. szerint egész világosan kiírva πύρ alak olvasható, hogy továbbá maga Herod. is csak annyit mond, hogy Simonides a πῦρ szót «ἐνεκα μέτρου δισουλάρως ἀπεφύητο» — azt hiszem teljesen nyugodt lelkiismerettel jelenthetjük ki, hogy a πύρ szó a görög nyelvben nincs meg, tehát a szótárak és grammatikák azon helyei, a hol reája hivatkozás történik, tévedésen alapulnak. — A töredék Simonides Amorginusé és így hangzik:

τὸ γὰρ μάλιστα φῆρες ἔστυγον πύρ.

*

12. 21. τὸ δὲ Σῦρ οὐ συνήθες παρὰ Ἑλλήσιν.

Így H. . . . *πᾶσι ἔλλησιν* V. «also ist *πᾶσιν* für *παρὰ* herzustellen» Ludw.

*

13. 6. *ὁ γ' οὖν Χοιρίλος ἐν α' Περσικῶν.*

ὁ γ' οὖν χοίριλος φησὶν ἐν α τῶν Περσικῶν H.

ὁ γ' οὖν χοίριλος φησὶ (sic!) *ἐν α τῶν Περσικῶν* V.

A szövegbe kell tehát tennünk a Bloch kifelejtette *φησὶν* és *τῶν* szavakat. A codexek *χοίριλος*-ára már Dind. megjegyezte: «*rectius Χοιρίλος*».

*

13. 9. *οὐδὲν δ' ὅτι οὖν ὄφθῃ δισύλλαβον.* H. is. *οὐδὲν δ' ὅτι οὖν*.. V. — A 20. 23.-ban a kiadók is *ὅτι οὖν*-t írnak az *οὐδὲν* után. A V. alapján tehát itt is így javíthatjuk a szöveget.

*

13. 16. *οὐδὲν εἰς ῥα λῆγον θηλυκὸν . . . τῇ οὐ διφθόγγῃ παραληγόμενον, ἀλλὰ μόνως ἄρουρα.* H. is.

. . . . *ἀλλὰ μόνῃ ἢ ἄρουρα* V.

Ilyen összefüggésben nem szokott a *μόνως* állni Herod.-nál. Rendesen a *μόνον*-t használja (v. ö. 7. 33., 8. 10., 12. 19., 14. 11., 16. 16. 18. 30., 19. 25., 21. 1., 22. 4. stb.), néha *μόνος* *ὁ*-t ír (így 13. 19., 24. 6.), de sehol sem látunk *μόνως*-t articulus nélkül ilyen esetekben. — Mivel tehát syntacticailag nem hibás a *μόνῃ ἢ ἄρουρα*, azt hiszem, elfogadhatjuk.

*

13. 18. *ὥς Ἑκαταίῳ* H. alapján a kiadók.

«*ὥς παρ' Ἑκαταίῳ* (= *φ*) V. richtig» Ludw. — Ezt és az előbbi javítást felhasználja Eg. is a Phil. LIX. 251. l. (Zu Lentz Herodian cz. czikkében). A kanont ott a következőképpen adja: *Ἀρουρα. οὐδὲν εἰς ῥα λῆγον θηλυκὸν . . . τῇ οὐ διφθόγγῃ παραλήγεται (παραληγόμενον a kiadóknál) ἀλλὰ μόνῃ ἢ ἄρουρα . . . τὸ Κόλουρά ἐστι πόλεως ὄνομα ὥς παρ' Ἑκαταίῳ δοκέω δὲ μάλιστα περὶ (a kiadóknál *παρὰ*) Κόλουραν ἵνα Προηγέες ἔζοντο.*

A mi javításait illeti, a *μόνῃ ἢ* és *παρ'* alakokra vonatkozólag egy eredményre jutottunk. De hogy a *παραληγόμενον*-t mért változtatta *παραλήγεται*-ra, nem értem. A codexek e tekintetben nem nyújtanak támasztékot, Talán tévedésből a 13. 10.-ben levő *παραλήγεται* varianst (melynek azonban a maga helyén semmi értéke nincs) vette fel? Negyedik javítása a kiadók *παρὰ*-jának *περὶ*-re való változtatása. Itt már hivatkozhatik a codexekre. A H.-re vonatkozólag ezt olvassuk Eg. collatiójában: «*et παρὰ et περὶ in codice legi potest*». A V.-ben hasonló-

képen áll a dolog: «π st. *παρὰ*. Diese Abbreviatur ganz unterschiedlos für *περὶ* und *παρὰ* gesetzt kehrt wieder: 13. 30., 14. 27., 16. 10. 12., 17. 19., 18. 25., 19. 14., 20. 17., 21. 23., 24. 18., 25. 27., 26. 7. 16. 19. 27. 28. 35., 27. 1. 13. und an anderen Stellen.»

Igy azonban minden indokolás nélkül nem látom be a változtatás szükséges voltát. Eg. ellenében megtartom a kiadók *παρὰ*-ját.

★

13. 21. *Ἰουρα μέμνηται*. Így H. *ιοῦρα ἥς μέμνηται* V. — A *ἥς* pron. relat. talán felvehető a szövegbe. Az *Ἰουρα* javítást (D. Bl. nyomán kis kezdőbetűvel írta) Eug. Mehler vindicálja magának (Maneæ Patavensis fragm. I. Bonn. 1846. p. 71.),* de erre csak azt jegyezzük meg, hogy Dind. nagyon következetlen a tulajdonnevek írásánál. Hol nagy, hol kis kezdőbetűvel írja őket.

★

13. 29. *μόνον ὁ Κάνωβος. μόνος ὁ Κ.* H. és V. — Elfogadhatjuk a codexek consensusanál fogva. V. ö. 13. 16., 24. 6.

★

14. 4. *σύμφωνον ὁρᾶται πρὸ τοῦ x καταλῆγον*. H. is. *συμφώνω* V. — En jobbnak tartom a V. olvasását. Ha ezt elfogadjuk, az egész mondat így hangzik:

... τὰ εἰς xη λῆγοντα δηλυνὰ ... τότε ἔχει συνεσταλμένον (sc. τὸ ε). ὁπότε συμφώνω ὁρᾶται πρὸ τοῦ x καταλῆγοντα (nem καταλῆγον). A mondat alanya tehát ez esetben nem a *σύμφωνον*, hanem az előbbiből kiegészítendő *τὰ εἰς xη λῆγοντα δηλυνὰ* lenne. — Mert mi értelme volna a *σύμφωνον πρὸ τοῦ x καλῆγον*-nak? Hiszen elég lett volna akkor a *πρὸ τοῦ x* is. — Ilyen összefüggésben Herod. sohasem használja különben sem a *λῆγει* ill. *λῆγεται* igét, vagy összetételeit. — A rendes constructió az, hogy a *λῆγει* mindig az *ὄνομα* v. ehhez hasonló szóhoz tartozik; a mire pedig valami végződik, azt az *εἰς* præpositioval fejezi ki. — Sokkal szívesebben javítom a *λῆγον*-t *λῆγοντα*-ra, mintsem a nyelvérzéket sértő különös constructiót meghagyjam. A -ta végződés kifejejtése könnyen magyarázható; egyszerű haplographiáról van itt szó, a *λῆγοντα* után *τότε* áll a szövegben, s egyébiránt mindenfelől sing. neutr.-ok környékezik. A mi magát a constructiót illeti v. ö.:

13. 9. *οὐδὲν δὲ ὅτι οὖν ὠφθη δισύλλαβον εἰς α λῆγον τῇ ου διφθόγγω παραληγόμενον*.

*) Vári Rezső dr. úr szíves közlése.

12. 25. τὰ εἰς σα λήγοντα θηλυκὰ ὀνόματα τῇ ου διφθόγγῳ παρα-
ληγόμενα ὑπὲρ δύο συλλαβὰς ὀρᾶται.

★

14. 8. σημειῶδες. σημειώδης H. V. — El kell fogadnunk, hiszen
ἡ τοῖνον δίκη áll előtte.

★

14. 19. . . . τὸ ε, . . . τὸ ο, . . . τὸ ω. H. is. τῷ ε, . . . τῷ ο, . . . τῷ ω
V. (corr. után). Ez a jobb. L. 9. 26.

★

15. 14. ἔδουσι ἔξ. H. is. ἔδουσιν ἔξ V. — A ν ephelc. nem felesleges.

★

15. 26. ἀλλ' ὁ μὲν οὖν ἀπάνευθε θαλάσσης εὐρυπόροιο
οἰκία ναιετάασκε πολύρρην πουλοβοώτης.

E két sort idézi Herod. a *Ναυπακτικὰ*-ból (Kinkel Fragm. Ep. Græc. p. 199.). A töredéknek, mely csak ezen egy hely alapján ismerte-
tes, utolsó szavával kell foglalkoznunk.

Bl. szerint *πολυβοώτης* állott a H.-ben. Ez azonban nem igaz, a
H. ép úgy, mint a V.-ben *πολυβούτης* van és 15. 28.-ban szintén *πολυ-
βοῦται*, nem pedig *πολυβοῶται*.

Magában véve kétségtől helyesebb a két codex nyújtotta olva-
sás, csak az a baj, hogy metrikai okból nem iktatható be rögtön a szö-
vegbe. Előtte hiányzik egy hosszú szótag a hexameterből. Ha oda egy
καί-t szúrunk be — igaz hogy olcsó coniectura, de hát inkább ezt te-
gyük, mint a hagyományozott és magában véve is helyes alakon változ-
tassunk — akkor megvan a kifogástalan hexameter:

οἰκία ναιετάασκε πολύρρην καὶ πολυβούτης.

★

16. 9. εἴπερ οὖν ἀληθὲς ἔστι τὸ μηδὲν εἰς τὴν λῆρον μονοσύλλαβον
θηλυκὸν γένος σημαίνειν. H. is. . . . θηλυκὸν γένος μόνον σημαίνει V.
(az utolsó szó nyilvánvaló íráshiba *σημαίνειν* helyett).

A *μόνον*-t ki kell tennünk a szövegben, hiszen a kanon kezdetén
ezt mondja Herod.:

*οὐδὲν εἰς τὴν λῆρον ὄνομα μονοσύλλαβον μόνως θηλυκὸν ἀλλ' εἰ
ἐπιδέχοιτο καὶ τὸ θηλυκὸν γένος, ἐν κοινότητι ἐπιδέχεται . . .* s később
felhoz *τὴν* végű szavakat (*χῆν*, *ρήν*), melyek hímneműek és nőneműek
egyformán lehetnek. Nem mondhatja tehát Herod., hogy nincs *τὴν* végű
egytagú nőnemű szó, legfeljebb csak azt, hogy a *φρήν* az egyedüli egy-

tagú, ην-re végződő szó, a melyik csak nőnemű (a többi ugyanis egyformán szolgál a hímn- és nőnem jelölésére). A szöveg ennél fogva :

εἴπερ οὖν ἀληθές ἐστι τὸ μηδὲν εἰς ἡν λήγον μονοσύλλαβον θηλυκὸν γένος μόνον (vagy talán a kanon elejére való tekintettel itt is μόνως?) σημαίνειν, ὅτι πεπλάνηται τὸ φρόν περὶ τὸ γένος.

*

16. 26. «...ist aus V. κλυστήρ hinter καυστήρ hinzufügen» Ludw.

*

17. 18. ... οὐχ ὕγως τὸ τοιοῦτο παραλήφεται, οὗ πίστιν ὀφείλει ἐξ ἄλλων πτώσεων παραθεσθαι.

A οὗ a πίστιν előtt mindkét codexben hiányzik, Lehrs tette csak a szövegbe. A τοιοῦτο helyett a V.-ben τοιοῦτον s a πίστιν után δ' áll. Nem lenne-e egyszerűbb ennek alapján így javítanunk :

«οὐχ ὕγως τοῦ τοιούτου παραλήφεται πίστιν, ὀφείλει γὰρ ἐξ ἄλλων πτώσεων παραθεσθαι». — Az *ον* és *ου* felcserélésére vonatkozólag v. ö. 23. 29.

*

17. 25. ἤ- «ἤτοι V. besser als ἦ H.» Ludw.

*

17. 28. οὐδ' ὅτι οὖν ἐστιν. H. is. A V. itt is, mint 13. 9.-nél ὀτιοῦν-t ad. V. ö. még 20. 23.: οὐδὲν δὲ ὀτιοῦν παροξυνόμενόν ἐστιν. — Talán itt is írhatnók: οὐδὲν ὀτιοῦν ἐστιν.

*

18. 11. διὸ σημειωτέον ἐρήδιος. H. is. τὸ ἐρήδιος. V. — Az articulus felveendő.

*

18. 12. λέγεται δὲ ἔσθ' ὅτε. — . . δ' ἔσθ' ὅτε H. . . δ' ἔσθ' ὅτε V. — Tehát a H. olvasása a helyes.

*

19. 8. Ἰς πόταμος παρὰ θάλασσαν ἔξεισιν. — H. is. παρὰ τὴν θάλασσαν ἐ. V. Itt is jobb az articulus.

*

19. 18. Bloch a H.-ből a következőket jegyezte ki :

Ἀπαιτεῖ τὰ πύσματα τὴν εὐθεΐαν πῶσιν.

A Lehrs-Lentz-féle szöveg :

Ἀπαιτεῖ τὰ πύσματα κατὰ τὴν εὐθεΐαν πῶσιν τὸ π. — «Hic κατὰ inserti et addidi τὸ π.» teszi hozzá Lehrs.

A codexekben azonban Eg. és Ludw. tanúsága szerint ez áll:

«ἀπαιτεῖ τὰ πύσματα τὴν εὐθεΐαν πῶσιν ἀπὸ τοῦ π θέλει ἄρχεσθαι.»

«Hinter πῶσιν folgt noch ἀπὸ τοῦ π θέλει ἄρχεσθαι H. V. Demnach wäre nicht mit Lehrs κατὰ und τὸ π einzuschalten, sondern vielmehr ἀπαιτεῖ zu streichen» Ludw.

Annyiban igaza van Ludw.-nak, hogy az ἀπαιτεῖ szó felesleges, de azt hiszem, hogy a κατὰ-t mégis be kell toldanunk a szövegbe. — Magában véve ugyanis a πύσματα τὴν εὐθεΐαν πῶσιν ἀπὸ τοῦ π θέλει ἄρχεσθαι mondatnak lenne értelme, csakhogy egyrészt az szól ellene, hogy az ἄρχεσθαι igét ilyen constructióval soha sem használja Her., továbbá azon körülmény, hogy 3 sorral alább maga Herod. hivatkozik saját szavaira: «πρόσκειται δὲ κατ' εὐθεΐαν πῶσιν» mondja. Ha tehát a mi helyünkön τὴν εὐθεΐαν πῶσιν-t írt volna, akkor itt is így idézte volna, hiszen a κατὰ prep.-ra ez esetben semmi szüksége sincs.

Ilyen eset előfordul még többször Her.-nál. Így pl. 23. 18.-ban azt mondja: . . . οὐδὲν εἰς μὲ λῆγον . . . ῥῆμα κατὰ τὴν ἡμετέραν διάλεκτον διφθόγγῳ παραλήγεται. Két sorral alább hivatkozik ezen szavaira: πρόσκειται δὲ κατὰ τὴν ἡμετέραν διάλεκτον; vagy 30. 19.: οὐδὲν οὐδέτερον . . . τῷ ε παραλήγει κατὰ τὴν ἐνικὴν εὐθεΐαν ἐν χρήσει Ἑλλήνων. E szavakat is szóról-szóra idézi 30. 24.-ben: προσέθηκα δὲ κατὰ τὴν ἐνικὴν εὐθεΐαν ἐν χρήσει Ἑλλήνων.

Ha tehát Ludw.-nak igazat adnánk, hogy az első helyen τὴν εὐθεΐαν πῶσιν állott, a másodikon is e szavakat kellene találnunk.

A mondat tehát így irandó:

Τὰ πύσματα κατ' εὐθεΐαν πῶσιν ἀπὸ τοῦ π θέλει ἄρχεσθαι.

★

- 19. 23. οὐδὲν εἰς γος ὑπὲρ δύο συλλαβὰς τῷ ι παραλήγεται.
οὐδὲν εἰς ος . . . H. οὐδὲν εἰς ος λῆγον ὑπὲρ β συλλαβὰς . . . V.

A 2 codexben előforduló ος íráshiba γος helyett. A λῆγον, bárha a H.-ben hiányzik, véleményem szerint felveendő a szövegbe. Az nem szól ellene, hogy utána mindjárt παραλήγεται áll. Az ilyen kakophonniával nem sokat törődik Herod. V. 6. 14. 15. οὐδὲν εἰς εἰς λῆγον ὄνομα . . . τῷ ι παραλήγεται, 16. 30. τὰ εἰς νη λήγοντα . . . τῷ η παραληγόμενα. — 17. 24.: τὰ εἰς ρα λήγοντα . . . τῷ υ παραληγόμενα.

★

20. 22. Κλωπικός. A H. πελωπικός-t ad, melyet D. Πελοπικός-ra javított. Ezt a πελοπικός olvasást látjuk a V.-ben is. Lehrs nem fogadja el a D. javítását: «A Πελοπικός proxime etiam abest πελοπικός, sed

minus verisimile alterum quoque adiectivum a regione, ductum fuisse.*) Facile autem concedo ὡς τὸ ὠδικός,**) Πελασγικός, Τρωικός».

A Steph. Tesaurusa ismeri ugyan e szót, Πελοπικός, de csak ezen egy helyről idézi.

Mindamellet, mivel grammatikai tekintetben nem emelhető kifogás e melléknév ellen, a V. alapján megtarthatónak vélem. Az egészet így írnám:

... ἢ δξύνεται, ὡς τὸ ὠδικός, Πελοπικός, Τρωικός.

★

20. 35. ... οὐδὲν εἰς λος λῆγον δισύλλαβον βαρύτονον τῇ οἱ διφθόγγῳ παραληγόμενον, ὅτι μὴ μόνον τὸ κοῖλος.

A παραληγόμενον helyén a H.-ben παραλήγει v. παραλήγεται áll, a V.-ben παραλήγεται-t látunk. A codexek consensusánál fogva tehát ez utóbbi alakot kell felvennünk a szövegbe, legalább határozott állítmánya lesz mondatunknak.

★

21. 15. τὰ εἰς τερος συγχρητικὰ ...

τὰ εἰς τερος λήγοντα συγχρ. H. és V., tehát a λήγοντα szót, mely csak a Bl. hibájából maradt ki, be kell tennünk a szövegbe.

★

21. 15. εἰ ἔχει. — H. is; εἰ ἔχοι V. Azt hiszem elsőbbséget adhatunk az optativusnak. V. ö. 10. 7., 12. 3., 22. 33. stb.

★

21. 25. τὸ δὲ ἐπασσύτερον. — τὸ δὲ ἐπασσύτερος mindkét codex. — Kétségtől ez a helyes olvasás, hiszen az előbbi sorban is τὸ τε ἰθύντερος-t látunk. — V. ö. 28. 10.

★

21. 34. νῆδοῦς. ὕδοῦς H. (nem pedig νῆδοῦς) Dind. νῆδοῦς-t írt. ὕδοῦς V. A szónak ezt a formáját találjuk meg Steph. Tesaurusában és Bailly szótárában. ὕδοῦς-t ajánl Kühner-Blass grammatikája is (I. 182.). Tehát így irandó.

★

22. 10. ἐπιρρήμασι. H. is. ἐπιρρήμασιν V. A ν ephelc. szükséges. V. ö. 15. 14.

★

*) Τρωικός áll ugyanis utána.

**) A τὸ ὠδικός-t a másoló tévedésből az előbbi sorba, a προπαροξύτονα közé írta. Ott Ὠρικός-t ír helyette Lehrs.

23. 9. *παρητησάμεθα. παραστησόμεθα* H.

«εἴπομεν V., wodurch Bloch's Conjectur *παρητησάμεθα* entbehrlich wird.» Ludw.

*

23. 12. *τὸ δὲ αὐτὸ ἐπὶ τοῦ πλάζω. — δὲ αὐτὸ, ἐπὶ τοῦ πλάζω* H. — *τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τοῦ πλάζω* V.

Az eredeti forrásban valószínűleg *τὸ δὲ αὐτὸ* állott, ebből a V.-ben a *τό*, a H.-ben a *δὲ* maradt meg. Dind. *τὸ δ'* *αὐτό*-t ajánl, ezt fogadjuk el mi is, csak még a V.-ben levő *καὶ*-t tesszük hozzá.

*

23. 29. *οὐδέποτε ῥῆμα γ' προσώπων εἰς τι λήγει.*

... *τρίτον προσώπων* V. *γ' προσώπων* H. (nem mint Bl. írja: *προσώπων*). Tehát *τρίτον προσώπων*-t kell írunk. V. ö. 23. 15. *τρίτης συζυγίας*.

*

24. 9. ... *λεγόμενον. — λέγόμενος* H. V. Ez a helyes alak, hiszen a kanon így kezdődik: «*οὐδεὶς παρακείμενος δισύλλαβος*» és később: «*ἀλλὰ μόνος ὁ*».

*

24. 10. *οὐδεὶς δεύτερος ἀόριστος εἰς οὐ λήγων πρὸ τοῦ ὁ ἔχει τὸ σ.*

... *λήγει ... ἔχον* H. ... *λήγει* (írásközből *λήγων*-ból javítva) ... *ἔχων* V.

A codexek consensusanál fogva a V. olvasását kell elfogadnunk. Az értelem különben ugyanaz marad.

*

24. 17. *βαίνω, δραινῶ, ραίνω, χαίνω, πταίνω* (?) Lehrs. — ... *κραίνω* (?) Lentz.

... *χαίνω, μαίνω, πταίνω* H.

... *χαίνω, βαίνω, πταίνω* V., tehát kétszer hozza fel a *βαίνω* példát. A H. e helyett *μαίνω*-t ír (Bl. kifejejtette). Dind. Thesaur. szerint «at *μαίνω* (præsens) transitive acceptum pro In furorem ago, Lympho non reperiri ait Eustath. (II. p. 536. 12.), sed ab eo compara *ἐχμαίνω*... Non infrequens est usus arristi...». Pape szótára egyáltalában nem ismeri a *μαίνω* igét, csak a *μαίνομαι*-t. Hogy mi szövegünkbe a *μαίνω*-t mégis felveendőnek tartjuk, annak oka, hogy Her.-nál még másutt is megtaláljuk ezen igét.

Így a *II. zaθ. πρ.* egyik töredékében (Lentz I. 450. 18.) a példák között látjuk: *φαίνω, φαίνομαι, μαίνω, μαίνομαι*; vagy Lentz II. 795. 32.: *μαίνω, ἐξ οὗ τὸ μαίνομαι.*

*

25. 20. οὐδὲν εἰς εἰς ἐπὶ ῥήμα βαρυνόμενον ἐκ δύο προθέσεων συνεστηκός . . . , οὐδὲν εἰς εἰς λήγει ἐπὶ ῥήμα . . . H. οὐδὲν εἰς εἰς λήγον (= λήγει, hogy csak jelentéktelen frászhiba, az ékezet mutatja) V. Tehát csak Bl. hibájából maradt ki a λήγει ige.

*

26. 6. ὀψίγονος után a V.-ben még ὀψιμολος áll. Dind. Thesaur.-ban nem találjuk ugyan e melléknévet, de azért még nem kell azt gondolnunk, hogy egyáltalán nem létezett a görögben. Vagy talán az ὀψιμορος-ból romlott? (Előfordúl e szó Opp. Hal. I. 142. Jelentése Dind. szerint: Sero moriens et Lente.)

*

26. 16. τὸ παραδείγμα πῶς ἔχει;

«τὰ δὲ παραδείγματα πῶς ἔχει; V. auch H., der aber δὲ weg-lässt.» Ludw. A V. olvasását kell elfogadnunk; hiszen nem παραδείγμα-t hoz fel Herod., hanem a példák egész sorát.

*

26. 17. θάλλω. Mindkét codexben ennek helyén βάλλω áll. Ez a helyes. Hiszen már magában véve sem valószínű, hogy a θάλλω példa után közvetlenül a vele ugyanazon tőhöz tartozó θάλλω-t hozta légyen fel Herod., mikor egész «πληθὺς τοιούτων λέξεων» állott rendelkezésére.

*

Eddig terjed a V. Bizony őszintén sajnálhatjuk, hogy már vége szakadt benne szövegünknek, mert — mint az eddigiekből is láthattuk — elég sok értékes varianst tartalmaz. — Lehetséges, hogy egy hasonló szerencsés véletlen ahhoz, mely Ludw. kezéhez juttatta a *II. μ. λ.* e részét, talán a másik felét is felfedezi. A következőkben már egyedül csak a H. Eg.-féle olvasásaira vagyunk utalva. Nézzük, hogy ezek közül melyeknek vehetjük hasznát a szöveg javításában!

28. 8. ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἐπὶ ῥήμα τὴν αὐτὴν ποσότητα ἔχει τῆς παραγωγῆς. — A codexben az ἔχει helyén ἴσχει áll. — Megtarthatjuk.

*

28. 10. τὸ ἐγγύτερον, ἀνώτερον.

Arról van itt szó, hogy az ἐπιθήρημα-ból is képezhetők különféle beszédrészek. A fenti két szó arra szolgál például, midőn «παράγεται εἰς ὄνομα». — Ilyen esetekben azonban Herod. a melléknemeknek rendszeren hímnemű nom.-t szokta felhozni. V. ö. 27. 31. λεπτός, majd utána ἄριστος és ἀθεώρητος. Maga a codex különben szintén a hímnemű formát nyújtja; Eg. tanúsága szerint ἐγγύτερος, ἀνώτερος áll benne. Így kell tehát a szöveget javítanunk. V. ö. még 21. 25. Ott ἐπαισσύτερος áll nemcsak a H.-ban, de a V.-ben is.

★

28. 11. ὡς παρὰ τὸ ὀφείζω. — A codexben ὡς παρὰ τὸ ὀφεί van. Az ὀφεί ékezeze hibás, de az articulus, melyet Bl. kifejezett, felvehető. V. ö. 28. 3. ὡς παρὰ τὸ ἀθλῶ τὸ ἀθλεύω.

★

28. 26. Κρέων. A codexben χρείων áll. A két alak között úgyszólván semmi különbség nincs, de hát nem kell ok nélkül eltérni a kézírati hagyománytól.

★

30. 7. οὐδὲν εἰς μας λήγον οὐδέτερον, μονήρης ἄρα τὸ δέμας.

.... λήγει codex. E nélkül nincs állítmány a mondatban. V. ö. 20. 35.

★

32. 25. ὁ δὲ Ἰβυκος ἔσθ' ὅτε θηλυκῶς προφέρεται. A codexben a θηλυκῶς után még αὐτὸ áll. Csak Bl. hibájából maradt ki, mint 28. 11.-ben az articulus. — Az αὐτὸ-t, mely az ἑλδωρ-ra vonatkozik, fel kell vennünk a szövegbe.

★

34. 2. ... μόνον τὸ ἀρόνός. A codexben ἡ ἀρόνός áll. Ez a helyes, hiszen a kanon így hangzik: οὐδεμία γενική εἰς νος λήγουσα πρὸ τοῦ ν ρ ἔχει, ἀλλὰ μόνον ἡ ἀρόνός (t. i. γενική).

★

34. 11. ὀνοματίας. Ez a szó a görög nyelvben nem fordul elő sehol másutt, mint csak ezen helyen. Dind. Thes.-a a következőket mondja róla: «Ὀνοματίας, ὁ, non addens, quid sit Herod. II. μ. λ. p. 34. Οἰηματίας conici posse monuit Lobeck Pathol. p. 508.» E szó jelentése szerrinte: «qui arrogantem de se opinionem suscepit; Superbus et insolens». A Lobeck coniecturáját biztossá teszi a H.-nek Eg.-féle olvasása. —

Codexünkben ugyanis *οἰηματίας* áll. — Az *ὀνοματίας* szót tehát nem létezőnek kell tekintenünk.

★

34. 28. *ὁπλον οὖν ὅτι ἡ γουνοῦς γενική οὐτ' ὑγιαίνει εὐθείας γὰρ χαρακτῆρα ἀπεδέξατο.* — A codexben *ἀνεδέξατο* áll. Olyan ez az eset, mint a 28. 26.-ban.

★

35. 1. «*Τρύφων* cod. omisso articulo» Eg. Törülnünk kell tehát a *ό-t*, de viszont a 35. 33.-ban a *πρὸ* és *τέλους* szavak közé ki kell tennünk a *τοῦ* articulust, mert ott benne van a codexben, csak Bl. hibájából maradt ki.

★

37. 16. *Τὰ εἰς ρον λήγοντα . . . ἔχοντα πρὸ τοῦ τέλους ἢ σύμφωνον ἢ σύμφωνα βαρύνεσθαι θέλει.*

Bl. szerint a codexben . . . ἔχοντα πρὸ τοῦ τέλους *ρ* σύμφωνον állott. — Lehrs a *ρ-t* *ἡ-ra* javította. — A codexben azonban «*πρὸ τοῦ ρ* (omisso τέλους)» áll Eg. szerint. A H. szövege tehát minden javítás nélkül is megállhat: *τὰ εἰς ρον λήγοντα . . . ἔχοντα πρὸ τοῦ ρ σύμφωνον ἢ σύμφωνα βαρύνεσθαι θέλει.*

★

37. 19. A *πλήκτρον* szó előtt a H.-ben még *μέτρον* áll, melyet Bl. kifejezett. E példát azonban nem szabad kihagynunk, hisz ez az egyetlen arra az esetre, midőn a *ρ* előtt nem *σύμφωνα*, hanem csak *σύμφωνον* áll.

★

37. 27. *ἢ ἀπὸ συμφώνων.* A H.-ben az *ἀπὸ* hiányzik. Nincs is rá szükségünk. A H. szövege nélküle is teljesen megfelelő: *δύνатаι γὰρ* (t. i. az *εἰς μα λῆγον καθαρὸν δισύλλαβον*) *καὶ ἀπὸ συμφώνου ἄρχεσθαι τῆς, ἢ συμφώνων.*

★

39. 14. *τῷ περιεχομένῳ.* A codexben *τῷ ἐμπεριεχομένῳ-t* láthatunk. Ez a helyesebb olvasás; *κνέφαλλον* t. i. az, a mivel a vánkost meg szokták tölteni, *τύλη* pedig a vánkos, ill. a vánkoshéj, tehát nemcsak az mondható róla, hogy «*περιέχει τὸ κνέφαλλον*» hanem, hogy *ἐνέχει* is.

★

39. 21. μέμνηται αὐτοῦ és

39. 21. ἐν Σαμίων ὥροις.

Az előbbi helyen a δὲ után a καὶ szócskát, az utóbbin a ὥροις előtt a τοῖς articulust hagyta ki minden ok nélkül Bl.

★

39. 32. κατέδυσεν. A codexben κατέδυσαν áll. Megmaradhat a plur.; hisz töredék ez idézet; nem tudhatjuk, mi volt a mondat alanya.

★

41. 22. λῆγον. «λήγει ex λῆγον corr.» E. V. ö. 30. 7.

★

41. 29. τὰ εἰς ος καθαρὰ δισύλλαβα τῷ ο παραληγόμενα φιλεῖ βαρύνεσθαι. — τὰ εἰς ος καθαρὸν . . . cod., tehát a καθαρὸς melléknév nem a τὰ δισύλλαβα-hoz, hanem az ος szótaghoz tartozik. — Meghagyhatjuk az eredeti olvasást. V. ö. 34. 9. τὰ εἰς ας λήγοντα καθαρὸν, 32. 33.: τὰ εἰς λος λήγοντα καθαρὸν.

★

Ugyanilyen hibát követ el Bl. még 42. 4.-ben is. τὰ εἰς θος λήγοντα καθαρὸν irandó a codex alapján a . . . καθαρὰ helyett.

★

42. 32. τὰ εἰς τη λήγοντα . . . εἰ παραλήγοιτο διφθόγγῳ és

45. 16. τὰ εἰς γω λήγοντα ῥήματα . . . εἰ παραλήγοιτο τῷ η.

Az előbbihez: «παραλήγει, ut videtur, codex» az utóbbihoz: «παραλήγει videtur exstare in codice» jegyzi meg Eg.

Mivel azonban a H. az εἰ után rendszeren opt-t szokott használni az ilyen esetekben (pl. 22. 23.; 31. 19.; 35. 32.; 37. 5.; 42. 24.; — 38. 11., 24. 32. De ezekkel szemben 41. 12. εἰ ἔχει és 20. 20. ὁπότε τῷ ι παραλήγει) s mivel Eg. sem állítja határozottan, hogy παραλήγει áll a codexben, legjobb a középuton maradnunk s παραλήγοι-t írunk.

★

44. 5. σχεδάζω. A codexben Eg. szerint ^λσχεάζω áll. Tehát talán σκελετάζω-t írt Herod. ? Gondolhatnánk különben a σχιάζω ígére is.

★

45. 12., 13. Εἴξαισι. οὐδεὶς παρακείμενος τρίτον πρόσωπον εἰς σι ἔχει τὴν πρὸ τοῦ τέλους συλλαβὴν διὰ τοῦ ξα, ἀλλὰ μόνον τὸ εἴξαισι . . .
Eg. szerint a H. szövege:

οὐδείς παραλείμενος πληθυντικῶν . . . εἰς σι λήγων . . . ἀλλὰ μόνος ὁ εἴησιν.

A *τρίτον πρόσωπον*-ra vonatkozólag megjegyzni: «*legendum τρίτου προσώπου*». De ha itt igazat adunk neki, a 44. 32.-ben is *πρώτου προσώπου*-tkell írunk a hagyományozott *πρώτον πρόσωπον* helyébe. A *πληθυντικῶν* és *λήγων* szavak csak Bl. feledékenységből maradtak ki a szövegből, tehát fel kell vennünk őket; hasonlóképen *μόνος ὁ*-t kell írunk a *μόνον τὸ* helyett, hiszen *οὐδείς παραλείμενος*-t kell gondolatban kiegészítenünk. V. ö. különben 13. 16.

★

Ezen sorra vonatkozik még Eg.-nak következő megjegyzése:

«in quo subsequitur canon a Blochio omisus: *Ἔγρημα· οὐδείς ἀόριστος εἰς μα λήγων τῇ η παραλήγει, ἀλλὰ μόνος ὁ* (sic!) *ἔγρημα.*

A *ὁ*-t *ὁ*-ra javítván, ezen szabályt minden változtatás nélkül fel kell vennünk a szövegbe!

★

Τοσαῦτα περὶ μονήρων λέξεων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον.

SZIGETI GYULA.

EGY KÉZIRATGYŰJTEMÉNY A XIX. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBŐL.

(Vége.)

A *Deák Énekek* száma legkisebb a gyűjteményben, összesen csak 8 (165—177. l.). Hogy latin verseket találunk e kéziratban, azon éppenséggel nem csodálkozhatunk: hiszen ezen korban alig volt a hazában «literátus» ember, a ki latinul nem beszélt volna. Ez volt társalgási nyelvek, majdnem úgy, mint ma a francia; ezt ültették beléjük már az iskolákban, a hol jobbra ez volt az előadási nyelv, valamint a tankönyvek is. Nem csoda hát, ha éppen olyan könnyedséggel bántak vele, mint a magyarral, sőt mondhatjuk, hogy ez a holt nyelv tisztább volt ajkukon, mint hazájuk nyelve, a magyar, a melyben csak úgy hemzseg a sok latinismus és germanismus elannyira, hogy pár évtizednek ezen félszeg és eléggé nem kárhoztatható divatja századokra kiható sebet ütött édes hazai nyelvünkön. Ezzel ugyan nem azt akarjuk mondani, mintha innét

datálódnék a magyarországi latinság kora ! Ott kísért az a nemzet életében már századokon át, átültetve hazánk földjére már a kereszténység; nem is tagadjuk, hogy a művelt európai népek közé ez vitt be bennünket, mint «salon» nyelv és hogy nevezetes irodalmi termékeket hozott létre nálunk, de léte mégis csak nemzeti nyelvünk rovására volt mindig. Kár, hogy a régebbi kor irodalmával foglalkozók ezen latin irodalmi termékekkel nem törődnek eléggé, legalább nem a költészettel, ide nem értve most a latin nyelvű himnusokat, legendákat. Pedig érdekes és valóban értékes gyűjteményt lehetne belőlük összeállítani s ha latin is a nyelv, az érzés mégis erősen magyar bennük. Így a honfi pl. a jelen gyűjteményben is latin nyelven zengi el, hogy királya felhívására örömmel száll táborba; de azért harcz után és egyébkor is víg poharazás közben ismét csak ezen a nyelven tör elő jókedvük árja s vidám tréfáik, vagy ugyanilyen énekeik szintén csak ebben a nyelvben nyilatkoznak meg. Példa majdnem mindegyik esetre akad gyűjteményünkben.

1. Teljesen megvan a gyűjteményben magyarul is, szintén versben (l. 21. ének: *Megszűnök szeretni. . .*). Mindkettő fegyverre szólít a gall ellen. Ki volt szerzőjük?

2. Egy iskoláit hiában végzett és célját el nem ért ifjú kesergése, a ki végül Máriához fordul segítségért.

3. E versben késő bánatát önti ki egy megtévedt ifjú, kinek a hóhér keze által kell meghalnia. A nyolcz szakból álló vers refraineje: *Fle mea Calliope, fle.*

4. Feltalálható H. Á. kéziratában is (239. l.) «Titok, de gyötör» címmel. Mindkét helyen egy «szüzesség ágát, élte virágát» elvesztett szűz kesergését halljuk, látjuk a késő könnyeket, késő bánatot. Gyűjteményünkben mint 39. ének megvan magyarul is.

5. Feleség és férj érdekes párbeszéde az egész, 20 versszakon keresztül, a végén egy temetési énekkel — Bacchus szellemében. Megtalálható ezen «discursus» magyarul is a gyűjtemény címlapját megelőző 4 oldalon, 7 versszakkal megtoldva.

Hasonló szellemben vannak írva a 6. és 7. énekek is, míg a 8 egy clericust paródiáz, a ki a tiltott gyümölcs után leskelődik és azt szagatja. Ezen utóbbi ének is a maccaroni-versezetek közé tartozik (latin-német). Szerzőjéről így számol be:

Hæc carmina composuit
Ein dapferer Student.

Ettől kezdve azután végig (vagyis 177—214 lapon) a két első rendezett csoport énekeit folytatja az összeíró, most már minden rend nélkül, és pedig a «szomorú és víg énekeket» folytatja a 79. éneken, a hol

a számozást elhagyta, az insurgens dalokat pedig a 15-iken. Egy-két megjegyzést hadd fűzzünk itt is az eddig ismertekhez!

80. ének («20-ik dal nótájára» megjegyzéssel) 3 v. szakból áll, melyek mindegyike ma is kedvelt népdalok szövegében foglal helyet: 1. v. sz. (Már minálunk így köszönnek . . .) megvan Székely S. gyűjteményében Abafinál (Boldog szerelem) a 8. lapon és E. II. 89. — a 2. v. szakot (Szeretem én magát nagyon) közli E. I. 53 és Abafi (u. ott) a 8. lapon; E. II. 205.

15. dal (Duna melléki Mars) H. Á. verse hasonló címmel (l. kézirata 38. l.).

16. d. (Dunán túl való Mars) található még H. gyűjteményében (Insurgens Mars. Tul-a Dunai. l. i. m. 38. lapján).

17. d. («A Burkus Királyné Sándor Császárhoz» címmel) H. verse a «Jenai ütközet» költemény-cycloból, mint 6. ének («A Szép Királyné Pétersburgban» címmel) változtatott refrainevel és ugyanott rá a «Felelet» is (H.-nál: Sándor felel).

18. d. («Eccuse») H. verse (i. m. 41. l.: Ekuzén felel Napoleon).

19. d. («Török a Magyarhoz») ismét H. szerzeménye (42. l.: «Török Musika 1714-ben» címmel). Feltűnő, hogy gyűjteményünk egy szakkal bővebben nyújtja ezen éneket, mint H.

20. d. («Zrínyi felelete a Töröknek») H. verse volna, a mint kézírata jelzi, de gyűjteményünk a végén ezt is két versszakkal megtoldja.

82. é. Szemere Pál fordítása német eredetiből.

83. é. («Német a Magyarhoz szól») l. Horv. (i. m. 36. lapján: «Bétsben német tántz» címmel) s rá a felelet nálunk mint 84. ének («Magyar meg Felel a németnek»), H.-nál szintén (37. l.).

21. d. Lásd H. i. m. 32. l. («Haza Mars a Győri futás után»).

89. é. A szerzetes életet gúnyoló vers. Megvan: E. II. 247; E. («Vál. magy. népd.» cz. gyűjteményben) a gúnydalok közt, mint 227. dal.

91. é. L. Kr. 219; E. II. 48; Abafi «Szerelmi dalok» 42. lap.

95. é. Tűrhetően átváltoztatott frivol ének; közli a «Holmi» (I. k. 182. l.; «Ének a rossz Aszszonyok tsalárdságirul»; E. II. 239.

23. d. A «Jenai ütközet» cz. költeménycycloból 5-dik darabja H.-nál ezen címmel: Fridrik maga.

25. d. Csokonai verse: Szegény Zsuzsi a táborozáskor; közli még E. II) 279. is.

101. é. Ányos költeménye (Abafinál 55. l.: Egy hív szívnek keserve kedvese sírjánál).

102. é. L. E. I. 103; E. II. 33; E. II. 142; Kálmány: Szeged Népe III. k. 228. l.; Magy. Népk. Gyűjt. (Arany L. — Gyulai) II. k. 78. l. —

Ezekben akartuk egy futó pillantás után nagyon is hézagosan ismertetni gyűjteményünket. Annyit azonban e rövid ismertetésből is látunk, hogy az ismeretes énekek legnagyobb része vagy H. Á. verse, vagy legalább az ő kéziratában is megvan, másrésről pedig Faludi. Ányos, Csokonai, Ráday Gedeon, Szemere Pál verseiből való. Ezek pedig már azért is megérdemlik a felemlítést, hogy láthassuk, melyek voltak ezen költők műveiből azok, a melyeket, jóllehet kisebb-nagyobb változtatással, országszerte ismertek és daloltak. — A feltűnő egyezésnek, vagy legalább találkozásnak, a mely Horváth Ádám kézirati gyűjteménye s a miénk közt egészen szembeszökő, okát már említettük és megfejtetni gondoljuk a vidék azonosságából, mert különben is ugyanazon vidéken jobbra ugyanazok az énekek divatosak. Ezeket tehát, ha valóban énekelték valamennyit, gyűjtőnk hallás után írta volna le s ez lehetséges is, mert Horváth a maga kéziratát három évvel előbb írja össze mint Tullok s habár H. szerzeménye is a legtöbb a mi gyűjteményünkben, ez a pár év, főleg ha tekintetbe vesszük azon kor politikai mozgalmait is, mint természetes meleg-ágyát gyűjteményünk sok éneke elterjedésének, mondom ez a pár év éppen elég volt ahhoz, hogy folytonos terjesztésük és terjedésük a nép ajkán biztosítva legyen és így esetleges feljegyzéseknek anyagául szolgáljanak. Bár az sines kizárva, hogy gyűjtőnk közelebbi ismeretségben volt Horváth Ádámmal, a ki 1610-ben Zala vármegyében telepszik meg, — s ennek kézirateit alkalom adtan esetleg elkérve, a tetsző darabokat magának kijegyezte belőlük. H. legalább azt írja a «Holmi» előszavában, hogy kézirateit barátai többször elkérték és ez is arra indította, hogy verseit kiadja.

Végül ismételtén megjegyezzük, hogy jobban belemélyedni ez alkalommal a versek ismertetésébe szándékunk nem volt, mert még az anyagot a maga teljességében nem is ismerjük: csak némi tájékozásul adtuk csekély megjegyzéseinket!

* * *

Név-napi Üdvözlét. Munkálta és Írta P : T : M. 1821. — Ez időrendben Tulloknak második kézirate, mely a M. Nemz. Múzeum kéziratárában van meg. 8-r. 12 lap és 3 levél az egész és «várkonyi Gróf Amade Antal Martzalthéó Örökös Úrának ajánla szolgáinak legkisebbike Pódsfalvai Tullok Mihály District : Eskütt.»

Ezen üdvözlétben is költőnek csap fel a szerző. Pedig mint ilyen azt se tudja, hol kezdje versezetét, a melynek készítéséhez készületlen voltát maga is bevallja mindjárt az elején, mikor így kezdi :

«Kapok én most olly dologhoz,
Mellyből kétlem ki jöjjek,
Mert igen nagy ez tudtomhoz,
Tudományim tsekéljek.»

És ebben igaza is van. Két énekből áll az egész: az első ének 7, és pedig 8 sorból álló versszaka után 15 dal következik, mindenik 13 sornyi terjedelemmel. Sormetszetet, rímet nem ismer és csak baktatása közben hibázza el néha — jóra a versét, de akkor is olyan, hogy olvasva inkább valami vőfélyköszöntőre kell gondolnunk. Haladni benne nem igen tud; a kezdetet variálja ismételten majdnem ugyanazon szavakkal: hogy is merjen ő írni olyan nagy úrhoz? Hátha megbántja! Tán meg is neheztel érte? Csak legalább ne volna Antal-napja! — Végre mégis csak elkezdi «érdemesebb munkáját, a mely önnön bötsületből foly». — A második ének 19 versszakból s ezek mindegyike 8 sorból áll. Ez akar lenni a tulajdonképpeni köszöntő, vagy jobban mondva ennek is csak utolsó tíz versszaka. Ezek már kissé lendületesebbek, sőt a befejezés eléggé csattanósnak is mondható.

* * *

«*Méhész, Kertész, Gazdaságos, és más Elmét gyönyörködtető, és mulatságokkal tellyes Könyvetske, Öszve szedte s leírta, némellyeket Németből magyarosította Pósfálvai Tullok Mihály. 1827.*» 8-r., elég csinos és jól olvasható írással, három füzetből összevarrva. Tartalma sorban a következő: «Méhekkal való Bányás Módja» (1—16 l.) 55 pontot foglal magában, utána egy «mutató tábla», a melyet leírni feleslegesnek tartok. Ő, mint gazda-ember, összegyűjtötte a régibb és egykorú könyvekből, a mi a gazdaság körébe vágott, akár használta mindet, akár nem. De az az érdeme megvan, hogy forrásait, bár hitelt is ad a vastag babonának, a hol el nem felel, hűségesen idézni törekszik. A 17-ik pont után odajegyzi: «Eddig Horti Miklós Rákotzy György Gazdája Méhes könyvéből.» A 29-ik pont után pedig ezt írja: «Ezek, A^o 1765 die 22^a Juny Erdéli Méhetské nevéü könyvbül, mellyet sok írásokbul és experientiákbul némely henyelést utáló Seraphicus Szent Ferentz Minorita Szerzetében lévő Pap egybe szedett, szedettek ki». (Valószínűleg a 18-ik ponttól kezdve.) Ezen részben több megjegyzés nincs.

Újabb számozással kezdődnek a «Kertési Észre Vételek» (1—12 l.) 65 pontban, de a forrás megjelölése nélkül. A 15-ik pont után egy levél és rajta a 16—31. pontok hiányzanak. Ezen részben ilyenféléről van szó: 1. Hogyan és mikor köll sipolni s mitsoda fákból? — 2. Hogyan és mikor köll szemezni? — 6. Hogyan köll rozsmaringot oltani? — 7. Tzitrom fával való bánás. — 9. Szegfü oltásáru, stb. — Ennyit erről is tájékoztatónak! Most ismét hiányzik két levél, a melynek tartalma is ismeretlen s ezután újból folytatja méhészeti észrevételeit az 56—65. pontokban forrás jelzése nélkül.

Ismét új számozással következik most a harmadik füzet (1—72 l.) ilyen tartalommal: Némely Könyvekbül Ki-vonások. — Forrásai: P.

Somogyi Elek minorita Üdvösséges Mulatság nevezetű könyve (Pest, 1792). Ebből kiír sok latin verset, jobbára hexametereket a «Három Királyok-rul», azután «Nagy Szombaton égetett Szén-»ről, majd «Szent Hedvig-»ről, továbbá «A Házosságrul és Nőteleniségrül» stb. — Több pontot ír ki azonkívül Molnár János «Magyar Könyvház»-ából és P. Spanger András Jesuita Magyar Krónikájából. — Két, közlésre érdemes feljegyzését óhajtom ide igtatni, a melyeknek eredetijét ő sem említi, eddig én sem tudom:

Egervári T. N. Vass Vármegyei Gróf Szétsényi Fámiliához tartozó Kastély négy Tornya tetején látni S. P. Q. R. Bötűknek Magyarázója:

Salvator! Populi-Que Redemptor
 Sacello Præsente Quærentibus Relicto,
 Summis Persecutionibus Quodam modo Restaurato,
 Sis Propitius Quæsumus Relapsis
 Suffragere Pacem Quietemque Reipublicæ,
 Salva Populum Quem Redemisti.

Sokkal érdekesebb az «Echo Belgicum», a mely II. József, a «kalapos király» felett ítélkezik. Az Echo a feladott kérdésekre híven felel:

Dicite nemora, quid sit Josephus secundus? — Echo:
 Estne Regnorum sibi subsectorum Pastor bonus? . . onus.
 Probat ne se omnibus amabilem? bitem
 Cædem Nobilium per Valachos factam dolet? . . . olet
 Contra Deum blasphemantes punit? unit
 Nationum privilegia, ut promisit custodit? odit
 Amatne Religionis Sacerdotes? dotes
 Absternitne Monachorum lachrymasamaras? aras
 In collegiis et seminariis curat ut studia fluant? . ruant
 Quis hoc sacrilego Principe Deo sacratas Aedes
 adeo profanavit plusquam mille? ille
 Scitne a Bove distinguere Taurum? aurum
 Ergo meretur regni gubernaculum? cullum
 Ergo meretur ut caput eius coronetur digne? . . . igne
 Quis finis sperandus Principis hujus Viennensis? . ensis
 Quis de eo summet vindictam Borussus, Turca, Judæus? Deus
 Ergo bene vult Hunnia pro sacra corona certamen. Amen.

Ime egy fejedelem uralkodásának jellemzése!

A 11—19. lapokon belül egy csomó nevetésre méltó babona van feljegyezve: szerencsétlen napok, boszorkányok ismertető jele stb.; ezek után valami az asztrológiából.

19—23. l.: Symbola D. D. Adm. Rectorum Parochorum. M. V. Administratorum et Capellanorum Districtus Karádiensis. — Ezekben 15

névre készített érdekes, hosszabb-rövidebb latin distichont olvasunk. Álljon itt például mindjárt az első!

Adm. Rđi Dñi Vice A. D. Karádiensis Szép.
Nescit onus mentem virtutem sternere nescit,
Quo magis illud agit, dulcius illa salit.
Ille tuus nostros humerus, Szép alme penates
Fortiter admota, fulcit alitque manu.
Quamvis Herculeum gravitas premat ampla lacertum
Non tamen acceptum ferre recusat onus.
Quid moror illectis? avidi cape dona laboris,
Te Lyra, Te Cythara, Te vaga plectra sonent. —

A 23—33. l. «Observationes» czimmel az esztendő 12 hónapjára és a nevezetesebb napokra érdekes latin jóslásokat ír össze gyűjtőnk.

33—35. l. «Annotatio Supra prædictas Rusticorum et Vulgi Observationes». — Megjegyzések az előbbi 12 hónaphoz.

35—62. l.: Ephemerides Oeconomicae, quid quovis Mense faciendum sit. — Ismét latinul mind a 12 hónapról. A végén ezeket írja: Ezek a Pagina 23. egész eddig ex libro qui vocatur Oeconomia Philosophica Martini Szt. Iványi vagyon szórul szóra le írva. —

62—73 újból Gazdaságos Jegyzetek következnek 34 pontban különféle dolgokról: 3. üszög ellen orvosság; 4. fordult bor; 15. hogy a bor virágos ne légyen stb. 34. A Tizenkét égi Jegyek közül mindenike alatt mely Tartományok fekszenek kimutatása. — A végén megjegyzi: «Ezek a 64 laptul a 7^k Numeruson kezdvén idáig egy 1761^{ki} Német Kalendarium töredékéből fordítottak s irattak le áltolam». — Végül a 73-ik lapon: «De Symbolis et Insignibus Imperatorum Austriae — egy könyv (?) töredékéből kiírva latin nyelven». Ezekben számoltunk be időrendben egymás után következő harmadik munkájáról; nézzük a negyediket!

* * *

A Romaiak Nemessége és Jeles Tzimezetjeik, Deákból magyarosította P. T. M. 1833. —

Egyike Tullok azon munkáinak, a melyek tanultsága mellett hathatósan bizonyítanak. Figyelmét éppen egy régiség-történelmi munka ragadja meg és azt ülteti át magyarra 99 lapnyi terjedelmű füzetében. Érdemes munkát végzett vele; annyira érdemeset, hogy szinte sajnálni lehet, hogy e kis mű nyomtatásban nem jelent meg, mert nem csak az ő idejében, de ma is méltó volna a magyar könyvpiaczhoz, mikor hasonló tárgyú munkáért az idegenhez kell mennünk. De lássuk a tartalmat! Tizenhét, tulajdonképpen tizenhat fejezet világosítja meg a felvett tárgyat; ezek a következők: I. A Pór Nép és Ujj Emberről; II. A Nemessekről és azok Képeiről; III. A Fő Nemes Gyermekek Boglárjairól; IV. A Hosz-

szu Köntösrül; V. A Széles Ruháról és a Romaiak Sarujáról; VI. A Fő Tiszti Székrül és Kötölékekrül; VII. A Kard kötőrül, vagyis Katonai Boglárrul, Arany Lántzrul és Gyűrürül; VIII. Pallástokrul, Pálmás és Kivarrott Köntösökrül; IX. Az Arany Peretzekrül, Dárdákrul, Zászlókrul és Kapotsokrul; X. A Koronákrul; XI. A Paizsrul; XII. Méltóságos Nevezetek és Győzödelmi Emeletekrül; XIII. A Romai Nemzet Jeles Nevezeteirül; XIV. A Királyi Páltzákrul és Faragott Álló Képekrül; XV. A Fő Papok és Papok Tzimes Nevezeteikrül; XVI. A Temetésrül; XVII. A mostani Nemességnak a régi Romai Nemességgel öszve hasonlítása.

Mindegyik fejezet a szükséghez képest több pontra van osztva, a mivel az egész jobban áttekinthető lesz. De ezt ne a fordítónak tudjuk be érdeméül, mert hátha a — sajnos — ismeretlen eredetit követte e tekintetben is. Sokkal nagyobb érdeme néki a XVII. fejezet, a melyben rendkívül helyes érzékkel s hasonló irányú munkánál nagyon hálás és követendő módon összehasonlítja a «mostani nemességet a régi római nemességgel», az előbbi fejezetekhez hasonló beosztással, 6 pontban. A mi különben magát az anyagot illeti, arról általános tájékoztatásul csak annyit mondhatunk, hogy az egyes fejezeteket és ezek összegében a felvett címet a munka az egyes írókból vett felvilágosító és magyarázó idézetekre, műemlékekre, vagy egyes speciális régiség-történelmi kérdésekkel tüzetesebben foglalkozó művekre támaszkodva tárgyalja. Minden esetre a legjobb mód ilyenmű munkánál, természetesen a józan és körültekintő kritika vezérlete mellett. Az idézetek majdnem mind szintén magyarra vannak fordítva, de a költőktől vettek az eredeti latin nyelven is odajegyzi. A füzet kiállítása csinos, tiszta és — nem számítva nyelvében a csekély ósdiságot — könnyen érthető, világos. De azért ósdi szavai is olyanok, a melyeket — gondoljunk csak a fejezetek címeire — minden nagyobb fejtörés nélkül meg lehet érteni.

* * *

Tullokak következő műve németből való fordítás: *A Gyűrű vagy is A Finomságból származott szerentsétlen Házosság*. Egy Vig Játék 4 Felvonásban. Schröder után. Németbül Magyarositotta Pósfalvai Tullok Mihály. 1833. Szent Mihályi Harsánban. — (kis 8-r. 163 l.)

A kezünk közt levő kéziratoknak legnagyobb részét németből fordított színművek teszik. Ezek között időrendben első Schrödernek említett vígjátéka.

Irodalmunk a XVIII. század végén és a következőnek elején méltán elszomorító képet mutat. Eredeti írói tehetség a nemzet fiai közt jóformán egy sincs. Annál nagyobb a fordítók száma, a kik időt és fáradságot nem kímélve előbb a nyelvet akarják kipallérozni, hogy az később majd alkalmas és biztos hordozója lehessen gondolatainknak, eszméinknek:

ezért a fordítások szinte felburjánzanak. Legszembetűnőbb ez a szapora termelés, illetve átlántálás a drámai irodalomban. Mégis évtizedeknek kell elmúlniuk, a míg akad köztük csak egy mű is, a melynek igazi értéke van. Mi ennek az oka? Az, hogy még nincs színészetünk s a mikor van már, csak a kezdet kezdetén mozog. Ezért a kiadott drámai művek a színpadtól, az előadás művészetétől jóformán teljesen függetlenek, inkább csak olvasásra szánvák. Az ilyeneknek pedig, nagyon természetes, hatásuk sem lehet olyan állandó és erős, mint az előadottaké s inkább irodalomtörténeti és nyelvi, mint műbecsük van.

Ezek közé tartozik a fentjelzett című vígjáték is. Méltatni ezen szűk jelentés keretén belül nem célunk. De annyi bizonyos, hogy a fordítók képzelmét Schrödernek ezen darabja nagyon megragadhatta, mert Tulloknek ezen késői fordításán kívül már ott találjuk a «Ring» magyar fordításait «A Nemzeti Magyar Játzó Társaság Számára ab A° 1790 usqu. 1796. készült és el-Jázdott Daraboknak Lajstromá»-ban a kézirati művek között (L. Bayer: A magy. drámai irod. tört. 2. köt. 430. lapon) és később kiadva nyomtatásban is a «Külföldi Játékszín» első kötetében (megjel. 1830-ban) Bajzától fordítva, a mely utóbbi fordításról Bayer meg sem emlékezik.

* * *

Következő fordításunk címe: *A Beteg Asszony*. Egy Után Játék. Gellert után Németből Magyarosította P. T. M. Szent Mihályi Harsánban 1834. (n. 8-r. 48 l.).

Ez tudunkra, egyetlen fordítása irodalmunkban Gellert: *Die kranke Frau* című „Nachspiel“-jének. — Nagyon érdekes fejleményű kis darab. Istvánné asszony megbetegszik, miután egy látogatáson fogadta Rikhárdné asszonyt, a ki a «legujjabb módi és a legujjabb szabás módjára készült gyönyörű pallástjában» volt nála (a kinek pedig ilyen palástja még nem volt). A látogatás után hirtelen rosszúl lesz, nem tudják, mi baja lehet (?), sőt már halálán is van és sem Wahrmund, a «testalkotbul jövőndölő», sem Rikhard úr nem tud rajta segíteni a maga «fölt nedvével» (elixir) és — ki hinné! — Filippina kisasszony eltalálja véletlenül a legjobb orvosságot: egy új palást ez, a mely «valódiilag a Selyem Fábrica készül» és bizonyára használ nagyon sok asszonynak ilyen kétes esetű betegségben, mint itt is, csak legyen elég ügyes az orvos ilyen orvosságot rendelni. — Ime meséje! S a fordítás belső hűsége és ereje mellett e kis darab főleg magyarosításra erősen törekvő nyelvvel is megérdemli figyelmünket.

* * *

Tullok Mihály eredeti műve: *Magyar Ország Fény Oszlopai*, vagy is Magyar Országban és hozzá kapcsolt Tartományokban találtató minden ollan Hertzei, Grófi, Bárói, Nemesi és Törvényessen Hazafusítá-

tott Adományos Nemzetségek, kik Birtoki, vagy is Elő-nevezettel (Prædicatum) élnek Öszve írása. Öszveszedte és Írta Pósfalvai Tullok Mihály. T. N. Zala Vármegyének Esküttje 1837. (8-r 96 l. és 8 lev.).

Ezen érdemes és minden esetre nagy fáradságot igénylő munka, a mely kiállításának csínosságát tekintve a szerző valamennyi munkáját jóval felülmúlja, tulajdonképpen a nagy közönség elé való bocsátásra készült, a mint azt az összeíró világosan jelzi is. Az ok, a mely miatt mégis — legalább tudomásom szerint — kéziratban maradt, előttem ismeretlen.

Jelen műve megírásának indító okáról, egyéb körülményeiről és tartalmáról a szerző saját szavaival számolhatunk be. Az eleje bocsátott Ajánló Levél-ben ugyanis a többek közt ezeket írja:

«Mint hogy a jelenkorig még egy ilyen munka az én tudomra Napvilágot nem látott, hogy a tudni akarók ezzel is mulathassák magokat, a kik pedig Levelezésekkel, vagy más értekezéssel, mások eránt köteleztetnek, vagy szükségesítettnek, hogy mindenkinek az ő érdeme szerint Tzimjeket megadni tudhassák s több az illy Tzimzeteket magokba foglaló Könyveket felhanni ne kényszerítettessenek, itten ebben minden Nemzetségnek Betűrend szerint leírt Nevét, a Birtoki Elő-nevezetével edgyütt egy szempillantással feltalálhatván, minden vesződséget el kerülve, egyszeribe használhossák, S ha ezen Munka magába nem sokat érő is, de egy Romain akár mely tzikornyázott Mesénél mindég többre bősültethetik.»

«Nem tökéletes ugyan ezen Munka, — mert jóllehet nagy szorgalommal és fáradhatatlan iparkodással, a mint csak lehetett, a nevezetesebb Hertzei 7. — Grófi 106. — Bárói 72. — és Nemesi 1004. számbul álló, Magyar Országi és Hozzá kaptsolt Tartományokbéli szoros Betűrendbe öszve szedett Birtoki, vagy is Elő-nevezettel élő Egyházi és Világi Renden lévő Nemzetségeket öszve szedvegetvén, ide irtam, de még is sok számtalanok vagynak minden Rend és sorsbéliekből, a kik az én tudásom körén túl lévén, a legérdemessebb s legrégiebb Nemzetségek is innét kimaradhattak. — Bár lennék olly szerentsés, hogy azokrul értesítettnék! Nem sajnállokam érettek ezen Munkámat ismét megújítani.....»

«Reméllem mindazon által, hogy ha ezen Előleges tsekélységgel az Érdemes és Tudós Hazámfiainál kedvet szerezhettek, mind ennek kipótolására, mind pedig a másik készítésére és közre tételére kegyes segedelmek által — mely kegyességért buzgón könyörögni bátorodom is — hozzá jutandó lesznek.»

«Ez így lévén: Hogyha nem egész tökéletességben felel is meg ezen tsekél Munka igyekezetemnek és föltett tzeljét nem érhetette is el egész minémüségében, de csak Méltóságtoknak, Nagyságtoknak és Te-

kéntetes Uraságtoknak ezzel kedveket, meglegedéseket és kegyes helyben hagyásokat meg nyerni szerentséltethessem, el értem tüstént fárod-ságom és buzgó igyekezetem tökéletes bérét s jutalmát» «egyszer s mind alázattal meg kérvén minnyájokat ollanokat, a kik Birtoki Elő-nevezettel föl ékesítve lévén s ezen Munkából a nem tudás miatt kima-radtak, úgy nemkülömben a kiknek Birtoki Elő-neveik ne talán hibás-san lennének kitéve ; hogy ezt megjobbítani lehessen, valahogy éránta értesíteni ne terheltesse nek ; hogy így diszes Nemzetségi Neveik bé iktatásával ezen köz jóra, örök emlékezetre és Nemes Hazánk diszére arán-zott tsekély munka mint bővittessen, mint tökéletesíttessen, de legin-kább nagyobb fényt is nyerhessen.»

Ez után következik a mondott számok szerint e herczegek, grófok, bárók és nemesek összeírása. Ezen munkájából jobban kitűnik, mint a töb-biből a honfitársainak igazán és önzetlenül használni akaró buzgó törekvés a mely egyúttal a «nemzet diszére tzelző!»

* * *

Tullok Mihály eddig ismeretes írói működésében legtermékenyebb volt az 1839-ik év. Csakhogy ez az esztendő eredeti művet egyet sem tud nála felmutatni, csak fordításokat. Legyen ezek közt elsőnek említve :

Az Oroz-Gyilkolás által szerentsétlenné lett Menyaszszony, vagy is Pommeráin Ádelhájd Következve Ládý Collwille számos szomorú Tör-ténetei. Ön magátul le-irattatva. Németbül Magyarosította P. T. M. Szent Miháli Harsánba. 1839. (n. 8-r. 121 l.).

Ha valami értékét keresnök ezen fordításnak, azt csak a nyelvész tegye. Mert műélvezettel olvasni valamint az eredetijét, úgy ezt sem lehet. Egy pomerániai nemes leányának, Adelhaidnak regényes és hihe-tetlen élettörténetét olvassuk benne. Rémmregénybe való história, sőt oda is csak a legnagyobb vakmerőség írta ilyeneket. Tizenkét fejezeten keresztül egyebet sem látunk, csak lángokat, rabló csapatokat, hajótö-rést, öldöklést, halált és mindezt számtalanszor ismétlődve, mintha csak Adelhaidnak valami olyan talizmánja volna, a mely őt a haláltól is meg tudja óvni és mintha ez mégis az ő elvesztésére minden utat-módot meg akarna rajta kísérelni.

* * *

Szerzőnk kéziratai közt időrendben utolsók a *Kotzebue-fordítások*. K. egyike volt a legtermékenyebb német színmű-íróknak s tán senki sincs a németek közt, kinek oly sok műve és annyszor került volna színpadra, mint az övé, nemcsak hazájában, de a külföldön is. Hazánk-ban a XIX. század első évtizedeiben ő az uralkodó csillagzat a magyar színészet egén, a kihez legnevesebb drámaíróink: Kisfaludy Károly, Ka-

tona József is iskolába járnak írói pályájuk kezdetén s a kinek darabjai még a Nemzeti Színház deszkáira is felkerülnek. Pedig rendkívüli termékenysége műveinek belső értékével --- mondhatni: fordított arányban áll. Érzelmei hamisak, hősei és hősnői sokszor elképzelhetetlen lények, szóval pszichológiai valótlanág, gyarló motivációk és a mi legrosszabb, hamis tanítás, morál műveiben majdnem mindenütt! S mikor a német közönség már eléggé «kitanulta» és régen elfordult tőle, a magyar még mindig lelkesedik érte — az egyetlen Kazinczyt kivéve. Ezen Kotzebue-imádás korának végén áll fordítónk is, csatlakozva nagynevű előzőihez és szaporítva a K.-fordításoknak amúgy is igen nagy számát (L. Bayer: i. m. II. k. 433 s. köv. II.). Egyik ilyen fordítása

Az Intermezzo vagy is a Falusi Urfi a Királyi-Városba legelsőbe. Egy Vig Játék. 5. Fölvonásba. Kotzebue Ágost Szín Darabjaibul Németbül Magyarosította P. T. M. 1839. (n. 8-r. 78 l.).

Az eredetijének címe: *Das Intermezzo*. Lustsp. 5 A. Leipzig. 1809. — Bayer utóbb említett helyén ezen vígjátéknak három fordításáról tud. Az egyikről Pest vármegye Játékszíni könyvtára (kézirat) ad hírt és ismeretlen szerzőtől való. A másikat a «Játékszíni Koszorúból» (Bp., I. kiadás 1834, II. kiadás 1836) ismerjük, címe: *Intermettzo*, ford. gr. Csathi István. A harmadikat fordította Fáy László (L. Figyelő XVII. évf.). — A mienk e szerint a negyedik.

Nagyon sikerült alakban állítja élénk ezen vígjáték főleg Birken János úrfi alakját, a kiből — talán nem lesz felesleges megemlítenünk --- több vonás hasonló Gvadányi Peleskei nótáriusához és Kisfaludy K. Tollagi Jónásához. A mű végén, a tulajdonképpeni Intermezzo-ban néhány lapon keresztül az írás megrongálódott, a hol pedig Kroll úr és Kroll Mádám színpadi szereplését fordítónk rímes iambusokban adja vissza. Nagyon érdekesek magyarításai is. Általában megjegyezhetjük ezen fordításról, hogy nyelvét illetőleg nem sok kívánni valót hagy már maga után.

* * *

Utoljára maradt egy három darabból összekötött füzetke, a mely három Kotzebue-fordítást tartalmaz. Az elsőnek címe:

Fankon, vagy a Lantos Lednő. 3. Föl-vonásban Bouilly után Frantziából szerkesztette Himmel Fő Muzsika mester, Kotzebue Ágost Szindarabjaibul. Németbül Magyarosította P. T. M. 1839. (n. 8-r. 63 l.).

Eredetije: *Fanchon das Leyermädchen*. Vaudeville 3. A. von Bouilly a. d. franz. übersetzt Leipzig, 1805. — Ez ismét olyan darab, a mely több fordítóra akad. Ezek közül az egyikről Könyves tudósít (Játékszíni Koszorú 149. l.), címe: *Hárjás leány*, ford. Rumi. A másik fordítás Katona Józsefé, kinek első művei közül való ezen fordítása, a melyet 1811 ápril 11-én Pesten elő is adtak *Szegény Lantos* címmel. Ez

azonban elveszett. (L. Bayer i. m. I. k. 243. l.). Tulloknek ezen fordítása előző műveihez képest szintén haladást mutat, annak daczára, hogy már másod-kézből való maga a mű, a melyből fordított. A darab zenei részét pár ének képviseli. — A füzet második része :

Hermán és Thusnelde Egy Vitézi Játék 3. Fölvonásban. Kotzebue Ágost Szindarabjaibul. Németbül Magyarositotta P. T. M. 1839. (n. 8-r. 37 l.).

Kotzebue ezen darabjának megírása idejében (1813) «vitézi játék» nevezet alatt rendszeren harczokkal bőségesen felékesített színművet értettek. S ezekben itt nincs is hiány. Tárgya, hogy a rómaiak látszólag frigyos-társuknak fogadják a német népet, pedig valójában meghódított rabszolgáiknak tekintik azt és Várus, a római hadi vezér egészen úgy is viseli magát, sőt féktelen haragjában «Hermán keruskai herceget» német rabszolgának nevezi. A gyűlölség a német hercegek és rómaiak közt ezzel megindul, de nyíltan kitör, midőn Várus elraboltatja H. nejét Thusneldét, hogy így a pártoskodó németeket és főleg ezeknek vezérét H-t újból Róma fensőbbiségének elismerésére bírja. Csakhogy a büszke német nő a két nép közt békítőül fellépni nem akar, mert ő is érzi, hogy a római szövetség csak lánczokat rak hazájára és kész inkább meghalni, semhogy férjét a rómaiak ellen való győzedelmes előnyomulásában békéltetőleg visszatartsa és így hazájának ártalmára legyen. A harczban a németek győznek, Varus is elesik, miután Thusneldet megöli. H. a nyert győzelem után is vigasztalhatatlan neje miatt, de megnyílik az égboltozat, a megdicsőültek közt megjelenik Th. is és vigasztalja férjét, a ki neki még az égben is «egyedüli kevélysége». — Ez a mese azután gazdagon fel van ruházva a német mythologia alakjaival is: furiák, geniusok, Walkyrok, Norne, stb. szerepelnek benne. Több fordítása ezen vitézi játéknak irodalmunkban nincs, ezért adtam tartalmát is kissé hosszadalmasabban. Bővebb ismertetés, mint már jeleztük, nem czélunk.

A füzet harmadik darabja: *Az estvéli Órák*. Egy Néző-Játék. Egy Fölvonásba. Kotzebue Á. szindarabjaibul Németbül Magyarositotta P. T. M. 1839. —

Eredetije: *Die Abendstunde* (Drama). Korábbi fordításai: *Az estvéli óra*. Dráma. Egy felvonásban. Szerzette K. A. Magyarította D. Domahídy Menyhárt (Pozsony, 1813). — *Estvéli óra*. Ford. Vass Benjámin (I. Könyves i. m. 144. lap). — Ford. D. J. (I. A Kassai dal- és színjátszó társulat könyvtára. Kézirat, Akadémia). — Fordítója nincs megnevezve, Székesfejervár 1822 IX/3. (Akad. gyűjt.). Ezekhez járul Tullok is a maga fordításával (8-r. 18 l.). Ennél azonban a nevével nem igen mondhatunk többet, mert nagyon megrongálódott és szakadozott állapotban van és így mint adaléknak inkább csak irodalomtörténeti, mint tudományos értéke lehet.

Ezzel befejeztük volna jelentésünket, a mely, minthogy lelkiismeretes ismertetést óhajtunk adni, eléggé hosszadalmas lett. Most még csak egy kérdést akarunk felvetni, hogy t. i. nem írt-e Tullok egyebet is? Ugy hisszük, hogy igen s ezt két ok erősíti meg bennünk. Az egyik az, hogy Kotzebue-fordításai a címclapjokon külön kötetek szerint vannak megszámozva és pedig Az Intermezzo mint 2-ik kötet, Fankon mint 6-ik, Hermán és Thusnelde mint 7-ik és Az Estvéli órák mint 8-ik kötet szerepelnek. A többi fordított színdarabjai, valamint egyéb munkái sincsenek ilyen jelöléssel ellátva, a miért is jogosan hihetjük, hogy itt még legalább is négy kötet hiányzik, vagyis az 1., 3., 4., 5., -- Ezek is valószínűleg fordított színdarabok voltak. — Másrészt pedig Énekes gyűjteményének első tiszta lapjára a következő feljegyzést írta: Klelia. Halott-rabló. Bakonyi történetek. Elvitte Bésy. — Alább pedig ez áll: Farkas-völgyi Imre. 2-ik Szilviusz és Valeria. 3-ik Eniás és Didó. 4-ik Sebestyén Gábor. 5-ik Kemend vár. — Mindezek szintén az ő művei lehetnek, de ma már ismeretlenek.

Ezekben számoltunk be Tullok Mihály írói munkásságáról kéziratai alapján. Láttuk, hogy működésében vágya különböző utakra vezetni és szándékát, a mint egyik művében (Magy. orsz. fényoszlopai) maga nyíltan kimondja, t. i. a közjónak és nemes hazánknak használni, talán általánosságban is elfogadhatjuk műveiről. Érezzük ezekből, hogy nem sajnálja a rájuk fordított fáradságot, mert meggyőződése, hogy idejét hasznos munkával töltötte el. Így is legnagyobbreszt fordításokat ad, minden tekintet nélkül fordítandó anyagának helyesebb megválasztására. — De nem szabad felednünk, hogy kora még a lázasan kapkodás kora volt, a midőn lett volna már olvasó közönség, de nem volt elegendő magyar mű. Ezért íróink leghelyesebben az idegenből iparkodnak műveket átültetni nyelvünkre, a míg lassanként az eredeti tehetségek is megjelennek: addig is törekvésük célja irodalmi magyar nyelvet teremteni s azt fejleszteni, irodalmunkat gyarapítani és főleg az olvasó közönséget — bár még oly csekély értékű művekkel is kielégíteni. — Ilyen törekvéseket tételezhetünk fel Tullok Mihályban is. Hogy művei miért nem jelentek meg nyomtatásban is, annak okát, legalább ez idő szerint, eldönteni nem tudjuk. Művei belső értékét megállapítani az igazságoskritika és tüzetesebb ismertetés lesz hivatva.

MAGASSY ANTAL.

ADALÉKOK A JEZSUITÁK ISKOLAI SZÍNJÁTÉKAINAK TÖRTÉNETÉHEZ.

VI. Székesfehérvári gymnasium

(Budapesti Egyet. Könyvtár, Ab. fol. 82.)

1744. Bona conscientia.

1746. Radislaus Moravus.

1747. Innocentia de Tyrannide victrix in Sigerico Burgundiae Regis filio.

1753. Arcadius Theodosii Magni Imperatoris Romanorum filius natu major, ob inflictam poenam, quam ille injuriam potius, quam castigationem existimavit, Divo Arsenio Magistro suo necem inferre parans.

1755. Q. Fabius Dictator. — Romulus et Remus.

1756. Jacobus Machabæorum minimus. — Stephanus, seu Zelus triumphans. — Vomungus.

1757. Demetrius. — Paulus Khien (?).

1758. Drama patrio sermone (címe hiányzik). — Josephus a fratribus agnitus.

1759. Dionysius Martir (sic). — S. Joannes Calybita.

1760. Manasses. — Abdolonus.

1761. Nobilis quidam Spartanus, ob nimiam erga filium levitatem ab Eparchis condemnatus. — Pylades et Orestes.

1762. Poliarchus.

1763. Aristodemus.

1764. Bela Almi filius a Stephano Rege hæres Regni nominatus. — Vacius adolescens in eremum se abdens.

1765. Telemachus. — Creon.

1766. David Victor. — Damoni reconciliatus Pithias (sic). — Balthasar (Hungarico idiomate).

1767. Amanus, in aula Asveri graciosus Aulicus, qui repente e sublimi, in quo collocatus fuerat, vertice ad ima delapsus, quod Mardochæo destinaverat, patibulum ipse conscendere cogeatur. — Festa Palilia.

1771. Drama patrio sermone (címe hiányzik).

VII. Trencsényi gymnasium.

(Budapesti Egyet. Könyvt. Ab. fol. 117.)

1741. Alphonsus Perezius invicto animo dux, qui filium a Mauris captum se coram interfici, quam Tariffam Hispaniæ urbem hosti tradere maluit. — Ladislaus Holló per Sigismundum filium ad Romana Sacra tractus. — Divus Alexius.

1742. Iconis Marianæ triumphus. — Cybele Terentiana. — Menasippus et Chariton.

1743. Joannes Rex Sionis. — Tyrannis a Pastore vindicata. — Canosangus de Cyrrande gloriose triumphans.

1744. Nunnus e perfido fidei desertore Martyr. — Lycophron a patre Corinthi rege primum aula expulsus ab eodem ætate confecto denique Rex dictus.

1745. Castigata a Duce Florentiæ ob Agricolam Italum, cui nomen Gramulo, Aulicorum fraus. — Conradinus Imperator in Carolum Andegavensem et Fridericum Austrium inhumanus. — Celsus.

1746. Magnanimitas Augusti. — Virtus honorata. — Fidelitas Thomæ Nadasdii ad Budam sub Ferdinando Imperatore.

1747. Literata Bethulia. — Broderus Jarmerici Daniæ Regis filius. Ascanius Aenææ filius.

1748. Absolon in patrem rebellis. — Carades Persiæ Rex ope conjugis denuo in thronum restitutus. — Jonathas.

1749. Joannes Serviæ despotes, violati foederis reus. — Crudelitas Uladislai Ungariæ Regis Joanni Corvino illata. — Mathias Corvinus ad Sceptrum e Captivitate Bohemica evocatus. — Nicolai Zrinyi ad Szigethum victoria. — Aeolus et Bæotus. — Medus regia dignitate ornatus.

1750. Fortitudo Joannis Corvini adversus Mahometem II. — Aegythus (sic) agnitus. — Clytus et Protus ad mortem usque pro Religione pugiles.

1751. Artabasus. — Arestes et Ernestus.

1752. Damon et Pythias. — Flavius Claudius.

1753. Carolus Quintus. — Octavius Balbus amore filii morti se offerens. — Myranus.

1754. Joachimus, sive Jechoniæ Rex e babylonico carcere libertati redditus. — Porus nolens se subicere Alexandro Magno. — Celsus.

1755. Idomeneus Græcus ad Trojam dux. — Heracleon Constantinopolitanus Princeps. — Mathæus Japo in fide orthodoxa constans.

1756. David puer Israelis Rex. — Titi elementia. — Procopius.

1757. Sanctius, qui primum cæso parente Persia Hispaniæ Rege clam educatus, postea cognitus Rex jussus est. — Pancratius Martyr.

1758. Constantinus adolescens de Patre Arundono victor. — Darius a fratre Artaxerxe Longimano peremptus.

1759. Romulus et Remus. — Candidus et Liliolus.

1760. Nero extremo Corbulonem addicit supplicio. — Divus Xaverius mundo valedicens. — Josephus venditus.

1761. Noverca Constantini IV. sub nomine Syraonis latens, cum filio Heracleone exilio mulctata. — Meleager ob cædem suorum avunculorum poena talionis a matre e vita sublati.

1762. Tobias Junior.

1763. Ulysses a Telegono occisus. — Theodorus juvenis. — Mesa, qui pro salute Regni et populi sui filium in Civitatis Regiæ mœnibus manu propria obtruncavit. — Heli sacerdos. — Jehangvirus Magnus Magni Mogolis Imperator. — Tres filii de paterna hæreditate disceptantes.

1764. Carolus 6^{tus} Regno se abdicans. — Philindus pius. — Aliginus Aristobuli fratris jussu interemptus. — Amandus juvenis Lusitanus.

1765. Aletes Messeniorum Regis filius. — Divus Hermannus.

1766. Flavius Anicius Justinus ex humili stirpe ad summum Imperii solium evectus. — Joachimus Japo in tenera ætate fortiter pro Christo mortem oppetens.

1767. Telemachus. — Darius Artaxerxes Persarum Regis filius.

1768. Daniel virtute divina a rabida leonum fame servatus.

1769. Cæsillus adolescens. — Cosmophilus.

1770. Demetrius Dux Lacedæmoniorum.

1771. Amasias. — Lentulus.

1772. Isacius Angelus Orientis Imperator. — Theophrastus.

Közli Dr. FINÁ CZY ERNŐ.

HAZAI IRODALOM.

Homerosi Görög Nyelvtan. (Alak- és mondattan.) A Homeros olvasásával kezdődő középiskolai görög nyelvtanítás céljaira a Herodotosi és attikai nyelvjárás sajátosságainak párhuzamos föltüntetésével összeállította *Cserép József dr.* tud. egyet. m., főgymn. r. tanár. Budapest, 1901. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai). Ára 3 korona 50 fillér.

Azt, hogy az ó-classikus nyelveket összefüggő olvasmányon jobb tanítani, már rég elismertük, különösen azonban, hogy a görögöt Homeroson, azt, úgy látom, egyre jobban és jobban elfogadjuk; évről évre nagyobb amaz iskoláink száma, hol a görög nyelv tanítását Homeroson kezdik: ez tette kívánatossá — bizonyosan — egy oly könyv megjelenését is, mint a melyet most bemutatunk.

Uj iskolai könyvnek megjelenése csak akkor kívánatos, ha az tárgyát vagy szaktudományi vagy didaktikai szempontból előzőinél előbbre vinni képes: kérdés már most az, hogy éppen ez a könyv, melyet most bemutatunk, eme két kelléknek, vagy azok egyike-másikának megfelel-e?

Mielőtt azonban erre a kérdésre felelnénk, meg kell említenünk,

hogy bár irodalmunk talán éppen ebben a szakmában legszegényebb, mindamelett itt is van már néhány számot tevő művünk.

A mű figyelmes átolvasása után észrevételeink szemügyre vételénél azt láttuk, hogy a mű jó oldalain kívül annak hibáit három csoportra oszthatjuk; ezt annál is helyesebbnek találtuk, mert így a könyvnek valódi értékét tisztábban láthatjuk; lesz pedig eme három csoportunknak czime 1. Hiányosság; 2) Magyartalanság; 3) Sajtóhibák.

A hiányossággal egy kalap alá vesszük a nem eléggé határozott vagy homályos értelmű kifejezéseit is.

A ki a gör. nyelvtant Homeros nyelve alapján régen tanítja, annak a mű alapos átnézése után az a gondolata támad, hogy Cs. J. dr. eddigelé alighanem csak is az attikai nyelvjáráson tanított, az alaktanban is, de még inkább a mondattanban lépten-nyomon az attikai szójárásból veszi példáit, sőt egyes kérdéseket csakis az attikai nyelvnek tekintetbe vételével magyaráz: erre később példákat is fogunk említeni. Most nézzük a könyvet át.

Ha már Herodotos koráról megemlékszük, megkívánja a mű fő tárgya, hogy megemlékezzék Homeroséről is.

A nyelvjárások elszámolásánál fejlődésük vagy használatuk időrendjére figyelemmel kellett volna lenni; a két ioniai után az aiol és dór, a három attikai után a κοινή διάλεκτος.

A két hang (helyesebben — betű) kivesztéről szóltában (9. l.) «de nyomuk megmaradt egyes hangtani jelenségekben, a melyeket csak e hangok által érthetünk meg.» Mit? A hangtani jelenségeket? Helyes ez: a mit csak e hangok (még világosabb — e betűk hangjának) odaképzeléséből érthetünk meg. — Általában megjegyezzük már itt, hogy igen sok «által»-al találkozunk.

A digamma voltának bizonyítására a *Feixoxi* = lat. *viginti*-nél szembe szökőbb példát is választhatott volna, hisz a 13. l.-on még a soknál is többet említ; a *jod*-ról azonban itt is, ott is csak annyit mond, hogy «nyomai kimutathatók.» (Közbevetve megjegyezzem, hogy az *εἴχου* itt sajtóhiba).

«A hajtott jel egyben emelkedő s leszálló, hangsúlyt jelöl» (11. l.); ha kettős hangzón van, akkor még érthető, de hogy egy hangzó egy szótagban egyszerre hogy lehet emelkedő, meg eső hangsúlyú is, azt csak zenejártas ember értheti meg.

A szóbőség szerzésére való tekintet azt javasolja, hogy egyazon szót ne használjunk a nyelv két sajátságának ismertetésére, mint a 10. és 11. l. *ἀνασθαλῆν, προλεῖθρον*, stb. — Itt említem meg azt is, hogy az egész mű folyamán nem jutottam nyomára, hogy mi vitte a szerzőt arra, hogy számos gör. szónak vagy kifejezésnek csak a latinját adja, magyarját pedig nem.

«Egymás után következő magánhangzókat egy hangnak ejtjük ki.» (14. l.); a kettő közül melyiknek és miért?

Míg egyébként számos helyen a modern philologiai tudás elveire támaszkodik, föltűnő, hogy az összevonást (15. l.) minden nyelv-physiologiai alap és átlátszóság nélkül magyarázza; egyébként pedig megjegyzem, hogy az összevonás elmélete didaktikai szempontból nem is egészen a nyelvtan bevezető részébe, hanem inkább az igék elé való: a mi a tanulónak ebből odáig kell, azt egy-két példából is megtudhatja; épen úgy nem tartom idevalónak (27. 28. §§.) a mássalhangzók változásának ismertetését sem; a hangváltozásnak oly tanítása pedig hogy *μλο*-ból mikép lesz *βλόσσω*, v. *μρο*-ból *βροτός* (19. l.), az már szakembernek, de nem középiskolai tanulónak való, valamint az is, hogy metathesis (22. l.) útján hogy lesz *ῥοδω*-ból *ῥέξω*, stb.; ilyen philologizálás a 43. l. 89. §-a is.

χράομαι, esengek (20. l.) *βοῶπις*, szemök (43. l.) talán téves fordítás.

A *jod* a megelőző *λ*-t megnyújtja (20, 88, stb. ll.), helyesen :: megkettőzi.

A szótágak elválasztásáról nem a 41. §-ban, hanem mindjárt a betűk ismeretése után kellett volna szólni.

Az *a* tövek esetképzéséről (70. §.) ezt olvassuk «a plur. dat.-ban *σι* rag járul a plur. nom.-hoz s a végzete: *ῃσι(ν)* v. *ῃς* lesz.» Ez az állítás hamis: a conclusio nem következik a praemissából, mert a több. nom. *αι*-ra végződik, így tehát a több. dat. *αισι(ν)* lenne; már úgy van, hogy a plur. dat. = a sing. dat. + *σι*, tehát *ῃσι(ν)* v. *ῃς* (ritkán *αις*).

A 74. §. példa nélkül teljesen érthetetlen: általában nem jó oldala a műnek, hogy míg egyes részeket tulságos bőven magyaráz, úgy, hogy a legszükségesebbekre szorítkozással a könyv tetemesen rövidebb lehetett volna, sok szabályhoz a példa mégis kevés.

A 80. §. 1. pontja a 34. lapon az *a* tövűek tárgyalása után jobb helyen állana.

«Végzetű, jellembetűs, tövűgű, tőjellemező» változatok helyett jobb lenne ezeknek csak egyikét használni.

87. §. IV. Az *ν* tövűgűt a plur. dat. *σι* ragja elől kiesvén pótlónyújtást hagy maga után; *ὀδοντ-σι* = *ὀδοῦσι(ν)*: igen ez így van az attikai szójárásban mindig, de Homerosnál nem, hiszen a paradigmában is *ῃρόντεσσι(ν)* van s lejjebb (88. §.) *πάντεσσι(ν)*.

Hivatkozásai nem mindig megbízhatók, p. o. a 104. §.-ban kivatk. a 93-ra, ott pedig arról, a mire hivatkozik, egy betű sincs.

Ugy a középiskolába nem való egyik-másik szakphilologizálás, mint némely résznek bő fejtegetése, p. o. az 57. l. a «Fokozás» mivól-

tának töviről-hegyire ismertetése, a könyvet nem tette hasznavehetőbbé. Egy kis gondatlanság szülöttje a fokozásnál (111. §.) *Καλός*, hely. ez: «*Κάλλος*» szépség.»

Mondható-e magyarnak, főképp pedig világosnak az ilyen és másai, mint a 86. l. ez: az *aw* és *ow* végű igék át-átjátszanak egymásba (ez — igen is — magyar) a kinyújtás (*δέξασις*) módjával; olykor fordított kinyújtást találunk rajtuk *nem csak* (sic!) a megfelelő rövid magánhangzóval, hanem hosszúval is»; nem lenne-e helyesebb és világosabb ez: Ugy látjuk, hogy a kinyújtás egyiknél rövid, másiknál hosszú hangzó; egyébként pedig a *kinyújtás* már idejét múlta; ma már hangzó-assimilációról beszélünk. U. a. l.-on a «tisztá» tövel szemben a *præs. imperf.* alakjának minéműségét világosabban jelöli az «erősödött v. bővült», mint az «elváltozott» jelző. — A 100. §. paradigmájában *νῆσσι* mellett említeni kellett volna a Hom.-nál oly gyakori *νῆσι(ν)*-t is.

A 135. §. *Nyelvjárá*s-ához meg kell jegyezni, hogy sem *εο* és *εου*-t, sem *οο*- és *οου*-t *εο*-vá *összeronni* nem, hanem csak *változtatni* lehet.

«Az igető elváltozása közönségesen *nyújtásban* ill. *erősödésben* vagy fokozásban áll» (87. l.): az «erősödés» h. elég «erősödés» is, a «fokozás»-nál pedig meg kellett volna mondani, hogy itt «*hangfokozás*»-ról (Ablaut) van szó.

Igaz ugyan, hogy a latinban mondják «*verba pura*» és «*impura*», mégis furcsálom, ha a magyar diák azt mondja e nyelvtan alapján, hogy «ez az ige *tiszta*, emez pedig *nem tisztá*» (87. l.).

138. §. a mellett hogy homályos, fölösleges is, mert épen ez a 162. §.-ban bővebb és világosabb.

A 139. §. végén hiányzik legalább *egy* magánhangzós tövű példa.

Soha sehol sem említi, hogy van az, hogy némely aor. I.-t augm. nélkül ad, p. o. *νίφα*, *φράσα* (146). *νεῖμα* (151. és k. §. §.-ban).

A *nyelvjárá*s. 164. §. utolsó előtti «Eredetileg . . . » stb. részét tanulóval megértetni teljes lehetetlen.

A 166. §. a II. perfectumról szólóban ismét «fokozás»-ról beszél, csak hogy már javítva «erősödésről»-ről is; épen ilyen a 167. §. jegyzete is, a hol «*τεπεω* a-vá *fokozza* «többeli magánhangzóját»; pedig ez sem nem fokozás, sem nem erősödés, hanem, ha már kell, mondjuk, *hangfokozás* v. *hangváltozás* (Ablaut).

Szakítás ebben a könyvben a régivel az, hogy előbb szól a II. s utóbb az első perfectumról, előbb a mássalhangzóval, utóbb a hangzóval végződő tövek időképzéséről: ez mire jó, nem tudom!

Ha már az új nyelvtudás az aoristost az «*Instans* alakok» közé sorolja, isten neki, de cselekvése jelentésének mivoltát tanulóknak így megmagyarázni, hogy «Az aor. a múltban beálló cselekvés ideje» (206. §. 2)

talán még is annál kevésbé lehet, mert épen itt a) alatt annak értelmes ismertetését találjuk.

Nem elég világos meghatározás (207. §. 3.) ez sem: «A fut. perf. oly cselekvést jelöl, melyet a jövő időben vagy a jövőre nézve befejezettek tekintünk»; világosabb ez: mely egy más beálló cselekvésre nézve már befejezett.

A műben nem találjuk a Homeros- vagy Herodotos-féle alakoknak az attikai nyelvjárás sajátágaival való «párhuzamos föltüntetését», a mint ezt a szerző műve címében igéri; hanem igen is találunk részeket, melyek teljesen az ioniai s melyek teljesen az attikai szójárásan alapszanak; így p. o. a 182. §.-nál átcsap az attikai szójárásba s példáit egész a 205.-ig mind abból veszi; maga a 181. §. a névelő fejtegetése is egészen az attikai nyelvj. szabályai szerint történik; a mondattan igen sok példája sem Homerostól való.

Egyes rövid észrevételeim itt még ezek: a 208. §. *eleje* a cselekvés idejére nézve mást mond mint a *vége*; a 209. §. «mint a határozott igealakjai» h. jobb «mint az ige határozott alakjai»; a 213. §. hosszan magyarázza a subiect. prædicativum, helyesebben a nomen prædicativum mivoltát; a 233. ἐκ τῆς εἰρήνης kezdettől?! fogva; a 242. a dativusról szól és példáinak mindegyike genit.-ra való; a 243. §. czíme «Genitivus ablativus helyett», meg kellett volna említeni, hogy «az indogerman abl. h.»; 268. §. 2. β. «præteritum indicatioi ᾶ-nal», elfért volna annak föl- említtése, hogy itt a præter. bármely idejét érti, hisz' a példák elsejében is præter. imperf., másodikában pedig aor. van; a 280. §. 9. sorában az «elválva» egészen fölösleges; fölösleges általában a határozók felosztásáról szóló egész fejezet; épen ilyen az acc. c. inf. is; ezeket a tanulónak már mind tudnia kell: elég lett volna tehát egyszerű megemlítésük; a 293. §. második példájában a «καὶ διδασκε» s u. o. 2) a második példájának «τι» fordítása elmaradt; a 295. §. utolsó előtti sorában «ἐπὶ ῥοθῆ» = «rábírták volna»?

Tudjuk, hogy a magyarban a határozókkal eddig még gyöngye lábon állunk, mind a mellett a «Vég- és czélhatározó mellékmondatok» (305. §. 2.) mivoltát így még sem szabad magyarázni: «félek azon kívánságom számára, félek azon kívánságomra nézve v. féltem azon kívánságomat, hogy...»; mennyivel értelmesebb: attól tartok, hogy; v. hogy nem...; u. o. alább ezt 2) Φυλάξει ne fordítsuk így «vigyázni fogsz», hanem fölszólítva «vigyázz». A 309. 2) alatt ezt Μη τίς μοι νειμείσῃ, nem «hogy ne szóljon valaki», hanem «hogy senki engem meg ne szóljon» fordítsuk; a követk. példában pedig nem «ezekből ugyan el nem vihetsz», hanem «semmit sem vihetsz el». A 313. §. β) «Optativus ᾶ-nal», van pedig példáiban xé; — a 318. §. πεφουγὼς... εἶη nek megfelelőbb «menekült», mint «van».

Meghatározásai sem mindig kifogástalanok ; hogy csak egy-kettőt említsek, p. o. 143. §. 1) a 2. szem. ϵ és $\sigma\theta\alpha$; u. o. 2) «a plur. 1 személyragja $\mu\epsilon\theta\alpha$ és $\mu\epsilon\sigma\theta\alpha$ » : nem mindakettő egyszerre, hanem egyik vagy másik, tehát nem «és», hanem «vagy». $\pi\epsilon\iota\rho\omega$ töve a 102. l. $\pi\epsilon\iota\rho\eta$, a 113. l. $\pi\epsilon\iota\rho\alpha$: általában az igető tárgyalása nem elég világos. Mi az, hogy «az I. oszt. ige... fokozódott tövéből alakítja a II. aoristost» (155. §.). Erre a 159-ik §.-ban ezt a fölvilágosítást találjuk : «Az egytagú igetövek ϵ -ja, II. aoristos töben α -vá fokozódik» : hogy mi ez, arról már fennebb szólottam ; itt ez az ϵ -nak α -vá változása ; a hangzó fokozást v. (Ablaut) és nem egyszerűen fokozást nem helyesen magyarázza, p. o. a 166. §. a $\lambda\acute{\epsilon}\lambda\omicron\iota\alpha$ perfectumban levő \omicron -t a $\lambda\epsilon\iota\pi$ töben levő ι magánhangzó fokozódásának (ablaut) nézi, szerinte tehát ι -ból \omicron lett : ez pedig sehol és soha sem történhetik ; igaz az, hogy az eredeti igető $\lambda\epsilon\iota\pi$ s ebből lesz $\lambda\omicron\iota\pi$; υ -ból sem lehet $\epsilon\upsilon$, tehát $\pi\acute{\epsilon}\varphi\epsilon\upsilon\gamma\alpha$ -nak az $\epsilon\upsilon$ -je $\varphi\epsilon\upsilon\gamma$ tőnek az $\epsilon\upsilon$ -je, az eredeti tő $\varphi\epsilon\upsilon\gamma$ és nem $\varphi\upsilon\gamma$. — Hogy Hom. a több sz. seml. alany mellett az állítmány csak egyes sz.-ban áll, nem helyes : a sok közül p. o. csak egy — $\tau\acute{\alpha}\mu\omicron\nu\ \varphi\acute{\epsilon}\rho\omicron\nu$. . . A *tuturum* a beálló és a folyó cselekvés alakjai között is külön paradigmában szerepel ; «a szenvedő jövő $\mu\eta\gamma\acute{\iota}\sigma\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$ ($\mu\acute{\iota}\sigma\gamma\omega$ keverek.)» a 159. §. 3. st. a., a jövőnek alakulása bizonyosan tisztábban látszanék, ha utána ezt tenném $\mu\eta\gamma\text{-}\nu\text{-}\mu$. A fut. perf. Hom.-nál kivétel nélkül fut. imperf.-értelmű és «a jövőben befejezett cselekvést» (mint a 107. mondja) nem jelöli.

«A hosszú magánhangzóval végződő tövek σ -t vesznek fel a $\delta\eta$ képző előtt» (159. §.), t. i. a szenv. I. aor.-ban : ez nincs mindig így, p. o. $\tau\epsilon\iota\mu\eta$ -ből lesz $\epsilon\tau\epsilon\iota\mu\eta\theta\eta\nu$; $\chi\omicron\lambda\omicron$ -ból $\epsilon\chi\omicron\lambda\acute{\omega}\theta\eta\nu$; az infin. itt még *határozatlan*, a participium a régi *részesülő*, pedig az előbbi már *főnévi*, az utóbbi *melléknévi* igenév.

Meri-e valaki állítani, hogy középiskolai tanulónak tiszta fogalma lesz arról, hogy mi az a «A multban folyó és beálló cselekvés ismétlődésének kifejezése» (160. §.).

164. §. Kettőztetés ; bizonyosan e mű összeállítója, mint Cs. J. dr. magát szerényen nevezi, is tudja, hogy a magyar aratónak «kettőző»-je van, itt ez az alak is megfelelő lenne. Terjengős a félést és aggodást jelentő igék és kifejezések után álló kötőszók értelmének magyarázása is : a latinra való hivatkozás ebben is, és sok más esetben elég lett volna ; hogy példára hivatkozzam : a genit. abs.-nál elég a lat. abl. abs.-szal való összehasonlítás (307. §.). a vég- és célhatározó mellékmondat kötőszavai ugyanazok s ez a könyv azokról két külön szakaszban szól (302. §.).

A magyarban alig ismertethetünk művet a nélkül, hogy kissé ügyet ne vessünk annak nyelvére is ; e tekintetben igen röviden csak következőket jegyzem meg : «föl volt oszolva» (5. l.) = törzsekre oszlott ; hasonló magyartalanságai közül többet nem említek ; «Homerosi nyelvjá-

rás» (6. l.): akkor mondhatnók ezt is — Pázmányi nyelvjárás. — A digamma sokáig fentartotta magát (13. l.); u. o.: A pótló nyújtás egy v. két kiesett mássalhangzó pótlására következik be; az *ai* és *oi* végzet ... egy rövid *szótagnak számít* (26. l.); A simulás a következő tűneményeket mutatja föl (28. l.); épen ilyen ez is «A plur. gen. összevont *ov* végzetet mutat véghajtott hangsúlyjellel (23. l.); mennyivel világosabb lenne ez: a plur. gen. *ov* végzete hajtott ékezetű; mondjuk ugyan, hogy «elvont főnév», de ennek az ellentétje a ‚concretum‘ magyarul «összevont» nem lehet, mert ez a jelző csak alaki tulajdonságot jelöl, de értelmet nem (180 §.); *θυμοί* szenvedély (animi 180. §. 2.): az ilyen s hasonló képzéseket kis gonddal már kikerülhetnek; 191. §. A névmás mindig nyomatékkal áll», német! u. o. ha van «személynévmás», miért nincs «birtoknévmás» is? — A milyen magyartalan a 192-ben «a *ὅδε* helyzetét illetőleg», ép olyan a 197-ben ez is «Ezek közül *többről* van szó»; ilyen továbbá a 202. §. jegyz. «legritkább» e h. igen ritka; u. o. «legszámosabb» és «több csel. ige» e h. sok, számos, igen sok, stb.; ilyen alatta ez is «mutatja abbeli mivoltukat az a *körülmény*», hol az utolsó szó teljesen fölösleges; így vagyunk ezzel is «szép (dolog) lett volna; a sorssal harczra kelni rettenetes (dolog), stb.; ilyen német ez is «cselekvő igék ... behatoló jelentéssel állhatnak (200. §.). Ezt pedig már alig tudom, hogy a könyv mily hibái közé tegyem «A befejezett cselekvésmód töve a kettőztetett igető» (204. §. jegyz. vége).

216, 2. helyt állok vkinek! (nem -ért); 226. 2) «ki van üzve Spartából» e h. «menekül»; 244. 1) «annak nincs szüksége semmi törvényre» e h. «az semmi törvényre sem szorul; s még mindig kísért a «kőből, stb. való» e h. p. o. kőfal; 252. 7) *ἀρχεσθαι ὑπὸ τινος*, uraltatni kiktől; említhetnék ugyan még számosat, de zárjuk be sorukat egy csattanóssal milyen szó szaladt ki tőled fogaid rekeszére nézve» (256. 1), e h. szaladt ki fogaid rekeszéből u. v. közül, de ekkor is «tőled» nélkül.

Az iskolai könyvnek egyik nem kevésbbé jó oldala az is, ha sajtóhibáktól ment; Cs. J. dr. egyet sem említ, én valami ötvenet jegyeztem ki: ezeknek elszámolásával azonban t. olvasóimat untatni nem akarom, hanem befejezésül azt a meggyőződésemet fejezem ki, hogy Cs. J. dr.-nak ez a műve sikeresen csak sok körütekintéssel, még több kitérő magyarázattal használható, s azokból, miket róla elmondani bátorkodtam, önként következik, hogy többi e fajta könyveinken nem emelkedik fölül.

KÖPESDY SÁNDOR.

Apáczai Cseri János pädagogiai munkái. Összegyűjtötte, a latin beszédet fordította, jegyzetekkel ellátta *Hegedűs István*. Budapest, 1900. Franklin-Társulat. 161 l.

Hegedűs Istvánnak becses könyve, mely Apáczai Cseri János pädagogiai munkáit gyűjti össze, egyrészt a lelkes kiadó, másrészt a Magyar

Pædagogiai Társaság nobile officiumának tekinthető. A buzgó és önzetlen XVII. századi tudósnak, — ki a maga korában tüzes lélekkel ébresztgette a tudományokban messzire elmaradt nemzetünket — a kolozsvári tanári székben méltó lelkes utóda, Hegedűs István már régebben, 1876-ban, még gymnasiumi tanár korában lefordította a kolozsvári Apáczai-alumból s kiadta a kolozsvári ev. ref. collegium Értesítőjében Apáczainak beszédét *Az iskolák igen nagy szükségéről*. Azóta is mindig lelkesedéssel lépett sorompóba Apáczaiéhoz hasonlóan magasztos, persze korunk kívánalmaihoz mértén haladottabb pædagogiai eszmék érdekében s így igen természetes megbízás volt, melyet Hegedűs István kapott s nemis kötelesség, melyet elvállalt, mikor a Magyar Pædagogiai Társulat elhatározta, hogy viszont a maga nobile officiumának megfelelően Apáczainak, az első öntudatosan és igazán hivatása magaslatán álló tudós magyar nevelőnek és tanítónak pædagogiai munkáit vele kiadatja.

A második nagyobb gyűjtemény ez — s a becsesebbik — a rövid életű, de aránylag nagy munkásságú s eszmékben gazdag Apáczai Cseri Jánosnak műveiből. Az elsőt még 1867-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendeletéből szerkesztette Horváth Cyrill, a bölcsészetnek akkori egyetemi tanára. Apáczai Cserinek bölcsészeti dolgozatait tartalmazta az, s ime csak fél-emberöltő múltán láthatott egy második gyűjtemény napvilágot. A magyar irodalomtörténetnek bizonyára nagy mulasztása s a magyar philológiának nagy szegénysége az, hogy a nemzeti szellem s művelődés legbecsesebb termékeinek egyike, Apáczai Cseri János munkáinak teljes kiadása — nem is szólva egy hozzá s jelentőségéhez méltó életrajzról — még mindig hiányzik a művelt magyar ember könyves polczáról. A Magyar Pædagogiai Társaság azért a maga határozatával nagy szolgálatot tett a magyar philológiának is, a mi abban is kifejezésre jut, hogy egyik elsőrangú philologusunkat bízta meg a kiadás elkészítésével. A magyar pædagogia munkásain kívül a philologiai tudomány művelői s a művelt magyar közönség is hálával fogadhatja tehát Hegedűs István gyűjteményét, mely nemcsak lelkes, hanem lelkiismeretes munkának is gyümölcse s a nagy hiánynak egy részét van hivatva pótolni.

A könyv bevezetése bármily szerényen csak sablonszerű előszónak iparkodik is látszani, nem az. Nem mellékes, szükségtelen, fölösleges előszó, hanem rövid, de becses áttekintése Apáczai pædagogiai törekvéseinek s bizonyosságot tesz róla, hogy a bevezetés írójába, a kiadás elkészítőjébe Apáczainak magasan szálló, tüzes lelke költözött, kinek kezéből s kinek tudományától — bár szerényen elhárítja is magától — méltán várható volna az ott fölvetett kérdéseknek alapos megfejtése. Az alig egy ívnyi bevezetés Apáczai alapgondolatának: a tárgyi tudás fontosságának tömör gondolatokban előadott hangsúlyozásával és jellemzésével, s

különösen Apáczai két vezérlő hangjának: a nemzete iránti forró szerelmi vallomás s a tudatlanság, közöny, önzés ellen irányuló támadás hangjának erős kiemelésével nagyon jól szolgál Apáczai pædagogiai munkásságának megértéséhez.

A könyv bevezetése a philológiát másrészt azért is érdekli, mert végül számot ad róla, milyen forrásokból, hogyan, milyen apparátussal közli Apáczai pædagogiai munkáit. A bevezetésbe szöve közli egyúttal az ezekre a pædagogiai munkákra vonatkozó — sajnos szegényes — repertoriumot is.

Maga a gyűjtemény hat darabot tartalmaz: 1. a Magyar Encyclopædia előszavát, 2. a Magyar Logikáskához csatolt Tanácsot, 3. a Magyar Encyclopædia 10. részének XXIX—XXXII. fejezeteit, 4. Apáczai-nak De Studio Sapientiæ és 5. Az Iskolák igen nagy Szükségéről tartott beszédeit s végül 6. az Akadémia Felállításának Módja és Formája iránt Barcsay Ákos fejedelemhez beadott tervét. Egyik sem ismeretlen e darabok közül, egyik sem jelenik meg először, de a lelkiismeretes philologiai kritikával s szerető gonddal készült gyűjteménynek a magyar pædagogia s a magyar irodalomtörténet egyaránt hálásan fogja hasznát vehetni s az immár közkézben forgó könyvben könnyen hozzáférhető magasztos eszmékből számos nemzedék pædagogusa s philologusa fogja a lángoló lelkesedés példáját tanulhatni.

A bevezetésen kívül még a pontos philologus kezére valló számos jegyzet is hozzájárul a közölt szövegek teljes megértéséhez.

A kötet rövid utószava, melyben Hegedűs egy jól alkalmazott idézet útján az Apáczai és saját egykori iskolájára, a kolozsvári főiskolára mond halás dicséretet, a lelkes és tudós kiadó őszinte tollára vall s a kötetnek legsebb befűzője.

GYULAI ÁGOST.

K Ü L F Ö L D I I R O D A L O M.

Immermanns Merlin von Kurt Jahn. Berlin, Mayer u. Müller 1899.
128 lap. Ára 3 márka.

Immermann *Merlinje* kezdettől fogva nagyfokú érdeklődés tárgya volt az ujabbkori német irodalommal foglalkozó szakembereknél; egyrészt azért, mert a költő maga is kiváló súlyt helyezett ezen alkotására, másfelől pedig mivel a dráma alapeszméje s iránya a magyarázatoknak egész sorozatát hívta ki.

A legelső a ki Immermann *Merlinjével* részletesebben foglalkozott, Schnaase a költő jóbarátja volt, a ki Immermann «drámai mythosát» kommentárhoz hasonló megbeszélés tárgyává tette. Utána Freiligrath,

Kinkel, Schücking, Röpe, Wegener és Kirchner foglalkoztak bővebben e tárggyal, különféle irányban és szempontokból fejtegetvén Immermann ez érdekes költeményét. Az eddig felszaporodott anyagot rendszeresen összefoglalni, az alapul szolgáló forrásokba bepillantást nyújtani, a költői műben előforduló titkos vonatkozásokat és ellentmondásokat kimagyarázni, ez a célja Kurt Jahn dolgozatának, mely a Schmidt és Brandl-féle *Palaestra* 3. kötete gyanánt jelent meg (ama sorozatos vállalatban, melyben a berlini philologiai seminarium kiválóbb dolgozatai is megszoktak jelenni). Jahn munkája három részben tárgyalja a *Merlinre* vonatkozó anyagot: az első a Merlin-regényre vonatkozó részleteket tartalmazza; a második Immermann költői egyéniségét jellemzi; a harmadik pedig a Merlin-dráma részletes elemzését foglalja magában. E három részhez járul még egy függelék, mely a *Merlin* keletkezésére és megírására vonatkozó levelezésekből és magánfeljegyzésekből felkutatott adatokat közli, úgy szintén egy sematikus tervezet, mely a Merlin-dráma menetét tünteti fel, úgy a mint az a költő agyában megfogamzott.

Fejtegetéseit Jahn a Merlin-monda fejlődéstörténetével kezdi, monmouthi Galfredtől kezdve, a ki a britanniai királyokról szóló történetében egy bizonyos Nennius feljegyzésére hivatkozik, a hol legelőször történik utalás az «apátlan gyermekre», melyet Vortigern a druidák tanácsára sokáig kerestet és a mely végre előkerülvén, túlvilági jóstehetőségével a halálos áldozattól megmenekül.

Ezen vázlatos és meglehetősen homályos fejtegetések után szerző a Merlin-monda különféle feldolgozásaiával foglalkozik a brit krónikástól kezdve egészen Wace-i Robert és Robert de Boron művéig, a kiknek Merlinje a mondának már azon alakját mutatja, mely később prózai feldolgozásoknak szolgál alapul. Ezeknek egyikét Schlegel Frigyes Párisban megtalálja, nővére Schlegel Dorottya németre fordítja és ezt a forrást használta fel Immermann is *Merlinjének* megírásánál. Az erre következő fejezetben Jahn még kiterjeszkedik a Merlin-mondával kapcsolatban álló középső és újabbkori német művekre, melyeket azonban Immermann vagy tényleg nem ismert, vagy pedig csak inkább egyes részletekben használt fel.

A dolgozatnak egyik fontos része az a fejezet, mely Immermannal mint költővel foglalkozik. Igen sikerült jellemzését adja egyéniségének és korának, olyan adatokat közölve, melyeket a Putlitz-féle Immermann biographiában is hiába keresünk. Részletes bepillantást nyerünk itt azon lelki küzdelmekbe, ellentmondásokba és kételyekbe, melyek az önmagával és világgal meghasonlott költő belső világát meghatározzák; azon külső körülményekbe, melyek költői egyéniségére döntő befolyást gyakorolnak s melyek a Goethehez és Tieckhez való viszonyban oly hiven visszatükröződnek. Több évi kapkodás és habozás után Immer-

mann különösen düsseldorfi tartózkodása alatt erejét kiváltképen a drámának szenteli, ekkor írja meg a maradandó becsű *II. Friggyest*, *Alexist*, *Hofer Andrást* és a kiváltképen saját lényét és gondolkodását leghívebben feltüntető *Merlint*. Immermann főleg Shakespeare-t és Goethe-t bámulta; e költői lángelmék hatása alatt áll és dolgozik. Érdekes ez a viszony, melyben Goethehez áll. Érzi óriási hatását az akkori német irodalomra és a saját költői egyéniségére is. Tudja, hogy saját költői geniuszát is e szellemóriás lenyűgözve tartja, szabadulni akar befolyásától és erős küzdelmet vesz fel, hogy tőle szabaduljon. Abban az időben, a mikor a *Merlint* írja, ez a küzdelem a legerősebb; Goethevel ellentétes világnézetre törekszik, melyet *Merlin*jében Klingsor fejez ki. Vallási kételyek is bántják a költőt, azért az egyháztörténelem tanulmányozására adja magát, Neander nagy egyháztörténelmi művéhez nyúl, a hol megismerkedik a gnosticizmus rendszerével, melyből azután *Merlin* háttérét alakítja meg. Hogy miképpen értette és értelmezte Immermann a gnosticizmus tanait, hogyan használta fel háttér gyanánt az «ellentmondások» tragédiájában, ezt Jahn egy külön fejezetben tárgyalja, mely dolgozatának első részét befejezi. A második főrész elején a szerző a *Merlin*-dráma elemzéséhez fog, részletesen tárgyalván a dráma keletkezését, alapeszméjét, forrásait, a külső befolyásokat és a darab technikáját.

Immermann a *Merlin*ben az ellentmondások tragédiáját akarta megírni, gondolat vagy eszmedrámát akart teremteni. Ő maga is ily értelemben nyilatkozik készülő félben lévő művéről barátjaihoz írt leveleiben és a dráma magyarázó is *Merlin* tragikumában a subjectiv szabadság vereségét látják az objectiv kényszerűség hatalmával szemben. Hogy mikor érlelődött meg a költőben a terv *Merlin* megírására, teljes bizonyossággal meg nem állapítható. Az első, erre vonatkozó feljegyzést 1831-iki naplójában találjuk, a midőn is egy márczius 5-ikei följegyzett adatból kitűnik, hogy Schlegel Frigyes összegyűjtött műveinek 7. kötetében a *Merlin*-regényre akadt és hogy nagy kedvet érez e tárgy drámai feldolgozásához. Középkori irodalmi tanulmányainak kibővítésére szorgalmasan forgatja *Rosenkranz* és *Hofstätter* műveit és Neander nagy egyháztörténelmi munkáját, melyeket közvetlen források gyanánt használ fel. 1831 márczius végén hozzáfog a munkához és kisebb hosszabb megszakitásokkal egy évig dolgozik rajta.

Merlin, Immermann drámájának a középpontja, oly annyira, hogy a többi alak az ő egyéniségének csak egyes tulajdonságait képviseli. A költő hatalmas lénynek rajzolja, emberfeletti képességekkel ruhazza fel, melyek azonban egységes lényt nem alkotnak. Két lélek lakik benne: az egyik Isten felé tereli, a másik pedig a földhöz köti. Határozott vonatkozásban áll a költő saját kételyeivel, lelki küzdelmeivel és nyilvánvaló, hogy a saját skeptikus világnézetét akarta e rejtélyes alakban kifejezésre

juttatni. A dráma ezen középpontja körül csoportosulnak azután az egyes mellékalakok olyan sorrendben, a mint az istenséghez viszonylanak. Ilyenek a grállovagok, kiket a költő önálló akarat nélküli lényeknek fest és kik teljesen az Isten szemléletében merülnek el. Teljesen symbolikus a Grál felfogása is, mely a tiszta keresztény hitet jelképezi s melynek elérése a lelki küzdelmek és ellentmondások megszüntét tételezi föl. A grállovagok világához merő ellentétben áll az asztalkör lovagjainak víg társasága, kiknek élete örökös derűtségben, érzéki gyönyörökben és szerelmi kalandok között folyik le. Ezen alakcsoport jellemzésénél Immermann teljesen a Rosenkranz adataihoz tartja magát, csak Garvein, Gareis és Lancelot mutatnak itt-ott egy individualizáló önállóbb vonást.

Teljesen önálló alkotásnak kell azonban tekintenünk Klingsort, melyben a költő a maga világnézetét akarta kifejezésre juttatni a Goethe-ével szemben.

A sátán jellemzésénél szintén önállóan jár el a költő, a maga vallási meggyőződését és a gnózis hagyományait saját szerűen kombinálván, alakítja meg a demiurgost, a teremtés abszolút urát, a ki hol ellenség, hol jótekingony szellem gyanánt jelenik meg. A természet megtestesülését kell látnunk Ninianében, kit a költő Ginevra nővérévé tesz; tündérszerű lénynek ismerjük, mintegy típusa a szerelmi varásznak és a pillanatnyi földi gyönyörnek.

Az egyes személyek rövid jellemzése után szerzőnk a dráma tartalmára tér át, mindenütt összehasonlító megjegyzésekkel illusztrálva a dráma menetét a költő által felhasznált forrásokkal. Az ide tartozó fejezetekben részletesen ismerkedünk meg a dráma expositiójával s előjátékával. Merlin születése, egyéniségének kifejlődése, Artus király udvara és személyei képezik itt a főmozzanatokat. Mindenütt érdekes észrevételeket találunk arra nézve, hogy a költő miként változtatott az egyes jeleneteken, különösen az első drámatervvel szemben; hogyan töprenkedik és küzdök, hogy a fontos Artus-jelenetnek a kellő keretet megadhassa, míg végre sok próbálgatás után megtalálja az eszközöket és módokat a cselekvény megindítására. Az Artus-lovagok álma, Merlin hirtelen ébredő szerelme Niniane iránt, a mely pillanatban a túlvilági képességekkel megáldott jós legelőször érzi magát valóságos embernek, ki késznek nyilatkozik a földi gyönyörökbe süllyedt asztalkör lovagjait a grál birtokába juttatni, képezik a dráma főbb motivumait; melyekből kifolyólag a cselekvény rohamosan halad előre. A lovagok útrakelese, Merlin elbűvölése Niniane által képezik a zárójelenetet, melyet a költő Merlin és a sátán hatalmas dialógjával fejeztet be és melyben még egyszer halljuk meg a darab alapeszméjét.

Ezen tartalmi fejtegetések után szerzőnk azon befolyásokat tárgyalja

melyek alatt Immermann a *Merlint* megírta. Leginkább a romantikus iskola hatása alatt állt és főleg Novalis, Hardenberg, Solger gyakorolnak reá mély befolyást. Jahn ezeket a hatásokat igen részletesen iparkodik kimutatni. Faust-féle reminiscentiák is érezhetők Immermann drámai költeményében, ámbár nehezen állapítható meg, hogy a költő hol vett át egyet-mást tudatosan, hol nem. Fauston kívül még Shakespeare «*Hamlet*»-je, Kleist «*Hermannschlacht*»-jának a hatása is észlelhető a Merlin egyes helyén, sőt egyes jelenetek kiszínezése és csoportosítása határozottan a képzőművészetek befolyására vezethető vissza, a mi Immermannak düsseldorfi tartózkodása alatt könnyen érthető.

A dráma formájával Jahn külön fejezetben foglalkozik. Részletes verstani fejtegetéseiben kimutatja, milyen változatosságra törekszik a költő a «Knittelvers» használatában; miképen alkalmazza a terzinával vegyest az ötödféles jambust, kimerítő bírálat tárgyává teszi Immermannak sokszor önkéntes erőltetett rimeit, valamint a darab nyelvezetét.

A mi a dráma compositióját illeti, Immermann eljárása leginkább abban áll, hogy a Merlin-mondának s hagyományainak széjjelszórt elemeit saját belátása szerint egyesítette, okozati összefüggésbe hozván az egyes egymástól független elbeszéléseket. A dráma meglehetősen hosszú expositio után rohamosan halad a catastropha felé és talán az egész költeményben nem akad olyan jelenet, melyet mellőzhetőnek lehetne tekinteni. A Merlin-regény egyes fejezeteit szabad belátása szerint helyezte el a költő a maga drámájában s különösen az első részben engedett meg magának több eltérést. A dráma hangja inkább nyugodt reflectáló; a szinpadi hatásra is kevés súlyt fektetett a költő, úgy látszik, hogy inkább könyvdrámának tekintette, mely olvasásra van szánva.

Immermann a *Merlint* mindig kedvencz alkotásának tekintette, annyiival inkább bántotta az a közöny, a mivel a közönség ezen drámai művét fogadta. Jahn munkájának ezen záró fejezetében érdekes összeállítását adja azon kritikáknak, melyek Merlinnel foglalkoznak. Valamennyi bírálat Immermann drámáját tartalmi szempontból tekinti, a benne kifejezett eszméket a költő czélzatát nem igen fejtegetik. Úgy látszik az összes bírálók közül alig akadt egy is, a ki Immermann intencióját megértette volna az egyetlen Geibel kivételével, a ki e drámai műben egy második Faust-ot látott. A költő egyes naplójegyzeteiből kiderül, hogy a megbeszélt mű neki iszonyú fejtörésébe és töprengésébe került; hol nagy kedvvel fog hozzá munkájához, hol ismét abba hagyja. Kétkedik az eredményben, mert bizonyos ellentétet lát egyénisége és tárgya között, de a nagy nehézségekkel szembe száll és örömmel tapasztalja, hogy a munka sokkal jobban halad előre mintsem ő maga gondolta volna. Tiecknek 1832 június 27-ikén írott levelében azt jelenti, hogy a *Merlint* befejezte, csak az ajánlás hiányzott, melyet a következő év

márczius havában ír. A megbeszélt könyv utolsó fejezetéhez Jahn még egy mellékletet csatol, mely az eredeti *Merlin* tervezetét mutatja, a cselekvény fonalát jelöli meg és különben is igen részletes dispositiót tartalmaz.

A mi a tárgyalt könyvnek tudományos értékét illeti, az mindenestre haladást tüntet fel az e tárggyal foglalkozó előbbi dolgozatokkal szemben. A szerző első sorban teljességre törekszik, a mennyiben az eddigi dolgozatok eredményeit ügyesen felhasználja s ezeknek egyik másik állításával szemben önálló álláspontot igyekszik elfoglalni. Ilyen önálló fejtegetésekhez tartozik Immermann viszonya a gnószishoz; a dráma összehasonlítása Goethe Faustjával, valamint még sok más kérdés is, melyet a szerző fejtegetései folyamán fölvet és melyeket a magunk részéről egy pár érdekes összehasonlító megjegyzéssel szerettünk volna megtoldani a *Merlin* és Wolfram von Eschenbach *Parzival*-jára vonatkozólag.

Kevésbbé szerencsésnek tarthatjuk azonban a rendszert, melyben Jahn a felkarolt anyagot tárgyalja. Dolgozatának tartalomjegyzékében ugyan nagyon ügyesen és áttekinthetőleg csoportosítja a tárgyalandó részleteket és azoknak sorrendjét, de az egyes fejezeteken belül sokszor ideoda kapkod; az egyes összetartozó részleteket szétforgácsolja, a mi azután a tájékozódást tetemesen megnehezíti. Különösen áll ez a dráma tartalmára nézve. A szerző joggal feltételezhette, hogy Immermann *Merlin*-jét még a szakemberek közül sem mindenki olvasta, azért inkább összefüggő tartalmi fejtegetésre lett volna szükség. Jahn maga hivatkozik Röpe dolgozatára, mely a hamburgi Johanneum 1849-iki programjában jelent meg. Ez a program-értekezés pedig könnyen áttekinthető folytonosságban adja elő Immermann misztikus költői művének tartalmát és gondolatmenetét. Véleményünk szerint szerző dolgozatának világosságát nagyban emelhette volna, ha a nevezett értekezés tartalmi előadásához ragaszkodott volna. Nagyon rosszul esik ez a szétforgácsolás ott is, a hol a drámát az alapjául szolgáló forrásokkal veti egybe; itt is inkább csak széjjelszórt összehasonlító észrevételeket találunk rendszeres párhuzamok helyett. Ezen szerkezeti fogyatkozásokhoz járul még a dolgozatnak sok helyen homályos nyelve, bölcseledő stílusa, a mi különben a tárgyalt költemény philosophikus speculativ jellegében leli magyarázatát.

Ezen apróbb hibáktól eltekintve Jahn dolgozatát figyelemre méltó kísérletnek kell tekintenünk a *Merlin*-irodalom terén, a melyből a szakember tárgyi és methodikai tekintetben sok tanúságot meríthet.

KUBICSEK ALBERT.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1901. április hó 10-ikén Veress Ignác elnöklete alatt *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Bernáth Lajos* felolvasása „*A protestáns iskola-drámáról*” és
2. *Vikár Béla* „*Menyekzői dalok a Kalevala-ból*” cz. előadása.

A felolvasó ülést zárt *választmányi* ülés követte, melyen Hegedüs István elnöklete alatt jelen voltak: Cserhalmi Samu pénztáros, Bermüller Ferencz, Fináczy Ernő, Gyomlay Gyula, Maywald József, Némethy Géza, ifj. Reményi Ede, Veres Ignác vál. tagok és Cserép József másodtitkár mint jegyző.

1. Pénztáros jelenti, hogy f. é. január 1-jétől április 10-kéig a bevétel 6302-12 kor., a kiadás 4415-75 kor., pénztári maradvány 1886-37 kor.

2. *Halász* Ignác dr. kolozsvári tud. egyet. ny. r. tanárnak, a Társaság egyik legbuzgóbb tagjának, f. é. ápr. 9-ikén történt halálát mély részvéttel veszi tudomásul a választmány.

3. Pénztáros jelenti, hogy ifj. *Reményi* Ede választmányi tag 60 koronával gyarapította alapítványát, a mely most már 662 koronát tesz ki. — Az összes alapítványok 3358 koronára rúgnak; ebből érték-papírokból van 2274 kor., takarékból 1084 kor.

4. Folyó ügyek.

— A magyar helyesírás szabályait újra átvizsgálva adta ki a M. T. Akadémia. Régóta várták, mert már a kilenczvenes évek elején híre járt, hogy készül, s az érdeklődő közönség tudta, hogy a nyelvészek néhány gyökeres újítást akarnak végrehajtani, de tudta azt is, hogy mások erősen ellene szegülnek az ő törekvésüknek. Most, hogy az új szabályzat megjelent, a lassabb haladás barátai általában meg vannak vele elégedve, ellenben azok, a kik gyökeres újításokat vártak, erősen kikelnek az Akadémiának sokszor hánytorgatott «maradisága» ellen. Ime, azt mondják, hét-nyolcz esztendeig dolgoztak a szabályzaton, s albizottság, bizottság, osztály stb. addig fűrt-faragott rajta, hogy a tervezett újításokból semmi sem lett, s minden a régiben maradt. De hát úgy van-e a dolog csakugyan? Erre a kérdésre, ha elfogulatlanul vizsgáljuk át az új szabályzatot, azt kell válaszolnunk, hogy nem egészen úgy van. Igaz ugyan, hogy azok a gyökeres újítások, a melyeket sokan óhajtottak, nincsenek meg benne; de azért korántsem lehet tagadni, hogy ez a szabályzat az előbbihez képest több tekintetben haladást és javulást mutat. Mindekelőtt el kell ismerni, hogy sokkal rendszeresebben, czélszerűbben van meg szerkesztve, mint a régi, s meglátszik rajta, hogy az eredeti tervezet szakember tolla alól került ki. Ha pedig a részleteket vizsgáljuk, megelégedéssel vesszük észre, hogy a régi szabályzatnak több önkényes rendelkezése kimaradt az újból. A régiben pl. a helyesírást szabályozó tényezők között helye volt a «jóhangzás»-nak is; szerinte «zengőbb szók» és leírva «tetszőbb alakok» voltak: *családajok*, *selédjök* emezeknél: *családjuk*,

cseledjük; és kívánatosnak mondta, hogy ne írjunk se *fölpörös*-t, se *felperes*-t, hanem vagy *fölperes*-t, vagy *felpörös*-t, s a tb. 3. szem. birtokos személyragjait is váltogassuk, pl. *házik*, *urok*, de: *boruk*, *ostoruk*. Az új szabályzat ellenben — igen helyesen — azt mondja, hogy «a rendes prózában az ilyen válogatást nem lehet kötelező szabálylyá tenni» (4. l.) s megengedi az írónak, hogy ha *fölpörös*-t és *házik*-ot mond, ne legyen kénytelen *felpörös*-t v. *fölperes*-t és *házik*-at írni. Ezzel kellemetlen nyügtől szabadultak meg azok, a kik az Akadémia helyesírási szabályai szerint tartoznak írni. De a szabályzat még ezen kívül is meglehetősen sok esetben választást enged az írónak kétféle írásmód között, pl. *néhány* v. *nehány*, *lélekzik* v. *lelegzik*, *önként* v. *önként*, *kevésbé* v. *kevésbé*, *különb* v. *külömb* stb., a melyek szerinte egyenlő helyesek. Más esetekben kimondja ugyan, hogy ez meg ez az írásmód kevésbé ajánlatos a másíknál, de azért megengedhető; pl. nem hiba, ha az ember így ír: *éppen*, *épp*, *alközben*, *bölcsesség*, *fullad*, *gyullad* stb., mert az új szabályzat nem takarékoskodik mindig annyira a betűvel, mint a régi. Kár azonban, hogy engedékenysége nem egészen ment a következetlenségtől; így pl. *-képp*, *-képpen* előbb (10. l.) csak megengedett írásmód, utóbb pedig (33. l.) éppen oly helyes, mint az egy *p*-vel való; továbbá, ha az ember a 10. lapot olvassa, azt kell hinnie, hogy *kiebb*, *lebb* helyett *kijebb*, *lejjebb*-et kell írni, később pedig (33. l.) a *kijebb* írásmód a *kijebb*-nél kevésbé ajánlatosnak van föltüntetve, a *lejjebb* mellől pedig a *lejjebb* egészen el van hagyva (34. l.) Némely szónál egyenlő helyesnek vagy legalább megengedhetőnek van föltüntetve olyan írásmód, a mely teljesen szokatlan vagy csak elvétve fordul elő; pl. *Konstantinápoly*, *telik*, *szalonna* mellett mint egyenlő helyes: *Konstancinápoly*, *telik*, *szalona*, és *nátha* mellett *náta* (!) mint szintén «járatos vagy megengedhető», bár «kevésbé ajánlatos». Némely írásmód meg minden igaz ok nélkül van «kevésbé ajánlatossá» lefokozva, pl. *csemgyűjű*, *gyűjt*, *gyűjt*, *ítél*, *kisér*, *nyújt* stb. Ennek a következetlenségnek nyilván az az oka, hogy a szabályzaton sokan és (rövidebb-hosszabb megszakításokkal) sokáig dolgoztak. Majd ha új kiadásra kerül a sor, könnyű lesz ezeket kiküszöbölni.

Másrészt meglelégedéssel látjuk, hogy némely szónak az írásmódja helyesebben van megállapítva vagy a helyesebb írásmód kötelezővé van téve, pl. *poggyász*, *Meggyes*, *higgyen*, *éjtszaka*, *korántsem*, *könny*, *bennreked*, *icce*, *hosszatt*, *föllebbez* stb. (nem pedig: *podgyász*, *Medgyes*, *higgyen*, *éjtszaka*, *koránsem*, *köny*, *bennreked*, *itce*, *hosszat*, *föllebbez* stb.); — de szerelnők közöttük látni ezeket is: *uccza*, *eggy*, *kissebb*, *lessz*.

Egészen új a szabályzatban az írásjelekről szóló fejezet és a szójegyzék. A közönség mind a kettőnek jó hasznát fogja venni, kivált ha az utóbbi a következő kiadásokban, mint remélhető, egyre bővülni fog.

De most már hadd ejtsünk néhány szót a tervezett gyökeres újítások elmaradásáról. Hármát a négy közül szerettünk volna az új szabályzatban látni: az egyszerű *c*-t, a vonatkozó névmások egybeírását (*aki*, *ami* stb.) és a kettős betűk egyszerűsítésének kiterjesztését a ragos alakra (*összel*, *arannyal*, *vesszen* stb.) is. Mind a három nagyon kívánatos.

és nemcsak kényelmességi, hanem didaktikai szempontból is nagyon czél-szerű újítás lett volna. Ellenben igen örvendünk annak, hogy az Akadémia az idegen eredetű szavaknak kivétel nélkül való magyaros írását nem tette szabálylyá, hanem most is csak a meghonosodott szavakat iratja magyarosan. Kár is lett volna a tekintélyével szentesítenie a *burzsodzi, rajkszrdt, dezsiné, kampány, szerkl, esszé, ekspozé, csinkvecsento, futbál*-féle írásmódot, a melytől az idegen nyelvet ismerőnek borsóddzik a bőre, annak pedig, a ki csak magyarul tud, édes-kevés haszna van belőle, ha megtanul rosszul kiejteni egy idegen szót; sőt kára van benne, mert ha nem tudja, mit jelent, ugyan miféle magyarázó szótárban találja meg ilyen «helyes»-írással? — Hanem itt egy hiányát a szabályzatnak mégsem hagyhatjuk szó nélkül; t. i. ezt a szakaszt okvetlenül ki kell egészíteni azon meghonosodott szavak jegyzékével, a melyeknek idegen eredetét az ú. n. művelt emberek még érzik. Jól tudjuk, hogy ez nehéz föladat, s hogy ez a szójegyzék teljes sohasem lehet, mert a meghonosodás folyamata egyre tart, de azért mégis meg kell csinálni és időről-időre bővíteni.

Végül legyen még szabad a szabályzat fogalmazására egy kis megjegyzést tennünk. A ki az ilyen szabályzatot használja, azt akarja belőle megtudni, hogyan kell írni; esetleg jól esik neki, ha másképp is szabad, csak mondják meg neki világosan. Az olyan beszéd, hogy «így is mondjuk», «így is írunk», «ezzel is találkozunk», csak bosszantja, mert kétségben hagyja. Kíváncsi, hogy az ilyenféle (különben csak itt-ott előforduló) kifejezések a legközelebbi kiadásból kimaradjanak. Sz—i J—f.

A XIX. századi német irodalom történetének igen ajánlatos, mert igen áttekinthető tárgyalása jelent meg a «Sammlung Götschen» nevű ismeretes jeles vállalatban: *Deutsche Literaturgeschichte des XIX. Jahrhunderts von Carl Weibrecht*. Leipzig, 1901. két rész, 143 és 171 l., ára kötve à 80 fillér. A szerző hat fejezetre osztja a rengeteg terjedelmű tárgyat: 1. A század kezdete (a romantika), 2. A forradalmak közt, 3. Visszatérés a műalakhoz, 4. A költői realizmus, 5. Nemzeti egyesítés és szellemi elfajulás, 6. A «Moderne». — Fölfogása önálló, előadása igen vonzó. Ítéleteihez rendszerint csatlakozhatunk, bár részemről jóval többre becsülöm pl. Spielhagent, mint szerzőnk, a ki a jeles berlini regényírórt igen kevésbe veszi, vagy Sudermannnt, kinek műveiben csak a kifogásos, beteges vonásokat emeli ki. Más oldalról nem osztozhatom egészen abban a nagyrabecsülésben, melyben a sváb Weibrecht a sváb költőket részesíti. Heine jellemzése is túlságosan ellenszenves ízfű, bár a dolog lényegében szerzőnknek igaza van, de a kiváló lyrikust nem méltányolja való érdeme szerint. Mások persze más ítéletekre vonatkozólag lesznek eltérő véleménynyel: ki tudná a modern irodalmaknak alakjait úgy jellemzeni, hogy minden olvasónak izlését eltalálja? ! Az is furcsa, hogy Lenaut (I, 70. l.) «osztrák» költőnek mondja. De ezek mind csekélységek a munka jeles tulajdonságaival szemben. Álláspontja egészséges. Főkövetelése: a nemzeti szellem és a művészeti megalakítás. Azért nem szereti a ro-

mantikusokat és heves ellensége a «modern» iskolának, mely különben már teljességgel csődöt mondott és feledésbe ment, még mielőtt igazán ismeretessé lett volna. Az ő emberei Hebbel és Ludwig, Keller és Mörke, Meyer és Storm; a költészet regenerációját is helyesen ezek szellemében és irányában várja. A külföldi nagy írók (Ibsen, Zola, Tolstoi) befolyását és utánzását károsnak és szükségtelennek mondja: a mire ezek a németeket taníthatták, azt mind megtalálhatták volna a németek otthon is, ha az ötvenes évek irodalmát jobban ismerték volna. Különösen sikerült az utolsó két fejezet, melyekben az 1870-iki háború korában beállott nemzeti és erkölcsi zűllést nagyon eleven színekkel rajzolja. E fejezetekből, de az egész könyvből magyar írók és kritikusok, de magyar olvasók is sokat tanulhatnak. Talán nem szerénytelenség, ha megemlítem, hogy irodalomtörténeti tankönyvemnek a múlt évben megjelent hetedik, teljesen átdolgozott kiadásában magam is oly beosztással és fölfogással tárgyaltam a XIX. század irodalmát, mely fővonásaiban feltűnően megegyez a Weithrecht művének álláspontjával.

h.

— A három gyűrű meséjéről érdekes kis közlemény jelent meg Közlönyünknek III. füzetében a 254. lapon. E szerint a mese «csirája» egy XI. századi arabs műben volna föltalálható, mely egy királyról szól, a ki három kedvesének titokban egy-egy értékes gyűrűt ad és kérdésekre, hogy melyiköket szereti legjobban, azt feleli, hogy azt, a ki a gyűrű birtokában van, a mit természetesen mindegyik önmagára ért. Bajos megmondani, hogy mit értsünk «csira» alatt; de részemről nem hiszem, hogy e történetnek a Boccaccio és Lessing révén világhírré emelkedett mesével valami kapcsolatban volna. Az arabs elbeszélésből több oly momentum hiányzik, melyek a mese szempontjából elengedhetetlenek; így: 1. a gyűrűk nem egyformák és szó sincs róla, hogy csak egyikök az igazi eredeti volna, melyhez bizonyos hatalom kapaszkodik; — 2. a gyűrűk birtokosai nem állnak elő igényeikkel, hisz nem szabad gyűrűjüket senkinek megmutatniok; — 3. nincs semmi vonatkoztatás a vallásokra. Ezek oly lényeges elemei a három gyűrűről szóló mesének, hogy náluk nélkül a híres mese el nem gondolható, ill. egészen más történetnek tekintendő. Ily «gyűrűs» történet pedig a világirodalomnak népies jellegű költészetében rengeteg van.

h.

— A német helyesírás reformja újból napirendre került. Német földön a porosz birodalmi gyűlés elfogadott egy indítványt, mely az *egy-séyes német helyesírást* sürgeti és ez ügyben egy Németország, Ausztria és Svájc képviselőiből alakítandó bizottság kiküldését javasolja; Ausztriában pedig f. é. márcziusban máris tárgyalt ez ügyben Hartel közoktatási miniszter elnökele alatt egy szakértőkből álló nagy bizottság, mely az 1879-ben megállapított és a magyar iskolákban is használatos «osztrák» helyesírásnak számos gyengéjét alaposan föltárta és ez orthographiának többé-kevésbé lényeges módosítását elhatározta. Németországban tudtommal még nem indult meg a munka, az osztrákok pedig még nem tették közzé

tanácskozásuk eredményeit. De máris világos, hogy a reform mely irányban fog haladni. A két ellenséges orthographiai tábor egyike sem fog teljes győzelmet aratni, sem a történeti álláspont hívei, sem a phonetikai elv védői. És ez igen természetes. A történeti elvről nem lehet a helyesírásban többé szó, mivel ez elv össze nem egyeztethető a nyelv fejlődésével és valóságos tudós készültséget tesz föl mindenkinek, a ki írni akar, tehát pl. a hat éves gyermeknél is, a ki, a szükséges belátás híjában, értelmetlen szabályokat és még értelmetlenebb kivételeket kénytelen nagy kinnal bevágni. Más oldalról a phonetikai helyesírásnak egészen következetes megállapítása oly hatalmas ugrás volna, melyet a nagy közönségtől bajos megkövetelni s mely a meglevő irodalommal szemben sem ajánlatos. Vagy csakugyan *Fi* lépjen a *Vieh* helyébe? és akkor hogyan jutunk a melléknévhez: *viehisch*?... Tehát miben álljon, ill. állhat a sokat sürgetett reform? Kettőben: 1. *Mínél erélyesebb egyszerűsítésben*. Ugyanaz a hang és hangcsoport ne írassék két- és háromfélekép. *Wer, sehr, See* vagy *war, gewahr, Haar* egymás mellett teljesen indokolatlan. Ép úgy *Art, Wort, Wert* mellett. *Fahrt, lehrt, bohrt*. Mért irandó *Reise* mellett *Kaiser*, melyet az egész középkor *keisernek* írt? És csakugyan megköveteli ez «értelmi» megkülönböztetés a *Mohr* és *Moor*, a *Weise* és *Waise* alakokat? De akkor az élő beszédben mért nem tartunk az összetévesztéstől? És mire jó a három *sz* (ß, ð, ð) egyazon hangnak a megjelölésére? Világos, hogy ez egyszerűsítés idővel a phonetikai elv győzelmére fog vezetni, azaz csak azt a hangot fogják írni, melyet hallanak, és egy-egy hangot csak egy és ugyanazon betűvel. De a phonetikai elvnek azonnal való teljes érvényesítése sem nem kívánatos sem nem lehetséges, mert ekkor tényleg csak úgy értenők meg a nyomtatványt, ha valaki nekünk fölolvassná. És 2. *valóban egységes írás kell*, melyet minden német törzs és minden német író elfogadjon, tehát a sajtó és a szépirodalom is. Az iskola egymaga nem képes a helyesírási zavart megszüntetni, a míg az iskolából kikerültek újságokban és könyvekben egészen más írást találnak. h.

KÖNYVÉSZET.

Császár Elemér és *Váczy* János. Magyar olvasókönyv. Középfiskolák I. osztálya számára (8-r. 222 l.) Budapest, 1901. Athenæum r.-társ. 2 k.

Dumay Ferencz. Átiró hangrajz. (Phonetika Transscriptoria). Különös tekintettel a magyar nyelvhangok kifejlődésére szóban és írásban. (N. 8-r. 524 l.) Budapest. 1901. Lampel Róbert. 8 k.

Mártm József. Magyar Voltaire, Magyar Enciklopédisták. Irodalomtörténeti korrajz. (N. 8-r. VII., 251 l.) Nagyszombat, 1900. Szerző tulajdona. Kókai Lajos bizom. Budapesten 4 k.

A CYNIKUSOK.*)

Sokratesben gyökeredzik a görög bölcsekedés s a görög tudomány, Platon és Aristoteles. Természetes fejlődésben látjuk kiválni a nagyszerű kezdetből a mesterét meghaladó filozofiát és szakszerű tudást. Platon az állam fönséges tervének magasságára emeli azt az etikát, mely Sokratesnél még csak az egyén személyes értékét állapítja meg és társas életét szabályozza. Aristoteles örök időkre szóló logikai kategoriákká avatja ösmereteit, melyek kútfeje a Sokrates tisztázta *fogalom*. A nagy gondolkodó és alkotó, Platon, a nagy tudós és rendszerező, Aristoteles közös forrásából ittak annak a bölcseségnek, mely földi életében a Sokrates nevet viselte.

Ámde Sokrates hatása ebben korántsem merült ki. Nála minden a személyes érintkezés, a személyes befolyás varázsa. Csodálatos egyéniségnek kellett lennie, hogy örök kötéssel magához csatolta a legkülönbélebb embereket és tanítványaivá tette azokat, kik egymásnak származás, nevelés, foglalkozás, vérmérséklet okán heves ellenségei voltak, mint Platon és a «Sathon» szerzője, Antisthenes, az arisztokrata s a nép fia, amaz a φιλόσοφος βασιλεὺς álmának megálmodója, emez, ki lejjebb alázza magát a rabszolgánál, a helótánál.

Személyével így csak az hathat, kinek élete tanításait példázza. Sokrates hát mester volt életében, halálában. Tanítványai nem mind értették meg lényének egészét. Talán nagyon is bonyolódott, sokoldalú, gazdag volt e lélek, talán nagyon is együgyűek, félszegek, szegényesek voltak az epigonok. De érdemes a megbecsülésre és méltatásra ama két nagyszerű heros, Sokrates egyenes leszármazói mellett, az a néhány egyoldalú, fonák felekezeti is, mely szintén joggal vallja a vérrokonságot a mesterrel.

*) Bevezetés szerzőnek *A cynikusok* című, most készülő művéhez.

Érdemes a megbecsülésre s a méltatásra e közeli kapocsért, érdemes mindegyik magáért is. Tanulságos képet ad az emberi szellem és erkölcs fejlődéséről s bizonyítja azt a tételt, mely a történet induktív igazságai közül a legtisztéletreméltóbb: hogy a haladás útja nem egyenes vonal, melynek végső pontján kecsgetően emelkedik a tökéletesség. Irracionális görbe vonal ez, megfelelő oly függvénynek, melynek változója nem szabály szerint nő vagy apad.

Három felekezet indul el Sokrates közvetlen környezetéből, a *cynikusok*, a *cyrenaikusok* s a *megaraiak* iskolája. A kezdő ponton szentül hiszi valamennyi, hogy senki hívebb követője a mesternek nem lehet, mint ő. «Az erény elegendő a boldogságra, mert ennek semmi egyébre sincs szüksége, csak a sokratesi erőre», mondják a cynikusok. Aristipposztól, a cyrenaikusok fejétől, kérdezték, mi módon halt meg Sokrates? «Bár én tudnék úgy meghalni», felelt rá. Euklides, a megarai iskola alapítója, Sokrates lelkes bámulója s a mester halálán elszomorodott tanítványok csapatja hozzá vonúl vigasztalódni és biztonságot keresni a demagóga zsarnoksága ellen.*)

Hosszabb-rövidebb virágzás után elhervadnak ez iskolák, hatásuk elvész, tanaik elhalványodnak, híveik szerteoszlanak. De mire a bukás elkövetkezett, mily távolságot futottak be a dicséretes kezdettől! Minő túlzásokba estek, minő visszasságok áldozataivá lettek! Közmondásossá lön a cynikusok aljas durvasága, a cyrenaikusok elpuhultsága, a megaraiak üres szófecsérlése. És mégis nyomtalanul sem a görög nép életéből, sem az emberi szellem egyetemes történetéből nem pusztultak ki. Gondolataik új alakban újra éledtek, alakjuk bevonult a történelembe, neveik fogalmakká, anekdotáik közkincsekké váltak.

Különösen nagy volt a *cynismus* hatása és népszerűsége. Való, hogy benne volt a legtöbb eredetiség, merészség, magvas gondolat, isteni humor, határozott erélyesség, követelődző öntudatosság. Nézzük át felületesen ez iskola történetét s azt fogjuk találni, hogy egy csomó furcsa, bolondos, túlzó, forró agyú ember bogarainak gyűjteménye. De hatoljunk ez apophthegmák mélyébe,

*) Πρὸς τοῦτον φησὶν ὁ Ἑρμόδωρος ἀφικέσθαι Πλάτωνα καὶ τοὺς λοιποὺς φιλοσόφους μετὰ τὴν Σωκράτους τελευτὴν δείσαντας τὴν ὀμότητα τῶν τυράννων. Diogenes Laert. II. 106.

bocsátkozzunk fészkeikbe e «kutyáknak» és csodálkozó pillantásunk egyre vissza-vissza fog esni saját korunkra, ösmerősökre akadunk, naponta látott ösmerősökre e torzonborz, fésületlen vad alakok közt: koponyájuk alkata, szemük villogása, ajkuk keserű vonaglása nekünk mind oly idegen s egyben oly közelvaló. Míg aztán megtaláljuk a nyitját e csodás jelenségnek: a mi bennök becses és túlélte az idöket, az merőben emberi, örök, korokkal és egyénekekkel újra és újra visszatérő.

Így szemlélve a töredékes, elavúlt tanubizonyosságokat kétség-telenül gazdag lesz okulásunk. Talán nem oly jutalmazó, mint Platon és Aristoteles tanulmánya. Hiszen ezek félemberek és félgeniek ama nagyokhoz képest. Tán nem oly meglepő, mint Pythagoras vagy Demokritos tanulmánya, hisz ezek ellenségei az elméletnek, amazok hősei a tudománynak. Talán nem oly fölemelő, mint a Stoa tanulmánya; hisz ezek erkölceit megvesztegette az önteltség, s elvadította a saját fogalmuk szerint való erény imádata, míg azok megtisztították s megnemésítették a görög-római világot.

De a maguk nemében ők is érdekes jelenségei egy hanyatló világnak, nagyhatású tényezői egy oly szellemi életnek, melynek gazdagsága táplál, lendülete emel, varázsa elragad mind e mai napig s az idők végéig.

A *cynikusok* tanításának megösmertetése azonban, úgy kell hinnünk, elvétí czélját és koczkáztatja sikerét, ha a szokott nyomokon halad. A filozofia története a dolog természete szerint nem állhat a bölcselek életrajzából. Hiszen a legtöbb görög filozofus életét megbizhatatlan, csekély hitelű szerzők férczműveiből hézagosan ösmerjük. Mindazok, kik a görög filozofia történetét megírták, kivétel nélkül a gondolkodásnak, nem a gondolkodóknak, a tudománynak, nem a tudósoknak, a rendszereknek, nem a rendszerezőknek históriájával foglalkoztak. Ha tán némelyek kivételt tettek legújabban*) s némely bölcselek alkotásait életük mozzanataival hozták organikus összefüggésbe: oly módszert alkalmaztak, mely korántsem találkozott a hivatottak egyoldalú helyeslésével.

E hagyományok megszentelte s minden helyes okkal támo-

*) *Pfleiderer* Sokrates und Platon cz. könyvében: Des athenischen Dichterphilosophen Schriftstellerei mit ihrer Umfassung von zwei vollen Menschenaltern ist mir kurzgesagt ein philosophisches Lebens-*εποχὴ*. Vorwort.

gatott methodust végig kell vinni a filozofia egyetemes történetén. Minden eltérés tőle megfontolatlan merészség, mely bukásba sodorhat. *De a cynikusokat e módszer fonálán tárgyalni nem tartom megengedhetőnek.* Vagy ki kell vennünk őket mindenestől a bölcsélet köréből — s ki tehetné ezt joggal, holott a filozofiának minden disciplinái közt egyenlőrangú, ha ugyan nem prima inter pares az *ethika*. Vagy tárgyalásukra az életrajzi módszert kell választanunk.

A cynikusok nem elméleti tudósok, sőt egyenesen ellenségei az elméleti tudománynak. Megvetik a fizikát, mely megnyitotta a gondolkodó görög elméjét; szemöket elfordítják a csillagos égről, melyről Herakleitos, Anaximenes, Anaximandros lehozta fenséges kosmogoniájakat; nem ösmerik az elemek tanát, mely jelentőssé tette Empedoklest; durva kezök nem képes érzékelni, durva eszök nem bírja fölfogni Demokritos bámulatos atomjait; kikaczagják Elea bölcsességét, mely tagadja a mozgást és változást;*) még a szofisták filozófiai tanulmányai se vonzzák őket, pedig Sokrates után ezektől tanultak legtöbbet; ismerettannal csak annyit foglalkoznak, a mennyi a tagadáshoz, a megismerés lehetőségében való dialektikus kételkedéshez szükséges.

• *Nihilisták* ezek, nem tudatlanságból, hanem haragból, indulatosságból ellenségei a tudománynak.***) Nem tudósok, a kik rendszereket állítanak föl, hanem a tudomány üldözői. «Bár írni-olvasni se tudnának, hogy a józanokat mások bolondságai meg ne zavarnák!» Így kiált föl Antisthenes.

Ezek az emberek egyedül és kizárólag *ethikusok*. Előttük nincs tudomány, csak az *ethika*, nincs cél, csak a boldogság, nincs eszköz rá, csak az erény. Természetesen az ő *ethikájok*, az

*) Mikor Zenon erősen bizonyította, hogy nincs mozgás s a létező (τὸ ὄν) nem mozog, Antisthenes elkezde föl és alá járkálni. «Hát én nem vagyok?» I. a töredékeket.

**) Azt tartják, hogy a logikát és fizikát el kell törölni. Diog. L. VI. 103. A geometriát, muzsikát s más efféléket eltörlik. Euseb. Præp. Evang. T. 8. 9. Diogenes csodálta a grammatikusokat, kik Odysseus bajaival foglalkoznak, a magukéről meg elfeledkeznek; meg a muzsikusokat, kik lantjukon összhangot idéznek elő, lelkük erkölcsi pedig hangzavarban vannak. A matematikusok a napha és a holdba néznek s nem látják, mi van a lábuk alatt; a rhetorok mondják, hogy igazságra kell törekedni, de ők maguk nem teszik. U. i. 27.

ő boldogságuk, az ő erényök. Mit jelent ez? Hogy etikájok nem módszeres kifejtésen alapuló tudomány, hanem gyakorlati utmutatások summája. Hogy az ő boldogságuk az a boldogság, melyet maguk alkottak, álmodtak, elérni törekedtek. S az ő erényük az az erény, melyet saját életük példájával, mindennapi gyakorlásával, nyilvános mutogatásával demonstráltak.

Elérkeztünk célunkhoz. A cynismust nem ösmerhetjük meg semmi módon a maga teljes valóságában, ha nem a cynikusok életének kapcsán ösmerjük meg. Az ő tanításuk az igazi dráma; a mit hirdettek, az összeforrott életük körülményeivel, sajátos módjával, roppant önmegtartóztatásukkal, tolakodó modorukkal, szemtelenségükkel, rongyaikkal, humorukkal, mások iránti megvetésükkel, egyszóval — cynismusokkal. S így a cynikus iskola tárgyalása egyet jelent Antisthenes, Diogenes, Krates, Teles, Monimos, Menedemos és Menippos életének tárgyalásával. Mennél kiválóbbak egyéniségöket, vérmérsékletüket, személyes tulajdonaikat tekintve, annál nagyobb cynikusok. Jelentőségüket a filozofia történelmében egyéni jelentőségük határozza meg. Vándor papok ezek, pogány-cynikus barátsereg, erkölceiben Madách szörnyű papjaitól nem sokban különbözök. Némely tudósok vitatkoznak azon, vajjon Teles vagy Krates volt-e az első elődjük az egyházi szónokoknak?*) Úgy véljük, meddő vita. Mindegyik cynikus az volt, s ha Antisthenes köztük az első, kétségen kívül ő volt az első «egyházi szónok» is. Hogy nem szószékről beszélt? Tudtunkkal Krates sem, Teles sem. De meg voltak benne is hagyomány szerint mindazok a tulajdonok, melyek e másik kettőt vándorprédikátorrá avatták.

Még egy nehézséggel kell számolnunk, mielőtt földadatunkat az imént kifejtett módszer nyomán megkezdjük. Biografiai tárgyalásra vállalkoztunk, mert kárhoztatjuk a megszokott methodust. Honnan fogjuk meríteni adatainkat? Diogenes Laertiosból, kinek munkájáról kétségtelenül kiderült, hogy megbízhatatlan férczelmény, lelkiösmeretlen contaminatio? Vagy Joannes Stobaiosból, kinek hitele nem sokkal nagyobb ama másiknál? Az egyházatyákból vagy Plutarchosból? Félő, hogy hibás, ferde, sőt hazug dátumok fogják az ily munka tudományos értékét csökkenteni.

Erre azonban így felelünk. Ugyanezen megbízhatatlan kút-

*) Gottfr. Süffle: Zur Gesch. d. cynischen Schule. Archiv f. G. d. Phil. IV. 3. 414.

forrásokból merítették mindeddig is a tudósok módszeres tárgyalásuk anyagát, s így nekik sem volt módjukban hitelesebb kútfőkkel élniök, mint nekünk. De még hozzá kell tennünk valamit. Az életrajzi adatokba legföljebb eme kútfők szerzőinek anekdotázó kedve csusztat be itt-ott egy-egy valószínűleg jellemző, ha nem is föltétlen hitelt érdemlő adatot. Mennyivel másképp áll ez a filozófémákról, tudományos elméletekről, föltevésekről és kutatásokról. Ha egybevetjük e részben Diogenes Laertioszt akár Platonnak valamely tudományos munkájával, akár Aristoteles Metafizikájával, nyomban szemünkbe ötlük, mennyi vaskos tudatlanság, fölületes-ség vehetett részt a félreértések, tévedések, botlások e nagy munkájában.

Ez összevetésből eléggé kiderül, értéke melyiknemű adatnak van több, a személyesnek vagy tudományosnak, mikor a görög filozofia bűvárait sorsa ezekre a kútfőkre utalja.

* * *

A cynismust tehát nemcsak hogy nem vonhatjuk el a cynikusoktól, hanem teljesen azonosítjuk is velük. Személyes tulajdonságnak ítéljük, mely varázsával hat és szerez hiveket, nem pedig a számos tudományos módszerek egyikének, melyek hihetetlen mennyiségben, széles területen búrjándzóttak föl Görögországban s a hellenistikus szellemi világban.

És mégis, van néhány főelv, mely közös mindnyájukkal, s ezeket előre kell bocsájtanunk, mielőtt életük drámáját vizsgálónk. Végre is, tisztáznunk illő, mi a cynismus, e gyakorta gúnynyal és megvetéssel, de még gyakrabban önmagára támadó gúnynyal és önmegvetéssel emlegetett jelző.

Antisthenes a Kynosarges-gimnáziumban tanított, nem messze a kapuktól. Azt mondják némelyek, hogy innen a cynikus iskola neve. Őt magát «Haplokyonnak», egyszerű kutyának nevezték (Diog. L. VI. 13.). Ebbe a Kynosargesba, Herakles templomának közelségébe jártak a félvér-athéniek, maga Antisthenes, a cynikusok feje is.

Mit tanított itt s mit tanultak tőle tanítványai, hogy elszéledve a vándormestek, a szofisták módjára, széjjelvigyék tanításait, mint a szél hordja a búza magvát együtt a nadragulyáéval? Tanításának negatív részét láttuk már. S láttuk belőle, hogy a cynismus megtagad minden szaktudományt, minden természeti filozófiát, minden metafizikai szemléletet, minden logikai osztályo-

zást. De mi hát a pozitivuma ez ethikának, az egyedül való tudománynak?

Erény és nemesség azonos. Az erény elegendő a boldog élethez. Az erény is a munkák közé tartozik és nem szorult sok szóra, sok tanításra. A mi az erény és bűn között van, az közönyös (*ἀδιάφορα*). *Az erény egymagában elegendő a boldogságra.*

E kategorikus ígének az a következménye, hogy minden, a mi nem erény, elvetendő. A mai ethika beéri azzal, hogy az erény egyenes ellentétét itéli el mint vétket. A cynismus elvet mindent, a mi nem erény, az összes vele disparat fogalmakat is. Gazdagság, hírnév, előkelő származás mind emeltyűi a bűnnek; vagyon és erény nem férnek meg egy házban; a gazdagság lenyűgöz s a szabadság legtisztább jelvénye a koldusbot. S ugyanez áll a hírnévről is. Antisthenes azt tartotta, hogy a névtelenség jó (*τῇ ἀδοσίᾳ ἀγαθόν*), Diogenes kinevelte a nemes származást, hirnevet s efféléket, azt tartotta róluk, hogy ezek a silányok díszei. S ha már e földi javakat így becsülték, nem tarthatták borzasztónak a halált sem. Nem hősiességből, hanem cynikus közönyösségből. Mi a halál? Erény? vagy bűn? semmi esetre, kívüle van akaratunknak, tehát *ἀδιάφορον*. Nem rossz, mert nem aljas. Nem fáj, mert nem érezzük. Csak az rossz, a mi az erénnyel ellenkezik, csak addig terjed ítéletünk, míg érezünk.

Azonban még sem sújt ítéletük egyazon hévvel mindenre, a mi ellenkező az erénnyel. Sokrates tanítványai, a cyrenaikusok iskolatársai a legnagyobb szenvedéllyel az élvezetet, a *ἡδονή*-t üldözik. «Inkább örjöngenék, mint élveznék», így kiált föl Antisthenes. A kik élvezeteket hajszolnak, azok rabszolgák, a szolgák uraiknak, a hitványok vágyaiknak rabjai. Csak egy igaz gyönyörűség van, az, a melyet munkánk lelkiismeretes elvégzése közben érzünk. Maga a munka, a fáradság, arcunk verejtéke a nagy élvezet. A cél ellanyhítja férfias bátorságunkat, tette feszülő izmainkat. De maga a cél felé való törekvés jutalmazóbb az eredménynél.

A cél voltaképp mi is?

A cél halál, az élet küzdelem,

S az ember célja e küzdés maga.

Ádám szavai, az ember tragédiájának fenséges alapeszméje azonos a cynismus vezető gondolatával. Gyönyörűen fejezi ki e gondolatot Ritter a görög filozofia történetében (II. 121): «Aristippos (a cyrenaikusok feje) a lelki tevékenység végét ítélte a jónak,

Antisthenes azonban megösmerte, hogy magában a tevékenységben van a cél s a cselekvésben a nyereség.»

Sed dux atque imperator vitae mortalium *animus* est. Ez az *animus* a cynikusoknál az *erény*, az élető lélek, mely épp oly tanítható, fejleszthető, mint Sallustius *animus*-a, s mely épp úgy azonos a tudással, belátással, mint Sokrates ἀρετή-je.¹⁾ Teljesen azonos vele. Mert gondolatmenete lehető világos áttekintésben s végig keresztülvive a következő: Az erény — belátás; ennél fogva az emberek meg lehet és meg is kell rá tanítani. Minek belátása? A jónak. Mi az a jó? kérdi Platon;²⁾ hiszen ez csak szókkal való játszadozás?! Korántsem, felelhatték volna neki a cynikusok. Ez a jó az egyén szabadsága, függetlensége, edzettsége; ez a jó a cselekvés becsületessége, az élet biztosságának bástyája, melyet sem betörni, sem elárulni nem lehet. «Mit nyertél a bölcselkedésből?» kérdik Diogenest. «Ha mást nem is, azt bizonyára, hogy el vagyok készülve bármilyen sorsra».

A kiket aljas kéz nem igába le s vesztegetett meg,
Ők a szabadság és örök élet földre jutnak.³⁾

Ime, a cynismus pozitív oktatása. Merőben gyakorlati tanítás ez, nem egyéb, mint erkölcsi diaetika. S e pontnál meg kell állanunk, mert tudományos szempontból nézve itt jut legmagasabbra Antisthenes iskolája. Nézzünk vissza az útra, melyen idáig eljutottunk. Mindenütt ott kísért a tagadás, a tudománynak tagadása, a földi örömök jogosultságának tagadása, megtagadása magának a mesternek, ki útra bocsátotta őket s mind az előző kor nagyjainak, kiktől a görög filozofia története sohase akart teljesen független lenni, akár követte, akár dialektikus módon támadta őket.

A cynikusok tudománya hát önálló, független disciplina: az élet tudománya. És az erénynek tőlök megállapított fogalmából egészen sajátzerű rájuk valló következtetéseket vontak le. E következtetések színre-szemre gyakran egyeznek más bölcselők tanítá-

¹⁾ Ἡ ἐφ' ἧς καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀρετὴν σοφίαν εἶναι, τὰ τε γὰρ δίκαια καὶ πάντα ὅσα ἀρετῇ πράττεται καλὰ τε καὶ ἀγαθὰ εἶναι. Bölcsesség vagy tudás és erény azonos. Senki sem tudatosan gonosz, csak a jó nem ösmerése folytán. Xenophon Apomnem. III. 94. s kk., IV. 6.

²⁾ Polit. VI. 505. Szemükre lobbantja, hogy ez a meghatározás tautologia.

³⁾ Krates Stobaiosnál Anth. II. 492. Potter.

sával; gyakran meglepően eltérnek a cynismus triviális fogalmától. De minden esetben vonzó, eredetiek. Gyakran esnek túlzásokba, de sohasem az ellenkező irányba, melyből kiindultak. Az erkölcs ez élő hirdetői gyakran szemünk előtt a legundokabb erkölcstelenség bűnébe esnek, de náluk az erkölcstelenség sohasem czél, sohasem kéjelgés, aljas indulat, kapzsiság folyománya, hanem következménye emberi gyarlóságunknak, mely egyaránt képtelen a mértéktartásra jobban-rosszban.*)

Az erény elegendő a boldogságra, melynek nincs egyébre szüksége, csak a sokratesi erőre. De a cynikusoknak több az erejük még Sokratesnél is. Ő azt hirdeti: a kinek semmire sincs szüksége, az isteni; a kinek mennél kevesebb, az annál közelebb van az istenihez; s a mi legközelebb van az istenihez, az egyben legközelebb van a legjobbhoz is.***) Diogenes már többet mond; nála az érdemel dicséretet, ki le is mond a neki kínálkozó javokról; dicséri azokat, kik meg akartak házasodni és nem házasodtak meg; akik hajózni akartak s nem indultak el; a kik közügyekkel akartak foglalkozni és visszavonultak tőlök; a kik gyermekeket akartak nemzeni és nem nemzettek; a kik együtt készültek élni a hatalmasokkal és nem mentek el hozzájuk (Diog. L. VI. 29). Boldogok, a kik lemondanak arról, a mit elérhetnének s még boldogabbak azok, a kik lemondanak arról, a mijök van. Krates Diogenes rábeszélésére birtokaiból közlegelőt csinált, pénzét, ha volt, a tengerbe dobta. Demetrios azt meséli róla, hogy pénzét egy bankárnál tette letétbe, hogy ha a fiai «idioták» lesznek, adja nekik vissza, ha filozofusok, ossza szét a *nép* között (Diog. L. VI. 88.).

A cynismus koldusgúnyában járt házról-házra. Megállította a járókelőket, hogy hallgassák meg bölcseségének durva, illetlen, szellemes, maró szavait. S a görög egyszerre vetette eléje megvetését s alamizsnáját. Mi lehet kiáltóbb ellentét, mint ezek a tanítók s ezek a hallgatók? Az élvezetre vágyó, könnyűvérű, laza erkölcsű athéni a Krisztus előtti ötödik és negyedik évszázadban, miként tekinthetett e félvad, elszánt, bigott emberekre? Egy idő-

*) Semmiesetre sem osztozhatunk pl. Zeller véleményében, ki (Phil. d. Gr. II. 1. 269. III. kiad.) azt mondja róluk: alig tudjuk, szellemi erejüket csodáljuk-e inkább, vagy furcsaságaikon mosolyogjunk, becslésünket keltik-e föl inkább vagy undorodásunkat, vagy szánalmunkat. L. alább.

**) Xen. Apomnem. I. 6. 10.

ben egymás mellett Platon és a középkori flagellansok, a művészet remekei s a meztelen kéregetők — valóban, ha egyéb hatást nem is értek volna el, föltűnést mindenesetre kellett kelteniök. S még e föltűnést is nevetve, fölénynyel, sőt csaknem örvendezve túrték el; ha szitokban vagy ocsmány beszédben törnek ki, nem harag szól belőlök, hanem csakis a cynizmus. Homeros Thersitese talán kitűnő typusa e *kutyáknak*, Shakespeare Thersitese pedig örökké klasszikus prototypusa.*)

E pontig azonban erkölceik nem sértik sem mai erkölcsi érzékünket, sem azt, a mit minden korok és idők szentnek tartottak. De a cynizmus még tovább megy egyetemes megvetésében s tagadásában. Elveti az életet is magától, ha nem tartja érdemesnek a további küzdelemre. Μετροκλής ἐτελεῦτα δὴ ὑπὸ γῆρας ἑαυτὸν πνίξας, öregkorában fölkötötte magát. Menippos ὅπ' ἀθυμίας βρόχῳ τὸν βίον μεταλλάξει, fájdalomában kötéllel vetett véget életének. Krates arra utal végső vigaszul:

Szerelmed éhség csillapítja vagy idő,
S ha mindez még nem győzte le — ott a kötél.

Igy ők függetlenek magától az élettől is, függetlenek a viszonyoktól, legfőként pedig embertársaiktól. Mikor Diogenest vásárra vitték, hogy eladják rabszolgaként, azt kérdezték tőle: mihez ért? A parancsoláshoz, volt a felelet. Semmi függő viszony nem lehetett inyökre nékik, kik egész bölcseségüket éppen sajátyszerű életmódjukban látták kifejezve. Ezért valamennyien elvetették a házasság intézményét, mely lenyűgözi az egyént és rabjává teszi egy örök életre szóló köteleknek. Az egész cynikus iskolából egyedül Kratesről tudják, hogy elvette Hipparchiát; de ez is a két filozofus frigye volt, nem a férfié s asszonyé. S mintha ezt is szégyelné a cynikus, gyermekeit a maga módján házасítja meg, Pasiklest egy eseléddel párosítja, lányait tanítványaihoz adja harmincz napi próbaidőre (Diog. Laert. VI. 89 és 93).

A családi életből fogantatik a társadalmi s az állami lét. S ha a családi élet minden erkölcsi javai ἀδιάφορα a bölcsesség ez iskolájának, mi várható tőlök e magasabb fokozatain az emberi együttélésnek? A törvények tisztelete? Hisz a törvény akárhány-

*) L. alább az egyes cynikusok életrajzában. Továbbá a cypriusi Demonax dicséri Thersitest, mint cynikus népbujtogatót. Lukianos: De vita Demonactis c. 60. Cf. Pl. IX. 320.

szor szembe helyezkedik a természettel, túrvén a rabszolgaság természet elleni állapotát, a zsarnokság csapásait, az éretlen, tudatlan nép beleszólását a köz ügyeibe. Túl az emberi törvényen és oppor-tunus megegyezésen él az erény s a természet törvénye. Túl a kis-szerű haza szűk és fojtó keretein föltárul a cynikus előtt a végtelen és korlátatlan világ. Hova való vagy? kérdik Diogenest; κοσμο-πολίτης, ἔφη, világpolgár vagyok. Krates «fenséges filozofiai stílű» tragédiákat irt, s bennök ily mondásokat:

Nem egy torony, nem egy kunyhó az én hazám,
 Egész világnak minden háza, városa
 Vár készen engem hívogató otthonul.¹⁾

A tudomány tagadói egyuttal anarchisták is tehát voltaképp, akik a fennálló állami rendet, polgári viszonyokat, a közigazgatási intézményeket, az üzleti és társas érintkezés minden formáját el-vetik, legalább magukra nézve. A tömegnek, mely nem érti az erényt, a balgáknak, a csöcseléknek, a kiskoruaknak szükségük lehet minderre a sok kényelmetlen kötelékre, de a bölcsnek, az erény ismerőjének, a világpolgárnak, egy szóval a cynikusnak tür-hetetlen bilincs mindez.

Nagy kérdés, korántsem dönthető el egyoldalú értesítések vagy előítélet alapján: mint gondolták ők e világpolgárságot. Vaj-jon csakugyan nem értettek-e rajta többet, mint szabadulást a terhektől? vagy általéreztek-e az emberi nem egyetemes szolidari-tását? ki tudná megítélni a kellő adatok hijján. De belső való-színűség s némely Antisthenesnek és Diogenesnek, sőt Kratesnek és Monimosnak tulajdonított mondás²⁾ készlet hinnünk, hogy ez emberek előtt már föltárult ama nagyszerű tudat, a legegyeteme-sebb és legátfogóbb, hogy az ember ember mindenütt s államok, hazák korlátja természet ellenére teszi őket egymás ellenévé.³⁾

De ha semmi bizonyítékunk nem volna e magasröptű gon-dolat cynikus voltáról, meggyőzhetne bennünket vallási fölfogá-suk, mely fővonásaiban azonos a legtisztább monotheismussal. *Minden valódi egyistenimádás egyuttal kosmopolita is*; a hol erre nemzeti érzések folynak be a vallási fölfogás alakulásába, ott min-

¹⁾ Diog. L. VI. 98. (De Hipparchia).

²⁾ L. alább az illető szerzőknél.

³⁾ Zeller II. 1. 279. megtagadja tőlök e megösmerést, de nem teljes joggal. Ezt be fogjuk bizonyítani helyenkint maguknál a filozofusoknál.

dig veszélyeztetve van az igazi monotheismus. A történetnek örökké érvényes példái igazolják e tételt. A cynismus kiirtott minden állami és nemzeti czafrangot, népies áldozatot, hagyományos misztériumot vallásából. Egy az isten és egyként szolgálhatunk neki: az erénynyel. Az áldozat nevetséges, a templom értéktelen, az imádság fölösleges, a jóslás hazugság. S ha a régi néphitből megtartják a mythologia egynémely elemeit, nem tartják meg naiv értelmezéseket, hanem átformálják saját céljaikra, saját fölfogásuk szerint. Hiszen tanítók ők, kiknek a vallás meséi csak anyaga a paedagogiai intelmeknek. Mélyebben nem is hatolnak bele a dolog lényegébe, allegorikus magyarázatokat nem igen keresnek, mint később a stoikusok vagy az alexandriaiak. Hiszen ehhez tudományos vizsgálódás kell vala s ezt már eleve is elvetették.

* * *

A cynikusok oly korban léptek föl, melynek romlottsága mindnyájunk előtt eléggé ösmeretes. Perikles ragyogó kora a művészeteket és tudományokat föllendítette, de az erkölcsöket éppenséggel nem. A mi kevés élő hit maradt meg az együgyűekben, azt a szofisták végleg megölték, a Perikles halálát követő kor demagogiája végig gázolt minden becsületen. Elpuhultság, férfiatlanság, bujaság, a lét örömeinek mohó és féktelen élvezése megfertőztette Athén levegőjét.

A cynikusoknak az volt a törekvésük, hogy orvosai legyenek a betegeknek, prédikátorai az igére szorulóknak, élő példaképei a valódi erkölcsöknek. Ez önző korban meg akarták mutatni, mi a szeretet, maguk is szomjasok lévén a szeretetre. Különösen az orvosokhoz szeretik hasonlítani magukat. Antisthenes azért bánik keserűn tanítványaival, mert az orvos is így cselekszik betegeivel. Diogenes az emberi nem megszabadítójának s a szenvedések orvosának nevezi magát.

Ugy látszik, e keresztülkasul beteg, rothadt társadalom maga is szívesen látta ez orvosokat. Nagyon romlott korszakokban sűrűn találkozunk egymás mellett az elernyedő kéjvágy s az önkínzó aszkétaság jelenségeivel, nem is véletlenül, hanem szoros okozati viszonyban. S ezért a cynikusoknak mindig meg volt a közönségük. De nincs mindig kedve az embernek, hogy vétkei lajstromát hallgassa; lakomázó ifjak nem szívesen veszik, ha mulatozásaikba a félig nyírott fejű cynikus vegyül tolakodó prédikációival, testének szennyességével. Metrokles meséli, hogy bizony Diogenest el is

verték egy ily alkalommal. De mi a verés a cynikusnak? Adiaophon! Fölírja a duhajok nevét egy táblára, s azt magán hordja. «Mert kutya vagyok én, olyan kutya, a kit dicsérnek, de egy se merne velem vadászni jönni azok közül, a kik dicsérnek.»

Nincs rá adatunk, hogy a cynikusok megkérdezték volna, tetszik-e igazságukat hallgatni vagy nem. Ellenben van rá adatunk, hogy az előlük menekülőt üldözőbe veszik, megfogják, házába bekisérik s nem hagyják békén, míg meg nem hallgatta őket. Egyszer Antisthenes látott egy cifra asszonyt. Elment a házába és azt mondta az urának: Hozd elő a lovaiddat és fegyvereidet. Ha t. i. mindez van, akkor hadd cifrálkodjék az asszony, de ha nincs, akkor tiltsd meg neki. (Diog. L. VI. 10).

Lehetetlen félreösmerni a cynismusnak e lényeges jegyében a lelki mélységet, elszántságot, akaraterőt. Oly tulajdonságok, melyekre ama kornak szüksége volt, és szüksége minden koroknak. E vándorló apostolok hagyományossá vált tisztséget vállaltak magukra: *hogy elmenvén tanítsanak*. Mi módon, zordon fenségével a zsidó prófétának vagy derült, csipkedő, isteni humorával az attikainak, úgy véljük, nem tartozik a dolog lényegére.

Csak egyet látunk az elmúlt évezredek roppant távolán keresztül is szinte megdöbbenő világossággal. Egyik oldalon az erkölcsök elhanyaglását, mely a peloponnesosi háború után mind rohamosabban dönti Hellast végső veszébe — s a másik részen e «kutyák» egyszerűségét, lelki erejét, lemondását. Egyik oldalon a tudományok csodálatos elágazását, megtermékenyedését s mégis belső ellenmondásait, emésztő kételyeit s az ember boldogságára elégtelen voltát — s a másik részen a tudomány tagadását és Rousseau hatalmas sóvárgását: *Retournons à la nature*.

A görögség el is pusztult, Achaia provincia szomorú emléke a perzsák emberfölötti erővel diadalmaskodó ellenfelének. A tudomány ellaposodik és merő játékká süllyed az alexandriai hamisítók s a neo-pythagoreusok mysticismusa hatalmában. Ellenben a maroknyi, megvetett kis felekezet, melynek még ma is szinte aktív ellenségei vannak s melyre akkor mind türelmetlenebbül tört le a góg, a hatalom s a tömeg szenvedélye, a cynismus folytatja hivatását addig, míg új kor nem érkezik el új fogalmakkal. De ez új kor a kereszténység. S vajjon azok, kik a kereszt alatt tanulták a lemondást, kik boldogságnak vallják a szegénységet, kik hadat izennek a farizeusok és szadduceusok gaz-

ságainak — vajjon Platon tanítványai-e? S a kik meghalnak a czirkuszokban hitükért s elvetik az életet, ha nem találják meg benne az igaz erkölcs javait, Aristoteleshez jártak-e iskolába? S a mesterek és tanítványok, buzgalomban és szeretetben egymást fölülmulók, kik megállítják az utesa népét és virágzó városokhoz intézik prófétai intelmeiket — a hedonisták táborából kerültek ki?

Az új kor mesterei a cynikusok és a stoikusok. De a stoikusok mesterei is a cynikusok. És ha mi ma pusztán azért megvetéssel sujtanók a cynikusokat, mivelhogy az akkori görög világ lenézte őket: hisz akkor ugyanúgy kellene elbánnunk azokkal is, kiket első szentjei közé sorol az egyház és legdicsebb vértanui sorába iktatott a kereszténységnek, vagyis az emberi erkölcsnek, mívelődésnek, tökéletesedésnek története.

SEBESTYÉN KÁROLY.

A MAGYAR NEMZETI VERSIDOM

æsthetikai jelentősége.

(Folytatás.)

Dimeterek.

I. Az ősi nyolczas (4,4) szótagszámra a négyes trochæussal, a spanyol redondrillával egyezik meg, esése is hasonló, hangulata azonban egészen más: a trochæus gyors mozgalmasságával ellentétben a mi nyolczasunk csendes, nyugodt menetű és végződésű. A négyes ütemnek önmagában alig van befejezettsége és hangulata s ha két ilyenből alakul a sor, egymást sem emelhetik ki, hanem a hogy megindul, úgy is fejeződik be; gyorsasága jóformán csak önkényünktől függ, tartalmának hangulata szerint gyorsabban vagy lassabban pereghet, élénkebb vagy csendesebb jellegű. Nyugalmas menete epikai előadásra teszi alkalmassá, rövid sorai miatt pedig a lyrában is használható. Ilyen különböző czélokra alkalmas volta miatt már a legrégibb időktől fogva a műköltészetben s a népnél egyaránt alkalmazták.

A világ egy | kopott szekér,
Halaдна, de | nem messze ér.

Arany János.

Emlékezzünk | régiekről,
A Szittyából | kijöttekről.

Ének Pannonia megvételéről.

Ezen legősibb formából fejlődött ki valószínűleg a többi dimeter is, első sorban pedig azok, melyeknek első üteme szintén négytagú, második üteme pedig rövidebb: a hangnak esése következtében a kevésbé

súlyos szótagok eltűntek s a rend ezáltal megkopott, megrövidült. *) Ezek a hetes, az ősi hatos és az ötös.

2. A *hetes* (4,3) a nyolczasnál befejezettebb és sokkal élénkebb jellegű, a minék többféle oka van. Leginkább hozzájárul a záró háromtagú ütemnek önálló hangulata és élénk felcsattanása, de hozzájárul a két ütem közt levő ellentét is. Az első ütem a másodiknak kevesebb szótag-számával szemben gyorsabban pereg, a második pedig nemcsak önálló hangulata miatt, hanem a négyes ütem egyformaságához hasonlítva is változatos, gyorsan indul s végén meglassúdik. Az egész rend menetének kezdete tehát gyors, végén felcsattanó, úgy, hogy élénk, enyelgő hangulat keletkezik s azért derült, játszi dalokhoz illik, pl.

Kicsiny falú fehér ház,	
Szőke kis lány mit csinálsz ?	Népdal.

Nékem olyan asszony kell,	
Ha beteg is keljen fel.	Népdal.

Ha te elmégy én is el.	Népdal.
--------------------------	---------

3. Az *ősi hatos* (4,2) két üteme közt nagy ellentét van, úgy hogy az első felét a másodikhoz viszonyítva, nagyon gyorsnak érezzük, s hogy mégis az egész rendnek a jellege nem olyan élénk, mint a kettesé, holott itt az ellentét a két ütem közt nagyobb s e szerint az első részt gyorsabbnak érezzük, ennek oka a sor végének nyugodtabb befejeződése. A hetest a hármas ütem élénk emelkedéssel zárja le, az ősi hatost pedig egy nyugodt kettes fejezi be. E két rend egybevetéséből láthatjuk a záró ütem hangulatkeltő fontosságát; még ha nagyobb lendülettel indul is meg valamely rend, azért mégis a záró ütem adja meg a jellegét s azt a sort érezzük élénkebbnek vagy lassubbnak, a melyiknek ilyen a befejeződése. Az *ősi hatost* nyugodt végződése tehát az epikai költészet terére utalja, bár rövid sorai miatt lyrai hangulatokra sem alkalmatlan.

A füleki várba	
Vad tivornya járja.	Kiss József.

Kolozsvári várba	
Leszállott a páva.	Kriza, Vadrózsák 22.

4. Az *ötös* [4, 1] két üteme közt oly nagy az ellentét, a hevesen lecsapó egytagú záróütem a rendet annyira határozott, befejezett egységgé teszi, hogy szinte a gondolatmenet is szaggatottá válik, a miért komoly, egységes hangulat nem keletkezhetik; az első rész gyors nekiiramodása után a második rész hirtelen megállapodása és felcsattanása pedig olyan váratlan, hogy ezen meglepő fordulat a verselésben egészen

*) Tudjuk, hogy a hangkopás a nyelvészetben is nagyon fontos jelenség s azért a rhythmikában is feltehető.

a tréfás költemények alkalmas formájává kvalifikálja. Nem is találjuk másutt, mint tréfás költeményekben, pl.

Az én uram | vén,
Nem szeretem | én.

Népdal.

Ha haragszik | ő,
Majd megbékül | ő.

Erd. Népk. Gy. II. 121.

E négy főalak megfelel annak a követelménynek, hogy a kapcsolatok első fele a másodiknál aprózottabb legyen, vagy legalább is egyformák legyenek. Vannak azonban ettől eltérők is, különösen az ősi hatosnak van néhány igen érdekes mellékalakja, pl. az alaptypus megfordítottja, melynek képlete: 2, 4, vagy pedig más felosztással: 3, 3. Hogy a hatos sor ilyen többféleképpen tagolódhatik s hogy ezen különféle hatos sorok egymást sokszor fel is válthatják, ez arra a következtetésre juttat, hogy a hatos sor a többinél valamivel szorosabb egység, majdnem olyan mint egy nagy ütem, melyben hosszúsága miatt nyugvópontra van szükségünk, de mely nyugvópont helyzete változhatik. Jobban megértjük ezt majd a periodusok tárgyalásánál, a rendek további kapcsolatainál. Az ősi hatos ezen mellékalakjainak hangulata is változik természetesen, a szerint, a hogy tagolódik. Érdekes a megfordított alak [2, 4] jellege, melyben a kevésbé tagolt ütem áll elől: a rend lassan, nehézkesen indul meg s vége felé válik gyorsabbá. A lassú ütem szokatlan helyzeténél fogva sokkal inkább feltűnik, jobban érvényesül, a sort jobban meglassítja, annyira, hogy szinte nehézkessé teszi. Azért önmagában alig képez nagyobb rhythmusi szerkezeteket. Arany János idéz ugyan egy példát, melyben végig ez a szokatlan felosztás érvényesül:

Jó ló | volt a fakó.

Többször azonban csak az ősi hatos alaptypusával váltakozva fordul elő s ilyen esetben szeszélyes hangulatot kelt, pl.

Hozz bort | kocsmárosné,
Megadom az | árát.

Népdal.

Nagyon gyakori az ilyen rend a felkiáltásoknál, mint egy aprózottabb ütem összevonódása, mintha az érzelem intenzívebb nyilvánulásának hatása alatt lassúdott volna meg, pl.

Ej, haj | ne szomorkodj,
Szívbeli jó | barátom.

Népdal.

Hej, huj! | Sobri pajtás,
De régen nem | láttuk egymást. Erd. Népk. Gy. IV. 239.

A hatosnak fennemlített másik változata az, ha két egyforma, hármas ütemből áll [3, 3]. Az egyforma ütemek daczára sem olyan egyhangú, mint a nyolczas, mert maguk az ütemek befejezettebbek, mozgalmasabbak, van önálló hangulatuk, gyorsabban kezdődnek, végük felé

meglassúdnak. Az ilyen hatosokban tehát erősebb hullámozást veszünk észre, mint a nyolczasokban, csak hogy ez a hullámozás annyira egyenletes, hogy élénk hangulat ebből sem bontakozhatik ki: nem olyan egyhangú, mint a nyolczas, de nem is oly mozgalmas, mint a különböző ütemekből alakult sor; a nyomában keletkező érzéki hangulat méléző, borongós, néha csendesen humoros. Jól illik pl. a következő kis dalhoz, melynek szomorú bucsuhangulatába a kedves visszaemlékezés derüje s némi humor is vegyül:

Pántlikás | kalapom
Fujdogál | -ja a szél;
Köszönöm | galambom,
Hogy eddig | szerettél.

Népdal.

Még egyféle ötös rendről kell megemlékeznünk, mely semmiféle kapcsolatban sincs a fenti ötszótagú alapdimeterrel, hanem inkább a hatos rend összevont alakjának látszik s valószínűleg ebből is fejlődött olyképen, hogy a hatosnak négyes üteme valamely heves vagy élénk érzelmek kitörés hatása alatt megrövidült, összevonódott, később azután megfeleltetésénél fogva az ilyen sor egyre jobban tért foglalt s végre önállóan lépett fel. Ezen feltevés mellett bizonyít az a körülmény, hogy ma is találunk néha a hatos sorok közt ilyen szórványosan előforduló ötösöket, melyeket mindig valamely indulatos kitörés igazol. Ilyen sorok vannak Arany «Zách Klára»-jában is s ezekben megtaláljuk a rémület, kétségbeesés, boszuvágy hangjait:

Haj lányom, | lányom,
Mi bajodat | látom?
Jaj, atyám! | — nem — nem,
Jaj hova kell | lennem?
Véres az | ujjad?
Nem vérzik | hiába!

Az ilyen ötös sornak két alakját ismerjük: állhat a hármas ütem elől, vagy pedig a kettős. Mindkét rend derült hangulatú, mert a rövid sorba a mozgalmas hármas ütem életet hoz, valamelyes finom különbség azonban van a két rend között. Ha a hármas ütem áll elől, ez teljesen megfelel a magyar vers azon szabályának, hogy a kapcsolat első fele aprózottabb legyen, semmi feltűnő nincs tehát benne, játszi hangulatát nem zavarja semmi s azért tréfás versekhez, játékdalokhoz illik, mert maga is oly derült, mint a játszó gyermek kedélye, pl.

Kis kácsa | fürdik
Fekete | tóba,
Anyjához | készül
Lengyelor | szágba.

Gyermekvers.

Magas a | partja,
Friss a víz | benne.

Ar. Gyulai, Népk. Gy. II. 170.

Ha azonban a kettős ütemet tesszük a rend élére, ez feltűnő helyzete miatt a szokottnál jobban érvényesül: a rhythmus lassan indul meg s bár vége felé gyorsul, a szokatlan kezdő ütem hangulata még sem vész el, s az egészből kibontakozó jó kedvnek bizonyos melázó árnyalata van, csak annyi, a mennyi a magyar embert meglepi még olyankor is, ha kedves cigánya a legderültebb nótákat huzza a fülébe. E sajátságos hangulat miatt a mulatós, dévaj nótákhoz különösen illik, pl.

Zöld ág | buzogány,
Huzd rá | te cigány.

Népdal.

Kis lány | hol anyád? Erd. Népk. Gy. XIII. 474.

A kétféle ötös gyakran váltogatja egymást, de mivel ez már az összetettebb kapcsolatokhoz, a periodusokhoz tartozik, azért bővebben ott fogjuk tárgyalni.

Tr i m e t e r e k.

Könnyebb áttekintés kedvéért a trimetereket három csoportba osztjuk: vannak olyanok, melyeknek két első üteme négytagú, továbbá ezeknek változatai és végül külön csoportba foglaljuk össze az önállóbb formákat.

I. *Az első csoportba* tartozók úgy tekinthetők mint a négy alapdimeter származékai, akár a contaminatio, akár a bővülés hypothesisét fogadjuk is el.

1. *A tizenkettes* [4, 4, 4] az ősi nyolczasból származtatható s hangulata is annak felel meg, azaz hogy egyiknek sincs határozott hangulata, mert kezdettől végig csendes hullámmzással, egyenletesen folyik mind-egyik s csak annyi köztük a különbség, hogy a tizenkettes hosszabb sorai miatt valamivel még csendesebb. Mivel hangulati kísérete ilyen bizonytalan, a legkülönbélebb dalokhoz alkalmazzák, egyiknek hangulatát sem emeli, sem nem rontja feltűnő módon, pl. e következő félig bús, félig tréfás vershez épen úgy illik, mint az utána következő szomorú dalhoz:

Föl se veszem | a világot | eb busuljon,
Csakhogy tőlem | a komorság | eloszoljon.
Itt hagynám én | ezt a várost | ha lehetne.

Népdal.

Népdal.

Hogy azonban alapjelleme, bármily szerényen érvényesül is, mégis inkább csendes, azt olyankor látjuk, ha más trimeterekkel vegyítjük, pl. a következő strophá utolsóelőtti sorának hangulata sokkal szomorúbb, mint a többi rövidebb trimeteré:

A faluban | a legárvább | én vagyok,
Beborultak | felettem a | csillagok,
Nincsen apám | nincsen anyám | sem szeretóm.
Ők már régen | nyugosznak a | temetőn.

Népdal.

2. *A tizenegyes* [4, 4, 3] a hetes bővülete s hangulata is ennek megfelelőleg élénk. A rend gyorsan szalad s csak a végén állítja meg a hármas ütem emelt hangú s így szintén élénk zárótagja. A két első ütem az utolsóval ellentétben mozgalmas, az utolsó pedig önmagában változatos, tehát szükségképen élénk hangulatnak kell fejlődnie. Legkedveltebb népdalformáink közé tartozik, úgy hogy példát alig szükséges rá felhozni.

Elesett a | Rigó lovam | patkója. Népdal.

Az Alföldön | halászegény | vagyok én. Népdal.

3. *A tizes* [4, 4, 2] a tizenegyesnél sokkal nyugodtabb menetű; az ellentét a záró ütem s a megelőző két ütem tempója közt nagyobb ugyan, mint a tizenegyesnél, csak hogy ezt a nagyobb ellentétből támadható élénkséget elnyomja az utolsó ütem csendes esése, úgy hogy, ha a harmadik ütem kezdetén a két első gyorsnak érezzük is, mire a sor végéhez érünk, már inkább a befejezés lassúságát vesszük csak észre s a végbenyomás mégis nyugalmas jellegű, pl.

Itt születtem | itt ezen a | tájon. Petőfi.

Amoda van | egy kis kerek | erdő. Népdal.

4. *A kilenczes* [4, 4, 1] hangulata az ötösének felel meg, csak valamivel még derültebb; az ötösben is a hatást az első gyorsan szaladó ütem után váratlanul felcsattanó egytagú ütem idézi elő, csak hogy a kilenczesben hosszabb ideig, két gyors ütemen lélegzet nélkül végigrohanás után a hirtelen megállapodás még meglepőbb és így comicusabb is, pl.

Ucczu bizony | megérett a | meggy,
Ucczu bizony | rajta maradt | egy. Népdal.

II. *A második csoportban* a négy főalak változatai közül legérdekesebbek a tizesnek válfajai. Ezek közt legkedveltebb az a rend, melynek tagoltsága a következő: 4, 3, 3. Ez is nyugalmas menetű, mint a fenti tizes, sőt valamivel még nyugodtabb, noha a hármas ütem általában élénkebben fejezi be a sort, mint a kettes.

Izabella | királyné | Budában
Azt sem tudja | hova lesz | buvában. Arany János.

Megfogatott | a nemes | vármegye.
Betetetett | a sötét | tömlöczbe. Erd. Népk. Gy. II. 430.

Bogár Imre | hova ily | szaporán? Népdal.

A kétféle tizes sor közt a hangulati eltérés nagyon csekély, alig több egy finom árnyalatnál, de mégis kiérezhető. És legjobban látjuk olyan sorban, melyet mind a kétféle módon lehet tagolni, pl.

Kis furulyám | szomoru füz | ága.
És: Kis furulyám | szomorú | füz ága.

Az összehasonlításból kitűnik, hogy az élénkebb záró ütem daczára a második felosztású sor valamivel csendesebb az elsőnél; kell tehát a sorban valami egyébnek lenni, a mi a záró ütem élénkítő hatását elnyomja. Ennek okát természetesen a sor megváltozott tagoltságában keressük s arra a következtetésre jutunk, hogy az első tizes sor azért elevebb, mert két üteme háborítatlanul szalad s csak az utolsó lassul meg, a második sor pedig már a második ütemben megáll s ebben a lassúbb tempóban halad végig; aránylag élénkebben végződik ugyan az elsőnél, csak hogy a bekezdő gyors tempo hamarább megszakadt, mint amannál, már előbb nagyobb nyugvópont esik közbe, mielőtt végleg megpihenne, s azért érezzük csendesebbnek.

Ezen tizes sorok egybevetése azonban egyéb szempontból is tanulságos. Azt látjuk ugyanis, hogy első üteme változatlanul megmarad, s csak a két utolsó tagoltsága változik, lehet 4, 2 vagy 3, 3, sőt még 2, 4 is. A tizes sor tehát két részre szakad, a mi azt a feltevést támogatja, hogy eredetileg ez és a többi trimeter is páros kapcsolat volt. Akármelyik hypothesis-t fogadjuk el, akár valamelyik ütem elveszését, akár megújrázódását, mindegyiknek van jogosultsága, mindegyiket támogatjuk a magyar zenéből vett argumentumokkal. A magyar dalokat vidékenként eltérőleg éneklék, kihagynak és betoldanak s a szerint rövidül vagy bővül a rhythmusi rend is. Ilyen esetleges szeszélyalkotta sort tetszetősége megmentett az elfeledéstől és állandóan fennmaradt.

De ezen két részre szakadás nemcsak a páros kapcsolatból származás mellett bizonyít, hanem a hatos dimeter szorosabb egysége mellett is, hogy t. i. a hatos úgy tekinthető mint egy nagyobb ütem; a hatosnak a felosztása változhatnak ugyan, de a rend megmarad a maga 4+6 felosztásában.

Legkevésbbé kellemes a tizesnek azon alakja, melyben a kettes ütem két négyes közt áll [4, 2, 4]:

A kállai | utca | ki van festve.

Népdal.

A nagy megállapodás után a középen az utolsó ütem gyors neki-eredése igen szokatlan, nincs kellő befejezettsége sem, ezt csak valami heves vagy élénk hangulatfejlődés igazolhatná; azonban ez sem keletkezhetik, mert arra meg a négyes ütem végződése nagyon is egyhangú. Ha azonban az utolsó ütem megrövidül, úgy hogy a gyors és mégis jelleg nélküli négyes helyett élénk hármassal végződik a sor, evvel egészen elveszti minden nehézségét, megmozdul a lomha menet, csupa élet, érzés, hangulat az egész. Képlete: 4, 2, 3, tehát a sor eleje az utána következő lassú ütemhez képest gyorsan szalad, majd negédesen, szeszélyesen megállapodik, hogy újra nekiiramodva, hevesen végződjék.

Hortobágyi | pusztán | fuj a szél.

Népdal.

Nem vagyok én | oka | semminek. Népdal.

Az én rózsám | engem | nem szeret. Népdal.

Hogy mennyire megnehezíti az egybefoglalást s azért mennyire nem kellemes érzésünknek, ha a sorban kezdő és végző négyes ütem közt egy kevesebb szótagú ütem áll, az még jobban kitűnik a tizenegyesnek egy válfajából, melynek tagolódása 4, 3, 4.

Az én szívem | siratja | árvaságát. Népdal.

Panaszolom | szeleknek | bánatimat. Népdal.

Ez még a fenti tizesnél is nehezkesebb; a lassú kettes után még tűrhetőbb a négyes ütem, mintha a hangulatos hármasra következik.

Ritkán előforduló forma a kilenczes sornak három egyforma ütemre szakadása; képlete: 3, 3, 3. Az egyforma ütemek egyenletes hullámváz a nyugalom érzetét kelti föl bennünk az egyhangúság érzete nélkül, mert a hármas ütemek már önmagukban elég önállóak és hangulatosak arra, hogy kedélyünkben is hullámvázst indítsanak meg s így az ütemek mozgalmasságából és egyenlőségéből egységes, nyugodt és még sem unalmas hangulat bontakozik ki. Mivel másnemű ütemek nem befolyásolják a menetet, lehet szükség szerint lassúbb vagy gyorsabb tempójú is, a szerint, a milyen érzelmeket fejezünk ki benne, pl.

Kalapom | kalapom | csurgóra,
Sört innám | bort innám | ha volna. Népdal.

III. Vannak azután egészen szeszélyes alkotású sorok is, melyek az előbbiekkal sem tagoltságuk, sem hangulatuk tekintetében nem állnak rokonságban, pl.

3, 2, 3: Töltsd tele | pajtás | poharam. Népdal.

Hej juhász | -bojtár | hol a juh? Erd. Népk. Gy. II. 481.

A két mozgalmas hármas ütem közt a középső szokatlan meglassúdása ide irányítja a figyelmet, úgy hogy az élénk hangulat daczára valami bánatos borongást érzünk, mintha a gond a jókedv elől háttérbe szorult volna ugyan, de ott lappangna közelben s a vígságban is inkább a felejteni akarást érezzük, mint az igazi életkedvet.

2, 4, 2: Sárgán | virágzik a | repeze. Népdal.

Ebben a két lassú közt álló gyors ütem helyzete a szokatlan, ez adja meg tehát a különben lassan végződő rendnek élénkségét. A váratlan meggyorsulás úgy tűnik fel, mint a jó kedv hirtelen kitörése, mintha a fiatalos életkedv, ha csak egy pillanatra is, diadalmaskodnék a nyomasztó bánaton.

Mindkét sor a különböző hangulat daczára annyiban rokon egymással, hogy mindkettőnek jellegét a középen szokatlan ütem adja meg

s mindegyik a magyar kedély egy jellemző nyilvánulására, a sirvavigadásra utal, avval a különbséggel, hogy egyikben a jó kedv mögött lap-pang a bánat, a másikban pedig a bánaton tör keresztül a derűltség.

A rendek szerkezetét tekintve, azt látjuk, hogy a trimeterek a dimeterekből, ezek pedig az ősi nyolczasból fejlődtek. Hangulataik szerint azok a legegységesebbek, melyek mozgásukban az ősi primitív szerkezet-től legkevésbé térnek el; azaz melyek csupa négyes ütemekből állnak; ezek maga az ősi nyolczas s a tizenkettes. Az egynemű ütemekből állók általában csendesebbek a vegyes ütemű rendeknél, még pedig annál egyhangúbbak, minél hosszabbak a sorok s minél egyhangúbbak maguk az ütemek. A vegyes üteműek élénkségében már nagyon sok fokozat van. Legélénkebbek azok, melyekben hármas ütemek is vannak, kivált négyesekkel vegyítve; kettesek társaságában már valamivel csendesebb sorokat alkotnak s legnyugodtabbak a vegyes sorok közt a négyes és kettes ütemekből alakultak. Comcius hatásúak az egytagú ütemmel vég-ződő rendek; csendesek a kettessel záródók; élénkek, ha hármas, nehéz-kések, ha négyes fejezi be őket. Legjellemzőbbek s legerősebb hangula-túak akkor, ha valamely szokatlan ütemelhelyezés van, kivéve természe-tesen az olyan elhelyezést, mely az egységbe foglalást túlon-túl megnehe-zíti, vagy melyet érzésünk nem tud mint hangulatkeltőt igazolni és elfogadni. Az ilyen szerkezet rút.

3. Periodusok.

A periodus a rendek szorosabb egységbe fűződése. Ha az összeköt-tetés a rendek közt laza, akkor mindjárt közvetlenül versszakokká egye-sülnek; periodus csak akkor keletkezik, ha két vagy három rend közt szorosabb összetartozást érzünk. Vannak egymás mellé és egymás alá ren-delt sorok s csak az utóbbi kapcsolat a szorosabb értelemben vett peri-odus. Az egymás mellé- vagy alárendeltség azonban nem mondattani, hanem rhythmikai viszonyt jelöl s a határt nem az értelmi egybetartozás, hanem a rhythmusi nyugvópont szabja meg. Különösen fontos tehát a rend végén a hangnak emelkedése vagy esése. Az összeköttetés a rendek közt akkor szoros, ha az első rend végén kevesebb ideig kell megállnunk, mint a második vagy esetleg harmadik rend végén. A hang esésének kü-lömbözősége következtében válik ki a periodus, mint egység a versszak-ból, az egyenlő végződésű sorok pedig simán egymás mellé sorakozva képezik a versszakot s legfeljebb a rimelhelyezés fűzi őket szorosabb egységgé. A rímnek határjelölő ereje még jobban kiemelheti a periodu-sok összetartozását, önmagában azonban lazább kapcsolatot létesít. Az értelmi momentum szolgálatában álló logikai hangsúly pedig már épen-séggel csak harmadrendű tényező az összetartozás élesebb kiemelésére.

A periodusok lehetnek két- vagy háromtagúak, a szerint, a mint a

második vagy harmadik sor végén következik a hang nagyobb esése vagy ereje s az ezzel járó rhythmusi nyugvópont. A kéttagú periodusok a háromtagúaknál gyakoribbak; utóbbiakat úgy tekinthetjük, mint a kéttagúak továbbfejlődését, annál is inkább, mert önmagukban ritkán alkotnak strophát, többnyire a kéttagúakkal kapcsolatban fordulnak elő. A kéttagúak, mint könnyebben egységbe foglalhatók, természetes, nyugodt élvezetet nyújtanak; a háromtagúak izgatóbb hatása azon nehézségben rejlik, melylyel szerkezetük áttekintése, megértése, befogadása jár.

Kéttagú periodusok.

A kéttagú periodusokat könnyebb áttekintés kedvéért szintén csoportokba osztjuk s osztályozási alapul azt az arányt vesszük, mely az elő- és utótag közt van s ezen szempont szerint sorozzuk őket három csoportba.

I. Az első csoportba azok a kapcsolatok tartoznak, melyeknek elő- és utótagja egyenlő. Összefűzhető az alapdimeterek bármelyike és ezeknek változatai is.

Az egyforma rendekből álló periodusok természetesen egyhangúbbak, mintha különbözők fűződnek össze s azért ezeknek hangulata általában nyugalmas: fokozati különbség azonban van a hangulatban, a szerint, hogy milyen menetű dimeterekből keletkeztek. Meg kell még azt is jegyeznünk, hogy az egynemű dimeterek kapcsolata mindig lazább a különneműekénél, mert itt hiányzik a rend végződésében a különböző rhythmusi esés; a szétválasztást, illetve összefűzést jóformán csak a rímek és a logikai hangsúly hangzása adják meg.

1. *A tizenhatos* (4,4+4,4) két ősi nyolczasból keletkezett s jelleme is megfelel eredetének, azzal a különbséggel, hogy a tizenhatos hosszabb rhythmusi menete miatt még a nyolczasnál is nyugalmasabb, egyhangúbb. Ezen tulajdonsága miatt kiválólag az elbeszélő költészetben alkalmazták, de később innen is kiszorította a változatosabb alexandrin.

1. per. Mátyást mostan | választotta
Mindent ez ország | királyságra,

2. per. Mert őt adta | Isten nekünk
Menyországból | oltalmunkra. Pesti gyerm. utczai éneke
1458.

Ritka vendég | Ráczországban || Zsigmond a ki-rály a császár.
Arany J.

2. *A tizennégyes* (4,3+4,3) két hetes kapcsolata, tehát olyan dimetereké, a melyek önmagukban mozgalmasak, változatosak, kedvesek, s mégis a belőlük fűződött periodus nehézkes, döcögős. Mi az tehát benne, a mi érzésünket kellemetlenül érinti? A hiba ott van, hogy a rhythmusi menet a közepén megakad, de nem eléggé arra hogy megpihenjünk, hanem csak annyira, mintha megbotlanánk s azután szokott medrében ismét továbbfolyik.

Vecsernyének | idején || Krisztus megfo | -gattaték.

Ha a rím szakítja meg a hosszú menetet, a harmonicus benyomás legott helyreáll, mert akkor a nagyobb megállapodás után élénkebb lendülettel indul meg újra a vers. Az előbbi nem érezzük egységesnek, de két különálló egységnek sem, a rím azonban teljesen szétválasztja a két befejezett, harmonicus rendet kapunk, pl.

Ha nem szeretsz | igazán,
Ne jártass ma | -gad után. Kriza Vadrózsák 139.

3. *A tizes tetrameter*, mint (4,1+4,1) a két ötös alapdimeter kapcsolata nagyon ritkán fordul elő. Az ötös rendet az egytagú ütem olyan határozottan zárja le, hogy nem szeretjük azt más rendhez fűzni, s azért ritkán találunk olyan kapcsolatot, melynek első fele ilyen ötös volna. Az első fél váratlan befejezése után úgy érezzük, hogy befejezett egészszel állunk szemben, melynek továbbfűződése meglepő. Enyelgő, tréfás dalokban azonban nagyon helyén van, mert maga a rhythmus is folytonosan meglepetésekben részesít. Nagyon kedves pl. a következő kurucz dalban, melyben a tábori tűz mellett évdő, tréfáló katonák enyelgéseit halljuk:

Te vagy a le | -gény || Tyukodi paj- | tás,
Nem olyan mint | más || mint Kuczug Ba | -lázs.
Kurucz tábori dal, 1672.

4. *A tizes másik alakja* (3,2+3,2) két oly ötösből áll, melyekben az ütemek sorrendje változhatnak, úgy, hogy hol a kettes, hol a hármas kezdi a rendet. Az e fajta ötös dimeter tréfás, derült hangulata az összetételben is megmarad s a hosszabb menet egyhangúságát ellensúlyozza az ütemek helycseréjéből eredő változatosság. Az ütemek csekély tagoltsága miatt a menet kissé szakgatott ugyan, úgy, hogy egyéb érzelmeknek, mint a tréfás, kötekedő kedvnek kifejezésére nem alkalmas forma; gyermekversekben és tréfás, gúnyos költeményekben azonban gyakran található, pl.

Kis kácsa | fürdik || fekete | tóba,
Anyjához | készül || Lengyelor | -szágba. Gyermekvers.
Katát | kérték || bé Baras | -sóba,
Engem is | igen || Oláh | -faluba. Kriza, 12.

Gyakrabban fordul azonban e periodus más rendekkel és periodusokkal kapcsolatban elő, a mint ezt a nagyobb egységeknél, a stropháknál látni fogjuk.

5. *A tizenkettes*, alexandrín vagy Sándorvers két ősi hatosból áll, tagolódása ennél fogva nagyon sokféle lehetséges hangulata is e szerint módosul. A sorok hosszúsága nyugalmas jelleget ad neki, az ütemek változatossága pedig életet hoz a hosszú sorokba; nyugodt és mégis változatos,

komoly és mégis derült s e két ellentétes hatásból természetesen bontakozik ki az epikai költészet méltóságos, ünnepélyes, a mindennapi felülemelkedő hangulatának megfelelő érzéki hangulat. A hatos dimeterek háromféle tagolódásának megfelelően az alexandrinnek kilenczféle változata volna; csakhogy ezek közül csakis a 4,2 és a 3,3 felosztású hatosokból alakult periodusok használatosak; a 4,2 tagoltságú rendek még egymás mellé rendelve is ritkán fordulnak elő, a Sándorversben pedig soha; s ajátságos lassú kezdődésük és meggyorsulásuk sokkal szaggatottabbá teszi őket, semhogy hosszabb kapcsolatban, periodusban, különösen epikai versidomban előfordulhatnának. Az alexandrin elfogadott négy változata közül leghatározottabbak azok a sorok, melyek csupa 4,2 felosztású dimeterekből állnak, mivel ezek maguk is ilyen hangulatúak s mivel a két félnek egyformán határozott végződése a periodus páros szerkezetét nagyon kiemeli, a két tag az egészből nagyon élesen kiválik. A nyugalmas hármas ütemekből álló periodus menete ezintén nyugalmas, elejétől végig csaknem teljesen egyenletesen hullámzik, alig érzünk a közepén, az előtag végén valamivel nagyobb megállapodást, mint bármely más ütem végén, jóformán csak a többi sor utóhangzásának hatása alatt állapodunk itt meg tovább s veszünk lélegzetet, mielőtt a nyugodtan szálló és emelkedő felületen végig lebegnénk. A különböző tagoltságú hatosokból álló alexandrin ezeknél általában élénkebb, fokozati különbség azonban van a különböző összetételek közt. Érzésünknek határozottan kellemesebb, ha a hármas felosztású rend áll a 4,2 felosztású előtt, mint fordítva, mert a csendes bekezdés után jobban esik a határozott végződés. mint ha a periodus közepén csap le a kettes ütem s azután egyenletes hullámzású hármasokban folyik végig a sor. Alig szükséges ezekre az esetekre példákat felhozni, bárki rájöhet erre, ha bármely alexandrinokban irt költemény különböző sorait egybeveti. A hatos rendeknek könnyen változó tagolódása itt is feltűnik s támogatja a már említettük felfogást, hogy a hatost nem is annyira rendnek, mint egy hosszabb ütemnek, vagy legalább is a többi dimeternél szorosabban egybetartozó rendnek érezzük. A költő az alexandrinnek a változatosságát, hangulatának az egyes dimeterek tagolódásával árnyalhatóságát a saját költői célja érdekében jól felhasználhatja és finom, alig megfigyelhető, de azért érezhető hangulati hatásokat érhet el. Az alexandrin verselésünknek gyöngye, melyre büszkeséggel tekinthetünk.

II. A második csoportba azokat a periodusokat soroljuk, melyeknek előtagja az utótagnál hosszabb s megfelelnek a magyar rhythmus azon kívánalmának, hogy a szerkezet első része a másodiknál apróztabb legyen. Ezek közül legfontosabbak azok, melyeknek előtagja ősi nyolczas.

1. A tizenötös (4,4+4,3) egy ősi nyolczasból és egy hetesből áll

A négy első aprózott ütem a kevésbbé tagolt záróütem mellett szinte szaladó gyorsaságúnak tetszik, úgy, hogy az egész sor tempója rendkívül gyors. Megvan másrésről a változatosság is, mely az első dimeter végének tompa esése és a másodikénak élénk emelkedése folytán áll elő. A tagoltság gyorsá, a dimeterek ellentétes végződése változatossá teszi; eleven élet lüktet tehát benne, azért hosszúsága daczára is lyrai mozgalmasságú és kiválólag lyrai versemérték. Tetszetősségét és lyrai voltát még az is növeli, hogy az egész élénk csattanós végződése befejezett egészszé teszi. Már a legrégebbi időktől fogva használták a mű- és népköltészetben egyaránt; Kisfaludy Sándor kedvelt versformája, ő fejleszti nagyobb tökéletességre s azóta róla nevezzük Himfy-sornak.

Nem fúj a szél | megállott a
Dorozmai | szélmalom.

Népdal.

Ülj mellém a | kandallóhoz,
Föl van szítva | melege.

Kisfaludy S.

Feltekintek | én még egyszer || a csillagos | egekre.

Népdal.

2. *A tizenégyes* (4,4+4,2) előtagja ősi nyolczas, utótagja ősi hatos; a tizenötöstől tehát csak záróütemére nézve különbözik; tudjuk azonban, hogy ez milyen fontos különbség. A kettes ütem általában sokkal csendesebb a hármasnál s ez a befejeződésnél különösen feltűnik, a mint hogy láttuk is, hogy épen e miatt a dimetereknél mennyivel nyugodtabb a hatos, mint a hetes, s a trimetereknél a tizes, mint a tizenégyes. Akárhogy hangoztatjuk azonban a tizenégyest, az mindenképen csak elevenen hangzik; a záróütem lassúsága csak azt eredményezi, hogy az ellentét erejénél fogva az első ütemek még gyorsabbak s a periodust nagyon határozottan zárja ugyan le, a mi a lyrai szépségét nagyon emeli, de az egésznek menetét nem lassítja meg valami észrevehetően; hihetőleg azért, mert a gyors menetű ütemek annyira túlsúlyban vannak, hogy az elcsendesedés utánuk már nem nyomhatja el azt a benyomást, melyet a három első ütem sebes tempója bennünk előidézett, s a hosszantartó szaladás után a megállás szinte jól esik. Igen kedvelt lyrai forma volt minden időben.

Mind ti népek | bánkódjatok || püspök vesze | -delmén.

Szkhárosi Horváth A.

Hajadba van | egy pántlika || kösd a kala | -pomra.

Népdal.

Sírhat rihat | a hegedű || bánatomat | sírja.

Tóth Kálmán.

3. *A tizenhármass* (4,4+4,1) az ősi nyolczasnak és az ötös alapdimeternek kapcsolata s az előtag és utótag aránytalansága miatt kissé sajátságos forma. A szerkezet végén álló egytagú ütem rövid csattanása

annál feltűnőbb, minél hosszabb egységet zár le; azért a három gyors ütem után majdnem megzavarja az összhangot, de mégsem annyira, hogy kellemetlen volna; inkább csak meglepő s így comicus hatású, úgy mint a dimeter vagy trimeter végén.

Teremjen hát | országunkban || jó bor áldo | -más,
Nem egy fillér | de két tallér | kell oda paj | -tás,
Kurucz tábori dal. 1672.

Sokszor kértem | én az Istent || nagy szivem sze | -rint.
Házások éneke.

Megkapáltuk | a szőlőnket || három izben | is,
Erd. Népk. Gy. III 184.

4. *A tizenkettes* (4,4+3,1) inkább különössége, mint szépsége miatt érdemli meg figyelmünket. Az utótag ilyen tagolódása azért szokatlan, mert a szótagok száma egy ütemben is megférne, úgy hogy az egész szerkezet ily módon négyes ütemekből álló trimeter volna. Többször a dallam befolyása alatt tagolódik így a szöveg népdalainkban s azért ha dallam nélkül mondjuk, kissé erőltetetten elnyujtottnak tetszik. Mint minden szokatlan — ha nem határozottan kellemetlen, ez is tréfás hatást kelt.

Megy a gőzös | megy a gőzös || Kanizsá | -ra. Népdal.

A hetes előtagú periodusok közül legnevezetesebbek a következők:

5. *A tizenhármassal* (4,3+6) egy hetesből s egy ősi hatosból áll. Az utótag eredeti természetének megfelelően különféleképpen tagolódhatik, tehát változatos, az előtag pedig változatlan mivoltában is elég eleven, ennél fogva az egész szerkezet nagyon mozgalmas, derült; szinte úgy érezzük, mintha a cigány húzná s tánczolnuuk kellene rá. Gyakran használják derült, enyelgő hangulatú költeményekben és különösen táncnótákra nagyon alkalmas.

Megy a juhász | számaron,
Földig ér a | lába. Petőfi.

Azt mondják, hogy | nem illik
A táncz a | magyarnak. Táncnóta.

6. *A tizenkettes* (4,3+4,1) igen érdekes kapcsolat, különösen tanulságos, ha egybevetjük a tizenhármassal s az előbbi tizenkettessel. A tizenhármastól (4,4+4,1) csak második ütemére nézve tér el, de micsoda különbség a hangulatban. A tizenkettesnél az egytagú utolsó ütem hevesége nem olyan váratlan, sokkal természetesebb, mert az előtag végén volt már egy kis megállapodás, úgy, hogy a mi amott comicus hatású, itt természetessége miatt csak derült, pajzán jellegű. A másik tizenkéttagú periodushoz (4,4+3,1) hasonlítva pedig azért kellemesebb, mert az elő- és utótag tagoltsága nem oly különböző, a részek egymást jobban egyensúlyban tartják, az eltérés csekély: a két szomszédos kö-

zépső ütem helyet cserél s ezzel a szerkezet harmonicusabb lesz, de nemcsak a tagok egymáshoz való nagyobb arányosságánál fogva, hanem az előtag végén tartott csekély, de mégis jól kiérezhető megállapodás miatt is.

Ez a szoba | hol én most —
 Tillaárom | haj!
 Pusztítom a | papirost —
 Tillaárom | haj!

Arany J.

A hatos előtagú periodusok az első rész változatossága következtében mind élénkek, az utótag azonban azért valamelyest módosít a hangulaton.

7. Igen kedvelt a hatosnak kapcsolata az ötös alapdimeterrel; képlete: $4,2+4,1$. A négyes ütemeket lassúbb menetű ütemek szabályosan váltogatják; mindegyik tag négyes ütemmel gyorsan indul meg, lassan végződik, de nem egészen egyformán: az előtag csendes kettessel záródik, az utótagot az egyes ütem olyan hatalmasan fejezi be, hogy az egész periodus bevezettségét is erősen kiemeli. Megvan tehát ebben a szerkezetben a harmonia minden feltétele: a változatosság a szabályosságban és a kerek befejezettség is.

Jó lova van | annak, || hamar haza | ér.

Népdal.

8. Ha az utótag még egy szótaggal megrövidül, a következő képletet kapjuk: $6+3,1$; az előtag felosztása lehet $4,2$ vagy $3,3$ is, a mi a rhythmusi hangulatra nézve nem teljesen mindegy. Nagyjából a periodus megegyezik jellegére nézve a fenti 7. számúval, csak az utótagjának első üteme valamivel csendesebb, a mely kicsiny eltérés a hangulatot is valamelyest módosítja, a derűtséget mérsékli; kedves, kissé szeszélyes forma.

A csillag az | égen || éjszaka | jár.

Népdal.

Ha azonban az előtag két egyenlő ütemre szakad, akkor a periodus elveszti változatos jellegét s ezzel eredeti hangulatát is. Három hármas ütemet kapunk, melyeket egytagú ütem zár le. Az egész periodus egyenletes hullámmzású, csak a végén csap le váratlan ütéssel az utolsó ütem; a menet kevésbé változatos, mint az előbbi felosztás mellett, de meglepőbb s azért tréfásan enyelgő, pl.

Van neki |, van neki, | van neki | van.

Népdal.

9. Kapcsolódhatik a hatos a másik vele közel rokonságban álló ötössel is, azzal, a melyik belőle alakult át és felosztása: $3+2$, vagy fordítva: $2+3$. Ha két ilyen rend összekapcsolódik, nagyon érezzük rokonságukat s a hangulatban sem találunk nagy eltérést az ilyen tizenegyes sor s egy alexandrin sor közt. A tizenegyes a második rész lassúbb menete folytán kissé nehézkesebb, nem olyan egyenletes szép hul-

lámzású, mint a Sándorvers; de a fővonásaiban mégis arra emlékeztet, ez is nyugodt, komoly, csak valamivel kevésbé harmonicus. Most már nem annyira használatos, mint régebben.

Mikor magyar | király || zászlóját | látá,
Jó lovának | száját || futni | bocsátá.

Népének töredék 1463.

III. A harmadik csoportba tartoznak azok a tetrameterek, melyeknek utótagja az előtagnál tagoltabb. Ez látszólag ellenkezik a magyar rhythmus természetével, hogy t. i. minden rhythmusi egység első fele eleve-nebb, vége felé hanyatlik. Ezt a látszólagos ellenmondást azonban megmagyarázza a szerkezet fejlődése; a második rész nagyobb tagoltságát ugyanis olyannak érezzük, mintha az előtag és utótag eredetileg egyformák lettek volna s az utóbbi csak valamely hirtelen hangulatváltozás hatása alatt indult volna gyorsabb lendületnek. Az ilyen hirtelen és önkényes változás megegyezik a magyar kedély s a magyar zene szeszélyes hullámzásával s azért az utólag gyors neki eredése magyar rhythmus-érzékünket nem sérti.

1. Ezen kapcsolatok közül legkevésbé kellemes, ha hatos és nyolczas kerül össze; képlete: 4,2 + 4,4. A sor tehát, a második kéttagú ütemet kivéve, csupa négyesekből áll. A kellemetlen hatást az idézi elő, hogy az első rész határozottabban végződik, mint a második; a középen nagyobb a szünet, mint a végén; nem érezzük a szerkezetet elég befejezettnek s azért nem harmonicus.

Majd elmegyünk | rózsám || Komáromba, | Komáromba. Népdal.

2. A hatos és hetes dimeterek ilyen kapcsolatai nagyon különböző hatásúak, a szerint, hogy milyen a hatos tagolódása. Általában nem kellemesek ezen csoporthoz tartozó periodusok közül azok, melyekben kevés a változatosság. A rendellenes tagoltság igazolásául az egész menetnek élénknek vagy izgatottnak kell lennie; valami rendkívüli lelki mozgalmat kell neki jeleznie, hogy a rhythmusi rendellenességet érzésünk elfogadja. Azért a hatos és hetes dimeterek kapcsolatai közül is azok nem tetszenek, melyekben a hatos két hármas ütemre szakad, úgy, hogy az utolsóelőtti ütem kivételével az egész periodus hármasokból áll, pl.

Szintelen, | szintelen, || a legény míg | nőtelen. Népdal.

A hatosnak más felosztása sokat változtat a hangulaton; a sor elevenebb lesz, megvan tehát a szokatlan tagolódásnak a pszichológiai jogosultsága:

Bár ne tudtam | volna, || mi legyen a | szeretet,
Mért született | engem, || a ki engem | született?

B. Balassi B.

A mély megrendítő bánat szavai ezek, a legnagyobb bánaté, mely még a létet is megátkozza s ezen szenvedélyes fájdalomnak méltó tolmácsolója a rhytmus is, mely lassan, szomorúan indul meg s végének meggyorsulása a lélek heves megrendülését szinte megérzékíti. Balassi általában kedveli az olyan szerkezeteket, melyek végük felé tagoltabbak; ezekben tudja heves, emésztő érzelmeit, fájdalmait jól kifejezni.

Kissé szokatlan, de kedves, élénk menetű a rhytmus, ha a hatosban a kettős ütem áll elől s a képlet így alakul: 2,4+4,3. A szokatlan, változatos menet különösen jól kíséri a kitörő jókedv nyilvánulásait, pl.

Ej huj! | magyar ember || összeüti | bokáját. Népdal.

3. Az ötös előtagú periodusok közt is van néhány igen kedves alak, különösen, ha az ötösben a hármas és kettes ütemek helyüket cserélgetik, s hol egyik, hol másik kezdi meg a periodust. Csinos az ötösnek kapcsolata a hetessel; az egész sorban nincs két egyforma ütem a másik mellett, a menet tehát folyton változik s a hangulat élénk, játsszi, majdnem kicsapongón víg, pl.

Ej, haj, | csuhajna! || nem fér ebbe | a házba. BORDAL.

Az ötös és hatos dimeter kapcsolata ugyanazon okokból szintén nagyon kedves, itt is megvan a változatosság és élénkség. Érdekes azonban megfigyelní, milyen nagy változást idéz elő a hangulatban, ha az ötös két üteme helyet cserél.

Hess légy | ne szállj rám, || beteg vagyok | ám én. Népdal.

Szép szeme | csillog || szerelmesen | villog. Népdal.

Az első sor képlete: 2,3+4,2, a másodiké: 3,2+4,2, mindkét sor tagoltsága változatos, nincs két egyforma ütem egymás mellett s mégis milyen nagy köztük a különbség. Az utóbbi sor eleven ugyan, de mozgásában nagyon szabályos; a periodus mindegyik része egyformán végződik, csak a bekezdésében van különbség. Az első sort ellenben mennyivel hangulatosabbnak és mégis sokkal egységesebbnek érezzük. Itt a két egyforma ütem úgy van elhelyezve, hogy az egyik a periodust kezdi, a másik lezárja; a közepének gyors, de változó szaladását e két lassú ütem úgy összetartja, hogy túlaradó élénksége mellett is a kellő korlátok közt marad s tökéletes befejezettségű, szép és választékos forma.

Az ilyen sorok sokszor nem is mereven kialakult formák, hanem csupán a költői szeszély pillanatnyi szülottei és ilyenek is maradnak. Ezt láthatjuk abból is, hogy sokszor egy versben a legkülönfélébb sorok váltakoznak, melyeket azonban mind egy alapformára lehet visszavezetni, pl.

Hej, huj! | magyar ember || összeüti | bokáját,
 Által | -karolja || kedves babáját,
 Büszkén | kiáltja: || három a táncz | halálíg,
 Ej, huj! | világos, || ej, huj! | virradtig.

E négy sor képlete:

2, 4 + 4, 3,
 2, 3 + 2, 3
 2, 3 + 4, 3
 2, 3 + 2, 3.

Az egész versben csak két egyforma sor van: a második s a negyedik; e kettő a többinek is alaptypusa, ebből fejlődtek a többiek, az első sorban a két középső ütem a harmadikban az utolsóelőtti ütem meggyorsulásával.

Háromtagú periodusok.

A háromtagú periodusok közt állandóan kialakult forma nagyon kevés van; a legtöbbön nagyon is meglátszik még, hogy valamely kéttagú periodus továbbfejlődése, annak valamelyik része, többnyire az előtagja újrazódott meg. Gyakran a bővülés nem is egyéb egyszerű szóról-szóra ismétlésnél, pl.

Nem mondja már | a kutyának,
 Nem mondja már | a kutyának:
 Tatár, ne, | fitty!

Erd. Népk. Gy. II. 246.

A háromtagú periodusok általában nyugtalanítóbbak a kéttagúaknál, mivel egységbe foglalásuk nem megy oly könnyen, természetesen végbe. Nagyjából azonban olyan a hangulatuk többnyire, mint a velük rokonságban álló kéttagúaké, csak hogy az ismétlés folytán a megújrazott rész hangulata jobban előtérbe lép és jelleme e szerint módosul. A teljesen egyenlő dimeterekből alakult periodus hangulata nem sokat változik, akár két, akár három rend fűződik is egybe, legfeljebb a rímelhelyezés élnékhitheti.

Mi édes hazánknak,
 Romlott országunknak
 Tekintsük meg sorsát.

Gr. Koháry I.

Zöld erdő zúgását,
 Vadgalamb bűgását
 Majd meghallom is még.

Kríza, Vadrózsák 521.

Az ilyen periodus három hatosból áll, mintha az alexandrin előtagja újrazódott volna meg. Menete is körülbelül olyan volna, mint azé, ha a rímelhelyezés nem módosítaná. A hosszabb lélegzetű rhythmusi egységnek tulajdonképen komolyabbnak kellene lennie, ha a hármas kapcsolat nyugtalanítóbb hatását nem éreznők s ha a két első tag összerímélése nem tüntetné fel jobban a periodus alkotó elemeit; a hatos dimeterek folyása nem annyira egységes, nyugodtan hullámozó, mint az alexandrin, hanem szaggatottabb, nyugtalanabb, lyraibb.

Ha a különböző dimeterekből álló tetrameterek valamelyike alakul át háromtagú periodussá, a hangulatváltozás attól függ, melyik rész ismétlődött meg. Többször az első rész újrázódik meg, mivel többször ez a határozatlanabb végződésű; rhythmusérzékünknek pedig kellemesebb, ha az egyes részek jobban átfolynak egymásba, s csak vége határozottabb, mint ha két határozottabb végződésű tag kerül össze egy egységbe; ezeknek egybefoglalása mindig nagyobb munkával jár s azért kevesebb a gyönyörűség. Milyen nehézkes például még Balassi verselési ügyességével is a következő régies szerkezet, mely egyszerű tizennégyes tetrameter (8+6) utolsó tagjának megismétléséből keletkezett:

Oh, szent isten, kit kedvedbe || mint kegyes kebledbe ||
egyszer már bevettél. B. Balassi B.

A kellemes folyású tizennégyesből keletkezett periodust azért teszi nehézkesé a hatos dimeter megújrázódása, mert az első hatos határozott záróüteme már előbb kelti a befejezettség érzetét, semmint kellene. Mennyivel természetesebben peregne, ha az előtag ismétlődött volna meg, s nem szakasztaná meg a menetet közbe egy nehéz, komoly ütem; szinte nehezünkre esik elhíttetni magunkkal, hogy itt nincs vége a menetnek, hanem még tovább kell mennünk, mielőtt végleg megállhatnánk. Mennyivel könnyebben egységbe foglalhatók, s annál fogva mennyivel kedvesebbek azok a kapcsolatok, melyekben a két első rend egyforma. Mivel az ismétlődés a rendben kifejezett hangulatot erősíti, természetes, hogy a megismételt rend hangulata válik a periodusban uralkodóvá. Tudjuk pl., hogy általában azok a kapcsolatok derültek, melyekben az utótag az előtagnál kevésbé tagolt, könnyebb. Ha már most az előtagot megújrázzuk, azzal az ellentétet a két rész közt még jobban kiemeljük s a hangulat még derültebb lesz.

Jaj nem i | -tatom én,
Mert kicsiny | vagyok én,
Félek én | tőle. Arany-Gyulai, Népk. Gy. II. 170.

A hangulat élénksége annál inkább fokozódik, minél nagyobb a különbség a periodus elő- és utótagja közt. Ebben a 6+6+5 felosztású periodusban pl. mennyivel kevesebb aránylag a mozgalom, mint a már említettük juhászdalban, melynek tagoltsága 8+8+4:

Nem mondja már a kutyának,
Nem mondja már a kutyának:
Tatár, ne | fitty!

Ha ellenben az utótag az előtagnál tagoltabb, tudjuk, hogy ez mindig nehezebb menetű, komolyabb. Már most, ha a kevésbé tagolt előrészt megújrázzuk, az egyensúly az elő- és utótag közt jobban helyreáll; a hosszabb első rész után a végződés nem olyan nehézkes, a

vers derültebb jellegűvé válik s a komoly befejezés folytán valami édes-bús borongó hangulat keletkezik, mely a magyar kedélynek sajátja.

Zörög a kocsi, || pattog a Jancsi,
Talán értem jönnek.

Erd. Népk. Gy. I. 449.

Zöld erdő harmatját,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi bé a tél.

B. Balassi B.

Mindegyik vers búcsúdal. Az első egy kis lány édes-bús fájdalmát tolmácsolja, midőn férjhez menve a szülői háztól búcsúzik; a másodikban igazi, mély bánat van, a hazai föld után sóvárgás, egy szegény bujdosó keserve, melyet nem enyhít a viszontlátás reményének halvány sugára. Az első dalnak versneme is könnyebb, a két ötös dimeter játszi menetét a komolyabb hatos csak nagyon kevésbé nyomja el; a másodikban a két első dimeter a komolyabb menetű hatos, ez uralkodik a periodusban, úgy, hogy az utána következő hetes derültebb jelleme nem érvényesülhet s könnyebb menetével inkább úgy hat, mint a bánatnak csak egy hevesebb, mozgalmasabb nyilvánulása. Valóban, hangulatosság szempontjából alig lehetne alkalmasabb példákat találni, mint e két búcsúdalt, melyekben az érzelmi és érzéki hangulat ilyen finom árnyalataikban is ennyire megfelelnek egymásnak. Az utóbbi Balassinak kedvelt versalakja, mely hármas kapcsolatban stróphává alakult ki s róla Balassiversnek nevezik. Ehhez hasonlóan önállósult hármas periodusunk azonban alig van, a legtöbb ilyen többnyire csak kétagú periodusokkal vagy más rendekkel váltakozva használatos, önmagukban ritkán képeznek strophát vagy egész verset. A Balassi-periodust részletesebben majd a strophaszerkezeteknél tárgyaljuk.

(Vége köv.)

LÁNG MARGIT.

MENANDROS ΗΕΠΙΚΕΙΡΟΜΕΝΗ-ΙΑ.

Az *Egypt Exploration Fund* görög-római ágának megbízásából két angol tudós, Bernard P. Grenfell és Arthur S. Hunt, kik szerencsés ásatásaikkal s a talált papyrosok kitűnő kiadásával már rég, nemcsak Angliában, hanem az egész művelt világon kellő elismerésre tettek szert, újabb kiadványukban*) is több új töredéket mutattak be a klasszikus görög írókból.

*) The Oxyrrynchos Papyri. Part II. Edited with translations and notes by Bernard P. Grenfell and Arthur S. Hunt. London, 1899.

Ezek közt kétségkívül azt illeti meg az elsőség, mely Menandros *Περικειρομένη*-jából való, s melyet az angol kiadók is első helyre tettek a klasszikusok töredékei közt. 51 sorra terjed, de e sorok közt egy teljes sincs, a végükön mintegy nyolcz-tíz betű hiányzik s közbe-közbe is nem egy helyen annyira rongált a papyros, hogy a textust nem olvashatjuk. A sorvégi hézagok pótlását — Blass német tudós segítségével — derekasán elvégezték a kiadók, de természetes, hogy mások, kik e töredékről írtak, Henri Weil,¹⁾ Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf²⁾ s Karl Dziatzko³⁾ itt-ott egyet-mást helyreigazitandónak vélték, de hiszen ilyen nagy terjedelmű pótlásoknál nem is lehetséges, hogy még igen ügyes konjekturákat is minden szabadon gondolkodó olvasó elfogadjon. A 29. sor egy-maga maradt olyan fogyatékosan ránk, hogy hézagainak pótlását sem a kiadók, sem senki más nem merte megkísérelni.

Két kéz nyoma látható e manuscriptumon: a másolóé s egy későbbi gondos javítóé. E javító írását a kiadók még megkülönböztethették a másolóétól az eredeti papyroson, de mi ama facsimilén, melyet a kiadók művökhöz mellékeltek, már nem ismerhetjük föl keze írását. De tudjuk a kiadóktól, hogy a másolóénál világosabb ténzt használt s kurziv írással írt. Tőle származnak e papyroson: a pontozás, egy-két helyen a beszélő nevének betoldása, itt-ott egy variáns, s egynémely szinpadi utmutatás. A mi a pontozást illeti, háromféle pontot különböztethetünk meg papyrosunkon: a *στιγμή*-t, melyet a betű után fölül, *ὑποστιγμή*-t, melyet alul írnak, (a *στιγμή* itt hosszú, a *ὑποστιγμή* rövid hézagot jegyez) s a kettős vesszőt — (*παραγραφή*, *παρεπιγραφή*, az illető szó kezdőbetűi fölött és alatt); ezt azonban csak ritkán a javító, rendszeren a másoló írta. Ettől a javítótól származik egy-két helyreigazítás, s a 26. sorban egy variáns is: *πολλῶ φανεῖ γοῦν* helyébe *πόλλων ἄν εἴης*-t írt. Tőle származik továbbá, mint már említettük, helylyel-közzel a beszélő nevének betoldása s egynéhány szinpadi útbaigazítás is. Ilyen szinpadi útmutatásra, a kiadók tanúsága szerint, ily régi manuscriptumban, más példa nincs. Papyrosunk valószínűleg vagy a Kr. u. első század végéről, vagy a második elejéről való; ezt a kiadók teljes joggal következtették abból a két okból, hogy 1. papyrosunkat Vespasianus, Domitianus és Trajanus idejébeli iratok környezetében találták s 2. hogy írása módja igen hasonlít a Kr. u. való 100. esztendő körül keletkezett papyrosokéra. A *παραγραφή*-k alkalmazása nem mindig helyes. A 6. sorban ez még vita tárgya; itt ugyanis az sem dönthető el, voltak-e ilyen jelek egyáltalában, vagy sem: annyira rongáltan maradt ránk a papyrosnak ez a része. De töredékünk végén

¹⁾ Journal des Savants. 1900. 1. füz. 48. l.

²⁾ Göttingische Gelehrte Anzeigen. 1900. 1. füz. 30. l.

³⁾ Jahrbücher für classische Philologie. 1900. 27. pótköt., 123. l.

kétségtelen, hogy sem a *Πολέ(μων) εἴσεισι* szinpadi útmutatás, a 49. sor első fele után, nem lehetett az eredetiben, sem az *ὦ γῆ καὶ θεοί* felkiáltás az 51-ben nem származhatott Glykerától, mint papyrosunk mondja. Lássuk csak mind a kettőt. A 49. sorban *σύνθυσ δὲ Πάταικε* szavakkal Polemón arra kéri Pataikost, hogy jöjjön be vele házába, áldozatot bemutatni. Pataikos erre így válaszol: *ἐτέρους ζητητέον ἐστὶν γάμους μοι τῷ γὰρ ὧφ λαμβάνω τὴν τοῦ Φιλίνου θυγατέρα*. Válasza elutasító, az igaz, de mindazáltal lehetséges-e, hogy Polemón meg sem várva felszólítására a választ, szó nélkül, rögtön faképnél hagyja az egész társaságot? Sokkal valóbb színű, hogy Glykera távozik, mert rá a költőnek a következő párbeszédben, mely Polemon és Pataikos közt indul meg, úgy sem volt szüksége. Úgy hiszem, teljes joggal csatlakozhatunk Wilamowitz felfogásához abban, hogy *Πολέμων εἴσεισι*-t *Γλυκέρα εἴσεισι*-re javítjuk. Épen ilyen biztosnak látszik az is, hogy az *ὦ γῆ καὶ θεοί* felkiáltás azon a helyen nem illik Glykera ajkára. Hiszen Glykera e párbeszéd előtt már jó ideje együtt volt atyjával és bátyjával; lehetetlen, hogy ne tudja, hogy bátyja elveszi Philinos leányát. Az ellenben, hogy Polemón kiáltott fel így, hihető, mert ő e házasságról eddigelé bizonyára nem hallott még semmit. Az utolsó három sort tehát helyesen, úgy gondoljuk, így igazíthatjuk helyre:

Πολ. σύνθυσ δὲ Πάταιχ'. (Γλυκέρα εἴσεισι.) Πατ. ἐτέρους ζητητέον
ἐστὶν γάμους μοι τῷ γὰρ ὧφ λαμβάνω
τὴν τοῦ Φιλίνου θυγατέρα Πολ. ὦ γῆ καὶ θεοί.

Valóban csodáljuk, hogy e három sornak azon állapotban, melyben ránk maradtak, való érthetetlenségét sem a kiadók, sem Weil meg Dziatzko nem ismerték föl. Wilamowitz volt az első, ki a hibára rámutatott. A papyros eredeti írójának, úgy látszik, volt gyakorlata az efféle munkában, a textus csaknem hibátlan. (Egy-két hiba mégis akad benne: a 6. sorban *ΕΝΑΙΗΘΗ*, a 18-ban *ΕΥΑΙΕΝΙΑ*, a 24-ben *ΤΕΦΑΝΟΝ*.) Az a Σ a 8. sorban aligha a másoló hibájából maradt el: nem lehetetlen, hogy Dziatzkónak van igaza, a ki nem tartja a *Δώρι-ἀλλά* hiátust lehetetlennek, mint a kiadók. Szerinte itt a hiátus több ok miatt megbocsátható. A czezúra, az a hézag, melyet e mondat olvasójának *Δώρι* és *ἀλλά* között szükségképen hagynia kellett és az *ι* elidálhatatlansága mind lehetővé teszik a hiátust.

Az egész töredék nem több egy hasábnál, még pedig a komédia végéről s így cím nélkül maradt ránk. Magából a töredékből szerzőjére sem ismerhetnénk, de mindezzal mind címe, mind szerzője teljes biztossággal megállapítható. A töredék 10. és 11. sorából e néhány szót

ὁ δ[ιάλαστωρ ἐγὼ
καὶ ζήλότυπος ἄνδρ]ωπος

ismertük már ezelőtt is Bekker Anecdotaiból (374, 29.) és az Etymologicum magnumból (57, 35.). Csodálatos módon már Meineke eltalálta — inkább szerencsés, mint megokolt sejtelmének engedvén — hogy e rövid kis töredék a *Περικειρομένη*-ből való, de Kock*) ismét az *ἄδηλα δράματα* közé sorozta. Bekker könyvében ugyanis ezt olvashatjuk: *ὁ δ' ἀλάστορο* κτλ. *Μένανδρος*, de hogy melyik darabjába tartozik, azt ebből el nem dönthetjük. A *Περικειρομένη* tartalma azelőtt sem volt teljesen ismeretlen. Ismertük ugyanis *Agathias* egy epigrammájából, melynek idevonatkozó része így szól:

Τὸν σάβαρον Πολέμωνα, τὸν ἐν θυμέλῃσι Μενάνδρου
 Κεῖραντα Γλυκέρας τῆς ἀλόχου Πλοκάμους,
 Ὅπλοτόρος Πολέμωνι μιμήσατο καὶ τὰ Ῥοδάνῃς;
 Βόστρυχα παντόλμοις χερσὶν ἐλήϊσατο.

Ἄλλ' ἔμπης τελέθει Μισοῦμενος· αὐτὰρ ἔγωγε
 Δύσκολος οὐχ' ὄρωμι τὴν Περικειρομένην. (Anth. Pal. 217. v.)

(*Γλυκέρας* a második sorban variáns — Scaliger hozzávetése — *γλυκερὰς*, illetőleg *γλυκερᾶς* helyett. Mi nemcsak azért írunk *Γλυκέρας*-t, mert Polemón kedvesét valóban így híjják, s ezt Scaliger csak sejtette, hanem azért, mert Agathias az ifjabb Polemón kedvesét névszerint nevezte meg s ezért valószínű, hogy az idősebb Polemónét is névszerint említi.) Egyet-mást megtudunk még a *Περικειρομένη*-ről Philostratustól. Egyik levelében ugyanis ezt olvassuk: *οὐδ' ὁ τοῦ Μενάνδρου Πολέμων καλὸν μεριόχιον περιέχειρεν, ἀλλ' αἰχμαλώτου μὲν ἐρωμένης κατετόλμησεν ὀργισθεῖς, ἦν οὐδὲ αὐτὸς ἀποκείρας ἠνέσχετο. κλαίει γοῶν καταπεσὼν καὶ μεταγινώσκει τῇ φόνῳ τῶν τριχῶν.* (XVI: 1.) Így aztán világosan kitűnik annak a darabnak, melyről Agathias és Philostratos szóltak, a mi ránk csak 51 soros töredékben maradt darabbal való azonossága.

A dráma meséjét is, bár vázlatosan csak, de megállapíthatjuk. Polemón, alapjában véve derék, de dühében féktelenkedő katona, csak nem rég tért vissza egy ázsiai hadjáratból egy rabnővel s szolgálólányával. Szereti Glykerát, ki bizonyára viszonzotta is szerelmét. Egy alkalommal azonban, mikor hűtlennek hiszi, annyira feldühödik, hogy mind a haját lenyírja.**)

*) Comiorum Græcorum Fragmenta, III. 229. l.

**) Az ókorban ez igen megalázó volt. V. ö. Horatius Carm.: I, 17, 27; Tibullus: I, 10, 53; Propertius: II, 5, 21. Sok más erre vonatkozó tanúságot összehordott Meineke (Menandri et Philemonis reliquiae, Bero-lini MDCCCXXIII. 137. l.).

teni.*) Polemón kegyetlen tettének oka az volt, hogy kedvesét egy ismeretlen férfival találta együtt s benne Glykera szeretőjét sejtette. Utólag kiderült, hogy e férfi az ártatlanul bántalmazott nőnek testvérbátyja volt. Polemón csakhamar megbánta megfontolatlan tettét s kétségbeesésében már vízbe fojtaná magát, ha Dóris tanácsai okosabbra nem intének. Dóris elmegy Glykeráért, hogy visszahívja Polemónhoz s kibékítse őket. Glykera, ki időközben — nem tudjuk mi úton-módon — megtalálta apját, szívesen megbocsát s viszályuk békés egybekelésükkel véget ér. Dórist gazdája jutalmul felszabadítja. De e szerelmi ügy nem merítette ki az egész darab meséjét; a 49—51. sorok:

ἐτέορος ζητητέον
ἔστιν γάμους μοι· τῷ γὰρ ὅτ' λαμβάνω
τὴν τοῦ Φιλίνου θυγατέρα

a cselekmény egy másik ágát tárják fel előttünk; de többet ennél a két sornál nem tudunk meg a mellékcselekményről, még a nevét sem ismerjük Pataikos fiának és Philinos leányának. E pár sorból meg más tartatatlan szalmaszálakból az előzményekre következtetni s belőlük az egész dráma cselekményét megalkotni, mint a hogy Dziatzko teszi, merő lehetetlenség! Dziatzko még annak a módját is kitalálná, hogy miről ismerhette föl Pataikos a leányát. Nem lehetetlen, úgymond, hogy e hajlenyírás következtében egy régi seb ismét láthatóvá vált Glykera fején s ez vezetett az ἀναγνώρισις-ra. Igaz, hogy ezt Dziatzko csak nagyon tartózkodólag mondja ki, de egyéb fejtegetései is mind kellő alap nélkül szűkölködnek s ezért el nem fogadhatók. Hogy vajjon Glykera Pataikos törvényes házasságából származott-e, vagy házasságán kívül, vajjon anyja abban az időben élt e még, Pataikos ξένος volt-e vagy görög, mind oly kérdések, melyekről, adatok híján, teljesen meddő a vitatkozás.

Kock idézett gyűjteményében Menandros e darabjából csak két rövid töredék található:

οὗτω πόσεινον ἔστιν ὁμύτροπος φίλος
és

ὅμως δ' ἀπόδειξον ταῦτα τῇ γυναικί (III. 112. l.).

Az elsőt nem tudjuk hová helyezni a darabban; a másodikra nézve Dziatzko azt véli (i. h. 126. l.), hogy a ránk maradt jelenet elejére (mely nem maradt reánk) való, de e feltevése kellőképen meg nem okolható. Mei-

*) Weil valószínűnek tartja (i. h. 49. l.), hogy Polemon e kegyetlenséget a nézők szeme láttára követte el. E feltevést avval bizonyítja, hogy valamint a Ἰππόλυτος καλυπτόμενος-ban is Hippolytus a nézők szeme láttára takarja el arcát, úgy itt is, — Περιειρομένη és nem Περιεκαρμένη lévén a darab címe, — a hajlenyírásnak a közönség színe előtt kellett történnie.

neke darabunk töredékei közé sorozta (inkább csak sejtése alapján) ezt a néhány sort is:

οὐδεὶς ἐστὶ μοι
ἀλλότριος, ἂν ᾗ χρηστός. ἡ φύσις μία
πάντων τὸ δ' οἴκειον συνίστησιν τρόπος.

(Kock III. 182. l. az ἄδελφα δράματα közt.)

(Hogy került e harmadfél sor a *Περικειρομένη* töredékei közé Meineke gyűjteményeiben, azt nem tudjuk.)

οἶαν ἀδικῶ γυναῖχ' ὁ δυσδαίμων ἐγὼ

(Kock III. 450. l. ἀδέσποτον τῆς νέας κομωδίας.)

Így kiálthatott föl Polemón, miután átlátta kedvese ártatlanságát.

Érdekesnek találám Kock töredékeit végig olvasni, abból a szempontból vizsgálva őket folyton, hogy vajjon akad-e köztük olyan is, mely a *Περικειρομένη*-ba tartozhatik? Íme ezeket találtam:

Γλυκέρα, τί κλαίεις; ὁμνῶ σοι τὸν Δία
τὸν Ὀλύμπιον καὶ τὴν Ἀθηνᾶν, φιλόστη,
ὁμομοκῶς καὶ πρότερον ἤδη πολλάκις. (III. 174. l.)

Hogy Menandros a szerzőjük, az Priscianusból (18, 247) bizonyos, hogy ebbe a drámába tartoznak, az tartalmukból igen valószínű; habár a Glykera név nem eléggé nyomós bizonyíték, mert igen gyakori az új komédiában. Ha e három sor valóban ide tartozik, akkor feltételeznünk kell, hogy Polemón kegyetlen tette elkövetése után, de a ránk maradt jelenet lefolyása előtt már találkozott Glykerával s akkor mondotta neki e szavakat. (Különben az sem lehetetlen, hogy e töredék a drámában forduló-pontot jelző hajlenyírás előtt fordult elő.) Kock *ἀδέσποτον*-ai közt van még egy egysoros töredék, melyet sem ő, sem Meineke nem oszthattak sehová, de melyet mi, eme új oxyrrynchosi papyros birtokában csaknem teljes biztossággal darabunk töredékei közé sorozhatunk:

οἶνος μ' ἔπεισε δαιμόνων ὑπέρτατος (III. 619. l.).

Így kiálthatott föl Polemón megfontolatlanul elkövetett tette után. Ama sok Kock összehordta *ἀδέσποτον* töredék közt, ha figyelmesen olvassuk találunk még kettőt, mely darabunkból való lehet:

εἰ μνημονεύεις εὖ παθὼν φιλεῖς τέ με,
ἀπέχω πάλιν, Φιλῖνε, παρὰ σοῦ τὴν χάριν
τούτου γὰρ αὐτὴν ἔνεκα πρὸς σέ κατεβήμεν (III. 434. l.).

Philinos nem szerepel a dráma ránk maradt részében, csak az utolsó sorban történik említés róla. De az a cselekmény, mely e három sorból elibénk tárul, meggegyezhetett a *Περικειρομένη* mellékcselekményével.

Különben pedig Philinos ritka név s a ránk maradt komédiákban nem igen fordul elő. Nem lehetetlen, hogy e rövid töredék

ἐγὼ σ' ἔσχη' δοῦλον ὄντ' ἐλευθέρων (III. 448. l.).

is e drámába tartozik, s ha ez igaz, akkor csak a ránk maradt jelenet után, a dráma legvégén fordulhatott elő, még pedig Polemón mondhatta Dórisnak.

Ezek után már most lássuk magát az oxyrrynchosi töredéket.

- Π ο λ. ἴν' ἐμαυτὸν ἀπαρνίξαιμι. Δ ω. μὴ δὴ [φ]ρήναφα.
 Π ο λ. ἀλλὰ τί [π]οίσω, Δώρι; πῶς βιώ[σομαι]
 ὁ τρισκακοδαίμων, χωρὶς τοῦ τῆς φιλ[τάτης];
 Δ ω. ἀπεισιν ὥς σέ. Π ο λ. πρὸς θεῶν οἶ[ον] λέγεις.
 Δ ω. ἐὰν προσμηθῇς ἀκ[άκ]ως [ταύτην] ἔχειν. 5
 Π ο λ. οὐκ ἐνλίπο[ι]μ' ἂν οὐδέν, εἴ τοῦτ' ὦ φίλη
 ὑπέρου λέγεις· βᾶδιζ'. ἐγὼ δ' ἐλ[ευθέρων]
 αὔριον ἀφίσω, Δώρι, [σ] ἀλλ' ὁ θε[ὸς] λέγειν
 ἄκουσον· εἰσελήλυθ'· οἶμοι [θυμῆ, θυμ'
 ὥς κ[α]τὰ κράτος μ' εἰληφας· ἐ[δέχ]εσ' ἡ κόρη 10
 ἀδεελφόν, οὐχὶ μοιχόν· ὁ δ[ε]λάσττωρ ἐγὼ
 καὶ ζηλότυπος ἄνθ[ρ]ωπος, ἀ[λογί]στος πάνυ
 εὐθὺς ἐπαρώνουν. τοιγαροῦν ἀπωλόμην,
 ἐξέρχ[εται] Δωρίς καλῶς πόων. τί ἔστι, Δωρί φιλ[τάτη];
 Δ ω. ἀγαθὰ πορεύσεσ' ὥς σέ. Π ο λ. κατεγέ[λα] γέ σου. 15
 Δ ω. μὰ τὴν Ἀφροδίτην, ἀλλ' ἐνεδύε[το] στατόν,
 ὁ πατήρ ἐπεξ[ήτ]αζε· χορὴν σε νῦν τε[λείν]
 εὐα[γ]γ[έ]λια τῶ[ν] γεγονότων ποθ[ουμένων]
 φιλων, ἐκ[εί]νης εὐτοχικίας [κόρης].
 Π ο λ. νῆ τὸν Δ', ὁρῶς γὰρ λέγεις· ὁ δ' [ἀπ' ἀγορᾶς] 20
 μάγειρος ἔνδον ἔστί· τὴν ὦν θ[υέτω].
 Δ ω. κανοῦν δέ ποῦ, καὶ τᾶλλ' ἄ δεῖ; Π ο λ. κα[ν]α μὲν οὖν
 ὕστερον ἐνάρξετ' ἀλλὰ ταύτην σφ[αττέτω].
 μαῖλλον δὲ κἀγὼ [σ]τέφανον ἀπὸ βώ[μου] θεοῦ
 ἀφελὼν ἐπισέσθαι βούλομα[ι]. Δ ω. πῖσα[ν]ώτερος 25
 πολλῶ φανεί γοῦν. Π ο λ. ἄγετε [δὲ] ἔξω τὴν κόρην.
 Δ ω. καὶ μὴν ἐμελλεν ἐξίεναι δ[ὲ] χὼ πατήρ.
 εἰ σέ ρ[χ]ε[ι]α[ι] [Π ο λ έ μ ω ν]
 Π ο λ. αὐτὸς; τί γὰρ πάθῃ τις; Δ ω. ὦ τά[λαιν'] ἐγὼ.
 ε[]ακοντος[]νην θ[ύ]ραν[]
 εἴσειμι καὶ τῇ σ[υ]μ[πο]ύσουσ', [εἴ] τι δεῖ. 30
 Π α τ. πάνυ σου φίλῳ τὸ «σ[υ]νδιαλλαγ[έ]σσομαι».
 ὅτ' εὐτόγγκας, τότε δε[δέχ]εσθαι τὴν δι[κ]ην
 τεκμήριον τοῦτ' ἔστ[ιν] Ἴλλ[λη]νος τρ[ό]που.
 ἀλλ[λ] ἐκ[κ]αλείτω τις δ[ραμῶ]ν αὐτ[ον] τάχα.
 Π ο λ. εἴμ' ἐνθάδ' ἄλλ' ἔθυσον [ύ]περ εὐ[αγγ]ελίας. 35
 Ἰσχυέραν ὑπ[αρ] εὐρηκ[υ]ταν [τ]οὺς [φίλους] τόσον

- π[ο]θου[μ]έ[νου]ς. Πατ. ὁρθῶς γὰρ λέγεις. [2 δ' οὖν ἐγὼ
μ]έλλω λέγειν, ἄκουε ταύτην γν[η]σίῳν
παίδων ἐπ' ἀρότω σοι δίδωμι. Πολ. λ]αμβάνω.
Πατ. καὶ προῖκα τοῖα τάλαντα. Πολ. καὶ καλῶ[ς γ' ἔχει. 40
Πατ. τὸ λοιπὸν ἐπιλαθοῦ στρατιώτης [ῶν, ὅπως
προπετὲς ποιήσῃς μ[η]δὲ ἐν [τούς σου]ς φίλους.
Πολ. Ἄπολλον, θε καὶ νῦν ἀπ[ό]λωλα πα[ρ'] ὀλίγον,
πάλιν τι πράξω προπετ[έ]ς; οὐδὲ μ[ή]ποτε,
Γλυκέρα· διαλλάγηθι, φιλέτατη, μό[νον]. 45
Γλυ. νῦν μὲν γὰρ ἡμῖν γέγονεν ἀρχή [πραγμάτων
ἀγαθῶν τὸ σὸν πάροινον. Πολ. ὁρθῶ[ς, νή Δία.
Γλυ. διὰ τοῦτο συγγνώμης τετύχηκα[ς ἐξ ἐμοῦ.
Πολ. σύνθεε δὲ, Πάταιχ'.
- Γλυκέρα εἴ(σ)εῖσι
Πατ. ἐτέρους ζη[τητέον
ἐστὶν γάμους μοι· τῷ γὰρ ὧ λαμβά[νω] 50
τὴν τοῦ Φιλίνου συγατέρ'. Πολ. ὦ γῆ [καὶ θεοί.

Varianások.

(Pap. = a papyrus; Kiad. = a kiadó; W. = Weil; Wil. = Wilamowitz; Dz. = Dziatzko; pótl. = pótlása. A hol az egyes tudósok neve kitéve nincsen, ez azt jelenti, hogy a kiadó olvasásához csatlakoztak.)

1. sor. Kiad. pótl. W.: μὴ δὲ τοῦτο γε.

2—4. s. Kiad. pótl. W. a 4. sorban: ἐπάνεισιν ὡς σέ.

5. s. Dz. pótl. Kiad.: ἀκ[ό]πως [ἄ]ξω τάχα. W.: ἀκ[ά]πως γενήσεται. Wil.: ἀκ[ά]ως [τοῦνθεν] ἔχειν. Dz. eredetileg ἀκόπως ἄξω τάχα-t írt, mint kiad., de Wil. argumentálása meggyőzte. Wil. i. h. 30. l. ezt mondja e sorra vonatkozólag: A szavak dolgában nem vagyok biztos, de biztos vagyok abban, hogy az egész sornak azt a feltételt kellett magában foglalnia, a melynek teljesedése esetében Glykera kibékülne Polemónnal.

6. s. W. pótl. Kiad.: εὖ τοῦ[τ'] ἴσθ. Δω. ἰδοῦ. Wil. és Dz.: εὖ τοῦ[τ'] ἴσθ' ὅτι. Valóban Wilamowitztal kell tartanunk abban, hogy a kiadó eljárása, kik a papyrostól eltérőleg a beszélőt ok nélkül megváltoztatják, érthetetlen.

7., 8. s. Kiad. pótl. Pap.: ἐγὼ σ' ἐλ[ευθέραν]. Azért kellett ezt a σ-t δ-ra változtatni, hogy a 8. sorban, — a Δώρι-ἀλλά hiátus elkerülése végett — a σέ-t közbe lehessen iktatni. Wil. azt sem tartja lehetetlennek, hogy a 8. sorban μάλλ' ὁ δεῖ λέγειν olvasandó, s így a papyrusbeli σ a 7. sorban megállhat.

9. s. W. pótl. kiad.: οἶμοι [Γλυκέριον. Wil.: οἶμοι [φθονέρ' Ἐρως. Dz.-nál nincs pótlás. W. pótl., a igen valószínű, a kiadóké is lehetséges, de Wilamowitzé, úgy hisszük, helytelen. Ha Polemón így kiált föl: οἶμοι . . . ὡς κατὰ κράτος μ' ἐλ[ηφας], a kipontozott helyen épen Ἐρως

nem lehetett, mert, hogy úgy mondjuk, épen szerelme hagyta cserben, midőn kegyetlen tettét elkövette. Wil. különben e helyen sem a szavakat, hanem a helyes tartalmat, akarta helyreállítani (ez azonban a fentebb mondottakon nem változtat semmit), s így szerinte az sem lehetetlen, hogy a hézagos helyen más isten, pl. *Τύχη* vagy *Δαίμων* volt olvasható.

10. s. W. pótl. Kiad.: $\epsilon[\iota\delta\acute{\epsilon}\nu\alpha\iota\ \pi\alpha\rho\tilde{\eta}\nu$. Wil.: $\epsilon[\iota\sigma\epsilon\theta\acute{\epsilon}\xi\alpha\tau\omicron$. Dz.: $\epsilon[\iota\delta\acute{\epsilon}\nu\alpha\iota\ \mu\epsilon\ \chi\rho\tilde{\eta}\nu$.

11. s. E pótlást egy, már ismert töredék alapján írták a kiadók. Kock. i. m. III. 229. l.

12. s. W. kitűnő pótlása. Kiad.-nál nincs pótlás. Wil.: $\acute{\alpha}[\delta\iota\kappa\epsilon\iota\sigma\theta\alpha\iota\ \delta\omicron\kappa\tilde{\omega}\nu$. Dz.: $\acute{\alpha}[\nu\delta\rho\ \iota\delta\acute{\omega}\nu\ \nu\acute{\epsilon}\omicron\nu$.

13. s. Kiad. pótl. W.: $\tau\omicron\iota\gamma\alpha\rho\omicron\tilde{\upsilon}[\nu\ \acute{\alpha}\pi\eta\gamma\chi\acute{\omicron}\mu\eta\nu$.

14—16. s. Kiad. pótl.

17—19. s. Kiad.: $\chi\rho\tilde{\eta}\nu\ \sigma\epsilon\ \nu\tilde{\omega}\nu\ \pi\alpha[\lambda\alpha\iota]\ \epsilon\upsilon\delta\alpha\gamma(\gamma)\acute{\epsilon}\lambda\iota\alpha\ \tau\tilde{\omega}[\nu]\ \gamma\epsilon\gamma\omicron\nu\acute{\omicron}\tau\omega\nu\ \pi\omicron\theta[\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\nu\ \theta\acute{\upsilon}\epsilon\iota\nu]$, $\acute{\epsilon}\chi[\epsilon\iota']\nu\eta\varsigma\ \epsilon\upsilon\tau\upsilon\chi\eta\chi\upsilon\tilde{\iota}\alpha\varsigma[\tau\acute{\omicron}\delta\epsilon]$. W.: $\chi\rho\tilde{\eta}\nu\ \sigma\epsilon\ \nu\tilde{\omega}\nu\ \tau\epsilon[\lambda\epsilon\iota\nu]\ \epsilon\upsilon\delta\alpha\gamma(\gamma)\acute{\epsilon}\lambda\iota\alpha\ \tau\tilde{\omega}[\nu]\ \gamma\epsilon\gamma\omicron\nu\acute{\omicron}\tau\omega\nu\ \pi\omicron\theta[\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\upsilon\varsigma\ \phi\acute{\iota}\lambda\omicron\upsilon\varsigma]\ \acute{\epsilon}\chi[\epsilon\iota']\nu\eta\varsigma\ \epsilon\upsilon\tau\upsilon\chi\eta\chi\upsilon\tilde{\iota}\alpha\varsigma[\tau\acute{\omicron}\tau\epsilon]$. E mondat helyes olvasását, úgy hiszem, sem a kiad., sem W. nem találták el. A kiadók a 17. s. utolsó szavát *πάλαι*-nak olvasván (saját tanúságuk szerint a *II* és *A* igen kétes, a *II T*-nak is olvasható, az *A* meg *A*-nak és *A*-nak is), értelembeli nehézségeket támasztanak, W. meg a 19. s. utolsó három szavát is a főmondathoz vonja s így a mondat szerkezetét bonyolítja össze. Ha ellenben úgy olvassuk e mondatot, a hogy közöltem, mind az értelembeli, mind a syntaxisi nehézségek eltűnnek. Az értelembeli az által, hogy a kétes *IIA*-t *TE*-nek olvassuk s *τελεῖν*-re egészítjük ki, a syntaxisi meg oly módon, hogy az *ἐκείνης εὐτυχηκυῖας* *χοῦρης*-t genitivus absolutusnak fogjuk fel.

20. s. Wil. pótl. Kiad.-nál nincs pótlás. W.: $\acute{\omicron}\ \delta[\chi]\ \pi\acute{\alpha}\rho\alpha$.

21. s. Kiad. pótl.

22. s. Kiad.: $\chi\alpha[\nu\omicron\tilde{\upsilon}\nu\ \mu\acute{\epsilon}\nu\ \omicron\tilde{\upsilon}\nu$. Az állandó, megcsontosodott kifejezés az áldozat megkezdésére (a szentelt kosarakkal való áldozás miatt) $\acute{\epsilon}\nu\acute{\alpha}\rho\chi\epsilon\iota\nu\ \tau\acute{\alpha}\ \chi\alpha\nu\acute{\alpha}$ volt.

23. s. Kiad. pótl. W. (sejthetetlen okok miatt): $\tau\acute{\eta}\nu\ \tilde{\upsilon}\nu\ \sigma\phi[\alpha\tau\tau\acute{\epsilon}\tau\omega$.

24. s. W. pótl. Kiad.: $\beta\acute{\omega}[\mu\omicron\nu\ \pi\acute{\omicron}\theta\epsilon\nu$.

25. s. Kiad. pótl.

26. s. W. pótl. Kiadóknál nincs pótl. A papyros javítója *πόλλω φανεῖ γούν* helyébe *πόλλων ἂν εἴης*-t írt, ez azonban, mint Kiad. sejtik, bizonyára egy más manuscriptum alapján s nem a másoló hibája miatt történt.

27—33. s. Kiad. pótl. Dz. a 28. sorban: $\tau\acute{\alpha}[\lambda\alpha\varsigma\ \acute{\epsilon}\gamma\acute{\omega}$. A 32-ben W.: $\tau\acute{\omicron}\tau\epsilon\ \delta\acute{\epsilon}\ [\lambda\tilde{\omega}\sigma\iota]\ \tau\acute{\eta}\nu\ \delta\iota\chi\eta\nu$. Dz.: $\tau\acute{\omicron}\tau\epsilon\ \delta\epsilon[\chi\acute{\epsilon}\sigma\theta']\ \tau\acute{\eta}\nu\ \delta\iota\chi\eta\nu$.

34. s. Weil pótl. Kiad.-nál nincs pótl.

35. s. Kiad.: ε[ἰ]μ' ἐνθάδ' ἄ]λλ' ἔθυον ὑπὲρ εὐ]πραξίας. W.: ε[ἰ]σηλθον ἄ]λλ' stb., mint. kiad.

36. s. Kiad.: Ἰλυέραν ὑπ]αρ εὐρηχ[υ]ϊαν [οὔς οὐδ' εἰδ' ὄναρ.

37. s. Kiad.: π[υθό]με[νο]ς. Παῖ. ὀρθῶς stb. mint fönt. W.: λέγεις [ὀρθῶς ἐγὼ.

38—41. s. Kiad. pótl. W. a 40. s.-ban: καὶ καλῶ[ς τόδε.

42. s. W. pótl. Kiad.-nál nincs pótlás. Dz.: μ[η]δὲν [εἰς τὴν θυ-
γατέρα.

43—51. s. Kiad. pótl. W. a 44. s.-ban οὐδὲ μ[η]ν ὄναρ, a 47-ben: ὀρθῶ[ς ὡς φίλῃ.

Végül pedig, úgy hiszem, nem lesz hiábavaló fáradság ezt a töredéket, mely magában véne is érthető olvasmány, magyar fordításban is bemutatni, hiszen egyike az új komédia leghosszabb töredékeinek. Azonkívül — tudtommal legalább — az új komédiából magyarra eddigelé nem fordítottak még semmit sem.

1. jelenet.

Pol. . . . hogy vízbe fojtsam magam.

Dór. Ugyan ne beszélj félre.

Pol. De hát mitévő legyek? Hogy élhessek, én nyomorult, kedvesem nélkül?

Dór. Vissza fog térni hozzád.

Pol. Az istenekre! mit mondasz?

Dór. Meglesz, ha szándékoz valóban magadévá tenni őt.

Pol. Biz' nem is állok el szándékomtól. Jól mondtad, fiam, igen jól. Eredj. Holnap szabaddá teszek, Dóris. De hallgasd meg, a mit mondaní akarok. (Dóris bemegy Pataikosék házába.) Bement. Hogy magaddal ragadtál erőnek erejével, ó harag! Bátyja, nem szeretője volt, a kit magához vett a lány. Én pedig, bosszúra vágyva s féltékenyen, megfontolás nélkül, hogy bántam vele részegségemben! Ez az oka vesztetnemek. (Dóris visszajön.) Nos, Dórisom?

Dór. Jó hír, hozzád indul.

Pol. Eh, csak nevetett téged.

Dór. Aphroditéra mondóm, már kimenő ruháját vette magára, mialatt atyja kérdezgetett tőle egyetmást. Áldozatokat kell most bemutatnod azért, hogy sikerült neki végre megtalálnia szeretett rokonait.

Pol. Zeus uescse, jól mondod. Hisz' itt van benn a piaczi szakács. Hadd vágja le a disznót.

Dór. De hol a kosár, s minden egyéb, mi az áldozáshoz szükséges?

Pol. A kosarakból majd azután áldozunk.¹⁾ De a disznót csak vágja le. Én meg majd koszorút teszek fejemre az isten oltáráról.

Dór. Nagyobb hatással fogsz beszélni úgy.²⁾

Pol. Hozd már ki azt a lányt!

Dór. De apja is vele volt kimenendő.

Pol. Ő is? Végem van! (Indul a házába.)

Dór. Ó jaj! . . . bemegyek én is, hogy szükség esetén segítségére lehessenek.

2. jelenet.

Pat. Örülök, hogy azt mondd: «ki fogok békülni vele». Hogy most, mikor jól jártál, nem kívánsz boszút: ez valóban görög vérről tesz tanúságot. De hadd menjen be valaki s híjja ki őt.

Pol. (Kijön házából.) Itt vagyok. Csak áldoztam, a jó hírt hallván, hogy Glykera megtalálta övéit, kiket annyira szeretett.

Pat. Igaz. De hallgasd meg, kérlek, a mit én akarok mondani. Neked adom ezt a lányt, hogy törvényes házasságban törvényes gyermekeket szüljön neked . . .

Pol. Elveszem.³⁾

Pat. . . . és vele három talentomnyi hozományt.

Pol. Nagyon jól van.

Pat. Ezentúl pedig ne hadakozzál többet s ne kövess el többé ilyen vakmerőséget szeretteiddel szemben.

Pol. Apollonra, ki most kicsi híjja, hogy el nem veszejtett, hogy követhetnék el ismét ilyen vakmerő tettet! Soha, soha, Glykerám. De bocsáss meg hát, lelkem.

Glyk. Megbocsátok, mert dühöngésed ránk nézve csak üdvös események kútfeje lett ezúttal.

Pol. Zeus ucsese, igaz!

Glyk. Ez az, a miért megbocsátottam neked.

Pol. Jer, áldozz te is velem, Pataikos. (Glykera elmegy.)

¹⁾ Az áldozatot mindig avval kezdték, hogy kosarakból szentelt lisztet hintettek a megöleendő állat fejére. Polemón nagy sietségében nem gondol erre s azt mondja, hogy csak öljék le a disznót, a kosarakból majd azután is áldozhatnak. Ez a görög közönséget bizonyára megneveltette: előbb megölni a disznót s aztán behinteni liszttel olyan formán hangozhatott előttük, mint nekünk: az ökrök elé fogni a szekeret.

²⁾ Menandros csipkedi az orátorokat: ők hitték, hogy külső díszszel jobban hathatnak a közönségre.

³⁾ γνησίων παιδων ἐπ' ἀρίτω ἐς λαμβάνω a bevett jogi kifejezések az illető fogalomra.

Pat. Más frigyet kell nekem megerősítenem most. Fiammal háziasítom össze Philinos leányát.

Pol. Ó föld s ti istenek!

KÖNIG GYÖRGY.

HAZAI IRODALOM.

Az æsthetika története. II. kötet. A középkortól Baumgarten föllépéig. A M. Tud. Akadémiától Gorove-díjjal jutalmazott pályamű. Irta *Jánosi Béla*. Budapest, 1900, a M. Tud. Akadémia kiadása.*)

Az æsthetika történetének, Jánosi Bélától, megjelent immár a második kötete is, s magában foglalja azoknak az æsthetikai törekvéseknek és kérdéseknek ismertetését, melyek a classikus világnézet megdőlése óta a gondolkodókat foglalkoztatták, mindaddig, míg a múlt század végén Baumgarten az æsthetikának, mint rendszeres tudománynak, megvetette alapját. E második kötet sok tekintetben elüt a többi ismert æsthetika-történettől, még nagyobb mértékben, mint az első kötet.

A könyv — azt hiszem, ez a leghelyesebb fölosztása — hat nagy részre szakad: I. A középkor. II. A renaissance. III. A francia classicismus és rationalismus. IV. A francia ízlés és műelmélet ellen támadó áramlatok. V. Az æsthetika bölcsészeti megállapítása. VI. Az angol elmélet visszhangja a continensen. — Azért kellett ilyen föltételeken kifejeznem magamat, mert az elsorolt hat fejezetczímen kívül van még öt másik, látszólag egyenlő rangú s Jánosi az olvasó tetszésére bizza, miként foglalja őket nagyobb egységekbe.

A középkorról szóló rész az egyházi atyák æsthetikai megjegyzéseit igyekszik rendszerbe foglalni, szt. Ágoston-ét, az állítólagos Dionysios Areopagitá-ét és Aquinoi Tamás-ét. A renaissance æsthetikájának története első sorban a poetika történetét adja (Vida, Scaliger), majd a kor művészeinek, festőinek, költőinek és elméletíróinak nézeteit tolmácsolja. A III. rész majdnem kizárólagosan a művészetek elméletével foglalkozik, első sorban a költészetével, úgy hogy ez a fejezet tulajdonképen nem egyéb, mint a XVII. és XVIII. század poetikai nézeteinek ismertetése. A IV. rész folytatja az előbbi tárgyat, de hozzácsatolja még a képzés és zene elméletének történetét s a mint a szerző a classicismus elméletíróinál a «raison» nagy szerepét emelte ki, most, az ellenük intézett támadásoknak egyik legfontosabb fegyverét, a phantasia szerepének

*) Az I. kötet ismertetését lásd Közlönyünk múlt évi folyamában (XXIV, 479—484. l.).

és fontosságának hangoztatását méltatja részletesen. Erre következik ötödik, legterjedelmesebb, fejezetül az æsthetika bölcsészeti megalapításának tárgyalása. Röviden, főbb vonásaiban bemutatja azt a philosophiai alapot, melyet a XVI—XVIII. század nagy gondolkodói, Bacon, Descartes, Hobbes, Locke, Hume leraktak, megvilágítja a gondolataik között föl-fölszillanó æsthetikai megjegyzéseket, majd rátér a XVIII. századnak azon philosophusaira, a kik, első sorban Angliában, részben az ókori, részben a modern philosophiai vizsgálódásokra támaszkodva, æsthetikai kérdések tárgyalásával foglalkoztak s ha még nem is alkottak rendszeres æsthetikai tudományt, legalább tudományosan, philosophiai alapon, magyarázták az æsthetikai tetszés alapját, okait és formáit. Befejezésül, a VI. részben, azt a hatást elemzi, a melyet ezek az elméleti vizsgálódások a szárazföldön keltettek, a hol a praktikus érzékű francziák az abstract fejtegetéseket concret esetekre alkalmazták.

Ez a vázlatos összeállítás csak közelítő fogalmat adhat arról a gazdag anyagról, melyet Jánosi művében összehordott, de csak megközelítőt, mondom, mert az æsthetikai gondolkodás történetének szélesebb alapot akar adni, magát az æsthetikai gondolkodást, mint a kor szellemi életének egyik nyilvánulását, kapcsolatba igyekszik hozni az általános koreszmékkal. A mint az I. kötethez írt előszóban kifejtette «tért engedünk... a művelődéstörténeti adatoknak is... nemcsak külső okokból, hogy elevenebbé s érdekesebbé tegyük az előadást, de főleg, mert kétségtelen, hogy az æsthetikai elmélkedés irányítására kulturális tényezők is nagy mértékben befolytak s... a műelmélet és műalkotás szoros kapcsolatban állott és áll». (I. 6. l.) Ez az első pont, mely őt megkülönbözteti a többi hasonló irányú munkától. Megrajzolja ugyanis egy-egy korszak elején az illető kor érzelmvilágát, gondolatkörét, azokat a törekvéseket, melyek az emberek lelkét fogva tartották, hogy így belepillantván az akkori életbe, az æsthetikusok tanításai ne elszigetelt, esetleges vélemény-nyilvánításoknak tűnjenek föl, hanem szigorú összefüggésben az egész kor világnézetével. Taine elvének ez az alkalmazása, ha nem csap túlzásba, a mint itt sem, csak hasznára válik a történetnek. Kár, hogy Jánosi az elv alkalmazásában nem következetes, minél előbbre haladt a történetben, annál kevesebb színnel dolgozza ki ezt a művelődéstörténeti háttérrel; a középkor képe még határozottan megrajzolt, valószerűen színezett vonásokból alakul, bemutatja a vallásos fölfogást, a tudományt, költészetet és művészetet, a legfontosabb szellemi mozgalmakat, a fény és árnyék elosztásával megadja mindeniknek a maga fontosságát, a renaissance rajza már halványabb, a színek kevesbednek, de a rajz azért még mindég találó, megbízható, fölismerszik rajta a renaissance nak Burckhardtól olyan szépen kifejtett három jellemvonása, az ókornak, a természetnek és az egyéniségnek fölismerése, de már

a képzőművészeteket csak az elméletírók (hogy a legkiválóbbakat említsük: Leonardo da Vinci és Leon Battista Alberti) szemével nézi. A francia classicismus tárgyalását meg épen csak XIV. Lajosnak és a művészeteknek jellemzésével nyitja meg, a művelődés többi tényezőit egészen sötéten hagyja, a XVIII. századot azonban ismét élesebben világítja meg, és bár több helyről (három fejezetből) kell összeszednünk a kornak jellemző vonásait, mégis érdekes jellemzést kapjuk a kor politikai, gazdasági és művészeti életének. Az utolsó részben a művelődéstörténeti háttérrel a philosophiai váltja föl.

A korfestő részletek mindvégig találóak és inkább csak azt róhatjuk föl a szerzőnek, hogy nem adott minden fejezet élén egyformán teljes képet, s ha már a műveltségi viszonyok közül csak a fontosabbakat választotta ki, mért nem mindég ugyanazokat. A renaissance humanistáinak tudományos fölfogásáról p. o. nem hallunk semmit, viszonyukat, valamint a művészek viszonyát Platonhoz nem fejti ki, sőt magának a renaissance festészetnek sem kapjuk meg a vázlatos képét, a milyent később a francia és németalföldi iskolákról ad. A szobrászattal egyáltalán mostohán bánt, a művelődés nyilvánulásai közül majd mindég egészen elmarad. Nagyobb bajnak tartom, hogy a korviszonyoknak és az elméletnek kapcsolatát nem mutatja ki következetesen, még ott is, a hol legvilágosabban látható, a középkorban, csak pár szállal fűzi össze, később pedig a két rész, a háttér és az előtér, gyakran egészen különszakad, mindegyik magáért áll. Dícséretes kivétel annak a mély hatásnak kimutatása, melyet a classicismus korában a *raison*, a XVIII. században pedig a *phantasia*, mint alap-principiumok, a francia műelméletre gyakoroltak, s még szebben kíséri nyomon azt a változást, melyen a francia színmű és elmélete a harmadik rendnek, a polgárságnak megerősödése folytán keresztül ment. Egészen hiányzik azonban annak a befolyásnak ismertetése, melyet a műalkotás a műelméletre tett, pedig épen ez a hatás okolná meg a művészetek ismertetését az *æsthetika* történetében. Már az előszó kétséget támasztott bennem, vajon megtudja-e valósítani Jánosi a célját. A műalkotás hatását keresvén a műelméletre — hiszen a fordított hatás, a műelméleté a műalkotásokra, a művészetek történetébe tartozik — mégis csak olyan példákat említett, melyek azt bizonyították, hogy a *művészek* tanulnak az elméletíróktól összehordott tőkéből (p. o. Aristoteles és a későbbi kor drámairói Kant és Schiller stb.), most, hogy az ígéretet tettre váltotta föl, hiába keressük a gyakorlatnak hatását az elméletre. Ez azonban nem Jánosi hibája, hanem magáé a theoriáé, mely minden áron erős közvetlen összefüggést keres — visszamenőleg. Hogy csak egy példával világítsam meg, milyen keveset tanult a műelmélet közvetlenül a művészi gyakorlattól, a renaissancera hivatkozom, arra a korszakra, mely-

ben a műalkotó szellem az antik világ óta a legnagyobb diadalait aratta és íme ez a ragyogó korszak egy pár technikai kérdéssel foglalkozó harmadrangú elméletírón kívül semmi nyomát sem hagyta hatalmas erejének a műelméletben. *) És később is, mikor már a német meg a németalföldi művészet virágzó korát élte, az æsthetikusok még mindég Aristoteles vagy még inkább Horatius hagyományából éltek!

Maga a fölölelt anyag is jóval terjedelmesebb, mint az æsthetika történetében megszoktuk. Míg Schaslernél, hogy ezt az elfogúlt, egyoldalú, igazságtalan történetíróit idézzem, a kit azonban nálunk legjobban ismer a közönség, az æsthetika második része alig egyharmada az elsőnek (80 lap, az ókori æsthetika 200 lapjához képest), addig Jánosinál még terjedelmesebb, mint az első (487. l., az I. kötet 441. l.!). Ezt a nagy eltérést a szerző álláspontja követeli meg, a melyet az Előszóban szintén kifejt: «befogadjuk... az olyan összefüggés nélkül álló, kifejtést és megokolást nélkülöző, gyakorlati érdeklődésből származó, esetleg concret esetekre vonatkozó s bíráló természetű megjegyzéseket, melyeket költők, művészek és laikusok tettek, ... hacsak nem vonatkoznak tisztán technikai kérdésekre vagy nem tapadnak egyes jelenségekhez minden további távlat nélkül» (I. 9.). Jánosi a kitűzött föladatnak becsülettel megfelel, valóban sok olyan megjegyzést, sőt elméletet gyűjtött össze, melyet a történetírók mellőzni szoktak. Kérdéses azonban, helyes-e az æsthetika történetének ilyen tágítása. Nem szándékozom a tudós szerzővel elméleti vitatkozásba bocsátkozni, nem is ítélem el egyszerűen az enyémmel ellenkező álláspontját, csak egy pár megjegyzést kockáztatok épen az előttem lévő könyv alapján, mely az ő eljárása ellen szólna.

Az első czáfoló érvet úgy látszik maga is érezte, mikor kimondta, hogy ezek a concret, nem philosophikus gondolkodásra valló megjegyzések, poetikai és művészettörténeti kérdések, összefüggés nélkül állanak, nélkülözik a kifejtést és megokolást. Más szóval nem illeszthetők bele, mint szerves alkotó elemek, a philosophiai gondolkodás menetébe. Már pedig minden tudományos történetnek, különösen a philosophia történetének, nem az a föladata, hogy egyszerűen tényeket közöljön, hanem első sorban a tények kapcsolatára kell világot derítenie, kimutatni, mint fűződnek egymáshoz az események, gondolatok, rendszerek. Nem csak azt szeretnők tudni, mit mondott egyik vagy másik elméletíró, hanem azt is, mennyiben volt haladás, a mit mondott, a megelőző fölfogáshoz, milyen új eszméket vetett föl, hogyan függ össze egész

*) Leonardo da Vinci nagyfontosságú *Trattato della pittura*-ja és az aggodó szorgoskodása is, melylyel a theoriáját a gyakorlatban alkalmazni próbálja, mind azt bizonyítja, hogy ő mint *művész* tanult az elméleti tudóstól s nem az *elméletíró* vonta el műveiből a tanulságot.

elmélete korának gondolkodásával. Hogy ezekre a kérdésekre hiába várunk feleletet, az természetes, ha maga az író beismeri, hogy nincsenek e poetikai és művészeti fejtegetések a philosophia problemáival kapcsolatban.

Van a közölt megjegyzések között igen sok érdekes, sőt értékes is, így a különböző korok véleménye a természet követéséről, vagy a képzelet szerepéről a műalkotásokban, ezeket örömmel vesszük ezen a helyen is, annál inkább, mert nagy részük ismeretlen a legtöbb olvasó előtt, azonban nagy számmal vannak a philosophia történetébe épen nem illő vagy kicsinyes, vagy túlságosan a művészet alkotásaihoz «tapadó» vélemény-nyilvánítások. Nem az olyan egészen aprólékos, töredékesen odavetett mondásokra gondolok, a milyeneket p. o. Bocchinak vagy Caraccinak a művészet körébe vágó fejtegetéseiből idéz, hanem azokra a hosszú vitákra, melyek Franciaországban az ókori irodalom lelkes hívei és a modernek között folytak, azokra a meddő küzdelmekre, melyeket az egyes művészetek elsőségéért folytattak. A kor fölfogására jellemzők ezek a nagy tüzzel vívott csaták, de már a kérdésnek fölállítása annyira ellenkezik a tudománynyal — hiszen a művészetek összemérhetetlenek — és eldöntésükből annyira nem háramlik semmi haszon magára a gondolkodásra, hogy határozottan szükségtelen balasztal terhelik meg az æsthetika történetének úgy is sok mindenféle árút szállító hajóját. Ez a második szempont, a mely, szerintem, Jánosi ellen szól.

Van a szerzőnek is érve ellenem. «Sokszor a bölcsészeti formában fellépő æsthetika csak azokat a nézeteket foglalja össze rendszerbe, miket a szerény műelmélet már korábban hangoztatott.» (I. 9.) Az æsthetika története, még az is, a melyikkel jelenleg foglalkozunk, néma marad, ha példákat kérünk tőle e tétel igazolására. Nemcsak azt merném állítani, hogy a praktikus műelmélet nem szolgáltat alapot — legföllebb csak anyagot — a tudományos elméletnek, hanem még azt is, hogy évszázadokkal, sőt évezredekkel elmarad mögötte. Hogy a legesattanóbb fejezetét idézzem az æsthetika történetének, íme Kantnak reformeszméi azokkal az irányokkal együtt, melyek közvetlenül és közvetve belőle alakultak, a műelméletet még mindég nem termékenyítették meg, a poetika még ma is, a mennyire csak lehet, Aristoteles álláspontját hirdeti, a művészet történetével foglalkozó írók meg rendszerint egyenesen lenéznek minden æsthetikát.

A nagyszámú és terjedelmű gyakorlati értékű megjegyzések igen megnövelték a mű anyagát és megnehezítették, részben megrontották a compositióját. Diderotról p. o. fejtegetéseinek tárgyai szerint négy egymástól messze eső helyen hallunk (192., 197., 217. és 444. l.). Részletes méltatására az utolsó paragraphusok egyike szolgál, de mivel már jóval

azelőtt megszólaltatja, megesik az az anomalia, hogy előbb ismerkedünk meg vele, mint Descartes-tal és fejtegetései részben megelőzik André-ét, a kit Diderot bírált. Hasonlóképen a svejzi Breitinger azon tanításánál, hogy az emberi lélek foglalkoztatást keresvén, még a fájdalomat is elviseli, megemlíti Dubos nevét, mint a kitől ezt a gondolatot vette, és Dubosról csak hosszú időköz után lesz szó. Lessing és Sulzer hatásáról van szó, pedig mind a kettő majd csak a harmadik kötetben fog szerepelni. Egyáltalán a rendszeres (angol) æsthetika tárgyalását csak azután kezdi meg, miután a poetikai és művészettörténeti elméletet végigvezette Corneille-től Diderot-ig; innen a megelőzések és az egész újkori anyag kétfelé válása.

Ez a második nagy fele a könyvnek a tulajdonképeni æsthetikai gondolkodás története. Épen olyan alaposan, lelkiismeretesen van megcsinálva, mint az első rész, de sokkal egységesebb, harmonikusabb, mert maga az anyag is megkönnyítette a rendszeres földolgozást. Helyes már a kiindulópont, a nagy angol bölcsészeti rendszereknek alapul állítása. Tudományos érzékkel foglalja össze nézetüket, kiemeli, a mi gondolkodásuknak alapul szolgált, nagy tájékozottsággal fejtegeti a philosophiának azon problémáit, melyek ebben a korban megoldásra várnak, első sorban az ismerettaniakat és ethikaiakat, majd biztosan vázolja azt az utat, a melyen az æsthetika öntudatlanul önálló tudományyá kezdett válni. Már itt figyelmeztet azokra a kérdésekre, melyeknek a megerősödő új tudományban szerepük van vagy lesz és mivel vizsgálódását természet-szerűleg csak pár kérdésre, ezek fejlődésére szorítja, a tárgyalása is következetesebb, az egyszerű krónikás, a milyennek őt a kötet első felében ismertük meg, helyet ad a pragmatikus történetirónak.

Ennek köszönhető, hogy a tudományos alapra épített æsthetikai elméleteknek nemcsak érezzük, hanem látjuk is kapcsolatát az általános philosophiai gondolkodással. Látjuk, mint épülnek a kezdetleges rendszerek, a legelső æsthetikusoknál, Shaftesbury-nél és a skótoknál morális alapra, mint viszik tovább a tapasztalásra és pszichologiai alapra helyezkedő gondolkodók, majd föltűnik az associatiós elmélet, a mely a maga termékeny gondolatával új mozzanatokot hoz a fiatal tudományba. Talán a legszorosabbra tudja a kapcsolatot a philosophia és æsthetika között fogni ott, a hol Locke hatását vizsgálja a szép tudományával foglalkozókra. Az a nagy gondolat, melyet Locke kimondott akkor, midőn a velünk született eszmék meglétét tagadta, széles körökben terjedő hullámokat okozott a következő század æsthetikusainak gondolkodásában. Elfogadva vagy czáfolva a mély elméjű philosophus állítását, önkéntelenül is kapcsolatba hozzák vele a saját nézetüket: ez a kapcsolat p. o. Shaftesbury-nél és Hutcheson-nél a szerző előadásában világos és meggyőző.

A pragmatikus eljárás egyébként is kitetszik előadásából. Az I. kötet bírálatában hibáztattuk, hogy a szerző csak a discret vezető szerepére vállalkozik, megengedi, hogy nézzünk, de ő maga nem mutat semmit, ismerteti az æsthetikusok gondolatait, de az olvasóra bizza, hogy a szertehulló, töredékes gondolatokat egységbe foglalja. Ez a kötet haladás az előbbihez, a nagyobb gondolkodók nézeteit ismertetve végül pár szóval, néha részletesebben is, összefoglalja a rendszerüket, keresi az egységes fölfogást bennük, a mely a különböző irányú gondolatainak magyarázatul szolgál. Sőt kritikával is kíséri a szereplőket, megőrjíja vagy dicséri érdemük szerint és méltányolja fontosságukat, a minek az ókor æsthetikájában erősen éreztük a hiányát.

Vezetőnk tehát kettős föladatra vállalkozott. Először részletesen, hosszasan elmondja sorjában az illető philosophusnak sokszor összefüggéstelen, különböző művekben kifejtett gondolatait, azután röviden összefoglalja a főbb eredményeket. Ez az eljárás okvetetlenül azt a látszatot kelti, hogy fontosabbnak tartja az első szerepét s valóban ki-merítőbb feleletet is kapunk, ha azt kutatjuk, mi volt az egyes művek tartalma, mint ha az egyes æsthetikusok vezető eszméit keressük, azt a fölfogást, melylyel a szép jelenségeit és lényegét tekintette, magyarázta. Talán nem csalódnunk, ha még helyesebbnek tartjuk azt az eljárást, mely egészen az utóbbira fordítja a figyelmet, az esetleges, kevésbbé fontos megjegyzéseket elhagyja, a lényegeseket csoportosítja, kapcsolatba hozza az író általános nézetével, egy szóval azt, melyben a történetíró maga is activ részt vesz a munkában, mintegy földolgozza a tudomány mai módszerével a modern tudomány követeléseit szerint az anyagot. Elismerjük, hogy ez a módszer is nagy veszedelmet rejt magában, főképen, ha a tolmácsoló író maga is egy megállapodott, határozott bölcészeti szempont világítása mellett tekinti a tényeket, könnyen lesz elfogulttá, egyoldalúvá — mint p. o. Taine az angol irodalom történetében — s ha az ő bölcészeti fölfogása megdőlt, története is az antiquariusok legmagasabb polczaira kerül, de ha valaki olyan szabadon, objective vizsgálódik, mint Jánosi, nem támaszkodik előre megalkotott philosophiai fölfogásra és még sem hiányzik a philosophiai jártassága, valamint neki sem hiányzik, az véleményem szerint sokkal értékesebb teszi munkáját, ha az egyszerű ismertetés helyett mindenütt magyarázatot nyújt, szóval ha nem philologus, hanem philosophus marad mindvégig.

Bár a mérleg az angol æsthetikusok műveinél is az ismertetés felére billen, mégis első sorban a francia írók tárgyalására vonatkozik ez a kifogás. Határozottan azt a benyomást kapja az olvasó, hogy a cicerone nagyon közel vezette őt az egyes képekhez, meglátja ugyan a vezető fejtegetése nyomán a képnek legapróbb részleteit, a rajznak finom vonalait, a színezésnek különböző tónusait, szóval csak a részleteket,

míg ha kissé messzebb állított volna bennünket tudós vezetőnk, talán elveszett volna egy-egy apró szépség számunkra, de helyette a szép arányokban, jól megrajzolt távlatban, a finom levegő perspectivában és a mi a legfontosabb, a képnek, mint egységes műalkotásnak, hatásában gyönyörködhettünk volna.

Ciceronenk hangjáról, a könyv előadásáról, nincs sok mondani-valóm, csak ismételhetem azt, a mit tavaly megírtam: nemcsak értelmesen, világosan van megírva a könyve, hanem szépen és élvezetesen is, és ha talán kevésbé színes is most a stylusa, látszik a csinosságra, elegantiára való törekvés. A magyarosság ellen is kevesebbet vét, határozottan a jobban megírt magyar tudományos könyvek sorába tartozik és az idegen szók kerülésében — valóban csak azokat tartja meg, a melyeket a tudományos műnyelv megkíván, mert pótolni nem tud — mintaszerű.

Nem terjeszkedem ki, csak jelzem azt a pár egészen apró ellenmondást (szt Ágoston kijelentései nem mondhatók újaknak, 36. l., de mégis szokatlanul hangzanak és meglepők, 29. l.; Shaftesbury Shakspeare-ről azt állítja, hogy «természettől durva, írásmódja csiszolatlan, kifejezése és élce elavúlt, nincs műveiben rendszer és összefüggés, ékes-ség és báj», 286. l., hat lappal később «az angol író... elismerte Sh. óriási lángelméjét», 293. l.) és még apróbb tévedéseket (p. o. plastikus alak befestését művészietlen túlzásnak tartja, 81. l., holott a görögöktől a renaissance-ig mindig divatozott; a hal az ó-keresztény symbolikában első sorban Krisztus jelvénye volt — *ixθύς*-betűi Krisztus czímszavainak kezdőbetűi — nem pedig a hiveké, mint Jánosi mondja, stb.*), melyek, mint aféle apró foltocskák, még akkor sem kerülhetők el, ha Jánosi műgondjával dolgozik az író. Az idegen szavak korcs helyesírását azonban csak azért mellőzöm, mert egyszer már szóltam róluk, s azt hiszem, akkor is igazam volt, de szavam hiába hangzott el, Jánosi a modern nyelvekből vett idegen szavakat gyakran német orthographiával írja (*schablon, pyrenäek, Abälard, Raphael, barock, kamtschatkai*), a görög szavakat még ma is felemás, latin-magyar vagy latin-német helyesírás szerint adja (*hýlē — adäquat, eudämonismus*).

Várjuk a harmadik kötetet, a nagy æsthetikai rendszerek méltatását. Bizalommal várjuk, reméljük, hogy az æsthetika legnehezebb részével is megbírkózik majd a szerző, csak attól félünk, hogy egy kötetben, az utolsóban, nem tudja az előbbiekhöz arányosan elvégezni. De talán csalódunk.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Catullus versei. (Latinul és magyarul.) Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Csengeri János*. Kiadja a m. tud. Akadémiának classica-philologiai bizottsága. Budapest, Franklin-Társulat. 1901. Ára 4 korona.

Csengeri ezen művét mint háládatos tanítvány ajánlja a m. tud. Akadémia classica philologiai bizottsága vezérének:

«Aemilio Thewrewk de Ponor interpretum principii sacrum.»

Előszavában is megemlékezik arról, hogy «egyetemi kathedrájáról először épen ő csepegtette belé a Catullus iránt való szeretetet.» Az ő hatása alatt keletkezett szerzőnk első irodalmi kísérlete, t. i. a húsz évvel ezelőtt az Olcsó Könyvtárban megjelent *első magyar Catullus*. Azóta is ernyedetlenül folytatgatta Catullusra vonatkozó tanulmányait; verseit pedig teljes számban és haladott fordító-elveinek megfelelőleg jobbadán magyaros nemzeti versformában adja most a közönség kezébe.

Művének méltatása közben ennél fogva két körülményre tekintek. Az első az, hogy több mint *húsz évi* munkásság érett gyümölcse; a második pediglen azon előkelő polcz, melyet a római irodalom történetében az oly ifjan és tragikus módon elhunyt Catullus hatalmas költői egyéniségével vívott ki magának.

Catullus költészetének értékét szerzőnk igen helyesen nem az erkölcsi szempontok, avagy a classicus görög irodalomból vett kánonok szerint szabja meg. Szeme előtt tartja, hogy fiatal, kiforratlan, de óriási tehetség, a kit épen szertelen szenvedélyei és szenvedései akadályoztak meg ama harmonia és tökéletes forma elérésében, melyet Horatius és Vergilius mély philosophiától áthatott költeményeiben bámulunk. Szubjektivitása, vagyis lelkének és jellemének plasztikus eredetisége az, amely meg- és elragad. Ebben neki a mi Petőfink valóságos hasonmása. Sőt Catullust szintén jellemzi azon eredeti népies kifejezésmód, ahogy lángoló szívének mindennemű érzelmeit előadja és *érdekessé* teszi. Teuffel (Geschichte der Röm. Litteratur 357. l.) ekkép jelöli meg helyét és értékét a római költők sorában:

«In C. Valerius Catullus aus Verona besitzt die römische Litteratur ihren *grössten lyrischen Dichter*. Anfangs in den Fusstapfen der Alexandriner weitergehend hat er in der Schule des Lebens durch die Liebe zu Lesbia seine reiche Begabung entfaltet. Aber zu gleichmässiger Vollendung, Reife und ungetrübter Schönheit durchzudringen verhinderte ihn sein frühes Ende» stb.

Ujabban nálunk *Némethy Géza* is adózott Catullus érdemeinek. Méltó elismeréssel világosította meg azon nagy hatást, a melyet az ujjab, alexandrin szellemű, Cicero-korabeli római költészet felvirágzására gyakorolt («Vergilius ifjúsága»; megjelent az Egy. Philol. Közl. 1901. III. 182 l.). Többek közt így szól: «Nem volt sokkal idősebb harmincz

esztendősnél, midőn meghalt. De ez a kevés idő elég volt neki arra, hogy örök időkre szóló nyomokat hagyjon hátra nemzete irodalmában

Ő tette ebben az időben a legnagyobb hatást a fiatalabb költői nemzedékre; kezdetben még Vergilius is, aki pedig nem volt legkevésbé sem vele rokon szellem, az ő nyomdokain haladt.» Legérdekesebb bizonyosságul említi Vergilius azon ifjúkori kísérletét a Catalepton közül, mely világos, hogy parodikus utánzata Catullus IV. «Phaselus ille» kezdetű híres versének.

* * *

Csengeri szóban forgó művének Bevezetése három részre oszlik, u. m. I. *Catullus élete*, tárgyalva 8 terjedelmes fejezetben. II. *Catullus mint költő*, ebben van az æsthetikai méltatása. III. *Catulli Veronensis liber*. Ez a kritikai rész. Végül a fordítás és Jegyzetek vannak. Felsorolom mindenekelőtt a tárgyalás folyamatában idézett művek tekintélyes sorát bizonyosságául, hogy szerzőnk az idevágó szakirodalom beható tanulmányozása alapján fejtegeti nézeteit:

1. *Schwabe*: Quæstionum Catullianarum liber. Alapvető munka!
2. *Hescamp*: De C. Val. Catulli vita et ordine, quo carmina amatoria sunt scripta.
3. *Boissier*: Cicéron et ses amis.
4. *Vorlaender*: De Catulli ad Lesbiam carminibus. —
5. *Drumann*: Geschichte Roms.
6. *Ribbeck*: C. Val. Catullus.
7. *Düntzer*: Catull u. Horaz.
8. *Kiesling*: Analecta Catulliana.
9. *Schultze*: Catullforschungen.
10. *Brunér*: De ordine et temporibus carminum Val. Catulli. És még sok egyéb is.

De szerzőnk nem csupán a felsorolt gazdag catullusi irodalmat, hanem az ókori íróknak összes, Catullusra vonatkozó megemlékezéseit is lelkiismeretesen felhasználja. Ezen idézetek tetemes száma is ékesen tanúskodik, hogy mily népszerűségnek örvendett költőnk még az ú. n. arany- és ezüst korszakokban is. A finom irodalmi ízlésű Martialis ekkép tömjénez elődjének: (XIV. 195.)

«Tantum magna suo debet Verona Catullo,
Quantum parva suo Mantua Vergilio».

Ovidius pedig, aki a római költők közt a legnagyobb alkotó tehetség, ekkép magasztalja — dicséretes szerénységgel: (Am. III. 15. 7.)

«Mantua Vergilio gaudet, Verona Catullo,
Pælignæ dicar gloria gentis ego.»

Szerzőnk philologiai «akribéiáját» — amit egy akadémiai kiadványtól első sorban is követelünk — nem csupán az anyaggyűjtés teljes volta, hanem annak kritikai feldolgozása is bizonyítja. Az egyes vitás kérdésekben a belső és külső érveket egyaránt veti latra. Iparkodik a pszichologiai és történelmi valószínűséget a források adataival meggyeztetni.

Így pd. hibáztatja Hieronymus ezen állítását: «Catullus XXX. ætatis anno Romæ moritur.» Hibáztatja, mivelhogy kétségtelen, miszerint Catullus néhány költeményét már a Kr. e. 57-ik év után szerzé. Így megemlíti Pompeius másodszeri consulságát, stb. «Mert a 87. év, mint költőnk születése éve ellen czáfoló adat nincs, valószínűnek kell tartanunk, hogy Catullus Kr. e. 87-ben született és 34 éves korában, Lucretiussal egy évben Kr. e. 53-ban halt meg». (XVII. l.)

Mivelhogy pedig Catullus költészetét olyan subjectivitas jellemzi, a mely szinte páratlan az ókorban, szerzőnk tehát rajta van, hogy saját nyilatkozatait lehetőleg kiaknázza. Hiszen az 6. versei a jókedv és búbánat, tréfa és gúny, szeretet, dicséret, avagy gáncs és gyűlölet oly keresetlen és őszinte kifejezői; saját sokszor apró élményeinek olyan hű krónikái, mint akár Heine és Petőfi költeményei.

Csak ezt az egyetlen következtetését nem helyeselhetjük; kissé merész, legalább is fölösleges: «Feltűnő, hogy Catullus seholsem említi a szülőit, nem úgy mint Propertius vagy Horatius. Mivel tudjuk, hogy apja még élt, róla való hallgatását alig magyarázhatjuk meg egyébbel, mint hogy nem volt köztük belső összhang. . . . S ha föltesszük (!) hogy anyját azért nem említi a költő, mert már kis korában elvesztette, megértjük, miért csüngött olyan nagy szeretettel fítestvérén, akinek elvesztését olyan meghatóan siratja.» (XVIII. l.) Tekintve azonban Catullus költeményeinek csekély számát, nem kívánhatunk tőle teljes ú. n. költői autobiographiát. Ő mégsem egészen olyan, mint Petőfi, aki megzengi a «Jó öreg kocsmárost», «Anyám tyukját» stb. Nem is olyan naiv. Elég, hogy barátain kívül korán elhunyt bátyja és főleg *Lesbia* iránt való érzelmeiről bő tudomást nyerhetünk verseiből.

A *Lesbia-Catullus-féle szerelmi tragédiát*, melyet épen Catullus erre vonatkozó versei tőnek oly szomorúan hirhedetté, vagyis annak fő jeleneteit, *Csengeri revideált* mostani fordításában mutatom be.

Szerelmes versei leginkább tükrözik költőnk szertelenségét minden szenvedélyben és lelkiállapotban. Ezekben különbözik ő leginkább Róma másik nagy lyrikusától, Horatiustól, aki még a szerelemben is keresi és meg tudja találni az önmagával és a világrenddel való harmóniát. Catullust persze inkább a *vér heve*, Horatiust meg az *ész ereje* tette nagy költővé. Megkapó az 5-ik verse, mely szinte ujjong a kielégített és mégis kielégíthetetlen érzéki szerelem mámorában:

«Csak éljünk és szeressünk Lesbiám,
 S mogorva vénnek megrovó szaván
 Ne induljunk el: egy batkát sem ér!
 A nap lenyugszik s újra visszatér.
 Nekünk ha elhunyt arasznai napunk,
 Örökös éjben együtt alhatunk.
 Adj hát ezernyi csókot s rája százat,
 Aztán egy másik ezret s újra százat.
 Aztán megint új ezret s újra százat.
 S ekkép ha szert teszünk sok-sok ezerre
 Hogy elfelejtük: hány? zavarjuk össze.
 És ellenségünk meg ne irigyelje,
 Nem tudva mennyi csókjaink özönje.»

Csengeri fordításában az előbbi szerelmi mámor ügyes variációját, a 7-ik verset is bemutatom.

«Kérdezed, ó lány, hány csókot adj nekem,
 Hogy ajakamnak untig elég legyen?
 Libya síkján ahány szem a fővény,
 A fenyűtermő Cyrene mezején . . .
 S untig elég lesz örült Catullodnak» stb.

Ily szertelen érzéki mámor tovább való fokozása lélektanilag is lehetetlen! A «tragikus ironia» catastrophával sújtja fékevesztett hősét. Catullus pedig egy lyrai tragédia hőse. Lesbia ugyanis költőnk távolléte alatt *hűtlen* lón. A csalódott költő, mivelhogy mindenét neki szentelte, el is vesztett mindent. Csak a Múzsák maradtak hívei bátorítva és vigasztalva őt a 8-ik versben. Ebben a megható kisdéd elegiában Catullus annyira belemerül önnönmagába, hogy maga-magát *második* személyben szólítja! Más helyütt is teszi ezt, sőt beszél magáról harmadik személyben is; ilyen a valódi subjectiv költői kifejezés:

«Szegény Catullus! légy ura eszednek,
 S mit veszve látsz, tekintsd azt elveszettnek.
 Ragyogtak egykor rád aranynapok,
 Jártál, hová a lány hívogatott,
 Hisz úgy szerettem, mint még nem szerettek.
 Mennyit enyeltél édesen vele
 Kedved szerint s ő sem volt ellene.
 Bizony ragyogtak szép napok reád!
 Nem kellesz immár: hát ne járj utána,
 Ne üzd, ki elfut, nyomorulttá válva.
 Megedzve szíved, férfi légy, szilárd!» stb.

A tragédia utolsó jelenete az 58-ik vers, melyben költőnk mély

megindulás, sőt emberszeretet hangján panaszolja, mi *volt* Lesbia és *mivé süllyedt*:

«Nézd el, Cælius, a mi Lesbiánkat,
Lesbiát, ama hírest, kit Catullus
Jobb' szeret vala, mint magát s övét:
Most keresztutakon, sikátorokban
Koppasztgatja dicső Remus utódit.»

Utolsó visszhangkép a 11-versből már a férfias resignatio cseng fulunkbe, melynek oly magasztos kifejezője az eredetinek sapphói vers-mértéke. Épen az a classicus forma ez, melyben Lesbiához intézett és a dicső Sapphóból fordított legelső szerelmi dalát, az 51-ik verset írta, mikor is még rajongásában Clodiát a halhatatlan lesbosi költőnő másának tekinté.

Kár, hogy szerzőnk ezen fenséges, Berzsenyitől és Virágtól szentesített versformához nem ragaszkodott! A Sándor-vers a pathos kifejezésére nagyon is könnyed, mindennapos:

«Kurafattyaival vígan éljen, rajta!
Akiket százával hálójába hajta.
Igaz szerelennel egyikért sem égve,
Csak szívöket tépve!»
Ne számítson többé e szív szerelmére.
Elhervadt már az, és ez az ő vétke!
Mint a virág, melyet zord ekevas érvén
Meghal a rét szélén.»

A mi pedig Lesbia *kivoltát* illeti, természetes, hogy Csengeri is magáévá tette ama föltevést, mely már Muretus és Statius, renaissance-korbeli philologusoktól ered, miszerint költőnk bálványa senki egyéb mint Clodia. Hiszen már Apuleius adja kezünkbe a kulcsot ezen rejtély feltárásához. Apol. 10. így nyilatkozik:

«Eadem opera accusent C. Catullum, quod Lesbiam pro *Clodia* nominarit.» Ki lehet pedig ez az Apuleius-említetté «Clodia» más, mint a hirhedt demagognak, P. Clodius Pulchernek, hozzá mindenkép méltó nővére? Ezen oly valószínű azonosítás bizonyítékait rendszeresen tárgyalva Haupt és Schwabe foglalták össze főleg Cicerónak Cæliusért mondott védőbeszéde alapján. Ezen bizonyítékokat tárgyalván Csengeri szintén igen érdekes képet fest Lesbia-Clodia jelleméről és pályafutásáról a XXIV. és köv. oldalakon. Tehát a «sapientis est consilium in melius mutare» elvét követve szerzőnk most «palinodiát zeng» 1880-ban kiadott első Catullusának bevezetésével szemben, mint Riese is, ki arra a negatív eredményre jutott, hogy Lesbiát nem ismerjük. 1884-ki kiadásában mégis kapitálál Schwabe uralomra jutott álláspontja előtt.

Ez a 4-ik, Clodiáról szóló fejezet nem pusztán philologiai kutatás. Előadása is oly eleven, hogy valóságos drámaként hat! Catullus szerelmi költeményeit illusztráció gyanánt itt szövi bele chronologiai sorrendben a jellemzés és tárgyalás fonalába.

De legyünk igazságosak! Bár Clodia a ledérség és elvetemülés legalsóbb fokára súlyodt is, némi báj, némi kis fény őt is körülragyogja, persze csak Catullus költeményeiből. Ő, aki hiszékeny, bárgyú férjét méreggel, lánglelkű, neki hódoló költőnkét pedig erkölcsileg megölte, százakat mételyes hálójába kerített:

«Nullum amans vere, sed identidem omnium
Ilia rumpens.»

Ez a szívtelen parázna mégis *szeretett* egy — verebet! Sőt ennek az egyetlen szerettének halálát meg is siratta. A tragikus sorsú Catullus ezen csiripelő kis vetélytársának örök emléket emelt ama két (2-ik és 3-ik) csodaszép dalában.

«Lugete, o Veneres Cupidinesque
Et quantumst hominum venustiorum:
Passer mortuus est meæ puellæ.»

A 39-ik költeményben pedig a kibékülés örömében Lesbia finom *műérzékét* magasztalja. Ugy látszik, művelt nő volt, hive az újabb, alexandrin költői iskolának. Ezen oly öröndetes alkalomból tehát máglyahalálra ítélték a «legrosszabb költőnek» — Volusiusnak ósdi krónika-szerű «annaleseit».

Furcsa ironiája a sorsnak — mivelhogy az ókori költők *nem* időrend szerint fűzték csokorba költeményeiket — hogy már a következő 37-ik versben a műveltlelkű-Clodiát közkézen forogni látjuk a Palatiumbeli ocsmány bordélyházban! Csengeri fordításában:

«Hisz ott ül a leány, ölemből messze szállva,
Kinél jobban nem volt szeretve senkisem,
S nagy harcokat kellett érette küzdenem.
Ott ül, és e nemes urak, vitézi gárda,
Sorban szeretgetik.»

Költői illusztráció ez Cicero eme szavaihoz: «amica omnium» és «Clytæmnestra quadrantaria.»

Az 5-ik fejezetben Catullusnak Bithyniába való utazását tárgyalja, amely életrajzában az egyetlen nagyobb esemény. Fontos, mert több halhatatlan szépségű költeményre hangolta. Elmondja visszatérését is ama hírneves «Phaselus»-hajón, midőn is «előre» föltett szándéka szerint kiszállott Trója földjén, hogy ott pihenő testvére sírját meglátogassa és hamvai fölé síremléket emeljen. Ennek költői epitaphiumát írja meg

a 101-ik költeményben. Továbbá jellemzi a praetort, Gaius Memmiust és elmés, író-emberekből egybeállított «cohorsát.»

Oly vonzóan mint alaposan tárgyalja még a 7-ik fejezetben egyéb szerelmeit; a 8-ikban pedig barátjairól, ellenségeiről és végül korai haláláról szól.

Ami Csengeri jelen műfordításainak *külső* alakját illeti, az Előszóban bőven érvelve adja elő módszerét, miszerint főleg a lyrikumokban a megfelelő magyaros, nemzeti formát választotta. De véleményem szerint nagyon is szubjektív egy dolog elhatározni, hogy valamely adott *antik* metrum melyik nemzeti, ütemes, sőt rimes versszakunkkal legyen azonos. Hozzá járul e nehézséghez, hogy a rímelés a gondolatok szabad folyását béklyókba veri. Ez a módszer tehát nem is fordítást, hanem csak a közönség ínyére való magyar paraphrasist szül. Hisz ott van az ellenkezőre például Arany, legmagyarosabb költőnk, aki nem restelte Aristophanest hihetetlen fáradtsággal ragaszkodva az eredeti bonyodalmas rhythmushoz *lefordítani*. Ámde nem akarok vitatkozni, hiszen örömet elismerem mert meggyőződtem, hogy Csengeri a saját műfordító elveinek a legnagyobb virtuozitással és műgonddal iparkodott eleget tenni. Csupán az esik zokon, hogy helylyel-közzel olyan kifejezéseket használ, melyek drasztikusabbak, mint Catullus saját szavajárása. Néhány példa :

X. 13. «Præsertim quibus esset irrumator
Prætor, nec faceret pili cohortem.»
«Kivált mert prætorunk *bitang* kölyök
S kisérétét *kutyába* sem veszi.»

X. 24. «Hic illa, ut decuit cinædiorem.»
«Nekem esik most *sajha-módra* ő».

Továbbá még sok az *idegenszerű* és a sajtó-irodalomtól hajhászott czím és kifejezés. Pd. az 56. vers címe : «Furca revanche» : a 37-iké pedig : «A jeles gárdához» (Heves támadás «Egnatius et Comp.» ellen Jegyzet). Egyáltalán miért e czímezgetés, noha az ókori költők nem igen adtak czímet lyrikumaiknak ? Van még sok egyéb *modern* fogalmat kifejező, erőltetett szólásmódja, pd. «bohème-élet»; a Phaselust «yachtanak» kereszteli el. Véleményem szerint így letöröljük az antik költészet gyümölcsinek hamvát, virágairól elfűjjük azt a természetes illatot ; noha mindezt kegyelettel megóvnia volna feladata egy tud. akadémiái kiadványnak. Hiszen az Akadémia ægise mindenkor a conservatismus védőpaizsa.

Azonban ezen kifogásaim csupán aprólékos külsőségek. Catullus fiatalos heve ragadta el néha a tudóst, kiben meg van az a nagy érdem és tehetség, hogy költőjét nem csak megmagyarázza, de meg is tudja kedvelteni. A Jegyzetek rovatában hangyaszigorlalommal gyűjtött össze mindent, ami az egyes költemények keletkezésére és tartalmára nézve

tudnivaló, vagy érdekes. Minden művelt olvasónak, aki vágyik *élvezettel* behatolni a nagy, vagy legalább nagygyá leendő költő, Catullus, Ielkivilágába, benne gyönyörködni és szenvedéseitől tragikus lelkitisztulást nyerni óhajt, Csengeri művét szíves-örömet ajánlom. Philologiai irodalmunk pedig egy módszeresen befejezett, jól megérett munkával lett gazdagabb, melyben elmésség és eleven előadás az «akribeiával» végéig ölelkezik.

Ifj. REMÉNYI EDE.

Nösner Wörter und Wendungen. Ein Beitrag zum siebenbürgisch-sächsischen Wörterbuch von Dr. Gustav Kisch. Besztercze 1900. 178 l.

Alkalmam volt e folyóirat hasábjain ismertetni az erdélyi szászok nyelvészeti munkásságát. Megemlítettem akkor, hogy e munkásság egyik célja: megalkotni végre valahára az erdélyi szászság szótárát. Hogy e munkásság a mi magyar nyelvészetünkre is egy s más tekintetben csak gyümölcsöző lehet, felesleges bizonyítani. Az eddigi szótári közleményekből is láttuk, hogy az erdélyi szász nyelv megőrzött néhány olyan magyar szót, a melyeket szókincsünkben eddig nem tudtunk kimutatni (pl. *horgesch, horgesch*: eine ung. silbermünze von 17 kreuzern im werth, Jacobi 18, Kisch 73; *fälschê*: ehemaliges staatskleid der sächsischen beamten zum umhängen, jelentése miatt emlitem, Jacobi 15).

Kisch Gusztáv összegyűjtötte a beszterczei szászság szókincsét s e gyűjtemény 178 lapos könyvben a beszterczei ág. h. ev. főgymnasium 1900 dik évi értesítője mellékleteként jelent meg. Ez a gyűjtemény nem pusztá szólajstrom; a szerző egy-egy szónál egész kis cikket ír, kifejtve nézetét a szóról hangtani, jelentéstani tekintetben. Kiváló cikkei a szerzőnek a többi között a következő fejtegetései: *audränk*: uborka, *eitsak*: iszák, *dorf* végű helynevek, *haus*: ház, *mâtš*: Damascener pflaume, *pungə*: pénzzacsó stb. — Soha se téveszti szem előtt azt a bizonyítást, hogy a hol csak teheti, meg ne említse, hogy ez vagy az a szó csakis a moselfrank nyelvjárásban van meg; ilyen cikkek: *saf*! = sei, «im Niesenthal in Luxemburg als seif! = sei», *špirkəl* = februar, grosse kälte, ein ausschliesslich niedrhein. wort, moselfr. *špirkəl*; megjegyzem, hogy e moselfrank szavak bizonyításához egész szépen oda lehet csatolni a beszterczei szász nyelv franczia jövevényeit, a milyen pl. a *dūs*, moselfr. *dūs* leise, franc. *doux*, lat. *dulcis* stb.

Kisch tehát nem elégszik meg azzal, hogy pusztá szóközleményt nyújtson, hanem cikkek alakjában el is mondja nézetét az illető szavakról. De ép ezért e cikkekhez aztán több szó is fér. Én csak két ilyen cikket említek meg, a melyek vagy teljesen, vagy részben hibásak. Az egyik cikk a *haus*-ról szól. A beszterczei szászban a *haus* = az utcára néző szoba, ellemben az egész épületnek *gehäuse* (*goheis*) a neve. Tudva-

levő dolog, hogy az utcára néző szobát a székelek szintén 'ház'-nak hívják. Ebből a szerző aztán Bünkerrel azt következteti, hogy a székelek a ház formáját a szászoktól vették át. A szerzőnek nagy hátránya, hogy a mi irodalmunkat nem vette figyelembe, a Magy. Nyelvört és a M. Tájszótárt nem forgatta. A M. Tájszótárból a szerző meggyőződhetett volna, hogy az utcára néző szobát a Dunán túli magyarság is 'ház'-nak hívja, s hogy ez a magyar házformának frank eredetével függ össze, de független az erdélyi szász háztól. (Ugyanígy hívja: *chiža*-nak az alföldi tót is az első szobát.)

A másik szó a *punga*. A besztercei szászban ép úgy, mint az erdélyi magyarban a *punga*: pénzes zacskót jelent s mindkét nyelvben oláh eredetű (vö. MTsz., Nyr. 19, 201. 320. Nyr. 23, 486. Cih.). Maga a *punga* szó végelemzésben a gót. *pugg* (= — ng), helyesen *puggs* átvevése (vö. ó éjsz. *pungr*, angolsz. *pung*, ófn. *phunc*, aln. *pung*, *pungel* és ebből lit. *pungulys*: közép lat. *punga*, közép gör. *πούγγη*, olasz nyelvj. *ponga* Uhlenbeck, Got. Wb.), de ez nem egészen bizonyos. Uhlenbeck szerint a germán szavak «scheinen slavischen ursprungs zu sein.» A kérdés úgy áll, hogy az óbolg. *pagy*: gót. *puggs* szava a szlávtság azon german, illetve gót jövevényszavai csoportjában tárgyalandó, a hol az óbolg. *choragy*: gót. *hrugga*, angolsz. *hrung*. Ezeknek az átvételeknek a kérdése szorosan összefügg a szlávtság együttes lakóhelyének: őshazájának a kérdésével. Egészen bizonyosnak látszik, hogy az őshaza nem az Al-Duna és a Közép-Duna vidéke volt (Nestor krónikája), hanem a Visztula felső folyása (lásd erről nyelvészeti tekintetben, valamint e germán szavakról való fejtegetést Vondrák, Z oboru slavistiky, Čas. musea kr. Českého, 74. évf. 30. lp.). Ujabban Grienberger a germán *puggs* (g.) stb. szavakról azt tartja, hogy közös germán jövevények egy vulg. latin **pungus*-ból (vö. Sitzungsber. 142 :8. 170.). Már most milyen merész a Kisch írása, mikor az oláh *pungă*, gót. *puggs*-ról ezt írja: 'Das interessante wort ist wohl ein im rum. erhaltenes, wertvolles überbleibsel aus der zeit, da die Goten in Siebenbürgen wohnten'. — A *punga* e tekintetben a körületekintőbb vizsgálat megvilágításánál semmit se bizonyít.

Kisch nagybecsű munkájának az értékéből semmit sem vonok le, ha összegezem a kifogásaimat.

Egyik megjegyzésem az, hogy a szerző a mi irodalmunkat nem vette tekintetbe. Így pl. a *kofə*, trödlerin, altes weib 'szónál oda kellett volna tenni a magy. *kofá*-t is; hasonlókép még a következő szavaknál: *hunŋ*: grenzhaufe, v. ö. magy. *hunka*: dülő hancsik (határjel, Tolnam. MTsz.); a marhaterelő *hosát*: magy. hozzád! links és a *tšă*: links magy. *csá*: balra szavakból következtethető, hogy a besz. sz. *hoits*: rechts! szintén magyar eredetű s az erdélyi magyar *hóc*, **hojc* (v. ö. MTsz.) átvevése.

Másik megjegyzésem, hogy a szerző több esetben elfelejtette az erd. szász szó mellé az oláh alakot is odatenni (pl. *boboila*, *botaş*, *chol-măch*, *kofă* stb.), s megelégedett a pusztá ,rum. dial.' kitételével.

E megjegyzéseim után kiemelem a szerző munkájából a 165-dik lapon levő azt a megjegyzését, hogy a beszt. szász *tšingern* = baj. *schindern* igazi középnémet *ng : nd* megfeleléssel van. Ez *nd : ng* megfelelés megvan a tót nyelv német jövevényszavain (pl. *šingl'e*: zszindely) s így valószínű, hogy a tót nyelv német jövevényeinek is jó része középnémet eredetű.

Kisch gyűjteményében sokkal több magyar jövevényszó van kimutatva, mint a mennyit Jacobi értekezésében olvashatunk. A Jacobi kimutatta magyar szavakból elesik a *tšuklobiro*: goldamsel, a mely Kischnél helyesebben van értelmezve (v. ö. kfn. *biro*: goldamsel). — E magyar jövevények egyike-másika becses adalék a mi tájszavainkhoz is. Így pl. a beszt. szász *szila(pô)*, *szila*: grossvater tárgyalásánál a szerző azt írja, hogy a selyki magyar nyelvjárásban *szilapó*: a nagyapa, *szilanyó*: a nagyanya neve. Ez adatok nincsenek meg a MTsz.-ban, de benne vannak a NySz.-ban.

Igen érdekes az erd. szász *muaser* szó magyarázata is. A *muaser* = soldat, u. s. w. bloss der gemeine und die untersten chargen. Kisch szerint a *muaser* = magy. *mazur* ,elend, lumpig, zerrissen'. Az egyeztetés ellen se hangtani, se jelentéstani szempontból nem lehet kifogást emelni. Fontos azonban a mit Kisch tovább ír: «Das wort wird zuerst von Kastaldos söldnern (1551) gebraucht, deren beispielloze zuchtlosigkeit die bevölkerung geradezu zur verzweiflung trieb, so dass es begreiflich erscheint, wenn sie als ,elende, lumpen' bezeichnet wurden. *muasers* = 1. soldatisch, 2. hochdeutsch (weil die fremden soldaten mit den sachsen hochd. sprechen)'. A *mazul*, *mazur* szóról sokat olvashat a szerző a Nyr. 18, 26, 27. köteteiben; a Nyr. 26: 538-ik lapján meg van írva a szó eredete is; e szerint a *mazul*, *mazur* hozzánk az osmanli nyelvből jött, a hol meg arab eredetű. A *mazul* ,valamely mulasztásért vagy vétségért hübéretől megfosztott volt lovas katona', stb.

Elvi jelentőségű a jövevényszók átvételének a kérdésénél a beszt. szász gyermeknyelv *käst* (= kezét) és a köznyelv *läbet*: brühe, suppe stb. (= magy. *levet*: léből) szava, a melyek ép úgy mentek át tárgyeset formában a szászba, mint a magy. *virgács* a lat. *virgas*-ból.

A jövevényszóknál még csak a *burdû*-ra van egy megjegyzésem. A beszt. szász *burdû* = küsebalg, tehát ugyanaz, a mi a székel *burdû*, *burdó*: tömlő (MTsz.). Kisch azt mondja, hogy a szász *burdû* az ol. *burdûf* átvétele. A *burdó* a magyarban török eredetű (*burdaq*), az oláhba valószínűen bolgár közvetítéssel került a szó; szóvégi *f*: kel. bolg. *f*. > eredetibb *ch*-ból: pl. *oref*: orech *straf*: strach stb; s ez a bolgár *ch* török

szóvégi γ -ból való (v. ö. Nyr. 22, 340.), a mint azt más szóvégi török jövevényekből is igazolni lehet; s ilyen h -s alak a szász *burduhos*: dick-bauch is. Honnan van a szász h (*burduhos*) s honnan a magánhangzói szóvég (burdû)? A szó mélyebb vizsgálatot követel.

Végül rátérek a Kisch munkája egyik fénypontjára, s ez a helyneveknek a vizsgálat körébe való bevonása. Kisch bizonyára szintén meg van győződve arról, hogy a helynevek ép úgy tagjai a szókincsnek, mint a közszavak s bizonyára azt is vallja, hogy a helynevek *ugyanazon hangtani törvények* megvilágítása mellett tárgyalandók, a melyek mellett a közszavak. E műben egy egész sereg helynévről kapunk helyes értelmezést, így pl. a *Kerlés*-ről, *Jád*-ról, *Dipse*-ről stb. E helynevek részletes megbeszélésébe ezuttal nem ereszkedem; kiváló erőssége e fejtegetéseknek a történeti alap, a melyre a szerző helyezkedik. Oklevelekből összegyűjti a szerző a legrégibb előfordulásokat s a mai meglevő alakig a fejlődési folyamatot a szemünk elé állítja. Ezek a fejtegetései is párosulva a szavakhoz írt jegyzeteivel egy kiváló, tanult, kritikus ész munkája s mi csak örülünk, hogy olvasóinkkal e jeles szógyűjteményt megismertethettük.

MELICH JÁNOS.

Aquincum és az ó-budai ásatások; újra leírta *dr. Kuzsinszky Bálint*. Egy melléklettel és 12 szöveggéppel. Budapest, 1900. Ára 40 fillér.

Az Aquincum kiásott romjait látogató közönség számára «Aquincum és romjai» cz. alatt kiadott (2. kiad. 1894.) útmutató megjelenése óta a székes-főváros áldozatkészségéből a romoknak és a múzeumnak külső képe annyira megváltozott, hogy valóban szükséges volt már egy olyan útmutató kiadása, a melyből a jelenlegi állapotról tájékozódni lehessen. De nem csak maga az ásatás folytatása és a múzeum kibővítése tette szükségessé az új leírást, hanem azok a nevezetes adatok is, a melyek az ásatás helyétől távolabb kerültek ugyan elé, de Aquincum történetére és topographiájára egészen új világot derítettek.

Hogy Aquincum területe nagyobb volt a mai Ó-Budánál, az körülbelül bizonyos volt azokból a római leletekből, a melyek a Gellérthegy-től felfelé egészen az ú. n. római fürdőig összefüggő sorban kerültek elé; az is bizonyos volt, hogy Aquincum a római castrum *canabae*-jából fejlődött municipiummá, majd coloniává. 1879-ben azzal is indult meg Havas Sándor indítványára a rendszeres ásatás, hogy az ú. n. papföldön, a «csigadombon» a római castrum maradványait kezdték keresni. A csigadomb azonban nem castrum, hanem amphitheatrum romjait fedte, a mellette levő, a később kiásott házcsoporthoz szemben álló négyszögű, sánczczal körülvett területen sejtették tehát a castrumot.

Azonban néhány 1898-ban elékerült mérföldkő kétségtelenné tette, hogy ott nem lehetett a *castrum stativum*, hanem a hajógyár-sziget táján, a merre a «római fürdő» forrásától oda vezetett vízvezeték oszlopai is egészen a mai város végéig követhetők. Másfelől a budai Vigadó helyén sok sírkő került elő, a melyek a város déli végén kívül esvén, a *colonia* területének legalább negative mutatják észak-déli kiterjedését. Ugyancsak e sírkövek, valamint egy a királyi palotában befalazva volt felirattörödékek Domitianus nevével a római megszállás idejéről tettek tanúságot. E szerint már Trajanus előtt kiterjedt a római hatalom a Dunáig.

Kuzsinszky ismertető leírása ez új adatokkal átdolgozva adja Aquincum történetének rövid leírását s utána az *amphitheatrumot* és a papföldön kiásott épületeket egyenként írja le. Az 1894-ben megjelent útmutatónál tömörebbre szabott leírásba van beleillesztve annak a néhány lakóháznak leírása, a melyeket azóta ástak ki. Becses gyarapodása azonban a kis füzetnek «A leletek» cz. fejezet, a mely az ásátások közepén álló múzeum gyűjteményét ismerteti. Maga a múzeum épülete, a melynek csinos fényképe is megvan a füzetben, belül öt helyiséget foglal magában, a melyek pompeji-i lakóházak mintájára vannak kifestve. A középső teremben a sírleletek vannak elhelyezve, kétfelé egy-egy folyosóra befalazva állanak a kényesebb köemlékek (nagyobb részük kint, az oszlopcsarnokban áll), az északi sarokszobában az épületmaradványok (falfestés, téglák, mozaikok stb.), a déli sarokszobában pedig az érmek, aztán házi eszközök, műszerek, edények, ékszerek, szóval az ásátás apró leletei.

A füzet melléklete, a papföldi ásátások térrajza, ugyanaz, mint az Ókori Lexikoné, ábrái közül különösen érdekes *Castricius* sírkövének szép ábrája, a mely egy teljes fegyverzetű *legionariust* ábrázol.

Jó szolgálatot tett Kuzsinszky e kis füzet megírásával Aquincum látogatóinak, de különösen a bevezető történeti rész magában véve is tanulságos. Emeli a füzet értékét az a kis jegyzék is, a mely az aquincumi ásátásokról szóló szakmunkákat sorolja fel.

FINÁLY GÁBOR.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von *Georg Wissowa*. Stuttgart, I. B. Metzler'scher Verlag. 1894 óta 7 «Halbband», Aal-Cornificius.

Vári Rezsőnek az EPhK. XVIII. 326. lapján megjelent rövid ismerető szavai óta nem esett szó közlőnkben a német philológiai iroda-

lom e nevezetes vállalatáról. Igaz, hogy maga a munka olyan, hogy a szó szoros értelmében vett *könyvismertetést* írni róla nem is lehet, már természeténél fogva sem, hiszen nem olvasásra való könyv, hanem használatra és mindenki, a ki kezébe veszi, azt keresi belőle, a mi érdekli, az egésztől tehát teljes fogalmat nem is szerezhet más, mint — a szerkesztő. A másik akadály pedig a munka terjedelme. Az eddig megjelent 7 félkötet 10,804 hasábon Cornificiusig terjed, kereken 320 íven az egészre előre felvett 900 ívből (28,800 hasábból).

A mikor a magyar irodalomban végre sikerült egy — si licet parva componere magnis — hasonló vállalatot végre megindítani, talán nem lesz egészen érdektelen egy pillantást vetni erre a nagy német munkára, minden igény nélkül arra, hogy az eredeti vagy a most átdolgozott Real-Encyclopädia történetét akarnók részletesen ismertetni.

Az, a kinek nevét e nagy mű második kiadása is halhatatlanná teszi, August Friedrich von *Pauly*, ránk magyarokra nézve annyiban érdekes személyiség, hogy a német genius vele szemben is érvényesítette azt a hatalmas assimiláló erejét, a mely leginkább hasonló példaképen Dürert németté tette volt, t. i. *Pauly* atyja is magyar eredetű volt (lásd *Pauly Real-Enc. I. kiad. Bd. Vorwort VII. lapján*), de már német ember. Fia, a tudományos érdemeket oly készséggel elismerő Németországban még sem jutott bele a halhatatlanság modern forrásába, a Realencyclopädie eponymus szerkesztője nincs benne a Konversationslexikonokban! Pedig az ő neve elnyomta annak a kiváló philologusnak a nevét is, a ki a negyedik kötettől végig, felénél nagyobb részét szerkesztette az Encyclopädiának, s a ki, bár a munka oroszlánrészét végezte, mint eleinte szerény Privatdozent, *Walz* ord. Professor után csak harmadik helyen áll a kötetek címlapján, értem W. S. *Teuffelt*, a ki *Pauly* halála után 1845-ben átvette és 1847-től 1851-ig tényleg egyedül vezette a szerkesztést. Ugyancsak ő volt, a ki 1861-től 1866-ig az első kötetnek második kiadását megszerkesztette, ezzel elenyésztetvén az első kiadás I. és többi kötetei közt mutatkozó egyenetlenséget.

Paulynak 1837-ben megjelent előszava szerint a Real-Encyclopädie feladata: «ein Handlexicon, nicht einen Thesaurus der verschiedenen Theile der Alterthumskunde, mit Ausnahme der Grammatik und Metrik, der Kritik und Hermeneutik, zu liefern, welches, zunächst für das Bedürfniss des Studierenden und des mit literarischen Hilfsmitteln minder ausgerüsteten Lehrers berechnet, zugleich geeignet wäre auch dem eigentlichen Gelehrten in einzelnen Fällen ein unbequemerer anderweites Nachschlagen für den augenblicklichen Bedarf zu ersparen.»

Már az átdolgozás sokkal nagyobb szabású: «Die Aufgabe ist jetzt wie einst, in lexikalischer Form die Gebiete der Geschichte, Geographie, Antiquitäten (in weitesten Sinne), Mythologie, Litteratur- und Kunst-

geschichte des Altertums derart zur Darstellung zu bringen, dass die einzelnen Artikel in möglichst knapper Fassung das ganze für den Gegenstand vorliegende Quellenmaterial unter gewissenhafter Berücksichtigung der neuen Litteratur vorführen und verwerten und das Gesamtwerk sozusagen eine Codificierung unseres gegenwärtigen Besitzstandes an Kenntnis des classischen Altertums enthalte. Für die geographischen, mythologischen und litterarhistorischen Eigennamen, sowie die Künstlernamen ist Vollständigkeit angestrebt worden, ebenso finden die Namen aller historisch irgendwie bedeutsamen Persönlichkeiten Aufnahme, ohne dass das Werk dabei mit einem Eigennamen-Wörterbuche in Concurrenz treten wollte.»

E két programnak megkülönböztető sarkpontja az elsőnek végén a pillanatnyi szűkség kielégítésére való utalás, a második már magára vállalja a philologia mostani ismereteinek kodifikálását, az új irodalom lelkiismeretes felhasználásával.

Ez az új irodalom a német, francia, angol, olasz, spanyol, orosz, stb. stb.-re mind vonatkozik, de a mint éppen hungaricumokban meggyőződni alkalmam volt, nem vonatkozik az új magyar irodalomra. Ennek az oka előttünk sajnosan ismeretes. Nem tudtuk még meggyőzni a külföld tudományos köreit arról, hogy érdemes a magyar tudománnyal (magyarúl) foglalkozni, de valljuk meg, nem is nagyon igyekeztünk meggyőzni. Csak elvétele találunk a külföldi tudományos munkákban hivatkozást magyar író művére, a mi viszont természetes, mert hiszen nem is adjuk nekik tudtára hogy mi van, vagy hogy egyáltalában van-e valami olyan magyar könyv vagy értekezés, a mely érdemes lehetne a figyelemre. Reméljük, hogy talán e tekintetben is lesz változás valaha.

E bevezető szavak után áttérek arra, a mi a Real-Encyclopädie-ből engem különösen érdekel, remélvén, hogy saját szempontjából más is meg fogja közlönyünk olvasóit ismertetni e nagy mű jó oldalaival.

Adataim Magyarország római-kori topographiájára vonatkoznak. Pannoniára vonatkozó magyarországi helynevek az eddig megjelent részben a következők: *Acumincum*, *Adiarum* (ut. Anabum, Anavum), *Albanum*, *Alisca*, *Alta ripa*, *Altina* 1., *Altinum*, *Andantonia*, *Annamatia*, *Antiana*, *Aquæ Balissæ*, *Aquæ Jasæ*, *Aqua viva*, *Aquincum*, *Arrabo* 2., *Arrabona*, *Basante*, *Bassiana* 1., *Bassiana* 2., *Berebis*, *Berginium*, *Bittium* (utalás), *Bolentium*, *Bononia* 1., *Bononia* 2., *Brigetio*, *Budalia*, *Burgenæ*, *Cæsariana*, *Campona*, *Caput Basensis*, *Cardaliaca* és *Cardellaca* (utalás), *Carrodunum* (ut. Cardono), *Catio* (utalás), *Celena* (ut. Cansilena), *Centenarius burgus*, *Certissa*, *Chertobalus* (utalás), *Cibala*, *Cimbrianæ*, *Cirpi* (ut. Carpis), *Cocconæ*, *Commercium*, *Conradculia*, *Constantia* 6., *Contra Aquincum* (utalás), *Contra Florentiam* (utalás), *Cornacum*.

Moesia superior magyarországi részéről: *Aconia* (ut. *Agnaviæ*),

Aizisis (ut. Azizis), *Arcidava* (ut. Argidava). *Bacaucis*, *Bersoria* (ut. Berzobis), *Canonía*, *Caput Bubali*, *Centum putei*, *Confluentes 6.*, *Constantia 7.* (ut. *Castra Augustoflavianensia*), *Contra Reginam*.

Dacia magyarországi területéről: *Acidava 2.*, *Alburnus major*, *Alincum* (?), *Ampelum*, *Angustia*, *Apulum*, *ad Aquas*, *Arkinna*, *Arcobadara*, *Blandiana*, *Brucla* (ut. *Brutia*), *Burticum*, *Capora* (?), *Caput Stenarum*, *Cartum*, *Cavietetum*, *Cedonia*, *Certia*, *Comidava*, *Congri*.

Jazix metanasta helyek: *Abieta*, *Bormanon*.

Folyók, hegyek, vidékek nevei: 1) Pannoniában: *Alma 1.* (ut. *Almus 2.*), *Aqua nigra*, *Arabon 1.* (ut. *Arrabo*), *Aureus mons*, *Bathimus*, *Béβia ὄρη*, *Bollia*, *Claudius mons*, *Colapis*; 2) Moesiában: *Apus*; 3) Daciában: *Alutas*, *Arabon 2.*, *Arine*, *Auras*, *Bastarnicæ Alpes*, *Bontæ*, *Caucalandensis locus*, *Caucasus mons*; 4) Duna balpart: *Barbaricum*.

Népnevek: 1) Pannoniában: *Amantini*, *Andizetes*, *Arabiates*, *Aravisci*, *Azaloi*, *Belgites*, *Boii*, *Breni*, *Catari*, *Celtae* (utalás), *Colapiani*, *Cornacates*; 2) Moesiában: *Albocenses*, *Biephi*; 3) Daciában: *Acatziri*, *Agathyrsi*, *Anartes*, *Arsietai*, *Bastarnæ*, *Biessi*, *Carpi*, *Caucoënses*, *Ciagisi*; 4) Duna balpart: *Amicenses*, *Buri*.

Más természetű címek: *Acuinus*, *Bato 4. és 5.*, *Burbista* (ut. *Boerebista*), *Bussumarus*, *Cantabria*, *Ciniamus*, *Comosicus*.

E hosszú sorozatból a földrajzi neveknél tűnik fel, hogy a fent idézett programot nem sikerült pontosan megtartani (Für die geographischen . . . Eigennamen . . . ist Vollständigkeit angestrebt worden). A pannoniai helynevekből hiányzik: *Arsaciana*, *Augustianæ*, *Caratensis*, *Castellum Onagrinum*, *Castra Herculis*; Daciából: *Augusta Prætoria*, *Augusti pons*; a *Barbaricumból*: *Aucha*, *Caudanum*; ezekből azonban csak a három első és az *Aucha* veendő hiányzó cikkeknek, a többi kéttagú cím a második szó és *Candanum* a K betű alá tartozik, itt csak az utalás hiányzik.

A felsorolt nevek közül dült betűkkel kiemeltém azokat a címszókat, a melyek a Pecz-féle Ókori Lexikonban is megvannak, hogy a Paulynál bővebben, azt mindenki örömmel fogja észrevenni. Sőt találunk az Ókori Lexikonban egy utalást, a mely hiányzik a Paulyból, t. i. *Azalum* nevét *Adiaumnak*, a mely éppen azért hiányzik onnan, mert Hampel plausibilis feltevését, a mely magyarul jelent meg, a német szerző nem ismerte. Még hiányzik a *Carpates montes* cím is, de ez valószínűleg a K betűben lesz meg.

E lényegtelen alaki megjegyzések után el kell ismernünk, hogy Magyarország római kori helyrajza pontosan és nagy lelkiismeretességgel van feldolgozva; úgy az írók, mint a feliratok adatai, a mennyiben nem kellett magyar nyelvű adatokat használni, megbízható idézetek alakjában találhatók fel az egyes cikkekben. Ez az elismerés az Encyclopédie

tudós szerkesztőjén kívül a fenti cikkekre nézve, főleg Dacia és Pannónia feldolgozóira vonatkozik és pedig Bersovia cikkig dr. W. *Tomaschek* egyetemi professzorra (Wien), innen kezdve pedig dr. Carl *Patsch*, a szerajevói orsz. muzeum őrére.

A felsorolt cikkeken kívül hazánkra vonatkozó adatok vannak még Ala és Cohors alatt (Cichoriustól), Classis alatt (Die Donauflotte, Fiebigertől), Concilium, Coloniae, Conventus alatt (Kornemanntól), Aera alatt (Kubitschektől) és Caname alatt (Scholtentől).

E különösen ókori történelmi és régészeti érdekű cikkek mellett szeretném a magyar történelemmel foglalkozók figyelmét felhívni az Encyclopädie-nak hunn népekre és törzsekre vonatkozó cikkeire. A menyinyire lapozgatás közben feljegyeztem, egy nagy *Attila* cikk mellett, a melyre a Bleda cím is utal, hunnokra vonatkoznak a következő címzők: Amilzuroi, Angisciri, Avares, Bardores, Bittugores, Bulgari, Chaones 2., Chazaro, Chimabes, Chionitae, Chrinni, Chunoi. Mindenesetre érdekes volna magyar szakembernek utána nézni és a kilátásba helyezett Supplement számára a magyar történelmi irodalom ezekre vonatkozó adatait hozzáférhetővé tenni.

Dr. FINÁLY GÁBOR.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1899/1900.

14. Walton Róbert: *Vörösmarty drámáiról*. (Szatmári kir. kath. főgymn., 3—32. l.) — Ez értekezés, mely mint iskolai értesítő-beli programértekezés természeténél fogva még 1900. júniusában jelent meg, Vörösmarty 1900. évi deczemberi jubiláris ünnepeltetésének egyik előhangja volt. Rövid bevezetése azért természetszerűen a nagy költő apotheosisát foglalja magában. S eddig rendén is van a dolog. De éppen, mert az értekezésnek ezt az alkalmosságát előre bocsátja szerzőnk, nem látjuk át világosan, miért kívánta a szerző a Vörösmarty-tárgykörnek ezt a részletét dolgozni föl s adni az ünnepésre készülő közönség, de különösen szükségképeni olvasói, a tanulóifjuság elé, — ezt a részletet, mely a költőre éppen legkevésbé derít dicsőséget. Nem sikerült gondolat, nem gyöngéd és nem tapintatos dolog Vörösmarty ünnepelésére éppen drámáinak gyöngé oldalait mutogatni ki bőven, hosszasan, s még ki is emelni a nagy költőnek azt a gyöngeségét, autokritikájának azt a tévedését, hogy drámáihoz vonzódott leginkább, ezeket szerette legjobban, ezekre tartott legtöbbet.

Ez azonban végtére sem tartozván a szorosan vett philologiai kritika körébe, megemlítése után napirendre térhetünk fölötte.

Ha tisztán philologus szemmel tekintjük a dolgozatot, constatálnunk kell, hogy ezt a vizsgáldást, melyet a Vörösmarty-drámák becésének

mérlegelése körül végez, szigorú, de igazságos kritikával viszi végbe. Ha újabb eredményekre nem jut is, elegendő a már elfogadott véleményeket Vörösmarty drámáiról újból összefoglalnia. A dolgozat e tekintetben elfogadható. Kevésbé nevezhető azonban annak egyéb szempontokból.

A dolgozat főhibája — mely legelőször szembeötlik — szerkezetének aránytalansága, a mi az egyes részek kidolgozásában, terjedelmök megszabásában nyilatkozik.

Az értekezés első fejezete a magyar színészet és drámairodalom történetének $3\frac{1}{2}$ nyomtatott lapnyi, igen-igen vázlatos áttekintését adja, látszólag, saját állítása szerint Vörösmartyig, tényleg azonban csak Kisfaludy Károlyig. Ebben a vázlatban — mely mindenki előtt, még laikus olvasók előtt is ismeretes s minden irodalomtörténeti tankönyvben sokkalta bővebben elmondott adatokat közöl rövidesen, kivonatosan, valóságos telegramm-stílusban — teljesen szükségtelen a lap alján adott jegyzetekben négyszer is Bayer Józsefnek «A nemzeti játékszín története» című művére hivatkozni. A különben komolyabb irányú, eléggé józan és — a mi itt fő — rövides munkához nem illik ez az apparatus, nehogy a nagyképszerűség és ámitás vádjának csak legcsekélyebb árnyéka is érintesse. Az áttekintés azonban jó. Bevezetéséül oly programértekezésnek, melyet első sorban az iskola tanulói olvasnak, jól megállja a helyét.

Tényleg még a második fejezet kezdete is Vörösmarty drámai költészetének előzményeivel foglalkozik világosan, sententiousan, értelmesen, igazi «style coupé»-ban. Itt szól szerzőnk, elég bőven Kisfaludy Károlyról, hogy végre eljusson Vörösmartyig. Itt tűnik ki azonban, hogy tíz nyomtatott lapra terjedő bevezetése a tulajdonképeni tárgyhoz, mely a befejezéssel együtt csak húsz lapot tesz ki, a kelleténél hosszabb s ez teszi aránytalanná a dolgozatot annál inkább, mert szemmel látható, hogy az előzményekkel való hosszas (habár lényegileg vázlatos) foglalkozás a tárgyalás alaposságának rovására megy. Így pl. az értekezés a 14—16. lapig száraz, lapos, sokszor nem is eléggé világos, szűkszavú tartalmi kivonata Vörösmarty drámáinak. Ennek a pár lapnak semmi becsé. Ez elmaradhatott volna, vagy másképen kellett volna szerzőnknek előadnia.

Különben is a szempont, melyből Vörösmarty drámai költészete egyedül méltán tekinthető, ez: viszonylagos értéke, lyrájának örök szépségű ideáihoz és epikájának a maga korában becses hatásához mérve. Nem új eszme, hogy Vörösmarty maga drámájára tartott legtöbbet, epikája hatott leghatalmasabban s mégis lyrája a legbecsesebb, — de legbiztosabb méréletet ad a vizsgálódó kezébe. Vörösmarty gyöngéjét drámái iránt említi ugyan szerzőnk, de a jelzett szembeállítás mellőzi, sőt tévedni is látszik e kérdésben, vagy legalább is rosszul fejezi ki magát. A költő maga ugyanis félreismerte saját tehetségét a dráma iránt, legjobban bizonyítja ezt epikai s drámai sikereinek különbsége. Ezt azonban e különbségre való rámutatás helyett azokkal a szavakkal hirdetni, melyekkel szerzőnk mondja, vagy tévedés vagy homályos kifejezéseinel fogva másokat félrevezető, másoknak tévedésére alkalmat adó gondolatmenet. Szerzőnk t. i. így szól: «Ő maga (Vörösmarty) is érzi Kisfaludy hatását; irányát helyesli, lelkesedik hazaszeretetésén, de mint tanultabb, tehetségesebb, megbírálja e műveket, észreveszi a gyöngeségeket, hibákat. *Öntudatára jut annak, hogy benne erősebb írói tehetség van s az eladdig csak rejtett hajlam föllángol, drámai kísérleteit átdolgozza, a világ elé lép.*»

(13. l.) Ez állítás lényegének helytelensége első olvasásra nyilvánvaló. Eppen ebből a priorisztikus szempontból, melyet szerzőnk állítása tartalmaz, mely itt úgy látszik, mintha az övé is volna, nemcsak Vörösmartyé. — nem szabad tekinteni a nagy költő drámai költészetét, mert ebből érthető meg legkevésbé, hogy ha kora kívánságát a dráma iránt nem is, de a saját költészetét mindenestre hibásan értékelte. Szerzőnk czáfolatául gondoljunk csak pl. a rémesebb, romantikusabb *Vérnászra*, szemben Kisfaludy *Stibor vajdájával*! A tragikai megoldásnak elégtelensége mellett mindkettőben, a hangulat nemességénél fogva mégis melyik jobb és maradandóbb becsű, — ki ne tudná azonnal megmondani?!

Ez általános dolgon kívül a dolgozatnak kisebb, de mégsem jelentéktelen hibája az, hogy Vörösmarty drámai költészetének fejlődését, Kisfaludy, Shakespere, a német végzettragédia, a franczia romantikus dráma hatásainak pontos számvetését hiába keressük az értekezésben. Ez kissé önállóbb, de mindenestre mélyebb tanulmányokat igénylő része lehetett volna a dolgozatnak s a philologiai tudomány szempontjából némi becsüt adhatott volna az értekező munkájának. Itt említem meg azt is, hogy szerzőnk a nagy költő drámáinak felsorolásában (a 13. lapon) az 1832-ben készült *Kincskeresőket* mondja Vörösmarty első tragédiájának, holott a *Salamon király* című szomorujátéka már 1827-ben megjelent 3-ik átdolgozásban s ezt ő ugyancsak pár sorral előbb regisztrálja is. Ezt a félreértésre alkalmat szolgáltató meghatározást ismétli is a 14. lapon, mondván: «Tragédiái sorát a *Kincskeresők* nyitja meg». Úgy látszik szerzőnk a Vörösmarty történeti szomorujátékait külön műfajnak tekinti, mint Shakespere «históriáit» szokás, de legalább említené meg vagy magyarázná, mert hiszen szomorujáték és tragédia mégis csak egy dolog. Talán a messzemenő æsthetikai fejtegetéseket kívánja elkerülni!? Tudjuk, hogy ilyen fejtegetések nélkül semmiféle tanulságos irodalomtörténeti értekezés nem igen lehet el.

A sajtóhibákban elrettentésig bővelkedő dolgozat befejezéséül szerzőnk az utolsó négy lapon Vörösmarty drámájának követőiről, iskolájáról szól, nem egészen szerencsésen s nem elég világosan fejtegetve a költői és színpadi hatásra törekvő különböző irányzatokat. A dolgozatnak ebbe a részletébe fűzi bele végső sorok gyanánt az egész értekezés legbecsesebb eszméjét. Nem győz Vörösmarty drámájának nemzeti szellemére eléggé rámutatni s az idegen ideálok után rohanó újkori drámának benne mintát állítani. Rákiált mintegy a rohanó ízlésáradatra, melynek hömpölygő árai sok lim-lomot, hulladékot, szemetet hoznak el irodalmunk kies, bájos vidékeire, hogy álljon meg s térjen vissza a nemzeti ideálhoz a dráma terén is. Úgy vélem, szerzőnk maga is tudja, hogy szava gyöngé hang, elhaló szózat, de lelke megnyugtatóására legalább leadja votumát. Az értekezésnek ezen nemes eszmék, becses tradíciók jegyében született intenciója mentse a dolgozat philologiai fogyatkozásait.

GYULAI ÁGOST.

VEGYESEK.

† Halász Ignác (1855—1901). A magyar nyelvtudománynak egyik legérdemesebb munkása hűnyt el Halász Ignácban 1901 április 9-én. Munkaerejének és munkakedvének teljességében szakadt meg pályája, akkor, a midőn összegyűjtve erőt és tudást, nagyobb alkotásokkal akarta szolgálni a magyar nyelv tudományának ügyét.

Halász Ignác a Budenz József köré csoportosult nyelvészgárdának volt tagja; őt is a mester példája és buzdítása vonzotta a rokon nyelvek kutatása felé, habár munkásságának első termékei az irodalomtörténet (*Kármán József*-ről szóló tanulmánya) és a szorosan vett magyar nyelvészet körében mozogtak. A Magyar Nyelvőrben megjelent első dolgozataiban egyes képzők elemzésével foglalkozott, s aztán megírta nagyobb cikksorozataát: *Ritkább és homályosabb képzők*. Majd a magyar nyelv szláv elemeivel foglalkozott (*Visszahódított magyar szók. Magyar elemek az északi és a déli szláv nyelvekben*. Nyör és Nyelvtud. Közl.). E közben mestere buzdítására a finn-ugor nyelvek közül a lappot választotta különös tanulmánya tárgyává. Már 1881-ben közölt egy orosz-lapp nyelvtani vázlatot (Nyelvtud. Közl. 17. k.) s csak azután vállalkozott reá, hogy felkeresi a Svédország és Norvégia északi részén lakó lappokat, hogy a helyszínén tanulmányozza nyelvüket s pontos, megbízható szövegek s szójegyzék gyűjtésével biztosabb anyagot szerezzen az összehasonlítás számára. Három ízben kereste fel a lappokat; először 1884-ben töltött közöttük három hónapot; második útját 1886-ban s a harmadikat 1891-ben tette meg. Mindegyik útjában más-más vidék nyelvét tanulmányozta, gyűjtött minél több szöveget s megszerezte a nyomtatásban megjelent s a lapp nép közt elterjedt lapp nyelvű nyomtatványokat is. E tanulmányainak és gyűjtésének eredménye az az öt kötetre terjedő lapp nyelvmutatvány, mely az Ugor füzetek sorában jelent meg. Az anyag feldolgozásához csak ezután fogott; 1896-ban megjelent a *Pite-lappmarki nyelvtan és szótár*, s így akarta folytatni a többi lapp dialektus nyelvtani feldolgozását. Munkássága kiterjedt a finn-ugor nyelvek körén túl az ugor és szamojéd nyelvrokonság kérdésének megvilágítására is (Nyelvtud. Közl. 1893.) s egyetemi előadásaiival kapcsolatban megírta a magyar szófejtés történetét; e munkája azonban kéziratban maradt.

1893-ban neveztetett ki a kolozsvári egyetemhez a magyar nyelvtudomány s a finn-ugor nyelvészet r. tanárává; s azóta idejének nagyobb részét az egyetemi tanítás s az ifju tanárnemzedék nevelése foglalta el. S midőn lelkiismeretes munkával feldolgozta előadásainak egész körét s újult erővel új feladatok megoldásához akart fogni, kibullott kezéből a toll, mely még sok hasznos mű megalkotására lett volna hivatva.

BALASSA JÓZSEF.

— Az «Ösanya» forrásait évtizedeken át folytatott hosszú kutatás után végre megtalálták. Grillparzer maga utalt forrásaira rendkívül

érdekes «Önéletrajzában», de oly általánosan és homályosan, hogy inkább megnehezítette a kutatók fáradozásait. Két egymástól teljesen független forrása volt: «Egy francia rabló történetében (írja a költő), ha nem csalódom, Jules Mandrin a neve, olvastam elfogatásának módját. A katonától üldöztetve egy előkelő kastélyba menekült, a hol szerelmi viszonya volt egy szobaleánnyal (?), a ki jóra való leány volt és legkevésbé sem sejtette, hogy mily elvetemült embernek nyitotta meg szobáját és szívét. Az ő szobájában fogták el. A tragikus csíra ebben a viszonyban vagy jobban mondva ebben a fölismerésben nagy hatást tett reám.» Ez a Louis (nem Jules) Mandrin híres rablógyilkos volt, a ki 1714-ben született, egy ideig katona volt, utóbb rabló lett és 1755-ben halt meg a vérpadon. Életét és sorsát nyomban kivégzése után sokszor írták meg; Grillparzer forrása a következő mű volt: *Histoire de Louis Mandrin, depuis sa naissance jusqu'à sa mort. Avec un détail de ses crudités, de ses brigandages et de son supplice.* Amsterdam 1755, 96 f, a hősnek arczképével. Ez a Mandrin szereti Izaurát, egy előkelő nemes kisasszonyt, a ki néniével egyedül lakik egy magányos kastélyban. Izaura kezdetben visszautasítja a feltűnően szép és érdekes férfiút. Ekkor ez előkelő származású bárónak adja ki magát és most megnyeri a kisasszony vonzalmát. A kézfogó megtörténik és az esküvő küszöbön van, midőn a rablót Izaura szobájában leleplezik és elfogják. A leány nem tudja e gyalázatot elviselni és kolostorba vonul.

Második forrásáról így nyilatkozik Grillparzer: «Hasonlóképen kezembe került egy népmese (?), melyben egy ősrégi családnak utolsó leánysarja feltűnően hasonlólt családjának kisértettképen járó özanyjára és ezzel a legborzasztóbb fölcserélésekre szolgáltat okot.» Ezen forrás a következő silány rémregény: *Die Blutende Gestalt mit Dolch und Lampe oder die Beschöhrung im Schlosse Stern bey Prag.* Wien und Prag, bey Franz Haas. Év n., de 1817 előtt (az «Ahnfrau» 1817. január 31-én került először színre), mert egy 1817. januárjában megjelent katalógusban már föl van említve. — E két történetnek semmi köze egymáshoz és Grillparzer maga említi, hogy egy reggel, az ágyban fekve, váratlanul összeolvadt a két motívum képzeletében: a rabló szintén sarjává lett a bűnös özanyának és ezzel tragikus magaslatra emelkedett.

A költő forrásait kitűnően tárgyalja Wyplel Lajos bécsi főreáliskolai tanár, még pedig a Mandrin-históriát a bécsi XV. ker. főreáliskola XXVI. Értesítőjében (1900, 26 l.): *Die Geschichte des Räubers Louis Mandrin als Quelle zur „Ahnfrau“*; — a rémregényt pedig Sauer «Euphorion»-jában (VII, 1900, 725—58. l.): *Ein Schauerroman als Quelle der „Ahnfrau“* A két jeles tanulmány a legpontosabban, mondhatni szórszálhasogató részletzéssel veti össze a két gyatra forrást a kiváló tragédiával, mely ugyan sok részletet használt föl forrásaiból, de mégis úgy magában a cselekvényben, mint a jellemzésben és indokolásban teljesen önálló műredek és óriási magasságban áll a mindenkép értéktelen források fölött. Wyplel dolgozatai érdekes és tanulságos adalékok a költői képzelet és alakítás lélektanához.

h.

— Helyreigazításul Köpesdy Sándornak az *Egyet. Phil. Közl.* f. é. V. füzetében «Homerosi görög nyelvtan»-omról közzétett megjegyzéseire.

Bíráló fölállítja azt a kérdést, megfelel-e könyvem a szaktudományi és didaktikai szempont két kellékének *vagy ezek egyike másikának, s jó oldalain kívül annak hibáit akarja föltüntetni 3 csoportra osztva. A jó oldalairól azonban elfelejtett (?) szólni! Annál inkább keresi a csomót még a kákán is, mint a következő teljesen értéktelen, s így figyelemre sem méltó aprólékosságai mutatják: 10. 11. l. (a szóbőség szerzésére nézve, s a mi ez után következik); 313. §. β. (402. lap.); 143. §. (a 403. l.), 13. 23. 26. 28. l. — 182. §. 2. — 191. 197. 200. l. olyan szók ellen tesz kifogást, melyek csak az ő görög' nyelvtanában nem találhatók. (Miért?) — 244., 1. olyan igazítást tesz, a mi benne van a könyvemben («kőből való fal, kőfal»); így akartam föltüntetni a gen. mat. igazi jelentését. Hasonló czél vitt rá arra a «csattanós» fordításra is (256. l.)*

Abban sincs igaza, hogy az alaktanban lépten-nyomon az attikai nyelvjárásból veszem a példákat; nagyon is utána néztem, hogy ez meg ne essék. Innen van, hogy az augmentumos paradigmák közt vannak augm. nélküliek is. Hogy ezt sem látta át, azon való csodálkozásomból alig fakad mentség számára. A jelentés-, használat- és mondatban azonban már a tantervre való tekintetből sem lehettem csak a homerosi nyelvre tekintettel. Hogy lehet ilyet kívánni, mikor a VI. oszt.-ban Herodotossal megkezdődik a prózai olvasmány, a VII. oszt.-ra Xenophon elbeszélő műveiből részletek s az att. nyelvj. ismertetése van előírva az Iliason kívül s a VIII. o. főolvasmánya Platón.

Azt mondja még itt: «a nyelvjárások elészámlálásánál (!) fejlődésük vagy használatuk időrendjére figyelemmel kellett volna lenni.» Én rokonságuk szerint sorolom elő őket. — Εἴκοσι — (víginti)-nél *szembeszökőbb példát* is választhattam volna? Ugyan melyiket? — És a *jód-ról* mit kellett volna még mondanom? (V. ö. a Nyvt. 88. l.). — A 9. l. *betű* nem felelt volna meg *hang* helyett, mert a betű nem *reszett ki*, hanem a hang. — A synizesis meghatározását megcsonkítja. Az a kifogás, a mit a *mássalh. változásai* és az *összevonás* tárgyalásának helyét illetőleg tesz, arra vall, hogy nyelvtani rendszerről meg a Hom. alapon való tanítás módszeréről fogalma sincs. Erről tanuskodik az is, a mit a szótagok elválasztására nézve ajánl (400 l.)

K.-nek hosszú tanári pályája alatt nem volt még alkalma észrevenni, hogy a mássalhangzó — *kettőztetés* tulajdonképen annak a hangnak a hosszúságát fejezi ki (20. 88. stb. l.). Igenis *kettőztetés* (= duplicatio), nem pedig *kettőzés*. Mert tudom ugyan *szereény összedállító létemre* (403. l.) is, hogy az aratónak *kettőzője* (= «párban dolgozó») van s ennek a munkája nevezhető is *kettőzésnek*; de itt a hang *kettőztetéséről* van szó, és ez nem nevezhető *kettőzésnek*. A csárdásban is «*kettőzteti*» a magyar a lépést, nem *kettőzi*.

A 70. §-ra tett megjegyzése ismét csak felületességét bizonyítja. Ha ügyel az o-csoport és a mássalhangzós decl. dativusaira, bizonyára hallgatt volna bölcseségével. — A 74. §-ra fölösleges a példa, mert l. ott van

a 72. és 76. §-ban, 2. *anticipatióba* estem volna vele. — A 80. §. szerintem a legjobb helyen van.

A 87. §. IV-hez azt mondja, hogy «Homerosnál nem» esik ki az *vt* tövégzet a plur. dat. *oi* végzete előtt s ilyen példákkal védi hebehurgya ítéletét: *γενόντες, πόντες*. — Hát ezekben *oi* előtt áll az *vt*?!

A 111. §-ban *αλλος*-t gondatlanság szülöttének mondja *αλλος* helyett (401.) — Én meg ezen észrevételét mondom a felületesség szülöttének.

135. §. Hogy az *εο, εου* stb.-ből lett *ευ* nem nevezhető összevonásnak, azt alig fogja még egyszer állítani, ha egy kissé széjjel néz a görög verstanban. — A 166. §-ra mondott megjegyzése: idem per idem.

A 208. §. elejére és végére nézve tévedésben van (402. lap). Ott nincs ellenmondás. — Tagadom, hogy a 209. §. jobb volna «határozott ige alakjai», mintsem «*az ige határozott alakjai.*» — U. i. a 9. sorban «elválva» kitételét fölöslegesnek mondja; pedig csak így van kifejezve *ολιγοεις* fogalma. Máshol meg éppen olyan szó kimaradása ellen tesz kifogást, a mely kiérthető a fordításból (293. §.). — Hát *επιζητη*-t minek akarja? — A 318. §-ban kimaradt a fordításból «menekülvén»; az ő fordítása nem fejezné ki azt, a mit kell.

A 160. §. «a multban folyó és beálló cselekvés ismétlődése» csak annak érthetetlen, a ki nem akarja megérteni, vagy a ki nem ügyelte meg a kétféle iterativumot.

A «törzsekre oszlott» nem fejezné ki azt, a mit én akarok értetni (5. l.). — Jól teszi tehát, ha ebből a fajtából nem említ többet.

A 26. l. idézetében mást húzott alá, mint a mit én aláhúztam. Nálam így van: *egy rövid* szótagnak számít. — És talán *számít*-ban is akadékoskodik? Megteszi! — A 202. §. j. «leginkább»- és «legszámosabb»-ra nézve szintén tévedésbe esett; itt nem talál latinismust, ha jobban körül-néz. — 216. *ομοιωσις* mellett *τις* nem «vlkiért», hanem *vlki ellenében* (= ellene szegül vlkinek). — A *cselekvésmód* (204. §.) elnevezést a Simonyi nyelvtanaiban megtalálja; legjobb lesz tőle kérdeznie meg, mily hibák közé tegye.

191. §. «Személynévmás», mert *személyt* jelöl, *személy-név* mása; «*birtokos névmás*», mert a *birtokost* jelöli meg, nem a birtokot.

Láthatja tehát bíráló, hogy bírálatba is csak *sok körütekintéssel* s *még több kitérő utánjárással* támogatott munka után lehet belefogni.

Dr. CSERÉP JÓZSEF.

— Helyreigazítás. Miután válaszem Gyulai Ágost bírálatára (Közl. XXV. 245. l.) a Philologiai Társaság 1891. évi április 1-én hozott határozata értelmében meg nem jelenhetett a Közlönyben, ezúttal csupán a következő kijelentésekre szorítkozom: Dolgozatomból Ibsent semmikép sem lehet Goethe korabeli írónak értelmezni. Bírálóm egymás mellé állította két mondatom fejezetzáró és fejezetkezdő. «Wer nach Österreich geht stb.» közmondás. Ez a hely, igaz, el van rontva, mivel felekezeti kulturértékről lévén szó, kinyomatás közben itt nem tárgyalható okokból törlés történt. — «Kézbe vettek magyar könyvet azok is, kik azelőtt sem-

mibe sem vették.» Elcsúszás, melynek szójátékos színezete megvan, de az utána következő «lenézték» szó útját állja minden félreértésnek. — «*Werke des Geist* stb.» idézetemet ugyancsak sajtóhibának nézhette bírálóm, midőn 3—4 van talán minden oldalon.

A mi pedig bevezető személyeskedését illeti: hogy bennem jóformán az egész fiatal tanárságot nagyon is kockáztatott feltevésekkel leszólja, amolyan kétellő eljárás, melyet bárki megfordíthat.

Rozsnyó, 1901. május 7.

KREBSZ ERNŐ.

KÖNYVÉSZET.

Bajza József összegyűjtött munkái. Harmadik, bővített kiadás. Életrajzi bevezetéssel és jegyzetekkel sajtó alá rendezte Badics Ferencz. 6 köt. (8-r. 362, 477, 402, 612, 404, 488 l.) Budapest, 1900. Franklin-társulat. Ára 25 k, díszkötésben 35 k.

Erdélyi Mihály. Lessing viszonya a klasszikus ókorhoz. Bölcsészettudori értekezés. (8-r. 165 l.) Pozsony, 1901.

Gyöngyösi László. Arany János élete és munkái. (8-r. 392 l.) Bpest, 1901. Franklin-társulat. 5 k.

Hornyánszky Gyula. Schvarcz Gyula emlékezete. (N. 8-r. 41 l.) Budapest, 1901. Hornyánszky Viktor. 1 k.

Iskolai könyvtár. Magyar olvasmányok tára. Szerkeszti: Beöthy Zsolt. 10. kötet. *Katona József* Bánk-bánja. Magyarázta Hevesi Sándor dr. (8-r. 180 l.) Budapest, 1901. Athenæum r.-t. Kötte 1 k 80 f.

Jeles írók iskolai tára LXIX—LXX. kötet. (8-r.) Budapest, 1901. Franklin-társulat. LXIX. *Erdélyi Pál*. Szemelvények Erdélyi János kritikáiból és tanulmányaiból. XIX. századi lyránk történetéhez. (236 l.) 2 k 40 f. LXX. kötet. *Cserép József* dr. Szemelvény Quintus Horatius Flaccus költeményeiből. (351 l.) 2 k 60 f.

A magyar helyesírás szabályai. Ujabban átvizsgálta, 1901. február 25-iki összes ülésén elfogadta és kiadta a Magyar tudományos Akadémia. (N. 8-r. 36 l.) Budapest, 1901. Akadémia, 30 f.

Ugor füzetek. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. 13. szám. Cseremiszt szótár. (Vocabularium Cseremissicum.) Genetz Arvid közreműködésével szerkesztette Szilasi Móricz. Különlenyomat a Nyelvtudományi Közleményekből. (N. 8-r. 327 l.) Budapest, 1901. Akadémia. 6 k.

Vörösmarty. Ausgewählte Gedichte aus dem Ungarischen übertragen von dr. Peter Jekel. Herausgegeben unter der Aegide der Petöfi-Gesellschaft. (8-r. 95 l.) Sopron, 1901. Bpest, Dobrowsky és Franke bizom. 2 k.

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1900-BAN.

Az összegyűjtött anyag ez összeállításánál a következő rovatokba van osztva :

I. *Általános nyelvészet és ethnographia.*

II. *Aesthetika és műtörténet.* 1. Aesthetika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Színészet.

III. *Philologiai paedagogia.* 1. Általános irányú czikkek (nyelvtanításról, olvasásról, írásról). — 2. Magyar nyelv. — 3. Klasszikus nyelvek. — 4. Német. — 5. Francia. — 6. Művészi oktatás.

IV. *Finn-ugor nyelvek.*

V. *Árja nyelvek (a cigány nyelvvel).*

VI. *Keleti nyelvek (arab, héber, török, egyiptomi).*

VII. *Magyar nyelv és irodalom.* 1. Bibliographia. — 2. Magyar irodalomtörténet. (Ebbe fölvetettek a szépirodalmi művek és a színművek bírálatai is. Ez utóbbiaknál csak az első előadás napja van megjegyezve. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését.) — 3. Egyes írókról. — 4. Magyar nyelvészet (a végén : egyes szókról és szólásokról). — 5. Iskolakönyvek.

VIII. *Classikus nyelvek és irodalmak :* 1. Általános irányú dolgozatok. — 2. Görög történet s régészet. — 3. Görög irodalomtörténet s egyes görög írók. — 4. Görög nyelvtanok s olvasókönyvek. — 5. Római történet s régészet. — 6. Latin irodalomtörténet s egyes latin írók. — 7. Latin nyelvtanok s olvasókönyvek. — 8. Magyarország ó- és középkori régészete.

IX. *Germán nyelvek és irodalmak.*

X. *Román nyelvek és irodalmak.*

XI. *Szláv nyelvek és irodalmak.*

XII. *Vegyes.*

I. Általános nyelvészet, irodalomtörténet és ethnographia.

a) Általános nyelvészet és irodalomtörténet.

1. *Acsay Antal.* Renaissance-tanulmányok. Budap. Szemle 104. k. 54—80, 195—235, 357—378. l.

2. *Alexander Bernát dr.* A könyv. Irod. tájékoztató IV. évf. 3. sz.

3. *Ballango.* Centrifugál irodalom. Művészvilág II. negyed 6. sz.

4. *Brugmann, K. u. Streitberg, W.* Indogermanische Forschungen. Ism. Petz Gedeon. Nyelvtud. Közlem. 232—238. l.

5. *Cserhalmi Samu.* A budapesti philologiai társaság első éve. Philol. Közl. 51—57. l.

6. *Fludorovics Zsigmond.* Dilettáns írók. Alkotmány 27. sz.

7. *Hamvas József*. Egyetemes irodalomtörténet áttekintése. III. rész. A romanticizmus korától napjainkig. (Tudományok zsebkönyvtára 20. füz.) Pozsony, 1900. Stampfel. (16-r. 80 l.) 60 fill.
8. *Hegedűs István*. Emlékbeszéd Abel Jenő lev. tagról. Budapest, 1900. Akadémia. (8-r. 27 l.) 60 fill. Ism. Vári Rezső. Philol. Közl. 906. l.
9. *Jespersen*. Fonetik. Ism. Balassa József. Nyelvt. Közlem. 125. l.
10. A jövő század irodalma. Magy. Szalon 32. k. 673—705. hasáb.
11. *Katona Lajos*. Az összehasonlító irodalomtörténet főadatai. Budapest. Szemle 104. köt. 161—175. l.
12. *Katona Lajos*. Müller Miksa. Ethnogr. 389—394. l.
13. *Katona, Ludovicus*. Interpolationes recentissimæ historiæ Apollonii. Philol. Közl. 99—103. l.
14. *Klebs, Elimar*. Die Erzählung von Apollonius aus Tyrus. Berlin. Ism. Katona Lajos. Irod. tört. Közlem. 246—253. l.
15. *Kluge F.* A nagyszótárak s az idegen szók. Nyelvőr 428. l.
16. *Krausz Jakab dr.* A grammatikának a logikához és a lélektanhoz való viszonya. Polg. isk. közl. 295—327. 397—409, 457—468. l.
17. *Gr. Kuun Géza dr.* Nemzeti irodalom. Magy. Polgár 121. sz.
18. La Parole. 1899. Ism. Balassa József. Nyelvt. Közlem. 121. l.
19. Lingvo Internacia. Monata Gazeto por la lingvo Esperanto. Eldonata je la nomo de l' Klub Esperantista en Upsala. V-a jaro. 1—7. szám. Nyomatja Lengyel Pál Szegzárdon.
20. *Miles, E. H.* How to learn philology? Ism. Láng Margit. Phil. Közl. 761—767. l.
21. Müller Miksa. 1823—1900. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 45. sz. — Hét 44. sz.
22. *Petz Gedeon*. Van-e nyelvtani alany és állítmány? Phil. Közl. 136—144. l.
23. *Rousselot*. Principes de phonétique experim. Paris. Ism. Balassa József. Nyelvt. Közlem. 122—124. l.
24. *Schuchardt Hugo*. Romanische Etymologien. II. Wien. Ism. Melich János. Nyelvtud. Közlem. 125. l.
25. *Simonyi Zsigmond*. Müller Miksa. 1823—1900. Philol. Közl. 952—954. l.
26. *P. Thewreuck Emil*. Elnöki megnyitó beszéd a phil. társ. 25. közgyűlésén. Philol. Közl. 237—248. l.
27. *Tóth Béla*. A grammatika. Pesti Hirl. 255. sz.
28. *Felics, Dr. Anton v.* Über die Urquelle aller Sprachen. Eine Studie. Leipzig, 1900. O. Harrasowitz. (8-r. 184. l.) (Nyomatott Budapestben a Stephaneum nyomdában.) Ism. Hirt H. Liter. Antr. Bl. 27. sz.
29. *Vietor*. Kleine Phonetik. Leipzig. (U. a. angolul is.) Ism. Balassa József. Nyelvt. Közlem. 125. l.
30. *Winkler, Heinrich*. Die uraltaischen Sprachen. Keleti Szemle 132—140, 195—205. l.

b) Ethnographia.

31. Az Athenæum mesekönyvtára. Budapest, 1900. Athenæum (8-r.) 1 kötet 1 kor. XVI. köt. *Benedek Elek*. Bohókás mesék. (85 l.) XVII. köt. Világ szép mesék. (101 l.) XVIII. köt. Tündérmesék. (97 l.) XIX.

Óriások és törpék. (90 l.) XX. A tatárjárás mondái és egyéb mesék. (100 l.)

32. *Atovich Ferencz*. Sz. Iván-napi tűzugró szokás a Zobor alján. Ethnographia 220—226. l. — Hazánk 142. sz. és Nyitramegy. Szemle 22. sz.

33. A «báhnár» törzs. Népismeí közlemény. Szépirod. kert 14—16. sz.

34. *Balassa József dr.* A magyar zsidóság néprajza. Magy. Zsidó Szemle 8—10. l.

35. *Bálint Gábor dr.* Mutatványok a kabard néphitről. Székely Nemzet 156. sz.

36. *Bálint Gábor*. Egy előadás a római kongresszuson. Székely Nemzet 29—30. sz. (Kik a közönségesen cserkeszeknek nevezett Adighek?)

37. Balladák és rokonneműek. Ethnogr. 32—38. l.

38. *Balló István dr.* Régi paraszt háziiorvosságok jegyzéke. Ethn. 352—355, 411—418. l.

39. *Balogh Pál*. A népfajok Magyarorszáiban. Ethnogr. 193—199. l.

40. *Baloghy Dezső*. A magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz. Ethnogr. 190. l.

41. *Bátky Zsigmond*. Adatok a fogazott élű sarló elterjedéséhez. Ethnogr. Mellékl. 13—16, 54, 140. l. és Wosinsky Mór. U. o. 54. l.

42. *Bátky Zsigmond*. Tamás Kata, a bánffy-hunyadi «nótafa». (Adatok a népies divat változásához.) Ethnogr. Mellékl. 26—28. l.

43. *Bechstein, L.* Thüringer Sagenbuch. Ism. Ss. Korr. Bl. d. Ver. f. sieb. Landesk. 27. l.

44. *Bellosics Bálint*. Régi babonák. Ethnogr. 355—357. l.

45. *Benedek Elek*. A magyar nép multja és jelene. II. kötet. A bölcsőtől a sírig. Budapest, 1900. Athenæum. (4-r. 463 l.) 16 kor. — Ism. dr. Lázár Béla. Magy. Nemzet 296. sz.

46. *Berecz Károly, ifj.* Ősember-nyomok a kis-azari hegyek lábainál. Adalékok Zemplén vm. tört. 5. és 10. sz.

47. *Berényi Imre*. Hrussó vára és a Zsiványtorony regéje. Bars 6. sz.

48. *Berzeviczy Elek*. Sárosvármegyei népviselet. Eperjesi Lapok 23—25. sz.

49. *Birkás Géza*. Adalékok a dunántúli népköltészethez. Ethnogr. 366—370. l.

50. *Bodnár Zsigmond*. A népfajok sorsa és más kérdések. Budapest, 1900. Eggenberger. (8-r. 224 l.) 3 kor.

51. *Boér Miklós*. A Szilágyság etnografiai vázlata. Magy. Állam 16. sz. — Buda és vid. 15. sz.

52. *Boér Miklós*. A Szilágyság népeiről. Hazánk 78. sz.

53. *Bognár Teofil*. Adatok a mesék vándorlásának történetéhez. Philol. Közl. 30—32. l.

54. *Brunmel Gyula*. A honfoglaló magyarok lova. (Kivonat.) Bud. Hirlap 354. sz.

55. *Büchler Adolf dr.* Az állítólagos számárkultusz a jeruzsálemi templomban. Magy. Zsidó Szemle 231—237. l.

56. Budapest in Wort und Bild. Herausg. v. Oskar v. Krücken. 1—4. Lfr. Berlin. Verlagsges. à 2 Mk.

57. *Bünker, J. R.* Das siebenb.-sächs. Bauernhaus. Ism. dr. Semayer Vilibáld. Ethnogr. Mellékl. 19—26. l.

58. C—*a*. Bácskai babonák. Bács-Bodr. megy. tört. Társ. Évkönyve 112—115. l.
59. *Cserna Jácint*. A csángók és szokásaik. Szentes és vid. 71. sz.
60. *Csikós István*. A babona a palotákban. Székely Nemzet 79. sz.
61. *Csulak Lajos*. Richtag. Szász népszokás. Erdély népei. (Erdély.) 9. l.
62. *Czimmermann Pál*. Sváb ház Kálmándon. (Szatmárm.) Ethnogr. Mellékl. 10—53. l.
63. *Czirbusz Géza dr.* Az avarság és népe. Földr. Közlem. 225—243. l.
64. *Czirbusz Géza dr.* A Dunántúl alakulása. Zala 21. sz.
65. *D. Zs.* A szombatos nő. Magy.-zsidó nő. 25, 26. sz.
66. *Dalotti Odön*. Alföldünk népének jellemzése. Pozsonyi főreálisk. értes. 9—22. l.
67. *D'Artagman*. Régi magyar társas élet. Ism. Irod. Tájékoztató III. évf. 1. sz.
68. *Davies, T. Witton*. Magic, divination and demonology among the Hebrews. Ism. B. L. Magy.-zsidó Szemle 245—249. l.
69. *Deák Idus*. A Vágvidék mondaköre. Nyitramegy. Közl. 23, 26, 32. sz.
70. *Déri Gyula*. Magyar tánczokról. Magyarország 23. sz. és Nemz. Szemle 2. sz.
71. *Domonkos István*. Balázs-járó. Ethnogr. 461—463. l.
72. Egészség, betegség a magyar közmondásokban. Buda és vid. 15. sz.
73. (*e. p.*) Éjjeli terítés. Ethnogr. 281. l.
74. *Elekes István*. Székely népdalok. Ethnogr. 276. l.
75. *Eljasz-Radzikowsky, L.* Z folklorystyki slowackiej. Ism. ch. Ethnogr. 171. l.
76. *Erdélyi Pál*. Régi babonák és kuruzslások. Ethnogr. 80—82. l.
77. *Etelvári Alajos*. Helyneveinkről. Földr. Közlem. 243—252. l.
78. *F. Igrice* és igricek. Balatonvidék 8. sz.
79. A «fan» négerek között. (Népismeit utleírás.) Kat. hitterjeszt. Lapjai 1—2. sz.
80. *Fejér (Haralyi) Ignác*. Népbabonák. Magy. Állam 54—55. sz.
81. *Floridor*. Ördögidézés a XVIII. században. Egyetértés 59. sz.
82. *Fludorovics Zsigmond*. A mi cigányaink. Honti Lapok 49. sz.
83. *Fuchs, Karl*. Magyarische Grabpfähle. Mittheilg. d. Anthrop. Ges. Wien. 149—151. l.
84. *Fülöp coburg-góthai herczeg*. Garamvölgyi népszokások. Budap. Napló 44. sz.
85. *Gaal Mózes*. Hún és magyar mondák. Budapest, 1900. Franklin-t. (8-r. 224 l.) 2 kor. 50 fill. — Ism. b. j. Magy. Kritika III. évf. 10. sz. Csengeri János. Magyar Pædag. 327. l. — Irod. Tájékoztató III. évf. 2. sz.
86. *Gaal M.* Magyar királymondák. Ism. B. J. Nemz. Iskola 50. sz.
87. *H. Gabnay Ferencz*. A bölcso. Term. tud. Közl. 62—86. l. — Külön is megjelent. Ism. Batty Zs. Ethnogr. 141. l. A magyar bölcso. Hazánk 41. sz.
88. *H. Gabnay F.* A játék-baba. Term. tud. Közl. 377—395. l. — Ism. B. Zs. Ethnogr. Mellékl. 143. l.

89. *Galgóczy Lajos*. Őstörténelmi tarlózás. Ethnogr. 155—163, 250—257. l.
90. *Gallorich Jenő dr.* A cigányok. Alkotmány 7. sz.
91. *Gönczi Ferencz*. Göcseji lakodalmi kurjantások. Ethnogr. 131—137. l.
92. *Gönczi Ferencz*. Göcseji «danajok». Ethnogr. 83—87. l.
93. *Grimm testvérek*. Gyermekmesék. Fordította Halász Ignác. Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. 321 l.) 1 frt 50 kr.
94. *György Endre*. A moldvai csángókról. Vasár. Ujs. 43. sz.
95. *H—i, L.* Friedrich Uhl über Ungarn. P. Lloyd. 130. reg. sz.
96. A hajdú név eredete. Vasár. Ujs. 38. sz.
97. A halászat történetéből. Vasár. Ujs. 21. sz.
98. *Hannus István*. Madarak a népregékben. Hazánk 78. sz.
99. *Harsányi István dr.* Philippini szigetek és népei. Debreczeni Ellenőr 121—123. sz.
100. *Herfurth, Fr. u. Schiel Fr.* Sächsisches Volksliederbuch. 2. veränderte u. mit dem Melodiensatz versehene Aufl. 3—7. Tausend. Hermannstadt, 1900. W. Krafft. (8-r. XI, 332 l.) — I-m. Ss. Korr. Bl. d. Ver. siebenb. Landesk. 12. sz.
101. *Herrmann Antal dr.* Az ipar és a néprajz. Brassó, 1900. (8-r. 23 l.) 20 fill. Ism. Ethnogr. 283. l.
102. *Herman Ottó*. Az ösfoglalkozásokról. Vasár. Ujs. 9. sz.
103. *Herman, Otto*. Die Forschungsreisen des Grafen Eugen Zichy in Asien «Dritte Reise». Band I. Recensiert von O. H. Mit neun Textfiguren. Budapest, 1900. Eggenberger. (8-r. 112 l.) 1 kor. 60 fill.
104. *Herman, Otto*. Nachtrag zur Recension über «Die Forschungsreisen des Grafen Eugen Zichy in Asien. Bd. I. Erste und zweite Hälfte. Budapest, 1900. Eggenberger. (8-r. 19 l.) 40 fill.
105. *Herman, Otto*. Schlusswort zur Recension über «die Forschungsreisen des Grafen Eugen Zichy in Asien. Bd. I., erste und zweite Hälfte». Budapest, 1900. (8-r. 8 l.)
106. *Herman Ottó*. A magyarság háza. Bndap. Hirl. 29. sz. — Jankó János válasza u. o. 30. sz. és Ethnogr. Mellékl. 30. l. Herman Ottó és Pungur Gy. nyilatkozata. U. o. 31. sz. — A magyar ház vitájához. Ethnogr. Mellékl. 62. l. Jankó J. dr. válasza u. o. 64. l.
107. *Hitter Miklós, ifj.* «Szegény legények» a népköltészetben. Czegléd 52. sz.
108. *Horedt, Berta*. Besprechung und Aberglaube in Klein-Scheuern. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 12. sz.
109. *Horger Antal*. Brassó és Kronstadt. Brassói áll. főrealisk. értes. — Ism. Melich János. Nyelvőr, 509—512. l.
110. *Huszár György*. A temető költészete. Nagykovácsi Hírlap 29. szám.
111. *Huszka József*. Újra székely ház. Ethnogr. 127. l.
112. *Jacob, Dr. G.* Zur Geschichte des Schattenspiels. Keleti Szemle 233—236. l.
113. *Jancsó Benedek*. Az újabb román ethnographiai mozgalmak hazánkban. Ethnogr. 11—18, 63—71. l.
114. *Jankó János*. Válasz Herman Ottó úrnak a «Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása» című könyv I. kötetéről írt recenziójára. Függelék dr. Semayer Vilibáld válasza Herman Ottó úrnak ugyanazon mű

fordítására tett megjegyzéseire. Budapest, 1900. Hornyánszky V. (8-r. 44 l.) 60 fill.

115. *Janko, Dr. Joh.* Antwort an Herrn Otto Herman auf seine üb. Bd. I. des Werkes: «III. asiatische Expedition des Hrn. Grafen Eugen Zichy» geschriebene Recension. Anhang: Antwort Dr. Wilib. Semayer's auf die Bemerkungen Herrn Otto Herman's zur Übersetzung desselben Werkes. Budapest. (8-r. 52 l.) 1 kor.

116. *Jankó János dr.* Biró Lajos n.-új-guineai expedíciója. Ethn. Mellékl. 31. l.

117. *Jankó János dr.* Mag. U. T. Sirelius osztják expedíciója. U. o. Mellékl. 32. l.

118. *Jankó János dr.* A m. n. múzeum néprajzi osztályának gyűjteményei 1870-től 1899. decz. 31-ig. U. o. Mellékl. 33—48. l.

119. *Jankó János.* A néprajz Finnországban. U. o. Melléklet 1—13. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 15 l.)

120. *Jankó János dr.* Adatok a samán vallás megismeréséhez. U. o. 211—220, 327—268, 326—333, 345—352, 394—399, 446—450. l.

121. *Jankó János dr.* Magyar típusok. I. sorozat: A Balaton mellékeről. A vallás- és közoktatásügyi magy. királyi ministerium költségén kiadja a m. n. múzeum néprajzi osztálya. 24 táblával. (A magyar nemzeti muzeum néprajzi gyűjteményei. II.) Budapest, 1900. (4-r. 9 lap, 24 tábla.) Magy.-német szöveg.

122. *Jenő Sándor.* A réják népköltésünkben. Nyelvőr 592. l.

123. *Jókai Mór.* A régi pesti életből. Vasár. Ujs. 3. sz. és Pesti Napló 17. sz.

124. *Junius.* A magyar köntös története. Budap. Hirl. 273. sz.

125. *K. L.* Miért bőjtölik meg a pénteket? Ethnogr. 334—336. l.

126. *Karakaschevics Vladimir.* Gusle i Guslari. Prilog uz kulturno-istorijsku raspravu «Mužička umetnost u Srba». Setopis Matice Srpske 204. füz.

127. *Katanoff, N. Th.* Ueber die Bestattungsgebräuche bei den Türkstämmen Central- und Ostasiens. Keleti Szemle 100—113, 225—233, 277—286. l.

128. *Katona Lajos.* Müller Miksa önvédelme. Ethnogr. 18—26. l.

129. *Katona Lajos.* Régi magyar kuruzslások és varázsigék. U. o. 118—121, 270—272. l.

130. *Katona Lajos.* A remete és az angyal. U. o. 145—154, 199—211. és 333. l.

131. *Katona Lajos.* A tetemre híváshoz. U. o. 277—279. l.

132. *Katona Lajos.* Az ünnepnaptók. U. o. 297—309. l.

133. *Katona Lajos.* Régi gyöngyök új foglalatban. Ism. T—i. U. o. 282. l.

134. *Katona, Ludwig.* Die Legende von Barlaam und Josaphat in der Ungar. Literatur. Keleti Szemle 76—79. l.

135. Kaukázia népei és a kath. missziók. Kath. Hitterjesztés Lapjai 1—4. füz.

136. *Kéler Gyula.* Kecskemét pusztáinak néprajzához. Ethnogr. Mellékl. 74—77. l.

137. *Kertész József.* Mátkáló vasárnap. Ethnogr. 422. l.

138. *Keviczky Ferencz.* Egy rákóczi dal. U. o. 418. l.

139. A kézművesség legendái. Kecskeméti Friss Ujs. 66, 67. sz.

140. *Kintzlerné Solcz Inéz.* Szent János tüze. Turist. Közl. 10. sz.
141. *Knls.* A szász-banyiczai gör. kath. fatemplom s egy régi oláh viseletkép. Erdély 4. sz.
142. *Kormos Tivadar.* Az állatok regovilága. Fővár. Lapok 49—50. sz.
143. *Kovács János.* A kuruzsolás és varázsolás eszközei a szegedi boszorkány-perekben. Dugonics-társ. Évkönyve 1898—9.
144. *Kováts László.* A szegedi boszorkányperek. Ethnogr. 281. l.
145. *Kováts L.* Adatok a XVII. századbéli néphithez. U. o. 280. l.
146. *Kováts L.* Adatok a magyar népszokások történetéhez. U. o. 375. l.
147. *Kovács Sándor.* A magyar úr háza a XVII. században. Budap. Hirl. 80. sz.
148. A középkori zsidók életéről Németországban. Zsidó Híradó 19. s. köv. sz.
149. Közmondások eredete. *Rechnitz Ignác.* *Trencsényi Károly.* Nyelvőr 40. l.
150. *Krausz Sámuel dr.* Adalékok a csodaszarvas regéjéhez. Ethnographia 116—118. l.
151. *Krausz Sámuel dr.* A vérbabona. U. o. 289—297. l.
152. *Krausz Sámuel dr.* Szamárkultusz. Magy. Zsidó Szemle 120—128. és 241. l.
153. *Krausz, Samuel.* Zur Geschichte der Chazaren. Keleti Szemle 164—176. l.
154. *Kuun Géza gr.* Ismereteink Tibetről. Alkalmi beszéd. A m. t. Akadémia 1900. évi ápr. hó 30-iki Kőrösi Csoma-ünnepén tartotta. — Budapest, 1900. Akadémia. (8-r. 80 l.) 1 kor. 50 fill. — Ism. (ng.) Ethnogr. 376. l.
155. *Kuun Géza gr.* Ethnographia-ethnologia. Erdély népei. (Erdély.) 1. sz.
156. *Ladányi Béla.* A réják népköltésünkben. Nyelvőr 10—16. l.
157. *László Imre.* Halasi népdalok. Ethnogr. 370—372. l.
158. *Lázár István.* A bőrcserzés Nagyenyeden. Ethnogr. Mellékl. 56—58. l.
159. *Lehmann Alfréd dr.* Babona és varázslat a legrégibb időkől a jelenkorig. Ford. dr. Ranschburg Pál. Átvizsgálta dr. Laufenauer Károly. 1. 2. köt. Budapest, 1900. Term. tud. társ. (8-r. VIII. 548: VI, 412. l.).
160. *Leordinay Dominika.* A finn népelet. Néptanoda 8. 9. sz.
161. *Leszner Rudolf dr.* Egészség, betegség, magyar közmondásokban. Hazánk 54. sz.
162. *Liptai Károly.* A király népünk dalaiban. Hazánk 4. sz. és Torontál 8. sz.
163. *M. Ágost.* A cigányokról. (Rövid néprajz.) Módos és vid. 11. sz.
164. Magyar viseletek története. Rajzolta és festette Nemes Mihály. — A szöveget írta Nagy Géza. 40 színes és 71 fekete tábla. Budapest, 1900. Franklin-t. (4-r. 240 l. és 111 tábla.) 80 kor. — Ism. Varjú Elemér. Arch. Értes. 410—431. l. — d. Budap. Szemle 104. köt. 463—468. l. — Donatello. Műcsarnok 28. sz. — Sz. J. Magy. Állam 234. sz. — Dr. Éber László. Ethnogr. 425—427. l. és Pester Lloyd 255. reg. sz. — Tóth Béla. Pesti Hirl. 297. sz.

165. *Mailand Oszkár*. Ethnologiai párhuzamok. (A magyar és román nép szóhagyományainak köréből.) Hunyadm. tört. társ. XI. Évkönyve.

166. *Mailand Oszkár*. Az oláh néphit és népköltészet jellemző vonásai. Kisfaludy Társ. Évlapjai. 32. köt.

167. *Major Antal dr.* Az aldunai székelyek néprajza orvosi szempontból. Hevesm. Hirl. 103, 104. sz.

168. *Märchen vom Glück. K., H. Korr.* Bl. d. Ver. f. sieb. Landesk. 10. sz. — *Märchen aus Martinsdorf.* U. o. 11. sz.

169. *Margalits Ede dr.* Koledák a délszlávoknál. Ethnographia 163—167. l.

170. *Margalits Ede dr.* Boszorkánypörök Horvátországban. U. o. 321—326. l.

171. *Marmula János.* Árvamegye lengyelajkú lakóinak néprajzi leírása. U. o. 403—411, 451—461. l.

172. *Gr. Matuska Lászlóné dr.* Krassószörényi román lakodalmi szokások. U. o. 26—31, 71—80. l.

173. *Gr. Matuska Lászlóné dr.* Különös házassági szokások. Orsz.-Világ 6. sz. (Krassószörényi marosmenti oláh nép körében.)

174. *Gr. Matuska Lászlóné dr.* Bánáti román népszokások. Hazánk 48. sz.

175. *Mátyás József.* Néhány megegyező vonás a dunántúli magyar és a lipótmegyei tót népszokások között. Rózsahegyi kath. főgym. értes. 3—35. l.

176. *Melich János.* A baskir-magyar rokonság. Nyelvőr 455—461. l. Pauler Gy. Nyílt levele. Budap. Szemle 104. köt. 469—476. l.

177. *Meyer, E. H.* Deutsche Volkskunde. Strassburg. Ism. Dr. Schullerus, A. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 2—3. sz.

178. *Milhofer Sándor.* Az őskor néhány kulturnövénye. Magy. Állam 199. sz.

179. *Molnár Antal dr.* Új év napja és ünnepei a keleti örményeknél. Arménia 37. l.

180. *Móra Ferencz.* Népies növénynevek a Kis-Kúnság flórájában. Nyelvőr 16—20. l.

181. *Munkácsi Bernát.* A néptudomány mai állása s főbb módszertani elvei. Ethnogr. 38—42, 88—93. l.

182. *Munkácsi Bernát.* Menyét, mint a menyasszony jelképe. U. o. 45—47. l.

183. *Munkácsi Bernát.* Adalékok a magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz. U. o. 97—111. l.

184. *Munkácsi Bernát.* A vogul nép ősi hitvilága. Nyelvt. Közlem. 1—36, 129—171, 241—269. l.

185. *Munkácsi, B.* «Baum» als Benennung des Sarges. Keleti Szemle 160. l.

186. *Munkácsi, B.* Todesdämon Aina der Altaier = Todesdämon Xii der Wogulen. U. o. 158—160. l.

187. *Munkácsi, Bernhard.* Der Kaukasus und Ural als «Gürtel der Erde». U. o. 236—240. l.

188. *Nagy Béla dr.* A talizmánokról. Új idők 49. sz.

189. *Nagy Géza.* Magyar ethnologiai kérdések. Keleti Szemle 49—60. l.

190. *Nagy József*. Hegyhátvidéki népszokások. Ethnogr. 309—321, 357 l.
191. *Nagy József*. A Hegyhát vidék néprajzához. Ethnogr. Mellékl. 120—126, 132—140. l.
192. *Nagy József*. A Hegyhát-vidék építkezése. U. o. 81—96. l.
193. *Nécsey István*. A gyapjúguzsaly és orsója. Ethnogr. Mellékl. 49. l.
194. *Nécsey István*. Felsőmagyarországi merítőedény. U. o. Mellékl. 17, 65—68, 113—120, 145—158. l.
195. *Nécsey Istv.* Vászonsimító üveg. U. o. 97. l.
196. *Nécsey Istv.* Az ingcsatt (szpinka). U. o. 129—132. l.
197. *Nemes Mihály*. A talaborvölgyi ruthének karácsonyi kolendái. Ethnogr. 226—229. l.
198. *Nemes Ödön*. A gainai leányvásár. Erdély 4. sz.
199. Népszokások. Petrosény és vid. 18. sz.
200. Die oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. 339—350. Lfg. Wien, 1900. A. Hölder (4-r.) à 30 kr.
201. *Ólasz József dr.* A nyomor költészete. Magy. Szemle 3. sz.
202. Olomöntés ó-esztendő estéjén. Vasár. Ujs. 52. sz.
203. *Orosz Endre*. Két ősemleri tanyahely Kolozsvár környékén. Erdélyi Muz. 29—38. l.
204. Ostergebräuche der siebenbürger Sachsen. Budap. Tagblatt apr. 13.
205. *Osz János*. Ünnepi rigmusok. (Karácsonyi, nagypénteki, húsvéti rigmus.) Ethnogr. 273—275. l.
206. Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben. Budapest, m. kir. államnyomda. (4-r.) Magyarország VII. köt. 1—3. füz. — Szent István koronája országainak VIII. kötete. Horvát-Szlavonország. 1—2. füz. — Bosznia és Hercegovina. 8—15. füz.
207. *P.* A magyar halászat fejlődése. Alkotmány 117. sz.
208. *Pál Ernő dr.* Bakapoézis. Nagyküllő 28, 29. sz.
209. *Pap bácsi*. Mondák Kismarton vidékéről. Győr, 1900. Egyh. megy. nyomda. (8-r. 164 l.) 1 kor.
210. *Patkanov S.* A szabirok nemzetsége. Ethnogr. 337—344, 385—389. l.
211. *Patkanoff, S.* Über das Volk der Sabiren. Keleti Szemle 258—277. l.
212. *Patrubány Lukács dr.* Szákák és örmények. Ethn. 372—374. l.
213. *Patrubány Lukács dr.* Törökök és húnok Indiában és Iránban. U. o. 230—232. l.
214. *Pauler Gyula*. A baskir-magyar rokonságról. Budap. Szemle 103. köt. 337—356. l. Lásd 176. sz. a. is.
215. *Pechány Adolf dr.* A felvidéki tót népről. Földr. Közlem. 145—165. l. és Felvid. Híradó 37—41. sz.
216. *Pesty Árpád*. A helynevekről. Szegedi Napló 72. sz.
217. *Peterdy László*. Eljegyzési és lakodalmi szokások. Ethnogr. 399—403. l.
218. *Pethő Sándor dr.* Néhány szó Zilah nevérl. Szilágy 15. sz.
219. *Petrássevich Géza*. A kazárok. Alkotmány 41. sz.
220. *Petsch, Rob.* Neue Beiträge z. Kenntniss des Volksrätssels. Ism. Katona Lajos. Ethnogr. 463—467. l.

221. *Platz Bonifác*. A vad és félkultúr népek kedélye. Tanulók Lapja 28—31. sz.
222. *Polgár József*. Khináról. Zólyom és vid. 47. s kv. sz.
223. *Pongrácz Sándor dr.* Turáni nyelv- és néptanulmányok. A székelyekről. A baszkok nyelve. A finnek nyelvrokonai Indiában. Sitán-paraszt. Szabartoi-aszfhaloi. A személyes névmás a turáni nyelvekben. Budapest, 1900. Pfeifer F. (8-r. 96 l.) 3 kor.
224. *Popini Albert dr.* Finnország a XIX. században. Nyiregyházi ág. főgym. értes. 3—128. l. — Ism. Nyírvidék 35. sz.
225. *Prepeliczay Eleődné*. Lakodalmi népszokások. Délmagyar. Közl. 230. sz.
226. *Rácz Miklós*. Verancsics Erdélyről. Erdély 4. sz.
227. *Rechnitzer Ignác*. Hajdu-Szovat néprajzához. Ethnogr. Mellékl. 99—101. l.
228. *Rittinger, Eduard*. Die Banater Schwaben. Akadem. Blätter 8, 9. sz. Önállóan is megjelent. (8-r. 16 l.)
229. *Romanecz Aladár*. A ruténekről. Magy. Állam 296. sz.
230. *Rubinyi Mózes*. A moldvai csángókról. Vasár. Ujs. 42. sz.
231. *S. B. Zsidó* mondák és népmesék. Zsidó Híradó 16. sz.
232. *Sajóvölgyi G. Péter*. Dorogma néprajzához. Ethnogr. Mellékl. 69—74. l.
233. *Sas Ede*. Hero és Leander. Nagyvárad 211. sz.
234. *Schuchardt, H.* Der Ursprung der ungar. Fischerei von J. Jankó. (Ism. az Anthropol. Zeitschr.-ben).
235. *Schullerus Adolf*. «Népköltészet» és «népies» költészet. Phil. Közl. 149—152. l.
236. *Schullerus, Dr. A.* Zur siebenbürgisch-deutschen Rätseldichtung. Korr. Bl. d. Ver. siebenb. Landeskl. 1. 5. sz.
237. *Schwicker, Dr. J. H.* Die Einwanderung der südungarischen Deutschen. Ung. Weisskirch. Volksbl. 18—21. sz.
238. *Sebestyén Gyula dr.* A magyar varázsdob. Ethnogr. 433—446. l.
239. *Sebestyén Gyula dr.* «Gyászmagyarok». Adalékok a középkori énekmondók történetéhez. Ethnogr. 1—11, 49—62, 111—115. l.
240. *Sebestyén Gyula*. Az avar-székelv kapcsolat emlékei. Ism. K. I. Rev. crit. 14. sz.
241. *Sebestyén Gyula*. Haláltalan Detre. Philol. Közl. 152—159. l. és Balatonvidék 33—34. sz.
242. *Sebők Zsigmond*. A rutének közt. Budap. Hirl. 44. sz.
243. *Sebők Samu*. Göcsej. (Földrajzi tanulmány.) Zalaegerszegi főgym. értes. 3—59. l.
244. *Sibinyanin Janko u narodnim pesmama*. Sa Slikom njegovom. U Novome Sady. (1900.) Br. Popovic. (8-r. 44 l., 2 lev.) 15 kr.
245. *Smirnov, I.* Uralo-Altajskij mir v russkoj archeologičeskoj, istoričeskoj i etnografičeskoj literaturja. Keleti Szemle 61—66. és 79. l.
246. *Sombori József* a székelviek áldozó poharáról. Közl. Fülei Sz. Lajos. Nagyöküllő 13—19. sz. és Székely-Udvarhely 14—19. sz.
247. *Strack, H. L.* Das Blut im Glauben und Aberglauben d. Menschheit. Ism. dr. Krausz Sámuel. Ethnogr. 232—35. l.
248. *Szádeczky Lajos*. A régi erdélyiek lakomái. Középisk. Lapok 3—6. sz.

249. A számárünnepek a középkorban. Vasár. Ujs. 4. sz.
 250. *Szántó József*. Babona a gyógyítás terén. Gyógyászat 19, 20. sz. (Különnyomatban is megjelent 8-r. 14 l.) Ism. K. L. Ethn. 379. l.
 251. *Szelényi Károly dr.* A növények a mythológiában és a költészetben. Karpathen-Post. 4, 5. sz.
 252. *Szendrey Imre*. A magyar ház. Budapest. Hirl. 37. sz.
 253. *Szendy Lajos*. A pacséri kún-telep. Bács-Bodrogm. tört. társ. évkönyve XVI. 15—22. l.
 254. *Szilágyi Károly*. Ukkon pohár, Tudomány-pohár. Adalékok Zemplén vm. tört.-hez 9. sz.
 255. *Szinte Gábor*. A tyúkröpítő. Ethnogr. Mellékl. 128. l.
 256. *Szinte Gábor*. Ujra székely ház. U. o. 158. l.
 257. *Szinte Gábor*. A székely ház. Ethnogr. Mellékl. 102—112. l.
 258. *Szlámek József*. Szláv karácsonyi szokások Alsó-Domborin, Zalam. Ethnogr. 82. l.
 259. *Szmik Antal*. Nemzeti motivumok a magyar házi iparban. Bácska 30. sz.
 260. *T., L.* Volkstümliches auss Gross-Scheuern. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 2—3. sz.
 261. A táncz a párisi kiállításon. Vasár. Ujs. 36. sz.
 262. *Temesváry, Rudolf*. Volksbräuche und Aberglaube in der Geburtshilfe und der Pflege des Neugeborenen in Ungarn. Leipzig, Grieben. (8-r.) 2 Mk 80 pf. — Ism. Dr. Schuller A. Korresp. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landeskunde 5. sz. — K—r L. Liter. Centr. Bl. 28. sz. — A. R. Globus, 27. köt. 12. sz. — Dr. Hovorka Otto. Mittheilg. Anthropol. Ges. Wien. 97. l. — e. Ethnogr. 142. l.
 263. *Tolnai Vilmos*. A verecseny. Ethnogr. Mellékl. 53. l.
 264. *Tomasovszky Imre*. Az állatok időjósági szerepe. Selmeczbányai Híradó 15. sz.
 265. *Tóth Béla*. A helynevek. Pesti Hirl. 262. sz.
 266. *Tuhrinszky Károly*. Nagy-Sáros magyarsága a XVI. században. Felsővidék 9. sz.
 267. *Tuhrinszky Károly*. Eperjes eredetének mondái. Felsővidék 17. sz.
 268. Ünnepi szokások az angol hadseregben. Vasár. Ujs. 1. sz.
 269. *V.* A régi farsangok. Vasár. Ujs. 9. sz.
 270. *Vágó Aladár*. Adatok Nagy-Bankónak néprajzához. Ethn. 55. l.
 271. Valami a tánczról. Vasár. Ujs. 8. sz.
 272. *Valentényi György*. A kiskárpáti tótok életéből. Nyugotmagy. Híradó 280. sz.
 273. *Váli Dezső dr.* Előítéletek . . . a szülészet körében. Ism. g. Ethnogr. 468. l.
 274. *Varga Lajos*. Húsvéti dülöckerülés, didergés és hajnalozás. U. o. 268—270. l.
 275. *Varjas Károly*. A kínai nőkről. Vasár. Ujs. 29. sz.
 276. *Vikár Béla*. Phonograph-fal gyűjtött népköltési adalékok. Ethnogr. 121—130. l.
 277. *Vikár Béla*. Szöllősi Pál meg a róka. (Mese.) U. o. 419—421. l.
 278. *Vikár Béla*. A népdal-kérdéshez. Nyirvidék 48. sz. Észrevételt tesz a U. o. 46. sz. megjelent «Fonográf-hangverseny» című cikkre. Válasz Vikár B. cikkére. U. o. 48. sz.

279. *Vikár Béla*. Hangok a vetésből. Pestvármegye 15. sz.
 280. *La ville de Debreczen, en Hongrie*. 1900. Debreczen, szab. kir. város rövid leírása. Debreczen, város nyomd. (8-r. 12 l.)
 281. *Wasylkiewicz Viktor*. Népköltési gyűjteményeink története és értéke. Csíksomlyói kath. főgymn. értes. 1—94. l.
 282. *Wiesinger Károly*. A vérbosszu hazánk történetében. Rozsnyói hiradó 36. sz.
 283. *Die Wochentage in ihrer abergläubischen Deutung*. Ung.-Weisskirch. Volksbl. 5. sz.
 284. *Wosinsky Mór*. A sárközi nótákról. Magy. Szalon 33. köt. 267—276. hasáb.
 285. *Y. A magyar mythológiából*. Szepesi Lapok 26. sz.
 286. *Zawilinski, R.* Slowacy. Ism. *ch.* Ethnogr. 171. l.
 287. *Zichy Jenő gróf* harmadik ázsiai utazása I. kötet. A magyar halászat eredete. Irta Jankó János. Zichy Jenő gróf beszámolójával. Budapest, 1900. Hornyánszky V. (4-r. 634 l.) 45 kor. — Ism. Dr. Friedrich Tivadar. P. Lloyd 109. reg. sz. — Herman O. Budap. Szemle 104. köt. 176—193. l. — Dr. F. Ung.-Weisskirch. Volksbl. 29. sz. — P. D. Új Magyar Szemle II. 338—340. l. — V. S. Athenæum 300—313. l. — Acsády Ignác. Magy. Gazd. tört. Szemle 181—186. l. — Schuchardt Hugó. Mittheil. Anthrop. Ges. Wien. 158—167. l. — Nagy Géza. Ethn. 241—249. l. — Lásd Herman O., Jankó János és Schuchardt H. alatt is.
 288. *Zichy, Eug.* Notes de voyage en Sibérie. La Revue d'Europe. 3, 5. füz.
 289. *Zsák Frigyesné*. Sátoros cigányok. Tokaj-Hegyalja 4. sz.
 290. Zur Volkskunde. a) Aus Gürteln, v. Luise Hommer. b) Aus Wallendorf. Klotilde Csallner. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 90—92. l. c) Aus Gierelsau. Henriette Schuller. U. o. 105. l. d) Aus Kleinscheuern. Berta Horedt. e) Aus Bulkesch. Anna Josephi. U. o. 105—112. l. f) Aus Minarken, von Klotilde Schobel. U. o. 11. sz.

II. Aesthetika és műtörténet.

1. Aesthetika.

291. *Ábrányi Emil*. Modern magyar poézis. «Ujság» 45. sz. és Magy. Tengerpart 39. sz.
 292. *Adorján Emil*. Új irány a költészetben. Fővár. Lapok 26. sz.
 293. *Alfa*. Művészi dolgok. Budap. Hirl. 26. sz.
 294. *Amon Ottó*. Az ősz költészete. Brassói Lapok. 215. sz.
 295. *Aramis*. Drámairodalmunk istápolása. Magy. Művészet 1. sz.
 296. *Árva Sándor*. Vallásos elem a magyar népköltészetben. Dunántúli Hirl. 27—28. sz.
 297. *Babik József*. A lyrai költészet a katolikus egyház isteni tiszteletében. Egri r. k. tanítóképző értes. 3—29. l.
 298. *Bakonyi Károly*. Magyar drámaírók nevelése. Fővár. Lapok 48. sz.
 299. *Ballagó*. Fél-drámák. Művészvilág II. negyed 2. sz.
 300. *Bilkei Ferencz*. A mai szépirodalom. Fejérmegy. Napló 24. s kv. sz.
 301. *Bilkey F.* Keresztény szellem a szépirodalomban. U. o. 44. sz.

302. *Boros Gábor dr.* Az antik poetikához. Philol. Közl. 32—37. l.
 303. *Borsos István.* Adatok a magyar időmértékes verselés történetéhez. Irod. tört. Közlem. 472. l.
 304. *Deutsch Mór.* A művészi hatásról. Zalai Közl. 31. sz.
 305. *Durand, J. J.* Nouvelles recherches sur l'esthétique. Ism. dr. Jászi Oszkár. Huszadik század 228—230. l.
 306. *F. S.* A harang a költészetben. Hazánk 243. sz.
 307. *Fáragó János.* A görög és keresztyén dráma. Pápa, 1900. Főisk. ny. (8-r. 8 l.)
 308. *Förster Aurél.* A hexameter eredete. Budapest, Hornyánszky 1899. (8-r. 58 l.)
 309. *G. I.* Katolikus tudomány, irodalom és művészet. Magyar Szemle 34. sz.
 310. *Győry Ilona.* A költészet és a föld. Hazánk 36. és 42. sz.
 311. *Gyulai Ágost.* Regék a költészet eredetéről. Magy. Szemle 5. sz.
 312. *H—i, L.* Moderne Dramen. (Ibsen. Hofmannsthal. Dreyer.) P. Lloyd 139. reg. sz.
 313. *Hartmann János.* A legújabb líra. Magy. Szemle 27. s kv. sz.
 314. *Hevesi Sándor.* Irodalom és közönség. Magy. Szalon 34. köt. 473—480. l.
 315. *Hevesi Sándor.* Erkölcstelen színdarabok. Művészvilág, II. negyed 3. sz.
 316. *Hevesi Sándor dr.* Dolgozatok a drámáról. Magyar Szemle 29—38. sz.
 317. *Hudyma Emil.* A humor lélektani fejlődésének magyarázata s főbb formái. (Széptani tanulmány.) (Budapesti növendékpapság munkálatok 63. évf. I.)
 318. *Jánosi Béla.* Az æsthetika története. II. köt. A középkortól Baumgarten fölleptéig. Budapest, 1900. Akadémia. (8-r. VI, 553 l.) 4 kor. — Az I. köt. ism. k. Budap. Szemle 101. köt. 310—314. l. — Dr. Szlávik Mátyás. Erd. Muz. 473—476. l. — Kont I. Rev. crit. 14. sz. — Császár Elemér. Philol. Közl. 479—485. l.
 319. *Jeszenszky István dr.* Az allegoria és Tompa Mihály. Pozsonyi ev. lyc. értes. 3—23. l.
 320. *K. Gy.* Szecesszió az irodalomban. Magy. Krit. III. évf. 15. sz.
 321. *Kanyaró Ferencz.* Akromonosyllabikon a régi magyar költészetben. Philol. Közl. 93—96. l.
 322. *Kelen Ferencz dr.* A kritika alkonya. Magy. Krit. III. évf. 14. sz.
 323. *Kemény Lajos.* Aesthetikai jegyzetek. II. füzet. Kassa, 1900. (8-r. 16 l.) — Rövid. ism. Századok 848. l.
 324. *L—r B—a.* A fíntor-poézis apológiája. Magy. Kritika III. évf. 20—21. sz.
 325. *László Imre.* Nemzeti vonások népköltészetünkben. Tanulók Lapja 35—40. sz.
 326. *Lázár Béla dr.* A tegnap, a ma és a holnap kritikai tanulmányok második sorozata. Budapest, 1900. Grill K. (8-r. 330 l.) 3 kor. — Ism. Kelen Ferencz. Magy. Kritika III. évf. 24. sz. — Br. Horváth Emil. Erd. Muz. 534 l. — Hét 38. sz. — Lázár B. Fíntor Kritika. Magy. Krit. III. évf. 24. sz. — T. R. Új idők 44. sz. — Irod. Tájékoztató IV. évf. 1. sz. — Kisujfalusi. Huszadik Század 305—308. l. Magy. Hirl. 255. sz. — Br. Horváth Emil. Magy. Polgár 217. sz.

327. Liberális novellák. Hazánk 184. sz.
 328. *Mészáros János*. A «Predikátor» mint műalkotó. Rövid széptani tanulmány. Közlöny, 31. évf. 4—6. sz.
 329. *Orosz Adrienne*. Czinizmus és idealizmus. Ism. Dr. Flamma. Borsod-Miskolczi Közl. 43. sz.
 330. *Péterfy Jenő*. A tragikum. Uj magy. Szemle IV. köt. 15—49. l.
 331. *Petur*. Ujabb drámai irodalmunkról. Hazánk 101. sz.
 332. *Pompéry Aurél dr.* A régi és az új az irodalomban és művészetben. Magy. Szemle 1. sz.
 333. *Reviczky Gyula*. A szimbólizmusról. Felsőmagyarorsz. Hirl. 6—8. sz.
 334. *Sárfy Aladár dr.* A fényképészet æsthetikája. Magy. fényképészek Lapja 1. s kv. sz.
 335. *Schier Aladár*. A tragikai vétségről. Tanulók Lapja 42—44. sz.
 336. *Schmidt Mariska*. Költőink természetérzékéről. Budapest, 1900. (8-r. 141 l.) — Ism. S. J. Nemz. Nevelés 316. l.
 337. *Sróff Gábor*. A magyar népdaloknak festői ereje. Kalazantinum 10. sz.
 338. *Szász Zoltán*. A modern dráma problémái. 1. Drámaírási. P. Napló 351. sz.
 339. *Székely György dr.* A művészet és a vallás egymáshoz való viszonyáról. Protest. Szemle 1—10, 73—90. l.
 340. Széptan és esztetika. Magy. Szemle 40. sz.
 341. Szocialista poéták Magyarországon. Hazánk 249. sz.
 342. *Tábori Róbert*. A kritika jogáról. Uj idők 29. sz.
 343. *Varjas Endre*. A nő a mai drámai költészetben. Kalazantinum 7. sz.
 344. *Dr. Veridicus*. Felekezeti az irodalomban. Magy. Szemle 25. sz.
 345. Verstan. (Kézirat gyanánt.) Kalocsa, 1900. Werner Fer. (8-r. 24 l.)
 346. *Vethéssy József*. A szerelem a szépirodalomban. Magyar Szemle 39. sz.
 347. *Vida Jeromos* poetikája. Fordította, tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Várdai Béla. Budapest, 1900. Ism. Vasár. Ujs. 30. sz. — Magy. Hirl. 193. sz.
 348. *Voynovich Géza*. A modern drámáról. Budap. Szemle 103. köt. 110—127. l.
 349. *Zempléni István dr.* Mi a szép? Sárospatak 2—5. sz.
 350. *Zoltány Irén*. Klasszikai verselésünk történetéhez. Philol. Közl. 185. l.

2. Képzőművészet.

351. *Acanthus*. A legnagyobb olasz ötvös-művész. Magy. Állam 251. sz. (Benvenuto Cellini.)
 352. Ajvazovszky Konstantinovich Iván. 1817—1900. Műcsarnok 19. szám.
 353. *Albatrosz*. A szolnoki művésztelep. Műcsarnok 14. sz.
 354. *Arsène Alexandre*. A londoni Van Dick-kiállítás. Műcsarnok 8. szám.

355. A barokk- és a naturalisztikus izlés a XVI. és XVII. században. Budapest. Építész. Szemle 14. füz.
356. Baross szobra. Athenæum naptár 32—34. l.
357. *Beér Ferencz*. Elmélkedés a XIX. századról, különös tekintettel a művészet fejlődésére. Néptanoda 10—12. sz.
358. *Berlepsch-Valendas, H. E.* Decorative Anregungen. Ism. Cz. Magy. Iparművészet 74. l.
359. *Berzeviczy Albert*. Italia. Ism. K—r L. Liter. Centr. Bl. 15. sz.
360. *Bobula Titusz*. A modern stílus. Budapest. Építész. Szemle 2. sz.
361. *Bodnár Zsigmond*. Mi a szecsesszió? Hazánk 88. sz.
362. *Boros Rudolf*. Stilisme. (Tudományok zsebkönyvtára 52—53.) Pozsony, 1900. Stampfel K. (16-r. 152 l.) 1 kor. 20 fill.
363. *Bródy Sándor*. Egy arczképfestő arczképe. Fehér Könyv. Febr. (László Fülöp.)
364. A Clusone-i «La Danza Macabra». Budapest. Építész. Szemle 1. szám.
365. *Crane W. Walter Crane* felolvasása a lipótvárosi casinóban 1900. évi október hó 16-án. (A vonalak nyelve.) Budapest, Franklin-t. (4-r. 9 l.)
366. *Walter Crane*. Néhány szó a magyar iparművészetről. Magy. Iparművészet 151—154. l.
367. *Crane Walter*. Művészet és szocialismus. Művészet 11. sz. és Budapest. Napló 280. sz.
368. *Csányi Károly*. Walter Crane. Magy. egyet. Szemle 155. l.
369. *Czakó Elemér*. Walter Crane. Grafikai Szemle 10. sz.
370. *Divald Kornél*. Walter Crane kiállítása. Magy. Szemle 43. sz.
371. *E. L.* Walter Crane. Könyvszemle 425—427. l.
372. *Eber László br.* Crane Walter. Új magy. Szemle 1900. decz.
373. *Györy Ilona*. Walter Crane. Pesti Hírl. 285. sz.
374. *Horváth Emil dr.* Walter Crane. Magy. Polgár 249. sz.
375. i—r. Walter Crane. Magy. Kritika. IV. évf. 1. sz.
376. *Jenő Sándor*. Walter Crane pedagógiája. Néptan. Lapja 44. sz.
377. *Komócsy Józsefné*. Walter Crane. Budapest. Építész. Szemle 21. füz.
378. *Lázár Béla*. Walter Crane. Magy. Nemzet 282. sz.
379. *Márkus Géza*. Walter Crane. Új magy. Szemle IV. köt. 144—148. l.
380. *P. G.* Walter Crane. Budapest. Hírl. 279. sz.
381. *P. J.* Walter Crane. Magy. Génius 42, 43. sz.
382. *Piktor*. Walter Crane. Polit. Hetiszemle 42. sz.
383. *Radnai Mihály*. Walter Crane kiállítása. Magy. Nyomdászati 11. füz.
384. *Rejtő S.* Walter Crane vallásos képei. Egyh. Közl. 43. sz.
385. *Ritók Emma*. Walter Crane. Nagyváradi 265. sz.
386. *Rozsnyay V. H. Kálmán*. Walter Crane. Magyar Iparművészet 155—171. l.
387. *T. L.* Walter Crane. Hét 41. sz.
388. Walter Crane-kiállítás. Vasár. Ujs. 42. sz.
389. Walter Crane. Műcsarnok 25. sz.
390. *D. Gy.* Vázlatok a képzőművészethez. Zombor és vid. 39—46. szám.

391. Delacroix Eugène freskói. Hazánk 50. sz.
392. Dénes Ferencz. A művészet és művelődés lelhelyei Szepes-megyében. Lőcsei főgym. értes. 3—68. l.
393. Dénes-Diner József. A magyar művészet érdekében. Műcsarnok 16, 17, 19, 20. sz.
394. Diner-Dénes József. A karácsonyi kiállítás. Magy. Iparművészet 1—21. l.
395. Divald Kornél. A felsőmagyarországi renaissance-építész. Ism. dr. Láng Nándor. Tanáregyl. Közl. 33. évf. 230—232. l.
396. Divald Kornél. Művéstörténeti korrajzok, bevezetésül a képzőművészetek egyetemes történetébe I. kötet. Budapest, 1900. Szt. István társ. (8-r. 238 l.) 2 kor. — Ism. i. Kath. Szemle 772. l. — x. Magy. Sion 702. l. — S. A. Egyh. Közl. 36. sz.
397. Divald Kornél. Ujabb műkiállítások. M. Szemle 10—14. sz.
398. Divald Kornél. Egyiptom szobrászata. Tanulók Lapja 52. sz.
399. Dömötör István. Művészttragédia. Műcsarnok 25. sz. (Köllő M.)
400. Dömötör István. Szobrainkról. Műcsarnok 28. sz.
401. Donatello. A visszaszántítottak Szalonja. Műcsarnok 32. sz.
402. A dóriai stílus fejlődése a faépítészettől. Budap. Építész. Szemle 21. füz.
403. Dürer. Divald Kornél. Dürer metszetei. Magy. Szemle 44—45. sz.
404. Éber László dr. Dürer-kiállítás. Uj magy. Szemle IV. köt. 144—152. l.
405. g. Dürer-kiállítás az országos képtárban. Könyvszemle 424. l.
406. Kézdi. Dürer-kiállítás. Pesti Hirl. 276. sz.
407. Komócsy Józsefné. Dürer Albrecht. Építész. Szemle 23. füz.
408. Országos Képtár. Dürer. Grafikai kiállítás. MDCCC. október. Budapest. (8-r. 48 l.) 20 fill.
409. Román Miklós. Dürer Albert. Magy. Egyet. Szemle 129—135. lap.
410. Térey, Dr. Gabriel v. Dürer-Ausstellung in der Landes-Bildergallerie. P. Lloyd 243. reg. sz.
411. Vajda Ernő. Dürer. Műcsarnok 25. sz.
412. Éber László. Székely Bertalan. (Képpel.) Vasár. Ujs. 11. sz.
413. Az Eremitage és Prado kiváló festményei reproductióinak kiállítása. Budapest, 1900. Hornyánszky V. (8-r. 28 l.) (Dr. Térey Gábor előszavával.)
414. Ernst Lajos. Magyar műtörténeti adatok II. Schaff János tervezete 1790-ből egy magyar nemzeti oszloprendszerről. Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. 13 l.)
415. Farkas Lajos. A müncheni glyptotheka ismertetése, kapcsolatban a művészeti oktatással. Tiszántuli ref. középisk. tanáregyl. Évkönyve. XVII. 107—124. l.
416. Farnoss Dezső dr. Pataky László műterme. Közérdek 42. szám.
417. Ferenczy József. A szépművészetek Spanyolországban és Murillo. Kolozsvár, 1900. Stein J. biz. (8 r. 255 l.) 3 kor. — Ism. Schéchny-Lorenz Jozsefa. Erd. Muz. 414—419. l. — rs. Budap. Szemle 104. köt. 150—153. l. — i-t. Uj idők 49. sz. — L. Budap. Napló 277. sz. — V-i. Magy. Polgár 213. sz.

418. *Ferenczy József*. A Mária-kultusz Szevillában. Magy. Nemzet 16. sz.
419. *Ferenczy József dr.* A nemzeti jellemvonás a szépművészetekben. Erdélyi Múz. 125—132. l.
420. A francia paróka-korszak építészete. Budap. Építész. Szemle 19. füz.
421. *Fridrik Imre*. A női szépség a művészetekben. Művészvilág II. negyed. 9. sz.
422. *Gozsdu Elek*. Művészi izlésirányok. Nemz. Szemle 1. sz.
423. *Gróh István*. Modern stílus és magyar stílus. Műcsarnok 5. sz.
424. *Grosse Ernst*. A művészettudomány feladata. Huszadik század 319—329. l.
425. *Gy. K.* Az osztrák iparművészeti múzeum karácsonyi kiállítása. Magy. Iparművészet 57—60. l.
426. *Györgyi Kálmán*. Az iparművészet a párisi kiállításon. Magy. Iparművészet 204—304. l.
427. *H—i, L.* Rubens und die Sezession P. Lloyd 245. reg. sz.
428. *Hajós Izsó*. A nagyváradai műtárlatról. Nagyvárad-i Napló 245. sz.
429. *Hajós Izsó*. Műtárlatunk és tanulságai. U. o. 254—256. sz.
430. *Handler Simon dr.* Éva a képzőművészetben. Magy. Zsidó nő 3—4 sz.
431. *Hegedűs László*. Magy. Génusz. 31. sz.
432. *Heresi Lajos*. A modern szék. Magy. Iparművészet 23—29. l.
433. *Hock János*. A magyar művészet jövője. Pesti Hirl. 303. sz.
434. *Hock János*. Székely Bertalan. P. Hirl. 68. sz.
435. *Hock János*. Művészeti tarlózás. Pesti Hirl. 295. sz.
436. *i—r.* Liezen-Mayer Sándor és Györök Leo művei. Magy. Kritika VIII. évf. 11. sz.
437. *Edvi Illés Aladár*. A vasművesség a párisi világkiállításon. Magy. Iparművészet 305—326. l.
438. *Illés H. Zsigmond*. A művészet népszerűsítése. Művészvilág III. negyed, 10. sz.
439. *Incze Henrik dr.* Bécsi képzőművészet. Művészvilág II. negyed, 3. sz.
440. A jezsuita stílus és a XVII. századbeli francia izlés. Budap. Építész. Szemle 15. füz.
441. *Junius*. Benvenuto Cellini. Budap. Hirl. 300. sz.
442. *K. K.* Egy laikus levelei a szerkesztőhöz. (Vernissage.) Műcsarnok 30. sz.
443. *Kacziány Ödön*. A szegedi műtárlat. Szegedi Napló 241, 242. sz.
444. *Kaposi Illés*. A nemzeti stílus. Zalai Közl. 38. sz.
445. *Kapossy Endre dr.* A műélvezet. Székesfehérv. főgym. értes. 3—17. l.
446. *Kelemen Lajos*. Három újabb erdélyi mennyezetfestésről. Erdélyi Muz. 109—115. l.
447. *Kemény Lajos*. Újabb adatok Kassa műtörténetéhez. Arch. Értes. 72—75. l.
448. *Keményi János*. A rút a festészetben. Magy. Szemle 28. sz.
449. *Kerényi Miklós*. Szecsesszió és szimbolizmus. «Ujság» 30. sz.

450. *Keszler József*. Az ujkori tájkép. Uj Magy. Szemle 146—158. l. és Magy. Nemzet 19. sz.
451. *Kornis Elemér*. Köllő Miklós (1861—1900). Magy. Génusz 39. szám.
452. *Kossuth Péter íj.* A magyar művészet kérdéséhez. Műcsarnok 30. sz.
453. *Kunfy Lajos dr.* Refleksziók Berzeviczy Albertnek a képzőművészeti budget tárgyalása alkalmával tartott beszédére. Műcsarnok 12. sz.
454. A XIV. Lajos korabeli műizlés Franciaországban. Budapest. Építész. Szemle 17. füz.
455. *Lázár Béla*. Művészettörténeti diaposzitiv jegyzék. I. füz. Budapest, 1900. (8-r. 36 l.) Ism. Magy. Kritika VIII. évf. 11. sz.
456. *Lázár Béla*. Kann Gyula. Magy. Génusz 50. sz.
457. *Lendvay Károly*. Egy verista festőművészről. Hevesvárm. Hirl. 126. sz. (Tury Gyula.)
458. *K. Lippich Elek*. A magyar művészet jövője. Műcsarnok 26. sz. — *Paur Géza*, *Faragó József*, *Csízik Gyula* feleletei. U. o. 27. sz. — *N. Istvánffy Gyula*, *Reissig Adolf*, *Hornyay Ödön dr.* U. o. 28. sz.
459. *Lyka Károly*. A gyűjtők sorsa. (Szélgjegyzetek a Rembrandt-ügyhöz és a magyar Pacca-törvényhez.) Műcsarnok 6. sz.
460. *Lyka Károly*. Liezen-Mayer Sándor. U. o. 7. sz.
461. *Lyka Károly*. Izsó sírján. U. o. 20. sz.
462. *Lyka Károly*. Mit várhatnak a magyar művészek? U. o. 24. sz.
463. *Lyka Károly*. Székely Bertalan. Budapest. Napló 71. sz. és Műcsarnok 11. sz.
464. *Lyka Károly*. Nemess Eliza képei. Budapest. Napló 64. sz.
465. *Lyka Károly*. Az ösmeretlen szobra. Új idők 32. sz. (Ligeti Miklós szobra.)
466. *Lyka Károly*. A munkásember bútora. Magy. Iparművészet 61—65. l.
467. *Lyka Károly*. Zsolnay Vilmos. U. o. 93—101. l.
468. A magyar iparművészet főpróbája. a) *Hauszmann Alajos*. A budai kir. vár Szt.-István terme. b) *Mihalik József*. A történeti csoport. c) *Csízik Gyula*. A párisi kiállításra küldendő műipari tárgyaink bemutatása alkalmából. Magy. Iparművészet 104—125. l.
469. *Malonyay Dezső*. Fadrusz. Budapest. Hirl. 45. sz. és Székely Nemzet 25. sz.
470. *Márkus Géza*. Magyar Építőművészet. Uj Magy. Szemle III. köt. 275—281. l.
471. *Márkus Géza*. Magyar stílus. Budapest. Hirl. 189, 206. sz.
472. *Sz. Maszák Hugó*. A rajztanítás a párisi kiállításon és teendők. Műcsarnok 30. sz.
473. *Meller Simon*. Diszító művészet a párisi kiállításon. Uj magy. Szemle 1900. decz.
474. *Meller Simon dr.* A római iparművészeti iskola. Magy. Iparművészet 41—45. l.
475. *Meyer u. Eyth*. Das Malerbuch. Leipzig. Ism. ó. Magy. Iparművészet 73. l.
476. *Mihalik József*. A zománcz. (Tudományos zsebkönyvtár 63—64. füz.) Pozsony, 1900. Stampfel K. (8-r. 141 l.) 1 kor. 20 fill.

477. *Mihalik József*. A magyar történelmi pavillon. Magy. Ipar-művészet 327—333. l.
478. *Mihalik József*. Régi brassai ötvösség. Arch. Értes 17—39. l.
479. *Mihalik József*. Hann Sebestyén két ismeretlen-ötvösművéről. U. o. 253—256. l.
480. *Mihalik József*. Történelmi emlékeink az 1900. évi párisi világkiállítás magyar pavillonjában. U. o. 375—384. l.
481. *Milhoffer Sándor*. A művészet hatása. Budapest, 1900. Ism. Dr. Jászi Oszkár. Huszadik Század 482—484. l.
482. A miniatűr festészet. Budap. Építés. Szemle 21. füz.
483. *Mitrovics Gyula, ifj.* Küzdelem a jövő művészetéért. Budap. Szemle 101. köt. 116—137. l.
484. *Molnár Géza*. A huszadik század művészete. Magy. Polgár 107. sz.
485. *Móricz Pál, ifj.* A szegedi művészeti kiállítás. Szegedi Napló 79, 81, 84, 87, 88, 96, 102. sz.
486. *Munkácsy M. (Áldor Imre.)* Munkácsy «Petőfi-képéről». Nagyküküllő 50. sz.
487. *B. I.* Munkácsy vadászszerencséje. Magy. Hirl. 124. sz.
488. *Barcsay Domokos*. Emlékezés Munkácsyra. Magy. Szalon 33. köt. 479—484. hasáb.
489. *Barcsay Domokos*. Munkácsy Mihályról. Magy. Polgár 104. sz.
490. *Bródy Sándor*. Munkácsy utolsó vacsorája. Fehér Könyv. Máj.
491. *Csepreghy Endre*. Apróságok Munkácsyról. Magyarország 290. sz.
492. *Dömötör István*. A tragédiák festője. Műcsarnok. 20. sz.
493. *Donatello*. Munkácsy «Honfoglalása». Műcsarnok 9. sz.
494. *Eber László*. Munkácsy Mihály. Uj Magy. Szemle II. köt. 209—224. l.
495. *H—i, L.* Michael Munkácsy. P. Lloyd 106. reg. sz.
496. *Hajdu Miklós*. Munkácsy Mihály. Fővár. Lapok 19. sz.
497. *Harsányi Pál*. Visszaemlékezés Munkácsy pályakezdetére. Műcsarnok 17. sz.
498. *Helm Dr. von der*. Munkácsy Mihály utolsó napjairól. Vasár. Ujs. 20. sz.
499. *Hock János*. Munkácsy tragikum. Fővár. Lapok 19. sz.
500. *Horváth Odón dr.* Munkácsy müncheni életéből. Eperjesi Lapok 19. sz.
501. *Hungarus*. Munkácsy. Polit. Hetiszemle 18. sz.
502. *Jedlicska Pál*. Tanulságok Munkácsy sírjánál. Magy. Állam 118. sz.
503. *Jókai Mór*. Munkácsy honfoglalási képe. Magy. Hirl. 47. sz. és Magy. Nemzet. 60. sz.
504. *Jókai Mór*. Munkácsy Mihály. Visszaemlékezések. Magy. Hirl. 122. sz.
505. *Karták Pál*. Munkácsy Mihály. Életrajzi vázlat. (Kortársaink 9—10. füz.) Pozsony, 1900. Stampfel K. (8-r. 40 l.) 40 fill.
506. *Kende István*. Munkácsy Mihály. Polg. Isk. Közl. 169—171. l.
507. *Keszler József*. Munkácsy Mihály. Magy. Nemzet 120. sz.
508. *L. T.* Munkácsy Mihály szülőháza Munkácson. Vasár. Ujs. 19. szám.

509. *Lyka Károly*. Munkácsy művészete. Műcsarnok 17. sz.
 510. *Malonyay Dezső*. Munkácsy Mihály. Budap. Hirl. 120. sz.
 511. *Mérő Béla*. Munkácsy Mihályról. Délmagy. Közl. 103. sz.
 512. *Nyári Sándor dr.* Munkácsy Mihály. Magy. Kritika VIII. évf. 16. sz.
 513. *Porzó*. Munkácsyval. (Visszaemlékezések.) Budap. Napló 122, 124. sz.
 514. *Révész Béla*. Munkácsy. Magy. Génusz 19. sz.
 515. *Rózsa Miklós*. Munkácsy Mihály. Hazánk 103. sz. és Közérdek 36. sz.
 516. *Rudnai Győző*. A nagy halott. Művészvilág III. negyed 6. sz.
 517. *Simkó József*. Munkácsy Mihály. Alkotmány 111. sz.
 518. *Szana Tamás*. Munkácsy Mihály. 1844—1900. Vasár. Ujs. 18. sz. és Egyetértés 120. sz.
 519. *Szikszay Ferencz*. Emlékezés Munkácsyról. Magyarország 126. sz.
 520. *Theureux István*. Munkácsy-képek Nagyváradon. Nagyvárad Napló 112. sz.
 521. *Tornyai János*. Emlékezés Munkácsyra. Hódmezővásárhely 36. szám.
 522. *Vadnay Károly*. Munkácsy atyjáról és testvéreiről. Budap. Hirl. 139. sz.
 523. *Vadnay Károly*. Munkácsy nővére. Budap. Hirl. 122. sz. és Borsodm. Lapok 37. sz.
 524. *Váradi Béla*. Krisztus-vázlat Munkácsytól. Vasár. Ujs. 20. sz.
 525. *Veritas*. Munkácsy. Örökzöld 10. füz.
 526. *Xántus D. Gabriella*. Látogatás Munkácsy Mihálynál. (1885.) Vasár. Ujs. 20. sz.
 527. *Zsilinszky Mihály*. Munkácsy gyermekkorából. Magy. Szalon 33. köt. 449—478. hasáb.
 528. Munkácsy Mihály. Tanáregyl. Közl. 33. évf. 613—617. l. — Magy. Génusz 20. sz. — Vasár. Ujs. 19. sz. — Magy. Művészet 4. sz. — Magy. Iparművészet 172—3. l. — Műcsarnok 17. sz.
 529. Munkácsy Mihály első mesteréről. Vasár. Ujs. 18. sz.
 530. Munkácsy Mihály életéből. Vasár. Ujs. 18. sz.
 531. *Myskorszky Ernő*. A képzőművészetek fejlődésének vázlatos ismertetése. Nagybányai főgym. értes. 3—30. l.
 532. *N. E.* Az országos képtár kiállítása. (A Prado és az Eremitage.) Magy. Hirl. 35. sz.
 533. Nemess Nándorné (néhai özv. gróf) műveinek kiállítása. Műcsarnok 11. sz.
 534. A német renesszánsz fejlődése Dürer-ig. Budap. Építés. Szemle 10. füz.
 535. *Némethy Gyula dr.* A katolikus művészet eszménye. Nagyvárad, 1900. Szt. László ny. (16-r. 17 l.)
 536. *Nemzeti Szalon. Amatőr*. A Nemzeti Szalon téli kiállítása. Orsz.-Világ 49. sz.
 537. *Dirvald Kornél*. A Nemzeti Szalon téli kiállítása. Magy. Szemle 48. szám.
 538. *Iván Ede*. Nemzeti Szalon. Hazánk 278. sz.
 539. *J—s*. A Nemzeti Szalon kiállítása. Magy. Állam 269. sz.

540. *Keszthelyi Ernő*. Utóhang a «Nemzeti Szalon» ezidei tavaszi kiállításáról. Művészvilág III. negyed 10. sz.
541. (*Md.*) A Nemzeti Szalon kiállítása. Budap. Hirl. 323. sz.
542. *n. a.* A Nemzeti Szalon kiállítása. Alkotmány. 290 sz.
543. *Rothausser, Max*. Ausstellungen im «Nemzeti Szalon.» P. Lloyd 62. reg. sz.
544. *Rózsa Miklós*. A Nemzeti Szalonról. Magy. Szalon 33. köt. 693—708. hasáb.
545. *Sincerus*. A Nemzeti Szalon tavaszi kiállítása. Hazánk 111. sz.
546. *Térey, Gabriel* v. Kunstaussstellung im Nemzeti Szalon. P. Lloyd 114. reg. sz.
547. *Térey, dr. Gabriel*. Die Winteraustellung des «Nemzeti Szalon.» U. o. 282. reg. sz.
548. *Z. Gy.* A budavári királyi palota «Szent István»-ról nevezett kápolnája. Magy. Szemle 35. sz.
549. *Zerkovits Zsigmond*. A «Nemzeti Szalon» Nagykanizsán. Zalai Közl. 3. sz.
550. *ó.* Művészeknél. 1. Fadruséknál. 2. Lotznál. 3. Innocentnél. Magy. Művészet 2. sz. 4. Klein Miksánál. 5. Tornainál. U. o. 3. sz.
551. Az olasz Reneszánsz műirányzata. Budap. Épít. Szemle 4. sz.
552. Az olasz Reneszánsz művészi ipara a XVI. század második felében. U. o. 5. sz.
553. Az országos képtár metszetgyűjteményének betűsoros katalógusa. I. Angol és német metszetek. Budapest, 1900. Hornyánszky V. ny. (8-r. 36 l.) (Összeállította Dr. Térey Gábor.) — Ism. Dr. Elischer Gyula. Arch. Értes. 270. l.
554. Országos műemlékek jegyzéke vármegyék szerint. Kiadja az orsz. műemlékek bizottsága. Budapest, 1900. Hornyánszky. (2-r. 63 lev.)
555. *Pup Henrik*. A párisi kiállítás épületei. Magy. Iparművészet 176—181. l.
556. *Paur Géza*. Gróf Nemes Nándorné műveinek kiállítása a műcsarnokban. Vasár. Ujs. 10. sz.
557. *Pekár Gyula*. Botticelli. Budap. Napló 10. sz.
558. *Pekár Gyula*. A renaissance angyalai. Fiesole. U. o. 29. sz.
559. *Pekár Gyula*. Beato Angelico. U. o. 48. sz.
560. *Pör Antal*. Magyar vonatkozású fali képek Runkelsteinban. Arch. Értes. 193—208. l.
561. *Pör Antal*. Nagy Lajos király Madonna-képeiről. U. o. 402—404. l.
562. *Radisics Jenő*. A magyar iparművészet Oroszországban. Magy. Iparművészet 32—40. l.
563. *Rippl-Rónai József* impressziói. 1890—1900. Budapest. 1900. Athenæum (8-r. 43 l.)
564. *Rózsa Miklós*. Festészeti problémák. Hazánk 40. sz.
565. *Rózsa Miklós*. Szecesszió és klasszicizmus. U. o. 73. sz.
566. *Rózsa Miklós*. A modern művészek evolúciója. U. o. 119. sz.
567. *Rózsa Miklós*. Párisi impressziók. (Rodin). U. o. 217. sz.
568. *Ruskin, Farkas Jenő*. Ruskin. Budap. Szemle 102. köt. 212—232. l.
569. *Geöcze Sarolta*. Ruskin. Uj Magy. Szemle III. köt. 44—62. 245—269. l.

570. *Gyulai Ágost.* Ruskin műveiből. Magy. Szemle 9. sz.
 571. *Hajós Izsi.* A szecesszió apja. Nagyvárad 22. sz. (Ruskin Johnról.)
 572. *Lyka Károly.* Ruskin. Műcsarnok 5. sz.
 573. Ruskin. Magy. Iparművészet 80. l.
 574. *Schober Béla.* Ruskin. Magy. Kritika III. évf. 9. sz.
 575. *S., F. v.* Wandmalerei in der Schässburger Bergkirche. Korr. Bl. d. Ver. f. Siebenb. Landesk. 1. sz.
 576. *Simkó József.* Képzőművészeti politika. Alkotmány 68. sz.
 577. *Simkó József.* A jelenkor képzőművészetéről. U. o. 253. sz.
 578. *Sólyom Gyula.* A zománcz-festészet nagymestere. Magy. Iparművészet. 48—52. l. (Herkomer Hubert.)
 579. *Sólyom Gyula.* Klein Miksa. Műcsarnok 13. sz.
 580. *Somfai János.* A szent Zsigmond kápolna oltárképci. Magy. Állam 161, 191. sz.
 581. A spanyol építészet a római uralom korszakában. Budap. Építész. Szemle 6. füz.
 582. *Spero.* A klasszikus művészet magyar mestere. 7. füz. (Székely Bertalan.)
 583. *Stalla Márton.* Honi ipar, magyar stil. Grafikai Szemle 11. sz.
 584. *Sz. K. Köllő Miklós.* 1861—1900. Művészet 9. sz.
 585. *Sz. T. Köllő Miklós* (1861—1900). (Képpel). Vasár. Ujs. 38. sz.
 586. *Szalay Imre.* A prágai Szent György-szobor. (Képpel.) Orsz.-Világ 46. sz.
 587. *Szana Tamás.* Száz év a magyar művészet történetéből. 1800—1900. Budapest — Ism. sz. s. Polit. Hetiszemle 49. sz. — Alfa. Budap. Hirl. 323. sz. — V. F. Protest. Szemle 673—675. l. Vasár. Ujs. 47. sz. — V. S. Athenæum 644—652. l. — L. K. Új idők 49. sz. — Lyka Károly. Irod. Tájékoztató IV. évf. 2. sz. — Budap. Napló 312. sz. — Molnár Viktor. Uránia 5. sz. — dr. Lázár Béla. Magy. Nemzet 313. sz. — Dömötör István. Műcsarnok 31. sz.
 588. *Szana Tamás.* Benvenuto Cellini. Egyetértés 302. sz.
 589. *Szana Tamás.* Két legyező. (Giacomo Favretto-tól.) Magy. Iparművészet 174. l.
 590. *Szana Tamás.* Beszédes kövek. Művészet 9. sz.
 591. *Szana Tamás.* A Szent István-terem király képei. Roskovics Ignácztól. Vasár. Ujs. 16. sz.
 592. *Szana Tamás.* Liezen-Mayer Sándor. (1839—1898.) Magy. Szalon 32. köt. 1153—1160. hasáb.
 593. *Szana Tamás.* Műtárgyak vándorlása. Budap. Hirl. 270. sz.
 594. *Szana Tamás.* Egy magyar művész Firenzében. (Feszty Árpádtól.) U. o. 227. sz.
 595. *Szana Tamás.* Carló Carafa duca di Noja. U. o. 296. sz.
 596. *Szana Tamás.* Firenzei mozaik. Magy. Művészet 7. sz.
 597. A VIII. században keletkezett latin izlésű építészet Spanyolországban. Budap. Építész. Szemle 20. füz.
 598. *Szász Gyula.* Márvány vagy bronz? Műcsarnok 27. sz.
 599. A szegedi képzőművészeti egyesület őszi kiállításának tárgymutatója. Szeged 1900. (8-r. 71 l.) 20 fill. (Tartalma: Károlyi Lajos: a művészetről.)
 600. A szegedi képkiallítás. Budap. Építész. Szemle 9. füz.

601. *Szemere Attila*. Művészet Japánban. Délmagyar. Közl. 178. sz.
 602. A Szt.-Pál temploma Londonban. Budap. Építész. Szemle 7. füzet.
 603. A régi szt.-Péter temploma Rómában. U. o. 1. sz.
 604. Szt.-Péter jelenlegi temploma Rómában. U. o. 3. sz.
 605. *Sz. Szigethy Vilmos*. A festőművészet Petőfi Sándora. Torontál 152. sz. (Edvi Illés Aladár.)
 606. *Szmrecsányi Miklós*. Szent Orsolya legendája a történetben és a művészetben. Budap. Szemle 101. köt. 211—231, 372—390. 1. 102. köt. 96—94. l.
 607. *T. Gy.* Györök Leo. 1847—1899. (Képpel). Vasár. Ujs. 1. sz.
 608. *T. K. E.* Katona Nándor. Magy. Génius 12. sz.
 609. *T. K. E.* Három új szobor. (Szt. Gellért, Bocskay és Hunyadi.) Vasár. Ujs. 38. sz.
 610. *Tábori Róbert*. Izsó Miklós. P. Napló 143. sz.
 611. *Takáts Sándor dr.* Augsburgi ötvösök munkái törökök és magyarok részére. Arch. Értes. 93—96. l.
 612. *Tarczai György*. Régi építészetünk remeke. (A barátok tornya.) Egyetértés 186. sz.
 613. Tavaszi kiállítás. *B—y Ö—n*. Vernissage. Alkotmány 85. sz.
 614. *Both*. A tavaszi tárlat képei. Magy. Génius 16—18. sz.
 615. *Divald Kornél*. A tavaszi műtárlat. Magy. Szemle 16—18. sz.
 616. *H—s*. A tavaszi tárlat. Polit. Hetiszemle 15. sz.
 617. *í.* Tavaszi tárlat. Magy. Nemzet 101. 103. sz.
 618. *Keszthelyi Ernő*. Tavaszi kiállítás a múcsarnokban. Művészvilág III. negyed. 5. sz.
 619. *Kézdi-Kovács László*. Tavaszi tárlat. Pesti Hirl. 97. sz.
 620. *Lázár Béla*. A tavaszi tárlat. Magy. Szalon 33. köt. 321—344. hasáb.
 621. *Lyka Károly*. A tavaszi műtárlat. Budap. Napló 107. sz.
 622. *Malonyay Dezső*. A múcsarnok tavaszi kiállítása. Budap. Hirl. 96, 97, 103. sz.
 623. *Nyári Sándor dr.* A tavaszi műtárlat. (Klein Miksa, Wellmann Róbert, Pállya Celesztin.) Egyetértés 106. sz.
 624. *Nyári Sándor dr.* A múcsarnok tavaszi kiállítása. Magy. Művészet 3. sz.
 625. *Sz. Z.* A tavaszi tárlat. Új Magy. Szemle II. köt. 161—164. l.
 626. *Térey, dr. Gabriel v.* Die Frühjars-Ausstellung im Künstlerhause. P. Lloyd 85, 94, 102, 129. reg. sz.
 627. *Vörös Juliska*. Tavaszi tárlat. Előkelő világ 15—19. sz.
 628. Téli kiállítás 1899. *Alfa*. A téli kiállítás a múcsarnokban. Budap. Hirl. 2. sz.
 629. *Basch Árpád*. Téli műtárlat (1899.) Magy. Geniusz 1—3. sz.
 630. *Keszler József*. Téli műkiállítás (1899.) Magy. Nemzet 1. sz.
 631. *Lyka Károly*. A téli tárlat. Budap. Napló 16. sz.
 632. *Térey, Gabriel v.* Die Winterausstellung in Kunstlerhause. P. Lloyd 3, 13. reg. sz.
 633. Téli kiállítás. (1900.) *Basch Árpád*. Téli tárlat a múcsarnokban. Magy. Génius 49—52. sz.
 634. *Bródy Sándor*. Katalogus a magyar tárlatról. Jegyzetekkel ellátta —. Magy. Hirl. 330—332, 335. sz.

635. *Divald Kornél*. A műcsarnok téli kiállítása. Magy. Szemle 49. s kv. sz.
636. *Divald Kornél*. A téli műtárlat. Magy. Szemle 1—4. sz.
637. *Dömötör István*. Ezertizenegy. Műcsarnok 29. sz.
638. *Donatello*. Première. (Bemutató a Műcsarnokban.) U. o. 30. sz.
639. *Eber László*. A képzőművészeti társulat téli tárlata. Budap. Szemle 101. köt. 453—464. l.
640. *Huba*. A téli tárlat. Hét 48. sz.
641. *i—r*. A téli kiállítás a műcsarnokban. Magy. Kritika III. évf. 8. és 15. sz.
642. *J.* A téli kiállítás. Magy. Állam 275. sz.
643. *Keszler József*. Téli műkiállítás. Magy. Nemzet 331, 335, 350. szám.
644. *Kézdi-Kovács László*. Művészetünk magyarosodása. (A téli műtárlat bemutatója.) Pesti Hirl. 330. sz.
645. *Kézdi-Kovács László*. Emberek és szörnyetegek. (Séta a téli műtárlaton.) Pesti Hirl. 341. sz.
646. *L. T.* A téli tárlat arczképei. P. Napló 22. sz.
647. *Lázár Béla dr.* A téli tárlat. Magy. Szalon 32. köt. 811—832. hasáb.
648. *Lyka Károly*. Preludium a műcsarnok téli kiállításához. Budap. Napló 329. sz.
649. *Lyka Károly*. A téli műtárlat. U. o. 348. sz.
650. *Lyka Károly*. Magyar művészek a Műcsarnokban. Új idők 50, 51. szám.
651. *Maksziányi Dezső dr.* Az első téli kiállítás. Magyarország 308. és 313. sz.
652. *Malonyai Dezső*. A műcsarnokban. Budap. Hirl. 329, 349. sz.
653. *Notter Antal dr.* A téli kiállítás. Alkotmány 21. sz.
654. *Nyári Sándor dr.* Műtárlatok. Művészet 14. sz.
655. *Piktor*. A téli tárlat. Polit. Hetiszemle 48, 49. sz.
656. *Richter József*. A téli tárlat. Művészvilág II. negyed. 1. sz.
657. *Rózsa Miklós*. Új képek. Hazánk 283. sz.
658. (s.) A műcsarnok kiállítása. Budap. Építész. Szemle 2. sz.
659. *Simkó József*. Képzőművészeti kiállítás. Alkotmány 308. sz.
660. *Szana Tamás*. A műcsarnok téli kiállítása. Egyetértés 329, 333, 340, 347. sz.
661. *Térey dr. Gabriel v.* Die Winterausstellung im Künstler-hause. P. Lloyd 288, 291, 296, 299. reg. sz.
662. *Vajda Ernő*. Téli tárlat. Fővár. Lapok 47, 52. sz.
663. (Z. j.) A műcsarnok képei. A téli kiállítás. Esti Ujs. 273. sz.
664. *Telleyesniczky Kálmán dr.* Művészeti bonczolástan. 1—4. füz. Művészek és a művészet iránt érdeklődők számára. Budapest, 1900. Eggenberger. (8-r. 1—140 l.) 8 kor.
665. *Telleyesniczky Kálmán dr.* Az emberi test szépségeiről. Budapest, 1900. U. o. (8 r. 25 l.) 1 kor.
666. *Temesváry János dr.* A szamosujvári Rubens-kép. Szamosujvári főgym. értes. 3—13. l. és Erdély népei. (Erdély) 6 l. Onállóan is megjelent (8-r. 15 l.) 10 kr.
667. *Térey Gábor dr.* Eladott Rembrandtok. (Ráth György ügye). Műcsarnok 4. sz.

668. Than Mór. (Képpel.) Athenæum naptár 74. l.
 669. *Thury Zoltán*. II. Rákóczi Ferencz elfogatása. Magy. szöveg Benczur Gyula festményéhez. Budapest, 1900. (8-r. 10 l.)
 670. *Tiborcz*. Szibéria. Sochaczevszki Sándor képeiről. Magy. Génusz 47. sz.
 671. *Tolsztoj L.* Mi a művészet. Ford. Hegedűs P. Ism. Rácz Lajos Erd. Muz. 161—164. l.
 672. *Tolsztoj*. A művészetről. «Ujság» 23. sz.
 673. V. István király a művészetben. Magy. Hirl. 228. sz.
 674. V. B. A Lie en-Mayer kiállítás. Magy. Génusz 8. sz.
 675. V. B. Klein Miksa. Magy. Génusz 23. sz.
 676. *Vajda Ernő*. Fiat lux. Műcsarnok 6. sz.
 677. *Vajda Ernő*. A modern arczképről. U. o. 20. 21. sz.
 678. *Vajda Ernő*. A modern realizmus. U. o. 28—30. sz.
 679. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter jelentése a szép-művészeti muzeum ügyében. Budapest, 1900. Könyvny. r. t. (4-r. 29. l.)
 680. *Varjas Károly*. Gustave Doré, a szent biblia festőjének életéből. Egyh. Közl. 52. sz.
 681. *Vas Antal dr.* Bártfán és környékén található mű- és történeti emlékek s egyéb nevezetességek. Bártfai áll. gym. értes. 3—24. l.
 682. *Veigelsberg Hugó*. Nemzeti művészet. Uj Magy. Szemle III. köt. 364—373. l.
 683. *Venturi A.* A Budapesti országos képtár olasz képei. Arch. Értes. 289—360. l.
 684. A vértesszt.-keresztői benczés apátság diszítései. Budap. Építész. Szemle 14—18. füz.
 685. *Woermann, Karl*. Geschichte der Kunst aller Zeiten u. Völker. Ism. dr. Éber László. Ethnogr. 428. l.

3. Zene.

686. a. k. Jézus Krisztus kinszenvedése. Zenéjét szerz. Bach, J. S. Hazánk 85. sz.
 687. *Abrányi Kornél id.* A magyar zene a 19-ik században Budapest, 1900. Rózsavölgyi és tsa. (8-r. XIII, 700 l.) — Ism. Székely Nándor. Alkotmány 145. sz. — FK. Orsz.-Világ 23 sz. — Recht Sándor. Magy. Kritika III. évf. 20—21. sz. — Kereszty István. Századok 819—823. lap.
 688. *Abrányi Kornél id.* Jellemképek a magyar zenevilágból. (Magyar könyvtár 176. füzet.) Budapest. Lampel R. (16-r. 63 l.) 30 fill.
 689. *Abrányi Kornél id.* A régi Rákóczy-nóta és induló eredete. Orsz.-Világ. 23. sz. és Székesfehérv. és Vid. 78. sz.
 690. *Abrányi Kornél id.* Ördöngös mesék Paganiniról. Magy. Hirl. 351. sz.
 691. *Abrányi Kornél id.* Liszt Ferencz halála. Fővár. Lapok 24. sz. és Hazánk 130. sz.
 692. *Abrányi Kornél id.* Makray László. (Képpel.) Zenelap 29. sz.
 693. *Abrányi Kornél id.* Mascagni és a magyar zene. Budap. Napló 104. szám.
 694. *Bach Máté*-passiója a filharmoniai hangversenyen. P. Napló 99. szám.

695. *Bartalus István*. Éneklő ABC népiskolák számára. I. III. évfolyam. Budapest, 1900. egyet. ny. (8-r. 72, 72 l.) á 60 fill.
696. *Bartalus István*. (Képpel.) Athenæum naptár. 72—74. l.
697. *Bátori Lajos*. Gyakorlati összhangzattan. Az egyházi orgonajáték követelményeire való különös tekintettel. Budapest, Pesti Könyvny. r. t. kiad. 1900. (8-r.) I. füz. (VII, 48 l.) 1 kor. — II. füz. (53—130 l.) 1 kor. 50 fill. III. füz. (131—239 l.) 1 kor. 80 fill. — IV. füz. (241—347 l.) 1 kor. 80 fill. — Ism. Pataki Vilmos. Hivat. Közl. 22. sz.
698. *Beer, August*. J. S. Bach's «Matthäus» Passion P. Lloyd 85. reg. szám.
699. *Beer, August*. Karl Goldmark. U. o. 118. reg. sz.
700. *Beer, August*. Alexander Erkel. U. o. 247. reg. sz.
701. *Béldi Izor dr.* Látogatás Puccini-nél. Pesti Hirl. 182. sz.
702. *Beleznay Antal*. Gyakorlati énektan. Polgári fiu- és középiskolák számára. Budapest, Athenæum. (8-r.) 1 kor. 50. fill. Ism. Pataki Vilmos. Hivat. Közl. 22. sz.
703. *Beleznay Antal*. Magyar zene. (Válasz Thewrewk I.-nak.) Nagyvárad 20. sz.
704. *Berlioz Hektor's*, Werke. Herausg. v. Ch. Malherbe u. F. Wein-gartner. I—IV. Bd. Ism. B. J. Pressb. Ztg. 37. sz.
705. *Bródy Sándor*. Jegyzetek az operette filozófiájához. Fehér Könyv Máj.
706. *D'Artagnan*. Alberti Werner. Orsz.-Világ 45. sz.
707. *Dombay Artur*. A magy. kir. Opera 1900-ban. Alkotm. 142. sz.
708. *Dombay Artur*. Egyházi zenénkről. U. o. 205. sz.
709. *Doppler Károly*. (1826—1900.) Vasár. Ujs. 12. sz.
710. *Doppler (Karl) und seine Beziehungen zu Ungarn*. P. Lloyd márcz. 15—16.
711. *Erkel S. Ábrányi Emil*. Erkel Sándor. Budap. Napló 97. sz.
712. *Dombay Artur*. Erkel Sándor. Alkotmány 248. sz.
713. *Drumár*. Erkel Sándor. Debreczeni Ellenőr 259. sz.
714. *Kugler N. János*. Erkel Sándor. Magy. Dal-Zeneközl. 7. sz.
715. *(ldi.)* Erkel Sándor. Pesti Hirl. 284. sz.
716. *Márkus Miksa*. Erkel Sándor. Magy. Hirl. 98. és 285. sz.
717. *Révész Béla*. Erkel Sándor. Magy. Géniusz 43. sz.
718. *Erkel Sándor 1846—1900*. Vasár. Ujs. 42. sz. Magy. Nemzet 283. sz. — S. E. Magy. Egyetemi Szemle 152. l.
719. *Fridrik Imre dr.* Wagner-Problemák. Művészvilág. IV. negy. 4. sz.
720. *Glatt Ignác*. Az énekkoktatás módszertana. Kath. egyh. zene-közl. 1. s kv. sz. (Eleje a múlt évi folyamban.) — Önállóan is megjelent. (8-r. 42 l.) 1 kor.
721. *Goldbaum, Wilhelm*. Der junge Goldmark. P. Lloyd 119. reg. szám.
722. *Goldbaum, Wilhelm*. Albert Træger. U. o. 140. reg. sz.
723. *Goldmark Károly*. Vasár. Ujs. 21. sz.
724. *Goll János*. Magyar nemzeti lant. 200 régi magyar népdal férfi négyesben. 1. 2. füz. 3. kiad. Budapest, 1900. Kókai L. (8-r. IV, 91; III, 98 l.) 2—2 kor.
725. *Goll János*. Általános Zeneműszótár. (Tudományos zsebkönyvtár. 61. füz.) Pozsony, 1900. Pozsony K. (8-r. 65 l.) 60 fill.

726. *H—ik*. Zima László. Budap. Hirl. 100. sz.
 727. *Hackl N. Lajos*. «Tetemrehívás.» Zenevilág. 4. sz.
 728. *Hazslinszky G.* Elméleti és gyakorlati Énektan. Ism. B. Polg. isk. Közl. 249—252. l.
 729. *Heltai Jenő*. Goldfaden. Magy. Színpad 95. sz.
 730. *Hubay Jenő*. Ujabb hegedű-kompozíciók. Ism. Recht Sándor. Magy. Kritika VIII. évf. 18. sz.
 731. *Huber Sándor*. A legujabb és legszebb 101 magyar népdal, czigányos modorban átírva, 3 kor. Ism. †. Magy. Krit. III. évf. 22—23. sz.
 732. *Hugh Márton*. New-Jork szépe. Operette 2 felv. Ford. Salgó Ernő. és Makai Emil. Zenéjét szerzette Kerker Gustave. Először adták a Magy. Színházban jan. 30.
 733. *Jaskovics Ferencz*. A szatmár-németi dalegyesület története. 1875—1900. Szatmár. 1900. (8-r. 128 l.)
 734. *K. g.* Goldmark küzdelmei. «Sába királynője» előadása körül. Hazánk 121. sz.
 735. *Kanitz Emil*. A budapesti ág. hitvallású evangélikus főgymnasium dal és zene-egyesületének 25 éves története. (1873—1898). Budapest, 1900. Hornyánszky V. (8-r. 44 l.)
 736. *Kanyó Gyula dr.* Perosi a vaskezü. Egyh. Közl. 51. sz.
 737. A Klapka-induló története. Örökzöld 7. füz.
 738. *Kohut, Dr. Adolf*. Johann Sebastian Bach. P. Lloyd 178. reg. szám.
 739. *Kohut, Dr. Adolf*. Graf Moltke und die Musik. U. o. 257. reg. sz.
 740. *Kolman Imre*. A Szimfónia (száz éves jubileuma alkalmából). Fővár. Lapok 21. 23. sz.
 741. *Komáry Erzsébet*. Haydn «Évszakok» című oratoriuma. Nemz. Nőnevelés 23—31. l.
 742. *Kováts Antal*. Nehány szó a zenetörténet tanításáról. Kecskeméti zeneisk. Ért. 7—10. l.
 743. *Kubelik, A. L.* Kubelik János. Magy. Nemzet 11. sz. és Aradi Közl. 12. sz.
 744. *K. Kubelik János*. Vasár. Ujs. 1. sz.
 745. *Molnár Géza dr.* Kubelik Jan. Uj Magy. Szemle 179—184. l.
 746. *T. Jan Kubelik*. Magy. Kritika III. évf. 8. sz.
 747. *Vay Sárolda gr.* Kubelik Jan. Orsz.-Világ 47. sz.
 748. *László Akos*. Hegedű compositiók. Ism. Recht Sándor. Magy. Kritika III. évf. 24. sz.
 749. *Major I. Gyula*. Zongora-iskola. 2. kiad. Ism. Recht Gyula. Magy. Kritika VIII. évf. 15. sz.
 750. *Markó Miklós*. Régi híres czigányzenészeinkről. Székesfeh. és Vid. 60. sz. és Aradi Közl. 121. sz.
 751. *Mascagni Pietro*. A magyar zene. Budap. Napló 93. sz.
 752. *Meisner Imre*. Két cikkely az egyházi zene reformja érdekében. Kath. egyh. Zeneközl. 6. 7. sz.
 753. *Molnár Géza*. Bevezető a zenetudományba. Ism. dr. Huszka Jenő. Irod. Tájékoztató IV. évf. 1. sz. — Magy. Hirl. 325. sz. — Dr. Kacsóh Pongrácz. Magy. Kritika IV. évf. 2. sz. — *I—s*. Hét 47. sz. — Bátor Lajos. Orsz.-Világ 50. sz.
 754. *Molnár Géza*. A humor a programzenében. (Wagner Szigfrid operája). Budap. Szemle 101. köt. 444—452. l.

755. *Molnár Géza dr.* Wagner Szigfrid. Uj Magy. Szemle 340—346. lap.
756. *Móricz Pál ifj.* Főkövi Lajos irodalmi hagyatéka. Szegedi Napló 122. sz.
757. *Mozses Miklós.* A symphonia fejlődése a programm-symphoniáig. Zenelap 22. sz.
758. Musik Blätter. Bécs és Budapest, Ism. †. Magy. Kritika III. évf. 24. sz.
759. *Orior.* Zulejka és szerzői. Pesti Hirl. 107. sz. (Stern Ármin és Brüll Jenő.)
760. *Pásztor Árpád.* Kadétkisasszony. Operett 3 felv. Zenéjét szerzette Mader Raoul. Először adták a népszínházban jan. 10.
761. *Pogátschnigg Guidó.* A regensburgi egyházi zeneiskola története. Magy. Allam 293. sz. és Zenelap 28. sz.
762. *Recht Sándor.* Zenei állapotaink és a vidék. Zenevil. 1. s kv. sz.
763. *Reinecke, Karl.* Gedenklblätter an berühmte Musiker. Ism. Beer Aug. P. Lloyd 304. reg. sz.
764. *Reinitz Béla.* Erkel Ferencz és Hunyadi László. Magy. Polgár 223. szám.
765. *Róth József.* A zeneszerzésről korunkban. Nyugatmagy. Híradó 197. sz.
766. *Ságh József.* Általános zenészeti lexikon. Encyklopediai kézikönyv. I. füzet. 2. kiad. Budapest, 1900. Szt. Gellért intéz. (8-r. 32 l.) 60 fillér.
767. *Saint-Saëns, Camille.* Portraits et Souvenirs. Ism. Friedländer-Abel Hegwig. P. Lloyd 224. reg. sz.
768. *Schumann Robert.* Az éden és a peri című oratoriumának tartalma és szövegének ismertetése. Kolozsvár, 1900. Gámán örök. (8-r. 11 l.) 20 fill.
769. *Stegmüller János.* A hetvenéves Goldmark. Keszth. Hirl. 20. sz.
770. *Stork, Dr. Karl.* Franz Liszt und die Fürstin Carolyne Sayn-Wittgenstein. Neuer Jahrbuch 39. sz.
771. Sz. Balázs Kálmán. (1835—1900). (képpel.) Vasár. Ujs. 40. sz.
772. *Szent-Gály Gyula.* A elméleti oktatás szükségéről a zenei nevelésnél. Kecskeméti zeneisk. értes. 11—20. l.
773. *Szent-Gály Gyula.* Egressy «Szózatá»-nak előadásáról. Pest-megy. Hirl. 68. sz. — Contrapunkt. Megjegyzés. U. o. 70. sz. — Szent-Gály Gy. Még egyszer Egressy «Szózatá»-nak előadásáról. U. o. 72. sz.
774. *Tamásyné Gáll Anne.* Uj zongoraoktatási módszer, mely a zongoratanítást kezdettől fogva kis darabok fogalmazásával köti össze. Budapest, 1900. (8-r. 4 lev. 47 l.)
775. *Tamásy Gáll Anna.* Nouvelle méthode de piano, qui réunit dès le commencement l'instruction du piano a des exercices de composition. Budapest, 1900. (8-r. 63 l.)
776. *Tárkányi Béla.* Kath. Egyházi énektanár. Ism. Babik József. Magy. Allam 88. sz.
777. *Theurewk István.* Magyar Zene. Nagyvárad 19. szám. Lásd 703. sz.
778. *Vass Bertalan dr.* Az egyházi zenéről és énekről. Kath. Szemle 503—522. l.
779. *Vayk.* Balázs Kálmán. Uj Idők 41. sz.

780. *Versényi György*. Tetemre hívás. Opera két képben. Zenéjét szerzette Farkas Ödön. Először adták a m. kir. Operaházban okt. 5.

781. *Vezsenyi Béla*. Hunyadi László a kolozsvári színpadon. Magy. Polgár 223. sz.

782. *W.* Az egyházi zene reformja Magyarországon. Egyh. Közl. 44. 45. 47. 48. sz.

783. *Wagner Siegfried*. A medvebőrös. Opera 3 felv. Először adták a m. kir. operában febr. 3.

784. *Zigány Árpád*. Rozmunda. Opera 1. felv. Zenéjét irta Vavrinecz Mór. Először adták a m. kir. Operaházban nov. 14.

4. Színészet.

785. *A.* A Nemzeti színház. Uj Magy. Szemle 489—495. l.

786. *A. K.* A nagy Molnár. Pesti Hírl. 286. sz.

787. *Abrányi Emil*. Lendvay Márton. Budap. Napló 310. sz.

788. *Alexander Bernát dr.* Hamlet. Magy. Egyet. Szemle 31—36. szám.

789. *Alexander Bernát*. A színészi paradoxon. Budap. Szemle 102. köt. 367—400. l.

790. *Alfa*. A Nemzeti Színházról. Budap. Hírl. 166. sz.

791. *Alfa*. A népszínmű a Nemzeti színházban. U. o. 288. sz.

792. *Ambrózy Agoston*. Az oberammergaui passió-játékok. Felsőmagyar. Hírl. 102—103. sz.

793. *b. j.* Színházaink hanyatlása. Kath. Szemle 929—942. l.

794. *B—n S—r*. Csatai Zsófi. Budap. Napló. 334. sz.

795. *Bakcsy Kornél*. Lendvay és a kassai színészet. (Emlékezés a harminczas évekre.) Nagybánya és Vid. 47. sz.

796. *Z. Bárdi Gabi*. Hét 37. sz.

797. *Blaháné. Bródy Sándor*. Strófák Blaha asszonyról. Fehér. Könyv. Okt.

798. *Jókai Mór*. Blaháné. Bácska. 56. sz.

799. *Jókai Mór*. Blaha Lujzáról. Magy.-Zsidónő 27. sz.

800. *M—r Gy—a*. A nemzet csalogánya. Hazánk 251. sz.

801. *Pintér Imre*. Blaha Lujza Bécsben. Nagyvárad 250. sz.

802. *Szomaházy István*. Blaháné. P. Napló 291. sz.

803. *Sz. Ö. F. Mikor* Blaháné még ismeretlen volt Pesten. (Régi emlék) Máramar. Lapok 45. sz.

804. Blaha Lujza. Magy. Nemz. 291. sz.

805. *Bodnár Zsigmond*. A színészi paradoxon. Hazánk 304. sz.

806. *Bródy Sándor*. Színházakról. 1. Délelőtt a Nemzeti Színházban. 2. A Nemzeti Színház estve. Fehér Könyv. Jan.

807. *Bródy Sándor*. Jászai Mari. U. o. Márcz.

808. *Bródy Sándor*. Schratt. U. o. Márcz.

809. *Bródy Sándor*. Márkus Emilia mint leány. U. o. Ápr.

810. *Bródy Sándor*. Hamlet alakja. U. o. Ápr.

811. *Bródy Sándor*. Novelli. U. o. Jún.

812. *Bródy Sándor*. Színészek. Az új németek és Else Heims. U. o. Jul.

813. *Bródy Sándor*. Ditrói. U. o. Okt.

814. *Déryné* naplója. Első teljes kiadás, az eredeti kézirat alapján

sajtó alá rendezte Bayer József. 3 kötet. Budapest, 1900. Singer és Wolfner. (8-r. 464, 465, 494 l.) 20 kor.

815. Emlék-Album a nagyvárad Szigligeti színház megnyitó ünnepére. Nagyvárad, 1900. Szigligeti lársaság. (4-r. 94 l.)

816. *Ferenczy Zoltán dr.* Színészettörténeti adatok. Irod. Tört. Közl. 59—66. 214—225. l.

817 *Fodor Oszkár dr.* A népszínház jubileuma. Orsz.-Világ 43. sz.

818. *Fodor, Stefan.* Zum Brande der Comédie Française P. Lloyd 67. reg. sz.

819. *Gerő Károly.* A Népszínházról. (Visszaemlékezés). Budap. Napló 282. sz. és Orsz.-Világ 43. sz.

820. *Girauschek Adolf.* Hunyadmegye a kolozsvári nemzeti színházért. (Ferencki Zoltán könyve nyomán). Hunyadm. tört. társ. XI. év-könyve.

821. *Gönczöl.* Frau Schratt. Hét 50. sz.

822. *Gróf-y.* Lendvay. Magyarország 157. sz.

823. *h.* A legrégibb nagyvárad szinlap. Philol. Közl. 955. l.

824. *H—i, L.* Katharina Schratt. P. Lloyd 234. reg. sz.

825. *H . . . Irén.* Az oberammergaui passió-játék. Magy. Szemle 37. szám.

826. *Hamvai Sándor.* Aki nem lesz ottan. (Emlékezés E. Kovács Gyuláról). Nagyvárad 241. sz.

827. *Herczegh Ferencz.* A Nemzeti színházról. Budap. Napló 59. szám.

828. *Herzig Jenő.* Az oberammergaui passió-játék. Magy. Állam 201. szám.

829. *Hevesi Sándor.* Az oberammergaui passió-játék. M. Szemle 40—42. sz.

830. *Hevesi Sándor.* Egy magyar színész. Magy. Kritika VIII. évf. 10. sz. (Szentgyörgyi).

831. *Hoffmann Sándor.* Az évad végén. 1. Nemzeti színház. Magy. Szemle 26. sz. 2. Színigazgatók. U. o. 27. sz. 3. Drámaírók és műkedvelők U. o. 28. sz.

832. *Huszár György.* E. Kovács Gyula. 1839—1899. Nagykörsői Hirl. 31. sz.

833. *i. ő.* Novelli vendégszínház. Művészvilág III. negyed 8. sz.

834. *Irsai Arthurné.* Oberammergau. Magyarország 201. sz.

835. *Jászai Mari.* Mi és a szerepeink. Magy. Színpad 105—106 sz.

836. *Jókai Mór.* A hajdani Nemzeti színházról. (Korrajz). Magy. Hirl. 70—79, 82—84, 87, 88, 91, 95, 96, 98, 101, 102, 105. sz.

837. *Junius.* Thália Nagyváradon. Budap. Hirl. 284. sz.

838. *K—e.* Csatai Zsófi. Új idők 50. sz.

839. *Komor Gyula.* Japáni színészek. Magy. Színpad 156. sz.

840. *Köszei Armand.* Maróthy Margit. Borsod-Miskolc Közl. 18. szám.

841. *Lantos.* Breznay Géza. Borsodmegye. Lapok 24. sz.

842. *Md.* A francia Nemzeti színház. Budap. Hirl. 67. sz.

843. *Márkus Miksa.* Pista bácsi. (Szentgyörgyi István első fölépte Budapesten). Magy. Hirl. 45. sz.

844. *Martos Ferencz.* Állami színházaink a kultuszminiszterium hatáskörében. Művészvilág II. negyed. 9—10. sz.

845. *Molnár Géza dr.* Német színészek Budapesten. Uj Magyar Szemle III. évf. 150—154. l.
846. *Molnár Géza.* Porosz színészek. Hét 27. sz.
847. *Náményi Lajos.* A váradi színészet története. Ism. Bayer József. Philol. Közl. 223—226. l.
848. *Napoleon.* Az oberammergaui passió-játék zenéjéről. Zenevilág 1. sz.
849. A népszínház jubileuma. Magy. Szalon 34. köt. 7—52. l.
850. *Novelli Ermete.* Magamról. Magy. Színpad 129. sz.
851. *ő.* Oberammergau. Budap. Hirl. 143. sz.
852. *Pálmay Ilka.* Magy. Színpad 121. sz.
853. *Petur.* Oláh színészet Magyarországon. Hazánk 178. sz.
854. *r—r.* Torday Grail Erzs. Magy. Nemzet 300. sz. és Magy. Polgár 251. sz.
855. *Révész János* beszéde a Lendvay-szobor leleplezésénél. Nagy-bánya és Vid. 47. sz.
856. *Rothhauser Miksa.* A Nemzeti színházról. Művészvilág III. negy. 4. sz.
857. *Rothhauser, Max.* Marie Jászai als «Phädra.» P. Lloyd 93. reg. sz.
858. *Rothhauser, Max* Saisonschluss im Nationaltheater. U. o. 144. reg. sz.
859. *Sacerdote, Gustavo.* Das Passionsspiel in Oberammergau. U. o. 135. reg. sz.
860. *Sas Ede.* A nagyváradi színház. Pesti Hirl. 282. sz.
861. *Schmidt Gyula.* A budai színészet. Budai Lapok 5. sz.
862. *Sebestyén Károly dr.* Jászai Mari. Magyarország 89. sz.
863. (sz. i.) Színházak mérlege. P. Napló 170. sz.
864. *Sz. J.* Márkus Emilia esték. 1. Romeo és Julia. 2. Francillon. Székely Lapok 107, 109. sz.
865. *Szabados László és Somlár Zsigmond.* Színházi élet, visszaemlékezések, mozaikképek, a kecskeméti városi színház négy éves multjából. Kecskemét, 1900. részv. nyomda. (8-r. 112 l.) 2 kor.
866. *Szakács Andor.* Szegedi művésznők. 1. Tóvölgyi Margit. Szegedi Napló 102. sz. — 2. Anday Blanka. U. o. 103. sz. — 3. Áldor Juliska. U. o. 104. sz.
867. *Szathmáry Zoltán.* Szentgyörgyi István. Magyarország 46. sz.
868. *Szűry Dénes.* Jászai Mari. Vasár. Ujs. 14. sz.
869. *Szűry Dénes.* Novelli. Vasár. Ujs. 20. sz.
870. *t. s.* Pista bácsi. Hazánk 38. sz. (Szenyörgyi).
871. *Talvez László.* A vidéki színészet. Művészvil. IV. negy. 10. sz.
872. *Thalia.* (Beóthy László; Jászai Mari; Fái Szeréna). Magy. Szalon 33. köt. 225—254. hasáb.
873. *Timár Szaniszló.* A Nemzeti színházról. Egyetértés 166. sz.
874. *Török Irma.* Tanulmányutamról. Művészet 9. sz.
875. *Valló Albert.* A színművészet. Tolnavármegye 44. sz.
876. *Váradi Antal.* Az utolsó nagy színész. Főv. Lapok 24. sz. és Magy. Művészet 3. sz. (Tóth József).
877. *Vén sas.* Lendvay Márton emlékezete. Hazánk 136. sz.
878. *Vihari Ö. dr.* Mándoky Béla. 1860—1900. Debrecz. Ellenőr 300. szám.

879. *Virágh Géza*. A magyar színművészet. Budapest, 1900. Országos irod. r. t. (4-r. 168 l.) 5 frt. — Ism. + Magy. Kritika III. évf. 12. sz.

880. *Ifj. Vutkovich Sándor dr.* Sarah Bernhard «L'Aiglon»-ja. Nyugatmagv. Híradó 216. sz.

881. *Zseni József*. Néhány szó a magyar színházak feladatáról. Nemz. Szemle 4. sz.

III. Philologiai pædagogia.

1. Általános irányú.

882. *Augusztin Imre*. Az olvasókönyvekről. Népmvelő 28. sz.

883. *Balassa József*. Fonetikai készülékek a siketnéma-oktatás szolgálatában. Gyógypædag. Szemle 11. sz.

884. *Belják Bernádt*. Az epikai olvasmányról. Magyar Pædag. 366—378. l.

885. *Czukrász Róza*. Phonomimikai gyakorlatok. Ism. Schwarczel Adél. Család és Iskola 1. sz.

886. *De Gerando Antonina*. Idegen nyelvek oktatása. Magy. Pestalozzi 44. sz.

887. *Dobra I.* Az olvasás és írás tanításának története egész a phonomimikáig. Néptanoda 156, 166. l.

888. *Gombocz Zoltán*. A kísérleti phonetika és a nyelvtanítás. Magy. Pædag. 180—187. l.

889. *Hoffmann Mór*. A költészet pædagogiai jelentősége. Nagykanizsa, 1900. Fischel F. (8-r. 59 l.) 1 kor.

890. *Madzsar Gusztáv*. A stilisztika tanításáról. Ism. Vajda Gyula. Magy. Pædagogia. 328—331. l.

891. *Nemes József*. A phonomimika a népiskolában. Néptanoda 35—38. sz.

892. *Szellő Sándor*. Az æsthetikai érzelem sa népiskola. Népmvel. Lapja 24. sz.

893. *Weszeley Ödön*. Robinson mint ifjusági könyv. Magy. Pædag. 623—632. l.

2. Magyar nyelv.

894. *Böhm Ödön*. A magyar nyelv oktatásáról a hadapródiskoláinkban. Ludov. Akad. Közl. 893—912. l.

895. *Dreiszigler Ferencz*. Utmutató a Mócsy-Petrovác-Schulz-féle első és második olvasó- és tankönyv módszeres felhasználásához. Budapest, 1900. Szt. István társ. (8-r. 224 l.) 2 kor.

896. *Felméri Albert*. A magyar nyelv tanítása ipari szakiskoláinkban. Magy. Iparoktatás 11—13. sz.

897. *Imets János*. Néhány szó a helyesírás tanításáról. Gyergyó-Szentmiklós 1900. Létz J. (8-r. 13 l.) 20 fill.

898. János király, a Nemzeti Iskola és az Ifj. Könyvtárjegyzék. — Ifjus. Könyvtárjegyzék 10. sz.

899. *Láng Mihály*. A magyar beszéd tanításának természetszerű

módja. Budapest. Bir. Groó Vilmos. Hivat. Közl. 16. sz. — b. j. Magy. Nemzet 259. sz.

900. *Margitai József*. A magyar nyelv tanításáról. Néptan. Lapja 2—4. szám.

901. *Morres, Wilhelm*. Zum magyarischen Sprachunterricht im zweiten Schuljahre. Schul- u. Kirchenbote 2. s. kv. sz.

902. *Nagy (Sassi) Lajos*. Tóth Béla és a magyar kereskedelmi nyelv. Keresk. Szakoktatás VIII. évf. 3, 4. sz.

903. *Nagy László*. Vezérkönyv a magyar nyelvtan tanításában. Újabban átdolg. kiadás. Átdolgozta Komáromy Lajos. Budapest, 1900. M. Állam tulajd. Népiskolák I. és II. osztálya számára. (8-r. 100 l. 1 lev.) 40 fill. — III. és IV. oszt. számára. (231 l.) 80 fill.

904. *Pálmay József*. A szótagolásról és a szók elválasztásáról. Néptanítók Lapja 8. sz.

905. *Sebestyén Béla*. A magyar nyelktanításnak mai módja szerint van-e helye az elemi népiskolában? Esetleg mi volna helyette tanítandó? Tanítók Lapja 1—4. sz.

906. *Sebestyén József*. Az olvasmány-tárgyalás módja a népiskolában. Besztercze, Botschar T. (8-r. 26 l.) 60 fill. Megjelent a «Tanügyi Értesítő» VI. évf. 2, 3. sz.

907. *Vajthó Zoltán*. A magyar nyelv tanítása a tót ajku vidéken. Trsztenai gym. értes. 3—10. l.

3. *Classikus nyelvek.*

908. *Baráth Ferencz*. A remek művek erkölcsi szempontból. Magy. Pestalozzi 42. sz.

909. *Bódiss Jusztin dr.* Az actiók tana elméletben és gyakorlatban. Tanáregyl. Közl. 33. évf. 715—716. l. 34. évf. 39—63. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 27 l.)

910. *Bothár Dániel*. Egynehány szó a philologiai tanításról. Soproni ev. lyc. értes. 3—15. l.

911. *Erdélyi Károly dr.* Keresztény latin és görög szerzők a gymn.-ban. Ism. Bódiss Jusztin. Philol. Közl. 937. l.

912. *Fejér Lajos*. Latin nyelvi oktatás a franczia középiskolában s némi tanulságok magunkra. Tiszántuli ref. középisk. tanáregyl. Évkönyve XVII. 69—91. l.

913. *Hegedűs István dr.* Remek művek iskolai használatáról. Magy. Pestalozzi 41. sz.

914. *Pócz János*. Az actio a latin tanításban. Ism. Bódiss Jusztin. Philol. Közl. 837—845. l.

915. *Schüller, Wilhelm*. Die römischen Altertümer an unsern Gymnasien. Nagyszebeni ev. gym. értes. 1—33. l.

4. *Német nyelv.*

916. *Bleyer Jakab*. A németnyelvi olvasmányok összeállításáról a gymnasiumban. Tanáregyl. Közl. 33. évf. 597—601. l.

917. *Erdődy Imre*. A német nyelv az iskolában. Nemz. Iskola 41, 43, 44. sz.

918. *Markovics Sándor*. Az idegen élő nyelvek, különösen a német nyelv tanítása szemléltető alapon. Tanáregyl. Közl. 34. évf. 64—75. l.

919. *Szabó J.* A német nyelv facultativ tanítása. Népmvelők Lapja 21. sz.

920. *Sztrache Tivadar dr.* Miért nem olvastatunk német nemzeti eposzt középiskoláinkban. Tanáregyl. Közl. 33. évf. 221—225. l.

5. Francia nyelv.

921. *Horvay Róbert*. Nyári francia tanfolyam a genfi egyetemen. Magy. Pædag. 34—38. l.

922. *Rahn, Dr. Joh.* Die Einführung des französischen Genrebildes in den neu sprachlichen Unterricht. 1900. Ism. Téri József Magy. Pædag. 504—506. l.

6. Művészeti oktatás.

923. *Grecze Péter dr.* A művészettörténelmi oktatás kérdéséhez. Budapesti VI. ker. főreálisk. értes. 3—9. l.

924. *Györgyi Kálmán*. A művészi ízlés a szakiskolákban. Magy. Iparoktatás 13. sz.

925. *Handmann Adolf*. A középiskolai művészeti oktatás. Tanáregyl. Közl. 33. évf. 306—311. 321—326. l.

926. *Kalmár Jenő*. A művészeti érzék fejlesztése a gymnasiumban. Munkácsi áll. főgym. értes. 3—12. l.

927. *Koronczy Imre*. A művészeti oktatás terve a székesfehérvári állami főreáliskolában. székesfehérv. főreálisk. értes. 3—18. l.

928. *Latkóczy Mihály*. Művészi önképzés nemzeti irányban. Losonczy főgym. értes. 3—23. l. Önállóan is megjelent.

929. *Rencz János dr.* Művészettörténelmi előadások. Tanáregyl. Közl. 33. évf. 521—524. l.

930. *Schön József*. Művészet a népiskolában. Magy. Pædag. 359—366. lap.

931. *Streitmann Antal*. A művészeti oktatás a középiskolákban. Nagybecskerekai kegyr. főgym. értes. 3—54. l.

932. *Tafferner Béla*. A művészeti oktatás középiskoláinkban. Tanáregyl. Közl. 33. évf. 133—142. 158—168. l.

933. *Truppel Károly*. A művészi érzék fejlesztése és ápolása. Fehértempl. polg. leányisk. értes. 3—10. l.

IV. Finn-ugor nyelvek.

934. *Cseremiszt. Szilasi Móricz*. Cseremiszt-szótár. Nyelvt. Közlem. 37—74, 172—208, 270—346. l. (Eleje a múlt évi folyamban).

935. *Est. Kallas, Oskar*. Achtzig Märchen der Ljutziner Esten. Ism. Katona Lajos. Keleti Szemle 331—333. l. és Ethnogr. 377—379. l.

936. *Finn. Budenz József*. Finn nyelvtan. (Hang- és szótan). Átdolgozta Szinnyei József. 5. jav. kiad. Budapest, 1900. Hornyánszky V. (8-r. 69 l.) 2 kor.

937. *Brausewetter, Ernst*. Finnland im Bilde seiner Dichtung. Ism. f—s. Budap. Szemle 102. köt. 475. l.
938. *Cajander Pál*. Egy kép. Finnből Bán Aladár. Vasár. Ujs. 25. szám.
939. *Cajander Pál*. Síron. Ford. Bán Aladár. Budap. Napló 191. sz.
940. *Erkko*. Három madár. Finnből ford. Bán Aladár. Budap. Napló 19. sz.
941. *Erkko János*. A harmadik. Finnből ford. Bán Aladár. Kath. Szemle 647. l.
942. *Erdélyi Károly dr.* Runeberg János Lajos. Kolozsvári. keg y r. főgym. értes. 3—43. l.
943. Finn dal. (Ha ut közben ...) Ford. Patyi István. Balatonvidék 5. szám.
944. Harezi Zászló a templomban. Finnből ford. Bán Aladár. Magy. Szemle 34. sz.
945. *Kiss Ernő*. A finn ugor nyelvhasználat történetéhez. Nyelv-tud. Közlem. 238. l.
946. *Popini Albert dr.* A finnek és a Kalevala. Középisk. Lapok 5. kv. szám.
947. *Poppius Ábrahám*. Furcsa mérleg. Finnből ford. Bán Aladár. Kath. Szemle 648. l.
948. *Setälä. E. N.* Suomen Kielioppi. Ism. Sz. J. Nyelvt. Közlem. 347. lap.
949. *Simonyi Zsigmond*. Hajlítás a finn-ugor nyelvekben. Nyelvőr 241—245. l.
950. *Suonio*. Föl a fejed! Ford. Bán Aladár. Magy. Szemle 7. sz.
951. Vándorutón. Finnből ford. Bán Aladár. Kath. Szemle 745. l.

V. Árja nyelvek.

952. *Czigány. Zámolyi Varga Mihály*. A cigányok anyanyelve. Szépirod. Kert. 11—13. sz.
953. *Ind. Amaru* költeményeiből. 1. Kihűlt szerelem. 2. Bucus. 3. Ambrózia. Indusból ford. Gábor Ignác. Magy. Génusz 9. sz.
954. *Örmény. Alisán Leont*. A fecskéhez. Ford. Simay Gergely. Arménia 193. l.
955. *Durián*. Az én legnagyobb fájdalmam. Ford. Simay Gergely. Arménia 134. l. és Örökzöld 11. füz.
956. *Dzadurián*. 1. Új-év. (1900.) Ford. Simay Gergely. Arménia 3. l. — 2. Csillagok és szemek. U. o. 109. l.
957. *Patrubany, Lukás v.* 1. Armenische Wortdeutungen. — 2. Aus dem armenischen Originale des Agathangelos. — 3. Armenisch-deutsches Wörterverzeichnis. Sprachwiss. Abhandl. II. 3.
958. *Patrubány Lukács dr.* Eznik püspök, V. századbeli örmény író. Arménia 8. l. — Ágathangelosz, IV. századbeli örmény író. U. o. 41, 201. l. — Szeblosz püspök, VII. századbeli örmény történetíró. U. o. 71. l. — VI. János örmény patriárkha, történetíró. U. o. 170. l. — Árdzruni Tamás IX. századbeli örmény író. U. o. 236, 271. l. — Gorium, V. századbeli író. U. o. 326. l.
959. *Simay Gergely*. Az örmény költészetéről. U. o. 225. l.

960. *Szájút.* Ha nincs a népnek dalnoka. Ford. Simay Gergely. U. o. 172. l.

961. *Perzsa. Kégl Sándor.* Anszári, a heráti öreg. Philol. Közl. 103—105. lap.

962. *Kégl, A. de.* A poem from the Divān of Shams i Tabriz. Journ. r. Asiat. Soc. of Great Britain. Jan.

963. *Melik Alkelam Simsir.* Rüzkiar ásufta ter ja zulf tu ja kiar min. Persából ford. Vincze Dániel. Közérdek 77. sz.

964. *Schmidt József.* A verbum infinitum az ó-persában, morphologiai és syntaktikai szempontból. Philol. Közl. 735—745. l.

965. *Szadi.* Ia rabb az ma csi szalah ájed. Persából ford. Vincze Dániel. Közérdek 82. sz.

966. *Szanszkrit.* A Rámájánából. (II. könyv. 63. szakasz). Ford. dr. Fiók Károly. Philol. Közl. 62—64. l.

VI. Keleti nyelvek.

967. *Arab. Goldziher, Ign.* Abhandlungen z. arab. Philologie II. Th. Das Kitáb al-Maí Ammarín des Abú Háfim al-Sig'istáni. Leiden. E. J. Brill. (8-r. 109, 60, 103. l.) 13 fr. Ism. Fränkel S. D. Lit.-Ztg. 14. sz. — Wellhausen J. Götting. Gelehrte Anz. 26—29. l.

968. *Goldziher, Ignaz.* Bemerkungen zu Huart's Ausgabe des Kitáb al-bad' wal-tárich von al-Bachí. Zeitschr. Morgl. Ges. 54. köt. 396—405. lap.

969. *Héber. Bacher, W.* Die Agada der Palästin. Amoräer. III. Ism. Steinschneider M. D. Lit. Ztg. 13. sz.

970. *Bacher Vilmos dr.* Egy héber-perzsa szótár a tizennegyedik századból. (Orsz. Rabbiképző int. ért. 1—130 + 76 l.) — Ism. dr. Klein Mór. Magy.-Zsidó Szemle 342. l.

971. *Bacher, Wilhelm.* Osttürkisches aus einem hebräisch-persischen Wörterbuche. Keleti Szemle 27—34, 87—92. l.

972. *Blau Lajos dr.* Meddig használták a zsidók az ó-héber írást? Magy.-Zsidó Szemle 220—231. l.

973. *Ésesz Chajil.* A derék asszony. Héberből ford. F. G. A. Magy.-Zsidó Nő 2. sz.

974. *Huber Lipót.* Drámai költészet és színház a zsidóknál. Budapest, 1900. (8-r. 23 l.) 1 kor. Külön nyomat a Hittud. folyóiratból. — Ism. Kereszty Viktor. Magy. Sion 789. l. — Magy. Szemle 52. sz.

975. *Juda Halévi.* 1. A fészek. Ford. Makai Emil. Magy.-Zsidó Nő 19. sz. — 2) A vándor. U. o. 26. sz.

976. *Kecskeméthy István dr.* Régi nóták. Erdélyi Protest. Lap 13. szám.

977. *Krauss, S.* Griechische u. Lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch etc. II. Th. Berlin. (8-r. X, 687 l.) — Ism. W. J. Berl. Philol. Wochenschr. 11. sz. — Dr. Eisler Mátyás. Philol. Közl. 412—415. lap.

978. *Manuello.* Vihar után. Ford. Makai Emil. Magy.-Zsidó Nő 2. szám.

979. *Nöldeke, Th.* Die semitischen Sprachen. Ism. dr. Eisler Mátyás. Philol. Közl. 767—770. l.

980. *Rosenfeld Henrik*. Rendszeres héber nyelvtan. Paks. 1900. (8-r.) 1 kor. Ism. dr. Krausz Sámuel. Magy.-Zsidó Szemle 352—357. l.
981. *Salamon ibn Gabirol*. Fohász. Ford. Makai Emil. Magy.-Zsidó Nó 3. sz.
982. *Schreiner, Dr. M.* Studien über Jeschu' a ben Jehuda. (Berlini Lehranstalt f. d. Wiss. d. Judenthums értesítője).
983. *Ströcker Simon*. Héber-magyar szótár Mózes öt könyvéhez. Ism. Sass Béla. Debrecz. Protest. Lap 3. sz.
984. *Vásárhelyi Zsigmond*. Példák a héber költészet termékeiből. Debreczen, 1900. László A. (8-r. 78 l.) 1 kor. 20 fill. — Ism. V. F. Protest. Szemle 221—223. l. — K-a. Debrecz. Protest. Lap 9. 10. sz.
985. *Vásárhelyi Zsigmond*. A fejlődés jellemzése a héber poesisben. Debrecz. Prot. Lap 3. sz.
986. *Török, Basset, René*. Contribution à l'histoire du sottisier de Nasr Eddin Hodja. Keleti Szemle 219—225. l.
987. *Bonelli, L.* Elementi di grammatica turca osmanli con paradigmi. 1899. Ism. Mader Béla. U. o. 144—147. l.
988. *Bonelli, Luigi*. Locuzioni proverbiali del Turco volgare. U. o. 308—322. l.
989. *Foy, Karl*. Das Aidinisch-Türkische. U. o. 177—194, 286—307. lap.
990. *Hartmann, Martin*. Zur Türkischen Dialektkunde. U. o. 154—156. l.
991. *Horn, Paul*. Zu Hodža Nasreddin's Schwänken. U. o. 66—72. lap.
992. *Huart, Cl.* Notes d'épigraphie turque. U. o. 34—38, 92—99. l.
993. *Jacob, Dr Georg*. Quellen und Parallelen zu einigen Stoffen der türkischen Volksliteratur. U. o. 322—331. l.
994. *K—s*. Beiträge zur Karagöz-Literatur. U. o. 140—144. l.
995. *Kúnos Ignác*. Török magyarázatok. (1. Bilezik. 2. Albasti. 3. Čakalos.) U. o. 333—336. l.
996. *Kúnos Ignác*. Az újabb török irodalom fejlődése. Budap. Szemle. 101. sz. 68—84. l.
997. *Munkácsi, B.* Arische Sprachdenkmäler in türkischen Lehnwörtern. Keleti Szemle 156—158. l.
998. *Neumann, W. A.* Über die oriental. Sprachstudien. Ism. Dr. Eisler Mátyás. Erdélyi Muz. 340—342. l.
999. *Sejz Sulejman Efendi's* Čagataj-osmanisches Wörterbuch. Verkürzte und mit deutscher Übersetzung versehene Ausgabe. Bearbeitet von Dr. Ignaz Kúnos. 1—48. l. Keleti Szemle melléklete.
1000. Török népdalok. Ford. Ivánovics József. Művészvilág III. negyed 13. szám.
1001. *Vámbéry, A.* Der Wortschatz des Alt-Osmanischen. Keleti Szemle 15—27. l.

VII. Magyar nyelv és irodalom.

1. Bibliographia.

1002. *Apponyi Sándor gróf*. Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. I. kötet. XV. és XVI. század. Budapest, 1900. (8-r. V, 478 l.) — *Ism.* Cs. V. E. Könyvszemle 209—214. l.

1003. *Aspect*. Gutenberg János. Magyar Nyomdászat 6. füz.

1004. *Augenfeld M. Miksa*. Az accidenz-szedés fejlődése az utóbbi 10 év alatt. Nyomdász-Évkönyv 50—66. l.

1005. *Augenfeld M. Miksa*. Rajz a nyomdászatban. Grafikai Szemle 12. szám.

1006. *Barta Lajos*. A magyar gyűjteményes vállalatok jegyzéke. A címek vezérszói szerint rendezve. A magyar színműirodalom könyvjegyzéke. Budapest, 1900. Barta L. (8-r. 92 l.) 3 kor. — *Ism.* Dr. Váradi Ödön. Könyvszemle 320. l.

1007. — A magyarszínműirodalom könyvjegyzéke. A címek vezérszói szerint rendezve és egy a szerzők nevei szerinti mutatóval ellátva. Budapest, 1900. U. o. (8-r. 44 l.) 1 kor.

1008. *Berkesi István*. A temesvári könyvnyomdászat és hirlap-irodalom története. *Ism.* r. Könyvszemle 97—99. l. — *Firtinger Károly*. Grafikai Szemle 1. sz. — V. J. Századok 457—458. l.

1009. *Bibliothèque de bibliographies critiques*. Paris. *Ism.* E—r. Könyvszemle 320. l.

1010. *Bl., II.* Johann Gutenberg. P. Lloyd 149. reg. sz.

1011. *Blätter für Volksbibliotheken u. Lesehallen*. *Ism.* rl. Könyvszemle 418. l.

1012. *Bleyer Jakab dr.* Magyar vonatkozású német ujságlapok a m. nemzeti múzeum birtokában 1600—1711-ig. Könyvszemle 56—75, 170—190, 250—265. l.

1013. *Bohatta, J. u. Holzmann, M.* Adressbuch der Bibliotheken der österr.-ungar. Monarchie. *Ism.* r—r. Bdp. Szemle 103. köt. 510. l. — *Tóth Ernő*. Erdélyi Múz. 288—290. l. és Közérdek 28. sz. — *g.* Könyvszemle 101. l.

1014. *Bontz József*. A Darnay-múzeum kéziratgyűjteménye. Balatonvidék 31. sz.

1015. *Czakó Elemér*. Az orsz. magyar iparművészeti múzeum és iskola könyvtárának címjegyzéke. Budapest, 1900. Eggenberger. (8-r. VIII, 246 l.) 2 kor. — *Ism.* dr. Váradi Ödön Magyar Kritika VIII. évf. 18. sz. — Magyar Iparművészet 68—70. l. — *Ism.* dr. Dézsi L. Könyvszemle 316—318. l.

1016. Címjegyzéke, a budapesti m. kir. tudomány-egyetem könyvtárának — XXIV. 1899. évi gyarapodás. Budapest, 1900. Kilián Fr. (8-r. XXX, 147 l.) 60 fill. — *Ism.* e. Könyvszemle 318. l.

1017. *Dézsi Lajos*. Gutenberg János. Könyvszemle 225—227. l.

1018. Az egri érseki liczeumi nyomda. Grafikai Szemle 7—8. sz.

1019. *Faragó*. Adatok a nagyszombati nyomdáról. Magyar Nyomdászat 4. füz.

1020. *Fekete Sándor*. Néhány szó a lelkészi könyvtárak felállításáról. Dunántúli Protest. Lap 30. sz.

1021. *Ferenczi Zoltán*. Erdélyi országgyűlési törvényczikkek az erdélyi múzeum könyvtárában. Könyvszemle 198—202. l.

1022. *Firtinger Károly*. Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Budapest, 1900. (8-r. VIII, 220 l.) 2 kor. — *Ism. N. L. Magyar Nyomdászat* 10. füz. — *Ország-Világ* 44. sz. — *e. l. Könyvszemle* 412—414. l.

1023. *Firtinger Károly*. Gutenberg és művészete. Nyomdász-Évkönyv 7—28. l.

1024. *Firtinger Károly*. A Kossuth-bankók nyomdája. *Ország-Világ* 44. sz.

1025. *Firtinger Károly*. Szakbibliográfiái tarlózás. *Magy. Nyomdászat* 1. sz.

1026. *Firtinger Károly*. A lőcsei Brever-nyomda egy késői termékéről. *U. o.* 9. füz.

1027. *Firtinger Károly*. A régi franczia könyvdész. *U. o.* 12. füzet.

1028. *Firtinger Károly*. Gutenberg egy állítólagos nyomdaterméke. *Grafikai Szemle* 6. sz.

1029. *Firtinger Károly*. Négy öreg nyomdász halála. *U. o.* 9. sz. (Horák Egyed, Pamperl Ede, Kovács Mihály, Höchner János.)

1030. *Firtinger Károly*. Sopron nyomdásztörténete. *U. o.* 10. sz.

1031. *G.* A német könyvtárak egyesülete. *Könyvszemle* 424. l.

1032. *Geöcze Sarolta*. Vidéki könyvtárak és múzeumok. *Hazánk* 154. szám.

1033. *Gr. B.* Egy gépszedő a Linotype-ről. *Grafikai Szemle* 10. sz.

1034. *Grócz Ernő*. Akcizidenciák tervezése. *Nyomdász-Évkönyv* 49—55. l.

1035. *Gutenberg-Album*. Gutenberg J. születésének ötszázados évfordulója alkalmából kiadják a budapesti nyomdászok és betűöntők. Szerk. Novitzky N. László. 1400—1900. Budapest. (4-r. 48 l.) — A cikkek közül megemlítendőek: Vázsonyi Vilmos: Gutenberg. — Novitzky N. László: Gutenberg és találmánya. — Hellebrant Árpád: Magyarok a nyomdászat terén. — Leitner Pál: Az első magyar szedőgép. — Lerner Dezső: A sajtószabadságról. — Lubik Zoltán: Gutenberg kora és találmánya. — Novitzky N. László: Az írás története.

1036. A Gutenberg-jubileum. *Könyvszemle* 330—332. l.

1037. *Guttenberg Pál*. Népkönyvtárak. Huszadik Század 59—65. l.

1038. *Gyalui Farkas dr.* Külföldi közkönyvtárakról. Tanulmány Németország, Svájc, Franciaország, Anglia, Hollandia, Belgium és Ausztria nevezetesebb közkönyvtáiról. I. köt. Kolozsvár, 1900. Stein J. (8-r. XVI, 123 l.) 2 kor. 50 fill. — *Ism. sz. s. Polit. Hetiszemle* 31. sz. — Ugyanaz 8 táblával és 7 eredeti nyomtatványmintával. Kolozsvár. *U. o.* 4 kor. — *Ism. sz.* *Könyvszemle* 410—412. l.

1039. *Gyalui Farkas*. Könyvtárak külföldön és Magyarországon. *Magy. Kritika* III. évf. 20—21. sz.

1040. *Gyalui Farkas dr.* A középiskolai könyvtárakról. *Magyar Nemzet* 95, 102. sz.

1041. *Gyalui Farkas*. Gutenberg-kiállítás Bécsben. *Budap. Hírlap* 313. szám.

1042. *Győry Tibor dr.* Magyarország orvosi bibliographiája 1472—1899. A Magyarországon és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek kimutatása. A m. t. akadémia hozzájárulásával

kiadta tagjai számára a magyar orvosi könyvkiadó társulat. (A magyar orvosi könyvkiadó társulat könyvtára. LXXXIII. kötet.) Budapest, 1900. (8-r. XI, 252 l.)

1043. *H—i, L.* Eine Gutenberg-Ausstellung. P. Lloyd 232. reg. sz.

1044. A hazai hírlapirodalom 1899-ben. Könyvszemle 1900. évf. melléklete.

1045. *Hellebrant Árpád.* A magyar philologiai irodalom 1899-ben. Philol. Közl. 589—698. l.

1046. *Herrmann, Karl.* Geschichte der Setzmaschine. Ism. Magy. Nyomdászat 6. füz.

1047. *Horváth Ignác.* Pótlék a magyar nemzeti múzeumi könyvtár ösnyomtatványainak jegyzékéhez. Könyvszemle 362—385. l.

1048. *I. K. L.* A kassai gyógyszerár könyvei 1731. U. o. 428. l.

1049. *Junius.* Gutenberg János. Budap. Hirl. 170. sz.

1050. *Junker, C.* Der Verein d. österr.-ungar. Buchhändler. Ism. r. ó. Könyvszemle 111. l.

1051. *K. Johannes Gensfleisch,* az öreg. Magy. Hirl. 171. sz.

1052. *Káhn Sándor.* Modern sorok, modern szedés. Nyomdász-Évkönyv 72—76. l.

1053. *Káldor Lajos.* Az ornamentika ismerete. U. o. 42—48. l.

1054. *Káldor Lajos.* Az ornamentika stilszerű fejlődése. Grafikai Szemle 4. sz.

1055. *Káldor Lajos.* A címssorok elhelyezése. Magy. Nyomdászat 5. füzet.

1056. *Káldor Lajos.* Modern illusztráció-nyomás. U. o. 8. füz.

1057. *Káldor Lajos.* A modern díszítő öntvények. U. o. 10. füz.

1058. Katalog der Bibliothek des Baron Brukenthal'schen Museums in Hermannstadt. Herausgegeben im Auftrage des Curatoriums. III. Heft. Hermannstadt, 1900. W. Krafft. (8-r. 321—480 l.)

1059. *Kelemen Lajos.* Egy régi protokollum könyvészeti adatai. Könyvszemle 427. l.

1060. *Kemény Lajos.* A vizsolyi biblia könyvkötője. U. o. 335. l.

1061. Kétfajta betűt szedő Linotype. Grafikai Szemle 8. sz.

1062. A régi kéziratok megóvása. Könyvszemle 223. l.

1063. *Kintzlerne Scholtz I.* A népkönyvtárakról. Magyar Nemzet 181. szám.

1064. *Kluch János.* Adalékok a Régi Magyar Könyvtár III. kötetéhez. Könyvszemle 80—90, 275—283, 386—393. l.

1065. A kolozsvári Ferencz József tudományegyetemi könyvtár szervezeti szabályzata. U. o. 94—96. l.

1066. Könyvtári kongresszusok Párisban. U. o. 221. l.

1067. *Korács Károly.* Hogyan rendezendő be egy középszerű vidéki nyomda? Nyomdász-Évkönyv 39—49 l.

1068. *Kováts László.* A magyar bibliografiai irodalom. Könyvszemle 327—329, 419—422. l.

1069. *Krausz Sámuel dr.* A régi budai könyvtárnak eddig ismeretlen kódexe. U. o. 190—198. l.

1070. *Krausz Sámuel dr.* Zsidó kéziratok a régi budai könyvtárban. Izr. m. irod. társ. Évkönyv 1900. 193—205. l.

1071. *Küffer Béla dr.* A képviselőházi könyvtár katalógusának pótkötete 1893—1899. — Ism. V. É. Könyvszemle 319. l.

1072. *Lázár Béla dr.* Népiskolai könyvtárak. Magy. Nemzet 4. sz. és Magy. Kritika III. évf. 7. sz.
1073. *Lúcz Ignác dr.* Gutenberg. Nagy-Károly és Vid. 26. sz.
1074. *Lukinich Imre.* Két ősnymtatvány könyvtárunkban (Gratianus 1486.; Lyra: Postilla). Kalazantinum 5. sz.
1075. Magyar könyvkereskedők Évkönyve. X. évfolyam. I. Magyar könyvészet. 1899. II. Zeneművek jegyzéke. III. Könyvkereskedelmi üzlet-czímtár. IV. Közhasznú üzleti tudnivalók. Szerkesztette Glück Soma. Budapest, 1900. (8-r. XCVIII, 328 l.)
1076. Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak czímkönyve. Közrebocsátja a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége. I. évfolyam. 1900. Gróf Széchenyi Ferencz arczképével. Budapest, 1900. Athenaeum. (8-r. XVIII, 391 l.) — *Ism. r—r.* Budap. Szemle 103. köt. 157. l. — *Sz. S. Polit.* Hetiszemle 11. sz. — *Arch. Értes.* 175. l. — *Cs. Könyvszemle* 214. l.
1077. A magyar nemzeti múzeum könyvtára az 1899. évben. Könyvszemle 113—130. l.
1078. Magyar nyomdászok Évkönyve. XV. évf. *Ism. ó. U. o.* 100. l.
1079. *Meszlényi Gyula.* Bibliotheca Laurenziana. A szatmári egyházmegyének Schlauch Lőrincz kardinális úr által szatmári püspök korában kegyesen ajándékozott Török János-féle könyvtárnak névjegyzéke. Szatmár, 1900. (8-r. 202 l.)
1080. *Morelli Gusztáv.* A reprodukció általában. Grafikai Szemle 1—3. szám.
1081. *n.* Katholikus folyóiratok Németországban. Alkotmány 162, 163. szám.
1082. *Nádor Lajos.* Eredeti nyomtatványok. Nyomdász-Évkönyv 67—71. l.
1083. *Nádor Lajos.* Szaklapjaink szedésmintáinak alkalmazhatósága. Grafikai Szemle 4. sz.
1084. *Nádor Lajos.* A reprodukció általában. *U. o.* 5—7. sz.
1085. *Nádor Lajos.* A háromszínű és az autotipiai nyomás. *U. o.* 12. szám.
1086. Norsk Boglexikon 1643—1813. *Ism. Varjú.* Könyvszemle 322. lap.
1087. *Novitzky N. László.* A régi nyomdászokról. Nyomdász-Évk. II. 18—27. l.
1088. *Novitzky N. L.* A színharmónia. *U. o.* 67—75. l.
1089. Nyomdászati Enciklopédia. Magy. Nyomdászat 1—12. füz. Elejét lásd a múlt évi folyamában.
1090. *Papp Dániel.* Hová lett a Mátyás király könyvtára? Magy. Polgár 272. sz.
1091. *Petrássevich Géza.* Gutenberg János. Alkotmány 146. sz.
1092. *Radnai Mihály.* Betűfajok és betűnemek. Nyomdász-Évk. 56—66. l.
1093. *Radnai Mihály.* A művészet a nyomdászatban. Magyar Nyomdászat 3. füz.
1094. *Radnai Mihály.* Művészet és stil-irányok. *U. o.* 5. füz.
1095. *Répay Dániel.* A pápai m. kir. állami tanítóképző-intézet ifjusági könyvtár ismertetése és könyvjegyzéke. Pápa, Kis Tiv. 1900. (8-r. 121 l.)

1096. *Révész Kálmán*. Alvinczi Péter könyvtáráról. Protest. Szemle 651—660 l.

1097. *Ruzicska Gyula*. Modern irány a nyomdászatban. Nyomdász Évk. II. 28—38. l.

1098. *Ruzicska Gyula*. A könyvornamentikáról. Nyomdász-Évk. 29—41. l.

1099. *Salomon, Ludwig*. Geschichte des deutschen Zeitungswesens. I. Bd. Ism. Bleyer Jakab. Budap. Szemle 101. köt. 473—478. l.

1100. *Schönherr Gyula*. A legkisebb hazai régi nyomtatvány. Könyvszemle 76—79. l. (Katechismus. Leutschau. 1686.)

1101. *Schulpe György*. A pozsonyi közkönyvtár. Nyugatmagy. Híradó 219. sz.

1102. *Stein, Henri*. Manuel de bibliographie generale. Ism. *E—r. L.* Könyvszemle 414—417. l.

1103. *Szabó Ervin*. A porosz állami könyvtárak lajstromozási rendszere. U. o. 284—296. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 15 l.)

1104. *Szakáts Péter*. A m. nemzeti múzeum néprajzi osztályának kézi szakkönyvtára. Ethnogr. mellékl. 160—196. l.

1105. *Török István dr.* Barth Péter és a nyomdászadalom. Erd. Múzeum 139—142. l.

1106. *Trauschs, J. F.* Handschriften-Katalog. Fortgesetzt von Dr. Oskar Netoliczka. II. Teil: Zahl 1303—2496. Kronstadt, 1900. J. Gött's Sohn. (8-r. IV, 100 l.)

1107. *V. S. dr.* Kármán Sámuel. 1833—1900. Gömör-Kishont 34. szám.

1108. *Varjú Elemér*. A gyulafejevári Batthyány-könyvtár. Könyvszemle 17—55, 131—169, 228—249, 337—361. l. Eleje a múlt évi folyamban.

1109. Vidéki könyvtáraink 1899-ben. U. o. 265—274. l.

1110. *Vukovich Sándor dr.* Pozsony, a magyar hírlapirodalom bölesője. Nyugatmagy. Híradó 39. sz. — Még egyezzer az első magyar nyelvű hírlapról. U. o. 42. és 71, 73. sz.

1111. *V—y*. A magyar és külföldi nyomdászat. Magyar Nyomdászat 6. füzet.

2. Magyar irodalomtörténet.

1112. *Abonyi Árpád*. A század gyermekei. Ism. Hamvai Lajosné. Magy. Kritika III. évf. 14. sz.

1113. *Ambrus Zoltán*. A gyanu. Ism. *L.* Budap. Hírlap 287. sz. — *T. R.* Új idők 33. sz. — Tábori Róbert. P. Napló 230. sz.

1114. *Andor József*. Két szív. Ism. *ms.* Kath. Szemle 180. l. — *n.* Magy. Szemle 2. sz.

1115. *Andor József*. Margitka szökése. Ism. *Sz.* Magyar Szemle 49. szám.

1116. *B. E.* Felekezeti irodalom. Magy. Kritika III. évf. 13. sz.

1117. *Bakk (Szentkatolnai) Endre*. Vizaknai költők. Közérdek 13. szám.

1118. *Baksay Sándor*. Dáma. Ism. Wick. Magyar Állam 119. sz.

1119. *Balassa József*. Vigjátékok a nyelvújításról. Philol. Közölny 452—458, 526—532. l. — Bayer József helyreigazítása. U. o. 587. l.

1120. *Bán Aladár*. Áhitat szárnyain. Ism. *ms.* Kath. Szemle 89. l. — *r-f.* Magy. Szemle 9. sz. — *y.* Magy. Sion 298. l. — *P.* Dél-magyar. Közl. 71. sz. — Vasár. Ujs. 15. sz. — Irod. Tájékoztató III. évf. 2. sz. — Dr. Lázár Béla. Magy. Nemzet 292. sz.

1121. *Barcsai Géza*. Idegek játéka. Ism. Zempléni Árpád. Irod. Tájékoztató IV. évf. 2. sz.

1122. *Barla Jenő*. Irott énekgyűjtemények a XVII. századból. Prot. Szemle 325—344. l.

1123. *Bársony István*. Az ingovány. Ism. *M. D.* Új idők 51. sz. — Bródy Sándor. Magy. Hirl. 352. sz. — Rózsa Miklós. Hazánk 293. sz.

1124. *Bársony István*. Keresd az asszonyt. Ism. *a.* Új idők 32. sz. Bródy Sándor. Magy. Hirl. 352. sz.

1125. *Bársony István*. Magyar természeti és vadászképek. Ism. *kg.* Magy. Kritika III. 9. sz. — Irod. Tájékoztató III. évf. 2. sz.

1126. *Bartha György*. Egy ismeretlen irodalmi kör. Torontál 89. sz. (Egy multszázadi győri irodalmi körrel.)

1127. *Bartha József dr.* A magyar irodalom korszakai. Budapesti VIII. ker. főgym. értes. 3—29. l.

1128. *Bayer József*. Nemzeti Játékszín mint közügy. Budapesti Szemle 101. köt. 48—67, 191—210, 339—371. l.

1129. *Bayer József*. Jelentés az 1898/99. évi gróf Karátszonyi-pályázatról. Akad. Értes. 176—199. l.

1130. *Bayer József*. Jelentés az 1899. évi Kóczán-féle pályázatról. U. o. 597—610. l.

1131. *Belencéresi Dezső*. Dalok a zugból. Ism. Vasár. Ujs. 21. sz.

1132. *Benedek Aladár*. Örökzöldek. Ism. Zempléni Árpád. Irod. Tájékoztató III. évf. 3. sz.

1133. *Benedek Elek*. Falusi bohémek. Ism. *T. R. P.* Napló 72. sz. és Új idők 15. sz. — *I.* Budap. Hirl. 73. sz. — Magy. Hirlap 63. sz.

1134. *Benkő Imre*. Az 1825-iki diéta alkalmatosságával. Irod. tört. közlem. 96—100. l. (1825. évből való pasquillus.)

1135. *Beöthy Zsolt*. A magyar irodalom története. Képes díszmunka két kötetben. Szerkesztette —. II. köt. Kisfaludy Károly felléptétől a kiegyezésig. 2. kiadás. Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. 683 l.) — Ism. Irod. Tájékoztató IV. évf. 1. sz.

1136. *Beöthy Zsolt*. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. kötet. Kisfaludy Károlytól mostanig. 7. javított és bővített kiadás. Budapest, 1900. Akadémia. (8-r. 414 l.) 5 kor.

1137. *Beöthy Zsolt*. A magyar irodalom kis tükre. 2. bőv. kiadás. Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. 225 l.) 4 kor.

1138. *Beöthy Zsolt*. A magyar irodalom a mohácsi csatában. Akad. Értes. 318—330. l.

1139. *Berczik Árpád*. Himfy dalai. P. Napló 144. sz.

1140. *Berkes Imre*. Szalmaviskók. Ism. Előkelő világ 20. sz.

1141. *Boissier Gaston*. Coup d'œil sur la littérature hongroise. Revue des Revues 7. sz.

1142. *Bólyai—Gauss*. Briefwechsel. Ism. *G—r.* Délm. Közl. 20. sz.

1143. *Bosnyák Zoltán*. Mary. Színmű 3 felv. Először adták a nemzeti színházban febr. 23.

1144. (*Breznay Béla.*) Az ős magyar keresztény «Halotti beszéd» theológiája. Religio I. félv. 5—7. sz.

1145. *Bródi Miksa*. Paræsthesia. *Ism. g. i.* Magyar Szemle 42. sz.
 1146. *Bródy Sándor*. Fehér könyv. *Ism. Th.* Fővár. Lapok 11. sz.
 1147. *Bródy Sándor*. Dina. *Ism.* Hartmann János. Magy. Szemle 19. szám.
 1148. *Bródy Sándor*. Egy férfi vallomásai. *Ism. S. E.* Nagyvárad 2. szám.
 1149. *Coelius (Bánffy) Gergely*. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. 1537. Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVII. köt. 6. sz.) Budapest, 1900. Akadémia. (8-r. 51 l.) 2 kor. Rövid *ism.* Századok 845. l.
 1150. Családi regénytár. I—IV. Budapest. Szent-István-Társulat. *Ism. x.* Magy. Sion 135—138. l. — 7—8. köt. *Ism. X. U. o.* 794—796. l. — Dr. Mihályfi Ákos. *Kath. Szemle* 77—82. l.
 1151. *Császár Elemér*. Magyar utópia a XIX. század elejéről. Irod. tört. Közlem. 417—436. l.
 1152. *Csergő Hugó*. Az utolsó felvonás. *Ism. iki.* Polit. Hetiszemle 40. szám.
 1153. *Cserzy Mihály*. Kint a pusztán. *Ism. S. E.* Nagyvárad 2. sz.
 1154. *Cyprián*. Útak az életben. *Ism.* Ifjus. Könyvtárjegyzék 10. sz.
 1155. *Czóbel Minka*. Donna Juanna. *Ism.* Farkas Emil «Levél a szenzualizmusról» czímmel *Magy. Kritika* VIII. évf. 19. sz. — *O. E.* Új Magyar Szemle II. köt. 517—519. l. — *L.* Budap. Hirl. 160. sz. 9. lap. — S—s. Polit. Hetiszemle 25. sz.
 1156. *Dénes Tibor*. A kettős varázs. *Ism.* Lázár Béla. *Magy. Nemzet* 27. és 92. sz. — *ter.* Polit. Hetiszemle 1. sz. — Hét 1. sz. — Irod. Tájékoztató III. évf. 2. sz.
 1157. *Déry Gyula*. Ujabb elbeszélések. *Ism.* dr. Lázár Béla. *Magy. Nemzet* 27. sz.
 1158. *Deschamp, G.* Notes sur la littérature hongroise. Le Temps mai. 27.
 1159. *Dézsi Sándor*. Változatok. *Ism.* Vasár. Ujs. 27. sz.
 1160. *Dóczy Lajos* munkái. I. köt. Csók. II. köt. Faust. Budapest. *Ism.* Irod. tájékoztató IV. évf. 3. sz. — Vasár. Ujs. 52. sz.
 1161. *dr.* Ifjusági irodalmunk. Polit. Hetiszemle 52. sz.
 1162. *Ebeczky Béla*. A hogy jöttek. *Ism.* Vasár. Ujs. 40. sz.
 1163. *Endrődi Sándor*. Századunk magyar irodalma képekben. Széchenyi föllépésétől a kiegyezésig. Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. XIV, 472 l.) 6 kor. — *Ism.* Kristóf György. Erdélyi Múzeum 285. l. — Dr. Kőrösy György. *Magy. Kritika* III. évf. 11. sz. — *Magyar Hirlap* 35. sz. — *Kont I.* Rev. crit. 16. sz. — *Ifjus. Könyvtárjegyzék* 9. sz. — Századok 183. l. — *Császár Elemér.* Philol. Közl. 907—911. l. — *Lmr.* Irod. tört. Közlem. 378—381. l. — *Marton János.* Sárospat. Ifjus. Közl. XVII. évf. 1—3. sz. — *ü.* Irod. Tájékoztató III. évf. 3. sz.
 1164. *Endrődi Sándor* költeményei. *Ism. s.* Budap. Szemle 102. köt. 285—295. l.
 1165. *Endrődi Sándor*. Irodalmi társaskörök a század elején. Fővár. Lapok 6. sz.
 1166. *Eötvös Károly* munkái. 1—4. köt. *Ism. r. b.* Irod. Tájékoztató IV. évf. 1. 3. sz. — 1, 2. köt. *ism.* Új idők 46. szám. — *Sz. J.* Magyar Szemle 51. sz. — *Lipcsey Ádám.* *Magy. Nemzet* 315. sz., Nagyvárad 270. sz. és Egri Ujs. 47. sz. — *ny.* *Magy. Hirlap* 304. sz. — Egyetértés

354. sz. — Rövid ism. Hét 44. sz. — A 3, 4. köt. ism. Magy. Hirl. 339. sz. — Váradi Antal. Ország-Világ 48. sz.

1167. *Erdélyi Pál*. Enekes könyveink a XVI. és XVII. században. Ism. *V. J. Századok* 826. l.

1168. Eszter. Eredeti irányregény. Irta X. grófnő. Ism. *X. Magy. Sion* 233. l.

1169. Évkönyv. 1898—99. Szerk. Békefi Antal. Szeged, Dugonics társaság. 1900. Ism. dr. Vizsota Gyula. *Magyar Kritika* III. évfolyam 19. szám.

1170. *Fadgyas Kálmán*. Fekete versek. Ism. Vasár. Ujs. 17. sz.

1171. *Faludi Ferencz*. Téli éjszakák. Kiadta Rupp F. Ism. *b. j. Magy. Kritika* III. évf. 14. sz.

1172. *Farkas Antal*. Viharzúgás és pacsirtadal. Ism. Vasárnapi Ujság 37. sz.

1173. *Fejes István*. Előmunkálatok az új Énekes-könyvhöz. VI. füz. Ism. *Sz. F. Prot. Szemle* 144—146. l. — Anonimus. Prot. egyh. és isk. lap. 1—10. sz. — Kulcsár Endre. Debreczeni Prot. Lap 7. sz. — Szuhay Benedek. Sárosp. Lapok 7—12. sz.

1174. *Feleki Sándor*. Vándorfelhők. Ism. *Z. Budap. Szemle* 102. köt. 466—473. l. — Farkas Emil. Magy. Kritika III. évf. 16. sz. — *y. y. Magyar-Zsidó Nő* 9. sz. — *ser. P. Lloyd* 74. reg. sz. — Magy. Hirlap 91. sz. — Vasár. Ujs. 14. sz. — *a. Bud. Hirl.* 104. sz. — *us. Művészvilág* II. évnegyed 11. sz. — Sirály. Ország-Világ 12. sz. — Magy. Szemle 36. sz. — *r. f. Magy. Szalon* 32. köt. 1289. hasáb. — *p. h. Magy. Génusz* 10. sz. — *Alfa*. Fővár. Lapok 38. sz. — Dr. Lázár Béla. Magy. Nemzet 292. sz.

1175. *Ferenczi Zoltán*. Vásárhelyi daloskönyv. Ism. *K. I. Rev. crit.* 14. szám.

1176. *Ferenczi Zoltán*. Négy jezsuita-dráma. Erdélyi Múzeum 347—351. l.

1177. *Fináczy Ernő*. Adalékok a jezsuiták iskolai színjátékainak történetéhez. Philol. Közl. 458—462, 816—819. l.

1178. *Floridi*. Egy nótás-könyvről. Egyetértés 243. sz. (Szúnyogh Lórándné nótás-könyvéről.)

1179. *Füzi Antal*. Örök tavasz. Ism. Bilkei Ferencz. Fejérmegyei Napló 38. sz. — *B. Magy. Szemle* 10. sz. — Vasár. Ujs. 20. sz.

1180. *Gaál Mózes*. Kenyér és becsület. Ism. Ifjus. Könyvtárjegyz. 10. sz. — *B. J. Nemzeti Iskola* 50. sz.

1181. *Gaál M.* Virág Palkó. — Kujak Andris keleti utazása. Ism. *B. J. Nemz. Iskola* 50. sz.

1182. *Gaál Zsigmond*. Úttalan útakon. Ism. *ő. Budapesti Hirlap* 18. szám.

1183. *Gabányi Árpád*. Az emberevő. Vígjáték 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban szept. 28.

1184. *Gagyí Dénes*. A kurucz idők epikája. Ism. Dr. Szabó Ignác. Philol. Közl. 584. l.

1185. *Gárdonyi Géza*. Az én falum. Ism. *X. Új Magyar Szemle* 340. l. — Új Idők 18. sz.

1186. *Gáspár Imre*. Magyar nők az irodalomban. Hazánk 267—268. szám.

1187. *Géczy István*. A mit az erdő mesél. Népszínmű 3 felv. Zenéjét szerzé Mocsári I. Először adták a Népszínházban szept. 26.

1188. *Gencsy István*. Vázlatok a kurucz világ költészetéből. Budapest, 1900. Stephaneum. (8-r. 30 l.)

1189. *Gerevich Emil dr.* Ifjúsági irodalmunk. Tanáregyl. Közl. 34. évf. 75—79. l.

1190. *Gerő, Dr. Louis*. La littérature hongroise en chiffres. Budapest, 1900. Pallas. (N. 8-r. 46 l.) 1 grafikai táblával. — *Ism. r. Könyvszemle* 417. l.

1191. *Gesta Romanorum*. Kiadta Katona Lajos. *Ism. b. j. Magyar Kritika* III. évf. 14. sz. — Binder Jenő. *Philol. Közl.* 484—488. l. — *Dr. E. L. Ethnogr.* 138—140. l.

1192. *Glatz Károly, ifj.* Diemár Emil. Kecskem. Jogakad. Lapok 3. szám.

1193. *Gombkötő Dezső*. Első könyv. *Ism. ő. Budap. Hirlap* 263. sz.

1194. *Gottier Lajos*. A búsuló gentry. *Ism. Lázár Béla. Magyar Nemzet* 92. sz. — *S. E. Nagyvárad* 2. sz. — *Magyar Szalon* 32. köt. 1067. szám.

1195. *Guthi Soma és Rákosi Viktor*. Tartalékos férj. Bohózat 3 felv. Először adták a Vígszínházban nov. 22.

1196. *Györkönyi Károly*. A muzslai bankó. Népszínmű 4 felv. Zenéje Barna Ízsótól. Először adták a Népszínházban máj. 12.

1197. *Győry Ilona*. A nemzeti költők kora. Nemzeti Nőnevelés 241—251, 291—304. l.

1198. *Gyulai Pál*. Vázlatok és képek. 2. kiadás. *Ism. Magyar Hirl.* 325. sz. — *Irod. Tájékoztató* IV. évf. 1. sz.

1199. *Hajó Sándor*. Éjfél után. Vigj. 3 felv. Először adták a Nemz. Színházban nov. 2.

1200. *Haller Hármas* Históriaja. Ifjus. Könyvtárjegyz. 10. sz.

1201. *Hazai Hugó*. Szombatos imádságok. IZR. m. irod. társ. Évkönyv 1900. 205—242. l.

1202. *Herczeg Ferencz*. Idegenek között. *Ism. T. R. Pesti Napló* 72. sz. — *Rothhauser Miksa. P. Lloyd* 66. sz. — *Alfa. Budapesti Hirlap* 89. sz. — *Osvát Ernő. Hét* 10. sz. és *Uj Magyar Szemle* 517—522. l. — *Magy. Szalon* 33. köt. 843. hasáb. — *Riedl Frigyes. Budapesti Szemle* 102. köt. 462. l. — *Magy. Hirl.* 70. sz. — *s. gy. Magyar Kritika* III. évf. 20—21. szám.

1203. *Herczeg Ferencz. Arianna*. *Ism. Ignotus. Hét* 47. sz. és *Irod. tájékoztató* IV. évf. 2. sz. — *Budap. Napló* 327. sz.

1204. *Hermann Antal*. Kőmives Kelemenné székely balladája. Székely Nemzet 85. sz.

1205. *Hermann Antal, ifj.* Költemények. *Ism. Vasár. Ujs.* 7. sz.

1206. *Herold Gyula*. Ifjuságom. *Ism. Bácska* 49. sz.

1207. *Hevesi József*. Piros narancsok. *Ism. i—r. Ország-Világ* 2. sz. — *Uj idők* 20. sz. — *Hevesi Sándor. Magy. Szalon* 32. köt. 839. hasáb. *Dr. Lázár Béla. Magyar Nemzet* 27. sz.

1208. *Hollósi István*. Verőfény. *Ism. ik. Budap. Hirlap* 345. sz.

1209. *Honti Rezső*. Buda visszafoglalása. (Federigo Nomi eposa.) (La Buda liberata.) *Philol. Közl.* 711—729, 801—816. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 38 l.)

1210. *Horváth Cyrill*. A magyar irodalom története. *Ism. Erdélyi Pál. Philol. Közl.* 311—320. l. — *Rupp Kornél. Magyar Pædag.* 60—63. l. és *Irod. Tájékoztató* III. évf. 3. sz. *Kont I. Rev. crit.* 16. sz.

1211. *Horráth, C., Kardos, A., Endrődi, A.* Histoire de la littérature hongroise. Ouvrage adapté du Hongrois par I. Kont. Avec un préface de M. Gaston Boissier. Budapest, Athelæum. Paris, F. Alcan, 1900. (N. 8-r. XII. 420 l.) — *Ism. f.* Budap. Szemle 103. köt. 306—7. l. — *Lyka Károly.* Bdp. Napló 135. sz. — *Gaston Deschamps.* Le Temps máj. 1. — *G. Boissier.* Journ. d. Savants. jun. — *Lichtenberg A.* Rev. histor. — *Journ. d. Débats.* máj. 14. — *G. Renard.* La Lanterne máj. 1. sz. — *L'Illustration* aug. 11. — *Pierre Darest.* Bulletin crit. nov. — *The Athenæum* 3799. sz.

1212. *Huszár Vilmos.* Irma. *Ism. Severus.* Polit. Hetiszemle 19. sz. — *g. i. Magy. Szemle* 28. sz. — *if. Magy.-Zsidó Nő* 13. sz.

1213. *Imre Sándor.* A népköltészettről és népdalról. (Olcso Könyvtár 1148—52. sz.) Budapest, 1900. Franklin-T. (16-r. 247 l.) 40 fill.

1214. *Jakab Odön.* Szilágyi és Hajmási. *Ism. a. Budapesti Szemle* 101. köt. 465—468. l. — *Csengey Gusztáv.* Magy. Kritika III., 7. sz. — *Lázár Béla.* «Antikritika.» Magyar Nemzet 83. sz. — *Irod. Tájékoztató* III. évf. 1. sz.

1215. *Janus.* Iróvilág Debreczenben. Fény- és árnyképekben. Budapest, 1900. (8-r.) 30 fill.

1216. *Kabos Ede.* Verebek. *Ism. Hartmann János.* Magy. Szemle 22. sz. — *Lázár Béla.* Magy. Nemzet 92. sz. — *T. R. P. Napló* 72. sz. — *Művészvilág* II. negy. 3. sz. — *M. Génusz* 6. sz. — *Magyar Szalon* 32. köt. 841. hasáb. — *Magyar Szemle* 22. sz. — *M—r.* Hét 7. sz. — *S. E. Nagyvárad* 2. sz. — *Irod. Tájékoztató* III. évf. 2. sz.

1217. *Kállay Sándor.* Apróságok. *Ism. Művészvilág* II. negyed 4. szám.

1218. *Kánya Lajos.* Útszélről. *Ism. ik* Budap. Hirl. 345. sz.

1219. *Kardos Albert.* XVI. századi irodalmunk kulturális jelentősége. *Philol. Közl.* 96—98. l.

1220. *Katona Lajos.* Két középkori latin versezet régi magyar fordítása. *Irod. tört. Közlem.* 102—118. l.

1221. *Katona Lajos.* A Gesta Romanorum. *Budapesti Szemle* 101. köt. 232—255. l.

1222. *Katona Lajos.* A Gesta Romanorum második gyulafejérvári kézírata. *Philol. Közl.* 881—901. l.

1223. *Katona, Ludwig.* Die Budapester Handschrift der Gesta Romanorum. *Zeitschr. f. vergl. Litt. Gesch.* Bd. XIII. (Önállóan is megjelent. 8-r. 24 l.)

1224. *Katona Lajos.* Ad Gesta Romanorum. Addenda et corrigenda. *Philol. Közl.* 212—216. l.

1225. *Katscher, Leopold.* Ungarische Erzählungs-Literatur 1891—99. *Liter. Centr. Blatt* 24, 27. sz. Beil.

1226. *Katscher, Leopold.* Anderthalb Jahre ungarischer Litteratur. *Internat. Litteraturberichte* 8—9. sz.

1227. *Kemény Lajos.* Sajtó és cenzura Kassán, a jelen század első felében. *Grafikai Szemle* 3. sz.

1228. *Kenedi Géza.* Problémák. *Ism. Irod. Tájékoztató* III. évf. 2. szám.

1229. *Kincs István.* Rajzok a kuruczvilágból. *Ism. Magyar Sion* 942. lap.

1230. *Kiss Fül.* Verseks. Makó. 1899. *Ism. Vasár. Ujs.* 33. sz.

1231. *König György*. Kalendariumbeli régi magyar distichonok. Irod. tört. Közlem. 403—411. l. Szerk. megjegyzése. U. o. 412—416. l. (Külön is megjelent. (8-r. 12 l.)
1232. *Kont, Ign.* La renaissance hongroise. Concordia márcz. füz.
1233. *Kont Ignác*. Magyar-francia versírók. Philol. Közl. 113—119. lap.
1234. *Kontúr Béla*. A szőlő leánya. Ism. r. Kath. Szemle 768—770. lap.
1235. Könyvek ajánlása. Ifjus. Könyvtárjegyzék 9. sz.
1236. *Kovács Dezső*. Apró komédiák. Ism. dr. Török István. Erd. Múz. 345. l. — Thessalos. «Ujság» 99. sz. — Novák Sándor. Magyar Kritika III. évf. 22—23. sz.
1237. *E. Kovács Gyula* költeményei. Ism. Hartmann János. Magy. Szemle 29. sz. — Vasár. Ujs. 12. sz.
1238. *Kovács János*. S. A.-Ujhely Minervája. (Molnár Borbála.) Adalékok Zemplénvm. tört.-hez 6—7. sz.
1239. *Kováry László*. Negyvennyolcz előtti irodalmi viszonyaink. Ujság 72. sz. és Fővár. Lapok 1. sz.
1240. *Kresznerics* gúnyverse a francziákról. Budap. Hirl. 264. sz. 13. lap.
1241. *Krudy Gyula*. A víg ember bús meséi. Ism. —us. Művészvilág II. negyed. 5. sz. — Lakatos Vincze. Kath. Szemle 180. l.
1242. *Kumlik Emil*. A magyar ujságírás gyermekkorából. Magyar Szalon 32. köt. 787—798. l.
1243. *Kuín Géza gr.* Erdélyi tudományos igyekezetek. Erdélyi Múzeum 1—18, 71—81. l.
1244. *Lakatos Vincze*. Magyar költők egymásról. Keszthelyi főgym. értes. 3—119. l.
1245. *Lakatos Vincze*. Festetich György gróf és a magyar költők. Balatonvidék 19. sz.
1246. *Lampérth Géza*. Kuruczok csillaga. Ism. M. D. Uj Idők 51. sz. — Vasár. Ujs. 52. sz. — Magy. Hirl. 339 sz.
1247. *Lantos*. A «virág-énekek»-ről. Zalai Közl. 19. sz.
1248. *Lázár Béla*. A kilenczvenes évek lírája. Magyar Kritika III. évf. 17. sz.
1249. *Lengyel Dezső*. Göröngyös úton. Ism. Vas. Ujs. 28. sz.
1250. *Lengyel József*. Giordano Bruno. Ism. Bárdos Remig. Kath. Szemle 183—185. l. — Rodrigo. Szatmár és Vid. 2. sz.
1251. *Lőrinczy György*. Falusi potentátok. Ism. Severus. Polit. Hetiszemle 24. sz. — T. R. P. Napló 72. sz. — Magy. Hirl. 63. sz.
1252. *Luby Sándor*. Vergődés. Ism. Barbara. Kolozsv. Lapok I. évf. 34. szám.
1253. *Lugossy József* levele Révész Imréhez. Közli Révész Kálmán. Irod. tört. Közlem. 101. l.
1254. *Lukácsi Sándor*. A csárda virága. Eredeti népszínmű dalokkal 3 felv. Először adták a nyári színházban jun. 29.
1255. A magyar Figaro. (Ludas Matyi). Magy. Szemle 46. sz.
1256. 101 magyar népdal, melyeknek nagyobb részét Füredi M. énekelt. Budapest és Lipse. Rózsavölgyi és társa. (4-r. 96 l.) 3 kor.
1257. Magyarország történetiróinak életkora. Hazánk 154, 273. sz.
1258. *Makai Emil*. Poétasors. Ism. M. D. Uj Idők 51. sz. — Magy.

Hirl. 339. sz. — Szebenyei József. Maros 101. sz. — Budap. Napló. 337. szám.

1259. *Makai Emil*. Tudós Professzor Hatvani. Verses színjáték 3 felv. Először adták a Vígsházban febr. 19.

1260. *Malonyay Dezső*. Félemberek. Színmű 3 felv. Először adták a Nemz. színházban jan. 5.

1261. *Malonyay Dezső*. Az a számár Domokos, meg a másik. Ism. Magy. Hirl. 339. sz. — T. R. Uj Idők 50. sz.

1262. *Malonyay Dezső*. Az utolsó. Ism. dr. Lázár Béla. Magy. Kritika III. évf. 13. sz. — Severus. Polit. Hetiszemle 23. sz.

1263. *Malonyay Dezső*. Judit könyve. Ism. Magy. Szalon 33. köt. 163. hasáb.

1264. *Margalts Ede dr.* Mozaik. (A magyar közmondások világából.) Egyetértés 86. sz.

1265. *Máriaffi Dávid*. Vásárolt szívek. Rövid ism. Vasár. Ujs. 52. szám.

1266. *Markos Gyula*. Katholikus örtüzek. V. köt. Ism. Miles. Magy. Állam 123. sz. — Magy. Szemle 26. sz.

1267. *Marton József*. Magyar Voltaire, magyar enciklopédisták. Irodalomtörténeti korrajz. II. közl. Nagyszombati érs. főgym. értes. 1—120 l.

1268. *Martos Ferencz*. Marietta. Ism. Novák Sándor. Magy. Kritika III. 11. sz. — Dr. Lázár Béla. Magy. Nemzet 27. sz. — Hartmann János. Magy. Szemle 19, 20. sz. — Magy. Szalon 32. köt. 1293. hasáb. — r. b. Fővár. Lapok 3. sz. — Irod. Tájékoztató III. évf. 2. sz.

1269. *Méry Károly*. Tolongásban. Ism. ss. Kolozsv. Lapok I. évf. 40. sz. — us. Művészvilág II. negyed. 5. sz. — Zempléni Árpád. Irod. Tájékoztató III. évf. 1. sz.

1270. *Mihalovics Ede dr.* A katolikus predikáció története Magyarországon. A Budap. kir. t. egyet. hittani kara által a Horváth-alapból 2000 korona díjjal jutalmazott pályamű. I. kötet. A kereszténység behozatalától Pázmányig Budapest, Stephaneum 1900. (8-r. 437 l.) 4 korona.

1271. *Mikszáth Kálmán* összegyűjtött munkái. Újabb há. om köt. Ism. t. r. Uj Idők 49. sz.

1272. *Mikszáth Kálmán*. Almanach az 1901. évre. Ism. Magy. Kritika IV. évf. 2. sz.

1273. *Minimus*. Kiss József. Fejérmegy. Napló 30, 31, 33. sz.

1274. *Molnár Gyula*. Homokzátanyok. Vígjáték 3 felv. Először adták a Nemz. színházban ápr. 6.

1275. *Móricz Pál ifj.* Szabad hajduk. Ism. Novák Sándor. Magy. Kritika III. évf. 17. sz. — S—s. Polit. Hetiszemle 22. sz.

1276. *Nagy Endre*. Rózsa. Lirai elbeszélés. Ism. Vasárnapi Ujság 42. szám.

1277. *Nagy György*. Tavasz nélkül. Ism. Magy. Szalon 32. köt. 1069. szám.

1278. *M. Nagy Idus*. Hulló csillagok. Ism. Vasár. Ujs. 9. sz.

1279. *Nagy Lajos*. A protestans iskolai dráma megalapítása. Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 415—418. l.

1280. *Nikelszky Géza*. Ifjuságom. Pécs. Ism. Zempléni Árpád. Irod. Tájékoztató IV. évf. 1. sz. — Vasár. Ujs. 44. sz.

1281. *Nozdroviczky Jenő*. Tárczaezikkek. Pozsony. 1900. Ism. Albert József. Nyugatmagy. Híradó 128. sz.
1282. *Osváth Elemér*. A népköltészetéről. Ism. Heinrich Gusztáv Philol. Közl. 770. l.
1283. *Pakots József*. Legényavatás. 15 elbeszélés. Ism. Rózsa Miklós. Hazánk 303. sz.
1284. *Papp Dániel*. Tündérlak Magyarhonban. Ism. Nagy Antal. Kolozsvári Lapok I. év. 28. sz.
1285. *Pásztor József*. A boldogság meséiből. Ism. f. r. Kolozsvári Lapok I. évf. 38. sz.
1286. Pedagógus írók. (Lázár Béla. — Jakab Ödön. — Palágyi Lajos). Nemz. Iskola 38. sz.
1287. *Pekry Károly*. Századok útján. Ism. Vasár. Ujs. 3. sz. — Kőrösy György dr. Magy. Kritika III. 7. sz. — Zempléni Árpád. Irod. Tájékoztató III. évf. 2. sz.
1288. *Peterdi Sándor*. Jefte leányai Ism. Magy. Szemle 3. sz.
1289. *Petri Arthur*. Magány. Ism. Magy. Hirl. 35. sz.
1290. *Pintér Akos*. Aranykor. Ism. F. E. Magy. Kritika III. évf. 17. szám.
1291. *Polignac, Melchior*. Notes sur la littérature hongroise. Paris, 1900. Ism. Bud. Hirl. 194. sz.
1292. *Pósa Lajos*. Száll az ének. Ism. Nagy Antal. Kolozsv. Lapok I. évf. 30. sz.
1293. r. A magyar irodalom történetéhez. (1867-től máig). Magy. Szemle 1. skv. sz.
1294. *Rajna Ferencz*. A pesti utca. Életkép 3 felv. Zenéje Verő Györgytől. Először adták a Magyar színházban nov. 14.
1295. *Rákosi Viktor*. Korhadtt fakeresztek. Ism. i. Budap. Szemle 102. köt. 145—148. l.
1296. *Récsey Viktor dr.* Kalászat a pannonhalmi kéziratárból. Levelek Guzmics Izidorhoz. Irod. tört. Közlem. 80—87, 225—240. l.
1297. *Reich Emil*. Hungarian Literature. London. Ism. D. Irod. tört. Közlem. 119. l.
1298. *Révész Ernő*. Uton-utfélen. Ism. Pataj Sándor. Bácska 63. sz.
1299. *Reviczky Gyula* összes költeményei. Rendezte Koroda Pál. Ism. Irod. Tájékozt. III. évf. 1. sz.
1300. *Riedl Frigyes*. Jelentés az 1899-dik évi Farkas-Raskó-pályázatról. Akad. Értes. 199—201. l.
1301. *Riedl Frigyes*. Magyarok Rómában. Budapest, 1900. Franklin t. (16-r. 71 l.)
1302. *Rózsa Miklós*. Nászút hármásban Ism. Nagy Antal. Kolozsv. Lapok I. évf. 32. sz.
1303. *Rudnai Győző*. Vasárnap. Ism. Zempléni Árpád. Irod. Tájékoztató IV. évf. 1. sz.
1304. *Salgó Ernő*. Irodalom és ujságírás. Új Magy. Szemle 136—145. lap.
1305. *Salgó Jenő*. Vallomások Ism. Vasár. Ujs. 22. sz.
1306. *Sas Ede*. Mesék a valóságról. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika III. évf. 17. sz. — Magy. Hirl. 70. sz. — Vasár. Ujs. 11. sz. — Budap. Hirl. 89. sz. — Dr. Lázár Béla. Magy. Nemzet 292. sz. — Akác. Szegedi Napló 68. sz.

1307. *Chay Péter*. Kora tavasz, késő ősz. (Költemények). Ism. Bilkei Ferencz. Fejérmegy. Napló 35. sz.
1308. *Sebesi Samu*. Bűnhődés. Népszínmű 3 felv. Ism. Kerényi Miklós. «Ujság» 32. sz.
1309. *Sebestyén Béla*. Zavaros időkől. Hajdu-Böszörmény. Ism. Vasár. Ujs. 46. sz.
1310. *Semper*. Az elmaradt darab. Hét 44. sz. (Makai E. Vörösmarty-já).
1311. *Soos Lajos*. Balatoni partok alól. (Költemények). Ism. Bala-tonvidék 32. sz.
1312. *Stephány Nándor*. Felhők között. Kassa Ism. Vasár. Ujs. 19. szám.
1313. *S. Szabó József*. Tóth Mór és az ő könyvei. Debreczeni Ellenőr 45. reg. sz.
1314. *Szabóné Nogáll J.* Mara és egyéb történetek. Ism. Hamvai Lajosné. Magy. Kritika III. 8. sz.
1315. *Szabolcska Mihály*. Szabad órák. Ism. Vasár. Ujs. 50. sz. — M. D. Uj Idők 51. sz. — P. Délmagyar. Közl. 294. sz. — V—ch. Uj magy. Szemle decz. 491—494. l.
1316. *Szakács Andor*. A fekete szivárvány. Ism. Magy. Hirl. 241. sz. — Vajda Viktor. Kecskemét 40. sz. — Tábori Róbert. P. Napló 230. szám.
1317. *Szalay Károly*. A magam útján. Ism. Vasár. Ujs. 51. sz. — F. K. Ország-Világ 50. sz. — Lakatos Sándor. Magy. Nemzet 354. sz.
1318. *Szalay Károly*. Komoly tréfa. Ism. r. f. Magy. Szalon 32. köt. 1067. lap.
1319. *Szántó (Füle) Lajos*. Vándorúton. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika III. évf. 14. sz. — K. M—rt. Székely Lapok 5. sz. — Gábor. Nemz. Iskola 13. sz.
1320. *Szeccső Vilmos*. Ifjú évek. Ism. Magy. Szemle 46. sz.
1321. Szellemek találkozója. 1. Frölichné Mórícza Paula. 2. Bignió Mariska. 3. Endrődy Sándor. 4. Jakab Ödön. 5. Felszeghy Dezső. Élő-kező Világ 15. sz.
1322. *Szentessy Gyula*. Válogatott költemények. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika III. évf. 15. sz. — Budap. Hirl. 73. sz. 12. lap. — Zem-pléni Árpád. Irod. Tájékoztató III. évf. 1. sz.
1323. *Sz. Szigethy Vilmos*. A trubadur a királykisasszonynak. N. Beeskerek. Ism. Vasár. Ujs. 26. sz. — Magy. Szemle 31. sz.
1324. *Sz. Szigethy Vilmos*. A poéta a tébolydában. (Dr. Kis Sándor tragédiája.) Torontál 34. sz.
1325. *Szikra*. Ugody Lila. Ism. Alfa. Budap. Hirl. 160. sz. — Rothhauser Miksa. P. Lloyd 142. reg. sz. — i. Budap. Szemle 103. köt. 308—310. l. — Hamvai Lajosné. Magy. Kritika III. évf. 20—21. sz. — Magy. Hirl. 152. sz. — V. G. Uj Magy. Szemle IV. köt. 155—157. l.
1326. *Szinnyei József*. Magyar írók élete és munkái. A M. T. Akadémia megbízásából írta —. VII. kötet. Kőberich-Loyseh. Budapest, 1900. Hornyánszky V. (8-r. 1440 hasáb.)
1327. *Szöllősi Zsigmond*. Az Ollenburg dynastia. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika III. 9. sz.
1328. *Szomaházy István*. Megfagyott pezsgő. Ism. Somogyi Gyula. Magy. Kritika III. 7. sz.

1329. *Szomalházi István*. Déli Korzó. Ism. Hartmann János. Magy. Szemle 22. sz. — Hamvai Lajosné. Magy. Kritika III. évf. 14. sz.
1330. *Szomorj Emil*. Párisi mesék. Ism. Magy. Hirl. 145. sz.
1331. *Szücs István*. Vergilius hatása idyllköltészetünkre. Nyitra, 1900. (8-r. 46 l.)
1332. *Szűgyi József*. Énekes könyvünk megújításának előmunkálatai. Debreczeni Protest. Lap 12. 13. sz.
1333. *Szunyogh Lórándné*. Nótás könyv. Magy. Nemzet 235. sz.
1334. *T. Regényeink és katolikus regényíróink*. Religio I. félév. 36. sz. — Mihályfi Á. dr. Katolikus regények és kath. regénykritikusok. Válasz. U. o. 37. sz.
1335. *Tábori Róbert*. Különös történetek. Ism. dr. Szabó Ignác. Magy. Kritika. III. évf. 14. sz.
1336. *Tarczafalvi Albert*. Székely hangok. Ism. Vasár. Ujs. 8. sz. — Gábor. Nemz. Iskola 13. sz. — Magy. Hirl. 35. sz.
1337. *Tarczai*. Dönk vitéz Rómában. Ism. Sz. Magy. Szemle 49. sz.
1338. *Téglás Gábor, ifj.* Fehér szegfű. Ism. Rd. Székely Nemzet 87. 88. sz. — Vasár. Ujs. 23. sz.
1339. *Gr. Teleki Géza, ifj.* Egy magyar népköltő. (Kozma Sándor naplója. Közzéteszi —). Budapest, 1900. (8-r. 25 l.)
1340. *Thury Zoltán*. Asszonyok. Színmű 3 felv. Először adták a Nemz. Színházban márcz. 23.
1341. *Timon*. Az impressziósok iskolája. Magy. Polgár 86. sz. (Bródynak a Fehér Könyvben megjelent cikkét Rákosi Jenőről bírálja.)
1342. *Torbágyi Thurner József*. Szárnyaszegetten. Ism. Magy. Hirl. 207. sz.
1343. *Tormay Cécile*. Apródszerelem. Ism. Hamvai Lajosné. Magy. Kritika III. évf. 13. sz. — Endrődi Sándor. P. Napló 26. sz.
1344. *Tóth Béla*. A magyar anekdotakincs. III. IV. kötet. Budapest, 1900. Singer és Wolfner. (8-r. 398, 384 l.) 4 K. 80 fill. — I—III. köt. ism. l. Budap. Szemle 101. köt. 151—154. l.
1345. *Tóth Béla*. Curiosa Hungarica. Ism. Kont I. Rev. crit. 34. sz.
1346. *Tóth Béla*. Vasárnapok. Ism. Kaján Kelemen. Magy. Kritika III. 10. sz.
1347. *Tóth Béla*. A Kisfaludy-Társaság. P. Hirl. 41. sz.
1348. *Tóth Mór*. Zenebonás emberek. Ism. i. Budap. Hirl. 66. sz. — y—cz. Máramar. Lapok 12. sz.
1349. *Travnik Zsigmond*. Nemzeti életünk és költészetünk a tetekre ébredés, a lázas küzdés, az alkotás tükrében. Trencsényi fels. leányisk. értes. 3—25. l.
1350. *Tróznér Lajos*. A székely népköltészet. Marosvásárhely, 1900. Reichardsperg. (8-r. 58 l.) 1 K. 50 fill.
1351. *Vadnay Károly*. Jelentés az 1899. évi gróf Teleki-féle pályázatról. Akad. Értes. 161—175 l.
1352. *Vámosy István dr.* Orvosok Pozsonyban a XII. századtól Torkos Justus Jánosig. Pozsony, 1900. Wigand. (8-r. 120 l.)
1353. *Varga Damján*. Kódexeink Mária-síralmai. Budapest. Ism. c. Irod. Tört. Közlem. 120—123. l.
1354. *Végh Mátyás* költeményei. Fogaras 1900. Ism. r—r. Polg. Isk. Közl. 351. l.
1355. *Venetianer Sándor*. Az új Ó-Szövetség. Összehasonlító bib-

liai tanulmány. Szeged, 1900. Engel L. (8 r. 110 l.) Ism. Csengey Gusztáv. Ev. Egyh. és Isk. 26. sz. E füzet az 1896-ban kiadott Károlyi-bibliafordítást ismerteti.

1356. *Versényi György*. Száll az ének. Ism. Radnótiné H. Irén. Erdély 1. sz. — Vasár. Ujs. 2. és 31. sz. — Zempléni Árpád. Irod. Tájékoztató III. évf. 3. sz.

1357. *Vidats Jánosné*. Tövises úton. Regény. Miskolcz, 1900. Ism. Carolus. Borsod-Miskolczi Közl. 44. sz. — Szinvaparti. Borsodmegy. Lapok 44. sz.

1358. *Vincze József dr.* Az elbeszélő költészet legújabb irodalmunkban. Budapesti kegyr. főgym. értes. 3—41. l. Önállóan is megjelent Mikszáth munkái cízzel. (8-r. 41 l.)

1359. *Vojtkó Pál*. A reformáció korának hangulata a magyar irodalomban. Ism. Bleyer Jakab. Philol. Közl. 419. l.

1360. *Zigány Árpád*. Shakespeare. Korkép 5 felv. Először adták a Nemz. színházban ápr. 27. — Ism. Szűry Dénes. Vasár. Ujs. 19. sz.

3. Egyes írók.

1361. *Abonyi L. Gulner Gyula*. Márton Ferencz. Emlékezés. Abony 15. sz.

1362. *Lévay Mihály*. Abonyi Lajos emlékezete. Budap. Hirl. 97. sz.

1363. *Vargha Gyula*. Abonyi Lajos emlékezete. Bud. Szemle 102. köt. 350—366. l.

1364. *Ányos P. Ányos Pál* két levele. Közli Sulyok Károly. Alkotmány 63. sz.

1365. *Apáczai Csere. Apáczai Cseri János* paedag. munkái. Ford. Hegedűs I. — Ism. Neményi Imre. Magy. Paedag. 43—51. l. — hr. Tanár-egyl. Közl. 33. évf. 330—332. l. — D. L. Századok 652. l. — D. Irod. Tört. Közlem. 492. l.

1366. Szemelvények *Apáczai Csere János* paedagogiai műveiből. Kiadta dr. Neményi Imre. Budapest, 1900. Singer és Wolfner. (8-r. 92 l.) 3 K. — Ism. Róna Béla. Fővár. Lapok 21. sz.

1367. *Eisler Mátvás dr.* Apáczai héber tanulmányai. Izr. m. irod. társ. Évkönyv 1900. 316—332. l.

1368. *Váró Ferencz*. Apáczai Csere János pályája. Magy. Pestalozzi 13. 14. 17. sz.

1369. *Apor P. Novotny Henrik*. Apor P. «Metamorphosis». Ism. Dr. Szabó Ign. Philol. Közl. 584. l.

1370. *Arany J. Binder Jenő*. Párhuzamok Aranyhoz. Philol. Közl. 17—25. 786—790. l.

1371. *Csapodi István*. Arany János szembaja. Budap. Szemle 103. köt. 315. l.

1372. *Grósz Emil*. Arany János szembaja. Budap. Szemle 102. köt. 436—442. l.

1373. *Gyulai Agost dr.* Arany és Petőfi barátsága. Ism. Bierkenhoffer Szilárd. Philol. Közl. 848 l.

1374. *Gyulai Agost dr.* Arany János tanítói pályája. Budapesti László-intézet értes. 9—14. l.

1375. *Illéssy János dr.* A nagyfalusi Arany család. «Nagy Iván» 49. lap.

1376. *Katona Lajos*. Az «Ünneprontók»-hoz. Philol. Közl. 421. l.
1377. *László Béla*. Arany «Tetemre hívás»-ának a forrása. Tanulók Lapja 30. sz.
1378. *Laukó*. Arany János mint tanár. Tanulók Lapja 51. sz.
1379. *Ravasz Árpád*. A humor Arany Jánosnál. Székelyudvarh. ref. koll. értes. 3—17. l.
1380. *Versényi György*. A vallásos elem Arany János költészetében. Erdélyi Protest. Lap. 7—11. sz.
1381. *Vén diák*. Arany János szülőföldjén. Borsodmegy. Lapok 65. szám.
1382. *Waldapfel János*. Arany «Hegedű»-jéről. Irod. tört. Közlem. 57. l.
1383. *Zlinszky Aladár dr.* Arany balladaforrásai. Irod. tört. Közlem. 1—30. 129—157. 257—286. l. Lásd 1906. sz. a. is.
1384. *Arany L. Voinovich Géza*. Arany László. Uj Magy. Szemle 1900. decz.
1385. *Bacsányi. Szinnyei Ferencz*. Bacsányi Párisban. Philol. Közl. 264. l.
1386. *Bajza. Badics Ferencz*. Bajza életrajzából. (1825—1828.) Budap. Szemle 102. köt. 129—138. l.
1387. *Badics Ferencz*. Bajza életéből. Philol. Közl. 5—9. l.
1388. *Badics Ferencz*. Bajza összegyűjtött munkáinak új kiadásáról. (Kivonat.) Akad. Értes. 372—376. l.
1389. *Pfeifer János*. Bajza æsthetikai dolgozatai. Irod. tört. Közlem. 287—321. l. Különnyomatban is megjelent. (8-r. 37 l.) — Lásd 1701. sz. a. is.
1390. *Balassa B. Balassa Bálint* válogatott költeményei. Életrajzzal bevezette s jegyzetekkel kísérte Erdélyi Pál. (Magyar Könyvtár. 186. füz.) Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. VIII, 80 l.) 30 fill.
1391. *Baross János dr.* A Balassák. Magyarország 198. sz.
1392. *Erdélyi Pál*. Balassa Bálint 1551—1594. (Történelmi Életrajzok.) Budapest, 1900. Tört. Társulat. (8-r. 251 l.) 6 K 40 fill. — Ism. da. Fővár. Lapok 15. sz.
1393. *Erdélyi Pál*. Balassa Bálint Komédiája. Könyvszemle 1—16. l.
1394. *Illéssy János*. Balassa Bálint és a Zólyomiak. Századok 800—809. lap.
1395. *Illéssy János*. Balassa Bálint népszerűsége. Philol. Közl. 344. lap.
1396. *Illéssy János dr.* Adatok Balassa Bálintról. Irod. tört. Közlem. 194—202. 336—344. 444—468. l.
1397. *Petrássevich Géza*. A Balassák. Alkotmány 4. sz.
1398. *Schleiminger (Sárosi) Bella*. Balassa Bálint. A Kisfaludy-Társaság által pályadíjjal koszorúzva. Budapest, 1900. Kilián Fr. utóda. (16-r. 30 l.) 1 K.
1399. *Schleiminger Bella*. Egy magyar troubadour. 1551—1594. Magy. Szalon 33. köt. 97—112. hasáb.
1400. *Schucarcz, Armin*. Valentin Balassa. P. Lloyd 113. reg. sz.
1401. *Balla G. Faragó László*. Balla Gergely, a «Nagy-Kőrösi Krónika» írója. Nagy-Kőrösi Hirl. 46. sz.
1402. *Bél M. Markusovszky Sámuel*. Bél Mátyás. Protest. Szemle 8. füzet.

1403. Benkő J. *Téglás Imre*. Benkő Józsefről. Irod. tört. Közlem. 483. lap.
1404. Beőthy Zs. *Roboz Andor*. Beőthy Zsolt. Magy. Kritika III. 10. szám.
1405. *Th. I.* Beőthy Zsolt. Nagyvárad 40. sz.
1406. Beőthy Zsolt. (Képpel.) Vasár. Ujs. 7. sz. — *r. b.* Fővár. Lapok 7. sz.
1407. Berzsenyi D. Sz. K. Berzsenyi Dániel munkáiról. Irod. tört. Közlem. 240. l.
1408. *Zlinszky Aladár*. Berzsenyi és Schiller viszonyához. Philol. Közl. 179—185. l.
1409. Bessenyei. *Bessenyei György* levelei. Közli Zsák J. Adolf. Irod. tört. Közlem. 344—351. l.
1410. *Bessenyei Gy.* *Lais*. Kiadta Lázár B. Ism. *b. j.* Magy. Kritika III. évf. 14. sz. — *K. i.* Rev. crit. 14. sz.
1411. *Gyulai Ágost*. Bessenyei «Jámbor szándék»-ának történetéből. Philol. Közl. 64—68. l.
1412. Bethlen Kata. *Győry Tibor dr.* Bethlen Kata grófnő. (1700—1759.) Orvosi Hetilap 25. sz. Önállóan is megjelent. (8-r. 5 l.)
1413. *Magyari Árpád*. Gróf Bethlen Kata élete. 1700—1759. Közlöny 31. évf. 1—5. sz.
1414. Bod P. *Bod Péter* levele Cserey Mihályhoz. Közli Sámuel Aladár. Protest. Szemle 661. l.
1415. *Koncz József*. Bod Péter «Noctes Hevizienses» cz. gyűjteményének tartalma. Irod. tört. Közlem. 484—488. l.
1416. *Sámuel Aladár*. Bod Péter élete. Ism. Jancsó Sándor. Erdélyi Protest. Lap 19. 20. sz. — Krupecz István. Ev. Egyh. és Isk. 8. sz.
1417. Brassai. *Gál Kelemen dr.* Brassai mint philosophus. Ism. Tóth Ernő. Erdélyi Muz. 168. l.
1418. *Kozma Ferencz*. Brassai Sámuel mint æsthetikus és műkritikus. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVII. köt. 5. sz.) Budapest, 1900. Akadémia. (8-r. 112 l.) 2 K.
1419. *Kozma Ferencz*. Brassai és a zene. Hazánk 115. sz.
1420. *Pálfi Márton*. Az «okszertű vezér» s Brassai nyelvtanító munkássága. Kolozsvár, 1900. Gámán. (8-r. 37 l.) 40 fill. (Különnyomat a kolozsvári unit. koll. értesítőjéből.) — Ism. Kalmár Elek. Nyelvőr 566. lap.
1421. Bródy S. *Haller Jenő*. Bródy Sándorról. Zalai Közl. 15. sz.
1422. Brutus J. M. Adatok Brutus János Mihály történetíró életéhez. Levelei a leydeni egyetemi könyvtárban. Közli Dézsi Lajos. Irod. tört. Közlem. 480—483. l.
1423. *Borovszky Samu*. Brutus magyar históriájának ismeretlen kézírata. Századok 245—247. l.
1424. Comenius. *Schultz Imre*. Comenius élete, művei és elvei. Nevelő Oktatás 3. sz.
1425. *Stromp László*. Comenius sárospataki beköszöntője. Protest. Szemle 560—583. l.
1426. Csiky G. *Janovics Jenő dr.* Csiky Gergely élete és művei. I. A Proletárokig. Kolozsvár, 1900. Stein J. (8-r. 243 l.) 3 K. — Ism. Krenner Miklós. Magy. Kritika III. évf. 24. sz.
1427. Csokonai. *Csokonai Vitéz Mihály* válogatott munkái. Beve-

zette és jegyzetekkel ellátta Tóth Rezső. (Iskolai könyvtár 7.) Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. 180 l.) 1 K 60 fill.

1428. *Csokonai Mihály*. Lengyel József neve napjára. Közli Debrecz. Ellenőr és Budap. Napló 8. sz.

1429. *Teveli (Maurer) Mihály*. Csokonainak «A lélek halhatatlanságáról» írt tanítókölteménye. Kőrmöczbányai főreal. értes. 3—26. l.

1430. *Teveli Mihály*. Csokonai és Tiedge. Philol. Közl. 303—308. l.

1431. *Tolnai Vilmos*. Csokonai V. M. verstani nézetei. Ism. Négyessy László. Philol. Közl. 932—935. l.

1432. *Csoma S. Kőrösi Csoma Sándor*. Budap. Hirl. 119. sz.

1433. *Csúzy Zs. Babik József*. Csúzy Zsigmond. Egri Egyházm. Közl. 1. 2. 4. sz.

1434. *Czuczor. Czuczor Gergely* összes művei. Kiadta Zoltvány I. Ism. Tolnai Vilmos. Philol. Közl. 322—324. l. — Heinrich Károly. Magy. Kritika III. 8. sz. — Zoltvány I. válasza. U. o. 9. sz. — Heinrich K. észrevételei. U. o. 10. sz. — ik. Bud. Hirl. 69. sz. — Dr. Bárdos Remig. Kath. Szemle 275—279. l. — Vasár. Ujs. 6. sz. — Irod. Tájékoztató III. évf. 1. sz.

1435. *Bihari F. Immanuel. Czuczor Gergely*. (1800—1900.) Alkotmány 298. sz.

1436. *Dudek János dr. Czuczor Gergely*. Nyitramegy. Szemle 50. sz.

1437. *Kemény Kolumbán dr. Czuczor Gergely*. Hazánk 291. sz. és Dunántuli Hirl. 96. sz.

1438. *Kocsis Lénárd. Czuczor születésének százados évfordulóján*. Magy. Szemle 50. sz.

1439. *rh. Czuczor Gergely. Tanáregyl. Közl. 34. évf. 297. l.*

1440. *Tell I. Anasztáz. Czuczor Gergely költészete*. Győr, 1900. (8-r. 70 l.) — Lásd 1686. sz. a. is.

1441. *Decsi J. Lukinich Imre. Baranyai Decsi János ismeretlen históriás éneke*. Kalazantinum. V. évf. 1. sz.

1442. *Degré A. Vadnay Károly. Emlékezés Degré Alajos fölött*. Kisfaludy Társ. Évlapjai 32. köt.

1443. *Döbrentei G. Döbrentei Gábor* levelezéséből. Közli Rexa Dezső. Irod. tört. Közlem. 373—377. l.

1444. *Döbrentei Gábor végrendelete vagy testamentuma* Julius hó 9-én 1847. Irod. tört. Közlem. 366—373. l. — Lásd 1512. sz. a. is.

1445. *Dudith A. Hegedűs István. Dudith András életéhez*. Irod. tört. Közlem. 474—480. l.

1446. *Endrődi S. N—i. Endrődi Sándor. Máramar. Lapok 36. sz.*

1447. *Eötvös J. br. Gulyás Lajos. Bárány Eötvös József*. Debrecz. Protest. Lap. 9—11. sz.

1448. *Imre Sándor, ifj. Eötvös nézetei az oktatásra vonatkozó állami jogokról és kötelességekről*. Magy. Pædag. 457—479. l.

1449. *Lázárné Kasztner Janka. Bárány Eötvös József emlékezete*. Nemz. Nevelés 57—63. l.

1450. *Eötvös K. B. E. Eötvös Károly*. Magy. Kritika IV. évf. 2. sz.

1451. *Bródy Sándor. Eötvös Károlyról*. Fehér K. nyv. Okt.

1452. *Goda Géza. Eötvös Károly*. Budap. Napló 343. sz.

1453. *Szomalázy István. Eötvös Károly. Nagybánya és vid. 45. sz.*

1454. *Fábchich. Bartha Gy. Fábchich József élete és munkái*. Esztergom. Buzárovits. (8-r.)

1455. **Faludi F.** *Faludi Ferencz* versei. Összeszedte és jegyzetekkel kísérte Négyesy László. 6. kiadás. (Olcsó Könyvtár 1163—65. sz.) Budapest, 1900. Franklin-T. (16-r. 182 l.) 60 fill.

1456. **Drebitka,† Franciscus.** Hymnus Francisci Faludi eiusque origo hispano-lusitana et «O Deus, Ego amo te, nec.» Kalocsai érs. főgym. értes. 5—48. l.

1457. **Hollósy Béla.** Faludy Ferencz élete. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 935—937. l.

1458. **Fazekas M.** *Fazekas Mihály* versei. Kiadta Tóth Rezső. Ism. K. Magy. Kritika III. 9. sz. — a. j. Polit. Hetiszemle 2. sz.

1459. **Fogarasi J. Novák Sándor.** Fogarasi János, az első magyar könyvvitelíró. Keresk. Szakoktatás VIII. évf. 6. sz.

1460. **Földi J. Suhajda Lajos.** Földi János. Selmeczb. ág. lyc. értes. 3—35. l.

1461. **Greguss M. Pekár Károly, id.** Gondolatok Greguss Mihály munkáiból. Athenæum 595—610. l.

1462. **Gyarmathy S. Both István dr.** felolvasása Gyarmathy Sámuel ünnepélyén. Zilahi ref. coll. értes. 1—21. l.

1463. **Gyöngyössi J. Tolnai Vilmos.** Gyöngyössi Jánosnak egyik verséről. Philol. Közl. 167—169. l.

1464. **Gyulai P. Gencsy István.** Írói arcképek. Gyulai Pál. Csikmegyei Híradó 4. sz.

1465. **Gyulay, Paul.** Dem Andenken meiner Margit! Übers. von Max Falk. Montagsblatt 45. sz.

1466. **Helmezy. Váczy János.** Helmezy Mihály mint kiadó. Philol. Közl. 169—172. l.

1467. **Heltai G. Udvardy Sándor.** Heltai Gáspár bibliafordításának története. Ism. Kardos Albert. Philol. Közl. 845. l.

1468. **Herczeg F. Bródy Sándor.** Herczeg Ferencz mint szónok. Fehér Könyv. Márcz.

1469. **Lázár Béla dr.** Herczeg Ferencz. Magy. Nemzet 132. sz.

1470. **Horváth Á. Dér István.** P. Horváth Ádám Hunniása. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 337—339. l.

1471. **Huszár Gál. D. Nagy Sándor.** Huszár Gál. Debreczeni Protest. Lap 32—38. sz. Önállóan is megjelent. «Huszár Gál élete és művei. Debreczen. Csáthy F. 1900.» címmel. (8 r. 29 l.) 60 fill.

1472. **Imre S. Jakab Ödön.** Imre Sándor. Nemz. Isk. 52. sz.

1473. **Imre Sándor.** (Képpel.) Vasár. Ujs. 52. sz.

1474. **Iványi Ö. Lázár Béla.** Iványi Ödön. Aradi Közl. 219—222. szám.

1475. **Jászay P. Floridor.** Jászay Pál szerelme. Egyetértés 356. sz.

1476. **Jókai. Jókai Mór.** Az én életem regénye. Ism. Sz. K. Irod. Tájékoztató. IV. évf. 2. sz.

1477. **B. Jókai Mór.** Magy. Szalon 34. köt. 1—6. l.

1478. **Bródy Sándor.** Jókai feje. Fehér Könyv. Febr. és Magy. Tengerpart 33. sz.

1479. **Horn E. Maurice Jókai.** Le Temps. Máj. 29.

1480. **Maurice Jókai.** Budapest, 1900. Révai freres. (16-r. 31 l.)

1481. **sz. s. Jókai és a társadalom.** Polit. Hetiszemle 14. sz.

1482. **Thewrewk István.** Jókai és az aradi nók. Mosonvármegye 1. szám.

1483. *Virter Ferencz*. Az angol Jókai. (Látogatás Mr. R. Nisbet Bainnél.) Magy. Nemzet 22. sz.
1484. *B. Virágh Géza*. Jókai Mór és neje. Orsz.-Világ 11. sz.
1485. *Káldi Gy. Révai Sándor*. Káldi György életrajza, biblia-for-dítása és oktató intése. Pécs, 1900. (4-r. 47 l.)
1486. *Katona I. (Geleji). Kemény K. Kolumbán*. Geleji Katona István «grammatikátská»-jának bírálatos ismertetése. Győr, 1900. (8-r. 54 lap.)
1487. *Katona J. Junius*. Katona József élete. (Magyar Könyvtár 199. sz.) Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. 80 l.) 30 fill.
1488. *K. L. Katona* «Bánk bán»-jának egy helyéhez. Irod. tört. Közlem. 56. l.
1489. *Medgyesi Ferencz*. Női jellemek Katona «Bánk bán»-jában. 1. Melinda. Zombor és vid. 85. 86. sz.
1490. *Paál Árpád*. Beszéd a Katona József sirjánál. Pestmegy. Hirl. 35. sz.
1491. *Széchy Károly*. Bánk bán. Magy. Polgár 230. sz.
1492. *Szent-Gály Gyula*. Katona Bánk-bánja és a magyar nemzeti zene. Pestmegy. Hirl. 45—47. sz.
1493. *Kazinczy F. Kazinczy Ferencz*. Pályám emlékezete. Jegyzetekkel ellátta Balassa József. (Magyar Könyvtár.) 135. sz.) Budapest. (16-r.) 30 fill. — Ism. Téglás G. Polg. isk. Közl. 37. l.
1494. *Kazinczy Ferencz* összes művei. III. osztály. Levelezés. X. köt. K. F. levelezése. 1812. július 1. — 1813. július 31. A M. T. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közléteszi Váczy János dr. Budapest, 1900. Akadémia. (8-r. XXXI, 592 l.) 10 K. — Ism. Junius. Budap. Hirl. 350. sz.
1495. *Kazinczy Ferencz* levelei. Szemelvények. Közléteszi dr. Váczy János. Ism. Téglás Béla. Polg. isk. Közl. 37. l.
1496. *Kazinczy levele* Berzeviczy Gergelyhez. Széphalom, 1810. Jul. 23. Közli Berzeviczy Egyed. Magyarország 329. sz.
1497. *Kazinczy levele* György Józsefhez. Közli György Lajos. Irod. tört. Közlem. 241—243. l. és Öröközöld 11. füz.
1498. *Kazinczy Ferencz* levele Pápai Sámuelhez. 1821. máj. 22. Közli Smetana Aladárné. Czegléd 29. sz. — K. F. levele. Széphalom, 1821. aug. 20. U. o. 33. 34. sz.
1499. *Balassa József*. A Tövissek és virágok forrásai. Philol. Közl. 9—12. l.
1500. *Bartha György*. Kazinczy és az antik klasszikusok. Toron-tál 103. sz.
1501. *Krebsz Ernő*. Kazinczy Ferencz viszonya a magyar és német irodalomhoz. Esztergomi realisk. értes. 3—25. l. — Lásd 1512. sz. a. is.
1502. *Kemény Zs. B. Kemény Zsigmond* levelei B. Wesselényi Miklóshoz és B. Jósika Miklóshoz. Közli Ferenczi Zoltán. Irod. tört. Közlem. 351—366. l.
1503. *Szász Zoltán*. Kemény Zsigmond, a regényíró. Pesti Napló 44. szám.
1504. *Szász Zoltán*. Kemény Zsigmond, a tanulmányíró. Pesti Napló 250. szám.
1505. *Kerényi. Nemes Béla*. Kerényi Frigyes. Ország-Világ 29. és köv. sz. — Önállóan is megjelent. (8-r. 75 l.)

1506. Kis M. *Dézi Lajos dr.* Misztótfalusi Kis Miklós. Pápai Páriz Ferencz. Ism. Paikoss Endre. Sárosp. Lapok 14—15. sz. — V. J. Századok 649—651. l. — Lubik Zoltán. Nyomdász Évkönyv 94—97. lap. — Császár Elemér. Philol. Közl. 37—42. l.

1507. Kisfaludy K. *Bánóczy József.* Kisfaludy Károly szerelme. Vasár. Ujs. 3. sz.

1508. *Gaal Mózes.* Kisfaludy Károly élete és költészete. (Nemzetünk nagy költői. 12. füz.) Pozsony, 1900. Stampfel. (8-r. 40 l.) 40 fillér.

1509. *Viszota Gyula dr.* Fessler hatása Kisfaludy Károlyra. Irod. tört. Közlem. 31—44. 165—176. 437—439. l. Különnyomatban is megjelent. (8-r. 28 l.)

1510. Kisfaludy Károly első szerelme. Uj Idők 47. sz.

1511. Kisfaludy Károly. P. Napló 320. sz.

1512. Kisfaludy S. *Kisfaludy Sándor, Döbrentei és Kazinczy* levelezése Pápay Sámuellel. Közli Latkóczy Mihály. Irod. tört. Közlemények 202—213. l.

1513. *Kisfaludy, Alexander.* Staune nicht. Aus d. Ungar. v. Jos. Steinbach. Pancsovaer Kalender, 1900. 63. l.

1514. *Csapó Antonin.* Kisfaludy Sándor és Horatius. Ism. Viszota Gyula dr. Magy. Kritika III. 9. sz. — L. 1519. sz. a. is.

1515. Himfy-Album. A Pesti Napló 1900. évi karácsonyi ajándéka előfizetőinek. Budapest, 1900. (8-r. XLVIII, 144 l.) — Tartalma: *Zilahy Kiss Béla*: Kisfaludy Sándor élete. — *Kisfaludy Sándor*: Himfy szerelmei. — *Berczik Árpád*: Himfy dalai. (Tanulmány.) — *Londesz Elek*: Himfy élete krónikákban.

1516. *Junius.* Himfy szerelmei. P. Napló 108. sz.

1517. *Londesz Elek.* Himfy holt barátja. P. Napló 293. sz.

1518. *Versényi György.* Kisfaludy Sándor Erdélyben. Magy. Polg. 297. szám.

1519. *Vojnits Döme.* Kisfaludy Sándor és Horatius. Ism. Bierkenhoffer Szilárd. Philol. Közl. 849—851. l. — Helyreigazítás u. o. 956. l.

1520. Kisfaludy Sándor ereklyéi. Vasár. Ujs. 44. sz.

1521. Kisfaludy Sándor háza. Budap. Hirl. 197. sz.

1522. Szegedy Rozália testamentuma. Uj Idők 39. sz.

1523. *Kölcsey. Kölcsey Ferencz* levele Kölcsey Antoniához. Budap. Napló 354. sz. 4. lap.

1524. *Obernyik* levele Kölcsey haláláról. Közli Zsák J. Adolf. Irod. tört. Közlem. 241. l. és Öröközöld 11. füz.

1525. *Vámos Gyula.* Két költő barátsága. Tanulók Lapja 33. 34. szám. (Szemere Pál és Kölcsey Ferencz.)

1526. *Kovács P. Klauber Frigyes.* Kovács Pál mint novellairó. Irodalomtörténeti értekezés. Budapest, 1900. (8-r. 38 l.)

1527. *Madách I. Madách Imre.* Az ember tragédiája. Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta Alexander Bernát. (Iskolai könyvtár 5.) Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. IV, 325 l.) 3 kor. — Ism. Rothhauser M. Pester Lloyd 54. reg. sz. — m. g. Tanáregyl. Közlöny 33. évf. 312—316. lap.

1528. Ádám, vagyis az ember Madách «Az ember tragédiájá»-ban. (Szépirodalmi tanulmány.) Bdp. növendékpapság. Munkálatok 63. évf. I.

1529. *Becker Hugó.* Madách lyrai költészete. Előkelő világ 30. 32—34—52. sz.

1530. *Becker Hugó*. Faust etikája és Az ember tragédiája. Magy. Szemle 43. s kv. sz.

1531. *Fridrik Imre dr.* «Az ember tragédiája» a Nemzeti Színházban. Szélgjegyzetek. Művészvilág III. negyed, 9. sz.

1532. *H. S. Madách* a nemzeti színházban. Uj Magy. Szemle IV. köt. 152—154. l.

1533. *Josephi, J.* Über Madách's «Tragödie d. Menschen.» Ism. Schneeberger Nándor. Philol. Közl. 852. l.

1534. *Palágyi Menyhért*. Madách Imre élete és költészete. Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. 444 l.) 3 frt 50 kr. — Ism. Madách Aladár. Egyetértés 10. sz. — *K. Zs. Kolozsv.* Lapok I. évf. 45. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 54. reg. sz. — Lázár Béla. Antikritika. Magyar Nemzet 83. sz. — Morvay Győző. Budap. Szemle 101. köt. 425—443. lap. (Külön lenyomatban is megjelent.) — Irod. Tájékoztató III. évf. 1. sz.

1535. *Perényi József dr.* Mephisto és Lucifer. Nagy-Kanizsa, 1900. Fischel F. (16-r. 56 l.)

1536. *Róna Béla*. Madách házassága. Fővár. Lapok 4. sz. és Nagyvárad Napló 18. sz.

1537. *Sebestyén Károly dr.* Madách. Budap. Hirl. 100. sz.

1538. *Szalay Károly*. Madách szülőföldjén. Vasár. Ujs. 42. sz.

1539. *Tordai Grail Erzs.* A hol Madách élt és pihen. Nemz. Nénevelés 439—444. l.

1540. *Waldapfel János*. Isten három attribútuma Az ember tragédiája I. színében. Philol. Közl. 175—179. l.

1541. *Mikes K.* *Mikes Kelemen* válogatott törökországi levelei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Bánóczy József. (Magyar Könyvtár 196. sz.) Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. XV, 90 l.) 30 fill.

1542. *Bánóczy József*. Dnus Generalis Miques. Philol. Közl. 777. l.

1543. *Molnár Alb. Szenczi Molnár Albert* naplója. Kiadta Dézsi Lajos. Ism. Császár Elemér. Magy. Pædag. 432—435. l.

1544. *Dézsi Lajos*. Szenczi Molnár Albert életrajza. Ism. Császár Elemér. Magy. Pædag. 432—435. l.

1545. *Móra I. Haller Jenő*. Móra István. Zalai Közl. 23. sz.

1546. *Nadányi J. Dézsi Lajos dr.* Nadányi János történetíró életéhez. Irod. tört. Közlem. 66—80. l.

1547. *Nyulassy A. K. A.* Nyulassy Antal. Alkotmány 228. sz.

1548. *Récsey Viktor dr.* Nyulassy Antal. Magy. Szemle 41. sz.

1549. *Pákh A. S. O.* Pákh Albert. Ujság 40. sz.

1550. *Palágyi L. V. B.* Palágyi Lajos. Magy. Génusz 14. sz.

1551. *Palágyi Lajos*. Felsőmagyarorsz. Hirl. 26. sz.

1552. *Papp D. Braun Sándor*. A mi halottunk. Budapesti Napló 225. sz. (Papp Dánielről.)

1553. *Breyer Soma*. Papp Dániel. Hevesm. Hirl. 100. sz.

1554. *Brody Sándor*. Papp Dániel. Fehér könyv. Aug.

1555. *Endrődi Sándor*. Papp Dániel. 1868—1900. (Képpel.) Vasár. Ujság 33. sz.

1556. *Lovassy Andor*. Papp Dániel. 1868—1900. Aranyosvidék 33. szám.

1557. *Mikszáth Kálmán*. Papp Dániel. Budap. Napló 223. sz.

1558. *Salgó Ernő*. Papp Dániel. Uj Magyar Szemle III. köt. 270—274. lap.

1559. Papp Dániel. sz. s. Polit. Hetiszemle 33. sz. — Művészvilág IV. negy. 8. sz.

1560. Pápay S. *Pápay Sámuel* levele Kazinczyhoz 1821. jul. 28. Közli Smetana Aladárné. Őzegléd 30. sz. — Lásd 1512. sz. a. is.

1561. Páriz Pápay F. — Lásd 1506. sz. a.

1562. Pázmány. *Pázmány Péter* összes munkái. Magy. sorozat. II. köt. Ism. Mikros. Hittud. folyóirat 288—291. l. — III, IV. köt. Ism. Cerner Lajos. U. o. 291—293. l.

1563. *Pázmány, Petri* Opera. Tom. III. Ism. Dr. Kiss János. Böles. folyóirat 273—276. l. — Tom. IV. Ism. Dr. Kiss J. Hittud. folyóirat 294—296. l. — Dr. Zubriczky Aladár. Kath. Szemle 85—88. l. — Baumgartner M. Liter. Rundschau f. Kath. Deutschl. 9. sz.

1564. *Kempis*. Krisztus követéséről. Ford. Pázmány P. Bevezette Bellaagh Aladár. Ism. Teveli (Maurer) Mihály. Philol. Közl. 748—750. lap. — Ism. Z. Magy. Állam 41. sz.

1565. *Kudora János*. Magyar egyházi szónokok. 3. Pázmány Péter. Hittudom. folyóirat 370—406, 644—680. l.

1566. Pécsi L. *Flatt (Alföldi) Károly*. Pécsi Lukács és botanikai műve. Term. tud. Közl. 456—469. l.

1567. Pelbárt. *Katona Lajos*. Temesvári Pelbárt Stellariuma és a «Scala Coeli.» Irod. tört. Közlem. 158—164. l.

1568. Péterfy J. *Lederer Bela*. In Memoriam. Emlékezések Péterfy Jenőre. Kézirat gyanánt nyomtatott. Budapest, 1900. Franklin-T. (8-r. 83 lap.)

1569. *Patthy Károly*. Péterfy Jenő emlékezete. Budap. VIII. ker. főreálisk. értes.

1570. *Riedl Frigyes*. Péterfy Jenő. Budap. Szemle 102. köt. 1—29. lap. Önállóan is megjelent. Olcsó könyvtár 1166—67. szám. Budapest. (16-r. 84 l.) 40 fillér. — Ism. Osvát Ernő. Uj Magyar Szemle II. 513—516. lap.

1571. *Petőfi*. *Petőfi S.* költeményei 1. 2. Budapest. Athenæum. — Ism. Cz. Magy. Iparművészet 70—73. l.

1572. *Petőfi Sándor* kiadatlan költeménye. (Sárosvár romja.) Közli Jókai Mór. Magyar Nemzet 268. sz. — B. J. erre vonatkozó levele u. o. 270. sz. 4. oldal.

1573. *Petőfi Sándor* vegyes költeményei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Balassa József. (Magyar könyvtár 181. sz.) Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. 64 l.) 30 fill.

1574. *Petőfi Sándor* költeményei. Táj- és életképek. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Vajda Gyula. Neogrády Antal rajzaival. (Magyar Könyvtár 171. füz.) Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. 115 l.) 30 fill.

1575. *Petőfi Sándor* költeményei. Élete és költészete. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Somogyi Gyula. (Magyar Könyvtár 210. sz.) Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. 94 l.) 30 fill.

1576. *Petőfi Sándor*. Az apostol. Bevezetéssel ellátta Jakab Ödön. Tull Ödön rajzaival. (Magyar Könyvtár 220. sz.) Budapest, u. o. (16-r. 100 l.) 30 fill.

1577. *Petőfi Sándor* elbeszélő költeményei I. Bevezetéssel ellátta Radó Vilmos. Telegdy L. és Neogrády A. képeivel. (Magyar Könyvtár 230. sz.) Budapest, u. o. (VI, 72, 147 l.) 30 fill.

1578. *Petőfi Sándor* költeményei. Barátság és szerelem. Bevezetés-

sel és jegyzetekkel ellátta Ferenczi Zoltán I. II. rész. Tull Ödön képeivel. (Magyar Könyvtár 250. 270. sz.) Budapest. U. o. (16-r. XI, 88; 147 l.) Egy füzet 30 fill.

1579. *Petőfi, A.* 1. Ich lieb' dich. Aus d. Ungarischen v. Josef Steinbach. Pancsovaer Kalender 1900. — 2. Nur ein Gedanke quält mich, v. Ladisl. Neugebauer. U. o. — 3. Der Liebe Banner. — 4. Kaum war es Tag, v. Max Farkas. U. o. — 5. Aus deinem Fenster schauen, v. Marie Oppell. U. o. — 6. Handel, v. J. Steinbach. U. o.

1580. Az Athenæum új Petőfi-kiadásai. Irod. Tájékoztató III. évf. 1. szám.

1581. *Bartos Fülöp.* Petőfi költészete. Dugonics-Társ. Évkönyve 1898/9.

1582. *Berzeviczy Albert.* Petőfi emlékezete. Eperjesi Széchenyi-kör 1899. Évkönyve 3—12. l.

1583. *Bessenyei Ferencz.* Petőfi emléke. Délmagyar. Közl. 173. sz.

1584. *Bodnár Zsigmond.* Petőfiről. Magy. Pestalozzi 2. 3—5. 7. 8. sz.

1585. *Brancit, Blagoj.* Sándor Petőfi. Letopic matice srpske 202.

203. szám.

1586. *Brancit, Blag.* Nekoliko pesama Petefijevich. Preveo uz obu raspravu. U. o.

1587. *Csernátóni Gyula.* Petőfiről. Tanulmányok. Kolozsvár, 1900. Stein J. (8-r. 111 l.) 2 kor. Ism. Tomcsányi János. Magy. Pestalozzi 7. sz. — K. J. «Ujság» 37. sz. — Kovács Dezső. Magy. Polgár 19. sz. és Besztercze 5. sz. — Magy. Hirl. 42. sz.

1588. *Csernátóni Gyula dr.* Petőfi egyénisége. Magy. Polgár 13. sz.

1589. *Divald Kornél.* Petőfi-illusztrációk. Magy. Szemle 5. sz.

1590. *Dombi Márk dr.* A nemzeti szellem Petőfinél. Bajai Hirlap 18—19. szám.

1591. *Duda János dr.* Petőfi emlékezete. Lugosi áll. főgym. értes. 3—9. lap.

1592. *Gerő Attila.* Petőfi feltámadott. Hasznos Tanácsadó 2. sz.

1593. *Hajnóczy R. József dr.* Emlékbeszéd Petőfi Sándor fölött. Karpathen Post 17. sz.

1594. *Hartmann János.* A borozó Petőfi. Magy. Szemle 24. sz.

1595. *Haugh Béla.* Petőfi szerelmei. Tolnamegy. Közl. 14—16. sz.

1596. *Havas Adolf.* Petőfi. Philol. Közl. 68—71. l. és izr. m. irod. társ. Évkönyv 1900. 1—12. l.

1597. Honti emlékek Petőfiről. Honti Naptár 49—52. l.

1598. *Horváth Ödön dr.* Petőfi verse a sárosi várról. Eperjesi Lapok 40. sz.

1599. *Horváth Ödön dr.* Még egyszer arról a «Petőfi-vers»-ről. U. o. 43. sz.

1600. *Horváth Ödön.* Petőfi Eperjesen. Eperjesi Széchenyi-kör 1899. Évkönyve 22—34. l.

1601. *Jókai Mór.* Utolsó találkozásom Petőfivel. Magyar Nemzet 6. sz. — *Havas Adolf.* Jókai «Utolsó találkozása» Petőfivel. Magy. Kritika III. 8. sz.

1602. *Kacziány Géza dr.* Petőfi. Irodalmi tanulmány. A budapesti 1899. jul. 30-diki ünnepélyen ünnepi beszédül felolvasva. Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. 38 l.) 1 kor. — Ism. b. n. Magy. Kritika III. évf. 13. sz.

1603. *Keményfi.* Szendrey Julia. Ujság 104. sz.

1604. *Kéry Gyula*. Petőfi Sándor Kecskeméten. Magy. Szalon 32. köt. 1217—1236. hasáb.
1605. *Kéry Gyula*. Adatok a Petőfi-család történetéhez. U. o. 33. köt. 921—962. hasáb.
1606. *Kéry Gyula*. Petőfi-relikviák. U. o. 34. köt. 67—82. hasáb.
1607. *Kéry Gyula*. A Petőfi-család történetéből. Nagyvárad 184. sz.
1608. Költő és művésznő. (Petőfi Sándor és Prielle Kornélia.) Máramarosi Lapok 20. sz.
1609. *Kőrösy György dr.* Petőfi lyrai költészete. Eperjesi Széchenyi-kör 1899. Évkönyve 85—99. l.
1610. *Kún István*. Petőfi szerelme. Képes Családi Lapok 29. sz.
1611. *Kürti Nándor*. Petőfi Sándor és Csapó Etelke. Tolnavármegye 30. szám.
1612. *Lakos Imre dr.* Emlékbeszéd Szentés város képviselőtestületének Petőfi Sándor dicső halála 50-ik évfordulója emlékezetére szentelt ünnepi díszközgyűlésén tartotta — 1899. évi július hó 31-én. Szentés. (8-r. 15 l.)
1613. *Lázár Béla*. Petőfi természetköltészete. Philol. Közl. 119—122. lap.
1614. *Májerik Győző*. Petőfi erdélyi szereplése a szabadságharcban. Kolozsv. Egyetemi Lapok III. évf. 2—3. sz.
1615. *Nagy Albert*. Petőfi. Aranyosvidék 10. sz.
1616. *Nagy Olivér dr.* Petőfi-emléktábla Pozsonyban. Vasárnapi Ujság 13. szám.
1617. *Oláh Gábor*. Petőfi «Apostola». Tanulók Lapja 1—5. sz.
1618. *Petőfi István* levele Lisznyai Kálmánhoz. Közli Hentaller Lajos. Vasár. Ujs. 15. sz.
1619. *Pólya Ferencz*. Petőfi Sándorról. Délmagyar. Közl. 185. sz.
1620. *Róna Béla*. Petőfi fiáról. Tanulók Lapja 20. sz.
1621. *Róna Béla*. Petőfi Zoltán. Fővár. Lapok 2. sz.
1622. *Simon János*. Petőfi Sárospatakon. Sárosp. Ifj. Közl. XVII. évf. 1—2. sz.
1623. *Sziklai Jenő*. «A Sárosi rom panasza.» (Petőfi Sándor egy állítólagos ismeretlen verse.) Magy. Kritika IV. évf. 1. sz.
1624. *Szilveszter Ferencz dr.* Petőfi emlékezete. Székely Lapok 120. 121. sz.
1625. Új adatok Petőfi Zoltánról. Hazánk 225. sz.
1626. *Verus*. Petőfi-irodalom. Polit. Hetiszemle 27. sz.
1627. *Vutkovich Sándor*. Miért jött Petőfi Pozsonyba 1843-ban? Nyugotmagy. Hiradó 60. sz.
1628. *y—J.* Petőfi emléke Kászonjakabfalván. Székely Lapok 117. szám.
1629. Petőfi egyénisége. Hazánk 14. sz.
1630. Petőfi-emlék a Pilvánban. Ország-Világ 46. sz.
1631. Petőfi-ünnepélyek. Athenæum-naptár 27—32. lap. — Lásd 1373. és 2358. sz. a. is.
1632. *Pósa L. Igrić*. Pósa Lajos. P. Napló 104. sz.
1633. *Kulinnyi Zsigmond*. Pósa Lajosról. Szegedi Napló 90. sz.
1634. *Lőrinczy György*. Pósa Lajos. (Pósa és az anyja képével.) Magy. Lányok 16. sz.
1635. *Sebők Zsigmond*. Pósa Lajos. Új Idők 16. sz.

1636. Szabó D. *Czimermann János*. Barczafalvi Szabó Dávid. Tatai algym. értes. — Önállóan is megjelent. (8-r. 24 l.) 1 kor.

1637. Szalkay A. *Illéssy János dr.* Adatok Szalkay Antal élete történetéhez. Irod. tört. Közlem. 87—96. l.

1638. Szarvas G. Szarvas Gáborról. Irtá özvegye. Uj Magy. Szemle IV. köt. 50—81. l.

1639. Szász B. *Hegedüs István*. Emlékbeszéd Szász Béla felett. Athenæum 1—25. l.

1640. Széchenyi I. Szemelvények *Gróf Széchenyi István* műveiből. Válogatta s magyarázatokkal ellátta Tones Gusztáv. (Középiskolai olvasmányok tára 14.) Budapest, 1900. Franklin-T. (8-r. 221 l.) 2 kor.

1641. Levelezés Széchenyi és Kossuth között. Székely Nemzet 43. 44. szám.

1642. *Andronicus*. A czeni sírok. Magyar Szemle 278. szám. (Széchenyi Istvánról.)

1643. Erdélyi Gyula. Gróf Széchenyi István naplói. Buda és vid. 21. szám.

1644. *Ferencki Zoltán*. Széchenyi és Kossuth írói harcza. Uj Magy. Szemle II. köt. 225—240. 372—407. l.

1645. *Pompéry Aurél dr.* Széchenyi keresztény filozófiája. Egyh. Közl. 31—35. sz.

1646. *Récsei Ede dr.* Gróf Széchenyi István. Bács-Kulai Hirlap 15—20. szám.

1647. *Zichy Antal*. Gróf Széchenyi István életrajza. Ism. Csuday Jenő. Magy. Kritika III. 8. sz.

1648. A. Székely S. — L. 1735. sz. a.

1649. Szemere P. — Lásd 1525. sz. a.

1650. Szigligeti E. *Könt, Ign.* Szigligeti et le drame romantique hongroise. La Revue d'art dramatique avr. mai.

1651. *Kritikus*. Liliomfi. Bácska 45. sz.

1652. *Neményi Lajos*. Szobrot Szigligeti Edének. Nagyvárad 90. sz.

1653. *Vadnay Károly*. Szigligeti arcképe előtt. Kiszalud-Társ. Évlapjai 32. köt.

1654. Szirmay And. *Szirmay András* naplója. Közli Karsa Ferencz. Adalékok Zemplén vm. tört.-hez 1. s kv. sz. (Eleje a múlt évi folyamán jelent meg.)

1655. Szirmay A. *Kemény Lajos, ifj.* Adalék Szirmay Antal életrajzához. Adalékok Zemplén vm. tört.-hez 5—6. sz.

1656. Tinódi. *Tinódi Sebestyén*. Budai Ali basa históriája. Jegyzetekkel kísérte Szilády Áron. (Olcsó Könyvtár 1130. sz.) Budapest, 1900. Franklin-T. (16-r. 36 l.) 20 fil.

1657. Toldy F. — Lásd 1701. sz. a.

1658. Tompa. A gömöri ev. ref. egyházmegye tornallyai könyvtárában levő Tompa-reliquiákból. *Tompa Mihály* kedélyes levelei Palóczy Ábrahámhoz. Közli Nagy Pál. Rozsnyói Híradó 21. és köv. szám.

1659. *Tompa Mihály* három kiadatlan költeménye. Közli Ruttkay Gyula. Érsekújvár és vid. 7. 8. sz.

1660. *Heller Bernát dr.* Tompa Mihály, az evangélium és az Agáda. Izr. m. irod. társ. Évkönyv 1900. 305—316. l.

1661. *Lévay József*. Tompa fekete könyvéről. Sárosp. Lapok 45. sz.

1662. *Szentimrey György*. Tompa Mihály egyházi beszédei. Borsod-

megyei Lapok 68. sz. — Tompa Mihályról. Gömör és Kishont 35. sz. —
Lásd 319. sz. a. is.

1663. **Tóth K. Tóth, Koloman.** Könnten meine stillen Thränen...
Aus d. Ungar. v. Jos. Steinbach. Pancsovaer Kalender, 1900. 63. l.

1664. **Vachott S. Vachott, A.** Flehende Bitte. Aus d. Ungar. v.
Jos. Steinbach. Pancsovaer Kalender, 1900. 64. l.

1665. **Vajda J. Bródy Sándor.** Vajda Jánosról. Fehér könyv. Jul.

1666. **Dombi Márk.** Vajda János költészete. Kath. Szemle 385—
409. lap.

1667. **Kerekes György.** Vajda János élete és munkái. Ország-Világ
45—53. szám.

1668. **Zempléni Árpád.** Vajda János ideáljáról. Fővár. Lapok 7. sz.
és Magy. Génusz 19. sz.

1669. **Váradi A. Kubányi Béla.** Váradi Antal lyrája. Eperjesi
Lapok 31—34. sz. és Nógrádi Lapok 6—8. sz.

1670. **Majeros Béla.** Várady Antal lyrai költészete. Kalazantinum
V. évf. 2—4. sz.

1671. **Verseghy. Verseghy Ferencz** válogatott lírai költeményei.
Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Madarász Flóris. (Magyar Könyvtár
166. füz.) Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. 63 l.) 30 fill. — Ism. Severus.
Polit. Hetiszemle 20. sz.

1672. **Császár Elemér.** Verseghy imádságos könyve. Irod. tört.
Közlem. 488—491. l.

1673. **Császár Elemér.** Verseghy és a censored hivatal. Századok
38—55. 122—140. l.

1674. **Madarász Flóris.** Verseghy és a nyelvújítás. Budap. Szemle
102. köt. 47—68. 195—211. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 40 l.)

1675. **Madarász Flóris.** Verseghy, mint lyrai költő. Tanulók Lapja
48. szám.

1676. **Virág B. Garzó Béla.** Virág Benedek élete és irodalmi mű-
ködése. Kecskemét, 1900. Nyomd. r.-t. (8-r. 90 l.)

1677. **Madarász Flóris.** Egy magyar költő német világitásban.
Bajai Hirl. 45. sz.

1678. **Vörösmarty. Vörösmarty «Szózat»-a** francziául. Sz. Ejury
Károlytól. Nyugatmagy. Hiradó 272. sz.

1679. **Vörösmarty két levele.** Közli Versényi György. Magy. Nemzet
109. szám.

1680. **Vörösmarty** levelezéséből. Közzéteszi Riedl Frigyes. Uj Magy.
Szemle 275—287. l. és Magy. Polgár 43. sz.

1681. **Vörösmarty** levelezéséből. Vasár. Ujs. 51. 52. sz.

1682. **Vörösmarty Mihály** két levele nejéhez. Vasár. Ujs. 48. sz.

1683. **Vörösmarty Mihály** levele Tóth Lőrinczhez. Pest, 1840. ápr.
15. Közl. Csapó Vilmos. Tolnavármegye 48. sz.

1684. **Vörösmarty Mihály** levele Wesselényi Miklóshoz. Vasárnapi
Ujság 48. sz.

1685. **Ábrányi Emil.** Vörösmarty Mihály. Budapesti Napló 330. sz.

1686. **Acsay Ferencz.** Vörösmarty kortársai. 1. Czuczor Gergely.
M. Állam 277. sz. — 2. Jedlik Ányos István. U. o. 278. sz.

1687. **B. G. Vörösmarty** neje. Délmagy. Közl. 276. sz.

1688. **Bajusz József, id.** Vörösmarty Mihály. Zemplén 48. sz.

1689. *Balogh Vendel dr.* Vörösmarty Mihályról. Székelyföld 98—102. szám.

1690. *Bamberger István.* Vörösmarty, mint balladaköltő. Tanulók Lapja 23—27. sz.

1691. *Baráth Ferencz.* Vörösmarty és a forradalom. Vasár. Ujs. 48. szám.

1692. *Bartha Miklós.* Vörösmarty emlékezete. Magyarország 316. sz. és Néptanoda 40. sz.

1693. *Béky Dezső.* Vörösmarty ünnepe. Polg. isk. Közl. 379. l.

1694. *Beöthy Zsolt.* Vörösmarty Mihály. A költő születésének százados évfordulója alkalmából a Kisfaludy-társaság ajándéka a magyar tanuló ifjuságnak. Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. 31 l.) 40 fill.

1695. *Berzeviczy Albert dr.* Vörösmartyról. Eperjesi Lapok 46. sz.

1696. *Bodnár Gáspár.* Költő-királyunk, Vörösmarty Mihály élet-története. 1800—1855. A magyar népnek elbeszéli —. Szatmár. (8-r. 116 l.) 70 fill. Rövid ism. *L. Magy. Sion* 942. l.

1697. *Bodnár Gáspár.* «A szegény asszony könyve.» Hazánk 285. sz.

1698. *Bodor Aludár.* Vörösmarty. Kolozsv. Egyet. Lapok IV. évf. 4. szám.

1699. *Bökényi Dániel.* A nagy nemzetnevelő. Nevelés XVIII. évf. 4. szám.

1700. *Burghart Adél.* Vörösmarty emlékezete. Komáromi Lapok 49. szám.

1701. *Csaplár Benedek.* Jegyzetek a Vörösmarty emlékünnepegy előzményeiről és Vörösmarty, Toldy s Bajza pesti gimnazista koráról. Magy. Állam 272—274. sz.

1702. *Csernátony Gyula dr.* Vörösmartyról. Tanügyi Értesítő VI. évf. 4. sz.

1703. *Deák Ferencz* öt levele Vörösmarty Mihályhoz. Vasár. Ujs. 48. szám.

1704. *Dombay Hugó.* Vörösmarty. Nyitramegy. Közl. 48. sz.

1705. *Dömötör György.* Vörösmarty méltatása. Szabadság 97. sz.

1706. *Elek Oszkár.* Vörösmarty «Szép Ilonkát»-jának jellemei. Tanulók Lapja 12. sz.

1707. *Eötvös Károly.* Vörösmarty Mihály. Egyetértés 331. sz.

1708. *Eötvös Károly.* Vörösmarty előfizetői. Egyetértés 337, 338. sz.

1709. *Ernyei István dr.* Vörösmarty nőalakjai. Hód-Mező-Vásárh. 98. szám.

1710. *Ferenczy Gyula dr.* Vörösmarty Mihály. 1800—1900. Debreczeni főisk. Lapok 43. évf. 3. sz.

1711. *Festetics Bennó gr.* Vörösmarty emlékezete. Székesfeh. és vid. 142. sz.

1712. *G. Vörösmarty Mihály.* Egyh. Közl. 49. sz.

1713. *Gyulai Pál.* Vörösmarty életrajza. 5. javított kiadás. (Jeles írók iskolai tára. LXII.) Budapest, 1900. Franklin-t. (8-r. 240 l.) 1 frt 20 kr.

1714. *Gyulai Pál.* Vörösmarty emlékezete. Budap. Szemle 104. köt. 451—462. l. — Akad. Értes. 587—597. l. Magy. Nemzet 333. sz. és Vasár. Ujs. 49. sz.

1715. *Halász Ignác dr.* Csongor és Tünde. Magy. Polgár 277. szám.

1716. *Hám Sándor dr.* Vörösmarty emlékezete. Zemplén 48. sz.
 1717. *Haraszty Sándor dr.* Vörösmarty. Balatonvidék 16. sz.
 1718. *Hütter Miklós dr.* A költőkirály. Czegléd 49. sz.
 1719. *A. Horváth Endre.* Vörösmarty első szobra. Soproni Napló 98. szám.
 1720. *Horváth Ferencz.* Megnyitó beszéd Vörösmarty Mihály születésének 100-dik évfordulóján. Nagy-Kunság 48. sz.
 1721. *Horváth Ödön dr.* Vörösmarty kezevonása. Eperjesi Lapok 45. szám.
 1722. *(i. l.)* A költő. Pesti Hirl. 331. sz. (Vezércikk Vörösmartyról.)
 1723. *Ignotus.* Vörösmarty Mihály. Hét 48. sz.
 1724. *Jókai Mór.* Visszaemlékezések Vörösmartyra. P. Hirlap 321. szám.
 1725. *Jókai Mór.* Vörösmarty laka Nyéken. Magy. Szalon 34. köt. 231. hasáb.
 1726. *Jókai Mór.* A legutolsó találkozásom Vörösmartyval. Pesti Hirl. 331. sz.
 1727. *Jókai Mór.* Vörösmarty apánk. P. Hirl. 319. sz. — Magy. Nemzet 318. sz. — Budap. Napló 318. sz.
 1728. *Kacziány Géza dr.* Vörösmarty Mihály. Hazánk 285. sz.
 1722. a. *Keményfy K. Dán.* Vörösmarty tanító hatása. Emlékbeszéd. Esztergom. 1900.
 1729. *Kimnach Ödön.* Vörösmarty emlékezete. Nagy-Kunság 50. 51. szám.
 1730. *Kintzlerne Solcz Inez.* Vörösmarty. Szepesi Lapok 49. sz.
 1731. *Kiss Ernő dr.* Vörösmarty Mihály. Nagy-Kanizsa, 1900. Fischel F. (16-r. 76 l. és 2 lev.)
 1732. *Kiss Ernő.* Vörösmarty mint nyelvész. Nyelvőr 545. l.
 1733. *Kiss Ernő dr.* Vörösmarty Mihály. Alkotmány 286. sz. és Magy. Szemle 47. sz.
 1734. *Kiss Ernő dr.* Vörösmarty szelleme. Kath. Szemle 869—879. lap.
 1735. *Kiss Ernő.* A «Zalán futása» és a «Székelyek Erdélyben». Philol. Közl. 274—292. l.
 1736. *Klein Ignác.* Vörösmarty Mihály. Mezőtur és vid. 5/a. sz.
 1737. *Kőrösy György dr.* Vörösmarty Mihály születésének 100 éves fordulója. Eperjesi Lapok 49—51. sz.
 1738. *Kossuth Lajos* levele Vörösmarty Mihályhoz. Vas. Ujs. 48. sz.
 1739. *Kovács Antal.* Vörösmarty. Pestmegy. Hirl. 63. sz.
 1740. *Kovácsné Nagy Lujza.* Vörösmarty emlékezete. Tolnamegy. Közl. 50. sz.
 1741. *Kulcsár Endre.* Vörösmarty küldetése. Debrecz. Prot. Lap. 49. szám.
 1742. *Lakatos Vincze.* Vörösmarty Mihály. Balatonvidék 13. sz.
 1743. *Lakatos Vincze.* Vörösmarty költői nagysága. U. o. 15. sz.
 1744. *Lauka Gusztáv.* Vörösmarty Mihály századik születésnapja évfordulójának ünnepélye. Orsz.-Világ 49. sz.
 1745. *Leopold Andor.* Vörösmarty Mihály ifjúsága. Tanulók Lapja 11. szám.
 1746. *Lipóczy György.* Vörösmarty Mihály. 1800—1855. Magy. Nemzet 302. sz.

1747. *Liszt Ferencz* levele Vörösmarty Mihályhoz. Vasár. Ujság 48. szám.

1748. *Madarász Flóris*. Vörösmarty és kora. Ünnepi beszéd. A bajai főgymnasium által 1900 december hó 1-én rendezett irodalmi ünnepen tartotta —. Baja, 1900. Kazal J. (8-r. 19 l.) Megjelent a Bajai Hirl. 50, 51. sz.-ban is.

1749. *Mátray Lajos*. Vörösmarty Mihály emlékezete. Szatmár-Németi 49. sz.

1750. *Melles Emil*. Vörösmarty Mihály. Szatmár és vid. 49. sz.

1751. *N. J.* Vörösmarty Mihály. Balatonvidék 13. sz.

1752. *Nagy József*. Vörösmarty. Egyet. Lapok 7. sz.

1753. *Nosz Gusztáv*. Vörösmarty emlékezete. Udvarhelyi Híradó 49. szám.

1754. *Perl Gyula*. Vörösmarty egy bölcselő énekéről. (Gondolatok a könyvtárban.) Pestmegy. Hirl. 63. sz.

1755. A Petőfi-társaság Vörösmarty-ünnepé. A költő születésének évszázados fordulója alkalmából, 1900. november 18-án, a m. tud. Akadémia dísztermében. Budapest, 1900. Werbőczy-ny. (8-r. 23 l.)

1756. *Pettkő Béla*. Vörösmarty Mihály vérségi összeköttetései. «Nagy Iván.» 226—228. l.

1757. *Polgár József*. Vörösmarty emlékezete. Zólyom és vid. 50. sz.

1758. *Pöröly*. Vörösmarty. Magy. Géniusz 44. sz.

1759. *Porzó*. Egy levél. (Emlékezés Vörösmarty Mihályra.) Budap. Napló 333. sz.

1760. *Rákosi Jenő*. Vörösmarty mint epikus. Orsz.-Világ 49. sz.

1761. *Rothhauser, Max*. Michael Vörösmarty. (1800—1900.) P. Lloyd 288. reg. sz.

1762. *Rudnyánszky Gyula*. Vörösmarty. Székesfeh. és vid. 136. sz. — Aradi Közl. 278. sz.

1763. (s.) Vörösmarty Mihály. Máramar. Lapok 48. sz.

1764. *Sárándy István*. Vörösmarty költészetének és a nemzeti politikanak egymásra való hatása. Nagybánya és vid. 52. sz.

1765. *Sas Ede*. Vörösmarty Mihály. (Filléres könyvtár 94. köt.) Budapest, 1900. Singer és Wolfner. (8-r. 64 l.) 50 fill.

1766. *Schmidt Mariska dr.* Vörösmarty születésnapján. Nemzeti Nőnevelés 413—422. l.

1767. *Sebestyén Károly*. Vörösmarty koszorúja. Magyarország 314. szám.

1768. *Sebők Zsigmond*. Vörösmarty Mihály. Új idők 49. sz.

1769. *Sz. Vörösmarty*. Egyetértés 330. sz. (Vezércikk.)

1770. *Sz. B.* Vörösmarty Mihály. Brassói Lapok 263. sz.

1771. *S. Szabó József*. Szép Ilonka és a Peterdyek. Orsz.-Világ 50. szám.

1772. *Szász Károly, legifj.* Vörösmarty. Urania 6. sz.

1773. *Szathmáry István dr.* Vörösmarty. Nyitra megy. Közl. 48. sz.

1774. *Széllné Vörösmarty Ilona*. A nyéki ház. Vasár. Ujs. 50. sz.

1775. *Sztura Szilárd dr.* Vörösmarty Mihály. Délmagy. Közl. 276. szám.

1776. *T.* Vörösmarty. Egri Híradó 96. sz.

1777. *Tell Anasztáz dr.* Vörösmarty Mihály. Dunántúli Hirl. 96. sz.

1778. *Török Ferencz*. Vörösmarty. Torontál 288. sz.

1779. *Tóth József dr.* Vörösmarty költészete különös tekintettel annak vallás-erkölcsi elemeire. Szombathelyi Ujs. 18. sz.
1780. *U. Vörösmarty.* Néptan. Lapja 48. sz.
1781. *I. Gy. Vörösmarty.* Vasár. Ujs. 48. sz.
1782. *Váczy István.* Vörösmarty Mihály. Kath. Tanügy 23. sz.
1783. *Valló Albert.* Vörösmarty Mihály emlékezete. Tolnavár-megye 48. sz.
1784. *Versényi György dr.* Vörösmarty Kolozsvárt. Erd. Muzeum 553—563. 1. és Magy. Polgár 291. sz.
1785. *Vietórisz József dr.* Vörösmarty emlékezete. Irta s a nyíregyházi polg. leányiskola Vörösmarty-ünnepén elmondotta — Nyíregyháza, 1900. Jóna E. nyomd. (8-r. 14 l.)
1786. *Vinczehidý Ernő dr.* Vörösmarty. Torontál 282. sz.
1787. Vörösmarty és a Perczel-család. Magy. Szalon 34. köt. 235. l. asáb.
1788. Vörösmarty családja és utódai. Vasár. Ujs. 49. sz.
1789. Vörösmarty és a Pesti Napló. P. Napló 330. sz.
1790. Vörösmarty és a magyar zene. Zenelap 30. sz.
1791. Vörösmarty gyermekkori imádságai. Vasár. Ujs. 49. sz.
- 1792. Vörösmarty mint ember. Vasár. Ujs. 49. sz.
1793. Vörösmarty egy kiadatlan arcképe. Vasár. Ujs. 49. sz.
1794. Vörösmarty emlékezete. Különlenyomat a Képes Folyóirat decemberi havi számaiból. Budapest, 1900. Franklin-t. (4-r. 64 l.) 80 fill.
1795. A «Zalán futása»-nak első kiadása. (Képpel.) Vasár. Ujság 49. szám.
1796. Vörösmarty. Czuczor. Jedlik. (1800—1900.) Dunántuli Hirl. 96. szám.
1797. Vörösmarty emlékkönyve. A költő születésének százados évfordulójára rendezett országos ünnep alkalmából kiadta a székesfejérvári Vörösmarty-kör. Szerk. Czapáry László dr. Székesfejérvár, 1900. (4-r. CXXI, 382 l.)
1798. *Votisky, Carl.* Michael Vörösmarty. Karpathen-Post 49—50. szám.
1799. *Vutkovich Sándor dr.* beszéde a «Pozsonyi Toldy-kör»-nek Vörösmarty-ünnepén 1900. december hó 2-án. Nyugatmagy. Híradó 276. szám.
1800. *Walton Róbert.* Vörösmarty drámáiról. Szatmári kath. főgymn. értes. 3—32. l.
1801. *Werner Adolf dr.* Emlékbeszéd Vörösmartyról. Egri Híradó 97. szám.
1802. *B. Wesselényi* levelei Vörösmartyhoz. Közli Ferenczi Zoltán. Irod. tört. Közlem. 440—444. l.
1803. *Zajzon Sándor.* Vörösmarty Mihály. Székelyföld 96. sz.
1804. *Zlinszky Aladár dr.* Vörösmarty pályája. Magy. Zsidó Nő 33. szám.
1805. *Werbőczy. Fraknói Vilmos.* Werbőczy István. Ism. Junius. Budap. Hirl. 19. sz.
1806. *Weszprémy I. Gulyás István.* Weszprémi István emlékezete. Debreczeni Protest. Lap. 2—6. sz.
1807. *Zichy A. Verédy Károly.* Zichy Antal emlékezete. Magy. Pædag. 81—99. l.

1808. *Zrinyi M. Csomortáni P. Gaudencz.* Zrinyi Miklós a költő és hadvezér. Kézdivásárh.-kantai gym. értes. 3—33. l. és Csiki Lapok 29—36. sz.

1809. *Széchy Károly.* Gróf Zrinyi Miklós (1620—1664.) III. köt. 1. füz. (Történelmi életrajzok 1900. I.) Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. 128. l.) 3 kor. 20 fill.

4. Magyar nyelvészet.

1810. *Antibarbarus.* Az egyszerű *c* az Akadémiában. Nyelvőr 35. l.

1811. *Antibarbarus.* Névmasok hibás használata és valami az ortológjáról. U. o. 346—353. l.

1812. *Asbóth Oszkár.* A székely csinálmány. U. o. 6—10. l.

1813. *Asbóth Oszkár.* Hogy olvasandó a zuodus? (Függelék a Szavaty, Zavagy, Zuvat czikkhez.) U. o. 160—164. l.

1814. *Asbóth Oszkár.* A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora. Budapest, 1900. (8-r. 38 l.) Különnyom. a Nyelvtud. Közlem.-ből. Kivonata az Akad. értes. 126—131. l.

1815. *Balassa József.* A magyar nyelv. 1899. Ism. Kont I. Rev. crit. 16. sz.

1816. *Balta.* Az ortológia csődje. Magyar Kritika III. évf. 20—21. szám.

1817. *Barabás György.* Néhány szó a magyar helyesírás kérdéséhez. Sárvárvid. Hirl. 47, 48. sz.

1818. *Bárdos Remig.* Adatok nyelvújítóink jelentéstanához. Nyelvőr 124—127, 168—171, 222—224, 318—321. l.

1819. *Bárdossy Géza.* A nyelvrokonságról. Rozsnyói kath. főgym. értes. 3—17. l.

1820. *Baross Gyula, Herczeg F.* Színházi fordítások. Nyelvőr 119—123. l.

1821. *Czimmermann János.* Nyelvújítók és nyelvművelők Barcafalvi Szabó Dávid fellépéseig. Tata (1900.), Engländer és Tsa. (8-r. 20 l.) 1 kor. — Ism. Tolnai Vilmos. Philol. Közl. 581. l.

1822. *Czuczsa János, Antibarbarus.* A visszaható névmás használata. Nyelvőr 75. l.

1823. *Dénes Miklós.* A Winkler kódexsz hangtana és alaktana. Budapest, 1900. Részvény-ny. (8-r. 56 l.)

1824. *Döri S. Zsigmond.* Harcz a magyar helyesírás körül. Torontál 7. sz.

1825. *Dudek János.* A stilusról. Ism. Tolnai Vilmos. Philol. Közl. 582. lap.

1826. *Frecksay János.* Mesterségek szótára. Budapest, 1900. Hornyánszky V. (8-r.) Egy füzet 20 fill. 18. füz. Könyvkötő mesterség (24 l.) — 19. füz. Kárpitos mesterség. (15 l.) — 20. füz. Kosárkötő mesterség. (12 l.) — 21. füz. Kötélgyártó mesterség. (19 l.) — 22. füz. Mázoló-, lakkozó- és szobafestő mesterség. (17 l.) — 23. füz. Kefekötő mesterség. (19 l.)

1827. *Füredi I.* Magyartalanságok a törvénykezési nyelvben. Törvényész. és rendőri Ujs. 4. sz.

1828. *Gaal Mózes.* A magyar helyesírás törvényei. Gyakorlati péld.

dákkal és a helyesírás rövid szótárával. (Tudományos zsebkönyvtár. 45. füz.) Pozsony, 1900. Stampfel K. (8-r. 59 l.) 60 fill.

1829. *Giesswein Sándor dr.* Hogyan beszéltek eleink? Kath. Szemle 803—812. l. — Reflexiók dr. Giesswein S. úrnak «Hogyan beszéltek eleink» cz. cikkére. Religio II. félév 45, 46. sz. — Giesswein válasza. U. o. 48. sz.

1830. *Gombocz Zoltán.* Adalékok a magyar nyelv török elemeihez. Nyelvőr 53—56. l.

1831. *Hacker Kálmán.* A szóképzés és szóösszetétel Faludinal. Nyelvészeti értekezés. Budapest, 1900. (8-r. 93 l.) Ism. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 322. l.

1832. *Halász Ignác.* A magyar szófejtés története a legrégibb időktől Hunfalvy Pál fölléptéig. Akad. Értes. 5—19. l.

1833. *Hetzel Samu.* A magyar szójátékról. Délmagy. Közl. 294. sz.

1834. *Hoffmann Frigyes dr.* Magyar-német és német-magyar szótár. Lipcse, 1896—1900. Ism. Kemény Ferencz. Tanáregyl. Közl. 34. évf. 258. l.

1835. *Hoffmann Mór.* A magyar helyesírás 73 gyakorlati leczkében. Segédkönyv a helyesírás tanításához és tanulásához. A M. T. Akadémia által kiadott «A magyar helyesírás elvei és szabályai» figyelembe vételével. Iskolai és magánhasználatra. 2. jav. kiadás. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 43 l.) 20 kr.

1836. *Hollóssy Kálmán.* Az ó, ő, é hangokat helyettesítő kettős magánhangzók mai nyelvjárásainkban. Felsőlvői ág. tanint. értes. 3—16. l.

1837. *Jacobi, Dr. J.* Kurze Anleitung zur richtigen Aussprache des Magyarischen. Hermannstadt, 1900. W. Krafft. (8-r. 20 l.) 30 fill. — Ism. Balassa József. Nyelvőr 369. l.

1838. *Jakab Ferencz.* A magyar nyelvtan szabályai röviden összefoglalva. Különös tekintettel a helyesírás szabályaira, a szó és mondat-tani elemzés módjára nézve. Kézirat gyanánt. Győr, 1900. Szerző. (8-r. 24 lap.)

1839. *Jenő Sándor.* Az érmelléki nyelvjárás. Nyelvőr 209—213. 252—256. 333—336. 476—478. 531—533. l.

1840. *Joannovics György.* Helyesírás. U. o. 375. l.

1841. *Joannovics György.* Tagadás, kétkedés, tiltás stb. U. o. 404—407. 481—494. l.

1842. *Joannovics György.* Összetételek leírása. U. o. 116—119. l.

1843. *Joannovics György.* Az is kötőszó sorakozása. U. o. 469. l.

1844. *Kallós Zsigmond.* A tagadás nyelvünkben. Első, általános rész. Budapest, 1900. (8-r. 52 l.) Különnyomat a Nyelvőrből.

1845. *Kalmár Elek.* A nyelvtisztaságról. Nyelvőr 385—395. l.

1846. *Kardos Albert.* Hányadán is vagyunk a határozókkal? U. o. 245—252. 306—313. l.

1847. *Kardos Albert.* Még egyszer a tárgyhatározó. U. o. 422. l.

1848. *Kardos Albert.* Fölösleges ortológia. U. o. 421. l.

1849. *Katona Lajos.* A Peer-kódex néhány szaváról. U. o. 572. l.

1850. *Király Pál.* A magyar névragok csoportjai. Philol. Közl. 110—113. l.

1851. *Kiss János.* A hittudományi oktatás nyelvéről. 1899. Ism. B. F. Magy. Pædag. 120—123. l.

1852. *Klemens, Alb.* Über die Bildung . . . der Tempora im Magyarischen. *Ism. Balassa József. Philol. Közl.* 583. l.
1853. *Komjáthy Sándor.* Magyar írók magyarossága. Kálnay László. U. o. 505—508. l.
1854. *König György.* Egy régi magyar csízió. (Adalék a Nyelvtörténeti Szótárhoz.) *Nyelvőr* 256—260. l.
1855. *Kőrösi Sándor.* Szótagolás. *Nyelvőr* 471. l.
1856. *Kovács Vidor.* A magyar nyelvnek jogaiba iktatása 1790—
1844. Esztergomi kath. főgym. értes. 12—55. l.
1857. *Kúnos Ignác dr.* Keleti elemek a magyar kereskedelmi nyelvben. *Keresk. Szakoktatás VIII. évf.* 9. 10. sz.
1858. *Lumtzer, V. u. Melich, Joh.* Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes. Innsbruck, Wagner. (8-r.) 7 Mk 60 Pf. — *Ism. Andree Richard. Globus* 78. köt. 17. l. — *Balassa József. Nyelvőr* 412—420. 462—468. l. — *Bleyer Jakab. Századok* 744—747. l.
1859. A magyar helyesírás szabályai. (Budapest, 1900.) (8-r. 40 l.) (Az I. osztály bizottságának javaslata.)
1860. *Margalits Ede.* A magyar közmondások és szólások rostája. *Nyelvt. Közlem.* 91—101. l.
1861. *Máthé György.* A mondat elemzése. *Népoktatás V. évf.* 6—10. sz. — Önállóan is megjelent. (8-r. 94 l.)
1862. *Matolcsy László.* A magyar szórend elméletének története. Kolozsvár, 1900. Gámán ny. (8-r. 101 l.)
1863. *Mehilyán dr.* Szótárirodalmunk, szótárirásunk. *Budapesti Hírl.* 4. sz.
1864. *Melich János.* Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVII. köt. 4. sz.) Budapest, 1900. Akadémia. (8-r. 50 l.) 1 K 20 fill. — *Ism. Balassa József. Nyelvőr* 412—420. 462—468. l. — *Bleyer Jakab. Századok* 744—746. l.
1865. *Melich János.* A Festetich-kódex egy ismeretlen másolata. *Nyelvt. Közlem.* 350—352. l.
1866. *Mohos Ágoston.* A sport magyarsága. *Nyelvőr* 372. l.
1867. *Molecz Béla.* A magyar szórend történeti fejlődése. A Magyar Tudományos Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamű. Budapest, 1900. (8-r. 194 l.) 4 K.
1868. *Molnár János.* A -va, -ve képző természete. *Nyelvőr* 313—317. lap.
1869. *Munkácsi, Bernh.* Gemeinsames Wort für «Käse» im Ossetischen, Tschuwasschischen und Ungarischen. *Keleti Szemle* 336. l.
1870. *Munkácsy, Dr. Bernhard.* Kaukasischer Einfluss in den finnisch-magyarischen Sprachen. *Keleti Szemle* 38—49. 114—132. l.
1871. *Munkácsi, Bernát.* Árja hatás a finn-magyar nyelvek számeveiben. U. o. 241—258. l.
1872. *Munkácsi Bernát.* Kaukázusi hatás a finn-magyar nyelvekben. *Nyelvőr* 97—111. 150—160. 197—208. l.
1873. *Nagy (Sassi) Lajos.* Kereskedelmi helyes magyarság. *Keresk. Szakoktatás VIII. évf.* 1. 3. 4. 5. 8. sz.
1874. *Nagyszigethi Kálmán.* Faludi «Ocsó nyulai». *Nyelvőr* 127. l.
1875. *Névy László.* Észrevételek a magyar kereskedelmi nyelvről. *Keresk. Szakoktatás VIII. évf.* 6. 7. sz.

1876. *Négyesy László. Belányi Tivadar. Némedi Dezső.* A szekérrészek neveiről. Nyelvőr 382. l.
1877. Növénynevek (rég). I. Beythe András följegyzései. Tolnai Vilmos. U. o. 361—363. l. II. Pápai Páriz Ferencz följegyzései. Török István. U. o. 363—366. l.
1878. A nyelvtörténeti szótárhoz. *Zolnai Gyulai. Molecz Béla. Freckay János. R. Prikel Marián. König Gy.* U. o. 226. 366—369. 572. lap.
1879. *R.* Az írásjegyek egyszerűsítéséről. Népisk. Tanügy. (Eger). 43. szám.
1880. *Reli Lajos.* Latin jövevényszók. Ism. Kalmár Elek. Nyelvőr 23—24. l.
1881. *Rexa Dezső.* A magyar szókinés. Fővár. Lapok 24. sz.
1882. *Rohonczy János.* Egységes, következetes ortografia. Magy. Nyomdászat 7. füz.
1883. *S.* Magyar szinonimika. Nyelvőr 380. l.
1884. *Sajó Sándor.* A stilusról. Ism. Tolnai Vilmos. Philol. Közl. 582. lap.
1885. *Sass Béla.* Közbevetett mondatos mondatok a bibliában. Írásmagyarázati tanulmány. Budapest, 1900. Kókai L. (8-r. 20 l.) 50 fill.
1886. *Schmidt Mariska dr.* A melléknév főnévi használata. Nyelvőr 448—455. l.
1887. *Schuchardt H.* Halászati műszók. Nyelvőr 56—65. 111—115. lap.
1888. *Simonyi Zsigmond.* Egy középkori jogi műszó. (Forbat). Philol. Közl. 159—161. l.
1889. *Simonyi Zsigmond.* Alany és állítmány. Nyelvőr 1—6. l.
1890. *Simonyi Zsigmond.* Jelentés az akadémiai nagy jutalomról és a Marczibányi mellékjutalomról. U. o. 217—220. l.
1891. *Simonyi Zsigmond.* Kormányintézkedések a helyesírás dolgában. U. o. 433—438. l.
1892. *Simonyi Zsigmond.* Elvonás. U. o. 481—491. l.
1893. *Szabó Kálmán.* Nyelvtani botlások. Népnev. Lapja 12. sz.
1894. *Szabó Mihály.* A tudományos magyar nyelvtan című akadémiai pályakérdés megfejtése. Budapest, 1900. Stephaneum. (8-r. 11 l.)
1895. *Szilasi Móricz.* Különös képzések s ragozások. Philol. Közl. 162. lap.
1896. *Szily Kálmán.* Szélfegyzetek a nyelvújítás történetéhez. Nyelvőr 25—31. l.
1897. *Szily Kálmán.* A paraszt-szekér részeinek magyar elnevezései. U. o. 184—188. l.
1898. *Szinnyei József.* Magyar tájszótár. A M. T. Akadémia megbízásából szerk. —. II. köt. 6. füz. Tőzeg—Vérnyákol. Budapest, 1900. Hornyánszky V. (4-r. 801—960 l.) 1 frt.
1899. *Szinnyei József.* Az -n személyrag eredete. Philol. Közl. 164—167. l.
1900. *Szinnyei József.* A tárgyhatározók. Nyelvőr 330. l.
1901. *Thurzó Ferencz.* A Nyitra-vidéki püspök nyelvjárás. Nyelvőr 138—143. 279—285. l.
1902. *Tolnai Vilmos.* Magyarító szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére. A M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottságának meg-

bízásából és közreműködésével szerkesztette —. Budapest, 1900. Hornyánszky V. (8-r. 296 l.) — Ism. di. Budap. Hirl. 263. sz. — Pap Illés. Tanáregyl. Közl. 34. évf. 274—278. l. — Teveli Mihály. Zólyomvárm. Hirl. 40. sz. — Zolnai Gyula. Ethnogr. 427. l.

1903. *Tolnai Vilmos*. Kalmár György nyelvújító törekvései. Nyelvőr 165—168. l.

1904. *Tömörkény István*. A bakanyelv. Pesti Hirl. 196. sz.

1905. *Varga Ignác*. A vepvidéki nyelvjárás hangtana. Nyelvőr 171—178. l.

1906. *Varga Károly*. A számszerinti egyeztetés Arany Jánosnál. Nyelvőr 299—305. 356—361. 407—412. l.

1907. *Velics Antal dr.* A chinai nyelv a magyar nyelv őstörténetében. Ism. P. Hirl. 39. sz.

1908. *Vutkovich Sándor dr.* Magyarosan. Budapest, 1900. Eggenberger. (8-r. 90 l.) 2 K.

1909. *Zolnai Gyula*. A Königsbergi Töredék a Nyelvtörténeti Szótárban. Nyelvőr 129—131. l.

Egyes szók.

1910. *Agyon*. Szily Kálmán. Nyelvőr 25. l.

1911. *Aki, ami, aminő*. Joannovics György. U. o. 79. l.

1912. *Akut*. Csapodi István. U. o. 513. l. — Simonyi Zsigmond. U. o. 514. l.

1913. *Al-*. Szily K. U. o. 26. l.

1914. *Alászolgája és jó napot*. Antibarbarus. U. o. 87. l. — Havas István. U. o. 374. l.

1915. *Ama, eme, közepette*. Kardos Albert. U. o. 228. l.

1916. *Aszó*. Gombócz Zoltán. U. o. 53. l. — Paal Gyula. U. o. 378. lap.

1917. *Bagó és tobák*. Körösi Sándor. U. o. 556—560. l.

1918. *Bel-*. Szily K. U. o. 26. l.

1919. *Belcs*. Melich János. U. o. 38. l.

1920. *Bockó, bocog*. Melich János. U. o. 271. l.

1921. *Boglya*. Gombócz Zoltán. U. o. 54. l. — Kardos Albert. U. o. 134. l.

1922. *Bögyök*. Hettyei E. Szende. Tolnai V. U. o. 85. l.

1923. *Bölcs*. Schuchardt H. U. o. 78. l. — Gombócz Zoltán. U. o. 353—356. l.

1924. *Bölcsélet vagy bölcsészet?* Szily K. U. o. 26. l.

1925. *Buddog*. Hevesi János. U. o. 182. l.

1926. *Bujnyik*. Havas István. Szerkesztőség. U. o. 82. l.

1927. *Bürü*. Melich János. U. o. 503—505. l. — Ásbóth Oszkár. U. o. 560—566. l.

1928. *Csarna*. Melich János. U. o. 271. l.

1929. *Da, de*. Földes Miklós. U. o. 376. l.

1930. *Dana, danma*. Melich János. Nyelvt. Közlem. 127. l.

1931. *Diód: Gyógy, zug: zeg*. Jenő Sándor. Nyelvőr 472. l.

1932. *A doge* a magyar nyelvben. Simonyi Zsigmond. U. o. 49—53. l. — Schuchardt H. U. o. 134. l.

1933. *Döreg*. Vikár Béla. U. o. 376. l.

1934. *Eben gubát*. Legányi Gyula. Nyelvőr 39. l.
 1935. *Édes apám, édes anyám*. Vida Sándor. U. o. 373. l.
 1936. *Ejtődzik*. Hevesi János. U. o. 182. l. — Baloghy D. Szokolay Hermin. Tolnai V. U. o. 183. l. — Trencsény Károly. U. o. 273. l.
 1937. *Elhagyatva, elhagyva, elhagyottan*. Antibarbarus. U. o. 425. l.
 1938. *El van utazva*. Simonyi Zsigmond. U. o. 574. l.
 1939. *Épenség, manapság, mostanság*. Simonyi Zsigmond. U. o. 232. lap.
 1940. *Esperes(t)*. Schuchardt Hugó. Nyelvt. Közlem. 269. l.
 1941. *Falusi és társai*. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 422. l.
 1942. *Magyarnak feleség, németnek asszony*. Kardos Albert. U. o. 516. lap.
 1943. *Füller*. Schuchardt H. U. o. 377. l.
 1944. *Fülgomb-e vagy fülgomba?* Kardos Albert. U. o. 474. l.
 1945. *-g = -kedik*. Szily K. U. o. 28. l.
 1946. *Góbé*. König György. U. o. 573. l.
 1947. *Gólyál*. Bérzi Fülöp. U. o. 378. l. — Tolnai Vilmos. U. o. 519. lap.
 1948. *A gond főnév birtokviszonyban*. Antibarbarus. U. o. 424. l.
 1949. *Gramm, anagramm stb.* Kropf Lajos, Szerk. U. o. 270. l.
 1950. *Gyalú, gyalolni*. Gombócz István. U. o. 55. l.
 1951. *Gyepű, gyep*. Török Andor. Czuzza János. Sipos Eszti. U. o. 37. lap.
 1952. *A ha elhagyása*. Antibarbarus. U. o. 136. l.
 1953. *Hajdú*. Takáts Sándor. Nyelvt. Közlem. 348—350. l.
 1954. *Halesz*. Biró Márkus. Simonyi Zsigm. Nyelvőr 233. l.
 1955. *Hám*. Sz. J. Nyelvt. Közlem. 171. l.
 1956. *A ház a magyar nyelvben*. Lemayer Vilibáld dr. Ethnogr. Mellékl. 59—62. l. — Fuchs Károly. Melich János. U. o. 78—80. l.
 1957. *Himpellér*. Szabó Ignác. Nyelvőr 131. l.
 1958. *Hinár: csinár?* Simonyi Zsigmond. U. o. 270. l.
 1959. *Hopkán van pénze*. Pethő Gyula. U. o. 231. l.
 1960. *Huja*. Szokolay Hermin. U. o. 333. l.
 1961. *Huszár* szavunk eredete. Munkácsi Bernát. Ethnogr. 47. l.
 1962. *Indigéna*. Simonyi Zsigm. Nyelvőr 86. l.
 1963. *Indok*. Horger Antal. U. o. 224. l. — Melich János. U. o. 321. lap.
 1964. *Isten vele, Isten velők*. Paal Gyula. U. o. 268—270. l.
 1965. *Juss*. Éjj. Zolnai Gyula. U. o. 81. l.
 1966. *Karancsi betűk*. Zolnai Gyula. U. o. 230. l.
 1967. *Kaszapince, kaszatömlő, kaszabörtön, kaszás verem*. Tolnai Vilmos. U. o. 37. l.
 1968. *Kelevéz*. Simonyi Zs. U. o. 86. l. — Kiss Ignác. U. o. 182. l.
 1969. *Kerékpár*. Jenő Sándor. Gárdonyi Géza. P. L. Schilberszky Károly. U. o. 75—78. l.
 1970. *-kereskedő*. Szily K. U. o. 27. l.
 1971. *Két év előtt-e vagy két évvel ezelőtt?* Molnár János. U. o. 33—35. l.
 1972. *Kevésbé vagy kevésbé?* Antibarbarus. U. o. 474. l.
 1973. *-kezik, -kozik*. Szily K. U. o. 29. l.
 1974. *Könnyelmű*. Szily K. U. o. 27. l.

1975. *Kontrabont*. Fenyő Miksa. U. o. 85. l.
1976. *Köpnöyegforgatás*. H. A. U. o. 517. l. — Tolnai Vilmos. U. o. 518. l.
1977. *-lag, -leg, -lagos, -leges*. Szily K. U. o. 29. l. — Molecz Béla. Simonyi Zsigmond. U. o. 225. l.
1978. *Lappantyú*. Kotucs János. U. o. 333. l.
1979. *Lencse — szerencse*. Ásbóth Oszkár. U. o. 494—503. l.
1980. *Lengyel*. Zolnai Gyula. U. o. 132. l.
1981. *Miért: lessz és nem lesz*. Joannovics György. U. o. 73—75. l.
1982. *Lábándli*. Fenyő Miksa. U. o. 85. l.
1983. *Lámdny*. Simonyi Zsigmond. U. o. 278. l.
1984. *Lócs*. Melich J. U. o. 39. l.
1985. *Megy belé mint Lódánba a menkü*. Dézsi Lajos. U. o. 274—276. lap.
1986. *Melák*. Tolnai Vilmos. Fenyő Miksa. U. o. 82. l. — Pröhle Vilmos. U. o. 181. l.
1987. *Mont, munt*. Czuczsa János. U. o. 333. l.
1988. *Nagy ideje*. Arany János. U. o. 73. l.
1989. *-natak, -nelek*. Horger Antal. U. o. 274. l.
1990. *Nem megélni való*. Pethő Gyula. U. o. 232. l.
1991. *Onkénté és önszinte*. Nagyszigethi Kálmán. U. o. 36. l.
1992. *Pandur*. Némedi Dezső. U. o. 89. l.
1993. *Rába, Rábeza*. Melich János. Nyelvt. Közlem. 352. l.
1994. *Rómába utazik*. Tolnai Vilmos. Nyelvőr 40. l.
1995. *Samu nadrágja*. U. o. 83—85. l.
1996. *Siker, süker*. Czuczsa János. Rechnitz I. U. o. 36. l.
1997. *-sít*. Szily K. U. o. 30. l.
1998. *Szállók kendnek*. Horger Antal. A szerk. Tolnai Vilmos. U. o. 134—136. l. — Kulcsár Endre. U. o. 180. l. — Kardos Albert. U. o. 181. l.
1999. *Szavaty, zavagy, zuvat*. Ásbóth Oszkár. U. o. 65—72. l.
2000. *Szemely*. Zolnai Gyula. U. o. 80. l.
2001. *-szerű, -szerűtlen*. Szily K. U. o. 30. l.
2002. *Tabán*. Melich János. U. o. 424. l. — Laukó Albert. U. o. 473. l. — Tömörkényi István. U. o. 519. l. — Klein József. Komjáthy Sándor. U. o. 576. l.
2003. *A tanít ige szerkezete*. Simonyi Zs. U. o. 424. l.
2004. *Tátorján*. Kardos Alb. Simonyi Zsigmond. U. o. 137. l. — Szinnyei J. Brunowszky Rezső U. o. 182. l. — Trencsény K. U. o. 332. lap.
2005. *Tollnok*. Szinnyei József. — Antibarbarus. U. o. 277. l.
2006. *tudósít—értésít*. Szily K. U. o. 28. l.
2007. *Útca-háza*. Kardos Albert. U. o. 332. l.
2008. *Van mint kapcsolóige*. Zolnai Gyula. U. o. 231. l.
2009. *A -vel rag eredete*. Sz. J. Nyelvtud. Közlem. 230. l.
2010. *Virág*. Szily Kálmán. Nyelvőr. 129. l.
2011. *Virág, koszorú*. Némedi Dezső. U. o. 272. l.
2012. *Zala-Egerszeg vagy Zalaegerszeg?* Simonyi Zsigmond. U. o. 520. lap.
2013. *-zat, -zet*. Szily K. U. o. 31. l.
2014. *Zerna*. Melich János. U. o. 271. l.

2015. *A zivatar* szó családja. Melich János. U. o. 145—149. l. — Ásbóth Oszkár. U. o. 193—197. l.

5. Tankönyvek.

2016. *Badics Ferencz dr.* Magyar olvasókönyv. Az új tantervhez alkalmazva, I. kötet. A középiskolák I. osztálya számára. 4. lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. VI, 236 l.) 2 korona 50 fillér.

2017. *Badics Ferencz dr.* Magyar olvasókönyv. II. kötet. A középiskolák II. osztálya számára. 2. az új tanterv szerint átdolgozott kiadás. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. IV, 232 l.) 2 kor. 40 fill.

2018. *Badics Ferencz dr.* Függelék — magyar olvasókönyv III. kötetéhez. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 47 l.)

2019. *Balassa József.* Kis magyar nyelvtan. I. rész. A középiskolák I. osztálya számára. Budapest, 1900. Franklin-t. (8-r. 86 l.) 1 kor. 20 fill. Ism. Kardos Albert. Philol. Közl. 566—569. l. — Dr. Gyulai Ágost. Hivat. Közl. 8. sz. — Végh Mátyás. U. o. 13. sz.

2020. *Balogh Péter.* Magyar nyelvtan. I. osztály számára. Budapest, 1899. Ism. Kardos Albert. Philol. Közl. 750—753. l.

2021. *Balogh Péter.* Magyar nyelvtan. Középiskolák II. osztálya számára. Budapest, 1900. Singer és Wolfner. (8-r. 73 l.) 1 kor. — Ism. Dr. Oláh Béla. Hivat. Közl. 10. sz. — Killyéni Endre. U. o. 17. sz. — Morvay Győző. Tanáregyl. Közl. 33. évf. 370—373. l. — Kardos Albert. Philol. Közl. 823—826. l.

2022. *Balogh Péter.* Magyar olvasókönyv. A középiskolák II. osztálya számára. Magyar művészek képeivel. Budapest, 1900. Singer és Wolfner. (8-r. VII, 230 l.) 2 kor. 40 fill. — Ism. Dr. Oláh Béla. Hivat. Közl. 14. sz. és Tanáregyl. Közl. 33. évf. 512—514. l. — U. a. I. osztály számára. Budapest, 1900. Ism. Farkas Sándor. Hivat. Közl. 17. sz.

2023. *Bartha József dr.* Magyar nyelvtan. Mondattani alapon. Közép- és polgári iskolák I., II. osztálya számára. Budapest, 1900. Szt. István-társ. (8-r. 98 l.) 1 kor. 20 fill. — Ism. Dr. Oláh Béla. Hivat. Közl. 7. sz. — Lakatos Vincze. Kath. Szemle 476. l. — Dr. Kalocsa F. Egyh. Közl. 40. sz.

2024. *Bartha József dr.* A magyar nemzeti irodalom története. Budapest, 1900. Szt. István-társulat. (8-r. 660 l.) 5 kor. 20 fill. — Ism. Lakatos Vincze. Kath. Szemle 669—671. l. — Négyesy László. Hivat. Közl. 10. sz. — Dr. Kalocsa F. Egyh. Közl. 40. sz. — Dr. Sebestyén Károly. Philol. Közl. 569—575. l.

2025. *Bihari Károly.* Gyakorlati hangtan, különös tekintettel a siketnémák oktatására. Vác, 1900. (Budapest, Singer és Wolfner.) (8-r. 85 l.) 1 kor. — Balassa József. Nyelvőr 260—263. l.

2026. *Brančić, Blagoje.* Madjarska Gramatika U. Novomy Sadu, 1900. Ism. Ásbóth Oszkár. Nyelvőr 264—267, 323—329. l.

2027. *Brunowszky Rezső.* Gyakorlati stilisztika és a magyar nemzeti verselés ismertetése. Polgári és felsőbb leányiskolák számára. Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. XV, 232 l.) 2 kor. 40 fill. — Ism. Felméri Albert. Hivat. Közl. 17. sz.

2028. *Brunowszky Rezső.* Stilisztika, verstan. 1899. Ism. Kovács Samu. Polgáris. Közl. 253—257. l.

2029. *Deme Károly*. Költészettan és Olvasókönyv. 1899. Ism. Kászonyi Mihály. Polgárisk. Közl. 207—209. l. és Nemz. Nénevelés 227. l.

2030. *Dengi, Dr. I. și, Hodos, E.* Manual de limba maghiară. Carte di cetire. — Gramatica. Pentru preparandii, școale medii și civile. Lugos, Caransebes, 1900. (8-r. 183 l.) 2 cor. 40 fill.

2031. *Göbi Imre*. Magyar olvasókönyv. A revideált tanterv értelmében a középiskolák I. osztálya számára. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 156 l.) 1 kor. 80 fill. — Ism. Zlinszky Aladár. Hivat. Közl. 13. sz.

2032. *Göbő József és Tóth József*. Magyar nyelvtan, különös tekintettel a helyesírás és a fogalmazás gyakorlati tanítására Polgári fiú- és leányiskolák számára. 2. változatlan kiadás lenyomata. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. IV. 196 l.) 1 kor. 60 fill.

2033. *Görg, Ferdinand*. Praktisches Lehrbuch der ungarischen Sprache für den Selbstunterricht. Kurzgefasste theoretisch-praktische Anleitung die ungarische Sprache in kürzester Zeit durch Selbstunterricht sich anzueignen. 5. Auflage. (Die Kunst der Polyglottie. VI. Th.) Wien. Pest. Leipzig. A. Hartleben. (1900.) (8-r. VIII, 182 l.) 2 kor. 20 fill.

2034. *Gulyás István dr.* Rendszeres magyar nyelvtan. Budapest, 1898. Bir. Farkas Sándor. Hivat. Közl. 11. sz.

2035. *Halász Ignác*. Magyar nyelvtan mondattani alapon. A közép- és polgári iskolák I. osztálya számára. 2. az új tanterv alapján átdolgozott kiadás. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. II, 68 l.) 40 kr.

2036. *Horváth Cyrill*. Rendszeres magyar nyelvtan és olvasókönyv. A középiskolák III. osztálya számára. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 305 l.) 3 kor. 60 fill. — Ism. Láng Mihály. Hivat. Közl. 8. sz. — Rajner Ferencz. U. o. 17. sz.

2037. *Kiss Ernő dr.* Stilisztika és poétika. Felsőbb leányiskolák és tanító-képzők számára. Budapest, 1900. Szt. István-társ. (8-r. 276 l.) 2 kor. 40 fill.

2038. *Kiss Ernő dr. és Hoffmann Mór*. Magyar szemelvények. Életrajzokkal, tárgyi és esztetikai magyarázatokkal. Közép-, polgári fiú- és leány- és felsőbb leányiskolák használatára. Nagy-Kanizsa, 1900. Fischel F. (8-r. 284 l.) 2 kor.

2039. *Koltai Virgil dr.* Rhetorika és olvasmányok a retorikához. A legújabb ministeri tanterv szerint felső kereskedelmi iskolák számára. Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. 2 lev., 278 l.) 2 kor. 50 fill.

2040. *Koltai Virgil dr.* Poetika és olvasmányok a poetikához. A legújabb ministeri tanterv szerint gymnasiumok, reálisiskolák, felső keresk. iskolák számára és magánhasználatra. Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. IV, 276 l.) 2 kor. 80 fill. — Ism. Jakab Ödön. Hivat. Közl. 1. sz. Végh Mátyás. U. o. 5. sz. — Magy. Nemzet 67. sz.

2041. *Láng Mihály és Peres Sándor*. Rendszeres magyar nyelvtan a kisdövéónököpöő-intöézetek I. osztálya számára. 2. kiadás. Budapest, 1900. M. k. egyet. nyomda. (8-r. 75 l.) 80 fill.

2042. *Láng Mihály és Peres Sándor*. Magyar olvasókönyv a kisdövéónököpöő-intöézetek I. osztálya számára. 2. kiad. Budapest. M. k. egyet. könyvnyomda. 1900. (8-r. 182 l.) 2 kor.

2043. *Lehr Albert és Riedl Frigyes*. Magyar olvasókönyv. I. kötet, a középiskolák I. osztálya számára. 6. az új tanterv alapján javított kiad. Budapest, Franklin-t. (8 r.) Ism. Dr. Szemák István. Hivat. Közl. 9. sz.

2044. *Mártonffy Márton és Weszely Ödön tr.* Módszeres magyar

nyelvtan mondattani alapon. A középiskolák, polgári iskolák és felsőbb leányiskolák I. és II. osztálya számára. 3. kiadás. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 111, IV l.) 80 kr.

2045. *Négyesy László*. Magyar nyelvtan. I. rész. Közép- és polgári iskolák és felsőbb leányiskolák I. osztálya számára. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 77 l.) 90 fill. — Ism. Riedl Frigyes. Hivat. Közlöny 17. szám.

2046. *Négyesy László*. Magyar olvasókönyv. Közép- és polgári iskolák I. osztályai számára. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. III, 220 l. 2 kor. 50 fill. — Ism. Angyal Dávid. Hivat. Közl. 12. sz.

2047. *Négyesy László*. Stiliztika. A középiskolák IV. osztálya számára. Harmadik kiadás. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. VIII, 239 l.) 2 kor. 50 fill.

2048. *Négyesy László*. Rhetorika. Budapest. Ism. Balogh Péter. Hivat. Közl. 25. sz.

2049. *Norák Sándor*. Költészettan és a magyar nemzeti irodalomtörténet vázlata. A polgári és felsőbb leányiskolák IV. osztálya számára. 4. kiad. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 250 l.) 1 frt 20 kr.

2050. *Norák Sándor* és *Oldal János*. Magyar olvasókönyv a polgári és felsőbb leányiskolák II. osztálya számára. 2. kiadás. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 240, IV l.) 1 frt.

2051. *Papp (Maklári) Miklós*. Rendszeres magyar nyelvtan középiskolák alsó osztályai számára. Ism. K. Prot. egyh. isk. lap 35. sz. — Rajner Ferencz. Hivat. Közl. 22. sz.

2052. *Prónay Antal dr.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. Képekkel. Budapest, 1900. Szt. István-társ. (8-r. 168 l.) 1 kor. 60 fill. — Ism. Lakatos Vincze. Kath. Szemle 476. l. — Szölgyény Ferencz. Hivat. Közl. 7. sz. — Dr. Kalocsa F. Egyh. Közl. 40. sz.

2053. *Reger, Frantisek*. Počiatky maďarskej reči pre slovenské školy. Štvrť vydanie. V Trnave, 1900. A. Horovitz. (8-r. 164 l.) 80 fill.

2054. *Riedl Frigyes*. Rhetorika és rhetorikai olvasókönyv. 4., az új tanterv szeriut javított kiadás. Budapest, 1900. Lampel R. (8 r. 239 l.) 2 korona 60 fill.

2055. *Schlandt, H.* Zum neuen Lehrbuch für den magyarischen Sprachunterricht für das zweite Schuljahr. Schul- und Kirchenbote 4. sz. — *Zay, Adele u. Schnell, Aug.* Schlusswort. U. o. 5. sz. — *Schlandt H.* U. o. 5. sz.

2056. *Sennovitz Gyula*. A magyar nemzeti irodalomtörténet dióhéjban. (Egyetemes könyvtár 125—26. sz.) Győr. Gross testv. (16-r. 92 l.) 40 fill.

2057. *Szántó Kálmán*. A magyar nemzeti irodalom története középiskolák számára. 4. átdolgozott kiadás, irodalom- és műtörténeti képekkel. Budapest, 1900. Franklin-t. (8-r. 336 l.) 4 kor. 50 fill.

2058. *Szinnyei József*. Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon. I. rész. A középiskolák, a polgári iskolák és a felsőbb leányiskolák I. osztálya számára. 10., az új tanítási tervnek megfelelő kiadás. Budapest, 1900. Hornyánszky V. (8-r. 112 l.) 1 kor. 60 fill. — U. o. II. rész. A középiskolák, a polg. iskolák és a felsőbb leányiskolák II. osztálya számára. 6., az új tanítási tervnek megfelelő kiadás. Budapest, 1900. U. o. (8-r. 80 l.) 1 kor. 20 fill.

2059. — Rendszeres magyar nyelvtan. A közép- és polgári iskolák

III. osztálya számára. 7. javított kiadás. Budapest, 1900. U. o. (8-r. 116 l.) 1 kor. 60 fill.

2060. — A magyar nyelv. A középiskolák VII. osztálya számára. 3., az új tanítási tervnek megfelelő kiadás. Budapest. U. o. (8-r. 91 l.) 1 kor. 40 fill.

2061. *Szinnyei József*. Magyar olvasókönyv. I. rész. A középiskolák I. osztálya számára. 7., az új tanítási tervnek megfelelő kiadás. Budapest, 1900. U. o. (8-r. IV, 225 l.) 2 kor. 40 fill.

2062. *Tóth Sándor*. A magyar nemzeti irodalom története. Szemelvényekkel. Középiskolai használatra. 2 kötetben. 3. teljesen átdolgozott kiadás. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 308, V; 240, IV l.) 3 frt. — Ism. Csengeri János. Magy. Pædag. 325—327 l. — Dr. Jancsó Benedek. Hivat. Közl. 1. sz.

2063. *Zay Adele* u. *Schnell Auguste*. Ungarisches Sprach- und Lesebuch für höhere Volks- und Bürgerschulen, sowie für die unteren Klassen der Mittelschulen. I. Teil. Hermannstadt, W. Krafft. 1900. (8-r. 4 lev., 124 l.) 1 Kr. 50 H. — Ism. *T. M.* Schul- und Kirchenbote 3. sz.

2064. *Zlinszky Aladár*. Rhetorika. A prózai műfajok mintái és törvényei. Középiskolák számára. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 272 l.) 3 kor. — Ism. dr. Gyulai Ágost. Hivat. Közl. 19. sz.

VIII. Classikus nyelvek és irodalma .

1. Általános irányú czikkek.

2065. *Hampel József*. Az antik szobrászat története. Budapest, 1900. Franklin-t. (8-r. VI, 276 l.) 8 kor. — Ism. Magy. Hirl. 172. sz. — *b. b.* Magyar Kritika. III. évf. 24. sz.

2066. *Pecz Vilmos* dr. Ókori Lexikon. I. köt. 1—5. füzet. Budapest, 1900. Franklin-t. (8-r. 320 l.) Egy füzet 1 kor. — Ism. Gyomlay Gyula. Budapesti Szemle 102. köt. 305—308. l. — Ypsilon. Magy. Kritika III. évf. 12. sz. — Szőke Adolf. Tanáregyl. Közl. 411—416. l.

2067. *Pecz Vilmos*. Az ókori lexikonról. Philol. Közl. 545—554. l.

2. Görög történet és régiség.

2068. *Csaplár Benedek*. A hellén ker. archæologiai tevékenység újabb eredményei, különösen Lampakis György e műve: «*Ἡ Μοῦνη Δαφνίου μετὰ τὰς ἐπισκευὰς. Ἐν Ἀθήναις 1899*». Budapest, 1900. Szt. István-társ. (8-r. 59 l.) 1 kor. 20 fill.

2069. *Drumár János*. Adalékok a hellének vallásához. Nagy-Kanizsa, 1900. Fischel F. (8-r. 218 l.) 3 kor. 60 fill.

2070. Eine Schulreise nach Athen. (Brassói ág. gymn. progr.) Ism. Láng Sándor. Philol. Közl. 946—948. l.

2071. *Gross, Julius*. Die Akropolis in Athen und ihre Kunstdenkmäler. Brassói ev. gymn. értes. 1—55. l.

2072. *Gyomlay Gyula*. A görögök története. Budapest. Ism. Sz. Századok 170. l. — *r. b.* Irod. Tájékoztató III. évf. 3. sz. — Gyomlay Gyula. Megjegyzések Hornyánszky Gyula cikkére. (19 l.) Philol. Közl. 2. sz. mellékl. — *Hornyánszky Gyula*. Gyomlay Gyula úr. Adalék a könyvirás történetéhez. Budapest, 1900. Hornyánszky V. nyomd. (8-r.

22 l). — *Gyömlay Gy.* Megjegyzések Hornyánszky Gyula röpiratára. (Könyomat.) (Ivret 2 lap.)

2073. *Hornyánszky Gyula dr.* Az agonok keletkezése. Philol. Közl. 82—92. l.

2074. *Hornyánszky Gyula.* Temetési versenyküzdelmek az ógörögknél. Budapest, 1900. Hornyánszky V. (8-r. 66 l.) 1 kor.

2075. *Liska János.* A klasszikus színügyről. Tanulók Lapja 38—40. szám.

2076. *Malonyay Dezső.* Az Aphrodite-ábrázolás a görög művészet kezdetén és fénykorában. Athenæum 105—118, 162—180, 351—375. l.

2077. *Raffay Sándor.* A hellenismus és a Philonismus kosmogoniája. Budapest, 1900. Hornyánszky V. (8-r. 48 l.) 60 fill.

2078. *Récsey Viktor dr.* Tiryns, Mykene. Bécsi Közl. 312. sz.

2079. *Révész Lajos.* A trójai kérdés. Debreczeni ref. főgymn. értes. 3—68. l.

2080. *Sáfrány Lajos.* Pheidias. Tanulmány az antik műtörténet köréből. Budapest, 1900. Hornyánszky V. (8-r. 82 l.) 2 kor. — *Ism. B. B.* Huszadik Század 149. lap. — Ifj. Mitrovics Gyula. Magyar Kritika IV. évf. 1. sz.

2081. *Schvarcz Gyula.* Görög történelem. Különös tekintettel az athenei történelemre és annak forrásaira. Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. VIII, 743 l.) 14 kor. — *Ism. Kempf József.* Magyar Kritika III. évf. 11. sz. — Szádeczky Béla. Erd. Muz. 98—104. l. — Köpecsy Sándor. Philol. Közl. 231—236. l. — Lyka Károly. Irod. Tájékoztató III. évf. 3. sz. — II. köt. Budapest. *Ism. Köpecsy S.* Philol. Közl. 557—566. l.

2082. *Szerlelemhegyi Tivadar.* Görög hitéleti s magánrégiségek és a görög művészet története. A gymnasium VI. osztálya számára. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 181 l.) 1 frt.

2083. —. Görög állami régiségek. A gymnasium V. osztálya számára. Budapest, 1900. U. o. (8-r. 77 l.) 48 kr.

2084. *Ussing, I. L.* Pergamos. Berlin. *Ism. Kohlbach Bertalan.* Philol. Közl. 929—932. l.

2085. *Szilágyi Sándor.* Az ógörög musikus művészetek elmélete. I. Harmonika. Vázlat. Doctori dolgozat. Budapest, 1900. Stephaneum. (8-r. 89 l.)

2086. *Wagner József.* Görög régiségek és a görög irodalomtörténet vázlata. A szerző engedelmével a 2. kiadás után fordította Horváth Balázs dr. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 195, VII l.) 3 kor. — *Ism. Kempf József.* Hivat. Közl. 15. sz.

2087. *Zs. D.* Az athéni hetærák. Budapesti Szemle. 101. kötet. 291—297. l.

3. Görög irodalomtörténet.

2088. *Hertling, Car.* Quæstiones mimicæ. Strassburg. *Ism. Bohdaneczky Lajos.* Philol. Közl. 835. l.

2089. *Jakobinyi Péter.* Pár szó a görög tragédiai kar szerepéről. Soproni Laehne-intéz. értes. 3—15. l.

2090. *Márton Jenő.* A görög irodalom története. (Tudományos zsebkönyvtár. 62. füz.) Pozsony, 1900. Stampfel K. (8-r. 86 l.) 60 fill. — *Ism. dr. Pruzsinszky János.* Philol. Közl. 829. l.

2091. *Pecz Vilmos*. Romanus karácsonyi hymnusa. Philol. Közl. 128—136 l.

2092. *Schvarcz Gyula*. A görög irónők. Nemz. Szemle 6. sz.

2093. *Sebestyén Károly dr.* A görög gondolkodás kezdetei Sokratesig. Ism. Bódiss Jusztin. Philol. Közl. 488—500. l.

2094. *Szabó András*. A satyrdráma. Ism. Schmidt József. Magyar Kritika III. évf. 9. sz.

2095. *Vári, Rudolfus*. Miscella critica. Philol. Közl. 172—174. l.

2096. *Aischylos. Aischylos*. Agamemnon. Ford. Váradi Antal. (Magyar könyvtár 161.) Budapest, 1900. Lampel Róbert. (16-r. 56 l.) 30 fillér.

2097. *Aischylos*. Perzsáiból. Ford. Csengeri János. Philol. Közl. 42—45. lap.

2098. *Ájszkhülosz Oresztája*. (Rege Oreszteszről). Ó-hellén tragédia három részben (trilogia). I. rész: Agamemnon. II. rész: Az áldozók. (Khoéforoj). III. rész: A bosszúszellemek. (Eumenidesz). Az eredeti versmértékben (a kardalok ritmusképleteit dr. Schmidt Henrik elmélete szerint rendezve) fordította: Kollmann Gyula. Arad, 1900. Réthy L. és fia. (8-r. 53 l.)

2099. *Csengeri János dr.* Aischylos Oresteijéről. Erdélyi Múz. 433—454. l.

2100. *Hegedüs István*. Aischylos «Perzsák» cz. drámájáról. Akad. Értes. 465—468. l.

2101. *H—i, L.* Aischylos im Burgtheater. (Die Orestie.) P. Lloyd 295. reg. sz.

2102. *Anakreon. Anakreon*. 1) Szeretem a kedélyes . . . 2) Ide, lányok, azt a pohárt. Ford. Szent-Imrey Tamás. Bereg 31. sz. 3) Kedvesére. U. o. 45. sz.

2103. *Aristoteles. Bihari F. Immánuel dr.* Aristoteles felfogása az emberi lélek keletkezéséről és halhatatlanságáról. Bölcs. folyóirat. 376—409. l.

2104. *Demosthenes. Borsos Károly*. Demosthenes harmadik philippikája. Ism. Bódiss Jusztin. Philol. Közl. 578—580. l.

2105. *Euhemeros. Némethy, Geyza*. Quæstiunculæ Euhemereæ. Philol. Közl. 125—128. l.

2106. *Euripides. Baumgarten Ferencz*. Euripides Hippolytosa és Racine Phædrája. Phil. Közl. 859—881. l.

2107. *Flavius. Flavius József*. A zsidó háborúról és Jeruzsálemnek Titus Cæsar által ostrommal történt bevételéről írt hét könyve. Latinból fordította és kiadta Istóczy Győző. Budapest, 1900. (8-r. 503 l.) 7 korona.

2108. *Galenos. Tihanyi Mór dr.* Klaudios Galenos, az ókori görög orvosi tudomány legkiválóbb képviselője. Orvos. term. vizsg. 30. munkálata. 801—816. l.

2109. *Georgius Monachus. Georgius Monachus* (György barát) a Makedón Vazul ifjúságáról; az új császárok élete. Összeállította Marczali Henrik. Görög szöveg magyar fordítással. Magy. honfoglalás kútfoi. 100—109. l.

2110. *Gregorius Nazianz. Vári, Rudolfus*. Sancti Gregorii Nazianzeni codicis Mediceo-Laurentiani, celeberrimi, collatio. Philol. Közl. 292—303. l.

2111. **Herakleitos.** *Sebestyén Károly.* Az ephesosi bölcs. Budapesti VII. ker. főgymn. értes. 8—26. l.

2112. **Herodotos.** *Herodoti epitome, sive loci ex Herodoti libris excerpti.* In usum scholarum collegit et lexico hungarico instruxit Stephanus Dávid. Editio altera aucta et emendata. Budapestini, 1900. V. Lauffer. (8-r. VIII, 155 l.) 1 kor. 60 fill.

2113. **Geréb József.** Görög prózai szemelvények Herodotos, Xenophon és Platon irataiból. Ism. Posch Árpád. Magy. Pædag. 203—205. l.

2114. **Péterfy Jenő.** Herodotos. Budapesti Szemle 104. kötet. 117—125. l.

2115. **Herondas.** *Hegedüs István.* Az egyiptomi papyrusokról. Budapesti Szemle 104. köt. 277—298. l. (Tartalmazza Herondas három mimusának fordítását.)

2116. **Homerós.** *Homerós Iliása.* I—VI. ének. Magyarázta Szőke Adolf. II. füzet. Ilias. I. 416—végig. II. 1—325. (Latin iskolai classikusokhoz való præparatio. 45. füz.) Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 80 l.) 50 fillér.

2117. Szemelvények az Iliasból. Kiadta Kempf József. Ism. Veres Ignác. Philol. Közl. 402—406. l.

2118. **Homérosz.** Iliásza. Fordította dr. Nagy Mór. I. füz. I—IV. ének. Kolozsvár, 1900. (8-r. 80 l.) 1 kor. — Ism. P. Kolozsvári Lapok I. évf. 38. sz.

2119. **Homérosz** «Iliász»-ából a VI. ének. Ford. Dr. Kontúr Béla. Magy. Állam 264. és 265. sz.

2120. **Homerós** Odysseiája. I—IV. ének. Magyarázta Szőke Adolf. 2. füz. Odys. I. 440—végig. II. 1—végig. III. 1—15. (Latin iskolai classikusokhoz való præparatio. 44. füz.) Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 49—88 l.) 50 fill.

2121. **Homerós** Odysseiája. II. füzet. II. ének 208-tól végeig. III. 1—346. Ford. és magyarázta Boros Gábor dr. (Tanulók könyvtára 74.) Pozsony, 1900. Stampfel. (16-r. 65—128 lapig) 60 fill.

2122. **Homerosi** hymnuszok. XXX. (Hymnus az anyaföldhöz. (Ford. Kempf József. Philol. Közl. 109. l.

2123. **Balkányi Kálmán.** Látszatos ellenmondás az Iliász VI. énekében. Tanulók Lapja 14. sz.

2124. **Hegedüs István.** Thewrewk Emil Ilias-fordítása. Philol. Közl. 71—78. lap.

2125. **Holzinger Imre.** Odysseus kalandjai. N.-Károly és vid. 16., 17. sz.

2126. **Kereskedő László.** Hogyan rajzolja Homeros az emberi testet? Aradi főgymn. értes. 14—22. l.

2127. **Reményi Ede ifj.** Homeros költői leírásai. Philol. Közl. 427—452. l.

2128. **Szeremlei Béla.** A multa vonatkozó igealakok használata Homerosnál. Szászvárosi ref. főgymn. értes.

2129. **Konstantinos Porphy.** *Bíborban született Konstantin császár* «de administrando Imperio» című művének a magyarokra és lakóhelyeikre vonatkozó fejezetei. Összeállította Marczali Henrik. Görög szöveg magyar fordítással. Magy. honfoglalás kútfei. 110—136. l.

2130. **Leo. Bölcs Leo** hadi taktikájának XVIII. fejezete. Közli magy. fordítással dr. Vári Rezső. Magyar honfoglalás kútfei. 1—89. l.

2131. **Meleagros.** *Reményi Ede* ifj. Meleagros tavaszi dala. Philol. Közl. 145—149. l.

2132. **Platon.** Szemelvények *Platon*ból. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátva. *Simon József Sándor* dr. (Jeles írók iskolai tára. LXIII.) Budapest, 1900. Franklin-t. (8-r. XXXV, 191 l.) 1 frt. — *Ism.* Hegedüs István. Philol. Közl. 399—401. l.

2133. *Platon* Euthyphronja, Sokrates védőbeszéde. Ford. *Simon József Sándor*. Budapest, 1899. *Ism.* Hegedüs István. Philol. Közlöny. 394—399. l.

2134. *Sebestyén Károly*. Sokrates és Platon. Budapesti Szemle 102. köt. 233—250. l. — Lásd 2113. sz. a. is.

2135. **Plutarchos.** *Plutarchos* párluzamos életrajzai. Görögből fordította és jegyzetekkel ellátta Kacskovics Kálmán dr. IV. köt. Budapest, 1900. Dobrowsky és Franke. (8-r. 543 l.) 5 kor. — *Ism.* Regulus. Polit. Hetiszemle 29. sz.

2136. *Plutarchos* Coriolanus. Fordította Kacskovics Kálmán dr. (Magyar Könyvtár. 167. füz.) Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. 44 l.) 30 fill. — Lásd 2202. sz. a. is.

2137. **Sophokles.** *Sophocles*. A trachisi nők. Fordította Csiky Gergely. 2. kiadás. (Olcso könyvtár. 1131—32. sz.) Budapest, 1900. Franklin-társulat. (16-r. 71 l.) 40 fill.

2138. *Farkas Ignác*. A tragikum Sophokles tragédiáiban. *Ism.* Serédi Lajos. Philol. Közl. 943—946. l.

2139. *Szilasi Mór*icz. Sopokl. El. v. 1078—81. Philol. Közlem. 210—212. l.

2140. **Thukydides.** *Thukydides*. Szilasi Mór'icz olvasókönyve nyomán kivonatolta és kiadta D. J. Kaposvárott, 1900. özv. Jancsovits Gyuláné. (8-r. 51 l.)

2141. *Szilasi Mór*icz. Szemelvények Thukydidesből. 2. kiadás. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. IV, 255 l.) 1 frt 40 kr.

2142. *Péterfy Jenő*. Thukydides. Budapesti Szemle 103. kötet. 295—305. l.

4. Görög nyelvtan.

2143. *Maywald József* dr. Görög nyelvtan. Rövid, áttekinthető előadásban. Függelékül az Ión szójárás vázlata. Gymnasiumi használatra. 4. kiadás. Budapest, 1900. Kókai L. (8-r. 204 l.) 2 kor. 80 fill.

2144. *Schenkl Károly* dr. Görög elemi olvasókönyv Curtius görög nyelvtanához. Fordította Abel Jenő dr. A szerzőtől, Schenkl Károlytól egyedül jogosított magyar kiadás. 4. kiadás. Rendezte Vajda Károly dr. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 148, 134 l.) 1 frt 60 kr.

2145. *Schmidt Márton*. Görög nyelvtan. Pozsony. *Ism.* dr. Pruzsinszky János. Philol. Közl. 830. l.

2146. *Szamosi János*. Görög olvasókönyv. A gymnasium V. osztálya számára. 3. kiadás. Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. IV, 104 l.) 1 kor. 60 fill.

5. Római történet s régiségek.

2147. *Bernáth Dezső*. Cleopatra. Uj Magy. Szemle aug.—decz.
 2148. *Feczkó János*. Házassági szokások a rómaiaknál. Ism. Finály Gábor. Philol. Közl. 846—848. l.
 2149. *Finály Gábor dr.* Capitolium. Philol. Közl. 57—61. l.
 2150. *Geréb József dr.* A rómaiak története. 1899. Ism. Schmidt József. Magy. Kritika III. évf. 10. sz. — F. Protest. Szemle 225. l. — Dr. Molnár Géza. Irod. Tájékoztató III. évf. 2. sz.
 2151. *Geréb József*. Római consuli családok. Philol. Közlöny 389—392. l.
 2152. *Györffy Endre*. Az anarchisták Rómában. (Egyet. könyvtár 119. sz.) Győr, Gross testv. (1900.) (16-r. 56 l.) 20 fill.
 2153. *Korányi György*. A római ünnepi játékok. Rozsnyói ág. fő-gymn. értes. 3—30. l.
 2154. *Lázár István*. Közegészségügy a régi Rómában. Közérdek 10., 11. sz.
 2155. *Oprisa Pál*. Impēratul Traian ca bienfăcētor al poporului roman. Brádi gör. kel. román algymn. értes.
 2156. *Pasteiner Gyula*. Római Világ. Budapest, 1899. Ism. dr. Finály Gábor. Philol. Közl. 217—223. l.
 2157. *Pop, Gavrilu*. Datinele Romanilor de la înmormântări în raport cu ale noastre. Balázsfalva, 1900. (8-r. 23 l.)
 2158. *Secans*. A rómaiak háborúja a zsidók ellen. Ludov. Akad. Közl. 867—886. l.
 2159. A XII táblás törvény töredékei. Közli Vécsey Tamás. Budapest, 1900. Politzer Zs. és fia. (8-r. 33 l.) 1 kor.
 2160. *Tóth Rezső*. Róma. Orsz. nőképző egyll. leánygymn. értes.

6. Latin irodalomtörténet.

2161. *Márton Jenő*. A római nemzeti irodalom története Pozsony. Ism. Pruzsinszky János dr. Philol. Közl. 826—829 l.
 2162. *Szép Lajos*. A római classicusok magyar fordításai. Ism. Incze Béni. Philol. Közl. 336. l.
 2163. *Cæsar. C. Julii Caesaris de bello gallico*. Liber I. II. 2. füz. Magyarázta Vajda Károly dr. (Lib. I. 39. végig — II. 1. — végig. (Latin és görög isk. classicusokhoz való præparatio. 48. füz.) Budapest, 1900. Lampel R. (8-r.) 50 fill.
 2164. Szemelvények *C. Julius Caesar commentarii de bello Gallico* című művéből. Hittrich Ödöntől. (Jeles írók iskolai tára. 65.) Budapest, 1900. Franklin-t. (8-r. 71 l.) 1 frt. Ism. Dr. Némethy Géza. Hivat. Közl. 1. sz. és Philol. Közl. 320. sz.
 2165. *Secans*. Julius Cæsar. Ludov. Akad. Közl. 666—697. l.
 2166. *Catullus. Catullus*. Peleus és Thetis lakodalma. (64.) Ford. Csengeri János. Erdélyi Múz. 19—28. l.)
 2167. *Catullus*. Lesbíához. Ford. Szabó Endre. Divatszalon XIV. évf. 3. sz.
 2168. *Cicero. Ciceronis, M. T. — Orationes selectæ XIII*. Edidit Stephanus Dávid. Oratio pro lege Manilia, s. de imperio Cn. Pompeii, in L. Catilinam, pro P. Sulla, pro A. Licinio Archia poeta, pro P. Sestio,

pro M. Marcello, pro Qu. Ligario, Orationes Philippicæ, I., II., XIV. Edit. altera emendata. Budapestini, 1900. Lampel R. (8-r. 269 l.) 80 kr.

2169. *M. Tullii Ciceronis orationes selectæ* XIII. Magyarázta Dávid István. V. füzet. Pro Sulla 19—végig. Pro Archia. Pro Sestio 1—14. (Latin iskolai classicusokhoz való præparatio. 50. füz.) Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 193—240 l.) 50 fill.

2170. *Ciceronis, M. Tullii*, Pro A. Licinio Archia poeta oratio ad iudices. Magyarázta Kaposy Luczián dr. (Jeles írók iskolai tára LXI.) Budapest, 1900. Franklin-t. (8-r. 25 l.) 30 kr. — Ism. Kempf József. Philol. Közl. 746—748. l.

2171. *Cicero (Marcus Tullius)*. A legfőbb jóról és rosszról írott munkájának harmadik könyve. Ford. Némethy Geza. Budapesti V. ker. főgymn. értes. 3—30. l.

2171a. *Koller János*. Cicero etymológiái. Arad 1900. (8-r. 44 l.)

2172. *Némethy, Geyza*. Ad Ciceronis de finibus L. I. 7, 23. Philol. Közl. 779—786. l.

2173. *Szabó István*. Marcus Tullius Ciceronak leveleiben levő nézetei azon kor két hatalmas fiáról: Cn. Pompeius Magnusról és Caius Julius Cæsarról. Érsekújvári főgymn. értes. 3—27. l.

2174. *Curtius*. Szemelvények *Curtius Rufus*ból. Az új tanterv szerint. A gymnasium IV. osztálya számára. Kiadta Csengeri János dr. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 181 l.) 2 kor. 80 fill. — Ism. Veress Ignác. Philol. Közl. 911—921. l.

2175. *Q. Curtii Rufi Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt*. (Lib. III—V.) Magyarázta Keczer Géza dr. II., III. füz. (Lib. III. 12—IV. 6.) Bpest, 1900. Lampel R. (8-r. 49—144 l.) à 50 fill.

2176. Szemelvények *Curtius*ból. A gymnasium IV. osztálya számára. Magyarázattal és szótárral ellátta Roseth Arnold. (Jeles írók isk. tára LXVIII.) Budapest, 1900. Franklin-t. (8-r.) 1 kor. 60 fillér. — Ism. Kempf József. Hivat. Közl. 22. sz.

2177. *Eucheria. Latkóczy Mihály*. Eucheria latin költőné verséhez. Philol. Közl. 392. l.

2178. *Vári Rezső*. Eucheria latin nőköltő verséhez. Philol. Közl. 730—735. l.

2179. *Horatius. Horatius* epistolái. III. füzet. Epist. II. 1—3. Ford. és magy. Boros Gábor dr. (Tanulók könyvtára 75. füzet.) Pozsony, 1900. Stampel. (16-r. 129—192 l.) 60 fill.

2180. *Horatius*. Serdülő lányokához. Ford. Patyi István. Balatonvidék 5. sz.

2181. *Horácius*. Postumushoz. Ford. Radó Antal. B. Napló 287. sz.

2182. *Horatius*. Taliarchushoz. Ford. Szabó Endre. Divatszalon XIV. évf. 3. sz.

2183. *Horatius*. Taliarchushoz. Ford. Zoltán Vilmos. Dunántúli Hirlap 103. sz.

2184. *Paulovits Károly*. Szemelvények Horatius leveleiből. Nemz. Nőnevelés 148—161. l.

2185. *Bászeli, Dr. Aurelius*. De Horatii dictis. Fehértemplomi főgymn. értes. 3—26. l.

2186. *Domby László*. Qu. Horatius Flaccus «Carmen sæculare»-ja. Sárospataki ref. főisk. értes. 3—33. l., Középisk. Lapok 3—5. sz. és Sárosp. Lapok 20., 21., 23—27. sz.

2187. *Türk Frigyes*. Horatius a Bányakertben. Hevesvárm. Hirl. 153—154. sz. — Lásd 1514. és 1519. sz. a. is.

2188. *Livius*. Szemelvények *Titus Livius* római történetéből. A köztársaság első százada és a II. pún háború. Az új tanításterv szerint szerkesztette és magyarázattal ellátta Kalmár Elek. Budapest, 1900. Franklin-t. (8-r. 342 l.) 3 kor. 20 fill. — Ism. Szőke Adolf. Hivat. Közl. 16. szám.

2189. *Livius*. XXII. 3. füzet 44. fej. — végig. Ford. és magyarázta Dávid István. (Tanulók könyvtára 76. füzet.) Pozsony, 1900. Stampfel K. (16-r. 129—194 l.) 60 fill.

2190. *Livii T.* Ab urbe condita. (Liber XXI. és XII.) Magyarázta Fodor Gyula dr. 3. füzet. (Liber XXI. 42—63. XXII. 1—23.) 2. jav. kiadás. (Latin iskolai classicusokhoz való præparatio. 4. füz.) Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 97—144 l.) 25 kr.

2191. *Nepos*. *Cornelius Nepos* életrajzai. Szótárral ellátta Vass József. Teljesen átdolgozta Pfeifer Antal. 7. kiadás. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. X, 115, 219 l.) 2 kor. 50 fill. — Ism. Kempf József. Hivat. Közl. 17. sz.

2192. *Rupp Kornél dr.* Szemelvények *Cornelius Nepos* életrajzaiból. Tárgyi és nyelvi magyarázó jegyzetekkel és szótárral. Két térképpel és nyolcz képtáblával. Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. VIII, 144 l.) 3 kor. — Bir. Veress Ignác. Hivat. Közl. 1. sz. — Rupp K. megjegyzései. U. o. 1. sz. — Veress I. ellenvetései. U. o. 1. sz. — Bir. Burián János. U. o. 1. szám.

2193. *Cornelius Nepos* életrajzaiból, szemelvények. Magyarázta és szótárral ellátta Vajda Károly dr. Budapest, 1900. Toldi L. (8-r. 152 l.) 2 kor. — Ism. Samu István. Hivat. Közl. 15. sz.

2194. *Cornelii Nepotis* Vitæ. (Miltiades, Themistocles, Aristides, Pausanias, Cimon, Lysander, Alcibiades, Thrasybulus.) Magyarázta Wirth Gyula. I., II. füzet. (Miltiades—Themistocles 9.) (Latin és görög isk. classicusokhoz való præparatio. 47, 49.) Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 48 l.) à 50 fill.

2195. *Ovidius*. *Csengeri János dr.* Szemelvények *Ovidiusból*. (Metamorphoses. Fasti.) Az új tanterv szerint. A gymnasium IV. és V. osztálya számára. (Jeles írók iskolai tára. 64. füz.) Budapest, 1900. Franklin-t. (8-r. 196 l.) 80 kr. — Ism. Dr. Katona Lajos. Hivat. Közl. 3. sz. — Bódiss Jusztin. Magy. Pædag. 123—126. l. — Schmidt Attila. Philol. Közl. 324—326. l.)

2196. Szemelvény *P. Ovidius N.* műveiből. Magyarázta Cserép József dr. Budapest, 1899. Ism. Dr. Finály Gábor. Philol. Közlöny. 753—758. l.

2197. *Schreiner Ferencz*. P. Ovidius Naso Tristia című művének 10. elegiája. Szombathelyi főgymn. értes. 3—33. l.

2198. *Petronius*. *Petronius (T. Arbiter)*. Trimalchio lakomája. Ford. Dr. Székely István. (Egyetemes könyvtár. 114. sz.) Győr, 1900. Gross testv. (16-r. 67 l.) 20 fill.

2199. *Phædrus*. Szemelvény *Phædrus* meséiből. A gymnasium III. osztálya számára. Magyarázattal és szótárral ellátta Roseth Arnold. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 100 l.) 1 kor. — Ism. Dr. Vári Rezső. Hivat. Közl. 14. sz.

2200. **Prudentius.** *Prudentius.* Salvete flores martyrum. Ford. Jánosi Gusztáv. Veszpr. Hirl. 51. sz.

2201. **Quintilianus.** *Bihari F. Immanuel* Quintilianus eszménye. Magy. Pædag. 187—191., 253—262. l.

2202. **Pacséri Károly dr.** Quintilianus és Plutarchos. Nevelés történeti tanulmány. (Népnevelők könyvtára. 5. füz.) Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 71 l.) 1 kor.

2203. **Sallustius.** *Sallustii Crispi* Bellum Iugurthinum. Magyarázta Kaposy Luczián dr. I. füz. Bellum Iug. I—XXII. 2. jav. kiadás. (Latin iskolai classicusokhoz való præparatio. 2. füz.) Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 1—48 l.) 50 fill.

2204. **Seneca.** *Dobai Sándor.* Seneca jelleme. Zilahy ref. coll. értes. 6—21. l. (Önállóan is megjelent.) (8-r. 16 l.)

2205. *F. A.* Egy ókori nevelő. Középisk. Lapok 7. sz. (Seneca.)

2206. **Tacitus.** *P. Cornelii Taciti* historiarum libri I—V. Edidit Geyza Némethy. Budapestini, 1900. Lampel R. (8-r. 212 l.) 1 kor. 40 fill. Bir. Veress Ignác. Hivat. Közl. 14. sz. és Philol. Közl. 819—822. l.

2207. *Keczer, Geyza dr.* Quæstiones Taciteæ et quædam de dialogo, qui Taciti nomine fertur. Makói főgymn. értes. 3—16. l.

2208. **Laki Bennó.** Tiberius jelleme Tacitusnál. Komáromi kath. gymn. értes. 3—46. l.

2209. *Némethy, Geyza.* Adversaria critica ad Taciti Agricolam, Annales, Historias. Philol. Közl. 347—367., 507—526. l.

2210. *Veress Ignác.* Tacitus Agricolája. Philol. Közl. 791—801. l.

2211. **Vergilius.** *P. Vergilius Maronis* Bucolica et Georgica edidit Gabriel Finály. Budapestini, 1900. Lampel R. (8-r. 95 l.) 70 fillér. Bir. Dr. Katona Lajos. Hivat. Közl. 13. sz.

2212. **Krausz Sámuel.** Vergilius Maro grammaticus nyelvösszehasonlítása. Philol. Közl. 187—199. l.

2213. **Joannes Pannonius** éneke. Közli Hegedüs István. Irod. tört. Közl. 243—245. l. — «Joannes Pannonius éneké»-hez. K. L. U. o. 468. l.

2214. **XIII. Leo pápa** 12. éves korában írt költeménye Szt. Alajosról. Ford. Csicsáky Imre. Religio I. félév. 34. sz.

2215. «Luctus Præsensus Hungariæ». — Peregrinus coelestis, Peregrino Blasphemo. Közli Földváry László. Irod. tört. Közlemény 470—472. l.

2216. **Mitrovics Gyula ifj.** Aeneas Sylvius: Historia de Eurialo stb. Ism. Némethy Géza. Phil. Közl. 418. l.

7. Latin nyelvtanok.

2217. **Bielek Dezső.** Latin genus-szabályok. Tanítványai számára rimes-ütemes sorokban szedve. B.-Csaba, 1900. Lepage Lajos. (8-r. 39 l.) 20 kr.

2218. **Dávid István.** Rövid latin olvasó- és gyakorlókönyv. Gymnasiumok és reáliskolák számára. II. rész. A III. és IV. osztály számára. Mondattani gyakorlókönyv. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. II, 95 l.) 1 kor. 20 fill. — Ism. Burián János. Hivat. Közl. 9. sz. — Kópesdy Sándor. Philol. Közl. 758—760. l.

2219. **Dávid István.** Latin olvasókönyv. Livius, Nepos, Phædrus, Cæsar, Curtius, Ovidius műveiből és más költők gnómáiból. A gymna-

siumok III. és IV. osztálya számára, valamint a reál- és polgári iskolák használatára. A legújabb tanterv értelmében módosítva. 7. javított és részben átdolgozott kiadás. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. VIII, 223 l.) 2 korona.

2220. *Hittrich Ödön dr.* Latin nyelvtan. I. Alaktan. A gymnasium I. és II. osztálya számára. Budapest, 1900. Franklin-t. (8-r.) 1 kor. 50 fill. — Ism. Wagner Alajos. Hivat. Közl. 16. sz.

2221. *Hittrich Ödön.* Latin olvasó- és gyakorlókönyv a gymnasium I. osztálya számára. Budapest, 1900. Franklin-t. (8-r.) 1 kor. 50 fillér. Ism. Timár Pál. Hivat. Közl. 20. sz.

2222. *Kempf Jóssef.* Latin-magyar szótár. Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. 282 l.) 2 kor. — Ism. Timár Pál. Hivat. Közl. 15. sz. — a. Magy. Kritika III. évf. 17. sz.

2223. *Pazár Béla.* A latin főnevek nemére vonatkozó szabályok versben. Nyelvtani segédkönyv. Szeged, 1900. Várnay L. (8-r. 24 l.) 24 fillér.

2224. *Pirchala Imre.* Latin olvasókönyv. I., II. kötet. Pozsony, Bir. Dr. Pruzsinszky János. Hivat. Közl. 19. sz.

2225. Szabályzat a latin nyelvnek a reáliskolákban való rendkívüli tanítása tárgyában. Budapest, 1900. Egyet. ny. (8-r. 7 l.) 20 fill.

2226. *Szekely István dr.* Latin olvasókönyv Cornelius Nepos és Phædrusból. A gymn. III. osztálya számára. Budapest, 1900. Rampel R. (8-r. 126 l.) 1 kor. 80 fill. — Ism. Dr. Zindl Béla. Hivat. Közl. 16. sz.

2227. *Tóth Rezső dr.* Deákiskola. (Latin olvasmányok.) Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. 111 l.) (1 kor. 50 fill. — Ism. Hegedüs István. Tanáregyl. Közl. 34. évf. 170—172. l. — Rövid ism. Tóth Béla. Pesti Hirl. 255. sz.

Értekezések.

2228. *Bartal, Antonius.* Lineamenta latinitatis Regni Hungariæ mediæ et infimæ altatis. Philol. Közl. 12—17. l.

2229. *Bódiss Jusztin.* A latin infinitivus historicus magyarázata. Philol. Közl. 25—30. és 700—711. l.

2230. *Cserép József dr.* Elementa eredete. Philol. Közl. 46—50 l. Erre vonatkozik *Krausz Sámuel dr.* «Ezékiel iratai» cikke. Ugyanott. 308—311. l. Cserép válasza. U. o. 504—506. l.

2231. *Dobos Károly dr.* A legrégibb római inscriptiók nyelvtanának főbb sajátosságai. Aradi főgymn. értes. 3—13. l.

2232. *Dr. —ő.* A latin nyelv. Magy. Szemle. 48. sz.

2233. *Kostialik János.* Az utóidejű határozó mondatok szerkezete a classicus latinságban. Ism. Bódiss Jusztin. Philol. Közl. 938—943. l.

2234. *Kuzmics Ferencz.* Birtokviszony a latinban. Budapest, 1900. (8-r. 27 l.)

2235. *Pirchala Imre.* Az infinitivus historicus. Philol. Közl. 342. l.

2236. *Pruzsinszky János dr.* Miscellanea Etymologica. Philol. Közl. 267—274. l.

2237. Thesaurus linguæ latinæ. Ism. dr. Cserép József. Philol. Közl. 327. l.

8. Magyarország régészeti.

2238. Archæologiai Közlemények 22. köt. Ism. ab. Arch. Értes. 176—179. l.
2239. *Bella Lajos*. A balfi római kori forrásról. U. o. 164—166. l.
2240. *Berecz Károly*. Valami az Ompodról, környékéről és a régészetről. Adalékok Zemplénvm. tört.-hez 1. sz.
2241. *Bibó-Bige György*. Római kori telep. Bács-Bodrogm. tört. társ. Évk. 105—111. l.
2242. *Böhm Lénárd*. Aponte római castellum és egyebek. Magy. Állam 291. sz.
2243. *Borolan István*. Római leletekről Livádián (Hunyad m.). Arch. Értes. 390. l.
2244. *Börzsönyi Arnold*. A győri benczés főgymn. régiségtárának római érem- és pénzgyűjteménye. Győri főgymn. értes. 1—112. l.
2245. Budapest régiségei. Régészeti és történeti Évkönyv. Szerkeszti Dr. Kuzsinszky Bálint. VII. Budapest, 1900. (4-r. 172 l.) Tartalom: Dr. Kuzsinszky Bálint. Újabb kőemlékek az aquincumi múzeumban. — Nagy Géza. Az eskütéri sisak. — Dr. Éber László. Aquamanile a fővárosi múzeumban. — Áldásy Antal. A bazeli zsinat áthelyezése Budára. — Gohl Ödön. Budapest emlékérméi. I. rész. (Folyt.)
2246. *Csallány Gábor*. Az őskor. Szentés. 1899. Ism. ab. Arch. Értes. 92. l.
2247. *Csallány Gábor*. Avar sírleletekről Szentés határában Donáton. U. o. 393—398. l.
2248. *Cséplő Péter*. Bronzkori leletről Nagyváradon. U. o. 78. l.
2249. *Cséplő Péter*. A pecze-szentmártoni régi sírokról. Ugyanott. 168—171. l.
2250. *Czirák Gyula*. A bogojevai «római sáncek»-ről. U. o. 76. l.
2251. *Czirák Gyula*. Bogojeva régi emlékeiről. U. o. 257—267. l.
2252. *Darnay Kálmán*. Magyarország őskora. Ism. N—s. Ethnogr. 168—171. l. — sz. Arch. Értes. 91. l.
2253. *Darnay Kálmán*. Hadtörténeti emlékekről, Sümeghen. U. o. 406—409. l.
2254. *Darvas Orbán*. A Herz-féle római pénzgyűjtemény ismertetése. Soproni kath. főgymn. értes. 3—62. l.
2255. *Dókus Gyula*. Árpádkori sírleletek Zemplén vármegyében. Arch. Értes. 39—61. l. és Adatok Zemplén vm. tört.-hez 8. sz.
2256. *Dudás Gyula*. A vaskuti, parabutyi és karavukova-ráczmiliticsi földművekről. Arch. Értes. 385. l.
2257. *Gohl Ödön*. A nagy-biszterczi kelta érmek. U. o. 224—241. l.
2258. *Gyárfás Győző*. Az ojtózi szoros emlékei. Székelyföld 28. sz.
2259. *Hampel József*. Újabb hazai leletek az avar uralom korából. Arch. Értes. 97—125. l.
2260. *Hampel József*. Ó-kori sisak. U. o. 361—374. l.
2261. *Hampel József*. Jelentés a szt. István baksi Baksay-féle halom ásátásának folytatásáról. Adalékok Zemplén vm. tört.-hez 3. sz.
2262. *Horváth Akos dr.* Az «alte Leutsch» nevezetű neolith telepről. Arch. Értes. 157—164. l.
2263. *Hübner Emil*. Czeplédi régiségekről. U. o. 77. l.

2264. *Jankó János dr.* A XI. orosz archæologiai kongresszus Kiebben. U. o. 1—16., 125—146., 241—252. l.
2265. *Jósa András dr.* Emlékek a honfoglalás korából. Ugyanott. 214—244. l.
2266. *Jurkovich Emil.* A besztercebányai plébánia templom egykori kincstáráról. U. o. 151—156., 209—213. l.
2267. *Kohlbach Bertalan dr.* A simonfai bronzleletről. Ugyanott. 79—84. l.
2268. *Kuzsinszky Bálint.* Aquincum és az ó-budai ásatások. Ujra leírta —. Budapest, 1900. (8-r. 32 l.) 40 fill. Ism. Dr. Finály Gábor. Arch. Értes. 432. l.
2269. *Lehóczky Tivadar.* Honfoglaláskori sírról Beregszászon. U. o. 398—402. l.
2270. *Melhard Gyula.* A nagy-berkii leletről. U. o. 386—390. l.
2271. *Milleker Bódog.* Óskori szobrocskák az Alduna vidékéről. U. o. 62—71. l.
2272. *Miske Kálmán, br.* Keczőli vaslándsák. U. o. 96. l.
2273. *ng.* Egy passauai kardkészítő magyar szablyái. U. o. 92. l.
2274. *Órosz Endre.* Szolnok-Dobokamegye óskori leleteinek repertoriuma. Szolnok-Dobokamegye tört. társ. I. évkönyve 17—44. l.
2275. *Ornstein József.* Dacia nyugati hatásáról. U. o. 12—17. l.
2276. *Péter Mihály.* A kis-azari ős agyagedény-lelet. Adalék. Zemplén vm. tört.-hez 6. és 7. sz.
2277. *Rappensberger Vilmos.* Carnuntum. Magyaróvári kegyr. fő-gymn. értes. 3—14. l.
2278. *Récsey Viktor.* Óskori emlékek ásatásáról Bakonybélben. Arch. Értes. 84—87. l.
2279. *Récsey Viktor dr.* Római keramikus leletekről Pannonia község területén. U. o. 267—269. l.
2280. *Récsey Viktor dr.* Egy régi féldombormű a pannonhalmi templom külső falában. Dunántuli Hírl. 14., 15. sz.
2281. *Reinecke Pál.* Egy pannoniai fibuláról. Archæol. Értesítő. 166—168. l.
2282. *Reinecke Pál dr.* Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájából. (Arch. Értes. 1899.) Ism. Dr. Thirring Gyula. Mittheil. Antroph. Ges. Wien. 101—108. l.
2283. *Der römische Limes in Österreich.* Ism. Kuzsinszky. Arch. Értes. 283. l.
2284. *Takáts Sándor.* Magyar műkincsek pusztulása a Vesselényi-féle összeesküvés idejében. U. o. 147—150. l.
2285. *Téglás István.* Római és más sírokról Alsószentmihályfalván. U. o. 391—393. l.
2286. *Téglás Gábor.* Feliratos kő a Castellum Onagrinum temetőjéből. U. o. 75. l.
2287. *Téglás Gábor.* Dacia keleti határvonala s annak védelmi rendszere a Maros felső völgyéből az Ölt rákos-hévízi szorosáig. Erdélyi Muz. 261—269., 313—324. l.
2288. *Téglás Gábor.* Daciának Hunyadmegyére vonatkozó legrégibb földrajzából. Dévai főreál. értes. 3—12. l.
2289. *Téglás Gábor.* Újabb adatok Dacia hadszervezetéhez. Akad. Értes. 73—80. l.

2290. *Tóth Szabó Pál dr.* A biharvári ásatások. Magyar Állam 103. szám.
2291. *Tóth Sándor.* A lévai kegyes-tanítórendi főgymnasium éremgyűjteményének jegyzéke. Lévai kegy. r. főgymn. értes. 3—67. l.
2292. *Vásárhelyi Géza.* Két régi emlékmарadványról Buda vidékén. Arch. Értes. 256. l.
2293. *Végh Kálmán.* A csányi őshely. Egri Hiradó. 75., 76. sz.
2294. *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien u. Herzegovina.* VI. köt. Ism. ab. Arch. Értes. 271—283. l.

IX. Germán nyelvek s irodalmak.

1. Német.

2295. *Arndt Ernst Moritz.* Ein Lebensbild in Briefen. Herausg. v. H. Meisner u. R. Geerds. Ism. Kubicsek Alb. Philol. Közl. 329—335. l.
2296. *Aurbacher, Ludwig.* Ein Volksbüchlein. Historie von den Lalenbürgern. (Szemelvények.) Iskolai használatra, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel kiadta Kemény Ferencz. Budapest, 1900. Athenäum. (8-r. 108 l.) 1 kor.
2297. *Aurbacher.* Ein Volksbüchlein. Szemelvényes kiadás. Magyarázta Endrei Ákos. (Német könyvtár. 5. sz.) Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. VIII, 94 l.) 70 fill.
2298. *Bahr A.* A Sztár. Vigj. 3 felv. Ford. Szöllősi Zsigmond. Először adták a Nemz. Színházban nov. 28.
2299. *Bardi, Rachel.* Most. Gedichte. Leipzig. Ism. Rothauser M. P. Lloyd 153. reg. sz. (Magyar költő.)
2300. *Baumbach.* A két bárány. Ford. Madzsar Gusztáv. Dél-magyar Közl. 87. sz.
2301. *Baumbach.* Tempora mutantur. Ford. Madzsar Gusztáv. Magy. Szalon 34. köt. 537. hasáb.
2302. *Beck Károly.* Loreley. Ford. Kozma Andor. Magy. Nemzet. 354. szám.
2303. *Beck Károly.* Karácsony idegenben. Ford. Feleki Sándor. Orsz.-Világ 52. sz.
2304. *Ben-Eliezer.* Saphir kiadatlan bohózata: Der falsche Kaschtan. Magy. Zsidó Szemle 328—341. l.
2305. *Berg, M.* Siebenbürgisch-sächsische Literatur. Literar. Echo 12. sz.
2306. *Bleyer Jakab.* Demantius Kfistóf «Magyar Tábori Dob»-ja. Philol. Közl. 381—389. l.
2307. *Bleyer Jakab dr.* Német siralmas énekek gróf Zrinyi Miklós halálára 1664-ből. Irod. tört. Közlem. 45—55. l.
2308. *Bodenstedt.* Mirza Schaffyból. Ford. K. A. Hazánk 231. sz.
2309. *Both, Samuel.* Bilder aus der deutschen Literaturgeschichte. Segesvári ev. polg. leányisk. értes. 3—46. l. Önállóan is megjelent.
2310. *Böttger.* Ima a hegyen. Ford. Hortobágyi. Szépirodalmi Kert 4. sz.
2311. *Bowitzsch Lajos.* Mária-legendák. Ford. Gyulai Ágost. Magy. Szemle 15. sz.

2312. *Braune, Wilh.* Die Handschriftenverhältnisse des Nibelungenliedes. Halle, 1900. Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 921—925. l.
2313. *Bródy Sándor.* Gerhard Hauptmann. Fehér Könyv. Szept.
2314. *Bruner, Dr. J. W.* Das deutsche Volkslied. Ism. *h. g.* Budapest. Szemle. 102. köt. 308—313. l.
2315. *Busse, Carl.* Paul Heyse. Kronstädter Tageblatt 68, 69. sz.
2316. *Capesius, Dr. J.* Schiller's Gedanken über die ästhetische Erziehung des Menschen. Kirchh. Blätter 30—33. sz. Külön is megjelent. (8-r. 14 l.)
2317. *Dahn Félix.* Tacitus. Ford. Antal Géza. Pápai Lapok 49. sz.
2318. Deil Eugen als deutscher Dichter. Karpathen-Post 41—52. sz.
2319. Deutsche Lieder auf den Winterkönig. Herausgegeben von Dr. Rudolf Wolkan. Prag. Ism. Bleyer Jakab. Századok 747—749. l.
2320. *Dreyer Miksa.* Segédtanár. Szinmű 4 felv. Ford. Latzkó Andor. Először adták a Fővárosi nyári színházban aug. 31.
2321. *Eichendorff.* Téli dal. Ford. Gyulai Ágost. Magy. Szemle 8. sz.
2322. *Felsmann József.* Középkori német orvosi könyv a nemzeti muzeum könyvtárában. Philol. Közl. 532—545. l.
2323. *Freytag Gusztáv.* Bilder aus der deutschen Vergangenheit. Szemelvények. Kiadta, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Gyulai Ágost. dr. (Német könyvtár 1. sz.) Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 1891.) 70 fill. Ism. Kb. Magy. Pædag. 331—333. l. — Dr. Vajda Gyula. Tanár-egyl. Közl. 33. évf. 660. l. — Ács Béla. Philol. Közl. 410—412. l.
2324. *Fridrik Imre dr.* Modern drámák. (Dörmann F.: Zimmerherren. — Gans-Ludassy, J.: Der letzte Knopf. — Schönherr, K.: Die Bildschnitzer. — Ganz, H.: Der Rebell.) Művészvilág IV. negy. 5. sz.
2325. *Fritsch F.* Istenhez. Ford. Rudnai Győző. Művészvilág III. negy. 6. sz.
2326. *Fürst Aladár.* Gessner Salamon hazánkban. Irod. tört. Közlem. 177—193., 322—335. l.
2327. *Geibel.* Vizen. Ford. Rudnai Győző. Művészvilág III. negy. 6. szám.
2328. *Gilm.* Ellentétek. Ford. Fáy Nándor. Fővár. Lapok 13. sz.
2329. *Gilm.* Az anya. Ford. Fáy Nándor. Budap. Napló 36. sz.
2330. *Glass Ferencz.* Schiller levelei. Ism. Schneeberger Nándor. Philol. Közl. 949. l.
2331. *Goethe.* Hermán és Dorottya. Az eredeti versmértékben fordította Lehr Albert. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Nyolcz fénynyomattal. Budapest, 1900. Franklin-T. (8-r. XV, 120 l.) 3 kor. — Ism. Török Gedeon. Magy. Kritika III. évf. 11. sz. Irod. Tájékoztató IV. évf. 3. sz. — Ugyanaz. Olcsóbb kiadás fénynyomatok nélkül. 1 kor. 50 fillér.
2332. *Goethe.* Dichtung und Wahrheit. Szemelvényes kiadás. Magyarázta Tiber Ágost. (Német könyvtár. 2. kötet.) Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. X, 91 l.) 70 fill.
2333. *Goethe.* Faust. A tragédia második része. Fordította Váradi Antal. 2. kiadás. (Olcsó könyvtár 1171—1182. sz.) Budapest, 1900. Franklin-T. (16-r. 572 l.) 2 kor. 40 fill.
2334. *h.* Faust Komáromban. Philol. Közl. 954. l.
2335. *H—i, L.* Das Wiener Goethe-Denkmal. P. Lloyd 301. reg. sz.
2336. *Hekler Antal.* Goethe halála. (Carlyle után.) 1832. Magyar Nemz. 264., 266. sz.

2337. *Klöss, H.* Über Goethe's Religion. Akad. Blätter V. évf. 4. sz.
 2338. *Kohut, Dr. Ad.* Goethe und die Karschin. P. Ll. 204. reg. sz.
 2339. *Nagy, Eugen.* Prolog zu der am 16. Dezember 1899 veranstalteten Gedenkfeier von Goethe's 150. Geburtstage. Als Manuskript gedruckt. (Zwanglose Vereinigung von Literatur- und Kunstfreunden.) Budapest, Neuwald I. (16-r. 13. l.)
 2340. *Netoliczka, dr. Oskar.* Goethe und die Antike. Brassó. ág. gymn. értes. 41—55. l.
 2341. *Römer, J.* Der Naturforscher Goethe. Vortrag. Kronstadt, 1900. Schlandt. (8-r. 18 l.)
 2342. *Vutkovich Sándor, ifj.* A frankfurti Goethe-ház. Nyugat-magy. Híradó 293. sz.
 2343. *Wolff, Dr. Hans.* Goethe und das deutsche Volksthum. (Kronstadt, 1900. Gött.) (8-r. 12 l.)
 2344. Goethe. (Képpel.) Athenæum-naptár 88—90 l. — Lásd 1530. sz. a. is.
 2345. *Heine. Heine.* Oh be forró nyár . . . Ford. Bérczi Fülöp. Orosházi Közl. 47. sz.
 2346. *Heine.* Van ékszered, . . . Ford. Biró Arthur. Szamos 26. sz.
 2347. *Heine* költeményeiből. Fordította Endrődi Sándor. (Magyar könyvtár 182. sz.) Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. 71 l.) 30 fill.
 2348. *Heine.* Olaf lovag. Ford. Irányi Dezső. Hazánk 106. sz.
 2349. *Heine.* Donna Klára. Ford. ifj. Neuländer Jenő. Rozsnyói Híradó 34. sz.
 2350. *Heine.* 1) Fenn északon. 2) Vagy. 3) Vissza ne nézz. 4) Szerettelek. Ford. Patyi István. Balatonvidék 5. sz.
 2351. *Heine.* Egy szép királyleány. Ford. Siklóssy László. Magyar Géniusz 29. sz.
 2352. *Heine.* 1) Fenyőfa és pálma. 2) Tavasz dal. 3) Olyan vagy, mint a virág . . . Ford. Szőke István. Honti Lapok 4. sz.
 2353. *Heine.* Temetésem. Hasznos Tanácsadó 1 sz.
 2354. *Heine, Uhland, Lenau* költeményeiből. Magyarázta Kohlbach Bertalan dr. (Német könyvtár. 7. sz.) Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 115 l.) 70 fill. — Ism. Bournáz Ernő. Philol. Közl. 830. l.
 2355. *Heller, Dr. Bernhard.* Heinrich Heine's Beziehungen zu Ungarn. P. Lloyd 12., 13. reg. sz.
 2356. *Karpeles, Gustav.* Kleine Erinnerungen an Heine. P. Lloyd 162. reg. sz.
 2357. *László Mihály.* Heine Henrik. Hasznos Tanácsadó 1. sz.
 2358. *Péterfi Tibor.* Heine, Musset, Petőfi. Irodalmi tanulmány. Budapest, 1900. Europa ny. (N. 8-r. 18 lap.)
 2359. *Goldbaum, Wilhelm.* Zwei Dichterinnen. 1) Wilhelmine v. Hillern. P. Lloyd 17 reg. sz. — 2) Alberta v. Puttkammer. Ugyanott. 19. reg. sz.
 2360. *Goldbaum, Wilhelm.* Paul Heyse. P. Lloyd 61. reg. sz.
 2361. *Goldbaum, Wilhelm.* Neueste Literaturgeschichte f. Deutsche. P. Lloyd 249. reg. sz.
 2362. *Gotthelf, Friedr.* Das deutsche Alterthum. Berlin. Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 831—835. l.
 2363. *Grosschmid, Marie v.* Te — én — ő. Ford. Herold Gy. Béla. Bácska 80. sz.

2364. *Grosschmid, Marie* v. 1) Tavaszszal. Ford. Láng Á. József. Bácska 33. sz. — 2) Lámpafénynél. U. o. 61. sz.
2365. *Grosschmid, Marie* v. 1) Emlékezés. Ford. Láng Á. József. Zombor és vid. 65. sz. — 2) Reggel. U. o. 66. sz.
2366. *H—i, L.* Ludwig Speidel. P. Lloyd 84. reg. sz.
2367. *H—i, L.* Marie v. Ebner-Eschenbach. P. Lloyd 218. reg. sz.
2368. *Hadady Géza.* Jeanne d'Arc a történelemben és Schillernél. S.-A.-Ujhelyi kegyr. főgymn. értes. 27—36. l.
2369. *Hamerling.* Az ember sorsa. Ford. Szentesi Lajos. Hazánk 231. szám.
2370. *Heinrich Gusztáv.* Wieland hazánkban. Philol. Közlöny 555—557. l.
2371. *Heinrich Gusztáv.* Egy régi német Attila-dráma. Philol. Közl. 79—82. l.
2372. *Heinrich Gusztáv.* A «Waltharius»-forrása. (Kivonat.) Akad. Értes. 413—422. l.
2373. *Heinrich Gusztáv dr.* A legelső lovagregény. Magy. Egyet. Szemle 161—169. l.
2374. *Henczell Károly* A vak panasza. Ford. Rudnai Győző. Művészvilág II. negyed. 5. sz.
2375. *Holzamer Vilmos.* Elalszik a parázs. Ford. Rudnai Győző. Zólyom és vid. 4. sz.
2376. *Jacobowski, Ludw.* Aus deutscher Seele. Ism. *h. g.* Budap. Szemle 102. kötet. 308—313. l.
2377. *John, E.* Das lateinische Nibelungenlied. Wertheim, 1899. Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 925—927. l.
2378. *Junius.* Rákkel. Budap. Hirl. 36. sz.
2379. *K. L. Meyer Gustáv.* Philol. Közl. 775. l.
2380. *Kardeván Károly.* Rist János mint drámaköltő. Irodalom-történeti tanulmány. Budapest, 1900. (8-r. 61 l.)
2381. *Kasner-Michalitschke.* Fehér hajsza. Ford. Rudnai Győző. Művészvilág. III. negyed. 6. sz.
2382. *Katona Lajos.* Hrotsuitha Dulcitusának régi magyar fordítása. Irod. tört. Közlem. 385—402. l. Különnyomatban is megjelent. (8-r. 20 l.)
2383. *Kecskeméthy M. Lajos.* Lessing G. E. élete. Ism. Molnár Pál. Phil. Közl. 948. l.
2384. *Kleist Henrik.* Penthesilea. Szomorújátékából részlet. Ford. Telekes Béla. Budap. Napló 104. sz.
2385. *Kleist Heinrich* Michael Kohlhaas. Történeti elbeszélés. Magyarázta Vajda Gyula dr. (Német könyvtár. 6. sz.) Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. XII, 92 l.) 70 fill.
2386. *Klima Lajos.* Collin H. J. élete. Ism. Dr. Vajda Gyula. Philol. Közl. 500—502. l.
2387. *Kohut, Dr. Ad.* Dorothea v. Schlegel. P. Lloyd 197. reg. sz.
2388. *Kohut, Dr. Ad.* Charlotte Birch-Pfeiffer. Pester Lloyd 147. reg. sz.
2389. *Körner Theodor.* Ima a harc alatt. Ford. Halász Margit. Protest. Pap 10. sz. és Hazánk 273. sz.
2390. *Kurz Izolde.* Első éj a sírban. Ford. Br. Bálint József. Vasárn. Ujs. 29. sz.

2391. *Latzkó Andor*. Az újabb német dráma. Uj Magy. Szemle III. köt. 299—315. l.
2392. *Lenau*. *Lenau* verseiből. 1) Ökörnyál. — 2) A postakürt. — 3) Kérelem. — 4) Holdfény. — 5) Menyasszonyom. Ford. Feleki Sándor. Orsz.-Világ 32. sz. — 6) Egy gyermeknek. U. o. 22. sz. — 7) Nádasdalok. U. o. 41. sz.
2393. *Lenau*. Csillagom. Fordította Feleki Sándor. Divatszalon XIV. évf. 6. füz.
2394. *Lenau*. 1) Délre. Fordította Feleki Sándor. Magy. Génusz 32. sz. — 2) Kivánság nélkül. U. o. 52. sz.
2395. *Lenau Miklós*. Dél felé. Ford. Vargha Gyula. Vasárn. Ujs. 35. szám.
2396. *Feleki Sándor*. *Lenau és Magyarország*. Budapesti Napló 229. szám.
2397. *K. G.* Am Grabe *Lenau's*. Ung.-Weisskirch. Volksbl. 8. sz.
2398. *Kolut, Dr. Adolf*. Eine ungarische Braut *Nikolaus Lenau's*. (Karoline Ungher-Sabatier.) P. Lloyd 127. reg. sz.
2399. *Latzkó Andor*. *Lenau*. Hét 34. sz.
2400. *Rothhauser, Max*. *Nikolaus Lenau*. P. Lloyd 200. reg. sz.
2401. *Szana Tamás*. *Lenau Miklós*. (Képpel.) Vasár. Ujs. 35. sz.
2402. *Szántó Zsigmond dr.* *Lenau viszonya a magyarsághoz*. Ism. Bleyer Jakab. Philol. Közl. 771—774. l.
2403. *Lenau*. Budap. Hirl. 229. sz. — Lásd 2354. sz. a. is.
2404. *Lingg Hermann*. 1. Végzet. 2. A vihar után. Ford. Luby Sándor. Vasár. Ujs. 6. sz.
2405. *Megyesi Ferencz*. Szegény Henrik. (Kép a XIII. század német irodalmából.) Bácska 22—23. sz.
2406. *Meyer Gusztáv*. Ha meghalok . . . Ford. Lisbeth. Budapesti Napló 259. sz.
2407. *Meyer, R. M.* Die deutsche Litteratur d. XIX. Jahrh. Ism. ifj. Imre Sándor. Erdélyi Múzeum 164—168. l.
2408. *Mildner Gyula*. Ayrrer Jakab és a morotvai monda. Philol. Közl. 423. l.
2409. *Nordau Miksa*. Tengeri rege. Ford. Feleki Sándor. Budap. Napló 86. sz.
2410. *Novotny Sándor Alfonz*. Scheffel József Viktor élete és írói működése, különös tekintettel Ekkehardjára. Nagyvárad, Láng J. nyomda, 1900. (8-r. 55 l.)
2411. *Otrok Mihály*. Törring mint lovagdrámaíró és a német lovagdráma hatása irodalmunkra. Egri főreálisk. értes. 3—33. l.
2412. *P.* Ofelnémet szöveg. Philol. Közl. 424. l.
2413. *Paetow, Walter*. Sudermann's *Johannisfener*. Pester Lloyd 242. reg. sz.
2414. *Scheffel J. Viktor*. Májusi dal. Ford. Luby Sándor. Ország-Világ 20. sz.
2415. *Scheffel*. Ifj. Werner dalaiból. «Säckingeni trombitás»-ból. Ford. Luby Sándor. Magy. Szemle 24. sz.
2416. *Schiller*. Út a vashámorba. — után írta Fludorovics Zsigmond. Nagyszombati Hetilap 3. 4. sz.
2417. *Schiller*. A világ felosztása. Ford. Klein Armin. Hódmező-Vásárhely 102. sz.

2418. *Schiller*. Az ideálok. Ford. Ravasz László. Közlöny 31. évf. 2. sz. — Lásd 1408. sz. a. is.
2419. *Schima János*. Péter Suchenwirt életéről és műveiről. Temesvári kath. főgymn. értes. 1900.
2420. *Schneider Viktor*. Herder és a héber költészet. Budapest, 1900. (Pozsony, Wigand ny.) (8 r. 95 l.)
2421. *Schnitzler Arthur*. Az élettárs. Színmű 1 felv. Ford. Fridrik Imre. Művészvilág II. negyed 9—12. sz.
2422. *Schönthan és Koppel-Ellfeld*. Aranyasszony. Vigjáték 3 felv. Ford. Makai Emil. Először adták a Nemz. Színházban szept. 21.
2423. *Seidel*. A halál serege. Ford. Feleki Sándor. Magyar. Génusz 26. szám.
2424. *Sime James*. A német irodalom története. Angolból fordította Angyal Dávid. 3. kiadás. (Athenæum kézi könyvtára VIII.) Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. 88 l.) 1 kor. 60 fillér.
2425. *Spielhagen, Friedrich*. Frei geboren. Roman. Ism. Rothhauser M. P. Lloyd 268. reg. sz.
2426. *Strache Tivadar dr.* Raimund Ferdinand és a bécsi tündérbobózat. Kassai főgymn. értes. 1—47. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 48 l.) 1 korona.
2427. *Sturm*. Halál után. Ford. Feleki Sándor. Magyar Génusz 8. szám.
2428. *Sudermann Hermann*. Keresztelő János. Szomorújáték 5 felv. és egy előjátékkal. Ford. Zoltán Vilmos. (Egyetemes Könyvtár 116—117. sz.) Győr. Gross testv. 1900. (16-r. 120 l.) 40 fill.
2429. *Sudermann Hermann*. Keresztelő János. Tragédia 5 felv., előjátékkal. Németből fordította Váradi Antal. (Olcsó Könyvtár 1144—46. sz.) Budapest, 1900. Franklin-T. (16-r. 122 l.) 60 fill. — Először adták a Nemzeti Színházban febr. 9.
2430. *Szidon Gottlieb Károly*. Süsskind von Trimberg élete és költészete. Irodalomtörténeti tanulmány. Nagyszombat, 1900. Goldmann M. (8-r. 78 l.)
2431. Tiedge. — Lásd 1430. sz. a.
2432. Der Tod Körners. Ung. Weisskirch. Volksbl. 36. sz.
2433. *Tóth Benő*. Beck Károly és «Jankó, magyar csikós» című regénye. Miskolci ref. főgym. értes. 20—29. l. (Fordítási részletek a regényből. U. o. 30—43. l.)
2434. *Uhland*. Taillefer. Ford. Berkovics Miklós. Tata-Tóvárosi Híradó 51. sz.
2435. *Uhland*. 1. Téli út. 2. Anya és gyermek. 3. Az elutazás. Ford. Gergely István. Budap. Napló 104. sz.
2436. *Uhland*. Szigfrid kardja. Ford. Hanák József. Orosházi Közl. 47. sz. — Lásd 2354. sz. a. is.
2437. *Vanselow Károly*. 1. Alkony. 2. Dal. Ford. Rudnai Győző. Nógrádi Lapok 5. sz.
2438. *Viola, Max*. Dr. Gutman. Roman. Nordau M. és Dr. Goldschmidt S. levele. Montagsblatt 21. sz. — Ism. S—rg. Pester. Lloyd 101. reg. sz.
2439. *Vogelgesang, Joh.* Ein heimlich Gespräch v. d. Tragedia Joh. Hussen. Herausg. v. H. Holstein. Halle. — Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 927—929. l.

2440. *Willgeroth G.* Talán igaz se volt . . . Ford. Fülep J. György. Torontál 263. sz.

2441. *Wippchens* sämtliche Berichte. Ism. —*ser.* Pester Lloyd 22. reg. sz.

2442. *Wisbacher.* Anyóka. Ford. Feleki Sándor. Budapesti Napló 347. szám.

2443. *Zedlitz Keresztély.* Tell Vilmos. Ford. Szabó János. Egri Ujság 7. szám.

2. Nyelvészet.

2444. *Belják Bernát.* A német módbeli segédige. Eperjesi kath. főgym. értes. 1—12. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 14 l.)

2445. *Hadady Géza.* A germán derivatio. Ism. Petz Gedeon. Philol. Közl. 852. l.

2446. *Irsik József.* A német szórend elmélete. Magyaróvári keg.-r. gymn. értes. 15—36. l.

2447. *J. Vom Weisskirchner Dialekt.* Ung. Weisskirch. Volksbl. 41—43. sz.

2448. *Kelemen Béla.* Német szótáraink és az osztrák helyesírás. Philol. Közl. 105—109. l.

2449. *Kisch, Dr. Gustav.* Nösner Wörter und Wendungen. Ein Beitrag zum siebenbürgisch-sächsischen Wörterbuch. Bistritz, 1900. (8-r. 178 l.) (Besztercei ev. főgym. értes. melléklete.)

2450. *Mayer János.* A német szórend elemei. Ism. Agatsin Gyula. Philol. Közl. 339. l.

2451. *Melich János.* Az erdélyi szászok nyelvészeti munkásságának legújabb termékei. Philol. Közl. 462—474. l.

2452. *Sütterlin, Ludwig.* Die deutsche Sprache der Gegenwart. Leipzig. Ism. Petz Gedeon. Nyelvt. Közlem. 117—121. l.

3. Tankönyvek.

2453. *Albrecht János.* Német nyelvtan. Pozsony. Ism. dr. Prusinszky János. Philol. Közl. 830. l.

2454. *B. G.* Učitelj nemačkog jezika za učenje namenjen onima koji ne znaju čitati nemačkim slovima. U Novomu Sadu, 1900, Br. M. Popović. (8-r. 56 l.) 25 kr.

2455. *B. G.* Učitelj nemačkog jezika za učenje namenjen onima koji ne znaju čitati nemačkim slovima. Sastavio i na svet izdao. 4. izd. U Novomu Sadu, Popovic, 1900. (8-r. 112 l.) 40 kr.

2456. *B. G.* Veliko izdanje. Učitelja nemačkog jezika za učenje namenjen onima koji ne znaju čitati nemačkim slovima. Sastavio i na svet izdao —. U Novom Sadu. (1900). Br. M. Popović. (8-r. 112 l.) 40 kr.

2457. *Demek Győző dr.* Német irodalmi olvasókönyv. 3. kiad. Nagyvárad, 1899. Ism. k. Keresk. Szakoktatás VIII. évf. 3. 4. sz. Demek válasza és k. válasza. U. o. 5. sz.

2458. *Deutsch J.* és *Garai E.* Német nyelvtan és olvasókönyv mindkét nembeli polgári iskolák III. osztálya számára. A közvetlen tanításmódhoz alkalmazva teljesen átdolgozta Garai Ede. 4. kiadás. Budapest. 1900. Lampel R. (8-r. 211, IV l.) 1 frt.

2459. *Endrei Ákos*. Rendszeres német nyelvtan. Budapest, 1899. Bir. Kőrösi Sándor. Hivat. Közl. 8. sz.
2460. *Endrei Ákos*. Német nyelvkönyv. II. köt. 1898. Bir. Binder Jenő. Hivat. Közl. 15. sz. — *Endrei Á.* Ellenészrevételei. U. o. 15. sz. — *Binder J.* nyilatkozata. U. o. 15. sz. — U. a. III. kötet. A középiskolák V. és VI. osztályainak használatára. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 390, VI l.) 4 kor.
2461. *Endrei Ákos*. Német stilusgyakorlatok. A középiskolák felső osztályai számára. 4-ik lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 175, VI l.) 1 frt 20 kr.
2462. *Felsmann József*. Német olvasókönyv. II. kötet. 11. kiadás. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 231 l.) 90 kr. — U. a. III. kötet. 7. kiadás. Budapest, 1900. U. o. (8-r. 214 l.) 90 kr.
2463. *Hirn Lajos és Paulay Ödön*. Német nyelvtan. 1900. Bir. Riedl Frigyes. Hivat. Közl. 18. sz. — *Kelemen Béla*. U. o. 18. sz.
2464. *U. a.* Német olvasókönyv. Bir. *Kelemen Béla*. U. o. 19. sz. — *Riedl Frigyes*. U. o. 20. sz.
2465. *Hortobágyi Antal*. Német nyelv- és olvasókönyv. I. rész. Mindkét nembeli polgári iskolák és a felsőbb leányiskola I. és II. osztálya számára. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. IV, 141 l.) 1 korona 80 fillér. *Ism. Dr. Varga Bálint*. Hivat. Közl. 22. sz.
2466. *Kemény Ferencz*. Rendszeres német nyelvtan. Budapest, 1899. Bir. Szabó Nándor. Hivat. Közl. 9. sz.
2467. *Kemény Ferencz*. Német nyelvtan és olvasókönyv. I. rész. Bir. *Dr. Gyulai Ágost*. Hivat. Közl. 18. sz.
2468. *Kemény Ferencz*. A német helyesírás. Szabályok és szójegyzék. Iskolai és magánhasználatra. A hivatalos osztrák helyesírás alapján kidolgozva. 2. jav. kiadás. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 50 l.) 50 fill.
2469. *Markovics Sándor és Hegedüs Izidor dr.* Német nyelv-, olvasó- és gyakorlókönyv szemléltető alapon. I. rész. A gymnasiumok III., a reáliskolák, felsőbb leányiskolák és polgári iskolák I. osztálya számára. Budapest, 1900. *Hornvánszky V.* (8-r. 135 l.) 2 kor. — *Ism. Dr. Hoffmann Frigyes*. Hivat. Közl. 14. sz. — *Schäffer Károly*. U. o. 22. sz. *Teveli Mihály*. *Magy. Pædag.* 501—503. l.
2470. *Rácz Lajos*. Német olvasókönyv. Sárospatak, 1899. Bir. *Jacobi Károly*. Hivat. Közl. 15. sz. — *Dr. Schnabl Róbert*. U. o. 15. sz. — *Rácz Lajos* észrevételei. U. o. 15. sz. — *Dr. Schnabl R.* megjegyzései. U. o. 15. sz. — *Tímár Pál*. U. o. 15. sz. — *Rácz L. Válasza*. U. o. 15. sz. *Timár P.* észrevételei. U. o. 15. sz.
2471. *Róder Adolf*. Levélszerinti oktatás a német nyelv magánúton való tanulására. 3. javított és tökéletesen átdolgozott kiadás. 27—40 levél. Budapest, Lampel R. (8-r.)
2472. *Simonyi Zsigmond*. Német nyelvkönyv. 2. kiad. (8-r.) 2 kor. *Ism. Teveli (Maurer) Mihály*. *Magy. Kritika* III. évf. 14. sz.
2473. *Simonyi Zs.* Német nyelvtan. 2. kiad. (8-r.) *Ism. Teveli M. M.* U. o. 14. sz.
2474. *Simonyi Zsigmond és Balassa József*. Német és magyar iskolai szótár. I. német-magyar rész. Budapest, 1900. *Franklin-T.* (8-r. IV, 451 l.) 3 kor. 50 fill. — *Ism. Timár Pál*. Hivat. Közl. 12. sz.
2475. *Szemák István dr.* Német nyelv-, olvasó- és gyakorló-könyv. II. rész. A gimnázium IV. és a reáliskola II. osztálya számára. Az új tan-

terv alapján, Buda-Pest, 1900. Laufer V. (8-r. VII, 135 l.) 1 kor. 80 fill. Ism. Tiber Ágost. Hivat. Közl. 11. sz.

2476. *Szemák István dr.* Német nyelv- és gyakorlókönyv. I. rész. A közép- és polgári iskolák kezdő osztálya számára. Az új tanterv alapján. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. IV, 131 l.) 90 kr.

2477. — Német olvasókönyv. III. rész. A középiskolák V. és VI. osztályai számára. 4-ik, lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1900. U. o. (8-r. VIII, 312 l.) 1 frt 70 kr.

2478. *Thomas, Karl.* Hilfsbüchlein für den Unterricht in der deutschen Sprachlehre. Brassói ev. leányisk. értes. 1—56. l.

2479. *Timár Pál.* Német nyelv- és olvasókönyv. I. köt. 1899. Ism. Bleyer Jakab. Tanáregyl. Közl. 33. évf. 627—629. l.

2480. *Tipray János.* Német és magyar iskolai szótár. Teljesen átdolgozta Schuber Mátvás. Német-magyar rész. 3. kiadás. Budapest, 1900. Franklin-T. (8-r. 277 l.) 1 frt. — Ism. Dr. Szemák István. Philol. Közl. 227—231. l.

2481. *Toepler Theophil E.* Elméleti és gyakorlati német tanfolyam. Magántanulók számára. Budapest, 1900. Franklin-T. (8 r. VIII, 248 l.) 1 kor. 60 fill.

2482. *Valló Vilmos.* Módszeres német nyelv- és olvasókönyv. I. rész. Kezdők számára. Budapest, 1900. Laufer V. (8-r. IV, 324 l.) 3 k. 60 fill.

4. Svéd-dán-holland.

2483. *Björnsterne Björnson.* A Monte Pincióról. (Nocturne.) Ford. Ábrányi Emil. Budap. Napló 348. sz.

2484. *Björnsterne Björnson.* Hegyi dal. Ford. Farkas Emil. Orsz.-Világ 25. sz.

2485. *Brandes, G.* Henrik Ibsen. Björnstjerne Björnson. Ism. *f. s.* Budap. Szemle 103. köt. 154—156. l.

2486. *Brandes György.* Ibsen Henrik. Budap. Napló 90. sz.

2487. *Goldbaum, Wilhelm.* Georg Brandes. P. Lloyd 76. reg. sz.

2488. *H—i, L.* Ibsen's «Brand» auf der Bühne. Pester Lloyd 190. reg. sz.

2489. *Huszár Vilmos.* Brandes György. Budap. Napló 104. sz.

2490. *Ibsen Henrik.* Wenn wir Todten erwachen. Ism. *O. E.* Uj Magy. Szemle 189. l.

2491. *Ibsen.* Hattyú. Ford. Ábrányi Emil. Budap. Napló 348. sz.

2492. *Multatuli (E. Howes Dekker).* Nem tudom, hol fogok meghalni. Maláj dal. Ford. Gábor Ignác. Művészvilág II. negyed 6. sz.

2493. *Szabó László.* Brandes György. Pesti Hirl. 88. sz.

2494. *Szűry Dénes.* Ibsen Oszvöldja. Vasárnapi Ujság 21. sz.

2495. *V. E.* Brandes. Soproni Napló 29. sz.

2496. *Viola, Max.* Georg Brandes. Montagsblatt 14. sz.

2497. *Wildner Odön.* Björnson társadalmi színműveiről. Budap. Szemle 104. köt. 321—356. l.

2498. *Wildner Odön dr.* Ibsen Henrik. Huszadik század 37—58. 115—131. 168—185. l.

5. Angol.

2499. *Bulwer Fduárd*. Pompéji utolsó napjai. Ford. dr. Wirtzfeld Béla. *Ism. d.* Budap. Szemle 104. köt. 312—314. l.
2500. *Burns*. Fennföldön a szívem . . . Ford. Czeglédy Sándor. Pápa Lapok 34. sz.
2501. *Burns Róbert*. 1. Nincs Nanny velem! Ford. Gyulai Ágost. Magy. Szemle 22. sz. — 2. Stuart Mária panasza. U. o. 26. sz.
2502. *Burns*. Ha halkabban ver lázadó szívünk. Nemzeti Szemle 4. szám.
2503. *Byron*. Don Juan. Ford. Ábrányi Emil. *Ism. Irod. Tájékoztató* III. évf. 1. sz.
2504. *Lord Byron*. Búcsú. Ford. Havadi Barnabás. Magy. Szemle 42. szám.
2505. *Byron*. — Lásd 2507. 2731. sz. a. is.
2506. *Carlyle Tamás*. Hősökről. Gyémánt-Nyakiáncz. Fordította dr. Végh Arthur. Átnézték Baráth Ferencz, dr. Hegedüs István. Budapest, 1900. Akadémia. (8-r. XXII, 436 l.) 6 kor.
2507. *Győry Ilona*. Három brit lyrikus. 1. Burns. Fővárosi Lapok 8. sz. — 2. Moore. U. o. 9. sz. — 3. Byron. U. o. 10. sz.
2508. *Jánosi Gusztáv*. Angol, francia és olasz költőkből. (Ölcső Könyvtár 1159—60. sz.) Budapest, 1900. Franklin-T. (16-r. 104 l.) 40 fillér.
2509. *K. A. Percy Bysthe Shelley*. P. Lloyd 186. reg. sz.
2510. *Kégl Sándor*. Austen Johanna. Budapesti Szemle 103. köt. 143—148. lap.
2511. *Loew, Dr. Emil*. Zwei englische Sozialromane. Pester Lloyd 110. reg. sz. (Whiteing, Richard: Nr. 5 John Street.; Wells, H. G.: When the Sleeper wakes.)
2512. *Mackay Charles*. Oh hagyjatok . . . Ford. Szalay Fruzina. Hét 43. sz.
2513. *Moore Tamás*. Ha a hajónk . . . Ford. Gyulai Ágost. Középisk. Lapok 10. sz.
2514. *Moore Tamás*. Az utolsó rózsa. Ford. Pásztor Árpád. Selmeczb. Híradó 43. sz.
2515. *Moore*. 'Tis the last rose . . . Ford. Patyi István. Balatonvidék 5. szám.
2516. *Moore*. A parton. Ford. Ravasz László. Közlöny 31. évf. 5. sz.
2517. *Poe Edgar*. Régi fájdalom. Nemz. Szemle 3. sz.
2518. *Poe Edgar*. Lee Anikó. Ford. Pásztor Árpád. B. Napló 75. sz.
2519. *Shakespeare. Shakspeare*. A velencei kalmár. Fordította Ács Zsigmond. Bevezette és jegyzetekkel kísérte Csiky Gergely. (Ölcső Könyvtár 1194—97.) Budapest, 1900. Franklin-T. (16-r. 178 l.) 40 fill.
2520. *Shakspeare*. Coriolanus. Fordította Petőfi Sándor. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Radó Antal. (Magyar Könyvtár 177—178. füzet.) Budapest. Lampel R. (16-r. 141 l.) 60 fill.
2521. *Shakspeare*. III. Richard király. Fordította Szigligeti Ede. Bevezette és jegyzetekkel kísérte Csiky Gergely. (Ölcső Könyvtár 1190—1193. sz.) Budapest, 1900. Franklin-T. (16-r. 230 l.) 80 fill.
2522. *Shakespeare*. Troilus és Kresszida. Ford. Fábián István. Először adták a Nemzeti Színházban decz. 14.

2523. *Csengeri János dr.* Shakespere Julius Cäsarja. Magy. Polgár 244. szám.
2524. *Éber Ernő.* Shakespeare és a verizmus. «Ujság» 26. sz.
2525. *Fridrik Imre.* Mikép adjuk Shakespearret. Művészvilág III. negyed 7. sz.
2526. *Gozsdu Elek.* Hamlet és Don Quijotte. Bácska 98. sz.
2527. *Ince Henrik dr.* Shakespeare — ma. Művészvilág III. negyed 5. szám.
2528. *Lee, Sydney.* A life of W. Shakespeare. Ism. d. Budapesti Szemle 102. köt. 150—153. l.
2529. *Rakodczay Pál.* Paródia-e Shakespeare Troilus és Kressidája? P. Hirl. 344. sz.
2530. *Rakodczay Pál.* Katholikus volt-e Shakespeare vagy protestáns? Pesti Hirlap 355. sz.
2531. *Thessalos.* A Shakespere mythos. «Ujság» 112. sz.
2532. Valami a Shakespeare-kritikáról. Magy. Szemle 36. sz.
2533. *Sternér Lawrence.* A pólyás baba. Bohózat 3 felv. Magyar színre alkalmazta Szomaházy István. Először adták a Vígszínházban május 3.
2534. *Swinburne.* Álom-ország. Ford. Józán Miklós. Fővár. Lapok 38. szám.
2535. *Wallace, Lewis.* Ben Hur. Ford. Szekrényi Lajos. 3. kiadás. Ism. J. Magy. Allam 225. sz.
2536. *Mr. Ward.* Halbech of Banisdale. Ism. Athenæum 127—132. lap.

6. Tankönyv.

2537. *Pröhle Vilmos.* Rendszeres angol nyelvtan. Ism. Yolland Arthur. Philol. Közl. 575—577. l.

X. Román nyelvek és irodalmak.

1. Francia.

2538. *Alexander Bernát.* Diderot-tanulmányok. (Filozófiai írók tára XV. köt.) Budapest, 1900. Franklin-T. (8-r. XVI, 259 l.) 3 kor. 60 fill. — Rövid ism. Hét 49. sz. — Dr. Sebestyén Károly. Budap. Hirlap 347. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 302. reg. sz.
2539. *Alexander Bernát.* Diderot. Uj Magyar Szemle II. köt. 86—112. 241—255. 423—446. l.
2540. *Barbier Agost.* A bálvány. Ford. Vargha Gyula. Budapesti Szemle 103. köt. 289—294. l.
2541. *Bazin René.* A haldokló föld. Ford. Kolosváryné Korányi Ilona. Ism. Hazánk 36. sz.
2542. *Becker, F. Á.* A román irodalmak kialakulása. Budapesti Szemle 104. köt. 379—390. l.
2543. *Béranger.* A fecske. Ford. Détsy István. Tanulók Lapja 5. sz.
2544. *Béranger.* Tizenhárman az asztalnál. Ford. K. Szatmár és Vid. 9. sz.
2545. *Béranger.* Lidérczfény. Ford. Mikolth. Pápai Lapok 31. sz.

2546. *Blanchelet Henri*. A kis testvér. Fordította Szabados Ede. Szatmár-Németi 37. sz.
2547. *Bloch Henrik dr.* Francia antisemita hírlapok a nagy forradalom idejében. Izs. m. irod. társ. Évkönyv 124—133. l.
- 2547a. *bn.* Egyszerűsítések a francia syntadiban Tanáregyl. Közl. 34. évf. 195—190. l.
2548. *Bourget Pál*. Családi drámák. Ism. Keszler József. Magyar Nemzet 117. sz.
2549. *Brieux M.* A bölcso. Színmű 3 felv. Ford. Gábor Ignác. Először adták a Nemz. Színházban nov. 16.
2550. *Brieux Eugène*. A bölcso. Színmű 3 felv. Fordította Gábor Ignác. (Magyar Könyvtár 203. sz.) Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. 69 l.) 30 fill.
2551. *Bródy Sándor*. Maupassant szenvedélye. Fehér könyv jul.
2552. *Bródy Sándor*. Egy régi regényről. Fehér könyv szeptemb. (Zola «L'œuvre»-je.)
2553. *Bródy Sándor*. Feuillet, a regényíró. (Megjelent Feuillet O. Az özvegy. Ford. Fáy J. Béla regény elején. I—XIV. l.)
2554. *Coppée*. Sennacherib. Ford. Jánosi Gusztáv. Magy. All. 37. sz.
2555. *Coppée Ferencz*. A sétatéri pad. Ford. N. Bölönyi József. Nagyvárad Napló 21. sz.
2556. *Craven Agostné*. Éliane. Ford. Rada István. Ism. /k. Kath. Szemle 770. l.
2557. *Darmesteter-Hatzfeld-Thomas*. Dictionnaire général de la langue française. Paris. Ism. H. Gy. Bdp. Szemle 104. köt. 306—309. l.
2558. *Delavigne*. A király gyón. (XI. Lajos cz. szomorújátékából részlet.) Ford. Magy. Szemle 33. sz.
2559. *Descalliers Maurice és Mars Antony*. Névtelen levelek. Bohózat 3 felv. Először adták a Magyar Színházban jan. 11.
2560. *Diderot* válogatott filozófiai művei. II. Fordította és bevezetéssel, magyarázatokkal ellátta Alexander Bernát. (Filozófiai írók tára XIII.) Budapest, 1900. Franklin-T. (8-r. VIII, 355 l.) 5 kor. — Ism. dr. Sebestyén Károly. Budap. Hírlap 347. szám. — Rothhauser M. Pester Lloyd 302. reg. sz.
2561. *Dumas Sándor, ifj.* A tékozló apa. Színmű 5 felv. Ford. Fái J. Béla. Először adták a Nemz. Színházban okt. 5.
2562. Egy költő ifjúsága. P. Napló 156. sz. (Guy de Maupassant-ról.)
2563. *Feuillet Octave*. Juliette válópöre. Vigjáték 3 felv. Ford. Huszár Vilmos. Először adták a Nemzeti Színházban május 18-án.
2564. *Florian*. Románcz. Ford. Török Konstant. Székesfehérvári Hírlap 14. sz.
2565. *Fodor, Stefan*. Molière und Racine. P. Lloyd 92. reg. sz.
2566. *France, Anatol*. Clio. Ism. Hatvany Lajos. Budap. Szemle 102. köt. 443—452.
2567. *Gautier Theophil*. A vak. Ford. Vargha Gyula. Budapesti Szemle 104. köt. 276. l.
2568. *Glatz Károly, ifj.* Nagy költőkről. (Musset Alfréd.) Kecskem. Jogakad. Lapok 3. 4. sz.
2569. *Goncourt Edmond*. A Zemganno fivérek. Ford. Szűry Dénes. Ism. K—r Eszti. Magy. Kritika III. évf. 24. sz.
2570. *H. L.* Maupassant hagyatéka. Uj Magy. Szeml. III. köt. 322 l.

2571. *Haraszti Gyula*. A francia lyrai költészet fejlődése. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, 1900. Franklin-T. (8-r. 196 l.) 2 kor. — Ism. Lázár Béla. Magy. Kritika III. évf. 20—21. sz.

2572. *Haraszti Gyula*. A parnassusi költők Franciaországban. (Leconte de Lisle, Coppée, Heredia, Sully Prudhomme.) Budap. Szemle 101. köt. 25—47. l.

2573. *Hémon, Félix*. Cours de littérature. XII. Bossuet. XIII. Mme de Maintenon. Ism. Gy. l. Budap. Szemle 102. köt. 314—319. l.

2574. *Heredia*. Hortorum deus. Ford. Vargha Gyula. Budapesti Szemle 101. köt. 112—115. l.

2575. *Hugo Victor*. Ha gazdag volnék... Ford. —us. Művészvilág IV. negyed 6. sz.

2576. Hugo Viktor naplójegyzetei. Egyetértés 78. sz.

2577. *io*. Cyrano de Bergerac. Művészvilág III. negyed 9. sz.

2578. *Kg*. Labiche és Az ég madarai. Hazánk 11. sz.

2579. *Készler József*. Phædra. Magy. Nemzet 107. sz.

2580. A költő szerelme. (Ifj. Dumas és a Kaméliás hölgy.) Művészet 9. szám.

2581. *Kont Ignác dr.* Egy francia zsidó költő és tanfériú. Izr. m. irod. társ. Évkönyv 180—193. l. (Manuel Eugène.)

2582. *Kovalik János*. Malherbe. Ism. Dr. Honti Rezső. Philol. Közl. 951. lap.

2583. *Labiche Eugène*. Az ég madarai. Vigjáték 3 felv. Ford. Fái J. Béla. Először adták a Nemzeti Színházban jan. 13.

2584. *Lamartine*. A költő. Ford. Zoltán Vilmos. Dunántúli Hirlap 30. szám.

2585. *Lamartine*. 1. Szegények imája. Ford. Árvay Sándor. U. o. 30. sz. — 2. Pillangó. U. o. 103. sz.

2586. *Lamartine*. Egy emlékkönyvben száradt virágra. Fordította Gyulai Agost. Kath. Szemle 928. l.

2587. *Lamartine*. Őszszel. Ford. Czeglédi Sándor. Pápai Lapok 9. szám.

2588. *Laurie André*. Francia diákélet. Ford. Hegedüs Pál. Ism. Szegedi Napló 19. sz.

2589. *Leconte de Lisle*. 1. A kondor álma. Ford. Szabados Ede. Vasár. Ujs. 1. sz. — 2. A sas prédája. U. o. 11. sz.

2590. *Leconte de Lisle*. Az üvöltők. Ford. Vargha Gyula. Budap. Szemle 102. köt. 96. l.

2591. *Le Mouel Jenő*. Gyermek tánca. Fordította Béry Gyula. Budap. Szemle 104. köt. 115. l.

2592. *Lemoyne András*. Margit. Ford. Bogdánfy Lajos. Budap. Szemle 103. köt. 483. l.

2593. *Maeterlinck, Maurice*. Kékszakáll és Ariane. Dráma 3 föl. Ford. Szende Ilona. Magy. Génusz 1. s. köv. sz.

2594. *Manuel Jenő*. 1. Anyámhoz. Ford. Bogdánfy Lajos. Budap. Szemle 101. köt. 289. l. — 2. A fészek. U. o. 102. köt. 434. l.

2595. Molière háza. Pesti Napló 67. sz.

2596. *Musset Alfréd*. A Juana. Ford. Pekry Károly. Fővár. Lapok 3. szám.

2597. *Musset Alfréd*. Emberi gyöngénk. Fordította Vajda Viktor. Kecskemét 42. sz. — Lásd 2358. és 2731. sz. a. is.

2598. *Pintér Ákos*. Balzac meg az apostola. Fővár. Lapok 16. sz.
 2599. *Prévost, Marcel*. Lea. Ism. Vetési. Egyh. Közl. 50. sz.
 2600. *Prévost, Marcel*. Vierges Fortes. Ism. S. Uj Magyar Szemle
 342. 1. — (mi.) Huszadik század 310—313. l.
 2601. *Prévost Marcel*. Erős szüzek. Ford. Gábor Ignác. Ism.
 Szász Zoltán. Magy. Kritika III. évf. 20—21. sz.
 2602. *r-k. Chateaubriand* s «A kereszténység szelleme». Egyh.
 Közl. 41. sz.
 2603. *Racine Jean*. Britannicus. Bevezetéssel és magyarázatokkal
 ellátta Hofer Károly. (Francia könyvtár. 1. sz.) Budapest, 1900. Lam-
 pel R. (16-r. 82 l.) 70 fill. — Ism. Téti József. Tanáregyl. Közl. 34. évf.
 256. lap.
 2604. *Racine Jean*. Phédra. Szomorújáték 5 felv. Ford. Ábrányi
 Emil. (Magyar könyvtár 185. sz.) Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. 64 l.)
 30 fill.
 2605. *Reinhold Maurice*. Regg. Ford. Rudnai Győző. Zólyomvárm.
 Hirl. 4. sz.
 2606. *Rostand Edmond*. Cyrano de Bergerac. Romantikus dráma
 5 felv. versekben. Francziából fordította Ábrányi Emil. Budapest, 1900.
 Lampel R. (8-r. 317 l.) 1 frt 50 kr. — Ism. Haraszi Gyula. Budapesti
 Szemle 101. köt. 302—310. l. — Irod. Tájékoztató III. évf. 1. sz.
 2607. *Rostand Edmond*. A taliga-szekér. Ford. Gyulai Ágost.
 Magy. Szemle 11. sz.
 2608. *Rota Sigalp*. Egy és más Labicheról. Művészvilág II. negyed.
 3. szám.
 2609. *Sainte Croix, Camille de*. Pantalonie. Roman. Ism. H—i L.
 P. Lloyd 181. reg. sz.
 2610. Sande G. — Lásd 2731. sz. a.
 2611. *Sarcey, Francisque*. Quarante ans de théâtre. Ism. Hatvany
 Lajos. Budap. Szemle 104. köt. 126—142. l.
 2612. *Sebestyén Károly dr.* Az új költészet. (M. Maeterlinck.)
 Magy. Geniusz 1. sz.
 2613. *Sebestyén Károly dr.* Jean Racine és Phædrája. Magyar-
 ország 106. sz.
 2614. *Sully Prudhomme*. Egy közülök. Ford. Nagy Bölöny József.
 Nagyvárad Napló 296. sz.
 2615. *Sully Prudhomme*. Haldokló szerelem. Ford. Szabados Ede.
 Vasár. Ujs. 36. sz.
 2616. *Sully Prudhomme*. Öröm ok nélkül. Ford. Vargha Gyula.
 Budap. Szemle 103. köt. 109. l.
 2617. *Töpffer, Rodolphe*. Nouvelles Genevoises. Le lac de gers.
 Le col d'Anterne. Le grand Saint-Bernard. Magyarázta Ballenegger
 Henrik. (Francia könyvtár, 4. sz.) Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. IV,
 96 l.) 70 fill. — Ism. Téti József. Tanáregyl. Közl. 33. évf. 672. l.
 2618. *Tournier L.* Más hadd hirdesse... Ford. Patyi István.
 Balatonvidék 5. sz.
 2619. *Vajda Viktor*. A Provence legszebb költeménye. (Mireille.)
 Kecskemét 23. sz.
 2620. *Vaudère, Jean de la*. A félneműek. Ford. Podmaniczky Ho-
 rácz br. Ism. Magy. Kritika III. évf. 24. sz.
 2621. *Voltaire*. Siècle de Louis XIV. Magyarázta dr. Chovancsák

- István. (Francia könyvtár. 2. sz.) Budapest, 1900. Lampel R. (16-r. X, 118 l.) 70 fill. — Ism. Téri József. Tanáregyl. Közl. 34. évf. 256. l. — T. B. Magy. Kritika IV. évf. 2. sz.
 2622. Voltaire. — Lásd 2731. sz. a.
 2623. Welter, Nicolaus. Frederi Mistral. Ism. Kropf Lajos. Budap. Szemle 102. köt. 139—144. l.
 2624. Yartin József. Mit akart Rostand? Magy. Nemzet 86. sz. (Aiglon cz. darabról.)
 2625. Zola, Emil. Fécondité. Ism. E. O. Huszadik Század 130—133. l. — G. G. Hazánk 84. sz.
 2626. Zola Emil. A termékenység. Ism. V. H. Uj Magy. Szemle 352—353. l. — Goda Géza. Irod. Tájékoztató III. évf. 2. sz.

2. Tankönyvek.

2627. Hofer Károly. Francia olvasókönyv. Középiskolák alsó osztályai számára. Szóttárral és jegyzetekkel ellátta Háhn Adolf. 6. jav. kiadás. Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. VIII, 186 l.) 2 K.
 2628. Kálmán Miksa dr. Francia társalgó. A társalgáshoz szükséges szólások gyűjteménye phonetikus átírással és magyarázó jegyzetekkel. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 58 l.) 1 K. — Megjelent a pécsi főreálisk. értesítőben.
 2629. Mébold Fr. és Ungvári B. Rendszeres francia nyelvtan. III. Teljes mondattan. Iskolai magánhasználatra. Budapest, 1900. Lampel. (8-r. III, 372 l.) 4 K.
 2630. Mendlik Alajos. Francia nyelv. Tankönyv a m. kir. honvéd-nevelő- és képzőintézetek számára. II. fokozat. Budapest, 1900. Pallas. (8-r. VII, 284 l. Szótár 67 l.)
 2631. Rahn, Dr. I. R. A travers Paris et la France. Recueil de gravures à l'usage de la conversation française. 1900. Ism. Téri József. Tanáregyl. Közl. 33. évf. 464. l.
 2632. Theisz Gyula dr. A francia nyelv középső tanfolyama. Olvasókönyv. Gyakorlókönyv. Szókönyvecske. A leányiskolák III. és IV. osztálya számára. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 178 l.) 1 K 80 fill. — Ism. Oláh Béla dr. Hivat. Közl. 16. sz.
 2633. Theisz Gyula dr. Francia olvasó- és gyakorlókönyv. Nyelvtani táblázatok. Szókönyvecske. Fonetikus szövegek. I. rész. A reáliskolák III. osztálya számára. A francia nyelv elemi tanfolyamának 3. kiadása. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. IX, 136 l.) 1 K 60 fill.
 2634. Theisz Gyula. Kis francia nyelvtan. 1898. Ism. Matskássy József. Hivat. Közl. 4. sz.
 2635. Theisz, Jules. Petite grammaire française. 1897. Ism. Matskássy József. Hivat. Közl. 4. sz.

3. Olasz és spanyol.

2636. Allaram Gyula. Dante és művei. Religio II. félv. 5—14. 18—22. 26—28. 37—39. sz.
 2637. d'Annunzio, Gabriele. Fuoco. Ism. Rothhauser M. P. Lloyd 251. reg. sz. — Bertini Pietro. Budap. Napló 123. sz.

2638. *Bródy Sándor*. Duse regénye. Fehér Könyv. Jun. (d'Annunzio «Fuoco» regényéről.)
2639. *Carducci*. San Guido előtt. Ford. Radó Antal. Budap. Napló 354. szám.
2640. *Carrer Luigi*. A boszu. Ford. Dr. Tóth József. Szombathelyi Ujs. 15. sz.
2641. *Cervantes S. Miguel*. Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha. Győry Vilmos fordítása alapján átdolgozta, bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Huszár Vilmos. (Iskolai könyvtár. 6.) Budapest, 1900. Athenæum. (8-r. XXXII, 252 l.) 2 K 50 fill.
2642. *Dante. Dante*. A Paradicsom. Ford. Szász Károly. Ism. L.V. Kath. Szemle 943—946. l. — Cs. Papp József. Erd. Múz. 381—396. l.
2643. *Dante*. Purgatorium 11. éneke. — Paradicsom 34. éneke. Ford. Csicsáky Imre. Páduai Szt. Antal Lapja III. évf. 4. sz.
2644. *Dante*. A paradicsom. 34. ének. Szemelvény. Ford. Csicsáky Imre. Örökzöld 7. füz.
2645. *Dante*. A pokol 5. 32. éneke. Szemelvény. Ford. Gárdonyi Géza. U. o. 7. füz.
2646. *Dante*. Pokol. 33. éneke. Ford. Gárdonyi Géza. Páduai Szt. Antal Lapja III. évf. 4. sz.
2647. *B. A. Dante* és a Szent év. Páduai Szt. Antal Lapja III. évf. 4. sz. és Örökzöld 7. sz.
2648. *de—l. Dante* Alighieri. Páduai Szt. Antal Lapja III. évf. 4. sz.
2649. *de—l. Dante*. Örökzöld 7. füz.
2650. *K—m. Dante* versei és prózája. Örökzöld 7. füz.
2651. *Cs. Papp József dr.* Dante csontjai. Vasár. Ujs. 44. sz.
2652. *Cs. Papp József*. Dante rigója. Allatok védelme VI. évf. 2. sz.
2653. *Cs. Papp József*. Dante és a biblia. Erdélyi Protestáns Lap 1. sz.
2654. *Cs. Papp József*. Dante nyomai Veronában. Magy. Polgár 40. szám.
2655. *Cs. Papp József*. XIII. Leo Dante emlékének. U. o. 298. sz.
2656. *Radó Antal*. Az *il* és *lo* Dantenél. Philol. Közl. 144. l.
2657. *Grossi, Tommaso*. A fecske. Ford. Sróff Gábor. Kalazantinum 6. sz.
2658. *Margit olasz királyné*. Látomás. Ford. ifj. Indre László. Magy. Polgár 230. sz.
2659. *Negri Ada*. 1. Temetés. Ford. Radó Antal. Orsz.-Világ 23. sz. — 2. Utczai suhancz. U. o. 37. sz.
2660. *Negri Ada*. A vén templom. Ford. Rudnai Győző. Művészvilág II. negyed 11. sz.
2661. Az olasz regényirodalom. Szépirod. Kert 12. sz.
2662. *Petrarca*. Egyedül. Ford. Mikolth. Pápai Lapok 27. sz.
2663. *Radó Antal*. Két olasz költő. Ada Negri és Anie Vivanti. (Magyar könyvtár. 173. füz.) Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 73 l.) 30 kr. — Ism. Rothhauser M. P. Lloyd 153. reg. sz. — Vasár. Ujs. 24. sz. — S. E. Nagyvárád 141. sz. — ny. Magy. Hirl. 154. sz.
2664. *Radó Antal*. D'Annunzio. Uj Magy. Szemle II. köt. 447—464. lap.
2665. *Rossetti, Gabriele*. Az igaz boldogság. Ford. Sróff Gábor. Kalazantinum 7. sz.

2666. *Selgas José*. Az élet. Spanyolból ford. Kőrösi Albin. Kalazantinum 3. sz.

2667. *Stecchetti, Lorenzo*. Spes, ultima dea . . . Ford. —us. Művészvilág IV. negy. 6. sz.

2668. *Stecchetti, Lorenzo*. Levélhulláskor. Ford. Mérő Gyula. «Ujság» 102. sz. és Csongrádi Lap. 39. sz.

2669. *Stiavelli G.* Idill. Ford. Rudnay Győző. Orsz.-Világ 43. sz.

2670. *Verga Giovanni*. A farkas. Népdrama 2 felv. Ford. Radó Antal. Először adták a Vígyszínházban nov. 3.

2671. *Villa, Carlo Luigi*. A csempészek. Dalmű 2 felv. Ford. Radó Antal. Zenéjét szerzette Bahnert József. Először adták a m. kir. operában márcz. 17.

4. Rumán.

2672. *Barbul Jenő*. Az avasvidéki nyelvjárás. Budapest, 1900. Franklin-ny. (8-r. 71 l.)

2673. *Barcianu, Sab. Pop.* Wörterbuch der rumänischen und deutschen Sprache. I. Teil: Rumänisch-deutsch. Hermannstadt, 1900. W. Krafft. (8-r. 6 lev., 751 l.)

2674. *Bârseanu, Andr. Nicolae* Bogdan «Gramatica limbei Române» pentru cl. I. și II. gimn. reală și civilă. Brassói román gör. kel. főgym. értes.

2675. *Bolintinean D.* Egy fiatal leány hattyudala. Ford. Dessean P. Simon. Kis Jenő és vid. 11. sz.

2676. *Carmen Sylva*. Anyai gond. Ford. Feleki Sándor. Divat Salon XIII. 9. sz.

2677. *Carmen Sylva*. Őszi gondolatok. Ford. z. y. Hazánk 225. sz.

2678. *Carmen Sylva*. Anyám. Bácska 8. sz.

2679. *Hodos, E.* Manual de limba română. Gramatica și carte de cetire. Pentru preparandii, școale medii și civile. Edit. I. Caransebes, 1900. (8-r. 160 l.) 2 K.

2680. *Moldován Gergely dr.* A román nyelv. Erdélyi Muz. 61—70. l.

2681. *Poni Matild*. 1. A sötét habok felett. Románból ford. Dessean P. Simon. Kis Jenő és vid. 8. sz. — 2. Egy rege. U. o. 15. sz.

2682. *Putnok Miklós*. Román költészet a XIX. században. Dél-magyar. Közl. 276. sz.

2683. *Rácz János*. Murășan András élete és költészete. Tanulmány a román irodalomtörténet köréből. Kolozsvár, 1900. (8-r. 100 l.)

2684. *Rățiș, Ioan*. Viața și operele lui Andrei Murășan. Studiū istoric-literar. Blaș, 1900. Tipog. archidiec. (8-r. 182 l.) 1 frt.

2685. *Sion György*. Az egér és a könyvtár. Románból ford. Dessean P. Simon. Kis Jenő és vid. 13. sz.

2686. *Sulică, Nicolae*. Antropomorfisme și antiantropomorfisme în limba română. Brașov, 1900. A. Muresianu. (8-r. 95 l.) 80 bani.

2687. *Szifura Demeter*. Öntetek bort. Románból ford. Dessean P. Simon. Kis Jenő és vid. 1. sz.

Tankönyv.

2688. *Bogdán, Miklós*. Gramatica limbei eromane. Brassó, 1899. Bir. Dr. Alexies György. Hivat. Közl. 15. sz.

XI. Szláv nyelvek s irodalmak.

2689. *Antal Benedek*. Adatok a tót nyelv magyar elemeihez. Nyelvőr 331. l.
2690. *Ásbóth, Oskar*. Die Anfänge der ungarisch-slavischen ethnischen Berührung. Arch. f. slav. Philol. 433—487. l.
2691. *B. O.* A nők költője. Egyetértés 135. sz. (Turgenyev.)
2692. *Bodiczky Dezső*. Orosz zsebkönyv katonai használatra. Budapest, 1900. Grill K. (16-r. 26 l.)
2693. *Bródy Sándor*. Az orosz Shakespere. Fehér Könyv Jan. (Dosztojevszki-ről.)
2694. *Chmelensky*. Hármass gyönyör. Ford. Csereháthy Tibor. Sárosp. Ifj. Közl. XVII. évf. 1. 2. sz.
2695. A gólya. Cseh népdal. Ford. Gábor Ignác. Budap. Szemle 102. köt. 284. l.
2696. *H—i, L.* Tolstoi's «Auferstehung». P. Lloyd 96. reg. sz.
2697. *H. J.* Dosztojevszkijről. Magy. Szemle 42. 43. sz.
2698. *Hadzsics Antal*. Jovanovics Jovan Zmáj. Torontál 133. sz.
2799. Katonai szótár. Magyar-horvát rész. Szerkesztették Tóth Tivadar, Schweitzer Károly, Pandić Sándor s Spicer Mór. Vojnički rječnik magjarsko-hrvatski dio. Budapest, Pallas, 1900. (8-r. 517) 5 K 46 fill.
2800. *Kolycov*. Kettős élet. Ford. Mathé Miklós. Magy. Szemle 21. szám.
2801. (*Md.*) A kiátkozott Tolsztoj. Uj Idők 27. sz.
2802. *Maikov*. 1. Az elhagyott várkastély. 2. Sötét völgyből. Ford. Feleki Sándor. Budap. Napló 112. sz.
2803. *Margalits Ede dr.* A délszláv költészet. Magy. egyet. Szemle 100—102. l.
2804. *Margalits Ede dr.* Horvát-magyar és magyar-horvát szótár. 1899. Ism. Popovics Iván. Magy. Kritika III. évf. 13. sz.
2805. *Melich János*. Az orosz csász. Akadémia szótári munkássága. Nyelvőr 88 l.
2806. *Melich János*. Az orosz helyesírás cz-je. U. o. 131. l.
2807. *Melich János*. A szláv irodalmi nyelvekről. Philol. Közl. 123. lap.
2808. Najnovija srpsko-hrvatska pesmarica. Najlepše pesme narodne, ratne i iroške što se najradije pevaju. Sakupio D. Š. 4. izd. U Novom Sadu, (1900). Braće M. Popović. (32 r. 80 l.) 10 kr.
2809. *Nedić, Ljubomir*. Studije o novijim srpskim piscima. I. Lj. P. Nenadovics. Letopis matice srpske. 202. 203. sz.
2810. *Puskín*. A habléány. Fiume. 3. sz.
2811. Recnik Stranich reči koje se upotrebljavaju u govoru, u novinama, povremenim spisima, i u knjigama. U Novomu Sadu. 1900. Popovics. (8-r. 276 l.) 1 K 60 fill.
2812. *Reljev*. 1. Dolgorukov Natália hercegnő. 2. Az alekszievszki erdőben. Ford. Máthé Miklós. Zemplén 8. sz.
2813. *Rhamm, Karl*. Zur Entwicklung des slavischen Speichers. Globus 77. köt. 18—22. sz.
2814. *Samarow, Gregor*. Der Dornenweg. Ism. F. I. Uj Magy. Szemle 191. l.

2815. *Senoa*. 1. A pálosok végrendelkezése. Költemény. — után horvátból ford. Margalits Ede. Kath. Szemle 242—246. l. — 2. Kővé vált násznép. U. o. 759—766. l.

2816. *Sládkovič*. Fiatal költőnek. Ford. Goldberger Miklós. Zólyomvárm. Hirl. 18. sz.

2817. *Sládkovič*. 1. Dal. Ford. Goldberger Miklós. Korpona és vid. 7. sz. — 2. A csillagokhoz. U. o. 10. sz. — 3. Polgártársak. U. o. 12. sz. — 4. Szállj világok felett. U. o. 21. sz.

2818. *Szabó Endre*. Négy orosz költő. Budapest, 1900. Franklin-T. (8-r. 267 l.) 3 K. — Ism. Hartmann J. Magy. Szemle 10. 11. sz. — Irod. Tájékoztató III. évf. 2. sz. — Dr. Lázár Béla. Magy. Nemzet 292. sz. — Ifj. Móricz Pál. Szegedi Napló 42. sz.

2819. *Tolstoi, L. N.* Feltámadás. Ism. G. G. Huszadik Század 133—139. l. — Bernát Ottó. Egyetértés 52. sz. — V. H. Uj Magy. Szemle I. köt. 350—352. l. — G. G. Hazánk 84. sz. — Irod. Tájékoztató III. évf. 3. sz.

2820. *Tomić, S. N.* Književni i naučni rad Pavla Jos. Šafarika. Literarno-istorijski pregled. Letopis Matice srpske 202. 203. sz.

2821. Törökök a Márk királyfi védszent-ünnepén. Szerb népköltemény. Ford. Dömötör Pál. Vasár. Ujs. 31. sz.

2822. *Vrhlicky*. Giotto és a lélek. Ford. Telekes Béla. Magy. Génius 7. sz.

2823. *Vrhlicky, Jaroslav*. Koheleth. Ford. Telekes Béla. Budap. Napló 324. sz.

2824. *Waliszewski, K.* Littérature russe. Ism. f—s. Budap. Szemle 104. köt. 153—155. l.

2825. *Wildner Ödön dr.* Az orosz társadalmi regényről. Huszadik Század 277—286. l.

2826. *Wildner Ödön dr.* Egy író életéből. Egyetértés 35. sz. (Csehov Antal.)

2827. *Wildner Ödön*. Tolsztoj és új regénye. Budap. Szemle 103. köt. 128—142. l.

2828. *Zsatkovics Kálmán*. A kis-orosz irodalom történetének rövid vázlata. Magy. Szemle 26. sz.

XII. Vegyes.

2829. *Sörös Pongrácz*. A Magyar Tudományos Akadémia történetéhez. Philol. Közl. 901—906. l.

2830. Híres szerelmesek. 1. Byron és Guiccioli grófné. Vasár. Ujs. 9. sz. — 2. Voltaire és Du Chatelet márkiné. U. o. 10. sz. — 3. Musset és George Sand. U. o. 12. sz.

Összeállította HELLEBRANT ÁRPÁD.

AI SCHYLOS LELÁNCZOLT PROMETHEUSÁNAK MAGYAR FORDÍTÁSAI.

A műfordításoknak egyebeken kívül nem utolsó hasznuk, hogy bizonyos tekintetben még az eredeti műveknél is alkalmassabbak a nyelv, kivált a költői dictio fejlődésének, valamint általában a philologiai tudomány haladásának megítélésére, különösen akkor, ha alkalmunk van egyazon remekműnek más-más korban készült fordításait összehasonlítani. Természetes, hogy sok függ a fordító egyéniségétől is, nevezetesen stílusától, az eredeti szerzővel való congenialitásától és philologiai készségétől s kétségtelen, hogy költői mű fordítójától egyaránt meg kell követelnünk a költői tehetséget, sőt congenialitást és az alapos philologiai tudást. Mivel azonban e két kellék nem épen gyakran egyesül egyenlő mértékben, sokszor meg kell elégednünk a költői, de nem elég pontos s a philologiai, de nem elég költői fordítással is mindaddig, míg az illető költőnek olyan interprese nem akad, a ki költői nyelvünk fejlettségéhez mérten s kellő philologiai tudással a viszonylag legjobbat nyújtja.

Ez a tanulság s nem a «csekélyebbel való összehasonlításból remélt dicséret» késztet, hogy most, midőn teljesen elkészült Prometheus-fordításomból egy részletet itt bemutatok, megemlékezzem egy pár szóval az eddigi magyar Prometheus-fordításokról. Hiszen az Akadémia philologiai bizottsága is, helyesen, kötelességévé tette a fordítónak, hogy elődjei munkájáról megemlékezzék, mert csak így várható, hogy munkánkban meg lesz a szükséges folytonosság s az öntudatos haladás. A multnak hibáin ép úgy okulhatunk, mint erényein.

Valóban sajátságos, hogy a magyar irodalomban oly kevéssé ismert s eddig bizony keveseket foglalkoztató tragikus titánnak, Aischylosnak épen egyik legnehezebb, legtitánibb alkotása: A le-

lánczolt Prometheus volt az, a mely leghamarabb s legtöbbször magára vonta az érdeklődést, az az isteni színjáték, a melyet boldogult Télfynk is ilyen lendületes bevezetéssel ismertet (Aischylos. Akadémiai értekezés 1876. 30. l.): «Tartózkodva lépek egy őskori istenrokon, egy titáni hős szenvedéseinek *nem* rajzolásához, *csak* ismertetéséhez Aischylos Prometheusában, mert alig van nyelv, mely költőnk kifejezéseinek bámulatos varázsát visszaadhatná; mert nyelve majdnem úgy daczol minden utánzással, mint maga Prometheus az isteni hatalommal.»

De ez az érdeklődés természetes. Nincs herosa az antik világnak, a kit a modern irodalmak költői annyit emlegetnének, mint Prometheust, ha elviselhetetlen kínok illusztrálására keresnek költői képet. Mint Herakles a nagy küzdelmek, Tantalos a kielégíthetetlen vágyak, úgy Prometheus az emberfölötti szenvedések prototypusa még a modern ember képzetében is.

«Mintha újra hallanók a pusztán
A lázadt ember vad keserveit,
Gyilkos testvér botja zuhanását,
S az első árvák sírbeszédeit,
A keselynek szárnya csattogását,
Prometheus halhatatlan kínját,
Húzd, ki tudja, meddig húzhatod . . .»

(Vörösmarty: A vén cigány.)

A Προμηθεὺς δεσπότης-ből először Molnár János adott prózában egyes velős mondásokat, 1783-ban. Nemsokára, 1792-ben, Verseghy Ferencz, a költő és nyelvész, az egész Prometheust lefordította a *Budai Magyar Theatrum* cz. gyűjtemény 2-dik darabjául*) ily czímen: *A lebilintezett Prometheus Aeschylusból*, egy régi görög dramatikus Poétából (Budán, Landerer Katalin' özvegy' betőivel 1792.). Hat lapon «mithológiabéli jegyzéseket» bocsát előre a dráma egyes helyeinek magyarázatául, három lapon a «játék foglaltatját» adja, azután következik maga a tragédia. Legnagyobb része, a dialogusok mind, prózában vannak fordítva,**) a kardalok általában versben, de nem az eredeti mértékben, hanem részint tetszés

*) Első darabja «A Szerelem gyermeke» Kotzebue után.

**) Verseghy nyilván a színpad számára készítette e fordítást, azonban, mint Bayer József mondja, semmi tudomásunk nincs róla, hogy valahol előadták volna.

szerinti rhythmikus sorokban, részint adonisi versekben. Ime mindjárt a kezdet: «*Erő*. Így hát el érkezünk már egyszer a Szittyai földre, e messze tartományba, e kietlen pusztaságokba. Nossza tehát, Vulkán! vidd végbe hivatalodat, mellyet tenéked a te Atyád meg hagyott, és akaszd az Árulót törhetetlen bilintsekbe, gyémánt erejű lántzokkal, a köszálak hegyére oda fel. Ő, a ki a te drága sajátodat, a tüzet, melly által ezer meg ezer mesterségek támadnak, el orozta, és a Halandóknak adta, meg érdemli Jupitertől és Tetőlled a bosszúállást; hogy az Istennek a hatalmát betsülni meg tanulja és az Emberek mellett való pártoskodásával fel hagyjon.»

Vagy íme a parodos első stropha-párja s közben Prometheus anapæstusai.

1. Stropha.

«Ne fély, Barátom!
Szárnyaló kotsinkon
Mí, barátid, érkezünk.
Ah! hogy keserves gyötrelmedben
Tégedet meg látogassunk;
Esdeklő rimánskodásra
Jó Atyám meg engedé.
A gyors szelek szárnyaín jöttünk ide;
Mert barlangjainkba hatottanak
Hangos ütései
A kalapátsnak a szirtes hegyen.
Ah! itt már félénk leányka nem valék!
A szárnyas szekérbe vetettem magam,
S repülve siettem el hozzád».

Prometheus.

Ah! Thétisnek Leányai!
Mindent környöskörül folyó
Nagy Otzeán Leányai!
Nézzétek, a köszirt magos tetőjinek
Ki tsüggedő párkányain,
Atzél-bilintsbe bé kovátsolva
Miként függök!

1. Antistropha.

Ah! látom én, Prometheus!
Mind látom én ezt!
S a könyhúllatások egy egész fellege
Úszik szememben, hogyha tégedet
Meg tekéntelek, nagy Szenvedő!

Miként fügsz itt, a testedet
 Szorosan által hurkoló
 Atzél-bilintsekben, erőd
 Szakadva, e mezítelen
 Kőszirt hegyén.
 Ah! amaz örökké tartó thrónuson
 Egy új Monarcha ül! Zevsznek kezében van
 A hatalom; új törvények szerint ítél,
 És a miként tetszik, mind semmivé teszi
 A régibb időknék a böltselkedéseit».

Mint e mutatóványokból kitűnik, Verseghy fordítása nincsen épen költői szépségek híján s dictiójának itt-ott némi ereje is van. Feltűnő azonban, hogy ő, a ki eredeti írásaiban a nyelvvel és a költői formával sokszor igen ügyesen bánik, fordításában meg sem próbálta az eredeti mérték utánzását, még az anapæstusét sem, melyet pedig eredeti verseiben egész bravourral használ.

A Lelánczolt Prometheus második teljes fordítását *Zilahy Károly* adta 1861-ben (Pest, Pfeiffer J.). Előszavában egy kissé mostohan bánik el Verseghy fordításával, midőn ezt mondja: «Jelen munka tulajdonképen a görög drámai nyelv tanulmányaul készülvén, nincs szándékomban műfordítás gyanánt adni az olvasóközönség elé; de miután e remek művet irodalmunk egyedül *Verseghy félszázad előtt (?) megjelent prózai, és kivonatosságig száraz áttételben bírja*, csak némileg élvezhető alakbani megismertetését is kívánatosnak véltem, — szem előtt tartván D'Alambert mondását: «Les traducteurs font très mal, de se borner à être les copistes plutôt, que les rivaux des auteurs.» Mäsfelöl magam is azt hiszem, hogy valamely gondolat visszatükrozódésére minden nyelvben más mód és alak szolgálhat, a miért a magyar nyelv szabatosságába bízva, a görög szöveg trimetereit ötösökre változtattam, — a szó- és szószerinti áttételben csak arra ügyelvén: eltaláljam a mű hangulatát úgy, hogy a költőnek egy gondolata is el ne vesszen, és semmi se csúszszon bele, a mi ott nincs.»

Igaz, a Verseghy fordítása prózáinak nevezhető, mert hiszen nagyobbbrészt próza s a verselt részek sem emelkednek az aischylosi költészet magaslatára, de kivonatosságig száraz áttételnek még sem mondható. *Zilahy* verses fordítást ad, de egyenetlen dictióval. A trimeter helyébe az ötös és hatodfeles jambust teszi, a mit az aischylosi dictio érdekében nem helyeselhettünk. De erről alább. Sajátságosabb, hogy — épen úgy, mint a német *Wolzogen* — a

kardalokat is blank-versekben fordítja s ezzel lyrikus jellegüket — a dialogussal szemben — teljesen letörli. Már akkor sokkal inkább pártolnók *Marbach* eljárását, a ki modern, de lyrikus rhythmusokkal váltja fel a kardalok eredeti alakját.

Mindamellett a Zilahy ötös jambusai, ha nagyobb igények nélkül olvassuk, elég értelmesek, többnyire elég könnyen folyók; általában színpadunk jambikus nyelvének viszhangjai s bár az eredetiből sokat elejtenek, eléggé olvashatók. Csak az a baj, hogy nem járnak cothurnusban. Pedig Aischylos az, a ki

«Docuit magnumque loqui nitique cothurno.»

A fentebb Verseghyből adott mutatvány nála így hangzik :

«A föld szélére érkezénk tehát,
A szkütha pusztaság kietlenébe.
Most már, Hephaistos, mikint atyád
Elődbe szabta, a gonosztevőt
Lánczold e durva szikla oldalához,
Aczél bilincsen, oldhatatlanul;
Mert diszedet, a menny mindenható
Tüzét a földre lopva, elragadta.
Ezért fenyítik im az istenek,
Hogy félve Zeusz korlátatlan kezét,
Az emberek fáját ne védje többé».

E kezdet különben meglehetősen sikerült, bár az eredeti trimeter numerosa hiányzik belőle. Sokkal kevésbé sikerültek a lyrikus részek. Ime a fentebbi parodos-részlet.

«Cseppet se félj, mert szárnyaink füzére
Baráti indulattal ére, gyors
Versenymenettel ormodig, habár
Atyánk bajjal bocsáta útra most.
Száguldva, friss szellőn repültem én,
Mert az aczél csörgése elhatott
Barlangjaim rejtett fenékjeig,
Elűzte tőlem a komoly szemérmet,
S jövők mezitláb, könnyű szárnyakon.

Prometheus.

Ah!
Ti termékeny Thetisz leányai,
A föld körül hömpölygve szüntelen
Hullámzó Ókeán családja, hát
Szemléljetek, tekintetek reám:

Bilincsre kötve, im e durva szirt
 Magasra nyúló bérzfokán mikép kell
 Ört állanom keservesen!

Kar.

Látom, Prometheusz, s szemem
 Körül, leomló könnyeken
 Nézd, reszkető felleg borong,
 Midőn nehéz lánczok között
 Szemlélem árva testedet
 Mint sorvad itt e hegytetőn.
 Mivel hajh! új igazgató
 Parancsnokol Olümposzon,
 Zeusz újabb törvény szerint
 Uralkodik törvénytelen,
 S ki nagy volt: azt lesujtja most.

De nemcsak forma tekintetében gyöngé a Zilahy fordítása, hanem különösen a belső tartalom, a gondolat, a hangulat visszaadásában, úgyannyira, hogy alig van sora, a melyet újabb fordító-nak át lehetne tőle venni.

Télfy említett Aischylosában, a melyben Aischylos tragédiáit ismerteti, itt-ott verses mutatványokat is közöl; így Prometheusból is ad össze-vissza 90 verset az eredeti mértékben, trimeterben, sok jóakarattal, de végtelenül kevés szerencsével.

Végre *Radó Antal* Görög Költők cz. anthológiájában tragédiáknak jobbára dialogikus részeiből ad nagyobb mutatványt, összesen mintegy 350 verset, tehát az egész tragédiának körülbelül egy harmadrészét. Ő is, mint Zilahy, az ötös és hatodfeles jambust választotta az eredeti trimeter helyett.

Már említettem, hogy a formának ezt a változtatását nem helyeslem. Először is a görög trimeter gazdag tartalmából, az aischylosi dictióból sok veszendőbe megy a rövidebb sorokban. Ugyanoly hosszú sorban is elég nehézséggel jár kifejezni az eredeti gondolatot. De más baj is van. A trimeter széles medrű, gazdag, de egyenletes folyása keskenyebb s egyúttal egyenetlen mederbe szorúl. Megszűnik a soronként háromszor megcsendülő vers-ictus, a gondolatok hol egybe folynak, hol széthullanak s a trimeter fenéséges cothurnusát a mindennapiság könnyed soccusa váltja fel. Csaknem próza a blank-vers az aischylosi trimeterrel szemben. Arany Jánosnak volt rá oka, hogy a Gráciák mosdatlan kedveltjét blank-versekben fordította. Érezte, hogy a komédia szinte meg-

kívánja az élet nyelvéhez közelebb álló, fesztelenebb formát. De nem hiszem, hogy Aischylosnál helyeselte volna ezt a cserét.

Mindamellet, nem tekintve a formát, készségesen elismerem, hogy a Radó Antal fordítása irodalmi színvonalon áll s bár itt-ott gyöngé jambus-sorokat nyújt (pl. «Vérd erősebben! Nė hadd oly lazán. É mērede sziklának tējtējere), egészben véve könnyen folyó, élvezhető, noha több sora van, a mely a gondolat gazdagságára és tartalmasságára nézve nem állja ki az eredetivel való összehasonlítást.

Az én fordításom tehát nem első átültetése A Lelánczolt Prometheusnak, de Tēlfy kis terjedelmű és műfordítás-számba nem vehető mutatványain kívül az első magyar Prometheus-fordítás, a mely az eredeti mértékben készült. Mint ilyen, tekintve a nehézségeket, talán némi elnézésre számíthat. Aischylost komoly ambícióval fordítani, a költői és a philologiai szempontot egyaránt respektálva, a legnehezebb műfordítói vállalkozások egyike. A Magyar Tud. Akadémiának méltányló ítélete, melylyel kitüntetett, midőn a Kisfaludy-Társaságnál pályadíjat nyert Oresteia-fordításom ajánlása alapján az egész Aischylos átültetésével megbízott, remélnem engedi, hogy nemsokára teljesen elkészülő Aischylosom meg fogja állani helyét irodalmunk ítélőszéke előtt.

Mutatvány a Lelánczolt Prometheus új fordításából.

Prologos.

Erő.

- Imé a földnek legszélére érkezénk
 Járatlan úton, a skythák tájékira.
 Gondolj, Hephaistos, arra a parancsra most,
 Melyet atyádtól nyertél s e gonosztevőt
 5 Szegezd azonnal e magas szirt ormihoz
 És oldhatatlan ércz-bilincset tégy reá.
 Mert szép virágod, műremeklő szent tüzed
 A földre lopta s embereknek adta át.
 E bűnéért fenyítik most az istenek,
 10 Hogy megtanulja Zeus uralmát túrni itt
 S szűnjék szeretni a halandót oly nagyon.

Hephaistos.

Hatalom s Erő! immár a Zeus parancsinak
 Ti megfeleltetek, nincsen több dolgotok.

De én! oh nincs erőm ezt, a ki isten és rokon,
 15 Bilincsbe verni a viharvert szirt fokán.

S a kényszerűség mégis ezt megtenni kész,
 Atyám szavával mert dacolni nem szabad.

Oh bölcs Themisnek fennen-érző gyermeke,
 Kedvetlenül és kedved ellen kötlek én

20 E puszta szirt falához oldhatatlanúl,
 Holott embert se látsz, szavát se hallhatod,
 Holott aszalva nap tűzének lángitól
 Tested virága hervad és örülni fogsz,
 Csillagruhas éj a napot ha elfödi

25 S a napsugártól hogyha olvad dér fagya.

Reád zudítja kinyját minden pillanat
 És szabadítód még csak meg se született.

Emberszeretetednek a jutalma ez.

Nem félve istenek haragját, istenül,

30 Adál embernek tisztességet mód felett.

Ezért e zordon szirt ölén lesz otthonod;
 Álmatlan állsz itt, térded sem hajthatva bé,
 És sok panaszt és hasztalan siralmakat

Kiáltoz ajkad, mert nem békül Zeus szive

35 És zord-kegyetlen minden új uralkodó.

Erő.

Jó, jó! Mit kése, sajnálkozva hasztalan?

Ez isten-útált istent mért nem gyűlölöd,

Ki embereknek adta a te kincsedet?

Hephaistos.

Erősek a barátság s vérség kapcsai.

Erő.

40 Megengedem, de hát atyád szavát lehet
 Meg nem fogadnod? ezt *nem* jobban tisztele?

Hephaistos.

Te csak kegyetlen vagy s a szíved vakmerő.

Erő.

Itt nincs segítség, mindhiába síratod:

Ne fáradozzál hasztalan dologba' hát.

Hephaistos.

45 Oh jaj, te kéz, be gyűlölöm szolgálátod!

Erő.

Mit gyűlölöd? hiszen nyíltan kimondhatom:

Az ő bajának oka nem művészeted.

Hephaistos.

Mégis — miért nem más nyeré művészetem?

Erő.

Minden bajos, csak istenek kormánya nem,
50 Mert Zeuson kívül nincs korlátlan úr sehol.

Hephaistos.

Beláttam ebből s nincs mit szóljak ellene.

Erő.

Mért nem sietsz rátenni hát békóidat,
Hogy késedelmesnek ne lásson Zeus atyád?

Hephaistos.

Itt látod immár készen a bilincseket.

Erő.

55 Vesd hát kezére s pörölyöd csapásival
Egész erődből szirt falára rászegezd.

Hephaistos.

Már azt cselekszem, nem halasztom művemet.

Erő.

Csak verd erősben, nem lazítva, csak szorítsd.
Utát talál ő egy parányi résen is.

Hephaistos.

60 Meg van kötözve oldhatatlanul e kar.

Erő.

Szint' oly erősen kösd le most a másikat,
Hogy megtanulja: Zeusnál kisebb bármi bölcs.

Hephaistos.

Nem ócsárolhat más, ha csak nem ő maga.

Erő.

Most a vas éknek nem kiméletes fogát
65 Egész erődből verd keresztül kebelén.

Hephaistos.

Oh jaj, Prometheus! mint kesergek sorsodon!

Erő.

Késél megint, sajnálva Zeusnak ellenit?
Vigyázz, hogy egykor magadat ne szánd ezért!

Hephaistos.

Oh nézd e látványt, mily nehéz a szemnek ez!

Erő.

70 Látom, hogy ez bűnéhez képest bűnhődik.
Csak rajta, vesd a tomporára ércz öved.

Hephaistos.

Meg kell tegyem, ne sürgess oly hatalmasan.

Erő.

Bizony sürgetlek és uszítlak, hogyha kell.
Kerülj' alább s hurkold át lába szárait.

Hephaistos.

75 Már végrehajtottam hosszú fáradság nekül.

Erő.

Most verd erősen át a békón a szeget,
Mert nagy-hatalmú, a ki munkád megszabá.

Hephaistos.

Úgy szól a nyelvéd, mint külsődtől várható.

Erő.

Légy lágyszívű csak, ám az én kemény daczom
80 És keblem zord dühét gúnynyal mért illeted?

Hephaistos.

Menjünk, le vannak már nyugózva tagjai.

Erő.

Így, most daczolj s lelopva istenek diszét
Az egy nap-élő lénynek add. Tudják-e majd
Enyhíteni kínod a halandók sergei?
85 Gondoskodónak*) hív balul az égi kar:
Gondoskodóra íme rászorulsz magad,
Hogy e művészi hálóból kibontakozz. (El)

Prometheus

(egyedül).

Oh fényes æther, röpke szárnyu fúvalom,
Folyók forrási, végtelen tengerhabok
90 Játoszó derűje; Föld, mindennek anyja te
S mindent belátó Napsugár — szólítalak!
Im istenektől istenül mit szenvedek!
Lássátok, mily méltatlanul
Kell nékem egész évezredekig
95 Szenvednem e kint. S a boldogok új

*) Prometheus = gondoskodó, előrelátó.

- Fejedelme találta ki e kalodát,
E gyalázatosat.
Jaj, jaj! a jelen s a jövő kinokat
Egyszerre nyögöm, vajh mikor érem
100 E gyötrelmeknek a végét?
De mit beszélek? mind azt, a mi jönni fog,
Előre látom, nem jó semmi szenvedés
Váratlanul rám. A kimért sorsot pedig
El kell viselni nyugton, a hogy csak lehet:
105 Végzet hatalma győzhetetlen, jól tudom.
Nem szólni, szólni lehetetlen egyaránt
Soromról. Boldogítám a föld gyermekit,
Azért borúlt a kényszerűség járma rám.
Ferula-szárba*) rejtve loptam földre le
110 A tűz csiráját, melly embernek mestere
Lőn a művészetekben és nagy gyámola.
E bűnömért kell túrnóm ezt a büntetést,
Békóba verve a szabad mennybolt alatt.
Hallga, ha!
115 Mi hang ez, mily illat, mely onnan felém száll?
Istent vagy embert vagy félistent hirdet-e?
Tán a világ peremére közelg
Szemlélni kínom egy kíváncsi, vagy miért?
Balsorsú istent im lekötve lássatok,
120 Zeus ellenségét, a kit az ég
Valamennyi lakója gyűlöl, ki Zeus
Aranyos küszöbén hízolni belép,
A mért a halandót úgy szeretém.
Hah, hah! mi zaj ez, mint hogyha madár-
125 Raj zúgna közel? suhog a levegő
Szárnyaknak könnyű csapásaitól.
Minden, mi közelg, csak ijesztő.

Kar (Okeanos leányai).

1. Strophe.

- Semmit se rettegj:
Seregünk baráti szívvel
130 Közelít sebes-repülve
Eme sziklatetőre. Sokáig esdénk,
A míg atyánkat rávehetők.
És rohanó szelek árja hajtott.

*) Ferula communis, németül: Steckenkraut. Jó magyar nevére nem akadtam.

Az ércz verése

- 135 Behatolt egész' a barlang
Zugolyába s rá szivem
Gyáva szemérme oszlott.
Szárnyas szekeren sieték sarútlan'.

Prometheus.

Oh jaj, jaj!

- 140 Sok gyermekű Thélys sarjai ti
És lányai Okeanosnak, a ki
Sohasem pihenő árával a föld
Kerekét övezi.
Ide nézzetek im, milyen egy kötelék
145 Nyügözött le e zordon hegyszakadék
Meredek falain:
Hajh nem irigyletes őrség!

Kar.

1. Antistrophe.

- Látom, Prometheus!
S szemeimre szállt a búnak
150 Köde, telve könnypatakkal,
A midőn a te testedet így kell látnom,
A mint e szirten sorvadoz el
Itt e könyörtelen ércz-bilincsben.
Olympos ormán.
155 Mivel új hatalmak ülnek
S Zeus új törvényeivel
Zsarnokilag parancsol:
Mi nagyszerű volt azelőtt, lerontá.

Prometheus.

- Oh mért árnyak hona Hades alá
160 Nem sujta le, mért
Végnélküli Tartaros öbleibe,
Örökös békóba kötözve rabúl,
Legalább bajomon nem örülne sem ég,
Sem a föld fia most.
165 Ám így — nyomorúlt levegői lakó —
Gúnytárgy vagyok ellenimnek.

Kar.

2. Strophe.

- Melly isten oly keményszívű,
Hogy édelegne kínodon?

Ki nem sajnálja sorsodat
 170 Zeust kivéve ?
 Ó haraggal van tele,
 Hajthatatlan lelkivel
 Fékezi mennybeliek
 Sergét s nyugta nincs,
 175 Míg a dühét ki nem öntheti,
 Vagy valamely ravasz
 Elme le nem veri nagy hatalmát.

Prometheus.

Oh az bizonyos, bármily iszonyú
 Szégyenbe, bilincsbe verette tagom,
 180 Még rám szorul egyszer az égi király,
 Mikor új tervét szövö majd s a miatt
 Elvész ez a fényes uralma, tudom.
 S el nem hitet ám méznyelvű beszéd
 Lágyszózatival s ha vadúl fenyeget,
 185 Attól sem ijed meg e szív s a jövőt
 Nem tárom előbb föl, a míg e gonosz
 Békót le nem oldja s e szégyenemért
 Méltón meg nem követ engem.

Kar.

2. Antistrophe.

Bizony merész vagy és kinos
 190 Sorsodba' sem hajolsz te meg,
 Beszéded is nagyon szabad.
 A félelem keresztül
 Járja szívemet,
 Reszketek sorsod miatt:
 195 Révbe vajon mikor érsz
 Kínod tengerén ?
 Mert szíve meg nem esik soha,
 Nem Kronidesnek, a
 Lelke se hajlik az irgalomra.

Prometheus.

200 Tudom én, hogy zord, s a mit ő akar, az
 Neki jog, törvény; mégis hiszem azt,
 Meglágyl a szíve, ha majdan a vész
 Rá tornyosodik.
 Végnélküli mérge lecsillapodik
 205 S a baráti frigyet megkötni siet
 Szívesen hozzám, a szíveshez.

Kar.

Beszéld el immár és ügyed tárd föl nekünk :
 Mily vétek az, melyen Zeus téged rajt' kapott,
 Hogy ily keserves büntetéssel sujt keze ?

210 Tudasd velünk, terhedre hogyha nincs a szó.

CSENGERI JÁNOS.

PETŐFI KÖLTÉSZETE.

Petőfi az első magyar költő, a ki világhírré emelkedett, költeményeit több mint ötven nyelven olvassák minden világrészben. Odakint a legismertebb, itthon a legünnepeltebb magyar költő. Vajjon a legismertebb-e itthon is? Úgy látszik, igen. Művei újabb és újabb kiadásokban jutnak a közönség kezébe; rajta mutatják be a díszítő ipar és művészet haladását, de ugyanakkor arra töreksenek, hogy költeményei a kunyhókba is utat találjanak. Ez oldalról tehát eleget teszünk arra, hogy Petőfit az olvasó közönség megismerje, de vajjon eleget tesz-e az irodalom is?

Félszázad alatt életrajzi adatait oly buzgalommal gyűjtötték össze, — külön e célra alapított folyóiratban is — hogy immár meg lehetett írni véglegesnek tekinthető életrajzát; úgy hiszszük legalább, hogy a Ferenczy Zoltán könyve adatokban alig fog már változni vagy csak bővülni is. Meghozta ez a félszázad műveinek olyan kritikai kiadását is, hogy Havas Adolf után ez irányban egyelőre alig van tenni valónk. Marad tehát még költészetének æsthetikai méltatása. Hogy e téren mi történt, köztudomású; a negyvenes évek óta Petőfi magyarázói között ott találjuk a legjobb neveket: Eötvös, Gyulai, Pulszky, Erdélyi, Salamon, újabban Beöthy, Riedl és mások nevét. Azonban mind e mai napig várjuk költészetének teljes és kimerítő fejtegetését, a mely eddig csak egyetemi előadások útján lett annyira a mennyire köztulajdonná. E soroknak nem az a célja, hogy ezt a hiányt pótolják, kimerítőek már terjedelmüknel fogva sem lehetnek. Teljességre azonban töreksenek, de nem az egyes költemények fejtegetésére; még nagy epikus munkái némelyikéről is hallgatnak; a teljesség itt csak annyit jelent, hogy egész költészetét próbálják jellemezni. Főképen azt kutatják, hogy milyen talaj, milyen éghajlat, milyen időjárás hozta létre azt a csodás virágot, a melynek neve: Petőfi költészete. Úgy hiszszük, hogy ezzel ma még nem végzünk fölösleges munkát.

I. A milieu.

Petőfi nem síkság közepén emelkedő hegyóriás, ilyeneket nem ismer a művészet története. Nem az még Shakespeare se; az ő hangja csak a legtisz-

tább, legerősebb, legmesszebbre hangzó, de ő is egy chorusban énekel. Petőfi sem más, mint egy hosszú hegyláncz legmagasabb csúcsa. Ám képzeljük el, hogy néhány évtizeddel előbb születik és a század elején éli ifjú korát. Megvolna-e akkor az igazi Petőfi? Nem. Hiányzanék először is a nyelv; ezt főkép Kazinczy, Kölcsey, Kisfaludy Károly, mindenek felett pedig Vörösmarty teremtette meg évtizedek nagy munkájával. De a mi a nyelv-nél még fontosabb, hiányzanék az az egész világ, a mit Taine *temperature morale* névvel nevez: a politikai, társadalmi, irodalmi viszonyoknak, az emberek gondolkodásának összessége, a mi megalkotja a morális lég-mérsékletet, a mi viszont kifejleszti az önmagának megfelelő művészetet. *)

Vajjon kinek énekelt volna Waterloo után forradalomról, a jobbágy-ság felszabadításáról, demokrátiáról, aristokratia és monarchia gyűlöletéről, világszabadságról? Még ha szóhoz juthatott volna is, bár ez is ki van zárva az akkori cenzura mellett, ki hallgatott volna rá? A nemességnek egyetlen gondja, egyetlen vágya az alkotmánynak, tehát saját előjogainak fentartása, változtatásról, a jogok megosztásáról hallani sem akar és midőn Nagy Pál az 1807-iki országgyűlésen a nép sorsának javításáról beszél, azt kiabálják neki: Ne beszéljen bolondokat. Addig pedig, a míg jogaiban nem háborgatják, ez a nemesség Magyarországot tartja a legboldogabb és legszabadabb országnak. **) Hogy a bécsi udvar a sajtóra bilincseket rak, hogy a tudományt, a felvilágosodást olyan veszedelmes árúczikknek tekinti, melynek a behozatala tilos, azzal a nemesség nem sokat törődik, a nép pedig még nem számít.

Nem a Petőfi világa ez. Azt a morális légmérsékletet, a melyben az ő költészete kivirágzott, évtizedek alatt hozta létre Beöthy Ödön, Kölcsey, Eötvös, Deák, Kossuth, Széchenyi és mások működése.

Van arra példa, hogy valaki nem megfelelő milieuban él. Ha a francia forradalom a XVIII. század végén nálunk is forradalmat szül, Bacsányi lett volna annak a Petőfije, ő hirdette volna Petőfi eszméit ugyanolyan erős meggyőződéssel és bátorsággal. Csakhogy ehhez izzó szívek között kellett volna élnie, nem fagyos téli világban; így költészetről inkább csak sejtjük, hogy mivé lett volna.

De nemcsak a nagyok között kell keresni Petőfi őseit; fejlődését azok is előmozdították, a kiknek megítélésében ő sokkal szigorúbb volt, mint nagy költőtársa. «Nagy fontosságot helyezünk abban, — mondja Arany — hogy a költészet s általában a művészet terén minél több jó középserű s ha tetszik, «utánzó» fussa szabad versenyét; nem mintha a

*) Taine: *Philosophie de l'art*.

**) *A magyar nemzet tört.* Szerk. Szilágyi Sándor. 6. kötet. Irta Ballagi Géza. — Grünwald Béla: *A régi Magyarország.* 1888. (Közigazdaisági viszonyok).

középszerűséget becsülnők nagyra, de mivel ezek teszik lehetővé, hogy koronként lángész álljon elé s mivel egy ily pezsgő, szélesben kiterjedt, hagyományos művészi élet nélkül a genie megszületik ugyan, de meg is hal a nélkül, hogy léteztéről valamit tudna a világ. *) Ez a hagyományos művészi élet, vagy — a mint más szóval mondja Arany — *utánzási folytonosság*, épen úgy hiányzott előbb, mint egyéb tényezők, a miket említettünk.

A morális légmérseklet még nem magyaráz meg mindent. Ugyanazon korban és helyen az egyforma tehetségek se alkotnak mind egyforma műveket; a születés, nevelés, élettapasztalat, tanulmányok szintén rányomják bélyegüket a műre. Petőfi és Eötvös szellemi rokonságuk daczára is szükségképen egymástól különböző költők lettek, ugyanazon eszmékért különbözőképen küzdött a főúr és a mészáros fia. Lássuk tehát, milyen hatást gyakoroltak Petőfi egyéni viszonyai költészetére. **)

Alacsony sorsú szegény családból születik, a nép közt nevelkedik tiszta magyar vidéken, a mi kifejleszti úgy demokrata, mint erős magyar érzését. Bekóborolja — többnyire gyalog — az egész országot, módja van tehát megszeretni a természetet, a melynek kebelén élte le csaknem egész életét. Ez fokozza egyszersmind függetlenségi vágyát, valamint fokozza katonasága is, a hol a függetlenségnek még árnyékát is elveszti, hogy aztán annál jobban meg tudja becsülni. Szülőföldje, a hol gyermek-éveit tölti, a magyar Alföld meg van fosztva történelmi emlékektől; ő nem lát ablakából várromokat, mint Kisfaludy Sándor, nincs tehát, a mi gyermeki képzeletét a multba vezesse; így történelmi érzéke nem fejlődik ki, őt jóformán csak a jelen és jövő érdekli. Sokat foglalkozik a francia forradalom és újabkori francia irodalom tanulmányával, a mi nagy hatással van politikai költészetére. Finomabb társaságokba csak később jut, így annak formáit mint nyűgöt lerázza magáról, innen őszinteségének túlzása és néha kitörő nyersesége. Jóságos anyjától csak szeretetet tapasztal, tudja, hogy az legfőbb védelme szigorú apja ellen, ez szintén visszahangzik költészetében.

Ezek a hatás főbb vonásai. Vajjon megmagyaráznak-e már ezek mindent? Mért nem vált vele egy időben vagy tíz kunsági fiúból hozzá hasonló költő? Itt van a végső ok, a mit megmagyarázni sohase lehet: *az egyéniség*. Lángész volt, ennyi az egész, ez különbözteti meg gyerekkori pajtásaitól, a kiknek nevelése, életpályája hasonló lehetett az övéhez.

*) Arany: *Irdányok*.

**) A következő fejtegetés jórészt megegyezik azzal, a mit Gyulai mond e tárgyról egyet. előadásában; megegyezik azért, mert alig lehet valamit hozzáadni Gyulai fejtegetéséhez.

II. Petőfi lyrája.

Petőfi költészetében azt, a mi benne igazán értékes, a mi az igazi Petőfit alkotja, három osztályba sorozzuk: *lyrai, epikai és leíró költemények*. Drámai kísérleteivel röviden végezhetünk.

Petőfi több új vonást hozott költészetünkbe. A legfontosabb, a mi elődeitől leginkább megkülönbözteti, lyrájának *sokoldalúsága, változatossága*. Szűk körű lyránkat rendkívüli gazdagságra emelte, bevonván a költészetbe olyan tárgyakat, a miket ő előtte nem tartottak költőinek. Nála a költészet nem kivételes ünnepi hangulat, hanem mindennapi lelki szükség, bánatában vigasztalója, örömének fokozója, jóban-rosszban elválalhatatlan hű társa. Költeményeiben benne van életrajza, leolvashatjuk belőlük nem csak jelenét, hanem részben még multját, gyermekkorát is. A költő egyéniségének, az én-nek ez uralkodó szerepe, a mi fő jellemvonása a francia-romanticismusnak, a mi mindenek felett megkülönbözteti a személytelen classicismustól,*) nálunk ő vele lép föl, e tekintetben ő a legromantikusabb.

Lássuk egy példán, hogy miben áll az a személytelen költészet, mely ő előtte nálunk is uralkodik. Olvassuk el ez irány főképviselője, Bajza összes költeményeit és mindössze annyit tudunk meg a költőről, hogy Deák Ferencz barátja és 1849-ben él. Ezenkívül semmit, a világon semmit. Olvassuk el azután Petőfi költeményeit és mit tudunk meg róla? Csaknem teljes életrajzát: születik és nevelkedik az Alföldön, apja mésszáros, iránta igen szigorú, anyja ellenben gyöngéden szereti, van egy István nevű öccse. Az iskolát unja, ott is hagyja idő előtt, beáll katonának, aztán vándor-színésznek, majd segédszerkesztő, szerelmes egy szép szőke lányba, a ki hirtelen meghal, majd egy másik szép szőke gyűjtja lánggra, a ki magas palotában lakik; majd egy Zsuzsika nevű, fiatal kis leány, majd ismét egy szép varróleány érdekli. Azután feleségül vesz egy barna leányt a szülők ellenére, apja elszegényedik és kocsmáros lesz, a forradalom alatt pedig honvéd zászlótartó. A márcziusi napok alatt költőnk az ifjúság vezére, ismerjük barátait és politikai érzelmeit; fia születik, de egyszersmind szüleit elveszti, honvéd lesz Bem táborában, csatában is részt vesz és még megéri az oroszok invázióját.

Mindezt, de még jóval részletesebben megtudjuk költeményeiből, a nélkül, hogy életrajzából csak egy szót is olvastunk volna. Ez az ő legfontosabb újítása költészetünkben: *kiterjeszti annak határait az által, hogy uralkodóvá teszi az egyéniséget*. A költészet mindenütt jelen van,

*) Brunetière: *Manuel de l'histoire de la litt. franç.* Paris, 1898.

csak tudni kell feltüntetni — hirdetik a romantikusok*) és ő példájával bebizonyítja.

E változatosság forrása csak az *őszinteség* lehet. Mindent megénekel, de csak azt, a mi igaz, a mit t. i. érez. Bajza énekel arról, hogy tengerparton ül, holott sose látott tengert, Petőfinél ez alig képzelhető. Talán azt is mondhatnók, hogy éppen nem, mert képzelt helyzetről ő nem énekel, megtörténik azonban, hogy a meglévő csekély érzést szertelenül túlozza. Egészen bizonyos, hogy ilyen módon keverték bordalai nagy korhely hírébe. Máskor viszont mintha az őszinteség követelményének tartaná, hogy mindent elmondjon; részünkről szívesen elengednők azokat a verseit, a melyekben mindjárt házassága után kiméletlenül megtámadja felesége szüleit (Az volt a nagy, nagy munka; Egy apához.).

Költészetének egy másik vonása az *egyszerűség* szintén jelleméből folyt és megerősítette benne a népköltészet szeretete. Gyűlölte a keresett kifejezés-módot, a szónoki pompát kigúnyolta versben és prózában. Nem mondhatni, hogy ezt a vonást ő hozta be költészetünkbe, megvolt ő előtte is, de viszont az is kétségtelen, hogy az ő felléptekor elegendő példa volt az ellenkezőre is. Olvassuk csak az ő kortársa és kritikusa, Császár Ferencz költeményeit, bőven találunk ittefféle virágokat; *koránylat, kéjmosolygva, vésze szűd erén, tud üdvezülni szűd kéjmámorában, ajka bíborán kéjt mosolyga szép korány*. Ilyenekre gondolhatott Arany, mikor Bolond Istókban azt mondja saját ifjú kori verseiről:

Hanem hiába! oly eszményit abból
Nem tud kinyalni, mint Császár, Kunoss.

És az ilyenek értetik meg némileg azt is, mért nem tetszett Császárnak Petőfi költészete, mért hirdette póriásnak.**)

Ifjúkori zsengeiben találunk példákat a nyelvújítás affectált szavaira (szűmből, ipar — iparkodás helyett, istenülve lettem, örömrézetek, iszonyterhes, kéjsugár) vagy a classicus iskolára emlékeztet néhány kifejezés (fonogattuk koszorúnkat a zöld Pindus alatt, Pallas kertje), bizonyosságul annak, a mit e nélkül is gondolhatunk, hogy neki is van fejlődési korszaka, ez a fejlődés azonban nem történik a közönség előtt, 1843 körül, a mikor fellép, be van fejezve, ettől fogva csak eszmékben fejlődik tanulmányai és a korszellem hatása alatt. Be van fejezve fejlődése a külforma tekintetében is. Ifjúkori zsengeiben kedveli a hexametert

*) Petit de Julleville: *Hist. de la langue et de la litt. Française*. T. VII. 169.

**) Erdélyi beszéli, hogy Kunoss megróttá ezt a sorát: *Javdt megévém kenyéremnek*. A költő prózáilag kenyérrel él! (Pályák és pálmák, Petőfi).

Vörösmarty, Czuczor stb. hatása alatt, de később csaknem teljesen szakít vele és a mikor Bajza azt tanácsolja neki, hogy mértékben írja a népdalokat is, ő már érzi, hogy aligha fog sikerülni, pedig különben költeményeinek nagyobb részét nyugot-európai versformákban írta.¹⁾

Természete és a népköltészet ismerete megóvták őt az affektáció-tól és szónokiasságtól, a mi pedig ő előtte éppen nem ritka dolog költészetünkben, de egyszerűségén itt-ott egy bombaszt, egy bizarr kép ejt foltot (Oh miért fejem nem oly nagy mint az ég, hogy annyi szem volna rajt, ahány csillag van ott. — A nap egy nagy szappanbuborék stb.) Meglehet, hogy Victor Hugo vagy éppen Shakspere példája bátorította ilyenekre őt, kinek képei egyébként ha újak és merészek is, de természetesek.

Hogy a népköltészet hatással volt rá, nemcsak nyelvének egyszerűsége mutatja, hanem megtalálhatók nála a magyar népdal egyéb jellemvonásai is.

A *drámaiság* Salamon szerint olyan jellemző vonás, annyira szereti a népdal párbeszédben vagy inkább képzelt párbeszédben és cselekvényben tüntetni fel az érzelmet, hogy ez a vonáskriteriumul szolgál az eredet megítélésében.²⁾ Ez a drámaiság meg van Petőfi dalaiban is. Találó példaként hozza fel Riedl a *Befordultam a konyhára* címűt, a melynek tárgyát az elvont lyrikus így adná elő. «Szeretlek szép leány, a mint először láttalak, kigyúlt a szívem».³⁾ Szintilyen jó példája a drámai élénkségnek *A szeretőm nyalka gyerek*, a hol a kilencz versszaknak csaknem mindegyikét külön képben lehetne lefesteni. Van példa nála arra is, a mit nem éppen szerencsésen úgy neveztek el, hogy a *kezdő sorok festőisége* (Rózsabokor a domb oldalon, Száll a felhő magasán), szintűgy szép példáit találjuk a *természet és az érzelem összekapcsolásának*. Egyik leggyönyörűbb és legkedveltebb népdala; *Hull a levél a virágról* a szépségnek ezen formájával válik ki, éppen így *Le az égről hull a csillag*. Alkalmazza költőnk megfordítva mint a természet és érzelem közti ellentétet is (Játszik öreg földünk, Természet! még te is gúnyolódol?).

Petőfi különben is valódi természet-imádó. A természet-érzék a költészetben új is, régi is. Régi annyiban, hogy találunk rá példát már a görög és római költészetben, nem is szólva a hindu költészet igazi természet-imádásáról, de új annyiban, hogy a kereszténység a világ megvetését hirdetvén megölte a természet kedvelését s csak a renaissance támasztotta fel ezt is. Petrarca e tekintetben egészen modern ember, egyike az elsőeknek, a kiről tudjuk, hogy hegyre mászott a kilátás ked-

¹⁾ Négyesy László: *A mértékes magyar verselés története*. 1892.

²⁾ Salamon Ferencz: *Irodalmi tanulmányok*, 1889.

³⁾ Riedl Frigyes: *Petőfi* (Képes Irod. tört.).

véért. A renaissance hatása azonban nem általános, de annál nagyobb Versailles káros hatása, mely a mesterkélt, megnyirbált természetet elébe teszi az igazinak. A mult században újra szükség volt felfedezni a természetet s a fölfedezés a Rousseau dicsősége; ő az igazi megalapítója századunk természet-kultuszának, ő általa lett ez is egyik jellemvonása a romanticismusnak.*)

Nálunk nem Petőfi az első, a kinek érzéke van a természet iránt, hiszen megtalálható ez már Balassánál is, de csak olyan fogyatékosan, hogy mikor tengerhez jut, nincs egyetlen szava a természet ez egyik legnagyobb szerűbb szépségére. «Ezeket írák a tenger partján Oceanum mellett» — ennyi az egész, a mit mond róla.

Petőfi szerete a természet iránt őszinte és lelkesebb, mint addig más költőinknél, de hiányos. Jóformán csak az Alföldre terjed ki, tehát épen az hiányzik belőle, a mi benne legáltalánosabb: a hegyvidék szerete. Őszintesége meggyőz arról, hogy igazán szerette az Alföldet, sőt fel tudta tárni szépségeit is, de azért érezzük, hogy e szépségek csak olyat elégíthetnek ki, a ki szebb vidéket nem ismer, vagy attól meg van fosztva. Mi a magyarázata e különös, szinte pervers hajlamnak? Az, hogy az Alföldön született, nem elég magyarázat, hisz kora gyermekségében látott már hegyeket. Tíz éves korában már Pestre kerül és ott tölt két évet; még nincs 16 éves, mikor Selmecze megy (1838). Aztán katonakorában, majd 1845. és 1847-ben Sáros, Gömör, Nógrád stb. megyében gyönyörű tájakat barangol be. Útleírásaiban talál is magasztaló szavakat a Kárpátokra, de költeményeiben nem, sőt első felvidéki utazása után csakhamar megírja *A csárda romjait*, az Alföldnek ezt a himnuszát. Ebben megtaláljuk egyik okát is az ő nagy szerelmének: *Pusztá, pusztá te vagy a szabadság képe*. Ime a subiectiv lyrikus, a kit mindenben érzelmei vezetnek. Lehetett más oka is, talán az is, hogy hegyek között alig talált magyar lakosságot, míg ellenben az ő Alföldje tiszta magyar, mint a hogy a Tiszát is azért szerette, mert tetőtől talpig magyar, hazánkban születik és hazánkban hal meg. Bármilyen volt is azonban az oka, tény az, hogy költeményeiben az Alföldet magasztalja, a hegyvidék iránt pedig nem is közönyös, hanem épen ellenséges indulatú. De az is tény, hogy e visszásságtól eltekintve őszintén szerette a természetet.

Körülbelül az elmondottak fejezik ki Petőfi lyrájának főbb vonásait, leszámítva politikai költészetét, melyről külön szólnunk. Lehetne még egyes részletekkel foglalkozni, pl. vizsgálni dalainak szerkezetét és összehasonlítani a népdalokkal, azonban nem akarunk elveszni a részletekben. Azt így is megállapíthatjuk, hogy népdalaink hatással voltak rá,

*) V. ö. Alfred Biese: *Die Entwicklung des Naturgefühls*, — Lanson: *Histoire de la Littérature française*.

mint a hogy hatottak népballadáink Aranyra és népmeséink Jókaira, — üdvös hatás mind a három esetben.

Petőfi, mint Arany is, büszkén vallotta magát népköltőnek, írt is népdalokat, mint a hogy írtak már ő előtte is, nagy hiba volna azonban egyebet nem látni költészetében, mint a népköltészet megnevesítését. Már maga a külső forma ellentmond ennek: versformája csak egy negyed részben magyar, a többi nyugot-európai, de ellentmond még inkább költészetének tartalma. Hogy lyrája milyen változatos, láttuk már azon életrajzi vázlatban, a melyet a költeményeiből állítottunk össze, pedig ez lyrájának is csak vázlata, politikai költeményei alig fordulnak benne elő. Már maga ezeknek gazdag eszme-világa sem szorítható bele a népköltészet fogalmába, a hová egyéb lyrai és epikai költeményei is csak kis részben sorozhatók. Epikai költeményei közül csak *János vitéz*, *Szilaj Pista* és *Lehel vezér* töredéke népiesek, tehát az egésznek alig egy harmada, még kisebb rész jut népdalokra szerelmi lyrájából, pedig ez az érzelem, mely a lyrai költészetnek mindig egyik legfőbb motivuma volt, az ő lyrájában is megfelelő helyet foglal el. *) Népszerűségét először is ez szerezte meg és a hírneven ma is két Petőfi osztozik: a szerelem dalnoka és a forradalom költője, — két örök ifju, telve az ifjuság szenvedélyes hevével.

A lyrikus temperamentumra jobb példát ő nála nem is találunk; a lyrikus fővonása: az *érzékenység* senkinél sincs jobban kifejlődve. Szinte azt mondhatni, hogy a közönyös lélekállapot nála a kivételes és az indulatos a normális. Én öröमित és fájdalomimat érezni akarom, kettősen érzem — mondja önmaga. Így van a szerelemben is; az egész idő alatt, a mit a közönség előtt tölt (1841—1849.) csaknem folyton ír szerelmes verseket, valamely szép arcz folyton föllekesíti egy-két dalra; az a három erős szenvedély vagy legalább képzelt szenvedély, mely szerelmi költészetének túlnyomó részét inspirálta (Csapó Etelka, Mednyánszky Berta és Szendrey Julia iránt), két évnél rövidebb idő alatt fejtett ki.

Szerelmi lyrája korán népszerű lett; a mint Gyulai mondja, maga a költő hallotta esténként az utcáról felhangzó dalait. Ma is jelentékeny azok száma, a melyeket énekelnek költeményeiből, köztük ilyen, mondhatni mindenkitől ismert dalok: *A virágnak megtiltani nem lehet, Befordultam a konyhára, Árcalányhaj a süvegem bokrája, Boldog éjjel, Ereszkedik le a felhő, Hull a levél a virágról, Juhász legény, szegény juhász legény, Nem ver meg engem az Isten, Rózsabokor a domb oldalon,*

*) A szerelmi költészet teljes hiánya Aranynál is csak látszólagos, mert epikus műveiben van rá példa, így *Katalin* harmadik része szerelmi lyránk legszebb gyöngyei közé tartozik. Bolond Istókból pedig tudjuk, hogy színészkori szerelmes verseit elégette.

Ez a világ a milgen nagy. Mindezek nemcsak légnépszerűbb, hanem legszébb dalai közé is tartoznak.

Vannak azonban szerelmi dalain kívül is költeményei, a melyeket szöveg és dallam egyaránt népszerűvé tett (Nemzeti dal, Honfidal, Csata-dal, A magyar nemzet, bordalok is).

Viszont szerelmi költészete nem tisztán dalokból áll; vannak költeményei, a melyeket a szenvedély korlátlan ereje ódai magasságba emel. *Szeptember végén*, sokak szerint legszebb költeménye, a síron túl is élő szerelmet a fenség körébe emeli. *A csillagos ég* a földi szerelmet a mennyi üdvösség fölébe helyezi. Nem hiszszük, hogy költő ennél szebb hymnusát alkotta volna meg a szerelemnek. Ha a francia költészet *Musset Éjszakáiban* látja a szerelemnek legszebb elegiáit, mi melléjük állíthatjuk ezt, mint a szerelem legszebb apotheosisát. *Volnék bár, Minek nevezzelek* szintén a mindent felülmúló szerelem szárnyain emelkednek az óda magasságába. Méltó társa ezeknek legterjedelmesebb lyrai költeménye, a *Tündérlátás*, mely csak formára nézve elbeszélés, tárgya tisztán érzelem, a költő érzelve. *) Életének abban a fájdalmas időszakában, a melynek szülöttei egyebek közt a *Felhők*, első szerelme tűnik fel előtte, a mult rózsás ködében és sugalmazza a fájdalomnak és boldogságnak bűbájos harmoniáját.

Ugyanaz az erős érzelem, mely szerelmi költészetét jellemzi, uralkodik egész lyráján. Ha anyjáról szól, érezzük a mit Heine mond önmagáról, hogy a büszke daczos lélek, ki odakint olyan fenn hordja fejét, itt semmi más, mint egy szerető fiu. Barátait is egész szeretettel öleli szívére, de azt követel tőlük is. Valóban követel, szinte zsarnokilag uralkodik barátain szeretetével. Arany, a ki nem kisebb költő nála, de tépelődő komoly természet, meghajol e viharszerű temperamentum előtt és szeretettel tűri kitöréseit. Megható olvasni, hogy emlékezik meg barátja első látogatásáról: Ha most itt volna Petőfi! Ezt így tette Petőfi, azt amúgy, ez kedves volt neki, stb. az mindig úgy megy. Be szeretnők, ha a mi fiunk volnánk! Ha hozzánk járnál legalább vakációra. — Érezzük, hogy egyhangú életébe betört egy fényes sugára az igazi ifjúságnak, a melynek «szép kertjébe ő vaskorlátot nézett át.» És eltűnt után évtizedek múlva is megzendül lantján ifju barátja emléke. Ha Petőfiről nem tudnánk többet, mint a mit Arany írt hozzá és róla, már ennek alapján is nagyra kellene becsülnünk.**)

*) A formára nézve v. ö. *Amióta én megházasodtam* stb.

**) Petőfi költészetének jellemzésére a források: Gyulai tanulmányai (Egyet. előadások, Új magyar Múzeum 1854. I. Szépir. Figyelő, 1862. II. Budapesti szemle 1866. 16. 17.). Salamon Ferencz i. m. Beöthy Zolt: Irod. tört. Riedl Frigyes i. m. Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Petőfi összes művei, kiadja Havas Adolf. — E fejezethez ezek voltak forrásaink.

III. Politikai költészete.

Petőfi költészetének külön fejezete hazafias, vagy politikai költészete; Múzsájának legbecsesebb alkotásait részben itt találjuk.

Lamartine szerint a költőnek nem az a feladata, hogy költői álmait rimelje, mialatt kortársai a haza és civilizáció nagy harcát vívják.*) Petőfinek éppen ilyen magas felfogása volt a költészetről. Kifejezte ezt szóval is:

Ha nem tudsz mást, mint eldalolni
Saját fájdalomad s örömed,
Nincs rád szüksége a világnak,
S azért a szent fát félre tedd.

Ujabb időkben isten ilyen
Lángoszlopoknak rendelé
A költőket, hogy ők vezessék
A népet Kánaán felé.

(A XIX. század költői.)

De kifejezte ezt még inkább tettel, költészetével. Ez a felfogás nem új a mi költészetünkben, három százados traditio ez, költőink mindig vezették és nyomon kísérték a nemzet életét; de az ő egyénisége és a kor más irányt, más szellemet adott költészetének, mint előzőinek.

Politikai költészetének alapronása a szabadság-szeretet; ebből sugárzik ki az egész.

Ez az érzelem vele születik és viszonyai még jobban kifejlesztik. Már gyermekkorában unni kezdi az iskola nyögét és nem sokára le is rázza magáról. Soproni barátai, mikor a katonaságtól való megérkezését hallják, azon aggódnak, hogy végrehajtotta szökési tervét, a miről többször beszélt nekik. Mikor segédszerkesztői állását elhagyja és utazni megy, boldogan éneklí:

Hah, börtönöm ajtaja megnyílt,
Nem börtön-e a hivatal?
Csókolgat a drága szabadság,
Édes, tüzes ajkaival.

Nem is vállal hivatalt később se, sőt a forradalom alatt már a honvédség katonai fegyelmét se tudja eltűrni, kétszer is lemond.

Ez az ő személyes szabadság-szeretete. Ámde ha ő neki ilyen drága a szabadság, még drágább millióknak meg millióknak, az egész nemzetnek szabadsága. Sőt Magyarországon kívül is van szolgaság, a teljes boldogság kora tehát a világszabadság lesz, ez pedig csak respublicában érhető el, ezért hirdeti a királyok gyűlöletét.

*) Lamartine: *Jocelyn*.

Ez az ő politikai hitvallása. Vajjon milyen fejlődés útján jutott ide, a hová ő előtte magyar költő nem jutott el?

Két ifjúkori zsengejét leszámítva 1844-ig hazafias költeményt nem ír, ez évet azonban a *Honfidal* nyitja meg és ezt követi több hazafias költemény. De ezek még nem jeleznek új irányt költészetünkben; részben a mult dicsőséget, ezt a régi motívumot variálják, sőt egy közülök: a *Védegyleti dal*, a királyt jó atyaként dicsőíti Vörösmarty, Bajza és másokhoz hasonlóan. Ez tehát még igen messze van a forradalmi republicanus Petőfitől. Hanganban igen, de időben — csodálatos! — közvetlenül érintkezik vele. Még ugyanazon év alkotása az *V. Ferdinándhoz és A királyok ellen**, az előbbi még csak lenéző szájalommal, az utóbbi már féktelen gyűlölettel írva. Természetesen a censura miatt mind a kettő csak később jelenhetett meg, nem lehetetlen tehát, hogy a datumban tévedés van t. i. későbbi keletűek. Ámde ha csakugyan 1844-ben irattak is, Petőfi republicanus gondolkozása megmagyarázza ezt a két költeményt is. A *Védegyleti dal* az, a mi nehezebben érthető. Mi lelkesítette fel Petőfit egészen az alattvalói hódolatig, a mi csak ez egyetlen egyszer csendül meg lantján? Külső argumentum híján az okot a tárgyban kell keresnünk. A védegylet létrejötté örömmel tölté el, bizonyítja ezt egy másik költeménye is (Batthyány és Károlyi grófnék); minthogy pedig eleinte a kormány nem foglalt állást az egylet ellen, költőnket fiatal lelkesedése, a mi a közhangulatnak is megfelelt, ez egyszer olyan irányba ragadta, a mit csakhamar megbánt. Hogy megbánta, kétségtelenül bizonyítja az, hogy mindkét költeményét (Védegyleti dal, B. és K. grófnék), már a következő évben kihagyta versei gyűjteményéből. Hatással lehetett erre azaz ellenséges állás is, a mit a kormány a Védegylettel szemben nemsokára elfoglalt és királyellenes két költeménye talán éppen az 1844. november 21-én kiadott királyi rendelet hatása alatt keletkezett, a mely rendelet legjobban bebizonyította a kormány állás-foglalását.**)

Az elmondottakból látni való, hogy Petőfi evolúciója politikai tekintetben is elég gyorsan végbement, már 1844. a köztársasági eszméig jutott. Igaz, hogy ezt a szót még akkor nem mondja ki, de nincs is rá szüksége annak, ki szilaj gyönyörrel akarja sütogetni fegyverét a királyokra.

De ezek a költemények korukban nem jelenhettek meg, a mit költőjük is tudott, fiókja számára írta őket. A miket a közönségnek írt, azokban egyelőre nem szakad el teljesen a magyar lyra hagyományos irányától. *Isten csodája* (1846.) ugyanazon motívumokból (török, tatár

*) Baróti Lajos szerint ez utóbbit valószínűleg 1846-ban írta. (P. összes költeményei. Kiadja Baróti Lajos. 1900.)

**) Ballagi Géza i. m.

pusztítás) van megalkotva, mint hazafias lyránk alaptypusát kifejező három ódánk (A magyarokhoz, Hymnus, Szózat), de nemcsak istentől várja a segítséget, hanem önmagunktól; mintha csak Kölcey Hymnusa akarna felelni.

Megtámadja a külföld magyarjait, de sokkal erősebben, mint a két Kisfaludy; haragja pathosa egész az átokig emelkedik.

A mult dicsőségeért nem rajong annyira, mint pl. Kisfaludy Sándor, Vörösmarty vagy Kölcey, azonban ő is fölkeresi egy párszor, hogy emlékével lelkesítsen (A hazáról, A sárosi rom-parasza,¹⁾ Magyar vagyok, Egri hangok, Mért nem születtem ezer év előtt, Van-e egy marok föld.) Viszont nagyobb ellentétet képzelni se lehet, mint a mi a magyar nemesség megítélésében Kisfaludy Sándor és Petőfi közt fennáll. A nemesi testőr, az ntolsó insurrectió történetírója csak a nemességben látja a nemzetet, abban talál minden szépet, jót, míg ellenben a kunsági mészáros fia nem lát benne mást, mint léhaságot, képtelenséget minden haladásra.

Vajjon a nemesség nevetségessé és gyűlöletessé tétele a célja? Nem, ez csak eszköz, célja a jobbágyság felszabadítása.

Nem ő az első, a ki költészetünkben ez eszmének hangot ad, eredetét messzebb kell keresni. Igaz, hogy a mult században, a mikor a francia encyclopædisták előkészítették a forradalmat, költészetünk távol állott ez eszme-áramlattól; költőink — mondja Arany László — csaknem kivétel nélkül a nemesi, vagy papi osztályhoz tartozván nem bírtak érzékkel a jobbágyság szenvedései iránt, de a korszellem se kedvezett ez iránynak.²⁾ Azonban a forradalom kitörését Bacsányi, ki maga is nyögött a születés átka alatt³⁾, lelkesedve üdvözli, nálunk is forradalmat jósol⁴⁾ — épen mint Petőfi, — de elhallgattatja a börtön, majd az örökös számkivetés. A Martinovics-összeesküvést vérbefojtják, költőink jó részét börtönbe vetik, aztán a reactió hosszú éjszakája borúl a nemzetre, mialatt a nemességnek legfőbb vágya az alkotmány megőrzése, nem fejlesztése. Fazekas *Ludas Matyi*-jának komikuma és népmesei formája népszerűséget szerez, de inkább a ponyván, mint a nemesség körében, ellenben *Kisfaludy Károly Stibor vajdáját* (1819.), mely először viszi színpadra a jobbágyság szenvedését, ellenséges indulattal fogadják. Politikában a szabadelvű eszmék az 1832-iki országgyűlésen kezdenek

¹⁾ Ezt a költeményt sokáig elveszettnek hitték, csak újabb időben lett ismeretes. (P. összes költeményei. Kiadja Baróti Lajos, 1900.)

²⁾ Arany László: *A magyar polit. költészetről*. Budapesti Szemle 1874. 4.

³⁾ Bacsányi párbajra hitta ki báró Vécsey Miklóst, de az — mint Toldy mondja — megvetette a nem nemest.

⁴⁾ Arankához írt levelében.

erősebben nyilatkozni, az irodalomban pedig Vajda Péter allegoriái, Erdélyi, Kriza és Eötvös költeményei, majd később regényei panaszozzák leginkább a jobbagyság szenvedését, a melynek védői többnyire a jogtalan osztályból kerülnek ki.

Ily előzmények után lép sorompóba Petőfi. A nemesség ellen első támadása híres satirája: *A magyar nemes* (1845.); míg ebben a gúny minden fegyverét felhasználja, addig első verse a jobbagyság mellett (A nép 1846.) semmivel sem szól erősebb hangon, mint pl. Erdélyi, a ki nek legszebb költeménye (Egy gyermek születésére) gyönyörű elégiája a jogtalan nép fájdalmának. Sokkal erősebb már a *Palota és Kunyhó* (1847.), a hol egy új elem lép be költészetébe: az *egyenlőség*. Eddig gúnyolta a nemességet és panaszkolt a nép szenvedését, itt már egyenlőséget hirdet, csakhamar pedig követel, új Dózsa Györggyel fenyegetve (A nép nevében).

Így erősödik hangja fokozatosan, így fejlődik ki hazafias költészetéből a forradalom költészete. Nem a forradalom alatt fejlődik ki, hanem azt évekkal megelőzve: az 1846. év végét három forradalmi költemény jelzi (Véres napokról álmodom, Halhatlan a lélek, Egy gondolat bánt engemet). Ezt az evolútiót nem magyarázza meg a politikai helyzet fejlődése, egyéni oka van ennek Petőfi tanulmányaiban. 1846-ban kezd behatóan foglalkozni a francia forradalommal. «Évek óta — így ír 1848. márczius 17. — csaknem kirekesztőleges olvasmányom, reggeli és esteli imádságom, mindennapi kenyerem a francia forradalomnak története, a világnak ez új evangéliuma, melyben az emberiség második megváltója, a szabadság hirdeti ígét. Minden szavát, minden betűjét szívembe véstem és ott benn a holt betűk megelevenedtek és az élethez jutottaknak szűk lett a hely, és tomboltak és őrzöngtek bennem.»

Ettől kezdve politikai költészete csaknem teljesen forradalmi; majd megjósolja a forradalmat (Az ítélet, Kard és láncz, Erdélyben, Beszél a fákkal, Olaszország), majd küzdelemre buzdít (Kazinczy Gáborhoz), majd a multhoz fordul, de most már ebből is csak a szabadságharczok érdeklik (A majtényi síkon, Szent sír, A csonka torony, a két előbbi Rákóczyról szól).

Így halad 1848. márczius 15-ig. Helyzetében ekkor változás áll be s ez nyomot hagy költészetén is; eddig csak nézője volt az eseményeknek, most részese, sőt vezetője lesz, népszerűsége tetőpontra jut és ez csalja húrjaira a meglegedés, a boldog önértet hangjait (Nemzeti dal, 15-ik márczius 1848, A szabadsághoz, Bordal, Föltámadott a tenger, Van-e mostan olyan legény). Gondolhatjuk, hogy ez a hang ő nála nem lesz tartós: alig tart két hétig az örömmámor, a miniszterium kinevezése késik, mire ő kiadja *A királyokhoz* írt satiráját s egyszerre lebukik a népszerűségről, a márcziusi napok hőse gyűlöletessé lesz.

Azonban ez nem téríti le útjáról, folytatja anti-monarchikus támadásait (Készülj hazám, A király és a hóhér, Ausztria, Itt a nyilam), sőt most már a történelemhez is csak izgatás végett fordul, megírja negyedik költeményét Rákóczyról*) és ekkor keletkeznek az ő különös balladái. Kiválasztja ugyanis történelmünkéből azokat a királyokat, a kiket nevetségessé, vagy gyűlöletessé tehet. Hat költeménye keletkezik, ily módon (Bánk bán, A király esküje, Dobzse László, Kun László krónikája, Vermező**), Kont és társai), hat ballada, de inkább lyrai, mint epikai költemény, az elbeszélte eseménynél fontosabb benne a költő subjectív érzelme. A költő az, a kinek féktelen dühe ömlik ki Bánk bán szájából (még a jó ízlés határain kívül is), a költő az, a ki Hunyady László szavai-ban esküszegőnek hirdeti a királyokat, holott a középkori lovagtól mi sem állott távolabb ilyen nyilatkozatnál, ő lázítja a tömeget a «gaz király» ellen, ő vigasztalja Dobzse Lászlót azzal, hogy lesznek még szegényebb királyok is. Sehol sem elégszik meg a már magukban is izgató események elmondásával, mindenütt igazságot is akar szolgáltatni. *Kont és társai*-ban külsőleg is feltünteteti a hős felsőbbségét zsarnoka felett:

Összegörnyed Zsigmond király,
Az elitélt egyenest áll —

s megtoldja még egy Victor Hugói rémesen fenséges képpel:

Iszonyú esend . . . Kont lehajlott,
A kiomlott vérbe markolt,
S a piros vért odavágja,
Zsigmond fejér orcájára.

A hol a gyűlölet vagy káröröm nem inspirálja eléggé, Múzsája cserben hagyja: Kun Lászlót félig rokonszenvvel rajzolja s ez leggyöngébb alkotása, az egység elvesz a részletekben, nem tud tiszta képet nyújtani.

És ez a féktelen anti-royalismus dühöng egész éven át s hónapokon keresztül alig ír mást, mint politikai költeményt. Mintha csakugyan a francia forradalomban élne s elakarná játszani Camille Desmoulins szerepét, a mit már 1846-ban magának szánt, sőt talán még Danton és Maratét is; a márciusi rendre ügyelő választmányt *comité du salut public*-nak nevezi Aranyhoz írt levelében (1848. márcz. 21.). Ugyancsak Aranyt arra inti, hogy királyt ne vegyen hősének, még Mátyást se (1847.

*) Az ekkori hírlapokban több költemény jelent meg Rákóczyról, így Aranytól (*A rodostói temető, Rákócziné*), Gyulai Páltól (*Munkácsi téren*). Szász Károlytól (*Görgény setét ormán*) stb. Jókai prózában írt róla.

***) Ugyan-e tárgyról Jókai prózában.

febr. 23.) Annyira összeforr lelkével ez az érzélem, hogy még nem politikai költeményeiben is kedveli az ilyen hasonlatokat:

Mint kiüzött király országa széléről,
Visszatekint a nap a föld pereméről
Leesik fejről véres koronája.

A telet is mint zsarnokot személyesíti meg:

Durva zsarnok, jég szívű tél
Készülj, készülj a halálra.
Meg fogsz halni vad, bitor tél.

Izzó gyűlölete légköréből a harcztér eseményei ragadják ki, 1849-ben már csak egyszer ad hangot ennek a gyűlöletnek. (Föl a szent háborúra.)

Márczius 15-ike után már nyiltan hirdeti a respublicát és alkalmi költeményekkel nyomon kíséri az eseményeket (A nemzetgyűléshez, Hány hét a világ? Vörösmartyhoz, Lenkei százada, Két ország ölekezése stb.). Így jön létre két harci riadója: *Csatában és Csatadal*¹⁾, így keletkezik Bem dicsőítésére írt két költeménye is (Az erdélyi hadsereg, Vajda-Hunyadon), említendő azért is, mert Bem az egyetlen a forradalomnak hatalmon lévő szereplői közül, a kit költeményben dicsőít. Tudva levő, hogy Kossuth neve egyetlen egyszer sem fordul elő költeményeiben, személyes ellenszenv folytán²⁾; valószínűleg ugyanezért hallgat a függetlenségi nyilatkozatról is, a melyről pedig azt várnánk, hogy kitörő lelkesedéssel üdvözl³⁾. Még feltűnőbb, hogy a dicsőséges tavaszi hadjáratra sincs szava; úgy látszik, ez esetben is a vezérek (Görgey, Damjanics stb.) iránt való érzelme szegte szárnyát lelkesedésének. Őt mindenben érzelmei vezették; a kit nem szeretett, arról — ha meg nem támadta — hallgatott.

Hiányos tehát a forradalomnak története, a mely Petőfi költemé-

¹⁾ Ugylátszik, ez a költemény külföldön se maradt hatás nélkül, legalább Déroulède *En avant* cz. dalának refrainje és első versszaka nagyon is emlékeztet rá; ime:

Le tambour bat, le clairon sonne,
Qui reste en arrière? . . . personne.
C'est un peuple qui se défend
En avant.

Tudva azt, hogy a csatadálnak 3 francia fordítása van, ez a találkozás aligha véletlen.

²⁾ Prózai irataiban többször szól Kossuthról, de nagyobb lelkesedés nélkül. (Naplójegyzetek, Historiai jegyzetek.)

³⁾ Aranynak van költeménye e tárgyról: Április 14-én.

nyeiben van megírva, de maga a forradalom szelleme benne van teljesen, ennek nincs semmi híja. Benne van a sovárgó vágy a szabadság és függetlenség után, a zsarnokság égő gyűlölete, a remény, hogy lerázzuk a zsarnokság igáját, a lelkesedés sikereink felett, a kétség a balsors napjaiban, a hódoló elismerés a küzdő nemzet iránt, benne van minden egészen a kétségbeesésig, melylyel a költő elzengi hattyúdalát és a mely után belerohan ő maga is a szabadság sírjába.

Nem egyszer hallottuk már, hogy Petőfi költészetének javarésze nem ott keresendő, a hol «vérbe mártott lantját véres kezekkel pengeti.» Igaz, kétségtelenül igaz, hogy tulzó volt, szeretete és gyűlölete egyaránt korlátlan. Igaz, hogy ilyen nyilatkozatokat:

Küzd a gazdag, de nem a hazáér',
Védi az a maga gazdaságát,
Csak a szegény szereti hazáját.

(A vén zászlótartó.)

vagy:

A nagyságos urfi
Oly gazkölyök vala,
A milyenek rendesen a
Nagyságos urfiak.

(Az apostol.)

vagy Vörösmarty ellen intézett költeményét, vagy olyan nyersséget, a melyet a *Bánk bán*-ban találunk, csak a lázas kor magyaráz meg, ámde az is igaz, hogy épen az erős meggyőződés túlzásba csap, különösen izgatott időkben; maguk az izgatók pedig ki sem kerülhetik a túlzást. Hiszen megjelenésekor a *Falu jegyző*-jét is nagyon túlzottnak találták, pedig Eötvös épen nem forradalmi szellem, de költő és izgató ő is.

És ne feledjük el azt, hogy Petőfi forradalmi költészetét korából kiszakítva nem értjük meg teljesen. A forradalom hirlapjaiból (Életképek Márczius tizenötödike, Respublica, stb) meggyőződhetünk, hogy Petőfi épen nem állott magában. Jókai prózai cikkeiben, Szász Károly, Tompa, Sárosy, Erdélyi, Tóth Endre és mások verseiben épen úgy megtaláljuk a lázas idők hevét, az anti-monarchikus és anti-dynastikus gyűlöletet, sőt a mint láttuk, még a higgadt és érettebb korú *Arany* is megénekli a függetlenségi nyilatkozatot. És vajjon maga a kormány kivételt képezett-e? Szemere Bertalan miniszterelnök *Respublica* czímmel adta ki félhivatalos lapját (szerk. Erdélyi János) és május 2-iki programm-beszédeben respublicai irányúnak mondta a kormányt, minden törekvés ellenségének, mely a monarchiára visszavezetne. Valóban Petőfiről is azt mondhatjuk, a mit Shakespeareről, hogy egy chorus közepén énekel, csak hogy az ő hangja a legerősebb s főkép abban különbözik másoktól, hogy korábban kezdte. Nem is ő az egyedüli e lázas korban, a kinek túlzást vethet-

nénk a szemére. De csak túlzást látni benne, annyi volna, mint szemünket behunyni az örökbecsű alkotások egész sorozata előtt, a melyek nem csak korukban fejezték ki egy szabadságért küzdő nemzet érzelmét, hanem minden időben legköltőibb emlékei lesznek a magyar forradalomnak.*)

És épen ebben múlja felül a mi forradalmunk a nagy francia forradalmat. Okaiban, eszközeiben, hatásában mélyen alatta áll, de van egy nagy költője, a mivel az nem dicsekedhetik.

(Vége köv.)

SZIGETVÁRI IVÁN.

TACITUS TÖRTÉNETEI.

(Szövegtanulmány a Historiæ című munkáról.)

II.

4, 19. «Tantum his vigoris addiderat integra quies et inexpertı belli amor.» A mit a kéziratok *amor* helyett adnak, *labor*, ismétlés az elébbi (18) sorból, melynek helyébe Orelli: *amor*.

8, 6. «Libertinus ex Italia, citharæ et cantus peritus, unde illi super similitudinem oris propior ad fallendum fides.» Az újabb kiadók mind így; ezek közt Halm csak 1893. kiadásában (Heinsius után): *promior*. Propior-t írnak a régiek közt Ernesti és már elébb a budapesti kézirat.

10, 5. «(Annius Faustus) temporibus Neronis *delationes* factitaverat.» Ez az általános szövegezés. Csak Halm: *delationem*. Gronov az egyesre idézi Cic. Brut. 34. qui . . . *accusationem* factitaverit.

14, 11. «Nec mora proelio, *sed* acies ita instructa.» Ellentétre (*sed*) aligha van szükség, mihelyt Otho seregét gondoljuk mind a két mondatban: nec mora proelio, *et* acies ita instructa. Nipperdey: «nec m. proelio: *sed ab Othonianis* acie ita instructa» javaslata a toldattal már az ellentét *sed* miatt volt szükséges, de ha a kötő elesik, ezzel együtt a toldat is eleshetik.

*) Nemzeti dal, A szabadsághoz, Föltámadott a tenger, Rákóczi, A tavaszhoz, A magyarok istene, A ledőlt szobor, Kis fiú halálára, Fekete — piros dal, Föl, A gyáva faj, Két ország ölekezése, A magyar nép, Ismét magyar lett a magyar, Respublica, A nemzethez, Forradalom, Élet vagy halál, Bucsú, Tiszteljétek a közkatonákat, 1848, Csataadal, vesztett csaták, Európa csendes, Csatában, Bizony mondom, Az erdélyi hadsereg, Ki gondolná, Vajda-Hunyadon, A székelvények, Szörnyű idő stb.

17, 1. «Aperuerat iam Italiam bellumque transmiserat, ut supra memoravimus, ala Siliana.» N. e szövegezése teljesen elfogadható volna; csak *Italiam* kétféle vonatkozása az, a mi nem tetsző, hogy egyszer egyik ige egyenes tárgya, másodsor a másik ige iránya. Segít ezen (Haase után) Halm (1893): Aperuerat iam Italiam bellum, *quod* transmiserat etc. S már a budapesti kézirat is így: «Aperuerat iam in Italia bellum.»

20, 4. «Ornatum ipsius (Cæcinæ) municipia et coloniæ in superbiam trahebant, quod versicolori sagulo, bracas, *barbarum tegmen*, indutus togatos adloqueretur.» Feltűnt mindenesetre a nadrágos Cæcina a római viseletű (togatos) katonák előtt a vidéken (municipia, coloniæ). De a viselet egymagára már ismeretes volt Rómában gallokról, párthokról, germánokról, perzsákról. És *barbarum tegmen*, melyet Ritter e miatt magyarázóit toldatnak tart, inkább *tegmen* hanglökő alakja miatt volna zárjelezhető, mert másutt mindenütt *tegimen* áll.

20, 5. «Uxoremque eius Saloninam *quamquam* in nullius iniuriam insignis equo ostroque veheretur, tamquam læsi gravabantur.» Halm (Classen után, 1893): *quod* quamquam. *Quod* a megbotránkozást és neheztelést tisztán megokolja, a mire a megengedő *quamquam* képtelen. Ennélfogva a *quod* hozzájárulását feleslegesnek nem tartjuk.

21, 6. «Amphitheatri opus . . . conflagravit, dum faces et glandes . . . iaculantur, sive ab obsessis, dum *retorta ingerunt*.» «A gyújtó lőszereket visszadobva ráhajítják.» A kéziratok csak ennyit: dum *regerunt*, a mit Nipperdey el is fogadott. A budapesti pedig: *reportans gerunt*, a miből Gronov: *retorta ingerunt*. Ennél tovább megy Heræus javaslata: *retro transgerunt* és *retro ea ipsa ingerunt*.

21, 16. «Othoniani sudes et immensas lapidum ac plumbi ærisque moles perfringendis *operibus* obruendisque hostibus expediunt.» Bár hiányzik a kéziratokban, a *perfringendis*-hez könnyen hozzáérhető *operibus*, Rhenanus mégis felvette és utána Halm (1893).

28, 10. «Sin victoriæ [sanitas, sustentaculum] columen in Italia verteretur, non abrumpendos ut corpori validissimos artus.» Ez az általános szöveg. *Sanitas* szokatlan fogalom *victoriæ* mellett, ismétlése *salus*-nak az előbbi (9) sorból. *Sustentaculum*, egyetlen képzésű név; itt felesleg szaporítja *columen*-t. Prammer *sustentaculum*-ot óhajtja megtartani és *columen*-t elejteni; mert bár ritkaság *sustentaculum*, Tacitus-tól e képzés kitelik.

29, 4. «Spolia Galliarum . . . *occultare* clamitantes . . . ipsam humum pilis . . . rimabantur.» Halm (1893): *occultari*, míg az 1. kiadásban: *occultare*. Némethy védi a cselekvő alakot, és helyesen. Mert a cselekvő mindig megengedi az alany hozzáértését, a szenvedő nem.

36, 8. «Sabinum consulem designatum Otho rectorem copiis

misit . . . læto milite *ad* mutationem ducum et ducibus . . . militiam aspernantibus.» Nehezen illik össze *laeto milite* és *ad* mutationem. Az *et ad* betoldását már a flórenczi kézirat nyújtja. Ujabb kiadók megtoldják az *et-et* így is: *prono* (Ritter), *mitigato* (Sirker), *moderato* (Heræus). Halm megvetette az *et-et*.

38, 18. «Nunc ad rerum ordinem redeo.» Halm (Wurm után) is így, s régebben: *revertar*. Heræus és Nipperdey: *venio*, a mit a Mediceus javítva másodkézből nyujt. Első kézből *veniat* volt s innen a budapesti *veniam*.

41, 19. «Incertus undique clamor adcurrentium vocitantium.» A Mediceus: *adcurrentium uo clamantium*. Ez a *clamantium* gyengén ismétli az előbbi (18) *clamor-t*. Ezért: *vocitantium* (Acidalius, Pichena). Halm: *conclamantium*.

47, 8. «Bellum a Vitellio coepit, et ut de principatu certaremus armis, initium illic fuit.» Így Némethy és a többi új kiadó: csak Halm (1893): *illinc*. *Illic* úgy mint *illinc* egyaránt megállja a helyet; de ha *illic* mellett a hagyomány, *illinc* mellett a *Vitellio* szól.

55, 2. «Ut cecidisse Othonem . . . certi auctores in theatrum adtulerunt» *etr*. Ez Petersen javaslata, hivatkozással IV, 49, 13 és 51, 2-re, melyet Halm is elfogadott. A kéziratok: *cessisse*, melyet Puteolanus megtoldott így: *cessisse vita*, és elfogadott Weissenborn.

59, 19. «Nimius honos inter secunda rebus adversis in solacium cessit.» A történeti igazságnak Lamalle azzal tett eleget, hogy *in solacium* h. *in exitium*-ot irt. Ritter *cessit* h. *non cessit*, Classen pedig: *nec* rebus adv. in sol. cessit.

60, 1. «Tum interfecti centuriones promptissimi Othonianorum, unde præcipua in Vitellium alienatio per Illyricos exercitus.» Kézirat: *interfectis*, az *iz interfectis(unt)*, am. *interfecti sunt*. Halm 1864: *interfecti*, és 1893: *interfecti sunt*, s így Ritter.

63, 12. «Flavium Sabinum Triaria L. Vitellii uxor, ultra feminam ferox terruit, ne periculo principis famam clementiæ adfectaret.» Kéziratilag: *e periculo* . . . *affectaret*; és ez az *e e h. ne*. Mert *affectares ne v. ut* nélkül nem állhat. Így Nipperdey és Halm 1864-ben, de 1893: *ne e periculo*.

74, 5. «Præfectus Aegypti Ti. Alexander consilia sociaverat.» Teljes neve alább (79, 2.): *festinante Tiberio Alexandro*. *Ti. Muretus*, *Ursinus* és *Acidalius* adaléka, mely *Aegypti* végbetűi mellől eleshetett.

74, 14. «Esse privatis cogitationibus progressum, esse regressum, et prout velint, plus minusve sumi ex fortuna: imperium cupientibus nihil medium», etc. Így írja Halm is 1893-ban, de nem 1864-ben. Ez a betét (*esse regressum*) Heræustól származik. És ezt a szót *regressum* neki Lipsius adta tollára, a ki *progressum* h. *regressum*-ot irt.

76, 18. «Abiit iam et transvectum est tempus, quo posses videri concupisse imperium.» — «Túl vagy azon a látszaton, hogy vágyakozol uralomra.» A szükséges értelmet így nem nyerem, csak tagadólag: *non* concupisse. «Elmúlt az ideje a látszatának is, hogy te nem vágytál volna uralomra»; neked az uralkodás karjaiba kell vetned magadat.

78, 11. «Triumphalia et consulatus et Judæicæ victoriæ decus implesse fidem ominis videbatur.» Halm is 1864-ben: *videbatur*, de 1893-ban: *videbentur*, s ezt írja Nipperdey is. Volt oka Halmnak a *videbantur*-ra. Mert hogy ne csak *decus*-t értsük alanynak, arra utasít a köv. ut *haec* adeptus est, a mire már Ernesti figyelmeztetett.

88, 3. «Multæ et atroces inter se militum cædes, post seditionem Ticini ceptam *manente* legionum auxiliorumque discordia; ubi adversus paganos certandum foret, *consensu*.» A pontosvessző *consensu*-t erősen elszakítja *manente*-től. Szelidebb e megszakítás vesszővel, ha az *ubi* elé egy *atque*-t toldunk, így: discordia, *atque* ubi etc. Azonban e romlott hely értelmét így sem látom megteremtve. Mert maradni csak az marad, a mi volt. Ha egyenetlenség volt, egyenetlenség marad; ha egyetértés volt, egyetértés. Az pedig, hogy, ha egyenetlenség volt, egyetértés maradjon, fel nem fogható. Ellenben érthető ez: a régi egyenetlenség a katonaság közt fennmaradt s csak a polgárokkal szemben értettek egyet: *consensum est*. Ezt a változatot (*consensum*) hozza a budapesti is.

95, 7. «Cæsæ publice victimæ crematæque; facem Augustales subdidere, quod sacerdotium, ut Romulus Tatius regi, ita Cæsar Tiberius Juliæ genti sacravit.» Romulus sohasem alapított Augustales-t 'Tatius király kedvéért. Tatius 'sem volt soha félisten. Aztán az Augustales-ünnepek nem a Julius-család, hanem csak Augustus ünneplésére lettek. Ritter és Nipperdey ezt: *quod sacerdotium . . . sacravit* mint másolói toldást zárjelezték.

97, 5. «Cunctabantur Hordeonius Flaccus, Vettius Bolanus, et uterque *ambigui*.» A többes szokatlan, értelem szerint inkább csak igé-állítmányt többesítnék. Kéziratban lehetett *ambigu*, a mit *ambiguus* helyett *ambigui*-nak olvastak.

99, 1. «Tandem inruptione hostium atrocibus undique nuntiis exterritus Cæcinam ac Valentem expediri ad bellum inbet.» Ritter (Philol. i. h.) az alany hiányát beletoldja, így: exterritus *Vitellius* Cæcinam etc.

100, 14. «Ipse Ravennam devertit prætexto classem adloquendi: mox Patavi secretum componendæ proditiōis quæsitum.» Halm csak a 2. kiadásban: *proditiōni*, a mit előtte már Rhenanus is megtett.

III.

5, 1. «Ceterum ut *transmittere* in Italiam inpune et usui foret, scriptum Aponio Saturnino, cum exercitu Moesico celeraret.» Ezt a szöveget közli Halm is régi (1864) kiadásában, de megjegyzi hozzá, hogy ezt Acidalius: «*transmittere bellum in Italiam*» változással írja, vonatkozva egy előző hasonló helyre (II. 17.): «Aperuerat iam Italiam *bellumque* transmiserat, ut etc. Az 1893. kiadásban pedig *bellum*-ot Halm a szövegbe felvette, a mi értelmileg inkább megfelel, mint *militem* (Ritter). Még l. E. Phil. K. 1900, 820. l.

5, 8. «Trahuntur in partes Sido atque Italicus reges Sueborum, quis vetus obsequium erga Romanos et gens fidei *quam iussorum* patientior.» — «Egy nép, mely inkább hajt a személyes szóra, mint távoli rendeletre.» Kéziratok így is: fidei *commissior*, patientior. Scheffer szelvényes ötlete után Halm (1893): fidei *quam iussorum* patientior.

7, 1. «Vulgata victoria, *post principia belli secundum Flavianos data* legiones septima Galbiana, tertia Gemina cum Vedio Aquila legato Patavium alacres veniunt.» Kéziratilag: *principia*, de jelzett kezdőbetűvel, így: *principia*, a mi am. *post* pr. l. Halm Bevez. Ernesti ezt: «*post* pr. b. sec. Flavianos» széljegyzetnek tekintette, s Nipperdey ki is rekesztette a 7. fejezetből és a 6-nak a végére csatolta. Szerinte aztán a 7-dik így kezdődik: *Vulgata victoria, legiones septima Galb. etc. Duæ* (legiones) a budapestiben: *date*, mely *data*-nak olvasandó és *principia*-hoz való, a mint hogy Nipperdey ezt is a 6. fejezethez csatolta.

7, 7. «Desiderata diu res *interpretatione gloriaque* in maius accipitur.» Így Halm és Nipperdey is. *Interpretatione gloriaque* Gronov szerint hendiadys. Mások így is: *interpretatione gloriae* in maius accipitur.

9, 8. «Quod si adfuisset fides, . . . *duæ legiones* . . . turpem *fugam conscivissent*.» Ismeretlen Tacitusnál: *fugam conscire*; csak *mortem sibi conscivit*. Ellenben *conciuit*: I. 4, 9. *legiones ducesque conciverat*. a. I. 23. *tantam consternationem concivit*. III. 38. *ut remotos populos concirent*.

13, 17. «Huc cecidissee Germanici exercitus gloriam, ut sine proelio, sine vulnere vinctas manus et capta traderent arma?» és alább: «*Ut tot armatorum milia, velut grex venalium, exuli Antonio donum darentur?*» Halm is: *ut tot* armat. milia, de csak a 2. kiadásban, Ritter példájára, a mint ezt már Puteolanus is megtette.

15, 7. «Simul ingens Germanorum vis par Rætiam timebatur. *Et* Britannia Galliaque et Hispania auxilia Vitellius acciverat, immensam belli luem.» Ez a legtöbb kiadás szövege: *Et* Britannia. Wurm, a kire Halm már 1864-ben hivatkozott, beletoldott egy *ex*-et, így: *Et ex* Britannia, a mint a budapesti kézirat is írja. 1893-ban Halm az *et*-et abban hagyta, így: *ex* Britannia. S ez ellen foglal állást Némethy (E. Phil. K.

1900, 516.) és védi az *et-et ex* ellen, a melyben *et* nem pusztá «és», hanem «is» értelmű.

25, 5. «Postquam *impulsos* sensit Antonius, denso agmine obturbabat.» A kéziratok csak *pulsos*, a budapesti is. E helyett a Bipontini *impulsos*. Szerintem az igen sok. Előbb (16, 5): Varus cum promptissimis equitum proropit *impulitque* Vitellianos, am. helyéből kimozdít. Ennél alkalmasabb *perculsos*, a mit Acidalius is.

27, 5. «Mox vallum portasque legionibus attribuit, ut discretus labor fortes ignavosque distingueret atque *ipsa* contentione decoris *accenderentur*.» A változott számú állítmány számára új alanyt szerzett Ritter *ipsa*-t *ipsi*-re változtatva.

29, 3. «Obstinatos inter se cum sustinere Vitelliani nequirent et superiacta tela *testudine* laberentur, ipsam postremo ballistam in subeuntis propulere.» Az első kiadásban Halm is így írta; de megjegyezte hozzá: Exspectares: tela *de* testudine laberentur. S a második kiadásban fel is vette szövegébe e toldást, de evvel egyedül is maradt.

29, 5. «Quæ ut ad præsens disiecit obstrusitque, *quos* inciderat, ita», etc. A pusztá *quos* feltűnő. Nipperdey és Gantrelle: *in quos*. Ernesti: *quis*.

39, 4. «Quin et audita est sævissima Vitellii vox.» Ritter: *L*. Vitellii toldással a császár öcscsét akarja értetni. Mert ennek durvasága és kegyetlensége ismeretes volt (*L*. h. II. 63, III. 76, 77.) és Blæsus ellensége (III. 38, 11, 12.), míg ezt a császárról nem lehet mondani.

48, 13. «Eo properantius Alexandriam pergit, ut fracto Vitellii exercitu *urbem quoque* externæ opis indigam fame urgueret.» Ez a szövegezés a legáltalánosabb. Halmnál is a régi kiadásban; de az újabban (1893) már *urbem Italiamque* (Heræus után), míglén Ritter: *Italiam urbemque*. Úgy hiszem, hogy *Italiam* csak magyarázó toldalék *urbem*-hez, nehogy rajta más várost értsenek, mint Italia fővárosát. E változással *quoque* feles szó is el lesz tüntetve.

50, 9. «Is Silvanum socordem bello specie obsequii regebat *ad omniaque*, quæ agenda forent, quieta cum industria aderat.» Már a Puteolanus is így írja, így a többi, Halm is 1864-ben, míg az újabb kiadásában: *et ad omnia quæ etc.* De megjegyezte a régibb kiadásában: *malim* regebat atque *ad omnia quæ, nam verendum est ut ad omniaque recte dicatur*.

62, 6. «Et Flavianus exercitus immane quantum *aucto* animo exitum Valentis ut finem belli accepit.» Kézirat csak: *animo*. Haase: *aucto* animo, mint II. 4, 8; s így a legújabbak. Acidalius: *animo auctus*.

62, 6. «Natus erat Valens Anagninæ equestri familia, procax moribus neque absurdus ingenio famam urbanitatis per lasciviam *petere*.» Ez a hagyományos. Az igenév (*petere*) függősége okoz bajt, melyen

Halm (mind a két kiadásban) így segített: neque absurdus ingenio ni famam urb. per lasc. *peteret*. Mások (Nipperdey) javasolták: cum famam urb. per lasc. *petebat*.

65, 6. «Flavius Sabinus . . . auctoritate pecuniaque Vespasianum anteibat et credebatur adfectam eius fidem *parce iuvisse*. Kézirat: *prae-iuvisse*.» A Bipontini: *parum iuvisse*. «Azt hitték, hogy Fl. Sabinus Vespasianust pénzzavarában mérsékelten segítette», tehát nem elegendően? s így foglalta volna le házáat és földjeit? Jobb szeretném így: *præiuvisse*, «előre kisegítette, előlegezett».

73, 17. «Ceteri per varios casus elapsi, quidam servili habitu, alii fide clientium *contecti* et inter sarcinas abditi.» Némethy (u. o.) védi *contecti*-t szemben *protecti*-vel, a mit Halm a második kiadásban ír. Mert az elsőben (1864) ő is *contecti*-t írt. S ez van általánosan elfogadva. Ha a ruhaneműnél állana: *contecti* és a személyeknél (fide clientium) *protecti*, meg sem akadnánk egyikben sem. A fennirt szövegben *contecti*, mely csak az egyikhez illik, egy nyelvtani kapocs (zeugma) útján lesz a másikhoz értendő.

78, 17. «Mucianus . . . et Antonius, . . . dum *regerit* invidiam, crimen meruit.» Ez Pichena javítása. Kézirat: *regeret*. Richter: *regereret*, hogy csak ellenfelére hárítsa (a gyűlöletet).

83, 11. «Confluxerant at ante armati exercitus in urbe, bis Lucio Sulla, semel *Cinna* victoribus.» Halm csak az 1893. kiadásában különböztette meg e tulajdonnevet így: *L. Cinna*. Jól védi Némethy (Adv. cr. 518/9.) az *L.* hiányát, hogy Tacitus olvasói e toldás nélkül is még nem felejtették el *Cinna* nevét.

84, 17. «Vitellius capta urbe per aversam Palatii partem *Aventinum* in domum uxoris sellula defertur.» Így írta Némethy és így Halm az első kiadásban, de a másodikban már zárjelezte, mint a szövegbe nem való toldalékot, és vele együtt Ritter meg Nipperdey, kik *Aventinum*-ot *in* nélkül hiányosnak lették.

IV.

1, 17. «Quippe *inter* turbas et discordias pessimo cuique plurima vis.» — «Zavargás közt fejt ki a gonosz ember legtöbb erőszakot, a zavarosban ő tud legjobban halászni.» *Inter* Wurmnak a javaslata, melyet az újabbak majd mind elfogadtak. *Inter* h. *in* volt a kéziratos hagyomány, melynek szintén megvan az értelme: Minél rosszabb valaki, annál több erőt fejt ki *zavarokra* és egyenlenségre.

4, 17. «Ubi ad Helvidium Priscum, prætorem designatum, ventum, prompsit sententiam ut honorificam in bonum principem, . . . falsa aberrant.» A szók hiányát már Lipsius vette észre. Elfedte ezt Agricola kiadása

egy *ita* toldattal. De tökéletes e fedezés akkor volna, ha pl. így folytatódnék: Prompsit sententiam ut honorificam in bonum principem, *ita adulationis expertem*. (V. ö. fent 2, 6.) Ez utóbbi gondolatot azonban kizárja a következő *falsa aberant*. A szók hiánya még be nem volt töltethető s így legjobb, a mit Némethy tett, az *ita* elejtésével a szó-űrt megjelölni. Nem rossz *ita* h. *in qua*-t írni és az előző *ut*-ot törölni.

10, 15. «Celer professus sapientiam, dein testis in Baream, proditor corruptorque amicitiae, cuius se magistrum ferebat.» Mivel *amicitiae magister*-nek nincs értelme, Nipperdey *cuius*-t *Barea*-ra vonatkoztatta és a visszahozó mondat helyét megváltoztatta, így: *Baream, cuius se magistrum ferebat, proditor corruptorque amicitiae*. Támaszkodik e javítás Juvenalis e versére (3, 116.): *Stoicus occidit Baream, delator amicum Discipulumque senex*. V. ö. ehhez a magyarázót. A történetet l. Tacit. an. XVI, 30.

12, 10. «Nec opibus Romanis, societate validiorum, adtriti viros tantum armaque imperio ministrant.» A kéziratok: *ministrant*. De mivel Tacitus nem az ő jelen korát írja le, Wurm ezt megtámadta és így javasolta: *ministrabant*. Így fejezhette ki az író, hogy a batavok mit szolgáltattak a rómaiaknak a lázadás előtt. Ritter: *ministrarant*.

12, 14. «Erat et domi delectus eques praecipuo nandi studio, arma equosque retinens integris turmis Rhenum perrumpere...» Már Pichena gyanította a hiányos befejezést és egy *suetus. solitus, exercitus* részesülő elestét; Ritter szerint: *ausus*, mint alább 4, 2, 2; Brotier szerint: *doctus*.

13, 11. «Sed Civilis Vespasiani amicitiam... praetendit, missis ad eum... litteris, quibus avertere accita Vitellio auxilia... iuebatur.» Nipperdey is így. De Halm: *accita a* Vitellio s így már a Rhenanus és az utána következő kiadások.

15, 13. «Statimque accitis Frisiis (transrhenana gens est) duarum cohortium hiberna proxima occupatum Oceano inrumpit.» *Occupatum*, mint alább (23, 4.) *oppugnatum venirent*. Egyéb javaslatok: *proxima occupatu* és *occupata*. E szerint *Oceano* hol a hely, hol az eredet határozója.

16, 14. «Eadem etiam in navibus perfidia.» *In* Wurmtól eredő javaslat, mert *perfidia* csak nem volt hajóknak tulajdonítható.

17, 22. «Nuper certe caeso Quintilio Varo pulsam e Germania servitutem.» Feltűnő Prammer szerint *nuper* egy 60 esztendő s korszakról, a mikor elébb (19) néhány havi korszakról ugyane szó (*nuper*).

29, 8. «Unde clamor acciderat, circumagere corpora, tendere artus.» Kézirat: *arcus*. De minthogy a germánoknak nem voltak íjaik, hát: *artus* (Lipsius). Mások (Weissenborn, Nipperdey): *ictus*, Acidalius: *iactus*.

29, 12. «Romanus miles periculorum gnarus ferratas sudes, gravia

saxa non forte iaciebat.» Kéziratok: *ignarus*, holott épen az ellenkezője kellett. Ezért jeles Ritter javaslata: *periculorum non ignarus*, a mit a kézirati betűk vonásaiból állított elé, így: *periculorum ignarus*.

33, 20. «Fortissimus quisque e Batavis, quantum peditum erat, *funduntur*.» A legyilkolás, a lemészárlás igéjére volt itt szükség, a mit a hagyományos *funduntur* ritkán jelent. De Némethynek sikerült (Adv. crit. 520.) erre megfelelő példákat felsorolni. Halm a két kiadásában: *trucidantur* és *conciduntur*, Nipperdey is.

39, 13. «Et ferebatur Antonius Scribonianum Crassum, egregium *maioribus* et fraterna imagine fulgentem ad capessendam rem publicam hortatus», etc. Bötticher: *moribus*. Némethy (Adv. cr. 521.) a fenti olvasásnál Piso bátyja őseinek jelességére utalt. Ritter: *moribus* maioribusque, Nipperdey: *artibus* maioribusque.

40, 16. «Justum iudicium explesse Musonius videbatur.» A *iudicium explere*-t Némethy helyesen magyarázta szótárilag *iudicium faciendum curare* kifejezéssel; magyarul: ítéletet hozni, ítélkezni. De a magyar úgy mint a latin kifejezés a bíró dolga, nem a vádlóé (Musonius). Ehez jobban illik az *indicium*. Ezt kívánta Ernesti, Halm pedig: *odium* és *officium*.

42, 5. «Sponte *Caesaris* accusationem subisse iuveni admodum ... videbatur.» Ez Halm javaslata, melyet Müller J. nyomán vett 1893. kiadásába. Eredetileg *sponte ex senatus consulto* volt, a mi egymás mellett meg nem állhatott. Ezért Pichena: *sponte nec ex senatus consulto*. De Müllernek *sponte Caesaris* javaslata sem fér össze az elébb említett «magas (caesari) gyűlölettel». Meiser e h. *sponte senum consularium*. Prammer e javaslatok törlését indítványozza s egyedül *sponte* meghagyását fogadja el.

43, 2. «Posse etiam *Marcellum* prosterni.» Ez ugyanaz a *Marcellus*, kit még II. 53. és IV. 6. *Marcellus Eprius*-nak nevezett meg. Itt Tacitus szokás szerint *Marcellum Eprium*-ot írt, kit azután (5.) *Eprium*-nak, s aztán (6.) *Marcellus*-nak említ. E kétféle elnevezése egy és ugyanannak csak akkor világos, ha megelőzőleg mind a két név volt (2). Így alább (44, 8.) Octavius Sagitta, (9.) Octavius, (15.) Sagitta; elébb (6, 3.) *Marcellus Eprius*, (7.) *Marcellus*, (13.) *Eprius*, (14.) megint *Marcellus*. L. Ritter Philol. 1863, XXII, 667.

45, 10. «Isdem diebus Antonius Flamma *accusantibus* Cyrenensibus damnatur lege repetundarum.» A puszta tulajdonító volna a cyreneiek javára. Wurm: *interrogantibus* vagy *accusantibus* beletoldását javasolta. S ez utóbbit Halm és Némethy el is fogadta, — de nem Nipperdey.

47, 6. «Abrogati inde legem ferente Domitiano consulatus, quos Vitellius dederet, funusque censorium Flavio Sabino *ductum*.» Figyelemre méltó Wurm megjegyzése, hogy Sabinust nem «temették el» a

tanácsban, csak elhatározták: *decretum*. L. ann. IV, 15. *funus decernere*. VI, 11. *Piso publico funere elatus est ex decreto senatus*.

55, 5. «*Ipse e maioribus suis hostis populi Romani quam socios iactabat.*» *Se* nélkül *iactabat*: dicsekedni, szokatlan. Ezért a vásárhelyi kézirat: *is se . . . iactabat*. Urlichs: *socius* iactabatur, és akkor *hostis* mint egyes is megállhat. Értelme azonban Mercerius szerint ez akar lenni: Dicsekedett (Classicus) a rómaiakat ijesztőleg, hogy ősei közt több ellensége (*hostis*, am. *hostes*) volt a rómaiaknak, mint jóbarátja.

56, 15. «*Labeo, quem captum et extra comneatum amandatum in Frisios diximus, corruptis custodibus perfugit.*» — «A fogoly Labeot belebbezték a frizekhez.» Kézirat: *comtu*, am. *commentum*. Így olvasta Agricola. Mások: *conventum*. Haase: *commercium*. Halm (1893) Jacob Fr. javaslatára: *comneatum*.

58, 3. «*Mortemque in tot malis optatam ut finem miseriarum expecto.*» *Optatam* értelménél fogva mindenesetre betöltené helyét, csak a kézirat (*hostium*) vonásaiból nem magyarázható. Ezt: *hostium* Halm (1864) egyszerűen zárjelezte. A vonásoknak jobban felel meg a régi *honestam* (Lipsius). Kissling s utána Ritter: *solatium*.

63, 3. «*Sævitia ingenti et cupidine prædæ ad excidium civitatis trahebantur.*» Így olvasta Lipsius és Agricola, de a firenzei kéziratból Pichena: *ingenii*, Rhenanus: *ingenita*. Más újabb kiadásokban (Halm, Nipperdey): *ingenii*.

63, 7. «*Filium eius primo rerum motu in colonia Agrippinensi deprehensum honorate custodierant.*» Ez az általános szövegezés és ez a Némethyé, meg Nipperdeyé is. Ellenben Halm (1864): *honorata custodia habuerant*, a mit kevésbé lehet javaslatnak tekinteni, mint inkább a hagyományos szöveg magyarázatának.

71, 15. «*Cerialis . . . contracto quod erat militum Mogontiaci quantumque secum transvexerat, tertiis castris Rigodulum venit.*» Nipperdey: *traduxerat*, mert e hadsereg Itáliából gyalog jött. Így Halm is 1864-ben, csak 2. kiadásában: *transvexerat*; mert e hadsereg egy része Ostiából, Massiliából indulva, tengeri utat is tett. V. ö. alább 76, 7.

75, 8. «*Ad ea Cerialis Civili et Classico nihil: eum qui adtulerat et ipsas epistulas ad Domitianum misit.*» *Et* nélkül *ipsas*-nak hiányoznia kellene, nincs értelme; *et* Haase javaslata. Acidalius: *ipsasque*.

77, 3. «*Pars montibus, alii viam inter Mosellamque flumen tam improvisi adsiluisse ut etc.*» A kézirat: *alii I. alii*, melyet Meiser így olvasott: *alii via*, *alii*, és ezt Halm (1893.) elfogadta, így: *Pars montibus, alii via, alii viam inter Mosellamque etc.* Ritter az egyik *alii*-ből *altus*. Puteolanus beérte az egyik *alii*-vel.

83, 25. «*Tum legatos et dona Scydrothemidi regi expediri iubet præcipitque*», etc. Az újabb kiadók mind így. Pedig a kézirat *præ-*

cepit könnyen támogatható ezekkel: III. 41, 13. *iubet flexit*, ann. II. 7. *iubet*, ipse *duxit*, hist. III. 16, 13. *miscetur intulitque*.

V.

4, 16. «(Sidera) quis *mortales* reguntur.» Az emberek sorsára (*res humanæ*) különféle népek tulajdonítanak a csillagoknak befolyást. Ha «embereket» akart volna Tacitus írni, bizonyára *homines*-t írt volna, nem *mortales*-t. Itt *mortales* után *res* kieste valószínű a következő *reguntur* miatt. S ezért óhajtja Wurm így: *mortales res*, a mit Nipperdey *res mortales*-re fordít. Különben Nipperdey *mortalia*-t ír.

5, 4. «Pessimus quisque spretis religionibus patriis tributa et stipes illuc *ferebant*.» Ezt gyanította Ernesti is, míg a kéziratok: *gerabant* és Puteolanus: *congerabant*. Nem alaptalan Némethy javaslata is: *conferebant* (Adv. cr. 524).

5, 16. «Corpora condere quam cremare o more Aegyptio, eademque *cura* et de infernis persuasio.» *Cura* toldat lehetett *amor*-hoz (15.) s másoláskor rossz helyre jutott. Prammer *cura*-t törölni kívánja és a szöveget így alakítani: «eademque et de infernis persuasio», vagy még inkább: «persuasio eadem de infernis.»

5, 21. «Nulla simulacra urbibus suis, nedum templis *sunt*.» A kiadások *sistunt* és *sinunt* mellett, Döderlein és Némethy: *sunt*. Különben akár *sunt*, akár *sistunt*, én *templis* és *urbibus* szót csak helyi eseteknek venném s nem tulajdonítókna. V. ö. alább (25.): *templo* és Némethy ehhez (Adv. cr. 524).

6, 5. «*Uber* solum; *exuberant* fruges nostrum ad morem.» A buda-pesti: *exuperant*, a miből: *exuberant*. *Uber* után már Lipsius felesnek tekintette és az újabbak törölték az igét.

12, 3. «Fons perennis aquæ, cavati sub terra montes.» Az ellentét *sub terra*-val megköveteli ezt a toldatot: Fons *superne* perennis aquæ, a mi (fon)s és *per* (ennis) közt könnyen eleshetett vagy elhallszott a másoláskor. Müller is egy ellentét hiányát érezvén, ezt toldja: *insuper*. Tacitusnál *insuper* csak: azonkívül, ráadásul, *superne* ellenben: fent, a felületen.

12, 13. «Extrema et latissima mœnium Simo, mediam urbem Joannes [quem et Bargioram vocabant], templum Eleazarus firmaverat.» A zárjeles mondat nem Joannes, hanem Simo mögé való; mert ez volt Giora fia. Ezt már a bipontini is kizárta a szövegből. Prammer: Simo mellett meghagyja a zárjeles mondatot, hogy megkülönböztesse ezt attól (9, 10.), a kit Q. Varus elítélt.

20, 13. «Ceteri se munimentis *defendere*. At interim Germanorum manus», etc. Az *at* felesleges volta *interim* előtt több mint bizonyos.

A kérdés csak az, hogy a kézirati *a*-val a kiadók mit csináljanak? Némethy *at*-ra változtatta, Nipperdey *et*-re, Halm az előző *defendere*-be olvasztotta: *defenderant*. Még lehetett volna, ha *et* értelmének *interim* előtt helye van, *a*-ból *ac*, és ekkor *defendere* (mult) is megállhatna, mint a hogy Némethy joggal kívánja.

23, 3. «*Adiecta ingens lintrium vis tricenos quadragenosque ferentium, quis armamenta Liburnicis solita.*» E helyett Færnus: *vehentium*, Heraeus pedig: *vehentium quis*. S ezzel teljesen be volna fedve az ür, melyet a kéziratban csak *ser* tölt be. Ezt Ritter így alakította: *quadragenosque servos illis imponit, sed armamenta etc.*

23, 4. «*Et simul captae lintres sagulis versicoloribus haud indecore pro velis iuvabantur.*» Helyesen utal Némethy (Adv. cr. 526.) a 22, 19. említett *captivae naves*-re, a melylyel szó-ür feltétele is eslesik. De a kik ezt el nem fogadták, azok (Heraeus) *captae* h. *aptae*-t. Ezt már a biponti is írja.

VERESS IGNÁCZ.

A MAGYAR NEMZETI VERSIDOM

aesthetikai jelentősége.

(Vége.)

4. Versszakok.

Ha versidomunkat más népekéhez hasonlítjuk, azt találjuk, hogy kissé szegények vagyunk olyan szigorú szabályokhoz kötött strophaszerkezetekben, mint a milyenek pl. a classicus alkaïosi, sapphoi stropha vagy a nyugoteurópai sonett, madrigal, stb. A mi verselésünkben jóformán csak két ilyent mutathatunk fel: a Balassi-verset s a Himfy-szakot. Ezt a szegénységet azonban nem nagyon érezzük, mert ha nincs is több szokás- és szabályszenesítette, megmerevedett formánk, kárpótulásul a szabályok által le nem nyűgözött verselés szabad, gazdag fejlődésnek indult s csak bele kell nyúlunk népköltészetünk gazdag tárházába, hogy eredeti őseréjű versszakokat találjunk, olyanokat, melyeket az esetleges szabálytalanságoktól kell csak megtisztítani, hogy kiválva a nagy tömegből, megnemesedve műköltészetünknek is díszére váljanak.

Ezt a nagy változatosságot az okozza, hogy a különféle rendek, periodusok olyan sokféleképen fűződhetnek össze egymással s olyan sokféleképen bővíülhetnek ismétlődhetnek, rövidülhetnek. A költői lelemény és tapintat szükség és tetszés szerint annyi eredeti combinatiót

létesíthet, hogy szinte zavarba jövünk, ha ezt a rendezetlen, nagy tömeget csak némileg is áttekinthetővé akarjuk tenni. Megkönnyíti azonban dolgunkat azon körülmény, hogy ez a sokféle alak mind néhány alaptypusnak a változata, s ha megtaláljuk az elveket, melyek szerint ezek létrejöttek, felismerhetjük és összeállíthatjuk a rokon szerkezeteket is. Jellemző a magyar strophaalakulásra, hogy a bonyolult szerkezeteket nem szereti, csak az olyan kapcsolatot tűri meg, mely világos, könnyen áttekinthető; a homályostól, elmosódótól idegenkedik. Legjobban kedveli a páros szerkezeteket, melyekből származik, bizonyos szabályok szerint a többi mind. A legegyszerűbb alakok, a páros kapcsolatok, két, négy vagy nyolcz tagból állnak. Az egyes tagok lehetnek dimeterek, trimeterek, két- vagy háromtagú periodusok, vagy vegyesek. Leggyakoribb négy egyforma sornak, dimeternek, trimeternek vagy tetrameternek egybefonódása; a hármas periodus többnyire csak kéttagú periodusokkal váltakozva fordul elő. Az egyenlőn tagolt részekből álló versszakok egy-egyes hangulatuak, alkotó részeiknek hangulata szerint árnyalva, s különösen akkor nyugalmasak, ha mindegyik rendnek megvan a megfelelő párja. A hármas kapcsolatok, még ha egyenlő részekből állnak is, már jóval nyugtalanabbak, mivel három rész egybefoglalása nehezebb.

De a páros kapcsolatú versszakok is nyugtalanítólag hatnak, ha a kapcsoltsági részek tagoltsága nem egészen egyforma. Ezt láthatjuk a következő versben, melynek képlete:

$$\begin{array}{cc} 5 + 5, & 5 + 5, \\ 8 + 5, & 8 + 5. \end{array}$$

A kato | -nának || olcsó a | vére,
Három négy | krajczár || egy napi | bére,
Azt sem költhe | -ti el szegény || mindig | kedvére:
Keserűség, | bánat, inség || száll a | fejére.

Kurucz tábori dal 1711-ből.

A két rész tagoltságának különböző volta sokkal nyugtalanabbá teszi a strophát, mintha bármelyik résznek menetében haladna végig.

Említettük, hogy a bonyolult alakok mindig néhány egyszerűbbre vezethetők vissza, ha ismerjük a strophaalakulásban uralkodó elveket. Ha jól megfigyeljük a szerkezeteket, oly szembeszökönn nyilvánul bennük egy fő elv, hogy szinte csodálkozunk, miért nem tűnt már előbb jobban szembe, s miért nem méltányoltuk eddig kellőleg. Nevezzük ezt a jelenséget *ujrázásnak*, mivel így nevezünk egy analog jelenséget is, mely a magyar zenében oly fontos, s melyre már a trimeterek alakulásánál is utaltunk. Az ujrázás vonatkozhatik az egész rhythmusi rendre, vagy annak csak egy részére. Nevezzük az első esetben *ismétlésnek*, a másodikban *bővülésnek*.

Az ismétlés által származnak az őseredeti páros kapcsolatokból a

hármás alakok, még pedig először szóról-szóra ismétlés által, mint a hogy a népköltészetben ma is találunk még ilyen naiv alakokat, pl.

Hajtsd ki babám | az ökröket,
Legeltesd meg | szegényeket,
Hej! legeltesd meg | szegényeket. Erd. Népk. Gy. I. 94.

Más fajtája az ismétlésnek, valószínűleg továbbfejlődött alakja, ha csak értelmileg egyező, s még továbbfejlődött, ha csak rhythmusban azonos. Az ismétlés ezen fajának megkülönböztetése nemcsak tartalmilag, hanem hangzatilag, érzéki hatás szempontjából is fontos, már pedig, mint hangtünemény hozzátartozik az érzéki hangulat felkeltéséhez, tehát tulajdonképeni tárgyunkhoz. A *rhythmus* azonosságát a *rhythmizomenon* azonossága vagy legalább hasonlósága még jobban kiemelheti, s ezzel a rhythmusi ismétlődés folytán úgy is megerősödött hangulatot még fokozza. Minél tovább időzünk valamely hangulatnál, annál jobban beleéljük magunkat abba, annál mélyebben érezzük azt; ebben áll a rhythmusi ismétlődés fontossága s ezt teljesen vagy nagyjából hasonló hangzású szavak még jobban kiemelik s a hangzati ismétlődés erősíti az eszmei tartalommal járó hangulatot is.

Nézz, rózsám, a | szemembe,
Mit olvasol | belőle?
Ugy-e | azt mondja,
Ugy-e | azt mondja,
Te vagy az | angyalok
Ragyogó | csillaga?

Ar. Gyulai Népk. Gy.

Az ismétlődő sorokban van az egész dalnak a lényege, az enyelgő kérdés egész súlya s érzéki hangulat tekintetében is ezek a sorok a legérdekesebbek. A két bevezető játszi hangulatú könnyű hetes sor után következő két ötös sorban a menet olyképen lassult meg, hogy a rend első négyes üteme kettessé változott, s olyanforma hangulatot kelt, mintha az incselkedve feltett kérdés alatt lappangó mély érzés hatása alatt lassult volna meg a rhythmusi menet is. A versszakot befejező két hatos sor valamivel gyorsabb menete szintén jól érzékíti meg a benne kifejezett rajongó csodálat hevesebb kitörését.

Hogy mennyire fokozódik az ismétlés által a tartalmat kísérő finomabb érzelmi hangulat s a rhythmus következtében beálló érzéki hangulat, arra a legkülömbözőbb, legellentétebb hangulatú példákat idézhetjük, pl. a következő jól ismert bujdosó dal mély keservét nem leginkább az ismétlő sorokban érezzük-e?

Őszi har | -mat után.
Nagy hegyek | -nek ormán
Fujdogál a | hideg szél,
Fujdogál a | hideg szél.

Kurucz bujdosók dala.

A következő tréfás kis dalnak különben is eleven rhythmusa a sok ismétlés következtében annyira túlárad, hogy úgy érezzük, mintha meg sem tudnánk állapodni s zene nélkül is csaknem tánczra indít:

Kifordítom		befordítom,	
Mégis bunda		a bunda.	
Hej bunda		a bunda,	
Juhászbunda		a bunda,	
Mégis bunda		a bunda.	Erd. Népk. Gy. IV. 265.

A periodusok előtagjának megújrazása sokkal gyakoribb, mint az utótag ismétlődése, mert így kapunk kerek, egységes szerkezetet, mely befejezettségével megnyugtatólag hat.

1. per. Megesküdt a | király
Hunyady | Lászlónak:

Esküszöm az | égre,
Az ég isto | -nére,
Bántani nem | foglak.

Arany J.

Ha az utótag ismétlődik meg, ezt már nem érezzük annyira a strophához tartozónak, inkább úgy hangzik, mint az utolsó sornak visszhangja s azért mélázó hangulatú költeményekben nagyon hatásos. Láthattuk ezt a már említettük kurucz bujdosóadalban is, még jobban a következő kis dalban, mely az alföldi pusztá mélázó hangulatát a rhythmusi ismétlődés visszhangjával is jelzi:

Isten e | földet tán
Külön terem | -tette
S mint egy selyem | kendőt
Ide terí | -tette
Gyönyörködni | benne.

Szabolcska M.

A rend vagy periodus egy részének megújrazódása, a *bővülés*, szintén háromféle lehet: szóról-szóra, értelmileg, rythmikailag egyező s æsthetikai jelentősége is körülbelül az, mint az ismétlésé, hogy t. i. a hangulat ereje fokozódik. Érdekes faja a részleges ismétlésnek az, mikor a rend vagy periodus utolsó része, mint a visszhang még egyszer visszacseng. Ez is, mint az utolsó rész teljes ismétlődése, mélázó hangulatot kelt s azért reflexiv költeményekben igen hatásos.

Mennyi érzés, | mennyi bánat
Szive van tán | a nótának,
Oly szomorún | sirdogálja,
Miben áll a mulatsága
Kondoroson a bojtárnak
— A bojtárnak.

Tudja a jó | Mindenható,
 Mi is azon | sirni való,
 Hogy a ménes | ott delelget.
 Valahol egy | csárda mellett,
 — Csárda mellett.

Szabolcska M.

Ez az ú. n. *ráütés*, mely népdalainkban nagyon gyakran fordul elő. Néha, ritkán, strophaközben is áll s ilyenkor szokatlan helyzete miatt nem mélázónak, hanem inkább szeszélyesnek érezzük:

Három éjjel, | három nap,
 Nem elég a | lábainnak;
 Bár csak ez az | éjszaka
 Szent-György napig | tartana.
 Tartana,
 Szent-György napig | tartana, Ar. Gy., Népk. Gy. II. 128.

Nagyon jól kitűnik a ráütés hangulatossága a következő kis betyárdalból, melynek a közbevetett és záró ráütés balladai mozgalmasságot ad:

Hej lóra csikós, | lóra,
 Be van a ló | hajtva,
 Bíró udva | -rában,
 Ihajla!
 Szól a csengő | rajta,
 Igaz a!

Ar. Gyulai, Népk. Gy.

A következő kis dal minden sora után ráütés következik, mely mozgalmasságával jól kíséri a kétkedő s mégis reménykedő szerelmes nyugtalan lelkiállapotát:

Az én rózsám | engem nem szeret, | nem szeret.
 Nem biz'a!
 Ha ránézek, | hát még | kinevet,
 Ki biz'a!
 Oh ha tudná, | mennyit | szenvedek,
 Igaz a!
 Tán még meg is | szánna,
 Ki tudja?!

Népdal.

A tulajdonképeni *bővülés* azonban ettől a másik fajta részleges ismétléstől abban különbözik, hogy nem a vége, hanem a közbeeső ütemek valamelyike ismétlődik meg, az utolsó ütem pedig változatlan marad, nehogy a hosszabb rhythmusi menet után az egység megbomoljék.

Engem ugat | a kutya csak | egyedül,
 Én vagyok rosz | a faluba,
 A ki nem jó | egyedül,

Kríza, Vadrózsák 450.

Néha az ilyen kibővült sort a rímelhelyezés szétválasztja, úgy hogy a hosszú sorok közt hasonló menetű rövidebbeket kapunk; csak hogy ez nem rövidülés, hanem szintén gyarapodás. Az ilyen szétválasztott sor hangulata mindig mozgalmasabb, mert a rímek csengése-bongása életet hoz a hosszú rhythmusi menetbe. A sorokat azonban csakis olyanformán

lehet szétszaggatni, hogy egyformán tagolt ütemek rímeljenek össze, s a feldarabolt bővület utolsó tagja az eredeti rendek végződésével meg-egyezzék, mert különben a stropha egysége bánja meg:

Estve jött a | parancsolat | számunkra.
Indulni kell | magyar fiúk | a harcra;
Sirtam mint a | záporosó,
Hogy tőled bu | -csuzni késő,
Galambom.

Kriza, Vadrózsák 407.

Vaskalitkám | csillog, ragyog, | aranyos,
De a lelkem,
Hej a lelkem
Fenekéig | zavaros.

Arany J.

Néha az egyszerű, ki nem bővült rendet vagy periodust is szét-szaggatják s élénkítik az ilyen középrímek:

Fölrepülne, | messze szállna,
Messze, messze
Tengerekre,
Csak hogy el van | metszve szárnya.

Arany J.

A középrím ilyen szerény alkalmazása is már módosítja a menetet avval, hogy a szétszakított rész felé tereli a figyelmet, annak a hangulatát emeli ki. Ha azonban sűrűbben alkalmazzuk a strophában, természetesen hatása is fokozódik s annyi életet hoz a rhytmusba, hogy az eredeti hangulatot sokszor egészen elnyomja s csak a rímek tánczolását érezzük benne. Láthatjuk ezt a hatást a következő kis táncznótában is, melynek különben is mozgalmas tizennégyes periodusait két első ütemének összerímélése annyira felélénkíti, hogy az előtag nagy elevensége után szinte jótékonyan hat az utótag nyugodtabb, rímektől meg nem szakított hangzása:

Nosza hajdú — fürge varjú,
Járjunk egy szép tánczot;
Nem vagy fattyú, — sem rossz hattyú,
Kiálts hát egy hoppot!
Szájad mondjon — lábad járjon
Egy katona | tánczot.

Erdélyi hajdutáncz.

Fordúl elő azonkívül valóságos *rövidülés* is, mikor a rendnek valamely része egyszerűen kiesik. Az ilyen rövidülés szokatlansága miatt nagyon magára vonja a figyelmet s azért hangulatkelő ereje igen nagy.

Ha gazdámval | leszek majd egy | kenyéren,
Jőnek értem | Szent-György napkor | szekéren,
Fölteszik a | tulipános | ládámval,
Tarisznyámat, | dudámval.

Erd. Népk. Gy. II. 436.

A rendnek utolsó üteme fontos ok nélkül sohasem maradhat el. Ha valamely szeszélyes strophaalakulásnál néhány rend végén elmarad is, annál nagyobb erővel tér vissza a stropha végén mint felkiáltás vagy réja.

Bús az idő, | bús vagyok én | magam is,
 Valahány csak | szép leány van | mind hamis;
 Szeretete | nem állandó,
 Mint az idő | változandó,
 Ihaja!

Petőfi.

A hasonló végződés követelménye annál nagyobb erővel tér vissza, minél hatalmasabb a záróütem s ha ilyen esetben hagyjuk el vagy változtatjuk meg, annál követelőbben lép fel a stropha végén, pl. e tréfás bordalban, melynek ötös alapdimetereinek csattanós záróütemét még a rhythmizomenon, az erős indulatszó is nyomósabbá teszi:

Fétre bánat, | bú,
 Egyen meg a | szű,
 Agyon lölek, | pú.
 Nincs itt | helyed,
 Hord el | fejed,
 Mi vigadjunk | bú! | bú! | bú! Ar. Gyulai, Népk. Gy.

A különböző hosszúságú sorok összefüződésének sorrendje is hozzájárul a stropha hangulatának kialakulásához. Legjobban megfigyelhetjük e különbségeket az ellentétes példák szembeállításánál. ha pl. megfigyelünk két olyan versszakot, melyek mindegyikében a bővülés fokozatos, csakhogy fordítva:

Lassan foly a | Tisza,
 Boldog a ki | issza,
 Jegyben adott | gyűrűskémet
 Kedves rózsám, | add vissza!
 Nem adhatom | én azt többé | már vissza,
 Zavaros a | Tisza vize, | nem tiszta. Erd. Nép. Gy. II. 104.

A fokozatosan bővülő sorokkal emelkedik a hangulat is, egyre hevesebb, érzelmesebb lesz.

Szomorú | hírt hoztak || nekem nem | régen,
 Hogy az én | galambom || tőlem | idegen;
 Haragszik rám, | azt mondja,
 Nem lesz reám | több gondja;
 Ha haragszik | ő,
 Majd megbékül | ő. Erd. Nép. Gy. II. 121.

A rövidülő sorokkal a hangulat egyre derültebbé válik; a panaszosan induló dal a végén már egészen tréfára hajló s a rythmus hangulata a gondolatával lépést tart.

Az ilyen fokozatos bővülések azonban nagyon ritkák. Ha változik is a sorok hossza, a záró ütemek megmaradnak, összetartják a szerkezet egységét s azért az ilyeneknek a hangulata is egységesebb, míg az előbbieken a szomorúról vígra változik vagy fordítva. Így pl. a következő kis népdalnak is rövidülnek a sorai; az első részben még két teljes tizenégyes tetrameter van, a második részben pedig már csak dimeterek vannak: egy hetes és egy hatos, mindegyik ráütéssel, hanem azért a

hangulat egysége nem bomlik meg, mert a ráütések a befejezettség érzetét keltik bennünk s az alapbangulat sem változik meg, csak fokozódik valamelyest a dévaj, enyelgő, kissé daczos hang:

Megírták a | guzsalyomat,
Tilij, talaj | rátom;
Fölvehetik | az orsómat,
Mert én ki nem | váltom!
Nem váltom ki, | nem biz én,
Az idén,
Se hitelbe, | se csókért,
Se csókért!

Ar. Gyulai, Népk. Gy.

Egységes a fokozatos bővülés daczára is a már említettük kis bucsudalnak is a szerkezete, melyben a férjhez menő lány bucsuzik anyjától. Az alaptypus egy tizes tetrameternek [5+5] s egy hatos dime-ternek váltakozása; a tizes periodus a hangulat emelkedésével valamivel jobban aprózódik ugyan, de a rend hosszúsága azért nem változik s a végén a tagolódás is visszatér a rendes mederbe, melyből kiindult, sőt a bekezdéssel nemcsak rhythmusban, de tartalmában is egyezik. A szabályosan ismétlődő dimeterek s a bekezdés és befejezés teljes egyezése tartják a strophát szoros egységben, úgy hogy a változatosság mellett szigorúan befejezett, választékos, szép forma:

Zörög a | koci, || pattog a | Jancsi.
Talán értem | jőnek.
Jaj, édes | anyám, || fölnevelő | dajkám,
Keed is eljön | velem!
Fölteszik a | ládám, || azután az | ágyam,
Magam is föl | ülök,
Jaj, édes | anyám, || fölnevelő | dajkám,
Keed is eljön | velem!

Erd. Népk. Gy. I., 449.

Nem hagyhatjuk ki példáink közül a tartalmilag és formailag egyaránt hangulatos, szép Rákóczi-nótát, melyben a rendek tagoltsága olyan változatos, hogy az ősi nyolczas, hetes és ötös mellett még négy-, sőt háromtagú dimetert is találunk s mely míg egyrészt változó sebességű soraival oly szépen tolmácsolja a felzaklatott érzelmek viharos hullámozását, addig egyenlő számú ütemeivel, sorainak egyenlő hosszúságával a szerkezet egységes voltát tökéletesen megőrzi:

Jaj, régi szép | magyar nép,
Az ellenség téged | mikép
Szaggat és | tép!
Mire jutott | állapotod,
Romlandó cse | -rép!
Mint egy ékes | eleven kép,
Voltál olyan | szép,
Magyar | nép!
De a sasnak | körme között
Fonyadsz, mint a | lép,
Szegény magyar | nép.

Mikor lesz már | ép?
 Megromlottál, mint | cserép,
 Jaj hát, szegény | magyar nemzet,
 Jóra mikor | lép?

Az aláhuzott ütemeket a nóta némely változatában ismétlik, a mi természetesen a hangulat hevesességét még emeli.

Meg kell még említenünk különösen a népköltészetben sűrűn előforduló *felkiáltásokat* is. Ezek metrikailag kétfélék. A számféletti felkiáltások a tulajdonképeni versen kívül állnak s nincs több jelentőségük, mint a nótázásnál egy közbekurjantásnak. Az ilyen felkiáltás többnyire csak valamely rendnek az elején szokott állni, mint a jó kedv kitörése, de néha végigvonul az egész strophán is:

Korcsmárosné, | gyujts világot.
 Hej! van-e kökény | szemű lányod? Kriza, Vadrózsák 451.
 Hej, a toronyra | süttött a nap,
 Hej, beharangoz | tatott a pap,
 Hej, vörös kendő, | zöld pántlika.
 Hej, be szeretlek, | szívem adta! Erd., Népk. Gy. II. 340.

Gyakran azonban bennmarad a felkiáltás a rhythmusban s ilyenkor módosítja a menetet, azaz azon heves érzelmek következtében, melyek a felkiáltást kicsalták, tovább időzünk annál a résznél s a rhythmusi menet meglassúdása az érzelmek hangulatát kiemeli:

Hej, haj! | Sobri pajtás!
 Hozzák már az | akasztófát!
 Hej, haj! | csak hadd hozzák!
 Sobrit arra | nem akasztják! Arany-Gyulai, Népk. Gy. II.
 Korcsmárosné | már én többet | nem iszom,
 Nem iszom,
 Mert én kendnek | igen sokkal | ej, haj!
 Tartozom.
 Irja fel a | rézfokosom | nyelére,
 Nyelére,
 Itt ivott a | juhászbojtár | ej, haj!
 Hitelbe. Erd., Népk. Gy. I. 255.

A stropha végén álló felkiáltás, azaz *réja* értelmileg és rhythmikailag is különálló része a versszaknak; jobban csak akkor olvad bele a rhythmusba, ha tartalmilag is közelebb áll hozzá, csakhogy akkor már inkább *ráütésnek* nevezzük.

Haragszom az olyan | szóra,
 Mely a legényeket | szólja,
 Mert a legény | arany csillag,
 Aranygará | -dicson ballag,
 Iha, aja, ha! Erd., Népk. Gy. II.
 Három huszas | nem egy tallér,
 Nem minden le | gény gavallér,
 Hej, rieza, rieza, | pattogatott | kukoricza!
 Erd., Népk. Gy. II. 373.

Értelmileg és rhythmikailag is szorosabban a strophához tartozó befejező rész a réjával rokon *refrain*. Többnyire megmarad a rendes rhythmusi mederben s ilyenkor a vers hangulatán keveset változtat, csak annyiban befolyásolja, hogy a szakokat szorosabban egybetartozóknak érezzük s a hogy kifejezi a költemény alapgondolatát vagy hangulatát, úgy fűzi külsőleg is a szakokat egységbe a végső soroknak azonos hangzása:

Itt születtem | én ezen a | tájon,
 Az alföldi | szép nagy róna | -ságon,
 Ez a város | születésem | helye,
 Mintha dajkám | dalával vón | tele;
 Most is hallom | e dalt, el | -hangzott bár,
 Cserebogár, | sárga csere | -bogár.

Petőfi.

Jobban módosítja azonban az érzéki hangulatot a refrain, ha hevesebb jelleme miatt mint különálló, számfeletti sor jelenik meg a szakasz végén:

A sarkantyúd | zörögjön,
 Fényes patkód | dörögjön,
 Kezed, lábad | mozogjon,
 A lejtőre | hajoljon!
 Ez az élet | gyöngyélet!

Erd. Népk. Gy. II. 409.

Az önállóbb alakú refrain a réjától rhythmikailag főleg abban különbözik, hogy az előbbinek rhythmusi menete a többi rendével egyezik, holott a réja alakulása, tagoltsága a vers többi részétől meglehetősen független. A réja mindig hevesebb hangulatot kelt, élénkebb mint a refrain. A refrain inkább csak az alaphangulatot emeli ki, azt színezi, élénkíti, azt foglalja össze, a réja pedig kicsap belőle, az érzelmek kitörését jelzi. A refrain egy sornál hosszabb is lehet, néha mint egy külön szakasz jelenik meg a strophá végén:

Töltsd meg pajtás, | poharamat,
 Hadd öblítsem | a torkomat,
 Mert a pohár | megtöltve jó.
 Az én torkom | öblítve jó.
 Ej, huj! | igyunk rája,
 Ugy is elnyel | a sír szája.

Erd., Népk. Gy. I.

Rhythmikailag nagyon érdekes tünemény Arany János «Ágnes asszonyá»-nak refrainje; a nyolczas sorokból alakult strophát ugyanis egy teljesen elütő, szokatlan lejtésű sor zárja le. Greguss*) ezt hexameternek tartja; csak hogy nehéz elhinni, hogy finom formaérzékkel megáldott költőnk a magyar sorok közé egy idegent csempészett volna be. Inkább tarthatjuk nehézkes, szokatlan menetű magyar sornak, melynek épen tán darabosságával akarta a költő azt a disharmoniát feltüntetni, mely lelkét eltölti, midőn a boldogtalan asszony sorsán érzett részvét és az

*) Greguss Ágost. Arany balladáihoz fűzött magyarázatai.

örök erkölcsi törvények kérlelhetetlen igazságosságának tisztelete közt hanyódva, zaklatottságában áttörve az epikai tartózkodás gátjait, subjectiv érzelmei közvetlen nyilvánulnak s lelki gyötrődésében az örök irgalom Istenéhez folyamodik, hogy az ítéljen ott, hol emberi belátás, emberi ész korlátolt és gyenge. Az elütő rhythmus jelzi a fordulatot, hogy t. i. a költő az elbeszélő háttérből kilépve, saját maga nevében beszél; a rhythmus szabálytalansága, szokatlansága pedig azt jelzi, hogy milyen zavaros, ellentétes, egymással küzdő érzelmek töltik el a költő lelkét, melyek ezen rövid, de sokat mondó felkiáltásban nyernek kifejezést. Képlete tán lehet: 3, 2, 3, ha a sorkezdő felkiáltást számfellettinek, a rhythmuson kívül esőnek számítjuk:

Oh! | irgalom | atyja, | ne hagyj el!

A réja és a refrain határjelölő, egységbe foglaló ereje olyanféle, mint a rimé, csakhogy utóbbi a rendeket, periodusokat zárja le, az előbbieket pedig a nagyobb szerkezeteket, a strophákat. Mindegyik jelenséget tehát tulajdonképeni célja, rendeltetése a kapcsolatok végére utalja; csakhogy, a mint találunk néha középrímeket, épen úgy alkalmazható a réjához és a refrainhez hasonló jelenség versszakközben is. Az ilyen szabályosan visszatérő sorok többnyire felkiáltásszerűek s nagyon különböző hangulatot keltenek. Ha ugyanis a felkiáltás bennmarad a rhythmusi mederben, akkor a rendes menetben olyan sor van, mely gondolatot nem fejez ki, csak érzéki benyomásának az előző sorokkal azonos hangulatával hat; nem gondolunk semmit, értelmileg még az előző sorok hatása alatt állunk s ugyanazon hangulatban tovább merengünk; az ilyen közbevetett refrainszerű jelenség, ha csak nem nagyon heves, inkább reflexiv hangulatot kelt:

Egyszer egy | királyfi
Mit gondolt | magába'!
Hm, hm, hm, | ha, ha, ha! Ar. Gyulai, Népk. Gy. II.
Mit gondolt | magába'!

Ha ellenben az ilyen sor a rendes rhythmusi meneten kívül esik, akkor kikölkent az alaphangulattól, reflexiv jellegét teljesen elveszti s inkább hevesnek vagy elevennek érezzük:

Aluszol-e, | te juhász?
Hejje, hujja | haj!
Nem is álmodom. Népdal.

Sokkal gyakoribb jelenség az, hogy az ilyen félbeszakítása a strophának a végén újra előfordul változatlanul vagy bővülve, mint igazi réja vagy refrain. Ez a nagy változatosság természetesen nagy eleveniséget hoz a rhythmusba s azért csakis valamely erős érzelmi hangulat kifejezésére alkalmas:

Cseresznyefa | virágos,
Juha, aja, | haja!
Az én kincsem | jó tánczos,
Juha, aja, | haja!

Erd., Nép. Gy.

Árok, árok, | de mély árok,
Meggondolám, | hogy így járok,
Haja, haj!
Széles árok, | keskeny palló,
Igazán sze | -retni nem jó,
Haja, haj | — haja, haj!

Kriza, Vadrózsák. 33.

Egészen játszi jelleget ad a versnek, ha ilyen felkiáltás minden rend végén megújul; csakis tréfás dalokban fordul elő, kellemesen azonban itt is csak akkor hangzik, ha a felkiáltás előtt álló ütemek egymás közt épen úgy rimelnek, mintha a sor végén állnának; csupán a felkiáltások összerímelve nem eléggé zenei, nagyon is primitív a verselés, akár csak Ilsvainak és társainak «valá»-val rimelése.

Újvároson — mi történt, || trillárom hopp!
Lány kérte meg | a legényt, || trillárom hopp!
De a legény azt mondta.
Ő férjhez nem | mén soha, || trillárom | hopp!

Ar. Gyulai, Nép. Gy.

Az utolsóelőtti sorban a felkiáltás hiánya a sok mozgalom után olyan megnyugtatón, jótékonyan hat, mintha a kurjantás helyett egyet pihentünk volna, s a végén pedig úgy látszik, mintha annál jobb kedvvel kiáltanánk fel! Az utolsóelőttinek hiánya folytán az utolsó jobban érvényesül, nagyobb az ereje s a strophát határozottabban zárja le.

Alig néhány jellemző formát mutattunk be népköltészetünkben, milyen gazdagság tárul fel előttünk. Tán épen ez a sokféleség az oka, hogy közülök egy sem tudott annyira kiemelkedni s annyi ideig fennmaradni, hogy egy határozott formában megmerevedjék s általánosan elfogadják; ha koronként egy-egy jobban felmerül is, használtabb lesz is, az ismét visszasüllyed a feledésbe, a nagy tömeg elnyeli. Egyes nagy költőink, különösen Arany, Gyulai jól érezték ezt s merítették is ebből a kincsházából, de mivel követőik száma csekély, e szép formák ismét feledésbe merültek. Határozottan kialakult strophánk csak a már említett két versszak: a Himfy-szak s a Balassi vers.

a) A Himfy-szak.

Mint a szarvas, | kit megére
A vadász mord | fegyvere,
Fut, de későn, | foly már vére,
Vérzik tőle | a csere;

Úgy futok én | e két szemtől.
A seb mellyem | baljában,
Ázik a föld keservemtől
Léptem minden nyomában.

De hajh! minél | tovább érek,
 Annál jobban | gyúl a méreg,
 S beljebb rögzik | szívembe,
 Futok, hajh! de | vesztembe!

Kisfaludy S.

A Himfy-szak a felosztás tökéletességére, befejezettségére a sonettel vetélkedik. Két határozott részre oszlik, melyek mindegyike ismét két részre szakad. Az első rész négy tizenötös periodusa s a második rész négy hetes dimetere kettesével fűződik egymáshoz. A felosztás mindkét részben egyforma, csak hogy az előtagban két-két tetrameter, az utótagban két-két dimeter kapcsolódik össze. E kapcsolatokat mindegyik tagban hármas ütem és párrímek zárják le, csakis avval a különbséggel, hogy az előtagban a periodusok első dimetereinek végén is vannak egymással összecsendülő rímek, úgy hogy itt keresztrímek keletkeznek. A felosztás egyformasága mellett sok a változatosság is. Az előtag egyes részei hosszabbak, lendületesebbek, az utótagéi rövidebbek, határozottabbak. Az utótag határozottabb jellegét nemcsak a rendek rövidsége adja meg, hanem a párrímek erős hangzása is; az előtagban a periodusokat záró rímek határozottságából sokat levon — habár csendesebben hangzanak is — a keresztrímek közbecsengése. A szerkezet világossága, áttekinthetősége következtében a versszakot egységesnek, befejezettnek érezzük; a két tag közt azonban a hasonló páros kapcsolatok dacára az egyes részek ellentéte miatt a hangulati különbség nagyon szembeeső. Az első rész hosszú, kényelmes, de változatos; a második rövid, egyhangúbb, de hevesebb, határozottabb. A külső compositio nyomán keletkező érzéki hangulat nagyon alkalmas a subjectív érzelmek kifejezésére. A kerek, befejezett szerkezetbe jól befér egy röpke gondolat, egyszerű érzelem vagy hangulat kifejezése. A nyugalmasabb, változatosabb előtag a kedélyállapot részletesebb festésére alkalmas, mely azután az utótagban határozott, csaknem csattanós befejezést nyer; ott lyrai érzelmesség, itt majdnem epigrammszerű erő, élénkség; igazi lyrai versidom: változatos, gyöngéd, érzelmes, de az érzélgősségtől, szétfolyástól megóvja szabatos szerkezete, kerek befejezettsége.

Ez a strophalkotás Kisfaludy Sándor dicsősége s kedvelt versidomában meg is találjuk az ő költői egyéniségét. Versszaka igazi lyrai szak s ő maga igazi lyrai költő. Benyomásokra fogékony, heves, de nem túlcsepont; érzelmes, de azért élénk kedélyű, változékony. Ez Kisfaludy Sándor, ez az igazi Himfy, ezt a költői egyéniséget találjuk meg a versszakalkotóban is.

Kisfaludy mindig lyrai költő maradt még akkor is, mikor epikai költő akart lenni. «Regéi»-be sok lyrai részletet vegyít s verselés módja is inkább lyrai. A Himfy-vershez hasonló alakot, tizenötös periodusokat használ, avval a különbséggel, hogy a strophaszerkezet utótagját elhagyja, a határozott befejeződés elmarad s annyival a vers kevésbé lyrai.

Tátika mint | egy korona,
 Feltéve a | tetőre,
 Büszkén állott | s nézett alá
 A földre és | időre.

Kisfaludy S.

b) *A Balassi-vers.*

A Balassi-szak a magyar verselésnek igen sajátos terméke. Nevét főművelőjétől kapta, de hogy nem Balassi volt egyszersmind megteremtője, arra vall némi egyéb fenmaradt nyomokon kívül Balassinak az a szokása, hogy költeményeinek címe után megjelölte azt a dalt, melynek rhythmusa szerint ezeket készítette. Ezen feljegyzések alapján következtethetünk az elpusztult virágénekek formájára. *)

A Balassi-vers formájában a hármas felosztás uralkodik, három Balassi-periodus képez egy versszakot, tehát túlnyomólag hatos dimeterekből áll, melyeket hetesek szaggatnak meg.

Boldogtalan | vagyok,
 Mert kínaim | nagyok,
 Béborult if | -juságom.

A szokatlan | dolgot
 És a nehéz jármot
 Már megszokni | nem tudom.

Régi időm | elmúlt,
 Most másképen | fordult, —
 Szomorú az | én sorsom.

B. Balassi B.

A szerkezet szigorú szabályossága, választékos formája daczára nyugtalanítólag hat. Ennek egyik oka az, hogy a hármas felosztás végig uralkodik benne, a melynek az összefoglalása mindig nehezebb, mint a páros kapcsolatoké s azért izgatóbb; másik oka pedig a hatos sorokat keresztültörő mozgalmasabb hetesek, melyek szabályos ismétlődésükkel szépen kiemelik ugyan a hármas felosztást s az áttekinthetőséget megkönnyítik, csak hogy éppen határjelölő szerepüknel fogva mozgalmasabb, hevesebb végződésük a nyugodt záróütemű hatosok közt még jobban kitűnik. A szépen kialakult forma alatt lappangó hevességét éppen úgy érezzük, mint Balassi költeményeinek tartalmában, az ő egész vonzó költői egyéniségében a többi nemes tulajdonságok mellett is érezzük természetének alapvonását, a szenvedélyes féltelenséget. Az ő öröme, fájdalma, szerelme és csalódása, boldogsága és boldogtalansága, minden érzelme, minden indulata a rendes emberi mértéket meghaladja s me-

*) A Balassi-versnek nevezett formában írt versek nála «Csak bú, bánat . . . » nótája megnevezéssel fordulnak elő. Gyakrabban használja azonkívül a «Palkó nótája», «Toldi Miklós éneke», «Bánja az Uristen» elnevezésűeket, s ezek s a többi kevésbé gyakori formák közt csak egy éle van, melyet a «Magam gondolt nótájá»-nak nevez.

rész képzelete a végtelenben csapong; a közönséges világ érzelmei, szenvedélyei bágyadtak, fakók ahhoz képest, melyek az ő lánglelkéből fakadnak.

Balassi azonban minden szilajsága mellett is nemes lélek. Híven szereti hazáját, első szerelméhez szíve mélyén mindig hű marad s szenvedélyében bizonyos nemes gyengédség van. Idegen korlátokat nem tűr, az igaz, de egy bizonyos határon túl úgy sem megy soha; visszatartja ettől az a veleszületett méltóság, mely megérdemelt és meg nem érdemelt szenvedéseiben mindig megőrizte attól, hogy végkép el ne csüggedjen s erkölcsileg el ne pusztuljon. Az üldözött, megvetett, kitagadott fiú visszajön, midőn a haza veszélyben forog s életét a haza oltárán áldozza fel. A ki ennyi érzelmi és erkölcsi válságból így kibontakozik, annyi tévelygés után ily magasra emelkedik, az bármit vétett is, közönséges ember nem lehet.

Balassi természetének ezen alapvonásait megtaláljuk a róla nevezett, általa sokat használt versmértékben s verselésében egyáltalában. Természetének nemes fenköltése látszik abban, hogy hevesen lüktető érzelmeinek, csapongó gondolatainak gátat akar vetni s korlátozásul szigorúan szabályos formákat állít fel, a mérték és szám kérlelhetlen szigorát. De a kimért formák közt azért ott érezzük az ő lázongó lelkének forrongását, ott lüktet ez azért a hármass periodusok szabályos, de heves hullámmásában. Nemcsak az ú. n. Balassi-versben, de egyéb legtöbbet használt versalakjaiban is nagyjából ezeket a vonásokat találjuk. A legtöbbször a hármass felosztás uralkodik s szereti az egyenlő tagoltságú sorokból álló szakokat egy-egy eltérő sorral, de mindig szabályosan, megszakítani. Ezt láthatjuk «az magam gondolván nótájára» nevű versalakjánál is, mely tehát, saját bevallása szerint, az ő alkotása, s ha rhythmusa nem is, de dallama mindenesetre tőle ered s azért az ő egyéniségéhez közelebb áll, mint többi versalakjainak bármelyike. Képlete: $(5 + 5 + 6) \times 3$.

Nagy bánatomat, || sok fájdalmamat || már mint orvosoljam?

Nagy szerelemnek, || szenvedésemnek || én mi hasznát várjam?

Ha az keserget || kit lelkem szeret, || s kell hogy kínját valljam.

B. Balassi B.

5. Szaktalan sorok.

A szaktalan sorok egyenletesen egymás mellé sorakozva képezik a verset, a menet nyugodt folyását legfeljebb a rímek összefűző és szétválasztó ereje tagolja valamelyest. A magyarnak rendszerező, egységbe foglaló hajlama mutatkozik abban, hogy jobban szereti a rímes verseket a rímteleneknél, sőt még a rímtelenekben is van többnyire némi tagolódás bizonyos gondolatoknak vagy egész soroknak ismétlődése által. Ilyen stereotyp sorokat gyakran találunk népballadáinkban, sőt egész sza-

kaszok ismétlődését is, (l. Bodrogi Ferenczné, Kriza, Vadrózsák 4.). Ilyen rímtelen versek vannak műköltészetünkben is, (pl. Gyulai Pál «Szi-lágyi és Hajmási»-ja) s bár a fülnek nem oly tetszetősek, mint a rímes sorok, de éppen egyszerűségüknél fogva ömlik el rajtuk bizonyos naiv bájj.

A szaktalan sorokban folyó versek jellemére nagyon fontos a rímek elhelyezése, mert míg a strophaszerkezetekben a rím csak kiemeli a tagolódást, itt ez létesíti a kapcsolatokat, ez fűzi szorosabb egységbe a sorokat. A rímelhelyezés fontosságát legjobban megítélhetjük, ha egyforma rendekből alakult, de különböző rímű verseket vetünk egybe. Hasonlítsuk csak össze a protestanskor négyrímű alexandrinjeit a későbbi idők párrímes verseivel: az első nehézségével szemben úgy tetszik a másodiknál, mintha az alexandrin békóit lerázta volna és szárnyakat kapott volna. A négyes rím ugyanis inkább ad a versnek strophaszerű jellegget, mint a párrím; az utóbbi sűrűbben szaggatja ugyan szét a sort, de ép azért e kisebb részeket nem érezzük annyira különvált egységeknek, fülünk alig szokta meg az egyik rím csengését, már ismét más hangbenyomást kap; a részek jobban beleolvadnak az egészbe, mint a nagyobb négyrímes csoportok s azért az alexandrin nyugodt folyását kevésbé zavarják, epikai jellemének jobban megfelelnek.

Szaktalan verseinkben találunk néha különböző hosszúságú sorokat, különösen hevesebb menetű balladáinkban, mikor a szenvedélyek ereje a rendellenességét pszichologiailag igazolja. Ilyen esetben az eltérést nem tartjuk szabálytalanságnak, mert érezzük, hogy a rhythmusi rend változása a hangulat változásával van szoros kapcsolatban s az eszmei tartalom hangulatának hevesessége külsőleg is érvényesülni akar s azért keres más jobban magához illő hangulatú rhythmusi rendet.

Igy pl. a «Kádár Kata» cz. székely népballada (l. Kriza, Vadrózsák, 1.) nyolczas sorokban kezdődik, aztán az anya és fiú közt folyó heves párbeszédben a nyolczas hatos sorokkal váltakozik; később a fiú bujdosásának története szélesebb medrű tizenkettes sorokban folyik s végül egy nyolczas és hatos sorpár hatalmas erővel fejezi ki a fiú átkozódásait. A műköltőt is befolyásolja ilyenformán alkotásának menete a rhythmusi rend megváltoztatásában, csak hogy ő azt már tudatosan, nagyobb művészettel teszi. Arany János is változtatja az «Egri lány»-ban hangulat szerint a versmértéket, csak hogy ilyenkor mindig teljesen új szakaszt kezd, egyik nem folyik át a másikba.

Népmesékben, gyermekversekben is gyakran fordulnak elő minden rend nélkül hosszabb-rövidebb sorok, a népiesen naiv hanghoz jól illik a verselés szabad folyása (l. Gyulai Pál: Gyermekmesék). Általában azonban az epikai művek egyenlő hosszúságú sorokban nyolczas csoportokba fűzve folynak. Így csoportosítja Arany János páratlan szépségű

alexandrinjait s ezt a felosztást követik többnyire más költők is. Ez nem strophaszerkezet, de nem is csak egyszerű írásmód, inkább az értelmi momentum előtérbe lépése, s benne a magyar szellem rendezkedő, világosságra törekvő, egységesítő hajlamát látjuk.

6. Rhythmusi eltérések.

A magyar rhythmus változatosságra hajlandóságát, a tartalomhoz alkalmazkodását nemcsak a szabályos formák gazdagsága mutatja, hanem azok a rendes formákká még ki nem alakult, esetleges eltérések, melyek a hangulat hatása alatt a rhythmusban megengedhetők. Láttuk már, hogy különösen felkiáltásoknál, erős indulatok nyilvánulásánál a rhythmus tagolódása megváltozik, egy-egy ütem menete meggyorsul, vagy meglassul, jobban felaprózódik, vagy összebb húzódik.

Nagyon érdekes ebből a szempontból «Pázmány» lovag második részének tanulmányozása, melyben a strophák alapszerkezete:

$$\begin{array}{l} 7 + 6, \\ 7 + 6, \\ 8 + 6, \\ 8 + 6, \end{array}$$

csak hogy a rhythmus az ellentétes hangulatok hatása alatt, Pázmány szenvedélyes dühének, alaptalan s így comicus féltékenységeinek s a király tréfás kedvének folyton váltakozó hangulatahoz alkalmazkodva, olyan mozgalmassá válik, hogy a strophák jó része az alapszerkezettől eltér, az ütemek elnyúlnak vagy meggyorsulnak. Az ilyen eltérés nem szabálytalanság, rendellenesség, mert a rhythmus szabályosságának alapját, az ütemegyenlőséget és ütemfeleződést nem bontja meg; a változást érzésünk is elfogadja, ha megvan a pszichológiai igazolása a hangulatban.

Találunk azonban — igaz, hogy csak ritkán — olyan eltéréseket, melyek a rhythmusi szabályosságot jobban megtámadják, azaz mikor az ütem felaprózódása a rendes tagolódás számát meghaladja.

Láttunk már erre példát a számfeletti felkiáltásoknál. csak hogy ezeket azzal magyaráztuk, hogy a rendes rhythmusi medren kívül maradnak, mint a zenében a közbekurjantás. De mivel magyarázzuk az ütem keretén belül végbemenő szokatlan tagolódást? A «Hamis tanu»-ban van egy ilyen eltérő, hatalmas erejű ütem:

Tartsd fel három | ujjad, || esküdjél az | égre.
Atya, Fiú | Szentlélek || hármias Isten | ségre.

Az alexandrin hatos dimeterei közt egy hetest látunk ezen az egy helyen az egész költeményben. Az ütemegyenlőség s ütemfeleződés itt is megvan ugyan, a dimeternek egyik üteme eredt csak gyorsabb lendületnek.

De melyik?

Ezt kétféleképpen is foghatjuk fel; a szerint, hogy a hatosnak 4,2 vagy 3,3 felosztásából indulunk ki, gondolhatjuk, hogy az első vagy a második ütem gyorsult meg s lett belőle 4,3. Az eltérés pszichológiai jogosultsága itt is megvan az esküjelenet hatalmas, megrázó erejében, melyet a rhythmus ilyképen érzékit meg.

Még eltérőbb a következő népdal utolsóelőtti sorának tagoltsága:

Mikor nekem | muzsikálnak,
Fáj a szívem | fáj a lelkem | fenékig;
Soh'se tudtam | elfeledni
A rózsámat | azt a csalfát | a régít.
Most is neki | muzsikálnak,
Ugy viszik es | -küvőre,
Íedig fogadta | azt hajtogatta
Hogy hívem lesz | örökre.

Népdal.

Ebben csak az ütemegyenlőség van meg, mert hiszen ennek megbomlásával már nem is beszélhetünk rhythmusról; az ütemfeleződés azonban nincs meg teljesen, mert öt szótag kerül egy-egy ütembe. Magyar rhythmuserzékünk ezt az öt szótagot is siet ugyanannyi idő alatt ki mondani, mint a mennyi a rendes ütemet megilleti s azért megmarad az ütemegyenlőség; az ütem felosztása azonban már nem felel meg egészen a páros felosztásnak, mert az egyik felébe három szótag kerül. Ez a szokatlanul gyors rhythmusú lendület jól jellemzi az elhagyott legény felzaklatott lelkének hangulatát, mikor kedvese lakodalmass zenéje mellett búsul. Hasonló öttagú ütem van a következő kis népdal utolsó sorában is, melynek mozgalma itt egy egészen másnemű érzelem hullámzását kíséri; ennek gyorsasága azt a dévaj jókedvet jelöli meg, melylyel a kedvesét váró, boldog lány a vele incselkedőknek felel:

Áll a hajó | áll a vitor | -lája,
Barna babám, | mit főz vacso | -rára?
Halpapríkást, | mi köze hoz | -zája?
Várom a rózsám, este vacso | -rára.

Népdal.

Hogy e sajátosságos ütemfelaprózódás nem a zene hatása alatt keletkezett, hanem tisztán csak pszichológiai oka van, arra vall az a körülmény, hogy mindkét népdal zenéjében a szóbanforgó ütemekben egy hang megismétlődik, tehát nem a dallam kívánja így a szöveget, hanem a szöveg a dallamot. Ez különösen a másodiknak a nótájában feltűnő, mert ebben az első és utolsó sor dallama teljesen azonos volna, ha az utóbbinak egyik hangja — mindjárt az első hang — meg nem ismétlődnék. Mindkét dálnak zenéje eléggé elterjedt arra, hogy ezt az összehasonlítást meg lehessen tenni.★)

★) Arany János nem magyar rhythmusú versei közül, a trocheusokban írt «Bajusz»-ban is találunk egy ilyen sajátosságos sort, a mint a

7. Összefoglalás.

Egyes versalakjaink vizsgálatát befejezve, a magyar versidom fejlődése, a fejlődésében nyilvánuló elv, mindenütt kimutatható, könnyen felismerhető. Az ősi nyolczast tartjuk legrégibb versalakunknak, ebből alakult részint *kopás*, részint *összehúzódas* következtében a többi dimeter mind; ezekből akár *contaminatio*, akár *ismétlődés* által a trimeterek; továbbá a rendekből páros, ezekből hármas kapcsolatok; *ismétlődés*, *bővülés*, *rövidülés* következtében pedig a versszakok legkülönfélébb változatai. A változatos mozgalmasság mellett is azonban a *páros kapcsolat* mindig könnyen felismerhető, ha a legismertebb nyelvészeti és zenei elveket alkalmazzuk. Az általános nyelvészeti elvek: a *kopás*, *összehúzódas*, *contaminatio* a kisebb szerkezetekben, az ütemekben s rendekben érvényesülnek; a periodusoknál, versszakoknál már inkább zenei elvek uralkodnak, különösen a magyar zene egy főelve, az *ismétlődés*, melylyel rokon a *bővülés*, látszólagos *rövidülés* stb.

Valamennyi azonban egy főelvet, a *párosság elvét* támogatja.

Az áttekinthetőség ezen könnyüségé természetesen megkönnyíti az egységbefoglalást, a mi æsthetikai élvezetünkben igen fontos. De egyéb æsthetikai tekintetben is meg lehetünk versidomunkkal elégedve. Oly gazdagok vagyunk ugyanis formák dolgában, hogy csaknem minden hangulat, érzelem megtalálhatja a neki megfelelő rhythmusi mozgást.

Különösen alkalmas pedig a magyar versidom lyrai költeményekre; kerek befejezettsége, változatossága, hangulatossága, simulékonysága egyenesen a lyra terére utalja. Az egyéni érzelmek, hangulatok mozgalmának minden foka benne megérzékíthető, a reflexiv érzelmeiket kivéve, melyekre épen nagy befejezettsége, mozgalmassága miatt kevésbé alkalmas. Az epikai előadásra is vannak megfelelő soraink, ú. m. a nyolczas, tizenhatos és mások. Hát még epikai verselésünk gyöngye: az alexandrin?

Szegénységet egyedül drámai verselésünkben érzünk. Ha ennek megfelelő formát keresünk, el kell mennünk hazulról s az idegen formákhoz kell folyamodnunk. Kereshetnők ennek okát drámairodalmunk fejletlen voltában s vigasztalhatnók magunkat azzal, hogy a jövőben, drámairodalmunk fellendülésével létrejön majd egy sajátos magyar drámai versforma is. De ez nem volna igaz. A mint megterem valamely műfaj, rögtön meg kell lennie az arra alkalmas formának is; a milyen kezdetleges az egyik, olyan kezdetleges a másik is, együtt fejlődnek,

zigányhad lázas, gyors készülődését írja le: «Veri a vasat | míg meg nem hül.» Magyarázása, bármilyen érdekes volna is, nem tartozik ezen értekezés keretébe.

tökéletesednek. A mint volt epikai költészetünk, volt epikai verselésünk is s a virágénekek töredékeiben ott látjuk mai lyrai strophaszerkezetünket. Igaz, hogy a viszonyok sem voltak kedvezők a drámai vers fejlődésére. Az első kísérleteknek, a mysteriumoknak nyelve könnyű dalokkal kevert próza s ez igen természetes, mert énekelhetőségük a fő szempont, mint a pogány satyrdrámák trochæusainál a táncz. A protestáns kor drámái tulajdonképen csak dramatizált vallási viték és korrajzok, s azért természetesen prózában írják; az iskolai drámák itt-ott feltűnnek ugyan csinos verselésükkel, de jól gördülő soraik inkább tréfák elmondására, mint komoly dialogusokra valók. Drámai irodalmunk tulajdonképeni keletkezése az irodalom ujjaszületésének idejébe esik, abba az időbe, mikor a külföldi áramlatok legerősebbek, mikor minden téren idegen verselés uralkodik. Az epos s a lyra később lerázza magáról ezt a kényszert, ismét hazai formákhoz is fordul, de a dráma nem. Amazok könnyebben tehettek, mert már volt multjuk, melyből táplálkozhattak; a drámának nem volt. Feltűnő azonban az, hogy később a nép-nemzeti irány fellendülésével, melynek pedig megindítója épen drámai irodalmunknak egy kimagasló alakja, «a magyar vígjáték atyja», még csak kísérlet sem történt a meglevő formákkal egy drámai vers kialakítására. Verselésünkben kell tehát azt a tulajdonságot keresnünk, melynél fogva drámai célokra nem alkalmas. Ez a magyar rhythmus fősajátysága, határozott tagoltsága, mely a drámai nyelv természetével ellenkezik. A magyar még prózai nyelvében is bizonyos rhythmikai szabályosságot mutat, közmondásai kerekdeden, versszerűen gördülnek, úgy, hogy a mint a nyelv egy adott formába szorul, — bármilyen laza és tágítható is ez a forma — mindjárt nagyon határozott; felosztása, szabályossága nagyon is kitűnik arra, hogy a dráma megtűrje, melynek nyelvével a közönséges beszédet kell megközelítenie; a prózai nyelvet csak idealizálnia kell, de nem megváltoztatni, meghamisítani. A magyar rhythmus sokkal követelőbb, hogy még legegyszerűbb formájában is valaha azt a hitet keltethetné, hogy ez a közönséges beszéd megfinomulása, idealizált emberek idealizált beszéde. Valószínűleg nem is lesz tehát soha igazi általánosan elfogadott drámai versünk, annál is inkább, mert az újabb irodalmi irány egyre jobban háttérbe szorítja a drámában a verset. Ebben tehát meg kell nyugodnunk s azzal vigasztalnunk magunkat, hogy más tekintetben verselésünk elég gazdag és változatos.

A magyar versidom azonban nemcsak az általános æsthetikai követelmények kielégítésével, egységes, áttekinthető voltával s változatos mozgalmasságával gyönyörködteti æsthetikai érzésünket. Főszépsége, érdekessége sajátos nemzeti jellegében található fel, s ez főleg szabályosságának és változatosságának *fokában* s abban a sajátos *viszonyban* nyilvánul, a hogy a művészi rhythmus ezen két alkotó eleme

egymással nemcsak megfér, hanem a hogyan egymásba olvadnak, a nélkül, hogy erejéből bármelyik veszítene, sőt inkább még egymást kiemelik, diadalra juttatják. Változatossága enyhíti merev szabályosságát és a világos felosztás lehetővé teszi a szigorú határok közt csapongó, játszi szeszélyességét. Van bizonyára a magyar versidomnál szabályosabb, harmonicusabb metrikai alkotás, mely tökéletesebb formáival æsthetikailag magasabban áll; találhatunk nála mozgalmasabbat is, melyben az érzelmeknek hevesebb hullámzása, a képzetnek merészebb szökellései jobban megérzékíthetők, de olyat aligha, mely a művészi rhythmus alkotó elemeinek *mindegyikét* ilyen szélső fokban, s mégis ilyen tökéletes harmoniában egyesítse, mert ez az a nép, mely lelkében is ilyen látszólag ellentétes vonásokat egyesít s olvaszt egybe.

Szigoru bírálói felvethetnék még azt a magyar versidom ellen, hogy nagyon is könnyen változó, túlságosan engedékeny; tudjuk azonban, hogy ez mindig az æsthetikai czélnek, a hangulatkeltésnek szolgálatában történik és psychologiallag igazolható. Ha pedig valaki ezen tulajdonságával visszaél és csupán kényelmi szempontból aknázza ki, az sem a versidom hibája, hanem a verselőé.

Az általános emberi érzés, az *αισθησις* követelményein kívül megtaláljuk versidomunkban azt is, a mi hozzánk, a mi nemzeti érzésünkhöz közelebb hozza. Jól érezte ezt a mi nagy költőnk, Arany János, ki nemcsak fényes költői tehetségével, hanem a komoly tudós vizsgálódásaival is megmutatta az utat költőinknek és műbírálóinknak egyaránt. Bebizonyította, hogy nemzeti verselésünk tele van eddig nem sejtett szépségekkel, csak hozzá kell nyúlunk, felszínre kell hoznunk azokat a kincseket, melyeket népköltészetünk rejteget.

Haladjunk tehát tovább azon az úton, melyet az ő fényes csillaga világít meg számunkra!

LÁNG MARGIT.

HAZAI IRODALOM.

A tegnapi, a ma és a holnap. Kritikai tanulmányok második sorozata, írta *Lázár Béla dr.* Budapest, 1900. Grill. VII+330 l. Ára 3 K.

Ezen kissé keresett czímen bocsátotta közre Lázár Béla kritikai tanulmányainak második sorozatát. Ruskinnal, Petőfivel, Iványi Ödönnel egy-egy hosszabb, Vajda Jánossal egy rövidebb tanulmányban foglalkozik, majd két nagy fejezetben bemutatja a kilenczvenes évek lyráját és novelláját. Mellőzzük Ruskin, Petőfi és Vajda méltatását: az első nem tartozik szorosan véve e folyóirat lapjaira; Petőfiről harmincz lapon

beszél ugyan, de ujat nem mond, a mi a legjobb értekezésében, Petőfi népdalainak méltatása, az Gyulai Pálra vezethető, a mi meg újnak látszik, hogy pazarúl emlegeti idegen írók nevét és keresi azokat a szálakat, melyek Petőfit velük összefűzték (Victor Hugo, Wordsworth, Shakespeare, Leopardi, Byron, Shelley, Moore, Burns, Béranger, Heine, Lenau, Haller, Schiller, Lamartine, Blanc, Moreau), sőt a tájképfestő Markó Károly is sorra kerül, az, ha eddig még nem volt ismeretes, megmaradhatott volna továbbra is ismeretlennek; Vajda Jánosnak pár vonással megrajzolt képét pedig teljesen elmossa a sok merészen hangzó frázis (pl. olyan az ő költészete, mint a tengerszem, mély, sőt feneketlen), annyira, hogy költészetének egyik jellemző vonása, a hazafias bánat, egészen hiányzik a képből; az Iványi Ödönről szóló czikk is inkább a szerető barátinak, mint az elfogulatlan történetírónak a műve.

A kötet legfontosabb része az a két részletes rajz, melyben a kilenczvenes évek lyráját és novelláját élénk állítja. Mielőtt azt kutatónk, hű-e, pontos-e a rajz, egy másik kérdés vetődik föl: érzi-e a tudomány annak szükségét, hogy a legújabb irodalmi eseményekről összefüggő tárgyalásban számot adjon magának. Vajjon beleillik-e már a tudomány határai közé az, a mi egy-két évvel azelőtt került ki a prés alól? A közfölfogás ellene szól, ellene a gyakorlat, és még Beöthy Kis tükre is, mely ebből a szempontból a legszabadabb elvű, csak odavetve, egy-egy jelzővel mutat be egyet-kettőt az irodalom legújabb terméséből. Lázár Béla egész kötetet, harmadfél száz lapot szentel a legfrissebb hajtásoknak, mint figyelmes kertész a tegnapi féslett bimbókkal kedveskedik a közönségnek.

Valóban, a ki a röpke pillanat számára dolgozik, a ki *egy* nap közönségét tartja szem előtt, az nem végez haszontalan munkát, ha az épen fölmerülő könyvekről elmondja ítéletét, sőt akkor sem, ha több rokon művet összefoglalva általánosabb szempontra emelkedik, megállapítja a költői munkák egymáshoz való viszonyát, fontosságát, értékét. Tájékoztatja a közönséget, fölhívja figyelmét a jobb könyvekre, visszatartja a rosszaktól, szóval ízlésének irányt szab, ítéletének megveti az alapot. Ha a kritikust ilyen cél vezet, és — a mint Lázár Béla szépen megírta, de kissé ideális czélok hangoztató előszava kívánja — nemes szívvvel, lelkesedéssel fog a munkához, ha mint a költővel congenialis művészlélek «új szépségek»-et keres a művekben: akkor a kritikus, dolgozzék bár a hirtalapon közönségének, megnyugvással teheti le a tollát.

Lázár Béla azonban jelen művét nem az újság olvasóinak szánta, nem kutatjuk tehát, mennyire elégítené ki a napilapok vagy hetiszemlék közönségét. A tegnapi, a ma és a holnap tudományos munkának készült, az tehát a kötelességünk, hogy ebből a nézőpontból fejtegetessük. A mint mondtuk, a közfölfogásra és gyakorlatra nem támaszkodhatott, mikor tanulmányainak tárgyát megválasztotta. Korunk gyorsan él, egy nap a

másik után vet föl új eszméket, új irányokat, melyek hosszabb vagy rövidebb ideig élve letűnnek megint, hogy talán soha se támadjanak föl, és ő ezen gyorsan változó, forrongó irányok képviselőit, a valamire valókat mind, jellemzi vagy legalább megemlíti: félszáznál több írói névre akadunk könyvében, elgondolhatjuk, hány versre, hány regényre és elbeszélésre hivatkozik. Hány fog ezek közül a legrövidebb idő alatt a mulandóságnak áldozatul esni, hány lesz, a kinek a nevét csak a Magyar Írók pótkötetei fogják föntartani, mert az irodalomtörténetek, még a legkimerítőbbek is, úgy megfélelkeznek róluk, mintha egész életükben csak szántottak-vetettek volna! Épen a mai színtelen irodalmi viszonyok között, mikor szerző a harminczkilencz novellaíró közül is csak négyre meri mondani, hogy van egyéniségük, milyen czéltalan munka pl. Kupa Árpád, Gerő Ödön vagy Komjáthi Jenő költői műveivel foglalkozni. Házamlík-e az irodalomtörténetre haszon, ha az ephemer értékű, sokszor még annál is kisebb írók műveiből kapunk kivonatokat vagy írásaikról jellemzést, kit érdekel ez a végnélküli ismertetés, mikor az írók legnagyobb részétől semmit sem olvastunk, a többitől is keveset?

De az ilyen tudományos kritika nemcsak korai, hanem bizonytalan és méltatlan is. Nem állítjuk, hogy élő író munkásságáról nem lehetne objectiv, határozott véleményt mondani; ha az író életnézete megállapodott, egyénisége kifejlett, írói művészete elérte azt a fokot, a melyre emelkedhetik: bátran bele lehet vonni a tudományos vizsgálódás körébe. Ha azonban az író pályája kezdetén van, vagy ha tehetsége még csak bontakozik, mint a tárgyalt írók nagy részéé, szabad-e őt végleges mértékkel mérni, szabad-e hibáztatnunk, ha új szépségeket keresvén bennük, hiábavaló volt fáradozásunk? Hagyjuk előbb munkálkodni az időt, ezt a választó vizet, mely elkülöníti a salakot a nemes fémtől. A ki megállja majd a próbát, a kit nem mos el egészen a víz, azt azután tegyük tanulmány tárgyává, a többi, a ki csak a jelennek, a pillanatnyi hatásnak dolgozott, elég ha a napilapokban megtalálta a maga krónikását.

És vajjon kritikánk objectiv lesz-e? Nem befolyásolja-e a kor divata, az olcsó népszerűség lármás reklámja, mely megtévesztve ítéletünket, sőt ízlésünket is méltatlan munkákat emel a dicsőség polczára?

Ez a pár megjegyzés, bár magát a munkát nem érinti, csak a célját, meghatározza azt az álláspontot, melyet Lázár Béla könyvével szemben elfoglalunk. Ha ezután nem tekintünk arra, hogy a könyv célja — szerintünk legalább — el van hibázva, ha a könyvet, mint egyszerű adalékot tekintjük a kor irodalmáról, akkor röviden a következőket mondhatjuk róla.

A tegnap, a ma és a holnap nagy szorgalom eredménye. Írójának igen sokat kellett olvasnia — főtebb hivatkoztunk már a tárgyalt írók számára — s a könyv kétségtelen tanúságot tesz arról, hogy Lázár el is

olvasott mindent, a miről beszél. A mai fölületes világban ez már érdemszámba megy, mikor a kritikák rendesen fölvágtatlan példányok alapján készülnek. A nagy anyagot — a melyből csak az öregek hiányoznak, úgy látszik szándékosan, s a fiatalabbak közül egy-kettő pl. Kozma Andor, Kazár Emil, Kemechey Jenő, Papp Dániel — ügyesen is csoportosítja, a lyrát kevésbé, de a novellánál élesen válik el a négy osztály, a melybe az írókat sorozza: Jókai köre, Mikszáth és köre, Kozmopoliták, Egyének. Természetesen a hányan vagyunk, annyiféle nézőpontból tekintjük az írókat és így nem mindenben adunk igazat a szerzőnek. Tábori pl. legujabb regénye, *A negyvenéves férfi* alapján sokkal inkább a kozmopoliták között foglalhatna helyet, mint Jókai mögött, vele együtt Murai Károly, a ki ujabban egészen szintelen dolgokat ír és Bársony István, mert ha a novelláit tekintjük, teljesen független Jókaitól, sőt mondhatni a magyarságtól; Bródyt meg egyénnek rajzolja. Annak indúlt, de már régóta csak keresettség, bizarrság az, a mi azt a látszatot kelti, mintha erős egyénisége volna, őt is azok közé sorozom, a kik fölött hallgatagon suhan el a jövő irodalomtörténete. Werner Gyula mintha nemcsak Jókai, hanem Jósika nyomdokain is haladna. A másik hibája a fölosztásnak, hogy a III. csoport köre igen tág; ujabbi irodalmunk annyira kozmopolita jellegű, annyira megszakított minden összeköttetést a magyar földdel és magyar lélekkel, hogy ez a jelző «kozmosopolita» még nem elég határozott vilasztóvonal íróink között. E helyett jó lett volna más szempontból osztályozni novellaíróinkat. Viszont Justh Zsigmondot talán kivenném a kozmosopoliták közül. Igaz, hogy írói pályája franczia hatás alatt indúlt meg és mindvégig érzett művein valami idegenszerűség, de volt benne, ha módosúlva is, magyaros érzés és a földvidéki magyar életet nemcsak megfigyelte, hanem festette is. Gondoljon csak, a ki olvasta a Fuimus című regényét, az öreg elgyötört, cynikus mágnás alakjára (úgy gondolom Stefi bárónak nevezi), a kinek mintaképére, jó magyar emberre, az író egykori barátai reá is ismernek.

Az egyes írók megítélésében általában megbízható a véleménye, megfelel legtöbbször annak az ítéletnek, a melyet az olvasó közönség komolyabb, tudatosabb olvasó része magának megalkot. Elfogultságtól, a mint látszik, ment, s ha egy-két író komolyabban vesz a kelleténél (Kupa Árpád, Kóbor Tamás, Szomaházy) a helyett, hogy érdemük szerint vagy egyáltalán hallgatna róluk, vagy megróná az irányukért, másokat meg (Thury Zoltán) az előbbiekhöz viszonyítva nagyon kis figyelemre méltat: azt meg lehet bocsátani. A Rákosi Viktorról írt fejtegetés azonban teljesen el van hibázva. A humort, komikumot és elméskedést össze-zavarva*) minden áron humort keres a tárczáiban és regényeiben, holott

*) Idézi is egy komoly német tudós, Lippenek, véleményét, a mely azonban, úgy a mint ő közli, üres és semmitmondó, sőt érthetetlen.

azoknak kevés kivétellel nincs más céljuk, mint derült mosolyra vagy harsány kacagásra fakasztani az olvasót. Rákosi Viktort az angol humoristák tanítványának tartani, műveiben Hellasz egének derűs összhangját keresni és azt mondani: «Rákosi Viktor komoly moralista, a kinek az élet tréfás hajlandóságot adott, de csak nagy csalódások árán s éppen ezzel szántolta fel a szívét s éppen ezért olyan finoman érzékeny lélek s éppen ezért értheti meg az élet nagy ellentéteit, a csendes drámákat és névtelen panaszokat, s éppen ezért — humorista» (217. l.), illet mondani még sem lehet. Ezt elmondhatná talán egy angol ember Thackerayről vagy Dickensről, de magyar Rákosi Viktorról nem.)*

A tárgyaló módszerét nem választja meg mindig a legsikerültebben. El-elfeledkezik arról, hogy az olvasó közönsége nem ismeri mind azokat a műveket, a melyekre hivatkozik, méltat részletesen egy-egy regényt a nélkül, hogy tartalmával megismertetné az olvasót (Szomaházy, Páratlan szerdák; Abonyi, A haldokló gladiátor). Vagy odavet ilyen megjegyzéseket «Belényessy Mária grófnő . . . olyankor is hazudik, a mikor az lélektanilag lehetetlen. Mert vagy szereti a férjét és akkor felmutatja csábítójának már első levelét, vagy nem szereti a férjét, akkor meg nem hazudik.» 245. l. Ezt legfőlebb csak az érti, a ki az illető regényt olvasta, így nem látjuk a hazugság lélektani lehetetlenségét, s nem értvén a helyzetet, nem is adhatunk úgy egyszerűen igazat a kritikusnak. Még fontosabb módszerének az a másik tulajdonsága, hogy majd minden írónkra ráfogja: munkásságán külföldi író hatása érzik meg, de a bizonyítással, egy-két esetet nem számítva, adós marad. Valóban, nemcsak hálás és szép foglalkozás, hanem az irodalomtörténetnek egyik legfontosabb hivatása, megállapítani, mint termékenyítette meg egy-egy hatalmasabb vagy divatosabb külföldi író a hazai törekvéseket, irányokat, kimutatni, mint terjedt át valamilyen szellemi áramlat az

len. «A humor alapja mindenkor csak a relativ szép, jó és igaz, a mik ott is fellelhetők, a hol közönséges fogalmaink szerint nincsenek jelen, sőt egyenesen lehetetlennek látszanak» (217. l.). Azért hogy valaki német, nem kell minden szavát szentírásnak vennünk. Más helyen meg Iványi-ról azt mondja: «Szatira, gúny és éles persiflage hát az ő humora» (149. l.). Éles persiflage a humor?

*) A következő állítást meg csak francia vagy más külföldi író mondhatja, magyar semmi esetre sem: «Elkezdttük megfigyelni a legkülönbözőbb irodalmak egyéni sajátosságait, s véle egy időben a művészetben minden stílusnak, minden művészi egyéniségnek megalakult a maga kisedet tisztelő köre, s a spanyol, japán, (francia,) angol, norvég, kínai kultusz elvezetett a manie de l'exotisme-hez» (162.). A kínai kultuszra még tudnék idézni talán, Arany három kínai dalát, de p. o. a japánira honnan vennék példát, igazán nem tudom

idegenből a mi íróinkra, de az a mód, a hogyan Lázár Béla ennek a föl-
adatok megoldására vállalkozik, éppen nem felel meg a tudományos
vizsgálgatás követelésének. Lázár megállapítja a magyar íróknak, a kit
éppen tárgyal, egy pár jellemző vonását, azután olvasmányai alapján
nagy könnyűséggel talál valamilyen külföldi író — francziát vagy
oroszt — a kikben ez a jellemző vonás szintén meg van: a rokonság, a
hatás, az átvétel ezzel meg van állapítva. Csak egy példát idézek. Ambrus
Zoltán egyik regényéről még műve első kötetében kimutatta, hogy
Anatole France hatása alatt készült, most azonban általánosít és azt
állítja, hogy a kettejük lelke is közel áll egymáshoz, innen műveik ro-
konsága. Azonban Ambrus újabb regénye ehhez a rokonsághoz nem szol-
gáltat bizonyítékot, nem maga Lázár Béla sem, mert az, hogy mind
a kettő «a franczia tiszta és nyílt kompozíció rajongó híve, mind a
ketten a kritikából indultak ki, hogy aztán alkotóerejüket próbálják ki,
mind a ketten inkább a szubjektív értelmi hatáshoz, semmint a képzelet
szabad játékához vonzódtak» (287. l.) semmit sem mond, annyira általá-
nos. Hiszen, hogy csattanósan bizonyítsam be, mennyit ér az ilyenfajta
magyarázat,* ha a két lélek nagy rokonságának csakugyan ennyi és
nem több az alapja, akkor Anatole France és Ambrus Zoltánhoz csatolja
oda harmadikul — Gyulai Pált, a kiből az előbb említett írói tulajdon-
ságok utolsó vonásig megvannak. De azért mégis merész dolog volna
azt állítani, hogy e három egyéniséget erős szellemi rokonság fűzi össze.
Nem minden bizonyítása halad Lázár Bélának ezen a nyomon (igen jó
pl. Pekár és Flaubert összevetése), de a legtöbb és a Petelei-Turgényev
meg Gogoly, Herczeg-Flaubert-féle összeállítások bizonyítékok nélkül,
csengő frázisok kíséretében, mintha csak arra szolgálnának, hogy hir-
dessék, mennyit és hányfélet olvasott a külföldi irodalomból a szerző.
Az a törekvése, hogy mindenütt külföldi hatásokat mutasson ki, annyira
megtévesztette, hogy a Jókai és Mikszáth körének íróit, tehát a leg-
magyarosabb írókat végig tárgyalva így végzi be a fejezetet: «A leg-
különbözőbb forrásból ugyan, de megéreztük a külföldi hatást is min-
denütt» (238. l.) — noha a hetven lapos részben csak egyetlen egyszer
állapít meg idegen hatást, Táborinál, akkor is csak ilyen módon «Moder-
nizálja alakját, Bourget módján». 181. l.***) Az ilyen eljárás lerontja az
író hitelét.

*) Még ha meg is van toldva jól perdülő, de csak úgy oda vetett,
bizonyító erő nélkül szűkölködő frázisokkal: «Mind a ketten ugyanazon
úton indultak el, hogy világnézetüket kifejtésük, mind a kettőben ugyan-
azon hajlamok mellett ugyanazon sajtószerszések fejlődtek ki, izlésben,
emberszeretetben és művészi hajlandóságban egyaránt» (287. l.).

**) A másik, még kevésbé határozott, Kupa Árpádra vonatkozik,
(Scott, Alexis, Dumas), de azt hiszem, maga a szerző is meg van arról

A legtöbb hibáztatás azonban mégis az előadás módjáért érheti a szerzőt. Közönséges ember nem tud a stílusával megbarátkozni. Csak úgy tarkálk a derűre-borúra használt idegen író nevektől; ha van rájuk szükség, ha nincs, képzelhetetlen mennyiségben lepik el a szöveget. Nemcsak Wilibald Alexisről hallunk — mert nemrég ünnepelték születése százéves fordulóját — hanem megmagyarázza nekünk, mi a különbség Gogol meg Turgényev és Balzac meg Zola között, kapunk két lapos jellemzést Huysmannról. Ép oly bővében van könyve a tudományos mesterműszóknak, melyek nagy hangjukkal megrémítik az olvasót, noha valójában igen ártalmatlanok, mert nem jelentenek semmit (pl. *lírai érdeklődés* 36., *logikai intuitio* 89., Kant *kategorikus imperativusa* a szókimondás magyarázatára 134., az írói alkotás mellett zárójelben a sokat mondó *l'oeuvre* 248., *subjectiv* értelmi hatás 287., a megfigyelés mind az *intuitív fantázia* eredménye 321.). Szemgyönyörködtető frázisokban sincs hiány (csak a leghatásosabbak közül idézek: a boileani *raison* hideg józansága sokszor rálehelí jégcsókját a kedélyélet közvetlen megnyilatkozására 82., az anyai szeretet meleg verőfényében sütkérezni 137., Mikszáth könyvében vannak «lapok, melyek csillogók, mint a tengerszem, kedvesek, mint egy gazella, mosolygók, mint egy gyönyörű kék leányszem» 193.,*) sőt pórias kifejezések (a legszebb: foghegyről kibökött ötlet 203.) és germanismusok is gyakran kísértének, különösen a helytelen összetételek (*kenyér-gond* 137., *képzeletszegény* 99.) az *eluralkodik*, az elhatalmasodik mintájára stb. Igen kedveli az «átabotában» szót, de megfosztja határozó jellegétől és mint főnevet használja. A következtetlen helyesírásról (kuplet, Soiré, Turgenjeff, psykologia) nem szólok, csak a *cziczeronet* említtem föl (300). Hajlandó volnék sajtóhibának betudni — csak ne volna négyszer szedve *cz* a *cs* helyett — annyira ismeretes ennek az olasz szónak a kiejtése. De hiszen az is ismeretes, hogy Petőfi szerint szeptember végén a nyárfa zöldel az ablak előtt, mégis Lázár könyve a hársfára bizza ezt a föladatot (290). Viszont van egy pár mondata, a hol azt hiszem, tényleg a szedő és korrektor ügyetlensége működött közre, hogy elveszítsék értelmüket. Ide iktatom a legbántóbbakat: «A fizikum hat a lélekre, elfinomítja, elpuhítja, megjobbítja, de — néha el is durvítja» (150. l.), a tömeg lelkének (vagy a tömegnek) «első idevágó törvénye — a nyugvópontok alkalmazása, üres, jelentéktelen, lehetőleg semmitmondó s így hererészletek beszövése által» (313. l.).

CSÁSZÁR ELEMÉR.

győződve, hogy Kupa Árpád ezeknek az íróknak még tán a nevét sem hallotta, nem hogy ismerné műveiket.

*) Új hasonlat a következő is: «Olyan volt (Iványi) lelke, mint a finom staniollemmez, érzékeny az élet minden sajátos formája iránt» (141.). Ilyet valóban nem mondott még senki sem a staniollemezről!

Schvarcz Gyula emlékezete. Irta *Hornyánszky Gyula*. Budapest, 1901. Hornyánszky-féle könyvnyomda.

Minden kor történetét az illető kor szemüvegén keresztül kell vizsgálnunk, mert egyrészt csak így lehetünk a multtal szemben igazságosak, másrészt így lehet kutatásunk eredménye igaz. A történetírónak, ha igazságos akar lenni, tanulmányoznia kell az egyéneket és az intézményeket, a melyekről ír, s ha képzetét megalkotta róluk, forduljon saját ítéletéhez, gyúrja át magában azt, a mi lényeges és úgy közölje gondolkodásának eredményét. Ez az alapgondolata Hornyánszky Schvarcz Gyuláról írt essayének.

Igaz ugyan, hogy az egykorúak nagyon ritkán ítélnének csak némi alaposággal is kortársaik kiválósága, alkotásaik benső értéke felől, de a ki ily tiszta, örökérvényű igazságot tűz ki tanulmányának főelvül, annak nyomdokait bátran követhetjük, főképp akkor, ha az író ezen elv megvalósításához a szükséges körülményekkel és ismeretekkel is bír. Jelen esetben látni fogjuk, hogy e követelmények Hornyánszky essayében mily kiváló alakban nyilatkoznak meg.

A szerző nem akar sokat markolva keveset szorítani, hanem Schvarcznak csak egy és pedig legkiválóbb művét, a «Die Demokratie von Athen»-t teszi tanulmánya tárgyává, mint a mely leghívebben tükrözteti vissza Schvarcz egyéniségét és gondolkodásmódját. Könnyebb áttekintés és megértés végett Hornyánszky bizonyos szempontokat állít föl tanulmányában, a melyek azonban nem önkényes gondolati formák, hanem a «Die Demokratie von Athen» beható tanulmányozásából eredő irányelvek, melyek körül úgyszólván természetesen csoportosulnak Schvarcz írói működésének sajátosságai. Hornyánszky tehát a kritikának nem a könnyebb oldalát választotta, a mely megelégszik bizonyos külsőségekkel és kétes értékű szellemességekkel, hanem behatóan Schvarcz gondolkodásmódjának titkaiba s tudományos munkát nyújt a szó legigazabb értelmében.

Nézzük, miket mond Hornyánszky Schvarcz fény- és árnyoldalainak. Hornyánszky szerint Schvarcz «kulturpolitikusként a legigazabb és legtagább értelemben.» A legigazabb értelemben, mert a kultúrával, azaz a nagyobb tudással az államok egész szervezetét meg akarja másítani; a legtagább értelemben, mert reformáló törekvését kiterjeszti az egész «fehér emberfajra». Ime a találó jellemzés, melyből Schvarcz tévedései megmagyarázhatók.

Hornyánszky, mielőtt megismertetné velünk Schvarcznak mint kulturpolitikusként az atheniekről szóló kritikáját, behatóan fejtegeti azt a mai napig is akút kérdést, hogy tudomány-e a kritika? A leghatározottabban tagadja a kritikának a tudományok körébe való tartozandóságát, mert a tudomány, mint az objektív tünemények megismerése, független,

akár az erkölcsi, akár az æsthetikai értékbecsléstől, bár másrészt azt is elismeri, «hogy ép a magasabb lelki tevékenységre vonatkozó megismerésünkénél mintegy önként kapcsolódnak a valónak megállapításához az érzelmi hatással beszámoló becslésnek szavai is. Ekként az irodalomnak és művészetnek történése egyszersem mind műkritikus, a politikai és társadalmi életnek történése meg erkölcsbíró.» Egy másik ellenvetése a kritika ellen az, hogy a kritika «normatív» (becslést kifejező) mondataival zavarja a tudomány «explicativ» (valót megállapító) mondatait. Valóban igaznak kell elismernünk Hornyánszky ezen fejtegetését, mert a valóság, a létező dolog *in se* ment minden ethikai és æsthetikai értékbecsléstől; mi köze pl. az esés törvényének az ethikai vagy æsthetikai értékbecsléshez. A természettudományokban a tudós nem lehet kritikus és æsthetikus. Másként áll a dolog a lelki tudományoknál; itt Hornyánszky szerint a tudós és művész, továbbá a tudós és bíró nem különülnek el, mert e tudományok nem érték még el az exakt tudásnak azt a fokát, mint a természettudományok, de minél jobban ismerjük törvényeiket, annál kisebb lesz a kritikai hajlandóság, vagyis az *általános* ismerete uralkodni fog az *egyes* iránt való érdeklődésen. A történet-buvárnak is, ha földadatát meg akarja oldani, inkább kell érdeklődnie az általános, mint az egyes iránt, mert csak így láthatja meg a történelemben mutatkozó törvényszerűséget, ellenkező esetben inkább kritikus, mint buvár. Ime Schvarcz tévedéseinek pszichológiai magyarázata!

Hornyánszky a legnagyobb elismeréssel szól Schvarcz «*tudományos apparatusáról*», forrástanulmányainak bőségéről és tanulmányai iránt való szeretetéről. Schvarcz széles alapú munkásságának dicsérete a tudományos munkálkodás egy bizonyos nemére vonatkozó bírálatra csábítja Hornyánszkyt, mely fejtegetés egyfelől érdekes, másfelől tanulságos. Fejtegeti, hogy miért kevés nálunk a nagyszabású munka. Sokan a kiadók hiányát hangoztatják. Ez igaz, de nem ez a főok, hanem az, hogy íróink egy részénél nincs meg a «tartalmi érdeklődés egy egységes eszmekörbe tartozó nagyobb anyag iránt,» a minek megemésztése csak hosszú és intensív munka eredménye lehet. A munka könnyebb vége az, ha az ember az írásban bizonyos «formális ügyességre» tesz szert, mondjuk, habitust szerez és minden belső, tartalmi kapocs híján való értekezéseket ír ma Euripidesről, holnap az abl. absolutusról. Az ilyen írónál nem a tartalmi, hanem a technikai érdek a fő. Ezekhez képest Schvarcz valóban heroikus munkát végzett.

Schvarcz történeti tudása nemcsak a történeti eseményekre terjed ki, hanem a politikai, jogi, közgazdasági stb. életre is, szóval felölel mindent, a mi a történeti mult megértésének teljességéhez szükséges. Schvarcz tudatában is van ennek, azért szól — és pedig méltán — kicsiny-

léssel a «real-filologusokról», kik a teljes szakszerű tudás híján merő formalismusokkal és külsőségekkel akarják pótolni az igazi tudást.

Hornyánszky Schvarcz kiváló szakismereteinek elismerése után egy pillantást vet a klasszika filológia mai állapotára. Gáncsolja az olyan filologusokat, kik valamely nép nyelvének és irodalmának elsajátítása után azt hiszik, hogy az illető nép életének teljes megismeréséhez jutottak. Hornyánszkyknak igaza van, mert tényleg vannak ilyen filologusok. Az ilyen filologusok, hogy egy hasonlattal éljek, megelégesznek a fa kérgének és lombjainak látásával, azonban a fa korát mutató évgyűrűkről, a földben rejtőző gyökerekről s az azokat tápláló nedvekről, továbbá a fa egyes ágainak és virágainak esetleg időelőtti elhervadásáról és annak okairól sejtelmük sincs. Az ilyen munkában igazi tudásról szó sem lehet; lehet ügyesen szerkesztett, sőt szellemes is, de tartalmas soha.

Hornyánszky, a mily nagy mértékben dicséri Schvarcz tudását, ép annyira hibáztatja eljárás módját a kutatásban. Schvarcz nem kutatásai-ból származó képzetekkel, hanem önkényszerűleg előre meghatározott fogalmakkal dolgozik, kritikai eljárása tehát nem pszichologiai, hanem logikai. Induktív elmének mondja magát s ebben rejlik — Hornyánszky szerint — eljárásának tragikuma, mert tény az, hogy a történeti kutatás terén az induktív eljárás hamar csődbe kerül. «Az emberi lélek fejlődési szükségyszerűségének a valóságban végbemenő lefolyását», vagyis a történelmi fejlődést, eleve ismert lélektani törvények segítségével nélkül, vagyis induktíve nem lehet megmagyarázni. Hogy Hornyánszkyknak mennyire igaza van, azt hiszem, fölösleges bővebben fejtegetni. Ki tudna pl. a francia forradalomról kimerítő képet nyújtani, ha kutatásaiban csak induktíve akarna eljárni? — azt hiszem, hogy a kutató nem látná meg a sok fától az erdőt. A történelemben tehát a deductiót a történelmi fejlődés törvényszerűsége követeli meg. Egyébként Schvarcz is saját magát czáfolja meg; mert midőn látja, hogy a történeti események sokaságában az induktív kutatás nem segít, előre meghatározott fogalmaihoz fordul, a megértetés helyett kritizál, eljárása deductív lesz; de ez nem az igazi deductió, mivel szubjektív önkényszerűségből fakad, nem pedig általános lélektani törvényekből.

De nézzük, mit mond Hornyánszky Schvarcz eljárás módjának eredményéről. Schvarcz az atheniek megítélésének mértékeül a tudást állította föl. Hornyánszky ezt a mértéket elfogadja, de csak bizonyos föltételekkel, s ezzel kapcsolatban mély tudással fejtegeti a tudás viszonyát azon érzelmekhez, melyekből az kibontakozott. A pozitív tudás fejlődése az érzelmek befolyásának csökkenésével jár, mondja Hornyánszky. Ezt természetesen Hornyánszky a fejlődésről csak általánosságban állítja, a mennyiben tény az, hogy a pozitív ismereteket keletkezésök alsó fokainál az érzelmek meghamisíthatják. Másrészt az is tény, hogy az æsthetikai

érzelmeken alapuló művészet egyes ágaiban kiválóbb lehet, mint valamely tudománykör. Mivel pedig a művészi érzelem csak úgy fejlődhetik, ha tudással áll kapcsolatban, illetőleg a művészi kiválósággal eo ipso vele kell járni a tudás kiválóságának is, tehát újra a positiv tudás talaján állunk, mely a legbiztosabb kritérium valamely kor fejlettségének a megismerésére.

Említém, hogy Hornyánszky bizonyos föltétellel fogadja el a tudást a haladás mértékének. Ilyen föltételek először, hogy «a tudást megnyilatkozásának minden körében» föl kell keresnünk és minden alakjában meg kell vizsgálnunk nagyoknál ép úgy, mint a kicsinyeknél és pedig nemcsak a tudás fokát, hanem érvényesülésének föltételeit is; másodsor, hogy a kritikus ne a kor tudásának helyességét vagy helytelenségét bírálja, hanem keletkezését és keletkezésének föltételeit.

A tudásnak ilyen föltételektől függő alkalmazása nagyban különbözik azon *tudástól*, melyet Schvarcz követel az atheniektől. Hornyánszky-nak ezen, a *tudásra* vonatkozó föltételei a legtalálóbban fejezik ki Schvarcz követeléseinek igazságtalanságát. Ő t. i. itt is a mai kor tudásával méri össze az atheniek tudását, az egyenetlen mérkőzésben természetesen az atheniek buknak el. Valóban bámulatos ily nagy tudású embernél a történeti érzék ily nagy hiánya. Mily nagy igazságtalanság pl. Plátó és Aristoteles tudományát a mai tudományos fölfogás elvei szerint itélni meg; tudva azt, hogy positiv tudás dolgában ma az iskolás gyermekek magasabb fokon állnak bizonyos tekintetben, mint az ó-kori bölcsek. Ily téves szempontból a történeti fejlődés nem más, mint pusztá frázis. Kinek jutna eszébe pl. az ó-kori népek hajítógépeit azért leszólni, mert a mai Krupp-ágyúk tökéletesebb ostromló-szerek.

Ritka éleslátással mutatja ki Hornyánszky Schvarcz egyoldalúságát és következetlenségét az athéni művészet és erkölcsi élet megbírálásában is. Schvarcz kénytelen elismerni, hogy az atheniek a művészet terén kiválót alkottak, de hogy ellenszenvét kiöntse, itt már nem a tudást keresi, melynek egy bizonyos fokát a művészet termékei eo ipso föltételezik, hanem csak «a művészet specziális szempontjaiból méltányolja a művészi termékeket.» Az erkölcsi élet megbírálásánál pedig újra a tudás mértékéhez nyúl és «az erkölcsi problémákat egyszerűen a tudás problémáivá teszi.» Az eredményt, azt hiszem, fölösleges tovább fejtegetnünk.

Mi az oka annak a nagy ellenszenvnek, mely oly könnyörtelenül bánik el az atheniekkel? A válasz, melyet erre Hornyánszky ad, biztos és kimerítő. Két okra vezeti vissza. Az egyik az az egyoldalúság és pietas, melylyel a régibb kor tudósai szemlélték az atheni s általában az ó-kori életet. Iskoláról iskolára, intézményről intézményre maradt örökségképen az ó-kori népek kiválóságán való csüngés. Ha kiválóságról volt szó, általánosítottak, a hibákat pedig csak unikumokként tüntették föl. Meglevén

az idealizáláshoz szükséges kortávolság, megszületett az ó-kori népek modern naiv eposza, melynek Homerosaiul Hornyánszky találóan a renaissance-kor humanistáit s ezek szellemi szülötteit, a német profeszorokat és szobatudósokat jelöli meg. Ezekhez sorolja H. azokat is, a kik a dissertatiókat ma is latinul írják.

A másik oknak történelmi háttere van; itt már inkább az egyoldalúság, mint a pietas dolgozott. A mult század első felének politikailag elnyomott népei sovárogorva tekintettek vissza a régi atheni demokracziára s benne a tökéletes szabadság ábrándjainak megvalósulását látták. Hornyánszky az angol Grote-t mondja ezen irány főemberének, kinek követői a németek voltak. Athénben nem volt semmi rossz. Pl. «Müller-Strübing fejtegetései szerint Kleon önzetlen, kiváló statusférfit.»

E két ferde irány láttára Schvarcz a reakció terére lép. Lelkének teljes fölháborodásával ront neki a bámulók tömegének, s odiumát nemcsak ellenük önti ki, hanem átviszi bámulatuk tárgyára, az athéniekre is. Hornyánszky magasra emeli Schvarcz e reakzionárius érdemét, bár — mint helyesen megjegyzi, — túllőtt a célon, mert az abszolút jó helyébe az abszolút rosszat akarta átplántálni.

Hornyánszky essay-ének méltó befejezése s egyszersmind koronája az a fejtegetés, mely a történelmi fejlődés törvényszerűségéről szól. Az író tiszta és mély tudásáról tesz tanúságot az a rövid, néhány oldal. A filozofus igazolja itt a kulturhisztorikus bírálatának igazságát. Filozófiai alapon kifejti, hogy mik azok a sajátosságok, a melyek az embert «történeti személylyé» teszik. A fajnak, a kornak és a fejlődési foknak más és más alakban való megnyilatkozásában látja Hornyánszky a történet törvényszerűségét. E három tényezőből fakadó mozzanatok determinálják az ember cselekvő képességét s befolyásolják akarátát. Ezen sajátóságok figyelembe vételével kell megítélnünk nemcsak az egyes embereket, hanem az intézményeket is. Schvarcz sohasem helyezkedett erre a magasabb álláspontra, egyébként nem ítélhette volna el Solont azért, — mint H. kitűnően megjegyzi, — mert nem rendelt el törvénytannulási kurzusokat vagy kötelező államvizsgákat. Ilyesmit csak a legnagyobb önkényszerűséggel kívánhatunk Solontól; sőt ha lenne is forrásunk, a mely Solonnak ilyen intézmények föllállítását tulajdonítaná, kétségbe kellene vonnunk a forrás hitelességét.

Ép úgy nem veszi figyelembe Schvarcz a történet törvényszerűségét az intézmények megbírálásánál sem. Ennek bebizonyítására Hornyánszky a görögöknél az állami élettel annyira összeforrt rabszolgaság kérdését említi meg. Schvarcz elítéli az athenieket a rabszolgatartásért, a helyett, hogy inkább megmagyarázná a rabszolgaságnak az atheniek politikai és gazdasági fölfogásából folyó szükségességét, vagy, a mi még fontosabb, pszichológiai okokból bizonyítaná be, hogy a fejlődésnek kez-

detleges fokán álló népeknél «a rabszolgaság indító okait az emberi lélek mélyen fekvő, kényszerítve ható és tartósan fenmaradó elemeiben kell keresnünk.» Hornyánszky ezen állításának helyességére csak néhány adatot említek föl. Tény, hogy Szent István egyike volt a középkor legkiválóbb uralkodóinak s mégis törvényeiben a rabszolgáktól minden jogot megtagad az ország békéje érdekében! Vagy, ha szabad ember rabszolgánót vesz nőül, maga is rabszolgává lesz! Mennyire menthetők az atheniek, ha meggondoljuk, hogy ezek a törvények nem a régi pogány kor, hanem a keresztény kor magasabb erkölcsi elvein nyugodtak. A jobbság történetéből nem hozhatunk-e föl számos példát arra, hogy a jobbság mily kevésbé volt több ember, mint a régi rabszolga? Ismeretes, hogy Németország egynémely tartományában még a közel mult század hatvanas éveiben is jó sort vertek el a már fölszabadult paraszton, ha nyakaskodott vagy rossz fát tett a tűzre. Ez pedig már a szabadelvű eszmék forradalma után történt — Nyugat-Európában.

Schvarcz összes tévedéseit Hornyánszky abból magyarázza meg, hogy nem volt eléggé *filozofus*, vagyis a maga tudománya körében nem dolgozott «a legszélesebb és legmélyebbre ásott alapon.» Bármily nagy volt is Schvarcz tudása s bármennyire szerette is tárgyát, tévednie kellett, mert kritikai módszerét nem a tudomány tárgyilagosságából, hanem szubjektív ellenszenvből merítette. Nagy tudós volt, de egyoldalú. «Ő csakugyan rendkívüli ember volt — mondja H. — s különösen szegényes magyar tudományunknak kötelessége, hogy őt olyannak ismerje el.»

Végére értem ismertetésemnek. A mint láttuk, Hornyánszky essay-ének minden kis része sokoldalú tudásról, tiszta, világos fölfogásról, éles ítélőképességről és kiváló eredetiségről tanúskodik. Támadásában igazságos, védelmében kegyeletes.

FARAGÓ LAJOS.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Homère. Étude historique et critique par Victor Terret. Paris, 1899. 8°. XI + 640; a szövegen kívül 15 metszet és 4 térkép. Ára 15 frank.

A latin fajnak önérdeke már magáért is kívánja, hogy a classicismus a XX. század virradtával le ne tűnjék a tudomány szemhatáráról, és így nem is lesz feltűnő, hogy francia tudós az, a ki a germán szellem támadta Homerosért sorompóba lép és Wolf Frigyes Ágostnak Prolegomena ad Homerum című munkáját egy századdal később «Homère»-jével megczáfolni törekszik. Terret egy évszázados kritikával szemben alapos és beható tanulmány után meggyőzni igyekszik mindazokat, kik — tudósok, laikusok egyaránt — a homerosi kérdésnek alapos meg-

oldását keresik, «que l'opinion traditionnelle de l'antiquité qui attribue à un seul Homère l'Iliade et l'Odyssée se concilie parfaitement avec les découvertes les plus récentes de l'archéologie et de la philologie» (X l.), hogy az ókori hagyományos nézet, mely az Iliászt és az Odysseát Homerosnak magának tulajdonítja, teljesen megegyezik a régiségtan és a nyelvtudomány legújabb vívmányaival.

Azon tudat, hogy a német tudományos nézet ellen küzd és így éles ellenbírálatra is készülhet el, arra készíti a francia író, hogy tulajdonképeni munkáját: Homeros életét (1—13. l.), az Iliás (127—293) és az Odysseát (305—469. l.) mint valami bevehetetlen várat, sánczokkal és árkokkal vegye körül, szólva a homerosi költészetről és kritikájáról (14—66, 297—304.), megtoldva művének II. részét (Odyssee) egy külön essayvel (Terretnél VIII. fej. 471—528): *L'art dans l'Iliade et l'Odyssée*, mely három fejezetben népszerűen és könnyed, de biztos ítélettel szól 1. Homeros hőseiről (472—497), különösen Achilles, Ulysses, Hektor és Priamosról; élénken és találóan festi Priamosnak találkozását Achilles-szel (486—489); sikerültek és igen szépek Homeros nőalakjainak, egy Helenának, Nausikaának és különösen Penelopének jellemzése (494—497). Csak nehezen válunk meg Homerosznak ez örökszép alkotásaitól, de Terret Ulyses házából az Olymposra vezet el bennünket, hol a Hephaistos építette palotában laknak a homerosi és hőskori vallásnak istenségei (497—500.), kiket gyakran gyarló embereknek, emberi gyengékkel mutat be Homeros, de a kik közül megalkotja Zeust, Apollót, Poseidont is. Terret csak Jó könyvében és a Zsoltároknak talál hasonló jellemzést a viharkeltő Jahvéről, mint a fenséges Poseidonról, midőn a földet megrázza. A 2. fejezetben (502—520. l.) bemutatja Homerosnak viszonyát a természethez, melyet lelki szemével oly objective nézett és jellemzett a vak dalnok, még pedig gyakorta egy-egy epithetonnal, melyet még a mai kutatók, utazók és természettudósok is igazolnak. Homeros ismeri hazáját, szigeteivel, égaljával, tengerével, állat- és növényvilágával; leírásai mesteriek, de képeiben, hasonlataiban is éla természet. Végre (520—525) szól Homerosnak nyelvéről és a modern irodalomra való befolyásáról.

Hogy pedig a francia írókról alkotott téves ítéletet lerontsa egyrészt, másrészt meg állításainak ellenőrzését is lehetővé tegye, a szövegben közölt jegyzeteken kívül, külön bibliographiai III. részben: *Bibliographie Homérique* (531—621. l.), mely igen jó, dacára annak, hogy nem ábéczerendben, hanem chronológiai sorrendben halad, mi hasznavehetőséget megnehezíti, három pontban beszámol először a homerosi költeményeknek kéziratairól (facsimileben szemlélteti a lonorei, Kr. e. I. századból való 3. sz. papyrusból Iliász XIII. 147—174; a legrégebb kéziratok közül való Ilias Pictából Iliász XXI. 393—409), a scholia-ról, a Homerost

tárgyaló legrégibb kritikai munkákról, m. pl. a XII. száz. Eustathios Kommentárjáról, Tzetzes exegesiséről; másodszer a homerosi költeményeknek legfontosabb kiadásairól, az 1488-iki firenzei editio princepstól egészen a két új irányig: az u. n. Aristarchos-féle (Villoison, Wolf, Karl Lehrs) irányt követő Hinrichs kiadásáig (1884—1887) és a kritikai irány lelkes hívének Ficknek kiadásáig (1885—1886.); harmadszor megadja 76 lapon keresztül (546—621.) 1294 Homerost tárgyaló munkának chronologiai sorrendjét, Wolf Fr. Á. Prolegomena ad Homerum cz. 1795. megjelent munkájától egészen az 1898. megjelent Perrot et Chipiez-féle Histoire de l'art VII. La Grèce de l'épopée című műig. (Magyar tudósaink közül említi Csengeri J. és Gyomlay Gy. az Egyet. Phil. Közönyben 1889. és Sebestyén Gy. 1890. megjelent cikkeit.)

Az erődök- és sánczokon áthatolva, rátérünk Terret tulajdonképeni küzdőterére. Homeros életét tárgyalva, sorra veszi a Homerosról és költői iskolájáról szóló mondai és történeti feljegyzéseket és eredménykép felállítja, hogy a smyrnai Homeros történeti személy, kinek neve az *első hiteles név* a görög irodalomtörténetben. Chios-ban dolgozza fel az aeli rhapsodoktól hallott trójai mondákat és hogy ugyanott az u. n. Homeridák iskoláját megalapítja. Terret is alkalmazza Homeroszra Quinet Edgar hasonlatát: «Homère fut après Orphée le Moïse du monde grec. L'Iliade et Odyssée son sa Genèse et son Deutéronome. Tout un peuple d'artistes reçut à son berceau la Bible de l'art, non point écrite sur le mont Sinaï, en milieu des éclats de la foudre, mais gravée dans la mémoire des hommes au son de la cithare de Smyrne.» (35. l.) Orpheus után Homeros a görög világnak Mózes. Az Iliász és az Odysszea a görögöknek Genesis és Deuteronomium-könyve. Egy egész, művészekből álló nép bölcsőjében kapta a művészetnek szentírását, mely nem iratott ugyan a Sinai hegyen villámlás és mennydörgés között, hanem bevésetett az emberiség emlékezetébe a smyrnai czithera hangjai mellett.

A homerosi költészet rendkívüli hatásából Hellászra hathatós fegyvert kovácsol Wolf Fr. Á. elmélete ellen; beszél a modern chorizontesről és igen érdekesen — Shakespeare és a modern költőkre is utalva — megcáfolja az ellenvetéseket az egyszerűség ellen (41—63).

A különböző kritikai iskolák tárgyalása után (64—126), mely igen hasznavehetővé teszi Terretnek összefoglaló munkáját, kimutatva és eleven színekkel szembe állítva a német szórászhasogatással az aesthetikai, magasabb foku bírálatot, mely nem mérlegeli a másolók és hagyományozók tévedéseinek alávetett holt betűt, hanem a mű szellemét, lelkét, melyet a szerző felfogott és közönségével közölni is akar, áttér a kifejezési és tárgyi eltérések fejtegetésére. Ezek forrását helyesen abban látja, hogy az antik író emlékezetére van utalva ott, a hol a modern

költő forrásmunkákból meríthet és az előbb írt részleteket át meg áttanulmányozhatja.

Homeros nyelvezetéről szólva, kitér a görög költészet eredetére is és igazán tanulságos és érdekes fejtegetéseit Thurot Károly ítéletével zárja be, a ki szerint «la dissection des poèmes d'Homère est l'erreur fondamentale de la philologie moderne» (126. l.), a homerosi költeményeknek szétszakítása a modern philológiának egyik sarkalatos hibája.

Ezen nézetét diadalra vezeti az Iliász és az Odyszszea részletes birálatában. Alaposan sorra veszi az Iliásznak egyes énekeit (127—293); nem félve attól, hogy oly érdekesen kezdett műve vonatottá és unalmassá is válhatik a sok ismételés által, inkább ettől várja a hatást; a gyakori ismételéssel suggerálni akarja nézetét az olvasónak, hogy különösen a német suggestiv munkákat, mint pl. egy Wilamowitz-Moellendorffét — kit Reinach Salamon a német philologia Heinéjének nevez, — ellensúlyozza. Néha el is ragadja e törekvés és érvelése igen gyenge, vélt fellegvára légvár (l. 201. l.). Másrészt nem folytathatja végig e pontos és alapos munkát; már a VIII. énektől kezdve nagyobb vonásokban gyakorolja ellenkritikáját.

Az Odyszszeában (298—469. l.) már könnyebb munkája, mely itt inkább jegyzékbe foglalása más írók nézeteinek, különösen a Croiset Mórénak, kinek *Histoire de la littérature grecque* cz. munkáját követve, sikeresen kimutathatja Wilamowitz-czal és különösen Seeck-kel szemben az Odyszszea egységét. Hébe-korba szónoki phrasis Terret érvelése; így pl. midőn (315. és 316. l.) abból a körülményből következtet a szerző egységére, hogy a görög szellem csak jobb munkát talált volna, mint egy töredékes Homerost kiegészíteni.

Hogy ezek után még a mű külsejére térjek, 20 lap (621—639.) az ábrák és a térképek lajstroma (622—624.) és a tartalomjegyzék (625—639.). Nehezen nélkülözöm a névi és tárgyi jegyzéket, mely a legújabb, terjedelmesb munkáknál első követelmény. A munka kiadása díszes, papírosa jó, nyomása világos, a sajtóhiba igen kevés — ez utóbbi körülmény talán abban leli magyarázatát, hogy siketnémák szedték betűit, — a közölt ábrák és facsimilek művésziesen készült metszetek, a térképek pontosak és világosak. Címképnek az achainai harcok helyett talán jobban megfelelne Homeros, de úgy látszik, hogy Terret nem akarta a képzeleti Homeros-mellkép reproductióját.

Ismertetésem végére jutva, mondhatom, igaz örömmel olvastam el Terret Homère-jét és meg vagyok győződve, hogy szakférfiak még nagy haszonnal is fogják forgatni azokat a lapokat, melyek nekem igaz élvezetet szereztek.

DR. KOHLBACH BERTALAN.

Suchier—Birch-Hirschfeld: Geschichte der französischen Literatur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Mit 143 Abbildungen im Text, 23 Tafeln in Farbendruck, Holzschnitt und Kupferätzung und 12 Faksimile-Beilagen. Leipzig und Wien. Bibliographisches Institut. 1900.

Két nagy, gazdagon illusztrált francia irodalomtörténet jelent meg a legújabb időkben: egy francia nyelvű, Petit de Juleville szerkesztése alatt jeles francia irodalomtörténetírók és kritikusok műve, s egy német nyelvű Suchier és Birch-Hirschfeld szerzőktől. Ez utóbbiban a régi francia irodalom történetét az ősidőktől a XVI. századig Suchier, hallei egyetemi tanár, az újabb részt pedig Birch-Hirschfeld, lipcei egyetemi tanár írta.

A két nagyszabású munka felosztás, felfogás, tárgyalási módszer tekintetében lényegesen különbözik, egyik a másikat kiegészíti. A német szerzők a francia irodalom korszakokra osztásában a politikai történetet veszik alapul, tehát nem bizonyos irodalmi mozgalmakhoz, uralkodó eszméáramlatokhoz fűzik osztályozásukat, hanem bizonyos uralkodók, dynastiák, kormányformák változásaihoz. Kiválóan jogosult e felosztás a francia irodalomtörténetben, hol a királyi udvar oly sokszor volt a szellemi életnek góczpontja, az irodalom fejlődésének irányadó vezére. De ez osztályozási módnak is megvan a maga veszedelme. Számos esetben az irodalomnak a politikai viszonyokhoz semmi köze s így egyes irodalmi koroknak politikai eseményekhez fűzése s külön felállítása jogosulatlan, önkényes. Birch-Hirschfeld is e hibába esik bele. E czímen: XIV. Lajos öregkora s a Regensség (1690—1725.) külön periodust vesz fel. Az irodalmi viszonyok XIV. Lajos kora irodalmának e kettéválasztását nem teszik szükségessé. Bár egyes, a szabad vizsgálódás és felvilágosultság korát jelző mozzanatok tűnedeznek már fel benne, a Regensség irodalmi szempontból egyenes folytatása XIV. Lajos korának, s így elkülönítése felesleges és mesterkélt.

A német philológiának nagy érdeme van a középkori francia irodalom emlékeinek felkutatásában, megvilágításában s jelentőségének megállapításában. Természetes, hogy Suchier—Birch-Hirschfeld könyvében is aránytalanul nagy hely jutott neki: a műnek majdnem fele, 714 oldalból 308 a középkornak van szentelve, míg a XIX. századnak alig jut több száz oldalnál. A könyv, miként egész felfogás- és tárgyalásmódja igazolja, nemcsak szakszerű olvasóknak, hanem a művelt nagyközönségnek lévén szánva, talán helyesebb lett volna a legújabb századot is behatóbban tárgyalni, különösen annak költészetét, s kevesebb teret szentelni egyes, a pusztán philologiai becsű középkori irodalmi ágaknak, minő a prózai, tudományos és didaktikus irodalom. Így jön létre azután az a feltűnő részaránytalanság, hogy Orleansi Károly, a XV. századi költő

oly hosszú tárgyalásban részesül, mint Alfred de Musset. Vagy a prózaírók közt jellemző Philippe de Commynes és Taine összehasonlítása. Philippe de Commynes irodalmi tevékenysége, bár Suchier méltányosan adja neki a «Franciaország első igazán modern történetírója» nevet, bővebben van fejtegetve, mint Taineé. Bár Taine életkörülményeinek nagyon kevés köze van is írói működéséhez, mégis megérdemelt volna pár szót, ha Philippe de Commynes életének egy egész oldalt szentel az író. Illusztrációk dolgában is a középkoré az elsőség. Arczképek, kéziratfestmények másolatai, facsimilék rendkívül nagy számban, s a mi díszműveink aránylagos szegénységét eszünkbe juttató, csodálatos tökéletességgel vannak közölve. E tekintetben jóval felülmúlja Petit de Juleville irodalomtörténetét.

Az eddigiek azonban jobbra csak formalitások; az osztályozás és részarányosság tökéletessége sohasem tesz egy művet értékessé, azzá teszi anyaga, tartalma. Eltérnek a szerkesztők a francia irodalomtörténetíróktól abban, hogy a középkori francia irodalom keretébe illesztik a provencei irodalmat. Kétségre lehetne vonni ennek jogosságát, mert bár Provence irodalma szoros szálakkal fűződik a francia irodalomhoz, mégis teljesen külön nyelvű, autonóm irodalom, mely épp úgy nem tartozik bele a francia irodalomtörténetbe, mint a francia tudósoktól s költőktől művelt latin nyelvű irodalmat nem szokták belevenni a francziák, kiknek irodalmuk gazdagsága miatt nem érdekük, hogy irodalmuk határait lehetőleg kiszélesítsék. De a provencei irodalomról írt rész a könyv legalaposabban, legjobban megírt fejezeteit foglalja magában. Határozott, biztos képet nyújt úgy ez irodalom lényegéről, mint értékéről. A nagyhangú dicséretes, a critique phantaisiste elmésségei helyett helyesen látó s ítélő komoly tudós higgadt véleményeit halljuk. A nagy gondnal, részletekig hatoló pontossággal megírt szöveget gazdag s jellemzetes illusztrációk kísérik lépten-nyomon. A párisi Nemzeti Könyvtár egy XIII. század végéről való emlékének reproductióján 8 kiváló troubadour képét látjuk, köztük Bernard de Ventadourt, a kalandos életű jeles dalmokot, s másokat lovon ülve, hangszerüket pengetve, szavalva. Épp oly jelesek s rendszeresek a francia középkori lyráról, melynek tárgyalásában mellőzi a szerző az objectiv és subjectiv lyrai műfajok Gaston Paris-féle megkülönböztetését, a chanson de geste-ekről, breton regényekről stb. írt fejezetek. Kiválóan emeli becsüket az a körülmény, hogy az író folytonosan figyelemmel kíséri a versformák fejlődését s valóságos verstörténetet illeszt közbe, mely tekintetben a francia irodalomtörténetek elég gyenge lábon állanak. A cyclusok tekintetében a rendes felosztást követi: királymondakör, Garin- avagy Vilmos-mondakör s Doonmondakör és kisebb gesták. Kellemetlenül hat azonban nemcsak e fejezetekben, hanem az egész könyvben az, hogy a szemelvényeket nagyon sokszor csak német

fordításban adja a francia szöveg helyett, s annak mellékelése nélkül, így a Bel Erembourg című románczot Paul Heyse jeles, de az eredeti zamatát, naiv báját, formai sajátságait mégis nélkülöző fordításában, épp így több lyrai költeményt s epikai szemelvényt.

A mi a tárgyalás módszerét illeti, ez is lényegesen különbözik a francia irodalomtörténetírásától. Az írók első sorban pontosságra, világosságra, óvatosságra törekeshetnek. Nem impressiókat, nem egyéni ítéleteket, hanem objectiv tényeket akarnak szolgáltatni. Töméredek az évszám, életrajzi adat, szemelvény, tartalomkivonat, melyeknek gazdagsága megfelelő a mű céljának s nagyon előmozdítja használhatóságát. Fő-törekvésük, hogy az irodalmi jelenségeket ne elszigetelve vizsgálják, hanem egymással viszonyba állítsák, hogy az egyes írók életpályája, előzőikhez, utódaihoz való kapcsolatuk, az idegen irodalmi befolyások s főként az egyes műfajok fejlődése, mely Petit de Juleville irodalomtörténetében elvész, élesen, határozottan tűnjék elő. A francia irodalomtörténetírás szeretettel, kegyeletos részletességgel időz kiváló íróinál, a kevésbbé jelentőseket egészen ignorálja, úgy hogy Petit de Juleville könyve is nem rendszeres irodalomtörténetnek, hanem írói arcképek sorozatának tekinthető. De viszont az író pszichologiai lényegébe belehatolni, aprólékos tényekből, petits faits-kból valamely író egyéniségét, jellemképét felépíteni: e tekintetben a francia kritikusoké az elsőség. Suchier—Birch-Hirschfeld könyvében a nagy írói egyéniségek, az egyes műfajok történetébe olvadva, nem emelkednek ki környezetükből elég határozott körvonalakkal. Corneille, Racine tárgyalásánál a német író sokkal elfogulatlanabb a francziáknál, míg viszont Bérangert, kit, a bon bourgeois költőt, az újabb francia kritika meglehetősen lenézésben részesít, igazságsabban fogja fel, bár természetesen ő sem tartja oly nagy poétának, mint Magyarországon szokták; Alfred de Musset-ről túlságos szigorral ítél, a Contes d' Espagne et d' Italie-ről semmi jót nem tud mondani. Az azonban már határozott tévedés, hogy a Saint-Amant *La Solitude* című, szinte romantikus természetrajongásával feltűnő költeményét Théophile de Viaudnak tulajdonítja. Kiválóan jelesek azonban a Lafontaineról, La Bruyèreről s a németek kedvenczéről, Rousseauról írt fejezetek.

A német kritika gondosságával, igazságszeretetével írt e francia irodalomtörténetet jó lélekkel ajánlhatjuk a francia irodalom bűvárainak és barátainak figyelmébe.

BIRKÁS GÉZA.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1899/1900.

15. Serédi Lajos dr.: Thukydides és a korabeli görög történetírás. (Budapesti ág. hitv. evang. főgymnasium. 3—38. l.) — Ez az értekezés azt az érdekes irodalomtörténeti tényt tárgyalja s igazolja, hogy Thukydides a görög történetírás terén elődök és epigonok nélkül egyedül áll.

Thukydides, a mint ez az értekezés kimutatja, az előkészítő fokozatokat a történetírásban elődök nélkül haladta meg. Azok, a kik ő előtte az elmúlt idők eseményeinek feljegyzésével foglalkoztak, nem azt mondták el, hogy mit tettek uralkodók és népek, hanem, hogy mit beszél róluk az a nemzedék, a melyhez ők tartoztak. Múltán is illeti meg őket e tekintetben a *logographus* nevezet. Nem volt meg ezeknél ő előtte az a törekvés, hogy a kezök ügyébe került tényeket, adatokat alapos bírálat tárgyává tegyék, az események okait. alapjait fürkészszék s a történeti dolgok belső kapcsolatát feltűntessék; nem azon igyekeztek, hogy az emberiség okulására az igazságot felkutassák s a maga egész valóságában feltárják. Céljuk csak szórakoztatás volt, az, hogy kellemes előadással, a múlt idők hagyományban élő képének feltűntetésével gyönyörködtesenek. Ezért náluk az előadás nem az örök igazság halhatatlan ruhája, hanem csak az elbeszélés ragyogása, merőben formai szépség.

Thukydidesnél a történetírásban egy csapásra minden megváltozik. Ő nála a történetírás lényege a tapasztalás és a tények szigorú összehasonlítása, az adatok gondos egybevetése és megróstatása. S az ő keze alatt a történetet alkotó események szoros oksági viszonyba fonódnak össze s annál fogva, hogy a szereplő egyéniségekkel a fontosabb mozzanatoknál nagyobb beszédekert mondat el, az események legmélyebben rejlő rúgói és legrejtettebb indító okai is állandóan a legélesebb világításban állanak előttünk. Azért nincs a történelemnek egy időszaka sem, a melynek világosabb, nagyobb közvetlenséggel megrajzolt képe állana előttünk, mint a peloponnesusi háború első 21 éve, a melyet történeti művében épen Thukydides írt meg.

Neki azonban nemcsak úttörői nem voltak, hanem méltó utódai sem, a kik az ő nyomdokaiba lépni, őt teljesen felfogni képesek lettek volna.

Ezek általában, főbb vonásokban azok a gondolatok, a melyeket a kezünk alatti tartalmas értekezés Thukydidesre nézve fejteget.

Az egész értekezés két részre oszlik. Az elsőben szól a görög történetírás Thukydides előtti állapotáról, azokról a tényezőkről, a melyek az író fejlődésére befolyással voltak, a görög kultúra azon elemeiről, a melyek Thukydides történetírói álláspontjának megalakulására gyámolítólag, előmozdítólag hatottak, végül arról, hogy mely körülmények s minő okok léptek fel tényezőleg arra nézve, hogy művét úgy, s ne másképen alkossa meg, mint a hogyan ez előttünk áll.

A második rész Thukydides jelentőségének, történetírói fontosságának méltatásával foglalkozik; előterjeszti mindazon kiváló tulajdonokat, a melyek ezt az író-t a történettudomány megalapítójává, minden

idők egyik legkiválóbb történetírójává, a világirodalom egyik legjelentékenyebb alakjává, a művelt emberiség büszkeségévé avatják. S miután igazolja azt, hogy ennek az írónak a művében azok a tulajdonok, amelyek a valódi történetírókat alkotják: az igazságszeretet és elfogulatlanság a lehető legteljesebb mértékben érvényesülnek, végül rövid pillantást vet még a történetírásnak Thukydides utáni állapotára is s rámutat arra, hogy az utódok közül az ő nyomdokaiba lépni s őt utólni egyiknek sem sikerült.

A Thukydides történetírói jelentőségét azonban felfogásom szerint nem meríti ki teljesen mindaz, a mit ez a különben derék értekezés előttünk feltár. A történetírásra nézve ő döntő fontosságúvá lett mindenestre már csupán azon itt elősorolt fényes tulajdonainál fogva is, mivel ezek gondos szemügyre vétele alapján állapították meg a történetírásnak máig érvényes alap-elveit; de van még ezeken kívül egy tulajdona, amely »nagyobb, dicsőbb mindannyinál,» a melynek köszöni, hogy ő nemcsak a közvetlen utána következő nemzedékek körében, hanem mindezekig is határozottan epigonok nélkül áll.

S az, a miben mind máig megközelíthetetlen, az a művésziesség, a melynél fogva a lefolyt eseményeket, a letűnt idők történeteit a legnagyobb közvetlenséggel tudja élénk varázsolni. Az események fejlődésében minden mozzanatot oly megkapó hűséggel tár elénk a találó kifejezések gondos megválasztása és alkalmazása által, hogy olvasóját, Plutarchos szerencsés kifejezése szerint, az eseményeknek *nézőjévé* teszi. Ez a történetíró épen abban igazán nagy, hogy a valóság hű, megkapó rajzával a *multat* előttünk mintegy megjeleníti s ekkép, mondhatni, egész megdöbbentő nagyságában az által emelkedik élénk, hogy keze alatt a történetírás, főleg műve VII-ik könyvében, hogy Macaulay kifejezését használjam, az *emberi művészet netovábbja* lett.

Azonban midőn azon jeles tulajdonokról szólunk, amelyek Thukydides jellemzik, másfelől azt sem hallgathatjuk el, hogy az ő eljárás-módjában, a mint tárgyat kezeli, bizonyos hézag is van. Az ő még oly nagy erényei sem vakíthatnak el bennünket annyira, hogy ezt meg ne lássuk. Az elfogulatlanság mesterével szemben erre az elfogulatlanságra egyenesen kötelezve vagyunk. Nevezetesen egy nép jellemére, felfogás-módjára, szellemére nézve igen fontos kulcsot szolgáltatnak ennek a hagyományai, s hogy ezek a hagyományok annak a népnek a szellemében miképen tükröződnek vissza. Alig vet valami oly éles, meglepő világot egy nép jellemére, egész lelki világára, mint az, hogy ez a nép a maga hagyományait miképen formulázta; mert ez a formulázás alkalmával ezeket a hagyományokat a saját képére teremtette s ezekben találta meg azokat a mintákat, amelyek a népnek és vezéreinek az eljárását szabályozzák. Minderről Thukydidesnél természetesen szó sem lehet, mert hisz, mint tudjuk, ő ezekkel szemben valóságos »képromboló» volt; ezekkel ő csak annyiban foglalkozik, hogy belőlük mintegy a történeti magvat kihámozza s a mondat történelmi szempontból a maga igazi mértékére zsugorítsa össze.

Ezeket láttam szükségesnek ezen értekezés ismertetésével kapcsolatban röviden elmondani. Különben maga ez az értekezés ama tételre vonatkozólag, a melynek igazolására vállalkozott, tanulságos fejtegetésével feladatát teljesen megoldotta. Méltán sorakozik irodalmunk Thukydidesre vonatkozó jelesebb értekezései közé.

ZSOLDOS BENŐ.

16. Otrók Mihály: Törriing mint lovagdrámaíró és a német lovagdráma hatása irodalmunkra. (Egri áll. főreáliskola 4—33. l.) — Szerző értekezése megírásánál kettős célzt tűzött maga elé: Törriinget mint lovagdrámaírózt ismertetni és a német lovagdráma hatását irodalmunkra kimutatni. Célját nem érte el. Az első kérdés megvan ugyan oldva, megoldotta Brahm Ottó *Das deutsche Ritterdrama* című munkájában (1880, Riedl Fr. ismertette Közlönyünkben V, 1881, 154. l.) s e munkát Otrók ismételtlen említi is mint főforrását. E forrásból nagyon is sokat merített, annyit, hogy nem tud Brahm hatása alól szabadulni s nem tanúsít önállóságot.

A XVIII. századbeli drámai irodalom rövid jellemzése után említi azokat a hatásokat, melyek következtében a drámai irodalom fejlődése nálunk megindult; e hatások közé számítja a német lovagdrámaét is, mely különösen Katona és Kisfaludy Károly drámáin észlelhető. A német lovagdráma mibenlétének rövid fejtegetése után áttér Törriing első drámájának *Kaspar der Thorriinger* ismertetésére. Ugyanolyan módszerrel s felfogással tárgyalja, mint Brahm. Ő is, mint Brahm, összehasonlítja a darabot jelenetről-jelenetre Götz-zel, s a jellemzésben sem mond semmi újat. És Brahm hatása alatt ismerteti Törriing második darabját: *Agnes Bernauerin*-t is. Itt is utal a darab forrásaira, majd annak tartalmával ismerteti meg, valamivel bővebben, mint Brahm; de nemsokára ismét nyomdokába lép, s most már nem képes többé hatása alól szabadulni. Annyira követi, hogy néha még Brahm idézeteit is használja, pl. «Ich bin eher Mensch als Fürst» (Brahm 43. lap). Vagy később: «Albert . . . én inkább ember vagyok, mint (helyesen: előbb . . . és csak azután) fejedelem.» (Otrók 19. lap.) Avagy lejjebb: «Ich bin auch ein Mensch! du bist's auch, Albrecht, ich bin ungeschuldig an deiner Würde» (43. lap). «Agnes: Én is ember vagyok! te is az vagy, Albert! Én nem tehetek róla, hogy fejedelemnek születtem.» (19. lap.)

Csak egy dologban nem ért egyet Brahm-mal: a darab keletkezését és annak befejezését illetőleg. Brahm Törriing egy levele alapján azt állítja, hogy a darab megírására Törriinget a szerelmi bánat vezette. Hozzáteszi, hogy kedvese talán alacsony sorsú lány volt s Törriing kénytelen volt róla lemondani. E szerelme és a dráma írása párhuzamosan haladt a III. felvonásig; akkor érzelmei lecsillapodtak, lemond, Agnes Bernauerint pedig megölik és az ellenfelek kibékülnek. Otrók ezt a felfogást nagy merészségnek, erős phantasiának nevezi, holott Brahm ezen állítása nem alaptalan. Tudjuk, hogy Törriinget munkája megírására boldogtalan szerelme vezette s hogy az első három és a IV. felvonás megírása közt hat hónapnyi idő telt el. Brahm helyesen meg is jegyzi, hogy e közben a költő lelkében fontos változások mehettek végbe. Ez nem lehetetlen; tudjuk, hogy a legtöbb író többé-kevésbé mindig saját lelki állapotának hatása alatt áll s gyakran e szerint változtat munkáján. Csak egy példát szabadon itt felhoznom: «A hatvanas évek közepéig Arany hajlandó a kibékítő megoldásra. Toldi boldogan üli menyegzőjét Piroskával, ennek a jelenetnek hatása alatt bocsátja el a költő olvasóit a Daliás Időkben. Az 1865-iki fordulat óta Arany minden komoly összeütközést tragikusan old meg. A Daliás Időkből Toldi boldogtalan szerelmének története válik; Piroska most már végkép elszakad Tolditól és fiatalon hal meg, mint Arany Juliska.» (Riedl Fr., *Arany J.*) Törriing mikor e darabját írta, még csak 28 éves, az emberi szív pedig nagyon is

változó, s a szerelem okozta sebek néha hamar hegednek be, különösen költőknél. Nem lehetetlen tehát, hogy a költő megváltozott érzelmeinek hatása alatt írja meg az utolsó felvonást. A darab jellemzése után, mely ismét hű tükre Brahmának, szintén annak nyomán állítja össze a lovagdráma jellemző motívumait és sajátságait.

Ezzel befejezi értekezése első részét. Kétségtelenül nehéz oly dologról újat írni, melyről más már mindent elmondott, mit magunk is szorgalmas tanulmányozás után találhattunk. Nem igen marad ilyenkor más hátra, mint másnak nézeteit elfogadni; de ezeket újra elmondani mégis hiábavaló fáradozás. Jobb lett volna, ha a szerző oly német lovagdrámaírókat mutat be, kiről Brahm nem ír annyit, mint épen Törringről. Ekkor a szerzőnek sokkal több önállóságot lehetett volna tanúsítania és helyesebb kapcsolatot is nyert volna dolgozatának kettős fele közt. Mert Törring közvetlen hatása a magyar lovagdrámára elég kétséges, míg pl. Kotzebueé egészen bizonyos.

A második kérdést még kevésbé oldotta meg szerző, ámbar itt könnyen nagyobb önállóságot tanúsíthatott volna. Leginkább Bayer József *A magyar drámairodalom története* című munkája után halad, de mindenütt a dolog felszínén marad, ámbar kétségtelen, hogy behatóbban foglalkozott a tárggyal, mint az előző kérdés megoldásánál.

Említi, hogy Törring darabjait nálunk nem igen adták, sőt Wlassack nyomán azt is mondja, hogy Bécsben sem adták. Úgy látszik, hogy a szerző nem tudja, hogy Wlassack csak a Hofburgtheater repertoírját állította össze; Bécsnek azonban azon időben még két színháza volt, melyekben a lovagdrámát ápolták. Azután sorra veszi Werthes, Szabó László darabjait, sőt Pyrkert is említi, — miért? nem tudjuk; csak nem azért, mert magyar tárgyú darabot dolgozott fel német nyelven? Más darabokról pedig, melyeket magyar írók magyar nyelven dolgoztak fel, mint Dugonics és Ziegler, nem tesz említést. Katonával s Kisfaludyval részletesebben foglalkozik, de nem eléggé behatóan, meggyőzően tárgyalja darabjaikat. *Monostori Veronkáról* elmondja Bayer idevágó nézeteit, majd jellemzi a darabot, a nélkül, hogy tartalmáról valamiféle áttekintést nyernénk. Miután bemutatta a darab durvaságaitól áradó személyeit, folytatja: «De ez alakokon kívül a motívumok is lovagdrámává avatják.» (27. l.) Nem úgy hangzik-e ez, mintha a durvaság is a lovagdráma egyik főkövetelménye volna? A *Borzasztó torony*, *Lucza Széke* és *Ziska* hasonlóan vannak bemutatva; a darabot nem ismerjük meg s nem is győzhet meg ily tárgyalással arról, hogy azok tényleg lovagdrámák. A német lovagdráma hatásának mibenlétét sem mutatja ki. Pedig például szolgálhatott volna neki e téren Klinger *Otto*-ja, mint azt Brahm tárgyalja. Ott igenis megismerkedünk a darabbal és értjük, hogy miért lovagdráma.

Ertekezése főhibája itt azonban az, hogy *Bánk bán*-nal nem foglalkozik; alig említi, hogy lovagdráma, pedig e részben fejtegetéseiben nagyobb önállóságot tanúsíthatott volna s érdemesebb is lett volna e maradandó becsű munkával behatóan foglalkoznia. Egészen elsurran mellette, tán nem mert vele e szempontból mélyebben foglalkozni, mert Bayer sem tette ?!

Kisfaludyval szintoly felületesen bánik el, mint Katonával. A *Gyilkos*ról nem nyújt semmiféle képet. Igaz, hogy e darab nincs befejezve s nem is ismerjük tervét, de a *Tatárok Magyarországon* sincsen másképp bemu-

tatva. *Zách Klára*-val még rövidebben bánik el, tkp. csak az V. felvonásról beszél s épen nem győz meg arról, hogy ez is lovagdráma. Mert az, a mit Otrok elmond, hogy halálra ítélik Klárát, hogy Agnes kéri Cselént, ölje meg, hogy fergeteg tör ki, Lauka őrvöng s hogy Zách esküszik, — nem elég, hogy lovagdrámának qualificálják e darabot. *Stibor*-t részletesebben tárgyalja, összehasonlítja Töring drámáival, helyesen kimutatja a lovagdráma hatását, de elfelejti, hogy e darab inkább *Armány és Szerelem* hatása alatt keletkezett. Király Antal munkáit is említi, mint lovagdrámákat, de miután nem ismeri, nem is foglalkozhatott velük részletesebben. Fejtegetései ezzel véget érnek, pedig érdekes lett volna újabb drámáinkon is a lovagdrámai motívumokat kimutatni.

Mindent összefoglalva, szerzőnk, a ki pedig szép irodalomtörténeti tájékozottságot árul el, rosszul választotta meg témáját. Oly német íróat tárgyalt, kiről Brahm után nem volt mit mondania, — a magyar irodalom kérdéses termékeit pedig rendkívül hézagosan és felületesen tárgyalja. Így kénytelen vagyok kijelenteni, hogy dolgozatát nem tekinthetem tudományos szempontból értékesnek.

RELKOVIC DAVORKA.

VEGYESEK.

— Shakespeare és Schiller viszonyát tárgyalja (egyelőre csak a német költő ifjúkori drámáit fejtegetve) Engel Jakab a magdeburgi reál-gymnásium legújabb értesítőjében: *Spuren Shakespeares in Schillers dramatischen Werken* (Magdeburg, 1901, 4o. 24 l.). A «Haramják» egyik első bírálója, Timme K. Fr., volt az első, a ki («Erfurter Zeitung», 1781. jul. 24.) fölismerete, hogy e darab szerzője nagy mértékben áll Shakespeare hatása alatt, de sietett hozzá tenni: «Ha várhatunk valamikor egy német Shakespeare-t, akkor ez az», — és Schiller maga beismerte 1782-diki önbírálatában, hogy nagyon is belebolondult Shakespearejébe. Ez időtől kezdve mindenki tudja, hogy az ifjú Schillerre a nagy angol drámaköltő rendkívül nagy befolyással volt; itt-ott egyes részletekben is utaltak e befolyás nyomaira; de mégis szerzőnk az első, a ki megkísérelte kimutatni, hogy Schiller első darabjaiban mely alakok, motívumok, gondolatok, képek, fordulatok származnak Shakespeare darabjaiból. Hogy Engel néha ott is lát hatást vagy kölcsönzést, a hol elfogulatlan olvasó ilyesmit nem fog fölismerhetni, az e fajta túlzás ily természetű dolgozatoknál majdnem elkerülhetetlen. De általában e dolgozat kellő szakismerettel és helyes ítélettel tárgyalja az érdekes kérdést, melynek fejtegetése semmiben sem kisebbíti Schiller nagyságát, mert kiderül, hogy a német költő (ellentétben a Sturm und Drang előző nemzedékével) sohasem volt szolgai utánzó, hogy az angol írónak nem egyes részleteit vette át, hanem annyira magáévá tette volt Shakespeare költészetét, hogy a legtöbb esetben bizonyára öntudatlanul, minden esetre szándék nélkül merített a nagy mester

kiapadhatatlan kincseiből. Hogy szerzőnknek érintett túlzásaira is fölhozzak egy példát, Engel (12. l.) azt állítja, hogy Hassan («Fiesco») ismeretes mondása: «A szerecsen megtette kötelességét» Othellóra vezethető vissza, «mely darabban a mór, miután Cyprus általa a velenceiek biztos birtokává lett, a tanács visszahívja». Ilyen erőszakos, majdnem komikus kapcsolatok elég nagy számmal találkoznak.

Schiller szerzőnk szerint 1774-ben ismerkedett meg Shakespearerel. Újabban nagyobb valószínűséggel ezt az ismeretséget csak 1776 elejére teszik a kutatók. A dolog nem nagyon lényeges, mert Shakespeare hatása tényleg csak a «Haranják» kidolgozásánál érvényesül. E darab szellemét és irányát Rousseau sugalmazta, alakjaiban és stíljében azonban félreismerhetetlen az angol mester hatása. Főleg Moor Ferencz el nem képzelhető Jago, Edmund («Lear»), Jachimo («Cymbeline»), Macbeth és első sorban III. Rikárd nélkül. De fölismerhető Schillernek már ez első darabjában «Othello», «Hamlet» és «Romeo» hatása is. Már jóval szabadabban mozog Schiller «Fiesco»-ban, mely szintén Rousseaura vezet vissza, s melyre leginkább «Julius Cæsar» hatott; főleg Verrina alakult meg Brutus és Cassius jellemeinek mintájára; míg «Ármány és szerelem» sok helyütt magán hordja «Romeo és Julia» és különösen «Othello» bélyegét. Ellenben «Don Carlos» (főleg e darab első töredéke) sokszor emlékeztet ugyan «Hamlet»-re, de úgy egész szerkezete, mint a jellemzés módja és a stílus már lényegesen elütnek Shakespeare-től; így pl. Schiller e darabban már teljesen mellőzi a komoly és víg elemeknek vegyest szereplését, mely első három darabjára, kétségtelenül Shakespeare mintájára, annyira jellemző. Schiller további darabjait később szándékozik szerzőnk tárgyalni. E sovány eredményeknél sokkal érdekesebbek és tanulságosabbak tanulmányunk nagy számú részletei, melyek sokszor meglepően bizonyítják, hogy a fiatal Schiller mennyire élt Shakespeareben, a ki valósággal a fiatal költő egyéniségének lényeges elemévé vált volt.

h.

— Wieland viszonyát Lucianushoz tárgyalja dr. Kersten egy cuxhaveni értesítőben (*Wielands Verhältnis zu Lucian*, Cuxhaven, 1900, 4c, 28 l.). Wieland maga hangsúlyozza ismételve, hogy Lucianus reá a legnagyobb hatással volt és e hatást világosan mutatják a német író költői és prózai művei. Írói pályájának első felében inkább tárgyakat merített a szellemes görög íróból, második felében Lucianus szellemét és formáit tükröztetik vissza művei; a két korszak mesgyéjén áll Wieland kitűnő Lucian-fordítása (1787—89), mely a görög szatirikust oly népszerűvé tette német földön. Kersten dolgozata három fejezetből áll. Az elsőben kifejti (de nagyon hézagosan), hogy Wieland kora ifjúságától egészen haláláig milyen nagyra becsülte Lucianust, a kit Horatius mellett legjobban szeretett az ókori írók közül. A II. fejezetben érdekesen fejtegeti, hogy Wieland és Lucianus rokon szellemek voltak és hogy a korszakok, melyekben éltek, rendkívül hasonlítottak egymásra. Durva hitetlenség és gyermekes hiszékenységgel, önhitt fölvilágosodás és bárgyú babona, a philo-

sophia uralma mellett arczátlan rajongók és szédelgők hihetetlen üzelmei: e tünetek jellemzik úgy a Kr. utáni második, mint a XVIII. századot. És e beteges viszonyok közt úgy Lucian, mint Wieland a józan ész képviselői a habonával és butasággal szemben, melyeket majd éles szatírával, majd jókedvű humorral ostromolnak. A főkülönbség kettejük közt mégis az, hogy Lucianus atheista, a ki semmiféle istenségben vagy felsőbb hatalomban nem hisz, míg Wieland XVIII. századi deista, a ki az Istent és a lélek halhatatlanságát élete végeig őszinte és benső meggyőződéssel hirdeti. A III. fejezetben tárgyalja szerzőnk Lucianus hatását Wieland műveire. Lucianusból meríti a fiatal Wieland három tréfás elbeszélésének («Diana és Endymion» 1762, «Paris ítélete» 1764 és «Combabus» 1771) tárgyát, melyeket azonban teljesen önállóan alakított meg. Később nem tárgyat kölcsönöz Lucianustól, hanem csak modorát, stíljét, hangulatát utánozza («Istenek beszélgetései» I—XII, 1789—93 és «Beszélgetések Elysiumban»), de itt is önálló marad és mindig saját korát tartja szeme előtt, hisz részben politikai napi eseményeket (a francia forradalom egyes mozzanatait) is fejtegettet e lucianusi formában a párbeszédekben szereplő görög istenekkel. Wieland egyik főműve, a «Peregrinus Proteus» szintén Lucianuson alapszik, de ezt szerzőnk tér hiányából már nem tárgyalja. Kersten értekezésének főérdeme abban van, hogy Wieland kérdéses dolgozatait pontosan összeveti Lucianusnak azon műveivel, melyeknek hatása alatt keletkeztek, a mi eddigelé még nem történt. Az eredmény minden egyes esetben az, hogy Wieland ugyan tanítványa Lucianusnak, de nemcsak teljesen önálló mesterével szemben, hanem általában talán nagyobb szellem és minden esetre finomabb művész, mint nagy mestere.

h.

— Dessewffy József gróf verse a magyar nyelvről. Nyelvészeti kutatásaim közepette a következő kis versre akadtam, mely a Nemzeti Muzeumban egy Fol. Hung. 959. jelzésű kéziratcsomó borítékának belső oldalán olvasható:

Édes hazám nyelve, az én szerelmesem,
 Annak diszét mindég, mindenütt keresem;
 Óhajtom, hogy sokan szeressék szépemet,
 Senkitől nem félttem én szerelmesemet.
 Kivánok én neki csoport tisztelőket,
 Ezer imádókat, ezer szeretőket.
 Sok jót nemzenének azok a hazának,
 A kik vélem együtt néki áldoznának.

G. D. J. *)

A kéziratnak, mely Dessewffy egy pár nyelvészeti észrevételét tartalmazza, teljes címe: «Gróf Deszöffy József: Egy két szó a magyar nyelv és litteratura köztételéről a hazában. 1808.»

BAROS GYULA.

*) Gróf Dessewffy József.

— Új francia szótár. A múlt évben fejeződött be Darmesteter és Hatzfeld nagy francia szótára, mely mindenfelé méltó feltűnést keltett. A nagy munka teljes címe: *Dictionnaire général de la langue française, du commencement du XVII-e siècle jusqu'à nos jours* précédé d'un traité de la formation de la langue par MM. Adolphe Hatzfeld professeur de rhétorique au lycée Louis le Grand et Arsène Darmesteter professeur de littérature française au moyen âge et d'histoire de la langue française à la faculté des lettres de Paris avec le concours de M. Antoine Thomas, chargé de cours de philologie romane à la faculté des lettres de Paris. Ouvrage ayant obtenu le prix Jean Reynaud d'une valeur de 10,000 francs. Paris, Librairie Ch. Delagrave. (Ára kötve 38 fr.) — A szótár szerkesztői a szóban levő műnek czéljáról így nyilatkoznak: «A munka, melyet mi a közönségnek nyújtunk, a francia nyelv szótára a XVII. század kezdetétől napjainkig. A mű tárgya: nemcsak az írásban és beszédben használt szavak meghatározása, továbbá megállapítása e szavak különböző alkalmazásának és valódi használatának, hanem egyszersmind számadás a szavak használatának és eredetének megmagyarázásáról. Ez oly szótár, mely indokolja a szavak három századon való használatát és számot ad ama változásokról is, melyeken a nyelv keresztül ment ezen idő alatt és egyszersmind amaz okokról is, melyek eme változásokat előidézték». — A mi a mű beosztását illeti, közli minden szónál ennek kiejtését, a szavak etymológiáját, fokozatos átalakulásukat, példákat idézve a szavak legrégibb használatára. A legtöbb szónál közli ezek tulajdonképeni és átvitt értelmét is, mindenre példákat idézve, melyeket a szerzők a legkiválóbb költők műveiből merítettek.

Hogy fogalmunk legyen ama gazdag anyagról, melyet e szótár felölel, egynehány szót idézünk belőle. Pl.: *Circulation* (sir-ku-là-syon) en vers si-on s. f. [*Etym.* Emprunté du lat. circulatio m. s. || XIV-e siècle. Oresme, dans Meunier, Essai sur Oresme.]

1. *Action de circuler.* 1. Vieilli Revolution circulaire (d'un astre). Dieu fait tous les mouvements et toutes les circulations dont le temps peut être la mesure Boss. Elevation III. 3. — 2. Mouvement qui finit par ramener au point de départ Specialt. — du sang — mouvement par lequel le sang est envoyé du ventricule gauche du coeur, et ramené par les artères, dans toutes les parties du corps et ramené par les veines à l'oreillette droite (grand-) et de la retourné de l'oxygène dans les poumons, d'où il est ramené à l'oreillette gauche du coeur (petite-). Il est mort sans avoir jamais voulu admettre la — du sang St. SM. III. 315 || P. anal — de la sève dans les plantes. Autre cette — perpetuelle de l'eau, il y a encore le flux et le reflux de la mer Fen. Exist de Dieu I. 2.

2. P. ext. *Action d'aller et de venir.* Interrompre la — des passants, des voitures, dans les rues. La — des voyageurs, des marchandises, sur les routes, les chemins de fer. Droit de — impôt sur le transport des boissons. Billet de — qui donne le droit, d'aller, de venir, sur une ligne de chemin de fer. P. ext. La — de l'air dans une salle P. anal. Passage de mains en mains. 1. La — des monnaies, des

capitaux. Retirer une monnaie de la — Banque — qui émet des billets au porteur, circulant comme l'argent monnayé. 2. Empêcher la — d'un écrit, d'un livre et fig. Mettre en — de fausses nouvelles. 3. P. ext. La — des idées. Une autre — des pensées et de desirs Malebr. Rech. de la vérité II. 1. 2.

Paillon [pa-yon] s. m. [*Etym.* dérivé du paille § 104. 1560. Termes propres à l'état des orfèvres, qui appellent et disent paillons d'or, paillons d'argent. I. Poldo d'Albenas, Antique de Nismes dans Delb. Rec.] Tech || I/10. Poignée de paille formant tamis au fond d'une cuve à papier et. cetr. 2. Panier d'osier sans anse, évasé à la partie supérieure, qu'on emploie dans quelques provinces. II. Petite lamelle de métal. 1. Lamelle de métal découpé pour faire le fond brillant des divers ornements dans les franges, les gallons etc. [Grosse paillette.] 2. Lamelle de cuivre colorée, qu'on met au fond des chatons de pierres précieuses, de cristaux. 3. Chacune des lames d'acier, dont l'assemblage forme la chaîne du ressort à fusée d'une montre. 4. Petite feuille d'étain, d'alliage de bismuth, pour sonder; morceau de soudure à l'usage des orfèvres.

E nagy, két hatalmas kötetből álló és 2272 lapot tartalmazó művet, melyet a «L'Institut de France» a 10,000 frankos Reynaud díjjal jutalmazott, az 1900. évi párizsi kiállítás alkalmával a legnagyobb jutalommal, a «Grand Prix»-nek odaitélésével tüntették ki. A «Dictionnaire général» szerkesztéséhez az 1871-ik évben fogtak hozzá és csak 1900 évben fejezték be. Franciaország legkiválóbb tudósai a legnagyobb várakozásokat fűzték a munkához, így *Paris* Gaston, a híres philologus, így nyilatkozik a műről a «Journal des Savants»-ban: «On attend ce Dictionnaire avec une vive impatience et il n'est pas douteux, qu'il ne fasse époque dans l'histoire de philologie nationale». *Bréal* Mihály, a híres francia nyelvész, a «Revue des deux Mondes»-ban pedig azt állítja a szótárról még megjelenése előtt: «Le jour, où ce recueil aura paru, nous pouvons espérer, que la sémantique en notre pays aura une base large et solide». Tegyük hozzá, hogy mind ama nagy várakozásokat, melyeket a kiváló francia tudósok a mű megjelenéséhez fűzték, most a mű, megjelenése alkalmával, teljesen be is váltotta.

TÉRI JÓZSEF.

KÖNYVÉSZET.

Balogh Péter. Magyar olvasókönyv. Középiskolák III. osztálya számára. Magyar művészek képeivel. (N. 8-r. 238 l.) Budapest, 1901. Singer és Wolfner. 2 K 50 f.

Dunay Ferencz. A magyar hangrajz gyakorlása és az ebből ki-
derülő igazi helyesírás. (K. 8-r. 29 l.) Budapest, 1901. Lampel Róbert. 1 K.

Keczer Géza dr. Anthologia lyrica Græca. Vegyes szemelvények az elegia, epigramma, iambos és melos köréből. A gymnasium VI. osztálya számára. (8-r. VIII, 109 l.) Bpest, 1901. Athenæum r.-társ. 1 K 20 f.

Munkácsi Bernát. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet. Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története. (8-r. VII, 672 l.) Bpest, 1901. M. tud. Akadémia. 12 K.

AD SEXTAM VERGILII ECLOGAM.

Vergilius, a veteranis prædio suo Octaviani gratia recuperato iterum depulsus, in ecloga nona promisit Alfeno Varo, qui in Pollionis bello Perusino fugati locum ab Octaviano Galliæ Cisalpinæ et agrorum divisioni præfectus erat, se facta eius, si agros Mantuanos sibi servaret, heroico carmine celebraturum. Huc pertinent Ecl. IX. vss. 27—29:

Vare, tuum nomen, superet modo Mantua nobis,
Mantua væ miseræ nimium vicina Cremonæ,
Cantantes sublime ferent ad sidera cyeni.

Postea tamen deposuit consilium laudes amici epico carmine celebrandi, sed scripsit in honorem eius carmen bucolicum, eclogam sextam, cuius exordio ad maiora poemata vires sibi non sufficere ingenue fatetur et ob eam causam facta Vari celebranda aliis se relinquere dicit, amicum etiam minore munusculo, carmine scilicet bucolico in honorem suum scripto, contentum fore sperans. Ita enim interpretandi sunt Ecl. VI. vss. 1—12:

Prima Syracosio dignata est ludere versu
Nostra neque erubuit silvas habitare Thalea.
Cum canerem reges et proelia, Cynthus aurem
Vellit et admonuit: «Pastorem, Tityre, pinguis
5 Pascere oportet ovis, deductum dicere carmen».
Nunc ego (namque super tibi erunt qui dicere laudes,
Vare, tuas cupiant et tristia condere bella)
Agrestem tenui meditabor harundine Musam.
Non iniussa cano. Si quis tamen hæc quoque, si quis
10 Captus amore leget: te nostræ, Vare, myricæ,
Te nemus omne canet; nec Phœbo gratior ulla est,
Quam sibi quæ Vari præscripsit pagina nomen.

Sequitur ipsum idyllium bucolicum. Poeta narrat, duos

pastores, Chromin et Mnasylon una cum Aegle nympha Silenum dormientem in vincula coniecisse talique dolo coegisse senem, ut carmen diu promissum sibi caneret. Hæc continentur vss. 13—30:

- Pergite, Pierides. Chromis et Mnasylos in antro
 Silenum pueri somno videre iacentem,
 15 Inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho;
 Serta procul, tantum capiti delapsa, iacebant,
 Et gravis attrita pendebat cantharus ansa.
 Adgressi (nam sæpe senex spe carminis ambo
 Luserat) iniciunt ipsis ex vincula sertis.
 20 Addit se sociam timidisque supervenit Aegle,
 Aegle, naiadum pulcherrima, iamque videnti
 Sanguineis frontem moris et tempora pingit.
 Ille dolum ridens: «Quo vincula nectitis?» inquit.
 «Solvite me, pueri: satis est potuisse videri.
 25 Carmina, quæ voltis, cognoscite; carmina vobis,
 Huic aliud mercedis erit.» Simul incipit ipse.
 Tum vero in numerum faunosque ferasque videres
 Ludere, tum rigidas motare cacumina quercus;
 Nec tantum Phœbo gaudet Parnasia rupes,
 30 Nec tantum Rhodope miratur et Ismarus Orpheæ.

Carmen autem ipsum, quod Silenus canit, primum agit de rerum origine, non secundum poeticam illam Hesiodi cosmogoniam, quam poetæ vulgo sequuntur, sed secundum Epicuri disciplinam. Canit enim Silenus, quomodo atomi coniunctæ fuerint in magno inani et ex quattuor elementis quomodo exstiterint omnia; deinde terram coepisse condensari aquasque a se discretas maris litoribus inclusisse et paulatim herbis silvisque vestitam esse, animalia denique procreasse vss. 31—40:

- Namque canebat, uti magnum per inane coacta
 Semina terrarumque animæque marisque fuissent
 Et liquidi simul ignis; ut his exordia primis
 Omnia et ipse tener mundi concreverit orbis;
 35 Tum durare solum et discludere Nerea ponto
 Coeperit et rerum paulatim sumere formas;
 Iamque novum terræ stupeant lucescere solem,
 Altius atque cadant summotis nubibus imbres;
 Incipiant silvæ cum primum surgere, cumque
 40 Rara per ignaros errent animalia montis.

Epicuri dogmata Vergilius hoc loco certe eo consilio profert, ut Sironis Epicurei, communis magistri, memoriam Alfeno Varo,

sodali veteri, resuscitet seque etiam nunc huic sectæ addictum esse testetur. Post cosmogoniam autem sequitur humani generis origo, antiquissimæ de Deucalione et Prometheo fabulæ vss. 41—42:

Hinc lapides Pyrrhæ iactos, Saturnia regna,
Caucasiasque refert volucres furtumque Promethei.

Deinde poeta transit ad expeditionem Argonautarum, sed ex Argonauticis fabulis unam modo elegit, fabulam de Hyla a nymphis rapto et ab Hercule deplorato vss. 43—44:

His adiungit Hylan nautæ quo fonte relictum
Clamassent, ut litus «Hyla, Hyla» omne sonaret.

Sequitur fabula de infelici Pasiphaës erga taurum amore, cui poeta adiungit etiam Proeti filias, quæ Junonis ira ad insaniam adactæ videbantur sibi in vaccas mutatæ esse, mugiebant et aratro se iungi timebant, vss. 45—60:

- 45 Et fortunatam, si nunquam armenta fuissent,
Pasiphaën nivei solatur amore iuvenci.
A virgo infelix, quæ te dementia cepit!
Proetides implerunt falsis mugitibus agros,
At non tam turpis pecudum tamen ulla secuta
50 Concubitus, quamvis collo timuisset aratrum,
Et sæpe in levi quæsisset cornua fronte.
A virgo infelix, tu nunc in montibus erras:
Ille latus niveum molli fultus hyacintho
Ilice sub nigra pallentis ruminat herbas,
55 Aut aliquam in magno sequitur grege. «Claudite, nymphæ,
Dictææ nymphæ, nemorum iam claudite saltus,
Si qua forte ferant oculis sese obvia nostris
Errabunda bovis vestigia; forsitan illum
Aut herba captum viridi aut armenta secutum
60 Perducant aliquæ stabula ad Gortynia vaccæ».

Breviter commemorantur fabulæ de Atalanta, Schoenei filia, quam Hippomenes malis aureis in stadium coniectis in cursus certamine devicit, et de sororibus Phaëtonis, quæ, dum fratris mortem deflebant, in alnos conversæ sunt, vss. 61—63:

Tum canit Hesperidum miratam mala puellam;
Tum Phaëtoniadas musco circumdat amaræ
Corticis atque solo proceras erigit alnos.

Nunc transit Vergilius ad celebrandum Cornelium Gallum,

poetam, amicum suum, quem ab una Musarum in Heliconem duci atque a Lino, poeta antiquissimo, fistulam Hesiodi ei donari fingit vss. 64—73 :

Tum canit errantem Permessi ad flumina Gallum
 65 Aonas in montis ut duxerit una sororum,
 Utque viro Phœbi chorus adsurrexerit omnis ;
 Ut Linus hæc illi divino carmine pastor
 Floribus atque apio crinis ornatus amaro
 Dixerit: «Hos tibi dant calamos, en accipe, Musæ,
 70 Ascræo quos ante seni, quibus ille solebat
 Cantando rigidas deducere montibus ornos.
 His tibi Grynei nemoris dicatur origo,
 Ne quis sit lucus, quo se plus iactet Apollo».

Quomodo fabulæ diversissimæ supra enarratæ inter se et cum laudibus Galli cohæreant, elucet ex adnotationibus Servii, qui ad Ecl. VI. 72. de nemore Gryneo hæc dicit: «In quo luco aliquando Calchas et Mopsus dicuntur de peritia vaticinandi inter se habuisse certamen, et cum de pomorum arboris cuiusdam contenderent numero, stetit gloria Mopso; præ cuius rei dolore Calchas interiit. *Hoc autem Euphorionis continent carmina, quæ Gallus transtulit in sermonem Latinum.*» Quo testimonio usus Otto Ribbeck in sua *Historia poeseos Romanæ* totam eclogam, quam interpretes priores probabiliter explicare non potuerant, hunc in modum explanare temptavit: «Er singt, wie Vergils Freund, der Dichter Cornelius Gallus, der bisher am Fluss Permessus, am Fuss des Helikon, umhergeirrt ist, d. h. sich erst in den leichteren Formen der Dichtung ergangen hat, von einer der Musen zum Gipfel des Berges emporgeführt, wie Phœbus und sein ganzer Chor vor ihm aufgestanden sei, und wie Linus, der zu früh gestorbene Meister des Gesanges, nach Hesiod der vielgeliebte Sohn der Urania, ihn im Namen der Musen mit den Rohrpfifen eben jenes alten askräischen Sängers, des Urvaters der böotischen Dichterschule wie der bukolischen Dichtung, belehnt, damit er die Entstehung des Gryneischen Haines besinge, jenes Paradieses, in welchem Apollo ein uraltes Orakel und einen herrlichen Tempel besass. Hier hatte einst jener Wettstreit der beiden Seher Mopsos und Kalchas stattgefunden, von dem Hesiod in einer seiner Dichtungen erzählt hat. Von Troja heimziehend war der Weisager des Griechenheeres dort mit dem Sohne der Manto, der Tochter des Tresias, zusammengetroffen, war im Rätselkampf unter-

legen und aus Kummer gestorben. *Eben diesen Agon hat auch, den Spuren Hesiods folgend, Euphorion besungen und dessen Gedicht hat Gallus übertragen.* Die Dichterweihe des Gallus erinnert an die des Hesiod, welche von ihm selbst im Eingang der Theogonie erzählt wird. *So liegt in ihr der Schlüssel für das Verständnis der griechischen Ekloge.* Da nämlich nachgewiesen werden kann, dass die im Vorhergehenden berührten Mythen von Deukalion und Pyrrha, von Prometheus, dem Sohne Deukalions, von Hylas und den Argonauten, von Theseus und Minos, von Atalanta und den Heliaden sämtlich bei Hesiod (zu grossem Teil nachweislich im «Katalogos» der Frauen) vorgekommen sind, *da ferner Euphorion u. a. ein Gedicht Namens Hesiodos verfasst hat,* so ist die Vermutung berechtigt, dass in dieser Verherrlichung des alten Meisters eben jener Stoffe Erwähnung gethan, *und dass auch dieses Gedicht von Gallus in die Römische Poesie eingeführt war* oder nächstens werden sollte. So wurde der kundige Leser auf die Huldigung für den befreundeten Dichter durch Erinnerung an bekannte Gestalten hingeführt».*)

Idem fere dicit Martinus Schanz in sua *Historia litterarum Romanarum***) (II. p. 26.): «Silen fing an, so lautet der Bericht, mit der Entstehung der Welt und ging dann zu den verschiedensten Mythen über. In der Mitte wird plötzlich des Dichters Gallus gedacht. Er wird in den Musenchor eingeführt, alles erhebt sich bei seinem Eintritt, der Sänger Linus reicht ihm die Syrinx, welche einst Hesiod gespielt, und mahnt ihn, die Geschichte des gryneischen Orakelhaines zu besingen. Drei Dinge helfen uns, die Komposition des Gedichts zu ergründen, einmal *dass Gallus Nachahmer und Übersetzer Euphorions war, dann dass Euphorion einen Hesiod geschrieben, endlich dass wirklich Gallus die Geschichte des gryneischen Orakels aus Euphorion übersetzt hat.* Wenn wir dazu nehmen, dass die Einführung des ‚umherschweifenden‘ Gallus in den Musenchor nur die Bedeutung haben kann, dass Gallus statt der Liebeselegien jetzt ein gelehrtes Epyllion schrieb, so wer-

*) Cf. *Geschichte der römischen Dichtung*, II, p. 27—28.

**) *Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian.* (Iwan Müller: Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft, Bd. VIII.)

den wir die längst ausgesprochene Vermutung*) billigen müssen, dass es eben der *Hesiod des Euphorion* war, den *Gallus* übersetzt hatte und dass er mit einem zweiten Werk desselben *Euphorion* beschäftigt war, in dem die Geschichte des grynaischen Orakels vorkam. Wir werden noch weiter gehen dürfen, wahrscheinlich stand auch der grösste Teil der von Silen mitgeteilten Mythen im *Hesiod*. Confer ibidem p. 102: «In der sechsten Ecloge wird uns von einer grossen Umwandlung des Dichters erzählt; bisher irrte er am Ufer des Helikonflusses Permessus umher, jetzt wird er aber von einer Muse zum Musensitz geleitet, bei seinem Eintritt erhebt sich der ganze Chor und Linus überreicht ihm die Syrinx, welche früher der askräische Sänger Hesiod gespielt. Unter den Gedichten Euphorions befindet sich ein *Hesiodos*. Die Stelle wird verständlich, wenn wir annehmen, dass Gallus, der vorher leichte, tändelnde Liebespoesie geschrieben, jetzt ein Werk des Euphorion, und zwar den Hesiod bearbeitet hat. Noch mehr. Als Linus die Syrinx dem Gallus überreichte, forderte er ihn auf, über den Ursprung des Apolluhains (mit seinem Tempel und Orakel) von Grynium an der Küste Äoliens zu singen. Servius berichtet uns, dass Euphorion diese Sage behandelte und dass Gallus dieselbe aus Euphorion übersetzte. Es wird also eine Anspielung auf die Übersetzung dieses zweiten Euphorionischen Gedichtes, mit der Gallus damals beschäftigt war und von der Vergil bereits Kunde erhalten hatte, vorliegen».

Est igitur ecloga sexta simillima decimæ. Nam in ecloga decima, ubi Gallus a Lycoride, amica perfida, desertus magnoque dolore oppressus amores suos deflere fingitur, id erat poetæ maxime propositum, ut elegiacam Galli poesin celebraret; quare vss. 31—69, quorum argumentum ex ipsis Galli carminibus desumpsit, nihil aliud egit, nisi ut elegias amici amatorias in memoriam lectori revocaret. Similem in modum celebrat in ecloga sexta epicam eiusdem Galli poesin et inde a versu 41. quasi epitomen epylliorum eius nobis enarrat, cum breviter percurrit fabulas e Galli

*) Primus hanc sententiam protulit *Fontaninus*. Cf. tertiam Vergilii editionem Heynianam (p. 200.): «Fontaninus miro acumine plura Galli carmina ex versibus Vergilianis exsculpsit: ex v. quidem 70 (Ecl. VI.) colligere vult, eum latinum fecisse Hesiodum Euphorionis, ex v. 73 eum vertisse latine Chiliadem».

carminibus delectas. Tota igitur ecloga ita in partes dividi potest: vss. 1—12. poema dedicatur Alfeno Varo; vss. 13—30. inducuntur pastores et Silenus, ut ecloga carminis bucolici formam habere videatur; vss. 31—40. poeta explicare debebat cosmogoniam Hesiodeam, ex *Hesiodo* Euphorionis a Gallo translato sumptam, sed Vergilius hoc loco, ut Alfeno Varo memoriam communis magistri, Sironis, resuscitaret seque etiam tum Epicuro addictum esse testaretur, inseruit Epicuri de origine rerum doctrinam; vss. 41—63. sequitur series fabularum, quas Gallus in *Hesiodo* Euphorioneo a se in Latinum converso enarravit; vss. 64—73. agitur de altero Galli carmine ex eodem Euphorione translato, ubi fabulæ inerant ad Gryneum nemus Apollinis pertinentes.

Sed cur dedicavit poeta, quærat fortasse quispiam, totam eclogam Alfeno Varo, si non eum, sed Cornelium Gallum inprimis celebrare voluit? Quæstionem optime solvit Ribbeck in sua *Historia poeseos Romanæ* (II. p. 29.): «Für Varus aber, welchem im Eingange verheissen wird, dass von ihm der ganze Wald singen, dass also auch sein Ruhm erklingen werde, wenn man diese Ekloge mit Liebe lese, dessen Name bei Phæbus in besonderer Gunst stehen soll, für ihn kann das Ganze nur Wert gehabt haben, wenn er am Dichterruhm des Gallus den innigsten Anteil nahm und ein freundschaftliches Verhältnis zu ihm hatte. Und wenn Vergil bedeutungsvoll vorausschickt: «was ich singe, ist mir aufgetragen» (vs. 9: *non iniussa cano*), so liegt nichts näher, als diesen Auftrag, d. h. die Aufgabe des Stoffs, unmittelbar auf Varus zurückzuführen. In der That waren ja beide als Collegen in der Commission für Aeckeranweisung in nahe Berührung gekommen, und die Annahme, dass beide Männer in den Jahren 713 bis 715 befreundet waren, wird auch dadurch nicht wiederlegt, wenn derselbe Cornelius Gallus mehrere Jahre später (vor 723) demselben Alfenus Varus in einer Anklagerede dessen Ungerechtigkeit gegen die Mantuaner vorgeworfen hat. Es wäre nur ein Beispiel der so häufigen Erscheinung, dass politische Parteikämpfe Freundschaft in ihr Gegenteil verkehren.»

Sed restat finis eclogæ, difficillima totius carminis pars, vss. 74—86:

Quid loquar aut Scyllam Nisi, quam fama secuta est
 75 Candida succinctam latrantibus inguina monstros
 Dulichias vexasse rates et gurgite in alto

A! timidos nautas canibus lacerasse marinis;
 Aut ut mutatos Terei narraverit artus,
 Quas illi Philomela dapes, quæ dona pararit,
 80 Quo cursu deserta petiverit, et quibus alte
 Infelix sua tecta saper volitaverit alis?
 Omnia, quæ Phœbo quondam meditante beatus
 Audiit Eurotas iussitque ediscere lauros,
 Ille canit (pulsæ referunt ad sidera valles),
 85 Cogere donec oves stabulis numerumque referri
 Iussit et invito processit Vesper Olympo.

De his versibus Ribbeck (ibidem p. 28) ita disserit: «Gleichsam anhangsweise gedenkt Silenus noch in zwei vierzeiligen Parallelstrophen zweier Verwandlungssagen, von der Nisustochter Scylla und der unglücklichen Philomela. Von dem Schicksal der letzteren wenigstens und ihrer Schwester ist wiederum bezeugt, dass es bei Hesiod vorkam. Will man aber die Einheit und den Zusammenhang festhalten, so wird man kaum umhin können, anzunehmen, dass *Gallus auch diese Mythen behandelt hat, nur nicht in demselben Gedicht oder Dichtungskranz, welchem die vorerwähnten angehört haben mögen*. Ihm wird dann auch die Verquickung zweier verschiedener Versionen über Scylla zuzuschreiben sein, der homerischen, welcher auch Hesiod in den grossen Eöen gefolgt sein muss, von dem bellenden Seeungeheuer, und der von Parthenios in den Metamorphosen erzählten Schuld der Königstochter, wie sie aus der Ciris bekannt ist. *Hier bricht das Gedicht ab, um dem Leser noch zum Schluss ein Rätsel aufzugeben*. All das, was Silen bis zum Anfang des Abendsternes und dem Heimtreiben der Schafe sang, habe einst der Eurotas vernommen, während es Apollo ersann, und die Lorbeerbüsche an seinem Ufer habe er es auswendig lernen lassen. *Hat Hesiod oder Euphorion dem Gedicht, in welchem jene Sagen vereinigt waren, diese Einkleidung gegeben?*»

Mea quidem sententia hoc unum pro certo accipere licet, vss. 74—84. agi de tertio quodam Galli poemate e Græco in Latinum converso, in quo poeta rem ita instituit, ut Apollinem deum varias fabulas canentem introduceret. Sed, cum nusquam legamus, Hesiodum aut Euphorionem talem formam carminibus suis dedisse, restat, ut quæramus, fueritne ante Gallum poeta Græcus, qui hac narrationis forma sit usus? Talem poetam novimus unum, *Alexandrum Aetolum*, Pleurone, Aetoliæ oppido, natum, Arati Solensis et Philetæ Coi æqualem. Is enim scripsit carmen elegia-

cum, quod Ἀπόλλων inscriptum fuit, cuius fragmentum Parthenius nobis servavit in libro Περὶ ἐρωτικῶν παθημάτων (c. XIV.). Videamus igitur, quid viri docti de argumento huius carminis censeant.

Meineke in *Analectis Alexandrinis*¹⁾ (p. 219) ita de Alexandro disputat: «Reliqua viri scripta persequamur, in quibus maxime animum advertunt carmina elegiaca, et in his quod Ἀπόλλων inscriptum fuit, cuius etsi formam et descriptionem ignoramus, id tamen ex uno quod servatum est fragmento intelligitur, rem ita poetam instituisse, ut ipsum Apollinem de futura perditæ amantium sorte vaticinia fundentem introduceret . . . Haud dissimile institutum fuit Bacchylidis in vaticinio de Troiæ excidio, Callimachi in Aetiis, Lycophronis in Cassandra.» Idem fere dicit Couat in *Historia poeseos Alexandrinæ*²⁾ (p. 106): «Alexandre d'Etolie avait composé deux recueils d'élégies: Apollon et les Muses. Tous les deux ressemblent à ceux que nous avons analysés précédemment: dans le premier le poète énumère les infortunes des amants et des amantes; dans le second il cite et caractérise les poètes célèbres. D'après le fragment de l'Apollon cité dans les *Erotiques* de Parthénien, Alexandre d'Etolie paraît avoir adopté un procédé assez goûté des alexandrins. Il ne raconte pas en son propre nom l'histoire de ses héros; c'est l'Apollon qui la prédit. Ainsi feront Lycophron dans son poème de *Cassandra* et Callimaque dans les *Aetia*.» Quod confirmat etiam Susemihl in *Historia litterarum Græcarum ætate Alexandrina*³⁾ (I. p. 190.): «Vom Apollon haben wir ein längeres zusammenhängendes Bruchstück von 34 höchst nüchternen und in das Innere des Seelenlebens und der Leidenschaft nicht im Mindesten eingehenden Versen, nach denen zu schliessen der Gott in diesem Gedicht die unglücklichen Schicksale übermässig Liebender weis-
sagte.»

Argumento huius carminis mire congruit vss. 74—84. narratio Vergilii, qui Apollinem inducit fabulas de infelicitate et flagitiose amantibus canentem. Quid enim potest esse infelicius et flagitiosius, quam amor Scyllæ, Nisi filiæ, quæ, ut amatori gratum

¹⁾ *Analecta Alexandrina*, scripsit Augustus Meineke, Berolini, 1843.

²⁾ *La poésie Alexandrine* sous les trois premiers Ptolémées. Paris, 1882.

³⁾ *Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit*. Erster Band. Leipzig, Teubner, 1891.

faceret, patrem patriamque prodidit, et furor Terei, qui Philomelam, uxoris sororem per vim constupravit linguamque eius exsecuit, ne de iniuria accepta queri posset? Unde *vss. 74—84. eclogae sextae contineri duas fabulas Apollinis ab Alexandro Aetolo scripti et a Gallo in Latinum translati non sine causa mihi videor coniicere.*

Sententiam meam confirmat liber *Περὶ ἐρωτικῶν παθημάτων*, quem Parthenius, quo magistro in rebus poeticis Gallus utebatur, eo consilio composuit, ut Gallo materiam suppeditaret carminibus tractandam. Nam c. 14. huius libri, ubi narrat fabulam de Antheo, commemorat *Apollinem* Alexandri Aetoli et apponit 34 versus ad Anthei fabulam pertinentes et ex eodem carmine sumptos. Gallo igitur nota erat Alexandri elegia et verisimile est eum scripta huius poetæ Parthenio auctore diligentius legere cœpisse postremoque adeo adamasse, ut quædam ex iis in Latinum transferre constitueret.

GEYZA NÉMETHY.

A POGÁNY ÉS KERESZTÉNY KLASSZIKUSOK KÉRDÉSE GYMNASIUMAINKBAN.★)

I.

Az erdélyi róm. kath. status professzorai közt mozgalom indult meg, hogy a gymnasiumni klasszikus tanulmányokat megszorítják oly módon, hogy legalább is *magánolvasmányként* beviszik iskoláikba a keresztény latin és görög írókat. Kétségkívül szép vállalkozás, a mely azt mutatja, hogy az ottani professzorok a szokottnál nagyobb eredményt érnek el tanításukban s nincs mit félniök attól, hogy a hivatalosan megállapított és köteleességszerűleg feldolgozni való anyagot nem bírják elvégezni. Ez irányú buzgalmukért tehát mindenki csak örömmel üdvözlöheti őket sikeres munkájokban, mely buzdító példaként hathat az ország többi tanítóira, hogy hasonló eredményben nekik is részök legyen. Nem is lehet kifogásolni eljárásukat; mert Utasításaink is (72. l.) helyeslik és ajánlják a magánolvasmányokat a kitűzött írókon kívül, főképp az erősebb osztályokban. Másrészt az újan választott és meghonosítani szán-

★) V. ö. *Erdélyi Károly*: Keresztény latin és görög szerzők a gymnasiumban. (Kolozsvári kegyesrendi főgymn. 1898—1899. isk. évi ért. 9—27 l.)

dékolt művek miatt sem lehet kifogást tenni az erdélyi kartársak ellen, mert az egyházi énekek és középkori krónikások munkái, melyekre gondjuk irányul, csakugyan megérdemlik, hogy kath. deákok foglalkozzanak velök, hogy ily módon hitvallásuk kincseit jobban értsék s történelmi látókörüket szélesítsék. A mai idők divata nem kedvez ugyan a szemelvényes könyveknek, ex quibus discipuli — mint a régiek chrestomathiáiban olvassuk — si vacabit, magistri opera adiuti hunc vel illum florem ex tempore discent carpere (v. ö. Immisch Ottó nagyérdekű cikket a Neue Jahrbücher 1900. évf. aug. füz., II. rész, 315. l.), mert rettenően szétforgácsolják a deák figyelmét, úgy hogy a különböző korpépektől, a melyeket a tarka egyveleg tár eléje, mint afféle sűrű fáktól, a növendék nem láthatja magát az erdőt. No de jobb osztályok és hivatásos tanítók bizonyára el tudják oszlatni a tanulók fejében azt a homályt, mely a tarka mozaik-darabokból — e mindenünnen szedett-vedett tagokból — hárulhat rájuk. Azért csak szerencsét kívánhatunk az erdélyiek munkásságához, mely iskoláinkban új szellem hajnalának jelzi hasadását. A vallási és történelmi érdekkeltés mindenesetre nyer azzal, ha igazán komolyan, türelemmel és túlzás nélkül, csupán a tárgyi érdek szempontjából elemzik a mondott szemelvényeket, szolgálatában ama valláserkölcös és nemzeties nevelésnek, melyet gymnasiumaink végső céljául vallunk és hirdetünk.

Csakhogy a veszedelem mindig abban rejlik, hogy némely tanítók a klasszikusok tanításának valódi célját hovahamarább szem elől tévesztik; minthogy a mértéket nem ismerő buzgóság csakhamar félre löki a főczélt: az irodalmi és szellemi képzést, a melyért tulajdonképen és szorosan véve tanítjuk gymnasiumainkban a görög-római klasszikusokat. Más szóval: csupán az érdekkeltés ágai lehetnek magyarázatainkban vallási, történelmi stb. irányuak, de nem a főczél, a mely mindig és egyedül ez marad: megértésére segíteni az ifjakat azon klasszikus mintáknak, a melyeket az irodalomból alapvetőknek, korszerűleg tanulságosaknak s tárgyoknál fogva az ifjú lélekhez illőknek ösmertek el a nagy pädagogusok, a különböző országok tanítás-terveinek készítői, az irodalom és æsthetika mesterei, sőt a keresztény világ nagy erkölcstanítói is. És ha így áll előttünk a gymnasiumi klasszikusok tanulmányának célja: akkor nem lehet többé kétséges, hogy minden oly tanításmód, mely a jelzett főczél elérhetését, vagyis a klasszikus írók pädagogiaiilag kipróbált remekeinek beható olvasását és élvezetét háttérbe szorítja, megnehezíti, vagy alábbi színvonalra szállítja, nem felel meg a gymnasiumi klasszikus tanítás valódi céljának, legyen bár még oly szent és tiszteletre méltó a cél, a melynek szolgálatára vállalkozik.

Előre bocsátottam, hogy minden jót fölteszek az erdélyi kartársak tanításának sikerességéről; de azt el nem hihetem, hogy az ókori klasz-

szikusok ösmeretes remekeit annyira kiaknáznák, hogy egyáltalán semmi kívánni való ne maradna fenn további fáradozásuk számára. S ha mindig maradhat fenn pótolni való nálok is: akkor minek az újítás a főczél koczkáztatása árán? Ne mondják nékem, hogy az ő czéljuk egész más, mint a melyet én hirdetek a klasszikusok tanításában! Nem én hirdetem ezt, hanem a gymnasiumok mivolta, fogalma, mult és jelen berendezése hozza így magával. Tágult ugyan a gymnasium tanulmányi köre, mióta az egyház a római birodalom iskoláinak szervezetét átvette s idők folytán fejlesztette a különböző országok híres nevelőinek közremunkálása és segédkezése alapján; mindazáltal a gymnasium alapjában ma is irodalmi iskola, még pedig a reálskolával szemben az ó-klasszikus írók segélyével képező és nevelő iskola. Ez a multja, ez a történelmi joga a gymnasiumnak s megszűnik valódi gymnasium lenni, ha alapjait megbolygatják vagy pláne kirántják alóla. Ajánló levele, nemességi okirata mindég is a klasszikus oktatás és nevelés leszen, valameddig a művelt országok kormányai, nemkülönben iskolafenntartó testületei vagy hatóságai megtűrik és mással nem helyettesítik a görög-római klasszikusokat.

Csupán az a kérdés tehát: vajjon teljesítették-e eddigelé az ó-klasszikus olvasmányok és a hozzájuk fűződő tanításmód az eléjük tűzött feladatot vagy sem? s ha betöltötték, vajjon remélhető-e ugyanez a jövőben is? A multa nézve senki nem másíthatja meg azon feleletünket, hogy igenis betöltötték hivatásukat, a jövőre nézve azonban csak hitegethetjük magunkat a jó reménységgel; ám a jövődőlés mestersége hálátlan feladat lévén, biztosat nem mondhatunk. Annyi mégis tény, hogy mindez ideig a nevelésben korifeusai majdnem egyhangúlag az ó-klasszikusok pártján állanak s mindaddig, a míg a nagy nemzetek «le nem szerelnek», talán mi sem hagyhatunk fel az ó-klasszikusok tanulmányával. A sok szép dicséretet (ezek most nem tartoznak ide) mellőzve, melyeket a klasszikusok mellett fel szoktak hozni, ismételjük tehát: csupán a gymnasium alapjellemé, multja és irodalmi tanításának kipróbáltsága az egyedül helyes kiinduló pont az ó-klasszikus tanulmányok védelmében, s egyúttal ez szolgál döntő bizonyítékul további fenntartásuk mellett. A meddig ez a bizonyíték helyeslésre, elfogadásra talál a művelt országok oktatásügyi vezéreinél, addig bízhatunk az ó-klasszikusok középiskolai fenmaradásában; de ha valamikor ezt az alapot elvetik: a görög-római írók az egyetemre és csak egyes hivatáskörök iskoláiba, ú. m. a tudós-iskolák előkészítő osztályaiba és a papi szemináriumokba szorulnak. Ezen veszedelemtől jelenleg nincs mit tartanunk, sőt ha a jelek nem csalnak, a klasszikusok lassankint ott is mind nagyobb hódítást tesznek, a hol nem is reméltük volna: az utilitaristának hirdetett Amerika intézeteiben.

II.

Már most azok közül, a kik az ó-klasszikus képzésnek barátai ugyan s annyira ragaszkodnak hozzá, akár csak az iszlám-hitű az arab nyelvhez, fiai elméjének eme köszörűkövéhez, — ezek közül némelyek mégis, az újkor hasznossági elvét tartva szem előtt, az eddigi latin és görög nyelvi tanulmány számára új írókat ajánlanak feldolgozás végett. Így megboldogult Schvarcz Gyulánk és Nerrlich berlini professzor, vagy mostanában ő utánok Wilamowitz-Moellendorff, ugyancsak berlini professzor, a szakembereknek is fejtörést okozó exact tudományokból és a politikai iratokból kívánnak chrestomathiát nyújtani a görög nyelvet tanulóknak; a különböző egyházak buzgólkodó fiai pedig az egyházi irodalomra óhajtják az iskola figyelmét és gondját fordítani, mert szerintök így jobban biztosíthatjuk a klasszikusok jövőjét. Ezeknél tehát csak az olvasmányul kitűzendő írók vagy darabok alkotják a punctum salienst s csupán melleleg ütnek egyet-egyet a pogány klasszikusokon; a mennyiben t. i. egyik-másik író művein olyan szeplőket vagy foltokat födöznek fel és színeznak ki túlzólag, a melyek miatt nekik az illető szerzők nem kellenek, s azt hiszik, ez alapon mások előtt is kegyvesztettek té teszik a pogány klasszikusokat. Ám a régi tanításmód barátai tudván tudják, mit kell keresniök a klasszikusok iskolai kanonjában s mit találhatnak fel bennök az iskola céljaira, a mit egyéb — akár ó-, akár újabbnak — auctorban aligha hiába nem keresnének; azért nem is tántorítják el őket az új tanításterv kedvezményei (még a németeknél sem, v. ö. a *Gymnasium* 1900. évf. nov. 1. számának vezércikkét Meyer Páltól: *Ein Vorschlag zur Güte für die Herren Schulneuerer u. solche, die es noch werden wollen*), sem kínálva-kinált írók és innen-onnan szedett-vedett darabjaik, minthogy ezek a klasszikus képzésnek tulajdonképi rendeltetésétől alkalmasint messze vetnék a gymnasiumot. Ellenben azok az írók és műveik, melyeket hosszú idők tapasztalata erkölcsileg veszélyteleneknek, a fiatal észhez illőknek, elme- és szívképzőknek, az irodalom és ízlés főbb ágaiban alapvetőknek, utánzásra méltóknak s valóban is utánzottnak ismert el és hirdet mind máig: nem lehetnek olyan könnyen levetni való ruhák, a melyek kopottas voltuk miatt lomtárba vagy szemétdombra vetendők, hanem szinte megszentelt s továbbra is megbecsülni való drágaságok, még most is szépen szóló, finom hegedűk, a melyeknek tanulmányos éldelete ezentúl sem maradhat jótékony eredmény nélkül. Tehát nem Rómáért, vagyis nem a kath. egyház kedvéért tanítjuk a klasszikus irodalmat iskoláinkban, miként egy kartársunk pár évvel ezelőtt elég meggondolatlanul hirdette egyik tanári körben, azt vélvén, hogy ilyen ráfogással tönkre silányítja a klasszikusok értékét; hanem igenis azért a pædagogiai haszonért, a mely ha nem is egyenesen,

de közvetve hárult és hárul tanulmányukból az emberiségre és egész művelődésünkre. (V. ö. Alexander Bernát: Az iskola belső élete. Bpesti Szemle 1897. II. 180. s köv. II.)

De legfontosabb kérdésül, a pædagogia szempontjából, bizonyára az a nehézség tolakodik elénk: vajjon bárkinek a hitvallását, hitének dogmái közül egyetlenegyét is, avagy erkölcstanának, mondjuk, a legfönségesebbnek tudott és vallott krisztusi erkölcstannak — miként az evangéliumban meg vagy on örökítve — egyetlen pontját is gátolja-e, veszélyezteti-e a pogány írókba letett erkölcsiség, vagyis a természetes erkölcsnek egyszerű kátéja és az a sokistenség, melyet ú. n. anthropomorphismusáért inkább megmosolyog a mai kornak fia, semmint követendőnek vagy elhinni valónak tartaná? ámbár másrészt tudvalevő, hogy böles és okos értelmezés világánál még a magasban járó theologus és philosophus, vagy a minden hitet fitymáló atheista sem nézheti le a gyermekies és őszinte hitnek ama nyilvánulását, mely a klasszikus népek hit- és erkölcsrendszerében tükröződik. Mondom, ez a pont a legkényesebb, mely a pædagogusok szemében döntő lehetne arra, hogy menten szakítsanak a pogány klasszikusokkal és oly írókkal helyettesítsék őket, a kiknek iratai biztosítják minden nevelésnek végső célját: az emberiség megnemesítését, megjavítását, tökéletesbítését, szóval a művelt és tiszta lelkű emberek megteremtését itt a földön. És egész természetes dolog, hogy e kívánság megfogamzott és megfogamzik koronként minden keresztény felekezet buzgóbb tagjaiban, a kiknek méltánylandó igyekezete az emberiséget megjavítani s eszközöket, orvosságot keresni és nyújtani embertársaik számára, hogy a kereszténységtől eltávolodott világnézetüket megigazíthassák, hogy aztán testi-lelki boldogságukat annál biztosabban munkálhassák. Ennek a buzgólkodásnak nyilvánulása — úgy látszik — az erdélyi kath. status professzorainak mozgalma is, a mely tehát céljaiban nemes és eszményi, eszközeiben pedig — miként Erdélyi Károly dr. elaboratuma*) tanúsítja — kiméletes, szerény,

*) L. a Kath. Pæd. 1900. 85—88. II. közzétett tervezetet. Cél: *magán*-olvasmány latin és görög nyelven, vagyis latin egyházi költők, latin és görög egyházi írók, latin és görög nyelvű ker. történetírók. Részelesen: latin hymnologia, zsoltárok, Jeremias siralmai, Sirák fia bölcsesége; Janus Pannonius, Révai M. latin versei; próza: bölcsélet és theologia kizárva, elbeszélő részek a vértanúk és szentek életéből, továbbá Isten dicsőségére, a természet szépségére és az ideális dolgokra vonatkozó darabok; hazai latin történetírók, külföldi krónikások, a Lhomond-féle bibliai elbeszélések. — Erdélyi dr. programmezikkét pedig mutatványnul tekinthetjük az erdélyiek számára készülő anthológiának. Bevezetésében egy francia-belga gymn. olvasókönyv előszavát fordítja le, a melyben a *pogány írók igen kedvezőtlen színekkel jellemezve* a ker. írókkal szemben,

mert kevésre szorítkozó s nem követelő, úgy hogy kiadandó anthológiák bizvást bebecsátást nyerhet a status iskoláiba s minden őket utánzó kath. gymnasiumba, természetesen csak magánolvasmányként és azon föltétellel, hogy el nem vonják vele deákjaikat a szorosán célba vett klasszikus írók tanulmányától s tanításukban meg nem feledkeznek a klasszikus tanítás elsőrendű feladatáról: a nyelvi és irodalmi képzésről, a mely — hogy kereken fejezzem ki magamat — sohasem válhatik hit-tani vagy történelmi stb. tanítássá, bár közvetve hasznot húzhat belőle a vallás is, a történelem is, sőt egyéb tárgyak is, csak jól kell alkalmazni a Herbart-féle érdekeket. Itt van tehát az a punctum puncti, mely engem és az erdélyi kartársakat külön-külön táborba szólít; ámde bizton hiszem, hogy a meggyőződés kölcsönös tisztelete nem tesz bennünket egymás ellenségévé.

III.

A mi már most bármely kath. keresztény tanítónak módszeres eljárását, vagy inkább eljárásának szellemét, végcélját illeti a klasszikus képzés terén, ennek legegyszerűbb és legtermészetesebb kátéja az egyházas iskolák szakadatlan gyakorlatában keresendő, mely röviden imígy foglalható össze: a keresztény világnézetben megfüröszött vagy megigazitott, humanus alapú nevelés; vagyis a pogány klasszikusok ismeretes kanonjának oly módon való kezelése, mely az evangéliumi világ-

majd a «Napja Isten haragjának» kezdetű egyházi ének latinját, Eginhard Carolus Magnus-át, végül Sz. Gellért átkozottul rossz latinságban írt legendáját mutatja be érdekes, de sok helyt nagyon hiányos jegyzetek kíséretében. Az első ének megvan minden imádságos könyvben, a második darab olvasható a Gyulai Ágost-féle kitűnő Freytag-kiadásban (Bilder aus der deutschen Vergangenheit), a harmadik pedig Négyesy László gyönyörű I. o. magyar olv. könyvében. — Hadd említsem föl e helyt, hogy a Kármán-féle theoreticumok épen azt várják középisk. klass. tanításunktól, hogy legalább középkori deák irodalmunkat fordíthassák növénydekeink; Beöthy Zs. pedig pár éve épen azért hangsúlyozta a latin ny. szükségét a tanárképzésről szólóban, mert a magyar irodalom bűvara meg sem tud mozdulni latin nélkül régibb irodalmunk ismertetésében. S talán ép az ő sugalmazásának eredménye az az érdekes könyv is, mely a jelzett cél szolgálatában «Deák iskola» czímen jelent meg nem régen Tóth Rezsőtől. Az erdélyi status tanári mozgalmának pedig — úgy látszik — Csengeri János dr. akart eleget tenni I—II. oszt. latin olvasókönyvében, midőn a Hartvik-legendát fölvette könyvének ékességéül. Végül még csak annyit, hogy a görög sz. atyákból a Lonkay-féle magyar irodalmi szemelvények (Arany is tanította Kőrösön!) közölnek érdekes részleteket.

nézetet nem hogy lealacsonyítaná, hanem felmagasztalja, mert a természetes jóra és helyesre fölteszi a fensőbb, az isteni vagy keresztényi szentesítés koronáját; — miként az apostol is mondja: legyen nevelő-oktatásunk *παιδαγωγὸς εἰς Χριστόν*. Tehát harmonikus, összhangzatos életet kívánunk teremteni e földön s e végre a természetes alapú világnézetet tanítjuk iskoláinkban; azonban e természetes alapot minden, *önként* kínálkozó alkalommal megszerezzük, megtoldjuk a természetfölötti életre való hivatkozással, a melynek tüzetes tanítása vagy tanulása azonban már a hit- és erkölcsstanra tartozik. Nem az újkori kereszténység, nem a multból fejlődött, későbbi koroknak bonyolult művelődése szolgál tehát az ifjúság képzésére helyes és biztos alapul, hanem az ókori népek egyszerűbb műveltsége, mely tévedéseiben, gyarlóságaiban, sőt förtelmes bűneiben is bizonyára nem oly veszedelmes, mert kevésbbé megvesztegető, mint a reá épült koroknak sokszor képmutató, hamis kereszténysége. Ime, ez lehet az iránya a klasszikus nevelő-oktatásnak, a minthogy ez is volt kezdettől fogva az egyház iskoláiban.

Azonban magától értendőik, hogy nem kell erőltetni a vallásos szellemet, vagyis nem szabad vakbuzgónak lenni a valláserkölcsi vonatkozások keresgélésében; de különösen nem szabad más vallásukat, sőt még a pogányságot sem sértegetni vagy nevetségessé tenni tanításunkban Lukianos módjára, sem örökösen vitatkozni s apologiákat zengeni a keresztény hit mellett, sem fölszínesen szellemeskedni, gúnyolódni és rábeszélni akarni bizonyos térítői szándékkal, hanem igenis benső, igazi vallásos érzést és meggyőződést kelteni növendékeinkben, tehát a paradicsomi békét és türelmet hirdetni és tettel alkalmazni, más szóval az összekötő szálakat keresni a különböző vallások közt, nem az elválasztókat. Valóban, csak az evangéliumi szeretet, a suum cuique elve és az oltárig való türelmesség teheti csak a keresztény irányú vagy szellemű tanítást vonzó és ellenállhatatlan erejűvé, nem pedig a ravasz, a másokéban gázolni szerető nyegleség. Szóval a klasszikus világnézet, megszerezve a kereszténység megszentelő pecsétjével s hozzá még az újabb kornak egyik jótékony eszközével: saját nemzeti jellemünk értékes saját-ságaival, vagyis Biese Alfréd (*Pädagogik u. Poesie*, Berlin, 1900, Gärtner) összefoglaló szavával élve: az *aesthetico-ethico-ethnico-religiosus* szellem lehet csupán a folytonosságot képviselő gymnasiumnak vezérlő csillaga s egyúttal éltető, fenntartó levegője a jövőben.

IV.

Hogy az ily irányú nevelő-oktatás lehetséges és bizonyosan megtermi üdvös gyümölcseit, azt a következő adatokkal bizonyítom.

A benedekrendieknél az apródok mestere épen az aszkézis egyik

hathatós szerének vallja Xenophon Memorabiliáját, a melyben az egyes erényekről egész elmélkedéseket olvastathat — természetes alapú okoskodással fűszerezetten; a latin nyelv professzora (nem én!) pedig ugyanott Cicerónak tusculumi elmélkedéseit tartja hathatós eszköznek a gondviselésben való hit és bizalom megerősítésére; azelőtt pedig Cicerónak «De officiis»-át olvastatták ugyanott, ezt a természetes erkölcsant, melyről Boissier oly szépen nyilatkozik «Cicero és barátai» cz. művében, s mely tudvalevőleg a keresztény erkölcsannak is kézikönyve lett hosszú időn át Sz. Ambrus átdolgozásában (De off. ministrorum). Ime ezt a meggyőződést nem rég egy tisztán egyházi iskolának professzorai mondták ki! Hátha még Platon és Aristoteles műveit (különösen Phaidont, Gorgiaszt s a politeiákat), valamint Sophokles, Aischylos és Euripides költeményeit, csupán fordításban is, olvastathatja valaki: mennyi erkölcsösség, mennyi üdvös eszme kél elméjében és szívében! Ismeretes továbbá, mennyire becsülte Sz. Ágoston Cicerót és Platont! De ott vannak továbbá a boldogult királyasszonyunktól annyira szeretett Marcus Aurelius (görög) elmélkedései, Plutarchos értekezései, Epiktetos kézikönyve, a gnómaköltők és Pythagoras aranyversei, Cato párversei, a keresztényies Seneca stb.: csak ki kell nyújtani kezünket ez örökké friss virágok után! Mert hiába, a pogány ember erénye és okossága, ép úgy, mint a gyermeké, sokkal megkapóbb reánk, mint a hivatalos prédikációk megszokott argumentálása. Amúgy pedig rámutathatunk a multból Statius római költő esetére, a kit állítólag Vergilius olvasása tett kereszténnyé, valamint Sz. Ágostonéra, a ki maga írja magáról híres vallomásaiban (3. k. 4. fejj., francia-benediktinus kiadás, 1861, Migne): «Usitato iam dicendi ordine perveneram in librum quendam Ciceronis, cuius linguam omnes fere mirantur, pectus non ita. Sed liber ille ipsius exhortationem continet ad philosophiam et vocatur *Hortensius*. Ille vero liber mutavit affectum meum et ad te ipsum, Domine, mutavit preces meas et vota ac desideria mea fecit alia. Viluit mihi repente omnis vana spes et immortalitatem sapientiae concupiscebam æstu cordis incredibili, et *surgere coeperam, ut ad te redirem*. Non enim ad acuendam linguam referebam illum librum, neque mihi locutionem, sed, quod loquebatur, persuaserat.» Ha tehát nekik nem volt ártalmokra a klasszikus tanulmány: kérdem, miért volna reánk oly káros? Én azt hiszem, a pogány írókban a mai egyházas iskolák is megtehetik a nekik való vallásos elemeket, a melyek annyival erősb hatásúak, mert pogány emberek ajkáról, a kinyilatkoztatásban még nem részesült írók elméjéből eredtenek

V.

Valóságos áldásnak nevezhetem azt a nem várt szerencsét, hogy akkor mondhattam el e folyóiratban szerény véleményemet a pogány klasszikusok ügyéről valláserkölcsei tekintetben, a mikor XIII. Leo is felszólalt a francia püspökökhöz írt encyklikájában mellettök. Annyival is örvedetesebb volt reám az ő tekintélyes és bölcs szózatát megösmernem, mert a világ úgy ismeri őt, mint a szükséges újítások és minden józan haladás készséges bajnokát. Franciaországban amúgy is megszokott dolog fenekedni a pogány írók ellen s ezt bizonyítja az a tény, hogy csupán a 19-ik században az apróbb harcosok mellett két neves pedagógusuk szállott síkra a pogány klasszikusok ellen, még pedig Gaume és Dupanloup. Ennek magyarra is lefordított pedagógiai munkáiban itt-ott elszórtan olvashatók egyes kifakadások az ó-klasszikusok ellen; ellenben amannak hirhedt *Ver rongeur-je*, melyet Gyurits Antal ültetett át nyelvünkre ily czímen: *A társadalom testén rágódó féreg, vagy a pogányság a nevelésben* (Eger, 1852.), már rendszeres támadás az egész ó-klasszikus tanulmány ellen. Nemrég is elszántan vitatkoztak róla a francia egyházak, vajjon nem volna-e jó a kis-szeminariumokba, vagyis a theológiára előkészítő, tisztán egyházas középiskolákba bevinni a keresztény írókat, a pogányokat pedig mellőzni. Nyilván ennek a mozgalomnak volt visszhangja az erdélyi katolikus status tanárainak föllépése is, mely Erdélyi Károly dr. program-cikkében s egyéb társulati dolgozatában, valamint Számek György dr. társulati felolvasásában öltött testet.

Maga a sz. atya mérséklettel inti a francia püspököket nevezett iratában, hogy iskoláik berendezésében le ne térjenek az eddigi alapról s egyúttal (maga is latin költő levén, — költeményeit magyarul is birjuk Geréb Kázmér szép fordításában) oly fényes apologiáját nyújtja a pogány klasszikusoknak sok egyéb tárgyat felölelő iratában, hogy nem egy olvasója úgy nyilatkozott előttem a szóban forgó részletről, hogy oly rövid összefoglalásban sehol meggyőzőbb védelmét nem olvasták még a klasszikusoknak. Az encyklikát a Religio című szép multú heti folyóiratunk közölte is ékes fordításban (1899. 25, 26, 27, 28. sz.) s majdnem valamennyi külföldi pedagógiai lap is lelkesedve emlékezett meg róla annak idején ily czímen: XIII. Leo mint a pogány klasszikusok apológétája; így a szomszéd osztrákok gymnasiumi folyóirata is (1900. jan. füz. 82—3. ll.). A pápa nagy történeti érzékkel mutat rá a klasszikusok hosszú multjára az egyház iskoláiban, valamint nagy hatásukra az ifjúság irodalmi képzésében, végül megható szavakkal fejezi ki azon nézetét, hogy az egyház iskolamestereinek mindenkor egyik legszebb feladata léssen az ó-klasszikusok fentartása mellett küzdeni, óvószerül az utilita-

rismus ellenében. Ámde halljuk néhány részletét a klasszikusokat védő köriratnak.

«Nem kerülte el figyelmünket, tisztelendő testvérek, hogy nektek bizonyos mértékben számolnotok kell az állami tantervekkel és azokkal a feltételekkel, melyeket az állami hatalom a tud. egyetemi fokozatok elnyerésére nézve felállított; minthogy bizonyos esetekben ezek a fokozatok megkívántatnak azokban a papokban, kik akár a püspökök és szerzetesrendek ótalma alatt álló szabad középiskolák vezetésében, akár a felsőbb oktatás tanszékein nyernek alkalmazást azokban a katolikus tudomány-karokban, melyeket ti oly dicséretesen felállítottatok. Különben is, hogy a papság befolyása a társadalomra fennmaradjon, főfő érdeke az anyaszentegyháznak, hogy a papság soraiban elég nagy számmal legyenek olyanok, kik tudomány tekintetében hátrább ne álljanak, a minek hivatalos elismerése azoknál a tanároknál, kiket az állam képez lyceumai és egyetemei számára, az egyetemi fokozatok. Mindazonáltal, miután az állami tantervek iránt minden, a körülmények által kívánt tekintetnek eleget tettek, kötelességtek, hogy a papi méltóságra törekvő ifjúság tanulmánya hű maradjon a mult századok hagyományos mód-szereihez. Ezek nevelték a francia egyháznak azokat a kiváló férfiakat, kikre méltán büszke, a Petaviosokat, Thomassinokat, Mabillonokat és sok másokat, nem is szólva Bossuetről, kit mauxi sasnak neveznek, mert gondolatainak magasztos szárnyalásánál és nyelvének nemes tartásánál fogva az ő lángszelleme a tudománynak és keresztény ékesszólásnak legmagasztosabb régióiban mozog. Nos, ezeket a férfiakat a klasszikus irodalom segítette hatalmasan arra, hogy az egyháznak derék és hasznos szolgálói legyenek és oly műveket alkossanak, melyek igazán méltók, hogy örökség gyanánt szálljanak az utódokra és melyek még napjainkban is nagyban hozzájárulnak a kinyilatkoztatott igazság védelméhez és terjesztéséhez. Mert valóban, a klasszikus irodalomnak, hogyha keresztény és ügyes mesterek tanítják, az a tulajdonsága van, hogy gyorsan kifejleszti a gyermek-ifjú lélekben a szellemi és erkölcsi életnek minden csíráját, mialatt egyúttal az ítélő tehetségnek helyességet és széles látókört kölcsönöz, a nyelvet pedig felruházza csínnal és szabatosséggal. Ez a tekintet kiváló súlyra emelkedik, hogyha a görög és latin irodalmakról van szó, a melyek egyúttal letéteményesei a szent tudomány ama remekműveinek, a melyeket az egyház méltán a legdrágább kincsei közé számít.» — De még szebb a befejezés: «Midőn az állam intézeteiben több év óta érvényben levő pædagogiai módszerek növekvő mértékben csökkentik és szűkebb körre szorítják a latin nyelv tanulását és teljesen megszüntetik a prózai és költői nyelv ama gyakorlatait, melyekről elődeink méltán azt tartották, hogy a középiskola osztályaiban azoknak nagy szerepet kell játszaniok, a kis-szeminariumok őrizkedni fognak

ezeztől az újtásoktól, melyeket haszonleső gondolkodás sugallt és a melyek kárára vannak az alapos szellemi műveltségnek. Ezekre a régi mód-szerekre, melyeket sikereik már annyiszor igazoltak, mi szívesen alkalmazzuk Sz. Pál szavait tanítványához, Timotheushoz (6, 20.) és az apostollal azt mondjuk nektek: «a nálad letett kincset őrizd meg» féltékeny gondossággal. S ha eljönne az az idő, Isten ne engedje, hogy ezek a tanulmányok a többi nyilvános iskolákból egészen eltűnének, a ti kisseminariumaitok és a ti szabad középiskoláitok őrizzék meg őket értelmes és hazafias gondossággal. Követni fogják ezáltal Jeruzsálem egykori papjait, kik a templom szent tűzét a barbár berohanóktól megmenteni óhajtván, azt úgy rejtették el, hogy ismét megtalálhassák és visszaadhas-sák teljes fényét, midőn a rossz napok elmulának.»

Ha ez a pápai irat meg nem jelenik, nálunk — azt hiszem — kárba veszett és gyűlöletes munka lett volna az erdélyiek mozgalma ellen állást foglalni. Már javában tárgyalták az erdélyiek a szóban levő ügyet s a papi lapok hozsannával üdvözölték az üdvös panaceát, melyet mindeddig nem tudtak kitalálni a magyar művelt katolicismus hivatlan tanítómesterei: a szerzetes vagy világi tanítók, sőt gyanúsítgatásba is bocsátkoztak, hogy ime azért pogányosodott el szellemében a magyar közönség, mert középiskolai tanítói kizárólag pogány irodalommal táplálták. S ezt a hangot annyival inkább lehetett csodálni, mivel akkor már tudhattak (hisz' közölte a Religio) mindenfelé a pápának nyugodt bölcseséggel előadott véleményéről, s mégsem akarták az anathema alól feloldozni a középiskolai tanítókat. Pedig a pápa iratának olvastára bizonyára minden higgadtan ítélő azt mondhatja: ugyan minek legyünk pápábbak a pápánál?

VI.

Nekem különben nem volt szükségem a pápa iratára abból a célból, hogy megvédelmezhessem egyházas szempontból a pogány klasz-szikusokat. Ugyanis a magyar kath. papi tanárok legjavából, ú. m. Szepesi, Léway és Farkas piaristák, Burány Gergely dr. prémontrei, Szerencse Menyhért ciszterczi-rendű papok, valamint Fojtényi Káson és Rácz Endre benedekrendiek írásait bocsáthatom növendékeink rendelkezésére, főleg az utóbbiét, a hol az utolsó fejezet egész sorozatát említi az egyházi íróknak és tanítóknak (Minucius Felix, Sz. Jeromos, Lactantius, Ar-nobius, alexandriai Kelemen: *πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἐλληνικῶν ὡφε-λοῦντο λόγων*, Origenes, Csodatevő Gergely, Leonidas, Eusebios, Eirenaios, Tertullianus, nazianzosi Gergely, a két Apollinaris, Sz. Vazul, Sz. Ágoston: *de ordine*), a kik semmi veszedelmet nem láttak a pogány klasz-szikusokban. De újabb szerencsém is akadt az idén philol. (encyklop.) tanításom eredményének biztosításához; mert valamint néhány éve épen

az iskolai év elején magyar nemzeti szempontból mutathattam be tanítványaimnak a klasszikusok ügyét Beöthy Zsolt és Dóczi Imre fényes kifejtésében (l. a debreczeni tanárgyűlés felolvasásai közt), csakhamar rá pedig (1898.) a kath. Pædagogia egyik jeles írójának, Olasznak, többoldalú megvitatásában: úgy most is egy kitűnő tanulmányt adhattam át nekik, még pedig Gietmann jezsuita æsthetikusnak gyönyörű értekezését: *Die alten Klassiker u. die moderne Bildung* (Stimmen aus Maria-Laach, 1900. 5. 6. füz.; ugyanitt még külön cikkben az amerikai kath. iskolák állásfoglalása is: *Die humanistische Schulbildung im kath. Nordamerika*, 581—585. ll.), a melyben tán minden oldalról méltatva vannak a pogány írók. Az ide vágó irodalom különben meglehetősen kezem ügyében van, azért nem egyhamar ijedek meg másoknak támadásától; itt főleg négy művet ajánlhatok érdeklődő kartársaim figyelmébe: *Daniel*, Class. Studien in der christl. Gesellschaft, Freiburg, Herder, 1855.; *Klentgen*, Über die alten u. neuen Schulen, Münster, 1869.; *Arneth*, Das class. Heidenthum u. die christl. Religion, Wien, két kötet, 1895.; *Anrich*, Das antike Mysterienwesen in seinem Einfluss auf das Christenthum, Göttingen, 1894.

VII.

Ime ekkép áll a klasszikusok kérdése egyházas szempontból.

Foglaljuk immár össze az eddig mondottakat.

1. Valamint az egyház, gyarló emberek gyülekezete lévén, egykor nem engedte diadalra a zordon felfogású Origenes elveit, hanem Cicero természetes erkölceanát (de off.) fogadta el alapul Ambrosius átalakításában: úgy a pogány klasszikusok ügyében sem volt rideg és elzárkózott mind maig. Manap különben is felszaporodtak a szigorú álláspont hangoztatói, mert divattá lőn az apostolkodás még oly téren is, a hol semmi veszély nem fenyegeti az egyházat. — Friedländer érdekesen beszéli el egyik szép cikkében (Deutsche Rundschau) a római császárok alatti felsőbb iskolázást Athénban, a hol Aranyszájú Sz. János és Sz. Vazul is hallgatták a pogány tanítókat. Ha önekik nem volt káruk a pogány iskolák látogatásából, kérdem: mit félünk mi tőlük, a mai felvilágosodott korban?

2. Alakilag és tartalmilag olyan írók a pogány klasszikusok, a melyekhez nem foghatók az egyház írói vagy a későbbi krónikások. Alakilag és nyelvezetileg épen nem, tartalmilag pedig azért nem, mert itt az irodalmi képzés szempontja számít legelső sorban. Ki vannak már próbálva a pogány klasszikusok századok óta s nekünk csak a mult hagyományain kell tovább haladnunk, mert ily ügyekben a hagyomány dönt. Az egyház pedig örülhet mindaddig, míg az állam iskolái vele karöltve

haladnak az ifjúság képzésében. Kölcsönös itt a szolgálat mind a két részből, mert egyik sem dolgozik kizárólag a maga részére.

3. Az erdélyi kartársak óhaja igen szerény keretekben mozog s ha el tudnak valamit érni magánolvasmányaik révén: azt hiszem, senki a világon nem háborgatja őket méltányolni való buzgalmokban. Csakis annyiban lehet őket hibáztatni, hogy egyrészt a klasszikus képzés főcélját így kockára vetik, másrészt náluk mindig ott kísért a háttérben a hangzatos (v. ö. a Magyar Szemle 1899. 47. sz. vezércikkét), de szerintünk hamis jelszó, hogy ily úton ők hívebben szolgálják az egyházat, mint hasonló szőrű kartársaik, valamint hogy közel járnak ahhoz a divatos és csábító felfogáshoz: a pogány írók erkölcsileg veszélyesek, tehát tőlrendők az iskolai szerzők lajstromából.

4. Hosszú idők kipróbált módszere szerint nem is lehetnek egyáltalán veszedelmesek a klasszikusok senki fiának hitvallására, sőt bizonyos tekintetben a természetes vallás csiráinak fölkelésére és megerősítésére hathatósabbak bármely más írónál. Boeckh óta különben is az oktatásügy, mint iskolaszervezet, az emberiség művelődéstörténelmének tekinti a philológiát, mely érdemes és becsülni való hivatását már a gymnasiumban teljesíti az által, hogy fenntartja a szükséges, eleven kapcsolatot műveltségünk alapjaival távolabbról és általában, szorosan és közelebbről pedig érthetőkké, világosakká teszi előttünk azon műveltségrétegeket, a melyeket az egyes nemzetek amaz alapokon tovább fejlesztettek, építettek. Érthető tehát Goethének ama nyilatkozata, miszerint a klasszikus irodalom tanulmánya megszabadít bennünket azon nyomasztó teherrel, melyet az újabb műveltség rétegei reánk hengerítettek. Végül a klasszikusok hatásának esetleges ferdeségeire nézve megjegyezzük, hogy ezek mindig csak félszepségek maradnak, mint bármely más túlzás szüleményei, úgy, hogy ma már a renaissance elfajulásának okait is más irányban keresik a komoly és elfogulatlan kutatók (v. ö. Pastor, Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance I. k.), nem a klasszikus írók műveiben.

5. Végre a klasszikusok egész jól beleillenek a legújabb kor irányzatának és szükségleteinek keretébe is, úgy hogy még ezen szempontból sem illethetők a meghaladottság vádjával. Bővebb megokolás helyett legyen szabad ez irányban csak három legújabb értekezésre fölhivnom az érdeklődők figyelmét: *Weisweiler*, Die Litteratur u. Geschichte des Altertums im Dienste der nationalen u. politischen Jugend-erziehung. Erwägungen aus der Schulpraxis; *Wetzel*, Die Bedeutung des klass. Altertums für die Lösung der socialen Zustände der Gegenwart (mind a két írat Paderbornban, Schöninghnél jelent meg); *Bölte*, Das klass. Altertum u. die höhere Schule, Heidelberg, 1900.

Ideje azonban, hogy befejezzük *sine ira et studio* végzett elmefuttatásunkat. Úgy hiszem, nem tehetjük ezt szebben, mint ha az újabb írók közül azt a nagy tekintélynek örvendő pädagogust — Toischer Vendelt — szólaltatjuk meg magunk helyett, a ki nem papember és a ki méltónak találhatott arra, hogy korunknak megérlelt és leszűrődött felfogását ő tolmácsolja a Baumeister-féle neveléstani encyklopædiában, a szóban forgó kérdésre vonatkozólag (Handbuch der Erziehungs- u. Unterrichtslehre für höhere Schulen; Toischer: Theoretische Pädagogik u. allgemeine Didaktik 46. l., München, 1896.). Az ő komoly és ékes szavakba öntött véleménye im' itt következik:

«Wie bei den alten Völkern des Orients gewisse Schriften von kanonischem Ansehen Grundlage aller Bildungsstudien waren, so sind seit Jahrhunderten bei den Völkern des Abendlandes die Bibel und die klassischen Schriften des Altertums Kernpunkte des Unterrichts. Sie bilden ein einigendes Band unter dieser Völkergruppe, das nicht ungestraft zerrissen werden kann; und der Gegensatz zwischen dem Christentum und diesem Teile des Heidentums ist längst überbrückt und ausgeglichen, so sehr, dass man mit Recht behaupten kann, die Kirche würde den klassischen Studien zuletzt eine Zufluchtsstätte bieten und sie fortführen, auch wenn sie einmal sonst überall aus den Schulen verschwänden, wie die Kirche schon einmal als Retterin und Erhalterin dieser unvergänglichen Denkmäler eingetreten ist während und nach der Völkerwanderung.»

E szavakból látható, hogy XIII. Leo és Toischer, egymás nézetéről mit sem tudva, majdnem ugyanazt vallják a klasszikusok értékéről és hivatásáról a jövőben. Velök tartunk mi is.

BÓDISS JUSZTIN.

TIZENKÉT SIBYLLA.

Multkori értekezésemben (Philolog. Közl. XXV, 68) megemlítettem, hogy a Husvétii Krónika (Chronicon Paschale 108 p. 201, Bonn) tizenkét sibyllát vesz fel. A bibliai történet egy szakaszának elbeszélése után át-
tér a sibyllákra, mondván: Ebben az évben¹⁾ lépett fel Egyiptomban az erythræi sibylla.²⁾ Volt azonban még más tizenegy sibylla is.³⁾ Következik a felsorolás.

¹⁾ Valószínűleg 722 Kr. e.

²⁾ Τοῦτω τῷ ἔτει Σίβυλλα ἡ Ἑρυθραία ἐν Αἰγύπτῳ ἐγνωρίσθη. L. Phil. Közl. XXV, 61, 1. jegyzet. — Maar, *De sibyllarum indicibus*, Berlin 1879, p. 11.

³⁾ Ἰερόνατοι δὲ καὶ ἄλλα κα' Σίβυλλαί.

E szerint a sibylla-katalogus a következő:

1. Σιβυλλα ἡ Ἐρυθραία
2. " ἡ Ἐβραία
3. " ἡ Περσίς
4. " ἡ Δελφίς
5. " ἡ Ἀδαῖ ἡ Κιμμερία¹⁾
6. " ἡ Σαμία
7. " ἡ Ποφία
8. " ἡ Κυμαία
9. " ἡ Αἰβοίη
10. " ἡ Τρωάς
11. " ἡ Φρυγία
12. " ἡ Τιβουρτία.

Összehasonlítva ezt a listát azzal, melyet Varro állít össze (Lactant. *Divin. inst.* I c. 6), azt látjuk, hogy a névsor majdnem ugyanaz, kivéve a 7. számút (*Ποφία*), melynek Varronál nincs megfelelője, továbbá a 10. számút (*Τρωάς*), melynek Varronál alkalmasint a *hellespontosi* sibylla felel meg; Varronál nincs továbbá a *héber* s. (2. szám), mivel pogány léteire ilyesmit vagy nem ismert, vagy nem törődött vele. A kerek tizes számon való túlmenést, vagyis a gyarapodást e szerint a *héber* és a *Ποφία* S. teszi ki. Ez utóbbit egyelőre nem merem átírni, mivel a név nagyon is magyarázatra szorúl. A többi S. mind valami helységről kapta a nevét, *Ῥόφη* vagy *Ῥόφος* nevű helységet azonban nem ismerünk. Azt gondolom ennél fogva, hogy szövegünkben egy kis hiba esett és a helyes olvasat *Ῥοδία*,²⁾ azaz Rhodos-beli, v. ö. *Σαμία*, Samos-beli. A Rhodos-beli sibyllának egy kis nyoma maradt Suidasnál s. v. *Ῥοδίων χρησμός*, a mely czikk azonban fogyatékos és a sibylla-név benne elő nem fordul.³⁾ Bármiként is álljon a dolog, a 2. és a 7. szám az, mely Varronál nem szerepel.

Összehasonlítva Suidas adataival,⁴⁾ a Husvéti Krónika a *héber* és a *rhodosi* s. dolgában tüntet fel különbséget, a mennyiben ezek nincsenek

¹⁾ Az egyetlen S. ebben a lajstromban, melynek egyéni neve van: *Αδαῖ*.

²⁾ Fabricius-Harles, *Bibl. Gr.* I, 231, tényleg csak Sibylla Rhodia-ról beszél, a nélkül hogy az eltérő olvasatot csak említene is.

³⁾ Kevésbé bizonyít Suidas s. v. Σιβυλλα, a hol azt mondja, hogy az erythræi sibyllát némelyek Rhodosbeli (*Ῥοδίων*) sibyllának nevezik, tehát nem magában létező sibylla.

⁴⁾ Megjegyzem, hogy Suidasnál kétféle lajstrom van; az egyik a sibyllák tulajdonneveit állítja össze, a másik a sibyllák fajait (működési erét); nekünk ez utóbbi fontos.

Suidasnál és ép ezekkel emelkedik tizenkettőre a sibyllák száma. Nyilvánvaló, hogy a mi írónk, a Husvéti Krónika írója, keresztény ember létre szándékosan emeli ki a héber sibyllát, melyet amazok, Varro és Suidas, egynek vesznek a *kháld* és a *perzsa* sibyllával, és ezt annál inkább teheti a Krónika írója, mivel már Pausanias is (l. fent id. cikkemben) kifejezetten említi a héber sibyllát. Mire való azonban a rhodosi s. említése? Miért lett ebből külön s., holott Suidasnál, mint megjegyeztük, a rhodosi s. csak variansa egy másik sibyllának? Egyáltalában minek tért el a Husvéti Krónika írója a hagyománytól, mely tizre teszi a sibyllák számát? Ez a szám megmaradhatott volna akkor is, ha a hébert, mint a bibliai reminiscenciák népének sibylláját, külön ki akarta emelni, mert csak azt kellett volna tennie, hogy a meglevő tizenegy közül egyet azonosít egy másikkal — a mire joga lett volna — és helyreáll a hagyományos tizes szám. Így p. o. ismeretes dolog, hogy a cumæi és erythræi sibyllák egymással azonosíttatnak és azonosíttatnak Cassandrával is (l. F. Kampers, Kaiserprophetien, München, 1895. 200. l.), ezt bátran megtehetette volna a mi szerzőnk is. De mivel nem így járt el, nyilván épen a tizenkettes szám kellett neki, és ez az, a mi kutatásunk tárgyát teszi.

Az a sibylla-gyűjtemény, mely mindannyi közt a legfontosabb, a zsidó-keresztény ó-kori sibylla (*Oracula Sibyllina* ed. Rzach) többször beszél egy *tíz* szakra osztott időegységről. Így a IV. könyv 47. sorában:

ἀλλὰ τὰ μὲν δεκάτη γενεῇ μάλα πάντα τελεῖται.

A következő sorokból kitűnik, hogy a költő az assyrokra hat, a médokra két, a perzsákra egy korszakot számított; az utolsó, a tizedik korszak a görögöké és rómaiaké.*) Van azonban (18. sor) *tizenegy* nemzedékről is szó (*ἄχρῃς ἐνδεκάτην ἀφ' ἐξέσθαι*), a mi, minthogy nem egyezik meg az előbb idézett felfogással, nem is találkozok a kritikusok tetszésével és conjecturákra adott alkalmat. A különböző nézetek felsorolását mellőzvé,**) nem tehetjük, hogy meg ne említsük azt, hogy a mint a tizenegyet lehet mellőzni a tíz kedvéért, ép úgy lehet fordítva is a tizenegy helyben hagyni és a tízet a szerint javítani. És ez indokolt is, mert ha a görögök teszik a tizedik nemzedéket, akkor a rómaiakat csak szét kell tőlük választani és megkapjuk a tizenegyedik nemzedéket. De ez esetben az, a mi *ezután* következik, a vég, vagyis a messiási idő, mely

*) L. Alexandre, *Oracula Sibyllina*, Paris 1841, 1853, 1856. II, 2, p. 443.

**) Felsorolja őket Fehr, *Studia in Oracula Sibyllina*, Upsala 1893, p. 31. — Gutschmid, a kinek Sibylla-fordítása csonkán maradt, szintén emendál: ἐνδεκάτης helyett ἐν δεκάτην (Kleine Schriften, IV, 236.).

felé a vaticinium tendál, már a *tizenkettedik* nemzedék, és ez az, a mi ránk nézve fontos.

A baj csak az, hogy a valóságban a sibylla oraculum mégis csak tiz nemzedékről vagy korról beszél. Így VII, 97 *δέκατος* (varians *δεκάδος*) *χρόνος*; VIII, 199 *δεκάτη γενεή*; XI, 14 stb. Tény az is, hogy más egykorú zsidó termékekben, p. o. az apokryph *Hénokh* könyvben (XCI, 5 kk.) az idők teljessége szintén *tíz* évhétre (azaz *ἐβδόμας* nem nap, hanem év) oszlik.¹⁾ Egy ismeretes ókori zsidó munkában, az *Átyák Mondásai*²⁾ című műben szintén találjuk a tizes szisztémát: Ádámtól Noéig tiz nemzedék, Noétól Ábrahámig ismét tiz nemzedék; minthogy pedig a későbbi zsidó és keresztény vaticiniumok mind bibliai alapon spekulálnak, nagyon valószínű, hogy a bibliából kiolvasható tizes korszakok befolyásolták a vaticiniumok világnézetét. Annál inkább feltűnő, hogy nemcsak tizenegy, hanem tizenkettő is előfordul e korszakok megállapításában.

A tizenkét korszakról szóló doctrina helyet talált *Esdras* IV. versiójában is, abban a bibliai könyvben, mely a katolikus egyházban kánoni tekintélyvel bír. IV. *Esdras* XIV, 11. 12: *Duodecim enim partibus divisum est saeculum, et transierunt ejus decima et dimidium decimae partis; supersunt autem ejus post medium decimae partis*. Ugyanaz jut kifejezésre a Baruchról nevezett apokalypsisben is (LIII, 6), hogy egymás után más-más eső esik, tizenkét ízben; ez képletes beszéd arról, hogy tizenkét korszak váltja fel egymást. Ezt a világot (*saeculum*) tizenkét részre osztja az Isten, ezután következik egy *δεύτερος αιών*, megújul a világ és minden kezdődik előlről. Ez tehát középkori constructiója a történetnek, melynek kedvéért meg kellett nyesni és formába szorítani sok történeti eseményt.

Ehez hasonló az a constructio, mely a világ történetét millenniummokra (*χρυσίδες*) szorítja össze. Eredetileg hat millenniumot szoktak felvenni, a mely után az örök szombat következett volna; de midőn az idők haladása meghazudtolta ezt a várakozást, bizony beérték azzal is, hogy az örök szombatot csak a 7. korszak után várják. Így teszi azt p. o. Pseudo-Methodius,³⁾ a kitől a középkori történeti philosophia jó részben függésben van. Tudjuk azt is, hogy az u. n. császárprófécziák, melyek a római korban nem mentek teljesedésbe, mintegy mindinkább tovább és tovább menekültek és messzibbre nyújtották a várva-várt végidőt.⁴⁾ Ugyanaz történhetett a korszakokra való felosztásnál; látván, hogy a világnak a tiz korszak lejárása után nincs vége, nem volt más menekvés,

¹⁾ Erre is Fehr figyelmeztet 33. l.

²⁾ Magyarra is le van fordítva és megvan a zsidó imakönyvben.

³⁾ Sackur, *Sibyll. Texte u. Forschungen*, Halle 1898, 10. l.

⁴⁾ Különösen szépen tárgyalta Kampers az idézett munkában.

mint a korszakokhoz hozzátoldani még egyet, majd kettőt, míg végre tizenkettő lett. Az az ellenmondás, melyet fent a sibylla oraculumokban tapasztaltunk, nézetem szerint úgy oldható meg, hogy tizet veszünk eredeti intentionának, de valamely *későbbi interpolator* jónak látta a 11., majd a 12. korszakról is beszélni, nehogy a tények ráczáfoljanak a theoriára. Akkori időben ugyanis a theória dominálta a világtörténetet is.

Ezt az észrevételünket most már csak alkalmaznunk kell a Husvéti Krónikára, hogy ennek eljárását megérthessük.

Az egész középkori byzantinus történetírásnak voltaképen *Sextus Julianus Africanus* az atyja. Ennek a nagy tekintélynek újabkori szóvivője, GELZER, azt mondja: Africanus theilt danach die ganze Weltgeschichte in sechs Chiliaden; majd pedig: Es ist unnöthig hinzuzufügen, dass diese Anschauung von den 6 oder 7 Weltwochen keineswegs eine dem Africanus eigenthümliche, sondern eine bei Juden . . . und bei Christen gang und gäbe war.¹⁾ Mi sem természetesebb, hogy ezt a felfogást meg fogjuk találni a Husvéti Krónikában is.

A Husvéti Krónikában a bibliai számokat felváltja a babyloni, a perzsa, a Ptolomæusok, majd pedig a római császárok chronológiája. Mindegyik monarchiánál megmondja azt az állatalakot is, mely az illető birodalmat jelképezi; ezek az állatképek a bibliai Dániel²⁾ könyvből vannak véve, írónk tehát bibliai alapon szerkeszti a történetét. Abból, hogy az író bizonyos esetekben összegezi a számokat, Gelzer³⁾ helyesen *tíz* epochát különböztet meg a Husvéti Krónika történeti szerkezetében: 1. a vízözön előtti idő; 2. a vízözöntől Ábrahámig; 3. az egyiptomi exodusig; 4. Ilion pusztulásáig; 5. a jeruzsálemi templom építéséig; 6. a templom építésétől az olympiai időszámítás kezdetéig; 7. Ol. I, 1-től Darius 6. évéig; 8. a második jeruzsálemi templomtól Tiberius 15. évéig; 9. Constantín császár vicennalis ünnepségéig; 10. az azóta folyó és még egyre tartó idő. Ezek a korszakok, mint rögtön lehet látni, nem ölelnek fel egy-egy évezredet, hiszen a Krónika írója legfeljebb a 7. évezredben képzelhette magát, és így a korszakok szerint való számítás független az évek bizonyos számának lefolyásától. Van arra is eset, hogy az író maga mondja, hogy *millennium* szerint a hetedikben vagyunk, de *korszak* szerint már a tizedikben, sőt azon túl vagyunk. Így Pseudo-Methodius ed. Sackur azt mondja, hogy a végidők esnek in septemilium annorum mundi

¹⁾ Gelzer, *Sextus Julius Africanus*, Leipzig 1880, 1885. I, 24, 25.

²⁾ V. ö. Luidprand frank követ jelentését byzanci útjáról: «A görögöknek és szaraczenusoknak könyveik vannak, melyeket ők *Dániel rísióinak* neveznek, én azonban inkább sibylláknak nevezném őket» (Kampers, i. m. 67. l.).

³⁾ U. o. II, 142.

(p. 80), de azért várja azt cum supplebuntur decem et demedium anni (p. 93).

Ps.-Methodius tudvalevőleg byzanci termék és csak a nyugaton fordították latinra. Látván már eddig is, hogy a byzanci krónikák egy kaptafára mennek, bátran következtethetünk Ps.-Methodiusról a Husvétí Krónikára, annál inkább, mivel ez is, mint amaz, körülbelül Heraklios alatt keletkezett.*) Ha tehát Ps.-Methodius számára már *tíz és fél* korszak mult el, bizvást feltehetjük, hogy a Husvétí Krónika számára is annyi mult el. E szerint abból, hogy az utolsó számösszegezés Constantin idejében történik, nem következik az, hogy a krónikás a hátralevő időt *egy* korszaknak veszi, hisz' annak nem is vehette, hanem legalább is tizenegyet kell már megkülönböztetni, sőt merem állítani, habár erre külső bizonyítékom nincs, hogy a Husvétí Krónika szellemében *tizenkét* korszakot kell felvennünk, mert a fent idézett források mindegyike, a meny nyiben túlmentek a 10. korszakon, nem 11-nél, hanem *tizenkettőnél* állapodtak meg, a *Husvétí Krónika történelmi szerkezete tehát a tizenkettes korszakon alapszik.*

Ebben a tényben látom én a tizenkét sibylla magyarázatát. A sibylla mintegy a korszak geniusa; a hány a korszak, annyi a sibylla. A Nyugaton ez úgy jutott kifejezésre, hogy p. o. a *tiburtini* sibyllához, hogyha az eredetileg kontemplált korszak elmult, újabb vaticiniumot toldottak hozzá, és így majd tizennégy új vaticiniummal hozták odább a sibyllát, majdnem egészen az újkorig.***) A Husvétí Krónika írója, a ki már is a 12. korszakban élt, mindjárt azzal jelzi világtörténelmi felfogását, hogy *tizenkét* sibyllát vesz fel, ilyen módon egészen a maga koráig meghagyván a római világbirodalom számára azt a világuralmi hangot, melyet, hogy, hogy nem, a sibylla hangjában véltek felismerni. Egységes világbirodalomról álmodozott az egész középkor, ezt az egységes világbirodalmat hirdette váltig a sibylla, majd az egyik, majd a másik alakban; érthető tehát, hogy egy író, a ki már a korszakok felvételével is dokumentálja a történelemnek mesterséges felfogását, eme fictió számára készenlétben tartja a nélkülözhetetlen sibyllát is. A tizenkettedik korszakban elkélt már tizenkét sibylla is. Az ő szellemében szólva: a világlétezésnek tizenkettedik órájában is ott virrasztott a képzeleti világbirodalom fölött a római világbirodalom fennmaradásának megtestesült geniusa: a sibylla.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

*) Krumbacher, *Gesch. der byz. Litter.*, 2. kiadás, 337. l.

**) Sackur i. m. 132. l.

PETŐFI KÖLTÉSZETE.

(Vége.)

IV. Petőfi elbeszélő költeményei.

Petőfi igazi lyrikus természet lévén, érthető, ha epikus művei egy részében is önmagáról szól, vannak azonban objectiv elbeszélő művei is. Ezek közé tartozik legbecsesebb alkotása az epikai nemben : *János vitéz*. A 22 éves ifjú e művével új irányba tör; elhagyva Vörösmarty és társainak méltóságos, szónoki pompával ömlő hexameterait, a melyek rég mult eseményeket hömpölygetnek hullámaikon, egy ugrással a magyar Alföldön terem a magyar nép kellő közepében, a jelen korban. Fölveszi a *Gvadányi* után megszakadt fonalat és teremt egy olyan népies elbeszélést, aminőt a *Peleskei nótárius* óta nem láttunk (Ludas Matyi szellemében népies ugyan, de formában classicus). Ezzel pedig bátorítólag hat Aranyra is. Tiszta magyar világba vezet bennünket : az Alföld, hirtelen viharaival, és pásztortüzeivel, a juhászlegény és szeretője a szép parasztleány, az erdei zsványok, a huszárok — mind olyan jó ismerőseink. Azután egyszerre felragad a népmesék képzeleti és mégis ismert világába : megjelennek előttünk az óriások, seprőnyélen lovagló boszorkányok, hogy befejezze az egészet a hős boldogsága Tündérorságban.*) Amilyen magyar ez az egész világ, olyan a nyelve is, ez a fölülmulthatatlanul szép népies nyelv, melynek párját addig csak költőnk dalaiban találjuk.

Petőfinek ez örök becsű alkotása életének is egyik legboldogabb korszakát jelzi. Több mint öt évi nyomorgás, katonai szolgaság, vándorlás után ez évben jutott először abba a helyzetbe, hogy nyomasztó gondok nélkül élhetett, sőt már szüleit is segíthette, a hirnév, a népszerűség is most kezdett rámosolyogni és boldogságát még teljesebbé tette kiterjedt vidám baráti köre. E boldog megelégedés szülte a *János vitéz*, ezt jelzi az események és jellemek minden keserűség nélküli rajza, még a hős balsorsában is, ezt a phantasia szabad röpkülése a mesék boldog világában. A francziák iránti rokonszenve is itt jut először kifejezésre, bizonyosságul annak, hogy már kezd velük foglalkozni.**)

Ugyanezen boldog korszak szülte a *helység kalapácsa*, Petőfi

*) Erdélyi és Gyulai kimutatják a motivumokat szolgáltatott népmeséket.

**) Dozon, a János vitéz első francia fordítója, ki is emeli ezt a rokonszenvet, Saint-René Taillandier pedig allegoriát lát e költeményben melyet szerinte a Kárpátoktól az Adriáig énekelnek a rhapsodok. Ez utóbbi állítás még János vitéz újabb fordításába is bejutott. (L. Buda-pesti Szemle 1898. okt.)

legkomikusabb, legvigabb alkotása. Tudjuk, hogy a kortársak — részben legalább — nem értették meg, mint komoly epost bírálták, holott irodalmi satira, mint pl. *Don Quichote*, *A tudós nők* vagy *Platen* némely vigjátékai. Hatásra nézve nem akarjuk ezekhez, különösen a két előbbihez hasonlítani, sőt alig is lehetne kimutatni, hogy a hatásból mi jut épen erre, mert hiszen Petőfi egész költészete nagy egyszerűségével reactiót jelent a czikornyás, affectált, szónokias elbeszélő stílus ellen, a mit a Helység kalapácsában neveltségessé tesz.*)

Különben ezt a munkáját, mely irodalmunk legjobb komikus alkotásai közé tartozik, az is élvezheti, aki kulcsát nem ismeri, oly erős benne a komikai ellentét a kicsinyes tárgy (kocsmái verekedés) és az epost parodizáló előadás közt.

Petőfi többi epikai művei kevés anyagot nyújtanak részletes tárgyalásra, azonban utolsó, terjedelemre pedig legnagyobb munkája: *Az apostol*, annyi különböző megítélésben részesült, hogy behatóbban kell vele foglalkoznunk. A nélkül, hogy elsorolnánk a különböző ítéleteket, előadjuk saját felfogásunkat.

Petőfi ezt a költeményét 1848. nyarán írta, miután király-ellenes versei népszerűtlenné, sőt gyűlöltté tették és miután jórészt ennek folytán mint képviselőjelölt megbukott. *A nép tehát hálátlan ő iránta, a ki tiszta meggyőződésből, önzetlenül küzd érte*: ez az alapmotívum, melyből költeménye keletkezett. Ez a hálátlanság rendkívül fájt neki, úgy, hogy mindaz, a mit ellenfele és annak mandatumára tett: petitio, párbajra hívás, nyilatkozatok stb. — nem elégtették ki, még a költészetben kellett vigasztalást keresnie. Mindazt, a mit a népért tett és szenvedett, nagyítva és a multba helyezve összefoglalta a legsötétebb képbe; azt akarta megmutatni, hogy hogyan áldozta volna fel magát a szabadságért, ha régiebb korban él (talán Martinovics korában). *Az apostol* tehát részben való, részben és pedig nagyobb részben elképzelt története a költőnek. Gyermekkorát «rongymezebe burkolá,» talált gyermekké tevő, mint

*) Hogy milyen stílusban írtak némely novella-íróink szolgáljon mutatóványul néhány részlet az Athenæum 1843. évfolyamában megjelent *Julia* című novellából: «Mint bűvölés által tündéri álomba szenderült a feloldó varázshangra, ugrott fel Béla nyughelyéről. — Béla egy szűzies tiszta kebel egész hevével ölelte honát s nemzetét. — Balkeze saját hajéjébe mélyedt. — Tűztekinete a holló hajlombra tapadt, a kéz követé a szemek játékát s mielőtt Julia akadályozhatta volna, a korláttört bársonyhullám sötét felhőként hullott márványnyakára. — Szemcsillagi a bársony pillák védárnyába vonultak vissza.» — És ez ugyanazon folyóirat ugyanazon évfolyamában jelent meg, a melyben Petőfítől a *Befordúltam a konyhára, Hortobágyi Kocsmárosné, Szeget szeggel* stb.

Arany Bolond Istókot, de viszont a Szilveszter éjszaka, Petőfi születésének ideje átesillogtatja a valóságot. Szintugy ő az, aki már tanuló korában buzgón olvasta a világtörténetet, a ki mások gondolatait másolgatta (Pozsony, 1843.), a ki ellen a papok lázították a népet (a templomban prédikált ellene Nagy-Bányán egy jezsuita, Szabadszálláson a pap fia volt ellenjelöltje), ő az, akit az elámított nép cserben hagy, sőt halállal fenyeget (a szabadszállási képviselőválasztáson).

Amint Szilveszter rémes történetét elbeszélte, költőnk mintegy felébred lázas álmából és azzal végzi, hogy kihalt a szolganemzedék, fiaik lerázták a rabbilincset. A költő tehát megvigasztalódik, a kagyló megszülte a gyöngyöt és meggyógyult.

Petőfinek ezt a munkáját általában kevesebbre becsülik az értékénél; bizonyos, hogy olvasása sok élvezetet, de sok bosszúságot is okoz, számos részlete remekműhöz méltó, de az egész kínos benyomást hagy vissza. Szilveszter gyerek-kora, a vén tolvaj, a koldúsasszony, a gyerek és kutya barátsága — gyönyörű részek, méltó hozzájuk a földesúr leányának alakja s az ifju és a leány szerelmi vallomása. Annál kínosabb azonban látni, hogy e nagy szeretet jutalma éhség, a legborzasztóbb nyomor, melyben az anya szeme láttára éhen hal gyermeke. És mit tesz az apa? Álmodozik az emberiség szabadságáról, a melyért egyelőre semmit se tehet. Mi itt az igazság-szolgáltatás, az a valami, a mi megnyugtasson bennünket? Egyedül az, hogy később, jóval Szilveszter halála után győz a szabadság; ez a kárpótlás az ártatlan áldozatokért. A szabadság tehát voltaképen egy szörnyű zsarnok, aki áldozatul követel ártatlan nőt és gyermeket — ezért hat reánk kínosan az egész költemény, kínosabban mint bármelyik történeti balladája, pedig ezeket is csak izgatás végett írta. Ennek a céltnak is kevésbbé felel meg *Az apostol*; balladáiban megvan a történeti valóság és az ebből származó történeti hitel, a mit itt a belső valóságnak, a jellemzésnek és igazság-szolgáltatásnak kellene pótolni, de nem pótol teljesen.*)

Prózai elbeszélő munkáit mellőzhetjük, bár novellái ma is figyelemre méltók, korukban pedig stílusuk egyszerűségével is jól hatottak, de már regénye (*A hóhér kötele*), egyetlen érzésnek: a végletes, fékezhetlen bosszúnak a rajza, nem hisszük, hogy a költő valódi, állandó lelkiületét fejezné ki**) és ma is rámondhatjuk, a mit állítólag censora mondott

*) *Az apostolban* többé-kevésbé kimutatható idegen elemeket l. Riedl: *Petőfi* (Képes Irod. tört.)

**) Egészen másképp szól pl. e sorokban:

Áll-e az a kemény, szigorú ítélet,

Amely jutalmat oszt és boszuját tölti? (A csillagos ég).

róla: Nincs ugyan morálja ellen semmi kifogás, de nem méltó az Ön nevéhez.

Ugyan az a sötét keserű hangulat a mely *A hóhér köteleit*, *Az örültet* és a *Felhőket* sugalmazta,¹⁾ hozta létre drámáját is (*Tigris és Hiéna*). Hangulatához hozzájárult még a francia romantikusok, különösen Victor Hugo hatása, hogy még végletesebb tárgyat válasszon; viszont töredékben maradt drámája Caraffáról olyan eszköze lett volna az izgatásnak, mint történeti balladáí. Ugyan e czélból foglalkozott Dózsa Györgyről, meg Spartacusról írandó dráma tervével is, de ezek csak tervben maradtak, mint a Csák Mátéről és Rákócziról tervezett eposok.²⁾

V. Petőfi leíró költészete.

Népszerűségének ez is egyik forrása. Múltán, mert a magyar föld és magyar népnek rendkívül gazdag képtárát találjuk itt. Különösen a magyar Alföld egész teljességében élénk tárul állat és növény világával és lakóival.

Vannak tehát tájképei és életképei. Petőfi tudja, hogyan kell kikerülni azt a veszélyt, a mely e műfajban, a költészet és festészet határán fenyeget. Tudja, vagy érzi, a mit Lessing megállapított, hogy a költőnek nem térben, hanem időben kell leírni és hogy a túlságos sok részlet árt a kép tisztaságának. Sőt tud többet is: érzelembe olvasztja a leírást és ez által kelt hangulatot. Megtörténik azonban, hogy tudása vagy érzéke cserbe hagyja: *Az alföld* semmi más csak leírás, se cselekvény, se hangulat nem eleveníti meg, bármennyiszer elolvassuk is, lelkünkben semmi kép sem marad vissza. Ez áll a *Kis-Kunságra* is; az egyes részletek, mint a festő vásznán egymás mellé vannak helyezve: itten a lapályon, — amott egy nagy ágas, — ott van a délibáb, — végre ott a város, — mindez költészetben nem ad képet.³⁾ Természetesen vannak

¹⁾ Ez a hangulat tart 1845. szeptembertől mintegy 8—9 hónapig. Okait lásd Ferenczi Zoltán *Petőfi életrajza* cz. művében.

²⁾ Spartacusról Eugène Hugo, Victor testvére is tervezett egy igen romantikus drámát.» (Bertrand: *La fin du classicisme* Paris, 1897.). Petőfi *Az apostolban* is említi a lázadó rabszolgák vezérét.

³⁾ Lenkei Henrik *Petőfi és a természet* cz. munkájában e két költeményben is különös szépségeket tud fölfedezni, úgy, hogy minta gyanánt tárgyalja őket, minket azonban nem tud meggyőzni efféle állításokkal: «A gulya kolompol, a kút vár s így mindkettő cselekvőnek van feltüntetve.» Egyik se cselekvény költői értelemben, mindkettő helyben maradó. Azt se látjuk be, hogy a csárda «magányos» jelzője egyszerre élénk tárja az egész topographiai helyzetet. Szintűgy nem érezzük a Kis-Kunságban,

sokkal sikerültebb tájképei is. A cselekvényben, tehát elbeszélésben előadott leírásnak jó példája *A téli esték*, *A puszta télen*, és *Utazás az alföldön*, a hangulatos tájképnek pedig legkitűnőbb példája, igazi mintája a *Kutyakaparó*, a mint azt már Salamon kiemelte, hogy t. i. az egész kép a kelleetlen fanyar unalom és hanyatlás hangulatát kelti fel bennünk.

Petőfi életképei sokkal változatosabbak, mint tájképei; míg ezek csaknem kizárólag az Alföldre szorítkoznak, tehát épen olyan vidékre, a melyben nem sok a változatosság, addig életképei különböző társadalmi osztályokat mutatnak be, különböző típusokban vagy egyéneken. Életképeit általában az erős érzelem és hangulat jellemzi, úgy hogy e szerint osztályozhatók is. Vegyük pl. a következőket: *Pató Pál ur*, *A magyar nemes*, *Pinty urfi*, *Kedves vendégek*, *A boldog pestiek*, *Pest* — mindezek életképek, mert élénk állítják a léha, tétlen nemes embert, az ingyen élő pesti gavallért, az ügyetlen falusiakat, stb. de épen olyan jól tárgyalhatók satira néven is, mert főelemük a leírás mellett a satira. Így *A kis béres* vagy *Fürdik a holdvilág* lyrai életkép, csaknem dal, *Orbán*, *Pál mester* mind a kettő humoros, a *Kördal* pedig számítható legkedvesebb bordalai közé is, noha épen úgy életkép is: a jómódú, mulatni szerető paraszt gazdák képe.

Hogy mennyire áthatja életképeit az érzelem vagy hangulat, szolgáljon rá például egyik legszebb költeménye, *Sári néni*. Hangulata szerint elegiának volna mondható, mert minden az öregségre és halálra emlékeztet benne: Sári néni varrogat, tán szemfedőjét varrja, arcza tele ránczczal, haja tél, vagyis a természet halála, szeme úgy pislog, mint a síri lámpa, szíve mozdulatlan, mint a halotté. Ime, a leírás célja az, hogy bizonyos hangulatot keltsen bennünk, a mely hangulat azonban csak a leírással kelthető fel, de van példa arra is, hogy a leírás csak ürügy, csak kiinduló pontul szolgál. Aranynál mulatva Nagy-Szalontán nemcsak az öreg Sári nénit énekli meg, hanem a csonka tornyot is. Ezt is leírással kezdi, de ez a leírás csak ennyiből áll:

Vén torony áll a rónaság felett — a többi már történet. Hanem a történet se célja neki, cél: a szabadság dicsőítése. Tehát leírásból kiindulva történet formájában remek ódát zeng a szabadságról. Az is megtörténik, hogy érzelmét allegorikus leírásba öltözteti. Petőfi nem szerette az allegoriának azt a fajtát, a melyhez kényszerűségből fordul az író, mert nyíltan beszélni nem szabad s amiben nálunk Tompa jeleske-

hogy «mindenhol élet, virulás, duzzadó gazdagság.» Ilyen egységes hangulatról szó se lehet, hiszen ott a szomorú ágas beomlott gödörrel, az ütötköpött vén csárda, a gyérülő, majd egészen elvesző legelő, terméketlen homokdombok, a mogorva komondor stb. mind nem a duzzadó gazdagság jelei.

dett legjobban.*) Ilyen költeménye neki csak egy van (Okotootáia), ez is egészen átlátszó. Jobban megfelelt természetének az az allegoria, amelynek Goethe nyújtotta kiváló példáit**) és a melyet azért használ a költő, hogy az elvont eszmét concret alakban tegye világosabbá. *A kutyák dala, A farkasok dala, A rab oroszlán, A tél halála* — mind a szabadság — szeretet allegóriái és költőnk legkiválóbb alkotásai közé tartoznak.

Amint epikus költeményeiben ki-kitör a lyrikus, úgy a leírásban is talál módot hogy érzelmeit zengje.

VI. Idegen hatás. Befejezés.

Befejeztük immár Petőfi költészetének tárgyalását, egészítsük ki most azt, amit már itt-ott mondottunk az idegen hatásról.

Ez a hatás legfőképp a francziáktól jött. Rajongott e nemzetért, nyelvét jól megtanulta (Bemmel francziául beszélt és levelezett), irodalmát tanulmányozta. Részletezve e hatást három pontba foglalhatjuk: *a nagy forradalom története, Victor Hugó és Béranger*. Az első politikai költészetére gyakorolt nagy hatást, mint már láttuk. Victor Hugo hatása még nincs részletesen kimutatva, de annyit már mondhatunk, hogy főképp bizarr, végletes tárgyak választásában mutatkozott (Tigris és Hiéna, A hóhér kötele), abban a korszakban, amikor költőnk lelkiállapota fogékony volt ez irányban.

Hogy Béranger-ről hogyan vélekedett, mutatja az a hymnus, a melyet egyik prózai munkájában szentel neki: Megnézem Béranger honát, a fényes Franciaországot és magát Bérangert, a világ új megváltójának, a szabadságnak legnagyobb apostolát. A juliusi forradalom ágyudörgése Béranger dalainak viszhangja volt. Mindenki tisztelettel említse az ő nevét. Ő a világ első költője (Uti levelek VI.).

Ugyanaz a túlzás, végletes érzelem, mely Petőfit jellemzi; ő vagy erősen szeret, vagy erősen gyűlöl, egyéb nem igen van az ő skáláján. Kisfaludy Károly neki jelentéktelen kontár, Goethe a jelenkor bálványa, a kit a jövődő el fog dönteni, Béranger ellenben a világ első költője.

E túlzó magasztalást bizonyára nem egyedül Béranger költészete sugalmazta, része van benne élete pályájának is. A népszerű chansonnier mint a forradalom, különösen Voltaire tanítványa és Napoleon rajongója mély gyűlöletet érzett a Bourbonok iránt, kik nem tanultak és

*) Bérangernek a Bourbonok ellen írt versei közt is vannak szép, példái: *Denys, maître d'école* (evvel a refrainnel: *Jamais l'exile n'a corrigé les rois*), *Les mirmidons*, *Le sacre de Charles le simple*, *Les infiniment petits sth.*

**) *Seefahrt*, *Mahomets Gesang* és a legszebb: *Adler und Taube*.

nem felejtettek semmit», tehát mintha nem is léteznék a forradalom és császárság egy negyed százada, vissza akarták állítani a régi rendszert nemesi és papi uralmával. Az a küzdelem, melyet Béranger a reactio ellen folytatott, költészetének legfontosabb része. Satirái, a melyeket a királyság, nemeség és talán legnagyobb szenvedélylyel a papság ellen intézett, kétszer juttatták börtönbe, de egyszersmind a legnagyobb népszerűsége is. Tehát apostól és mátyr egyszerre. Petőfit vonzotta ez az érdekes életpálya, valami ilyenfélét óhajtott önmagának is, ezért költészetét túlbecsülte. Azonban valami mélyebb hatást még így se gyakorolt rá, inkább azzal tűntette ki hódolatát, hogy több költeményét (összesen ötöt) lefordította.

Az a hatás, mely kétségtelenül Béranger-ra vezetendő vissza, alig több, mint a *refrain*. Ezt már Salamon észrevette, Ferenczi Zoltán pedig biographiai alapon kétségtelenné tette, hogy Petőfinél csak azután jelenik meg, miután megismerkedik a francia költővel (1844.), a ki *refrain* nélkül alig 3—4 verset írt összesen. De nem lehet ugyanezt egész határozottan mondani mind arról, a mit még az ő hatásának tulajdonítanak.*) Hogy Bérangernak politikai költészetét szerette legjobban, az kétségtelen, ámde azon hatás mellett, a mit a francia forradalom gyakorolt rá, ne feledjük a legfontosabbat, azt, hogy saját egyénisége szerint is antimonarchikus volt. Ugyanez áll bordalairól is. Igaz hogy ezeket akkor írja legnagyobb számmal, a mikor már Bérangerral megismerkedett, csak hogy ennek magyarázata az a boldog korszak, a melyben ekkor élt, vidám baráti körben töltve estéit. Különben is a bordal épen nem ismeretlen irodalmunkban már előtte sem (l. Kölcsey, Vörösmarty stb.).

De ezekkel ellentétben talán még egy ponton lehetne hatásról szólni. Tudva lévő, hogy Petőfi alacsony származását is megénekelte. Ez új hang költészetünkben, *Bacsányi*, *Erdélyi*, stb. nem nyújtanak rá példát, csakis Czuczor említi atyjáról, hogy jobbágy volt. Megtaláljuk ellenben többször is Béranger-nál, a ki tiltakozik az ellen, hogy őt nemes származásának tartásák (*Je suis vilain et très vilain*), a ki megéneklí nagyapját a szegény öreg szabót stb. Tudva hogy ez a hang Petőfinél csak 1844 után jelenik meg, legalább is valószínű, hogy a francia költő bátorította őszinteségét ez irányban.

Petőfivel kapcsolatban szokták még néhány külföldi költő, különösen *Heine*, *Byron* és *Shelley* nevét említni. Ezekkel röviden végezünk.

Heine hatása mutatkozik talán azon néhány költeményében (Vizen, Első szerelmem, Hozzá stb.), a melyeket komoly, érzelmes hangon ír egész a tréfás, váratlan befejezésig (Heinei humor, mint Gyulai nevezi).

*) L. Salamon, Gyulai és Ferenczi fejtegetéseit.

Még kétségtelenebb, példákon kimutatható hatást gyakorolt a *Reisebilder* Petőfi útleírásaira.¹⁾ De hát ez már kívül esik költészetén.

Egyébként e két költőt, akiről most szólnunk, némi kapcsolatba hozza az a harmadik is, a kiről főntebb szoltunk. Heine szintűgy legnagyobb francia költőnek vallja Bérangert mint Petőfi.²⁾ Kétségtelen, hogy a Bourbonok nagy ellensége egy időben, 1830. körül hazájában is a legnagyobb népszerűséget élvezte, egy francia író szerint pedig a németek félszázadig őt tartották a legnagyobb francia költőnek, sőt tartják még ma is.³⁾

Ennyit Petőfi és Heine viszonyáról. A mi Byron, Shelley vagy esetleg még Shaksperet illeti, egyenes hatás nem mutatható ki, legfőlebb rokon szellemről vagy rokon hangulatról lehet szó. Ilyet pedig ki lehetne mutatni még másokkal is, ezeknél pl. közelebb áll hozzá Rousseau, a csavargó órás fiú, a természet imádó, a nemesség és gazdagok ellensége, a szegények pártfogója, a francia forradalom atyja, aki iránt Petőfi ki is fejezi hódolatát *Az apostolban* — ennek fejtegetése azonban már meszsze vezetne.

★

Ezekben kíséreltük meg elemezni, magyarázni Petőfi költészetét, kerülve a szertelen magasztalást, a mire olyan nagy a hajlandóság a nagyokkal szemben, különösen ha nemzeti elfogultság is járul hozzá. Pedig épen az igazi nagysággal szemben nincs erre szükség, elbirja az honfitársai kritikáját is, a mint megkapja az elismerést idegenektől is. Petőfire vonatkozólag csak nem régiben olvastuk, hogy a világirodalomban az ő költeményeiben csendül meg először az új idők dala.

És ezt egy berlini egyetemi tanár mondotta.⁴⁾

SZIGETVÁRI IVÁN.

PETŐFI ÉS HOMEROS.

A Philologiai Közlönyben, ezelőtt három évvel (XXIII, 478—479.), megírtam, hogy Petőfi *Egressy Etelke* című költeményének (Összes művek, III, 19—20.) hetedik versszaka élénken emlékeztet a *Metamorphosis* egyik passusára (IV. 320—326.), mely Salmacis nymphának Hermaphroditushoz intézett csabító szavait foglalja magában. Azóta eszembe

¹⁾ L. Csernátóni Gyula. *Petőfi-Muzeum* I.

²⁾ *Heines sämtliche Werke*. 1887. 10. kötet (George Sand).

³⁾ *Une nouvelle biographie de Henri Heine*. (Revue des deux Mondes, 1900, május 15.)

⁴⁾ Herman Grimm. L. *Budapesti Szemle* 1895. 153 és 290. l.

jutott, hogy az Odysseában is van hasonló jelenet, a melyet Ovidius kétségkívül utánzott s a melyben a phæakok szigetén meztelenül bolygó Odysseus hizelgő szavakkal kéri Nausikaa királykisasszonyt, mutassa meg neki a várost és adjon neki ruhát, a melylyel testét betakarhassa. Homeros sorait ide iktatom, hogy feltüntessem a különbséget egyrészt közte és Ovidius, másrészt a két classikus költő és Petőfi között:

Αὐτίκα μειλίγιον καὶ κεοθαλέον εἶπτο μῦθον.
Γουνούμαι σε, ἄνασσα· θεός νύ τις ἦ βροτός ἐσσι.
Εἰ μὲν τις θεός ἐσσι, τοὶ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσιν,
Ἄρτεμιδι σε ἔγωγε, Διὸς κόρη μεγάλοιο,
εἰδός τε μέγεθός τε φυήν τ' ἄγχιστα ἔσσω·
εἰ δέ τις ἐσαι βροτῶν, τοι ἐπὶ χθονὶ ναιετάουσιν,
τριμάκαρες μὲν σοίγε πατήρ καὶ πότνια μήτηρ,
τοιμάκαρες δὲ κασίγνητοι· μάλα πού σφισι θυμὸς
αἰὲν εὐφροσύνῃσιν λαίνεται· εἴνεκα σείο,
λευσσόντων τοιόνδε θάλας χορὸν εἰς οἴχνευσαν.
Κεῖνος δ' αὖ πέρι κῆρι μακάρτατος ἔρχον ἄλλων,
ὅς κέ σ' ἐέδνοιαι βρίσας οἴκονδ' ἀγάγηται.
Οὐ γάρ πω τοιοῦτον ἴδον βροτὸν ὀφθαλμοῖσιν,
οὔτ' ἄνδρ' οὔτε γυναῖκα· σέβας μ' ἔχει εἰσορόωντα.
Δήλω δὴ ποτε τοῖον Ἀπόλλωνος παρὰ βωμῷ
Φοῖνικος νέον ἔρνος ἀνερχόμενον ἐνόησα —
— — — — —
— — — — —

ὥς δ' αὖτως καὶ κεῖνο ἰδὼν, ἔτεθήπεα θυμῷ
δῆν· ἐπεὶ οὐπω τοῖον ἀνέλυσεν ἐκ δόρυ γαίης·
ὥς σε, γύναι, ἄγαμαι τε τέθειπά τε δεῖδιά τ' αἰνῶς
γούνων ἄψασσαι· χαλεπὸν δέ με πένθος ἰκάνει.

(VI, 148—169.)

Odysseus első tekintetre Artemisnek véli a leányt, a ki szépségre, nagyságra és termetre Zeus szeplőtelen lányához hasonlít, s a kinek háromszor boldogok szülei, háromszor boldogok testvérei, s lelköket mindig öröm fogja el, mikor látják, hogy családjuk ily gyönyörű sarja körtánczot lejteni a tánczhelyre lép. De legboldogabb minden férfi közt az, a ki őt, gazdag nászajándékkal elhalmozva, egykor házába viszi. Odysseus, ki a dicséretet még azzal toldja meg, hogy Nausikaát Apollo delosi temploma közelében díszlő fiatal pálmafához hasonlítja, melynek láttára elállt a szava bámulatában,*) ezzel a hizelgő és elmés megszólí-

*) «... à la vue de ce palmier je restai muet de surprise.» Dugas-Montbel, *Odyssée et poésies homériques* (Paris, Didot, 1885), 76. — A görög szöveg: «ἐτεθήπεα θυμῷ δῆν.» (Homeri Carmina et Cyclici epici reliquiae. Graece et latine, ex Dindorfii recensione. Parisiis, Didot et socii, 1881.)

tással teljes sikert arat, s nemcsak segítségben részesül; hanem a leány szívét is megnyeri. — Ovidiusnál a vízi nymphea (Artemis náidjai közül az egyetlen, a kit az istennő nem ismer) szerelemre kényszeríti az előtte ismeretlen pásztorfiút, a ki, mint neve is mutatja, Hermes és Aphrodite gyermeke. Midőn buja szerelmi hévvel szorosan egyesül vele, az ifju s a nymphea teste összeolvad, és mindkettő elveszti, részben, saját nemének attributumait:

Sic ubi complexu coierunt membra tenaci,
Nec duo sunt, et forma duplex, nec femina dici,
Nec puer ut possint; neutrumque et utrumque videntur.
(IV, 374—376.)

Ekkor a férfiúságát veszített fiú arra kéri szüleit, hogy bárki megfürdik ezután a forrás vizében, úgy hagyja el azt, mint «semivir.» Hermes és Aphrodite, valami titkos szert (incertum medicamen) öntve a vízbe, teljesítik Hermaphroditus kérését.

Homeros beszéde, melyet Odysseus szájába ad, egy naiv és lelkesült hymnus a szeplőtelen szépség istennőjéhez, kinek képe a Louvrebán őrzött úgynevezett Versaillesi Dianára emlékeztet. Ovidius, szokása szerint, buja képek rajzolásába merül; Salmacis a pajkos Cupidót látja Hermaphroditusban, a «furtiva voluptas» szerzőjét, s midőn a gyermek meztelenül a forrás vizébe ugrik, a nymphea, leshelyéből, köntösét messze dobva, őrzöngő dühvel ráveti magát s rátekergetőzik, mint a kígyó, midőn elragadja a királyi sas, vagy a repkény, midőn a nagy fák törzseit szorosan átöleli. Ovidius itt elemében van, s verseinek lágyan ömlő zenéje mintegy kísérni látszik az ingerlő jelenetet.

Petőfi, már fölvetett tárgya természeténél fogva is, csupán azt a gondolatot veszi át Ovidiusból, vagy, közvetve, Homerosból, mely a csodált leány szüleinek boldogságát a majdani jegyesével állítja szembe. De Homerossal közvetlenül is érintkezik, midőn azt mondja:

Barátom, ember tyánya ilyen nem lehet.

— — — — —
Ily lányokkal lehettek az Olymp körül
Mégméséltve a források és a fák.

Ovidius kételkedve mondatja ezt Salmacissal:

. Puer o dignissime credi
Esse deus

Homeros mondása ellenben határozottabb, ép úgy mint Petőfié:

Ὁ ὅ γὰρ πῶ τοιοῦτον ἴδον βροτὸν ὀφθαλμοῖσιν,
οὔτ' ἄνδρ' οὔτε γυναικαί.

Petőfi nem ruhazza föl Egressy leányát valamely mythologiai személy nevével, csak általában jelenti, hogy ily lényekkel lehettek meg-népesítve az Olymp körül a források és a fák. A magyar költő saját nevében fejezi ki bámulatát a kedves lány iránt, a kit, úgy véli, Shakspeare képzelete alkotott, s a múza, megtestesítve a szép eszmét, ajándékol ott hagyta atyjának kebelén. Petőfi alig meri őt kézzel illetni, még csak melléje is aggódva lép, félvén, hogy elfújja őt lehelletével. Ebben a magas eszményi felfogásban Petőfi ismét találkozik Homerossal. Odysseus kétszer is nyilvánítja, hogy félelemmel és megdöbbenéssel nézte Nausikaát. A legtöbb idézett passus második sora így végződik:

. . . . σέβας μ' ἔχει ἐισορόωντα.

A σέβας szó nem csápán bámulatot, csodálatot jelent, hanem félelmet, tiszteletet is (*fromme Scheu, Ehrfurcht*¹⁾, ép úgy mint a latin *vereor* és *verecundia*, melyekből azonban a csodálat fogalma hiányzik²⁾. — A második nyilatkozat a csodálatot, az elámulást és félelmet, mely tisztelettel párosul, külön igéssel még szabatosabban jelöli:

ὣς σε, γύναι, ἄγαμαί τε τέθρηπα τε δειδία τ' ἀνῶς
γούνων ἔψασαι.

A három ige közül ἄγαμαι (τινί, μῦθον) a. m. csodálom, bámulom; τέθρηπα elámulást jelent, mely gyakran az érzékek megzavarodásával jár (*betäubt, von Erstaunen bewältigt sein*; l. fentebb a Dugas-Montbel-féle fordítást); δειδω (perf. δέδια és δειδία) félek, aggódok, de *vereri* értelemben is előfordul: *fromme od. achtungsvolle Scheu hegen gegen Jmdn.*³⁾ pl. θεούς. (V. ö. Voss: *und zittre vor Ehrfurcht.*)

Meglehet, hogy Petőfi mind a két forrást ismerte, s akkor nem lehet eléggé csodálnunk az ő rendkívül finom költői érzékét, melylyel a női szépséget eszményíti, s érdeméből semmit sem von le, hogy ebben nemcsak saját inspiratióját, hanem a nagy mestert is követte, kinek műve legbiztosabb kalauz a költészet terén: az egyetlen, az utolérhetlen Homerost.

HAVAS ADOLF.

¹⁾ Seiler, Vollständiges Griechisch-Deutsches Wörterbuch üb. die Gedichte des Homeros u. der Homeriden. Lpz., 1872.

²⁾ *Vēřor*, a. m. 1. éprouver une crainte religieuse; 2. craindre. — *Vēřcundus*, a. m. respectueux, réservé; pudique; — *vēřcundia*, a. m. respect, pudeur; — *vēřcundor*, respecter; craindre; être réservé. (Bréal et Bailly, Dictionnaire étymologique latin. Paris, 1885.)

³⁾ Seiler i. m., 151.

A FRANZFELDI NÉMET NYELVJÁRÁS.*)

Hazánk legdélibb részében, Pancsova városától északra, mintegy 10 kmnyi távolságban tőle fekszik a tiszta német-evangelikus Franzfeld, 4183 lakossal a Nagy-Becskekerek-Pancsovai vicinalis vasút Ferencz-halom nevű állomása. Délről határolja a magyar-német-szerb lakosságú Pancsova városa, keletről a román-német Réva-Ujfalu, északról a tiszta szerb Czrepaja és nyugatról a német-román Torontál-Almás. Távolabb tőle van nyugatra a szintén német-román Glogon, északra a tiszta magyar Torontál-Vásárhely, a tót Antalfalva és Lajosfalva, keletre Román-Petre és Dolova, előbbi túlnyomó román, utóbbi szerb lakossággal, délen a Pancsovától tíz percznyire fekvő Hertelendyfalva, csángótelepítvény, és Starcsova német-szerb lakossággal.

1792-ben II. Lipót királyunk uralkodásának kezdetén telepített ide 100 házba körülbelül ugyanannyi német-evangelikus családot, kikhez 1802-03-ban még vagy 40 evangelikus család járult hozzá. A bevándorlók Németország különböző részeiből jöttek hozzánk, legtöbbje Württembergből és Baden-Durlachból, kisebb része Badenből, Elzász-, Pfalz-, Svájc-, Nassau-, Hessen-, Breisgauból. Akkor a határőrvidék területén fekvő «Deutsch-Banater Grenzregiment Nro 12» több mint 50 községnek egyike volt, és csak a határőrvidék felosztásával, 1871-ben csatolták az anyaország területéhez. A lakosság túlnyomó részben földmivelő, csak kisebb része iparos és kereskedő, habár a bevándorlók között igen sok volt az iparos, kik csak nehezen adták magukat a földmivelésre.

A leírandó nyelvjárást csakis Franzfelden és ennek leányközségé-

*) Irodalom: K. Czoernig: *Ethnographie der österreichischen Monarchie* 1857. 3 kötet. — *Geschichte der Franzfelder Gemeinde anlässlich ihres hundertjährigen Bestandes* herausgegeben von der Gemeinde, Pancsova 1893.

Schmidt Henrik: *A verbácsi német nyelvjárás*. Philologiai Közlöny XXIII. mint különnyomat is, Budapest 1899. — Dr. Philipp Lenz: *Der Handschuhsheimer Dialekt* I. Theil: Wörterverzeichnis. Progr. Konstanz 1887. — U. a.: *Vergleichendes Wörterbuch der Neuhochoutschen Sprache u. des Handschuhsheimer Dialekts*, Heidelberg, 1898. — U. a.: *Die Flexion des Verbums im Handschuhsheimer Dialekt*. Zeitschrift für hochdeutsche Mundarten 1900. I. kötet. — Dr. Georg Heeger: *Der Dialekt der Südpfalz*, I. Theil: Die Laute. Progr. Landau 1896. — Dr. Friedrich Kauffmann: *Geschichte der schwäbischen Mundart im Mittelalter und in der Neuzeit*. Strassburg, 1890. — Hermann Fischer: *Geographie der schwäbischen Mundart*. Mit einem Atlas von 28 Karten. Tübingen, 1895. — Karl Erbe: *Der schwäbische Wortschatz*. Stuttgart. 1897.

ben Franzjosefsfelden beszélnek, a szomszédos Almás és Glogon német-katholikus lakossága osztrák (*ēs, enk* = ihr, euch) dialektust beszél. Franzjosefsfeldet Boszniában, 3 kmnyire Bjelinától délre, nem messze a Drina folyótól, 1856-ban közel 100 Franzfeldből kivándorolt család körülbelül 500 lélekkel alapította.

I. A nyelvjárás magánhangzói.

1. §. A nyelvjárásnak magánhangzói a következők:

1. egyszerű hangzók:

a) tiszták: *a, ā; o, ō; e, ē; i, ī; u, ū; ə; v; ɪ.*

b) orrhangzók: *ā, ō, ē, ī, ū*; mely hangzók feletti *-* jel nemcsak e hangzónak az orron keresztül való ejtését, hanem hosszúságát is jelöli. Orrhangzók lehetnek tehát az összes hosszú hangzók az *ē* kivételével, mely csak *r* előtt állhat (de v. ö. 3. és 7. §.).

1. kettős hangzók:

a) tiszták: *ā, au, ei;*

b) orrhangzók: *ā, āu, -.*

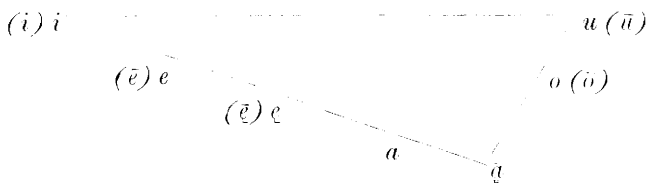
2. §. Külön phonetikai leírásra csak az *a* és *ā*, valamint az *e* és *ē* hangzók szorulnak. Az előbbi kettő két egymástól teljesen különböző hang, míg ugyanis az *a* rövid, illabialis, hátsó-középső, addig az *ā* hosszú, labialis, hátsó-alsó nyelvallással képezett hang. Az *a* csak röviden fordul elő és egyenlő az ufn.*) rövid *a*-val, az *ā* csak hosszú és nagyjában azonosítható a magyar *ā*-val a nyelvjárási *āra*-ban, csak hogy nyjkb-an a nyelv kissé hátrább húzódik és az ajakgömbölyítés csekélyebb, pl. *āra* Ohren, fülek, *tāra* das Thor.

3. §. Az *e* hangzó olyan nyílt, mint a magyar nyílt *e*, valamivel zártabb nálánál az *ē*, míg tehát a nyjkbeli *hert* (Herd) és a magyar *kert* *e*-je teljesen ugyanaz a hang, addig a nyjkbeli *ēra* (Ähren) *ē*-je valamivel zártabb a magyar nyjbeli *ēre* hosszú *ē* hangzójánál. E nyílt *e* és *ē* hangok csakis *r* előtt állhatnak.

4. §. Az *o* és *ō*, *u* és *ū*, *i* és *ī* hangzók az ufn. megszokott hangjai.

*) Rövidítések: *ufn.* = ufnémet (neuhochdeutsch), *kfn.* = közép-felnémet, *őfn.* = őfnémet; *nyjk.* = nyelvjárásunk. A forrásművek a szerzők neveivel idéztetnek.

5. §. A nyelv helyzetét az egyes hangzók ejtésénél mutatja a következő idom :

6. §. *a* nagyon rövid *e*, *v* nagyon rövid *a* (rendesen *r* helyén), *i* nagyon rövid *i* (rendesen közbeszúrt átmeneti hang).

7. §. Az orrhangzók (Nasalvocale) csakis nasalis mássalhangzók előtt állanak és a száj- és orrüreg egyidejű resonantiája alapján jönnek létre, még pedig úgy, hogy az ínyvitorla a nyelv hátsó része felé leereszkedik, miáltal az orrüreg megnyílik, a szájüreg pedig a hangzó ejtésénél már ugyis nyitott. Az ínyvitorla tehát már a hangzó ejtésénél süllyed le, minek tulajdonképpen csak a rája következő nasalis mássalhangzó képzésénél kellene bekövetkeznie. Az orrhangzót követő nasalis mássalhangzókat illetőleg két eset forog fenn : vagy megmaradnak, vagy elesnek, mely utóbbi esetben *m*-nél az ajakzáródás, *n*-nél pedig a fogrész képzése elmarad. A nasalisatio a hosszú hangzóknál magas fokú, ellenben a rövidkéknél alig hallható, a miért is ezeknek külön jelölését nem tartottam szükségesnek, már azért sem, mivel rövid hangzó után a nasalis soha sem marad el, s már ezáltal is jelölve van, ha ellenben a nasalis mássalhangzó elesik, az orrhangzó mindig hosszú és jelölése is szükségessé válik.

A kfn. hangsúlyos magánhangzók megfelelése.

8. §. kfn. *a* megmarad rendesen *a*-nak : *ap* (abe, ab), *awr*, *awn* (aber), *agr* (acker), *agrə* (ackern), *našt* (ast), *hawə* (haben, hân), *rašt* (rast), *knak* (nac), *anršt* anders, *marmłštāi* (marmel, Marmorstein), *šamili* (schamel), *tarm*, *marık* (das Mark, der Markt, die Marke), *axt*, *naxt*, *šnarıxlə* (snarchen), *šat* (schadet), *šarf* (scharpf), *hağə* (hacken), *hašpl* (haspel), *tsawlə* (zappeln), *kfalə* (gefallen), *kšpas* (spass), *hanəf* (hanef), *rantsə* (rans, has), *španə* (spannen), *hant*, *man*, *anķšt* (angest), *ant* (ande), *šranķ* (schranne), *paņk* (banc).

9. §. kfn. rövid nyílt *a* megnyúlik, zárttá lesz, hátsó-alsó nyelvállással képeztetik, tehát *o* felé közeledik > \bar{a} : $\bar{a}d\bar{m}$ (adam), $\bar{a}dl\bar{r}$ (adel-ar, adlar, adler), $\bar{a}dl$ (adel), $\bar{s}t\bar{a}l$ (stahel, ércz), $t\bar{a}l$, $t\bar{a}k$ (tac), $m\bar{a}k$ (maget, szolgáló), $w\bar{a}sə$, $r\bar{a}sə$ Wiese, $s\bar{a}ğə$, $tr\bar{a}ğə$, $\bar{s}l\bar{a}ğə$, $m\bar{a}ğə$ (mage,

gyomor), *hās* (hase), *šāt* (schade), *fādā* (vadem, fonál), *krās* (gras), *nāsə* *weis* (nasewize, neugierig).

10. §. kfn. *a* nasalis előtt *ā*-vá lesz, még pedig a nasalis megmaradásával: *nāmə* (name), *māmə* (manen, ermahnen); a nasalis elesésével *āfan* (anevanc), *āfanə* (anfangen), *āpinə* (anbinden), *āsāgə* (ansagen), *ādaxt* (an-dâht, Andacht).

1. Jegyz. kfn. *a* hangsúlytalan voltánál fogva *u*-vá tompúl nyjk. *umāīs* (ameiže) alakjában.

2. Jegyz. kfn. *a*-nak umlautja *e*, *r* előtt *ē*: *hent* (hant többese), *menr*, *enčksti* (angest többese), *eš* (asche), *wešə* (waschen), *weš* Wäsche; *term* (tarm többese), *merik* (marik többese).

11. §. kfn. *ā*-nak nyjkban majd mindig *ō* felel meg. E hangváltás igen régi s bizonyít a mellett, hogy a kfn. *ā*-t valószínűleg mély *ā*-nak ejtették, hasonlólag az angol *aw*-hoz: *ōwət* (abend), *ōwəts* abends, *kud-nōwət*! guten Abend!, *ōdr* (äder), *plō* (blāw-), *plōk* (pläge), *plōdr* (biäter), *šwōp* (Schwābe), *klōftr* (klāfter), *špōt* (spät), *mōs* (māže), *mōsflaš* (palaczk, bizonyos meghatározott köbtartalommal, körülbelül egy liter), *lōgl*, *lōgili* (lāgel, légely, kis vizes hordó), *šōf* (scháf), *plōsə* (blāsen), *rōdə* (rāten), *nōx* (náhe), *ōxtm* (ātem), *jō* (< já, igenlő felelet tagadó kérdésre, pl. *wārs net tart?* *jō*! warst du nicht dort? ja! l. 13. §.); nasalis előtt ez *ō* *ō*-vá válik: *mōnt* (māne, Mond), *mōnət* (mānot, Monat), *jōmərə* (jāmern), *sōmə* (sāme);

Jegyz. Megrövidült ez *ō* nyjk. *noxpr* (nächbüre) alakjában.

12. §. kfn. *ā* megmarad *ā*-nak *r* előtt (néha *r* után is), mivel az összes *o* hangok *r* előtt *a* hangokká lettek (l. 27. 28. 32. §§.) és kölcsönszavakban: *wār* wahr, *jār* Jahr, *krām* (krām, lim-lom), *krā* (grāw-); *aldār* Altar, *krāf* Graf, *štrāl* Strahl, *ās* Aas, *saldāt* Soldat, *špināt* Spinat, *špidāl* Spital.

13. §. kfn. *ā* megrövidül a következő szókban: *lasə* (lāzen, lān) kétségtelenül az ufn. *lassen* hatása alatt, *pralə* (prālen), *pramby* (brāmber, Brombeere), *ja* (< já, igenlő felelet állító kérdésre, pl. *wārs tart?* *ja*! warst du dort? ja!)

14. §. kfn. *ā* hangsúlytalan helyzetben *ū*-vá tompult: *wū* (wā, wo), *anrstwū* anderswo, *ūni* (āne, ohne).

1. Jegyz. kfn. *ā* umlautja *ē*, *r* előtt *ē*: *mēk* (māk többese), *hēsi* (hāse kicsinyítője); *kērdə* (kārđə többese).

2. Jegyz. kfn. *maln* (öröl) és *mālen* (jegygyel ellátni, festeni) nem esik össze mint az ufn.-ben, hol mindkettőt *mālū*-nak ejtik, hanem az első *mālə* (a 9. §. szerint), a másik meg *mōlə* (a 11. §. szerint).

15. §. kfn. *e* rendesen megmarad *e*-nek, *r* előtt *e*-vé válik: 1. mint kfn. *a*-nak umlautja: *epfl* (apfel többese), *khelwv* (kalb többese), *pledv* Blätter; továbbá: *pek*, *fetsə* (vetze, rongy), *lets* (letse, *letsəphēdv* ügyefogyott ember), *tsletšt* zuletzt, *lefl* (leffel), *šēpfə* (schepfen), *kwelp* (< Gewölbe, kereskedés), *kwelwv* kereskedő, *tenlə* (< tengele ófn. tangol = kalapács, a kaszát kalapáccsal élesíteni, megalapálni), *hemət* (hēmede), *īregə* (verrecken);

2. *ermł* Ärmel, *ermv* ärmer, *šerfv* schärfer, *ergr* (határozószó, kfn. arc középfoka, jelentése mehr, mert *arık* a. m. sehr), *ergrə* ärgern, *ernt* (ern, erne, Ernte), *fērwə* (farwen, ferwen, färben).

16. §. kfn. *e* néha megnyúlik *ē*-vé, *r* előtt *ē*-vé: 1. *tsēlə* (zeln, zählen), *rēdv* (rad pluralisa), *nēgl* (nagel többese), *šlēgl* (slegel, Schlägel), *lēgə* (legen), *wēlə* (weln), *ēl* Elle, *ēsl*;

2. *wērvə* (wern, abwehren), *šwērvə* (swern, schwören).

17. §. Nasalis előtt, mely rendesen elesett, a kfn. *e* megnyúlik *ē*-vé: *štē* (stehen), *kē* (gehen), *špē* (span többese, forgács).

18. §. kfn. *ē* átment az egyszerű *e* hangsorba és így ugyanazokon a változásokon megy végig mint a kfn. *e*:

1. megmarad rövid *e*-nek: *sex* (sēch, Pflugmesser), *kešt* Gäste, *šwešt* Schwester, *ledix* (lēdec, ledig), *welv* welcher, *selv* jener, *entwedv* entweder, *epv* (ētewer), *epəs* (ētewaz), *knext*, *ledv* (lēder, Leder), *fedv* Feder, *pret*, *esə* (ēzzen), *kcsə* (gesēzzen), *helfə*, *lefts* (lefse, Lippe), *khek* (kēc), *keldə* (gēlten), *keštvt* (gēstern), *nemə* (nēmen), *keivə* (gēben), *šemə* schämen;

2. *r* előtt *e*: *hert* (hērt), *fəterwə* (verdērben), *werdāk* (wērtac, köznap), *šervə* (schērbē);

3. kfn. *ē* megnyúlik *ē*-vé: *ēwə* (ēben), *nēwə* (nēben), *kwēlə* (quēln, quälen), *lēp* (lēwe), *wēwv* (wēbære), *mēl* (mēl), *lēwə* (lēben), *nēwł* (nēbel), *kēl* (göl, sárga), *wēk* (wēc), *rēp* (rēbe), *khēfv* (kēvere, bogár);

4. *r* előtt *ē*-vé nyúlik: *wērv* wer, *wērt*, *ērt* (ērde), *fērvə* (fērvə), *pērv* (bērv), *pērvə* (bērv), *šērv* (schērv), *šmērv* (smērv);

5. Nasalis előtt *ē*-vé nyúlik: *tsēn* (zēhen, zēn, zin, 10), *wēm* wem, *wēn* wen.

Jegyz. kfn. *ē* kivételesen *ē*-vé fejlődött a *tsēmə* szóban kfn. *g e z ē m e n*-ből, mindenesetre az ufn. *g e z i e m e n* hatása alatt.

19. §. kfn. *ē* megmarad *ē*-nek: 1. *klē* (klē, Klee), *sēl* (sēl, Seele); 2. *r* előtt *ē*: *ērvšt* (ērvšt), *ērv* Ähre, Ehre és er, *ērvə* Ähren és ehren, *lērvpū* (lēre + bube, inas); 3. nasalis előtt *ē*: *ēndv* eher, *lēnə* (lēnen, leihen), *lēnv* (Magdalena rövidítése).

Jegyz. kfn. *ē* megrövidül nyjk. *wenix* (wēnec, wēnic) alakjában.

20. §. kfn. *æ* is átment az *e* hangsorba, s mivel hosszú hangzó, nyjokban *ē* felel meg neki (a következő §. kivételével): 1. mint kfn. *ā* umlautja: *rētsl* (rætsel), *šēfli* (schæfflein), *špēdr* (spât comparativusa); 2. *sēlix* (sæleo), *šmēlix* (smæheliçh).

21. §. kfn. *æ* megrövidül *j*-vel kapcsolatban, a *j* megmarad nyjokban: *mejə* (mæjen), *nejə* (næjen), *trejə* (dræhen), *krejə* (kræjen), *pejə* (bæjen, pirtani).

22. §. kfn. *i* részint megmarad rövidnek, részint megnyúlik:

1. *tin*, *tik*, *riŋ*, *wisə* (wiŋzen), *šnit*, *kšnida*, *tsidr* (sider, seit), *šiml*, *štifl* (stivel), *sixl* (sichel), *šmit* (smit, kovács), *šmidi* (smitte, kovácsműhely), *rigl* (rigel), *štrix*, *mišt*, *kšir* (geschirre), *kepirik* (gebirge), *khirix* (kirche), *khirwi* (kirchwihe), *ilgə* (lat. lilium), *kšixt* (geschichte), *kixtr* (giht), *wirt*;

2. *ī*: *pīr* Bier és Birne, *tsūl* (zil), *fīx* (vihe), *wīs* (wise), *kwīs* gewiss, *frida* (fride), *tsfrida* zufrieden, *fīl* (vil), *pegirix* (begirliche), *tigr*.

Jegyz. *nemə* (nēmen) és *esə* (ēzzen) igéknek *nem*, *nemš*, *nemt*; *es*, *eš*, *est* alakjai teljesen kiszorították az ufn. *i*-vel való alakjait, hasonlólag *šwemə* schwimmen igében is: *šwem*, *šwemš*, *šwemt*, *šwemə*, *šwemət*, *šwemə* (mind a hat személy).

23. §. kfn. *i*-ből mindig *ei* kettőshangzó lesz: *trēi* (dri), *weīt* (wīt), *reix*, *reida* (riten), *štrēida*, *preis* (< bríze, az ing ujjának szegélye, ár), *teixsl* Deichsel, *leixt* (liht, temetés), *meili* (Anna Maria-ból összevont kicsinyítő szó), *kšēit* (geschide), *fīlkšweiga* (vil geswihe).

24. §. kfn. *i* elesett nasalis előtt *ēi*: *mēi*, *tēi*, *sēi*, *wēi*, *šwēi* (mīn, sīn, wīn, swīn).

Jegyz. kfn. snien-ből nyjokban *šneja* vált a 21. §.-ban említett igék analogiájára.

25. §. kfn. *o* megmarad részben rövid *o*-nak: *oks*, *šopf* (schopfe, félszer), *wolf*, *kolt* (golt), *kot* (got), *kšwomə* (geschwomən), *holts*, *poldra* bollern), *krot* (krote, béka), *toxti* (tochter), *mošt* Most, *kšoldə* (gescholten), *fəšroga* (erschrocken), *opšt* (obez), *nodə* Noten, *mogli* (< moeke, lassú ember).

26. §. kfn. *o* részben megnyúlik *ō*-vá: *hōlə* (holen), *ōfə* (ofen), *klōwə* (kloben többese), *kštōlə* (gestolen), *trōk* (troc, vályog), *pōdə* (podem); nasalis előtt *ō*: *wōnə* (wonen), *šōnə* schonen.

27. §. kfn. *o* *r* előtt megnyílik *a*-vá: *tart* (dort), *tarf* (dorf), *harn* (horn), *tsarn* (zorn), *kharn* (korn), *uf parik* (uf borg, kölcsön), *mariga* (morgen), *marignəts* (morgens), *ardnuz* Ordnung, *fartl* (< Vorthail,

Kunstgriff), *wart* (wort), *štarix* (store), *kharp* (korb), *sarigə* (sorgen), *kštarwə* (gestorben).

28. §. Néha megnyúlik e kfn. o-ból keletkezett *a > ā*-vá: *fəlāwə* (verlorn), *kšwāwə* (gesworn), *pārər* (born, Bohrer, fúró), *tārš* (torse, torzsa).

29. §. kfn. o nasalis előtt rendszeren *u*-vá lesz: *tunrt* (donret), *tun-řštqk* (donrestac), *šin* schon, *nunet* noch nicht; elesett nasalis előtt *ū*: *tafū* davon.

30. §. kfn. o-nak umlautja *e*, *r* előtt *ē*: *welf* Wölfe, *eksli* (ohse diminutivuma), *khepf*, *kreuř* gröber, *šlesř* Schlösser; *werdř* Wörter.

31. §. kfn. ô megmarad ô-nak: *nōwl* (nôbel), *ōštərə* Ostern, *rōt*, *hōx*, *štōsə* stossen; nasalis előtt *ō*: *krōn* (krône), *pōn* (bôhe), *lōn* (lôn).

32. §. kfn. ô *r* előtt *ā*-vá nyílik: *ār* (ôr), *ārwašl* (ôre-wetzeln, fül), *ārlepli* (ôrleppeln), *ārinqili* (ôr-ringel), *qra* Ohren, *rār* (rôr). *tār* (tôr).

Jegyz. kfn. ô-nak umlautja *ē*, *r* előtt *ē*: *rēdi* Rôthe, *hēxi* Höhe; *rērlī* (rôr kicsinyítője).

33. §. kfn. *u* majdnem mindig megmarad rövid *u*-nak: *sunšt* (sus, sonst), *rutsə* (rutschen), *štupflə* (stupfel, stoppeln), *wulə* (wullin), *truğə* trocken és drücken, *šugə* (schucken), *khudlə* (kutel), *jut* (jude), *fruxt*, *sun* (sunne), *sumř* (sumer), *hunt*, *tsuŋ*, *prušt*, *puna* (gebunden), *kuna* (gunnen, gönnen), *kruna* (geronnen), *knunč* (genuoc), *turšt* (durst), *šurts* (schurz, Schürze), *huŋř*, *šunğə* (schunken, Schinken), *trum* (drum, nagy darab), *tsuwr* (zuber, fából való nagyobb dézsa, melyet ketten hordanak; a szerbbe átment e szó *tšupa* alakban és innen nyjk. megint visszakérte: *tšūbv*, csakhogy ez már agyagból való egyfogós edény).

34. §. kfn. *u* csak kivételesen nyúlik meg *ū*-vá: *sūdlə* (sudelen, bepiskítani), *pūk* (összefügg kfn. b u c k e llel, Ausbiegung).

35. §. kfn. *u* *pf* előtt *o*-vá lesz, csakhogy e hangváltozás már a kfn.-ben is mutatkozik: *ropfə* (rupfen), *tsopfə* (zupfen), *šopf* (schupfe, felszer).

36. §. kfn. *u* *r* előtt kivételesen *a*-vá nyílik: *nar* (nuor, nur, *numə* mellett), *štartsl* (Sturzel, Pflanzenstrunk).

37. §. kfn. *ū* nyjokban *au* kettőshangzóvá válik: *aus*, *ausř*, *haus*, *traurə* (trüren), *špautsə* (spūzen), *traup* (trübe), *sau* (sū), *kraut* (krūt), *pauər* (gibüro), *sauwr* (süber, szép), *krauslix* (grūs), *paušt* (bûsch «eine Wulst zur Unterlage beim Tragen auf dem Kopfe»); nasalis *āu*: *tāumə* (dûme), *tsāun*.

38. §. kfn. *û* nem diphthongisálódott nyjk. *uf* és *tû* (mellékhangsúlylyal *tû*) alakjaiban és összevont összetételeiben: *truſ*, *nuf*, *ruf* (dar-auf, hinauf, herauf). E jelenség úgy magyarázódik, hogy már a kfn. *dû* és *ûf* alakok gyakori pro- vagy enklitikus helyzetükben megrövidültek és nyjk. rövid alakjai ezekre vezetendők vissza. Ok nélkül rövidült meg nyjk. *jukſə* alakja a kfn. jüchezen alakjából, hacsak nem a rövid *jux!* *jux!* indulatszó hatása alatt.

39. §. kfn. *û* *m* előtt *q̃*-vá nyilik: *kh̃m* (küme), *r̃qm̃* räumen és Rahmen, *pr̃qm̃* (brüne, nő felső öltöző darabnak szórös gallérja).

40. §. kfn. *ö* is átment az *e* hangsorba, s mint rövid hangnak *e*, *r* előtt *ē* felel meg neki: *ep* (*öb, ob), *ep̃s*, *ep̃r* (*öber, valami, valaki), *lex̃r* Löcher, *freš* (vrösche), *mext* (möchte), *rek* (rök pluralisa), *knepfli* Knöpflein, *heltsli* Zündhölzchen, *kšpet* (gespötte), *welf* Wölfe, *eksli* (ohs diminutivuma); *r* előtt *ē*: *werd̃r* Wörter, *terf̃r* Dörfer, *meršl* Mörser, *werdli* Wörtlein.

41. §. kfn. *ö* ritkán nyúlik meg *ē*-vé: *ēf̃ə* Öfen, *ēl* (Öl), *mēgl̃ix* (möglich).

Jegyz. kfn. *ö* megnyilik *a*-vá nyjk. *tar* alakjában (összefügg kfn. dörren-nel, az emberi test felületén, rendszeren a kéz fején egy darab megszáradt bőr).

42. §. kfn. *æ* mint kfn. *ô* umlautja szintén átment az *e* hangsorba, s így nyjk.-ban *ē* a megfelelője, *r* előtt *ē*, nasalis előtt *ē*: *pl̃ēt* (blæde), *kr̃ēst* (græste), *ñēdix* (nœthig), *p̃ēs* (bœse), *tr̃ēstə* (træsten), *r̃ēstə* (ræsten); *r̃ērl̃i* (rôr + lîn), *h̃ērə* (hœren), *kh̃ērt* (gehœret), *kh̃ērix* (gehœrec, nagyon pl. megütni annyira, hogy hallani [hören] lehet); *š̃ēn* (schoen).

43. §. kfn. *ü* mint kfn. *u* umlautja átment az *i* hangsorba, nyjk.-ban *i* a megfelelője: *minix* (< münech, csődör), *kh̃irps* (kürbiz), *h̃iltsə* (hül-zin), *fil̃ə* (füllen), *tilli* (< tutte, tüttelin, női mell), *mitš̃älə* (mütschelîn, tésztanem), *kñits* (< kein nütze, rest), *firi* (fürhin, előre).

44. §. E kfn. *ü*-ből fejlődött *i* nyjk.-ban *r* előtt *e*-vé nyilik a következő alakokban: *terf̃ə* (dürfen), *f̃erxtə* (fürchten), *nergats* (nirgends, nindr̃st mellett), *t̃erli* (Thüre diminutivuma).

45. §. kfn. *ü*-ből fejlődött *i* néha *ī*-vé nyúlik: *kh̃īlh̃əs* (künlin, Kaninchen), *kšp̃īrə*, *šp̃īrə* (spürn), *īwl̃* (übel), *f̃īr*, *f̃īri* négy, *š̃tīrə* (stürn, herumstüren), *š̃tīrum* (< stüre herum, császármorzsa!) *mīl* (Mühle).

46. §. kfn. *-ü*-t követő *-gg-*, *-kk-* megakadályozta az umlautot, nyjk.-ban tehát *-u-* a megfelelője: *pruk* (brücke), *muk* (mükke), *luk* (lücke), *tsruk* (zerücke, zurück), *sults* (sülze, kocsonya).

Jegyz. kfn. *ü* nasalis előtt *e*-vé lett nyjk. *khēmix* szavában (künee) az ufn. *K ö n i g* hatása alatt.

47. §. kfn. *iu* elhagyva képzésénél az ajakgömbölyítést *ī*-vé lesz, s ennek nyjk.-ban mint a kfn. *ī*-nek *ei* a megfelelője: *seiftsə* (siufzen), *teitš* (tiutsch), *šneitsə*, *šnintsə* (schniuzen), *heint* (hiute; *heit* Häute), *leit* (liute). Kfn. *-iuw-* tövek a *-w-* elesése után szintén *ei*-t mutatnak: *trei* (triuwe, drei), *nei* (niuwe), *eiər* (iuwer), *eiχ* (iuch ófn. iuwich), *reiə* (riuwen).

1. Jegyz. kfn. *iu* kivételesen *ī*-vé lesz nyjk. *liġə* (liugen) alakjában az ufn. *l ű g e n* hatása alatt.

2. Jegyz. kfn. *liuten* (läuten) és *liden* (leiden) összeesett a nyjk.-beli *leidə* alakjában, úgyszintén a part. perf.-ben is: *klidə* gelitten és geläutet.

3. Jegyz. kfn. *iu*-ból fejlődött *i* megrövidül hangsúlytalanságánál fogva a melléknevek *-iu* végű alakjaiban: *lanġi*, *alġi*, *hōxi*, *šepi*, *lāwi*, *kūdi* (langiu stb.).

48. §. kfn. *ei*-nek *āi* felel meg: *āiχ* (eiche), *āit* (eid), *āiġə* (eigen), *khāisr* (ófn. keisur), *lāip* (leib-), *kāis* (geis), *šrāi* (schrei), *hāisə* (heissen), *prāit* (breit), *tāik* (teic), *māi* (meie), *fətlāit* (erleidet, verleidet), *āiər* (eier), *māiər* (Meier mint név).

Jegyz. Az ófn. *-egi-* és a kfn. *-ege-* vagy *-age-*ből összevont *-ei-* nyjk.-ban egyrészt nem lesz *āi*-já: ófn. *sagist*, *sagit*, *gesagit* > kfn. *seist*, *seit*, *geseit*-nek nyjk.-ban: *sāks*, *sākt*, *ksākt*, úgyszintén ófn. *tragist*, *tragit*, *getragit* > kfn. *treist*, *treit*, *getreit* nyjk.-ban: *trāks*, *trākt*, *trāġə* alakok felelnek meg; kfn. *maget* egyrészt *māk* Magd, másrészt kfn. *maget* + *lin* > meitlin-nak *māiġl*. Mädchen és *māiġili* kis lány felelnek meg, úgyszintén az ófn. *egidehsa* > kfn. *eidehsə* nyjk.-ban *āideks* lesz.

49. §. kfn. *ei* nasalis előtt *āi*, még pedig 1. szóvégéről elesett nasalis előtt: *āi* (ein), *nāi* (nein), *khāi* (kein), *štāi* (stein), *pāi* (bein), *klāi* (klein); 2. szóközépi és szóvégén megmaradt nasalis előtt: *māi* (ich meine), *āim* (einem), *āinr*, *āini*, *āins* einer, -e, -s, *khāinr* keiner, *lāima* Lehm, *štāinər* Steiner mint név és Steine.

Jegyz. kfn. *ei* nasalis előtt *ā*-vá lesz nyjk. *hām* nach Hause alakjában, de már a Heimat *hāimət*-nak hangzik.

50. §. kfn. *ou*-nak mindig *ā* felel meg, nasalis előtt *ā*: *ā* (ouch), *āk* (ouge), *klāwə* (geloube és glauben), *lāfə* (< loufen, «gehen» jelentéssel, mert laufen = *špringə* és springen = *hopfə* (1. Behaghel: Die deutsche Sprache 34. l.), *knā* (genouwe), *šāwə* (schouwen), *iwrhāpt* (überhoubet), *lāp* (loube), *rāχ* (rouch), *štāp* (stouwe), *frā* (frouwe), *rāwər* (roubære); *pām* (boum), *trām* (troum), *tāmiš* (< toum = Rauch, Qualm, schwindlig).

Jegyz. kfn. *ou* kivételesen *a*-vá fejlődött a *hawaxt* szóban. Így nevezi a franzföldi községházát, mely Hauptwache, illetőleg Hauptwacht-

ból lett. A határőrvidék idejében ugyanis katonatiszt (Hauptwache-jével) volt a község előljárója.

51. §. kfn. *ou* elhagyva az ajakgömbölyítést, átment az *ei* hangsorba és így mint kfn. *ei*-nek is, *āi* a megfelelője: *hāi* (höu), *frāit* (fröude), *snāiga* (snouken, nyalánkoskodni), *strāi* (ströuwe, Streustroh), *khāif* (koufer, vevő), *šāixə* (schöuchen), *trāi* (dröuwen), *frāili* (fröuwelin).

1. Jegyz. kfn. *ou*-ból *au* lesz nyjk. *šnaufə* alakjában (snouwen).

2. Jegyz. Mivel *ou* > *āi*-já lesz kfn. boum: böume után nyjk.-ban *pām*: *pāim* alakokat várnánk, csakhogy nyjk. *pām*-nak többesét nem a kfn. böume után képezte, hanem a nyjk.-beli *pām*-ot véve alapul, abból a *māk*: *mēk* analógiájára *pēm* többest képezett (l. 14. §. 1. Jegyz.), ennél fogva boum: böume = *pām*: *pēm*; zoum: zöume = *tsām*: *tsēm*.

52. §. kfn. *ie* mint diphthongus *i*-vé lesz: *līgə* (liegen, lügen), *kīsə* (giezen), *pūdə* (bieten), *šīr* (schiere, majdnem), *krīk* (kriece), *hūr*, *hūsix* hier, hiesig, *tīnə* (dienen), *tīp* (dieb).

53. §. kfn. *uo* mint diphthongus szintén hosszú *ū*-vá lesz: *kūt* (guot), *rūfə* (ruofen), *pūx* (buoch), *rūt* (ruote), *lūdŕ* (luoder), *plūdə* (bluoten), *plūt* (hluot), *fūs* (fuoz), *fūsŋəts* Fussende des Bettes, ellentéte: *khopfnəts*; nasalis előtt *ū*: *plūm*, *plūmə* (bluome, bluomen).

54. §. kfn. *uo* ritkábban rövidül *u*-vá: *mudŕ*, *mudv* (muoter), *mult*, *muldŕ* (muolte), *sundāk* (suontac).

55. §. A kfn. *üe* szintén elhagyván az ajakgömbölyítést, átment az *i* hangsorba és így nyjk.-ban *i* a megfelelője: *plījə* (blüejen), *hūdə* (hüeten), *krīsə* (grüezen), *sīs* (süeze), *pri* (brüje, brüche), *pīsə* (büezen), *mīt* (müede), *khī* (küe, kuo többese), *pāxŕ* (buoch többese), *khārlə* (kuechelin többese), *tésztanem*, *wīšt* (wüeste, csunya); nasalis előtt *i*: *krīn* (grüene), *hīnŕ* Hühner.

Jegyz. E kfn. *üe*-ből fejlődött *i* megrövidül nyjk. *misə* (müezen) alakjában az ufn. *müssen* hatása alatt.

A hangsúlytalan szótagok hangjai.

56. §. A hangsúlytalan magánhangzók vagy kiesnek, vagy *a*, *i* és *u*-vá lesznek.

57. §. Teljesen kiesik a hangsúlytalan magánhangzó a következő összetételekben: *noxpŕ* (nächbüre, szomszéd), *mei*, *meili* (Anna Marie kicsinyítőjének összevonása), *khirwi* (kirchweihe), *peinanŕ* bei einander stb.

58. §. A hangsúlytalan magánhangzó *a*-vé tompul (rendesen összetételekben): *nédəmöl* (nicht einmal; *nedāimöl* nicht einmal), *nóyamöl* (noch einmal; *noxāimöl*), *təfū* (davon), *təkəgə* (dagegen), *təpej* (dabei), *tətsū* (dazu), *təfanə* (dort vorne), *əlāi*, *əlāinix* (allein), *unə*, *owə*, *nəwə*, *hinə*, *fanə* (unten, oben, neben, hinten, vorne), *krangət* (krankheit), *wərat* (wahrheit), *hāimət* Heimat, *siwəntreixix* (37), *wulə* (wullin) *hiltə* (hülzin).

59. §. A hangsúlytalan magánhangzó *i*-vé lesz:

1. Némely *-e* és *-le* végű vezetékevek genitivusában: *sherdliś*, *shenjis*, *smenglishaus* (Hertle, Henke, Merkle);

2. kfn. *-ēc*, *-ic*, *-ich* végű mellékevekben: *suldix* (schuldic), *ledix* (lödüc), *luštix* (lusic), *klištix* (gelustec, nyalánk);

3. Talán az előbbieket analogiájára a következőkben: *milix* Milch, *khalix* Kalk, *musix* Musik, *hentsix* Handschuh, *hoxtsix* (höchzit), *kšwištix* (geswisteride, testvérek), *kfedrix* (geveteride, atyafi), *hinršix* (hinter sich, vissza felé), *fršix* (für sich, előre).

4. a kfn. *-in* végzetben (az anyagot jelentő mellékevek kivételével, a hol *a* mutatkozik, l. az 58. §. 2 utolsó példáját):

a) a kicsinyítőknél: *-li*, *-ilə*, *frājli* (vröuwelīn), *khindli* Kindlein, *fēgili* (vögelin), *lōgili* (lāgel kicsinyítője); a pluralis *-lə*, *-ələ*-re végződik: *khindlə*, *fēgələ*, *lōgələ*;

b) összetett határozószókban: *firi* (fürhin), *nāri* (näher, hin, előre);

c) feminalis továbbképzésekben: *freindi* Freundin, *khənixi* Königin, *peiri* Bäuerin, *khexi* Köchin; a pluralis *-ənə*-re végződik: *freindənə*, *khexənə*;

5. mellékevekből vagy igékből képzett főnevekben: *finštri* (ofn. vinstri, sötétség), *rēdi* Röthe, *hēxi* Höhe, *šwexi* Schwäche, *kidi* Güte, *šmidi* Schmiede;

6. a mellékevek nom. sing. fem. (l. 47. §. 3. Jegyz.) és nom. acc. dat. pluralis alakjaiban: *foli*, *plindi*, *klaṇi*, *ti* (volle, -en . . ., die, den);

7. egyes időt jelentő szavakban: *jakhōwi*, *mixēli* Szt. Jakab, Szt. Mihály napja, *khirwi* búcsú napja.

60. §. Többnyire összetételekben fordulnak elő a hangsúlytalan szótagok (57. 58. §§.). Ezen összetételek két kategóriára oszlanak: az elsőnél a nyelvérzék még meg tudja különböztetni az összetétel két részét, a másodikkál az összetétel második része elhomályosult s így a nyelvérzék e második kategóriát nem is veszi már összetételnek. Pl. a *hausū* alakban érzik még nyik. a *haus* + *šū* alkotórészeket, ellenben már a *hentsix*-ben (handschuoh) nem. Ilyenek még *fasttsejt* (= fasten + Zeit), de *hoxtsix* (höchzit); *šnitlax* (= snite + louch, kfn. *ou* > *ā* hangváltozást lásd az 50. §.-ban), de *knōfl* (knoblauch); *ertpēr* (= erde + bere), de

pramby (brámber). Nem összetétel számba mennek még: *fardl*, *tridl* Vortheil, dritt. «Majdnem» nyjk.-ban = *kleifol* (< gleich voll!), lassan, nyomatékkaal ejtve mindkét tagot, gyorsabban ejtve *kleifl*, így továbbá: *wifl* és *wifl*, *sōfl* és *sofl*.

61. §. Ilyen összevont összetételek még néhány «hier» és «dort»-tal kapcsolatos határozószó: *hunə*, *howə*: *trunə*, *truwə* hier unten, hier oben: drunten, droben, *hin*, *haus*: *trin*, *traus* herinnen, herausen: drinnen, draussen, *hiwə*: *triwə* herüben: drüben, *riw*, *niw*, *triw* herüber, hinüber, oben hinüber, *trun* *un triw* drunter und drüber, *tsunršt*, *tsewršt* (das untere zu oberst; még egynehány a 38. §.-ban is).

62. §. A személyes névmás alakjai teljesen hangsúlyuktól függnék; itt a hangsúly erősségére nézve három fokozatot különböztetünk meg:

1. nyomós hangsúlylyal: *ix*, *mīx*, *mīr*; *tū*, *tīx*, *tīr*; *ēr*, *īn*, *īm*; *mīr*, *uns*; *īr*, *ēix*; *sī*, *īnə*;

2. mellékhangsúlylyal: *i*, *mi*, *mī*; *tu*, *tī*, *tī*; *ər*, *ən*, *əm*; *mī*, —; *ər*, —; *sī*, *ənə*

3. teljesen hangsúlytalanul: — — —; *tə* — —; *v* — —; *mə* —; *v* —; — —.

63. §. *Praefixumok*. kfn. *be*-ből nyjk.-ban *pə*- lesz: *pəkrəwə* begraben, *āpəfələ* anbefehlen; *h*, *s*, *š* előtt kiesik az *ə*: *phaldə* behalten, *psofə* besoffen, *pšlāgə* beschlagen.

64. §. kfn. *ge*-ből következő *f*, *h*, *s*, *š*, *l*, *m*, *n*, *r*, *w* előtt szintén kiesik az *e*: *kfunə* gefunden, *kfankt* gefangen, *khōwə* gehoben, megfogni, *ksodə* (gesotten), *kšāt* geschaut, *ksērt* geschoren, *klāpt* geglaubt, *kmāint* (gemeint), *knun* (genuoc), *knū* (genouwe), *kwinə* (gewinnen); az explosívák előtt az egész *ge*- esik el: *khumə* kommen és gekommen, *kewə* gegeben és geben, *khāft* gekauft, *trun* getrunken, *trofə* getroffen, *trīwə* getrieben, *punə* gebunden.

65. §. kfn. *ver*-ből *fə*- lesz, mely kiszorítja az *er*- és *zer*- praefixumokat is: *fəprenə* (verbrennen), *fəkhāfə* verkaufen, *fətsələ* (erzeln), *fəkelštrə* (gelstern, megijeszteni); az *-ə*- kiesésével *fregə* (verrecken).

66. §. *Apokope* igen gyakori:

1. szóvégi *e* elesik: *krap* (gerappe, Rabe), *rap* Rappe, *wīs* (wise), *šāt* (schade), *ret* (rede és redet), *šneid* (schnidaere);

2. szóvégi *-el*, *-er*-ből szintén kiesik az *e*: *agr* (acker), *haw* Hafer, *flēgl* (vlegel), *tsuw* (őfn. zubar, zwibar, kfn. zuber, dézsza), *āmb*, *amb* (őfn. einbar, kfn. eimber), *ēm* Eimer, *jumpf* (junc vrouwe);

3. szóvégi *-n* elesik minden inf. és erős part. perf.-nél: *sāgə* sagen,

kē (gehen), *štē* (stehen), *tū* (tuon), *kšlīgə* geschlagen, *trīgə* getragen; egyebütt is elesik: *štāq̃*, *pāq̃* (stein, bein l. 78. §. 1. Jegyz.);

4. szóvégi (néha szóközépi) -d és -t hangok is elesnek: *un* und, *sin* sind, *hen* (hánt, sie haben), *kepeḡ* Gebäude, *pinə*, *finə* binden, finden, *punə*, *kfunə* gebunden, gefunden, *wērə* werden, *warə* geworden.

67. §. Az apokopével szemben gyakran közbeszúr a nyelvjárás úgynevezett átmeneti hangokat: *milix* Milch, *khalix* Kalk; -r-t r és gutturalisok közé: *marik* Markt, *uf parik* (ûf borg, kölesön), *sarigə* Sorgen, *marigə* morgen, *khirix* (kirche), *lerix* Lerche, *starix* (storec, gólya); a -t átmeneti hangokat l. a 98. § 2. Jegyz.-ben.

68. §. *Synkope* is elég gyakori: *tsfol* (ze vol), *tsērst* zuerst, *tsletšt* zuletzt, *tsfrīdə* (ze friden); ide tartoznak a 61. §.-ban elősorolt határozószók is.

Mennyiségi hangváltozások.

69. §. Ez annyira fontos kérdésben nyjk. legszorgosabb megvizsgálása után törvényt megállapítani nem tudtam. Legtöbbszörre megnyúlt a kfn. rövid hangzó az egytagú szavakban és az úgyn. nyílt szótagokban. De ezekben az esetekben is gyakran megőrizte nyjk. a kfn. rövidséget: *nemə*, *kewə*, *šemə*, *ligə*, *hawə* (nehmen, geben, schämen, liegen, haben). Kfn. hosszú hangzó ritkán rövidül meg, láss néhány példát a 13. és 54. §.-okban.

MÜLLER JÓZSEF.

(Vége köv.)

HAZAI IRODALOM.

Bajza József összegyűjtött munkái. Harmadik, bővített kiadás, sajtó alá rendezte *Badics Ferencz*. Hat kötet, Budapest, 1900. Franklin-társulat. Ára füzve 30 K.

Hosszú várakozás után megjelentek Bajza összegyűjtött munkái, hat nagy kötet, abban a formában és külsőben, melyben a Franklin-társulat a magyar klasszikusokat ki szokta adni. Hála és elismerés illeti érte a részvénytársaságot, mely nemcsak címében viseli az «irodalmi» jelzôt, hanem tetteikkel is reászolgál e névre. Szokatlanul hangzik talán itt a cikk élén ez a dicséret, de tartozunk vele; hiszen nyilván való, hogy a kiadó társulatot az erkölcsi siker reménye vezette a kiadásra, nem pedig az anyagi érdek, és ez már magában is dicsérendő.

Bajza, bár újabban ismét több ízben fordult feléje a figyelem, ma

már csak történelmi érdekességű. Egy pár versét ugyan még ma ismeri a közönség, jelleme, egyénisége miatt is megérdemelné a vele való foglalkozást és egész szereplése valóban mélyen belenyult kulturéletünkbe, de működése iránt már csak a tudomány érdeklődik: kicsiny tehát a kör, mely egy könnyen hozzáférhető Bajza-kiadás szükségét érezte. Itt volt azonban az ideje, hogy sor kerüljön reá, mivel a Toldy rendezte kiadás (1861—1863) nem is volt teljes, még a mennyire lehetett volna sem, meg el is fogyott.

A költő és tudós műveit Badics Ferencz gyűjtötte össze. Mint a czím is mutatja, nem összes munkáit kapjuk, csak *összegyűjtött* műveit, azaz el van hagyva belőle mindaz — nem sok —, a mi nem irodalmi értékű. Bármilyen óhajtható is az *ember* megismerésére, hogy az egész irodalmi munkássága szemünk előtt legyen, természetesenek találjuk, hogy Badics csak megválogatva közölte Bajzának nagyszámú czikkeit, nem vette föl gyűjteményébe mindazokat az apró írásait, melyekre vagy a szerkesztői állása vagy személyes polemiai készítették. Megvan mindaz, még ha aprólékosnak tetszik is, a mi reá mint *íróra* jellemző, vagy a mi egyéniségére vet világot, úgy hogy a gyűjtő föladatának legfontosabb, legtöbb körületekintést és gondosságot követelő részét derekasan teljesítette. Együtt van tehát e hat kötetben Bajza minden fontosabb munkája, nagyjából abban a sorrendben, a mint őket már Toldy összeállította, versei (I.), eredeti és külföldi elbeszélései, fordított vígjátékai (II.), történeti értekezései (III.), aesthetikai, kritikai és polemikus cikkei (IV.), a dramaturgiai írások (V.) és levelezések (VI.). A gyűjtemény jóval teljesebb, mint volt a Toldyé, majd kétszer akkora a felölelt anyag, mivel Bajzának több eddig ismeretlen írásán vagy Toldytól mellőzött cikkén kívül közli leveleit is. Bajza nagyobb munkái közül csak az összefoglaló, egy-egy nagyobb korra kiterjedő történeti dolgozatai maradtak el (p. o. a Világtörténet). Ha érezzük is hiányukat, természetesenek találjuk, hogy Badics mellőzte őket, terjedelmük igen nagy (a Világtörténeté majd ezer lap) s tulajdonképen csak a stílusuk Bajzáé, mind fordítás, legjobb esetben compilatio. Azt azonban igen sajnáljuk, hogy a VI. kötet csak a Bajza írta leveleket adja. Igaz, hogy az ő egyéniségének ismeretéhez elég azt ismernünk, a mit maga írt, de az ilyen irodalomtörténeti levelezésnek különösen akkor nagy a korfestő és jellemző ereje, ha tisztán látjuk magunk előtt azokat a gondolat- és érzéshullámokat, melyeket az írók egymás lelkében megindítottak. Ez pedig csak a teljes, kétoldalú levélváltás ismeretén alapúl. Badics a leveleket kísérő jegyzetekben iparkodott a hiányt pótolni, mégis szívesebben vettük volna, ha akár egy VII. kötet révén a levelező személyek szavait hallottuk volna a kiadódó helyett.

Bajza műveinek megértését és tudományos fölhasználásukat meg-

könnyíteni vannak hivatva azok a nagyszámú jegyzetek; melyekkel a kiadó minden egyes kötetet kísér. Csak a ki maga is megpróbálkozott ilyen jegyzetek készítésével, az tudja méltányolni a kiadó buzgalmát és fáradságát. Sok apró, jelentéktelen kérdés földerítése, egy-egy a levélben vagy a szövegben érintett adat megvilágítása sok kutatást, az akkori folyóiratok és emlékek áttanulmányozását követeli meg s az eredmény, még ha kielégítő is, ha teljesen elosztatja a homályt, sokszor nem áll arányban a reáfordított munkával.

A jegyzetek kedvéért tett kutatásait fölhasználta azután a kiadó a munka elejére illesztett életrajzban. Részletes, kimerítő képe ez Bajza életének és még inkább munkásságának; elfogulatlanul itéli meg Badics mint embert, litterátort és igazgatót, de azért érezzük, hogy nem közönyösen áll vele szemben, hanem azzal a szeretettel, mely még a tudományban is szükséges föltétel, ha nem akarunk száraz, hideg, lelketlen képet festeni. Megvédi okokkal, bizonyítékokkal Bajzát azon vádak ellen, melyekkel még életében és halála után is illették, megczáfol egy-két általánosan elterjedt balvéleményt.*) Csak azt szeretttük volna, ha nem marad az ismertetés korlátai között, hanem méltatja æsthetikailag is Bajzának nevezetesebb költői alkotásait, hogy ne csak működésének tartalmát, hanem formáját, értékét is megismerjük. Kár viszont, hogy az életrajzban többször nagyon is ragaszkodik a jegyzetekhez, majdnem szóról-szóra átveszi az elbeszélésbe, a mit a jegyzetekben megírt. Talán el lehetett volna hagyni ilyenkor a jegyzetet s egyszerűen csak utalni kellett volna az életrajzra, mert így kétszer olvasni ugyanazokat a megjegyzéseket mégis fölösleges.

Bajza munkáinak chronológiája, a reá vonatkozó értekezések repertoriuma, a nyomtatásban eddig megjelent leveleinek jegyzéke s a variánsok pontos megállapítása teszi teljessé a kiadást. Van tehát újra egy olyan klasszikusunk, mely méltó köntösben, a kellő apparatussal jelenik meg: ha lassan is, de mégis haladunk.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Herodoti epitome sive loci ex Herodoti libris excerpti. In usum scholarum coll. et lex. Hung. instr. *St. Dávid*. Ed. alt. aucta et emendata. Budapestini, Lauffer, 1900. VIII et 155, 8°. Ára 1.60 K.

A görög nyelv megszorítása (1890) óta ritkaság a görög szövegek kiadása. Mert kiadók és szerkesztők elriadnak a köteles (iskolai) és nem

*) Kimutatja p. o., hogy Szemere Miklósnak az a sokszor idézett mondása «én a nagy szótárba a legnagyobb szívfagy kitételére e szót fogom ajánlani — Bajza», csak tréfa volt, a melynek élet egészen elveszi az a körülmény, hogy Szemere ezt magának Bajzának írta egy pajkos, humoros levélben.

köteles vevőközönség leapadt számától. A bátorság, a melyet a czímezett kiadó és szerkesztő tanusít, kétszeresen örvendetes, hogy egy szemelt Herodotusra vállalkozott felső gymnasiumi és ezért csekélyebb számú osztály számára, és hogy a hírneves szerző, kit latin úgy mint görög nyelvtanairól régóta ismerünk, Herodotusát most új és bővített alakban mutatja be. «Második bővített és javított» kiadásnak nevezi ezt a tudós szerző, melynek elseje 1886-ban jelent meg. Ez a második az elsőhöz képest két darabbal bővült, a VII. és X-dikkel, s e szerint lett a szótára is kiegészítve. E bővítés úgy mint a szöveg ritkított nyomása vaskosabbá tette a kézi könyvet, de ennek ellenére az ára megmaradt a régi.

Lépten-nyomon meglátszik a tapasztalt philologus, kinek kezéből, ha nem csalódunk, elébb még egy Herodotus-szemelvény jelent meg Eggenbergernél, magyarázó jegyzetekkel, melynek 3. kiadását (1898) Lampelnél láttuk.

A mi azonban ritkítja e kiadás párját, az a görög nyelven írt pro-cemium (III—IV), mely könnyen érthetősége miatt tanítványainkkal is lesz olvastatható és magát a nyelvet megkedveltető. Hasonlót lehet mondani a latinul írt vita-ról (V—VIII).

A 17 darabra osztott szöveg Stein és Abicht újabb kiadásai nyomát követi. Sajtóhibát keveset találtunk, a mely a jegyzékben megjelölve nem volna. Ilyen a XI. darabban (37, 6) ἄλλα, (38, 7) ἡτιμνένοι. Megint csak e XI. darabot véve vizsgálódásunk tárgyául, a szók helyesírását szótárban és szövegben egybehangzónak és a szók értelmezését megfelelőnek találtuk. A szótár pontossága mellett elfogadtuk volna a szók egyes értelmeinek számozását, mely a többször előforduló szó különböző értelmeiről a tanulókat eligazíthatta volna. Így pl. δεινῶς (97) három különböző értelemben szerepel: «szörnyen, ügyesen, nehezen»; de hogy ezek közt melyiket hol kell alkalmazni, arra csak számok igazítottak volna útba.

θυσίη (35, 2) nemcsak «áldozat», mondja helyesen a szótár, hanem «áldozat módja» is, jobban: áldozati szertartás, Stein szerint: ritus sacrificandi.

Ugyancsak itt ἔπειτεν, és nem ἔπειτα, mint Stein írta. Pedig a 149. l. a vonzó v. mozgó ν-ről azt írja D., hogy Herodotusnál nem fordul elő, csak ezeknél: χαδύπερθε, ὀπισθε; hozzá tehetne volna még (36, 3) ἔμπροσθε.

Hanem e kicsinységek mit sem vonnak le a kiváló szakférfi érde-meiből, melyeket e Herodotus-szemelvényynel szaporított; vele együtt ajánlva a tanároknak καὶ ταύτην τὴν νέαν ἔχδοσιν ἐπιτρέπομεν οὐδὲν ἡττον ἀξίαν τε καλὴν τε.

VERESS IGNÁCZ.

Themistios és Dudith András. Irta *Hegedűs István*. Különlenyomat az Irodalomtörténeti Közleményekből. Budapest, Athenæum, 1901.

Dudith András, a XVI. század jeles magyar humanistája, a ki egy darabig a csanádi, majd a pécsi püspöki méltóságot viselte, utóbb azonban megházasodott és a katolikus egyháztól elszakadt, latin nyelvre fordította Themistiosnak, a Kr. u. IV. században élt híres görög rhetornak a vallásszabadságról szóló, Valens császárhoz intézett beszédét, egy máig is ismeretlen kéziratból. Ezt a fordítást először Rem György adta ki Ambergben 1605-ben *Θεμιστίου φιλοσόφου τοῦ καὶ εὐφροδίου ἐπι-
κληθέντος λόγοι ἐξ βασιλικοῦ* című kiadványának függeléke gyanánt a következő megjegyzéssel: «Adiecimus et septimam Themistii orationem ad Valentem Imp. pro libertate religionis, latine». Az előszóban kifejti, hogy a beszéd közlésével a vallási türelemre szeretné kortársait figyelmeztetni, a mire akkor, a katholicismus és protestantismus európai harcza idejében, valóban szükség volt. A beszéd utóbb Themistiosnak Petavius-féle kiadásában a 12. helyre jutott, de már Petavius kifejezte azt a gyanítását, hogy a beszéd címzése talán el van véve, mert ezt a beszédet a vallási türelemről a katolikusok iránt türelmetlen arianus érzésű Valenshez aligha intézhette a szónok. Ugyancsak Petavius meglepő egyezéseket talált e beszéd gondolatmenetében az 5. beszédével, a melyet Themistios Jovianushoz intézett Dadastanában, midőn ezt Julianus halála után 364-ben császárrá kiáltották ki és fiával, Varronianusszal együtt felvette a consuli méltóságot.

Ez a feltűnő egyezés az 5. és a 12. beszéd között adott alkalmat *Foerster Richárd* boroszlói egyetemi tanárnak *Andreas Dudith und die zwölfte Rede des Themistios* című értekezésének megírására, mely a «Neue Jahrbücher für das klassische Alterthum, Geschichte und deutsche Litteratur und für Pädagogik» cz. folyóirat 1900. évi folyamának 74—93. ll. jelent meg s a melyről már megemlékeztünk Közlönyünk múlt évi folyamának 421. lapján. *Foerster* ebben a tanulmányban egymás mellé állítja Themistios 5. beszédének az állítólagos Dudith-féle fordítással egyező helyeit s azt igyekszik bebizonyítani, hogy a 12. beszédet Dudith maga írta, mint valami centoszerű declamatiót, az 5. beszédben foglalt gondolatok alapján azzal a célzattal, hogy az olvasókat a Themistios tekintélyével figyelmeztesse a vallásos türelemre, az egymás meggyőződésének kölcsönös becsülésére: tehát *pia fraus*-t követett volna el, hogy a maga nézetét kifejezze s a kitörni készülő vallásos harcok idejében a béke és az engesztelés hangját szólaltassa meg. Ezzel kapcsolatban részletesen ismerteti *Foerster* Dudith életét, tanulmányait, nagy elismeréssel szól klasszikus műveltségéről s iparkodik kimutatni, hogy ez a kiváló tudós csakugyan képes lehetett e beszéd megírására.

Az így felvetett kérdéshez szól hozzá *Hegedűs István* az előttünk

fekvő értekezésben, találóan mutatva rá *Foerster* bizonyítékainak gyenge voltára. Az idézett helyek nagy sokaságával igazolja, hogy Themistios mennyiszor ismétli magát beszédeiben és hogy különösen az Angelo Mai fölfedezte 34. és a 17. beszéd között, a melyek pedig kétségtelen hitelességűek, ép oly megegyezést találunk, mint az 5. és a kérdéses 12. beszéd közt, a mennyiben itt is egy Themistiosnál sűrűn előforduló közhely kétszeri feldolgozásáról van szó. Abból tehát, hogy a 12. beszéd bizonyos tekintetben ismétlése az ötödiknek, még nem következik, hogy nem származhatnék magától Themistiostól. Ennélfogva bátran feltehetjük Hegedűssel, hogy a két beszéd ugyanannak a tárgynak két formában való feldolgozása; a régibbet, az ötödiket, Jovianushoz intézte a szónok Dadastanában a Julianus halála után, a tizenkettediket pedig, miután Jovianus meghalt, mielőtt még Konstantinápolyba juthatott volna, Valenshez. A tárgy maga, a vallási türelem kérdése, mindenesetre aktualis volt mind a két császár alatt, mert Juliánus halála után attól lehetett félni, hogy Jovianus a keresztény dogmák uralmát ülteti vissza a trónra s üldözőbe veszi a pogányságot, Valens pedig eléggé kimutatta, hogy buzgó arianus és kész erőszakkal is fellépni az orthodoxok ellen. Themistios tehát a panegyrista szerepét arra használta fel, hogy magasztalás alakjában gyöngéd figyelmeztetést intézzon az uralkodókhoz, s az orthodox egyház történetírói egyhangúlag azt állítják, hogy sikerült is Valenset türelemre bírnia. Bizonyára innen az a nagy elismerés, a melyel a keresztény egyház nagyjai, a többi közt nazianzi Gergely is, oly szívesen adóztak a műveltségében és érzésében egyaránt pogány rhetornak.

Szól még Hegedűs magáról Dudith Andrásról is, mint hitvitázóról, s kimutatja, hogy ő mindig nyíltan és mindig a biblia tekintélyére hivatkozva tört lándzsát a vallási türelem mellett s így nem volna érthető, miért rejtőzött volna egy pogány bölcs álarcza alá türelmet hirdetni. «Mint látni — mondja a szerző Dudith idevágó műveinek ismertetése után — a bizonyítás módja és útja annyira a XVI. század hitvitázó szellemében van tartva, hogy éppen a Themistios bölcselmi gondolatainak hiányzása meglehetősen döntő érvet szolgáltat azon nézetem mellett, hogy Themistios beszédét Dudith tényleg fordította és nem írta, és így nem forog fenn ok arra nézve, hogy Themistiostól e beszédet elvitassuk.»

Hegedűs mindenesetre szükséges és hasznos munkát végzett, midőn a *Foerster* merész feltevését kritikája alá vette, s annyit kétségtelenül kimutatott, hogy *Foerster* eddigi bizonyítékai még nem elégségesek a 12. beszéd hitelességének megdöntésére. Az eszmék tisztázása érdekében azonban kíváncsok volna, hogy munkáját német nyelven is közlétegye s alkalmat adjon *Foerster*nek a feleletre.

Az értekezéshez függelék gyanánt oda csatolta a szerző a kérdéses beszéd magyar fordítását. De, ha már erre a fáradságra vállalkozott, lefordíthatta volna az ötödiket is, hogy az olvasó maga hasonlítsa össze a kettőt egymással.

NÉMETHY GÉZA.

Madách Imre, Az ember tragédiája. Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta *Alexander Bernát*. Budapest, Athenæum, 1900. 8-r. IV, 324, 1 l. — **Madách Imre élete és költészete.** Képekkel. Irta *Palágyi Menyhért*. Budapest, az Athenæum irod. és nyomdai r. t. kiadása. 8-r. 2, 444 l.

A fentebbi című két könyvről szóló megjegyzéseinket nem azért foglaljuk egybe, mintha azoknak akár tartalma, akár eredménye szorosan összetartoznék, csupán a tárgy azonosságánál fogva. Mind a két író más-más utat követett műve megírásában; más volt céljük, más eszközük s más az elért sikerük. Alexander Bernát Madách fő művét iparkodott nyelvi és tárgyi magyarázatok útján megértetni, rejtett szépségeibe belehatolni az alapeszme s a drámai szerkezet szempontjai szerint; Palágyi Menyhért Madách egész életét fölőlelte s költészetét a maga egészében törekedett méltányolni. Amaz szűkebbre szabta célját, de tárgyalása körébe vonta Madách életéből is mindazt, a mi *Az ember tragédiája* tökéletes megértéséhez szükségesnek látszott s így igazán nagyobb eredményt ért el, mint a mire számított; emez szélesebb alapon indult, történeti s a Madách műveiből elvont adatok útján a költő egész pályáját ügyekezett elének rajzolni, azonban művének becse jóval kisebb, mint az életíró előleges célja s buzgalma volt. Amaz lépésről-lépésre halad fejtegetésében, hogy a mű végén az egyes részeket tömören összefoglalja; emez az életrajz kalaúzolása mellett vet számot a költő egyes műveivel, előre megalkotott véleményét erőszakolva azokra. Alexander kitűnő elemző; semmi sem kerül el figyelmét, a mi a nagy költő felfogását, célzatát megvilágíthatja; elemző és összerakó módszere szép összhangba jut a mű végén; Palágyi a történetíró és æsthetikus kettős feladatát kívánta megoldani, de mindegyikben kevés szerencsével dicsekedhetik; történetírói és æsthetikai felfogása egyaránt fogyatékos, inkább csak sejteti a keze ügyébe eső adatok értékét, mint feldolgozza; inkább nagy hanggal igéri, hogy mikép tisztázza e vagy ama kérdést, mint valójában megfejtteni próbálja. Sokkal nagyobb várakozást kelt bennünk, mint a mennyit ki tud elégiteni. Ellenben Alexander csak a vezető szerepére vállalkozik *Az ember tragédiája* olvasásában, de csakhamar meggyőző, hogy e szerepet mily mesteri körületekintéssel, történeti és æsthetikai érzékkel, valódi philosophiai behatással, elmélyedéssel és világossággal emeli a valódi műbíró eszmei magasságára.

Alexander maga számot ad, mikép jött létre munkája. Igen helyesen a tárgyi magyarázatokat a mű szövege alá iktatta; minden szín után összefoglalta velős rövidséggel a szín tartalmát s megállapította eszmei és drámai értelmét; kutatta a szín forrásait, történeti alapját s a dráma szerkezetének folyamát. Végül a részletek alapján összefoglalta az egész mű eszméjét és szerkezetét, philosophiai és költői értelmét, művészi alakját, történetét s a költő életrajzát; a függelékben a remekműre vonatkozó nevezetesebb forrásokat állította össze (a mi egyébiránt meg lehetőszen hézagos).

A magyarázó huzamos tanulmányai után, mint mondani szokták, egészen beleélte magát a költő gondolatkörébe, azért a költő minden mondatának, minden szavának mérlegeli a súlyát s finom érzéssel bontja elemeire a gondolatot az általános eszmei tartalom és a drámai szerkezet szempontjából egyaránt. S még a homályosoknak tartott gondolatokat is meglepő világossággal értelmezi. Például az első szín 108—132. sorairól azt mondja, hogy «elvont és homályos bölcselmi vitatkozás az Úr és Lucifer között», de azért fölfejtí értelmét, úgy, hogy magyarázatához alig fér kétség. Legfőlebb a 118. sor értelmét vélnők kissé másképp magyarázandónak, mint a szerző. Az Úr Luciferrel szemben ugyanis nemcsak arra hivatkozik, hogy «a teremtés mint gondolat, terv, végtelen időök óta élt benne»; hanem «arra, hogy *ő benne*, az Úrban, élt már a teremtés gondolata időtlen időök óta, vagyis, hogy *csak az ő mindenhatósága* hozhatta létre a világot. Vagy pl. a VII. szín 1603. sorának («Egy hang a szívben itél csak közöttük») magyarázata némileg többet mond, mint a költő ért: t. i. nem annyira «saját érzésünk», mint inkább csak *hangulatunk* tehet valamit magasztossá vagy nevetségessé. Az érzés a szív állandó nyilatkozása, míg a hangulat mint pillanatnyi, önkénytelen nyilvánulása szólal meg bennünk, s Lucifer valószínűleg így érti.

Ha rendkívül becseseknek ismerjük el a remekmű tárgyi magyarázatát, még inkább megkapja az olvasót Alexander összefoglaló fejtegetése, a melyben úgy a drámai szerkezetet, mint az eszmei tartalmat folyvást összhangban állítja elénk. Igazi művészi öntudatossággal s mélyreható elemző erővel bontja elemeire a tragédia alapgondolatát s állapítja meg az egyes felvonások eszmei kapcsolatát, a költészet és valóság összefüggését, a philosoph-költő mélységes conceptióját, lelkének titkos, sajátos vonásait. Kimutatja, mily művekből milyen eszmét kölcsönzött Madách s milyen hasznát vette művében; mikép illesztette a mythos tanulságait tragédiájába s hogyan látta meg a költő azokban az emberi élet egész folyamát, küzdelmét. Részletesen foglalkozik a történeti jelenetek igazi értelmével s kivált Erdélyi János tarthatatlan véleményét czáfolva, azon eredményre jut, hogy Lucifer nem a hazugság megtestesítője, a minek némely kritikus tartja, hanem azért mutatja be

egyoldalú világításban a történetet, mert, mint a hideg tagadás szelleme, a kinek fáj, hogy nála nagyobb hatalmasság is van a földön, az «élet bizonyos javait egyáltalán nem érti». A tragédia kifejlésének, művészi szerkezetének, egyes alakjainak fejtegetése mindenben mutatja a műbíró mély gondolkozását, tárgya iránti szeretetét, philosophiai és æsthetikai gazdag ismereteit. Egy szóval: Alexander magyarázata igazán méltó Madách remekművéhez.

Palágyi könyve az író azon célzatával jutott nyilvánosságra, hogy Madách egész költői pályáját tisztázza előttünk, mintha csak ő fedezte volna fel Madách igazi nagyságát. Az életrajz számos helyén meglátszik az írónak e célzata, legkiváltképen a bevezető sorokban, a hol kissé émelygős tárczacizikkszerű hangon ír Madách és Arany János közötti érintkezésről s Madách egykori tűzhelyéről, a sztregovai völgyről, a hol az életrajzíró huzamos ideig tartózkodott. Vajjon mi szüksége az olvasónak mind erre: bajos megmondani; annyi bizonyos, hogy a komoly életrajz hangjától meglehetősen eltér Palágyi, a midőn a saját alanyi érzése hullámain ringatózik a helyett, hogy kissé erősebb szerkezetbe csoportosítaná mondanivalóit. De a hosszas bevezetés után mégis a szokott ösvényre lép, midőn Madách őseiről értekezik; a miben kevés közhírt van, mert épen a XVII. századbéli Madách Gáspárt és a XVIII. századbéli Madách Jánost mint koruk számottevő íróit nem méltatja pár szóval, noha önként kínálkoznék az alkalom, hogy a költő őseiben is megvolt az írói tehetség kisebb-nagyobb mértékben. A mit Madách őseiről jellemzésül ír, e rosszul alkotott itéletbe foglalja: «Nem pártoskodó, kapaszkodó, hitet és pártállást csere-berelő honfiak, s talán ez okból nem kerülnek az országnagyok legelső sorába.» Mintha bizony a XVI—XVIII. század nagy magyarjai mind ilyen kevés erkölcsi súlyú emberek lettek volna, s épen csak a Madáchok tennének kivételt.

Magának a költőnek életét helylyel-közzel ügyesen, a felhasználható adatok alapján részletesen, kedvvel, sőt ifjú éveit elég szépen is ügyekszik megrajzolni, bár néhol a rikító színektől sem tartózkodik, ha ellentétbe akarja állítani az ifjú költőt korával; például, midőn azt írja, hogy Madách Lucifer-alakjának modelljét barátjáról, Szontágh Pálról vette; vagy midőn *A férfi- és nő-*ben Deianeirát, mint egy «megunt nő elvont fogalmát» tekinti s ennek azt az okát adja, hogy «Madách ez idő szerint még legény-ember s a férj és feleség erkölcsi kapcsolata reá nézve még nem létezik»; a miből az következik, hogy a nőtelen ember a férj és a nő erkölcsi kapcsolatát egyáltalában nem ismeri. Hogyan találja tehát a 19 éves ifjút «kész széptani gondolkozónak, bölcselőnek»? Nem eshet-e gondolkozóba ez ellentét felállításánál az életrajzíró, a ki a fejlődés lélektani folyamát nyomozza? Ez tehát az öntudatos drámaíró, a ki még

a legfőbb erkölcsi törvény szavait sem érti? Pedig Palágyi ilyennek itéli az ifjú költőt (130—136. l.).

Nem szólunk az életrajzírónak a romantikáról alkotott furcsa fel-fogásáról; lapokat kellene összeírnunk, ha minden tévedését helyre akar-nánk igazítani. Inkább Madách családi életéről emlékezünk, a melyet Palágyi részletesen rajzol s elég világossá teszi a költő házasságának tragikumát. Munkájának e fejezete kétségtelenül a leghasználhatóbb adatokkal bővelkedik. Lépésről-lépésre kíséri az összeütközést, bár nem mindig óvja meg a történetíró tárgyilagosságát s nem mindig tudja a fejlődés logikai rendjét megértetni. Szeretné Madách nejének könnyelmű, meggondolatlan lépéseit elleplezni s míg egyfelül elítéli, másfelül rokon-szenvet ügyekszik iránta gerjeszteni, a mi gondolatnak szép, de valósi-tása az életrajzírónak kevésbé sikerül.

Palágyi jellemrajzai sokszor valóságos torzalakok. Magát a főhőst sem kiméli a rikító színektől, de mellékalakjai néha igazi madárijesz-tők, mint például Ite Nina, Divald Gusztáv; amaz «kissé púpos, érdekes alak, francia-lengyel szülőktől származott és fölöttébb szűzies termé-szetű volt»; emez «magas, nyúlánk ember, nagyon kifejezéselteli arczzal és nagy szájjal, melyben a pecsenyedarabok mint papzsákban tünedeztek el». Ilyen alakok élesztik a nagy megrázkódtatásokon átesett költő ke-serű humorát, a mely csak lassankint enyhül, a mint philosophiai esz-méi költészetté varázslódnak. Politikai és költői sikerének rajza hézagos, fölszínes. Az életrajzíró egyáltalán nem ért hozzá, hogy kissé elevenebb drámái mozgalmassággal állítsa elénk a dicsőség szárnyaira kapott költő utolsó éveit. Mondja, mily alapos politikai tanulmányokkal lépett Madách a követi pályára, de miben nyilvánultak e tanulmányok, annak kifejtésé-vel adós marad.

A mű æsthetikai részletei között van sok figyelemreméltó. Madách lyrai költészetének méltánylata, kivált ha ügyesebben csoportosította volna észrevételeit az életrajzíró, értékes fejezet lehetett volna. Az össze-foglaló részben tetszetős megkülönböztetéssel elemzi Madách három leg-jellemzőbb drámái művét, a *Férfi és nő*t, *Mózes*t és *Az ember tragédiáját*; az elsőt a nemi, a másodikat a nemzeti s a harmadikat az emberiségi eszme képviselőjéül tünteti föl. Azonban az elsőt alig fejtegeti, mind-össze egy levelet idéz, a mely magában érdekes, de azt, hogy a költői eszmét mikép testesíti meg Madách, hírül sem mutatja. A nemzeti eszme magyarázatában is inkább bizarr ötlete, mint alapos elemzése tűnik sze-münkbe, midőn így ír: «Hogy kerekén kimondjam, hát a *világtörténelmet ő egészen magyaros módszerrel osztja három szakaszra*», stb. Nem meg-lepő e gondolat napjainkban, midőn sokak ajkán mindig csak a nemzeti eszme lebeg — külsőleg, de a lényegben a régiek maradunk. Palágyi szerint Madách a világtörténelmet magyaros gondolkozással fogta fel;

nem helyesebb volna azt mondani, hogy hazafi bánata a *Mózesben* nyilatkozik legszebben, s itt mint drámaíró bizonyos allegóriai mezbe öltözik, mint a kor lyrikusai? Azonban a dráma fejtegetésének vannak értékes részei is, Mózes jellemének magyarázata néhol-néhol találó. *Az ember tragédiájának* philosophiai elemzéséhez nagyon sok szó fér. Hogy a mű nem történeti drámák gyűjteménye: azt mindenki tudta eddig is, de vajjon mit tesz az, hogy «allegorikus *világköltemény*?» Ha azt teszi, a mit Palágyi ír, hogy *Az ember tragédiája* «a történet alakjainak nevét inkább csak jelvények gyanánt használja fel»: nagyon keveset mond; ezért bizony kár volt a következő ízléstelen óvást tennie: «A mi történelem-tanárainknak jó lesz ezt (hogy t. i. a történet alakjainak nevét inkább csak jelvények gyanánt használja) szem előtt tartaniok, nehogy *Az ember tragédiáját* összetéveszsék a derék Ribáry világtörténeti kézikönyvével.» S a mi ezután következik, ép oly ízléstelen, mint alaptalan, hogy «jeles történetismerőink részéről bőszt háború indult Madách műve ellen». A helyett, hogy czáfolatba bocsátkoznánk, hivatkozunk Alexander művének 262—270. lapjaira, hol Palágyi méléző kérdései és kétségei talán kielégítő feleletet találnak.

Az egész könyvben legkellemetlenebbül érinti az olvasót az életrajzíró gyakori és helyén kívüli reflexiója, mely legtöbbször igazán ízléstelen és semmit mondó, valami sajátságos pessimismus fanyar ötlete. Például: «Els mily szerencse, hogy az akkori irodalom feje, Arany J., az, ki fő művét, *Az ember tragédiáját* fölfedezi. Mi lett volna e műből, ha nem a legnagyobb irodalmi tekintély védelme alatt jut a nyilvánosság elé?» Vagy midőn a «czéhbeli» író tiszteletdíjáról elmélkedik Palágyi, vagy arról, hogy «a mi korunkban rejtőzik-e valahol egy újabb Madách, a ki a mi politikai és társadalmi kapaszkodóinkat drámailag leleplezze?» stb.

Még csak a függelékről pár szót. Nem tudjuk, mily alapon válogatta össze az adattárt az író. Keze ügyébe több és tán fontosabb adat is eshetett, miért közli épen csak ezeket? Ezek is használhatók, nem tagadjuk, de hát írói levelezése talán még érdekesebb lett volna. Aztán szerettük volna, ha az életrajzíró főbb forrásaira legalább egyszer-más-szor hivatkozott volna, mert így sok helyütt bizonyos novellaszerű hatással van reánk a könyv némely fejezete.

Nem hagyhatjuk szó nélkül az író stíljének néhol feltűnő magyartalanságait, a melyek közül mutatóul meg nem állhatjuk, hogy példákat ne közöljünk. «Legjobban *emelkedik ki* az ellenfelek közül a gazdag özvegy Széphalmynénak alakja» (87. l.); «Ezekből látni, hogy Madách drámája, a «Csak tréfa» *mily mélyen személyes viszonylataiban gyökerezdik*» (91. l.); — «Bizony később a *legényéletet már aligha adta volna föl*» (205. l.); — «miért a költő vele *eltréfálódzni szeretett*» (225. l.); —

«rájuk bottal kezükben föl vigyáztak» (231. l.): — «hogya a törvénybe mindazt kell belefoglalni» (240. l.); — «megtudta-e volna menteni... tudott-e volna...» (257. l. s a köv. lapon még kétszer is e helytelen szórend). — Alexander művében is van egypár szórendi hiba vagy más magyartalanság, pl. «Az egyes színek *nem fejlenek ki mindig egymásból*» (291. l.); — «Csak a Keppler-jelenet *ebben is kimagaslík*» (296. l.); — «Imre a váci piarista gimnáziumban *állja a vizsgálatokat*» (300. l.); — «korán *ábrándítja ki...*» (302. l.). Az efféle hibás kapcsolatra már negyven évvel ezelőtt rámutatott Arany János, de, sajnos, újabb időben újra nagyon elterjedt.

VÁCZY JÁNOS.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Kleinere Schriften von Reinhold Köhler. Herausgegeben von Johannes Bolte. Zweiter und dritter Band. Berlin, 1900. 700 és 659 l. Egy-egy kötet 16 mk.

Két évvel ezelőtt ismertettem e Közlönyben (XXIII, 1899, 360—363. l.) Köhler kisebb dolgozatainak első kötetét, mely a jeles tudósnek a népregékre vonatkozó cikkei tartalmazza. Most az előttem fekvő hatalmas két kötettel e rendkívül becses gyűjtemény be van fejezve és sietek legalább egész rövid ismertetésben újból felhívni reá mindazoknak figyelmét, a kik az egyetemes irodalomtörténetnek bármely ágával, kérdésével vagy termékével foglalkoznak.

A II. kötet tartalmazza a *középkori elbeszélő költészetre* vonatkozó dolgozatokat (*zur erzählenden Dichtung des Mittelalters*). Köhler nem adott ki új kéziratokat (legfeljebb itt-ott kisebb töredékeket) és nem foglalkozott szövegkritikával (bár egyes cikkei kétségtelenné teszik, hogy fölfogta a szöveg kifogástalanságának fontosságát és fölismerte az egyes kiadványokban az ily természetű hiányokat); őt első sorban és majdnem kizárólag csak a tartalom: a tárgyalt történet, a kifejezésre jutott gondolatok érdekelték, melyeknek eredetét és elterjedését kutatta, mindig különös figyelemmel a különböző nemzeteknél vagy korokban föllelhető változatok jelentőségére, a mennyiben már korán észrevette, hogy az egyes népek többé-kevésbé erélyesen «nemzetisítik» és «lokalizálják» az idegen anyagot, saját gondolkodásuk, világnézetük, szokásaik szerint át- meg átdomítják, míg a kölcsönzött anyagot lehetőleg saját lelkük és ízlésük termékévé teszik. Hisz ez a folklóre egyik főfeladata: nemcsak összegyűjteni az azonos vagy rokon népiesi anyagot, nemcsak föl kutatni a kérdéses tárgy vagy eszme legrégibb forrását; hanem egyúttal megmagyarázni, hogy egy szép história, egy föltűnőbb költői kép,

egy sajátos gondolat hogyan és miért módosult sokszor igen szövevényes vándorútján.

E II. kötet anyagát a jeles kiadó (néha bizony egy kis erőszakolással, mint a többi kötetekben is) öt csoportba osztotta: 1. Egyházi tanítás és elmélkedés, 2. Legendák, 3. Hősmonda, 4. Udvari eposz és népies tréfa, 5. Novellák, összesen nyolczvannál több czikk, köztük egy és két lapra terjedő kis adalékok mellett nagyterjedelmű befejezett tanulmányok, pl. Griseldisről (501—555. l.) vagy a Tristan-mondának egy-két vonásáról (328—348. l.) vagy a Girart de Rossilon című ófrancia eposzról (359—393. l.) stb. De a legkisebb dolgozat is gazdag értékes adatokban és serkentő megfigyelésekben, melyek a tudománynak értékes birtoka maradnak és még jövőre is fejlesztőleg fognak hatni. Persze, a magyar világ e kötetben (és a III-dikban is) még kevesebb szerepet játszik, mint az elsőben, úgy hogy ez irányban, magyar forrásokból és a magyar néplélekből igen sok becses kiegészítés és pótlás válnék lehetségessé és szükségessé. A míg az «Ungarische Revue», melyet külföldi tudósok még ma is számtalanszor idéznek, megjelent, legalább ebből meríthettek és merítettek a kutatók hazai anyagot; mióta ezt a fontos és voltaképp nélkülözhetetlen folyóiratot erőszakosan megfojtották, valóságos chinai fal választ el bennünket a művelt nyugattól, mely csak elszórt reklámokból, melyeket természetesen senki sem vesz a külföldön komolyan, értesül arról, hogy a magyar tudósok még nem vándoroltak vissza Ázsiába.

A III. kötet tartalmazza az újabb irodalomtörténet, népisme és szófejtés körébe eső dolgozatokat (*zur neueren Literaturgeschichte, Volkskunde und Wortforschung*), négy csoportban: 1. Az újabb irodalomtörténethez, 2. A népköltészethez (dal, mondás, rejtvény, közmondás), 3. Babona és népszokás, 4. Szófejtés, — kilenczven czikk. Itt is találunk kisterjedelmű adalékok mellett nagyobb szabású tanulmányokat, melynek pl. Goethe és Domenico Batacchi (155—170), A Werner-féle «Február 24-ének» tárgya (185—200. l. Ezt a cikket Köhler nekem évekkal ezelőtt szíves volt megküldeni), A portugál, catalán és svájci népdalokról (219—274. l.), «Um Städte werben» (371—419. l.), «Mich wundert, dass ich fröhlich bin» (421—452. l.) stb. Egy dolgozata, «Und wenn der Himmel wär' Papier», az «Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn» című hazai folyóiratban jelent meg, melynek szerkesztője, nyilván hálából, nem küldte meg e cikkeknek kezei közt levő befejezését e gyűjtemény számára, de eddigelé saját folyóiratában sem tette közzé, bár Bolte János kérelmére magam is eljárta ez odiózus ügyben.

Érdekeselek és becseselek Köhler azon dolgozatai is, melyekben német költők egyes költői műveinek forrásait föl kutatja és a földolgozásokkal összeveti. Ilyen czikkei vannak Lessing («Das Muster der Ehen»), Wieland («Hann und Gulpenheh», «Clelia und Sinibald», «Oberon»), Herder

(legendák), Goethe («Hanswursts Hochzeit», «Brazíliai dalok»), Schiller («Der Wundervogel»), Bürger («Lenardo und Blandine»), Kind («Der Freischütz»), Mörike («An den Schlaf») stb. műveihez. Valóban bámulatos, hogy Köhler mily határt nem ismerő érdeklődéssel karolta át a hazai és az idegen irodalmakat, a legrégibb és a legújabb korszakokat, mindenütt és mindenkor helyes belátásra és igazságos méltánylásra törekedve. Jellemző ez utóbbi tekintetben egy megjegyzése, mely a 355. lapon olvasható. Dunger egy népdalgyűjteménye előszavában azt mondta, hogy «népdalaiban a német nép apái idejéből oly költői örökséget nevezhet magáénak, mely mellé semmiféle más nemzet nem állíthat méltó ellendarabot». Erre megjegyzi Köhler: «Nem akarok nagy súlyt fektetni saját véleményemre, mely szerint pedig különböző nemzetek, melyeknek népdalait talán elég jól ismerem, e tekintetben valóban egyenrangúak velünk: csak azt kérдем, vajjon a kiadó (t. i. Dunger) vagy bárki más valóban annyira jól ismeri-e az összes többi nemzetek népdalait, hogy föl lehetne jogosítva értékeket ily rövidesen a mi javunkra leszállítani?»

És e gyűjtemény, bármennyire bámulatosan gazdag, mégsem egészen teljes. Magától értetődő, hogy a kiadó a jeles kutatónak önállóan megjelent műveit vagy a hagyatékában talált anyag fölhasználásával készült dolgozatokat nem vette föl; de arról már eltérhetnek a vélemények, hogy miért mellőzte a VII. és VIII. lapokon felsorolt hírlapi és mások könyveiben megjelent adalékokat. Bármily gazdag tehát ez a három kötet, még mindig nem karol föl mindent, a mit Köhler hírlapokba, gyűjteményes és egyéb munkákba írt. A nagytudományú kiadónak pótló, kiegészítő, helyreigazító eljárása is, e két kötetben is, ép oly következtelen, mint az elsőben: néhol följegyzi a legújabb kutatásoknak Köhler fejtegetéseitől eltérő eredményeit, másutt nem teszi. De el kell ismerni, hogy ez rendkívül nehéz föladat volt, melyet teljesen alig oldhatott volna meg egy ember. Örüljünk, hogy a gyűjtemény megvan, a mint előttünk fekszik, az irodalomtörténeti és népismeai adatoknak és ismereteknek gazdag tárháza, melyből még nagyon sokan fognak ismereteket, szempontokat, tájékoztatást és további tanulmányaikhoz serkentést meríteni.

HEINRICH GUSZTÁV.

Wörterbuch der neugriechischen und deutschen Sprache mit einem Verzeichnisse griechischer Eigennamen von *Rhousos A. Rhousopoulos*, ord. Professor an der orientalischen Handelsakademie in Budapest. Athen, Druck und Verlag von P. D. Sakellarios. Leipzig, in Kommission bei E. Haberland. 1900. 1080 lap.

Köszönetet érdemlő, jó szolgálatot tett szerző, hogy fent jelzett újjörög-német szótárával a Jannarakis-féle német-újjörög szótárt (Deutsch-Neugriechisches Handwörterbuch, Athen, Sakellarios és Han-

nover, Hahn, 1883) kiegészítette. Nem ugyan ez az első újjörög-német szótár, mert régebben Kind (*Handwörterbuch der neugriechischen und deutschen Sprache*, Leipzig, Otto Holtze, 1881), újabban Petraris (*Taschenwörterbuch der neugriechischen und deutschen Sprache*, Leipzig, Otto Holtze's Nachfolger, 1897) adott ki újjörög-német és német-újjörög szótárakat, de ezek teljesség tekintetében távolról se vetekedhetnek R. és Jannarakis munkáival. Az újjörög nyelvnek csak némileg is teljes szótárát megírni a legnehezebb feladatok közé tartozik. Mert míg a nyugoti nyelvek szó- és kifejezéskincse a tanultak által beszélt köznyelvnek az irodalmival való azonossága folytán két csoportba, t. i. a dialektikus és a köznyelvi jelenségek közé sorozható: addig a mai görög nyelv osztozik a keletieknek abbéli sajátosságában, hogy a dialectusok és a köznyelv mellett az irodalom nyelvének is megvan a maga külön sajátossága. Igaz ugyan, hogy régi keletű a mai görögöknek abbéli törekvése, hogy köznyelvüket (a *καθωμιλημένη* vagy *δημόδης γλώσσα*-t, vagy az új *κοινή*-t, vagy, a mint Hatzidakis jellemzetesen nevezi, mivel főként a mivelődés központjaiban, a városokban beszélik, a *πολιτική καθαρεύουσα*-t) irodalmi nyelvükkel, főként annak prózai formájával (a *καθαρεύουσα*-val) egybeolvaszszák, illetőleg, hogy köznyelvüket egyszersmind az irodalom nyelvévé is tegyék: de ez a törekvés eddigelé sikerre nem vezetett, és nincs is kilátás arra, hogy egyhamar sikerre vezessen. E szerint az újjörög nyelv szótárírójának három rendbeli nyelvyagra kellene tekintettel lennie, t. i. a dialectusokra, a köznyelvre és az irodalmira. Ámde az újjörög dialectusok oly kevésé vannak feldolgozva, hogy nyelvkincsüknek szótári egybefoglalása ez idő szerint merőben képtelenség, s ez az oka, hogy az eddig megjelent újjörög szótárak csak a köz- és irodalmi nyelvre vannak tekintettel, melyek közül viszont az irodalmi nyelv szókincsének feldolgozása jár nagyobb nehézségekkel. Ugyanis az újjörög irodalmi (főképen prózai) nyelvben két elem különböztetendő meg: egy ó- és középkori meg egy újkori. Egyrészt t. i. az újjörög prózaíró (különösen a szakíró) úgyszólván korlátlanul fölhasználja az ó- és középkori görög nyelv rengeteg szókincsét, melynek egy újjörög szótárban megfelelő mértékben való tekintetbevétele nagyon is felszaporítaná az anyagot: innen van az, hogy újjörög szövegnél sok esetben nem az új — hanem az ógörög szótár ad felvilágosítást. Másrészt megjegyzendő, hogy az újkori görög irodalomban rengeteg sok új szó képzetett új dolgok és fogalmak kifejezésére, melyekből Kumanudis vagy 60,000-et gyűjtött össze legutóbb megjelent munkájában (*Συναγωγή νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Athen, Beck, 1900), melyet azonban R., mivel a saját szótárával egyidejűleg jelent meg, fel nem használhatott. A mondottakból nyilvánvaló, hogy méltánytalanság volna az újjörög köz- és irodalmi nyelv szótár-

írójától kimerítő teljességet követelnünk, és meg nem elégednünk azzal, hogy elődeihez képest haladást mutasson. R. ennek az utóbbi követelménynek eleget tett, mert szótára az eddigelé legteljesebb, hasonlófajta munkához, Contopulos görög-francia szótárához (Athen, Sakellarios, 1889) képest gyarapodást mutat úgy a szavak, mint a kifejezések felsorolásában, miért is az érdeklődők figyelmébe melegen ajánljuk.

Végül ide iktatjuk a R.-nál hiányzó szavak következő jegyzékét: *ἀλλότινος, ἀλεξίπτοτον, ἀδωρήτος, ἀναστύλωσις, ἀταλαίπωρος, ἀπένταρος, ἀμαξάδα, ἀντεροβγάλτης, αἰσθηματογράφος, ἀνεπιφύλακτος, ἀμεριμνομερίμνη, ἀχρονιφής, ἀπινδαλματίζω, ἀναγκαιότης, ἀκόνησις, ἀσύμφιλος, αὐτοκυριαρχῶ, ἀγιορειτικός, ἀστειογραφία, ἀηδιστικός, ἀποφύσημα, ἀκρωτηριασμός, ἀποσχυβάσις, ἀπόρημα, ἀγριανθρωπικός, ἀποφύσημα, ἀγωνοθέτημα, ἀναχάζω; βλογῶ, βαρυτίνη, βουδικός, βαγγέλης, βάλ्लισμα, βρεχτάδι; γραφεία, γλωσσολύτης, γαργαλιστικός, γιανούλα, γνοφερός, γραμμογράφησις; δισυπόστατος, δημοκοπικός, δυσκατάποτος, δυσέρρημα, δεινοθηρίον, διατάφρευσις; εὐηπόλητος, ἐπιζωοτία, ἐννυχεύω, ἐκρίζοντυλίνη, ἐπινώτιον, ἐπινώτιος, ἐταστικός, ἐκβραχισμός, ἐξαφισμός, ἐκτροχιάζω, εὐλόγιστος, εὐτελιστικός, ἐξαστείωσις, εἰκαιολογία, ἐκφανσις, εὐρετικότης, ἔντυπον, ἐπίφασις, ἑτεροζήτησις, ἐκφύλις, ἐκκλησίασις, ἐντρεχῶς; ἡγεμονόταις, ἡμεροδείκτης; θερμοπωλεῖον, θαμπός, θενά, θεοφόρος, θηριολογία, θεικισμός, θολός; ἰδανοποιῶ, ἵπποκόμητος, ἰδεολογισμός, ἰνδαλματίζω; κατακυριαρχῶ, καχυποπτός, κλαυθμύρισμα, καταμελίζω, κίνητρον, κομπώδης, κωδωνισμός, καταλυτικός, καλοτυχῶ, κατακλείδιν, καθορισμός, κάρχαρος, καχορίζχος, κοτολέττα, κουτοζαφίρης; λωγιοτατισμός, λαταριστός, ληρήδημα, λογοπαίκτης; μικρογράφημα, μετακληρονόμος, μενετός, μύθευμα, μωροσοφία, μαστόδων, ματαιοδοξία, μνηματάκι, μισοκαχόμοιρος, μπαρμπουνάρα, μπανέλλα, μπορικός; νεκρολιβάνισμα, νησοκόλλητος, νοομαντεία; ὀλογραφία, ὀφολόγιον; πλαταγίζω, πλατυασμός, πνευματοποιήσις, παράχυψις, παρδαλοτυπία, ποικιλοτυπία, παρετυμολογία, πολυγένεια, πολιτειακός, πιαστός, πολυσυνηθίζω, πιά, περισυναγωγή; ρύπασμα, ριζολόγιον; συνευδοκῶ, συντελικός, συμπνευματίζω, στομφαστικός, συμμεθάρμοσις, συγχρώτισις, σκαμπίλι, σιντριβάνι, συνταγμάτιον; τελεταρχία, τόντις, τέρτσος, ταβανόσκουπα, τοῦμπλα; ὑποικουρῶ, ὑπέρποτε; φυλλαδογράφος, φυλλομέτρημα, φανταρία, φαντασιοκόπημα, φιλοτέχνησις, φυλλορορήμα; χαλδούπη; ψυχρολόγημα, ψιλογράφος, ψοφολογῶ, ψευτοπόλεμος.*

PECZ VILMOS.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1899/1900.

17. Wasylkiewicz Viktor: Népköltési gyűjteményeink története és értéke. (Csiksomlyói róm. kath. főgymnasium, 3—94. l.) — Valóban fölösleges és teljesen kárba vesztett munkát végeznénk, ha e címében sokat ígérő értekezés tömördek fogyatkozására, annak az «Ethnographia» XII. köt. 43. lapján megjelent beható bírálata után, az alábbi helyreigazításoknál több szót pazarolnánk. Legyen elég a szerző philologiai pontosságának jellemzésére csak annyi, hogy *Mednyánszky* Alajos helyett mindig *Rudnyánszky*-t ír, a mi a botrányos hibának két lapon (15. és 16.) való ismétlődése mellett aligha lesz a sajtó bűne. Ugyancsak kétszer idézi (10. és 94. l.) a Kis-Viczay (azaz hogy szerinte Kis-Vicay) közmondás-gyűjteményének címéül ezt: *Selectoria* (e h.: *Selectiora*) Adagia etc.

B. Szabó Dávid «*Magyarság virági*» című munkája, mely talán mégsem nevezhető «népköltési gyűjtemény»-nek, nála (13. l.) «*Magyarország virági*» Mailáth János (W.-nél Majláth) német nyelvű mese- és mondagyűjteményének «*Magyarische Sagen, Märchen (sic) und Erzählungen*» címét «*Ungarische Sagen und Märchen*»-re fordíti (15. l.); az 1825. évben Brünmben megjelent első kiadást stuttgartinak mondja, a másodikról pedig, mely «*Stuttgart und Tübingen*» jelzetű, azt írja, hogy «*Stuttgartban, majd Tübingában*» adták ki. Az Erdélyi-féle «*Magyar népdalok és mondák*» III. kötetéről azt olvassuk nála (18. l.), hogy «*Magyar közmondások*» címen 1851-ben látott napvilágot! Holott csak pár sorral előbb helyesen írta az egész munkáról, hogy 1846—48-ban jelent meg.

Gaal Györgynek csak a német nyelvű első kisebb gyűjteményéről tud (15. l.), de a teljes Gaal-féle hagyatékából Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz kiadásában (1856—1858) megjelent háromkötetes magyar gyűjteményt nem ismeri, mert a 15. lapon azt írja róla, hogy Toldy és Kazinczy G. 1856, 57, 58-ban az 1822. évi Gaal-féle kötet «magyar fordítását» adták ki. Pedig ez csak 17 darabot, a három magyar kötet pedig összesen 53-at tartalmaz. Lehet különben, hogy ezzel téveszti össze a 19. lapon említett Erdélyi-féle «*Magyar Népmesék*»-et, a mely szerinte «54 eredeti népmesét közölt, jobbára tanítványainak gyűjtéséből,» holott e könyv csak 20 mesét foglal magába, jórészt a Gaal-féle hagyatékából. Gyanús ugyane lapon alább egy szintén 1855-ben megjelent, közelebbiről azonban meg nem határozott «kis kötetnyi mese» is, melyben a szerző szerint «sok becses új dolog van.» Meglehet, de ő aligha látta; mint különben a legtöbb említett könyvet, a melyeknek már az idézése is elárulja, hogy többnyire csak másodkézből és így sem mindig a legmegbízhatóbb forrásokból értesült róluk. Pedig legalább a népmeséket illetőleg eléggé kimerítő bibliographiai adatokat találhatott volna az «*Ethnographia*» 1893. évf. 52—66. lapjain. Csakhogy erre nézve legalább ennek a pontos címét kellene ismernie, a melyet ismételten (28. és 94. l.) «*Néprajzi folyóirat*» néven emleget. Abba már nem akarok belekötni, nehogy a kákán is csomót keresni láttassam, hogy a Nyelvtörténeti Szó-

tárt is a folyóiratok közé sorolja! De már az mégis csak megütközést kelthet, hogy «Strausz Adolf és Dugovich Imre hirlapíró» közelebbről meg nem jelölt «jókora kötet»-ét is a magyar népköltési gyűjtemények sorába iktatja (27. l.).

Szóljak-e még ezek után a szerző értekezésének második részéről, a mely népköltési gyűjteményeink értékét akarja megállapítani? E helyett ide írom e rész alcímeit; hadd lássa a kegyes olvasó, hogyan disponálja W. a tárgyalat anyagot:

Népmondáinkról és népmeséinkről.

Közmondásaink, példabeszédeink s a népköltészet hason (!) szellemi termékeinek értékéről.

A népdal értékéről.

Ruházat.

Allat- és növényvilág.

Színek szerepe és jelentősége.

Földrajz és csillagászat.

A számok használata és jelentősége.

Népköltészetünk hatása.

Nemde áttekinthető és logikus tagolás? Különösen tanulságos e fejezetek közül az utolsó, a melyben egyebek közt ilyenek is olvashatók: (82. l.) «A remekművek *conditio sine qua non*-ja a termékenyítő hatás.»

(83. l.) «Akárhány felvilágosult fő mutatott rá, hogy a költészetnek igazi forrását ott lenn, az egyszerű, romlatlan üde népnél kell keresni.»

(84. l.) «A világ-litterátúra (sic) hangos szóval hirdeti, hogy minden nemzet nem az ó- és újvilág remekműveiből, hanem a saját népe elméjének alkotásaiból veszi azt, mi nála a legjobb.» Például Shakespeare, Góthe (sic) és Mikes Kelemen egy kalap alatt!

(91. l.) Aranyról a szerző szerint «elmondhatjuk, hogy a nép szívébe mártott tollal írt.»

Az utóbbi és még sok hasonló szólam különben azt sejteti velem, hogy a szerző még fiatal ember. Föltéve, hogy e sejtelmem nem téves, legalább remélnem engedi, hogy még sokat tanulhat. Lelkesedése és buzgalma mindenesetre van hozzá, mert ez még e kevéssé sikerült dolgozatából is kiérzik. Sőt a mi még ennél is biztatóbb jelenség: helyenkint legalább egészen jól is tud írni. Kár, hogy nem igyekszik erre mindig; vagy hogyha törekszik is, buzgalmát nem mérsékli mindig a jó ízlés, nem istápolja eléggé a biztos tudás, a melynek lelkiismeretes és pontos adatgyűjtés az egyik, nem épen megvetendő kulcsa.

KATONA LAJOS.

18. Schreiner Ferencz: P. Ovidius Naso *Tristia* című művének 10. elégiája. (Szombathelyi prémontrai-r. főgymn. 4—33. l.) — A szerző mindjárt a cím után (zárójel között) iskolai tárgyalásnak nevezi program-cikkét, a melyet egy híján 10 órában végzett el, nem ugyan a legutóbbi isk. évben, melyről értesítőjük szól, hanem máskor; mert a jelzett évben értesítőjük szerint nem ő tanította a latint az V-ben. Meglátszik a dolgozatán, hogy nem iskolai munkáját örökölte benne meg, hanem egy ideális előadást készített magának, elmondva mindazt, a mit csak tudott a czímbeli költeményről s alkalmazva rá minden reális vonat-

kozást, a mi bele v. ráérszokolható amaz elégiának egyes helyeire. Hogy is ne? A költőnek önéletrajza megengedi a római ember egész életének beható tárgyalását! Csakhogy az a kérdés, vajjon kilencz órában lehetséges-e mindez, továbbá szükséges-e annyi adalék egy életrajz megértéséhez s nem homályosítjuk-e el velők a legvilágosabb dolgokat is, a helyett, hogy könnyed megértéseket elősegítsenek?

Minő deák-anyag is az, melyet az 5. osztályban kezünkbe kapunk? A felsőbb osztályúság büszke tudata, az addigi grammatizálásnak vége szakadta (?), esetleg a különböző vidékekről összeverődött tanulásának más-más fokú tudása, az egyenlőtlen (gyöngye v. erős) kezekből kikerült deákság elűtő színvonala: ezek azok a jelszavak, a melyekbe összefoglalható az 5. osztálybeli latin professzor kezdő nehézségeinek köre. Annyi egyenlőtlenséget elsimítani, valamennyire tűrhető színvonalat létrehozni, összeszoktatni a gondolkodásban, cselekvésben, a terminus technicusokban stb. eltérő egyedeket: derekas munka ez meglelt tanítóra nézve is, és alighanem a kiegyenlítés munkája foglalja le jó egy hetét az isk. év elején!

A szerző mindezekről, vagyis tanításának alakjáról, vesződéseiről, sikereiről stb. nem szól egy szót sem, hanem egyszerűen letárgyalja, kilencz didaktikai egységbe foglaltan, a szóban forgó elégiát, a mint írásban otthon előre megállapította; pedig tudni való, hogy az iskolai tanítás bármily előírányzattól nagyon elűt s legtöbbször messze mögötte marad. Mindent elmond a czímbeli költeményről, a mit csak tud, s az ember szinte látja a fiatal ember buzgalmát, hogy a régiségtannak és irodalomtörténetnek minden odavonható §-át értékesítse.

Nem szándékom azonban a szerző módszere ellen gáncsoskodni, mert kívánságaim nagyon is egyéni jellegűek lennének, a melyeknek csupán irányítás lehet a céljuk, semmi egyéb. Nem is a módszer volt az, a mi kihívta a szerző értekezése ellen alábbi kifogásaimat, hanem azon tévedések és fogyatkozások, a melyeket sűrűn találni még közönséges dolgok magyarázatában is. Ime:

5. l. elfeledte a czímben megjelölni azt, hogy az elégiák 4. könyvéből való ez a 10. elégia; így, a hogy ő közli, mindenki az első könyvre gondol. — 8. l. öreg hiba, ha valaki a *teneri*-t (15. sor: *protinus excolimur teneri*, t. i. *aetate*) ablat. temporis-nak mondja, mintha a *teneri* az elhallgatott *aetate* jelzője volna s *celer-is-e* szerint declinálnának; holott helyesen: *teneri* (nos) = attributum praedicativum, az alattomban értett *aetate* pedig = abl. limitat. Ugyanott a szerző valami *Sabinum* nevű tartomány egykori létében hisz a *pelignusok* földjén! Ugyanott és a 32. lapon *ordo equestris*-t mond *equester* helyett; bár ezzel nem akarom azt mondani, hogy a későbbi használatban az *is* végű forma nem fordult elő; csupán azt, hogy a szabályos forma mégis csak az *equester*. De hogy mi volt az a lovagrend, minő népség volt főkép a költő korában, nem említi a szerző (l. Boissier: «Cicero és barátai» cz. művében); pedig ez a fő, nem a 400 ezer sestertius! — 9. l. nem említi a Minerva mellett az ó-italiai Menefra alakot s egyéb ide való dolgot, hanem egy nem létező *minervare* igét hoz fel (l. Stowasser isk. latin szótárát), ellenben mellőzi a *minerval* (iskolapénz) szót; továbbá meg lehetett volna mondani, hogy a *quinquatus* nevű ünnep kétféle volt: nagyobb és kisebb, valamint rá kellett volna mutatni valódi mivoltukra (= semester — befejező napok), szintűgy a *quinquatus-ia* grammatikai formát is mellékelhette volna,

sőt a quinquatrus szó nőnemű voltát is hangsúlyozni kellett volna az ifjak előtt; végül az *ars*-ről elég lett volna annyit mondani, hogy itt = tudomány. — 10. l. kissé szabad fordítás az utolsó sor így: «Gondos atyánk a főváros leghíresebb tudósainak keze alá adott» (latinul: *curaque parentis imus ad insignes Urbis ab arte viros*). — 11. l. a numerus magyarázatához jó a közéleti numerosus szót is felhozni (v. ö. alább: numerosus Horatius). U. o. egyazon lapon *celestia* és *caelestia* írásmód olvasható. A műzsák neveit minek elszámolni (hisz' benn van minden ókori történelemben), valamint a Homeros szülővárosaként versengő városokét, vagy ha már felhozta, miért nem versalakban? Hát a Meonides*) írásmódot minek mondjam? — 12. l. «Homeros sem halt meg gazdagon» szabad fordítás (*Mæonides nullas ipse reliquit opes*)! Azt a hézagot pedig, mely az elemzett elégiában mutatkozik, pótolni lehetne a köv. adatokkal: *Epist. ex Ponto* II, 10. és *Fasti* VI, 417. — 14. l. sokat beszél a togáról, de felöltése módját stb. nem mondja el tisztára (l. Richnél v. Wilkins-Keletiben). Különben kevés emberrel találkoztam, a ki a toga-viselés módját gyakorlatilag meg tudta volna mutatni előttem; pedig mennyit magyarázzák szegény deákoknak (de csak szóval), másrészt milyen egyszerű dolog akár egy plaiddel, akár egy nagykendővel vagy ágyszerítővel szemléltetni! Ugyanitt nem mondja meg a szerző azt sem, hát voltaképp milyen színű is volt az a toga virilis? Ott van a Kolmár-Sváby-féle 2. részi latin stílusgyakorlatokban pontos és világos leírása az egész tirociniumnak! Hát a leányok ruhája? És a főrangú ifjak megint visszakapták előbbi *toga* praetextájukat? — 14. l. a honores minores-nál nem említi Ovidiusnak centumvir- és decemvir-féle hivataloskodását (*Trist.* IV, 2. 94., *Fasti* IV, 384.). Meg kell továbbá mondani az *inaugurált* szót magyarul is. Hát a curia szóról milyen magyarosan lehetett volna beszélni! Egyáltalán magyar analógiákkal nem szolgál a szerző. — 16. l. Asinius Pollio-ról (nem Pollino!) nemcsak mint a recitációk (sic!) meghonosítójáról, hanem a nyilvános könyvtár behozójáról s mint irodalmi emberről és kritikusról is illik megemlékezni (l. Stowasser isk. szótárában), továbbá a Lancianinál (A régi Róma az ásatások világánál) oly vonzónan leírt palatinusi felolvasások helyét sem szabad kifelejtetni. — 17. l. Sextus rövidítése nem Sext., hanem vagy S., vagy Sex. Propertius évszámait pedig tessék Csengeri megállapítása szerint közleni. Ugyanitt *ignes* többet jelent, mint ez a magyar kitétel: szerelmi versek (19. l.). Továbbá ha már fölemlítette Ponticusnak Thebaisát, miért nem jelezte röviden e költemény tárgyát is, a melyet egyébiránt a kyklikusok, Antimachos (a peloponnesosi háború korában), Aischylos, Sophokles és Euripides, a rómaiaknál pedig Statius is feldolgoztak. Hát Bassusról nem lehetne megmondani, hogy szónok is volt? Ellenben miért kellett Archilochost a Lykambes-esettel együtt bőven bemutatni? Horatius életét is körülmenyesen ismerteti s úgy ír róla, mint a ki Brutussal Athenben megismerkedvén, visszatért (!) vele Italiába s résztvett a philippii csatában;

*) Curiosumképen fölemlítem, hogy a maionokat, lydeket, mysiaiakat, kariaiakat stb. előbb-utóbb még rokonaink közé sorozhatjuk némely phantastikus nyelvész után, l. Gleye művének (Die ethnologische Stellung der Lykier, Helsingfors, 1900.) ismertetését a Berliner Philol. Wochenschrift 1901. évf. ápr. 6. (14) számában Treubertől.

szinte azt gondolhatja a deák, hogy Philippi Italiában volt! — 18. l. A szerző itt is, másutt is Brundisiumot ír. Hát Horatius Sabinuma olyan kicsike volt? hisz' 8 cseléd fáradozott megmunkálásán! Ugyanitt Ausonia nem = közép-Italia! Vergilius életrajza is bő, sok az évszám! Jobb lett volna, ha az elégia szónak a maitól eltérő fogalmát említette volna. Végül Cornelius Gallus működésének nagy jelentőségére csupán azért hívom fel a szerző figyelmét, mert mostanában egész más világításban látjuk őt (pl. Vergiliushoz való viszonyában is), mint eddig (l. Pauly-Wissowa realencyklopædiájában Skutschtól). — 19. l. a latin szövegben a 67. versből hiányzik egy szó (tamen). — 20. l. a telis-t én dativusnak mondanám inkább, mint abl. instrumentinak. — 21. l. Corinna néven egy görög költőnőt is ösmerünk, s Ovidius onnan kölcsönözte. U. o. megemlíthető Gyöngyösítő: «A csalárd Cupidónak kegyetlenségeit megösmérő és mérges nyilait kerülő tiszta életnek geniussa.» — 22. l. miért nem mondja meg, hogy a római ifjú már 14, a leány pedig már 12 éves korában házasságra léphetett? Nupta cum és abl.-szal is áll! Succedo-nak nemcsak azon szerkezetei vannak, melyeket a szerző közöl Bartalék nyomán; kár is az állandó szerkezetű igék között emlegetni: annyi a magyaros «vonzata». Érdekes ugyanitt, hogy nálunk még mindig nem tudják (l. Finálvban, vagy Vass József Ékes szókötésének végén), hogy Perilla költőnő nem volt Ovidiusnak leánya, hanem csupán barátjáné (v. ö. Ribbeck róm. költészettört. II. r. 277. l. magyar ford., Zeitschrift f. die öst. Gymn. 1897. 857. l.) Ovidius leánya Metella volt! — 23. l. bő a nuptiæ leírása, s a far helyett faz van írva, egymás mellett pedig ez áll: usu és coemptio (-ne helyett). Ugyanitt a fordítás szabad s olyan értelmet ad, mintha Ovidiust a felesége is elkísérte volna Tomiba. — 24. l. a scite imperativust, mint ritkább kitételt (scitote h.) meg lehetett volna említeni. Hát azt hová írjam, hogy az Ovidius számkivetésének okát tartalmazó homályos helyet így fordítja: nem vétek, hanem csak tévedés volt a császár részéről! Vajjon tehát a császár bűne miatt kellett Ovidiusnak lakolnia? Contingit szerkezetei hol maradtak? — 25. l. a iusta tuli nincs világosan megmagyarázva, az Esquilinum végződés pedig nem tudom, melyik alattomban értett főnévnek köszöni létét? Hetet-havat összehord a szerző a halottas ügyekről, pedig a jelen esetben elég lett volna annyit mondani, hogy a temetkezés körül végzett dolgok majd mindenben olyanok voltak, mint manap, pláne Olaszországban, miként a magam szemével láttam. A temetkezés klassz. helyét Vergilius Aeneisének 6. énekében olvashatjuk; tessék ott tárgyalni és összegezni az egészet! — 26. l. Kár volt a főben járó büntetéseket is felsorolni és részletezni. — 29. l. Tomi mai neve micsoda? — 30. l. a miscuerat-ra Pozder-Dávidék igen jó kifejezést ajánlanak (őszbe vegyít) a megszürkítette helyett. Ugyanott nem tudni, hogyan érti a szerző a cselédség (kinek a cselédsége volt?) bántalmait. — 31. l. ab exsequiis nem mióta kérdésre felel, hanem erre: mikor. U.-itt elmaradt a «plurimus legor» magyarázata. — 32. l. a curae requies-re v. ö. Csengeri Tibullusából a köv. gyönyörű helyet: «Nyugalman a bűban» stb., nem pedig, mint a szerzőnél: enyhítész gondjaimon. Végül talán föl lehetne említeni a horatiusi «non omnis moriar»-t Ovidius utolsó-előtti sorainak párvonalas helyéül, valamint azt is, hogy Szombathelyen is találtak olyan sírkövet, a melynek feliratából azt következtették némelyek, hogy ott van eltemetve. Még sokat felhozhatnék a dolgozat szeplőiből, de nem folytatom amugy is hosszúra nyult bírálgatásomat.

A mondottak után hadd foglaljam össze véleményemet a szerző czikkéről.

Mindig hasznos dolognak tartom, ha a tanító az isk. munka köréből veszi programm-értekezésének tárgyát, mert a deákságot és a szülőket tájékoztatja vele a maga foglalkozásáról, midőn bepillantást enged nekik műhelyébe s feltárja előttök az isk. komoly munka képét. Összegezve pláne tanulságos lehet a deákra nézve, ha pontos fogalmazásban olvashatja a klassz. író egy-egy darabjának tartalmas exegesisét. Kivánatos azonban, hogy mentül elevenebb, mentül közvetlenebb képet rajzoljon munkásságáról fiatal szerzőnk, közleményét pedig vizsgáltassa fölül valamely tapasztaltabb társával, mielőtt sajtó alá küldi.

BÓDISS JUSZTIN.

19. Tóth Benő: Beck Károly és «Jankó, magyar csikós» című regénye. (Miskolczi ev. ref. főgymn. 20—43. l.) — Szép feladatot tűzött maga elé szerzőnk, a mikor Beck Károly művet rövid bevezetéssel ellátott fordításban meg akarta ismertetni a magyar olvasóközönséggel. Beck, mint német költő és magyar ember, méltán megérdemli rokonszenvünket működése miatt, a melyben a hazai viszonyokat a költészet rózsás fényében mutatta be az idegeneknek. Dicséretes dolog csak a szándéka is Tóthnak, ha Becket magyar köntösben akarja adni az olvasó kezébe, hiszen szerinte az utóbbinak nyelve német ugyan, de eszméi, érzelemléleke és jelleme egyaránt magyar. Ezen előleges dicséret után azonban azt kell mondanunk, hogy a szerző a mint keveset ígért (szerény fordítási kísérletnek minősíti művecskáját), úgy keveset is nyújtott. A fordítási mutatványokat megelőző életrajz és jellemzés — a mennyiben ez utóbbi nem a Jankón alapul — nem önálló kutatás eredménye, hanem kézikönyvekből — leginkább Kurz Henrik irodalomtörténetéből — van összeszerkesztve. Hazafias lelkesedésében egynehányszor túl is lő a czélon és valószínűságot hymnusokat zeng Becknek. Mindjárt a bevezetésben a jelenkor egyik legkiválóbb költőjének mondja, a mi mégis erős túlzás. Becknek szép tehetsége volt ugyan, de csak magyar szemüvegen át tekinthető elsőrangúnak. A németek ma már egészen elfelejtették, a mi a legkiválóbb költőkkel nem szokott megtörténni. A jellemzésnél Tóth a magyaroknak vindikálja azt «a tüzes, szilaj érzést, azt az igazi magyar természetet, mely oly könnyen és hirtelen megy át a bánat és keserűség hangjaiba». Ez — megengedem — magyar sajtóság is, de ennek az időnek minden német költőjénél is, kivált pedig a politikus lyrikusoknál (Herwegh, Dingelstedt, Prutz, Freiligrath stb.) megtalálható; mivel pedig Beck hasonló érzelemlélemben élt és saját korának gyermeke volt, nem okvetlenül szükséges, hogy magyar természetéből fakadt legyen e tulajdonsága. Úgyesen adja a szerző a regény tartalmát, a végét azonban egy kicsit zavarosan. Dicsérőleg emlékszik meg a személyek eleveenségeről és az egész mű kerek szerkezetéről, sőt Kurzzal is szembe száll, a mi önálló gondolkodását bizonyítja.

Tóth védi a — Kurz szerint — zavaró forma-különféleséget. Kurz azt állítja, hogy Beck a vad életet vad formában akarta előadni. Ez ellen helyes a tiltakozás, nem vad formák ezek, megfelelnek a regényes élet rajzának és Beck változó hangulatának. Viszont azt se látom be — a mit Tóth megenged — hogy a változó formák zavarják az olvasót és feszül-

tebb figyelmet kívánnak; hiszen Tegnér gyönyörű Frithjof mondája minden énekben más és más formában lép elénk és senkinek se jutott eszébe ezt hibáztatni; ellenkezőleg mindenki szépnek és jónak találta. Beck ebben a tekintetben, úgy gondolom, a svéd püspök nyomdokán haladt és helyesen tette! A csendes, nyájas és andalító holdas éj más verset kíván, mint a tüzes csárdás leírása; a szerelmi enyelgés mást, mint a fékevesztett szenvedélyek vihara. «Jankó» szerkezetének kerekdedségét sem sérti szerintem a három ragaszték vers, a mint Tóth mondja; Jankó megöli a grófot, zsvány lesz, Mária atyjával elvándorol, ezzel vége van a regénynek; az utolsó három verset csak azért vetette oda Beck, hogy olvasóját teljesen kielégítse. Ezek talán fölöslegesekek, de inkább előmozdítják az összhangot, mintsem rontanak. Okát annak, miért írt Beck magyar létére németül, szerzőnk az akkori viszonyokban keresi, a mi téves. Beck jobban tudott németül, habár állítólag magyar anyanyelvű volt, s azért írt német nyelven.

A fordítást megelőzően mentegetődzik Tóth, hogy nem tudott egészen megbirkózni a fordítási nehézségekkel és kísérletnek kereszteli művét. Szép verselő képessége van Tóthnak, nagyobbrészt jól tolmácsolta az eredetit; annál is inkább kár, hogy elhamarkodta egy kicsit a dolgát s nem adott befejezett munkát. Itt-ott nagyon szabadon fordít, néhol épen kénye-kedve szerint jár el az eredetivel. Azt legalább megkövetelhetnők, hogy az átültetésre kiválasztottat teljesen Beck intentiói szerint mutassa be nekünk; legyen a fordítás olyan, hogy rá lehessen ismerni az eredetire. De bányászor bánik el önkényesen a fordító! Az első könyv 5-dik darabjában 2 sort, a 7-dikben 4-et az elején, a közepén 9-et, majd 6 sort, a végén 14-et, a II. könyv 16 versében 10 sort — több mint a vers fele! — nem fordított le, a nélkül, hogy ezt megjelölte volna. Ez által a gondolatmenet megszakad és az olvasó nem tudja, hogy miről is van szó? Ez azonban még hagyján, — de hogy miért dobta a fordító az I. könyv 8. darabjának versszakaszait össze-vissza, miért következnek a strófák más rendben, mint Beck eredetijében, azt nem bírom felfogni. Ebben az énekben egyetlen egy sor sem hibázik, de az egész a feje tetejére van állítva. A fordító töredéket akart nyújtani, de ronsot, sőt nyomorékot adott. Fordítás közben Becknek sok szép képe, szóvirága kimaradt, a mi még tűrhető, de némelyiket mással, rosszabbal helyettesítette; némely képet pedig zavarosan adta vissza. Pl.:

Beck:

Wettet der Reiter mit dem Aar,
Fliegt ihm die Seele, fliegt sein Haar.

Tóth:

Sólyomként a lovas rohana,
Száll szíve, úszva leng a haja.

Vagy:

Beck:

Am Eisenkessel nagt nicht mehr
Die Glut mit ihrem gold'nen Zahn.

Tóth:

Az üst körül már nem lobog
Arany fogával semmi láng.

Miért nem mondja: arany nyelvével? Lobogó fogat nehéz elképzelni. Tóth elrontotta a pusztá gyönyörű allegoriáját:

Beck:

Und in die volle Mannheit tritt
Der Mond, der bleiche Waisenknabe

Tóth:

Telt arczatátját ölti fel
A hold;

Beschaut mit lüsternen Blicken	Sovárgva tekint a sík
<i>Das braune Zauberweib</i> , die Haide,	Pusztára
Die unter des Himmels keuschem Blau	Mely meztelenül nyujtózik ki
Die nackten Glieder dehnt,	A szűzkék ég alatt,
In's wehende Haar	Haraszt koszorút
Den Farrenkräuterkranz gebunden.	Kötvén ingó-lengő hajába. (I. 5.).

A verselő képesség arra csábította a fordítót, hogy csupa kényelem-ből üres, hiábavaló sort csusztasson be oda, a hol nem volt rá szükség. Az I. könyv 1. ének 1. strófájának utolsó verse is ilyen. Sok szépen fordított helyet találunk néhány erőtelen, ellaposított, prózai vers mellett.

Szépen adta vissza pl. a következő sorokat, mikor Jankó meghívja a csikósokat mennyegzőjére :

Beck:

Und die mit den Augen, schwarz,
Und die mit dem Goldgelock,
Und die mit dem Wängelein,
Als blühte der Rosenstock, —
Und die mit dem Mieder knapp,
Und die mit dem Ringelein:
Sie laden, sie locken euch,
O saget nicht Nein!

Tóth:

A szép, a bogárszemű...
A szép, az aranyhajjal...
S az a piros arcú lány,
Mint rózsaszínű hajnal...
Az a szorosan fűzött,
S gyűrűt a ki hord ujján:
Hívnak, csalogatnak mind,
Jertek hamarján!

Ez is szép (II. könyv. I. ének. 2. strófa.):

Beck:

Zuweilen ruft in Ungeduld
Des Hühnerhofes Padischah,
Der stolze Hahn, er träumt gewiss,
Dass er die schönste Henne sah!
Zuweilen nur die Katze sucht
Das eingeschlafne Vögelein,
Zuweilen bellt ein Hund hinauf
Zum schlummerlosen Mondenschein.

Tóth:

Olykor megszólal a kakas,
E nyughatatlan padisah;
A legszebb jérece kedvese,
Előtte álmában is a'. —
Olykor keres a macska is
Egy-egy szendergő kis madárt.
Olykor kutya ugatja meg
Az álmatlan szép holdsugárt.

Ha a fordítás eredményét összegezzük, látjuk, hogy a szerző az első könyvből 10, a másodikból 3 darabot fordított. A második könyvből — kivéve az első verset — szebbeket is átültethetett volna mutatványul. Tóth nyelve — a poetikus ép úgy, mint a prózai — sima, gördülékeny, idegenszerű kifejezésre alig akadhatni.

Mindezek után csak bátoríthatom a szerzőt, hogy munkáját buzgón folytassa, a hiányos és elferdített verseket jobbakkal pótolja s teljes fordításban mutassa be nekünk kedvelt költőjének művét, a mely akkor talán szélesebb körben is tetszésre fog találni.

LÁM FRIGYES.

20. Kereskedő László: Hogyan rajzolja Homeros az emberi testet? (Aradi kir. főgymn. 14—22. l.) — Kereskedő e kis értekezésében, melyet maga az Ilias első énekére vonatkozó széljegyzeteknek nevez, első sorban a költészet tárgyról és eszközeiről elmélkedik Lessing alapján, majd arról a különbségről szól, mely a költészet, festészet és szobrászat között van tárgy és eszköz tekintetében. Mint az értesítő adataiból kitűnik, maga a szerző is szép sikerrel működik a képzőművészetek egyik ágában; értekezésén is meglátszik, hogy a festő szemével nézi az Ilias alak-

jait s minden egyes mozzanatban észreveszi s kellőleg méltányolja az aethetikai hatást.

Az egyes részletekre vonatkozólag következő megjegyzéseim vannak. Az Ilias egyik helye, úgy látszik, elkerülte a szerző figyelmét. Az Ilias 44. s következő soraiban Apollo megjelenését rajzolja a költő; csak néhány vonást vet oda nagyjából

βῆ χωόμενος κῆρ,
τόξ' ὠμοισιν ἔχων ἀμφηρεΐα τε φαρέτρην·
ἔκλαγξαν δ' ἄρ' οἴστοι ἐπ' ὤμων χωομένοιο,
αὐτοῦ κινηθέντος. ὁ δ' ἤϊε νοκτι· εὐκώς,
ἔζετ' ἔπειτ'

a költő Apollót fjjal és tegezzel rajzolja, de ezt is csak mellékesen veti oda, inkább a kíséző körülményekkel jelzi itt is Homeros a haragosan közelgő istent, ki mint viharfelhő jön a magas Olymposról; nyilai csörögnek, mint a távoli menydörgés s nem sokára rázúdítja nyilait szörnyű zugás között (θαινῇ δὲ κλαγγῇ γένετ' ἀργυροίοιο βιοῖο) a görögök hajó táborára. Azt hiszem, hogy ezt a helyet is figyelembe kellett volna vennie a szerzőnek.

Agamemnonnak Chryseisre vonatkozó nyilatkozatánál: «Hiszen még magánál Klytaimnestránál, hites feleségemnél is többre becsülöm, mert hát korántse hitványabb annál se testalkatra, se termetre» — itt a szerző szerint «a rableánynak elburkolt rajzát kapjuk, melynek az olvasó képzeletében kell teljes szépséggel és hatással kibontakoznia.» Tényleg így van a dolog, de nem csak ezzel jellemzi Homeros Chryseist, még azt is hozzáteszi οὔτ' ἄρ φρένας οὔτε τι ἔργα. A test szépsége és a kiváló lelki tulajdonságok hatottak annyira Agamemnonra, hogy azt a végzetes nyilatkozatot tette, a miért azután később meg is lakolt. Achilles epithetonjára vonatkozólag (πόδας ὠκύς, ποδάρκης) ezt írja a szerző: «a hős lábait ugyan sem forma, sem szín tekintetében nem igen jellemzi, hanem igen is oly tulajdonságról szól, melynek jelzésénél a képfaragó vagy a képíró megakadhatna. De jobban megfigyelve, e kifejezés talán mégis rejteget valami plasztikai vonatkozást: a «gyorslábú» jelző hallatára mintha szépen fejlett, ruganyos izmú lábszárakat látnánk. . . » Az értekezőnek igaza van. Xeunophanes egyik fragmentumában a ταχυτῆς ποδῶν-ról azt mondja hogy

τό πῆρ ἐστὶ πρότιμον ῥώμης ὅσσ' ἀνδρῶν ἔργ' ἐν ἀγωνί πελῖει,

a futáshoz, a mi a legkiválóbb verseny volt, izmos lábak kellettnek, de jó tüdő és erős mell is. Achillesnek ez az egy epithetonja nagyjából a hős egész alakját körvonalozza. Némely epithetonnak, úgy látszik, túlságos nyomatókat tulajdonít az értekező, bár másrészt a különböző nemzetek modern irodalmából vett idézetei arra vallanak, hogy Homeros műveit nem tartja az emberi elme egyedül tökéletes alkotásainak. «A széparczú» epitheton Chryseisre vonatkozólag nem elég jellemző, mert ugyanezt Briseisre is kétszer alkalmazza.

«A rózsá ujjú» jelzőre vonatkozó dicséretet helyeslem, de túlzást látok a következő szavakban: «Tud-e ecset olyan ujjakat rajzolni, melyek színe kedvesebben hasson, mint a költőnk kifejezése, mely a rózsá kép-

zetére utal? A képzelettel való e szövetkezés is biztosítja a költészet fölényét a képzőművészeteken.» Ha már különmemű dolgokat akarunk egybevetni, akkor azt állítom, hogy a ῥοδοδακτυλος Ἰώης-t méltóan örökítette meg Guido Reni ecsetje Aurora híres képén. Éppen így túlbecsüli az Ilias 528—530. sorait, melyekről azt mondja, hogy: «a költői leírás hatása nagyobb, mint Pheidias ama híres szoborművéé lehetett, mely a trónoló istent ábrázolta.» Hogy Pheidias szobra valóban mély hatást gyakorolt minden szemlélőre, azt meggyőzően adja elő Dio Chrysostomos.

Érdeemes volna a szerzőnek ebben az irányban tovább tanulmányoznia a homerosi eposokat, munkájával lényegesen előmozdíthatná e hatalmas költemények æsthetikai méltatását.

HITTRICH ÖDÖN.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1901. október hó 9-ikén tartott *felolvasó ülésének* a következő tárgyai voltak:

1. *Hegedüs István: 'Igazság és Hamisság', ind mese.*
2. *Leffler Samu: Maffeo Vegio, Az Aeneis XIII. éneke.*
3. *Katona Lajos: Gargallo Bánk-bán novellájához.*

A felolvasó ülést követő zárt *választmányi ülésen* P. Thewrewk Emil elnöklete alatt jelen voltak: Cserhalmi Samu pénztárnok, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Kempf József, Maywald József, Némethy Géza, Petz Gedeon, ifj. Reményi Ede, Timár Pál, Vári Rezső vál. tagok és Katona Lajos titkár, mint jegyző.

1. Az elnök előterjeszti dr. *Wilhelm* Adolf tiszt. tag köszönőlevelét.

2. A pénztáros jelentése szerint a társaság bevétele a jan. elejétől okt. 9-ig terjedő időszakban 8349-85 kor., kiadása 6919-97 kor., a pénztári maradvány 1429-88 kor. Ifj. *Reményi* Ede alapítványát ujabban 700 koronára egészítette ki. Az alapítványok összege ezzel 3393 koronára emelkedett.

3. Új tagokul a következők vétettek fel: *Otrok* Mihály, egri főreálisk. tanár rendes taggá, 1901-től, aj. *Heinrich* Gusztáv; *Magassy* Antal rk. taggá, 1901-től, aj. u. a.; *Büchler* Pál marosvásárhelyi főgymn. tanár, volt rk. tag rendes taggá 1901-től, aj. *Hegedüs* István; *Kálovda* Ferencz békési főgymn. tanár rendes taggá 1901-től, aj. Cserhalmi Samu; dr. *Erdős* József, főiskolai tanár rendes taggá 1902-től, aj. Némethy Géza; *Gyurmán* Endre, V. ker. főgymn. h. tanár 1902-től, aj. u. a.; *László* Géza szegszárdi főgymn. tanár rendes taggá 1901-től, aj. u. a.

4. *Klein* Ferencz *Kárpáti*-ra, dr. *Frankl* István r. tag pedig *Szücs*-re magyarosította nevét.

5. *Petz Gedeon*, az E. Phil. Közlöny egyik szerkesztője, már most szükségesnek látja a kellő intézkedések megtehetése végett a választmánynak bejelenteni, hogy megbízásának lejártával a szerkesztőséget nem hajlandó újra elvállalni. — A választmány nagy sajnálattal értesül e szándék-

ról s reméli, hogy Petz Gedeon, a ki iránt osztatlan bizalom nyilvánul, a jövő ülésig, a mikor a kérdés döntésre kerül, meg fog hajolni azon nagyfotosságú okok és érdekek előtt, a melyek a szerkesztőségben való megmaradását kívánatossá teszik.

— Két német Schiller-programm fekszik előttem, melyekről legalább röviden meg akarok emlékezni. Az egyik Schneider Ferd. értekezése Schiller ifjúkoráról és ifjúkori drámáiról (*Schillers Entwicklungsgang und die Bedeutung der Kenntnis desselben für das Verständnis seiner Werke*, Gymnasium Friedeberg, 1901, 4o, 18 l.), melyben szerző, mint a hosszú lélegzetű cím mutatja, Schiller életének és költői működésének szoros kapcsolatát akarja kifejteni. Ezt tudvalevőleg minden életrajz teszi, azért nem is volna érthető, hogy szerző miért tárgyalja újból és külön ezt a kérdést, mely rövid keretben úgy sem meríthető ki, ha nem jelentené ki, hogy dolgozatát tanítványai számára írta, az iskolában tanultaknak összefoglalása gyanánt. E célnak az értekezés teljességgel megfelel, mert a tudomány színvonalán áll, helyes ítéllettel és könnyed stílusban van írva; csupán a «Don Carlos»-ra vonatkozó részlet igen töredékes és nem elég világos. Vagy talán nincsen e részlet befejezve? mert a dolgozat befejezését csak a jövő évi értesítő fogja közölni. — Értékesebb és érdekesebb a másik értekezés, melyben Diebitsch Ferencz «A messinai ara» cselekvényét tárgyalja (*Zur Führung der Handlung in Schillers Brant von Messina*, Gymnas. Neustadt, 1901, 4o, 16 l.). A dolgozat voltaképp polemia Bellermann Lajos ellen, a ki Schiller drámáiról írt kitűnő művében (*Schillers Dramen*, 1888, 2 köt.) igen szépen méltatja ugyan a nagy német költőnek e legtöbbet dicsőített és legtöbbet megtámadott művét, de mégis oly lényeges kifogást emel ellene, mely, ha igaz, alapjában elhibáztattnak ítéli a tragédiát. Bellermann szerint ugyanis e darabban két motívum keresztezi egymást: a végzet kikerülhetetlen hatalma és az emberek bűne, és nem világos, hogy a cselekvény kifejtése voltaképp melyik motívumra vezetendő vissza. Diebitsch már most igen jól fejti ki a cselekvény menetéből és az egyes jellemek elemzéséből, hogy a Bellermann kifogása alaptalan, mert e tragédiában a cselekvénynek minden mozzanata és a végleges kifejtés is kizárólag a szereplők jelleméből fakadnak. A szereplők sokat beszélnek végzetről, istenségről, véletlenről, átokról stb., de ezek csak szavak és szólamok, melyekkel csupán önmagukat és egymást ámitani törekcszenek, saját szenvedélyességök gyümölcseit egy magasabb hatalomra iparkodván hárítani. Ezt a fölfogást kétségtelenné teszi a kar mely nem a szenvedélyes szereplőknek, hanem a cselekvény fölött tárgyilagosan elmélkedő költőnek nézeteit tolmácsolja. A kar hangsúlyozza, hogy igen is van isteni gondviselés, a mely ellen nem szabad zúgolódnunk; de Izabella, Cesar és Beatrice tettei nem az Isten vagy a sors műve, hanem egyesegyedül szabad elhatározásuk eredménye, melyért csakis ők maguk és senki egyéb nem felelős. A jóslások, az átok, a jóvendölések nem változtatnak ezen semmit, mert a szereplők nem ezeknek értelmében vagy sugallatára cselekszenek, hanem kizárólag saját szabad elhatározá-

sukból rohannak vesztőkbe. A tragédia ezek szerint teljességgel megfelel a modern világnézetnek. A szerző tehát ugyanazt az álláspontot foglalja el, melyet magam is érvényesítettem *A messinai ara* cz. értekezésemben (Akadémiai Értesítő, III, 1892, 55—65. l.).

h.

— Ad Verg. Ecl. IV. 47. Némethy Géza ily című értekezéséről, mely folyóiratunk ez évi folyamának 337. és köv. ll. jelent meg, kedvező ismertetést olvasunk a *Wochenschrift für klassische Philologie* XVIII. köt. 907. l. H. W. tollából. E bírálatból közöljük a következőket: «Den Worten, die als neu von Vergilius gebildet gelten müssen, fügt der Verfasser *nemen* von *neo*, dem griechischen *νῆμα* entsprechend, hinzu. Er setzt es für *nemine*, dessen Erklärung unleugbar Schwierigkeiten macht, in das Verspaar ecl. IV. 46 sq. ein und umschreibt die Hexameter

Talia sæcla, suis dixerunt, currite, fuis

Concordes stabili fatorum *nemine* Parcæ,

durch die Worte: ‚Talia sæcla percurrite: dixerunt suis fuis Parcæ, quæ concordēs nent stabile filum fatorum‘. Da sich dies Wort zu dem bei einem Nachahmer Vergils findet (CIL VI. 20674), so darf wohl diese Konjektur als ein glücklicher Fund bezeichnet werden».

— Magyar Remekírók czim alatt a Franklin-Társulat nemzeti irodalmunk összes elhunyt nagyjainak munkáit egyöntetű, díszes kiadásban szándékozik közzébocsátani; egyöntetűen, díszesen és olcsón, 55 csinosan kötött, könnyen kezelhető kötetben. Balassától és Zrinyitől Arany Jánosig mindent magába foglal majd ez a kiadás, a mit költői irodalmunk maradandó becsüt fölmutathat. De nemcsak költőink munkáit: Széchenyi István, Deák Ferencz, Kossuth Lajos, Kemény Zsigmond munkáinak legjavát is. A «Magyar Remekírók» tehát nagy költőink és íróink olyan kiadása lesz, a milyenre évtizedek óta vár a magyar nemzet és arra való, hogy olvassák, mert elhagyja azt, a mi másod- vagy harmadrangú, avagy a mi csupán a tudós kutatót érdekli.

A régibb írók műveit irodalmi értékeikhez és irodalomtörténeti jelentőségükhöz mért megválogatásban, az újkori írók (nevezetesen Arany, Vörösmarty, Petőfi, Tompa, Garay, Bajza, Czuczor, Vajda, Arany László, Szigligeti, Madách, Reviczky, Csiky) műveit lehetőleg teljességükben, mindenesetre főműveikkel fogja felölelni.

A Franklin-Társulat, mint e korszakos irodalmi vállalat kiadója, évek óta készül e vállalatra; egymás után szerezte meg terve kiviteléhez jeles íróink munkáinak kiadói jogát, s most, hogy Arany János művei is tulajdonává lettek, siet annak megvalósításával s 55 tekintélyes szép kötetben egyesíti nemzetünk szellemi munkássága legjavának summáját, azzal a nagy gondossággal, melyet az ilyen tekintélyes vállalat megkövetel. Ezért az egyes írók munkáit leghivatottabbjaink rendezik sajtó alá s látják el életrajzzal. Élükön Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert,

Kossuth Ferencz, Eötvös Károly, Rákosi Jenő, Lévay József, Vadnay Károly, Heinrich Gusztáv, Riedl Frigyes, Badics Ferencz, stb.

Az eszme, mely a kiadó társulatot e nagyjelentőségű vállalat közrebocsátásánál vezérli, az, hogy lehetővé tegye minden családnak a magyar nemzet jeles és remek íróinak megszerzését, ép úgy, a hogy a művelt külföldön is a legszegényebb jövedelmű család is legelső sorban a nemzeti classikusok birtokába jut.

A kiadó Franklin-Társulat e nagy vállalat részletes programját őszzsel fogja közzétenni és ugyanakkor a kiadást megindítani. Kötelességének tartja azonban már most, — a közönség saját érdekében, — a figyelmet e korszakos vállalatra felhívni, hogy megtévesztések ellen megóvja. A hirlapokban ugyanis néhány nap óta «Képes remekírók könyvtára» czím alatt egy vállalat hirdettetik, melynek czíme félreértésekre adhat alkalmat. Ily félreértések vagy megtévesztések kikerülése végett hangsúlyozni szükséges, hogy a magyar remekírók gyűjteménye kizárólag és csakis a Franklin-Társulat kiadásában jelenhetik meg, mivel ez a társulat ez idő szerint a nagy magyar írók kiadási jogainak kizárólagos tulajdonosa.

— Kérelem a dolgozótársakhoz. Társaságunk választmányának október havi ülésében bejelentettem, hogy ez év végén, midőn szerkesztői működésémnek ép egy évtizede fejeződik be, meg akarok válni a Közlöny szerkesztőségétől. Ennek folytán dolgozótársaink közül azokat, a kik a legközelebbi jövőben a *modern philologia* körébe vágó dolgozatokkal akarták a szerkesztőséget felkeresni, arra kérem, hogy czikkeiket többé ne én hozzám küldjék be, hanem legyenek türelemmel mindaddig, míg a választmány az új szerkesztő személyére nézve megállapodásra jut.

PETZ GEDEON.

KÖNYVÉSZET.

Beöthy Zsolt. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. kötet. A legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig. Hetedik, bővített és javított kiadás, a Halotti Beszéd másával. (8-r. 404 l.) Budapest, 1901. Athenæum r.-társ. 5 K.

Füredi Ignác. Magyar nyelvhibák javító és magyarázó szótára, tekintettel az okszerű helyesíráásra. A művelt közönség használatára. (N. 8-r. VIII, 76 l.) Budapest, 1902. Dobrowsky és Franke. 2 K.

— Magyar rímshótár. Együttal kimerítő nyelvtani példatár két függelékkal. Tanulók, tanítók, verselők és nyelvészek használatára. (N. 8-r. 62 l.) Budapest, 1902. Dobrowsky és Franke. 1 K 40 f.

Kelemen Béla. Magyar és német zsebszótár tekintettel a két nyelv szólásaira. Két részben. I. német-magyar rész. II. magyar-német rész. Harmadik javított és bővített kiadás. (16-r. VIII, 388, VIII, 360 l.) Budapest, 1901. Athenæum r.-társ. Egy kötetbe kötve 4 K.

VALERIUS CATO KÖLTEMÉNYEI.

Az *Appendix Vergiliana Dirae* című iker-költeménye sok fejtörést okozott már a magyarázóknak Scaliger óta, de vajmi kevésre mehettek a legújabb időkig, mert az előttök érthetetlen dolgok magyarázatát mindenütt keresték, csak épen ott nem, a hol kellett volna. Vádolták az elődöket, hogy még nevét sem tudták megőrizni két ilyen kitűnő költemény szerzőjének. Vádolták a főnmaradt kéziratokat, kényők s kedvők szerint megváltoztatták az érthető, napnál világosabb részeket, mihelyt valamit homályosnak, érthetetlennek képzeltek a szövegben. Az épen nem pásztorkölteményt átgyúrták párbeszédes pásztorkölteménynyé; kitoldozva-foldozva, néhol jól megnyirbálva versszakokba szedték. Nagyon sokszor épen ellenkező értelmet csikartak ki a szövegből s úgy megdicsérték szegény költőt, pedig sokan majd semmit sem értettek meg költeményeiből, ha csak azt nem, a mit ők maguk beletoldoztak. Ilyen előzmények után nem csoda aztán, ha a tudós Bernhardt*) véglegesen lemond a reményről, hogy valaha megértjük e költeményeket; kimondja a halálos ítéletet: «Diese Reliquien werden also fernerhin einen Platz unter jenen hoffnungslosen Problemen behalten, an welchen die Philologen ehrenhalber gute Zeit und Kraft zu verschwenden pflegen.»

Nem félünk e jóslattól, megpróbálkozunk a kérdéssel abban a hitben, hogy nem hiába tesszük. Vajha most, *Valerius Cato születési évének 2000-edik fordulóján* rövidke tanulmányom a nagy költő emlékéhez méltó áldozat lehetne; vajha végleg visszaszerezhetné a költőnek igaztalanul elvett költeményeit.

Mielőtt a mai napig is függőben maradt kérdések megvitatására

*) Grundriss der röm. Literatur. Fünfte Bearbeitung. Braunschweig. 1872. 636. l.

áttérnénk, szükségesnek látjuk a vita eredetét, fejlődését s a 183 verssorból álló iker-költeményről elhangzott jelentékenyebb nézeteket dióhéjban előrebocsátani, hogy a jót kiválasztva építésünk alapjául fölhasználhassuk.

* * *

A *Dirae* című kettős költemény minden kéziratban a «*Virgilii iuvenalis ludi libellus*» egyik darabja lévén, mindenki a Vergilius művének tekintette a legkisebb ellenvetés nélkül egészen az 1573. évig, a mikor *Jos. Scaliger*¹⁾ ügyesen bizonyítva visszakövetelte Vergiliustól Valerius Catónak ezt a két költeményét. Senki sem mert ellenkezni a nagy Scaligerrel jó harmadfél száz esztendőn keresztül, de Merkel R. föllépte e költemények kérdésében oly nagy zűrzavarnak, bonyadalomnak lett kezdőpontja, hogy abból a magyarázók a mai napig sem tudtak kieviczkelni.

Scaligert az igazságra Valerius Catónak Suetoniusnál²⁾ olvasható életrajza vezette, melynek nagyfontosságú adataira minthogy nekünk is szükségünk lesz bizonyításainkban, e kérdésben fontosabbik első felét legyen szabad itt idéznem: «Valerius Cato, ut nonnulli tradiderunt, Burseni cuiusdam libertus, ex Gallia: ipse libello, cui est titulus *Indignatio*, ingenuum se natum ait, et pupillum relictum, eoque facilius licentia Sullani temporis exutum patrimonio. Docuit multos et nobiles; visusque est peridoneus praeceptor, maxime ad poeticam tendentibus; ut quidem apparere vel his vesiculis potest:

«Cato Grammaticus Latina Siren
Qui solus legit ac facit poetas.»

Scripsit praeter grammaticos libellos etiam poemata ex quibus praecipue probantur «*Lydia*» et «*Diana*». *Lydiae* Ticidea memin-
nit: «*Lydia doctorum maxima cura liber*» stb.³⁾

Scaliger visszaköveteli Catónak a *Dirae* című költeményt, mert az csodálatos módon megfelel a Suetoniusnál olvashatóknak. Suet. azt mondja, hogy Catót kiforgatták örökségéből a Sulla korában levő zavarok alatt s hogy kedveséről, Lydiáról írt dalait

¹⁾ Publ. Virgilii Maronis Appendix.

²⁾ De gramm. 11.

³⁾ A régi íróknak Val. Catóra vonatkozó többi adatait összegyűjtötte Naeke Aug. Ferd.: Carm. Val. Catonis. Bonnæ. 1847. 252. s. köv. I.

dicsérték. Ugyanezt olvashatjuk ki a Diræből, mert a 103 sorból álló első részben átkot szór birtoka elrablóira; panaszkodik, vádaskodik s mellékesen megemlékszik kedves Lydiájáról is. A 80 soros második rész pedig szerelmével s Lydiájával foglalkozik.

Az első részben említett birtok elvesztés volt az egyetlen ok, hogy e költeményt Vergilius művének tartották, mert Verg. is elvesztette birtokát Kr. e. 41-ben.

Újabb lendületet adott a kérdésnek *Jacobs Frigyes*, a ki bebizonyította, hogy az eddigelé egynek képzelt költemény tulajdonképen kettő, melynek 103 soros első fele méltán viseli a Diræ czímet, az utolsó 80 sor pedig egy kerek egésznek képező külön költemény a Suetonius említette Lydia könyvből.¹⁾

1837-ben *Merkel R.*²⁾ a bár nagyon lassan, de mégis haladó kérdés útjába erős gátat vetett. Szembeszállva Scaliger régi tekintélyével bizonyította, hogy a két vitás költemény sem a Vergilius, sem a Cato műve, hanem Cornificius költőé. *Haupt Mór*³⁾ bár követője, mégis méltán lobbantja szemére, hogy oly könnyelműen vonja a vitába Cornificiust s épúgy vádolja *Lerschet*, a ki elég merész volt Vergiliust látni a Diræ költőjében.⁴⁾

A vita helyes irányú fejlődésére nagy jelentőségű volt *Naeke Aug. Ferd.* terjedelmes munkájának⁵⁾ megjelenése, a mely szerencsével védi s igazolja Scaliger nézetét.

Nagy visszaesés a *Hermann Frigyes Károly* nézete.⁶⁾ *Merkel* követője, de nem elégszik meg a már meglevő zűrzavarral. *Carmen amoebaeum*-nak nézi a költeményt, melyben az agg költő s egy Battarus nevű ifjú szerepelnek.

Az újabb kor philologusai: *Lachmann, Keil, Ribbeck, Baehr, Bernhardt, Schwabe, Bachrens, Maehly* és *Teuffel*, mindnyájan semmi újabb bizonyítékot nem hozva föl, vakon hirdetik a *Merkel-Haupt*-féle nagyon is ingó alapra épült elveket, hogy a két költemény Kr. e. 41-ben készült, de sem a Vergilius, sem a Val. Cato

¹⁾ Bibliothek der alten Literatur und Kunst. (Götting. 1792. 9.) és *Jacobs*: Verm. Schriften. V. 637—650. l. 1792.

²⁾ Az Ovidius Ibiséhez írt Prolegomenákban. 364. l. 2837.

³⁾ Opuscula. Pars I. 119. l. és Obs. crit. 47. l.

⁴⁾ Zeitschr. für das Alterth.-Wissen. 1050—1053. l. 1837.

⁵⁾ Carmina Valerii Catonis cum Aug. Ferd. Naekii annotationibus. Cura Lud. Schopeni. Bonnæ. 1847.

⁶⁾ Gesammelte Abhandlungen 1849. 112. s. köv. l.

műve. Egyedül *Pöbbeck* válik ki közülök, mert 1887-ben¹⁾ már a nyelvi és verstani bizonyítékok súlya alatt Scaliger híve lett. *Schanz*²⁾ még az ő nézetét hangoztatja, de *Goebel* már a Hermann babérait irigylve versszakaszokra vadászik s 27 sorral (!) toldja ki az eredeti szöveget; 1888-ban pedig a Merkel nézetéért száll síkra nagy garral *Rothstein M.*³⁾, Lachmann nyomán erősítgetve, hogy a két költemény nem egy költő műve.

Legtöbbet köszönhetünk e kérdésben egy ifjú philologusnak, *Eskuche Gusztávnak*,⁴⁾ aki alig 12 évvel ezelőtt a Lachmann és Rothstein elvét rostálgatva a két költemény összehasonlításából meggyőzőleg bizonyítja,⁵⁾ hogy mind a kettő egy költőnek, Valerius Catónak a műve. A költemények nyelvéből s verstani sajátásaiból következteti,⁶⁾ hogy csakis a Cato idejében, a Vergiliust megelőző időben születhettek s bizonyítja, hogy a hol e költemények és Vergilius s Catullus versei között hasonlóság van, ott e két utóbbi az utánzó; ezek utánózták az új költői nemzedék nagy mesterét s nem őket egy később kori kezdő költő, a mint a legtöbben hitték s hirdették.⁷⁾

E két vitás költemény írója akkor élt, mikor az új korszak kezdődött, de a régi még nem halt ki, azért egyesíti magában a régi korszak egyszerűségét Augustus kora csiszoltságával, az bizonyos.

Bár *Eskuche* is meg-megbotlik a részletekben, mint elődei, de általánosságban a vitán nagyot lendített.

Nekünk föladatunk leez a nyelvi és verstani okoknál sokkal fontosabbakkal bebizonyítani, hogy a két vitás költemény írója csakugyan Valerius Cato volt s hogy azok nem Kr. e. 41-ben jelentek meg, a mint még ma is hiszik. Vizsgálni fogjuk aztán, hogy Cato kedvese, Lydia s a költőnek a hozzája írt költeménye miféle összefüggésben van Cato birtokának elvesztésével s a *Diræ* cz.

¹⁾ Geschichte der röm. Dichtung. I. 307—312. l. 1887.

²⁾ Gesch. der röm. Lit. München, 1890. 143. s köv. l.

³⁾ Hermes. XXIII. évf. 1888. 508—524. l. «De Diris et Lydia carminibus».

⁴⁾ De Valerio Catone deque Diris et Lydia carminibus. Dissertatio phil. Marburgi Cattorum, 1889.

⁵⁾ Idézett értekezése 51. s köv. l.

⁶⁾ Idézett értek. 53. s köv. l.

⁷⁾ Idézett értek. 63., 64. és 74. l.

költeménynyel és vizsgálni fogunk még több más kérdést, a melyek még most is vitások, vagy egyáltalában magyarázni sem tudták.

* * *

Vizsgáljuk először is a *Dira*ben emlegetett földfelosztás idejét. E kérdés bonczolgatása közben több váratlan s nagy fontosságú fölfedezésre jutunk, mert látni fogjuk, hogy a *Lydia* költemény s a költő kedvese — hiába tagadták — a legszorosabb összefüggésben állanak a *Dira*vel s a benne érintett földfelosztással. Ezt az összefüggést eddigelé senki sem vette észre, ezért a magyarázók a több praetor említése miatt*) s mert Suetonius azt mondja, hogy Catót *kiforgatták örökségéből* (*exutum patrimonio*), bár helyesen gondolják, hogy ez pör útján történhetett, mégis elég szerencsétlenül a Kr. előtti 41. évben keresik az idejét.

Mint Suet. írja, «A galliai származásu Valerius Cato, néme-lyek állítása szerint, valami Bursenus nevű ember szabadosa: maga az *Indignatio* című könyvében azt mondja, hogy szabad születésű, és árván maradt s hogy annál könnyebben forgatták ki Sulla korának féktelenségében örökségéből.» Meg kell jól vizsgálnunk s fontolgatnunk Suetoniusnak s a két költeménynek egyes kifejezéseit.

A *Dira*ben találunk több helyet, a melyekből bizonyos, hogy az ott emlegetett birtokot is polgárháború idején vették el a költőtől s osztották szét jutalmul a katonák között. Pl. 80. s köv. vs.:

«Piscetur nostris in finibus advena arator,
Advena, civili qui semper crimine crevit.
O male devoti praetorum crimine agelli,
Tuque inimica tui semper discordia civis!
Exsul ego, indemnatus, egens mea rura reliqui,
Miles ut accipiat funesti praemia belli.»**)

Tehát Suetoniusnak és a költőnek szavaiból biztosan állíthatjuk, hogy Cato a birtokát polgárháború idején vesztette el s hogy azt a katonák közt osztották föl.

De Suet. azt mondja, hogy «árván maradt s hogy *annál könnyebben forgatták ki* örökségéből Sulla korának féktelenségében.» Kettőt mond tehát: először is az volt az ok, a jó alkalom a

*) *Dira*. 82. vs.

**) Lásd még a *Dira* 2., 8., 31., 45. és 70. sorait.

birtokából való kiforgatásra, hogy atyja árván hagyta; másodszor, hogy a Sulla idejében kiforgatták örökségéből. De a világért sem mondja azt, hogy kiskorú árva fiúcska volt Cato, a mikor örökségéből kiforgatták, vagy hogy éppen akkor halt volna meg az atyja, mint az újabb kori magyarázók szeretnék kihüvelyezni Suet. szavaiból.

Érezték már többen Naeke óta, hogy az «*annál könnyebben*» (eo facilius) és «*kiforgatták*» (exutum) kifejezések inkább vonatkoznak távolabb eső okokra, mint közeliekre. S ha már távolabb eső, kicsinyes okokat akarunk keresni, jobb helyen nem kereskedhetünk, mint a Sulla korában, erre már Naeke okosan figyelmeztet.

Tudjuk jól, a vagyonvesztetteket elképzelhetlen sokféle módon zavarták ki birtokaikból Sulla idejében. Catót Bursenus szabadosának tartották, de ő az «*Indignatio*»-ban szabad-születésűnek állította magát, azért Naekének önként az ötlík eszébe, hátha azért vették el birtokát, mert nem tartották szabad-születésű polgárnak. S ha ez igaz, nem egyszerű proscriptióval, vagy katonai erőszakkal fosztották ki, hanem törvénykezéssel, pör útján. Ezt bizonyítja a Diræ 82. sora:

«O male devoti praetorum crimine agelli!»

Ezért nagyon helyesen úgy gondolkozik Naeke, hogy Catótól előbb elpörölték a birtokát valakinek a vádjára s nem lehetetlen, hogy valami Chrysogonus-féle ember mesterkedéseinek közbejátszásával*) s mikor így előbb állami vagyonná tették, azután juthatott az a katonák kezére. Catóval szemben a törvényes eljárás, a pör tárgyalása olyan lehetett, mint a milyen szokásban volt Sulla korában; zavaros és lelkiismeretlen. Csakis ilyen felel meg annak a kornak. De hogy ez a pör hogyan folyhatott le, hogyan s mivel vádolták a költőt, nem merészeli Naeke tovább fűzni okoskodását. Pedig oly szépen elbeszél mindent Cato a két fönmaradt költeményében, csak meg kell érteni a költő szavát.

Cato öröksége, azok az elátkozott földek az Alpokon innen fekvő Galliában voltak, Cato szülőföldjén. Sulla kiszolgált katonái között itt is osztott ki földeket, mint Pighius is említi: «[Sulla Legem denique agrariam tulit, qua Volaterranorum, Fæsulanorum in Etruria, aliorumque perduellium agros in Gallia . . . publicavit,

*) V. ö. Diræ 81. vs.

atque legionibus suis divisit.»¹⁾ Más íróknál is olvashatjuk, hogy Gallia sokáig ellensége volt Sullának.²⁾ Tudjuk, hogy a Pó folyó környékén Galliában legiói voltak; tudjuk, hogy az állandó törvényszékeknek és az ezeken elnöklő praetoroknak számát szaporította, hisz alatta már nyolcz, vagy még annál is több praetor működött,³⁾ s azt is tudjuk, hogy a házasságtörés és erkölcstelenség ellen törvényeket hozott,⁴⁾ a melyeket többnyire először is ő maga szegett meg.

Bepörölhették tehát Catót a Sulla korában esett földfelosztás idejében, Kr. e. 82--80-ban is, mert vádolhatták a praetorok erkölcstelenséggel, mint a hogy vádolták is. Fényesen bizonyítják ezt az állításomat a *Lydia* költeményben épen azok a sorok, a melyeket a magyarázók homályosaknak, érthetleneknek éreztek. Pl. 35. s köv. vs.:

«Et mas quicumque est, illi sua femina iuncta;
Interpellatos numquam ploravit amores.
Quor non et nobis facilis natura fuisset?
Quor ego crudelem patior tam saepe dolorem?»

53. s köv. vs.:

«Ausus ego primus castos violare pudores
Sacratamque meae vittam temptare puellae?
Inmatura mea cogor nece solvere facta?
Istius atque utinam facti mea culpa magistra
Prima foret: letum vita mihi dulcius esset!
Non mea, non ullo moreretur tempore fama,
Dulcia cum Veneris furatus gaudia primus
Dicerer atque ex me dulcis foret orta voluptas;
Nam mihi non tantum tribuerunt impia vota,
Auctor ut occulti noster foret error amoris».

66. s köv. vs.:

«Et mecum tenera gavisus est laedere in herba
Purpureos flores, quos insuper accumbebat».

¹⁾ Annales. ann. DCLXXII. pag. 265.

²⁾ Appian. B. C. I. LXXXVI. et XCII.

³⁾ Helyesen figyelmeztet Eskuche (De Val. Cat. 70. l.), hogy a többes számú praetorum (Dir. 82. vs.) alak miatt semmi szükség sincs két egymás után következő év praetoraira gondolni, mint Naeke tette, mert e korban a praetori tisztség már a legtöbbször nem egy évre, hanem csak egy néhány óra szólott; mint a 716. évben ab u. c. 67 praetor működött Marquardt-Mommsen tört. művének (II. 1. 196. lap) állítása szerint.

⁴⁾ Ihne W. Röm. Gesch. V. Band. Leipzig, 1879. 426. l.

76. s köv. vs.:

«Infelix ego, non illo qui tempore natus,
Quo facilis natura fuit. Sors o mea laeva
Nascendi, miserumque genus, quoi *sera libido* est!»

Tehát e sorok alapján kétségtelen, hogy Cato «megsértette a szűzi szemérmet, tévedett s kedvesének szűzi pártáját merészelte érinteni», az istenek és hősök korába illő szerelmi viszonyával «elkészt», s ezért kellett «megzavart szerelmét siratnia» s «oly sok gyötrő fájdalmat kiállania».

Catót erkölcstelenséggel vádolták, a bizonyítékok után senki sem tagadhatja. A mi pedig Cato jellemét illeti, az ilyen vád azzal nagyon is összeférhetett, a mint Ovidiustól halljuk.¹⁾ Nézetem helyességét igazolja a *Lydia* minden sora, melyet a *Lydia* könyv többi darabjaival együtt méltán dicsér meg Ticidas, mert a szerencsétlen költő szenvedéseinek, igazi fájdalmának tükröze.

Látjuk tehát, mi volt a vád, bár nem tagadjuk, ehhez — mint második — járulhatott az is a birtok könnyebb elpörölhetése végett, hogy Catót nem tekintették szabad-születésű polgárnak, vagy legalább is reá fogták, hogy nem az. Ezzel a *körmönfont vádjairól*²⁾ hírhejt korral nagyon is összefér az ilyen föltevés, melyben hogy mily könnyen lettek a szabad-születésű polgárok szolgákká s szabadosokká, eléggé meggyőz Ihne is.³⁾ Sőt, ha ama hírhejt Chrysogonus szereplésére gondolunk, nem tartjuk lehetetlennek, hogy az a Bursenus talán ennek méltó párja, a Sulla embere lehetett, a ki eszköz lehetett csak a vádban; előállhatott, hogy Cato az ő szabadosa, csak hogy kifoszthassák örökségéből azt a szegény árván maradt s védtelen ifjú embert. Valószínűnek tartom, hogy Cato e vádra védekezett az *Indignatio* cz. művében s talán mikor e váddal nem sikerült kifogatni vagyonából, csak azután kezdték erkölcstelenséggel vádolni. Ilyen magyarázat —

¹⁾ Trist. II. 436. s köv. vs.:

«Quid referam Ticiidæ, quid Memmi carmen, apud quos
Rebus *abest omnis* nominibusque *pudor*?
Cinna quoque his comes est, Cinnaque *procacior* Anser;
Et *lere Cornifici* parque *Catonis opus*.»

²⁾ Cicero in Verr. lib. I. XVI, 43: «hoc omni tempore Sullano ex *accusatione circumscripto* . . .».

³⁾ Römische Gesch. V. 400. l.

azt hiszem — nagyon is összeillik Sulla korával és Suetoniusnak *eo facilius* és *exutum patrimonio* kifejezéseivel.

A föntebbi bizonyítgatások helyességét legszebben igazolja az a körülmény, hogy a két költeménynek eddigelé leghomályosabb részei így teljesen érthetők, magyarázhatókká válnak. Egyáltalában semmi szükség sincs reá tehát, hogy azt a földfelosztást minden igaz ok nélkül Kr. e. 41-re tegyük, mikor mind Suetonius, mind a költemények fenszóval hirdetik, hogy Sulla idejében történt.

A *Dirac* Cato rögtön a szenvedett sérelem, birtoka elvesztése után írhatta, vagy legalább is nem sokkal később, ezt bizonyítja a belőle kisugárzó friss harag s máskülönben is az egész költeménynek semmi értelme nem volna, erejét veszítené, ha nem a sérelem friss benyomása alatt készült volna.

Írhatta Cato a két költeményt Kr. e. 82—80-ban (672—674. Róma alapításától kezdve), vagy esetleg valamicskével később abban az esetben is, ha csakugyan Kr. e. 100. körül (654. Róma alapításától kezdve) született,¹⁾ mert úgy is akkor már legalább 18—20 éves ifjú lehetett s nem gyermek, mint az újabb magyarázók értelmezik Suetonius szavait. Nem ütődhetünk meg tehát rajta, hogy a 18—20 éves költő ismerte már a költészetet és a szerelmet, mikor tudjuk, hogy a római ifjú már 17 éves korában nősülhetett.

De Catullus sem engedi, hogy e költemények keletkezését a legtöbb magyarázóval a Kr. e. 41. évi földfelosztás idejére tegyük, mert Catullus — tudjuk — Kr. e. 87-ben született, de már 54-ben Kr. e. meghalt, tehát az állítólag 41-ben készült költeményeket hogyan ismerhette volna? Pedig Eskuche szépen bizonyítja, hogy Catullus a LXIV. költeményében Catónak e két vitás költeményét utánozta,²⁾ mint a hogy Vergilius sem tartotta méltatlannak Catót az utánzásra.³⁾

Az bizonyos, a ki Valerius Catót megértette, sohasem fogja sem a költemények keletkezését, sem pedig az ezekben érintett földfelosztást Kr. e. 41-ben keresni, mikor minden fenhangon azt hirdeti, hogy mind a két esemény ideje Sulla korában a 82—80-adik évek valamelyike Kr. e.

¹⁾ Teuffel: *Gesch. d. r. Lit. neu bearbeitet von Ludwig Schwabe*. V. Aufl. Leipzig, 1890. I. 395. l.

²⁾ De Val. Cat. 73. s köv. l.

³⁾ Ugyanott. 63. s köv. l.

Ha pedig azt vizsgáljuk, hogy vajjon a *Lydia* költeményt birtokának és kedvesének elvesztése előtt írta-e Cato, vagy sem, bár a legtöbb magyarázó e kérdéshez szólni sem mer; én egész határozottan állíthatom, hogy a legújabb magyarázók kivétel nélkül mind nagyon tévednek, a mikor azt hiszik, hogy a *Dirae* előtt írta a költő a *Lydiát* s hogy e költeményben semmi egyébről nincs szó, mint «a kedvesnek távollétéről, a ki gyakrabban szokott falura rándulni». Nagyon tévednek a magyarázók. Azt hiszik, hogy a *Dirae* megírása után a költő a *Lydiát* nem írhatta, mert birtokával együtt *Lydiáját* is elvesztette s mert semmi sérelemről sincs szó a *Lydiában*. Bebizonyítottuk, hogy az egész költemény nem egyéb, mint a költő szenvedett sérelmének elpanaszolása.

Sem gyakran falura rándulni nem szokott *Lydia*, mint a legtöbben hiszik; sem a városban nem hagyta kedvesét, a költőt, a mint Rothstein mondja; sem a *Dirae*ben előbb elátkozott birtokát nem kapta vissza a költő, sem pedig a *Lydiában* emlegetett birtok nem más, mint a *Dirae*ben elátkozott, a mint Eskuche kapkod fűhöz-fához. Nagyon egyszerű a magyarázat: Miután Cato mindenéből kifosztva elhagyta birtokát, «hogy harczos kapja a szégyenletes háború jutalmául», elment Rómába, majd Tusculumba s nyomorúságában, száműzetésében is — a *Dirae*ben tett ígérétéhez hiven*) — megemlékszik kedves *Lydiájáról*:

Irigykedik a szép mezőkre s rétekre, a melyeket a *Lydia* hófehér lába érint, a hol most kedvese ő utána kesereg, róla ábrándozik, vagy halkan az ő kedves dalait dúdolgatja, azokat az édes dalokat, melyeket egykor az ő fülebe zengett, vagy édes-bús panaszait nyögdecseli a magányban, míg őt távol idegenben emészt a bű, szerencsétlen száműzöttként bújdosik és sorvasztja testét, lelkét a nagy fájdalom. Aztán kezdi bús panaszát: Minden állat zavartalanul szeretheti a maga párját, minden isten, minden istennő és minden hős szabadon, bántódás nélkül szerethette választottját; csak neki nem szabad szeretnie, csak neki kell bűnhődnie szerelméért. Hevesebben tör ki aztán: De hát ő a legelső a világon, a ki a szűzi szemérmet megsértette? Bár úgy lenne, hírneve örökké élne akkor, de már Juppiter és Juno férj s feleség voltak, mielőtt még tudott volna róla valaki. Az állatoknak, istenek-

*) 96. vs.: «Sive eris et si non, necum morieris utrumque».

nek és az aranykor boldog embereinek sorsát irigylve sohajt föl Cato:

«Oh én szerencsétlen, mért nem éltem akkor,
A mikor könnyebb volt! Oh mért is születtem
E nyomorult korban, ha késő szeretnem!?»

Ő elkésett szerelmével, bűnhődnie, szenvednie kell miatta, sőt már nagyon is megbűnhődött, mióta otthonából számkiűzve elszakították kedves Lydiájától, mert utolsó soraiban panaszozza:

«Már annyira megtört a sors, a fájdalom;
Azt hiszem, tán rám sem ismernél, angyalom».

Az itt vázolt tartalomból is eléggé kitűnik, hogy a *Lydiát* Cato csakis birtoka elvesztése után s a *Dirae* után írhatta. Csakis így érthető, csakis így magyarázható a költemény, bebizonyították ezt a magyarázók a botlások egész sorozatával.

Az afféle ellenvetés, hogy a *Dirae*ben elátkozott földeit a *Lydiában**) nem nevezheti a költő szerencséseknek és boldogoknak, semmit sem nyom a latban, könnyű belátni. A birtokából kizavart költő a sérelem után méltó haragra lobbanna elátkozhatta földeit, de akkor is inkább birtoka elrablóját akarja megfogni átka. Hisz magában a *Dirae*ben**) is a búcsuzó költő így ír birtokáról:

«Méz előbb lessz epe s kemény szikla vajjá,
A fehér fekete s a jobb kezem ballá;
Előbb lessz zűrzavar e szép világrendből,
Vágyam honom után mint kihűl szívemből.
Örökké szeretlek, víz, vagy tűz emésszen:
Nyújtott örömidről soh'sem feledkezem.»

Birtoka elvesztése után is nevezhette a költő hazája mezeit boldogoknak s szerencséseknek, szerethette azután is azokat, hisz ott epedezett utána az ő kedves Lydiája.

Hiába vádolják a magyarázók Catót, hogy a *Lydiát* az istenek és hősök szerelmeinek közbeszövésével érthetlenné tette; e szerelmi viszonyokat nem ok nélkül, saját mentségére sorolja fel.

Azt hiszem, e bizonyítások után könnyű belátni, tévednek a magyarázók, mikor azt állítják, hogy a két költeményben nincs semmi más közös vonás, mint a birtok és Lydia említése. Ha pedig

*) 8. vs.

**) 98. s köv. vs.

a Suetonius és a Cato szavait fontolgatjuk, kétségbe vonva a Merkel és Rothstein szavait, kénytelenek vagyunk hinni, hogy bizony mégis csak a saját életéből merítette a költő mind a két költemény tárgyát. Mikor látjuk azt a nagy hasonlóságot a Cato életrajza és e két költemény között, mikor tudjuk, hogy a költemények nyelve és bizonyos verstani sajátosságai a Cato korának megfelelnek s a mikor más korra, más költőre gondolnunk Catullus sem engedi, kétkednünk sem lehet, hogy mind a két költemény írója Cato volt. „Cato grammaticus, Latina, Siren, Qui solus legit ac facit poetas.”

Hogy a *Lydia* nem különálló költemény volt, hanem a *Lydia* könyv egyik darabja, abban ma már egyetértének a magyarázók. Ezt bizonyítják Tucidásnak Suetoniusnál olvasható szavai,¹⁾ Ovidius²⁾ és maga Cato.³⁾ Valerius Cato tehát a *Lydia* könyvében a kedvesére vonatkozó költeményeket egyesítette, de ebből a gyűjteményből csak egy maradt reánk s ezt a Jakobs fölfedezése óta *Lydiának* nevezzük.

De Valerius Cato — a mint bizonyítottuk — még a *Lydia* előtt, mindjárt birtoka elvesztése után megírta a *Diraе* cz. költeményét, a melyet több más hasonló tárgyú, panaszos hangú költeményével együtt egy másik könyvben adott ki, melynek *Indignatio* volt a címe. Ebben valószínűleg származását, árvaságát, birtokából való kifosztását, a rajta elkövetett méltatlanságokat s birái igazságtalanságát, befolyásolt ítéletét beszélte el, a mint a könyv címéből, Suet. szavaiból és a *Diraе*ből következtetni lehet. Suet. legalább könyvnek nevezi: „ipse libello, cui est titulus *Indignatio*, ingenuum se natum ait . . .” Suetonius nem említi ugyan, hogy e könyv költői, vagy pedig prózai mű volt-e s bár néhány magyarázó Putsche nyomán⁴⁾ prózainak sejtí; kétségen kívül helyesen vélekedik Eskuche,⁵⁾ hogy már magában az *Indignatio* címbe is van valami költői s valószínűleg Catóval épen megesett az, a mit Juvenalis így fejez ki: „facit indignatio versum.” Hisz magában a *Diraе*ben is van elég méltatlankodás, elég boszuság; ezt a költeményt több más hasonló tárgyúval bátran egyesíthette a költő

¹⁾ De gramm. 11. „*Lydia* doctorum maxima cura liber.”

²⁾ Trist. II. 435. s köv. vs.

³⁾ *Lydia* 6. vs.

⁴⁾ Valerii Catonis Poemata. Jenæ, 1828. 48. s köv. l.

⁵⁾ De Val. Cat. 71. l.

Indignatio cím alatt. Így aztán az is érthető s magyarázható, hogy az *Indignatio* mellett miért nem említi meg Suet. a *Dirae* cz. költeményt is.

Valóban, ha szemügyre vesszük a *Dirae* refrainszerű ismétlő-sorait, maga a költő elbeszéli, hogy írt még ilyen tárgyú költeményt s talán nem is egyet. Bizonyítson itt a legfontosabb három első sor:

«Battare, cyneas *repetamus* carmine voces,
Divisas *iterum* sedes et rura *canamus*,
Rura, quibus diras indiximus, impia vota.»

A mi Cató kedvesét, Lydiát illeti, sokat találgatták a magyarázók, hogy ki s mi lehetett, de mindig talány maradt. Naeke szabadosnőnek (libertina), vagy rabnőnek (serva), Scaliger jobbágnőnek (clienta) tartja. Eskuche a Naeke nyomán jár s talán tréfál, a mikor úgy gondolkozik, hogy Lydia a Cato örökségének új birtokosai közül valamelyikbe, vagy talán mindenikbe beleszeretett; azért nem követte száműzetésébe a mindenéből kifosztott ifjú költőt.

Ha a *Lydia* költeményről föntebb bizonyítottak igazak, Lydia nem lehetett sem szabadosnő, sem rabnő; talán még jobbágnő inkább, bár ezt is kétségbe merem vonni s azt hiszem, nem egészen alaptalanul. Legvalószínűbbnek látszik az a föltevés, hogy Lydia szabad-születésű polgárleány volt; atyja az Alpokon innen fekvő Galliában római polgárjoggal bíró birtokos lehetett, a kinek birtoka a Cato örökségének szomszédságában volt, mert mind a *Dirae*. mind a *Lydia* hangja olyan, hogy az nem illik sem rabnőre, sem libertinára.¹⁾ Hogyan sérthette volna meg Cato egy rabnőnek, vagy egy libertinának a «szűzies szemérmét», hogyan érinthette volna «szent pártáját» ²⁾

Hiszen tudjuk jól, hogy rabnők, libertinák és hetærák sem stolát, sem pedig pártát (*vitta*-fejszalag) nem viselhettek.³⁾ Ha Lydiát szabad-születésű polgárleánynak tartjuk, sokkal inkább megértjük a költő szerencsétlen szerelmét, kétségbeesését s azt is, hogy miért nem követhette Lydia a költőt számkivetésbe.

Máskülönben a *Dirae*ben búcsúzó költő sem mond még le

¹⁾ Pl. a *Dir.* 95. s köv. és a *Lyd.* 24. s köv. sorai.

²⁾ V. ö. *Lyd.* 53. s köv. sorait.

³⁾ Tibullus: I. 6, 67. Plautus: *Mil.* gl. 792. Propertius: IV. 3, 16. Ovidius: *Ars am.* I. 31. III. 483. *Rem. am.* 386.

végleg a reményről; hátha visszajöhet még hazájába, hátha még sikerül valahogyan visszaszereznie elpörölt birtokát? Legalább a *Dirae* 94. sora ezt sejteti, ha a coniecturákat kidobva így olvassuk :

«Intueor campos. Longum manet esse sine illis?»

Talán még akkor sem lépném át a határt föltevéseimmel, ha azt merném állítani, hogy Cato nőül is vette volna Lydiáját, ha a Suet. féle életrajzban s a Cato költeményeiben érintett ármánykodások elháríthatlan akadályokat nem gördítettek volna az egybekelés elé. Úgy látszik, e föltevést erősítik a Lyd. 63. s köv. és a Dir. 93. sorai. Az első helyen a Lydiával való szerelmi viszonyát a Juppiter és Juno szerelmi viszonyához hasonlítja a költő, mert Juppiterék is már azelőtt férj s feleség voltak, mielőtt még tudott volna a dologról valaki. *) Dir. 93. vs. :

«Tuque resiste pater, et prima novissima nobis!»

Ezt a sort nagyon megrongálnak gondolják a magyarázók s a *pater* szót a *nyáj atyjának* magyarázzák, mint a milyen jelentésben a Lyd. 28. és 31. verssoraiban használja a költő. Nagyon helytelenül teszik. A költő körülbelől ezt akarja mondani: «Te pedig Lydiám atyja (Tuque pater) és te első s utolsó szerelmem, kedves Lydiám (et prima novissima nobis), tiltakozatok az ellenem fölhozott vádak ellen (resiste), bizonyítsátok ártatlanságomat.» A költő Rómába mehetett tehát birtokából kifosztva, mert szándéka tisztaságának, ártatlanságának tudatában nem mondott le a reményről, hogy birtokát még valahogyan visszaszerezheti; hátha igazsága győzni fog a törvény előtt s akkor Lydiája is örökre az övé lehet. E soron kívül e föltevést bizonyítja a *Dira* nek már érintett 94. sora is.

Sokat találgatták a magyarázók azt is, hogy hol feketett a Cato öröksége, mert sem Suet., sem pedig Cato nem mondják ki egész határozottan. De természetes, a kiről biztosan tudjuk, hogy az Alpokon innen fekvő Galliából származott, annak örökségét első sorban is ott kell keresnünk. S hogy csakugyan jó helyt kereskedünk ott, azt a két költemény is szépen igazolja, ha Suet. szavaira nem hallgatnánk is e kérdésben. A régieb magyarázók naív bizonyít-

*) «Juppiter ante sui semper mendacia factus,
Cum Junone, prius coniunx quam dictus uterque est,
Gaudia libavit dulcem furatus amorem.»

gatásaira semmit sem adhatunk e kérdésben, azt bárki azonnal belátja, mihelyt a költeményeket figyelmesen átolvasta.

Ez az örökség — a mint a két költemény szavaiból kivehetjük — meglehetősen terjedelmes birtok lehetett s igen gyönyörű, kellemes vidéken, valami tenger s valami folyó, vagy talán épen folyók közelében,¹⁾ magas hegyek lábánál²⁾ terülhetett el. Suet. szavai figyelmeztetnek, hogy ezt a birtokot az Alpokon innen fekvő Galliában keressük. Ha a *Dirae* és *Lydia* költeményekben festett birtok fekvését, viszonyait nézzük s ha szabad tekintetbe vennünk azt a Catóhoz fűződő benső barátságát, részvétét az alig 10–12 évvel fiatalabb veronai születésű Catullusnak, a mely a már érintett LVI. költeményéből kicsillan, egészen önkénytelenül ötlík eszünkbe a legtermészetesebb föltevés, hogy Valerius Cato is ezen a vidéken, Verona közelében születhetett s az a gyönyörű birtok is ott lehetett valahol az oly szépen megénekelt Sirmio félszigettől nem valami távol, a hol a mi költőnk földijének s barátjának, Catullusnak a birtoka volt.³⁾

Sőt ha a Cato költeményeiben leírt birtok fekvését jól szemügyre vesszük, majdnem bátran állíthatjuk, hogy az a mai Verona, vagy még inkább Caprino vidékén terült el a Garda-tó partján. mert ott vannak a hegyek: északon a Monte Baldo s észak-nyugaton a Bresciai Alpok;⁴⁾ ott folyik az Adige s a Mincio, ott ömlenek a Gardába a Sarca, Ponale, Toscolano stb.⁵⁾ Nem szükséges semmi nagy tengerre, vagy oceanra gondolnunk egy kis költői nagyítás miatt, mint a Cato magyarázói teszik. Hisz nagyon kevés nagyítás kell hozzá, hogy Cato Olaszország legnagyobb hegyi taváról költeményben (!) úgy beszéljen, mintha az tenger volna, egy tóról, a melynek területe 300 km² s mélysége megközelíti a 300 métert is.

* * *

A két költemény szerkezetéről is sokat vitatkoztak. A vitát Hermann Fr. K. nyitotta meg, a ki a *Diraet* párbeszédés pásztor-költeménynek nézte s magyarázta. Nagy tekintélyével tévútra is

¹⁾ V. ö.: Dir. 48. s köv. 58. s köv. sorait.

²⁾ V. ö.: Dir. 13., 76., 88. és 91. sorait.

³⁾ V. ö.: Catullus XXXI. versét.

⁴⁾ V. ö.: Dir. 13., 76. és 88. vs.

⁵⁾ V. ö.: Dir. 48. s köv. 58. s köv. sorait.

vezetett elég magyarázót. Bár elegenden bizonyították már, hogy versszakaszokat nem szabad keresgelnünk e költeményekben, bár Naeke helyesen figyelmeztet, hogy mind a két költeményt az elégiák közé kell sorolnunk, ha hexameterekben vannak is írva, mert akkor nem létezett még a szorosabb értelemben vett római elégia, ilyet Catullus ír először;¹⁾ mégis egymást érték a versszakaszokra vadászók, akik toldozták, faragták a költeményeket, nem törődve sem a költővel, sem a tartalommal, csak hogy szerkezeti édes szörnyszülötteiket, ha nagy kinnal is, de a világra hozzahassák. Ezt a költői művészetet folytatták Hermann nyomán Goebbel, Ribbeck s még Eskuche is eleintén — a mint elég őszintén bevallja — de végre jó útra tért, belátta, hogy elég jól írta meg Cato e költeményeket s nem is rongálódtak meg ezek annyira, mint a hogy rájuk szeretnék fogni némelyek.²⁾

Hermann a *Dirae* 10. és 93. sorai vezették félre, a többi magyarázót pedig a *Dirae* refrainszerű ismétlő sorai s különösen az ezekben szólítgatott szerencsétlen Battarus. Sohasem keresgéli s méregeti a versszakaszokat az, a ki tudja, hogy ki s mi hát az a rejtélyes Battarus. Ez a különös név, ez az egyetlen szó az összes refrainszerű sorok kulcsa s e kulcs nélkül mind a mai napig talány maradt a magyarázók előtt minden sor, a melyben ez a szó előfordul.

Gondolták már szegény Battarust *bükkfának, falusi jószág-
nak, erdőnek, folyónak, dombnak, mezei baknak*, az alexandriai *Callimachusnak, Bacchusnak*, a költő *szolgájának*, a költő *barát-
jának*, sőt olyan is akadt, a ki ketté vágta: *Batte here!*³⁾ Cserben hagyta mindenik magyarázót hite hol az egyik, hol a másik sornál.

Még legközelebb járt az igazsághoz Wernsdorf⁴⁾ s az ő nyomán Putsche.⁵⁾ Ők ugyanis azt vitatták, hogy a *Battarus* név görög eredetű hangutánzó szó s töve azonos a βατταπίτεν (hebeg, dadog) és a βατταπισμός (hebegés, fecsegés) szókéval.

Az kétségtelen, hogy a *Battarus* költött névvel a *böbeszédűt*, a *csacskát* akarja kifejezni Cato, a mit helyesen megérzett már

¹⁾ Naeke: Carm. Val. Catonis. 326. s köv. l.

²⁾ Eskuche: De Val. Cat. 8. s köv. l.

³⁾ Lásd Naeke művét 15. s köv. l. és Putsche idézett művét 21. s köv. l.

⁴⁾ Poett. minor. präf. ad To. III, XLIX. s köv. l.

⁵⁾ Val. Cat. poemata 21. s köv. l.

Wernsdorf s ilyenformán okoskodott: A *Battarus* név a βάττος szóból származott, a mely Hesychius szerint azonos jelentésű a τραυλόφωνος, ισχνόφωνος (akadozó nyelvű, dadogó) szavakkal. Olyan képzés, mint a φλος-ból (csacsogás) φλόαρος (csacska), vagy a *balbus*-ból *barbarus*. De Catón kívül másnál nem találjuk a Βάτταρος (*Battarus*) szót, csakis a βατταρίζειν és a βατταρισμός származékait. A dadogók, hebegők gyakran megismételik az egyes szavakat, kifejezéseket, a mikor rajtok fönnakad a nyelvök; ugyanazt többször kimondják, s így sok fölösleges, hiábavaló szóval s kifejezéssel telt a beszédök, ezért jelenti a βατταρισμός az üres, fecsegő beszédet is. Βάτταρος jelentése: βάττος κατ' ἀράν, a ki az egyes átkokat s az egyes kifejezéseket gyakran megismétli. Eddig helyes az okoskodás s mi is egész bátran elfogadhatjuk, de okoskodásuk második felét elvetjük, mert tévedett Wernsdorf, a mikor *Battarust* az alexandriai Callimachusszal azonosította s még nagyobb botlott Putsche, a mikor Bacchust ismerte föl benne.

Senki más ez a *Battarus*, mint maga a költő, *Valerius Cato*, a ki a refrainszerű sorokban a költők rendes szokása szerint önmagát szólítgatja s biztatgatja.

Állításom bizonyítja a *Dirae* minden refrainszerű sora*) s különösen a 64. és 65. sorok, a melyeken eddig még mindenik magyarázó fönnakadt:

«Battare, fluminibus tu nostros trade dolores;
Nam tibi sunt fontes, tibi semper flumina amica.»

Magyarázatommal minden nehézség nélkül szépen érthetők; a költő akarja elpanaszolni keservét a folyóknak, az ő jó barátai a folyók s források; a költők kedvelik s keresik a magánosságot, a forrásokat, a folyók partjait, az erdőt s mezőt.

Az a költő és grammaticus méltán is adhatta magának a találó Βάτταρος nevet, a ki már több, a *Dirae*hez hasonló tárgyú költeményt írt elrabolt birtokáról s az ellene emelt vádokról. Aztán meg magában a *Dirae*ben is gyakran ismétlődik ugyanaz az átoksorozat, ugyanaz a gondolatszakasz, ugyanaz a kifejezés és szó az ilyen fajú költemények természetének megfelelőleg.

A *Dirae*ben kétféle átok van, a mit maga a költő jelez a 102. sorban:

«Quamvis ignis eris, quamvis aqua . . .».

*) Lásd az 1—3., 7., 14., 19., 25., 47. és 62. sorokat.

A költemény első felében tüzzel, a második felében pedig vízzel pusztíttatja el örökségét. Az első fél záró sora s összefoglalása a 46. sor:

«Qua nostri fines olim: cinis omnia fiat»,

a másodiké a 80-adik:

«Piscetur nostris in finibus advena arator.»

Úgy a *Dirae*, mint a *Lydia* szerkezetét és a *Dirae* egyes gondolatszakaszait koronázó refrainszerű sorok természetét, szerepét általában elég ügyesen fejtegeti Eskuche;*) fölment, hogy ezekkel ez alkalommal bővebben foglalkozzam.

Íme, oszlik a homály a négy százados vita mellett is mindig kétes ködbe burkolt költemények fölül, a melyeknek még íróját sem ismertük biztosan, hiába követelte Cato Suetoniusszal és Catullusszal együtt, hogy ne foszszuk meg őt szellemi vagyonának utolsó kis maradványaitól is, mint a hogy hálátlan kora kiforgatta földi javaiból. Pedig szinte csalódnia kellett nemcsak korában, hanem a késő századokban is; szinte hiába jósolta meg, hogy átkai meg fogják őrizni nevét.**)

Azt hiszem, e rövid fejtegetés alapján is bizton állíthatom, hogy úgy a *Dirae*, mint a *Lydia* cz. költemények írója Valerius Cato volt, a költő s a híres grammatikus. Nézeteim legfontosabb bizonyítéka az, hogy másféle nézettel egyetlen magyarázónak sem sikerült megérteni e költeményeket; így játszva magyarázható minden soruk, félre lehet dobálni a gomba módra fölszaporodott coniecturákat s vajjon kell-e ennél döntőbb, szebb bizonyíték?

E költeményeknek legtöbb magyarázója önmaga czáfolja meg saját nézeteit, mert azokat nem tudja számbavehető bizonyítékkal támogatni, sem pedig a költeményeket megérteni. Hányan voltak, a kik tudományos kérdésben a legkisebb bizonyítás nélkül elégségesnek tartották csak egyszerű, kerek tagadással, vagy tekintélyökkel dönten, mintha Scaliger elvét oly könnyen lehetne félredobni, a melyik elvet Naeke és Eskuche a költemények nyelvéből és verstani sajátságaiból meritett bizonyítékokkal támogatták.

*) De Val. Cat. 12. s. köv. l.

**) *Lydia* 61. s. köv. vs.:

«Nam mihi non tantum tribuerunt impia vota,
Auctor ut occulti noster foret error amoris.»

Most még döntőbb bizonyítékok, Suetonius, Catullus és a Valerius Cato szavai szállanak síkra az igazságért s a kik egész biztosan merték állítani, hogy a költemények közelebbi vizsgálása nem sokat segít a kérdésben,¹⁾ azok tölem továbbra is nyakaskodhatnak, vitatkozhatnak a megdönthetetlen bizonyítékokkal szemben. Magával Valerius Catóval pöröljenek, mert itt maga a költő beszél műveiből, két hosszú ezredév után is visszaköveteli jogos tulajdonát.

LÁSZLÓ GÉZA.

«ERBIA» ÉS «ZOMILLA».

«Hol vegyek szép könyvet? Elmentem a postamesterhez, gondoltam, annak kell könyvének lenni. Kaptam is, és ki volt boldogabb, mint én: *Kartigámot* és *Erbíát*. Oh Istenem! hogy elsírtam fölöttük!» Így ír Déryné, «naplójának egyik első lapján.»²⁾ «Erbia» rendkívül kedvelt olvasmány volt a nagy magyar közönségnél századunk első tizedeiben; példányai kézről-kézre jártak, édes könyveket facsarva ifjak és öregek szemeiből.³⁾ Jóformán agyonolvasták az érzelgős regényt, mert alig maradt egy-két példánya az utókorra. De a kornak vezető írói más véleménynyel voltak: jól ismerték a regényt, de semmire sem becsülték. Szemere Pál 1811. január 5. megírta Kazinczynak, hogy Kis Istvántól (a kiadótól) azt kérdezte, hogy mit nyomat, mire ez azt felelte: «Erbíát (Pálffy Sámuel Román-mázolása)»; Kazinczy Ferencz pedig, kétségtelenül Szemere Pálnak ez értesítése alapján, kifakad néhány nap múlva, január 17., Dessewffy József grófhhoz⁴⁾: «A Magyar Könyvek, mellyek most megjelennek, mind haszontalan firkálások. Kis István Pesti könyváros tavaly Martiusban vette által Dayka Gábornak verseit tölem, hogy kiadja, s még mostanáig nincs belőle eggy sor is nyomtatva. De *másodszor* nyomtattatja *Erbia* nevű Románt, melly az első kiadást sem érdemlette». Kazinczy leveléhez megjegyzi Váczy János (u. o. 644. l.), hogy e regény «Erbia vagy Abules és Agétas szívreható története» czímmel jelent meg; de sem az első, sem a második itt említett kiadása nincs meg közkönyvtáraink-

¹⁾ Mint Rothstein tette idézett értekezésében.

²⁾ *Déryné Naplója*, kiadta Bayer József. Budapest (1900), I, 25. l.

³⁾ Így kedves ifjúkori olvasmánya volt pl. Arany Jánosnak és Jókai Mórnak is.

⁴⁾ *Kazinczy Ferencz levelezése*, kiadta Váczy János, VII, 252. és 276. l.

ban; bizonyos azonban, hogy még később is többször megjelent, mert még 1867-ben is újra nyomtatták Debreczenben.

Ez adatok (melyek könnyen volnának szaporíthatók) eléggé mutatják, hogy az «Erbia» nagy népszerűségnek örvendett, hogy foglalkoztatta legjobb íróinkat is és hogy ma senki sem tud róla, — hisz Váczy adatai, már a címre vonatkozó állítása is, de a többiek is, mint rögtön látni fogjuk, sem felelnek meg egészen a tényeknek. Ily körülmények közt talán nem végzek czéltalan munkát, ha a sokat emlegetett regényt, mely korának izlésére is érdekes világot vet, a következőkben röviden ismertetem. Első kiadása a következő címmel jelent meg:

Erbia Pálffy Sámuel által. Pesten, N. Kis István könyvárosnál 1805. Négy számozatlan lap ajánlás: «Ditső Nemzetem», aláírva «a szerző»; két lap költemény: «A szerzőhöz egy barátjától», aláírva «M. P.» és 256 l. szöveg. A 257. lapon: «A Szerzőnek távol léte miatt ezek a szembe tűnőbb hibák estek a Nyomtatásba». Két aczélmetszet (egy-egy a cím lap mellett és a 162. l. után) és egy cím lap-vignette.

Az ajánlásban hosszasan, de egyúttal nagyon üresen fejtegeti szerző a remény fontosságát általában és ezen történetben különösen, valamint a saját reményét. Lényegesebb részlete a következő bekezdő sorok:*) «Nints oly hatalom, melynek ereje annyira kiterjedjen a Lélekre, hogy azt még a reménységtől is megfoszsza. Mert még a halálra kárhóztatott Rabnak is meg van az a Szabadsága, hogy remíttő (!) Tömlötziben azt a Tárgyat választja képzelődéséül, mely őtet leginkább tsiklándoztatja s ketsegteti». És alább: «Minden tselekedetnek első fundamenta hát a Reménység, s nints oly szerentsés Sors melynek szegoelet köve ne volna, és ha van valami a Természetbe ammi az ezer inségektől környül vett Sorsát ennyhítheti, nem más az, hanem a reménység; — példája ennek ezen ritka történet. Vajha pedig én is oly szerentsés lehetnék hogy az a reménység, mellyel hízelkedtem magamnak, ezen munkámnak az én kedves Nemzetemnek való ajánlásában, meg ne tsalna, s vajha ezt, olyan indulattal venne (!) töllem Hazám mint a miljennél (!), néki ajánlom: Úgy nem tsak meg jutalmaztatna igyekezetem, hanem ösztönöztetnek (!), többeknek is tselekedésére. Tsekélység ugyan ez, de gondolja meg az én bölts Nemzetem hogy ezt egy Ifjú Magyar irta, akki igyekezett kedves Nemzetéhez tiszteletét meg bizonyítani s akki még él meg nem szűnik lenni Ditső Nemzetének örökös tisztelője A szerző.»

A következő verszetben M. P. arról elmélkedik, hogy

«A penna hát egy olly szárnya a szép észnek,
Melly által híreik (a költőkéi) örökre tenyésznek»,

*) Az idézeteket betű szerint adom, csak az 'a' és 's' melletti apostrophot hagytam el, mely a százađ elején magától értődik.

és hogy «Minden véges, tsak az egy elme végetlen», — mire azután rátér barátjára, e könyv szerzőjére, a kiben szintén van elme:

«Nem ditsérlek hát én tégedet Barátom, .
 Mivel nem szükölködsz te a nélkül látom,
 Ez a munkád néked egy olly oszlop léssen,
 A melly szép elmedről (!) bizonytságot téssen,
 Hunyadit fel költéd már egyszer Hamvából,
 Most Erbiát hoztad elől Afrikából,
 Melly tselekedetid tsak oda mutattak,
 Hogy néked az Egek egy olyan észet adtak,
 Melly a leg nemesebb érzésekkel készült,
 S jollehet Ifjú vagy, már szép két munkát szült,
 Originál vagy te mind a két munkádba,
 Tán más esze nem is férne a pennádba,
 Jól teszed, mutasd meg, hogy a Magyar nyelve,
 Nintsen olly sok dirib darabokra szelve,
 Hogy azt durvasággal hamissan vádolják,
 Hunyadid, s Erbiád aztat meg tzáfolják,
 Hogy e munkád igen kedvez lesz, meg látod,
 Előre igéri tisztelő Barátod».

E gyatra versekből megtudjuk, hogy

1. a szerző fiatal ember (ifjúságára hivatkozik Pálffy maga is az ajánlásban), — közel 30 éves volt, — a kinek ez második munkája;

2. hogy előbb egy Hunyadi-regényt írt, melynek eddigelé semmi nyoma, pedig az összefüggésből azt lehet következtetnünk, hogy ez is megjelent nyomtatásban (l. alább a «Zomilla» ajánlásáról);

3. hogy Pálffy Sámuel munkái, legalább barátjának tudomása szerint, eredetiek, sem nem fordítások, sem nem átdolgozások, hiszen «más esze nem is férne a pennájára».

A Szemere és Kazinczy említette 1811-diki kiadás eddigelé teljesen ismeretlen (esetleg nem is jelent meg vagy az első kiadásnak egyszerű lenyomata volt); ellenben a debreczeni kiadás, melyet Váczy J. is említ, megjelent a következő címmel: *Erbia vagy Abules és Agétas szívreható története. Irta Pálffy Sámuel*, Debreczen 1867, Telegdi K. Lajos, 162 l. Ez ponyva-kiadás, három fametszettel, melyek közül kettő az eredeti kiadásból származik. Valószínűen hasonló ponyvairodalmi termék a következő, Petrik Géza *Bibliographiá*-jában (III, 23. l.) említett kiadás is: *Pálffy Sámuel, Erbía*, 8-r. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás bet., é. n., melyet nem sikerült fölkeresnem.

A regényből kivonatot adni jóformán lehetetlen, annyi benne a tarka kaland és külsőleges bonyodalom. Alapmotívuma a következő:

Két vitéz és szép ifjú, Abules és Agétas fiatal hercegek, a kik nagyon hasonlítanak egymásra és a legnemesebb barátsággal rajongnak

egymásért, boldogtalanul bolyongnak és bújdosnak szárazon és tengeren, mert elveszítették szüleiket és testvéreiket. Ismételve azon vannak, hogy véget vessenek nyomorult életöknek, de valamely csodás véletlen mindig meghiusítja e szándékukat. Mindketten szeretik Erbia herczegkisasszonyt, a kit a sors szintén elragadott családjától és a ki Diásbék (sokszor Diafbek) perzsa király fogságába került. Előbb Buzimes, a mogulok királya, vette volt nagylelkűen Erbiát oltalma alá. Most Diásbék király is szenvedélyesen megszereti Erbiát, a ki inkább Abuleshez vonzódik, de időnként majd Agétáshoz, majd Diasbékhez érez nagyobb vonzalmat. A perzsa királynak van két nővére, Elpia és Klea, a kik megszeretik Abulest és Agétást, de a herczegek nem viszonzozzák érzelmeiket, mert csak Erbiáért élnek-halnak. Abules hű szolgája, Guáner, és Erbia önfeláldozó szobaleánya, Cziczane, szintén szeretik egymást. A Sors — szerzőnkél a «Történet», azaz a «Véletlen» — folyton elválasztja a szerelmeseket egymástól és a legnagyobb testi vagy szellemi veszedelmekbe sodorja őket, melyekből azonban az «Egek» vagy az «Istenek», rendszerint nagyon váratlan és meglepő módon, kimentik őket. Végül kiderül, hogy Abules, Agétás és Erbia testvérek; igazi nevek: Orobes, Dapes és Hubia, Mélor afrikai király gyermekei. Zendülők elűzték Mékort országából, mikor gyermekei még csecsemők voltak, kiket jó emberek megmentettek a haláltól és fölneveltek. A befejezés természetesen mindenkép kedvező. Abules és Elpia, Agétás és Klea, Diasbék és Erbia, Guáner és Cziczane holdog párok lesznek, a mogul Buzimes pedig nőül veszi Mélist, egy királyleányt, a ki beleszeretett a fogoly Agétásba és vele megszökött volt. Abules visszahódítja atyja birodalmát és Afrika népei nagy lelkesedéssel fogadják a jogos királyt; Agétás Arabiának lesz királya, mert az öreg Gordánes, a ki a szép és derék ifjút nagyon megszerette, nemcsak fiául fogadja, hanem nyomban le is mond javára; Erbiát a nemes Diásbék Perzsia trónjára emeli. «Igy jutalmaztatik meg az állhatatosság, s az hosszas keserűségnek öröm a VÉGE.»

E cselekvényt nem érdemes elemezni, mert sem a tényekben, sem az alakokban, sem a rajzolt vagy föltételezett világban nincsen egy csöpp igazság vagy élet. A szerző csupán kalandokat vadász és egy oldalról arra törekszik, hogy az olvasó kíváncsiságát lehetőleg fölsigázza, más oldalról pedig, hogy a leghihetlenebb megoldásokkal folyton ámulatba ejtse. Ez olcsó mesterség azon a naiv fogáson alapul, hogy a szereplők álnevek alatt kalandozzák be az egész földet és a világ minden kincseért nem árulják el igazi nevöket vagy származásukat, mert akkor a regénynek rögtön vége volna. Az elbeszélés fonálán folyton elszakadnak a rokonok egymástól, a mi, ha újra találkozhatnak, arra készteti őket, hogy időközben viselt dolgaikat és elszenvedett sorsukat maguk elmeséljék. Így a könyv jó részben ily önéletrajzi epizódokból áll, melyek az egyes szerep-

lők élményeinek hézagait kitöltik. Képtelen nemcsak a cselekvény és annak minden egyes részese, hanem a rajzolt világ is, melyben reálitásnak semmi nyoma, mert hogy egy helyen (218. l.) «afrikai nyelven» beszélnek, másutt (213. l.) pedig tulkot akarnak áldozni, ez még nem teszi a cselekvényt valószínűvé. Nem enyhíti a sok képtelenséget egy kis Robinzon-elem sem, melyet szerzőnk fölhasznál: «Mihelyest a barlangba mentünk», meséli Agétás (231. l.), «dajkám egy Fias Lámát meg fogván, Bárányával együtt a barlangba hozta; ez volt az a hűséges állat, a mely az én édes Anyám nem létét ki pótolta, táplálván engemet tulajdon tejével».

A szerző mintája félreismerhetetlenül az ó-görög regény, első sorban annak legkimagaslóbb művelője, Heliodoros, a kinek világhírű regénye, *Theagenes és Charikleia története*, fordításokban és utánzásokban az összes európai népek költészetére, főleg az újkori regény fejlődésére legnagyobb hatással volt és nemzeti irodalmunkban is, közvetlenül és közvetve, nagyjelentőségű befolyást gyakorolt. Heliodoros művét első ízben Vincentius Opsopœus adta ki 1534-ben Bázelen, egy Mátyás király könyvtárából ellopott kéziratból (mely azonban a ma ismert Corvinák közt nem található). Latinra először Stanislaus Warszewicki fordította és e latin fordításból, mely (a görög eredetivel együtt) ugyancsak Bázelen 1551-ben jelent meg, merítették a magyar átdolgozók is. Ezek elseje Czobor Mihály, a ki 1570 körül született és 1606 körül halt meg. *) Charikleia-földolgozása kétségtelenül ifjúkori kísérlet volt, melyet 1590 körül írhatott. Elkészült-e teljesen ezen művével, nem tudjuk; nyomtatásban nem jelent meg; de sok adat mutatja, hogy kéziratban sokfelé olvasták magyar főúri körökben. Reánk csak egy 1062 ötsoros versszakból álló és a harmadik rész közepe táján megszakadó töredéke maradt, melyet Majláth Béla 1891-ben talált meg Zrinyi Miklós könyvtárában.

Ezt az első magyar verses földolgozást vette alapul Gyöngyösi István, a ki szintén nem ismerte már a Czobor-féle műnek teljes szövegét, de a fönmaradt részből sokat vett át változtatlanul vagy kisebb módosításokkal. Már saját munkája címlapján (*Új életre hozott Charicleia . . . némelly régi versek rongyából és azoknak sok fogyatkozásiból újabb és jobb rendben vétele . . .* Lőcse 1700) is hangsúlyozza ezt; de Szentkirályi András Péterhez címzett ajánló levelében is elmondja, hogy «a más leleményét töldozza és földozza», hogy az alapul vett régibb magyar munka «mind a benne levő dolgokra, mind a versekre nézve

*) V. ö. Zsák J. Adolf cikkét, *Irodalomtörténeti Közlemények* XI, 1901, 53—62. l., és Zlinszky Aladár, *Heliodoros a magyar irodalomban*, Budapest. 1887.

merő rendetlenség volt» és hogy kiegészítésére azért vállalkozott, mert Andrási Péter neki azt mondta: «Kár, hogy olyan rendetlenül vagyon a Chariklia históriája, és nem veszi valaki azt igazításban».

Végre még a XVIII. század végén jelent meg a Dugonics magyaros ízű regénye: *A szerecsenek. Újjabb életre hozta Dugonics András*, királyi oktató. Pozsonyban és Pesten, 1798, mely Theagenes és Charikleia kalandos történeteit újból népszerűekké tette a magyar olvasó közönségnél, mely a Heliodoros szép művét még e szögedi parasztköntösben is kedvel olvasta.

E Heliodoros-féle regény nyomain halad Pálffy Sámuel is, a ki az ó-görög regénynek egész szerkezetét és összes eszközeit híven átveszi, a mint már a fönti rövid tartalomából és jellemzésből is kiderül.*) A véletlen mint egy kaleidoszkopban dobja össze-vissza az alakokat, a kik voltaképp minden czél nélkül — kivéve, hogy lázasan hajszojják egymást, — járják be az országokat és tengereket. Főjellemző érzések a szerelem, de, mint szintén a görög regényben, mely e tekintetben rendkívül szigorú, a tiszta, nemes, fellengző szerelem. «Hogy Te erántad azon indulatot, melyet mint szeretődtől kívánhatnál, nem mutatom», mondja egy kissé homályosan, de az összefüggés szerint mégis félre nem érthető czélzással Agétás Mélishhez, a ki őt szenvedélyesen szereti és rögtön hajlandó volna minden teketória nélkül férjeül fogadni, (91. l.), «annak az oka ez, hogy a mi Isteneink semmiért jobban nem haragusznak, mint ha az Ifiak az össze kelés előtt mátkáikkal különös társaságban élnek.» Érzéseikben nem ismernek határt, annyira érzékenyek és érzelgősek. Ritka könyvben sirnak a szereplők, a rettenthetetlen hősök is, ennyit: «Már szemünk az szüntelen való sírás által a könnyektől annyira kiürítettek, hogy belső nagy fájdalomainkat csak nyögéssel mutathattuk» (217. l.), vagy: «A már egészen érzékenységgé vált Gordánesnek újra ki repedett könnyeinek tömlője» (126. l.). Az érzéseknek e túltengését és hőfokát szerző sok helyütt nem is képes leírni, mint ismételve hangoztatja: «Kiszebb tehetséggel bírok, mint sem a Gordánes mostani állapotját le tudnám írni» (124. l.), vagy: «Én nem hogy le tudnám írni, de még csak képzelni sem tudom volta képen azon örömet, melyet ezek mindnyájan különösen az egy másért égők érzettek, hanem ezt csak azok képzelhetik, a kiknek szerette feleségeik vagynak,**) hogy mitsoda indulatok ostromolják ilyenkor az egy mást szeretőknek melyeiket» (249. l.), vagy: «Valamint az elébbeni örömeink, úgy ezen mostani szomorúságnak le írását sem vállalhatom magamra» (252. l.), stb.

*) Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a francia politikai regényt vagy Wielandnak keleten játszó tanító regényeit is ismerte.

**) A szerzőnek, úgy látszik, e regény megírásakor már volt.

A sok kaland és a végtelen sírás mellett a kortársakat bizonyára legjobban elragadták a szerzőnek számos terjengős és természetesen épen nem mélyreható philosophiai elmélkedései, melyekből szintén közlök két mutatóványt, nehogy más halandó is kénytelen legyen ezt a «Román-mázolást», mely a mi izlésünkkel oly nehezen élvezhető, elolvasni:

(126. l.) «Az idő, mely szüli az életet, duplán meg szokta venni az Interest adományyáért, és dézma nélkül egy embert sem botsájt a más Világra: rendszerént az Ifiakat mézbe mártott falattal szokta tartani, és mennél tovább tart valakinn ez az ő gazdálkodása, annál többet vész érette vénségében: ellenben a kiktől előre fel vészi az Interest, azokkal végtére kegyelmesebben bán. Boldog vagy Te Agétás, hogy még minekelőtte valami jót vettél volna az idő kezeiből, már azokért előre meg fizettél, s hidd el, hogy az a boldogság, mely sok szenvedéseid után önként kínálkozik örömmel tellyes kebelével, el fog véled felejtetni minden múltakat, és mivel a keserű után édesset eszel, emennek marad az íze a szádban. Olyan szabados Úr kedves Barátim ez az idő, mely Contractusra egy halandóval sem lép. Az ő fő ministere, a század szorossan számot veszen az esztendőktől és a hónapoktól, óh kegyetlen Úr, mit vétett Tenéked az Emberi nemzet, hogy ezzel illy kényszerűen bánasz, vagy talám azért dühösködsz, hogy az örök halgatásból ki vettettél, s kívánsz bosszút állani meg háboríttatásodért? De így is, mit vétett Tenéked az Ember, a ki Te tőled vette származását, bizonyossan kell valami okodnak lenni. Igen is van nagy okod, mert meg útállya az Ember a Te fiaidat, a napokat, és órákat. Ezek amaz örökké való Körben szüntelen futnak, és Tenéked minden pontról számot adnak, és mihelyest el végezték futásokat, quietálnak, és amaz örök halgatásban, melyből ki küldettek, ismét vissza esnek, s magokat más újabb napokkal és órákkal váltattyák fel. Ez az oka már annak hogy csak egy el múlt szempillantással sem lehet az ő futását repetáltatni, és azt nagy ígérettel sem lehet vissza hozni. A Temetők mint (mind?) meg annyi Terhes Asszonyok, kiket a halandóság meg szeplősített a föld színén, kevélyen fel domborodtak, és ditsekedve mutogattyák az élőknek kormos oszlopaikat. A fájdalmak, és a nyomorúságok, kiket a sir magában bé nem vészen, fel ülnek azokra a hantokra, mellyek alatt nűgosznak prédáik, és jajgatnak, de nem azért mintha sajnálnák a meg holtat, hanem azért, hogy vége lett kínzásoknak, és mennél nagyobb kárt vallottak valamelly meg holtban, annál nagyobb dühösséggel rohannak az élőkre» stb. Vagy alább (212. l.): «Óh én boldog, a ki meg tanultam a szerentsétlenségek között, hogy mit tégyen embernek lenni, és azt, hogy a mi a koldúson meg történik, az a Királyokon is véghez mehet. Imé most látom már, hogy itt minden dolgok köteleznek bennünket az egy más szeretetére. Óh emberek! Tik gyűlölitek egymást, és nem gondollyátok meg, hogy miólta a Természet meg

indúlt, s élő dolgokat szült, tik pártoltatok el leg először is ő tőle, s ti találtatok fel a gyűlölséget. Ez a világ egy nagy Theátrum, a benne lévő emberek jádzó személyek, és egyik szerentsést, a másik szerentsétlent, egyik Királyt, a másik koldústjádzik (!), s mindenik igyekezik Rolléjának meg felelni, és ha valamelyik el téveszti, azt inkább sajnálni, mintsem gyűlölni kell». Szolgáljanak e mutatóványok egyszersmind szerzőnk stíljének, nyelvének és izlésének is jellemzésére.★)

Az «Erbia» nagy sikere nem csábította Pálffy Sámuel gyors termékenységre. Csak két évtized múlva lépett föl újra egy regénnyel, mely úgy látszik, utolsó műve volt:

Zomilla. Az Erbja szerzője Pálffy Sámuel által. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás betűivel és költségével. 1824, 256 l. — A címlap másik oldalán e sületlen verzetet:

A Csokonai Lillája
És a Pálffy Zomillája
Egymással fognak kezét.
Nézd amannak az Odáját
Emennek szép Erbiáját
Áh tán a sors vétkezett,

*) Szerzőnk nyelvének jellemzésére közlök még néhány idézetet: (a kardhoz:) «Óh Te Felséges Hónnyaimnak leg betesebb maradványa» (3. l.). «Egy csuport ember» (6. l.). «Nem reménylem, hogy életemnek kotzkája, melly még eddig mindenkor vakot vetett, valamely változást szenvedjen» (14. l.). «Viszánózni» (16. l., a. m. felelni, v. ö. 63. l. «kegyeségedet nem viszánózhatom» és sokszor). «Elríkolták magokat a Trombiták és a nagy éllyen kiáltások között bé érkezett a Király» (29. l.) és «A nagy éllyen kiáltás tüstént el töltötte az erdőt» (109. l.). «Testének állásából és öltözetének fényességéből ki húzták el fedezett szépségét» (29. l., alább: «a mellyet tsak onnét is ki húzhatok» t. i. következtethettek). «A kit fel darabol a szerentse bárgya» (42. l.). «Szeme hijjai alatt rejtegetett könnyei» (65. l.). «Az Isteneket még jobban ki mérgeszteni» (61. l.). «Lelkesztetvén azon reménységtől» (92. l.). «Erbia ki fejtődzván gondolatyaiból» (94. l.). «Hóhéroltatásom» (kínoztatásom, 96. l.). «Arábiát a Temetőben álló oszlopokhoz (t. i. sírkövekhez) hasonlóná tették» (102. l.). «A csendesség fűszerszámozta» (110. l.). «Hogy a fölöstököm már készen legyen» (114. l.). «Ne vérezd ki újra tsak most bé varadzott szívemet» (146. l.) és «Hogy többé már varadzani kezdett szívemnek sebeit senki ki ne újittsa» (228. l.). «A ló tüstént lerogyott párájától különözve» (190. l.). «De hogy lehetne a meg, hogy engemet az Istenek az én esmeretlen atyámnak büneiért sajtolnának» (194. l.). «Hogy estvére a frei bálban ő is jelen lehessen» (250. l.). — Jól tudom, hogy ezek nem Pálffy nyelvének egyéni jellemző vonásai, melyeket más korabeli írónál nem találunk; de meg kell állapítani, hogy tényleg nála is találhatók.

Hogy az ily Lelkes Születtek
Sok százig élők nem lettek
Rollok elfelejtkezett.

N. M.

és e jelige: *Historia quoquo modo scripta delectat. Plinius L. V.*

Ajánlás: *Méltóságos Kis Rhédei Gróf Rhédei Lajos Úrnak, Leopold cz. jeles rendje ritézének, O Cs. K. s Apostoli Felsége arany kultsos hűvjének, T. N. Bihar vármegye adminisztrátorának a legmélyebb tisztelettel ajánlja a Szerző.* Az ajánlás, mely vastag dagálylyal a hajnalt dicsőíti, e szavakkal végződik: «Meg enged nékem Méltóságod, hogy valamint Erbiámat, Hunyadiat s. a. t.★) a Nagy Teleki s Ott nevekkel kívántam fel koszorúzni. Úgy ezenn Ifjúság Remekét, a leg hallatlanabb történetekenn által ment Zomillát Méltóságod nevével kívánom meg Gyémántosítani. Fogadjá el hát tőllem, s légyen változást nem szenvedhető örökös tiszteletemről meg győzöttetve, A ki lészek míg élek Méltóságos Gróf, Nagyságodnak — Tótiban, November 9-ikén 1822. — alázatos szolgálja Pálffy Sámuel.»

Ez ajánlás szerint szerzőnk «Erbíát» és «Hunyadit» (sőt még egyéb műveit is?) a Teleki- és Ott-családok valamely tagjának ajánlotta. De «Hunyadi»-ja teljesen ismeretlen, «Erbia» pedig «Ditső Nemzetének» van ajánlva. Talán mégis megjelent az «Erbia» 1811-iki kiadása, melyről Kazinczy és Szemere Pál megemlékeznek, mint sajtó alatt levőről, és esetleg ez van ajánlva valamely Telekinek vagy Otnak?

A regény tartalom, előadás, fölfogás dolgában teljességgel hű párja, de minden tekintetben jóval gyengébb, élvezhetetlenebb párja a szerző első művének, úgy hogy az *Erbíáról* mondottak után röviden végezhetek vele. Egyetlen lényeges eltérése, hogy a szerző itt a nemzeti elemet beleviszi a cselekvénybe; de ez újítás nem teszi a kúszált tartalmú és rendkívül gyarló előadása miatt is kellemetlen művet értékesebbé vagy élvezetesebbé.

Ime a cselekvény alapmotivuma fővonásaiban:

Mincghosszán chinai császárnak van két gyermeke: Hasszán és Mizippa, Morád török császárnak pedig két fogadott gyermeke: Achmet és Zomilla. Achmet követségben Pekkinbe érkezik és szenvedélyesen megszereti Mizippát, a ki érzéseit viszonozza. Hasszán is beleszeret Zomillába, kinek csak arczképét látta. Most a két ifjú Konstantinápolyba megy, hol Hasszán megnyeri Zomilla vonzalmát, a ki természetesen sokkal szebb, mint arczképe sejtette. De Brogles angol herczeg elrabolja Zomillát, — és most megindul a hajsza. Hasszán útnak indul Zomilla fölkeresésére

*) Vajjon szószerint veendő-e ez a «stb.»? Akkor szerző még több regényt is írt volna. De megjelentek-e? vagy kéziratban vannak va a

és már két esztendeje bolyong szárazon és vizen, midőn megtudja, hogy Morád császár meghalt és Achmet is hajóra szállt, hogy szeretett barátját és leendő sógorát fölkeresse. De meghalt Hasszán anyja is és özvegységre jutott agg atyja visszahívja egyetlen fiát. Mindezt megtudjuk magától Hasszántól, a ki ez eseményeket Kairóban egy Mechmet nevű öreg töröknek meséli, a ki csodálatos módon rendkívül megnyerte vonzalmát és a chinai ifjúhoz csatlakozik. Utóbb megtudjuk, hogy Zomilla megszökött rablójától, hogy egy arabs fejedelem hatalmába került, a ki birtokáért véres háborút kénytelen folytatni egy vetélytársával; hogy azonban Zomillának ettől is sikerült megszabadulnia, mire jó emberek egy barlangban elrejtik. De a chinai császár is meghal és Vuváng főnemes erőszakosan elragadja az Achmet után sóvárgó Mizippát, a ki tarka kalandok után megszökik gyűlölt imádójától és most elhagyatva bolyong a kerek földön. Végre mindnyájan összekerülnek az öreg Mechmetnél és itt az összes szereplők egymásután elmesélik viszontagságaikat. Ekkor kiderül, hogy az öreg Mechmet magyar ember: Pántzél György, kinek felesége ép akkor halt meg, mikor férje Lajos király fölhívására a mohácsi csatába indult. Két kis gyermeke maradt otthon, Sándor és Juliánna, kiket Gombos István, a háznak hű cselédje gondozott. Egy jószívű basa megtalálja a gyermekeket és elviszi őket Gombossal (a ki most Ibrám lesz) együtt Konstantinápolyba, hol szeretettel fölneveli őket. A fiú Achmet, a leány Zomilla nevet kapja. Utóbb, a basa halála után, az udvarhoz kerülnek és Morád gyermekeinek fogadja. Mechmet a szerencsétlen mohácsi csata után mint fogoly szintén Konstantinápolyba kerül, oda testvére Pántzél András is, kinek török neve Szulim. Urának halála után a szabaddá lett Mechmet meglátogatja a szent földet, hol egy régi katona társával. Borsival találkozik, azután útnak indul gyermekeinek fölkeresésére. Természetes, hogy Achmet és Mizippa, valamint Hasszán és Zomilla boldog párok lesznek; és boldog pár lesz Ammina és Bastimél is, kiknek kalandos története, nem éppen nagyon sikerülten, bele van szőve a főcselekvénybe. Mechmet és Szulim most már nyugodtan és boldogan hagyhatják el ezt a földet, melyen annyit bolyongtak. «Achmet örököszen Hasszánnál maradott és eggyütt nagy vénséget értek's példát adtak a barátságba a Világnak. Egy Sirbe temetettek és barátságoknak még a koporsóba se lett *Vége.*»

Pálffy e regényében is szakasztott azokkal az eszközökkel dolgozik, melyeket már első regényéből ismerünk. Nagy szerepet játszik itt is a szereplők bolyongása álnevek alatt. Így Zomilla Licéné néven is szerepel, sőt férfiruhában Timurtus neve alatt is; Mizippa álneve Menippe és férfiruhában Rabates herczeg. De Mechmet maga, valamint testvére, gyermekei és cselédjei is idegen nevek alatt hajszojják egymást, úgy hogy a bonyodalomnak se hossza se vége, és a rokonok ismételt találkozásuk

daczára sem ismerhetik föl egymást. Egy szigeten Hasszán megtalálja Zomilla sírját és kevésbe múlik, hogy elkeseredett bánatában meg nem öli magát, mire sok jajgatása után megtudja, hogy az eltemetett hölgy nem az ő Zomillája, stb. stb. Az elbeszélés hatása e második regényben a mai olvasóra annál kellemetlenebb, mert a cselekvény valóságos hajszával folyik le. Az «Erbia» sokkal nyugodtabb, csendesebb, és terjedelmes «philosophiai» elmélkedései is pihenőt engednek az olvasónak. Ezek a bölcselkedések itt teljesen hiányzanak, helyöket kalandokra halmozott kalandok foglalják el. Az előadás is rendkívüli hanyatlást tüntet föl: iszonyú mondatok kétségbe ejtik az olvasót, a cselekvény egyes részei közt hiányzanak az átmenetek vagy áthidalások, a mondatszerkezet is majd minden lapon daczol a nyelvtan és stílus legelemibb követeléseivel, hisz még az interpunctio is olyan, mintha Vigyázó Laczi írta volna a regényt. Reám az egész kötet azt a hatást teszi, hogy senki sem corrigálta, mert a legügyetlenebb corrector (pl. a szerző) sem hagyhatta volna a könyvet ily föltűnően barbár állapotban.

A magyar történelem egyik legnagyobb eseményének beleszövése igen jó gondolat volt; de szerzőnknek természetesen sejtelve sincsen a történeti regénynek legelemibb követelményeiről. Sehol semmi nyoma annak, hogy a XVI. század első felében vagyunk: az emberek viselkedése és gondolkodása, a föltételezett szokások és intézmények teljességgel nélkülöznek minden vonást, mely valamely századra, akár a XVI., akár a XVIII-dikra utalna. Ugyanez áll a rajzolt országokról és városokról, a háborúkról, nemzetközi viszonyokról, stb. is. «Zomilla» is abban a világban és korban játszik, melyet már az «Erbia»-ból ismerünk: sem az egyikben, sem a másikban valóságnak vagy valószerűségnek legkisebb nyoma. Lehetetlen a rajzolt világ összes elemeivel, lehetetlenek a szereplő emberek összes érzéseikkel és kalandjaikkal. De azért sem az egyik, sem a másik nem költői, a mit Heliodorostól — hogy kiindulási pontomhoz visszatérjek — egyáltalában nem lehet megtagadni.

És e regények mégis nagyon tetszettek. Tetszett a kalandoknak rendkívüli tömege és sokasága, a bonyodalomnak meglepő fordulatai, a szereplőknek, főleg a főalakoknak nemes, önfeláldozó, ideális jelleme, a cselekvényen végig vonuló beteges érzélgősség, ez a semmi veszedelemtől vissza nem riadó, határt és féket nem ismerő tiszta szerelem és barátság, az élet különböző problémáit épen nem mély philosophiával, de bizonyos melegséggel feszegető elmélkedés, valószínűen a sallangos, metaphorákban és hasonlatokban bővelkedő előadás is. Már a korabeli műveltebb írók pálczát törtek e regények fölött, — méltán; hisz láttuk, hogy semmi tekintetben sem felelhetnek meg magasabb, sőt általában irodalmi igényeknek. De az irodalomtörténetnek nem volna szabad a «nagy közönség» olvasmányát annyira elhanyagolnia és figyelmen kívül hagynia,

mint az eddigelé nálunk is és a külföldön is történt. Hogy Goethe és Schiller, hogy Kazinczy és Vörösmarty oly nehezen és lassan tudnak lehatolni az olvasóközönségnek alsóbb rétegeibe, e sokat fölhányt ténynek egyik fontos oka ezen közönségnek teljesen eltérő ízlésében is keresendő, melyet egyes egyedül kedvelt olvasmányaiból tudunk megállapítani és megérteni. E szempont, melynek fontosságát nem hangsúlyozhatom eléggé, bizonyára indokolja ezen czikk terjedelmét is, mely a tárgyalt művek maradandó értékével alig áll kellő arányban, de abban is leli magyarázatát, hogy egészen ismeretlen termékekről szól és hogy kutató társaimat végleg föl akartam menteni azon sanyarú munka alól, melylyel e művek elolvasása jár.

A szerzőről a leggondosabb utánjárással sem tudhattam meg semmit. Valószínű, hogy életének második felét Bihar vármegyében töltötte, mert második regényének ajánlása Tótiban kelt és az ajánlás maga is bihari embernek szól. Igen furcsa az a rövid értesítés, melyet Wurzbach közöl nagy Lexiconában (XXI, 1870, 202. l.), oly furcsa, hogy egész terjedelmében és eredetiben közlöm: *Pálffy, Samuel, ist als Herausgeber zweier Volksromane bekannt: «Erbia vagy Abules és Acétas (!) szirreható (!) története» d. i. Erbja oder die rührende Geschichte von Abules und Acetas, und eines zweiten: «Zomilla, der Eroberer (!) Erbias», auch (t. i. mint Erbja is) in ungarischer Sprache. Mögen wohl Übersetzungen alter Volksgeschichten sein.* (Vajjon mely nyelvből?) Egyebütt sehol nem sikerült egyetlen adatot is föl kutatnom, mely szerzőnk alakjára, életére vagy működésére világot vethetne.

* * *

E kis czikk már ki volt szedve, mikor *Szél Farkas* kir. táblai elnöknek, a jeles és mindig készséges kutatónak a legnagyobb hálára kötelező közvetítésével veszem *Sipos János* tótii és *Balogh Ferencz* margittai ev. ref. lelkészeknek, valamint *Pálffy Sámuel* egyik dédunokájának, *dr. Diószegi Győző* jár. bir. kir. aljegyzőnek (Tenkén) rendkívül becses értesítéseit, melyekből a tárgyalt regények szerzőjéről a következő érdekes adatokat közölhetem:

Baracska Pálffy Sámuel a Dunántúl született, valószínűen Tatán 1774. vagy 1775-ben.¹⁾ Életének nagyobb részét a Dunántúl töltötte, hol nagytekintélyű férfiú volt. Itt írta «Erbia» című regényét is. Később anyagi helyzete nagyon aláhanyatlott, mire elhagyta Dunántúlt és vagona romjaiból 1815 körül a biharmegyei Tótiban még elég tekintélyes

¹⁾ Születési helye nem volt eddig megállapítható, mert Tatán (*Dózsa József* tatái ev. ref. lelkész szíves közlése szerint) 1759—1783-ig nem volt ev. ref. lelkész s így nincsen is ez időből anyakönyv sem.

földbirtokot vásárolt. Itt gazdálkodott és itt halt meg 1835. június 26-án, 60 éves korában gutaütés következtében. Sirja, bár jeltelen, még ma is kimutatható. A tóti ref. egyháznak nagy jótevője volt: templomot építtetett és harangot öntetett, melybe állítólag neve bele van öntve; de «hogy író lett volna, arról itt (Tótiban) nem tud senki semmit». Katona (insurgens) is volt s a napoleoni háborúban őrnagyi rangig vitte föl. Később táblabíró s nagy hírű, keresett ügyvéd volt. «Nagy tudományú, fényes képzettségű egyén volt, a ki barátjával, gróf Csáky Sándorral, a margittai uradalom birtokosával, bejárta a külföldet is.» Második regényét («Zomilla») már Tótiban írta. Neje Körmendi Katalin, a ki nagy vagyont vitt férje házába, röviddel utána halt meg, 1835. augusztus 16-án, 46 éves korában. Tizenkét gyermekök volt, kik közül négyen fiatalon haltak el. Három fiúról (Sámuel, Károly, János) emlékeznek még ma is, a kik előbb Tótiban gazdálkodtak és utóbb Margittára mentek. Egyik leánya, egy tisztes hetven éves matróna, még ma is él; egy unokája is él még, a ki most 60 év felé közelgő férfiú. Ez adatok kétségtelenné teszik, hogy a tárgyaltunk regények szerzője igen művelt, nemes gondolkodású, világot látott, derék férfiú volt, kinek emlékezetét érdemes volt megújítani, ha művei nem is tarthatnak igényt maradandó értékre vagy, főleg az izlésnek teljes átalakulása folytán, a mai olvasó érdeklődésére.

HEINRICH GUSZTÁV.

PETŐFI ÉS HOLTEI.

Ezelőtt tíz évvel dr. Ferenczi Zoltán a Petőfi-Múzeumban (V, 77—82) érdekes párhuzamot vont Petőfi egyik költeménye: *Az utolsó alalmazna* (Ö. M. II, 42—45) és Holtei Károly *Lorbeerbaum und Bettelstab* című háromfelvonásos színműve közt, a mely 1834-ben került először színpadra Königsstädtben és Boroszlóban, s nyomtatásban hat évvel később jelent meg.*) A színmű, mely bizonyos színpadi hatásnak nincsen híjjával, s egyik életírója szerint, ma is kedvelt repertoire-darab, nagy tetszést aratott egész Németországban, sőt vándorútjában hazánkba is eljutott.

Reánk magyarokra nézve, Holtei meglehetősen jelentéktelen alak, s irodalmi érdemeinek méltatása nem oly feladat, melyet az elsőik közé

*) Újra megjelent színműveinek összes kiadásában: *Theater. Ausgabe letzter Hand*. Breslau, Trewendt, 1867. I—VI. Körülbelől félszáz darabot írt, de csak 31-et vett föl ebbe a kiadásba.

sorolni hajlandók volnánk. A németországi kritika elég nagy eltéréseket mutat Holtei megítélésében, de hogy saját korára és szűkebb környezetére különösen hatott; hogy a német vaudeville megalkotásában kiváló része van; hogy könnyed temperamentumával sokszor elég szerencsésen eltalálja a komolyság és tréfa hangját, s végre hogy néhány darabjának (*Der alte Feldherr, Die Wiener in Berlin, Lenore*) hazafias alakjai, erőteljes politikai chansonjai és szívhez szóló, érzékeny dalai maradandó benyomást gyakoroltak a német társadalom lelkére, ezt senki sem tagadhatja. Gottschall, a ki különben kedvét leli abban, hogy egy pár oldalvágást mérjen reá, elismeri, hogy közvetlenül megragadó hangja nem egy dalában, egy pár sikerült drámája s különösen a naivság, elevenség és szemléletesség által a regényben, elvétve fölülemelkedett a közép-szerűség színvonalán.¹⁾ Kellően méltatja azt az érdemét is, hogy a sziléziai dialektust a német Parnassusra emelte, s hogy e provincialis nyelven írt dalaiban²⁾ a sok halvány, elmosódott részlet, a sok trivialis kifejezés mellett van frissesség, vidámság, bensőség is, s hogy ezek a dalok általában hű képét adják a sziléziai népjellemnek.³⁾ Kiemeli végre két regényének (*Die Vagabunden*, 1851; *Christian Lammfell*, 1853) jelességeit, melyek közül az első élet- és korrajzi érdekekkel is bír, mert hőse, középpontja a szerző maga, egy színpadi Odysseus, a legtaskább művészi proletariatus környezetében.

Magyarra Szigligeti fordította — igen rosszul — Holtei színművét, kézírásból, *Babérja és koldusbot vagy Egy költőnek három tele* cím alatt.⁴⁾ Ebben a fordításban adták először a Nemzeti Színházban, 1839-ben, s később is többször, a főszerepben Lendvayval. Petőfi valószínűleg vándorszínész korában ismerkedett meg a darabbal, melynek siralmas, sentimentális hangja és hyperromantikus felfogása inspirálta egy hasonló tárgyú és hangú költemény írására, s melynek hőisében saját magát vélte látni, a mint félreismerve, sorscsapásoktól üldözve, vándorszínészek közt nyomorogva, a kétségbeeséshez jutott közel.

Tudunk Holteinek még egy darabjáról, mely magyar színpadra került; ez egy három felvonásos szomorujáték: *Leonora* (1829), melyet Éder György fordított, s melyet a budai színészek adtak kétszer 1835-ben és egyszer 1837-ben, a budai színház bezáratásakor.⁵⁾

¹⁾ Die deutsche Nationallitteratur des XIX. Jahrhundert III, 212.

²⁾ Schlesische Gedichte. Berlin, 1830. — 21-te Aufl. Breslau, 1899.

³⁾ Gottschall, i. m., IV, 400.

⁴⁾ Ferenczi, i. h.

⁵⁾ Bayer, A nemz. játékszín története (Budapest, 1887). II, 437. V. ö. Bayer, A magyar drámairodalom története (Budapest, 1897). II, 376. — Megjegyzendő, hogy e darab Németországban oly nagy sikert

A mi Petőfinek Holteihez való viszonyát illeti, ezt talán egy adattal most tovább vihetjük. Petőfi valószínűleg érdeklődött a «vén csavargó» személye és művei iránt, s Kertbeny, ez az irodalmi commis voyageur, elmondhatott neki egyet-mást a német költő és színész kalandos, tarka életéből, melyet Holtei maga írt meg *Negyven év* című emlékirataiban,*) s megmutathatta neki azt a sziléziai tájnyelven írt versgyűjteményt, melyben ő saját népének szellemét költőileg megtestesíté: «das Land der Schlesier mit der Seele suchend.» Petőfi, mint tudjuk, maga is tett kísérletet a tájköltészet terén (*Hírös város az aafődön Kecskemét* . . . Ö. M. II, 107), de ennél tovább nem ment. Talán úgy gondolkozott, hogy nem szabad a még fejlődőben levő magyar költői nyelvre a tájnyelvek invasióját rászabadítani. Az epigonok (Lisznyay, Szelestey) azonban, Petőfi kísérletétől fellovalva, a költészetet tájszótárrá és ethnographiává süllyesztették, s léhaságukkal és izléstelenségükkel csakhamar lejárták magukat. A tájköltészet kizárólagos cultiválása a legtöbbször posványba vezet; nagyon nehéz nem hatolni tovább annál a vonalnál, mely az irodalmi nyelvet a pórias nyerseségtől elhatárolja. Csak kiváló elmék: egy Burns, egy Petőfi, kísérrelhetik meg, a kik műértő szemmel ki tudják választani a gyöngyszemeket a kavicsalmazatból,**)

aratott, hogy 1866-ban, a diadalmas porosz hadsereg bevonulása alkalmából, Lessing Minna v. Barnhelmje mellett, ezt adták a berlini királyi színházban.

*) *Vierzig Jahre*. Berlin u. Hamburg, 1843—50. I—VIII. — IV-te Aufl. v. Max Grube. 2 Bde. Breslau, Trewendt. — Lehetséges, hogy Petőfinek más úton is alkalma nyílt tudomást venni Holteiről. 1840 őszén a költő a zágrábi katonai kórházba került s ott tartózkodott 1841 februárjáig, midőn a katonaságtól elbocsátották. Ott ismerkedett meg Römer kórházi orvossal, a ki, felismervén Petőfiben a tanult s a német irodalomban is jártas ifjút, könyveket s talán bécsi hírlapokat is adott neki, a melyekből a költő értesülhetett azokról a phänomenalis sikerekről, a melyekben ugyanazon év végén Holtei, mint felolvasó, a bécsi közönség színe előtt részesült. — Legyen szabad még egy hypothesis kockáztatnom. Petőfi már Sopronban rendkívül szorgalmasan használta nemesak a magyar, hanem a német társaság könyvtárát is. Schillerrel is ekkor ismerkedett meg alaposabban. Nem látszik-e valószínűnek, hogy Claudius és Mathisson mellett Holteit is forgathatta, a ki a 40-es években mint költő, színész és felolvasó, dicsőségének tetőpontján volt, úgy hogy, midőn 1842-ben Berlinbe visszatért, tervbe vették, hogy IV. Frigyes Vilmos felolvasójának nevezik ki. Hogy mennyire sokoldalú volt Petőfi érdeklődése nem csupán a magyar, hanem az egész európai irodalom terén is, azt azoknak, kik Petőfivel foglalkoztak, nem szükséges fejtegetnem.

**) Tudjuk, hogy Goethe is tett ilyen kísérletet: *Schweizerlied*, 1810. (Gedichte, I. 111.)

Holtei kötetében vannak ily gyöngyszemek is, de azért nem mernek sem Hebelhez, sem Kobellhez, sem Klaus Grothhoz vagy Fritz Reuterhez hasonlítani. Rokon vonása Petőfivel, hogy annyi bolyongás, annyi keserű megaláztatás és fényes diadal — egy egész odysseia után, oly gyengéden ragaszkodik szülővárosához, Boroszlóhoz*) s a kis Obernigk falához, Boroszló közelében, a hol egyik rokona birtokán egy ideig gazdasági gyakornok volt, s a hol, alig húsz éves korában, már színművek és operaszövegek írásával foglalkozott. Mily szépen (de kissé bőbeszédűen) rajzolja egy szegény pásztorfiú megindító esetét,**) a ki a hercegfűt kihúzza a patakból, mikor ez fürdés közben már-már elmerül, s a kit ezért a herceg magához fogad s fiával együtt neveltet. A kis Friedelt azonban csöndes bánat emészti, hogy elszakítva él szüleitől s nem őrizheti nyáját, és nincsen addig nyugta, míg a herceg vissza nem adja szabadságát, vissza nem küldi övéihez. Ehhez fűzi Holtei a következő, elég tetszetős sorokat, melyekben honvágya nyilatkozik, némi természet-szeretettel és érzékenységgel, és mozgalmas élete tárul föl előttünk:

Mihch ha'n se ooch schund manchmal da und durten
 Gar sihr traktiert und ha'n mer Gutt's gethan,
 Bei Fürschten und Herzogen und bei Grawen,
 Scheene Frau-völker und gelehrte Herrn,
 In grossen Städten und uf hohen Schlössern,
 In fremden Landen, aber suste wu,
 Dass ichh mihch eegen schaamte, weil ich's i'm
 Nich wert bihn! — Nu's gefiel mir schund, o ja!
 — Im besten Freu'n, im allergrüssten Teebse,
 Liss sihch doch immerzu de Sehnsucht spüren.
 Nach wahs? — Nu globt mersch, ader globt mersch nich,
 Nach meinem kleenen Haus in Obernigk,
 Samt seinem Schindeldächel, und a Tannen,
 Die vur der Thüre stihn, däm Bissel Gaarten,
 Däm Taubenschlage und där grünen Laube!
 Wie schilgemol, — du weesst's, mei lieber Got,
 Hab' ichh geseufzt und seufz' ichh hinte noch:
«Heem will ichh, suste weiter nischt, ack heem!»

Emlékezzünk Béranger *Honvágyára* (La nostalgie), a melyet

*) Holtei itt született 1798 január 24-én, s nem 1797-ben, a mint némely lexikon (és Ferenczi is) írja. Meghalt ugyanott 1880 február 12-én, s vasárnap, 15-én, Lessing halála évfordulóján temették el. L. Kurnik, Karl von Holtei. Ein Lebensbild. Breslau, Schottländer, 1880.

**) Schlesische Gedichte, 21-te Aufl., 5—14.

Petőfi lefordított (Ö. M. III, 245), vagy Petőfinek *Falun* című költeményére (Ö. M. II, 258):

Feledni kezdem Pestet és zaját,
S jövődöm minden büszke terveit;
Jobb lenne élnem, így gondolkodom,
Jobb lenne élnem elfeledve itt.

Ő is csöndes, idyllikus falusi életre vágyakozik; nem hírt-nevet kíván, csak egy kis szőlőt és szántóföldet s takaros menyecskét, a ki bort és kenyeret visz elébe, midőn este a mezőről hazatér. Vagy gondoljunk a bánatos sóhajra a *Szomorú éj* című költeményében (Ö. M. III, 12):

Volnék földműves vagy volnék juhász!
Ki messze, kint a pusztákon tanyáz,
S míg ellegelget kolompolva nyája,
Ő hűs bokorba vészi bé magát,
S nem hallja senki sem, úgy fujdogálja
Saját kedvéért a kis furulyát.

Petőfi, mint látjuk, mind a két idegen költővel szemben, eredetiséget mutat a felfogásban: ő akkor is költő és férfi marad, mikor elhagyva a várost, a pusztákon tanyáz; leborúl a szabad, független és romlatlan magyar nép felsége előtt s kihallatszik soraiból az a merész jelszó: «Égbe a néppel, pokolba az aristokrátiával!» Béranger ifjú pásztora meglehetősen sentimentalis teremtés, siránkozó, erőtlen gyermek, a kit beteggé tett a sok élvezet s a kiről nem hihetjük, hogy félelmetlenül szemébe nézett volna a nyáját fenyegető medvék- és farkasoknak. Holtei végre a magát kitombolt csavargó képét mutatja, a ki megunva a nagyvárosi élet zaját, a társasággal való érintkezés ezernyi terhét, egyszerűbb viszonyok között, valamely kies tájékon, falusi gyönyörökbe merülve, szeretné leélni hátralevő napjait.

Petőfinek még az is megragadhatta figyelmét, hogy Holtei határtalanul lelkesedett a színészetért, a mely neki is sokáig eszményképe volt. A Shakespeare-cultus Holteiben erősen ki volt fejlődve; Petőfi pedig majdnem istenítette a nagy brit drámairót. «Shakespeare egymaga fele a teremtésnek», mondja merész hyperbolával. (Ö. M. VI, 18.) Holtei felolvasásokat tartott Shakespeareről, keresztül-kasul barangolva a német országokat, továbbá fordította és színpadra alkalmazta Shakespeare néhány darabját. (IV. Henrik I. r., 1822; Coriolán, 1845; Sok zaj semmiért, 1849; Tévedések vígjátéka, 1852.) Hogy Shakespeare mai napság annyira népszerű a német földön és mindenütt, a hol németek laknak, abban Holteinek nagy része van. Különös találkozás, hogy Petőfi, két évvel később, mint Holtei, szintén lefordította Coriolánt (1847—48), 1848-ban pedig hozzá

fogott Romeo és Juliához, de a forradalmi események s korai halála miatt még az első jelenést sem tudta befejezni, valamint meg sem kezdhetette az általa, Arany és Vörösmarty által megindított magyar Shakspearehez részéről felajánlott többi darabnak fordítását. *)

Áttérve most egy positivebb érintkezésre Petőfi és Holtei közt, olvassuk el a Sziléziai költemények utolsó darabját, a *Frumme Wünsche* címűt (486. l.), s feltűnőnek fogjuk találni a hasonlóságot ezen költemény és Petőfinék *Ha* című genreképe között (Ö. M. II, 143), alapgondolatban, kifejezésekben, a rokon tartalmú végsorok refrainszerű ismétlődésében, valamint a versszakok számában és a rímhelyezésben. Ebben Petőfi, úgy látszik, épen úgy mint *Pinty úrfiban*, azt a mások együgyűségéből élő, jellemtelen, léha zsebmetsző fajt gúnyolja, a melyet a 40-es évek elején «arszlán»-nak neveztek. Itt a genrekép személyesítője, a kívánságok hajóján ringatózva, szeretné, ha egész öltözete, kalapja, mellénye, kabátja, nadrágja és csizmája megújulna, illetve megszaporodnék. Ha mindezek az óhajítások teljesülnének, ő volna csak a derék legény: beillenék arszlánnak is. A kívánságok nem teljesülése azonban tönkre teszi a jövődöbéli arszlán zsendülő reményeit.

Petőfi költeménye satirikus genrekép, a mely éles gúnynyal és kegyetlen iróniával ostorozza a kopott és lebzselő arszlánt, a ki a kedvező szerencsét s az emberek ostobaságát kiaknázza, hogy ne csak életszükségeit fedezhesse, hanem hogy urat is játszhassék. Petőfi maga részvétlenül, egészen objective állítja elének ezt az alakot, a kinek csupán az új és divatos ruha adna némi külső értéket, de a ki belsőleg teljesen értéktelen. — Holtei genreképe egy sziléziai parasztlegényt állít elének, derült, csöndes humorral, bizonyos naivság állapotában, úgy hogy az egész egy falusi idyll hatását teszi ránk. Ez a legény — kizárólag állatok útján — bizonyos testi és lelki tulajdonok teljes birtokába óhajt jutni: akkor érne ő valamit s talán sokra vihetné egykor. Minthogy azonban a kívánt tulajdonságok elnyerése lehetetlen, jámbor fatalismussal megnyugszik a tényleges állapotban, míg az arszlán nem tud beletörődni sorsába és pokolba kívánja az összes kelletlen föltételeket. Adjuk itt a Holtei-féle költemény eredeti szövegét szó szerint és párhuzamban Petőfi költeményét is:

Ha.

1. Ha kalapomnak szőre volna,
És jobbra-balra nem konyulna:
Én volnék a derék legény!
Arszlánnak is beilleném!

Frumme Wünsche.

1. Und vum Uckse de Kraft,
Und vum Sperrlich a Saft,
Und vum Marder a Zahn,
Und do waer' ihch a Man!

*) Arany János levelezése, I, 135.

2. Ha már nem volna vagy két éve,
Hogy a mellényem meg van véve :
Én volnék a derék legény!
Arszlánnak is beilleném.	2. Annen Bart, wie a Buck,
Und an'n Zippelpelz-Ruck,
Wie a Zeiske ¹⁾ su grien,
Und do waer' ihch wul schien!
3. Ha volna több mint egy kabátom,
Mit hordanom kell télen, nyáron
Én volnék a derék legény!
Arszlánnak is beilleném.	3. Und de Nase vum Fuchs,
Und de Oogen vum Luchs,
Und de Beene ²⁾ vum Faerd,
Und do waer' ihch was waert!
4. Ha a nadrágom alja, térde
Nem volna oly nagyon megsértve:
Én volnék a derék legény!
Arszlánnak is beilleném.	4. Wie a Löwe an Mutt,
Wie a Bähلامm so gutt,
Und so flink wie a Querl ³⁾
Und do waer' ihch a Kerl!
5. Ha a csizmámnak talpa, sarka
Nem kérdené, hogy hol a varga?
Én volnék a derék legény!
Arszlánnak is beilleném.	5. Wie a Hirsch nie nich matt,
Wie a Schlammpeisker ⁴⁾ glatt,
Wie Schalastern ⁵⁾ gescheidt,
Und do käm' ihch wul weit.
6. Ha majd e ha, ha, ha, ha meg ha
Elpusztul tőlem a pokolba:
Én leszek a derék legény,
Mingyárt arszlánnak illem én.	6. Odersch ⁶⁾ kan nu nich seyn,
Und do find ihch mihch nein,
Und ihch bleib' wie ihch bin,
Und 's muhss haldich ⁷⁾ gihn.

¹⁾ Zeisig.

²⁾ Beine.

³⁾ Eichhorn.

⁴⁾ *Schlammpeisker*: sikos czompóhal. L. Herman Ottó népszerű és jeles könyvében (A madarak hasznáról és káráról. Budapest, 1901. 56. l.) a következő passzust: «A nagy szürkegém csőrének káva-élei, akár a kés, oly vágók; — bezzeg jaj is még a sikos czompóhalnak is, ha az élek közé kerül.»

⁵⁾ Az eredetiben *Schalastern* van, a mely látszólag *schold*-val függ össze, és *iskolamestert*, *tudóst* jelentene. Minthogy azonban ily szót a latin szótárakban nem találunk, — csak *scholasteria* van PP.-nál, s ez a. m. *oskolai tiszttség*, — talán elfogadhatjuk (fenntartással) azt az olvasást, a melyet a *Deutsche Mundarten im Liede* (Lpz., Brockhaus, 1875) című gyűjteményben közzétett szöveg javasol: «*Schalastern: Elstern*; in Kärnten *Ogloster*; Ahd. *agalastra*.» Ez elég plausibilisnek látszik, ha tekintetbe vesszük, hogy a kívánt tulajdonságok mindenütt állatokkal vannak összefüggésben. — A *Querl Eichhorn*-nak van magyarázva az idézett dalgűjteményben, míg Thibaut szótárában ez a szó (*Querl* a. m. *Quirl*) *mcuüinet*-nek felel meg, a mely a francziában «kis malmot», «szélmalom kis kerekét» jelent, s még egyéb jelentése is van, de a *mókus*-t nem találjuk a jelentések közt. A *mókus* francziául *écureuil* (népies latin: *scüriolum*, *scürius* kicsinyítő alakja; classikus lat. *sciurus*, gör. *oxiourpos*); régi alakok: *escuiruel*, *écuiruel*. Meglehet, hogy ez a sziléziai tájnyelvben dívó *Querl* v. *Quirl* a francia *écureuil*-lel függ össze. L. *Hatzfeld-Darmsteter*, Dictionnaire général de la langue française. Paris, Delagrave.

⁶⁾ Aber.

⁷⁾ Halt (= je crois, ce me semble).

Holtei parasztleánye egész bestiariomot vonultat föl előttünk; mindenik állat valamely physikai vagy erkölcsi tulajdonságnak képviselője: a róka a finom szaglása, a hiúz az éles látása, az oroszlan a bátorságé, a bárány a szelidsége, stb. Kér aztán czobolyprémes kabátot, kecskeszakállat, mókus-ügyességet és szarka-okosságot.*) Formailag is figyelemre méltó költemény; a néplélek szólal meg benne egyszerű és szívünkbe lopózó ékesszólással. A természettel való közvetlen érintkezés, különösen az állatok cultusa, kiemelkedő jellemvonása a sziléziai népköltészetnek.

Vitatnom kellene még Petőfi eredetiségét; de azt hiszem, a hasonlóságokra és különbségekre már eléggé rámutattam. Különben is, mint egy jeles francia műbíráló mondja, az ily fajta hasonlítás soha sem tökéletes, minthogy a valóban eredeti elme kifáraszt minden hasonlítást és valójában csak önmagához hasonlít. Mindig fedezünk föl benne valamely oldalt, melynél fogva eltávolodik azoktól, a kikhez legközelebb esőnek látszik; mindig találunk valamely lényeges különbséget köztük és közöttük. Ez a különbség egyszerűen az ő saját tehetségében, sajátos és egyéni inspirációjában rejlik.

HAVAS ADOLF.

GARGALLO BÁNK-BÁN NOVELLÁJÁHOZ.

Az Irodalomtörténeti Közlemények f. é. harmadik füzetében forrásával együtt kiadott olasz Bánk-bán novella, mint a hozzá fűzött megjegyzések során kimutatom, mindjárt megjelenésekor gyanusnak tetszett a trecentista irodalom egyik jeles ismerője, *Francesco Amalteo* előtt. *Catarofilo Glossè* álnéven a régi olasz irodalom e szorgalmas bűvára nyelvi szempontból vette bírálat alá a kis hamisítványt. E megjegyzések azonban egy csekély elterjedésű vidéki lapban jelenvén meg, nem keltettek valami széles körben visszhangot s máig is csak az olasz novella-irodalom specialistái előtt ismeretesek. Igaz, hogy kevéssel utóbb s csak egy évvel a novella első kiadása (1823) után, ennek egy második és rögtön rá egy harmadik lenyomata mellett is megjelentek *Catarofilo Glossè* jegyzetei. De e kiadások aligha járultak e jegyzetek szélesebb körben való terjesztéséhez, minthogy csekély példányszámuk miatt maguk is mindjárt megjelenésük ideje óta a könyvészeti ritkaságok sorába kerültek.

A szerencsés véletlen úgy akarta, hogy hazai közkönyvtárainkban

*) Furesa, hogy olyan madártól kér okosságot, a mely csenni szokott.

úgy az első (firenzei 1823), mint a második (trevisoi 1824) kiadásnak legyen egy példánya. Amaz a Nemzeti Múzeum, emez pedig az egyetem könyvtárában van. (Utóbbi a második trevisoi lenyomat.) Mikor a minket hazai vonatkozásainál fogva több mint egy szempontból érdeklő novellát az Irodalomtörténeti Közleményekben kiadtam s közvetlen és közvetett forrásaira tudtommal először rámutattam, még nem volt tudomásom róla, hogy a trevisoi kiadás kezünk ügyében is megvan. Erről az utóbbi napokban értesülvén, nagy elégtétellel látom a függelékében lévő jegyzetekből, hogy Cat. Glossèo milyen hálátlan munkát végzett annak idején, mikor jobb ügyhöz méltó fáradsággal igyekezett az általa rögtön apokryphnak felismert novella nyelvezetéből kimutatni, mennyire távol áll az Boccaccio nyelvszokásától.

Ezt a nagy vesződséget teljesen fölöslegessé teszi immár annak a tudata, hogy Gargallo, a ki a kis elbeszélést állítólag «régi» kéziratból közölte és mindenkép a Decamerone szerzőjének a neve alá szerette volna csempészni, egy XVIII. századi francia forrás után dolgozott. Erről ugyan, azt hiszem, bárki is könnyen meggyőződhetik, ha említett közleményem párhuzamos szövegeit, a Gargallo-féle elbeszélést és Vertot történelmi munkájának megfelelő fejezetét egybeveti. Ha itt e dologra még egyszer visszatérek, annak csak a benne rejlő módszertani tanulság az oka.

Érdekes ugyanis látni, hogy a Cat. Glossèo 19 megjegyzése közül nem kevesebb, mint hatnak, telhat az összes jegyzetek majdnem egy harmadának oly kifejezések ellen fordul a kritikai éle, a melyek egyenesen Vertot francziáságának a világosan feltetsző nyomait viselik magukon. E helyek számát Gargallo és Vertot szövegeinek egybevetése még jó hosszú sorral növelné; én azonban itt csupán azokra kívánok szorítkozni, a melyekben az olasz bíráló ugyan igen finom nyelvérzéssel és a régi irodalom beható ismeretével mutatta ki, hogy nem lehetnek Boccacciótól valók; a nélkül azonban, hogy francia forrásukról még csak sejtelve is lett volna. Mert ha ezt sejtí vala, akkor teljesen megkimélhette volna magát a XIV. század és különösen a Decamerone nyelvében való fáradságos búvárkodástól annak a kimutatása végett, hogy ez az elég ügyetlenül készült s később szerzőjétől is bevallott hamisítvány nem lehet Boccaccio műve, sőt még csak az ő korából sem eredhet.

Ezek a helyek, a hol a Gargallo használta s Cat. Glossèo megróttá kifejezés egyenesen Vertot mondatainak a hatását mutatja, a következők:

14. l. 2. s. *di amministrare a' sudditi esatta et intera giustizia*. És alább 23. l. 15. s. *ad amministrar giustizia a' miei sudditi*. Itt a bíráló helyesen jegyzi meg, hogy az *amministrare* igét Boccaccio sohasem használta; helyette legfőlebb *ministrar* állhatna az ő nyelvszokása értelmében. Továbbá az első helyen idézett kifejezésben az

asatta jelzőnek tárgyra vonatkozása sem egyeztethető meg a trecento nyelvével. Boccaccio meg egyáltalában nem használja a *diligente, accurata* értelemben. Gargallo itt a francia szöveg vonzása alatt állott, a melyben mind a két kifogásolt szó eredetijét megtalálhatjuk: Vertot (Hist. de l'Ordre de Malte 1726. 4-edr.) 304. l. *d'administrer une exacte justice à tous ses sujets*. És alább 308. l. *continuez d'administrer la justice à mes sujets avec autant d'exactitude . . .*

15. l. 4. s. *Parendo al Reggente dovergli riuscir di biasimo*. Cat. Glossæo ismét helyesen jegyzi meg, hogy a *reggente* szó mint főnév, a király helytartója értelmében sem Boccaccionál, sem kortársainál nem mutatható ki. Még kevésbé mondható e kor nyelv szokásával összeegyeztethetőnek az alább (18. l. 6. s.) előforduló *la Reggente*, az előbbi nevének értelmében. Nos, a *Reggente* m. (= Governatore di Regno in luogo di Re) egyenesen a Vertot *Régent*-jának a mása. (305, 306, 307. és 308. l.) A *Reggente* f. előképe azonban még nála sem fordul elő, mert helyette rendszeren *la femme du Régent*-nak nevezi a nádor feleségét.

17. l. 11. s. *Onde i grandi lor micidiale ozio indarno occuparsi studiano*. V. ö. Vertot 305. l. *dont les Grands occupent . . . leur oisiveté*. A bíráló e helyhez e megjegyzést fűzi: «Forse a chi guardasse ben addentro, e volessevi sottilizzare parrà, che da tutte le rapportate parole se n'escia un concetto, che abbia o del falso, o del soverchio.» Pedig az egész csak a francia eredetinek szolgai másolata és a fölötte gondatlan, úgy látszik, komolyabb félrevezető szándékkal nem is gyanúsítható tákolás egyik áruló nyoma a sok közül.

17. l. 16. s. *Per quella natural compiacenza, che un cuor femminile suole in somiglianti casi vivamente sentire*. Itt a bíráló szerint a *compiacenza* helyett talán a Novella írója maga is inkább a *compassione* szót használta volna s az előbbi alighanem csak toll- vagy sajtóhibából csúszott a szövegbe. Boccaccio semmikép sem élhetett volna vele, mert a *compiacere* ige ugyan elég gyakran, de a *compiacenza* főnév sohasem fordul elő nála. A dolog pedig úgy van, hogy Gargallo itt is a francia szövegnek az ő gyenge írói egyéniségére, úgy látszik, ellenállhatatlan suggestiója alatt írt, mert Vertotnál a párhuzamos helyen ezt olvassuk (305. l.): *par une complaisance naturelle aux femmes*. S ebből már az is kitetszik, hogy itt csakugyan *complaisance*-ról és nem csupán *compassion*-ról van szó, a mely ez esetben kevesebb, mert tétlen is maradhat, míg az előbbi már a kerítő szolgálatra való hajlandóságot zárja magába. Gargallo tehát épen nem tollhibából használta a bírálójának feltűnt kifejezést, hanem egyenesen Vertot szövegéből vette át annyi mással együtt ezt is, a melylyel a francia író nagyon is tudatosan és színezően élt, e helyütt a saját forrására, Bonfini előadására támaszkodva, kinél ezt olvassuk: «Regina intellecto fratris ardore, præ teme-

raria quadam *commiseratione*, quæ femineo plurimum inest ingenio, ei nimium *indulsit*." Igaz, hogy Bonfini is csak *commiseratio*-t mond, a minek a *compassion* (olv. *compassione*) jobban megfelelne, mint *complaisance* (olv. *compiacenza*); de a nyomban utána következő *indulsit*, mint ez alapján részvéttől folyó elnézés, engedékenységgel kiegészítő jegye, teljesen érthetővé teszi, miért használta a francia író az itt nagyon is helyén való *complaisance* szót, melyet Gargallo tőle, meglehet, minden reflexio nélkül vett át.

18. l. utolsó és 19. l. első két sor: *mostrando la Reina di voler con essa di grave e segreto affare intertenersi*. Ez utolsó szóra azt jegyzi meg a bíráló, hogy a XVI. század előtt egyáltalában nem fordul elő. Fides penes auctorem, — de annyi bizonyos, hogy Gargallo ezt is Vertotból írta ki; v. ö. 305. l. alulról 4. s. *la Reine, sous prétexte de l'entretenir en particulier*

KATONA LAJOS.

A FRANZFELDI NÉMET NYELVJÁRÁS.

(Vége.)

II. Nyelvjárásunk mássalhangzói.

70. §. Nyelvjárásunk mássalhangzói a következők:

1. Liquidák: *l, r* (mint szótagképzők: *l* a 75. §. 2; *r* a 76. §. 2.).

2. Nasalisok: *m, n, ŋ* (mint szótagképzők: *m* a 77. §. 2; *n* a

78. §. 2.).

3. Explosivák, tenues: *p, t, k*; lenes: *b, d, g*.

4. Spiransok, dentales: *s, š*; labiodentales: *f, w*; palatalis *j* és palatalis vagy gutturalis *x* (= *ch*).

5. Aspiraták: *ph, th, kh*; gyenge aspiratióval: *p^c, t^c, k^c* (l. a 127. §.-ban).

6. Affricaták: *ts, tš*.

7. Hehezet: *h*.

71. §. Zöngés explosivákat nyjk. nem ismer, mivel minden szókezdő és szóvégi explosiva tenuis-szá lesz, kivéve a kfn. szókezdő *k*-t vocalisok előtt, a hol *kh*-vá aspirálódik (l. 98. §.). Szóközépi labialis explosivák vocalisok közt, vocalisok és liquidák vagy nasalisok közt, liquidák, vagy nasalisok és vocalisok közt *-w*-vé lesznek, kivéve *m* után *b* vé (l. 90. §.) és az úgyn. nyugatigermán geminatio eredményeként előállott *-pp-* és *-bb-* kettőshangokat, melyek tenuis *p*-vé lesznek (l. 91. §.). Szóközépi dentalis és gutturalis explosivák (úgy mint fentebb) vocalisok

között, vocalisok és liquidák vagy nasalisok közt, liquidák vagy nasalisok és vocalisok közt lenis *-d-* és *-g-* hangokká lesznek (l. 96. és 103. §.). Minden más helyzetben az összes szóközépi explosivák tenuisok (l. 92. 97. 105. §.).

72. §. Míg az aspiraták közül a *kh-* kfn. szókezdő vocalisok előtt álló *k-*ből organikusan fejlődött, addig *ph-* a *be-* praeifixumnak és rákövetkező *h-*-nak összeolvasztása, a *th-* pedig a határozott névelő egyes és többes számú «*die*» alakjaiból megmaradt *t-*-nek és rákövetkező szókezdő *h-*-nak összeolvasztása, pl. *thant* die Hand, *thunt* die Hunde (l. bővebben a 98. 81. 83. 94. §.-okban).

73. §. *ɲ* és *x* palatalis hangok, ha elülső nyelvéllással képezett vocalis után következnek, gutturalisok pedig, ha hátsó nyelvéllású vocalisok követik. *ɲ* azonban mindig palatalis, ha szóközépi kfn. *-ng-* vagy szóvégi *-nge-*-nek szerves fejleménye.

74. §. *s*, *š*, *f* zöngétlen, *w* gyengített zöngével képezett spiransok.

A kfn. mássalhangzók megfelelése.

L i q u i d á k.

75. §. *l* mint mássalhangzó: *lasə* (lâzen), *lāḏr* (leiter), *leidə* läuten és leiden, *lēp* (lêwə), *əlāḏ*, *əlāḏnīx*, *lāḏnī-lāḏnī*! (allein, batorító szó a kis gyermeknek, ha állani vagy járni tanítják), *lets* (letze, kifordított), *plō* (blâw-), *pflaumə* (pfûmen), *klāḏ* (klein), *tladə* die Latten, *tleit* die Leute *slāft* (eg loufet), *šolwə* (scholle);

2. *l* mint szótagképző elem: *khiwl* (kübel, köből), *kiwl* Giebel, *turml* (turmel, Rausch), *wiɟl* wie viel, *soɟl* so viel, *kleiɟl* beinahe, *teɟl* gehämmert, *kšnūwt* (geschnäbelt).

1. Jegyz. Hangdissimilatio alapján *l* helyét *r* foglalja el az idegen *krištīrsprits* (klystierspritze) és *krištīrə* (= *khurīrə*, gyógyítani, gúnyos mellékértelemmel) szavakban.

2. Jegyz. Assimilatio következtében eltűnt az *l*: *wit* (wilt), *sol* (solte), *wot* (wolte) régi optativus 2. szem. alakokban.

76. §. *r* mint mássalhangzó: *rīrə* (rüeren), *rām* Rham, *trām* (troum), *ālərīt* minduntalan, *rats* (ratze, Ratte), *khīrīx* (kirche), *špreiḥs* (sprize, Splitter).

2. *r* mint szótagképző elem: *simr* sind wir, *hemr* (hânt wir), *kemr* gehen wir, *fadr*, *mudr* (vater, muoter), *selwr* selbst, *predr* Bretter, *fiɟr* Finger, *tsumr* (zuo mir), *unrweks* (under wege); gyorsabb beszédben

ezen *r* > *v*-vá reducaltatik: *simv*, *hemv*, *kemv*, *fadv*, *mudv*, *seluv*. *fñ* a *tsumv*, *unwēks*; *ewrū* ob er auch, *ep̄r* jemand, *ersot*, *vsot* er sollte.

1. Jegyz. *r* kiesik a *ver-* (*er-*, *zer-*) præfixumokban (l. 65. §.) és a következőkben: *mašīrə* marschieren, *mē* mehr, *tafanə* (dort vorne).

2. Jegyz. *r* szóvégén ok nélkül lép fel: *jetst̄rt* jetzt, *rowrt* (robot kfn. robâte, robât, robolt, rowolt < szláv robóta, rabóta).

3. Jegyz. *š* után az *r* nagyon gyengén ejthető: *šr̄i* (schrei), *šreiwə* schreiben, *fəšregə* erschrecken.

4. Jegyz. *r* összevonatik az őt megelőző *her-* *r*-jével: *raus*, *ruj*, *riwr*, *rum* heraus, herauf, herüber, herum.

5. Jegyz. Hangdissimilatio alapján *r* helyébe *l* lép: *mər̄sl* Mörser, *marm̄l* Marmor, *palwīrv* Barbier, *palwīrə* barbieren.

N a s a l i s o k.

77. §. *m* mint mássalhangzó: *marīgə* (morne, morgen), *mudv* (muoter), *mūl* (mülin), *tsmidāik* (ze mittage), *umāis* (ameize), *hām* (heim), *turmlix* (turmlich), *hādrlump*.

2. *m* mint szótagképző elem: *ād̄m* (adam), *ōxtm* (âtem), *prosm̄* (broseme), *ufm̄* (ufim), *šmeism̄sn̄* (smize ez im hin, dobd oda neki).

1. Jegyz. A kfn. szóvégi *m*-et nyjk. néha megtartotta, máskor elvetette: *pusm̄* (buosem), *prosm̄* (broseme), *ōxtm* (âtem); de *pēsə* (bese), *pōdə* (bode), *fādə* (fade), *wāsə* (wasem, rét).

2. Jegyz. *m* hatása alatt a következő assimilatiók lépnek fel: *mp*, *mb* > *m*: *krum* (krump), *tum* (tumbe), *uməsuns̄t* (umbes), *tsim̄r* (zimmer); *n* + *-m* > *m*: *tejm̄* (dîneme, deinem), *āim̄* (einem), *khāim̄* keinem; *nd* + *lab* > *m*: *krumbīrə* Grundbirnen, *sim̄r* sind wir, *hem̄r* (hânt wir), *kēm̄r* gehen wir.

78. §. *n* mint mássalhangzó: *nāgl̄* (nagel), *nōxnā* nahe hin, *nāri* (< nâher hin, előre), *šēnri* Schwiegertochter; megelőző *hin*-nal összevonva: *nuf*, *niwr*, *num* hinauf, hinüber, hinum;

2. *n* mint szótagképző elem: *ufm̄* (ûf in), *hawm̄* ich habe ihn, *an̄nə-tranə*, *anənətranə* < an ihnen dran, ganz bei ihnen.

1. Jegyz. *n* a 66. §. 3. pontjában említettekén kívül még kiesik: *fuftsen* 15, *fuftsix* 50, *āfeldix* einfältig, *āit̄sxt* (einzeht), *āfan̄* (anevan), *ādax̄t* Andacht, *tuts̄t* Dutzend, *mv*, *mə* man.

2. Jegyz. *-ndn-* assimilatio következtében *-n*-né lesz: *sin̄ox* sind noch, *un̄ō* (und nâch, «und dann» elbeszélésben); *unə* unten, *trunə* drunten, *təhinə* (dort hinten).

79. §. *ŋ* csakis gutturalisok előtt állhat, még pedig palatalis *ŋ*: *teŋgə* denken, *šēŋgə* schenken, *triŋgə* trinken, *tikreŋk* die Krankheit,

mint káromkodás; gutturalis η : *paŋk*, *taŋgə* danken, *kwuŋgə* erős part. perf. gewinkt helyén. Kfn. szóközépi -g- és szóvégi -nge > η lesz: *fɪŋr* (finger), *eŋ*, *eŋr* eng, enger, *ʃlaŋ* (schlange), *eŋl*, *peŋl*. Kfn. -nk- > -ng- lesz, úgy hogy a következő aránypárok állíthatók fel: singen: sinken = *siŋə*: *siŋgə*; hängen: henken = *heŋə*: *heŋgə*; gesungen: gesunken = *ksuŋə*: *ksuŋgə*.

Explosivák.

80. §. kfn. szókezdő *b*- billabialis tenuis *p*-vé lesz: *pin*, *piš* bin, bist, *pām*, *pēm* (boum, böume), *pūx* (buoch), *pleiwa* (beliben), *pāā* (bein), *pal* (balt, balde), *purtslə* (burzeln).

81. §. kfn. *be*- praefixum következő szókezdő *h*-val *ph*-vá aspirálódik: *phaldə* (behalten), *phelfə* (behelfen), *ūmpholfə* (unbeholfen), *phēp* (*be-hæbe, szoros).

82. §. kfn. szókezdő *p*-, mely rendszeren csak kölcsönszavakban fordul elő, megmarad *p*-nek: *plān*, *plēn* (planum), *predixə* (prædicare), *pošt* (posta), *palisqdə* (francz. palisade), *preis* Preis, de megfelel kfn. bríze-nék is, az ingujjnak szegélye.

83. §. kfn. szókezdő *p*- csak a következő három szóban aspirálódott *ph*-vá: *phēdr* Peter, *phōdrə* fekete üvegű nyakgyöngy, *phagə* packen, megkülönböztetésül a *pagə* Backen és backen szavaktól.

84. §. Nyugatigermán szókezdő *p*- valamint azon kölcsönszavak szókezdő *p*-je, melyeket a felnémet hangtolás előtt vett kölcsön a német, nyjk.-ban mint az ufn.-ben *pf*:- *pfoštə* (lat. postis), *pfaf* (lat. papa), *pfɪŋkštə* (πεντεχοστή), *pfeilr* (lat. pilārius), *pfersin* (persicum), *pflants* (planta), *pflūk* (agsz. plóh), *pflaumə* (prūnum).

85. §. kfn. szóvégi -b szintén tenuis -p-vé lesz: *taup* (tűbe), *lup* (lonb), *lōp* (lob), *trīp* Trieb, das Trieb, széles marhajáró út, *kip* (gib), *stup* (stonb), *krap* (grab), *krop* (grob).

Jegyz. Szóvégi -be kiesik a *pū* szóban (bube).

86. §. kfn. szóvégi -p megmarad *p*-nek: *tūp* (toup), *ap* (abe, ab, ap), *rap*, *krap* (ge-rappe), *Rappe*, *Rabe*, *raup* Raupe, *khap* (kappe), *lump*.

87. §. Nyugatigermán szóvégi -p, valamint a felnémet hangtolás előtt kölcsönvett szavak szóvégi -p-je szintén -pf: *štrumpf*, *krampf*, *khumpf* (cimbus < κύμπος, a kaszakő tokja).

88. §. Szóközépi -b- > -w-vé válik (a 90. és 91. §.-ok kivételével) vocalisok közt, vocalisok és liquidák, vagy nasalisok közt, liquidák vagy nasalisok és vocalisok közt:

1. voc. -w- voc.: *kewə* (gēben), *hawə* (haben), *klīwə* (gelonben), *lēwə* (leben), *ōwət* (abend), *owə* (oben), *lēwə* (< heben, megfogni);

2. voc. -w- liqu.: *kiwl* Giebel, *pīwl* Biebel, *tsawl* (zabeln), *krawl* (krabeln); *awr*, *aww* (aber), *trēwr* Treber, *iwṛal* überall;

3. voc. -w- nas.: *ōwnəts* (abends), *hawṇ*, *hawṇ* habe ihn, habe ihm, *kewṇ* gebe ihm;

4. liqu. -w- voc.: *arwāt* (arebeit), *fəterwə* (verderben), *wərwə* werben, *kholwə* (kolben), *šolwə* (scholle), *šərwə* (schërbe);

5. liqu. -w- liqu.: *silwr* Silber, *halwr* (halber), *kwelwr* kereskedő.

89. §. Ha a 85. §.-ban említett példák tovább képeztetnek, akkor az így szóközépre került -p- hang szintén -w-: *štīwə* (< *stap*, Staub machen), *krēwr* (< *krāp*), *krewr* (< *krop*), *khelewr* (< *khalp*), *kwelwr* (< *kwelp*, kereskedő).

90. §. Szóközépi -b- vagy -p- hangok -m- után lenis -b- hanggá lesznek, mert mint billabialis hang könnyebben ejthetni a szintén billabialis -m- után mint a dentilabialis -w- hangot, itt tehát az assimilatio állta útját a 88. §.-ban felállított hangtörvénynek: *krambə* (< krampe, gebe, emberről: kölyök), *wambə* (g. wamba, has), *klumbə* Klumpen, de faczipőt is jelent, *štumbə* fatuskó, általában valaminek vége, *štumbənigili* törpe, *lumbł* Lunge, *khambł* Kamm, *prambṛ* (brämbere, földi eper).

91. §. A nyugatigermán geminatio vagy hangkettőztetés eredményeként előállott -bb- és -pp- kettős hangok, valamint a 84. és 87. §.-ok alatt említettek, vagy tenuis -p- vagy -pf-nek felelnek meg nyjk.-ban:

1. -p-: *krapə*, *rapə* (ge-rappen, Raben, Rappen), *paplə* pappeln, *kleprə* kleppern, klappern, *ripə* Rippen, *khapə* Kappen, *raupə* Raupen, *naupə* (< ?, Lannen, Einfälle); de már itt is kezd hódítani a mindenható analogia: *tsawlə* zappeln, *krawlə* krappeln;

2. -pf-: *šepfə* (ósz. skeppjan), *apfl* (an. appel), *šlupfə* (g. sliupan), *hopfə* (agsz. hoppetan), *štupfə*, *stupflə* Stoppeln és «böngézní». Az alföldön a «szegény-böngézők» szüret vagy kukoriczatörés után «böngézik» az ottfelejtett fürtöket vagy kukoriczacsókat l. Simonyi: A magyar nyelv II. 189. l. «böngész, böngészet».

92. §. Szóközépi -b- és -p- hangok minden egyéb helyzetben (az összes zöngétlen mássalhangzók szomszédságában) tenuis -p- hangok: *opšt* (obež), *klāps* glaubst, *kips* gibst, *apfl* Apfel, *klāpt*, *kīpt* glaubt, gibt, *khirps* (kürbiz) stb.

93. §. Szókezdő d- és t- hangok, bármilyen eredetűek tenuis dentalis t- hangok:

1. germ. *ā*, *p*, *t* > ófn. és kfn. szókezdő d- nyjk.-ban t-: *tik* dick,

tišl Distel, *tart* dort, *tū* (dū), *trunə* (dort unten), *tm̃l* die Mühle, *tənēwə* (darenēben, daneben), *tāumə* (dūmē);

2. germ. *ū*, *þ*, *t* > kfn. szókezdő *t*- megmaradt *t*-nek: *tāk* (tác), *tāil* (teil), *tāik* (teic), *tenlə*, a kaszát megkalapálni, *tenlhamr* (ófn. tan-gol + Hammer), *tāf* (tonfe), *turm*, *tantsə*, *tirgəwedr*! Türkenwetter! mint káromkodás.

Jegyz. Szókezdő *d*- és *t*- előtt a *ge*- præfixum kiesett (I. 64. §.).

94. §. Szókezdő *t*- mint a határozott névelő «die» alakjainak maradéka következő *h*-val *th*-vá vonatik össze: *thant* die Hand, *thunt* die Hunde (ellenben *tohunt* der Hund), *thalpsq̃it* die Hälfte.

95. §. Szóvégi *-d* és *-t* hangok szintén tenuis *-t*: *walt* (wald-es), *hert* (hërd-es), *ret* (rede), *krat* (gerade), *ksikt* (gesagt > geseit), *khat* gehabt, *kšwint* (geswinde), *tšpöt* (ze späte).

1. Jegyz. Szóvégi *-t* gyakran elesik: *marik* Markt, *kel* (gëlt?), *māik* (maget), *iš* (ist), továbbá minden egyes számú 2. személyben: *nemš*, *klāps*, *tūš*, *lāfs* nimmst, glaube, thust, gehst; a nyelvérzék ugyanis a *mānš-tū*, *klapštū*, *wāqštū*-féle alakokat *mānš-tū* és *wāqš-tu*-ra választotta szét és így *-š* személyragot konstruált magának *-št* helyett; ez tehát ép ellenkezője annak az analógiás képzésnek, melynek eredményeként az ufn.-ben *-st* 2. személyrag lépett az eredeti *-s* helyébe.

2. Jegyz. *-t* néha hozzáfűződik a szó végéhez: *kestrt* (gëstern), *anrthalp* másfél, *leixt* (< lich, temetés), *sunšt* (sus, sonst), *anršt* (anders); e jelenség valószínűleg összefüggő beszédben fejlődött, mint: *sunštwi* sonst wie, *anrštrum* andersherum, a hol a *-t*- hang eredetileg átmeneti hangúl szolgált (I. 97. §. 2. Jegyz.).

96. §. Szóközépi *-d*- és *-t*- hangok lenis *-d*-vé lesznek vocalisok közt, vocalisok és liquidák vagy nasalisok közt, liquidák vagy nasalisok és vocalisok közt:

1. voc. *-d*- voc.: *hūde* (hüten), *trede* (treten), *leidə* leiden és läuten, *hedi* hätte ich, *reide* reiten, *rede* reden, *šneide* (sniden), *weide* (widen), *krōde* (geräten), *krode* Kröten, *šmidi* (smitte, Schmiede), *nadīrlīx* natürlich:

2. voc. *-d*- liqu.: *fedr* Vetter és Feder, *kūdr* guter, *rēdr* Räder, *odr* oder, *plōdr* (bläter), *rōdr* (rother), *phēdr* Peter, *lāidr* Leiter, *līdrīx* licherlich, *werēdrš* (werdent ir ež); *nōdl* Nadel, *prādī* Braten, *pūdī* Pudel, *krēdl* Gretel, *kadī* Katharine kicsinyítője, *khudī* (kutel, kaldaunen); néha mégis megmarad a szóközépi tenuis *-t*-, ha a nyugatigermán hangkettőztetés eredményeként előállott *-tt*-re *l* következik: *trotl*, *trotla* Trotteln, *trotteln*, *tsottl* (zotteln), *petl* (betteln), *khutl* de *khudl*; ha azonban a *-tt*-re nem következik *l*, a hangtörvény itt is érvényesül: *tlade* die Latten, *šmidi* (smitte, Schmiede), *wedə* (wetten);

3. voc. -d- nas.: *studm* es thut ihm, *ʒhadn* er hat ihn;

4. liqu. -d- voc.: *kuldi* (guldin, forint), *ferdix* (vertéc), *kārda* (garten);

5. nas. -d- voc.: *tsində* (< zünden «leuchten» értelemmel: *ātsinə* = anzünden, meggyújtani);

6. nas. -d- liqu.: *andlix* (ordentlich), *klendr* Geländer, *hendr* (hât ir).

97. §. Szóközépi -d- és -t- hangok minden egyéb helyzetben (az összes zöngétlen mássalhangzók szomszédságában) tenuis -t- hangok: *keštŕt* (gestern), *šveštŕ* Schwester, *ōštəra* Ostern, *kštəruə* gestorben, *klōftŕ* (klåfter), *ōxtŕu* (åtem), *tantsə* tanzen stb.

1. Jegyz. Szóközépi -d- és -t- gyakran foghangok után kiesett: *anŕšt* anders, *pinə* binden, *finə* finden, *punə* gebunden, *kfunə* gefunden, *hinŕm* hinter ihm, *hinŕšix* < hinter sich, hátrafelé.

2. Jegyz. Ezzel szemben -d- és -t- gyakran foghangok közt átmenti hangúl lépnek fel: *andlix* (ordenlich), *wandŕ* wenn ihr, *mēintwēgə* (mín-wegen), *umīrətrīlv* (um íren willen), *fətlāūt* (verleidet), *rantsə* (rans, has), *lefts* (lěfse, ajak), *marignəts* morgens, *kants* Gans és ganz.

98. §. kfn. szókezdő k- vocalisok előtt kh-vá aspirálódik: *khirix* (kirche), *khek* (keck), *khats* (katze), *kholwə* (kolben), *kheil*, *khiwl* (kübel, köböl), *khāfə* kaufen, *khelŕ* Keller, *kharn* (korn).

99. §. kfn. szókezdő k- consonansok előtt és kfn. szókezdő g- > k-vá lesznek: 1. k-: *klōštŕ* (kloster), *klopfa*, *knopf*, *kreit*, *kranŕk*, *kwell* (quēlle); 2. g- > k-: *kiwl* Giebel, *kawl* Gabel, *kēl* (gēlw-es, gelb), *kunə* (gunnen, gönnen), *kē* gehen, *kuldi* (guldin), *kants* Gans und ganz, *kot* (got), *kafə* (gaffen).

Jegyz. A ge- præfixumot l. a 64. §.-ban.

100. §. kfn. szóvégi -k (c-nek írva) és kfn. szóvégi -g (a következő két §.-nak kivételével) tenuis -k-vá lesznek: 1. -k: *krūk* (kruoc), *špek* (spēc), *štərk* (starc), *panŕk* (banc), *tāk* (tac); 2. -g > -k: *lūk* (luge, Lüge), *ak* (ounge), *tāik* Teig, *keik* Geige, *šlāk* Schlag, *māk* (magnet).

101. §. kfn. -ēc-, -ic-, -ich suffixumok nyjk.-ban -ix: *khēnix* (küenec), *klīdix* (gluendic, izzó), *štŕeidx* streitig, *andlix* (ordenlich), *nagix* nackt, *neidx* neidisch, *hōnix* Honig, *esix* Essig.

102. §. kfn. szóvégi -ng > -ŕ (l. a 79. §.).

103. §. kfn. szóközépi -g- és -k- hangok lenis -g-vé lesznek vocalisok közt, vocalisok és liquidák vagy nasalisok között, liquidák vagy nasalisok és vocalisok között (a következő §. kivételével): 1. -g-: *folgə*

(folgen), *kalga* Galgen, *nergets* nirgends, *ergra* ärgern; 2. *-k- > -g-*: *hoga* sitzen, *hōga* (håcken), *palga* Balken. *štega* stecken és Stock, *lōga* (locken), *truga* tröcken és drücken, *nagix* nackt, *mēriga* merken, *šengga* schenken, *šun̄ga* Schinken.

104. §. kfn. szóközépi *-ng-* nyjk.-ban *-ŋ* (l. a 79. §.).

Jegyz. kfn. szóközépi *-g- > -x-* lesz nyjk. *jaxt* (jaget, Jagd) szavában és az 59. §. 2. és 3. pontja alatt említettek analogiájára *prexdix*-ben is (prædigāt, Predigt); innen átment a *-x-* még az igébe is: *predixa*, *predix*, *predixš*, *predixt* predigen, predige stb.

105. §. Szóközépi *-g-* és *-k-* hangok minden más helyzetben (az összes zöngétlen mássalhangzók szomszédságában) *tenuis -k-* hangok: *šteksš* du steckst, *waksš* wachsen, *klēkt* gelegt stb.

Spiransok.

106. §. kfn. *ch* megmarad *x*-nek: 1. palatalis *x*: *sex* (sëch, Pflugmesser), *fextə* (fechten, betteln), *pilix* (billiche); 2. gutturalis *x*: *tax*, *trax*, *naxt*, *lox*, *sūx*, *paux*.

107. §. kfn. *ch* következő *-s*-szel *-ks*: *oks*, *fuks*, *waksə*, a *-t-* kiesése után: *juksə* (jüchezen), *niks* nichts.

Jegyz. kfn. *ch* spirans előtt kiesik *kleiʃl* < gleich voll, majdnem, *raʃaŋ* Rauchfang, *puštəwə* Buchstabe, *khiriwi* (Kirchweihe).

108. §. kfn. *s* vocalisok előtt *s*, consonansok előtt *š*: 1. *sūwə* (< *sīp*, *sīwɪr* Sieb, szitálni), *siwə* (7), *salts*, *sunšt*, *kwīs* gewiss, *psəʃ* besoffen; 2. *štā* (stein), *mošt* Most, *wīšt* (wüeste, csúnya), *samštak* (samstac), *tšekšt* der sechste, *našt* Ast, *šprinə*, *špritsə*, *štritskrapš* tésztanem, *kšpas* (spass), *šwōp* (Schwäbe), *šlīŋl*, *šlanl* Schlingel, *šmeltsə* (smelzen), *šmatsə* (schmützen, evésnél az ajakkal sajátságos hangot képezni), *šnapə* (snappen), *šnarixlə* (snarcheln), *nemš*, *kēš*, *lāʃš* 2. személyek.

Jegyz. kfn. *s* vocalis előtt is *-š-* ha *r* előzi meg: *fēršə* (vërsen), *fīršix*, *hīnřšix* előre, hátrafelé, *khiršə* (kirsen); *uršl*, *fērš* Vers.

109. §. kfn. *z* szintén *s*: *epəs* (ëtewaz), *trejšix* (držec, 30), *kesə* (gëzzen), *kesli* (gazze diminutivuma), *srēgrt* (ež rëgnet), *məs* (man ež).

110. §. kfn. *z* (szóközépen rendszeren *-tz-*-nek írva) marad *ts*: *tsejə* (zæhe, Zehe), *šwetsə* (swetzen), *hoxtsix* (hōchzît), *heltsli* Zündhölzchen. *metslsup* leves, melyet disznótorkor szoktak feltálalni, összefügg kfn. metzeln-nel, disznót ölni, metzger = Schlächter.

Jegyz. Az *s-* szókezdettel *ts*-vé összeolvadt határozott névelő megállapodott nyjk. *tsirīŋgə* (Syringen), *tsusan* (Susanna) alakjaiban. Egyéb

ilyen összevonások assimilatio útján: *tufreš* (du frizzest), *wāšun* ich weiss schon, *hentsix* (handschuch), *tštan* die Stange, *tšenšt* die schönste, *tsuetska* (zwetschen), *patsnas*, *watslnas* bőrig ázott, *liŋkstotš* balog, *trletšti* der letzte.

111. §. kfn. *sc*, *sch* marad *š*: *šqwa* schauen és schaben, *šir* (schiere), *kšeit* (geschide), *kšeglt* (schëkht, tarka).

112. §. kfn. *v* és *f* marad *f*: 1. *v* (< germ. *f*): *fala* (vallen), *fenštr* Fenster, *tsfol* (ze vol); 2. *f* (< germ. *p*): *taf* Taufe, *lafo*, *lefs* (lëfse); idegen szókban: *fērš* Vers, *nerfo* Nerven, *fisidira* (visitieren).

Jegyz. Szóközépi és szóvégi *-f*- megelőző *-m*-mel *-mpf*:- *štempfl* Stempel és furkó, mely eszközzel lefurkózzák a földet, *tampf*, *tempfix*. *jumpfr* (juncvrouwe), *ampfr* am Finger.

113. §. kfn. *w* megmarad *w*-nek: *wasr*, *wait* Weide, *wox* (wüche), *werdak* (werctac). kfn. szóvégi *-we* az *-e* elesése után *-p*: *farp* (farwe), *löp* (lëwe), *šwalp* (swalwe), *mürp* (mürwe). *-we* teljesen elesik az *-ew*, *-äu*, *-ouw*, *-iuw*-végzeteknél: *krq* (grâw-), *plō* (blâw-), *nei* (niuw-).

Jegyz. *-tw*-ból assimilatio útján *-p*- lesz: *epr* (ëtewer), *epas* (ëte-waz). *w* helyére néha *m* lép: *mür*, *mür*, *mə* wir, *šwelml* (swelwelin).

114. §. kfn. *j* marad *j*: *jār* Jahr, *jōmərə* (jâmern), *jaxt* (jaget), *khujōn* (francz. cujon). kfn. *j* megmarad nyjk.-ban az ufn.-tel szemben a 21. §.-ban említett példákban, továbbá *plīja* (blüejen), *prīja* (brüejen).

Jegyz. Ófn. és kfn. sonans *i* *j*-vé lesz: *jēdr* (ieder), *jets*, *jetstyt* (ieze).

115. §. kfn. *h* vocalisok előtt *h*, egyebütt *x*: 1. *hāisə* (heissen), *hindrə* (hindern), *heint* (hiute), *heit* Häute; 2. *fix* (vihe), *hentsix* Handschuh, *nōx* (nâhe); *nēxi* Nähe, *hēxi* Höhe.

Jegyz. A *-heit* suffixumban a *-h*- rendesen kiesik: *wārat*, *wār-huīt* mellett, Wahrheit, *kraŋgət*, *kraŋkhūīt* és *tikreŋk* mint káromkodás, mellett, Krankheit, *kwōnat* Gewohnheit.

Nyelvjárásunk magyarországi kölcsönszavai.

116. §. Franzfeld községének soknyelvű szomszédsága nem maradhatott hatás nélkül nyjk.-ra. Van benne magyar, szerb, tót és oláh kölcsönszó. Ezeknek magánhangzói teljesen, mássalhangzói csak részben alkalmazkodtak nyjk. hangtörvényeihez. A magánhangzók szerint fogjuk tárgyalni e legújabb kölcsönszavainkat, mert itt legszembetűnőbb nyjk. idomító ereje, a nem alkalmazkodott mássalhangzók kövér betűkkel vannak nyomtatva.

117. §. Magy. *a* megmarad ugyan többnyire rövidnek, de nyjk.-nak

sokkal nyiltabb, illabialis *a* hangjává lesz: *pidanə* (bitang és bitangolni), *talgə* (taliga), *faḷō* (fakó, ökörnév); hangsúlytalan helyzetben *a*-vé lesz: *pa prigə* (paprika), *pundə* (bunda), *palatsində* (palacsinta); néha megnyúlik nyjk. *ā* hangjává: *sārwəš* (szarvas, ökörnév).

118. §. Szerb és tót *a* teljesen egy a nyjk. *a* hangjával: *opanɡə* (szerb lábravaló), *rambaš* (új bor), *jano* (tót János).

119. Magy. *á* rendszeren megmarad ugyan hosszúnak, de a nyjk. mély, labialis *ā* hangjává lesz: *pa priɡəs* (paprikás), *tšardəs* (csárdás), *pedjār* (betyár), *sārmə* (szárma), *husār*, *pātši*, *pātška* (Bácska), *šārgə* (sárga, lónév); néha megrövidül *a*-vá: *tsalaš* (szállás).

120. §. Magy., szerb, oláh *u* és *i* változatlan marad: *tšudrə* (csutora), *pundə* (bunda), *nuḃun* (oláh nem jó, semmirekellő), *ragi* (pálinka), *tsūbv* (szerb tšūpa, vizesedény), *tšurtš*, *tšurtšili* (női felső ruha).

121. §. Magy. és szerb *o* szintén megmarad: *joškə* (Jóska), *rowrt* (robot); *de r* előtt *ā*-vá lesz: *otpār* (opor, disznóhízlaló), *tərba* (szerb tőrba, tarisznya); más helyzetben *a*: *patškr* (bocskor).

122. §. Magy. nyílt *e* és szerb zárt *e* nyjk.-ban *e*: *teplatš* (Debeljácsa), *pedjār* (betyár).

123. §. Magy. *ü* > *i*: *tindēr* (tündér, lónév).

124. §. Szerb *aj* > *āi*: *pegāi*, *nedāi*, *terāi* (fuss, szaladj, hajts).

Eredmények. Nyelvjárásunk hovatarozása.

125. §. Nyjk. magánhangzórendszere sokkal egyszerűbb mint a kfn. E jelenség a következő pontokban foglalható össze:

1. kfn. *e*, *ê*, *ě*, *æ*, *ö* és *æ* átmentek az egyszerű *e* hangsorba, s így a kfn. hat magánhangzó helyett nyjk. csak a zárt rövid *e* és a hosszú *ē* hangokkal bírna, ha az *r* hatása alatt mind a hat kfn. hang nem vált volna *e* és *ē* hangokká: így nyjk.-ban négy magánhangzó felel meg e kfn. hat hangzónak. kfn. *ö* és *æ* hangok csak úgy mehettek át az *e* hangsorba, hogy nyjk. képzésüknél elhagyta az ajakgömbölyítést. Ugyanez ok játszott közre a következő négy pontnál is:

2. kfn. *i* és *ü* nyjk. *i* hangjában estek össze (22. 43. §.);

3. kfn. *i* és *iu* (= *ü*) *ei*-ben (23. 47. §.);

4. a kfn. *ie* és *üe* diphtongusok nyjk. *i* monophtongusában (52. 55. §.);

5. kfn. *ei* és *ou* *āi*-ban (48. 51. §.).

6. Míg nyjk. a kfn. *ū* monophtongust *au*-ra változtatta, addig a

kfn. *ou* diphthongusnak nyjokban \bar{u} monophthongus és *uo*-nak \bar{u} (ritkán *u*) felel meg (50. 53. 54. §.).

126. §. Különös hatással van az *r* az előtte álló *e* és *o* hangokra, az *e* hangokat nyílt \bar{e} és \bar{e} , az *o* hangokat pedig *a* és \bar{a} -ra változtatta (27. 28. 32. §.).

127. §. A consonantismus terén szembetünő az explosivák megfelelése, mely jelenséget az assimilatio bizonyos fájára lehet visszavezetni: míg ugyanis a szóközépi explosivák az összes zöngéhangok szomszédságában tenuisek, addig a vocalisok és zöngéhangok szomszédságában lenisek. A zöngéhangok közül ugyan csak a liquidákra és nasalisokra voltam tekintettel az egyes explosivák megfelelésénél, mivel a szintén a zöngéhangokhoz tartozó *j* és *w* mássalhangzók szóközépen explosivák szomszédságában sohasem (legfőlebb csak összefüggő beszédben) állanak, de úgy látszik itt is érvényesül a szóközépi explosiváknak a 71. §. ban kifejtett hangtörvénye. Legalább *-j*-re nézve kétségtelen a hangtörvény ereje, mert nyjk. *sāgnedjō* (sage nicht jō l. 11. §.) és *pedjār* (betyár) alakjai mellette bizonyítanak. Már *-w*-re nézve nem kizárólag érvényes a hangtörvény, mert nyjk. *mējndwēga* helyett *mējntwēga*-t is ejt és mindig *umīratwīl*-t *umīradwīl* helyett (l. 97. §. 2. Jegyz.); nyjk. *fəkwēnə* (elkényeztetni) alakjában azért nincs az *a* hang és *-w*- között lenis *-g-*, mert a *fə*-præfixum annyira hangsúlytalan, hogy a *kw*-t szókezdet számba veszi; ebben az esetben még vocalisok, liquidák és nasalisok szomszédságában sem érvényesül a hangtörvény: *fəpina* (verbinden), *fətlāit* (verleiden), *fətrēiwa* (vertreiben), *fəknipfə* (verknüpfen). Szó kezdetén és szó végén az összes explosivák tenuisek, csak a kfn. szókezdő *k*-vocalisok előtt *kh*-. A gyenge hehezettel ellátott *p^c t^c k^c* csak a mondat vagy taktus végén fordulnak elő, ha nagyobb nyomatóékkal ejtik az utolsó szótagot, vagy ha a kérdő hangsúly esik rája: *rejsap^c!* (reisse ab!) *ištesrōt^c?* (ist dies roth?), *kēs in krīk^c?* (gehst du in den Krieg?).

128. §. Már most az a kérdés, miféle dialektushoz tartozik nyjk.? E kérdésre való feleletnél induljunk ki a tényállásból! A körülbelül 150 betelepített család közül 62 jött Württemberg 46 különféle helyiségéből. 49 Baden-Durlach 32 helyiségéből, 8 Baden 7 helyiségéből, 6 Elzász 6 helyiségéből, 6 Pfalz 6 helyiségéből, 2—2 Nassau és Hessen 2—2 helyiségéből és 1—1 család Breisgau és Bajorország 1—1 helyiségéből. Ezzel teljesen megegyezik Czoernig (i. m. III. köt. 62. l.) nyilatkozata: «man fand in den meisten Colonialorten deutsche Bewohner von sehr verschiedenen Erbländern und Reichsgebieten in einem Colonialort beisammen, wodurch sich die *eigenthümliche Schattierung der oberdeutschen Mundarten* in vielen deutschen (schwäbischen) Orten Ungerns

erklárt.» Valószínűleg Franzfelden is minden egyes család eleinte a saját megszokott nyelvjárását beszélte új hazájában is. Ezzel szemben ma, száz év lefolyása után az egész lakosság egy, teljesen egységes nyelvjárást beszél. Mivel pedig a legtöbb családot Württemberg szolgáltatta, azt hihetnők, hogy nyjk. legközelebb áll az ott dívó sváb dialektushoz, ha nem is teljesen azonos vele. Kauffmann alapvető munkája azonban, mely pedig felöleli az egész sváb területet, arról győz meg, hogy, bár nyjkban van némely sváb elem, ez mégis teljesen elüt attól. Hogy mást ne említsek, nyoma sincs a svábben a szóközépi *-b- > -w-* hangváltozásnak, ellenben a mi nyjkban nincs meg az az egész sváb területre kiható jelenség, melynél fogva nasalis előtt *i* és *u* > *ē* és *ō*-vá változik (Kauffmann 8. l.). Ezen munka után Fischernél közölt egyes szótári adatok Württemberg éjszaknyugati részét jelölték ki nyjk. hazájául, habár az ilyen lexicális adatok soha sem bízhatók meg egészen. Teljesen meggyőzők azonban Fischernél az egyes nyelvjelenségek határvonalai, melyek nyjknak keleti határául nagyjában a Neckart és ennek mellékfolyóját az Enzet jelölik ki. Körülnézve az e folyóktól nyugatra fekvő területnek nyelvjárásait feldolgozó irodalomban, legközelebb esőnek találtam Lenznek a handschuhsheimi (Heidelberg közelében) és Heegernek a délkeleti Pfalz nyelvjárásáról szóló munkáit. E dialektusokhoz már sokkal közelebb áll nyjk. mint a svábhoz. Heeger leírja (sajnos csak egy lapra kiterjeszkedve a 34.-re) a neuburgi dialektust, melynek magánhangzórendszere majdnem teljesen megegyezik nyjkéval. Ott is az *r* előtt álló *i* nem nyílik meg *e*-vé, mint a rajnai frankban általában (l. Heeger 8. l. Lenz I. 49. l. *teurfel* alatt, Schmidt 23. 43. §.), hanem megmarad *i*-nek, mint nálunk és a svábben; kfn. *ei* és *ou* szintén *āi*-vá; kfn. *ou* szintén *ā*-vá. E hangváltozások Heeger szerint rajna-jobbpartiak, a felnémettől befolyásolva. Nyelvjárásunk nyugati határa tehát a Rajna volna és így hazájául a Rajna, Neckar és Enz folyók közti területet, vagyis Baden nagyhercegségnek északi felét, a közönségesen Baden-Durlachnak nevezett részét kapnók. A bevándorlók száma tekintetében Baden-Durlach csakugyan mindjárt Württemberg után következik. Honnan mégis fölénye a sváb királyság felett? Erre utbaigazítást ad Fischer, a ki számtalan adattal 28 térképen bebizonyítja, hogy a sváb nyelvterület nem egységes, a mi tekintve Württemberg nagy kiterjedettségét és a német nyelvjárások annyiféleségét, úgyszólván természetes dolog. Ezzel szemben Baden-Durlach aránytalanul kisebb területű és így nyelvjárásilag is egységesebb. Ha tehát számra nézve többen voltak is a württembergi családok, mint a baden-durlachiai, mégis Württemberg különbözőbb részeiből származván, az egyes családok nyelvileg majdnem olyan magukban állóknak érezhették magukat, mint akár az az egy pár hesseni, nassau, elszászi, svájci és pfalzi család. Épúgy alkalmazkodtak tehát a baden-

durlachiak beszédjéhez, mint ez utóbbiak. Megkönnyíthette e közeledésüket ama körülmény, hogy a baden-durlachiai nyelvjárásban már Németországban honosodtak meg egyes sváb elemek, miről meggyőződhetünk Bremer nyelvjárási térképéből, a hol a sváb nyelvjárás területéről több nyíl (mint a nyelvjárás terjedésének jele) mélyen hatol be a szomszédos, Bremertől rajnai franknak elnevezett dialektusba, még pedig oly annyira, hogy Fischer e rajnai frank nyelvterület legkeletibb nagy részét egyenesen a sváb nyelvjáráshoz vette. Hogy a württembergi családok új hazájokban nyjknak e sváb elemeit szaporították-e, azt csak a baden-durlachival helyszínen való összehasonlításából lehetne kideríteni, mert ép e nyelvjárás még nincs kidolgozva.

Bremer osztályozása szerint nyjk. tehát a rajnai frankhoz tartoznék. Mivel azonban e nyelvjárasterület délkeleti részében (a Rajna jobb partján a Neckartól délre és nyugatra) szókezdő germ. *p-* nem *ph-*-vá aspirálódott, mint a rajnai frank többi részeiben, hanem *pf-* lett belőle, mint a keleti frankban, tulajdonképen ehhez kellene venni. Ujabban azonban (Behaghel: Pauls Grundriss I.² és Michels: Mhd. Elementarbuch) a keleti franktól elválasztották és délifranknak nevezték; a határ a két nyelvjárás közt a Neckar.

Már fentebb láttuk, hogy a rajnai frank nyelvjárás legdélibb, Württemberggel határos részeiben keverék nyelvjárás, amennyiben mint középnémet dialektus felnémet (sváb) nyelvjelenségektől befolyásoltatott. Hogy a franzfeldi is keverék nyelvjárás, arról meggyőznek a következő pontok:

1. Hármas alakok, mint *krangkhaît*, *krangkot* és *tikrenk*:

2. kfn. *â*-nak *ō* a megfelelője: *plō* (blâw-), de már kfn. grâw-ból *krā* lett; természetes, hogy a nyelvérzéknek ilyen megtévedése után kfn. lâw-ból az ufn. hatása alatt könnyen válhatott *lau*: ilyen ugyanazon végzet és jelentésüknél fogva is szorosan összefüggő blâw-, grâw-és lâw-alakokból csak keveréknyelvjárásban lehet *plō*, *krā* és *lau*:

3. Sváb befolyásnak tulajdonítandó, hogy nyjokban *r* előtt álló *i* nem nyílik meg *e* vagy *ē*-vé és egynéhány alak mégis belopódzott a rajnai frankból: *nargets* (*nindrst* mellett < nirgends), *ferxta* (fürchten), *terfa* (dürfen), *tērlī* (türlin); ép így nem lesz

4. sváb hatás alatt kfn. *u*-ból *r* előtt *a*, és megint akad két rajnai-frank alak: *nar* (*numa* mellett, nur), és *štartsl* (sturzel, Pflanzenstrunk); sváb képző

5. *-li*, *-ili* kicsinyítő képző a rajnai-frank *-xa*, *-lxa* és *-lxa* képzőjével szemben.

Minket közelebbről csak a bácskai németek nyelvjárása érdekel, s ettől nyjk. a következőkben különbözik:

1. megfelel ott kfn. *ei*-nek *ē*, nálunk *äi*:

2. ott r előtti $i > e$ vagy \bar{e} -vé válik, nálunk megmarad i -nek ;
3. ott r előtti $u > a$ -vá válik, nálunk megmarad u -nak ;
4. ott germán szókezdő $p > ph$ -vá válik, nálunk pf -hanggá ;
5. ottszóközépi $-d$ -ből interdentális spirans $-ð$ -lesz, nálunk lenis $-d$;
6. ott a kicsinyítő képző $-xa$, lxa és $-alxa$, nálunk $-li$, $-ili$.

A két nyelvjárás egyezéseit ama körülmény magyarázza meg, hogy mindkettőnek hazája rajnaifrank terület, eltéréseit pedig az, hogy a bácskai német nyelvjárás a Rajna jobb-, a miénk pedig annak bal partjáról való, hogy az tisztán középnémet dialektus, a miénk pedig mint lényegében középnémet nyelvjárás erősen befolyásoltatott felnémet (sváb) nyelvjelenségektől.

MÜLLER JÓZSEF.

HAZAI IRODALOM.

Görög régiségek és a görög irodalomtörténet vázlat. A tanuló ifjuság használatára összeállította *Wagner József*. A szerző engedelmével a második kiadás után fordította *dr. Horváth Balázs*. Budapest, 1900. Lampel R. kiadása.

Wagner brünni tanárnak görög régiségtana és irodalomtörténete, mely a németben rövid idő alatt három kiadást ért, az ügyesen megírt tankönyvek közé tartozik; szerzője eltalálta a helyes mértéket, hogy mit, adjon és a módot is, hogy hogyan adja azt. Hasznára fordította a kritikának könyve első kiadására tett észrevételeit s így már második kiadása általában tárgyi hibák nélkül való. Horváth tehát érdemes munkát fordított, mely sok tekintetben jobb eddigi görög régiségtanainknál; fordítása könnyed és magyaros; csak hogy, sajnos, nagyon is mechanikusan fordított, a könyvön mit sem változtatott, iskolánk különös igényeire nem volt tekintettel. A címlap szerint «a tanuló ifjuság használatára» íródott a könyv, valószínűleg úgy a görögöt, mint a görögöt pótló tantárgyakat tanuló ifjak számára. Az utóbbiak azonban sokszor meg fognak akadni a könyv használata közben, mert a görög terminus technikusokat gyakran csakis görögül közli, magyar átírás nélkül. A nevek írásában általában hiányzik a következetesség, hol görögül, hol magyarul, hol meg mindkét nyelven írja azokat.

Legfőbb hiánya azonban a könyvnek, hogy a görög művészetről teljesen megfeledezett a szerző; ezt a hiányt okvetlenül pótolnia kellett volna a fordítónak, mert a művészet emlékeinek áttekintő ismertetését az új tanterv határozottan követeli; igaz, hogy csak a görög pótló tanfolyamban, de mindenesetre kívánatos, hogy a görögöt tanuló ifju is

találjon erre nézve bizonyos útmutatást. Tankönyveinkben mindenütt túlságos részletességgel tárgyalják a hadügyi régiségeket, pedig nem ártana ezeknek rövidebb tárgyalásával időt szakítani a görög stílnak vázlatos ismertetésére. Ezt Horváth annál könnyebben tehetné volna, mert a könyvet amúgy is ellátta oly illusztrációkkal, melyeknek jó részét föl lehetett volna használni a görög építés és képfaragás ismertetésénél. A mechanikus fordításnak eredménye, hogy az iskolai auctoroknak külön tárgyalta életrajzai között szerepel a Demosthenesé is, a ki Ausztriában odatartozik ugyan az iskolai auctorok közé, nálunk azonban nem.

Horváth eljárásából folyik, hogy Wagner tévedéseit is változtatlanul vette át. Így pl. azt az állítást, hogy a Trója romjai közül az alulról számított 2-dik réteg azonos az Ilias Trójájával, holott ma már Dörpfeld ásatai alapján tudjuk, hogy a 6-dik réteg a mykenaii korabeli, azaz Homeros Trójája.

Kifogás alá esik a következő állítás is: «Affelől, hogy a homerosi Ithaka a még ma is így nevezett szigettel azonos, többé semmi kétség nincs.» Tudvalevőleg ép a legújabb időben alaposan kételkednek ebben; mert Thiaki (Ithaka) szigetén sokszoros ásások sem tudtak mykenaii kulturabeli emlékeket földeríteni; azután még azért is, mert Homeros helyrajzi adatainak Ithakára való vonatkoztatása igen sok nehézséggel jár, míg ellenben jól egyeztetethetők össze a mai Levkadhá (Leukas) sziget topographiájával; ebben látják Dörpfeld és mások is azt a *πανωπερτάτη* és *πρὸς ζῶπον* fekvő szigetet; az ettől D-re fekvő Arkudhi szigetcské pedig teljesen megfelel a homerosi Asterisnak, a hol a kérők leselkedtek a hazatérő Telemachosra. Dörpfeld igen plausibilis okokkal magyarázza ezt a theoriáját, s megmagyarázza a névcserének föltűnő jelenségét is. A most folyó ásások fogják igazolni, hogy mennyiben érdemel hitelt ez a hypothesis. Szerzőnk apodiktikus kijelentése könnyen megdőlhet. Az Ithaka szigetről közölt térkép különben oly homályos, hogy azon egyes nevek még nagyító üveggel sem olvashatók.

Míg Ithakáról szólván csak egy föltevessel áll szemben szerzőnk, addig határozottan téved, midőn a Peisistratos-féle Enneakrunost meghagyja az Akropolistól délre eső területen. Ma már kétségtelenül tudjuk, hogy az Enneakrunos az Akropolistól nyugatra feküdt; hisz ki is ásták ott s ezzel megdöntötték a régi topographiának egy fontos állítását.

A mértékek közlésénél nélkülözzük a talentumnak mint súlynak kg-okban való kifejezését. Wagner tévesen számítja ki pénzértékét is. Mint súly egyenlő lévén 26,196 kg-mal, az ezüst-talentum értéke 5611·31 K-t tesz, mert egy kg ezüst 214·2 egy koronást ad. A hossz-mértékeket sem adja pontosan, hanem hozzávetőleg. Miért? Egyenlő fáradságba kerül, ha a pontos mértéket közli, hogy esetleges átszámí-

tásoknál helyes eredményhez jusson a tanuló. 1 stadion 177·6 m, az olympiai stadion pedig 192·27 m-t tesz ki.

Nagy dicséretet érdemel a fordító azért, hogy Wagner kevés számú illusztrációját új és általában igen sikerült képekkel bővítette. A színész-illusztrálása azonban nem sikerült. A német szerző az új, ma már általában elfogadott theoria alapján áll, melyet Dörpfeld, Reisch és Wilamovitz-Möllendorff képviselnek és melyet, mióta Dörpfeldék a régi színházat tárgyaló művek hiányát pótolva a Vitruviusszal fönnálló ellentmondást is elenyésztették, sem Bethe, sem Puchstein nem tudott megingatni. S ehhez a magyarázathoz Balázs azután oly ábrát választ, mely Dionysos színházát a Nero-féle átépítéssel, sőt a Kr. utáni III. századbeli Phaidros toldásával mutatja, azaz félkörös orchestrával és magas színpaddal, a milyennel görög színház soha sem bírt a klasszikus korban. Ép oly rossz a 156. lapon levő színházi alaprajz, valamint az aspendusi színház képe sem illik ide, minthogy ez a kisázsiai színház típusát mutatja. Pedig ott van a klasszikus alaprajzú epidaursi színház, a hol az orchestra, *σκηγή, προοσκήνια, πάροδοι*-k legjobban szemléltethetők.

Az ábrák közül elmaradhatott volna a tiryinsi palota komplikált képe, a melyen csak a szakember tud eligazodni; elég lett volna abból a térfház alaprajza. Azután meg kárhoztatandó az ábráknak oly mechanikus átvétele, hogy magyar fiúknak szánt könyvben meghagyjuk a világtájaknak német jelzését; pl. «torony NW felé» (értsd rajta északnyugatot). Athén alaprajza fölötte gyöngye, a pergamoni oltár képe elavult. A «Múzsák» közt (melyeknek képei különben silányok) egy-néhány rosszul van elkeresztelve; Melpomene és Euterpe egyrészről, másrészt Urania és Thaleia föl vannak egymással cserélve.

A sajtóhibák száma igen nagy, a mi iskolai használatra szánt könyvben felette kárhoztatandó. Csak két hibát akarok megigazítani. «Odysseus házában szó van . . . köröskörül látható helyen levő hálószobájáról» itt azt gondolhatnók, hogy Odysseus hálószobájáról van szó, pedig Telemachos hálószobája értendő, azaz a «Telemachos» neve kimaradt a szövegből (18. l.) — A 75. lapon ezt olvassuk: «a ház földszinti külseje pusztá, *alakhtalan*, sima fal volt». A némettel való összevetés deríti ki, hogy itt *ablaktalant* (fensterlos) kell olvasnunk.

Ezek a megjegyzések nem változtatják meg abbéli nézetemet, hogy a Wagner-Horváth-féle régiségtan derék munka, mely az azonos tárgyú magyar tankönyvekkel bátran kiállja az összehasonlítást.

LÁNG NÁNDOR.

Francia nyelv- és olvasókönyv. A reáliskolák III. osztálya számára szerkesztette *Havas Adolf* főreáliskolai tanár. Budapest, Franklin-társulat. 1902. Ára 1 K 80 f.

Havas könyve ügyes megvalósítása a nyelvtanítás átalakítására célzó újabb törekvéseknek, melyek évről-évre mind nagyobb tért hódítanak a külföld iskoláiban. Hozzánk ugyan csak egy-egy eltévedt hullámcsapása jutott el annak a viharnek, mely Németország iskolaügyi tanácskozásain évtizedek óta zajlik, annyira azonban mi is jutottunk, hogy iskoláinkban az üres és fásasztó grammatizálás helyett mind nagyobb tért hódít az élő nyelv tanítása. Akárhogy gondolkodik is a tanár a nyelvtanítás újabb módszereiről, ha ellensége is a mérészebb s a tanárra nézve rendesen nagyobb munkával járó újításoknak, abban ma már minden gondolkodó ember megegyezik, hogy az idegen nyelvek tanításának legfontosabb célja, hogy az élő nyelvhasználatba vezesse be a tanulót. A grammatika tanítása nem cél, hanem csak eszköz az élő nyelv megismerésére.

Könyve előszavában Havas számot ad az elvekről, melyek olvasókönyvének összeállításában vezették. E fejtegetéseiből is látjuk, hogy alaposan ismeri a nyelvtanítás reformjáról szóló irodalmat s ő maga a mérsékeltbb reformerekhez csatlakozik. Összefüggő olvasmányokon kezdi meg a tanítást, még pedig apró verseken, gyermekjátékokon és meséken. Az ilyen apró olvasmányok tetszenek a gyermeknek, szívesen foglalkozik velük s mivel könnyen megtanulhatók könyv nélkül is, a tanulók mindjárt hozzászokhatnak a francia nyelv élőszóbeli használatához. A második csoport olvasmányai a család és az iskola köréből valók. Beszélgetnek az osztályról, a tanításról, a könyvről, a családról, a hét napjairól, az évről és a hónapokról. Majd ismét apróbb elbeszélések következnek; ezeket követi a méterrendszer ismertetése és a számolás gyakorlása francia nyelven. Ismét újabb tárgykörbe vezet az emberi test leírása. A harmadik rész az évszakokról szól s itt felhasználja a szerző a Hölzeféle ismert képeket, melyek a külföldön és még nálunk is eléggé elterjedtek. Az ily módon összeállított olvasmányok, melyeknek forrásairól a tartalomjegyzékben lelkiismeretesen számot ad a szerző, bő anyagot nyújtanak a tárgyalásra s képessé teszik a tanulót arra, hogy az iskolai és a családi élet legegyszerűbb viszonyairól már az első év végén francia nyelven szólhasson.

Az olvasmányok feldolgozása francia nyelven történik. Kezdetben csak apró nyelvtani gyakorlatokat tűz ki, majd mondatelemző kérdések járulnak hozzájuk, később az olvasmányok részletezőbb és behatóbb feldolgozása lép az egyszerű feladatok helyébe. Mindenesetre sok függ a tanár ügyességétől és fáradozásától, hogy mennyire tudja a nyelvtanulás javára értékesíteni e gyakorlatokat s hogyan tudja belevinni tanítványait a francia nyelv élőszóbeli használatába.

Az olvasókönyvet a francia nyelv hangjainak és a helyesírásnak tárgyalása előzi meg. A nyelvtanítás reformálásának egyik fontos részlete a helyes kiejtés tanítása a fonetika s a kiejtést híven feltüntető átírás segítségével. Havas is elfogadja azt az alapelvet, hogy első a hang, azután az írás, s hogy az élő szó hallása megelőzze az írott alak ismeretét; ez elvek alkalmazását azonban a tanárra bízta s a fonetikus átírást csak igen kis mértékben alkalmazza a hangtani részben s a nyelvtani vázlatban a számnevek elsorolásakor. A nyelvtanban másutt is jó lett volna egy kis útbaigazítás a kiejtést illetőleg; így pl. a melléknevekről szóló szakaszban a hím- és nőpemű alak különbségének feltüntetésére, továbbá az igeragozásban.

A fonetikus írás hasznáról vagy káráról e helyt nem akarok bővebben szólni; annyi azonban bizonyos, hogy ha csak úgy félig-meddig használjuk, nem sok eredménnyel jár. Vagy legyen ez az írás a tanítás kezdetén állandó támasza a tanulónak, vagy pedig bízzuk az egészet a tanárra, tanítsa meg és gyakorolja a kiejtést úgy, a hogy tudja. Az is bizonyos, hogy a fonetikus írás használatától az iskolai tanításban csak akkor várhatunk sikert, ha a tanár alapos fonetikai képzettséggel fog a tanításhoz; erre azonban nálunk nem számíthatunk.

A hangtani bevezetésben Havas Vietor munkáit használja. Csak az a kár, hogy nem nézte meg a magyar hangtani irodalmat is s nem vette át onnan a már közhasználatban levő műszavakat. Ez esetben nem használt volna ilyen elnevezéseket, mint: záró és dörzsölő hangok, előiny nyelvhangok, hátsó inyhangok, stb. Helytelenül határozza meg az á hang képzését (pl. ebben: *madame*). A diphthongusokról szólva nem mondja meg, miért nevezi az egyik csoportot emelkedőnek, a másikat ereszkedőnek.

Az olvasókönyv után egy röviden és világosan összefoglalt nyelvtani vázlat következik, melynek fonalán bármikor össze lehet foglalni az évközben tanultakat. (Ebben a részben helytelen műszó a *visszarivő névmás* a vonatkozó helyett; s a hangsúlyos és hangsúlytalan névmásokat inkább így nevezném: nyomatékos és nyomatékatlan.) Ügyes és hasznos függelékek még a könyv végén az előforduló nyelvtani műszók áttekintése, a gondosan kidolgozott tárgymutató, melynek segítségével a tanuló könnyen megtalálhat mindent, a miről tájékozást keres s végül a francia-magyar szótár.

BALASSA JÓZSEF.

1. **Latin nyelvtan.** I. Alaktan. A gymn. I—II. oszt. számára. *Dr. Hittrich Ö.* gymn. tanár. Budapesten, Franklin, 1900. 104 l. Ára 1 K 50 f.
2. **Latin olvasó és gyakorlókönyv.** A gymn. I. oszt. számára. *Dr. Hittrich Ö.* gymn. tanár. Budapesten, Franklin, 1900. 99 l. Ára 1 K 50 f.

Mind a két könyv csinos mezben, kellemes, fehér papíron elég olvasható betűkkel jelentkezett. Helyenként egy-egy sor és szó, meg betű vastagabban nyomatva, jobban vésődik a tanuló eszébe.

Az I. osztály számára a latin nyelvtanírónak nem is kell sokat törődnie a munka tudományos voltával, hanem ennek csak az eredményét veszi számba, s nem is azt kell néznie, hogy belőle mennyit adjon a könyvbe, mint inkább azt, hogy mily keveset s hogy e kevés közt a legszükségesebb legyen meg a «revideált tanterv» kívánalmának megfelelésen.

A *mennyiséget* illetőleg H. eltalálta a mértéket. Nincs se több, se kevesebb benne, mint a mennyi az I. és II. osztályban kell; szereti a tanuló a tanév végével azt mondani, hogy ő ezt a könyvet végigtanulta. Egy másik követelés, a mire nézni kellett az alsó osztály számára irandó tankönyvben, a *módszer*, melyhez szabja a latin tananyagot. Ez utóbbi annyiféle, a hány tanár. Mindegyik, a kezdő is, már az egyetemen hallott valamit módszerről; a tapasztalt tanár pedig évről-évre módosítja tapasztalása gazdagodásával az eleve megfogant módszerét. Nincs az a tanár, még ha talán az annyira magasztalt Kármán-féle iskolában is megfordult, kinek elméleti módszerén nagyot nem változtatna évek teltevel idegen gymnasiumok más meg más növendéke.

A címzett könyvek anyagúra, úgy mint módszerére a következőt kívánom megjegyezni:

A latin betűk kiejtését (5. l.) minden nemzet saját nyelvéhez szabja, saját íze szerint idomítja. Mi a latin szók kiejtését az osztrák-németektől vettük át. Pedig nekik is szemükre lobbantotta Hartel (mostani minister) az österr. G. Z.-ben még tanár korában, hogy e kiejtés rossz. Corssen kutatásait szem előtt nem tartva, úgy szól, saját (osztrák-német) kiejtésüket tukmálják a latinra. Mi ugyanezt a hibáztatott kiejtést egyszerűen átvettük és bevittük iskoláinkba. Szerencse, ha egyes intézeteink a magyar hangok hatása alatt ennek ellentállottak. Hartelnek egyik fő ellenvetése, hogy rövid és hosszú tagméretek közt a latin kiejtésben a tanárok különbséget nem tesznek. Oda írjuk ugyan e két jelt: *˘* és *—* a hangzó fölé, de ha kiejtésre kerül ez, minden különbséget elenyésztetnek. H. is azt tanítja (5. l.), hogy a latin *a*-t úgy ejtjük, mint a magyar *á*-t, «csak hogy a latinban (hát hol másutt?) majd röviden (*ä*), majd hosszan (*ā*) hangoztatjuk, pl. *lātus* és *lātus*». Ezekben mind a két *a* tagmérete más, de H. mind a kettőt így ejteti: *lātusz* és *lātusz*. A magyar tanuló

igen szigorú különbséget tesz a magyar hosszú *á* és rövid *a* közt még akkor is, ha az *á* felett az ékezetet nem látná. Hajdani tanáraink szigorubbak voltak a latin tagméretes olvasásban és azt mondták: *talión* (Itálianus), ma: *itáliai*. S a mi tanítványaink e magyar kiejtési különböztetésnek a latinban nagy hasznát vennék. A latinra alkalmazva igen könnyen tanulnának meg tagméretesen latinul olvasni. És ennek az olvasásnak megint nagy hasznát vennék a versméretes olvasásnál.

Egy másik betű kiejtése, melyet H. a kiejtési szabályokba fel sem vett, az *e* betűé. Pedig a magyar fiú hazulról, ha időközben született kiejtését meg nem hamisította az elemi iskola, hoz magával 3—4-féle magyar *e* t is, pl. «Kérésedet mégadni nem lehet», ebben ezek az *e*-k vannak: *é, e, é, ě*, melyek közt az *é*-t határozott hosszúnak ejtik. Mi a latin *e*-ket csak a magyar fiú *e*-ihez mérhetjük és nem az idegen tanárok német nyelvérzékéhez. Hiba tehát a németek hibás latin kiejtését követni; fogadjuk el tőlük azt a helyes figyelmeztetést, hogy tagméretesen olvassuk a latint. A latin *a* betűnél még csak figyelmeztetett H., hogy van hosszú és van rövid *a*, de az *e*-nél teljesen cserben hagyott; talán azért, mert német mintái sem említik *e* betűt? Corssen (Ausspr. d. Lat. I, 324 és 325) *e* betűnél bizonytalanságban hagyja az embert. Miután elmondta, hogy a rövid latin *e*-t és a hosszút kétféleképpen ejtik, azt mondja, hogy «Weder das kurze, noch das lange *e* hat im Lateinischen überall denselben Laut gehabt», és tovább: «Auch das lange *ē* hat nicht überall gleich geklungen. Das eine war mehr dem Diphthongen *er* ähnlich, das andere neigte sich dem Klange des *ē* zu.» Ilyen tekintélyes bizonytalanság után melyik német nyelvtaníró sorozta volna nyelvtanába a latin *e* olvasását?

De hát mit csináljunk mi? Hallgassunk mi is a latin *e* betűről? A német tagméretesen saját nyelvét nem olvashatja; ő neki csak a szótó hosszú *s* az sem mindig. A németnek legfeljebb három *e*-je van: *leben* (magyarul írva: *lébén*), *werden* (magy. *verdén*): *é, e, é*, s a magyarnak, mint mondtam, négy. Már pedig én azt hiszem, hogy a különféle latin *e*-kre inkább szolgáltathat a magyar fiú kellő nyelvhangokat, mint a német.

Még csak az *s* betűre van megjegyzésem, hogy vajjon ennek csakugyan e kétféle kiejtése van: *z* és *sz* és nem más? Előre mondom, hogy ez is német nyelvi kiejtés, a *z* is és *sz* is. Ha valóságos *z*-t akart volna a római ejteni, nem nyult volna a kész *z* betűhöz? Nincs semmi ok a latin *s*-et a magyar *s*-sel azonosítani? Ilyen és más kiejtési kérdésekről szükséges elmélkednünk. A mit erről eddig nálunk olvastam, nem elégtett ki. A latin *s*-nél a mi *s* betűnket nem mellőzném. Corssen erre a betűre, mint mondtam, két nyelvhangot említ, természetes, hogy a német *s* két hangját: az egyik *sz* (pl. *ist, was*), a másik *z* (pl. *Wesen, Sache*). A latin

s-re Corssen elég határozatlanul azt mondja (284. l.), hogy «ist ein sanfter Zischlaut», és (280. l.): «muss einen weichen Ton gehabt haben.» E «lágy» hang alatt nem a mi s-ünket érti, hanem a német z-t, és valószínű állítása bizonyításául hivatkozik az újabb román nyelvi kiejtésekre. Ámde ott (ú. m. az olaszban, francziában és oláhban) mindegyikben megvan a magyar s hang is. Pl. az oláh e latin szót: *vesica*, ma így ejti (magyarosan átírva): *bésiká*, e latin szót: *es*, így: *jésty* (gör. *ἔσσι*, *ἔστι*), ezt: *lampas*, így: *lämpás*, stb.

Lehetetlen nem szólni a nyelvtani műszók kérdéséhez, valahányszor egy-egy idegen nyelvtan kerül szőnyegre. Ezt tenni kétszeresen szükséges, ha e nyelvtannal idegen nyelvet akarunk megismertetni tanítványainkkal. Azt nem lehet követelni az I. osztályú gymnasiumi tanuló-tól, hogy anyanyelvi ismereteit s az ebben használt műszavait a latinnal szemben vesse el, cserélje be másokkal, ismeretlenekkel, és az ekkép elsajátított magyar nyelvi műszókat felejtse el. H. pedig ezt akarja. H. igen jól tudja mint tanár, mi az: nominativus, accusativus, genitivus, singularis, pluralis, perfectum, s ki tudja szerit-számát felsorolni minden latin műszónak, melytől címzett tankönyve hemzseg. Ő jól tudja és azt képzei, hogy az elemi osztályokból, a melyekben tanítványai nagynehezen megtanulták a magyar nyelvet, az említett latin műszókat is magukkal hozzák. Nem ártott volna könyvét mindjárt egy latin-magyar szótárral ellátni. Hónapok telnek és kellenek, míg a tanuló emez idegen műszókat megérti. És e sok időhöz képest a csekély latin eredményt csak ennek tudjuk be.

Magyar tanítványaink számára első sorban magyar műszókat kérünk, lehetőleg azokat, a melyeket már a népiskolában használt. Ezek mellé odairhatja H. zárjelben a latint is.

De ha már ragaszkodik H. a latinhoz, tartsa meg azokat régi alakokban, hagyjunk békét a *præsens imperfectum*, *præteritum imperfectum*, *futurum imperfectum*, *præsens perfectum* s a többi nemcsak felesleges hosszú, hanem káros újításnak. Ez is német eredetű. Egy másik újítás, hogy H. az esetek (*casus*) egymásutánját, mint ezt eddig szoktuk, felforgatta. Eddig így mondtuk: nominativus, genetivus, dativus stb. H. így mondja: nominativus, accusativus, genitivus, dativus, ablativus; vocativus nincs. De mégis: soron kívül szól (9. és 13. l.) e vocativusról is, mintha nem is az esetekhez való volna. Ez is idegen újítás. Találni H.-nél még egyéb újítást is. Ilyen, hogy a melléknév felső foka képzője: *-simus*. De hogy, ezt sem mondja így sehol, csak beront (33. l.), hogy «*limus* (*il-simus*)». Ugyan melyik tanuló fogja ebből a dolog mivoltát kimagyarázhatni? *Pius* felsőfoka (u. o.) «*maxime pius*», pedig már Ciceronál (bár kétes) *piissimus* és Tacitusnál (Agr. 43) határozottan *piissima filia*.

Mint említettem, a könyv anyagában kevés volt a hibáztatni való; inkább óhajtom H. figyelmébe ajánlani az említett módszeres kérdéseket. Olvasókönyve darabjait jól megválogatta.

VERESS IGNÁCZ.

Arany János élete és munkái. Irta *Gyöngyösy László*. Budapest, Franklin-Társulat, 1901. Ára 5 korona.

Arany Jánosról szóló irodalmunk, a költő nagyságához s irodalmunkban elért jelentőségéhez képest, a Petőfi-irodalommal szemben, aránylag igen kicsiny. Mintha a rendkívül gazdag élet és hatalmas költői munkásság óriás nagysága elnyomná, megbénítaná a törekvést: rajzot készíteni e fényes költői pályafutásról. Riedl Frigyes kitűnő könyvén és Koltai Virgílnak régebben megjelent Arany-életrajzán kívül a legújabb időkig — pedig innen-onnan két évtizede lesz a nagy költő elhunytának — semmi egyéb összefoglaló, áttekintő munkával nem gazdagodott Arany-irodalmunk, míg a most szóban forgó könyv szerzője 1897-ben ki nem adta Egerben jelen művének első felét, biztató jelül annak, hogy a nagy témával eredményesen foglalkozik. Gyöngyösy munkájának említett első felét: *Arany János ifjúságát* követi most a teljes mű kiadása, melynek irodalomtörténeti értékéről itt szólni szándékunk.

A magyar irodalmi életrajzok mintájához, Gyulai Pálnak Vörösmarty-életrajzához térünk vissza mindannyiszor, valahányszor efféle munka megbecsüléséről van szó. A legszigorúbb mérték ez, melyet alkalmazhatunk s nagy az öröm, ha e mértéknek megfelelő munkára akadunk. Minthogy eddig egyik Arany-monographia sem volt az, a mi Vörösmartyról a Gyulai Pálé, az előttünk fekvő könyv olvasásakor azt reméltük, hogy Gyöngyösy munkája végre pótolja e hiányt; a könyv elolvasása után azt látjuk, hogy csalatkoztunk reményünkben.

Az irodalmi életrajznak az adatok felhasználásában mértéket kell tartania. Gyulai Pálnak pl. a Vörösmarty életrajzában nem volt célja az összes kiadott és ki nem nyomtatott adatokat, ismeretes és csak nehezen felkulatható adomákat beleszorítani a biographia keretébe; sőt ez az eljárás határozottan megrontotta volna könyve kitűzött célját, hogy nagy vonásokkal rajzolva, eszményítve megalkossa a költőnek mélyreható emberi és írói jellemrajzát.

Ha Gyöngyösy a temérdek munkát, szerető gondot, mit könyvére fordított, az előbb említett értelemben fejtette volna ki, bizonyára maradandóbb becsű monographiát adott volna irodalmunknak.

A könyv elleni egyetlen nagyobb kifogásunk tehát erre vonatkozik. Úgy látjuk, hogy Gyöngyösy túlságosan bőven beszél el a történeteket; főlösen sok az adata, melyekből nincs módja igazán kidomborodnia Arany emberi és írói karakterének. A pontos adatok nagy halmazának

pontos egymás mellé rovása közben nincs alkalma kifejlődni a mélyebb felfogásnak, az igazi fejlődésrajznak; a sok részletben elvész az egység, az a bizonyos eszmei alap, mely ha valahol, hát Arany vezérlő élet-eszméinek, nemes törekvéseinek tárgyalásánál érvényesülhetne gyönyörűen. Különösen kitűnik ez, ha számbaveszszük a sok beleszótt adomát, melyek nem jellemzőek, csak hosszadalmasak; ilyenek pl. Arany gyermek-kora történeténél a dinnyecsősz adomája (22. l.), a templomi csíny (27. l.), a transparentes tisztelgés mókája (30. l.), a bundahistória (32. l.), vagy Arany életének későbbi éveiből a János-napi mulatság története (97. l.), a Balogh szenátor rigmusairól szóló anekdota (157. l.) stb. A túlságosan bőven kiszínezett részletek között effajta teljesen értéktelen dolgok nagyobb számmal is vannak, melyek talán még egy Aranyra vonatkozó kevert adomagyűjteménybe sem igen valók; ilyen pl. a Hóvár Csoló Gyuri cigány temetéséről szóló jelentéktelen adoma (28. l.). Néhol e részletek — bizonyosan a forrás szűkszávúságánál fogva — még homályosak is, mint pl. Arany Jánosnak «Krisztus papjai» című ifjúkori verseszetének története (76—77. l.).

Bár e részletek később, az életrajz előbbrehaladtával némileg becsesebbek lesznek, mert egyrészt jobban megvannak rostálva s másrészt többet lehet belőlük következtetni, mégis ezek akadályok — hogy egy példát hozzak — többek közt, hogy nem látni át tisztán Arany tanítói pályáját, melyből pedig, ha áttekinthető volna, kitűnnék, hogy Arany-nak — látszólag bármennyire nem szerette is — a sorstól rendelt hivatása volt a tanári pálya, melynek nagy beceje volt Arany fejlődésében is és a magyar tanárság önérzetének, jelentőségének gyarapodásában. Méltó feladata lett volna pl. szerzőnknek Arany életének ebből a terjedelmes fejezetéből kifejtteni, mily igazságtalan vád s mily kegyetlenség ridegen, a körülmények figyelembe vétele nélkül, úgy beszélni Aranyról, hogy ő nem szerette a tanári pályát, irtózott tőle. Mert ez a közönségesen elterjedt felfogás.

Az adathalmozás hibáihoz még az is hozzájárul könyvünkben, hogy egy-egy adatot itt-ott még meg is ismétél, így pl. Arany májbetegségének s karlsbadi kúrájának, más helyeken pedig Arany fülbajának történetét, stb. Ugyanez a részlethalmozás okozza, hogy a tulajdonképeni irodalomtörténeti érdekű tárgyalás csak a munka második negyedében kezdődik; a legtöbb fejezet azontúl is túltömött, nem áttekinthető, így az irodalmunkban nem egyszer világosan, összegezve tárgyalt *Toldiról* szóló VII. fejezet, így a baráti viszony Petőfi és Arany között a VIII. fejezetben, így a IX. fejezet, mely Arany életében a *Nehéz idők*et tárgyalja. Viszont azonban általában az életrajzi részek, különösen a hol az adatok halmozásától kissé tartózkodni tudott, sikerültebbek, mint az Arany egyes műveit jellemző VII., XV., XVII. fejezetek. *Buda Halálá-*

nak fejtegetésében pl. mintha a költemény megjelenése után közvetlenül jött kedvezőtlen fogadtatásnak, a *Pesti Hirnök*-beli elitelő bírálatnak hangját hallanók — csak épen kissé szelidebben — megcsendülni!

Szerettük volna továbbá, ha szerzőnk Byronnak hatását Aranyra jobban kifejtette volna, ne csak egynéhány szóval a 195. lapon. Byron hatása Aranyra ugyanis igen nagy volt s tárgyalása Aranynak az abszolutizmus korabeli egész költészetére érdekes világot vetne. Ezen hatás történetére vonatkozó utalásokat már tíz évvel ezelőtt szerencsés voltam megjelölni egy dolgozatomban.

Mindamellett becses azonban az æsthetizáló fejezetek közül Arany humorának tárgyalása (a X. fejezet) s elég jó Arany lyrájának magyarázata s becsének mérlegetése a XIII. fejezetben. Egyenesen szép pedig az a — bár rövid — fejtegetés, melyben a szerző azt a hitét fejezi ki ékes-szólással, hogy a magyar költészet valaha újra csak a népköltészet, továbbá Petőfi és Arany költészete alapján fog fölvirágozni (279. l.).

A tisztán életrajzi fejezetek közül legsikerültebb, legegységesebb, legáttekinthetőbb, legemelkedettebb a XVI. fejezet, Arany akadémiai titkárságának története s elég becses Arany és Tompa viszonyának bővebb tárgyalása, mert ez némiképen új fejezet az egész magyar irodalom-történetben. Csak az a kár, hogy ez elbeszélésben Tompa a középpont, róla sokkal többet mond szerzőnk, mint Aranyról, mintha csak Tompa-biographiát írna. Tompa utolsó napjainak rajza épenséggel drámai hatású.

Az itt-ott mégis csak élvezhető fejezetek sikerült voltán kívül azonban Gyöngyösy könyvének előnyeit abban találjuk, hogy szerzőnk jól megválasztotta az egyes képeket és sorrendjét azon képeknek, melyekbe egész elbeszélése anyagát beleillesztette.

Mindebből csak az tűnik ki, hogy Gyöngyösynek ekkora anyag birtokában, jó érzékkel és kellő mérséklettel nem lett volna túlságosan nehéz olyan könyvet írnia Aranyról, mint a minő Gyulai Pál Vörösmartyról, — mert hiszen a részletkérdések részint Riedl pompás könyvében, részint a külön értekezésekben (Bayer: Arany színészi pályája; Greguss: Arany balladái; Székely és Lehr Toldi-könyvei; Hantz: Arany humora; Dittrich: A nagyidai cigányok; Benkó: Arany J. tanársága; Szily: Arany mint főtitkár, stb.) már eddig is föl voltak dolgozva. S ha hozzávesszük ehhez, hogy szerzőnk az adatok halmozása s úgyszólván erőltetése közben kissé szószátyárrá válik, pl. az Arany-nemzéségről szóló I. fejezetben, az Arany színészi életéről vagy az Arany Juliskáról szóló részekben, — ha megemlíti, hogy e részlet-vadászat néha előadását köznapivá, banálissá, kifejezéseit pongyolává, hangját méltatlanná, mondásait imparlamentárisrá, alantassá, általában nem irodalmivá teszi [pl. «A színtársulattal nyomorgott egy Kláresi vagy Boris nevű színész»]

is, ki különben elég csinos arcú volt, hogy egy fiatal, 19 éves *kölök-óriás* (ez Arany János!) ideálnak lássa» (62. l.) vagy: «Arany egyszer elgondolta magában, ha már poéta nem lehet, *kupecznek* csap föl, de *bízaspekulációja* gyengén ütött ki (220. l.), stb.], — akkor a könyv erényeiről és hibáiról egyaránt beszámoltunk.

Még egyszer végiggondolván a munka sajátos ambícióju törekvésén, rájövünk, hogy szerzőnk előtt Ferenczi Zoltánnak Petőfi-életrajza lebeghetett minta gyanánt, mely tudvalevőleg szintén csak az adatok összegezésére és rendezésére törekedett. Ferenczi Zoltán három kötetnyi műve Petőfi életrajzáról hasonló is Gyöngyösy e könyvéhez, de tagadhatatlanul sokkal rendezettebb, értékesebb, *mert válogatósabb*. Ennélfogva Gyöngyösy könyve tulajdonképen mégis csak tudományos igények nélkül léphet föl, s mint szórakoztató, népszerű, esetleg ifjúsági olvasmány tehet jó szolgálatot.

Általában, a Gyöngyösy könyvében összegyűjtött anyag alapján azonban irodalmunk elérkezettnek látja az időt, hogy végre megszülessék egy magasabb igényű, mélyebb értelemmel frott Arany-életrajz!

GYULAI ÁGOST.

Magyar és német kézi szótár, tekintettel a két nyelv szólásaira.

Szerkesztette *Kelemen Béla* áll. főreálisk. tanár. I. Német-magyar rész. Budapest, Athenæum, 512 l. Félbőrbe kötve 7 K 50 f.

Az a kedvező fogadás, melyben Kelemen Bélának zsebszótára méltán részesült nemcsak az iskolák részéről, a melyeknek használatára készült, hanem a nagy közönség körében is, felbátorította a szerzőt egy jóval nehezebb és jelentősebb feladat megoldására: egy német-magyar és magyar-német *kézi szótár* szerkesztésére. Igaz, hogy időközben kikerült a sajtó alól Simonyi és Balassa hasonló irányú és körű munkája, Kelemen vállalkozását mégis hézag-pótlónak és szükségesnek kell jeleznünk; nem azért, mintha talán Simonyiéi munkája nem ütné meg a mértéket — ezt objectív és szakértő kritikus nem mondhatja, — hanem jól ismerjük nyelvészeti irodalmunknak ellentétes irányait, a melyeknek szélsőségei a Ballagi-féle szótár és a Nyelvőr régebbi merev felfogása és azt is jól tudjuk, hogy Simonyiéi tiszteletre méltó elvhűségből még mindig igen közel állnak az utóbbi irányhoz: így hát csak örömmel vehettük, ha egy oly szakember, ki már e téren próbáját adta derekas munkájának és egyik párthoz sem tartozik, szintén hozzájárul munkájával szegény szótárirodalmunk gyarapításához.

Előre megjegyzem, hogy várakozásunkban nem csalatkoztunk. Kelemen kézis�ótára csakugyan az, a minek előre is gondolhattuk: szorgalmas és alapos munkálkodás gyümölcse, nem oly tudományos becsű,

mint a Simonyié, de gyakorlatilag értékeesebb, nem egy nyelvészeti irány évtizedes tudományos tapasztalatának leszűródése, mint amaz, hanem a különböző nyelvészeti irányok conventionalis és eclecticus kibékítése. Egyben azonban teljesen fölötte áll méltó versenytárának és ez a technikai berendezés. A szótár beosztása és külső kiállítása — s ezt túlzás nélkül állíthatjuk — alig hagy kívánni valót és bármely külföldi szótárral kiállja a versenyt. Ilyen mintaszerű beosztású és kiállítású magyar szótár még nem hagyta el a sajtót.

Ez általános jellemzés után térjünk át a részletekre. Nem lehet czélom Kelemen szótárának apróra menő beható ismertetését adni — erre nézve az az idő, mióta használatba vettük s jó és rossz tulajdonságait gyakorlatilag megismerhettük, felette rövid — csakis azon hatásról számolhatok be, melyet az reám egyszeri tüzetes átvizsgálás után tett.

A szótár anyagát — mint lépten nyomon tapasztaltam — a legjobb forrásokból merítette. Fölhasználta csaknem az összes hazai e körbe vágó munkákat, a külföldiek közül is sokat tanulmányozott, de állandó vezetőül és mintegy vezérfonalul — ha nem csalódom — P. F. L. Hoffmannak Németországban igen elterjedt és gyakorlati berendezésű művét használta. (*Wörterbuch der deutschen Sprache*. Vierte Auflage. Leipzig, Friedrich Brandstetter 1896; az első kiadás a 60-as években jelent meg). E forrásmű anyagának gyakorlati becse teljes biztosítékot nyújt, hogy az a munka, a mely ennek lelkiismeretes felhasználásával készült, hasznavehető és alapos segédeszköze a német nyelv ismeretének. Hogy pedig Kelemen lelkiismeretesen használta fel forrását, arról számtalan próba meggyőzött. Az ő könyve azonban sok egyéb anyagot is felvett, úgy, hogy nem egy tekintetben gazdagabb Hoffmann munkájánál. Másfelől sok oly dolgot mellőzött, a mire mint minutiosus kicsinyességre a magyar közönségnek szüksége nincs. Hogy azonban e tekintetben tökéleteset nem nyújtott, mert mint alapvető munka nem is nyújthatott, azt tán fölösleges említenem. A könyvnek találomra kikapott 95—98. lapjait vévén bírálat alá, ott a következő hiányokra akadtam:

1. *Hiányzik a da* határozószónak kétféle jelentése u. m. „jóllehet” és „mikor is”. Pl. Du gehst mit ihm um, *da* er doch dein Feind ist. *Da* einer genug wäre, kommen ihrer neun. Nincs feltüntetve a különbség az ily kifejezések között: *dabeibleiben* (ott maradni) és *dabei bleiben* (ragaszkodni valamihez), *dabeisitzen* és *dabei sitzen*, *dabeistehen* és *dabei stehen* stb. Nincs megemlítve: *das Dach aufsetzen* betetőzni; *dahin sein* meghalni; *es ist mit ihm dahin gekommen* annyira jutott; *dahin bringen*, vagyonra szert tenni; *jemandem den Dampf anthun* valakit böszszantani; *Dank abstaten*, *Gott sei Dank*, *dankbares Geschäft*; *dann* (az esetben jelentéssel); *darauf hinarbeiten*, *daraus werde ich nicht klug, ein Jahr und darüber*.

2. Nem magyaros fordítások : *dankerfüllt* hálátelt, *Dampfwäscherei* gőzmosóda.

3. Pórias kifejezések : ilyet még nem pipáltak (*noch nie da gewesen*); alszik mint a gűzű (*er schläft wie ein Dachs*).

4. Felesleges : *das D = a d* betű, *dahingeben*, *dankbarlich*, *selbst dann* s általában mindazon összetételek és kifejezések, a hol semmi jelentésárnyalati különbség vagy a magyartól való eltérés nem fordul elő.

5. Helytelenségek : *unter Dach und Fach sein*, *da durch* és *da-durch* megkülönböztetése, *Dachgeschoss*, *dahinterher*.

Ellenben a néhány lapon is dicséretes példáira akadunk a törül metszett magyaros fordulatoknak, mint : a mondó vagyok (*ich halte dafür*), a kereskedés pangott (*der Handel lag danieder*), nem tudom hányadán vagyok vele (*ich weisz nicht, wie ich daran bin*), kie-be múlt *es war nahe daran*) stb.

Mint látjuk e kisebb próbából (gyűjteményemben a könyv különböző helyéről átlag hasonló eredménnyel mintegy 20—25 próbát ejtettem meg), a szótár anyagában nem sok a kifogásolni való. Ha ehhez hozzávesszük még, hogy mindvégig figyelembe van véve a műszaki, katonai, vasuti, jogi, orvosi, tőzsdei, kereskedelmi, ipari, iskolai műnyelv s az idegen szavakra is kellő tekintettel van — bár az utóbbiban a Simonyi féle szótárral nem versenyezhet — a könyv anyagát teljesen megfelelőnek mondhatjuk. Csak a természettudományi műnyelv nincs kellőképen feltüntetve, a mi azonban nem a szerző rovására irandó, mert — miként panaszkodik is előszavában — ez irányban még mindig nélkülözük a természettudományi társulatnak régóta ígérgetett, de mindeddig elmaradt munkálatát.

Nem válhatunk meg a szótár anyagának ismertetésétől a nélkül, hogy nagy dicsérettel ki ne emeljük azt a nagy gazdagságát a szólásmódnak és fordulatoknak, melyhez hasonló eredeti szótárirodalmunkban alig található. E tekintetben inkább pazarsággal, mint fukarkodással volna vádolható, a menyiben — mint már fönnebb a 4. pont alatt érintettem — néha oly kifejezéseket is följegyez, a melyek szószerint egyeznek a magyarral, a mi azonban csakis a helygazdálkodás szempontjából eshetik kifogás alá.

Áttérve most már az anyag *elrendezésére*, e tekintetben is csak elismeréssel adózhatunk a szótáríró munkálkodásának. Nagyon helyesen cselekedett, hogy az etymologicus csoportok egybegyűjtésével nem zavarta az a b c rendet s ezáltal a szavak gyors és biztos feltalálását megkönnyítette. Egyenesen mintaszerű az az eljárása, melyet a synonym jelentések felsorolásában követ, a menyiben az egyes csoportokat külön számokkal jelöli és oly sorrendben adja, a mint a jelentésfejlődés és a nyelvtani szerep megköveteli. Kár, hogy e tekintetben a kifejezések el-

helyezésében is nem volt scrupulosusabb, a mennyiben néhol nem a vezérszóhoz, hanem más inkább esetlegesen szereplő szóhoz csatolja a megfelelő kifejezést. Pl. *sorgen dafür* ez utóbbinál van közölve, holott csakis a *sorgen* ige rovata alá tartozik. Ezáltal sokszor ismétlésbe is esik, a mi a szótárnak nem válik előnyére. Viszont abban, hogy az egyes szavak stílusbeli használatát is megjelölje, néha nagyon is takarékos. Pl. *danieden* mellett nem jegyzi meg, hogy ez csakis költői stílusban használatos. Ez a hiány különösen a magyar-német részben válhatik a könyv hátrányára, a mennyiben a stilizálásra nem nyújtana teljesen megbízható vezérfonalat. — A nyelvtani alakok és mondattani használat megjelölésében csaknem a tökéletességig sikerült a könyv berendezése. Itt sem hallgathatom el azonban azt a kifogásomat, a melyet már a Simonyiék könyvének bírálatában is kiemelttem, hogy a mellérendelő kötőszavak szórendi szerepének megjelölését figyelmen kívül hagyja. — Hogy ebben a könyvben nincsenek az erős és vegyes igék ablautos alakjai külön is fölvéve, mint a zsebszótárban, azt csak helyeselnünk lehet, mert ez a szótár nem kezdők használatára készült. Hogy például nagy-részt a közéletből veszi, szintén gyakorlati használhatóságának válik előnyére.

Végül a könyvnek kiállítása és nyomása is méltán érdemel dicséretet, mert ez szótárnál igen fontos szempont; a papír sűrűsége, a betűk alakja és nagysága, a kötés és fűzés szilárdsága szintén hozzájárulnak ahhoz, hogy Kelemen szótárát a jelenleg leghasználhatóbb német szótárnak, a Simonyi és Balassa-féle szótár méltó versenytársának ismerjük el.

ENDREI ÁKOS.

Lessing viszonya a klasszikus ókorhoz. Bölcsészettudori értekezés.
Irta *Edelényi Mihály*. Pozsony, 1901. 165 l.

A bölcsészetdoctori címnek minden országban más más a jelentősége. Az egyikben, mint Franciaországban, a «docteur ès lettres» czíme qualificatio egy egyetemi tanszékre való kinevezésre és két tudományos thesis vitatásából áll, a melyek közt az egyik, a francia nyelven írott, néha az illető író hírnevét alapítja meg; a másik, a latin nyelvű, egy kisebb irodalmi problémát tárgyal és főleg azt bizonyítja, hogy a jövőendő egyetemi tanár eléggé tud latinul, hogy a baccalaureatusra jelentkező ifjakat a latinból is vizsgálhatja, ha különben bölcsészetet, történetet vagy modern nyelveket is tanít. Más országokban a doctori értekezés csak arról tanuskodik, hogy a tanárjelölt három vagy négy évet végzett az egyetemen, egy specialis kérdéssel néhány hónapon át foglalkozott, és vizsgálódásai eredményét egy 50—100 lapnyi füzetben közzétette. Az ilyenféle dolgozatoknak azután semmiféle sanctiójuk nincs, mert az

egyetemi tanszékek elnyerésére még csak a thesis után kifejtett irodalmi munkásság a döntő. Ez a német szokás és ez a szokás dívik Magyarországon is. A bölcsészettudori értekezéseknek nincsen különös befolyásuk a jelölt jövőjére, — talán ez az oka annak, hogy átlag oly szerfelett gyengék. Azt hiszem, egy üdvös reform e téren nem volna felesleges.

Az előttem fekvő dolgozat szerzője úgy látszik, azt sem tudta, hogy e specialis kérdésről nemrég egy két kötetes munka jelent meg Párisban *Lessing et l'Antiquité* cím alatt és hogy már 1880 táján egy magyar akadémiai értekezés látott napvilágot (*Lessing mint philologus*), mely szerény kísérlet volt a valóban érdekes témáról, a mely szoros összefüggésben van a görög és latin tanulmányok XVIII. századi történetével. A dolgozata elején közölt *Irodalom* eléggé mutatja, mily kevés segédeszközzel dolgozott az író. Úgy látszik, azt hitte, hogy a nagy biographiák (Danzel-Guhrauer, Erich Schmidt és Düntzer), meg a Blümler-féle *Laokoon*-kiadás elegendők egy ily kérdés tárgyalásához. És ha valaki már a bibliographiai jegyzékben Schnorr von Carolsfeld Archivumát az illető szerkesztő *művének* tartja, úgy jobb volna a tudori címről lemondani, mint azt ily férczmunkákkal keresni.

Hogy véleményünket néhány sorban kifejtsük, azt mondhatjuk, hogy ennek az értekezésnek első része (5—79 lap) Düntzer biographiájának száraz kivonata; egy eredeti gondolat sincsen benne. Compositióról a szerzőnek sejtelme sincsen, mert száraz jegyzetek egymás mellé helyezése még nem alkot könyvet vagy értekezést. Ha 300 lapon át is halljuk, hogy Lessing 1759-ben itt vagy ott tartózkodott, ezt vagy azt írta, míg 1760-ban emezt vagy amazt, és így tovább egész élete végéig, mint ezt Düntzer és magyar kivonatolója tette, ez még nem enged következtetést irodalomtörténeti jelentőségére. Ilyen adatok legfeljebb Lessing egy-egy művének iskolai kiadásához szolgálhatnak bevezetésül. De ez az egész rész, a mely ez értekezésnek éppen felét foglalja el, nem is tartozik a kérdéshez. Ha valaki Lessingnek az ó-korhoz való viszonyát akarja tárgyalni, teljesen felesleges az író életét egész hosszában előadni és oly dolgokat elmesélni, melyeket minden gymnasista tud. E helyett sokkal jobb lett volna néhány lapon a Lessing idejebeli philologiai áramlatokat feltüntetni; kimutatni, mily helyet foglal el Lessing korának nagy philologusai: Ernesti, Christ, Reiske, Heyne stb. közt; mi különbözteti meg az ő módszerét a Winckelmannétól, szóval mit köszön kora philologusainak és mi újat teremtett ő a philologia terén. E helyett néhány semmitmondó phrasist kapunk az ókori tanulmányok hasznos voltáról és Hellas népéről. A szerző ebben az egész első részben csak egy új adattal bővítette ismeretünket: a 40. lapon t. i. pontosan kiszámította, hogy 800 nehéz tallér jó magyar pénzben 3776 koronát tesz! E helyett azonban jobb lett volna megjegyezni (8. l.), hogy a világok többségéről szóló költemény

Fontenelle *La Pluralité des mondes* című művének fordítása akart lenni; jobb lett volna a Crébillon *terrible* nevét nem a *kegyetlen* szóval fordítani (13. l.); megmondani, hogy Lessing ismeretes helye: In Ansehung der alten Schriftsteller stb. mily értekezésében található, a helyett, hogy az excerpált Düntzer lapszámát említi (26. l.); hogy Winckelmann, midőn a Laocoon megjelenéséről hírt vett, nem halmozta el Lessinget dicséretekkel. Ha szerzőnk a Dramaturgiát figyelmesen átolvasta volna, nem mondaná, hogy a *Rodogune* Crébillontól való (44. l.). Voltaire pedig nem olvashatta Lessinget (46. l.) abból az egyszerű okból, hogy nem tudott németül; ezt csak később tehette, mikor Cacault a Dramaturgiát lefordította francziára. A mit a szerző Aristotelesről mond, roppantul felületes, pedig ismeretes, hogy a philologus Lessingnek egyik legnagyobb érdeme épen az, hogy az Aristoteles-féle Poetika magyarázatának új korszakát nyitotta meg.

Ennyit erről az első részről. A másodikban tulajdonképi tárgyára akart áttérni Edelényi úr, de megesett vele az, hogy csak Blümner állt rendelkezésére. Már pedig a derék Blümner archæologus létére csak a *Laokoon*, az *Archæologische Briefe, Wie die Alten den Tod gebildet, Über die Ahnenbilder der Römer, Über die sogenannte Agrippina* című műveket adta ki és magyarázta szakszerűen. Fogta tehát tollát a tudós szerző és ezeket a kommentárokat kivonatolta. És ebből áll a második rész. Művekről szól, melyeket életében nem is látott (Ludovico Dolce, Spence, Shaftesbury, Richardson, Dubos stb.), mert mindezeket a nagy Blümner-féle Laokoon-kiadás ismerteti; *de la Rose* című regényekről szól (86. l.), azt hívén, hogy a *Roman de la Rose* valami Jókai-féle regény és végre a 99. lapon oly kegyes Blümner nevét felemlíteni, a kinek a Laokoonhoz írt bevezetése nagyon megtetszett neki, mert a 81—109. lapokon kivonatolta; a mi pedig erre következik (109—153.), a Laokoon egyes fejezeteinek tartalmát adja. A kivonat végén a szerző még a Klotz elleni vitából eredt archæologiai dolgozatokat sorolja fel és evvel azután vége a Lessing és a klasszikus ókor közötti viszonyoknak. Persze, a ki Lessing ebbeli irodalmi munkásságát csak némileg ismeri, azonnal azt kérdi: de hisz' Lessing ókori kutatásainak fénypontja a régi drámáról és annak theoriájáról írott lapjai; hol találjuk itt a Sophoclesről, Euripidesről, Plautusról és Senecáról szóló nézeteit? Hol szól ez az értekezés az ő aristotelesi tanulmányairól? Nincs-e a szerzőnek tudomása arról a számos, e tárgyról német és franczia nyelven írt dolgozatokról, melyeket ha nem is Pozsonyban, de Bécsben bizonyára megtalálhatott volna? Hol van Lessingnek az æsopusi meséről szóló elmélete, miben áll ennek téves felfogása? Mint ítélte Lessing a görög Anthológiáról, mikép a martialis epigrammáról? Hogy egészítette ki ebbeli dolgozatait Herder? Melyek Lessing nézetei a philologiai kritikáról, hol alkalmazta őket, mily szöveg-

kritikai kérdéseket oldott meg? Mit vélt a görögök eposáról, ellentétben a rómaiakéval? Szóval Lessing philológiai munkásságának legnagyobb része, fénypontjai és hézagai, — mindezekről Edelenyi nem tud semmit. Három-négy könyv, amelyből merített, cserben hagyta; maga pedig ha el is olvasta Lessing ebbeli műveit, a mit nem akarunk kétségbe vonni, nem volt képes azokról ítéletet mondani.

A mondottak után, úgy hiszszük, felesleges dolog e dolgozatnak tudományos értékéről még csak egy szót is vesztegetni.

KONT IGNÁ CZ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

R. Reitzenstein : M. Terentius Varro und Johannes Mauropus von Euchaita. Eine Studie zur Geschichte der Sprachwissenschaft. Leipzig, Teubner. 1901.

E 97 oldalra terjedő munka a classicus korbeli nyelvészet történetének egyik legérdekesebb fejezetével foglalkozik. Kiterjeszkedik mindazon nyelvészeti mozgalmakra, melyek L. Aelius Stilotól kezdve egészen J. Caesar híres, «De analogia» cz. vitáirataig görög és római talajon keletkeztek s a melyek leghívebben Varro «*De lingua latina*» cz. munkájának ránk maradt öt könyvében tükröződnek vissza. Szerzőnk tulajdonképeni célja az, hogy Varro idézett munkájához, melynek eddigi kiadásai, köztük még az aránylag legjobb Spengel-féle*) is, tisztán a szövegkritikára és nyelvi magyarázatokra szorítkoztak, egy dologi kommentár számára előmunkálatot végezzen s a «*De lingua latina*» értékét jobban megvilágítsa, mert ő Varrót nem igen becsüli feljebb a későbbi idők byzanci kivonatolónál.

Tény az, hogy Varro igen sokat, csaknem mindent másoktól vett át, a mint ezt szerzőnk igen szépen kimutatja; tény az továbbá, hogy az idegen anyag felhasználásában, elrendezésében igen sok zavart, rendszertelenséget találunk, a mit a rendkívül rossz szöveghagyományon kívül egyrészt annak tulajdoníthatjuk, hogy Varro forrásait több ízben nem értette meg, másrészt annak, hogy a munkája felosztásában követett hármas principium kényszere többszörös következetlenségre ragadta. De munkájának nagy jelentősége éppen abban áll, hogy mint szorgalmas buvár és kortanú igen sokat megmentett a feledés homályától, a mit nél-

*) L. Spengel : M. Terenti Varronis de lingua latina libri. Berolini,

apud Weidmannos MDCCCLXXXV.

küle vagy egyáltalán nem ismernénk, vagy az egyes tanok közötti összefüggés nem lenne egészen világos.

Az ókori nagy görög philosophusoknak (Plato, Aristoteles) a nyelv lényegéről tett megjegyzései képezik kiindulópontját annak a háromszázéves küzdelemnek, mely a görög nyelvészet virágzási korszakát jelentette s a melynek eredménye lett a nyelv eredetéről és szerkezetéről való első, bár homályos sejtetem. Ezeknek örökébe lépett a stoa, mely dialektikai szempontokból vizsgálván a nyelvet, arra a következtetésre jut, hogy a nyelv *φύσει* van. A dolgok nevei subiectiv megfontolás, tudományos öntudat nélkül vannak adva, de nem pusztán érzéki ingerek következményei. Olyanok, mint minden, a néptudatban közvetlenül élő képzetek vallási és erkölcsi tárgyakról, a melyek nem taníthatók, nem tanulhatók, hanem maguktól keletkeznek az emberben.

És éppen ezért, mert művészet nélkül vannak alkotva, a szavak az igazságot rejtik magukban. Az *ὀνόματα* eredetileg *ἔτυμα*. Most az *ἐτυμολογία*-nak az a feladata, hogy az *ἐτυμότητα*, az az a szavakban rejlő igazságokat felderítse, megvizsgálja, hogy mennyiben egyezik meg a szó a nevezett tárggyal. És éppen az etymologia útján jutottak el arra az eredményre, hogy a szó tartalma és viszonyai szerint nem felel meg pontosan a fogalomnak és viszonyainak, tehát a nyelv a gondolatnál nem analog, hanem anomal. Ez az u. n. *ἀνομαλία* eredete, melylyel szemben Aristarchosék az *ἀναλογία*-t hirdették. Az alexandriai grammatikusok minden tekintetben szemben állanak a stoával. Míg a stoa Plato hamisan értelmezett Kratylosából indul ki, addig a grammatikusok Aristoteleshez csatlakoznak, a nyelv eredetére nézve elismerik az *ὀνοματοποιία*-t, hogy a szók emberi alkotások «bizonyos helyes és az értelmet megkapó hasonlóságok szerint», tehát a *θεσις*-t. A stoikus anomáliával szemben felállítják az analogiát, természetesen egészen más alapon. Míg a stoa dialektikai alapon áll, addig a grammatikusok tisztán grammatikai szempontból hangoztatják az analogiát. Nem a fogalom és a szó, hanem két szó közti viszony érdekli őket. Náluk az analogia semmi más, mint harmonia, vagy ha úgy tetszik, symmetria a nyelvben. Valamint a zenében a lélek megérzi két hang harmoniáját, vagy disharmoniáját, ugy történik ez a nyelvben is. Két eset megegyezése már analogia. És a nyelvben uralkodik az analogia.*)

Ezek előrebocsátása után áttérhetünk magára a munka ismertetésére. Szerző mindenekelőtt közli még egyszer Euchaita János metropolitais munkáját, melyet 1897-ben megjelent «Geschichte der griechischen Etymologia» cz. művében tett volt először közzé, mint töredéket a

*) H. Steinthal: Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen u. Römern. Berlin, 1901. I. 331., 348. I. II. 71. f.

Laur. LV, 7. (A.) szerint. De 1898/99 telén Kairóban, az alexandriai patriarchatus könyvtárában egy jobb és kétszer oly terjedelmes kéziratot talált (B) a 296. codexben. Ez egy vegyes tartalmú kézirat részben a 16. század végéről, részben a 17. elejéről. Euchaita János munkája még a 16. századba tartozik, áll 476 sorból s címe: «*Τοῦ μακαρίου Ἰωάννου τοῦ Εὐχαΐτων ἐτυμολογικὸν ἔμμετρον τῶν τῇ συνηθείᾳ γνωρίμων ὀνομάτων*». Mivel a mű végén a szerző említi, hogy más bajok munkája félbeszakítására kényszerítették, joggal állíthatjuk, hogy e mű immár eredeti terjedelmében fekszik előttünk. A cím is elárulja, hogy etymologiai gyűjteménnyel van dolgunk, melyben csupa ὀνόματα vannak magyarázva, némi dologi rendben felsorolva; etymologiai alapelve közel áll a stoáéhoz, a mennyiben keresi a szó és fogalom közti kapcsolatot s alkotó elemeire bonczolva a szót, igyekszik ezekből az önálló szavaknak oly sorát kifejtteni, mely a kérdéses szó által jelölt fogalmat, annak természetét, milyenségét meghatározza. Álljon itt egypár példa: *θεός* — *θεεῖν, θεᾶσθαι, αἰθεῖν*.¹⁾ *λίμνη* — *λίαν μένει*.²⁾ *πτέρυξ* — *πάτου στερορὸν ἔρμα*.³⁾

Azonban a 47—59. sorig kifejti, hogy a *πύρ, γῆ* magyarázhatatlanok, mert egytagú szavak. Ezek a fogalom természetével nincsenek összefüggésben, tisztán *θεεῖ* jöttek létre s a nyelvmagyarázóinak *ἀρχαί*. Ennek daczára igen sok egytagú szót találunk nála magyarázva,⁴⁾ tehát az elvek alkalmazásában nem nagyon következetes. Ebből szerzőnk azt következteti, hogy az Euchaita Jánostól megőrzött munkának, mely Augustus idejében keletkezhetett, forrása volt a Varro idejében élő, híres alexandriai grammatikus, Philoxenos is, a kinek nemcsak szövegét, hanem az egytagú szók magyarázásánál elvét is követi. A rendszer, melyet e kis munkán kívül még Edessai Jakab, a tudós syriai püspök is követ, Antiochiai Severusnak prédikáció-gyűjteményéhez irt scholionjaiban,⁵⁾ régebbi mint Varro, de idejét egész pontossággal nem lehet megállapítani. Ugy látszik, hogy ez a rendszer a *θεεῖ-φύσει* elméleteknek kiegyenlítésére törekedett, a mit Varro VIII. 1—24. is megtalálunk. Euchaita János munkájának jelentősége tehát abban áll, hogy világot vet Varro forrásaira s ez a magyarázata annak, hogy könyvünkben helyet foglal.

Szerzőnk ezután következő három fejezetében Varro «*De lingua latina*» cz. munkájával foglalkozik, még pedig úgy, hogy apróra bon-

¹⁾ Euch. J. 2 6. sor.

²⁾ Euch. 68. sor.

³⁾ Euch J. 280. sor.

⁴⁾ *νῆξ* (115. s), *θρίξ* (160.), *οἶς* (168.), *φλέψ* (235.), *σπλήν* (258.).

⁵⁾ L. Nestle értekezését Zeitschrift der deutsch. morgenl. Gesellschaften, 1878, 465. l., 1883, 126. l.

ezolva az egészet, igyekszik kimutatni azt, a mit Varro másoktól vett át s a mit saját maga toldott be; továbbá törekszik bizonyos összefüggésbe hozni a sok helyen zavaros anyagot s végül itt-ott a szövegkritikára is kiterjeszkedik. A II. fejezetben Varro V—VII., a III.-ban Varro VIII—X., a IV.-ben Varro elveszett első könyvével foglalkozik, az V. és utolsó fejezetben Philoxenosról beszél.

Az V—VII. könyv az etymológiával foglalkozik. Varrotól származik az anyag négyes felosztása: tárgy, hely, idő és cselekvés szerint. (V—VI. k.) Továbbá egy kevésbé szerencsés megkülönböztetés általánosan használt és költői szavak szerint. (VII. k.) Szerzőnk azt hiszi, hogy Varrot a felosztásban követett schematizmus vitte e megkülönböztetésre. A három első részt egy egységes műből, Aelius Stilo ismeretlen munkájából vette át, a mint azt szerző több példával bizonyítja.*) Ő ugyanis Aelius Stilót tartja az e korbeli latin dologi etymologiai gyűjtemények forrásának. A negyedik rész, a hol az igékkel foglalkozik, egy «περὶ ῥημάτων» szülő, tisztán grammatikai szempontból rendezett munkából van kölcsönözve. A VII. könyv egyes darabjai pontosan beleillenek az V—VI. könyvbe, ezt ismétlik és tovább vezetik. Tehát csak ismétlésnek tekintendő.

Varro VIII—X. könyveiben szó van az analogia és anomalia küzdelméről. A felosztást a X. kezdete adja meg: «primo libro quæ dicerentur, cur dissimilitudinem ducem haberi oporteret, dixi, secundo, contra quæ dicerentur, cur potius similitudinem conveniret præponi; quarum rerum quod nec fundamenta, ut debuit, posita ab ullo, neque ordo ac natura, ut res postulat, explicita, ipse eius rei formam exponam». A VIII. k. a 26. §-tól kezdve egy vitairat az analogia ellen s egészen elüt azon formáktól, melyeket Varro VIII. 1—24, IX., X., követ. Szerzőnk azt hiszi, hogy itt megint csak a stoikus Aelius Stilo a forrás, a ki mellett szól a retorikának erős hangsúlyozása is (VIII. 26—32.). Aelius Stilo tetőtől talpig rhetor, a formalis grammatika neki csak előkészület a retorikára.

A IX. k. egy vitairat «περὶ ἀναλογίας», de nem az alexandriai grammatika modorában, a mint várnók, hanem itt is voltaképp egy stoikus beszél. E szerint a stoikusok nem tévedtek, mert Chrysippos a «περὶ ἀνωμαλίας»-ban csak a szóalkotásról beszél (ῥέσις ὀνομάτων), de Aristarchos sem tévedett, mivel az analogiát általában a χλίσις-re korlátozta, a küzdelemre tehát ok éppen nincs. Krates ostobasága szülte az egészet, ki a kettő közül egyiket sem értette meg. A stoikusok a χλίσις alá foglalták az egész szóképzést, az alexandrinusok csak néhány szilárd

*) V. 16. Cælum d um scribit Aelius; V. 21. terra dicta ut Aelius scribit.

formát sorolnak ide, Varro ellenben szigoruan a tulajdonképeni declinatiohoz tartja magát. Szerinte csak ez van *φύσει* s az összes szóképzés többé-kevésbé önkényes. Ezzel a stoikus nyelvfelfogás kiindulópontját teljesen feladta, de hogy mégis benne gyökeredzik, mutatja az, hogy legszivesebben tőle kölcsönzi argumentumait. E könyvben tehát már látható a *γραμματικοί*, a *τέχνη* előrenyomulása stoával szemben; a küzdelmet Cæsar dönti el az előbbieik javára. A mi a forrást illeti, Varro itt egy, a saját nézeteivel megegyező latin iratot «De analogia» vett alapul, a mely azonban a VIII. k. forrásánál korábbi latin munka ellen volt intézve s így történik, hogy a IX. k.-ben sokszor mást czáfol, mint a mit a VIII.-ban mond.

A X. könyvben Varro hangsulyozza önállóságát s meg is tartja latin elődeivel szemben, de annál bővebben használja a görög forrásokat.

Meg kell emlékeznünk még azon kísérletről, melylyel szerzőnk Varro elveszett első könyvét akarja rekonstruálni. Kimutatja, hogy Augustinusnak «*De principiis dialecticæ*» cz. munkája szoros összefüggésben van Varro VIII. 1—24.-el. Bizonyítékai: a felosztásban követett principium megegyezése. aztán az Augustinus dialektikai és tropikai kategóriái szorosan megfelelnek Varro grammatikai kategóriáinak. Mivel a VIII. 1—24.-ről szerzőnk azt állítja, hogy itt csak az I. k.-ben elmondottak vannak rekapitulálva, Augustinusnak említett műve Varro I. k.-nek átdolgozott kivonata gyanánt tekinthető.

Philoxenosról, kivel e mű utolsó fejezete foglalkozik, már volt szó. Az utolsó két lapon van a tárgymutató és Euchaita János glossáinak betűrendes jegyzéke.

DARKÓ JENŐ.

Die italienische Umgangssprache in systematischer Anordnung und mit Aussprachehilfen dargestellt von *Dr. Oskar Hecker*. Zweite durchgesehene Auflage. Braunschweig, Westermann. 1901. 342 l.

Hecker Oszkár, a berlini egyetemen az olasz nyelv lectorsa, e könyvben az olasz köznyelv phraseológiáját adja kellő részletességgel és rendszerességgel. Az elrendezésben Schmitz német-francia phraseológiája volt a mintája. A könyv két főrésztre oszlik. Az első rész (*Parte grammaticale*) az egyes beszédrészeknek az olasz nyelvben való sajátos, a némettől eltérő használatát mutatja be. Az igékről szóló első fejezet pl. az *andare, avere, dare, dire, essere, fare, mettere, passare, portare, prendere, pigliare, stare, tenere, vedere* és *volere* igékkel való szerkezeteket tartalmazza oly részletességgel, a minőt semmifele olasz-német szótárban nem találunk. Kiemelem itt a hetedik fejezetet: *Frasei tedesche rese in italiano per mezzo di un verbo solo*; úgy tudom, hogy a magyar nyelvben is

gyakran igyekeztek a németnek bizonyos szólásait szóról-szóra lefordítani, hogy pontosan visszaadják az árnyalatot, — itt azt látjuk, hogy az olaszban is gyakran csak egyetlen szóval lehet az olyan összetettebb phrasist lefordítani s nem fájlalja senki, hogy a jelentés esetleg egy fokkal eltérő lesz. Pl. az ilyent: *sie legen keinen Wert darauf*, egyszerűen így mondja az olasz: *non ci tengono*; — *schütte ihr dein Herz aus*: *apriti con lei*; — *er schmeichelt sich mit der Hoffnung*: *si lusinga*; — *kannst du das in Abrede stellen?* = *lo puoi negare*, *questo?* stb. Előfordul természetesen a megfordított eset is, mikor a német nyelv egyszerű igéjét az olaszban hosszabb szólással adjuk vissza, s érdekes, hogy az olasz nyelvhasználat itt is sokszor megegyezik a magyarral, pl.: *es will mir nicht einfallen*: *non mi viene a mente* = *nem jut az eszembe*; *er entbehrt es sehr*: *ne sente molto la privazione*; *wir wollen lösen*: *tiriamo a sorte*, húzzunk sorsot. A személytelen szerkezetet a német, úgy látszik, inkább kedveli, mint az olasz és a magyar, pl. *wo hat es eingeschlagen*: *dove è cascato il fulmine* = *hol csapott be a villám?* *mir schwindelt*: *mi gira il capo*, szédülök, szédül a fejem stb.

A második főrészből (*Parte rettorica*) talán még több tanulságot meríthetni. Itt találjuk a különféle bevezető szólásokat a közbeszúrásokat, kihagyásos szerkezeteket, a nyomatékosításra szolgáló halmozásokat (*non ha nè casa nè tetto*; *son certo e sicuro che . .*; *la verità nuda e cruda*; *sano e salvo* stb.). Érdekes, hogy képek és hasonlatok dolgában hogyan járnak el az egyes nyelvek: a hóféhér németül *schneeweiss*, olaszul is *bianco come la neve*; a német *kohl-schwarz* az olaszban is *nero come il carbone*, a magyarban azonban *koromfekete*; a német *stocktaub* ellenben olaszul *sordo come una campana*; a német *mäuschenstill* olaszul *zitto come un olio*; a német *herzensgut* olaszul *buono come il pane*; a német *ein Backfisch* olaszul *una pollastrina di primo canto* stb. Egyező észjárás nyilatkozik a következő képes kifejezésekben is: *szemet húynyi*, *ein Auge zudrücken* az olaszban is *chiudere un occhio*; *sie waren ausser sich*: *erano fuori di sé*; *zsákban venni a macskát*, *die Katze im Sack kaufen*: *comprare gatta in sacco*; *más tollával ékeskedni*, *sich mit fremden Federn schmücken*: *farsi bello colle penne degli altri*. (Simonyi is felsorolt egyszer több ilyen magyar-német-olasz egyezést, *Nyelvőr* 28, 196.) A német *aufs Tapet bringen*, ol. *mettere sul tappeto*, fr. *mettre sur le tapis* egyező kifejezések tudvalevőleg a hatósági helyiségek asztalának terítőjére vonatkoznak, a phrasis tehát azt akarja mondani, hogy valamit mintegy az asztalra helyeznek megtekintés, megítélés, megvitatás céljából; — a magyar *szőnyegre hozni* tehát egész gépiesen készült fordítás, mely az eredeti felfogást elhomályosítja.

Érdekes, hogy az olasz nyelvi phrasis sokszor a magyarral egyezik meg. Ez a legtöbb esetben az észjárás azonosságán alapuló egyezés lehet,

néha azonban talán közvetlen hatásról is lehetne szólni. Ime egy-két eset. A M. Nyelvőr 1893. és 1897-i évfolyamaiban vita folyt a *Sok lúd disznót győz* közmondásról, voltak, a kik ennek a *Sok lúd farkast győz*-féle változatát mondták eredetibbnek s végül Kardos Albert azt a véleményt koczkáztatta, hogy a *farkas* szót e közmondásba «az a finomkodás, mondhatnók eufémizmus juttatta be, mely a finnyás izlésű Kazinczyt és követőit jellemezte» (Nyelvőr 26, 555. l.). Csakhogy az olaszban szakasztott mását találjuk ám a *farkas*-os változatnak: *Cent' oche amazzano un lupo* (a német azt másképp mondja: *Viele Hunde sind des Hasen Tod*, Hecker 232. l.). Vajon nem lehet-e ama magyar közmondásnál olasz hatásra gondolnunk? — Megemlítem, hogy a német *Der ewige Jude*, a ki a XVII. századi latin forrásokban is rendszerint *Judaeus immortalis*, az olaszban *l'ebreo errante* és a magyarban is *bolygó zsidó* [franciául is *le juif errant*]. Az *A ki sokat markol, kereset szorít* mondásnak megfelel az olasz *Chi troppo abbraccia, nulla stringe* (a német ezt így kénytelen visszaadni: «Wer zu viel auf einmal vernimmt, bringt nichts zu Ende». Hecker 235. l.).

Hecker könyve oly gondnal készült s oly megbízható, hogy nemcsak a társalgás gyakorlati czéljaira használható, hanem — mint tudományosan képzett ember műve — tudományos phraseologiai kutatásoknál is jó szolgálatokat tehet. Még csak egy, a kiejtésre vonatkozó újítását említem meg, a mi a nem-olaszra nézve jó útbaigazításul szolgálhat. Van t. i. az olasz nyelvnek egy eddig csak a tudományos irodalomban méltatott hangtörvénye, mely jóformán minden második-harmadik mondatban érvényesül: a szavak kezdő mássalhangzója megkettőztetik, ha az előző szó hangsúlyos magánhangzón végződik; tehát pl. a *Non potè regger diu più* mondatban a *regger* szó elején kettős *r* ejtendő; *caffè lungo* így ejtendő: *kaffèllungo*, *da me* ekkép: *dammé*, stb. A helyesírás sok esetben ügyet vet erre (pl. *appena, davvero, ebbene, nemmeno, siccome*), de természetesen így kell beszélni akkor is, ha az írás nem jelöli meg a kettőzést, tehát *va bene* (*va bene*), *cosiccaro* (*così caro*) stb. E hangtörvény részletesebb tárgyalását l. a Gröber-féle *Grundriss der roman. Philologie*-ben (I, 496); szó van róla Meyer-Lübke történeti nyelvtanának imént megjelent olasz kiadásában is (*Grammatica storica-comparata della lingua italiana* 1901. 93. l.), de tudtunkkal Hecker az első, a ki erre gyakorlati kézikönyvben is ügyet vet s a kiejtést e tekintetben mindenütt következetesen megjelöli.

A mondottak alapján Hecker könyvét az olasz nyelv iránt érdeklődőknek jó lélekkel ajánlhatom.

PEROTTI Győző.

Lateinische Stilübungen f. d. oberen Gymnasialclassen v. *J. Krassnig*.
Nikolsburg 1900.

Szerzőnek e munkáját már azért is ismertetem, mert e könyvet tekintet nélkül az anyanyelvre, bármily középiskola számára írta, mi előszavának következő soraiból világlik ki: «*In Schulen mit nicht deutscher Unterrichtssprache gibt der lateinische Text eine genügende Grundlage zur Benützung der Themen.*» Mielőtt azonban ismertetésemre térnék át, azt a kérdést vetem fel, hogy vajjon szükségünk van-e ilyfajta stilitikára, vagy nem? Szerény nézetem szerint igenis van. Az új revideált tanterv megköveteli a magyarból latinra való fordítást «a mondattan begyakorlása és alkalmazása végett». Ennek következtében a latin stilitikát nem temették el, hanem a szaktanároknak akár tetszik, akár nem, kell gyakorlatokat készíteniök, még pedig olyanokat, melyek egyrészt az illető osztály tanulóinak tudásához vannak mérve, másrészt pedig olyat, mely a tanult anyagot foglalja magában. De éppen itt van a bökkenő! Egyetlen jó magyar nyelvű stilitikával sem rendelkezünk, melyből egyes részeket nyugodt lelkiismerettel adhatnánk a tanuló ifjúságnak, hogy azt magyarból latinra tegye át. — Azt hiszem, nem szükséges említenem, hogy mily nehézkesek, magyartalanok Dávid, Cserny stb. stilusgyakorlatai, s hogy nincs bennök egyetlen szakasz sem, a mely a tanuló ifjúság tudásához mért volna. Mennyivel különbek Drenkhahn «*Leitfaden z. lat. Stilist. f. d. ob. Gymnasialklassen*», vagy «*Aufgaben zur latein. Stilüb. f. Obersecunda und Unterprima*» stb. című művei. — Pirchalának a revideált tanterv nyomán készült stilusgyakorlata a III. és IV. osztály számára már a jobb magyar munkák közé tartozik.

Ily körülmények között nem lehet csodálkozni azon, hogy a fiatal tanárnak mennyi nehézségbe kerül egy-egy latin gyakorlatot, mondjuk, a VII. osztály számára készíteni. Annyi praxisa még sincs, hogy meg tudná ítélni a tanuló ifjúság nyelvi, mondattani készségét, segéd-könyve nincs s gyakran, saját hibáján kívül, semmiféle stilitikai gyakorlatok sem. Mert hol szerezte volna azt? Az egyetemen nem, mert ott részben elfoglallják őt a vizsgára előirt tantárgyak, másrészt oly kevés gond fordítatik a latin stilusra, hogy nem csodálkozunk azon, ha öregebb professoraink stilitikai tudásunkat kétségbe vonják. Ebből a szempontból tekintve a dolgot, szívesen s örömmel veszem tudomásul az oly stilitikai gyakorlókönyv megjelenését, melyet nagy praxisu tanár saját tapasztalatai alapján, nem pedig holmi idegen könyvekből állít össze. Nem azért talán, hogy azt szentírásnak vegyem, hanem csak hogy lássam, mit, mennyit s mily formában kell az egyes szövegdarabokat feladnom. Szerzőnek e munkájában az összes iskolai auctorokból egy, két, néha több darabot is mutat be jó latin fordításban s a mi a fő dolog, törekszik arra, hogy a tanulók tudásához mért darabokat adjon. Liviusból közöl 12 da-

rabot és pedig hetet a római királyság történetéből, négyet pedig a XXI ik könyvből, Xenophon Kyropaed. egyet; Sallustius De coniur. Catit. ötöt, a Bellum Jugurth.-ból kettőt. Cicero leveleiből kettőt, pro Roscio, pro lege Manilia, pro Milone egyet-egyet; in Verrem hármat, a philippikai beszédekből kettőt; a barátságról, a lélek halhatatlanságáról, az öreg korról, a halálról egyet-egyet; Demosthenes philippikai beszédeiből kettőt, olynth. beszédeiből egyet. Vergilius Bucolicájából kettőt, Aeneisből kettőt, Tacitus Germaniája és Annaleséből tizenhetet, Horatiusból ötöt s ezenkívül két darabot a modern életből.

Ebből láthatjuk, hogy a szerző igen bő anyagot szolgáltat, s a mit dicséretül kell felemlítenem, csakis az előírt olvasmányokból készítette e stílusgyakorlatokat. Hibáztatnom kell, hogy igen gyakran a német szöveg a legkevésbé sem felel meg a latin fordításnak; így pl. a 195. lapon a 83. gyakorlat címe «Stadt und Land» s a megfelelő latin fordítása pedig *Fuscus urbis laudator et Flaccus amator ruris inter se de praestantia utriusque vivendi conditionis contendunt*, vagy pl. «Die Handlungsweise des Regulus» latinul *M. Atilii Reguli facinus utrum honestum an improbum vel potius insanum fuerit* pag. 181. 78. gyak. stb. stb. Gyakran a cím nem felel meg a tartalomnak, ilyen pl. a 60. gyak. 133. «*Veterum Germanorum mores in comparationem Romanorum inducuntur*».

Ezek után még csak a stílusáról akarok említést tenni. E mű német bírálója (Zeitschr. f. Oest. Gymn.) is kijelenti, hogy szerző nem ciceroi stílusban írt, de azért szép latinsággal; én is hasonlóképen nyilatkozom stílusáról. Szép munkát végzett a szerző s mindenképen elismerőleg kell munkásságáról nyilatkoznom.

BOHDANEČZKY LAJOS.

Romanische Sprachwissenschaft von Dr. Adolf Zauner (Sammlung Götschen Nr. 128.). Leipzig, 1900. 167 l.

A kinek nem kellett a Gröber, Diez vagy Körting-féle terjedelmes encyklopédiákat végigböngésznie, hogy a román összehasonlító nyelvészet ágas-bogas szövevényében kiigazodjék, meg se bírja kellően becsülni azt a nagy szolgálatot, a mit Zauner Adolf, bécsi reáliskolai tanár, szak társainak tett, midőn azt az óriási anyagot, melyet a nyelvtudomány a román hang- és alaktanból felhalmozott, rendszeres, áttekinthető és rövid compendiumban összefoglalta. A kik bizalmatlanul fogadnak minden népszerűsítő, összefoglaló kézikönyvet, melynek főadata a tudományt és vele együtt a tanulmányozás fáradsálmait dióhéjba gyűrti s az idő- és pénz-kérdést a lehető legkedvezőbben megoldani, még azok is örömmel fogják fogadni ezt a 167 oldalnyi 96 filléres könyvecskét, a melynek sem ára, se terjedelme nem áll arányban belső tartalmával és értékével. Zauner könyvecskéje repetitorium, vezérfonal és kézikönyv is egyuttal.

Maguk a román nyelvek közül csak főképviseleők (rumén, olasz, rætoromán, franczia, illetve ó-franczia, provençal, spanyol és portugál) vannak az egész könyvön végig tárgyalva, bár néhol a dialektusok (pl. a szardiniai) is tekintetbe vétettek.

Az összehasonlító hangtan nehézségein synoptikus táblázatok igyekeznek segíteni, s ezek a kis táblázatok valóban kiváló szolgálatot tesznek mindenkinek, a ki a magán- és mássalhangzó-változások rengetegében valami tiszta képet kíván nyerni a román hangtan titkairól vagy a megtanulhatatlanul nagy anyag egyik vagy másik kérdésének utána akar nézni.

Az alaktant ugyanilyen módon tárgyalja Zauner. A megadott vulgáris latin alaknak megfelelő román alakok áttekinthető sorrendben vannak szemléltetve.

A kis kézikönyv terjedelmétől nem várt alapossággal bocsájtkozik részletekbe is, úgy hogy a román összehasonlító nyelvészet összes főkérdései mellett a kivételes fejlődésformák, egyes speciális esetek is szóba kerülnek. A függelékül mellékelt rövid román szóképzéstan, mely kiegészítésül szolgál a vulgáris latin nyelv szóképzéseiről szóló fejezetnek, egészíti ki a kis művet, a mely hasznavehetőség és megbízhatóság tekintetében a legelső helyre sorakozik nemcsak a Göschel-féle gyűjteményben, hanem az egész román nyelvészeti irodalomban is.

Dr. HONTI REZSŐ.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1899/1900.

21. Dr. Aurelius Bászél: *De Horatii dictis, quæ ad vitæ humanæ rationem spectant, sive de Horatii vitæ præceptis.* (Fehértemplomi állami főgymn. 26. l.) — Azon tisztelet, melyet a czímbeli értekezés szerzője iránt táplálók lelkemben, csak fokozódott bennem jelen cikkének olvasása közben. Tanítványaitól, a kiket az egyetemen tanított, oly elismerést hallottam iránta, a milyent csak legjobb tanítómestereink felől szoktunk nyilvánítani. De én is, bátor sohasem láttam, másokkal együtt, tágabb értelemben tanítványának vallhatom magamat, mert műveinek s apróbb értekezéseinek olvasgatása új ismeretekkel gyarapított s módszer tekintetében oly tájakra vezérelt, a hova csak igazi vérbeli philologus kalauzsolhatja a tanulni vágyó lelkeket.

Jelen értekezésében Horatius életbölcséletét mutatja be, még pedig azon idézhető helyek*) csoportosításával, a melyek mintegy zsinór-

*) Nálunk már eddig is voltak ily gyűjtött helyek Horatiusból: Detto-Horváth Horatiusában (népszerű monographia, 1892. Singer-

mértékéül vagy kátéjúl szolgálhatnak az egészséges, ép emberi ész, más szóval a helyes «common sense» felfogásának, természetesen a merev rendszeresség és pedansság mellőztével; mert hisz Horatius nem volt czéhbeli philosophus, hanem csak philosophus-költő. Oly tér ez minden latin tanítóra nézve, a mely örökre üde forrásként csörgedez a klasszikusok olvasása közben, a melyből tehát csak meríteni kell, akár csak a bibliai Bölcsesség könyvéből. Emberies vagy inkább emberséges világnézet: ez az, mely a nagy elmék műveiből ránk árad s melynek hív szolgálatában áll minden igazán klasszikus író (v. ö. Bode könyvét Goetheről Philol. Közl. 1901. 85. l.): csak társalogni kell velök. Ugyanis nem a mély philosophia fejtegetéseit, sem a szórszállhasogató vagy a körömszakadtig következetes rendszerek útvesztőit élvezzi az ifjúnak könnyed s az öreg kornak megüllepedett elméje, hanem a tapasztalati, gyakorlatilag érvényes vagy érvényesíthető, a józan boldogulást előmozdító s a szívet-lelket megnyugtató, a hevülni és lemondani tudó philosophiát élvezzi a rövid éltű ember. a kinek nincsenek szertelen ambíciói az életben, a ki nem törekszik halandónak megtagadott teljes boldogságra, szóval a kibén megvan az érzék az élet helyes összhangja iránt. Első és fő követelmény ehhez a mértéktartó boldogsághoz a külső viszonyokkal és a bensőnkben fészkelő szenvedélyekkel szemben kivívott szabadság, a melynek birtokában a művelt és megelégedett lélek mindenkor megéli a földön elérhető, viszonylagos boldogságot. Valóban, csak a szellem és jellem képzettségén, az önismereten és önuralmon épül föl az igazi boldogság! Azért a bölcsesség és erény nyomán áldás fakad. ellenben a szenvedély s a józan mérséklet hiánya szerencsétlenségbe dönt. Minek is az emberben a gazdagság, a hivatalok és élvezetek után való szertelen vágy? Az életnek ezernyi visszásságaival szemben pedig kár elcsüggedni, hanem inkább az emberi tökéletlenségeket minmagunkban is föllelve, a türelem és elnézés, a nemes resignatio legyen orvosló életsszabályunk, s töltsse be kiki azt a helyet, melyre a gondviselés rendelte! Mindenkor a középser legyen világitó szövétnekünk, ez vezéreljen tetteinkben, a melyet föl ismerhetnek és követhetnek az Ofellusszal egyivású, egyszerű, de józan eszű falusi emberek is (Sat. II, 2.). De sőt Horatius még a káros quietismusra sem oktat, melyet Epikurosnak *λάθε βιώσας* jeligeje sürget; mert tudja, mily szép és dicső meghalni a hazáért! Végül örüljön kiki az életnek, használja fel az élet nyújtotta élvezeteket, csak ne szertelenül, ne mohón, hanem mindig a kellő határok között!

Természetes, hogy eme szabályokkal vagy útmutatásokkal s jóakaró tanácsokkal nem asketismusra oktat Horatius, hanem csupán a józan életre. De ki is keres benne jámbor vallásosságra serkentő, a szemet folyton az égiekre irányító moralitásokat? Hisz pogány ember írta e gyakorlati szabályokat vagy életelveket, a melyek mindig érvényesek lesznek, míg az élet nem csupán askétákból vagy szentekből s világmegvető philosophusokból, hanem más közönséges halandókból is fog állani.

Ne nevezzük Horatiust epicureusnak, mert ennek a jelzőnek nálunk, úgy mint a scholastikának, olyan veszedelmes mellékértelme van, hogy

Wolfner), Szilasi preparatióinak végén, továbbá Tóth Béla Szálló igéiben, valamint Margalits gyűjteményében s Cserépek legújabb isk. kiadásában (1901, Franklin).

a járatlanoknak kedvét szegi s költőnknek csak ártalmára lehet. Egyszer ugyan Horatius is Epikuros malaczának mondja magát Tibullushoz intézett levelében; de ez csak olyan irónia, mintha valaki a józan és mértékletes emberek közül manap epicureusnak nevezné magát tréfásan azért, hogy egy lucullusi lakomán lévén, részben vagy egészen megfeledkezett magáról kénytelenségből vagy akár önszántából. Kis János, a jámbor lelkű superintendens is megköszönte volna, ha valaki a «Szedj illatos rózsákat» kezdetű versikéje alapján epicureusnak keresztelte volna el. Hasonlókép Vörösmarty Mihály is csodálkozott volna, ha egy-egy jókedvű szólásáért megteszik vala a hédonismus hirdetőjének (l. Zeisinger, Magyar Szemle, 1901. 9. sz. 100. l.). — Viszont azt se gondoljuk, hogy Horatius az a szent öreg volt, a minőnek Epikurost rajzolják az ókori írók,*) sőt a kiről, mint valódi keresztényről, elmélkedik Erasmus az ő Beszélgetéseiben; mert bizony Horatius lelke és a teljes lemondás távol álltak egymástól. Azért itt is középen van az igazság! Horatius ugyanis korántsem zárkózik el az élet javaitól, sőt ellenkezőleg az istenek ajándokainak nevezi őket; de okosan, bölcsen élni velők (sapienter uti): ez az igazi élvezet és szinte az isteneknek tett vallásos szolgálat vagy cselekedet, az ő felfogása szerint. A mi pedig bacchikus és erotikus műveit illeti, gondoljuk meg, hogy ő egyetlen csárdába vagy csapszékbe illő dalt nem szerzett, a melyben t. i. a folytonos, a sárga földig való ivásra buzdítana; mert Bacchus adományában ő csupán magikus erőt lát és tisztel. Ámde intve int: ne quis modici transsilat munera Liberi! Mert mind a kettőt egyaránt sujtja az isten bosszúja: nemcsak azt, a ki Bacchus ajándokát becsmerli, hanem azt is, a ki meggondolatlanul nem tartja meg a kellő mértéket. — Hasonlókép vagyunk Venusnak dicsőítésével is az ő költeményeiben. Horatius hamar kijózanodott a szerelem istennője felől s amúgy is rettgett a kegyetlen istenasszonytól (sævam matrem cupidinum), mert nyugtalanságot szül s megakadályozza a belső, harmonikus érzést, az æqua menst, mely az ő derült világnézetének valódi érett gyümölcse. Az utóbinak magasztalása és példákban való szemléltetése tölti meg satiráinak tréfás ötleteit, hatja át szelid gúnyjának nyilait; ennek megkedveltetésére irányítvák bölcséleti komolyságú levelei; valamint lyrájának legihlettebb s legbensőbb hangjai is ennek a tisztult világnézetnek: az elégedettség-

*) V. ö. Seneca, Vita beata 13, 1: in ea quidem ipse sententia sum (invitis hoc nostris popularibus — stoicis — dicam) sancta Epicurum et recta præcipere, et si propius accesseris tristitia: voluptas enim illa ad parvum et exile revocatur, et quam nos virtuti legem dicimus, eam ille dicit voluptati...; itaque non dico, quod plerique nostrorum, sectam Epicuri flagitiorum magistrum esse, sed illud dico: male audit, infamis est, et immerito. Ep. 33, 2: apud me vero Epicurus est et fortis, licet manuleatus sit. — Cicero pedig (de fin. II, 25. 80.) Epikurost ilyen jelzőkkel illeti: bonus vir et comis et humanus. Legbővebben részletezi Cic. a de natura deorum-ban Epikuros elveit, s ezen munka alapján talpraesett képét olvashatni Bulwernek «Pompei utolsó napjai» cz. munkájában (Wirtzfeld fordításában 561. lap). Végül Közlönyünknek épen ez évi folyamában (11. s köv. ll., valamint 189. s köv. ll.) Némethy Géza festette meg hiteles képét Epikurosnek a művelt rómaiak világnézetére való hatásában, s ez alapon bátran elfogadhatjuk, hogy Epikuros iskolájának rendkívüli hatása meglátszik még oly tiszta lelkű emberen is, a milyen Vergilius volt.

nek, a komoly magábaszállásnak, a mértéktartó éleletnek, az élet valódi becsének vannak szentelve. Ugyanis Horatius úgy vette az életet, a mint van, s ehhez képest, vagy ezzel szemben az élet okos berendezését ajánlotta. Tehát nem volt s nem is lehetett célja a vallásos elmélyedés gyümölcseit megénekelni, erkölcsi prédikációkkal úntatni, hanem a síron innen való életnek helyes intézésére oktatni, vagyis a világba helyezett ember lelki nyugalmának és függetlenségének megőrzésére tanítani, hogy ekkép se magának, se másnak terhére ne legyen. Szóval nem egy transcendentalis élet vagy másvilági ideál lebegett a szeme előtt, hanem az önvizsgálat és önismeret s a mások példájából való okulás voltak vezető eszméi. Ez alapon hirdette a mérsékletet, józanságot, okosságot, szíveséget minden emberrel, még a rabszolgákkal szemben is; magáról pedig nyíltan vallotta, hogy nem tökéletes ember, hanem telve fogyatkozásokkal és bocsánatot érdemlő gyarlóságokkal (*mediocribus et, quis ignoscas, vitiis teneor*). Ilyet csak őszinte, jó lélek mondhatott magáról, mert a farizeusok, az álszentek büszkesége más erkölcsstant hirdet s mást követ. Innen van, hogy Gietmann (*Die alten Klassiker und die moderne Bildung*, Stimmen aus Maria-Laach 1900. máj. és júl. füzetekben) és Baumgartner (gör.-lat. irod.-tört. 1900. Freiburg, Herder) kath. írók egyaránt hirdetik Horatius tisztult világnézetét, de még inkább magasztalják a protestans írók (v. ö. Barkász: *Eszményiség és jellemfejlesztés a latin klasszikus írók, főleg Cicero és Horatius által*. Tiszántúli ref. tanáregyesület évk. 9. foly. 1888.).

Helyesen nevezte tehát Lessing Horatiust bölcselő-költőnek (*Retungen des Horaz*, Lachmann-féle kiad. IV. köt. 10. l.). Maga Horatius mondja (*Epist. I, 1. 13—19.*), hogy egyetlen bölcséleti rendszernek sem híve föltétlenül, hanem a stoától Aristipposig mindegyik rendszerből kiszivogatja a magának valót; a mennyiben pedig mégis valamelyik rendszer követőjének kell magát neveznie, még leginkább Aristippos (Epikuros előde) tanítványának meri magát vallani. Ugyanis ez az a józan bölcselő, a ki a *«carpe diem»* jelszavát okosan magyarázza; ez az, a kinek *«Et mihi res, nec me rebus subiungere conor»*-féle, önállóságot sürgető axiómája követést érdemel bármely kornak szülötte részéről. Még teljesebbé válik emez axióma értelme a következő helyből: *epist. I, 17. 23—24.*

Aristippos, Horatius szerint, *utriusque fortunæ patiens erat*, mindvégig következetes maradt önmagához s tudott alkalmazkodni az élet bármely helyzetéhez, fordulatához. Aristippos értelmébe nosztogatja Horatius azokat a tanácsait is, melyekkel a jelen élvezetére int s a kínálkozó szépet és jót nem akarja mogorva visszautasítással elszalasztani. Csakugyan, midőn azt mondja Horatius: *quod adest, memento componere æquus* (*carm. III, 29.*), — teljesen csatlakozik az Aristippos-féle *μόνον τὸ παρὸν ἡμέτερόν ἐστι* elvéhez. Épen úgy a *«laudo manentem Fortunam, si celeres quatit pennas»*-féle hely is emlékeztet Aristippos mondására a szerencse forgandóságáról s az élet javainak felhasználásáról. Egy tekintetben mégis különbözik mesterétől Horatius: abban, hogy míg Horatius a szükségesséssel, az épen eléggel is beéri; bár azért korántsem az *egestas* laudatora, mint a kynikusok, hanem csupán a *paupertas* dicsőítője: addig Aristippos, jóllehet hirdette a szegénység és a sors csapásainak békés elviselését, mégis *optione data malebat lautius vivere*. Mert bizony szerette Aristippos a maga életét bőség és szerencse teljességében látni s ehhez képest rendezkedni be, a nélkül azonban, hogy a bőségben

duskálásnak rabszolgájává szegődött volna; míg ellenben Horatius a legnagyobb egyszerűségnek volt barátja. — Persze más kérdés az, vajjon miért kívánt Horatius inkább Aristippos, mint Epikuros híve lenni. Ennek megvitatása azonban más lapra tartozik. A végső igazság pedig az, hogy Horatius csak egyetlen helyen szól Epikurosról, ott is gúnyolódva.

Minek nevezgetjük tehát Horatiust finomabb epicureusnak, holott maga nyilatkozott magáról, még pedig érthetően mindenek számára? Tágabb értelemben persze epicureus volt ő is, mint kortársai közül legtöbben; de voltaképen az volt, a minek maga magát mondja, vagyis: nem stoikus, se nem epicureus, hanem Aristippos követője, bár volt benne amazokból is. E szerint nem követhetjük sem Arnoldot, a ki pláne platonistát erőszakolt ki belőle, vagy inkább tukmált reája (Das Leben des Horaz, 8—39. l.); sem Boissiert, a ki közönségesen stoikusnak czímezgeti Horatiust; sem Wernert, a ki «Quæstiones Horatianæ» című értekezésében még azt is kiszámította, hogy Horatius 14—36. éveig epicureus volt, 36—45. éveig stoikus, innen pedig haláláig constans sectator Aristippi.* — Meggyőzőleg ír a fönnebbi kérdésről Weissenfels, a kinek «Locī disputationis Horatianæ» című (Berl. Weidm. 1885.) ifjúsági művét nem ajánlhatom eléggé Horatius minden tanítójának figyelmébe. Ő különben Nauck Horatiusát is kiadta bő bevezetéssel és jegyzetekkel (1899. 15. kiad.), s nála megtaláljuk Aristippos azon módon jellemezve, a hogyan a maga köntösében jelentkezik.

Azért mondtam el a fönnebbi dolgokat, hogy jellemezzem az alapot, a melyből Horatius életbölcseleti szabályai fakadtak s a mely alapot a szerző már egy régebbi dolgozatában, bár tőlünk némit eltérőleg, igen szépen kifejtett, t. i. «Horatius életbölcselete» cz. magyarul írt program-értekezésében, a mely mintegy elméleti megvitatását teszi a szóban levő gyakorlati kidolgozásnak. — Mostani értekezésében, 10 pontra osztva, szól ama sententiákról,**) melyek valódi szálló igék voltak még a közelmúltbeli, latinos műveltségű magyar urak szájában is; míg manap alig akad egy-két szorgalmas deák, a ki Horatius éthosát, a józan életbölcseleg eme savát-borsát elsajátítva lépne ki a világba. Elszorúl az embernek a szíve, mikor lépten-nyomon tapasztalja, hogy latin tanításunknak oly kevés eredménye van!! Pedig Horatius csakugyan megérdemelné, hogy

*) Ilyenféle húrokat pengetett nem rég Norden is «Vergils Aeneis im Lichte ihrer Zeit» cz. értekezésében Vergiliusról (Neue Jahrb. 1901. 270. l.). hogy t. i. Verg. később stoikussá lett, míg Hor. mindvégig megmaradt epicureusnak. Ellenben milyen másképp ír Wilamowitz (Vorträge)! Nálunk 3 program-értekezés szólt Horatius bölcseletéről: bold. Drajkótól és Fludorovicsától (amaz a bpesti, emez a debreczeni kegyesrendi gymn. értesítőjében) s mindkettő eklektikusnak rajzolja Horatiust (l. Abel Jenő beható bírálatát Philol. Közl. XII, 1888. 210—212. ll.); míg Bászel program-értekezése (1884. Fehértemplom) stoicismussal fűszerezett epicureismust hirdet (24. lap).

**) Érdekes találkozás, hogy a szerzővel egyidőben ugyanilyen című doktori értekezés jelent meg Berlinben Rosenthaltól: De sententiis Hor. 51 lap: Régebbi művek: Vogeltól Die Lebensweisheit des Hor., Zusammenstellung der schönsten Sentenzen, 1868. 64 l., s a szerzőnél is idézett Wüstemantól: Promptuarium sententiarum (1. kiad. 1843, 2. kiad. Seyfferttől 1864. Nordh.).

ex asse értsék és szebb helyeit betéve tudják növendékeink! Korunk realismusa, utilitarismusa, fásultsága, veszedelmes socialis tanai ellenében Horatius bölcsellete üdvös orvosság; a tartalmas és csattanós sententiák költője valódi Mentorunk lehet az életben mindhalálíg, miként az is volt csak nemrég Deák Ferenczre s többi öregurainkra. A pessimismus, az emberek sűrű elégedetlensége vagy sötétenlátása ellen mindig vígasztalónk lehet Horatius vidám életbölcsellete (l. Schimmelpfeng, *Erziehliche Horazlektüre*, 2. Aufl. Berl. Weidm. 1899. 62 l.). Horatiust olvasgatva látni, hogy a klasszikus gondolatok, a magvas kifejezések, a csattanós ötletek és fordulatok örökbecsű kincsei az emberiségnek; úgy hogy az ilyenek olvastára nem lehet kétséges dolog senki előtt, hogy a klasszikusok ellen való dühöngés nem egyéb, mint az elhatalmasodott materialisznak, a mainmónnak erőlködése az idealismus ellen. Épen azért kétszeresen becsülésre méltó az olyan tanítómester, mint Bászeli úr, a ki praktikus képekben és tanácsokban vonultatja fel diákjainak szeme előtt a klasszikusokból meríthető erkölcs-bölcséleti tanulságokat; sőt mi több, gyakran hivatkozik a krisztusi gondolatokra és mondásokra, a melyek a keresztény hit és erkölcs világában is érvényeseknek tanítják a természetes ész folyományait. Az ily tanításmód hathatósabb védelme a klasszikusoknak minden logikai és történelmi bizonyíték felhordásánál. Mily becses tanulságok rejlenek teszem a levelek 1. könyvének első és második darabjában; hát még ugyanazon könyvnek 7. és 10. darabjában! Komoly ember alig győzi élvezni a nemes tartalmat, mely bennök foglaltatik; de nem győzi csodálni Horatiust, ezt a valódi bölcsőt, a ki, mint didaktikus költő, nevelő-tanító akart lenni műveiben s csakugyan az is lett: sok századnak tanítója, nemesítője, fölemelője, vígasztalója . . .

Száz szó mint egy: a ki úgy tanítja a klasszikusokat, mint a szerző, az helyesen fogja fel nevelői tiszttét, mely nem a philologia vívmányainak erőszakolásában áll, hanem a humaniorák, az igazi humanismusnak megnevelésében és megkedveltetésében.

Hát még a latinság, a mely Bászeli értekezésében nyilvánul, milyen gondos, a mellett mily könnyen érthető! Nem homályos, nem dőczögős, nem nyakatekert, nem szótárokból összekapkodott kifejezésekkel ékeskedő, nem is végérhetetlen periodusokban ömlő, hanem folyékony, barbarismusoktól ment, egyszerű, tiszta latinság. Alig egy pár hely van benne, a melynek latinságához szó férhet; de azok is olyanok, hogy jobb nem bántani, mint más, homályosabb vagy ritkán előforduló kitételekkel helyettesíteni őket, hogy csak a beavatottak érthessék. Egyetlen hely, a melyet ki kellett javítanom, a 12. lap alján olvasható: nihil aliud respondeam, nisi *quod* sapiens non collocat — acc. cum infinitivo helyett. Kitűnően beleilleszti a prózái szöfűzésbe Horatius talpraesett kitételeit is, úgy hogy több helyen igazi cento Horatianust olvasunk s szinte fürdünk Horatius szép kifejezéseiben. Sehol egy izzadság szülte kitétel, hanem természetes, magától ömlő, nemesen egyszerű, latinos ízű nyelvezet: ez jellemzi a szerző dolgozatát elejétől végig. Meglátszik, hogy telivér philologus írta, a ki a latin beszédben és írásban nem lát baráttudományt, hanem kenyerének tekinti a klasszikus nyelveknek szóban és írásban való művelését s ebbeli jártasságának, gyakorlottságának gyümölcsöztesét is. Hányan vannak még, a kik elmondhatják magokról, hogy nem ijednek meg egy latin értekezés megírásától, szintűgy a deák nyelvű tár-

salgástól, a mely a föld hátán bárhol kisegíti az embert, a hol latinos műveltségű emberek akadnak! . . .

Örömmel üdvözlöm tehát Bászelt urat, oly hosszas hallgatás után, emez őszikéjének megjelenté alkalmából s arra kérem, ajándékozza meg programjokat több ilyen dolgozattal; hisz' az ő kezében még oly közönségesnek vagy elcsépeltnak mondható téma is, minő Horatius élet-bölcsélete, újszerűvé válik, sőt az ő pædagogiai idealismusának tisztító tűzén át még az útszéli igazságok is a sphærák honába emelkednek. Azért minden érdeklődőnek azt tanácslom: tolle lege! tolle, lege!

BÓDISS JUSZTIN.

22. Némethy Géza: Marcus Tullius Cicero a legfőbb jóról és rosszról írott munkájának harmadik könyve (magyar fordításban). Budapesti V. ker. áll. főgymn. 3—30. ll. — Nem először írok e különben Némethynek fordításáról, mely Cicerónak legtökéletesebb philosophiai művét congenialis alakban szolgáltatta meg hazai nyelvünkön; mert már 1896/7. évi értesítőjökben megkezdte ide vágó fordításának közlését, akkor az 1., most meg a 3. könyvet, vagyis akkor az Epikuros. most pedig a Stoa rendszerét mutatva be egy művelt római embernek világos felfogásában és kidolgozása szerint. Olvashattuk már e különbenek folyó évi első számában a megjelenendő kötetnek népszerűen könyvnyed és érdekes bevezetését is a ciceroi munkához; remélhetőleg tehát az egész mű mély és erős hatással lesz a magyar olvasóközönségre, mely az erkölcsstani eszmék és rendszerek iránt mindig érdeklődött ugyan, főképen azonban napjainkban érdeklődik fokozott mértékben. De első sorban magának az iskolának lesz nagy haszna e fordítás megjelenéséből, mert bármely (humanus vagy realis) intézet kész és mindenkitől élvezhető alakban nyújthatja a bölcselkedni szerető ifjúságnak az ókori moralisták komoly és nem megvetendő színvonalú rendszereit megolvassra s beható méltatás végett.

A czímbe jelölt műből, melyet Cicero 62 éves korában, éppen egy évvel halála előtt írt, a most közlött harmadik könyv a heroikus erkölcsstani, a rigorista, a megalkuvást nem ismerő, hanem az erkölcsi jót, az erényt, a legmagasabb piedestálra helyező Catók rendszerével foglalkodik magának az utikai Catónak Cicero tolla által közletett megbeszélésében, érdekesítő előadásában. Cato szülőföldjén, Cicero egyik villájának híres-neves helyén, Tusculumban, még pedig Lucullus gazdag könyvtárában találkoznak Cicero és Cato s beszédbe elegyednek, éppen félszáz esztendővel a mi Urunk, Jézus Krisztusnak születése előtt. Igazi bensőséggel kezdenek hazájoknak irodalmi, főleg bölcsélet-irodalmi állapotairól értekezni, szóba hozva még a nyelvújításnak, nevezetesen a latin bölcséleti nyelv megalkotásának kérdését is, miközben Cicero szelid nyomással rákényszeríti az erre legilletékesebb stoikust, Catót, a tőle vallott és mind haláláig követett rendszer előadására és a benne foglalt erkölcsiségnek bemutatására. Cato készséggel vállalkozik is rá és mindvégig puritán erkölcsiség fölként papjaként a legnagyobb őszinteséggel és nyíltsággal, világos fejjel s a merevségig következetes logikával rajzolja meg az ó-római, szigorú erkölcsű emberek (a prisca morum severitas) kateját, a kik, mihelyt eszök használatára jutottak s a földi javak között különbséget tudtak tenni, nem vetették el ugyan a földi javak kisebb tökéleteségű, kíváncsatos és kevésbé kíváncsatos fajtaít sem, de folyton-folyvást ott

lebegett szemök előtt a legfőbb jó: az erény vagy erkölcsös élet, a melyért mindent tudtak kockáztatni, mindent föláldozni, hogy amaz ideálhoz mindhalálig hívek maradhassanak. Innen következett (l. a szerzőnél a 25. lapon) életöknek kockára tévése is, ama rideg és sivár lemondás, ama ferde büszkeség, mely nem tudta összeegyeztetni az életbenmaradást az erkölcsiséggel, mert az igazi lemondást és megalázást, a szerény félrevonulást és alázatosságot még nem iktatta etikájának alapelvei közé.

Legrövidebbre fogva, im' ez a tartalma a szóban forgó közleménynek. Némethy a saját szövegkiadása (Lampel, 1890.) alapján ültette át nyelvünkre a stoicismus katedrálját. Igaz ugyan, hogy a fordítás sohasem léphet az eredetinek rangjára, mert a legjobb fordítás is csak olyanforma szépségű, mint egy finom perzsa szőnyegnek a vi-szája; mégis, midőn congenialis fordítás birtokában vagyunk, már nyugodtak lehetünk s bátran mondhatjuk a látni és tanulni vágyóknak: Intrate, intrate, quoniam et hic dii sunt! . . . Olvasásuk. élvezésük után pedig bizonynyal felkiált Platon szavaival a szerencsés halandó: *ὡς ἐμὸν ἐκμύνας θυμὸν ἔρωσι!*

Átnéztem és szórul-szóra egybevetettem az eredetivel a szerző fordítását és azt találtam, hogy egyik fejezetben (15. l. alulról 4—5. sor) a magyar szöveg közöl olyan mondatot, a mely nincs meg a Némethy-féle latin szövegben, egy más fejezetben pedig (26. l. alulról 8. sor) éppen megfordítva áll a dolog; azonkívül a 22. lapon alulról a 3. sorban egy a névelő fölösleges, a fordítás végén pedig bizonyára sajtóhiba a «Croesus» név Crassus helyett, mert amaz nem az Eufrát folyón (bár miattam ezen is átmehetett), hanem a Halys folyón kelt át a maga kárára. Nihil mendi amplius addere possum.

Végül az egész fordítás jellemzésére és jótékony hatására nézve hadd idézzem Wilamowitz-Moellendorfnak, ennek a minden ízében modern felfogású és költői lelkű philologusnak a fordítás céljáról vallott nézetét és követelményét, melyet az aischylosi Agamemnon fordításához írt előszavában (v. ö. még «Reden u. Vorträge» című művében a «Was ist übersetzen» című fejezetet, valamint Kaibel cikkét a Deutsche Revue 1900. 57. s. köv. II.) nyilvánított: «Meine Übersetzung will mindestens so verständlich sein, wie den Athenern das Original war, womöglich noch leichter verständlich . . . Es giebt einen Dünkel der Halbgelehrten, der mein Bestreben, die Ergebnisse meiner Wissenschaft in diesen Übersetzungen vor das breite Publikum zu bringen, verwirft. Wozu übersetzen? sagen sie; wer die Dramen lesen will, der soll Griechisch lernen. Ja, wo denn? wohl bei denen, die so reden, wohl auf den preussischen Schulen? Das Griechisch, das da gelernt wird, kenne ich — ich will hier nichts darüber sagen. Diese Halbheit, die weder die ganze Wissenschaft erfassen kann, noch die Hoffart des Bildungsphilisters fahren lassen mag, ist ganz wesentlich Schuld daran, dass die Deutschen mit dem Klassicismus auch die Klassiker verwerfen. Ich wende mich gerade mit besonderem Zutrauen an die, welche sich den Wahn, Griechisch gelernt zu haben, nicht erst abzugewöhnen brauchen. Nicht den Nachbetern einer abgestandenen Kunstlehre, noch den bildungssatten Décadents, sondern denen, die unverdorben und meinethalben ungebildet nach dem reinen Lebenswasser einer grossen echten Kunst dürsten, will ich dienen, indem ich ihnen einige solche Werke vermittele, so gut ich kann.» — Ehhez a nyilatkozathoz még csak annyit teszek, hogy valamint Wilamowitz-Moellendorf Ulrik beváltotta ígérését a maga fordításaiban, úgy Némethy

Géza sem tagadta meg önmagát, hogy eddigi munkálatainak méltó társa legyen jelen mutatványa is, a mely részletét teszi a Cicero-féle *De finibus* első teljes magyar fordításának.**) *Et prodest et delectat.*

BÓDISS JUSZTIN.

23. Szabó István: Marcus Tullius Cicerónak leveleiben levő nézetei azon kor két hatalmas fiáról, Cn. Pompeus Magnusról és Caius Julius Cäsarról. (Érsekujvári közs. kath. főgymn. 24. lap.) — A szerző kiírta Cic. leveleiből, minden commentálás nélkül, azon helyeket, a melyek Cäsarral és Pompeussal való viszonyában mutatják be a nagy szónokot, az igaz hazafit és a nem zordon, hanem behízelgő jóságu s kissé hiú embert; előzményül pedig néhány lapon beszél a cicerói levélgyűjtemények sorsáról, viszontagságairól s a levelekből meríthető tanulásokról azon mód', mint pl. Köpesdy a maga kiadásának elején. Mind az utóbbi, mind az előbbi dolgokról ma már jobb források nyomán, mint Fábíán G. fordítása, egész másképen lehetne írni, mint a szerző tette; mindazáltal nem akarom elmarasztalni őt olyan dolgok miatt, a melyek talán nem állottak hatalmában. Csupán pedzeni akarom tehát az alábbiakban azt az eljárást, a melyet szerintem jó lesz követnie, ha ezen a téren tovább akar dolgozni.

Arról nem szólok, hogy a felhozott idézetek sem szárilag nem elégségesek, mert több fontos és szép helyet hiába keresünk köztök, sem alakilag nem teljeseek, mert hézagosságukban, elszigetelt vagy kikapott voltak miatt s rövidségöknél fogva nem adnak helyes értelmet, de a mi a legfőbb, az ifjak végett megvilágításra szorulnak. Másrészt arról sem akarok bővebben szólni, hogy a levélgyűjtemények kérdését vagy nem kellett volna említenie, vagy avatottabb módon kell vala tárgyalnia. Nem szól pl. a leveleknek fedezéséről Petrarcától s arról a nagy hatásról, melyet Cic. levelei a levélírás fölendítésére tettek a humanismus századában (v. ö. Zielinskitől: «Cic. im Wandel der Jahrhunderte», 1897. I. a Budapesti Szemlében: «Két ezer éves Cic.» czímen ugyanazon év nov. füzetében, valamint Hübner Emiltől: «Cicero», a Deutsche Rundschau 1898/99. évf. 13. sz.) és később. A levélgyűjtemények alakulására nézve*) pedig elég útbaigazítást lelhetett volna akár valamely nagyobb irodalomtörténetben (pl. Schanzban), akár egy újabb isk. kiadásban. De legnagyobb baj az, hogy Cicerót egy isk. éresítő olyan idézetekben mutatja be, a melyek a nagy író és szónok jelleméről nagyon kedvezőtlen képet nyújtanak az ifjuság számára. Igaz ugyan, hogy az értekezés vége ily nyilatkozattal akarja helyre ütni a Ciceróból magából nyert képet: «Így temette romjai alá a köztársaság emez egyetlen (!) derék oszlopát is, ki erősen bízva a jók érzésében, az utolsó perczig egy maga (!) bátran (!) fentartotta»; de ez a pár szó egyáltalán nem felelteti azt a torzalakot, mely az előzményekből rajzolódik az ifjak elé. Pedig ha ifjak előtt (quibus maxima debetur reverentia) beszélünk Ciceróról s olyan módon jellemezzük őt, a mint

*) A napokban jelent meg az egész mű a M. T. Akadémia class. phil. bizottságának kiadásában.

Szerk.

**) Legeslegújabb tárgyalását l. Peternél: *Der Brief in der röm. Litteratur*. Lipse, 1901. Teubner. V. ö. Gurlitt méltatását a *Berliner Phil. Wochenschrift* 1901. évf. 21—22. számában.

bizalmas (familiaris) leveleiből rossz akarattal csakugyan lefesthető, t. i. gyöngye politikusnak, a ki ügyvédő létére sokszor nem értett az alattomos ravaszkodáshoz, vagy ingadozó, kétkulac-os politikusnak s bókokkal kedveskedő, hízeglő egyvénnek: akkor azt hiszem, céltévesztett lesz az ifjak előtt minden egyéb elismerésünk, melyet még ezek mellett az írónak és szónoknak juttatunk (v. ö. Buránytól: Észrevétel Cic. életrajza tanításához. Philol. Közl. VII. 946—7. ll.). Hátha még valaki a két utóbbi tekintetben sem méltatja érdeme szerint, hanem a latin nyelv szépségeit nem értvén, Ciceróban csak szószátyár embert lát és emleget a deákság előtt: akkor nem tudom, minek tartsuk azt a tantervet és iskolát, a mely fő-fő latin auctorának választotta Cicerót?!...

Mi a teendőnk tehát Cic. életének és jellemének megvilágításakor? Az, hogy ne keressünk benne nagy arányu, hanem csupán hazáját szerető, a köztársaságot minden áron fentartani kívánó, kisebbszerű politikust. A köztársaságért élni vagy halni: ez volt az ő egyedüli eszmeképe, egyetlen törekvése, a melyért áldozta mindenét! Így Pompeiushoz való viszonyát is onnan magyarázhatjuk, hogy sohasem féltette tőle a köztársaságot; míg Cäsártól nagyon is féltette. Ezért ragaszkodott amahoz mind haláláig, s valóban nincs is egyetlen tette vagy nyilatkozata Cicerónak, mely Pompeiushoz való hűségét megozáfíthatná. Ellenben mindig idegenkedett Cäsártól, mint olyan embertől, a kinek korán észrevette egyeduralmi törekvéseit, s elég oka volt rá, hogy legfőlőbb színelges jó viszonyt tartson fenn vele; egyebet pedig se nem tett, se nem mondott Cäsárral szemben. Udvarias és hálálkodó nyilatkozatai is annak a Cäsárnak szóltak, a ki, mint pharsalusi győző, vele gyöngéden és oly előzékenyen bánt, hogy Cicero még mindig reménykedhetett, hogy végtére is megnyeri köztársasági politikájának. Csakhogy csalatkozott benne! Ki is tört belőle rögtön a csalódott ember haragja, s a hol csak tehetett, nem kimélte Cäsárt. Tévedés tehát azt állítani Ciceróról, hogy nem látta elég tisztán az akkori zűrzavaros állapotok forgatagában a maga és Pompeius ügyének vesztét; hisz' a pharsalusi ütközet előtt maga írja egyik levelében (Fam. VI. 6.): «Megyek, mint Amphiaraus, hogy élve rohanjaka tátongó mélységbe.» Gyönyörűen mondja Boissier (Cic. és barátai, 211. l. Csiky K. ford.) ehhez a helyhez való megjegyzésében: «Nem azért tette ő ezt, mintha bizott volna a sikerben, midőn oly párthoz csatlakozott, melynek minden gyöngeségét ismeri vala; jól tudta, hogy önként megy részesülni annak bukásában. Oly áldozat vala ez, melyre kötelezettnek hitte magát hazája iránt, s annál többet ér ez áldozat, mert önámítás és remény nélkül hozta meg.» De ha minden gyarlóságát (félénkségét, hiúságát, ingadozását) latra vetjük is, az a bátorság, melyet halálakor tanúsított, egymaga ellensúlyozza összes hibáit és fogyatkozásait. Megragadóan ír Boissier épen ide vágólag (i. m. 87. l.): «Minél félénkebb volt jellemére nézve, annál inkább meghat, midőn oly elszántsággal látom halálra menni. Akkor is, midőn történetét tanulmányozván, kísértetbe jövök kárhoztatni őt határozatlansága, és gyöngeségeiért, élte végpillanatára gondolok, magam előtt látom, mint Plutarch (Cic 48.) oly szépen festi, kuszált szakálával és fürteivel, bágyadt arczzal, balkezét, mint rendes szokása volt, állára téve, mereven nézni gyilkosainak szemébe, — látom őt, és nem merek szigorú lenni iránta. Hibái daczára, becsületes ember vala, ki nagyon szerette hazáját, mint maga Augustus monda az önszemrehányás egy őszinte órájában. Ha néha túlságosan

habozó és gyöngé volt is, végre is mindenkor azt vette védelme alá, a mit az igazság és jog ügyének tekintett, s midőn ez ügy örökre legyőzött, meghozta neki amaz utolsó áldozatot, melylyel védői tartozának: halálával szerzett annak becsületet.» Ime az ő vértanúsága egész életének eszmeképeért, meggyőződéseért! Valóban, a ki az ő halálában nem tekinti a köztársaságért, a szabadságért szenvedett martiromságot, hanem csupán egy tévedés, egy fántom áldozatául tünteti föl őt, az nem kevesebbről tesz bizonyosságot, mint arról, hogy a köztársaságot a nemzetek életében alsóbb fokú fejlődménynek és kormányformának tartja a korlátlan egyeduradalomnál; holott ösmeretes dolog, hogy a nemzetek akkor békülnek meg a monarchiával s nyugosznak bele, a mikor vagy még kiskoruk, vagy midőn már tehetetlenségek és enerváltságuk állapotában semmi egyébire nem áhítoznak, mint egyetlen ember akaratának és szeszélyének szolgáivá lenni. Mert a római császárságot nem is lehet egyéneknek tartani, mint a legnagyobb önkény, később pedig a katonai durvaság uralmának, a mely alatt, kivéve a nagy szenvedélyeket s néhány jóra való császárnak becsületességét, emberies vonásokra s tettekre alig akadunk. Vagy talán azért hibáztassuk Cicerót, hogy annyira bizott az emberekben, hogy könnyen elámíthatta bárki a köztársasághoz húzó viselkedésével? vagy azért, hogy ily alkalommal, feledve az illetőnek egész multját, mint valamely fiának megbocsátó anyja, elhalmozta az illetőt dicsérő jelzőkkel, udvarias szólásokkal? ellenben azokat, a kik nem pártolták a köztársaságot, rögtön rossz embereknek hitte és bélyegezte?! Hát a ravasz Cæsar, az ármány simulékony mestere, a háttérben settenkedő és dolgozó nagy ember (Mommсен jelzői!) nem így tett a naiv, hiszékeny Ciceróval és másokkal szemben? Dicsért vagy proscríbált akárkit, a kivel pactálni, vagy ellenkezőleg, kit lehetetlenné akart tenni! Tudjuk, hogy Cicerót, a conservatívok tekintélyes emberét, csupa porhintésből és szemszurásból még a maga triumvirátusába is be akarta vonni minden áron, úgy hogy ma nap quattuorviratusról beszélhetne a világhistória, ha Cicero nem maradt volna meg hűséges köztársaságának.

A levélbeli bókók pedig, a természet rendje szerint, egész másképp értelmezendők, mint az egyéb alkalommal tett nyilatkozatok. Azért Bardt (Ausgew. Briefe aus Cic. Zeit. Lipcse, Teubner, 1898—1900.) szépen kifejti egyrészt a római nép jelleméből másrészt az akkor divatos, művelt római nyelvhasználatból, mely csak kevésbé maradt mögötte a keleti népek hizelkedő beszédmódjának, hogy ama bókók az élő nyelvnek bevett frázisai voltak; azért is ép oly kevésbé lehet őket szóról szóra venni, mint a mi szalonjainkba egyebütt dívó szólásformákat, a melyek melyek már igen közel járnak a spanyol udvariasság földig alázkodó mondásaihoz.

Szóval Cic. jellemének, viselkedésének hiányos okadatolását, érthetővé tételét, vagyis inkább a megokolás teljes hiányát gáncsolom a szerzőnél, valamint hiába keresem nála a szemben álló idézetek hiánytalan felsorolását és összegeztetését, végül a levélstilusnak a dolog természetéből vagy magából a helyzetből folyó, lélektani megértését is. Ugyanis ha mindenkivel szemben illik az általános emberi mértéket alkalmaznunk az igazság kiszolgáltatásában azon klasszikus mondás szerint: «homo sum et nihil humani a me alienum puto», akkor nem tudom, miért kell épen Cicerónak az elkárhozott lelkek közé jutnia, a ki iránt nincs és nem lehet kémélet az emberi kibebben? Vagy csak nálunk dívik

már ez a szigorú ítélkezés Cic. felől? Igen, csak nálunk; mert a külföld sokkal jobban méltányolja immár Cicerót, az embert, mint a mi kisszabású férfaink szokták méltatni; holott azt hiszem, hogy ha az utóbbiak leveleiből gyűjthető virágszálakat csokorba kötünk, bizonyára sokan, igen sokan tiltakoznának az írott szavaikból vonható, tanulságos következtetések ellen. Már pedig quod uni iustum, alteri æquum. Járjunk el tehát inkább úgy, miként Schmidt Eduárd, Cic. leveleinek jelenben első rangú kutatója, a ki főleg azért (l. Neue Jahrb. 1901. évf. 2. részében) tartja Cic. leveleit az iskolában olvasásra méltóknak, mert a Ciceró korabeli embernek, egy humanusan gondolkozó és érző s a köztársasáért élő-haló nagy léleknek megható képét nyerjük belőlök.

BÓDISS JUSZTIN.

24. Dr. Pavel Opriša: Împăratul Traian ca binefăcător al poporului roman. (Brádi gör. kel. gymnasium, 1899/1900). — A kilencz oldalra terjedő értekezés kiinduló pontja az a két dombormű, a melyeket a forum Romanumon az 1872. évi ásátások alkalmával találtak, s a melyeken Trajanusnak két ismeretes ténye van megörökítve: az alimentatio alapítása és az örökségi adóteher eltörlése. Értekező pár szóval áttekintést nyújt az itáliai polgárság elszegényedéséről s a Trajanus előtti intézkedéseket jelezve, részletesen leírja az alimentarii pueri et puellæ intézményét. Rövidebben szól az örökségi adóteher könnyítésére vonatkozó intézkedésről s mintegy mellékesen a dombormű topographiai jelentőségéről, a melynek fejtegetése ez értekezés szempontjából természetesen nem is tartozik ide. Befejezésül szól a hatásáról Trajanus jelzett két intézkedésének, a melyekkel Trajanus kiérdemelte az értekezés czímében olvasható binefăcător al poporului roman, a római nép jótevője hírért és nevét.

A kerekdeden megszerkesztett kis értekezés írójának nem is lehet más szemrehányást tenni, mint azt, hogy a mennyiségtan gyenge oldala. Az a veleiai felirat, a melyből a veleiai alapítvány nagysága ismeretes, 1,044,000 sestertiusra teszi az alapot, évi kamatját 52,200 sestertiusra, a mi havi 4350 HS-t tesz. Szerzünk az alapítványt «circa 300,000» koronára, havi kamatját 1384 koronára számítja, holott 300,000 K havi kamatja (5 % ra) 1250 K, 1384 K-nak megfelelő tőke pedig 332,160 K volna, a mi viszont a sestertius értékét közel 32 fillerre adná, ekkora értéke pedig a sestertiusnak nem volt. Viszont a havi segélyösszeg részletezésével havi 1088 K 88 fill. összeget mutat ki, a mi a saját adatával sem egyezik. A sestertius értékét egyszerűség okából 20 fillerre számítva, a helyes adatok a következők lettek volna: az alapítvány 208,800 K, évi kamatja 10,440 K, havi 870 K, a melyből 245 (Oprisánál 263) törv. fiúra havi 16 HS, 3 K 20 fill. (O.-nál 4 K), 34 (O.-nál 35) törv. leányra havi 12 HS, 2 K 40 fill. (O.-nál 1 K), 1 spuriusra havi 12 HS és 1 spuriára havi 10 HS, 2 K (O.-nál 88 fillér) jutott. Az a körülmény, hogy Trajanus idejében a HS értéke nem tett éppen 20 fillért, a számítás helyességét éppen nem zavarja.

DR. FINÁLY GÁBOR.

25. Rappensberger Vilmos: Carnuntum. (Magyar-óvári gymnasium, 1899/1900). — Az értesítő 41. lapján olvassuk, hogy a magyar-óvári gymnasium 111 tanulója közül 82 vett részt abban a tanulmányi

kirándulásban, a melyet az intézet igazgatója szervezett Carnuntumba, Hainburgba és L/m. Bruckba. E kirándulásra emlékezteti az intézet tanulóit az a rövid ismertetés, a mely az értesítő élén 12 oldalon a tanulók kezébe adja olvasmányúl azokat a történelmi és helyrajzi adatokat, a melyeket a helyszínén hallhattak vezetőiktől Carnuntum területén. Ebből a szempontból tekintve, nem szabad tudományos értekezésnek vennünk Carnuntum leírását, s hogy nem is lehet annak venni, maga a szerző mondja a 7. lapon azzal, hogy leírása egyetlen forrásul Kubitschek és Frankfurter «Führer durch Carnuntum»-át idézi. Hogy magyarországi analógiát keveset említ, azt ismét teljesen menti az a körülmény, hogy olvasóit (10—16 éves fiúkat) a látottakra akarja emlékeztetni. Egyszer mégis említi Aquincumot, a mely a «Translajtán» fekszik; az idézőjelbe fogott humorizálás iránt nem mindenki bír fogékonysággal.

A másutt is emlegetett magyarországi vonatkozások közt még egy helyen lehetett volna alkalma szerzőnek magyar emléket megnevezni; ő csak a «bécsi Antiken-Kabinetbe került Zeus Dolichenusnak szentelt háromszögű lap»-nak mondja a kömlői domborművet.

Az ókori nevek helyesírása szokás szerint ingadozó: Homér, lemni föld (t. i. lemnosi), Maenad, Dioscurok, Domitian, Traján, Nagy Constantin mellett Trajan. Constantinus II. iun. és Faustina jun. A leírás értékéből ez mit sem von le, — megesk, sajnos, vérbeli philologussal is; ez értekezés írója pedig physikus-mathematikus, a ki annál inkább rászolgált a philologusok elismerésére a carnuntumi kirándulás szervezésével és csinos leírásával.

DR. FINÁLY GÁBOR.

26. Bothár Dániel: Egy néhány szó a philologiai tanftásról. (Soproni ev. lyc., 3—15. l.) — Bothár ez értekezésében arra a conclusióra jut, hogy «a két classikai nyelvnek az állását semmivel sem biztosítjuk jobban, mintha a századokon át kipróbált ezen alapját a tanításnak, a grammatikai tudást, modern jelszavak daczára is biztosítani törekszünk; a régi írók magyarázatánál pedig a nyelvi és logikai megértést a gymnasiumi tanítás legközelebbi és legfontosabb feladatául tekintjük.»

Különösen hangsúlyozza a modern élet és az ókor kulturális fejlődése közötti kapcsolatok feltüntetését, továbbá a nyelv fejlődésének megfigyelését.

Az értekezés magvát tulajdonképen azok a részletek képezik, melyeket Bothár Cauernek Grammatica Militans című szellemes munkájából (a bevezetésből és a zárszóból) fordított.

HITTRICH ÖDÖN.

27. Bárdossy Géza: A nyelvrokonságról. (Rozsnyói kath. főgymnasium, 1—17. l.) — Ez értekezés szerzője — mint maga is szerényen megvallja — nem akar új dolgokat mondani, csak «régí igazságokat ismertet új és lehetőleg népszerű formában». Forrásai Simonyi Magyar nyelve, Szinnyi Magyar Nyelvhasználtása, Budenz Ugor szótára és Müller Miksa felolvasásai. A nyelv életéről és a nyelvrokonságról szóló újabb felfogásokat (Paul, Gabelentz, Wundt stb.) nem ismeri, nem csodálhatjuk tehát, hogy elavult nézeteket is terjeszt rövidke értekezése. Ma már megdöntötték Müller Miksa morphologiai osztályozását, s a nyelvcsaládok bemutatása is helytelen, midőn egymás mellett sorolja el az ind, iráni, görög, kelta, szláv, litván, germán, gót, skandináv, felnémet, alnémet

nyelvsaládokat. Az ugor ősnyelvről még mindig úgy beszél Bárdossy, mintha valóban létezett volna, melyet pontosan fel tudunk építeni, sőt az ő ugor szavai még határozottabb alakúak, mint Budenzéi. Példái, melyeket forrásaiból vesz, helyesek és találók, de gyakran téved, ha a maga lábán jár. Nem helyes az az állítása, hogy «mensa-nak egyes számú ablativusában a *de* szócska lappang, melyből nem maradt meg egyéb, mint egy, a *tő* hangzóját hosszúvá tevő ékezet: mensa + de = mensā». (V. ö. Brugmann, *Vergl. Gramm.* II, 592.) Nagyon merész az az állítás is, hogy a «Halotti Beszéd nyelve nem egy tekintetben közelebb áll az ugarságban élt magyar nyelvhez (!), mint a maihoz».

BALASSA JÓZSEF.

28. Czimmermann János: Barczafalvi Szabó Dávid. (Tatai kegyesrendi algymn., 3—24.). — A szerzőnek ez a dolgozata folytatása az előző évben. 1898—99-ben közlött értekezésének: «Nyelvújítók és nyelv művelők Barczafalvi Szabó Dávid fellépéséig» (I. Közl. 24, 581). Valamint az akkori, úgy a mostani dolgozatról sem lehet kedvezően nyilatkoznom. Egyetlen egy lépéssel sem viszi előbbre tudá-unkat, egyetlenegy adattal sem járul hozzá ennek a föltétlenül igen érdekes és nem minden érdem nélkül való embernek megismeréséhez. A szerzőnek előbbi dolgozata sem volt egyéb jól-rosszul megválogatott idézetek hal-mazánál, ez ismét csak «megmacskakörmözött» mondatoknak, sőt feje-zeteknek igen gyarló módon való egybefűzése; dolgozatnak, «mint ilyen-ek», igen gyér nyomai vannak az idézetek közt, hisz a huszonnégy lapnyi nyomtatott szövegnek *tizenkilencz* lapja nyíltan bevallott idézet, háromnegyed lapja üres, az is kétséges még, hogy megmaradt négy lapja eredeti-e; az idézetek egy része Barczafalvi Szabó Dávid nyilatkozatai a nyelvújításról, miket Lukács Lőrincz a *Nyelvőr* tizenegyedik kötetében már közölt, másik része pedig szójegyzék, részint Lukács Lőrincz czikkéből, részint Simonyi Zsigmond egyik értekezéséből. Hogy mi célja lehetett a «szerző»-nek ennyi és sokkal hozzáférhetőbb helyen közölt szöveg-nek változatlan lenyomatásával, azt csak ő maga tudná megmondani, mert írásából a cél nem tűnik ki. Ha legalább összeállította volna a Barcza-falvira vonatkozó irodalmat, akkor volna haszna; de hiszen azt sem mondja meg, hogy hol jelentek meg az idézett értekezések, pedig ez már csak a legelemibb követelés, a mit tudományosnak látszani akaró értekezéssel szemben támaszthatunk. Egy szóval, ilyesféle «dolgozatot» nem illik, de nem is szabad «írni», még értesítői «értekezés» czímén sem.

TOLNAI VILMOS.

29. Csomortáni P. Gaudencz: Zrinyi Miklós, a költő és had-vezér. (Kézdivásárhely-kantai róm. kath. gym., 3—33. l.) — Zrinyi Miklósról annyi többé-kevésbé értékes jellemzést olvashatni irodal-munkban, hogy minden újabb kísérlet szinte reászorúl az igazo-lásra. A rövid értekezésektől egészen a többkötetes monographiá-
ig szabadon válogathatunk közöttük az érdeklődő, majd minden jelesebb irodalomtörténetírónk foglalkozott e csodálatosan hatalmas szellem életével vagy alkotásaival, úgy hogy újat mondani róla valóban alig lehet. Nem is vártunk ettől a kis értekezéstől sem eredetiséget, nem kerestünk benne új szempontokat, eredeti csoportosítást; megelégedtünk

volna, ha az ismert anyagot a megszokott rendben élénken és élvezhetően megírja, nem annyira az irodalmat ismerő közönségnek, — ez nem szorult rá, — hanem az ifjúságnak.

E helyett azonban a szerző rosszul megfogalmazott, nehézkes mondatokban beszámol Zrinyi élete folyásáról, száraz és egyhangú szöveget nyújtva a kíváncsi olvasóknak; értekezése második felében pedig elmondja bő idézetekkel a Szigeti veszedelem tartalmát. A Zrinyiász minden kiadása, még az iskolai használatra készült kivonatosak is, ezt a föladatot sokkal egységesebben, derekabban oldják meg, mint Csomortáni P. Gaudencz kivonata, a melyben egy pár bevezető phrasison és egy befejező körmondaton kívül egyetlen önálló gondolat sincs, sőt ha a nagy mű jellemzésére Beöthytól idézett egy lapot nem számítjuk, akár úgy is megfogalmazhatjuk tételünket: nincs ebben a méltató részben egyetlen eredeti szava sem, pusztá tartalmi reproductio az egész.

Ha egy irodalomtörténeti értekezés szerzője a Szigeti veszedelem méltatására nem talál szót, ha nemcsak saját megfigyeléséből nem tud egy rövidke megjegyzést tenni, hanem még idegen segítséggel sem, akkor, azt hiszem, a bíráló is joggal siklik tovább értekezése fölött.

Egyetlen érdeme az értekezésnek az erős hazafias érzés. Ez azonban vagy száz év óta megszűnt tudományos érdem lenni.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

30. Samuel Both: Bilder aus der deutschen Literaturgeschichte. Für den Gebrauch in Bürgerschulen. (Segesvári evang. elemi és polgári leányiskola értesítője és különnyomatban, 46 l.) — Szerző előadja, hogy e vezérfonalat a segesvári leányiskola III. és IV. osztálya számára írta, mivel nem talált az irodalomban oly segédművet, mely neki teljesen megfelelt. Főszílyt arra fektetett, hogy az írók korviszonyait is vázolja, mert különben érthetetlen marad az író maga és főleg költői fejlődése. Eddig tollba mondta magyarázatait, de belátja, hogy ez czélszerűtlen eljárás. Azért most megírta e vezérfonalat, még pedig Leixner, Oeser, Gude, Kluge és Wychgram könyveinek segítségével. A füzet a következő tizenkét «képet» tartalmazza: Walther, Luther érdemei a német nyelv körül, Gellert, Lessing, Goethe, Schiller, Körner, Uhland, Lenau, Chamisso, Freiligrath, Geibel. A függelék szól a Nibelung-ének-ről s Gudrunról és adja a német verstan elemeit (ez utóbbit három lapon!). — Világos, hogy e könyv első sorban csak pädagogiai szempontokból volna megírálandó: megfelel-e, már az anyag kiválasztásában is, az illető iskola tantervének? az illető ifjúság értelmi és műveltségi fokának figyelembe vételével van-e megszerkesztve? Minthogy a kérdéses iskola tantervét nem ismerem, e szempontból nem mondhatok ítéletet, e szempont különben kívül is esik e folyóirat keretén. De annyit bátran mondhatok, hogy e vázlatok a tanítás alapjául csakis oly föltétellel használhatók, ha jó tanár jól, de nagyon jól kiegészíti.

Tudományos szempontból a füzet teljesen értéktelen. Nem mintha sok hiba volna benne, hanem mivel annyira fölszines és annyira mellőzi a leglényegesebb dolgokat, hogy komolyan nem is tárgyalható. Egy ~~his~~ életrajz után egy-két igen általános, rendszerint épen nem találó phrasis, mely azonfelül többnyire nem is szerzőnk tudománya, hanem (a forrás megnevezése nélkül közölt) idézet, — és kész a «kép». Hiba nem sok

van, de sok kifejezés, a mely mutatja, hogy a szerző nem szakember. Így pl. azt állítja (5. l.), hogy a XII. század vége felé 150 lyrikus költő volt Németországban (nem 149 vagy 151?); hogy (7. l.) «még a lovagi költészet sem volt elég erős arra, hogy a középfelnémet nyelvet (!) kizárólagos irodalmi nyelvvé tegye»; hogyha (8. l.) a siker döntene a dolgok belső értéke fölött, «Gellert költői műveinek helyet kellene adni a német irodalomban» (hát hol volna egyebüktől helyök?); hogy (12. l.) Lessing a francia dráma mintaszerűsége ellen harczolt (pedig csak a tragédiáról lehet szó); stb. Szerinte (38. l.) «Geibel kétségtelenül az újkor legnagyobb lyrikusa Goethe után». De itt mégis észébe jut Heine, azért folytatja: «Kezdetben hidegen fogadták Geibel költeményeit, mert nélkülözték bennök a hatásadászatot, mely Heine által divattá vált volt.» Egyéb-ként is sok a hézag és összefüggéstelenség. «Emilia Galotti» a tragikumnak a Hamburgi Dramaturgiában kifejtett fölfogásán alapul, mondja; de e fölfogásról szó sem esik. Uhland elvesztette egyetemi tanszékét, de sehol sem említi, hogy egyetemi tanár volt, stb. Lessing, Goethe, Schiller művei csak föl vannak sorolva, vagy minden megjegyzés nélkül, vagy oly megjegyzéssel, mely egészen lényegtelen mellékkörülményt emel ki. A függelékben olvassuk, hogy «Worms, vom grossen Wurme» és «Tronje d. i. Troneja», a nibelungi versszak pedig «többször» egytagú rímeket tüntet föl. A «Gudrun» három részéről azt mondja, hogy mindegyik «kiengeszteléssel és házassággal végződik» (a II. rész is?). A verstan annyira felületese és helytelen, hogy kár vele foglalkozni, így pl. a hexameter és pentameter nála csak daktylusokból áll; a terzináról csak annyit mond, hogy három sorból áll, de a vers rhythmusról és a rímek elhelyezéséről hallgat; ez utóbbiról a szonettnél is megfélekedezett, stb. Szóval: az egész opus dillettantikus, értéktelen csinálmány, mely ennek következtében pædagógiai szempontokból is hasznavehetetlen.

HEINRICH GUSZTÁV.

31. Oskar Netoliczka: Goethe und die Antike. (Brassói ág. hitv. evang. főgymnasium, 15 l.) — A brassói Honterus-gymnasium 1899. december 22-én külön ünnepélylyel ülte meg Goethe születésének 150 ik évfordulóját és ez alkalommal mondta Netoliczka, a ki már több értékes tanulmánynyal igazolta kiváló szaktudását, az előttem fekvő tartalmas és szépen megírt alkalmi beszédet. A választott témának rendkívüli terjedelme és vitás pontokban való gazdagsága eleve önmérsékletre kényszerítette a szónokot; más szempontból feszélyezte őt hallgatósága, melynek első sorban figyelmet érdemlő zömét az iskola ifjúsága tette. E határokon belül azonban kitünően oldotta meg föladatát: kellő szakismerettel, helyes fölfogással, minden egyoldalúságot vagy túlzást kerülő melegséggel és lelkesedéssel. Szerzőnk korszakról-korszakra vázolja, persze csak nagy vonásokban, Goethe fejlődését, a nagy ember és nagy költő életének minden szakában és minden fontosabb mozzanatában fölvetve az elmélkedése tárgyát tevő kérdést: miképen viselkedett Goethe az antik világgal szemben? miképen hatott a görögség az ember és művész nézeteire és alkotásaira? Új anyagról természetesen szó sem lehet ilyen kérdés tárgyalásánál; de még új gondolatok vagy szempontok is alig érvényesíthetők az óriási és rendkívül értékes Goethe-irodalommal szemben, melynek művelői ép Goethe viszonyát az antik világhoz tár-

gyalták ismételve nagy alapossággal és sokszor igen szellemesen. Szerzőnk mégis tudott dolgozatának sajátos fölfogással bizonyos önállóságot biztosítani. Két alapgondolat vonul ugyanis végig a vonzó beszéden. Az egyik, hogy Goethe maga «antik természet» volt, úgy hogy az ó-görög világgal és művészettel való foglalkozása, antik tanulmányai és az antik (első sorban görög, mert Rómában is csak ezt kereste) művészet iránt táplált lelkesedése voltaképp csak saját természetét, énjének legsajátosabb vonásait fejlesztette ki és juttatta érvényesülésre; Goethe az antik világon keresztül önmagát találta meg és e kerületön alakította meg magát elsőrangú művészszé. És a második: Goethe nemcsak az antik művészet forrásából merített; van nagyságának és alkotásai remekiségének még két más forrása: a nemzeti szellem és a kereszténység, melyek csak látszólag tűnnek el fejlődésének egy-egy mozzanatában, de tényleg mindig lényeges kiegészítő elemei egyéniségének. Az újkor legnagyobb költőjévé ép e hármas elemnek összhangzatos egyesítése teszi őt. E két alapgondolatot kifejti szerzőnk úgy Goethe gondolkodásának, világnézetének, æsthetikai fölfogásának minden egyes szakában, valamint legkiválóbb műveiben («Iphigenia», «Hermann és Dorottya», «Faust»), melyek ép ezen hármasságnak remek termékei. Számos helyes és találó megjegyzés (persze akad olyan is, melyet én másképp fogalmaznék) kétségtelenné teszi, hogy szerzőnk teljes ura tárgyának, melyet bizonyára nemcsak második és harmadik kézből ismer. Ép oly kétségtelen, hogy a fölvetett kérdésről kevesebb fáradsággal írhatott volna nagy könyvet, mint ezt a kisterjedelmű beszédet, melynek szűk kerete nem engedte, hogy nézeteit behatódobban kifejtse és a hálás tárgyat minden oldalról megvilágítsa. Hallgatói, daczára ennek, valószínűen ép oly örömmel követték előadását, mint a mennyi tanulással olvashatja a legnemesebb idealismustól áthatott fejtegetéseit az ifjúság, melyre első sorban hatni kívánt, de minden felnőtt is, a kit a tárgyalt kérdés érdekel. És kit ne érdekelne az antik világ, melyért szerzőnk oly őszintén rajong, és Goethe egyénisége s művészete, mely mindnyájunk műveltségének egyik legértékesebb eleme?

HEINRICH GUSZTÁV.

32. Schima János: Peter Suchenwirt életéről és műveiről. (Temesvári róm. kath. főgymnasium, 1—26. l.) — Suchenwirt Péter a XIV. századbeli német irodalom egyik legtipikusabb képviselője. Pályájának és műveinek tanulmányozása valóban igen alkalmas arra, hogy századának irodalmi és művelődési viszonyairól sokoldalú és mély tájékozást nyerjünk. De nemcsak bepillantást enged saját korába, hanem előre- és visszapillantást a megelőző és következő korszakokra is. Az ily-fajta kérdésekkel való foglalkozás a legbiztosabb út az irodalomtörténeti módszer elsajátítására, mert megóv attól, hogy az egyes jelenségeket pusztán önmagukban és önmagunkért tekintsük, hanem szinte rákényszerít, hogy a jelenségeket okaikban és következményeikben vizsgáljuk. Tudományos szempontból tehát az értekezés tárgya egyaránt érdekes és tanulságos, de hogy magyar középiskolai értesítőben lehet-e helye és hatása, alig hinném. A dolgozat közzétételét iskolai értesítőben csak az okolhatná meg, ha határozott tudományos értéke volna és a kérdésre vonatkozó kutatást egészében vagy legalább részleteiben előbbre vinné. Ezt azonban értekezésünkéről a legjobb akarattal sem lehet állítani.

Annýi mindenesetre kitűnik, és ezt dicséretére mondom, hogy

szerzőnk az idevonatkozó, nem nagyon gazdag hazai és külföldi irodalmat ismeri. De nekem úgy tetszik, hogy nem merült el elég komolyan és behatóan ennek az irodalomnak és Suchenwirt műveinek tanulmányozásában. Épséggel nem sikerült neki az eddig ismert forrásanyagból és történeti fejtegetésekből Suchenwirt pályájáról és költői működéséről sokoldalú, kimerítő és mégis egységes és eleven képet alkotnia. A bevezető rész fogatékos és fölületes, távolról sem elég ahhoz, hogy még a német irodalomban némileg járatos olvasót is tájékoztassa a korról és viszonyokról, melyek között költőnk élt és működött. Nem jobb a Suchenwirt koráról, hazájáról, nevééről és állásáról írt fejezet sem; minderről a kutatás igen keveset tud, szerzőnknek sincs újabb mondani valója, ép ezért kár volt az eddig is ismert adatokat részben egész fölösleges idézetekkel és kitérésekkel annyira elnyújtani. A programmértekezések szerkezet szempontjából is kifogástalanoknak kell lenniök, ha nem akarjuk, hogy saját tanítványaink váljanak bírálóinkká. Suchenwirt költői hivatásáról és képzettségéről szerzőnk lényegében csak annyit mond, mint a mennyi bármely irodalomtörténeti kézikönyvben található, csak terjengősebben és zavarosabban. Pedig itt alkalma lett volna nem egy érdekes vonással a kor irodalmi és művelődési képét kidomborítani. Még a legjobb az értekezés harmadik és legterjedelmesebb része, mely Suchenwirt műveiről szól. Leginkább históriás énekeivel foglalkozik, a mint azokban a keresztény lovag jelleme, a milyennek költőnk kívánta és kora legkiválóbb vitézeiben találta is, lerajzolódik. A többi költeményről kevesebbet és rövidebben szól, pedig művelődéstörténeti szempontból ezek a legtanulságosabbak. A XIV. század kulturális képét lefesteni, a mint ezekben a költeményekben tükröződik, valóban hálás és értékes munka lett volna. Itt szerzőnk még Kratochwill beható és szép fejtegetései után is nyújthatott volna bőven eredetit és általános érdekűt. Ezt vártam szerzőnktől, mikor dolgozatát kezembe vettem, és ezt találtam benne legkevesébbé. Suchenwirt nyelvéről és verseléséről sem szól szerzőnk, ez pedig nagy hiány, ha már valamely költő egész irodalmi működésének jellemzésére vállalkozunk.

Tárgyi tévedésektől sem ment a dolgozat: Suchenwirt halálát nem tehetjük 1390—1400-ra, mikor még 1395-ben működött; neve nem volt álnév, persze nem is volt családnév, a családnévek épen ebben a korban voltak keletkezőben; Beheim működése nem esik a XIV. századba, mert csak 1416-ban született, stb. Fölös könyvidézetek fordulnak elő, mert az illető munkák Suchenwirtről semmit vagy csak igen lényegtelen dolgokat mondanak, pl. I. l. I. jegyz. (az ismertető értekezése a német történeti népekekről), II. l. I. jegyz., 20. l. I. jegyz., 25. l. I. jegyz., 26. l. 2. jegyz. A stilisztikai botlások és képzavarások sem ritkák, pl.: «A középkor fénykorának leáldozó napjánál úgy látjuk a nemesség letűnt multjának árnyékát, mint a polgárság szebb jövőjének halvány előfényét» (I. l.); vagy: «Sajnos, hogy (Suchenwirt) nem igen veszi észre, hogy annak a lovagságnak napja már leáldozott és még csak utoljára mutatkozik még a szemhatáron, hogy azután örökre letűnjék.» (22. l.) A dolgozatba sok terjedelmes idézet van fölvéve Suchenwirt költeményeiből, a nélkül, hogy a szerző legalább tartalmilag ismertetné, pedig eredetijökben aligha fogja valaki is az esetleges olvasók közül megérteni.

Itt is az a tanulság, hogy nem minden közepes egyetemi dolgozat egyszersmind jó és megfelelő programmértekezés is.

BLEYER JAKAB.

33. Belják Bernát: A német módbeli segédige (Präteritopräsentia). (Eperjesi kir. kath. főgymn., 1—12. l.) — Ez értekezés szerzője a német nyelvészetnek egy fontos és érdekes kérdését választotta tárgyául s témáját elismerésre méltó igyekezettel, de, sajnos, kevés önállósággal, kevés kritikával és egészben véve kevés szerencsével dolgozta ki. Az értekezésnek főbaja, hogy túlnyomó részben Blatz *Neuhochdeutsche Grammatik* című könyvére támaszkodik, már pedig ez a mű az úfn. nyelvtan tényeinek igen hasznos és elég részletes összefoglalása, a mely alkalomadtán ügyet vet a régi nyelvre is, de mégsem szolgálhat elsőrendű forrásul, mikor egy nyelvtörténeti kérdésnek külön értekezésben való tudományos tárgyalásáról van szó. Látszik, hogy szerzőnk kelleténél többre becsüli Blatzot: únos-untalan idézi, úgy beszél róla, mintha nyelvtaníró munkássága a német philologia történetében valami határköfele volna («a német nyelvészek *Grimmtől kezdve Blatzig*», 2. l.) s annyira függ tőle, hogy mikor egy ízben — a német *wissen* ige kapcsán — egy egyszerű gót igealakot kell idéznie, akkor is a Blatz tekintélyére való külön hivatkozással teszi («*Blatz szerint* ennek az egynek megmaradt az eredeti erős alakbeli præsense a gótban *weita*», 4. l.). Szerzőnk természetesen jól tudja, hogy a nyelvtudománynak vannak Blatznál jóval kiválóbb. igazán számottevő művelői is, idézi is egyszerűen Brugmannt és Pault, Klugét és Behaghelt, de értekezésén nem látszik meg eléggé, hogy e tudósoknak éppen a tőle tárgyalt kérdésre vonatkozó nézeteit kellőkép tanulmányozta és átértette.

A dolgozat a *können, dürfen, sollen, mögen, müssen, wissen és wollen* igéket tárgyalja alakjuk, jelentésük és mondattani funkciójuk szempontjából. Mindez igéket a *präteritopræsencia* cím alá foglalja és — Blatzot idézve — azt mondja róluk, hogy «ezen igék jelene eredetileg erős präteritum volt» (1. l.). A felölelt anyagot tekintve hiba már az, hogy a *wollen* igét is a «präteritopræsencia» czíme alatt tárgyalja. Megjegyzni ugyan, hogy Blatz ezt az igét «a tulajdonképeni präteritopræsentiáktól külön elválasztva tárgyalja», de itt, úgy látszik, döntő befolyással volt rá az a körülmény, hogy «a régibb ugyan, de most is sok tekintetben figyelemreméltó terjedelmes Heyse-féle nyelvtan a *wollen* igét azok közé sorozza» és «úgy sok más nyelvtan is». Azonban itt először is az a baj, hogy szerzőnk e Heyse-féle nyelvtannak csak az 1836-iki (!) kiadását ismeri; újabb kiadásaiiban (pl. az 1893-ból való 25. kiadás 324. lapján) láthatta volna, hogy a *wollen* itt is ki van már küszöbölve a *präteritopræsencia* csoportjából. De meg aztán annak, a ki német nyelvtudománynyal irodalmilag foglalkozni akar, különben is tisztában kell lennie azzal, hogy a mai tudomány mit tanít a *wollen* ige hovatarthatóságáról. Régebben, a gót alakoktól félrevezetve (mivel *wiljau, wileis* stb. ugyanazokat a ragokat tünteti fel, mint *nëmjau, nèmeis* stb.), igenis a *präteritum* optativus-alakját látták benne, de Scherernek egy 1876-ban (*Zeitschr. f. deutsches Altertum* 19. köt.) megjelent cikke óta tudjuk, hogy itt egy a *-mi*-conjugatio szerint ragozott *praesens*-nek optativusával van dolgunk; Scherer opt e szavakba foglalta fejtegetései eredményét: «Ich denke also, *wiljau* ist künftig nicht unter den präteritopræsencia, sondern unter den verbis auf *-mi*, in der sogenannten bindevocallosen classe abzuhandeln; an dem conjunctiv *sijau*, ahd. *sî, sîs* usw. hat es seinen nächsten verwandten» (158. l.). Erre nézve szerzőnket Klugénak tőle idézett műve is (*Vorgeschichte der altgerm. Dialekte* 166. §.) eligazíthatta

volna; Brugmann *Grundriss der vergl. Grammatik* című műve II. köt. 904. és 1083. lapján pedig azt olvashatta volna, hogy az ófn. *willu* is olyan præsensalaknak mondható, mint az ószláv *veljā* (idg. *veljō*).

A *wollen* tehát eredetére nézve semmikép sem tartozik a präterito-præsentia csoportjába. A mi pedig az itt tárgyalt többi igét (*können*, *dürfen*, *sollen*, *mögen*, *müssen*, *wissen*) illeti, ezekről a gyakorlati czélokra készült rövidebb nyelvtanok rövidség kedvéért csakugyan gyakran azt mondják, hogy — szerzőnk szavaival élve, — «ezen igék jelene eredetileg erős präteritum volt». De ha ez igéket külön tudományos értekezés tárgyává tesszük, mégsem lehet a tételt ily általánosságban kifejezni. Brugmann és Kluge műveiben erre nézve is megtalálható a helyes fel fogás. E szerint pl. a gót *wait*, *man* és *skal*, a német *weiss* és *soll* valószínűleg igazi idg. perfectum-alakok képviselői, — de már pl. a *können* és *mögen* igékre nézve nem oly bizonyos a dolog. Így pl. a gót *kunnum* plur. 1. szem. Brugmann szerint (II, 1255) a -*neu*-osztály szerint képzett *praesens*-alak s ehhez analogia útján alakult a *kann* singularis s most az a látszata van a dolognak, hogy itt egy régi perfectum sing. és plur. állanak egymás mellett. Tehát nem lehet amúgy általánosságban mondani, hogy ezen igék mostani præsense eredetileg «erős präteritum» (vagy az idg. ősnyelv szempontjából perfectum) volt, mert hisz vannak köztük olyanok, a melyek eredetileg éppen *praesens*-alakok voltak s csak később vették fel a präteritumnak látszó ragozást. Kluge szavai, a melyeket Belják is idéz (2. l.), éppen mást mondanak, mint szerzőnk meghatározása; e szavak: «alle zeigen bei perfectischer Flexion præsentische Bedeutung» csak a mostani ragozásukat constatálják, a *genesisre* nézve Kluge ép a præsens-féle eredetet hangsúlyozza: «unsere Erklärung der germanischen Präteritopräsentien aus alten Präsentiën des *mā*-Typus».

Szerzőnk a *wir können*, *dürfen*, *mögen*, *müssen* többes alakok umlautját a conjunctivus hatásának tulajdonítja. Ehhez a — régebben szintén általánosan hangoztatott — nézethez megjegyzem, hogy újabban Brenner (Paul-Braune-féle *Beiträge* 20, 84) hangtani úton, t. i. oly esetekből, midőn a *wir*, *ir*, *sie* az ige után következett (*kunnum-wir*, *kunnut-ir*, *kunnu-sie*) magyarázta amaz umlaut beálltát; mert miért hatott hatott volna a conjunctivus, úgymond, csupán a többes számra, miért nem az egyesre is?

A dolgozat további része a szóban levő igéknek jelentésváltozatait tárgyalja s azután ama mondattani szereplésükről szól, mikor más igéhez fűződve, a cselekvés vagy állapot módosítását, irányítását fejezik ki. E tekintetben is főképp Blatzra támaszkodik, a ki szerzőnk szavai szerint e kérdéseket alaposabban méltatta, mint «a régibb nyelvtanok» (7. l.). Így azután még a példamondatok is, a miket pedig a szerző saját német olvasmányra fölös számmal szolgáltatott volna, kevés kivétellel Blatzból vannak átvéve. Igaz, hogy az e főforrástól való eltérések sem válnak mindig a dolgozat javára. A *können* jelentésváltozataira vonatkozólag pl. Blatz ezeket említi: «das körperliche, geistige oder moralische Vermögen einer Person zum Ausführen oder Erleiden einer Handlung, auch die Möglichkeit bei sachlichem Subjecte», — szerzőnk a *körperliches Vermögen*-t elhagyva, azt mondja (9. l.), hogy *können* «vagy lelki, avagy erkölcsi lehetőséget fejez» (!). És hogy például ép a *können* igének mily érdekes jelentésfejlődése van, hogy a régi «tudni», «érteni valamihez»-féle jelentésnek még ma is vannak nyomai (*Kunst* stb.), arról sem itt,

sem az ez ígéről szóló előző helyen (3. l.) nem szól szerzőnk. Nagyon zavaros a 3. lapon a *dürfen* és a régi *türren* viszonyának tárgyalása is. Egyáltalában nagy kár, hogy a szerző e jelentéstani kérdéseknél nem használta a jobb német szótárakat, a melyekben ezek az igék mind behatóan s a Blatz fejtegetéseinél valamivel alaposabban vannak tárgyalva s ha a Grimm-szótár talán nem volt keze ügyében, legalább a Heyne-féle és a Paul-féle szótárakat kellett volna forgatnia. Főleg az utóbbiból láthatta volna, hogy miképen kell a mai tudományos felfogással a jelentések történeti fejlődését bemutatni s ezzel a mai állapotot is igazán helyesen megértetni. Hiába, a ki egy efféle dolgozat írására vállalkozik, annak körül kell néznie és főképen nem szabad mellőznie az újabb segédműveket, nem azért, mivel a bennök foglalt nézetek *újak*, hanem mivel rendszerint tisztultabbak és helyesebbek a régieknél.

PETZ GEDEON.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. november hó 13-án *felolvasó ülést* tartott, melyen Heinrich Gusztáv elnökolt és Császár Elemér volt a jegyző. Az ülés tárgyai voltak:

1. *Láng* Nándor: *Epidauros, Phigalia, Ithaka-Leukas.*
2. Császár Elemér: *Verseggy a censori hivatalért 1809-ben.*
3. Heinrich Gusztáv: *Erbia és Zomilla.*

A felolvasó ülést követő *választmányi* ülésen Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Cserhalmi Samu pénztáros, Badics Ferencz, Bermüller Ferencz, Fináczy Ernő, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Kempf József, Kuzsinszky Bálint, Maywald József, Négyesy László, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Pruzsinszky János, ifj. Reményi Ede, Szinnyei József, Váczy János, Vári Rezső választmányi tagok.

1. Az elnök bejelenti, hogy Katona Lajos titkár gyengélkedése miatt nem jelenhetett meg az ülésen és Cserép József másodtitkár levélben kéri a választmányt, hogy helyettesítéséről gondoskodják; ezért felkéri az elnök Pruzsinszky János vál. tagot az ülés jegyzőkönyvének vezetésére.

2. Az elnök bejelenti, hogy *Brugmann* Károly lipcsei egyetemi tanár meleghangú levélben köszönetét nyilvánította tiszteleti taggá való megválasztásáért.

3. A pénztáros jelentése szerint a társaság bevétele az 1901. január 1-től november 12-ig terjedő időszakban 9858 kor. 51 fillér; ezzel szemben kiadása: 8540 kor. 06 fillér, így a pénztári maradvány 1318 kor. 45 fillér; a társaság tartozása 6338 kor. 80 fillér.

4. Új tagokul fölvétettek: Dr. *Miklós* Ferencz reálisk. hely. tanár rendkívüli tagnak (aj. Petz Gedeon) és *Vértessy* Dezső tanárjelölt reál. tagnak 1902-től (aj. Hegedüs István).

5. Az elnök megemlékezik a *Petz* Gedeon lemondása következtében a szerkesztőségben beállott válságról, mire *Némethy* Géza szót kér és utalva a tizenkét éven át teljesített munkásságára, köszönetét fejezi ki a négy cycluson át nyilvánított bizalomért, de ezzel kapcsolatban kijelenti, hogy társa *Petz* Gedeon lemondásának hatása alatt ő is meg akar válni állásától. — *Heinrich* Gusztáv elnök előadja, hogy a választmánytól nyert megbízás értelmében eljár, *Petz* Gedeonnak a mult ülésen bejelentett lemondása után vele hosszasan megbeszélte a dolgot és igyekezett is odahatni, hogy e szándékától álljon el, de mivel a sok fáradsággal járó szerkesztésről való lemondásának indokait figyelemreméltóknak kellett tartania, azt javasolja, hogy a választmány a maga részéről jegyzőkönyvileg fejezze ki meleg köszönetét és teljes elismerését mind neki, mind *Némethy* Gézának azért a sok évi buzgó fáradozásért és jeles sikerért, mely az ő működésükhöz fűződik s egyúttal utasítsa a választmány az elsőtítikárt, hogy a közgyűlésnek is ily értelmű előterjesztést tegyen. — A választmány egyhangú helyesléssel elfogadja az elnök indítványát.

6. Az eddigi szerkesztők lemondása következtében a Philologiai Közlöny szerkesztői állása megüresedvén, az elnök azt javasolja, hogy a választmány a jövő évtől kezdve a szerkesztéssel *Katona* Lajost bízza meg, a ki a Társaság buzgó tagja s egyik legszorgalmasabb és legsikeresebb dolgozótársa. Egyszersmind azt javasolja, hogy a választmány az eddigi kettős szerkesztés helyett ez alkalommal az egységes szerkesztést határozza el: *Katona* általános philologiai képzettsége, sokoldalú műveltsége és tanultsága biztosítékot nyújt az iránt, hogy e feladatnak meg fog elelni. — A javaslatához hosszabb eszmecsere fűződik, melynek soránt *Hegedűs István* kijelenti, hogy semmi aggodalmat vagy nyugtalanságot; nem érez, hogyha a választmány az egységes szerkesztés mellett dönt a classikus és modern philológiának egységes a módszere és az új szerkesztő bizonyára teljesen fogja érezni felelősségének súlyát; *Fináczy* Ernő megjegyzi, hogy ő is hozzájárul *Katona* Lajos jelöléséhez; máskülömben némi aggodalmi volnának a classica philologia görög nyelvi részére nézve, de mivel *Katonának* a modern philologia mellett a latin nyelv is a szaka és kiváló lelkiismeretessége biztosítékot nyújt, hogy görög philologiai kérdés felmerülésekor másokat is meg fog kérdezni, föltétlen bizalommal fogadja jelölését. — Az elnök ezek után elrendeli a szavazást s ennek eredményeképen a választmány az 1902—1904 cyclusra *Dr. Katona* Lajost túlnyomó nagy többséggel (19 szavazat közül 16-tal) szerkesztőnek választja.

7. A választmány ezután a közgyűlés ügyeit előkészítő bizottságok tagjait választotta meg. A *kijelölő bizottság* tagjai lettek: *Hegedűs István*, *Petz* Gedeon, *Katona* Lajos, *Maywald* József, *Némethy* Géza; a *pénztár-vizsgáló bizottság* tagjai pedig *Bermüller* Ferencz, *Kempf* József és *Négyesy* László.

— *Arany* János *Toldija* és *Toldi* estéje. *Arany* János *Toldi*-jában és *Toldi* estéjében több, egymáshoz hasonló részlet van: 1. *Toldi bosszantója*. T.-ban teszik ezt a bátyja vitézei, mikor dárdát vetnek és őt

is megdobják; T. E.-ben a király apródjai, midőn gúnydalokat énekelnek felőle. Haragjában Toldi az első részben nehéz malomkövet dob a vitézek közé, a mely ezek közül egyet agyonüt; T. E.-ben az apródok közé ront, sokat megsebesít s hármát megöl. Mindkét esetben ezért nyomban ki mondják ellene az elfogatási parancsot s ő közel is van ahhoz, hogy elfogják (T. III; T. E. V.). De Toldi elkerül minden bajt s itt is, ott is vétkéért a királytól bocsánatot nyer (T. XII; T. E. VI.). — 2. *Toldi és az idegen vitéz*. Sem T.-ban, sem T. E.-ben a királynak egyetlen vitéze sem bír megküzdeni egy idegen kérkedő bajnokkal. Ez az idegen bajnok mind a két költemény előadása szerint két-két testvért öl meg (T. VII; T. E. II.). Ekkor fel nem ismerve jelenik meg Toldi és a félelmetes bajnokot életre-halálra kihívja. Mindkétszer kezében is van az idegen élete, de nagylelkűen bánik vele, a mennyiben T.-ban kegyelmet akar adni a csehnek, T. E.-ben pedig kardot adat az olasznak. De mind a két költeményben úgy fordul a dolog, hogy mégis megöli az idegen vitézt és egyúttal megmenti az ország becsületét. — 3. *Toldi iszik*. T.-ban Pesten éjjel egy csárdában Benczével; T. E.-ben Nagyfaluban saját házában Pósfalvival, a pesti hírnökkel és Benczével. Mindenki kidől mellőle, míg ő csak azért alszik el, mert egyedül marad (T. X; T. E. I.). — 4. *Toldi és az udvar*. Mind a két költeményben eleinte valami távoltartja Toldit az udvartól, hol pedig helye volna. T.-ban György ármánykodása, T. E.-ben a király tilalma (T. I; T. E. IV.). — 5. *Bencze*. Mind a két költeményben mellette van egy hű szolgája, s ennek itt is, ott is Bencze a neve.

BÁNÓCZI DÉNES.

— Suchier és Birch-Hirschfeld francia irodalomtörténetéről e Közlöny októberi füzetében (677. s. köv. l.) hosszabb ismertetés jelent meg Birkás Géza tollából. Megvallom, hogy én és velem együtt talán többen is, szívesebben vettük volna, ha a bíráló valamivel több méltánylattal írt volna a szóban forgó műről, a mely — egy 714 lapra terjedő gazdagon illusztrált vaskos kötet — elismert elsőrendű szaktudósok sok évi fáradságos munkájának, önálló eredeti kutatásának eredménye. Azt is megjegyzem, hogy a német és francia bírálatok, melyeket e könyvről olvastam, sokkal elismerőbbek, mint a Birkásé, a ki jóformán az egész munka felfogását, felosztását s tárgyalása módszerét hibáztatja. De nem lehet czélom, hogy e kritikáról ismét kritikát írjak, egy tévedését azonban nem hagyhatom szó nélkül. A bíráló a szóban levő irodalomtörténet 378. lapján, a hol Théophile de Viaud-ról van szó, a következő szavakat olvasta: «Seine Ode *Die Einsamkeit* (La Solitude) enthält Verse, die wie eine Vorahnung *romantischer Naturschwärmerei* erklingen». Erre a bíráló ezt jegyzi meg: «Az azonban határozott tévedés, hogy a Saint-Amant *La Solitude* című, szinte *romantikus természetrajongszával* feltűnő költeményét Théophile de Viaud-nak tulajdonítja». A bíráló, úgy látszik, nem tudja, hogy *Saint-Amant* is, meg *Théophile de Viaud* is írt egy *La Solitude* című költeményt. Hogy a kettő közül melyik «a romantikus természetrajongszával feltűnő», az egészen egyéni felfogás dolga. Julléville a Théo-

phile költeményét tartja jobbnak: Et quel agréable mélange de fantaisie et de vérité dans ce début exquis, si musical et si caressant de la Solitude:

Dans le val solitaire et sombre,
Le cerf qui brame, au bruit de l'eau,
Pendant ses yeux dans un ruisseau,
S'amuse à regarder son ombre.

De cette source une naïade
Tous le soirs ouvre le portal
De sa demeure de cristal
Et nous chante une sérénade.

Un froid et ténébreux silence
Dort à l'ombre de ces ormeaux,
Et les vents battent les rameaux
D'une amoureuse violence.

Mások ismét azt állítják, hogy Saint-Amant költeménye felette áll a Théophile de Viaud-ének. Ez, ismétlem, egészen egyéni nézet és ízlés dolga. Az azonban bizonyos, hogy azt mondani, hogy a szerzők olyasmit tulajdonítanak egy költőnek, a mit nem ő írt s ennek kapcsán az ő «határozott tévedés»-ükről beszélni, az maga is — határozott tévedés.

MIKLÓS FERENCZ.

KÖNYVÉSZET.

Anthologia a XIX. század francia lyrájából. Első kötet. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. (8-r. XII, 440 l.) Budapest, 1901. Franklin-Társulat. Ára 3 K 50 f, vászonkötésben 4 K 50 f.

Balogh Péter. Rendszeres magyar nyelvtan. Középiskolák III. oszt. számára. (8-r. 99 l.) Budapest, 1901. Singer és Wolfner, 1 K. 30 f.

Bartha József dr. A magyar katolikus énekköltészet a XVIII. századig. (A Szent István-társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléséből 42. szám.) (N. 8-r. 40 l.) Budapest, 1901. Szent István-Társulat 1 K 20 f.

Burián János. Latin-magyar szótár. Középiskolák számára. (8-r. 848 l.) Budapest, 1902. Franklin-Társulat. Vásznonba kötve 7 K.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a Magyar tud. Akadémia. XVII. kötet, 8. szám. *Gyomlay* Gyula. Szent István Veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. Szövegkritikai tanulmány. Fényképmelléklettel. (8-r. 44 l.) Bpest, 1901. M. t. Akadémia. 1 K 20 f.

— 9. szám. *Mahler* Ede. Adalékok az egyiptomi nyelvhez. (8-r. 12 l.) Budapest, 1901. M. tud. Akadémia 60 f.

Góbi Imre. Magyar olvasókönyv. Középiskolák III. osztálya számára. Az új tanterv szerint. (N. 8-r. 188 l.) Budapest, 1902. Lampel Róbert. 2 K 40 f.

Görög és latin remekírók gyűjteménye. Szerkeszti *Usengeri* János dr. (8-r.) Budapest, 1901. Lampel Róbert. C. Julius Cæsar. *Commentarii de bello Gallico*. Szemelvényekben. Magyarázta *Kempf* József. Gallia térképével s több képpel. (XXVI, 240 l.) 2 K 60 f.

Horváth Cyrill dr. A magyar nemzeti irodalom története. Középiskolák számára. Az új tanterv szerint átdolgozott harmadik kiadás, képekkel. (N. 8-r. 782 l.) Budapest, 1901. Singer és Wolfner. 6 K 40 f.

Kacziány Géza dr. Swift Jonathan és kora. (8-r. 203 l.) Bpest, 1901. Eggenberger. 3 K.

Kemény Ferencz. Német nyelvtan és olvasókönyv. Gyakorlatokkal és külön szójegyzékkel. II. rész. A gymnasium IV. és a reáliskola II. osztálya, valamint a polgári és a kereskedelmi iskolák alsó osztálya számára, az új tantervek alapján. (N. 8-r. 95 l.) Budapest, 1902. Lampel Róbert. 1 K 20 f.

Kemény Ferencz és *Klimó* Mihály. Francia stílusgyakorlatok (magyar szöveg francziára való fordításra). Felső osztályok részére. (N. 8-r. 80 l.) Budapest, 1902. Lampel Róbert. 2 K 40 f.

Kisfaludy-Társaság évlapjai. Új folyam XXXII. 1897—1898. (N. 8-r. 176 l.) Budapest, 1900. Franklin-Társulat. Kötve 2 K.

— Ugyanaz. Új folyam XXXIII. kötet. 1898—1899. (N. 8-r. 238 l.) Budapest, 1901. U. o. Kötve 3 K.

Pázmány Péter összes munkái. A budapesti kir. magyar Tudományegyetem megbízásából egybegyűjti és sajtó alá rendezi ugyanazon egyetem hittudományi kara. Magyar sorozat. V. kötet. (4-r. 823 l.) Budapest, 1901. Kilian Frigyes utóda bizom. 14 K.

Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. Első kötet. A Kaszeli-alapítványból kiadja a Kisfaludy-Társaság. (8-r. LX, 416 l.) Budapest, 1901. Franklin-Társulat, 4 K, vászonkötésben 5 K 50 f.

Petőfi Sándor összes költeményei. A kiadást szerkesztette *Bánóczy* József. 2 kötet. (16-r. XXX, 98, 72, 63, 100, 68, 92, 112 és 88, 117, 91, 94, 117, 64, 84 l.) Bpest, 1901. Lampel Róbert. Kötve 5 K.

Prónai Antal dr. Magyar olvasókönyv. A középiskolák II. osztálya számára. Képekkel. (N. 8-r. 252 l.) Budapest, 1901. Szent-István-Társulat. 2 K 40 f. Kötve 2 K 80 f.

Segédkönyvek a francia nyelv és irodalom tanításához. 2. füzet. *Sarcey* Francisque. Le siège de Paris. Jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta *Mendlik* Alajos. (K. 8-r. IV, 106 l. és egy térkép.) Pozsony, 1901. Stampfel Károly. 60 f.

Segédkönyvek a német nyelv és irodalom tanításához. 1. füzet. Lessing Gotthold Ephraim. Minna von Barnhelm oder das Soldatenglück. Ein Lustspiel. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Albrecht* János. (119 l.) 2. füzet. Goethe Wolfgang. Hermann und Dorothea. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Albrecht* János. (88 l.) — 3. füzet. *Schiller* Friedrich. Wilhelm Tell. Ein Schauspiel. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Albrecht* János. (K. 8-r. 136 l. Egy térképpel.) Pozsony, 1901. Stampfel Károly. 70 f.

Simonyi Zsigmond. Latin szókönyv. Szócsaládok szerint rendezve. Középiskolai használatra. Harmadik kiadás. (K. 8-r. 172 l.) Bpest, 1901. Lampel Róbert. Vásonba kötve 2 K.

Szentimrei István és *Szekely* István. Latin olvasókönyv Caesar, Curtius és Ovidius műveiből. A gymnasium IV. osztálya számára. (N. 8-r. 212 l.) Budapest, 1901. Lampel Róbert. 2 K 40 f.

Timár Pál. Német olvasókönyv. Középiskolák számára. II. rész. Magyarázó jegyzetekkel és a német vers ismertetésével. Reáliskolák III—IV., gymnasiumok V—VI. osztálya számára. (N. 8-r., III, 337 l.) Bpest, 1901. Singer és Wolfner. 3 K 50 f.

Timár Pál. Rendszeres német nyelvtan. Gymnasiumok V—VI., reáliskolák III—VI. oszt. számára. (8-r. IV, 128 l.) Budapest, 1901. Singer és Wolfner, 1 K 60 f.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

I. Classica philologia.

- Aeneis, l. Vergilius.
 Aeschylus, irodalom 572. — lelán-
 czolt Prometheus, 601.
 Aesthetika, az ókorban, 460.
 Akropolis, athéni 331.
 Anacreon, irodalom, 572.
 Aquinäum, 478.
 Archæologia, 580.
 Aristophanes, Aves 130.
 Aristoteles, irodalom, 572.
 Athen, l. Akropolis.
 Aves, l. Aristophanes.
 Bucolica, l. Vergilius.
 Caesar, irodalom, 575.
 Caranuntum 859.
 Cato, Valerius, költeményei, 769.
 Catullus, magyar fordítása 468. —
 irodalom, 575.
 Cicero, De finibus l. 253. 854. — iro-
 dalom, 575. — nézetei Cn. Pom-
 peius Magnusról és Jul. Csarról
 856.
 Constantinus Porphyrogenitus, iro-
 dalom, 573.
 Consul, etymonja 134.
 Cornelius Nepos, életrajzai 314. —
 irodalom, 577.
 Cynceusok, 417.
 De finibus, l. Cicero.
 Demosthenes, irodalom, 572.
 Dudith András, 744.
 Eclogæ, l. Vergilius.
 Encyclopædia, Pauly-Wissowa-féle,
 479.
 Euchaita János, 839.
 Eucheria, irodalom, 576.
 Euripides, irodalom 572.
 Feliratok, római, 154.
 Flavius, irodalom, 572.
 Galenus, irodalom, 572.
 Gemmák, antik 326.
 Georgica, l. Vergilius.
 Georgius Monachus, irodalom 572.
 Gregorius Nazianzenus, irodalom,
 572.
 Heraclitus, 244. — irodalom, 573.
 Herodianus, szövegkritika, 353.
 Herodotus, irodalom, 573. — szemel-
 vények, 742.
 Herondas, irodalom, 573.
 Historiæ, l. Tacitus.
 Homerus, nyelvtana 398. — iroda-
 lom 573. — homerusi kérdés 673.
 — az emberi test Homerusnál,
 763.
 Horatius, irodalom, 576. — élet-
 böleselete 848.
 Irodalomtörténet, görög, 571. 822. —
 latin 575.
 Klasszikusok, keresztény és pogány,
 698.
 Lederata, hadi út 57.
 Leírás, műtárgyak leírása a görög
 költészetben, 257.
 Leo Sapiens, irodalom, 573.
 Livius, irodalom, 577.
 Lucianus, hatása Wielandra 685.
 Meleagros, irodalom, 574.
 Menander, Ηγεσιπομένη, 449.
 Művészet, régi görög 76.
 Nyelvtan, homerosi görög 398. —
 görög, 574. — latin 578. 827.
 Ovidius, irodalom, 577. — Tristia,
 IV. 10, 757.
 Petronius, irodalom 577.
 Phædrus, szemelvények 69. — iro-
 dalom 577.
 Philologiai tanítás 860.
 Plato, irodalom, 574.
 Plutarchus, irodalom, 574.
 Prometheus, l. Aeschylus.
 Prudentius, irodalom, 578.
 Quintilianus, irodalom, 578.

Régiség, görög 570. 822. — római 575.
 Róma, Topographia 330.
 Sallustius, irodalom, 578.
 Seneca, jelleme 250.
 Schvarcz Gyula, emlékezete 668.
 Sibylla, 711.
 Sophocles, irodalom, 574.
 Stílusgyakorlatok, latin 845.
 Szobrászat, görög 143.
 Szótár, új-görög-német, 753.
 Tacitus, quæstiones Taciteæ, 75. — Historiæ 279. 630.
 Temetés, a görögöknél 236.
 Themistios, 744.
 Thucydides, irodalom, 574. — mint történetíró 680.
 Tibiscum, hadi út 57.
 Történet, római 298. 575. — görög 570.
 Tragédia, a kar a görög tragédiában 87.
 Traianus 859.
 Tristia, I. Ovidius.
 Újszövetség, görög nyelve 107. 197.
 Varro, M. Terentius 839.
 Vergilius, az Aeneis legrégebb fordítása, 93. — ifjúsága 177. — Bucolica, 150. — Georgica, 150. — Ecl. IV. 47. 337. 767. — irodalom, 578. — hatodik ecloga 689.

II. Magyar philologia.

Apáczai Cseri János 404.
 Arany János 252. 621. 622. 629. 656. 682. 830. — *Agnes asszony* 650. — *Toldi és Toldi estéje* 869.
 Baesányi János 26.
 Bajza József 740.
 Balassa Bálint 305. 620. 654.
 Berczafalvi Szabó Dávid 861.
 Byron a magyar irodalomban 218.
 Csokonai Vitéz Mihály 333.
 Dessewffy József gr. 686.
 Dráma 396. 683.
 Dugonics András 792.
Euryalus és Lucretia 312.
 Faludi Ferencz, *Téli Éjszakák* 97.
 Fazekas Mihály 625.
 Gyöngyösi István 791.
 Gvadányi József gr. 717.
 Halász Ignác 486.
 Jezsuita-drámák 396.
 Katona József 683.
 Kazinczy Ferencz 787. — K. viszonya

a magyar és német irodalomhoz 245. 489.
 Kéziratgyűjtemény a XIX. század első évtizedeiből 287. 382.
 Kisfaludy Károly 625. 683. 722.
 Kisfaludy Sándor 652.
 Lovagdráma, magyar 683.
 Madách Imre 746.
 Magyar helyesírás 412.
 Magyar irodalomtörténet francia nyelven 321.
 Magyar és német szótár 71. 833.
 Magyar nemzeti versidom 343. 430. 641.
 Magyar nyelv és irodalom (bibliographia) 528.
 Magyar nyelvtan 145.
 Magyar philologiai irodalom 491.
 Magyar szólások 844. — *Szönyegre hozni* 844. — *Sok lúd disznói győz* 848.
 Magyarító szótár 231.
 Mailáth János gr. 26.
 Népdal, régi magyar 173.
 Népköltési gyűjtemények 756.
 Népköltészet 39.
 Pálffy Sámuel, *Erbia és Zomilla* 787.
 Petőfi Sándor 662. — költészete 614. 717. — költői képei 32. 123. — P. és Homeros 724. — P. és Holtei 799.
 Sándor-codex 174.
 Szász Károly, Dante-fordítása 137.
 Szigligeti Ede 800.
 Tompa Mihály 248.
 Tullok Mihály, Pósfalvai 288. 382.
 Vajda János 662.
 Verseghy Ferencz 602.
 Vörösmarty Mihály 850. — V. drámái 483. — *Csongor és Tünde* 156.
 Wesselényi Miklós br. 20.
 Zilahy Károly 604.
 Zrínyi Miklós gr. 861.

III. Germán philologia.

Beck Károly 761.
 Byron 218.
 Collin Henrik József, *Regulus* 20.
 Dráma, német 682.
 Droste-Hülshoff Annette 208.
 Ebner-Eschenbach, Marie v. 242.
 Gellert K. F. *Die kranke Frau* 390.
 Germán nyelvek és irodalmak 582.
 Goethe 24. 82. 85. 90. 215. 246. 408. 722. 801. G. és az antik világ 863.
 Grillparzer F. *Ahnfrau* 486.

Heine H. 723.
 Holtei Károly 799.
 Hrotsuitha 174.
 Immermann K. L., *Mertin* 406.
 Kotzebue A. 157. 392.
 Köhler Reinhold 751.
 Körner Tivadar 81.
 Lessing 254. 415. 720. 851. — L. és Alfieri 267. — L. és Mylius 92. — L. viszonya a klasszikus ókorhoz 836.
 Lovagdráma, német 682.
 Minnesang 151.
 Mylius Ch. 92.
 Német helyesírás 415.
 Német irodalom, XIX. századi 414.
 Német irodalomtörténet 862.
 Német és magyar szótár 71. 833.
 Német nyelv: *Kirche* eredete 91. — Módbeli segédigék 866.
 Német nyelvjárások: erdélyi szász ny. 475. — franzfeldi ny. 724. 809.
 Præteritopræsentia 866.
 Raimund Ferdinand 156.
 Scheffel J. V. *Ekkehard* 89.
 Schiller Frigyes 25. 157. 215. 241. 246. 766. — Sch. és Körner 81. — Sch. és Shakespeare 684. — *Braut von Messina* 766. — *Jungfrau v. Orleans* 251.
 Schlegel A. V. 26.
 Schlegel Frigyes 273.
 Shakespeare 156. 724. 803. — Sh. és Schiller 684.
 Shelley 723.
 Suchenwirt Péter 864.
 Thomasin von Zirklare 152.
 Tiedge K. A. 333.
 Töring Józ. Ág. 682.
 Wagner Rikárd 241.
 Walther von der Vogelweide 152.
 Wieland K. M., viszonya Lucianushoz 685.

IV. Román philologia.

Alfieri Vittorio 267.
 Barante 317.
 Béranger P. J. 723. 802.
 Corneille, Pierre 317.
 Dante 137.
 Feuillet, Octave 317.
 Francia helyesírás 52.
 Francia irodalomtörténet 677. 870.
 Francia nyelvten 52. 825.
 Francia szótár 687.
 Gargallo, Bánk bán novellája 806.
 Hugo Viktor 723.
 Metastasio 23.
 Montiano 268.
Noches de invierno 97. 335.
 Nomi, Federigo, *La Buda liberata* 254.
 Olasz nyelv 843.
 Racine 317.
 Román nyelvek és irodalmak 592. 847.
 Rousseau J. J. 725.
 Sévigné 317.
 Spanyol irodalom 97.

V. Egyéb szakok.

Aesthetika 460. 502.
 Árja nyelvek 525.
 Ethnographia 492.
 Finn-ugor nyelvek 524. 860.
 Folklore 751.
 Három gyűrű meséje 254. 415.
 Keleti nyelvek 526.
 Képes beszéd 32. 123.
 Müller Miksa 160.
 Nyelvtudomány, általános 491. 860.
 Pædagogia 522. 860.
 Szláv nyelvek 239. 599.
 Verstan 343. 430. 641.

A Budapesti Philologiai Társaság 1901-ben.

I. A Társaság tisztviselői:

Elnök: *Ponori Theurewk Emil*
 Alelnök: *Heinrich Gusztáv* Másodtitkár: *Cserép József*
 Első titkár: *Katona Lajos* Pénztárnok: *Cserhalmi Samu*
 Szerkesztők: *Némethy Géza és Petz Gedeon.*

II. Választmányi tagok:

BUDAPESTIEK:		VIDÉKIEK:	
<i>Badics Ferencz</i>	<i>Pecz Vilmos</i>	<i>Bászel Aurél</i>	<i>Giesswein Sándor</i>
<i>Bermüller Ferencz</i>	<i>Pruzsinszky János</i>	<i>Binder Jenő</i>	<i>Haldsz Ignác</i>
<i>Fináczy Ernő</i>	<i>ifj. Reményi Ede</i>	<i>Bódiss Jusztn</i>	<i>Kacsorics Kálmán</i>
<i>Gyomlay Gyula</i>	<i>Simonfi Zsigmond</i>	<i>Boros Gábor</i>	<i>Kardos Albert</i>
5 <i>Hegedüs István</i>	15 <i>Szinnyei József</i>	5 <i>Burány Gergely</i>	15 <i>Nátafalussy Kornél</i>
<i>Hóman Ottó</i>	<i>Tindár Pál</i>	<i>Burján János</i>	<i>Pirchala Imre</i>
<i>Kempf József</i>	<i>Váczy János</i>	<i>Csengeri János</i>	<i>Spitkó Lajos</i>
<i>Kuzsinszky Bálint</i>	<i>Vári Hezső</i>	<i>Dóczy Imre</i>	<i>Szamosi János</i>
<i>Maywald József.</i>	<i>Veress Ignác</i>	<i>Erdélyi Károly</i>	<i>Zoltány Irén</i>
10 <i>Négyesy László</i>	20 <i>Zlinszky Aladár.</i>	10 <i>Erdélyi Pál</i>	20 <i>Zsoldos Benő.</i>

III. Tiszteleti tagok:

Bartal Antal, kir. tanácsos, Haraszti.
Dr. Brugmann Károly, egyetemi tanár, Lipcse.
Chatzidakis N. György, egyetemi tanár, Athén.
Csaplár Benek, keg. r. ny. tanár, Budapest.
 5 *Dr. Hartel Vilmos*, közoktatásiügyi miniszter, Bécs.
Dr. Ludwig Arthur, egyetemi tanár, Königsberg.
Dr. Osthoff Hermann, egyetemi tanár, Heidelberg.
Dr. Schuchardt Hugó, egyetemi tanár, Grác.
Dr. Szász Károly, ev. ref. püspök, Budapest.
 10 *Vahlen János*, egyetemi tanár, Berlin.
Dr. Vámbéry Armin, egyetemi tanár, Budapest.
Wilhelm Adolf, archaeologus, Athén.

IV. Alapító tagok:

* <i>József, Csász. és Kir. Főherceg ő fensége,</i>	<i>Alcsúth</i>	200	kor.
+ <i>Dr. Abel Jenő,</i> volt egyetemi tanár, Budapest		300	"
+ <i>Dr. Budenz József,</i> volt egyetemi tanár, Budapest		200	"
* <i>Dr. Gyulai Pál,</i> egyetemi tanár, Budapest		200	"
5 <i>Dr. Hegedüs István,</i> egyetemi tanár, Budapest		200	"
<i>Dr. Heinrich Gusztáv,</i> egyetemi tanár, Budapest		351	"
+ <i>Horráth Cyrill,</i> volt egyetemi tanár, Budapest		200	"
+ <i>Dr. Hunfalvy Pál,</i> a M. T. Akadémia volt főkönyvtárosa		200	"
<i>Dr. Katona Lajos,</i> egyetemi m. tanár, Budapest		47	"
10 * <i>Gr. Kun Géza,</i> nagybirtokos, Maros-Németi		200	"
<i>B. és K. Latinovics Géza,</i> nagybirtokos, Békity		200	"
+ <i>Nagáll János,</i> pergamoni püspök, Nagyvárad		200	"
ifj. <i>Dr. Reményi Ede,</i> kir. kath. főgymn. tanár, Budapest		700	"
<i>Dr. Székely György,</i> állami főgymn. tanár, Nagyszeben		200	"
Összesen		3398	kor.

A +-tel jelöltek elhaltak, a *-gal jelöltek tiszteleti tagok is.

V. Rendes tagok:

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Dr. Acsay Antal	Budapest	k. r. theologiai tanár	1885
	Agatsin Gyula	Esztergom	benczés tanár	1898
	Dr. Alexics György	Budapest	kel. keresk. akad. tanár	1889
	Dr. Alter Béla	Veszprém	kegyesrendi tanár	1898
5	Dr. Angyal Dávid	Budapest	főreáliskolai tanár	1881
	Gr. Apponyi Sándor	Lengyel	val. b. titkos tanácsos	1888
	Dr. Badics Ferencz	Budapest	kir. tan., főgymn. igazg.	1894
	Dr. Balassa József	Budapest	állami főgymn. tanár	1885
	Balásy Dénes	Budapest	tanár	1898
10	Balogh Péter	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1883
	Baltazár Gábor	Kecskemét	ev. ref. főgymn. tanár	1898
	Bancsó Antal	Sopron	ág. ev. lyceumi tanár	1890
	Baráth Ferencz	Budapest	ref. főgymn. tanár	1881
	Barcza József	Kisujszállás	ev. ref. gym. tanár	1899
15	Dr. Baróti Lajos	Budapest	közs. főreálisk. t.	1898
	Bartos Fülöp	Budapest	keresk. akad. tanár	1897
	Bayer József	Budapest	áll. főgymn. tanár	1889
	Bálint Károly	Sopron	tanár	1899
	Bán Gualbert	Pápa	benczés tanár	1899
20	Dr. Bánóczy József	Budapest	orsz. izr. tanítók. igazg.	1881
	Dr. Bárdos Remig	Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1892
	Dr. Bászai Aurél	Fehértemplom	áll. főgymn. tanár	1874
	Dr. Becker Fülöp Ágost	Budapest	egyetemi tanár	1896
	Becker Nándor	Selmeczbánya	ág. ev. lyceumi tanár	1892
25	Benczik Béla	Kisszeben	k. r. tanár	1901
	Benczik Ferencz	Tata	kegyesrendi tanár	1901
	Dr. Beöthy Zsolt	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Dr. Berger E. János	Budapest	egyetemi tanár	1884
	Bergmann Ágost	Temesvár	állami főreálisk. tanár	1895
30	Bermüller Ferencz	Budapest	ny. főgymn. tanár	1874
	Bernáth Lajos	Halas	ev. ref. főgymn. tanár	1901
	Bertók Béla	Munkács	ref. segéd-lelkész	1899
	Binder Jenő	Brassó	állami főreálisk. tanár	1883
	Dr. Bleyer Jakab	Sopron	állami főreálisk. tanár	1899
35	Dr. Bognár Dénes	Budapest	közs. fels. leányisk. tanár	1894
	Bohdaneczky Lajos	Kaposvár	áll. főgymn. tanár	1899
	Dr. Bokor János	Brassó	állami főreálisk. tanár	1900
	Dr. Boros Gábor	Deés	áll. algymn. igazg.	1881
	Borsos Károly	Mezőtúr	ref. főgymn. tanár	1899
40	Bozsenik Béla	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1886
	Dr. Bódiss Juszti	Pannonhalma	szentbenedekrendi tanár	1888
	Brenndörfer János	Budapest	áll. főgymn. tanár	1900
	Breznay Béla	Budapest	egyetemi tanár	1900
	Dr. Burány Gergely	Keszthely	főigazg. prem. kanonok	1881
45	Burián János	Arad	kir. kath. főgymn. igazg.	1885
	Buzássy Ábel	Pécs	r. kath. főgymn. tanár	1890

szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
50	Büchler Pál	Marosvásárhely	r. kath. főgymn. tanár	1901
	Bürner Sándor	Kassa	áll. főreálisk. tanár	1899
	Csathó Imre	Budapest	áll. közép-iparisk. tanár	1892
	Dr. Császár Elemér	Budapest	áll. főgymn. tanár	1898
	Dr. Csengeri János	Kolozsvár	egyetemi tanár	1881
	Dr. Cserép József	Budapest	állami főgymn. tanár	1882
55	Cserhalmi Samu	Budapest	p. ü. min. számellenőr	1881
	Csiki Lajos	Marosvásárhely	ref. főgymn. tanár	1885
	Nagyné Csorba Mária	Karosvár	polg. leányisk. igazgató	1887
	Csukovits Sándor	Veszprém	k.-rendi tanár	1899
	Dr. Csűrös Ferencz	Debreczen	ev. ref. főgymn. tanár	1900
	Czeglédi István	Veszprém	kir. tanfelügy. tollnok	1892
60	Danka Placíd	Zala-Apáti	könyvtáros és hitoktató	1897
	Debreczeni Nagy Sándor	Debreczen	tanár	1901
	Dévay József	Budapest	p. ü. min. tisztviselő	1888
	Dr. Dézsi Lajos	Budapest	egyetemi könyvtártsist	1899
	Dr. Dittrich Vilmos	Budapest	tanár	1900
	Divényi Gyula	Szeged	kegyesrendi tanár	1899
65	Dr. Dombi Márk	Zircz	cziszt.-r. főgymn. tanár	1899
	Dóczy Imre	Debreczen	ref. főgymn. tanár	1881
	† Draykó Béla	Budapest	kegy.-rendi főgymn. tan.	1881
	Elischer József	Nagyszeben	kir. tanker. főigazgató	1874
	Endrei Ákos	Kaposvár	áll. főgymn. tanár	1886
	Dr. Erdélyi Károly	Kolozsvár	kegy.-r. főgymn. igazg.	1882
70	Dr. Erdélyi Pál	Kolozsvár	könyvtárigazgató	1883
	Dr. Erdődi Ármin	Váguhely	reáliskolai tanár	1897
	Dr. Erdős József	Debreczen	ev. ref. főiskolai tanár	1902
	Dr. Erdődi Béla	Budapest	kir. tanker. főigazgató	1881
	Dr. Esztegar László	Budapest	nemz. muzeumi tisztv.	1896
	Dr. Faludi Miksa	Székesfehérvár	keresk. akad. igazgató	1881
75	Faragó János	Pápa	ev. ref. főiskolai tanár	1889
	Farkas Ignác	Arad	kir. kath. főgymn. tanár	1894
	Fábián Imre	Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1881
	Fejér Adorján Géza	Baja	cziszt. r. főgymn. tanár	1889
	Fekete István	Selmeczbánya	ág. ev. lyceumi tanár	1888
	Fekt Ferencz	Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1877
80	Ferenczy István	Nagyszeben	áll. főgymn. igazgató	1898
	Ferszigán János	Belényes	főgymn. tanár	1890
	Dr. Fialovsky Lajos	Budapest	áll. főgymn. tanár	1886
	Dr. Finácz Ernő	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Dr. Finály Gábor	Budapest	állami főgymn. tanár	1892
	Dr. Fiók Károly	Budapest	ref. főgymn. tanár	1887
85	Fludorovics Zsigmond	Felső-Túr	plébános	1885
	Dr. Fodor Gyula	Szatmár	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Fraknoi Vilmos	Róma	püspök	1881
	Dr. Friml Aladár	Trencsén	kir. főgymn. tanár	1883
	Fülöp Árpád	Ungvár	kir. főgymn. tanár	1894
	Gaál Mózes	Budapest	állami főgymn. tanár	1890

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
95	Dr. Gál Kelemen	Kolozsvár	unit. főgymn. igazgató	1893
	Dr. Gärtner Henrik	Losoncz	tanár	1885
	Dr. Gedeon Alajos	Budapest	áll. főgymn. tanár	1900
	Dr. Geréb József	Budapest	gyakorló főgymn. tanár	1882
	Géresi Kálmán	Debreczen	kir. tanker. főigazgató	1881
100	Dr. Giesswein Sándor	Győr	püspöki szentsz. jegyző	1892
	Glasz Ferencz	Máramarossziget	ev. ref. főgymn. tanár	1896
	Glósz Ernő	Lugos	áll. főgymn. tanár	1900
	Gombocz Zoltán	Budapest	tanár	1900
	Góbi Imre	Budapest	ág. ev. főgymn. igazg.	1893
105	Grúsz Ede Rajmund	Esztergom	benczés reálisk. tanár	1895
	Dr. Gulyás István	Debreczen	ev. ref. főisk. tanár	1894
	Dr. Gyárfás Tihamér	Brassó	r. kath. főgymn. tanár	1885
	Dr. Gyomlay Gyula	Budapest	gyak. főgymn. tanár	1882
	György Lajos	Losoncz	állami főgymn. tanár	1881
110	Györy Gyula	Pápa	ev. ref. főgymn. tanár	1888
	Dr. Gyulai Ágost	Budapest	áll. főgymn. tanár	1883
	Gyurman Endre	Budapest	áll. főgymn. tanár	1902
	Dr. Gyürky Ödön	Budapest	tanár, a B. K. K. titkára	1890
	Hager József	Marosvásárhely	főgymn. tanár	1892
115	Hajnal Imre	Budapest	kegy.-r. főgymn. tanár	1882
	† Dr. Halász Ignác	Kolozsvár	egyetemi tanár	1881
	Hallay Zoltán	Rozsnyó	ág. ev. főgymn. tanár	1899
	Dr. Hampel Antal	Budapest	miniszteri titkár	1900
	Dr. Haraszti Sándor	Békés	ev. ref. főgymn. tanár	1896
120	Háhn Adolf	Székesfehérvár	áll. főreálisk. tanár	1881
	Dr. Hám Sándor	S.-A.-Ujhely	r. kath. főgymn. tanár	1889
	Hegedüs Béla	Budapest	állami főgymn. tanár	1881
	Dr. Hegedüs Izidor	Győr	áll. főreálisk. tanár	1900
	Hegedüs Pál	Szeged	áll. főreálisk. tanár	1895
125	Hehelein Károly	Szatmár	kanonok	1881
	Dr. Heinrich Alajos	Rákospalota	állami főgymn. tanár	1881
	Dr. Heinrich Károly	Budapest	keresk. akad. tanár	1881
	Hellebrant Árpád	Budapest	m. t. akad. könyvtáros	1881
	Herald Ferencz	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1883
130	Dr. Herczeg Árpád	Temesvár	áll. főgymn. tanár	1900
	Dr. Herzl Mór	Budapest	magánzó	1881
	Dr. Heteyi Szende	Sopron	benczés tanár	1900
	Dr. Hénaf Tamás	Szeged	kegy.-r. főgymn. tanár	1895
	Himpfner Béla	Budapest	áll. főgymn. igazgató	1882
135	Hirschmann Ferencz	Jászberény	főgymn. tanár	1900
	Dr. Hittlich Ödön	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1885
	Dr. Hofer Károly	Budapest	kir. főigazgató	1874
	Dr. Hoffman Frigyes	Budapest	felsőbb leányisk. tanár	1882
	Hoffmann Mátvás	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1892
140	Hofmann Károly	Kisujszállás	főgymn. tanár	1898
	Hornyánszky Aladár	Pozsony	ág. ev. theol. tanár	1901
	Dr. Hornyánszky Gyula	Kaposvár	állami főgymn. tanár	1893

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye.	Állása	Mely évtől tag?
	Dr. Horváth Cyrill	Budapest	ref. főgymn. tanár	1888
	Dr. Hóman Ottó	Budapest	miniszteri tanácsos	1881
145	Högyész Amand	Kőszeg	benczés tanár	1899
	Huber Lipót	Kalocsa	theologiai tanár	1898
	Dr. Huszár Vilmos	Budapest	tanár	1899
	Dr. Illés János	Budapest	orsz. levéltári igazgató	1894
	Dr. Illyefalvi Vitéz Alad.	Losonc	állami főgymn. tanár	1896
150	Incze Béni	Kolozsvár	ev. ref. kolleg. tanár	1897
	Incze István	Nagy-Kanizsa	kegy.-r. főgymn. tanár	1888
	Incze József	Szentes	áll. főgymn. tanár	1899
	Irsik József	Budapest	áll. főgymn. tanár	1898
	Isoz Emil	Budapest	tanár	1901
155	Istvánffy Pál	Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1888
	Jacobi Károly	Budapest	áll. főgymn. tanár	1898
	Jakobinyi Péter	Mármarosziget	ref. főgymn. tanár	1898
	Dr. Janicsak József	Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1893
	Janny László	Kolozsvár	kegy.-r. főgymn. tanár	1882
160	Jándi Gy. Bernardin	Pannonhalma	benczés tanár	1888
	Jánosi Boldizsár	Budapest	állami főgymn. tanár	1885
	Dr. Jeszenszky István	Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1889
	Dr. Kacs Kovács Kálmán	Tothgyúzy	nagybirtokos	1895
	Kalvoda Ferencz	Békés	ev. ref. főgymn. tanár	1901
165	Kanyaró Ferencz	Kolozsvár	unit. főgymn. tanár	1893
	Dr. Kapossy Endre	Székesfehérvár	cziszt.-r. főgymn. tanár	1892
	Karátsony Zsigmond	Késmárk	ev. lyceumi tanár	1896
	Dr. Kardos Albert	Debreczen	áll. főreálisk. tanár	1892
	Dr. Kardos Czelesztin	Pannonhalma	benczés tanár	1894
170	Dr. Kardos Gyula	Kassa	főgymn. tanár	1897
	Dr. Kassai Gusztáv	Budapest	egyetemi m.-tanár	1881
	Kassuba Domokos	Eger	kath. főgymn. igazg.	1898
	Káposztássy Jusztonián	Szt-Gotthárd	cziszt.-r. jószágkorm.	1881
	Kárpáti Ferencz	Ungvár	reálisk. tanár	1900
175	Dr. Kárpáti Károly	Szeged	áll. főgymn. igazgató	1895
	Dr. Keil Alajos	Budapest	állami főgymn. tanár	1892
	Kelemen Béla	Székesfehérvár	áll. főreáliskolai tanár	1885
	Kemény Ferencz	Budapest	főreáliskolai igazgató	1892
	Kemény Fülöp	Győr	benczés főgymn. tanár	1893
180	Kemp József	Budapest	áll. főgymn. tanár	1882
	Kende János	Nagyvárad	főgymn. tanár	1900
	Kenessey Dezső	Budapest	ref. főgymn. tanár	1892
	Kern Antal	Zala-Egerszeg	főgymn. tanár	1899
	Király Lajos	Kecskemét	kegyesr. tanár	1899
185	Király Pál	Budapest	pedagogiumi tanár	1874
	Dr. Kisfaludy A. Béla	Budapest	egyetemi tanár	1897
	Kiss Albert	Igló	ág. ev. főgymn. tanár	1891
	Kiss Béla	Budapest	áll. főgymn. tanár	1895
	Dr. Kiss Ernő	Kolozsvár	unit. főgymn. tanár	1893
190	Klug Gyula	Pozsony	keresk. akad. tanár	1900

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag ?
195	Dr. Kohlbach Bertalan...	Kaposvár ...	áll. főgymn. tanár ...	1900
	Dr. Kont Ignác ...	Páris ...	collegiumi tanár ...	1881
	Kopácsy György ...	Podolin ...	tanár ...	1899
	Kosári István ...	Beregszász ...	áll. gymn. tanár ...	1897
	Kosztka György ...	Pécs ...	főreálisk. tanár ...	1895
	Kotunovics Sándor ...	Nagyvárad ...	r. kath. főgymn. igazg.	1881
	Kovalovszky József ...	Budapest ...	áll. főgymn. tanár ...	1901
	Dr. Kovács Dániel ...	Székely-Udvarh.	ev. ref. főgymn. tanár ...	1896
	Kovács Endre ...	Sátoralja-Ujhely	főgymn. tanár ...	1892
	Kovács Géza ...	Nagyvárad ...	áll. főreálisk. tanár ...	1901
200	Dr. Kovács Gyula ...	Temesvár ...	áll. főgymn. tanár ...	1896
	Dr. Kováts S. János ...	Nagyvárad ...	felső keresk. isk. igazgató	1899
	Köpesdy Sándor ...	Budapest ...	áll. főgymn. igazg.	1874
	Dr. Körös Endre ...	Pápa ...	ev. ref. főgymn. tanár ...	1897
	Kőrösi Sándor ...	Budapest ...	áll. főgymn. tanár ...	1892
	Krasznopolszky József ...	Kolozsvár ...	kegyesrendi tanár ...	1892
	Dr. Krausz Jakab ...	Budapest ...	polg. iskolai tanár ...	1881
	Dr. Krausz Sámuel ...	Budapest ...	orsz. izr. tanítók. tanár	1894
	Krauze Ervin ...	Kassa ...	főgymn. tanár ...	1893
	Dr. Kreszméry Károly ...	Nagykikinda ...	állami gymn. igazgató ...	1886
210	Kroller Miksa ...	Pannonhalma ...	szt. benedekr. perjel ...	1884
	Kroll Rudolf ...	Temesvár ...	kegy.-r. főgymn. igazgató	1892
	Kronberger Miklós ...	Nagyszében ...	áll. főgymn. tanár ...	1900
	Kubicsek Albert ...	Fiume ...	áll. főgymn. tanár ...	1899
	Kulesár Endre ...	Debreczen ...	ev. ref. főgymn. tanár ...	1892
	Dr. Kunos Ignác ...	Budapest ...	a. kel. keresk. akad. igazg.	1884
	Dr. Kurtz Sándor ...	Szatmár ...	kir. kath. főgymn. tanár ...	1899
	Kutruetz Rezső ...	Szt.-Gothárd ...	áll. algyimn. igazgató ...	1891
	Kuzmics Ferencz ...	Kaposvár ...	áll. főgymn. tanár ...	1900
	Dr. Kuzsinszky Bálint ...	Budapest ...	egyetemi tanár ...	1885
220	Ladomérszky Győző ...	Hazslin ...	áll. főgymn. tanár ...	1900
	Lakatos Vince ...	Keszthely ...	prem. kanonok, tanár ...	1893
	Latkóczy Mihály ...	Budapest ...	áll. főgymn. tanár ...	1887
	Dr. Latzkó Hugó ...	Budapest ...	keresk. akad. tanár ...	1900
	Dr. Láng Nándor ...	Budapest ...	áll. főgymn. tanár ...	1894
	László Géza ...	Szegszárd ...	áll. főgymn. tanár ...	1901
	Dr. Lázár Béla ...	Budapest ...	áll. főgymn. tanár ...	1887
	Lehr Albert ...	Budapest ...	ág. ev. főgymn. tanár ...	1882
	Dr. Létmányi Nándor ...	Budapest ...	áll. főgymn. tanár ...	1888
	Lichtenegger József ...	Budapest ...	áll. főgymn. tanár ...	1888
230	Dr. Lipóczi Keczer Géza ...	Makó ...	áll. főgymn. tanár ...	1899
	Dr. Lippay György ...	Szeged ...	áll. főgymn. tanár ...	1900
	Liska János ...	Szarvas ...	ág. ev. főgymn. tanár ...	1891
	Loósz István ...	Szabadka ...	közs. főgymn. tanár ...	1896
	Dr. Losonczy Lajos ...	Pozsony ...	ág. ev. lyceumi tanár ...	1885
	Lovas Imre ...	Temesvár ...	áll. főgymn. tanár ...	1901
	Macher Ede ...	Pozsony ...	áll. főreáliskolai tanár ...	1892
	Madarász Pál ...	Budapest ...	kegyesr. főgymn. tanár	1885

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Allása	Mely évtől tag?
240	Madzsar Imre ---	Budapest ---	áll. főgymn. tanár -	1900
	Marek Ede ---	Budapest ---	belügymin. oszt. tan.	1897
	Markusovszky Sámuel	Pozsony ---	ág. ev. lyceumi igazgató	1881
	Martinkovics Iván ---	Budapest ---	tanár ---	1888
	Marnsák Pál ---	Sopron ---	áll. felsőbb leányisk. ig.	1888
245	Matskássy József ---	Budapest ---	áll. főreálisk. igazgató	1881
	Matter János ---	Csurgó ---	ev. ref. főgymn. tanár	1885
	Dr. Mayr Aurél ---	Budapest ---	egyetemi tanár ---	1900
	Dr. Maywald József ---	Budapest ---	kegy.-r. főgymn. tanár	1877
	Mazuch Ede ---	Ungvár ---	kir. főgymn. tanár	1889
250	Mácska Lajos ---	Nagy-Kanizsa ---	kegy.-r. főgymn. tanár	1888
	Márton Jenő ---	Pozsony ---	ág. ev. lyceumi tanár	1883
	Mártonyi Lukács ---	Kézdivásárhely	gymn. tanár ---	1893
	Dr. Máté Lajos ---	Erzsébetváros ---	áll. gymn. tanár ---	1899
	Máthé György ---	Lugos ---	áll. főgymn. tanár	1885
255	Medgyesi Lajos ---	Zala-Egerszeg ---	áll. főgymn. igazgató	1892
	Megyesi Ferencz ---	Zombor ---	főgymn. tanár ---	1901
	Dr. Melich János ---	Budapest ---	n. muzeumi tisztviselő	1896
	Dr. Mérei Kálmán ---	Zala-Ápáti ---	főgymn. tanár ---	1888
	Mészáros Jenő ---	Temesvár ---	áll. tanítókép. tanár	1896
260	Mészáros Lajos ---	Zenta ---	közs. főgymn. tanár ---	1885
	Mihelics Károly ---	Makó ---	áll. főgymn. tanár ---	1897
	Molnár Béda ---	Kőszeg ---	szent ben.-rendi tanár	1900
	Molnár Gy. Ervin ---	Komárom ---	benezés tanár ---	1899
	Dr. Molnár István ---	Budapest ---	áll. főgymn. tanár ---	1895
265	Molnár János ---	Ujvidék ---	kir. kath. főgymn. tanár	1898
	Dr. Molnár Samu Pál	Székesfehérvár	cziszt. r. főgymn. tanár	1888
	Mondik Pál ---	Kecskemét ---	kegy.-r. főgymn. tanár	1888
	Moravcsik Géza ---	Budapest ---	áll. főreálisk. tanár ---	1881
	Moravszky Ferencz ---	Nyiregyháza ---	ág. ev. főgymn. tanár ---	1892
270	Dr. Morvay Győző ---	Budapest ---	áll. főreálisk. tanár ---	1886
	Moser József ---	Ujvidék ---	kir. kath. főgymn. tanár	1881
	Dr. Mócs Szaniszló ---	Pécs ---	főgymn. tanár ---	1891
	Mórocz Emilián ---	Pannonhalma ---	noviczius mester ---	1886
	Dr. Mráz Gusztáv ---	Pancsova ---	áll. főgymn. tanár	1900
275	Mutschenbacher Gyula	Nagyszombat ---	főgymnasiumi tanár ---	1899
	Dr. Nagy Károly ---	Kolozsvár ---	keresk. akad. tanár ---	1881
	Dr. Nagy Zsigmond ---	Debreczen ---	ev. ref. főisk. tanár ---	1890
	Naményi T. Lajos ---	Budapest ---	író ---	1887
	Náador Béla ---	Nagy-Károly ---	kegy.-r. főgymn. tanár	1892
280	Nátafalussy Kornél	Nagyvárad ---	kir. tanker. főigazg.	1881
	Dr. Netoliczka Oszkár	Brassó ---	ág. ev. főgymn. tanár ---	1894
	Dr. Négyesy László ---	Budapest ---	egyetemi m. tanár ---	1888
	Németh Károly ---	Kecskemét ---	kegy. rendi főgymn. tanár	1899
	Németh Regináld ---	Győr ---	kath. főgymn. tanár ---	1888
285	Dr. Némethy Géza ---	Budapest ---	egyetemi tanár ---	1884
	Nikolics Ignác ---	Budapest ---	kir. kath. főgymn. tanár	1887
	Oraltsik József ---	Szeged ---	főgymn. tanár ---	1893

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
290	Orbán Lajos	Zenta	főgymn. tanár	1899
	Otrok Mihály	Eger	főreálisk. tanár	1901
	Dr. Ozorai Lajos	Temesvár	áll. gymnasiumi tanár	1901
	Pacher Donát	Sopron	r. kath. főgymn. tanár	1884
	Pap Ferencz	Budapest	áll. főgymn. tanár	1901
295	Pap János	Karczag	ev. ref. gym. tanár	1885
	Dr. Pap Károly	Budapest	leánygymn. tanár	1900
	Papp Mózes	Székelykeresztur	unit. algymn. tanár	1894
	Dr. Pasteiner Gyula	Budapest	egyet. tanár	1900
	Pataki Jákó	Szegszárd	főgym. tanár	1900
300	Dr. Patrubby Lukács	Budapest	tanár	1900
	Paulik József	Trencsén	kir. kath. főgymn. tan.	1882
	Pácz Sándor	Nagyvárad	prem. kanonok, tanár	1888
	Pásztory Endre	Szabadka	főgymn. tanár	1898
	Dr. Peczkó Ernő	Debreczen	ev. ref. főisk. tanár	1899
305	Dr. Pecz Vilmos	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Petrovics László	Nyitra	főgymn. tanár	1896
	Dr. Petz Gedeon	Budapest	egyetemi tanár	1883
	Dr. Pécsi Ödön	S.-A.-Ujhely	kegyesrendi tanár	1895
	Pfeiffer Antal	Budapest	kegyesrendi tanár	1874
310	Pintér Ede	Kaposvár	áll. főgymn. tanár	1886
	Pirchala Imre	Pozsony	kir. tanker. főigazgató	1881
	Polgár Alajos	Paks	polg. isk. tanár	1894
	Polgár György	Miskolcz	kir. gym. igazgató	1886
	Dr. Polgár Iván	Pécs	cziszt. r. főgymn. tanár	1900
315	Dr. Popini Albert	Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár	1887
	Posch Árpád	Pozsony	kir. kath. főgymn. tanár	1888
	R. Prikkel Márián	Pápa	benczés tanár	1897
	Dr. Prónai Antal	Budapest	kegyesrendi tanár	1896
	Dr. Pruzsinszky János	Budapest	állami főgymn. tanár	1883
320	Dr. Radinovics Iván	Budapest	belügymin. titkár	1888
	Radlinszky József	Szatmár	kir. főgymn. tanár	1881
	Dr. Radnai Rezső	Budapest	miniszteri titkár	1885
	Dr. Radó Antal	Budapest	író	1883
	Ranczay József	Lőcse	kir. főgymn. tanár	1899
325	Ranschburg Viktor	Budapest	az Athenaeum k. h. fön.	1888
	Dr. Reibner Márton	Pozsony	kir. kath. főgymn. tanár	1890
	Reiszer Ottó	Székesfehérvár	cziszt. r. tanár	1895
	Récsei Ede	Kecskemét	kegy.-r. tanár	1895
	Dr. Récsei Viktor	Pannonhalma	főkönyvtáros	1884
330	Réday János	Privigye	kath. gym. tanár	1901
	Rhousopoulos Rhousos	Budapest	a kel. ker. akad. tanára	1896
	Dr. Riedl Frigyes	Budapest	községi főreálisk. tanár	1881
	Roboz Andor	Budapest	főreáliskolai tanár	1896
	Roller Béla	Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1896
	Roseth Arnold	Budapest	áll. főgymn. tanár	1898
	Rózsa Vítál	Esztergom	kath. főgymn. tanár	1888
	Dr. Ruzsicska Aurél	Győr	benczés tanár	1898

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
335	Sarudy György	Pápa	ref. főgymn. tanár	1890
	Dr. Schack Béla	Budapest	felső keresk. isk.-főigazg.	1885
	Schaefer Vilmos	Budapest	a F. J. nevelőint. tanára	1900
	Schambach Gyula	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1895
	Schill Salamon	Budapest	rabbi szemináriumi tanár	1882
340	Schlott Gyula	Eperjes	kir. kath. főgymn. igazg.	1881
	Dr. Schmidt Attila	Budapest	állam. főgymn. tanár	1895
	Schmidt Fülöp	Zenta	gymn. tanár	1900
	Dr. Schmidt Henrik	Debreczen	tanár	1900
	Schmidt József	Budapest	áll. főgymn. tanár	1900
345	Dr. Schnabel Róbert	Budapest	állami főgymn. igazgató	1887
	Dr. Schneeberger Nánd.	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1899
	Dr. Schneider Viktor	Budapest	ev. segédlelkész	1901
	Dr. Schreiner Márton	Berlin	rabbiképző int. tanár	1892
	Schuber Mátyás	Budapest	állami főreálisk. tanár	1883
350	Dr. Schullerus Adolf	Nagy-Sink	ev. lelkész	1888
	Schüsler Albert	Tata	k.-rendi főgymn. tanár	1895
	Schvannauer Ferencz	Kaposvár	állami főgymn. tanár	1895
	Dr. Schwartz Gusztáv	Budapest	egyetemi tanár	1900
	Dr. Sebestyén Gyula	Budapest	n. muzeumi tisztviselő	1895
355	Dr. Sebestyén Károly	Budapest	áll. főgymn. tanár	1896
	Serédi J. Dénes	Pápa	benczés tanár	1890
	Dr. Serédi P. Lajos	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1896
	Serkei Szabó József	Debreczen	ev. ref. főgymn. tanár	1888
	Dr. Siegescu József	Budapest	áll. főgymn. tanár	1898
360	Simonides István	Szeged	k.-r. főgymn. tanár	1895
	Dr. Simonyt Zsigmond	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Sinka Sándor	Debreczen	ev. ref. főiskolai igazgató	1894
	Dr. Solymossy Sándor	Budapest	felső iparisk. tanár	1896
	Soós József	Kis-Ujszállás	ev. ref. főgymn. tanár	1888
365	Sörös Pongrácz	Pannonhalma	benczés tanár	1897
	Spitkó Lajos	Székesfehérvár	kir. tanker. főigazgató	1883
	Dr. Stein Aurél	Kalkutta	collegiumi igazgató	1898
	Stern Ábrahám	Budapest	el. és polg. fiúisk. igazgat.	1895
	Dr. Strache Tivadar	Kassa	prem. tanár	1895
370	Strauch Béla	Nagyszeben	állami főgymn. tanár	1885
	Stromp József	Igló	főgymn. tanár	1885
	Suhajda Lajos	Selmeczbánya	ág. ev. főgymn. tanár	1900
	Szabó Adorján	Kassa	premont. főgymn. tanár	1899
	Szabó András	Szék.-Udvarhely	ref. főgymn. tanár	1897
375	Dr. Szabó Ignác	Vác	kegy.-r. tanár	1897
	Szabó Iván	Halas	ref. főgymn. tanár	1895
	Szakács Béla	Győr	benczés tanár	1896
	Szalay Gábor	Eger	cziszt.-r. főgymn. tanár	1889
	Szalay Gyula	Nagy-Kőrös	ref. főgymn. tanár	1881
380	Szalay Gyula	Kun-Félegyháza	közs. kath. főgymn. tanár	1888
	Szalay Károly	Budapest	ref. főgymn. tanár	1887
	Dr. Szamosi János	Kolozsvár	egyetemi tanár	1875

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
385	Dr. Szauntner Zsigmond	Budapest	áll. főgymn. tanár	1900
	Dr. Számek György	Temesvár	kath. főgymn. igazg.	1896
	Szántó Kamill	Baja	cziszt.-r. főgymn. tanár	1891
	Szártorisz Ferencz	Selmeczbánya	kir. kath. gymn. tanár	1898
	Szegess Mihály	Veszprém	kegy.-r. főgymn. tanár	1895
390	Dr. Szemák István	Budapest	ny. áll. főgymn. igazg.	1886
	Dr. Székely György	Sárospatak	akadémiai tanár	1895
	Székely Salamon	Arad	állami főreálisk. tanár	1881
	Dr. Szigetvári Iván	Budapest	áll. főgymn. tanár	1886
	Szilasi Móriéz	Budapest	áll. főgymn. tanár	1874
395	Szilágyi Oszkár	Sopron	benczés tanár	1898
	Szinger Kornél	Szeged	kegyesr. főgymn. tanár	1888
	Dr. Szinnyei Ferencz	Budapest	áll. felső iparisk. tanár	1899
	Dr. Szinnyei József	Budapest	egyetemi tanár	1883
	Szinyei Endre	Sárospatak	ref. főiskolai tanár	1874
400	Szkuzevics Kornél	Budapest	állami főgymn. tanár	1883
	Szlávniks György	Budapest	tanár	1892
	Szölgyémi Ferencz	Gyöngyös	állami főgymn. igazgató	1890
	Szöke Adolf	Budapest	áll. főgymn. tanár	1899
	Szuchy Endre	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1894
405	Szutor Zoltán	Róma	áll. főgymn. tanár	1900
	Dr. Szűcs István	Budapest	min. segéd-fogalmazó	1898
	Szűcs István	Nyitra	kegyesr. főgymn. tanár	1895
	Dr. Takács Menyhért	Kassa	jászói prépost	1893
	Tamási István	Kolozsvár	tanár	1888
410	Teleky László	Nagy-Röcze	polg. és felsőker. isk. tan.	1892
	Dr. Tell Anasztáz	Győr	benczés	1891
	Teveli Mihály	Körmöczbánya	állami főreálisk. tanár	1900
	P. Thewrewk Emil	Budapest	egyetemi tanár	1874
	Dr. Tihanyi Mór	Budapest	m. kir. rendőrorvos	1900
415	Timár Pál	Budapest	állami főgymn. tanár	1885
	Dr. Tolnai Vilmos	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1896
	Tomozy Endre	Veszprém	kegyesr. áldozár	1895
	Dr. Tóth György	Kecskemét	kegyesr. főgymn. igazgató	1886
	Tóth Gyula	Tarna-Méra	római kath. lelkész	1894
420	Dr. Tóth Kálmán	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1885
	Tóth Márton	Budapest	főgymn. tanár	1900
	Travnik Zsigmond	Trencsén	felsőbb leányisk. tanár	1892
	Tubán Tibor	Kolozsvár	kegyesrendi tanár	1898
	Dr. Uhlárik János	Nagyszombat	főgymn. tanár	1888
425	Ulár Pál	Kolozsvár	unit. főgymn. tanár	1893
	Vajdafi Géza	Ungvár	kir. k. főgymn. tanár	1874
	Dr. Vajda Gyula	Szeged	áll. fels. leányisk. tanár	1897
	Dr. Vajda Károly	Budapest	áll. főgymn. tanár	1899
	Dr. Váczy János	Budapest	állami főgymn. tanár	1886
430	Váli Tibor	Kassa	főgymn. tanár	1897
	Dr. Vári Rezső	Budapest	áll. főgymn. tanár	1886
	Dr. Várkonyi Odillo	Pannónhalma	benczés főisk. tanár	1888

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
435	Veress Ignác	Budapest	kir. főigazgató	1881
	Dr. Vietorisz József	Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár	1892
	Vikár Béla	Budapest	orsz. gyűl. gyorsíró rev.	1899
	Vojtkó Pál	Sopron	ev. főgymn. tanár	1898
	R. Vozári Gyula	Munkács	áll. főgymn. tanár	1881
	Wagner Antal	Kolozsvár	kegy.-r. főgymn. tanár	1896
	Dr. Wagner Lajos	Pozsony	állami főreálisk. tanár	1875
440	Dr. Waldpfel János	Budapest	tanár	1894
	Dr. Wargha Samu	Deáki	szentbenedekr. lelkész	1882
	Dr. Werner Adolf	Eger	cziszt. főgymn. tanár	1892
	Dr. Weszely Ödön	Budapest	főreálisk. tanár	1898
	Wigand János	Szegzárd	állami gymn. igazg.	1881
	Wirth Gyula	Budapest	állami főgymn. tanár	1895
	Wirthschafter Márk	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1898
445	Yolland Arthur Battishil	Budapest	tanár a F. J. nev. int.-ben	1900
	Dr. Zimányi Dániel	Budapest	tanár	1900
	Dr. Zimányi József	Budapest	áll. főgymn. tanár	1885
	Dr. Zindl Béla	Budapest	áll. főgymn. tanár	1888
	Dr. Zlinszky Aladár	Budapest	áll. főgymn. tanár	1883
	Dr. Zolnai Gyula	Budapest	áll. főgymn. tanár	1889
	Dr. Zoltvány L. Irén	Pannonhalma	benczés tanár	1887
450	Dr. Zombory J. János	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1894
	Zsoldos Benő	Sárospatak	ref. főisk. tanár	1883

VI. Rendkívüli tagok:

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
5	M. Aágh József	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1901
	Adamis Gusztáv	Rozsnyó	ág. ev. főgymn. tanár	1900
	Dr. Alkalay Salamon	Berlin	tanár	1898
	Baros Gyula	Sajó-Kaza	tanárjelölt	1898
	Barthmes György	Nagyszeben	tanár	1896
	Bausz I. Teodorik	Esztergom	benczés tanár	1894
	Bihari Ferencz	Budapest	tanár	1898
10	Bitter Illés	Pécs	cziszt. rendi tanár	1889
	Boeskey Emilia	Haró	tanítónő	1896
	Boros Alán	Pannonhalma	benczés tanár	1898
	Borsodi Miklós	Baja	cziszt.-r. tanár	1888
	Bölesházy István	Budapest	statistikai hivatalnok	1888
	Bucsy István	Kisujszállás	ref. főgymn. tanár	1896
	Csudáky Bertalan	Budapest	F.-J.-nev. intéz. tanár	1895
15	Czeizel János	Lőcse	tanár	1896
	Danczer Béla	Budapest	tanár	1894
	Dingfelder Ede	Budapest	gyak. tanár	1900

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag ?
20	Fölkel Béla	Szatmár	kir. kath. főgymn. tanár	1889
	Gallo Gyula	Budapest	tanárjelölt	1898
	Gerencsér István	Budapest	tanítóképző tanárjelölt	1900
	Götl Arnold	Nagyszeben	tanárjelölt	1895
	Gröger Rezső	Budapest	tanárjelölt	1897
	Hatala József	Trencsén	kegy.-r. tanár	1891
25	Hensch Béla	Felső-Lövő	ev. főgymn. tanár	1897
	Irovics Tamás	Budapest	tanárjelölt	1900
	Kardoss Gyula	Ottomány	nevelő	1893
	Dr. Karl Lajos	Győr	áll. főreálisk. tanár	1898
30	Dr. Kaunitz Lajos	Budapest	tanár	1895
	Kálmán János	Kolozsvár	tanárjelölt	1897
	Károly Ignác	Pécs	cziszt.-r. tanár	1891
	Kárpiss János	Gyulafehérvár	főgymn. tanár	1900
	Klauber Frigyes	Budapest	tanár	1896
	Kocsis Lénárt	Kőszeg	beneczés tanár	1898
35	Köblös Samu	H.-Böszörmény	tanár	1899
	Kövér Sándor	Ujpest	polg. isk. tanár	1890
	Dr. Kugel Sándor	Pozsony	tanár	1895
	Láng Margit	Budapest	leánygymn. tanár	1901
	Lendvai Rajnárd	Pannonhalma	beneczés tanárjelölt	1901
40	Lőw Fülöp	Locsmánd	evang. lelkész	1899
	Ludvig József	Nagyvárad	hivatalnok	1896
	Magassy Antal	Szombathely	főgymn. tanár	1901
	Magyar József	Trieszt	vadászönkéntes	1900
	Dr. Málly Ferencz	Fiume	tanár	1899
	Dr. Márffy Oszkár	Budapest	áll főgymn. tanár	1898
45	Dr. Miklós Ferencz	Budapest	főreálisk. tanár	1902
	Mózer Ödön	Rákospalota	gymnasiumi tanár	1900
	Dr. M. Nagy István	Mezőtúr	ref. főgymn. tanár	1897
	Nagy József	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1897
	Neszveda Károly	Debreczen	tanár	1898
50	Pazar Béla	Szeged	áll. főgymn. tanár	1894
	Pápay József	Budapest	tanár	1896
	Petykó Imre	Budapest	tanárjelölt	1901
	Péterffy Béla	Rozsnyó	főgymn. tanár	1900
	Dr. Piukovich Sándor	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1900
55	Posznik Andor	Nagyszeben	áll. főgymn. tanár	1900
	Rafatin Jakab	Kolozsvár	kath. alap. urad. ellenőr	1888
	Rádlits Dusán	Zombor	tanítóképző tanár	1894
	Rehák Pál	Nagy-Szalonta	gymn. tanár	1897
	Dr. Rell Lajos	B.-Csaba	gymn. tanár	1896
60	Schmidt Frigyes	Besztercebánya	ev. gymn. tanár	1889
	Dr. Schmidt Mariska	Budapest	leánygymn. tanár	1896
	Sepródi János	Kolozsvár	tanárjelölt	1897
	Simon Géza	Mármárossziget	ev. ref. főgymn. tanár	1888
	Smida István	Besztercebánya	főgymn. tanár	1900
65	Sróth Péter	Zay-Ugrócz	polg. isk. tanár	1891

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Allása	Mely évtől tag?
70	Steidl József	Budapest	főgymn. tanár	1900
	Szabó István	Nagybánya	gymn. tanár	1887
	Szekeres Bónis	Pápa	benczés tanár	1898
	Szeremley Béla	Debreczen	ev. ref. főgymn. tanár	1897
	Dr. Szigeti Gyula	Budapest	tanárjelölt	1900
	Dr. V. Szőcs Géza	N.-Szeben	áll. főgymn. tanár	1888
	Dr. Szőke József	Temesvár	áll. főgymn. tanár	1900
75	Szukup János	Mármaros-sziget	kegy.-r. főgymn. tanár	1897
	Thold Orbán	Budapest	főgymn. tanár	1898
	Tihanyi Gál	Pápa	benczés tanár	1899
	Ullrich József	Budapest	kegy.-r. tan. jel.	1900
	Urbanek Károly	Budapest	tanárjelölt	1897
	Usetty Ferencz	Beregszász	főgymn. tanár	1900
	Varjas J. Endre	Kolozsvár	kegyesrendi tanár	1897
80	Varsányi Román	Esztergom	benczés tanár	1897
	Vayer Lajos	Budapest	tanárjelölt	1900
	Vértessy Dezső	Budapest	tanárjelölt	1902
	Vujsz János	Budapest	tanárjelölt	1897
	Wirker Ernő	Sz.-Udvarhely	főreálisk. tanár	1896

VII. Az Egyet. Phil. Közlöny előfizetői.

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
5	Arad	Királyi főgymnasium	1883
	Aszód	Ág. ev. algynasium	1897
	Baja	Csisztercezi rendi főgymnasium	1899
	Balázsfalva	A gör. kath. főgymn. tanári kara	1890
	Bártfa	Állami főgymnasiumi igazgatóság	1899
	Belényes	Gör. kath. főgymn. igazgatóság	1883
	Békés	Ev. ref. gymnasium	1883
10	Békés-Csaba	Ág. ev. algynasium	1897
	Beregszász	Állami gymnasium	1897
	Beszterczebánya	Ág. ev. algynasium	1893
	"	Kir. kath. főgymnasium	1886
	Bonyhád	Ág. ev. algynasium	1893
	Brassó	M. kir. állami főreáliskola	1894
	"	Római kath. főgymnasium	1898
15	Budapest	Kilián Frigyes, könyvtáros	1894
	"	"	1899
	"	Pfeifer Ferdinánd, könyvtáros	1883
	"	"	1883
	"	Rados Ignác áll. főreálisk. tanár	1897
	"	Ranschburg Gusztáv, könyvtáros	1901
	"	Révai Leó, könyvtáros	1901
20	"	Toldi Lajos, könyvtáros	1897

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Budapest	Toldi Lajos, könyvtáros	1898
	"	Wodianer Arthur	1899
25	"	Az elemi isk. tanítóképző olvasóterme	1901
	"	A polg. isk. tanítóképző olvasóterme	1901
	"	I. ker. polgári isk. tanító képző	1886
	"	II. ker. állami tanítónőképző	1896
	"	II. ker. főreáliskola	1890
30	"	IV. ker. kegyes tanítór. főnökség	1896
	"	IV. ker. kegyesrendi főgymnasium	1886
	"	IV. ker. ág. ev. főgymnasium	1883
	"	V. ker. állami főreáliskola	1890
	"	VI. ker. állami főgymnasium	1900
35	"	VI. ker. áll. polg. isk. tanítónők.	1886
	"	VII. ker. áll. főgymnasium	1900
	"	VIII. ker. közs. főreáliskola	1895
	"	VIII. ker. gyak. főgymnasium	1886
	"	VIII. ker. állami főgymnasium	1899
40	"	VIII. ker. eziszt.-r. tanárképző	1893
	"	IX. ker. Eötvös-collegium	1896
	"	IX. ker. ev. ref. főgymnasium	1885
	Csiksomlyó	Róm. kath. főgymn. igazgatóság	1883
	Czegléd	Állami főgymnasium	1900
45	Debreczen	Ev. ref. főgymn. tanári könyvtár	1888
	"	Állami főreáliskola	1884
	"	László Albert könyvtáros	1900
	Déva	Állami főreáliskola	1883
	Eger	Állami főreáliskola	1899
50	"	Róm. kath. főgymnasium	1883
	"	Szöcsányi Gyula könyvtáros	1901
	Eperjes	Evangelikus collegium	1883
	"	Evangel. colleg. Magyar Társaság	1890
	Érsekújvár	Főgymnasiumi könyvtár	1883
55	Erzsébetváros	Állami főgymnasium	1892
	Esztergom	Szentbenedekrendi székház	1893
	"	Közs. reáliskolai igazgatóság	1887
	Fehértemplom	Állami főgymnasium	1892
	Felső-Lövő	Evangelikus tanintézetek	1898
60	Fiume	Állami főgymnasium	1886
	Fogarás	Állami főgymnasium	1899
	Gyöngyös	Állami főgymn. igazgatóság	1890
	"	Állami főgymn. Vachot-kör	1901
	Gyönk	Ev. ref. gymn.	1886
65	Győr	Állami főreáliskola	1901
	Győr-Szent-Márton	Pannonhalmi könyvtár	1886
	Gyulafehérvár	Róm. kath. főgymn. igazgatóság	1886
	Hajdu-Böszörmény	Ev. ref. gymn. könyvtár	1886
	Hajdu-Nánás	Ev. ref. gymnasium	1886
70	Hódmező-Vásárhely	Ref. főgymnasium	1893

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Jászberény --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1885
	Jászó --- ---	Jászóvári könyvtár --- ---	1886
	Kalocsa --- ---	Érseki főgymn. --- ---	1890
	Kaposvár --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1883
75	Karczag --- ---	Ev. ref. gymnasium --- ---	1897
	Kassa --- ---	Állami főreáliskola --- ---	1883
	" --- ---	Főgymnasiumi önképző-kör --- ---	1890
	Kecskemét --- ---	Állami főreáliskola --- ---	1894
	" --- ---	Ref. lyceumi igazgatóság --- ---	1883
80	" --- ---	Róm. kath. főgymnasium --- ---	1883
	Keszthely --- ---	Premontrei társház --- ---	1888
	Késmárk --- ---	Ág. ev. lyceumi igazgatóság --- ---	1883
	Kézdivásárhely --- ---	Róm. kath. gymn. igazgatóság --- ---	1895
	Kis-Kun-Halas --- ---	Főgymnasiumi könyvtár --- ---	1888
85	Kisujzállás --- ---	Ev. ref. főgymnasium --- ---	1886
	Kolozsvár --- ---	Ev. ref. főgymnasium --- ---	1883
	" --- ---	Tanárképző-intézeti igazgatóság --- ---	1883
	" --- ---	Róm. kath. lyceumi könyvtár --- ---	1900
	" --- ---	Kalazantinum --- ---	1895
90	" --- ---	Ev. ref. theol. fakultás Ifj. Egylete --- ---	1901
	Komárom --- ---	Szentbenedekrendi székház --- ---	1883
	Körmöcbánya --- ---	Áll. főreálisk. igazgatóság --- ---	1883
	Kun-Félegyháza --- ---	Holló László főgymn. igazgató --- ---	1886
	Kun-Szent-Miklós --- ---	Ev. ref. gymnasium --- ---	1886
95	Léva --- ---	Kath. főgymn. igazgatóság --- ---	1883
	Liptó-Rózsahegy --- ---	Főgymnasiumi könyvtár --- ---	1886
	Lőcse --- ---	Kir. főgymnasiumi igazgatóság --- ---	1883
	" --- ---	Állami főreáliskola --- ---	1888
	Losonc --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1883
100	Lugos --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1886
	Makó --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1896
	Mármaros-Sziget --- ---	Reform. lyceum --- ---	1886
	" --- ---	Róm. kath. algymn. --- ---	1886
	Maros-Vásárhely --- ---	Róm. kath. főgymn. igazgatóság --- ---	1884
105	" --- ---	Ref. főgymnasium --- ---	1883
	Mezőtúr --- ---	Ev. ref. főgymnasium --- ---	1883
	Miskolc --- ---	Reform. lyceum --- ---	1883
	Munkács --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1883
	Nagybánya --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1883
110	Nagy-Enyed --- ---	Bethlen főtanoda könyvtára --- ---	1900
	Nagy-Kálló --- ---	Áll. gymn. igazgatóság --- ---	1886
	Nagy-Kanizsa --- ---	Kath. főgymnasium --- ---	1883
	" --- ---	Polgári iskola --- ---	1883
	Nagy-Károly --- ---	Kegy.-r. főgymnasium --- ---	1883
115	Nagy-Kikinda --- ---	Gymnasiumi tanári kar --- ---	1883
	Nagykőrös --- ---	Ev. ref. főgymnasiumi igazgatóság --- ---	1900
	Nagy-Szalonta --- ---	Közs. gymn. igazgatóság --- ---	1887
	Nagy-Szombat --- ---	Érseki főgymnasium --- ---	1883

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizet?
120	Nagyvárad --- ---	Állami főreáliskola --- ---	1901
	Naszód --- ---	Alapítványi főgymnasium --- ---	1898
	Nyitra --- ---	Huszár István, könyvtáros --- ---	1887
	" --- ---	Róm. kath. főgymnasium --- ---	1883
	" --- ---	Állami felsőbb leányiskola --- ---	1901
125	Pancsova --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1887
	Pápa --- ---	Borsos István, ref. főisk. tanár --- ---	1886
	" --- ---	Szentbenedekrendi székház --- ---	1890
	Petrozseny --- ---	Községi gymnasium --- ---	1900
	Pécs --- ---	Fischer Henrik könyv- és zeneműker. --- ---	1899
130	" --- ---	Zircz-ciszt. főgymnasium --- ---	1883
	Podolin --- ---	Gymnas. tanári könyvtár --- ---	1886
	Pozsony-Szent-György --- ---	Algymn. igazgatóság --- ---	1886
	Privigye --- ---	Kath. algymn. igazgatóság --- ---	1890
	Rimaszombat --- ---	Egyesült prot. főgymnasium --- ---	1882
135	Rozsnyó --- ---	Róm. kath. főgymnasium --- ---	1883
	" --- ---	Ag. ev. főgymnasium --- ---	1895
	Sajó-Kaza --- ---	Báró Radvánszky Béla koronaőr --- ---	1892
	Sárospatak --- ---	Trócsányi Bertalan, könyvtáros --- ---	1888
	Sátoralja-Ujhely --- ---	Kath. főgymn. tanári könyvtár --- ---	1883
140	Selmeczbánya --- ---	Ág. ev. lyceumi könyvtár --- ---	1896
	" --- ---	Kir. kath. gym. igazgatóság --- ---	1883
	Sepsi-Szent-György --- ---	Székely-Mikó-kollegium --- ---	1883
	Sopron --- ---	Szentbenedekrendi székház --- ---	1883
	" --- ---	Ev. lyceumi Magyar Társaság --- ---	1898
145	" --- ---	Állami főreáliskola --- ---	1901
	Szabadka --- ---	Főgymnasiumi igazgatóság --- ---	1883
	Szakolcza --- ---	Gymnasiumi igazgatóság --- ---	1886
	Szamos-Ujvár --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1883
	Szarvas --- ---	Főgymn. tanári kar --- ---	1883
150	Szászváros --- ---	Ev. ref. Kuun-kollegium --- ---	1894
	Szatmár --- ---	Kir. kath. főgymnasium --- ---	1883
	" --- ---	Ev. ref. gym. tanári kar --- ---	1890
	Szeged --- ---	Somogyi-könyvtár --- ---	1885
	" --- ---	Kegyesrendi főgymn. önképző-kör --- ---	1884
155	" --- ---	Kegyesrendi főgymnasium --- ---	1898
	" --- ---	Állami főgymnasiumi igazgatóság --- ---	1899
	" --- ---	Állami főreálisk. igazgatóság --- ---	1897
	Szegzárd --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1898
	Székely-Udvarhely --- ---	Ev. ref. kollegium --- ---	1890
160	" --- ---	Állami főreáliskola --- ---	1897
	" --- ---	Róm. kath. főgymnasium --- ---	1887
	Székesfehérvár --- ---	Főreáliskola --- ---	1889
	Szentes --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1883
	Szentgotthárd --- ---	Állami gymnasium --- ---	1896
165	Szent-Király --- ---	Dr. Kégl Sándor, egyetemi m. tanár --- ---	1894
	Szilágy-Somlyó --- ---	Róm. kath. gymnasium --- ---	1891
	Szombathely --- ---	Főgymnasiumi igazgatóság --- ---	1883

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Tata	Kegyesrendi gymnasium	1886
	"	Kapsza Viktor	1900
	Temesvár	Pollatsek N., könyvtáros	1897
170	"	Állami főreáliskola	1883
	Trsztena	Kir. kath. algymnasium	1886
	Uj-Verbász	Községi algymnasium	1886
	Ujvidék	Kir. kath. magyar főgymnasium	1883
	Ungvár	Kir. kath. főgymnasium	1886
175	"	Állami alreáliskola	1900
	Vác	Főgymnasiunai igazgatóság	1886
	Versecz	Áll. főreálisk. igazgatóság	1891
	Veszprém	Kath. főgymn. igazgatóság	1884
	Zalaegerszeg	Állami főgymnasium	1895
180	Zenta	Közs. gymn. igazgatóság	1883
	Zilah	Reformatus főisk. igazgatóság	1884
	Zírez	Apátsági könyvtár	1883
	Zombor	Állami főgymnasium	1895
	"	Városi felső keresk. iskola	1898
185	Zsolna	Kir. kath. gymnasium	1898

Jegyzet. 1900 végén volt tiszteleti tag: 8, alapító: 13, rendes: 452, rendkívüli: 85, előfizető: 177, összesen: 735. E szerint a kimutatás szerint van 1901 végén tiszteleti tag: 12, alapító: 14, rendes: 451, rendkívüli: 83, előfizető: 185, összesen: 745.

Kimutatta 1901. évi november hó 22-én.

Cserhalmi Samu,
pénztáros.

